

Ornatissimo [illegible]

non [illegible] [illegible]

Adolescenti

Johanni [illegible]

D. D.

A. a Lockenstein

pastor Trajectinus

Dom. Prof. Rom.

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI, De Ciuitate DEI

LIBRI XXII.

Veterum exemplarium collatione nunc demum castigatissimi facti, eruditissimísque doctissimi LODOVICI VIVIS Commentariis illustrati. Quorum XII. priores, hac omniũ illius Operũ Tomi quinti Parte prima continentur:

Cum Indice, hac postrema editione castigatissimo ditissimóque facto.

Alphonsus Frias

EXCVDEBAT IACOBVS STOER,

M. D. XCVI.

IOANNES LODOVICVS VIVES INCLYTO PRINCIPI HENRICO VIII. ANGLIÆ REGI, HYBERNIÆ Domino,&c.

S. D.

Ita comparatum est natura humanorũ ingeniorum, clarissime rex, vt illos demũ verè & ex animo admiremur, quos in ea præstare videmus arte, quæ maximè nobis inter omnes placet, ac probatur. Alij aliis dediti sunt studiis ac exercitamentis. Sic fert natura rerum, vt hac varietate speciosus ac mirabilis consistat mundus: & tamen, vt inquit ille, suum cuique pulchrum. Iam olim opibus & imperio tam latè patenti nõ armis & sanguine quæsito, sed à parentibus per manus tradito, & robore animi corporisque, & virtute bellica, tum charus eras omnibus, tum etiam suspiciendus. Nunc verò postquam etiam quantum ingenij viribus studiisque sapientiæ valeres documenta dedisti, maior literatis omnibus cœpisti esse ac admirabilior: non quin te antea permagni æstimarent: præsertim quum regno cuius potestas maiestásque est in terris secundum Deum maxima, animi clementiam probitatémque adiũxeris, quò verior fieres expressiórque naturæ principis imago: qui vt maximus, ita est & optimus, ac prius quidem optimus, quàm maximus. Sed qui studiis dediti non perinde vel diuitias suspiciunt, vel potentiam, quòd esses quidem bonus, id in te complectebantur, & amore prosequebantur ingenti: quòd rex esses, non ita admirandum ducebant, quum & scelesti homines sæpe reges fuerint, corporis etiam dotibus insignes. Vbi verò tua sacramentorum assertio prodiit, qua nihil vel elegantius fieri potest, vel purius, vel sanctius, & vna

Aug. de ciuit. Dei.

vti verbo dicam, Christianiss, opinio probitatis animi tui confirmatior reddita est, si modò id fieri poterat: nam certissima firmissimáque in omnium animis erat multis exemplis velut clauis infixa, & admiratio iam apud omnes suborta. Nempe & apud illos, qui amplius augustiúsque nihil putant potestate regia, & eos qui diuitias supra res vniuersas constituunt: & qui corporis muneribus, formæ, lacertis, agilitati plurimum tribuunt: & qui belli artium sunt studiosi, velut omnipotentis ac rerum domini: quo fit vt certatim principes omnes amicitiam tecum quibuscunque possint rationibus viísque, ambiant: omnes tibi siue fœdere, siue quod optatius est, sanguine iungi affectantes. Nec priuatorum tibi studia desunt, quæ ipse fulgore tuarum virtutum facis: alios liberalitate seu magnificentia potius alliciens, alios humanitate ac suauitate morum, cunctos prudentia atque iustitia, duabus verè regiis virtutibus qui quum talis sis, profectò impudentiam meam fateor, sæpenumero tibi innotescere affectaui: quoniam hæc est mea sententia, laus non mediocris tibi vel notum esse. Et quum aliàs semper defuerit occasio, nunc seipsa sponte obtulit, paratis à me in Augustini libros De ciuitate Dei commentariis, quos quum dispicerem cui dicare sic possem, vt tum aliquam ipse laboris mei gratiam inirem non omnino contemnendam: tum cui dicarentur, non perinde literas dari existimaret, ac stipulas, & libros, ac sarcinas capsarum molestas: tum etiam, ceu ad censorem grauissimum mitterem, qui vnus si approbasset, suffragiis omnium probati commendatíque viderentur, ipse multis nominibus rationibúsque occurristi. Primùm, quòd ea es virtute ac doctrina, vt tibi etiã dicassem, si priuatus esses. Deinde quòd viam hanc expeditissimam cernebam, qua voti facilè compos fierem iampridem concepti & nuncupati. Accedit huc, quòd, quemadmodum experti narrãt, obuius es ac expositus huiusmodi muneribus: quibus gratiora vix tibi vlla possunt contingere. Nam aurum, argentum, gemmas, vestes, equos, arma tibi qui offerat, planè mari (quod aiunt) aquam, aut saltibus ligna. Et profectò vt aliis in rebus omnibus, ita in hoc quoque prudentissimè agis, qui dignam virtute ac meritis tuis apud posteros gloriam libris doctorum hominum parari cogites: si non meis aut mei similium, certè facilè in te & perhumanum literatis exhibendo, in aliquem incides, cuius stylo ceu penicillo quodam eruditiss. effigies istius præstantissimi atque optimi animi depicta & formata immortalitati commendetur: nec vllo obliuionis operiatur situ, aut vetustatis iniuria corrumpatur, & memoratu digna nõ taceat posteritas virtutum testis incorrupta, simul in gloriam tui iam olim cælo redditi, quamuis leue hoc & negligẽdum, simul quod magnum in primis est, & optandum in exemplum eorum, qui tunc viuent. Præter hæc omnia congruit siue ingenio, siue stu-

dus tuis

diu tuis hoc opus, in quod Augustinus optimam eorum partem, quæ apud veteres legerat autores, tanquam in thesauros coniecit: nempe cum hominibus acutissimis summa præditis & eloquentia & doctrina disputaturus. Quo factum est, ut aliud agens magis optimarum rerum seruarit reliquias, domicilia earum & quasi sedibus, unde prius peti solebat, euersis: Itaq. pro Varrone, pro Salustio, pro Liuio. pro Cicerone in libris De rep. magni posterioris ætatis viri hisce Augustini scriptis sunt adiuti: ut Hermolaus, Politianus, Blondus, Beroaldus quæ tu omnia non ita leges, ut noua tibi & inaudita, sed ut vetera recognosces. Adde quod Augustini tuúmque scribendi institutum eodem propemodum videntur pertinuisse. Nam ut tu contra Babyloniam pro meliore illa scripsisti, Roma, ita & Augustinus contra Babyloniam illam veterem Romam Christianam & sanctiorem defendit. Congruit & magnitudini tuæ non opus meum, sed Augustini, sub quo ipse delitesco, siue autor spectetur, siue materia operis. Autor est Augustinus, vir deum immortalem quàm sanctus, quàm doctus, quale specimen columénque reip. Christianæ quo uno multis ritibus, multis statutis, moribus, ceremoniis piis ac venerandis est illa immixta, nec iniuria. Fuit enim in viro illo studium vberrimum, cognitio sacrarum scripturarum exactissima, iudicium acre & extersum, ingenium ad miraculum acutum. Fuit ipse syncerioris pietatis diligentissimus propugnator, moribus mansuetissimis & ad charitatem euangelicam effictis, atque expressis, vitaque integritate sanctitatéque insignis & adorandus: quæ omnia persequi ne volumine quidem iusto possis, nedum epistola. Bene quod de scriptore agimus omnibus noto. tibi etiam familiari. Iam opus non est de filiis Niobæ, quod aiunt, aut de portis Thebarum: non de sarciendis vestibus, aut parandis voluptatibus, non de agro colendo: quæ alioqui argumenta magnis sunt quoque regibus dedicata, sed de vtraque ciuitate mundi & Dei, quibus angeli, dæmones, hominésque vniuersi continemur: ut nata, ut educatæ sint: ut adoleuerint, quò tendant, & quid vbi ad metam percurrerint facturæ. Quæ ut explicet, nihil neque prophanæ prætermisit eruditionis, neque sacræ, quod nō attingat & exponat. Romanorum res gestas, deos, sacra, & ceremonias, philosophorum placita, celorū terræque, tum angelorum, dæmonum, hominum originē. Hinc quibus initiis populus Dei creuerit, & quomodo vsque ad Christum Dominum deductus est: tum duæ ciuitates comparantur, Dei & mundi: regnáque adducuntur Assyrium, Sicyonium, Argiuum, Atticum. Latinum, Persicum. Post hæc quid de Christo vates, & Ethnici, & Iudæi prædixerint. Iam dicturus de vera felicitate, opiniones veterum philosophorum de illa confutat & refellit, Deinceps ut venturus sit Christus de bonis malisque pronunciaturus

iudex viuorum & mortuorum. Ad hæc de sceleratorum suppliciis. Postremò de gaudiis piorum & æterna felicitate. Atque hæc omnia miro ingenio, maximo acumine, eruditione exculissima, stylo mundo & exterso, qualis autorē per omne disciplinarum scriptorúmque genus versatum exercitúmque, & res illas magnas & præstantissimas, & eos quibus cum disputabatur, decebat. Leges itaq; clarissime & optime rex iis horis, quas tu immensis regni negotiis atque occupationibus suffuraris, ut literis & ingenij cultui impendas, simul nostros commentarios degustabis: de quibus licet mihi dicere, quod Ouidius de suis Fastorum libris dixit, cùm eos Germanico Cæsari mitteret:

Pagina iudicium docti subitura mouetur
Principis, ut Clario missa legenda Deo.

Quos si tibi non displicuisse sensero, nihil verebor, ne parum aliis probentur. Quis enim adeò impudens sit, ut à tam exacto iudicio dissentire non erubescat? Quòd si quis audeat, tua tamen vel tacita mihi patrocinabitur autoritas. Vale optime rex, & Viuem tibi addictissimum quouis loco numera, modò inter tuos.

Louanij, Nonis Iulijs.
M. D. XXII.

IOAN-

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SVOS COMMENTARIOS ad libros de ciuitate Dei D. Aurelij Augustini, Præfatio.

QVando de Augustino, déque eius opere, quantum quidem videbatur, sumus locuti, nūc cum lectore ipso aliquanto familiarius de hisce meis commē-tariis libet paulisper commentari. Erasmus Roterodamus vir adeò laudatus à plurimis, vt ad eum gloriæ cumulum nihil sit mea de illo prædicatio aut perparum additura, cùm post Hieronymum & Cyprianum recognitos, Augustinum quoque eundem in modum perpurgare decreuisset, nec vni ipsi vacaret tantum operum librorúmque obire, aliis quoque magnis & præstantibus rebus occupato, alios sibi adiunxit siue operis socios, siue ministros, inter quos me etiam asciuit: cúmque aliis, quòd eorum esset & amplior eruditio, & ingeniū felicius, & diligentia dexterior: grauiora mandasset atque maiora, mihi libros attribuit De ciuitate Dei duos & viginti: quod opus bona ex parte tum rerum gestarum fabularúmque narrationibus, tū disputationibus philosophicis consumeretur: quibus rebus bonam ętatis partem videbamur impendisse, magno quidē conatu ac voto, vtinam pari successu. Theologica tametsi multa inerant, tamen non ita forsan, vt aliis libris crebra, quanquā ab hac etiam sacrosancta disciplina numquam alieni fuimus, quantum per ætatem nostram, & aliarum artium, quæ nos mirificè ceperūt studia, licuit. Neq; verò sic sum ad hoc ipse munus electus, tanquam optimè rem executurus, sed ne prorsus null⁹ esset qui hoc ageret, reliquis Erasmi amicis aliis in alias res intentis. Ac, vt verum fatear, arripui opus ab Erasmo oblatum auidissimè, pollicitus me postremam commētariis impositurum manum ante secundum mensem aut tertium. Nam memineram me olim aliquot eius operis volumina legisse, quę mihi nec admodū erāt visa men-

dosa,& satisfacilia:ac eiusmodi,in quæ non parū eius notitiæ antiquitatis,quā iugi parauerā lectione,possem effundere, vt eodem labore simul exercerē stylum.atq; ingeniū meum: simul aliis mea studia nonnihil afferrent fructus, simul aliquā ingenij atq; eruditionis gratiā pararem. Et fuit illa profectò iuuenilis quædam cogitatio,quæ lōgè aliter experiendo processit,quàm ipse mecum eram ratiocinatus,nam opus prterquam quod est longissimū,habet in se miram rerum omnium varietatem,historias,fabulas,naturalia,rhetorica,mathematica,geographica,moralia,theologica:& horum nihil propè, vel tenuiter,vel mediocriter.Iam libri erant supra quàm dici possit mēdosi,qui totā Augustini sententiam praua scriptura aliò auertebant.Hic iam non exiguus in castigādo ex veteribus libris,tum etiam in diuinando labor : nam & diuinandum sæpenumero fuit,&coniecturis vera restituenda lectio: orsus nihilominus sum scribere circiter Calendas Ianuarias , anni superioris,id est M.D.XXI.&cōfecto ad finē mensis primo libro,affertur de Gulielmi Croij Cardinalis patroni mei morte,qui Vormaciæ naturæ cōcesserat.Facilè intelligere quisq; potest,vt ea res studiorū meorum quietem concusserit,sublato eo,qui mihi vnus otia faciebat,quāta cupiebā. Hinc vt nulla vnquā calamitas venit sola,in morbū incidi nō simplicem, ita ad curam valetudinis coactus sum me Brugas conferre ad meos Hispanos, inter quos æger more ac modo meo cōmodius tractarer, conualui mēse Iunio. Et quoniā dicebātur eodem Carolus Cæsar,& Britānus Cardinalis vēturi, ea me res ibi aliquot mensibus tenuit,vt Erasmum & Morum conuenirem,viderémq; Tonstallū,& Moniotum,& doctos alios, tum amicos plerosque meos,qui eodē venturi dicebātur. Eo loco scribere non licebat,quòd bibliothecā,qualem optabam,non haberē,vnde quæ scribēda forēt suppeditarētur. Tantùm libros aliquot ad vetusta exēplaria contuli , quorum vnum dederat mihi Marcus Laurinus decanus sancti Donatiani Brugensis;alterū Carmelitæ Brugenses : tertiū Erasmus missum ad se Colonia Agrippina,scriptū,vt ferunt,manu diui Lutgeri episcopi,Mira dictu res quanta in codicibus varietas,vt vnusquisque describentium putaret sibi licere verba arbitratu suo ponere,modò cōstaret sensus,quasi interpretatio esset nō exscriptio.ita in hoc libro legas arbitror,in illo puto:in hoc significatum,in illo figuratum:hic præsens,alibi iste : hic habet

ergo,

ergo, ille igitur: hic æternus, ille immortalis: hic flexisse, ille deflexisse, alius inflexisse. Sed hæc fortassis tolerabilia. Quid illa detracta, quid addita, inuersa? Iã quoties erratũ, quòd versionem LXX. interpretũ, quam vbique Augustinus adducit, voluerunt ad hãc nostrã detorquere, & ex duabus malè cohærẽtibus vnam facere, nec aliud æquè fuit molestum mihi, vt variam lectionẽ expẽdere, examinare excutere in vnoquoq; capite non semel. Quæ erant difficiliora in cõmentariis annotaui, quæ verò apertiora & prõptiora in margine. Id accuratius feci in locis sanctarũ literarum, propter earũ mysterium. In plerisq; veriorem indicaui lectionẽ, & quid sentirem, aperui. In cęteris adiecisse quid legerint alij cõtẽtus, nihil lectori præiudicãs, liberam illi atque integram censuram reliqui. Fruetur per me suo quisq; siue ingenio siue iudicio. Post Cęsaris & Cardinalis digressum redij Louaniũ sub finẽ Septembris: hîc cõpositis rebus, & digesta bibliotheca, cœpi totus in scriptionem incũbere: ita mihi ea hyeme vsque ad quintumdecimũ librum est progressum. Extremo vere, quòd salutãdi erant amici, parantes in Hispaniam proficisci cum Cęsare, intermisi opus. Erasmo subinde stimulante & instãte, vt perficerem, vt mitterem: redij Louanium, & quanta maximè potui diligentia mense vno quatuor postremos libros absolui, cũ bona parte decimi octaui: denique ad has pręfationes scribendas adeò fessus, & labore tanto támq; vario fractus, vt literas omnes librósq; nescio quemadmodũ animus auersaretur, velut crudus stomachus ac redũdãs cibos omnes: liberari tandem ea molestia miserè cupiens, & vniuersis atque vnicis votis exoptans: ita vt cùm ad calcem perueni, nec pecuniam, nec gratiã studiosorum vllam, nec aliud quicquã existimarim æquè esse pretium operæ, ac solutum tandẽ liberatúmq; esse me labore tã sinuoso, & plerunq; inamœno. Narrãdę fuerunt fabulæ & historiæ: describẽdæ regiones & vrbes: tum consulendi Platonici penè omnes, & reliquæ philosophorũ nationes, & theologica tractãda, in quibus parcior quàm in profanis aliquot de causis fui. Primùm, quòd nõ decebat, profanum hominem, nec natu grãdem timere de sanctissimis rebus vel definire, vel disputare. Deinde quòd historia sacrarum literarum notior solet esse lecturis Augustinũ, & huiusmodi autores, quàm vt opus sit eam per me repeti, quæ indicatis locis ex sacris libris fusius & apertius cognosci potest, quàm vt à

me hîc plurib. videretur explicāda. Iam dicta ex arcanis nostræ religionis literis, ab Augustino adducta nonnulla enarrauimus: alia præteriuimus, quòd vider ē non hūc esse illorū explicādorū locū. Autores profanos crebros a d cōfirmāda Augustini dicta velut testes induximus, quòd fides dictorū penes illos esset, præsertim in profanis rebus, quas ab illis est Augustinus mutuatus. Nam in rebus nostræ pietatis neque Ethnicis quicquam est negotij, & scriptoribus nostris nō perinde multis sum vsus, ne parum firma Augustini autoritas existimaretur, nisi illis velut tibicinibus suffulta. Satis enim videbatur esse dixisse Augustinū, Hieronymū frequētius aduocaui, præcipuè vbi de linguarum significationibus, aut interpretationibus agebatur: quoniā is vt Græci atque Hebræi sermonis peritia, ita & cognitione sanctarū scripturarū omnes nostræ religionis scriptores lōgè antecellit. Nec putaui fore interpretis aut cōtrouersias illas mouere, quas nostri theologi in scholis magnis animis agitāt: quanquā iis prima ætate fuimus imbuti, quæ ab instituto, à mēte rationéque Augustini plurimū dissident: aspernatúsq; fuisset illas, atque indignatus operi suo admistas, velut tritico loliū, quacūque cæli parte pur⁹ ille ac sanctissimus animus res hominū despectat. Itaque nec disputandum mihi censui vel cū hoc hominū genere, vel cū antiquioribus quicūque alieni à sententia Augustini essent: nā hoc iam non esset interpretis, sed defensoris ac patroni: cùm nō modò mea, sed nec vllius defensione aut patrocinio ille indigeat. Feci igitur quod Hieronymus in cōmentariis epistolæ ad Galatas præfatur se fecisse, vt magna ex parte aliorū sentētias tantū referret: sic & nos quid alij dixissent sensisséntque contenti lecturis explicuisse, sententiam nostram continuimus, veterē Academiæ morē imitati: tum quod id magis ad enarratorem alieni operis existimaui pertinere, tum etiam quod cūctari & sententiā suam non prodere, & consectari magis aliena quàm sua proferre atque ostētare ante canos decere potius arbitrabar, qui censuris ac iudiciis non parum autoritatis addūt, nec immeritò. Multa nunc mihi vera, certa, explorata videntur, quæ, si diutius contingat viuere, non modò ambigua per ætatem videbuntur, sed forsan etiam falsissima. Idcirco plerisq; in locis delectare magis lectorem placuit, quàm docere. Et si quid docerem non tam seuerè imperando volui persuadere, quàm blādè rogādo monēdóque. Adducti sumus nonnūquam

[illegible]a causa,

ea causa, quoniã Augustinus fusus est plerunque, ac ipse interpres fui: ideo labore docendi adépto ludere libuit, & lectoré in digressus aliquos interim non prorsus inamœnos ducere: simul vt mei laboris quãdoque parté leuarem, etsi non onere deposito, certè frigida suffusa, & per viam aliquãto munitiorem, & inter sata cultáq; spectatu iucunda cõmodiorem. Nam hæc omnia quæ dixi, & si habent suas animi ceu reparationes refectionésque, habent nihilominus suas salebras, suos accliues colliculos, per quos nõ sine sudore agas onus: suos quoq; descensus, per quos non sine lapsus periculo facias iter, ne fasce pressus in pronum ferare. Illic verò non stratã vllam viã inuenias, nec quod recreet oculos, nec quò vel mométum diuertas, ac ne vbi sedeas quidem fessus, cùm conferenda sunt tempora, cùm diuersitas inter autores atque adeò aduersitas ostendenda, cùm sæpenumero tollenda, cùm quærendum, & euoluendum, & diuinandum vbi sit locus, quem Augustinus affert ex scriptore aliquo: quem locum inuenire multum ac diu quæsitum casus est sæpius quàm eruditionis. Nam in eum incidat frequenter imperitissimus, quem doctus inuestigare non potuit diu vestigatum. Et hoc mihi tanto fuit difficilius, ac plus temporis extraxit, quòd & imparatus ad hoc opus accessi, cùm antea quatuor aut quinque tantùm in eo volumina legissem, nec indices vllos mihi ex lectione confeci: vel in hunc, vel in similem aliquem vsum: quos qui habent, næ hi felices in literis sunt, quibus haud exigua laboris demitur pars. His angustiis & difficultatibus inopia Græcorum voluminum accessit, quæ est in hac regione mira. nam cùm passim doctis fias obuius, si Aristotelem Græcum, aut Demosthenem, aut Vetus testamentum, aut Pausaniam, aut Isocratem, aut Iulium Pollucem, aut Eustathium vtendum petas, negant se habere, nec apud bibliopolas venales inuenias. Cùm hîc adesset Erasmus, eius bibliotheca adiuuabar: & illinc aliud agens, aliquot mihi decerpseram loca, quæ ceu præsagiebat animus vsui mihi aliquandò futura. Nam ea in hæc commentaria intuli. Græcum Platonem habui in octauum, nonum, & decimum librum scribens: Strabonem plerunque Pausaniam nonnunquàm, sed præcipuè cùm in decimumoctauum commentarer, & aliquot alios, quibus nõ perinde atque istis indigebam. Non quidem quòd Augustinus ad se enarrandum magnam Græcorum autorũ copiam desideret, qui Latinos tan-

tùm est secutus, quos solos penè legerat, aut versos è Græcis. Sed certè si adiutus maiore Græcorũ supellectile fuissem, potuisset opus paulò exire ornatius ac locupletius. Itaque nonnulla sunt à nobis prętermissa, quæ partim ex nullo potuerunt autore peti: eorum duntaxat qui extant, partim ex recõditis Græcorum literis fuerunt eruenda, aliàs bibliothecam nacti Græcorum codicum ampliorem, per occasionẽ ea lectori sarciemus. Quanquàm sedulò illud ante alia est à nobis aduigilatũ, curatúmque, ne multa sint quæ in hoc opere studiosi homines cordatiq; possent desiderare. Quæ omnia pręstare aliis vel cognitione rerum ampliore, vel ingenio maiore, vel feliciori memoria leue & facile fuisset. Nobis certè haud sanè credat quisquã, quàm tædiosum fuerit ac fastidiorum plenũ: quo fit, vt prima illa, quæ me in opus stimulabat, perficiẽdi facilitas planè perierit. At vtilitas quãta sit futura, pronunciare non est meum: quod nec in opere suo quisquam vel incorruptus est iudex, vel non suspectus: & euentum rei situm in fortunę manu potestatéque prædicere nemo potest, nec ego promittere. Viuet, & legetur, & placebit, & proderit opus, si fauerit genius: sin aduersetur, concidet ac interibit. Multa grata sunt & vtilia tantùm ea causa, quòd sic libuit fortunæ. Illud modò precari possum si quid optando proficitur, tam vtile vt sentiant opus legentes, quàm mihi graue & molestum fuit scribenti. Itaque primum illud amisimus, secundum incertum est, tertium nõ profectò certius de gratia, vnde nomẽ gloriáque ad scriptorem redit. Primùm non ignoro quantum famæ admirationísque operi etiã optimo detrahatur, quum in alium scribitur: id est, ædificatur in aliena superficie, & velut scribendi argumẽtum ab alio est suppeditatum: nisi forsan in sacras literas aliquid commẽteris propter sanctam maiestatem earũ, aut in Aristotelem, propter receptam scholis omnibus autoritatem. Accedit huc, quòd multi quibus omnia quæ negligunt, aut non capiunt, in grammaticam vertuntur, quamlibet in hoc libro sacra & philosophica & recondita tractauerimus, grammaticam dicent, ideo pręcipuè, quòd historias narrauimus, & fabulas, idem de ipso Augustini opere dicturi, nisi pudor impediret, & reuerentia nominis tam omnibus sacri & admirandi. Alij hoc totum nec visum, nec iudicatum qualicunque censeatur nomine, reiicient, & damnabunt: vt proximè quidam theologiæ licentiatus, quum

audisset me in libros De ciuitate Dei scribere, magno fastidio operam meam tanquam inutilem prorsus vanámq; aspernatus est. Et quid, inquit, opus est libris illis illustratore plus satis ex se perspicuis & claris? O te felicem quisquis es, cui tam aperti facilésque sunt hi De ciuitate Dei libri. Cæterùm mirari qui audiebāt, vel ingenium hominis, vel eruditionem, vel certè impudētiam. Nam imperitissimè loquebatur, & rerum omnium veterum erat omnino expers & rudis, rogauítque ex his qui audierant vnus cur sic censeret, quum essent tot historiæ, tot fabulæ, tot philosophica, tot geographica, tot mathematica. Quid, inquit, illa ad theologum? Deinde sint a vel b, non sum sollicitus. Hoc illud est, istis nec Cicero, nec Vergilius, nec Plinius, nec alij similes interprete indigent: quum eorum nihil intersit, quis fuerit Scipio, quis Cæsar, quis Pompeius, quis Cato: quæ aut vbi Cartago, Babylonia: herba ne an saxum: malua, aut beta: lapis, an lignum: magnes, vel adamas: animal, an metallum: tigris, vel miluus: Sítne qui ardeat mons Aetna, an Alpes: ardeat ne sulphure accēso, an harena. Quid dixerit, quid senserit Plato, quid atomi Democriti conficiant: quid similares partes sint Anaxagoræ, aut dissimilares: quid Pythagoræ transanimatio. Isti ad hæc omnia lineà sunt alba, sicut dici solet, in lapide albo. Tantùm illa curanda & expendenda ducunt: an Deus possit suppositare hanc pennam qua scribo: an iubere possit odium sui: Possitne dispensare pōtifex super voto professionis Romanæ, aut Hierosolymitanæ: an pecuniā sacerdotij pensionē redimere sit simonia. Verùm enimuero isti censeant quomodo voluerint cunq; de opere. Nec eis scribo, nec eos curo mea legere: nec eorū iudicium censurámque naucifacio, nec eis placere studeo, & doctius putabo me scripsisse, si displicuero. At illud magnopere dolendum est, insistere sæpenumero ingeniis doctorum quidē, sed nō perinde bonorum hominum perniciosum inuidentiæ virus, quo bona opera incessant, lacerent, proscindāt, aut perdere conentur profutura, aut allatura lucē obscurare. Hinc odium, & ex odio rabiosa maledicentia, & impotentis animi verba, & rixæ, & iurgia, & calumniæ. Hinc sæpe desperatio & desponsio meliorum ingeniorum, quum pertæsa rem sic amaram & inamabilem ab omni scribendi & iuuādæ posteritatis ratione auertuntur, plerunque & ab studiis etiam: quod tantum abest, vt inuidia ingenia fieri doleant, vt se

hoc fructum capere singularem existimet, ac laboris sui præmium: finem verò quem destinatam, si consequatur, vt essent omnes, nemo benefaciat. Quod Terentius, vt alios vitæ humanæ mores, sic & istum prudenter expressit, quum maleuolum & inuidentem poëtam omnibus contendisse viribus ait, ab scribendo vti deterreret, & in otium transderet. Neque verò id ego dixerim, quod ægrè ferã, me vel admoneri, vel etiã reprehendi. dij meliorem mentem. imò debere me multum profitebor potiora suggerenti, & reprehendenti doctè. Nam & meipsum non pigebit mutare sententiam, si vel studium, vel ætas alia docuerit meliora. Cæterùm permolestũ est, atque intolerandum pronunciari semel de toto opere, damnaríque ceu imperitum aut futile, cùm nec legeris, nec forsan si legeris inueneris vsqueadeò multa, quæ conuellas: vel ipse si tantundem præstare tentes, vel nõ valeas, vel sudes satis. Aut si vnum, aut ad summum alterum deprehẽdas erratum; propter illa opus tantum támque varium reiicias vniuersum, & contemnas: velut si egregio inspersos reprehendas corpore neuos, vt Horatius inquit. In summa, quandoquidem hominum linguas nec habeo in manu mea, & liberas decet in liberis studiis, non deprecor quo minus sentiat, loquatúrque de opere quisque pro libito. Si enim malũ est opus, irasci ob veritatem non debeo: sin bonum, eos qui maledixerint, sua inuidentia exedet tanquam venenum: in quo vno iustissima est inuidia ipsa, cæteris in rebus iniquissima. Hoc solùm etiam atq; etiam rogo, & obsecro: vt si quis à me dissenserit, volueríque id scriptis testari, meminerit modestiæ, & sine cõuitiis asperísque morsibus me, quod ignorauerim doceat. Nam vt conuitia & grauem fortassis obiurgationem mereatur liber, non meretur institutũ & conatus animi mei: ita eadem opera fiet, vt ego cum aliis fructum eruditionis illius percipiam, agnoscámque per magnũ beneficium, atque habeam gratiam immortalem: & ipse melior magister tum se profuisse intelligat, tum doctrinæ suę nulla immodestia, quæ peior est quàm inscitia, corruptæ & inquinatæ laudem amplissimam auferat. Neque absit ab studiis humanitatis humanitas, seruetúrque illa tranquillitas animorum, qua super res omnes alias Musæ gaudent. Et incipiamus morem huc tollere, quem inuidæ omnibus furiæ in præstantia studia immiserunt, impetendi & lacerandi eum, quem coniunctissimum nobis charissimúmque

simúmque debebat reddidisse communio studiorum, ac earundem Musarum cultura, vt prætercam baptismum & charitatem Christi: quandoquidem hæc iam olim surdis auribus inania sunt nomina, & ægris oculis vanæ sine corporibus vmbræ: colamúsque literas vt nos delectent, vt iuuent, non vt in certamen acerbum cōmittant, & tela vel eruditionis, vel styli subministrent, quibus prauos affectus nostros explentes feriamus sauciemúsque inimicum. Sed de his rebus erit tempus, quum locum inueniam dicendi aptiorem. Nunc mihi, vt ad quod cœperam reuertar, tota spes in iis est, qui candido, qui integro pectore ad lectionem horum librorum accedent, siue docti sint, siue indocti. Denique ita me consolor, si ab hominibus nulla redeat ad nos gratia, non deerunt, quibus adductus impulsúsq; hāc me operam nauasse nunquam pœniteat. Nam & obsecutum esse Erasmo meo, tam me iuuat, quàm nefas fuisset, quod imponeret onus recusare, qui in me & hominis arcta mecum amicitia coniunctissimi & præceptoris optimè meriti ius ac potestatem habet. Tum interea dum hæc sum meditatus honestissimo me exercitamento occupasse, & animum mētémque crebris cogitatis honestate ac sanctitate refertissimis imbuisse, quæ promptiorem me atque expeditiorem ad bene & Christianę viuendum reddant. Hęc vna, si cætera desint vniuersa, abundè ampla & magnifica merces est. Postremò vt aliud nihil reputem, nisi me voluisse Augustino, & proinde Christo aliquid studiorum meorum sacrare, præclarè meçum actum existimare debeo. Quippe qui etiam frigidæ poculum propter se suumq; nomen præbitum irremuneratum se non præteriturum pollicitus est: huic quoque meæ voluntati quam vnam ille curat, gratiam referet: præsertim cùm ipse labores omnes meos ita demum ratos mihi esse velim, si Christo eiúsque castissimæ & integerrimæ sponsæ ecclesiæ approbentur.

DE VETERIBVS INTERPRETIBVS HVIVS OPERIS.

***

NArrauit hodie mihi amicus quidam meus, inter colloquendum cum nonnullis fratribus Dominicani ordinis atque instituti, incidisse se in sermonem de his meis commētariis: illos respondisse, inanem me operam atque industriam ludere, ac potuisse huius temporis compendium facere, quum in libros Augustini De ciuitate Dei scripserint Prædicatorij quidam fratres ad miraculum erudite, dextrè, exactè, feliciter, nihil suprà. Quæ si sic habent, nimis profectò confidens fui, qui me hac ingenij & eruditionis tenuitate scripta vsque adeò miranda superare posse sperarim: & demens, qui tantam lucem mea facula obscurari posse crediderim: & stultus, vt non illis sim vsus potius, sicut Valerij Probi, Seruij, aut Donati commentariis: & malè feriatus, vt vltro tanti temporis fecerim iacturam actum agendo, quod aiunt: & Erasmus ipse imprudens, qui nouos commentarios mandarit scribendos, vbi tales essent veteres: & doctissimus quisque ineptissimus huic nostræ operæ votis fauendo, scilicet, vt illi fratres putant, superuacaneę. Quos ego fratres deierare ausim, ne literam quidem in illis commentariis legisse, titulos vidisse solummodo: aut si legerunt, & probant, planè similes sunt ipsi commentatorum. Vt nunquam fuit animus refellere tam apertam inscitiam, tam insipidas expositorum ineptias, non collegi locos aliquot in primis ridiculos & imperitos, ex quibus de opere toto qui non legissent, possent iudicium facere, nec profectò fuit necesse. Nam in seculo iam tot literis disciplinisque excultissimo rarissimi sunt, qui quemcunque in illis commentariis legerint locum, non statim qualis sit tota massa ex quamlibet

quamlibet paruo exemplo possint iudicare. Itaque ad doctos homines magna sanè ac iniucunda sum molestia liberatus stultitiis illis patefaciendis. Nihil enim est neque grauius, neq; insuauius, quàm stulta refutare prudenter. Quæ si tantū indices, pro stultis reiicientur: sin operā in eorū natura declaranda insumas, non tam cōtemnenda reddas, quàm minus apud quosdam facias stulta. Nec desunt ex hominibus eiusdē ordinis, qui censere possint: & haud dubiè censent quàm vilia, & despiciēda sint scripta illa nō modo Augustino, sed ne Theodolo, vel Faceto, vel Floreto digna: tamē quia id nō illi solū, qui totam meā operàm ceu inanē dānarūt: sed alij permulti non credūt, tantū quia illi fratres prædicatores nūcupantur, volo istis rationē approbare laboris mei, si modo approbari sinant, aut approbationē intelligāt: quorū ego aliquos credo tales esse, vt illis nihil inter dictionē Ciceronis & Catholicōtis intersit: aut inter historiā Liuij & Vincētij, vel inter cognitionē rerū Plinij & Bartholomæi Anglici, aut Hieronymi & Hugonis Carrensis. qui poterit, cū nec Latinè sciant, nec vllos bonos vnquā attigerint scriptores, innutriti semper & ad ambas aures immersi sermonariis Parati, Discipuli, aut Dormisecure? Ego verò si apud illos nō mea, sed eorū culpa nō profecero, proficiā apud alios & ingenio saniore, & eruditione meliore, quales habēt in ordine suo quosdā etiam mihi amicissimos, qui beneficio meliorum literarum cōmunem popularium suorū & agnoscūt errorem & dolēt, & quatenus licet, & vitant. Faciam igitur inuitus, quod à principio non statueram, vt homines vita functos, & extra inuidiā omnem iā positos, in iudiciū censurámq. reuocē: præsertim cum illi homines, quantū mea fert opinio probi, quod potuere pręstiterint: tametsi hoc imperitum atq; ineptum, vt ferè illo erāt seculo. Profitentur ergo se in hoc opus scribere Thomas Valois, & Nicolaus Triuet, & Iacobus de Passauāt. Et veritates colligit Franciscus de Maronis minorita, ne solum regnum prædicatores teneant. Primū Thomas Valois arbitratus credo ingēs esse opus. & vnius viribus maius, non omnia solus est obire ausus, sed socium sibi sumpsit, ac velut succedaneū sodalem suum Nicolaum Triuet, tam similem sibi, quàm ouū ouo: cui ipse lampada, quod aiunt, traderet fessus: nescio quo volumine: nam etsi legi, non tamen annotaui. Neq. verò aliud susceperunt explicandum, quàm fabulas aut historias, sacrilegium

credo rati ſacra cōtrectare: in quo certè modeſtiā hominum non mediocriter laudo: quibus ſatis viſum eſt prophana contaminare, à ſacris abſtinuerūt. Ita ab vndecimo ad decimumoctauum, & à decimonono ad vigeſimūſecundum nihil ferè ſcripſerunt. Quod promptum eſt vnicuiq; videre: nam libri ſunt in manibus. Octauo vero, & nono & decimo libris, quibus Auguſtinus aduerſus Platonicos diſputat, quid dixiſſent miſelli, qui nō modo Platonem, aut Platonicum vllum, ſed ne vmbrā quidem Philoſophi viderāt? Itaq; ne quod agāt, deſit, toti ſunt in contextu partiendo & diſtribuendo. Hic Auguſtinus tractat de hoc, aut illo, & facit duo. Primū eſt, quod reprobat Platonem, ibi ſecundū, quod dicit hoc aut illud, ibi. & dicit, Tum quæ Auguſtinus purè ac Latinè dixerat, ipſi vt chartas impleant, ad ſuū cœnum, ſuámq; obſcœnitatem trahunt, ceu non aliter poſteris intellecturis. Iam in quinque libris, & parte decimioctaui fabulæ & hiſtoriæ tractantur. Hic putant ſe eſſe in ſua harena, & vagātur iactántque ſe, vt equus, quod dicitur, in cāpo. In quibus omitto ſermonis ſordes ac ſpurcitiam, fatuáſq; & inſulſas narrationes: quas tamē ipſi interdum ex facundiſſimis deſumebāt ſcriptoribus, quas nullus ſit tam impatiens ſtomachus, qui vnam ex eis aut alterā poſſit deuorare, niſi quibus fortè ſalubria ſunt noxia. Sed ad res ipſas veniam. Sunt certè commentarij vtiles iis qui nihil vere rectéq. ſcire volūt: qualia ſunt ingenia quædam, quæ ne hiſtoriā quidem audire poſſint verè & vti geſta res eſt, narratam: nefas credo exiſtimantes aliquid remanere ſynceri ac incorrupti. Falluntur igitur infinitis locis, & fallūt, ſi quis ſequatur: tum propter confuſam incertámq; eorum, quæ ſcribebāt, notitiā: tum etiam quod ignoratione Latini ſermonis in ipſis rebus paſſim labebantur. Ad hæc afferūt commentitia pleraque, & nunquam ab autoribus vel ſomniata: partim ex geſtis Romanorum moralizatis, partim quæ fando narrari audierāt inter compotandum in hoſpitali cœnaculo ſodalitatis. Colligā quę prima erunt ad manum paucula quædam, velut exempla. Primo libro, capite quinto, cū Cæſar apud Saluſtium referat quę ſoleāt in bellis fieri, rapi virgines, pueros diuelli à complexu parentum: etiam commentator hæc iam eſſe à Catilina facta Cæſarē ſignificare dicit: verus ſcilicet cōmentator quaſi cōmentor. Tum capite vigeſimoquarto. Portiū Latronem declamatorem Catonem fuiſſe dicit, ibi egregiè diſputat, an

iſte

Iste sit qui Catunculũ puerorum cõposuerit. Et libro secũdo, capite quarto , Atym dicit oblatum matri deûm in eius templo,vt voueret castitatem.Quod credo eũ didicisse ab aliquo ex Gallis matris deûm.Et post paulum:Symphoniaci, inquit, sunt canentes tubis,vel alio modo sonitum magnum facientes.Ex dulci cõcentu magnos facit sonos,atq; tubas. Et paucis verbis post, Vocat,inquit,hic Augustinus Symphoniacos, qui in honorem deæ pudicitiæ quædam turpia faciebãt: non melius dixisset,si illa ætate vixisset,& paucis interiectis verbis,Palladem dicit lauari cum matre deûm in Almoneamne. Credas Varronem hoc dicere: tantum quoniam Augustinus virginis cælestis illic meminit,ceu non esset alia dea virgo, quàm Pallas.Et mox:Fuit,inquit, scena propriè domuncula in medio theatri,quales sunt domunculæ tabernariorum vel mercatorũ in nundinis,secundum Huguitionem. O miseræ Scauri & Curionis,& Pompeij scenæ latissimæ,& auro argẽtóque ornatæ,quòmodo ad domunculas mercatorũ in nundinis recidistis?Sed hoc tolerabilius.& addit ; in scena pulpitus erat,quem ascendebant illi,qui fabulas recitabãt: & quot erant carmina,tot reputabant apposuisse fercula.Hæc est argutissima interpretatio ferculi.Pergit verò:Infra etiam latebant laruati histriones , & mimi, qui subitò exeuntes coram populo motibus corporis expresserunt historias, seu fabulas recitatas:& isti propriè fuerũt appellati scenici. Scena etiam quandoq; ponitur pro ipso toto theatro , quãdoque pro fabula,quandoq; pro recitatione fabulæ.Hęc oĩa quis neget esse admirabilia,cùm antea nullus vnquã audierit ? Quis vnquam vel theatrum dixit scenam vel fabulam:vel fabulæ recitationem?Tum addit Valeriũ Maximum dicere , antequã imago matris deûm translata esset ex Pessimunte,imperatores Romanos sæpe ad Pessimũtem iuisse,vt vota soluerent. Vbi hoc vnquam somniauit Valerius?ita non satis est te fingere,nisi & aliis mendacia assignes. Narrat quidem iuisse illuc Romanos imperatores libro primo , sed non ante matrem deûm trãslatam:quo tempore nullus vnquam Romanus eò est profectus. Adiicit his Pantheon templum à Domitiano magnæ matri deûm extructum fuisse,cùm Pantheon extruxerit ante Domitianũ Agrippa Ioui Victori,deinde cæteris diis.& hæc omnia in eodem verè aureo & copioso capitulo 4.lib 2.quod licet Cornucopiæ appelles In sexto verò capite versiculi sũt

Persij, quos ipse festiuissimè explicat:

Discite ô miseri, & causas cognoscite rerum,
Quid sumus, & quid nam victuri gignimur,
Ordo quis datus?

Sic, inquit, ordinata est humana natura, quod est super bruta animalia. Putabam esse infra. *aut metæ quàm mollis flexus?* Metæ, inquit, id est, mortis. Atqui ex hac nullus est flexus. *Quid asper vtile, nummus habet* hic cū ignoraret, cur asper nummus diceretur: non defuit moralizatio. Asper, inquit, id est, quantū habeat asperitatis, propter curas magnas, quas ingerit, propter quod & spinis cōparantur diuitiæ. Nō sic Persius sua tā acute intellexit, nec tā sanctè. Et capite octauo de poetis annotatio digna quæ ad verbū edīscatur. Poetarū, inquit, duo sunt genera: veteres, & noui. Veteres omnia quæ canebant, conuertebant ad risum: vnde de meretriciis & stupris, & his quæ poterant prouocare risum tractabant: sicut Plautus & Terentius. Noui verò reprehendebant vitia hominum nominatim, vndéque homines lacessebāt, eorum vitia carpentes vera & ficta: & pingebātur nudi, quia vitia denudabāt. Tales poetę comici Satyrici appellātur: sicut Horatius, Persius, Iuuenalis, & huiusmodi. Et paulò pòst: Possunt autem poetæ Tragici sicut & Comici diuidi in duas partes. Primi puri Tragici: secundi verò Elegi, tractātes de elegia, id est, de miseria. Sic ille, ex Aristotele credo, aut si quis hoc quoq. doctius de poetis scripsit, & tamen qui nihil vnquā de iis poetarū generibus audiuit: nō intelliget quàm friuola hæc & imperita sint, nedū stulta atque ridicula. Si audiuit, huic perinde ista erunt, cùm de nouis & veteribus loquitur poetis, ac si quis dicat, architectorum officium est calceos suere, cerdonū verò ædificare: & cùm nouos comicos vocat Satyricos, ceu quis dicat fartores esse textores, cùm Comicos dixit Elegiacos, velut aliquis agasones dicat nautas, aut tonsores carbonarios. Iam cū explicat elegia, id est, miseria: non secus quàm si interpreteris: scrinium, id est, liber. & cap. IX. cum de Plauto ageret, iste scripsit, inquit, comœdiam, quæ appellata Aulularia, quasi non aliā. At philosophari quoque voluit lib. VII. Nam cùm dixisset Augustin. Menam deam, quæ menstruis præest, conferre fluores menstruos, ad eius, quod conceptum est, incrementum, ignarus fluorem menstruum dici etiam muliebrem sanguinem, qui fluxurus erat in mense, nisi vel fœtu

vel alia causa detineretur:incipit distinguere sanguinẽ menstruum:vno modo pro eo quod est purgamentum naturæ, & singulis mensibus eiicitur. Alio modo accipitur pro sanguine,qui per eiectionem purgatur, & pòst fluor menstruus non confert ad incrementum fœtus.nisi per accidens,scilicet per suam absentiam.Confert enim pro tanto, quia cùm ipse expellitur,sanguis ille vnde fœtus augetur,efficitur mundior,& ad augendum melior.Sed beatus August. extensiuè loquens, vocat illum sanguinem,qui deputatur, fluorem menstruum. Hæc ille.Primum quis vnquam sanguinem illum, qui purior remanet in corpore mulieris post eiectum menstruum vocauit fluorem menstruum?Deinde quomodo isto augentur fœtus in locis?qui si menstruus ille defluat, fiunt imbecilliores: & si largius,& vt alio solet tempore effluat, abit cum eo fœtus,nec augeri nec ali potest. Sed libet explicationes audire vocabulorũ?Exclamat August.lib.11.O animos germane Romanos.Germane,inquit,id est altè,vel immaniter: nam Germani habent immania & alta corpora. Et in eodem loquens Aug.de lino aut lanula flaminum,quo vinciebãt caput, quem apicem nominabant, quasi summitatem.Apex,inquit,nomen est cuiusdam historiographi,vt iam mirandum non sit fecisse Deum homines ex limo,cùm iste faciat ex lino. Et cùm libro quarto posuisset August. inter prodigia fœminas, & gallinas & homines versas in masculum sexũ.Credo,inquit,literã esse falsam,quam tamen multi libri habent, deberet autem litera sic esse,in homines & masculũ sexum. Vult enim sic dicere, quod fœminæ cõuersæ sunt in homines,id est,in viros,& gallinæ in masculum sexum.O tenebras illius ætatis miserãdas, & tamẽ illis oculi assuefacti illatam iam lucem spectare non sustinẽt.Claudite istis fenestras omnes & rimulas, ne qua lux penetrare queat,& fruãtur liberè sua nocte, tenuem quoque & languidulam in tenebroso cubiculo meridie ipso accendite lucernam.Illud in eodem miror interprete, quòd cùm grauiss. haberet autores, ex quibus nonnulla solitus est desumere,possétq; ex eisdem alia quædã afferre, maluit ab Isidoro petere,aut hoc peioribus Huguitione, & Vincentio historiali:quod suspicari me cogit ipsum vel aliena esse vsum in citandis autoribus opera, vel citatos, aut inuenisse in aliquo Vade mecum,aut rapiamus totum,aut de aliquo audiuisse.Nã definitionem Dei,quam ex Ciceronis primo Tusc.quæst. citat

August. colligi dicit ex his quæ in 3. De nat deo. sparsim tractat: & cõsolationẽ de morte filię, nescire se dicit, an sit lib. 12. Orationũ, cùm Cicero ipse in Acad. & Tusc. quæst. & Lactãtius & Plinius eius libri meminerint. Valerij Sorani nihil recordatur se legisse: cùm eius sit mentio apud Pliniũ, Solinum, Lactantium, Plutarchũ, Seruium; Macrobium. Iam ex multis Diogenibus vnũ, & ex multis Æschinibus vnum, & ex Socrate & Isocrate eundẽ conglutinare & conferruminare inuitos & male cohærentes, non rarũ: vt nec alia omnia, quæ si persequi sigillatim tentem, rem in infinitũ extendero.] Hęc quę adduxi tãtum velut specimina posui, quę prima profectò voluenti librũ occurrerunt. Sũt enim vsqueadeò frequentia, & densa, vt periculum non sit, ne lateant, si non indicetur: extant nimirũ & offerunt se, atq; adeo ingerunt oculis omniũ volentium intueri, quæ nec in opere ipso sum consectatus. Tum ne fastidio lectori essem tanta prolixitate, tũ quod ineptiora sunt, quàm vt in eis refellendis aliquid collocari operæ debuerit. Quisquis mihi fidem non habet, legat ipse, & vel iudicet, si est doctus, vel à doctioribus sententiam exquirat, illísq; assentiatur. Quod si quis est, qui hæc vnicè forsan ac tenerè cõplectitur, & amat: habet non solùm hos commentarios, sed etiam Huguitionem, Papiam, Græcistam, Ioan. de Garlandia, Catholicon, illis se omnibus oblectet, quòd sit ei bonũ prosperũnq;, & in eorum complexu hæreat. At Thomæ Valois & Nicolao Triuet prodiit velut succenturiatus Iacobus Passauantius, quem nomen ipsum indicat fuisse scurram aliquem festiuum, qui sodalitium totum oblectabat: cui, vt credo, per iocum lusúmq; nomen Passauant est à reliquis fratribus inditum. Loquendum est de Tertulliano, nihil mihi occurrit, reseruetur cũ aliis: de Valerio Sorano, nihil mihi modo occurrit, reseruetur cũ aliis: de Xenophane & Anaxagora, de Lactantio, reseruetur cum aliis. Quid malum sunt ista alia? vbi reseruas? in quem vsum? quid quòd nec legerat expositores ipsos, quibus dicit se sua addere, vt lib. 3. ca. 12. sic scribit: In hoc ca. 12. facit Aug. mẽtionẽ de dea Febre, de qua dicit expositor, quòd fuit mater Æsculapij, quòd est dea inferni, & quòd Numa rex sacrauit deę Febri mẽsem Februarium. Atqui nunquã id expositor scripsit, nisi forsan res tam stulta ex codicibus sit ab aliis fratribus, qui eam deprehenderant, erasa, sed videlicet super cœnam frater aliquis Passauantio narrauerat id expositorem

dicere.

dicere. Cæterũ quo reprobet modo, audiamus. Quod non videtur bene dictum, inquit, salua sui gratia. Nam sicut infra dicetur, Æsculapius fingitur fuisse filius Phœbi & Coronidis: sicut vult Ouidius secũdo Met. Nec vnquã legitur, quod Phœbus cũ Febre conuenerit, vel quod ex ea filiũ genuerit. Tum incipit philosophari, & cõiecturas quęrere. Nec cõuenienter, inquit, fingitur Æsculapius filius Febris, cùm ipse postmodum sit habitus deus medicinæ quæ habet febrem expellere. Iam ne omnino desit, quod alij possint pro se respõdere, addit: nisi dicatur ita crudelis filius, quòd matrẽ persequatur vbiq;, & omni sede expellat. Ioculares sunt additiones istę, ad risum fratribus mouendũ paratæ. Istis omnib[9] accedit Frãciscus de Maronis non quiuis doctor, sed illuminatus, & veritates colligit, quasi cætera essent falsa. Sed hìc non magis ad hoc opus spectat, quàm ad cætera August. ex quîs omnib[9] ita videtur veritates selegisse, ac seposuisse, vt Vergilius gẽmas è stercoribus Ennij. Quod si alieni à nostra religione Augustini opera sumãt in manibus, illi[9] scilicet illuminatis veritatib. illuminata, quid eis veniet in mentẽ de huiusmodi veritatibus? quid suspicabuntur? quid credent? Nimirũ esse cætera vel parũ vera, vel ecclesiæ suspecta: illa tãtummodo teneri & asseri à nobis ceu firma & indubitata, vt quæ illuminatus doctor indicarit: in quibus tamen rixosa multa, alia ambigua, etiam falsa complura inueniat. Nã si omnia Augustini sunt æquè vera, quid mihi cum tuis veritatibus, in quarum plerisque nihil Augustini dictis addis, cùm verò addis, sophisticaris: & non tu Augustini veritatem sequeris, sed illum cũ veritate obtorto collo, quò ipse vis, torques, nempe ad factionem Stoicam, vt contra Thomam locutus videatur: & conaris ipsum putari dicere, quæ ne cogitauit quidem vllus ætatis illius? Iam nõ minus ex historia & fabulis veritates, quàm ex rebus theologicis colligis. Quæ glacies est, cùm Augustinus narrat Ninum Assyriis imperasse primũ, te illico ceu veritatum plastem cũ formulis tuis ad fingendam ex hoc veritatem accurrere, ceu nõ aliter futura veritate? Veritas, inquis. Ninus fuit rex Assyriorum primus. cur quod paulò antè legitur non est etiam veritas? cur non quod paulò pòst? Et vnũ exẽplum adduxi ꝓ multis millibus. Iam quale est te figulũ veritatũ, modò aliis incerta, & in primis cõtrouersia admiscere: vt cùm cõtra Aquinatęos disputas, quo nihil facis nec libentius, nec proinde crebrius: mo-

do etiam tibi incerta, vt verbi gratia, cùm Holofernem illũ ex libro Iudith dicis fuisse Syrum Assueri & Hester filiũ: de quo veritatibus aliquot post eam ambigis: modò etiã vel pueris falsa, vt de hoc ipso quod Darius sit fili⁹ Assueri & Hester, tum quod tertij libri Esdræ Augustinus non meminerit, cùm citet ex eo quæstionẽ illam de re, quæ fortitudine cęteris ante staret: etiã eodem capite, quo tu id dicis libro decimooctauo, ita veritates tuas non ex vna simplici veritate videris effingere, sed partim ex veris, partim ex incertis, partim litigiosis, partim falsis: vt statua illa, quam per quietem Nabocodrosorus vidit, ex auro, argento, calybe, ferro, & argilla erat cõflata. Sed sint sanè veritates istæ, quantum aliis libuerit, nihil impedio, & legantur ab his, qui eiusmodi amãt. Ego verò quę ipse ad verbum ex Augustino refert, Augustini esse puto: cętera quę de suo addit, non peculiarius ad Augustinum pertinere quàm quæ à summulariis aut sententiariis autoribus de similibus conscribuntur rebus propè infinita. Hæc paucula de interpretibus huius operis dixisse me lassum & festinantem ad alia sit satis, tantum ad bona ingenia commonefacienda non me omnino in his libris actum egisse.

Quinam hominum fuerint Gothi, & quomodo Romam ceperint.

CVm Augustinus ex Romana captiuitate occasionem sumpserit scribendi De ciuitate Dei, vt iis responderet, qui eam cladem Christianæ religioni imputabãt, operæpretium erit altius narratione repetita explicare, quínam hominum fuerint Gothi, quomodo in Italiam venerint, vrbémque ceperint. Primum omnium ferè video constare, quos posterior ętas Gothos, priorem Getas nuncupasse: vt illa pauca ex priscis vocabulis non corrupit. Sic Rutilus & Claudianus poetæ, cùm de Gothis loquũtur, Getas eos semper nominant. Orosius itidem in historia: Getæ, inquit, qui & nunc Gothi, quos Alexãder euitandos pronunciauit, Pyrrhus exhorruit, Cæsar autem declinauit, relictis vacuéque factis sedibus, ac totis viribus tuti Romanas ingressi prouincias. Hieronymus in Genesim, Gothos ab eruditis antiquis Getas nominatos esse testatur. Getæ verò sunt, qui circa Istrum Fluuium habitant, vt autores sunt Strabo, Mela, Plinius, & alij: latéque regionem possidẽt incultam magna parte, & rigoribus immitem: tenéntq; vlteriora Istri ad Scythiam, & citeriora ad Thraciam, vbi Tomus Ouidij vatis exilio clara, qui se apud

Gothorum sedes.

apud Getas agere non ſemel in Triſtibus & Ponto ſcribit: tũ & Mediterranea occupant Germaniam verſus & Iſtri fontẽ: quos Strabo lib. ſeptimo Dacos & olim Dauos nominatos eſſe ait, cùm viciniores Põto dicerẽtur à Gręcis Getę, eundémque viriſque populis ſermonem eſſe. Quanquam Plinius non aliud inter hos populos videtur ſignificare diſcrimen eſſe, quã quòd Getę Græcis ſunt, qui Romanis Daci. Sed nos Strabonem hoc ſequemur loco. Getę barbara & fera gẽs eſt, viribus atque animo immani mortiſq; contẽptore, quod perſuaſum habeant redire animas: ſicut Mela ſcribit: aut ſi non redeant, non tamen extingui, & in meliores ſedes immigrare: quod ſi neutrum contingat, præſtare certè vitæ mortem. Fama eſt poſterioribus deinde temporibus Getas Oſtrogothos eſſe dictos, Dacos verò Viſogothos patriis nominibus, quòd hi ad Occidentem, ad Orientem illi magis ſpectarent. Confunduntur tamẽ plerunq; hæ cognominationes à rerũ ſcriptoribus: non modo recentioribus, ſed etiam antiquis. Hanc gentem tradunt iam olim florente cum plurimum Romana re, imperum in prouinciam populi Romani Mithridatico feciſſe bello: quos L. Lucullus, qui in Aſia magno cũ exercitu imperator res gerebat, è Myſia cum clade exegit. Poſt verò Bœrebiſta duce, cum ab eo ad labores militarémq; diſciplinã eſſent aſſuefacti, egreſſos regionem ſuã multas ſibi gentes ſubegiſſe, Iſtróque cum maxima traiecto manu Thraciam, Macedoniam, & Illyrium late depopulatos, ingentem feciſſe Romanis terrorem. Interímq; dum in eos Romanorũ arma expediuntur, Bœrebiſta fato conceſſit. Auguſtus legiones ferè decẽ in illos miſit, eorúmq; opes vſque adeò attriuit, vt ex ducentis millibus militum ad quadraginta millia copias eorum redegerit: ac parum abfuerit, quin gentem totam imperio ſubderet Romano. Aliquot annos pòſt fines Romanos ingreſſi, Oppium Sabinum conſularem virum cum exercitu ceciderunt, qui à Cornelio Fuſco, Domitiano principe poſt varia prælia tandem compreſſi ſunt. Traianus imperator multum cum eis magnáq; cum gloria belligerauit. Antonius Caracalla per occaſionem nihil tale ſuſpicantes vehementer afflixit. Gordiani verò temporibus in Romanos fines frequentiſſimè ſe effundebant, quos minor Gordianus facili opera excedere prouincia coegit. Ferox & inquieta gens ſuíſque ſedibus male contenta, ſubinde cauſas alienas inuadendi quęrebat. Itaq;

Gotthorũ bella

Philippo Vostrensi imperatore, qui primus ex Romanis principibus Christianam pietatem est professus, multis cædibus populationibúsque æditis amplius trecenta ferè virorũ millia in proximas sibi Thraciam Mysiámque irruerũt. Ad quos expellendos missus Decius, rem parũ plerunque prosperè tẽtatam & ipse infectam reliquit, quam succedens Philippo in principatu dissimulauit. Gallus deinde pater & Volusianus filius certis conditionibus sibi iniquis pacem cum illis fecerunt: quam Gothi non admodum diuturnam seruarunt, ignauia & socordia Galieni principis freti. Non iam Thraciam Misiámque, sed Asiam ipsam minorem sunt tẽtare adorti. Bithyniam vexatam spoliauerunt, reuersíque in Europã, Thraciam, Macedoniámq; peruastarũt. Quibus in Achaiam veniẽtibus Macrinus se obiecit, eósque vicit, ac fugauit persecutus, quousque illos intra fines suos compulit, quibus tamen se non diu continuêre, quanquam egressi in strenuiss. principem inciderunt, virum nec minoris fœlicitatis quàm virtutis, si vita modo contigisset in principatu diuturnior. Claudius fuit is, qui ccc. millia eorũ partim deleuit, partim cepit. Infinitam fuisse gentis huius multitudinem oportuit. Non enim multos post annos Aureliano imperium tenente, ad arma redierunt, primóque prælio sunt ad Danubium superati. Fl. Constãtinus tanta illos cæde affecit, vt cogeret tandem multos per annos quietos esse. Ita enim isti pugnabant, vt magno hostium malo vincerent, non minore suo vincerentur. Atque hęc quidẽ gesserunt Gothi quãndiu certas ipsi habuerunt sedes. Valente principe Hunni, qui & ipsi sunt Scythæ, sed immitiores rudio résque humani cõmercij, in Ryphæos mõtes inclinatiores, inter Tanaim Massagetásque cõclusi, Gothos regione quam incolerent, per vim eiecêre. Quæ tametsi rigoris intemperie parum humanis erat vsibus commoda, tamen Hunni saluberrimam suauissimámque omniũ existimabant, homines extra solis vias cursúsque nati & educati. Hic iã Gothi sedibus, domibus, laribus, penatibúsque exuti, qui vltra alienos erãt soliti fines inuadere, coacti sunt vel mortẽ fortiter oppetere, vel in alieni soli possessionem, cùm ipsi nullum iam haberẽt, hærere. Sunt qui non Getas illos, quos Ostrogothos diximus, venisse in agrum populi Romani perhibeant, sed Visogothos fortuna sociorum conterritos deliberasse de mutandis sedibus, veritos ne eadem essent passuri, quæ Ostrogothi, extendentibus

Gotthi ab Hũnis sedibus suis pelluntur.

dentibus se velut marino æstu Hunnicis armis, vicináſque regiones delentibus. Hæc res Visogothos in eam ſententiã impulit, vt legatos ad Valentem Romanũ imperatorem mitterent, qui gentis nomine Myſiam citra Danubium flumen ſibi incolendam peterent, ſpondentes cõmuni nomine, ſe omnes Chriſtianã pietatẽ accepturos, futuróſque bonos, fideléſque Romanorũ ſtipendiarios, armis ſuis opibúſque fines illos populi Romani ab incurſibus reliquorũ Scytharum ſedulo defenſuros. Quibus conditionibus adductus Valens, Lupicinum & Maximum velut duûm viros agris diuidundis ad eos miſit, qui ſedes Viſogothis diſtribuerẽt. Hi cùm auarè crudeliterq; haberent gentem, primum ferre Gothi, & diſſimulare iniuriam, ne primo ſtatim alienæ regionis ingreſſu res nouarent, exiſtimantes, cùm exatiati ſuis opibus duces eſſent, facturos ſæuiendi & rapiendi finem. Sed illi dum maliguè commeatus partiuntur, & curant, famem intolerabilem effecerunt, quę & ipſis ducibus & Rom. principi exitio fuit. Gothi enim cum fame iam ſe velut beluas viderent peti, correptis tumultuoſiſſimè armis Romanos duces cum præſidiis atrociter cædũt, & ita armati totam Myſiam peruagantur, ínq; proximam tranſcendunt Thraciam, quam ſibi vectigalẽ reddiderunt. Hic illis occurrit Valens, pugnatúmque eſt acriter, fuſis fugatíſque *Valens imperator viuus crematur à Gothis.* Romanis, magna in eis facta ſtrage. Saucius Imp. in hoſtium poteſtatem viuus venit, quem illi efferatiores poſt tãtum exhauſtum ſanguinem viuũ cremauerũt, rectáque Byzãtium petunt: & nullis obuiam factis armis, vrbem corona cingunt, quæ aliquandiu opera & conſilio Dominicæ Valentis coniugis obſidionem ſuis opibus tulit, confirmatis in fidem principis ciuium animis magna Dominicæ largitione. Poſt Valentiniani Valentis fratris virtute ſoluta obſidione, retro abierunt. Valentinianus Theodoſium Hiſpanũ virum accitum ex Hiſpania adoptauit, participémque fecit imperij. Hic Gothos multis prælіis fregit contuditque, & ſupplices pacem coegit petere: quam eùm dediſſet, réxque eorum Athalaricus Byzãtium ad Theodoſium ægrum viſendum veniſſet, rex in morbum lapſus aliquot poſtea menſibus moritur. Gothi toto imperij Theodoſij tempore ſub Romano imperatore militarũt: nec regem habuerũt alium, nec ducem, niſi quem Romanus dediſſet Imp. Inter hęc Theodoſius, Mediolani princeps, ſine cõtrouerſia & bello & pace optimus moritur, Baſſo & Phi-

lippo coss. relictis Archadio & Honorio filiis, & Placidia filia. Archadium Byzantio & illi orientali præfecit imperio, Honoriū occidentali Romanæq; vrbi. Et quia iuuenes admodum erant, tutores educatoréſque teſtamento aſſignauit: illi Ruffinum, huic Stiliconē, vafrum vtrunq; & ſceleratū hominem, cuiuſmodi ingenia facillimè in intimas ſe ſolent aulas inſinuare. Hi principum ætate iniuriæ obnoxiā ad ſuas ambo augendas opes magnámq; ſibi & immodicam parandam potentiā abutentes non iam de priuata aliqua magnitudine cogitare, ſed ad principale ipſum faſtigiū animos nefariis cogitationibus adiecerant. Ruffinus ſibi, Stilico filio imperiū affectabat. Cùm hęc vterq; cōſilia agitaret, bello opus erat ad eas res perficiendas, vt tempeſtate turbatis rebus, cùm minus eorum deſideria deprehenderētur, tum verò perficerentur facilius, perculſis principum animis bellorū terroribus, nihil nō concedentibus proximis ſibi viris, & qui rerū omnium administrationibus præeſſent. Nā in pace velut ſereno & tranquillo cęlo & cognoſci tenebras ſuorum animorū, & puniri conſulentibus per ocium principibus poſſe non ignorabāt. Quocirca Gothos gentē ad res nouas tumultúſq; bellicos exciendos aptiſſimā ſpē ingētis prædæ vterque ſolicitat, vt ſuo principi bellū faciat. Gothi occaſionē adeſſe rati, vel rei alicuius bene gerendæ, vel certè intentato bello domū cum haud parua redeundi præda, arma induunt, regéque de ſuo corpore ex Balthorum illuſtri familia Halarico creato, fines ſuos magno vicinorū terrore egrediūtur. Huic ſe paulò pòſt Rhadagaſus cum ducentorū Gothorum milibus coniungit: cumque nulla ſatis terra multitudini alendæ eſſet, caſtra duces diuidunt: diuerſiſq; profecti viis per Pannoniā, Illyricū, Noricúmque incenſis vaſtatiſque obuiis rebus omnibus in Italiā veniunt. Ruffinus cùm imprudentius cogitata exequeretur, ad Theſſalonicam à militibus occiſus eſt. Stilico aſtutius conſilia celabat. & Rhadagaſus quidē per Etruriā ad vrbem cum agmine veniebat, longè latéque quacunq; iret fugā terrorémque oſtendēs. Trepida Romana ciuitas mercenarios duces venienti opponit. Rhadagaſus inconſultius exercitu caſtríſque diſpoſitis, in loca ſe iniqua pręcipitauit. Cōmeatibus ademptis multitudinē ſuā fame cōfecit. Ipſe cōploratis rebus dum fugā per occulta cum paucis tentat, à Rom. militibus interceptus necatúſque eſt, Gothorū multitudine viliſſimis preciis diuendita.

Balthorū familia

Secun-

Secundum hanc Gothorũ cladem Halaricus in Italiam venit, maioribus adhuc miscens omnia terroribus, quàm fecerat Rhadagasus. Ad cuius rei nuncium, Stilico qui Byzantij erat, præmissa copiarũ parte, quæ extremũ Gothorum agmen carpendo ab strage aliqua magna agrorúmque vastatione hostẽ deterreret. Ipse per oram superi maris cum viribus peditatus equitatúsque ad hostes peruenit, vterq; exercitus castra prope Rauennam contulit: Gothi Pollentiam viã obtinebant, numero quidem potiores, sed arte & disciplina militari nequaquàm cum exercitu Romano comparãdi. Stilico bellico astu plerunque Gothos superauit, cõpulitque in arctum quendam locum, vbi sedens cõficere poterat bellum, si voluisset: verùm cum exercitu esse decreuerat, quousque populares sui Vãdalii in Galliã venissent. Pro indubio enim habebat eã fore certam occasionem imperij Eucherio filio parandi. Ita leuibus aliquot certaminibus hostem lacessendo tempus trahebat, quod Halaricus cùm per occultos meatus olfecisset, ad Honorium detulit. Eóque velut munere cum placatiore sibi Honorio se vsurum existimaret, per eosdem legatos quos ad detegendum Honorio scelus Stiliconis miserat, Galliæ partem suę multitudini petiit: Victuros se legibus Romanis, nec paruo futuros vsui imperio, bellísque Romanis, nullísque prouincialibus vel fide vel obsequio erga Romanos cessuros. Imperator ancipiti malo concussus in partem ditionis Gothos recipere, quàm Stiliconis perfidia sibi suísq; exitium parare maluit. Neque enim primus detulerat ad Honorium Halaricus, quòd Stilico conqueret scelus. Nec tamen tutũ putabat quouis tempore virum tollere ex duabus vxoribus sibi socerum, & opibus supra priuatum fastigium pollentem potétémque. Simul igitur cum legatis Gothorum literas ad Stiliconẽ mittit, vt primo quoq; tempore Gothos in Galliam venire permittat. Nuncius hic fuit Stiliconi asper & importunus: quippe & se fraudari tanta spe videbat, & sua consulta palàm fieri suspicabatur. Hæsit aliquandiu acer & ferox animus, tandem quod tutius erat secutus, pariturum se iussis principis sui respondit. Sed ne res in totum è manibus laberetur, Saulum quendam cum Iudaicis copiis subornat, qui Gothorum vestigiis proximè insistens, cæsis per occasionem aliquot milibus, irritabilem populum ad fœdus rumpendum impellat. Saulus dominico die, quo ex vetere nostrę religionis instituto

feriamur, cùm toti rebus sacris intenti Gothi essent, impetum in eos facit, primóq; tumultu aliquot ex eis sternit. Territi Gothi subito quantum in trepidatione rerum fieri poterat, num ad arma concurrendum esset, consultant. Venerat enim in religionem festo seruatoris die arma tractare, huma num sanguinem fundere, cædes hominũ facere. Sed cùm Iudæi modum occidendi trucidandiq; non ponerẽt, sibi quisq; consilium cepit non expectato communi, vt arma sui tuendi gratia indueret. Cũmq; iam frequentes armati conuenissent, Halaricus pro tẽpore instructa acie imbelle genus hominum facilè sistit. Hinc connixi aliquantum Gothi Iudæos fundunt, fugántque: Et questi coactos se à violatoribus humani iuris diuinum ius polluere ac contaminare, Christum ipsum inuocantes, per cuius iuratum numen fœdus esset vtrinque sancitum, cuiúsq; ferias contra suam voluntatem cruore, cædibus, strage fœdassent, ira incensi, per mediam Italiam ad vrbem ferre signa pergunt. Dimiserat Stilico nonnullos milites tanquam sine bello inutiles, quos ad præsentẽ terrorem coactus est ab imperatore repetere, simul cum supplemẽto copiarũ, vt maximis viribus Gothorum conatibus obuiam iretur. Honorius patefactis Stiliconis consiliis, magnam militum manum ad eum mittit, dato ducibus occultè negocio, vt opportuno rei agendę tempore captato, Stiliconẽ cum filio obtrũcent. *Stilico interficitur* Illi communicato inter se consilio, diéq; destinato, quo imperata principis strenue peragerent, diuersi Stiliconẽ ac filium adorti, & eos ipsos, & ex necessariis aliquot, qui vim parabant, Romæ in foro Pacis interficiunt. Imprudens tamẽ & ignauus princeps, duce sublato, in eius locum neminẽ surrogauit, credo ne vllus parem nactus potentiam, similia moliretur. Ita exercitus sine præcipuo aliquo duce miserè à Gothis fusus, per multas clades terrorẽ Gothici nominis ingentem imbibit. Gothi superiores facti, ad vrbem Romam signa infesta ducũt, eámque obsidione diu pressam, capiũt, diripiũt maiori tumultu atque expilatione rerum, quàm cædibus aut stupris, aliísque tetris ac fœdis facinoribus, quæ vrbibus expugnatis committi per insolentiam militum solent. *Halarici edicta* Halaricus enim vrbẽ ingressurus, duo in castris edicta proposuerat. Alterũ, vt à cæde & violatione hominũ abstinerẽt, sibi eiusmodi res displicituras. Alterũ, vt capitale esset, si quis eum qui ad templa principum Apostolorum confugisset lęderet, aut ipsa templa

templa violaret. Capta est à Gothis Roma anno post eandem conditam M. C. L X I I I I. Calend April. Flauio & Varrone coss. Quo pacto sit capta, parum explicant rerum scriptores. Baptista Egnatius se modum eius rei dicit ex Procopio Græco afferre, mirariq; interpretem vel eum locum scientē prudentémq; transiluisse: vel si in mutilum incidit codicē, parum animaduertisse, quid deesset. Procopium Græcum nondum vidi: fides erit penes Egnatium, hominem diligentem ac bene doctum, quãtum ex scriptis iudicare possum. Scribit ergo: Obsederat Romam Halaricus iam biennium, nec Honorius, qui Rauennæ desidebat, aut ferre suppetias poterat, aut audebat. Nam cùm nihil minus quàm de vrbis salute solicitus esset, Stilicone interfecto, ducem exercitui minimè præfecerat, qui rem aduersus Gothos administraret. Vnde Gothis obsidendæ vrbis cogitatio, Romano milite aut dilapso, aut segniter rem agente. Verum eam frustra obsessam, cùm expugnare vi non possent, ad dolum hostis barbarus vertitur. Profectionem in patriam simulat, trecentósque iuuenes corporis & animi vi præstantes deligit, quos Romanis principibus dono det, instructos prius vt omni obsequio dominos suos promereri studeant: & ad certam diem circa meridiem, cùm Romani principes somno vel ocio vacarent, ad Asinariam portam aduolēt: interfectísq; improuiso insultu custodibus, portam sibi præsto futuris aperiant. Interea Gothi cum reditum alia atq; alia deesse sibi simulantes differrēt, trecenti illi iuuenes occasione egregiè vsi, portam stato die suis aperiunt, & intromissus Gothus maiore ignominia, quàm damno vrbem omnem populatur. Sunt qui Probæ illustris fœminæ & opulentissimæ opera patefactam Gothis portam existiment, cùm plebem Romanam passim fame & morbis pecudum more cadentem miseraretur: duo sunt cognitu non indigna, vnum edictum ab Halarico fuisse, vt quicunque in templa diuorum confugerent, præcipuè Petri & Pauli, his nulla vis inferretur. quod & summa fide seruatum. Alterum, quòd cùm nunciatum Honorio esset Rauennæ, Romam perditam, credidit ille de pugnaci Gallo, cui nomen erat Romæ, significatū esse, admiratúmque vehementer tam subito periisse eum, qui cùm paulò antè festiuissimè luserat. Hæc Egnatius. Has omnes clades maledicentissima & impia gens religioni Christianæ imputabat, negans futurum, vt capta vnquam esset Roma, si

Roma capta

deorum religiones à maioribus cultas traditáſque poſteris tenuiſſent. quaſi verò non eandem ob cauſam, quia violatum eſt ius humanum, Galli olim vigentibus, vt aiunt, maximè impiis illis inſaniis, vrbem ceperint, & diruerint: ceu non multi imperatores Chriſtiani optimè rem geſſerint. & tanquam non hæc inclinatio imperij & manifeſtus ad ruinam caſus ceperit ſub imperatoribus gentilibus, & non per eandem ſocordiam ignauiámque Honorius amiſerit Romam, per quam Galienus Ægyptum, Aſiam & Galliam, ad quarũ perditarum rumores dictis luſerit facetis. Aduerſus hos igitur homines ſanctę religionis, etiam ſi nulla contigiſſet calamitas, inimicos, & infenſos, libros conſcripſit Auguſtinus duos & viginti, Ciuitatem Dei, hoc eſt, Chriſtianam religionem aduerſus rabioſas atque impias eorum querelas defendens.

DIVI

AVRELII AVGVSTINI IN LIBROS DE CIVITATE DEI EX IPSIVS AVTORIS RETRACTATIONVM LIBRO SECVNDO

Argumentum.

INTEREA Roma Gothorum irruptione, agentium ſub rege Alarico, atque impetu magnæ cladis euerſa eſt: cuius euerſionem deorum falſorum, multorúmque cultores, quos vſitato nomine Paganos vocamus, in Chriſtianam religionem referre conantes, ſolitò acerbiùs, & amariùs, Deum verum blaſphemare cœperunt. Vnde ego exardeſcens zelo domus Dei, aduerſus eorum blaſphemias, vel errores, libros De ciuitate Dei ſcribere inſtitui. Quod opus per aliquot annos me tenuit, eò quòd alia multa intercurrebant, quæ differre non oporteret: & me prius ad ſoluendum occupabant. Hoc autem De ciuitate Dei grande opus, tandem viginti duobus libris eſt terminatum: quorum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita proſperari volunt, vt ad hoc multorum deorum cultum,

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI,

LIBRVM PRIMVM.

IN LIBRVM SECVNDVM.

De Mithri-

IN LIBRVM QVARTVM.

An ad

IN LIBRVM SEXTVM.

IN LIBRVM SEPTIMVM.

IN LIBRVM OCTAVVM.

nos, amicósque virtutum.

14 De opinione eorum, qui rationales animas trium generum esse dixerunt, id est, in diis cælestibus, in dæmonibus aëreis, & in hominibus terrenis.

15 Quòd neq; propter aërea corpora, neque propter superiora habitacula dæmones hominibus antecellunt.

16 Quid de moribus dæmonum Apuleius Platonicus senserit.

17 An dignum sit, eos spiritus ab homine coli, à quorum vitiis etiam oporteat liberari.

18 Qualis sit religio, in qua docetur, quòd homines vt commendentur diis bonis, dæmonibus vti debeant aduocatis.

19 De impietate artis magicæ, quæ patrocinio vtitur spirituum malignorum.

20 An credendum sit, quòd dij boni libentius dæmonibus quàm hominibus misceantur.

21 An dæmonibus nunciis & interpretibus dij vtantur, falli'que se ab eis aut ignorent, aut velint.

22 De abiiciendo cultu dæmonum, contra Apuleium.

23 Quid Hermes Trimegistus de idololatria senserit, & vnde scire potuerit superstitiones Ægyptiacas auferendas.

24 Quomodo Hermes, patenter parentum suorum sit confessus errorem, quem tamen doluerit destruendum.

25 De his quæ sanctis angelis & hominibus possunt esse communia.

26 Quòd omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta.

27 De modo honoris, quẽ Christiani martyribus impẽdunt.

IN LIBRVM NONVM.

1 Ad quem articulum disputatio præmissa peruenerit, & quid discutiendum sit de residua quæstione.

2 An inter dæmones, quibus dij superiores sunt, sit aliqua pars bonorum, quorum præsidio ad veram beatitudinem possit humana anima peruenire.

3 Quæ dæmonibus Apuleius ascribat, quibus cùm rationem non subtrahat, nihil virtutis assignat.

IN LIBRVM DECIMVM

male quærendo non reperit,& quam sola gratia Christiana reserauit.

IN LIBRVM XI.

quod quidam aquas existimant non creatas.

IN LIBRVM XII.

Finis Elenchi capitum.

DIVI

VRELII AVGV-
STINI HIPPONENSIS
EPISCOPI AD MARCEL-
LINVM DE CIVITATE
Dei contra Paganos.

LIBER PRIMVS.

aduersariis nominis Christi, quibus in vastatione Vrbis propter Christum barbaris pepercerunt victis.

CAP. I.

LORIOSISSIMAM ciuitatem Dei, siue in hoc temporum cursu, cùm inter impios peregrinatur[a] ex fide viuens, siue in illa stabilitate sedis æternæ, quam nunc expectat per patientiam, dusque[b] iustitia conuertatur in iudicium, deinceps aura per excellentiam victoria vltima & pace perfecta, opere ad te instituto, & mea promissione debito, defen- aduersus eos, qui conditori eius deos suos præferunt, harissime[c] Marcelline, suscepi. Magnum opus, & ar- n, sed Deus adiutor noster est. Nam scio, quibus viribus fit, vt persuadeatur superbis, quanta sit virtus humilita- qua fit vt omnia terrena cacumina temporali mobilitate ntia, non humano vsurpata fastu, sed diuina gratia dona- lsitudo transcendat. Rex enim Deus & conditor ciuitatis ius, de qua loqui instituimus, in scriptura populi sui sen- am diuinæ legis aperuit, qua dictum est: Deus superbis it, humilib. autem dat gratiam.[d] Hoc verò quód Dei est, rbæ quoque animæ spiritus inflatus affectat, amátque si- laudibus dici: *Iacobi 4.*

arcere subiectis, & debellare superbos. *Aeneid. 6.*

e etiam de terrena ciuitate, quæ cũ dominari appetit, &

a

si populi seruiant, ipsa ei dominandi [f] libido dominatur: non est prætereundū silentio, quicquid dicere suscepti huius operis ratio postulat, & facultas datur. Ex hac namque existunt inimici, aduersus quos defendenda est Dei ciuitas, quorū tamē multi correcto impietatis errore, ciues in ea fiūt satis idonei: multi verò in eam tantis exardescūt ignibus odiorū, támque manifestis beneficiis redemptoris eius ingrati sunt, vt hodie contra eam linguas non mouerent, nisi ferrū hostile fugientes, in sacratis eius locis vitā, de qua superbiunt, inuenirent. An non etiam illi Romani Christi nomini infesti sunt, quibus propter Christum barbari pepercerunt? Testantur hoc martyrum loca, & basilicæ Apostolorū, quæ in illa vastatione vrbis ad se confugientes [g] suos [h] alienósque receperūt. Huc vsque cruentus sæuiebat inimicus: ibi accipiebat limitem trucidatoris furor: illò ducebantur à miserantibus hostibus, quibus etiam extra ipsa loca pepercerant, ne in eos incurrerent, qui similem misericordiam non habebant. Qui tamen etiam ipsi alibi truces atque hostili more sæuientes, posteaquam ad loca illa veniebant, vbi fuerat interdictum, quod alibi iure belli licuisset, tota feriendi refrænabatur immanitas, & captiuandi cupiditas frangebatur. Sic euaserunt multi qui nunc Christianis temporibus detrahunt: & [i] mala, quæ illa ciuitas pertulit, Christo imputant: bona verò quæ in eos, vt viuerent propter Christi honorē, facta sunt, non imputant Christo nostro, sed Fato suo: cùm potiùs deberent, si quid rectè saperēt, illa quæ ab hostibus aspera & dura perpessi sunt, illi diuinæ prouidentiæ tribuere, quæ solet corruptos hominum mores [l] bellis emendare atque conterere: itémque vitā mortaliū iustam atque laudabilē, talibus afflictionibus exercere, probatámq. vel in meliora trāsferre, vel in his adhuc terris propter vsus alios detinere. Illud verò quod eis vel vbicūque, propter Christi nomē, vel in locis Christi nomini dicatissimis & amplissimis, ac pro largiore misericordia ad capacitatē multitudinis electis, præter bellorū morē truculenti barbari pepercerunt, hoc tribuere temporibus Christianis: hinc Deo gratias agere, hinc ad eius nomen veraciter currere, vt effugiāt [k] pœnas ignis æterni. Quod nōmen multi eorū mendaciter vsurparunt, vt effugerēt pœnas præsentis exitij. Nam quos vides petulanter & procaciter insultare seruis Christi, sunt in eis plurimi qui illum interitum cladémque non euasissent, nisi

seruos

uos Christi se esse finxissent. Et nunc ingrata superbia atque impiissima insania, eius nomini resistunt corde peruerso, vt sempiternis tenebris puniantur, ad quod nomen ore vel dolo confugerunt, vt temporali luce fruerentur.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN PRIMVM LIBRVM DE CIuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

CAP. I.

EX fide viuens,} *Habacuc secundo: Iustus ex fide viuet. Idē sæpenumero Paulus. Hoc est enim vitæ huius viaticum. Apud Prophetam variè legitur, tum ex fide mea, tum ex fide sua viuet. Sic verterunt Septuaginta, τῇ ἑαυτοῦ πίστει ζήσεται.*

b Iustitia conuertatur in iudicium. } *Psalmo nonagesimotertio. Hebraica veritas habet: Quoniam in iustitiam conuertetur iudicium. De consummatione seculi intelligitur, de quo est id quod sequitur: Victoria vltima. Pugnat hîc ecclesia quotidie, & Vincit quotidie. Sed finis vnius belli gradus est alterius. Tunc erit ei vltima & perfecta victoria, quum tota in cælos translata in regno erit pacis pacifici regis Christi Iesu.*

c Marcelline.} *Extant inter epistolas Augustini aliquot ad Marcellinum, & huius vicißim ad Augustinum. Familiaritas eorum videtur conciliata in Africa. Sic enim Orosius scribit de Marcellino: In his diebus præcipiente Honorio, & adiuuante Constantino, pax & vnitas per vniuersam Africam ecclesiæ catholicæ reddita est, & corpus Christi, quod nos sumus, grata discessione sanatum est, imposita exequutione sancti præcepti Marcellino tribuno viro in primis prudenti & industrio, omniúmque bonorum studiorum appetentißimo.*

d Hoc verò quod Dei est,} *Vel quòd illi superbia sua sibi attribuerent, quod esset Dei: resistere videlicet superbis. Vel quòd tam inuisa est superbia etiam superbis, vt superbißima Romana gens gaudeat inter laudes suas illud poni: quòd superbos debellet. Superbos fuisse Romanos, & aliis superbis superbiæ eorum gratia succensuisse, declarant Catonis Censorij verba, ex or[illegible] quam pro Rh[illegible]diensibus in senatu ha-* Ro. superbia.

buit Rhodienses, inquit, superbos esse aiunt, id obiectantes, quod mihi de liberis meis dici nolim. Sunt sanè superbi, Quid ad nos attinet? Idne irascimini, si quis superbior est quàm nos? Addit his verbis Gellius libro septimo: Nihil prorsus hac compellatione dici potest neque grauius, neque minutius aduersus homines superbissimos facta, qui superbiam in sese amarent, in aliis reprehenderent.

[e] Parcere.} *Vergilius in sexto Aeneidos, cùm laudes aliarũ gentium, quibus Romanos antecellunt, percensuisset ad Rom. conuersus, inquit:*

Tu regere imperio populos Romane memento.
Hæ tibi erunt artes, pacisq; imponere morem,
Parcere subiectis, & debellare superbos.

Paci imponere morem, eadem forma dicitur, qua morem gerere & morem pati.

[f] Ipsa ei dominandi libido.} *Vetus est, Tyranno seruire subiectos, ipsum tyrannum suis libidinibus & voluptatibus. Sic de Persarum rege dicebat Diogenes Cynicus. Sic Cicero in Paradoxis de Cæsare.*

[g] Suos.} *Christianos.*

[h] Alienos.} *Qui Christi pietatem non colunt, quos ipse Augustinus vocat paganos.*

Pagani. [i] Bellis emendare.} *Hoc planè conspicuum est in Romanis, qui meliores erant bellorum temporibus, quàm altissima in pace.*

[k] Pœnas ignis æterni.} *Non has temporales solùm & planè momentaneas.*

Quòd nulla vnquam bella ita gesta sunt, vt victores propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.

CAP. II.

Tot bella gesta conscripta sunt, vel ante conditam Romam, vel ab eius exortu & imperio, legãt, & proferant sic ab alienigenis aliquam captam esse ciuitatem, vt hostes qui ceperant parcerent eis, quos ad deorum suorum templa confugisse compererant: aut aliquem ducem barbarum præcepisse, vt irrupto oppido nullus feriretur, qui in illo vel in illo templo fuisset inuentus. [a] Nònne vidit Aeneas *Priamum per aras*
Sanguine fœdantem [b] quos ipse sacrauerat ignes?
[c] Nònne Diomedes & Vlysses, *cæsis summæ custodibus arcis,*
Corripuere sacram effigiem, manibúsque cruentis
[d] *Virgineas ausi diuæ contingere vittas?*
[e] Nec tamen quod sequitur verum est.

Ex illo

Ex illo fluere, ac retro sublapsa referri
Spes Danaûm.

stea quippe vicerunt, postea Troiam ferro ignibúsque de-
unt, postea confugientem ad aras Priamũ obtruncauerũt.
ec ideo Troia periit, quia Mineruam perdidit. Quid enim
ius ipsa Minerua perdiderat, vt periret? An forte custodes
os? Hoc sanè verum est, illis quippe interemptis potuit au-
rri. Neq. enim homines à simulachro, sed simulachrum ab
ominibus seruabatur.[f] Quomodo ergo colebatur, vt patriã
astodiret & ciues, quæ suos non valuit custodire custodes?

L. VIVES.

Nonne vidit Æneas.} *Secundo Aeneidos: Vidi Hecubam, centúmque nurus Priamumq; per aras. &c.* Id contigit nocte *qua Troia est à Graecis capta & incensa, cùm Neoptolemus Pyrrhus, Achillis filius Priamum ad aras occidit.*

[b] Quos ipse.} *Qua in re maior est indignitas, quasi nec illi dÿ profuerint ei quos idem ipse constituerat & illo in loco dicauerat. Credo de Vesta intelligi, in cuius æde perpetuus seruabatur ignis. Commentatores Vergilÿ parum id explicant. Liberum sit vnicuique existimare.*

[c] Nonne Diomedes. } *Et hoc ex Vergilio eodem libro verbis Sinonis, De Palladio intelligendum, quod Diomedes & Vlysses bello Troiano rapuerunt ex Mineruæ templo. Nec sunt sacrilegium veriti cui cædem adiunxerunt, & nihilominus Troianos Graeci vicere. Palladium simulachrum est Palladis, de quo tam varia tradunt rerum scriptores, vt ineptum ducam persequi longius eorum opiniones. Excerpam tamen ex Varrone, Dionysio Halicarnasseo, Ouidio, Plutarcho, & Seruio, quæ mihi verisimiliora videbuntur. Chrysas Pallantis filia, quum Dardano nuberet: pro dote secum attulit Palladium, & magnorum deorum simulachra. Quibus templa Dardanus in Samothracia construxit: quæ postea sacra in Ilium sunt nepotum tempore transuecta, accepto oraculo mansuram vrbem, quandiu & in ea Palladium illud. Quocirca in intimam arcis partem est reconditum, effecto altero quodam Palladio illi simillimo, quod in publico negligentius asseruabatur. Cúmque Pyrrhus ex Heleno vate Priami filio, inexpugnabilem esse Troianam vrbem, saluo in ea Palladio, cognouisset idque principibus Graecorum renuntiasset, Vlysses & Diomedes per fraudem primùm ingressi, deinde facta in custodes vi, Palladium illud imaginarium surripuerunt. Alterum capta iam vrbe, Sycas Aeneæ tradidit cum magnis diis, quos penates Troianos vocant. Aeneas in Italiam illa omnia secũ aduexit. Hinc ex Alba longa, siue vt Varro putat, ex Lauinio* Palladiũ.

Romam Palladium translatum est, statutúmq. in æde Vestæ, quæ cùm deflagraret, L. Metellus Pont. Max. Palladium medio ex incendio sustulit, amissis luminibus. Palladium vulgò conspectum est Heliogabalo Imperatore incensa æde Vestæ. Herodianus. Fuit alterum Palladium, quod Athenis in arce dicauit Nicias.

d Virgineas.} *Nam Pallas virgo semper fuit.*

e Nec tamen quod sequitur verum est.} *Nimirum, nam à mendace Sinone dicitur, quanquam verum esse potest, spem Danaum esse tunc fractam. Sed nihilominus Troiam ceperunt.*

f Quomodo ergo colebatur.} *Argumentum à minore, qui poterit seruare ciues & patriam, cùm ne custodes quidem potuerit seruare, quod erat minus, & certè natura ipsa prius?*

Quàm imprudenter Romani deos penates, qui Troiam custodire non potuerunt, sibi crediderunt profuturos.

CAP. III.

Ecce quibus diis vrbem Romani seruandam se commendasse gaudebant. O nimium miserabilem errorem! Et nobis succensent cùm de diis eorum talia dicimus, nec succensent autoribus suis, quos vt ediscerent, mercedem dederũt: doctorésque ipsos insuper, & salario publico, & honoribus dignissimos habuerunt. Nempe apud Vergilium, quem propterea paruuli legunt, vt videlicet Poeta magnus omniúmque præclarissimus atque optimus, teneris ebibitus annis, non faciiè obliuione possit aboleri, secundum illud Horatij:

[a] *Quo semel est imbuta recens seruabit odorem*
Testa diu.

Apud hunc ergo, Vergilium nempe, Iuno inducitur infesta Troianis, Æolo ventorũ regi aduersus eos irritando dicere:

[b] *Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor,*
Ilium in Italiam portans, victósque penates.

[c] Itáne istis penatibus victis, Romam ne vinceretur, prudentes commendare debuerunt? [d] Sed hæc Iuno dicebat velut irata mulier, quid loqueretur ignorans. Quid Æneas ipse[e] pius toties appellatus, nónne ita narrat?

[f] *Panthus Otriades, arcis Phœbiq. sacerdos,*
Sacra manu, victósque deos, paruúmque nepotem
Ipse trahit, cursúque amens ad limina tendit?

Nônne deos ipsos [redacted] dicere, sibi potius quàm

n se illis perhibet commendatos, cùm ei dicitur:
Sacra suósque tibi commendat Troia penates?
gitur Vergilius tales deos, & victos dicit, & , vt vel victi quo modo euaderent homini commendatos, quæ demē- est existimare his tutoribus Romam sapienter fuisse com- ssam, & nisi eos amisisset, non potuisse vastari? Imò verò vi psdeos tanquā pręsides ac defensores colere, quid est aliud àm tenere non numina bona, sed[h] dæmonia mala? Quan- enim sapientius] creditur, Romam ad istam cladem non isse venturam, nisi prius illi perissent, sed illos potius olim isse perituros, nisi eos, quantum potuisset, Roma seruasset? ā quis nō cùm aduerterit, videat, quāta sit vanitate præsum- tum, non posse vinci, sub defensoribus victis, & ideo perisse, quia[i] custodes perdidit deos suos: cùm vel sola potuerit esse causa pereūdi, custodes habere voluisse perituros? Nō itaque cùm de diis victis illa conscriberētur, atque canerētur, poetis libebat mētiri, sed cordatos homines cogebat veritas cōfite- ri. Verùm ista opportunius alio loco diligenter copioséq. tra- ctanda sunt. Nunc quod institueram, de ingratis hominibus dicere, parūper explicē, vt possum: qui ea mala quæ pro suo- rum morū peruersitate merito patiūtur blasphemātes, Chri- sto imputant. Quod autem illis etiam talibus propter Chri- stū parcitur, nec dignanter attendere. & eas linguas aduersus eius nomen demētia sacrilegæ proteruitatis exercent, quibus linguis vsurpauerūt mendaciter ipsum nomen vt viuerēt: vel quas linguas in locis ei sacratis metuendo presserunt, vt illic tuti atq. muniti essent , & vbi propter eum illæsi ab hostibus fuerant, inde in eum maledictis hostilibus prosilirent.

L. VIVES.

a QVo semel.} *Horatius epist. ij. Citatur passim in argumentum virium assuefactionis in animus teneris: quale est illud eiusdem, Neque amissos colores Lana refert medicata fuco.*

b Gens inimica.} *Primo Aen. Erat Iuno Troianis inimica : Primùm quòd genus ducebant à Dardano Iouis & Electræ filio, quæ fuit Iunonis pellex. Secundùm, quia raptus Ganymedes Trois filius, Hebe ipsius Iunonis filiæ erat ministerio prælatus. Tertiùm, quòd Antigone Laomedontis filia Iunonis formam spreuit, idcirco versa in ciconiam. Postremò, quòd in iudicio de forma, victa discesserat, iudice Paride Priami filio.*

c Itáne istis pen.} *De pe. maior est & intricatior disputatio, quàm*

de Palladio. Penates quasi penites existimo dici, quòd penitissimi sunt dij, & proprij. Macrobio illorum placet sententia, qui deos penates dixerunt esse, per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus. Itaque penates sunt præsides & custodes dij. Penates totius generis humani putarunt, Pallada summum æthera, Iouem medium æthera, Iunonem infimum. Sũt & cælo penates sui, vt Martianus Capella in nuptiis ludit. In terra sunt & sui cuique ciuitati, sui cuique domus penates. Nam vnaquæq; domus, parua quædam est ciuitas, seu potius vnaquæque ciuitas, magna quædam domus. Et vt singulæ ciuitates domúsque penates habent suos, ita & focũ quoque. Quin & curiæ singulæ singulas habent Vestas à Romulo constitutas, vt scribit Dionysius Halicarnasseus, quibus Numa qui Romulo successit, Vestam communem superinduxit, hoc est focum vrbis, vt interpretatur secundo De legibus Cicero. Iam qui fuerint dij penates, quos Aeneas in Italiam portauit, non conuenit. Macrobius ex variis varia colligit. Sunt qui Neptunum & Apollinem velint, quos legimus muros Troianos extruxisse. Alij Vestam dicunt. Nam Vergilius cùm dixisset:

Sacra, suósque tibi commendat Troia penates, *mox addit,*
Sic ait, & manibus vittas, Vestámque potentem
Aeternúmque adytis effert penetralibus ignem.

Vestam non tam puto ex penatibus fuisse, quàm penatibus additum focum. Ideò dictator cæteríque magistratus Romani, quo die dignitatem inibant, Vestæ & penatibus sacra faciebant. De Vesta & penatibus, sic scribit secundo De nat. deorum Cicero. Nam Vestæ nomen à Græcis. Ea est enim quæ ab illis ἑστία dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet. Itaque in ea dea quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio & sacrificatio externa est. Nec longè absunt ab hac vi dij penates. siue à penu ducto nomine: est enim omne quo vescuntur homines penus: siue ab eo quo penitus insident, ex quo etiam penetrales à poetis vocantur. Tãtum ille. Sed hoc loco non vãcat prolixè disputare de his rebus. Dionysius lib. 1. in templo obscuro & humili, quod est haud procul foro, duas deorum Troianorum imagines se vidisse perhibet, duorum iuuenum sedentium, piláque habentium in manibus vetera artis huius opera, quibus sit inscriptio D. penates. similésque vetustis plerisque in templis conspici iuuenes militari habitu cultúque. Non dubito quin isti sint Castor & Pollux: nam aliis locis penates po. Rom. nominantur, quod Prudentius significat aduersus Symmachum: Gemini quoque fratres, corrupta de matre nothi Ledeia proles, Nocturníque equites celsæ duo numina Romæ Impendent, retinente solo magníque triumphi Nuncia suffuso figunt vestigia plumbo. Isti tamen penates

Penus.

iani nō fuerunt, qui sub ipsum Troianum bellum vitæ concesserant. ta iā Helena. Ideo illa ignara eorū mortis requirit eos inter Græproceres de muris Troianis spectans apud Homerum Iliad. γ. Sed que hi sunt dij magni. Varro iij. De lingua Latina. Terra enim & um, vt Samothracum initia docent, sunt Dij magni, & hi, quos Magni ci, multis nominibus. Nam neque quas Samothracea antea portas dij. atuit duas virilis species Aeneas, dij magni: neque vt vulgus put ij Samothraces dij qui Castor & Pollux. hæc ille. Penates Troia- erant magni dij, θεοὶ μεγάλοι, qui Vrbi & Latio præsidebant. Inter uos erant Palladium, & ignis sempiternus. hinc Vergilius:

Vestáque mater,
Quæ Tuscum Tiberim, & Romana palatia seruas.

Quanquam peculiarem illum vrbis tutelarem Deum nominare nefas existimant, nec putatur Vesta. Illúmque quòd Valerius Soranus ausus esset prodere, neci deditus est. Sed hac de re iam nimio plura.

d Sed hæc Iuno.} Nam Seruius & Donatus propterea victos penates Iunonem dixisse aiunt, vt contemnendos faceret, ne religioni esset Aeolo, quòd aduersum deos aliquid esset facturus.

e Pius.} Pius in deos, pius in patrē, pius in filium, quos omnes ex incendio eripuit. Est enim pietas officiosus erga deos, patriam, parentes, Pietas. sanguine coniunctos cultus, denique gratitudo iis quibus debemus.

f Panthus.} Secundo Aeneidos.

Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuum,
Panthus Otriades, &c.

g Sacra suósque.} Verba sunt Hectoris per quietem ab Ænea visi.

Romam ad istam cladem.} Argumentū ab euentu vnius rei ad euentum alterius similis. Sensus est deprauatus. Sic est legendum. Non Romam ad istam cladem: vt sit, sapientius multò existimaretur, si non illud putaretur Romam ad hanc cladem non fuisse venturam, nisi illi periissent, sed illud putaretur potius illos olim, &c.

h Sed dæmonia mala.} Nam malos & ignauos fuisse aliquos dæmonas fatebantur veteres. Genius enim alius alio præstabat & virtute, & sapientia, & viribus. Erat enim alacrior & celsior genius Augusti genio Marci Antonij, vt magnus ille Aegyptius dixit apud Plutarchū in vita M. Antonij. Nec Christiana religio negat inter angelos, intérque dæmonas alios aliis esse natura & viribus excellentioribus.

i Custodes.} Tales quales Plato dicit in sua Politia esse magistratus ebriosos & voluptarios, qui custodibus ipsi indigeant.

De asylo Iunonis in Troia, quod neminem liberauit à Græcis, & basilicis Apostolorum, quæ omnes ad se confugientes à barbaris defenderunt.

CAP. IIII.

IPsa, vt dixi, Troia, [a] mater Romani populi, sacratis in locis deorum suorum munire non potuit ciues suos ab ignib. ferróque Græcorū eosdem ipsos deos colentium: quin etiam [b] Iunonis asylo,

Custodes lecti Phœnix, & dirus Vlysses,
Prædam asseruabant: huc vndique Troia gaza
Incensis erepta adytis, mensæque deorum,
Cratherésque auro solidi, captiuáque Vestis
Congeritur. Pueri & pauidæ longo ordine matres.
Stant circùm.

Electus est videlicet locus tātæ deæ sacratus, nō vnde captiuos non liceret educere, sed vbi captiuos liberet includere. Compara nunc asylum illud non cuiuslibet dei gregalis, vel de turba plebis, sed Iouis ipsius sororis & coniugis, & reginæ omnium deorum, cum memoriis nostrorum Apostolorum. Illud incensis templis & diis erepta spolia portabantur, non reddēda victis, sed dimidēda victoribus: huc autem, & [d] quod alibi ad ea loca compertum est pertinere, cum honore & obsequio religiosissimo reportatū est. Ibi amissa, hîc seruata libertas: ibi clausa, hîc interdicta captiuitas: ibi possidendi à dominantibus hostibus premebantur, huc liberandi à miserantibus hostibus ducebantur. Postremò illud Iunonis templum sibi elegerat auaritia & superbia [e] leuium Græcorum: istas Christi Basilicas misericordia & humilitas [f] etiam immaniū barbarorum. Nisi fortè Græci quidam, in illa sua victoria, tēplis deorum[g] communium pepercerunt: atque illò confugiētes miseros victósque Troianos ferire, vel captiuare non ausi sunt. Sed Vergilius poetarum more illa mentitus est. [h] Imò verò morem hostium ciuitates euertentium ille descripsit.

L. VIVES.

[a] MAter Romani pop.} *Nam à Troianis, qui sub Aenea in Italiam venerunt, conditum est Lauinium, à Lauinianis Alba longa, ab Albanis Romani. Salustius vrbem Romam condidisse atq; habuisse initio Troianos narrat, qui Aenea duce sedibus vagabantur incerti.*

b Iunonis aſylo.} *Verba ſunt Aeneæ ſecundo Aeneidos.*

c Phœnix.} *Amintoris filius, Achillis fuit magiſter, qui docebat eum Phænix. & benefacere & benedicere, vt Homerus ait Iliad. γ.*

d Quod alibi.} *Magna vis auri eſt è Vaticano ſubrepta, & iuſſu Halarici reddita, vt Oroſius ſcribit libro ſeptimo.*

e Leuium Græcorum.} *Hæc eſt Græcorum apud Romanos nota, quos ideo Græculos dicebant. Et ſunt quidam Auguſtini codices qui habent Græculorum. Cicero pro Flacco: Quo loco etiam atque etiam facite vt recordemini, quæ ſit temeritas multitudinis, quæ leuitas propria Græcorum. Idem ſignificat Lucianus in Mercede ſeruientibus, & Iamblichus Græcos ſuos ingenio leues nominat.*

f Etiam immanium.} *Ad pondus comparationis hoc facit: nam barbari Græcis opponuntur, & non quilibet barbari, ſed immanes, iis qui videri volunt à ſe profectam humanitatem. Cicero ad Q. Fratrem, qui Aſiæ minori, quæ Græca eſt, præerat: Quum verò ei generi hominum præſimus, non modò in quo ipſa ſit, ſed etiam à quo ad alios perueniſſe putetur humanitas, certè iis etiam eam potiſſimum tribuere debemus, à quibus accepimus.*

g Communium.} *Nam eoſdem deos colebant Græci & Troiani.*

h Imò verò morem.} *Ne magis ſimilis crudelitatis reprehenſio ad Græcos quàm ad cæteras videatur gentes pertinere, quum in vrbes hoſtiliter irrumpunt.*

Hoc caput iungatur ſuperiori.

De generali conſuetudine hoſtium victas ciuitates euertentium quid Cæſar ſenſerit.

CAP. V.

a QVem morem etiam Cęſar, ſicut ſcribit Saluſtius, nobilitatæ veritatis hiſtoricus, ſententia ſua, quam de coniuratis in ſenatu habuit, commemorare non prętermittit: Rapi virgines, pueros diuelli libero parentũ complexu, matres familiarum pati quæ victoribus collibuiſſet, fana atque domos ſpoliari, cædem & incendia fieri. Poſtremò armis, cadaueribus, cruore atque luctu omnia compleri. Hic ſi fana tacuiſſet, deorum ſedibus ſolere hoſtes parcere putaremus, & hæc non ab alienigenis hoſtibus, ſed à [b] Catilina & ſociis eius nobiliſſimis ſenatoribus, & Romanis ciuibus Romana templa metuebant. Sed hi videlicet perditi & patriæ parricidæ.

L. VI-

L. VIVES.

[a] QVem morem etiam Cæsar.} *C. Cæsar tum prætor, qui postea fuit dictator, deprehensa coniuratione Catilinæ, rogatus à Cicerone consule quid de coniuratis censeret faciundum, ea dixit, quæ Salustius literis mandauit. Nec solùm illo ciuili, de quo tunc agebatur bello, ea futura dicit mala, sed eiusmodi ait esse belli sæuitiam, ea solere victis accidere. Cicero in Verrem. Mitto adhibitam vim ingenuis, matresfamiliâs violatas, quæ tum vrbe capta cõmissa non sunt, neque odio hostili, neque licẽtia militari, neq; more belli, neq; iure victoriæ. Sic ille.*
[b] Catilina.} *Nota est historia ex Salustio, & ipse de ea alio in loco nonnulla dicam.*

Quòd nec Romani quidem ita vllas ceperunt ciuitates, vt in templis earum parcerent victis.

CAP. VI.

QVid ergo per multas gentes, qui inter se bella gesserunt, & nusquam victis in deorum suorum sedibus pepercerũt, noster sermo discurrat? Romanos ipsos videamus, ipsos inquam recolamus: respiciamúsque Romanos, de quorum præcipua laude dictum est.

Parcere subiectis, & debellare superbos.

[a] & quod accepta iniuria ignoscere malebãt quàm persequi: quando tot tantásque vrbes, vt latè dominarentur, expugnatas, captásque euerterunt, legatur nobis quæ templa excipere solebant, vt ad ea quisquis confugisset, liberaretur. An illi faciebãt, & scriptores earundem rerum gestarũ ista reticebãt? Itáne vero, qui ea quæ laudarẽt, maximè requirebãt, ista præclarissima secundùm ipsos pietatis indicia præterirẽt? Egregius Romani nominis [b] Marcus Marcellus, qui [c] Syracusas vrbem ornatissimam cepit, refertur eam prius fleuisse ruituram, & ante eius sanguinem [d] suas illi lachrymas effudisse. [e] Gessit & curã pudicitiæ, etiam in hoste seruandæ. Nã priusquam oppidum victor iussisset inuadi, constituit edicto, ne quis corpus liberum violaret. Euersa est tamen ciuitas more bellorum, nec vspiam legitur ab Imperatore tam casto atq; clemẽti fuisse præceptum, vt quisquis ad illud vel illud templum fugisset, abiret illæsus. Quod vtique nullo modo præteriretur, quando nec eius fletus, nec quod edixerat pro pudicitia minimè violãda potuit taceri. [f] Fabius Tarẽtinæ euersor vrbis, à simulachrorum deprædatione se abstinuisse laudatur,

tur.[g] Nam cùm ei scriba suggessisset quid de signis deorum quæ multa capta fuerãt fieri iuberet, cõtinentiam suam etiã iocando condiuit. Quæsiuit enim cuiusmodi essent: & cùm ei non solùm multa grandia, verumetiam renunciarẽtur armata: Relinquamus, inquit, Tarentinis deos iratos. Cùm igitur nec illius fletum, nec huius risum, nec illius castam misericordiam, nec huius facetam continentiam, Romanarum rerum gestarum scriptores tacere potuerunt, quando prætermitterẽt si aliquibus hominibus in honorem cuiuspiam deorum suorum sic pepercissent, vt in quoquam templo cædem vel captiuitatem fieri prohiberent?

L. VIVES.

a ET quod accepta iniuria } *Salustius in Catilinario bello, de veteribus Romanorum moribus loquens, de quibus eisdem est illud elogium: Ignoscendo creuisse.* *Ignoscẽdo creuisse.*

b Marcus Marcellus. } *Claudiæ gentes duæ fuerant: altera patritia, quæ originem sumpsit ab Appio illo Claudio, qui sub recentem illam regum expulsionem, ex Regillo Sabinorum Romam commigrauit, & in senatum, intérque patritias gentes lecta est. Altera fuit plebeia quidem, sed non potentia minor, vt Suetonius inquit in Tiberio, nec dignitate. Ex hac primus, qui Marcellus cognominatus est, fuit hic, de quo Augustinus meminit, vt Plutarchus ex Posidonio scribit. Tanta in re miror falli scriptorem historiæ, & rerum Romanarum peritissimum, quum centum annis antea fuerint Claudij Marcelli. Fuit verò hic de quo loquimur quater consul, nam secundùm creatus consul, sed quia vitio, eum magistratum non gessit. Si quis nunc numeret, quinque consulatus erunt. Primùm consul fuit bello Gallico cum Cn. Cornelio Scipione, quo bello spolia opima de Viridomaro Gallorum rege retulit: eáque fuere tertia & vltima inter tot bella à populo Romano, cum tot gentibus tam diuersis sub ducibus gesta. Post secundum consulatum Syracusas expugnauit. Quartum consul cum Q. Crispino in insidias temerè à semet præcipitatus, magnus dux, manuq; promptus, & consilio optimus, occisus est, anno vndecimo Punici belli secundi, qui vndequadragies collatis signis dimicauerat, vt scribit Plinius libro septimo.* *Claudij. Marcellus.*

c Syracusas vrbem ornatissimam. } *Syracusæ ciuitas est in Sicilia vetusta fama, & opibus ingentibus. Hanc obsedit per triennium Marcellus, tandem expugnauit, tantúmque ex ea prædæ egestum est, quantum vix capta Carthagine, quæ tum maximè florebat, paribúsque cum populo Romano viribus contendebat, fuisset.* *Syracusæ.*

d Suas illi lachrymas.} *Liuius libro vigesimoquinto: Marcellus vt mœnia ingressus, ex superioribus locis, vrbem fermè omnium illa tempestate pulcherrimam subiectam oculis vidit, illachrymasse partim gaudio dicitur tantæ rei perpetratæ, partim vetusta gloria vrbis: Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant, tum bella tot gesta, & opulentissimi tyranni, eáque momento horæ arsura omnia. Eandem sententiam Valerius habet, De humanitate.*

e Gessit & curam.} *Liuius ibidem: Marcellus ex omnium sententia militibus èdixit, ne quis liberum corpus violaret, cætera prædæ futura, quod edictum ad cædes, vulnera, & pudicitiam spectabat.*

Fabius. f Fabius Tarentinę euersor vrbis.} *Secundo bello Punico Tarentum nobilissima Calabriæ vrbs à Romanis ad Annibalem & Carthaginienses defecit, præsidium tamen Romanum, cuius erat dux Liuius Salinator, in arcem se recepit. Q. Fabius Maximus eam ciuitatem recuperauit, militibúsque diripiendam tradidit. Hic Fabius est ille, qui afflictis secundo bello Punico ab Annibale Romanis rebus, sapientia sua opem tulit, trahendóq; tempus impetum illum violentissimum Annibalis retardauit, & de quo verè Ennius dixit:* *Q. Fabius Maximus*

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.

Non vacat, ac ne libet quidem mihi insectari ea, in quibus commentator huius libri falsus est: longum nimis hoc esset, & molestum admodum. Sed quia hoc loco cum aliis nonnullis errat, qui & aliena opinione sunt istis in rebus docti, & sua doctissimi, nec sunt reuera indocti, ideo continere me non potui, quin lectorem admonerem, non hunc primum Fabium dictum esse Maximum, sed eius auum, qui Consul quinquies fuit, nactus id cognomen, quod censor cum P. Decio Mure forensem omnem turbam in quatuor tribus coniecit, quas vrbanas vocauit, tametsi haud negauerim fuisse hunc Quintum Fabium, de quo hic loquitur Augustinus, dignum eo cognomine, etiamsi nouum ab eo inciperet.

g Nam cum ei scriba.} *De hoc Liuius libro vigesimo septimo.*

Quòd in euersione Vrbis quæ asperè gesta sunt, de consuetudine acciderint belli; quæ verò clementer, de potentia prouenerint nominis Christi.

CAP. VII.

Vicquid igitur vastationis, trucidationis, deprædationis, concremationis, afflictionis, in ista recentissima Romana clade commissum est, fecit hoc consuetudo bellorum. Quòd autem more nouo factum est,

est, quòd inusitata rerum facie immanitas barbara tam mitis apparuit, vt amplissimæ basilicæ implendę populo cui parceretur, eligerentur & decernerentur, vbi nemo feriretur, vnde nemo raperetur, quò liberandi multi à miserantibus hostibus ducerentur, vnde captiuandi nulli nec à crudelibus hostibus abducerentur: hoc Christi nomini, hoc Christiano tempori tribuendū, quisquis non videt, cæcus: quisquis videt, nec laudat, ingratus: quisquis laudāti reluctatur, insanus est. Absit, vt prudens quisquam hoc feritati imputet barbarorum. Truculentissimas & sæuissimas mentes ille terruit, ille frenauit, ille mirabiliter temperauit, qui per Prophetam tantò antè prædixit: [b]Visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorū: misericordiam autem meā non dispergam ab eis.

L. VIVES.

a Fecit hoc consuetudo bellorum. } *Quintilianus quæ fieri capti solent vrbibus octauo libro scribit ad hunc modum: Effusæ per domos ac templa flammæ & ruentium tectorum fragor, & ex diuersis clamoribus vnus quidam sonus. Aliorum fuga incerta. Alij in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium fœminarúmque ploratus, & malo vsque in illum diem seruati fato senes: tum illa profanorum sacrorúmque direptio, efferentium prædas, repetentiúmque discursus, & acti ante suum quisque prædonem catenati & conata retinere infantem suum mater, & sicubi maius est lucrum, pugna inter victores. Hactenus ille. Hæc verò interim fiunt, quia vt sunt milites genus hominum insolentissimum, siue modo, sine modestia vlla, temperare victoriæ cupiditati, & libidini, & iræ suæ nequeunt: interim quia vi capto oppido nisi illa ad terrorem facerent, periculum esset ne ipsis essent patienda.* Descriptio captiuitatis vrbium.

b Visitabo. } *De filiis Dauid dicitur Psalmo octogesimooctauo: Si boni non fuerint.*

De commodis atque incommodis, quæ bonis ac malis plerunque communia sunt.

CAP. VIII.

Dicet aliquis: Cur ergo ista diuina misericordia etiam ad impios ingratósque peruenit? Cur putamus, nisi quia eam ille præbuit, qui quotidie facit oriri solem suum super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos? Quamuis enim quidam eorum ista cogitantes, pœnitendo ab impietate se corrigant: quidam verò, sicut Apostolus dicit, diuitias bonitatis & longanimitatis Dei contemnentes,

tes, secundum duritiam cordis sui & cor impœnitens [b] thesaurizent sibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei, qui [c] reddet vnicuique secundum opera eius: Tamen patientia Dei ad pœnitentiam inuitat malos, sicut flagellum Dei ad patientiam erudit bonos. Itémque misericordia Dei fouẽdos amplectitur bonos, sicut seueritas Dei puniẽdos corripit malos. Placuit quippe diuinæ prouidentiæ præparare in posterum bona iustis, quibus non fruentur iniusti: & mala impiis, quibus non excruciabuntur boni. Ista verò temporalia bona & mala vtriusque voluit esse communia, vt nec bona cupidius appetantur, quæ mali quoque habere cernũtur, nec mala turpiter euitentur, quibus & boni plerunque afficiũtur. Interest autem plurimum [d] qualis sit vsus, vel earum rerum quæ prosperæ, vel earum quæ[e] dicuntur aduersę. Nam his bonis temporalibus nec bonus extollitur, nec malus frãgitur, malus autem ideo huiuscemodi infœlicitate punitur, quia fœlicitate corrumpitur. Ostendit tamen Deus sæpe etiam in his distribuendis euidentius operationem suam. Nam si nunc omne peccatum manifesta plecteretur pœna, nihil vltimo iudicio reseruari putaretur. Rursus si nullum peccatum nunc puniret apertè diuinitas, nulla esse prouidentia diuina crederetur. Similiter in rebus secundis, si non eas Deus quibusdam petentibus euidentissima largitate concederet, non ad eũ ista pertinere diceremus. Itémque si omnibus eas petentibus daret, nonnisi propter talia præmia seruiendum illi esse arbitraremur; nec pios nos faceret talis seruitus, sed potius cupidos & auaros. Hæc quum ita sint, quicunque boni malíque pariter afflicti sunt, non ideo ipsi distincti non sunt, quia distinctum non est, quod vtrique perpessi sunt. Manet enim dissimilitudo passorum etiam in similitudine passionum, & licet sub eodem tormento, non est idem virtus & vitium. Nam sicut sub vno igne aurum rutilat, palea fumat, & sub eadem [f] tribula stipulæ comminuuntur, frumenta purgantur: nec ideo cum oleo amurca confunditur, quia eodem præli pondere exprimitur: ita vna eadémque vis irruens bonos probat, purificat, [g] eliquat: malos damnat, vastat, exterminat. Vnde in eadem afflictione, mali Deum detestantur, atque blasphemant: boni autem precantur & laudant. Tantum interest, non qualia, sed qualis quisque patiatur. Nam pari motu exagitatum & exhalat horribiliter cœnum, & suauiter fragrat vnguentum.

L. VIVES.

a Dicet aliquis.} *Quum illa verba sint de filiis David, hoc est, de piis dicta, quomodo ad impios quoque misericordia domini extenditur?*

b Thesaurizent.} *Congregent. Nam thesaurus congregatio est tam bonarum rerum quàm malarum. Hinc apud Græcos, θησαυρὸς κακῶν, & apud Plautum, thesaurus stupri.* Thesaurus.

c Reddet.} *Vulgò habetur reddit. Augustinus melius: nam de futuro seculo loquitur Apostolus, & Græcè est, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ.*

d Qualis sit vsus.} *Terentius in ἑαυτὸν τ. Quæ quidem in homine dicuntur bona parentes, patriam incolumem, amicos genus, cognatos, diuitias. Atque hæc perinde sunt vt illius animus qui ea possidet. Qui vti scit, ei bona: ei qui non vtitur rectè, mala. Hæc Terentius ex Platone multis in locis.* Bona in humanis.

e Dicuntur.} *A populo veras rerum naturas ignorante.*

f Tribula.} *Tribulum ponit Vergilius inter instrumenta rustica primo Georgicôn. Plinius libro decimooctauo: Messis ipsa alibi tribulis in area, alibi equorum gressibus exteritur alibi perticis flagellatur. Est ergo instrumentum, quo fruges maturæ in area teruntur. Id quomodo fiat, docet Varro libro De rebus rusticis primo.* Tribulum.

g Eliquat.} *Liquidos facit, pertinet ad similitudinem auri. Si quis velit paulò longius philosophari, liquantur caritate boni, vt in Canticis: Anima mea liquefacta est, vt dilectus loquutus est. Sed hæc persequi si quis hîc voluerit, nullus erit finis. In sacris libris commodius ista.*

De causis corruptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur. CAP. IX.

Quid igitur in illa rerum vastitate Christiani passi sunt, quod eis non magis fideliter ista considerantibus ad profectum valeret? Primò, quòd ipsa peccata quibus Deus indignatus impleuit tantis calamitatibus mundum, humiliter cogitantes, quamuis longè absint à facinorosis, flagitiosis atque impiis, tamen non vsque adeò se à delictis deputant alienos, vt nec temporalia pro eis mala perpeti se iudicent indignos. Excepto enim quòd vnusquisque quamlibet laudabiliter viuens, a cedit in quibusdam carnali concupiscentiæ, & si non ad facinorum immanitatem & gurgitem flagitiorum, atque impietatis abominationem, ad aliqua tamen peccata vel rara vel tantò crebriora, quantò minora. Hoc ergo excepto, quis tandem facilè reperitur,

qui eosdē ipsos, propter quorum horrendam superbiā, luxuriam & auaritiam, atque execrabiles iniquitates & impietates, Deus, sicut[b] minando prædixit, cōteret terras, sic habeat, vt habendi sunt: sic cum eis viuat, vt cum talibus viuendum est? Plerunque enim ab eis docendis, admonendis, aliquando etiam obiurgandis, & corripiendis malè dissimulatur: vel cùm laboris piget, vel os eorum verecūdamur offendere: vel cùm eorum inimicitias deuitamus, ne impediant, & noceant in istis tēporalibus rebus: siue quas adipisci adhuc appetit nostra cupiditas, siue quas amittere formidat infirmitas: ita vt (quanuis bonis vita malorum displiceat, & ideo cum eis non incidant in illā damnationem, quæ post hanc vitā talibus præparatur: tamē quia propterea peccatis eorum damnabilibus parcunt, dum eos in suis licet leuibus & venialibus metuunt) iure cū eis temporaliter flagellentur, quāuis in æternum minimè puniantur. Iure istam vitā quando diuinitus affliguntur cū eis, amarā sentiūt, cuius amādo dulcedinē peccantibus eis amàri esse noluerunt. nam si propterea quisq; obiurgandis & corripiēdis malè agentibus parcit, quia opportunius tēpus inquirit, vel eisdē ipsis metuit, ne deteriores ex hoc efficiātur, vel ad bonam vitam & piam erudiendos impediant infirmos alios, & premant atq; auertāt à fide, non videtur esse cupiditatis occasio, sed consiliū charitatis.[c] Illud est culpabile, quòd hi, qui dissimiliter viuūt, & à malorum factis abhorrent, parcunt tamē peccatis alienis, quæ dedocere & obiurgare deberent, dum eorum offensiones cauēt, ne sibi noceant in his rebus, quibus licitè boni atque nocentes vtuntur: sed cupidius quàm oportebat eos, qui in hoc mundo peregrinātur, & spem supernæ patriæ[d] præ se gerunt. Non solùm quippe infirmiores vitam ducentes coniugalem, filios habentes vel habere quærentes, domos ac familias possidētes: quos Apostolus in ecclesia alloquitur docens, & monens quemadmodum viuere debeant & vxores cum maritis, & mariti cum vxoribus: & filij cum parentibus, & parētes cum filiis: & serui cum dominis, & domini cum seruis: multa temporalia, multa terrena libenter adipiscūtur, & molestè amittūt: propter quæ non audent offendere homines, quorū sibi vita contaminatissima & cōsceleratissima displicet: verumetiam hi, qui superiorem vitæ gradum tenēt, nec coniugalibus vinculis irretiti sunt, & victu paruo ac tegumēto vtūtur, plerunq; suæ famæ ac saluti consul

consulentes, dum insidias atq; impetus malorum timent, ab eorum reprehensione sese abstinent. Et quanuis non in tantum eos metuant, vt ad similia perpetranda quibuslibet eorum terroribus atque improbitatibus cedant: ea ipsa tamen, quæ cum eis non perpetrãt, nolunt plerunque corripere, cùm fortasse possint aliquos corripiendo corrigere: ne si non potuerint, sua salus ac fama in periculum exitiúmque perueniant. Hoc non ea consideratione, qua suam famam ac salutem vident esse necessariam vtilitati erudiendorum hominum, sed ea potius infirmitate, qua delectat lingua blandiens [e] & humanus dies: & reformidatur vulgi iudicium, & carnis excruciatio, vel peremptio: hoc est, propter quædã cupiditatis vincula, non propter officia charitatis. Non mihi itaq; videtur hæc parua esse causa, quare cum malis flagellentur & boni, quando deo placet perditos mores etiam temporalium pœnarum afflictione punire. Flagellantur enim simul non quia simul agunt malã vitam, sed quia simul amant temporalem vitam: non quidem æqualiter, sed tamen simul, quam boni contemnere deberent, vt illi correpti atq; correcti consequerentur æternam: ad quam consequendam si nollent esse socij, [f] ferrentur & diligerentur inimici: quia donec viuunt, semper incertum est, vtrum voluntatem sint in melius mutaturi. Qua in re non vtique parem, sed longè grauiorem habent causam, quibus [g] per Prophetam dicitur: Ille quidem in suo peccato morietur, sanguinẽ autẽ eius de manu speculatoris requirã. [h] Ad hoc enim speculatores, hoc est, populorũ præpositi cõstituti sunt in ecclesiis, [i] vt nõ parcãt obiurgãdo peccata. Nec ideo tamen ab huiuscemodi culpa penitus alienus est, qui licet præpositus non sit, in eis tamen quibus vitæ huius necessitate cõiungitur, multa monẽda, vel arguẽda nouit, & negligit, deuitans eorũ offensiones, propter illa quibus in hac vita nõ indebitis vtitur, sed plus quàm debuit delectatur. Deinde habent aliã causam boni, quare tẽporalibus affligãtur malis: qualẽ habuit [k] Iob: vt sibi ipse humanus animus sit probatus & cognitus, quanta virtute pietatis gratis Deum diligat. Quibus rectè consideratis atque perspectis, attende vtrum aliquid mali acciderit fidelibus & piis, quod eis non in bonũ verteretur: nisi fortè putandum est Apostolicam illam vacare sententiam, vbi ait: [l] Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.

L. VIVES.

a CEdit in quibusdam. } *Tam penitißimè visceribus nostris hæret Venereæ rei cupiditas, tam ingenitus est à natura nobis ille appetitus, quem subtilißimè magna illa artifex omnium animantium pectoribus indidit, quo vel aliud agentes stirpem propagaremus, vt ne cogitare quidem de explenda cupiditate illa poßimus, quin voluptate nescio qua occulta tangamur, quam plerique nimium veniale peccatum esse volunt.*

b Minando prędixit. } *Sæpe per prophetas, vt Esaiā & Hieremiā.*

c Illud est culpabile. } *Cicero in Officiis: Sunt enim qui quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere.*

d Præ se gerunt. } *Velut ducem itineris.*

e Et humanus dies. } *Paulus 1. Cor. 4. Mihi autem pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die. Est humanum iudicium, quo quis ab hominibus bene vel malè audit: cui contrarius est dies domini, qui intima cordis scrutatur & iudicat.*

f Ferrentur & diligerentur. } *Non ferēdi solùm sunt mali, sed etiā diligendi, præcipiente domino, vt inimicos quoq; diligamus. Matth. 5.*

g Per prophetam. } *Ezechielis 33. Quòd si speculator viderit gladium venientem, & non insonuerit buccina, & populus se non custodierit, veneritque gladius & tulerit de eis animam, ille quidem in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manus speculatoris requiram.*

h Ad hoc enim speculatores. } *Est ἐπίσκοπος speculator, & obseruator, & custos, & præfectus. Cicero ad Atticū lib. vij. Vult enim me Pompeius esse, quem tota hæc Campania & maritima ora habeat ἐπίσκοπον, ad quem delectus, & negotij summa referatur. Andromache apud Homerum Iliad. ω. Hectorem appellat Troiæ ἐπίσκοπον. Athenienses quos ad stipendiarias subditásque ciuitates mitterent, vt quid in quaque ageretur diligenter inspicerent, obseruarentque, episcopos dixerunt, & φύλακας, quos Lacedæmonij ἁρμοστάς. Præfectos annonæ iureconsultus Archadius episcopos nominauit. Sunt qui ἐπὶ in eo nomine redundare arbitrentur: de quorum numero est Eustathius Homeri interpres: & σκοπὸν & ἐπίσκοπον idem esse.*

i Vt non parcant. } *Sic Paulus ad Titum, vt faciunt hoc tempore nostri episcopi, quos non sine ingenti dolore paßim videmus ad martyrium agi, quòd nimis amaram dicant veritatem, & vitia insectentur contemptis episcopatuum amimis prouentibus, ita seruet eos Christus.*

k Iob. } *Nota est historia, de quo [redacted]mus super eundem: Sed*

hæc

hæc Iob contigerunt, vt appareat foris hominibus, quod intrinsecus erat ante Deum.

l Scimus quoniam. } *Ad Rom. 8. Et aduersa & prospera meritum bonis augent: nihilque est, quod non ipsi in incrementa suarum virtutum conuertant.*

Quòd sanctis in amissione rerum temporalium nihil pereat.

CAP. X.

Amiserunt omnia quæ habebant. Nunquid fidem? nũquid pietatem? nunquid [a] interioris hominis bona, qui est ante Deũ diues? Hę sunt opes Christianorum, quibus opulentus dicebat Apostolus: Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, sed nec auferre quid possumus: habentes autem victum & tegumentum, his contenti simus. Nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum, & desideria multa stulta & noxia, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix est enim omnium malorum [b] auaritia, quam quidam appetentes à fide pererrauerunt, & inseruerunt se [c] doloribus multis. Quibus ergo terrenæ diuitiæ illa vastatione perierunt, si eas sic habebant quemadmodum [d] ab isto foris paupere, intus diuite audierant: id est, si mundo vtebantur tanquam non vtentes, potuerunt dicere, quòd ille grauiter tentatus, & minimè superatus. [e] Nudus exij de vtero matris meæ, nudus in terram reuertar. Dominus dedit, dominus abstulit: sicut domino placuit, ita factum est: sit nomen domini benedictum. Vt bonus seruus magnas facultates haberet ipsam sui domini voluntatem, cui pedissequus mente ditesceret, nec contristaretur eis rebus viuens relictis, quas fuerat citò moriens relicturus. Illi autem infirmiores qui terrenis his bonis, quanuis ea non præponerent Christo, aliquantula tamen cupiditate cohærebant, quantum hæc amando peccauerint, perdendo senserunt. Tantum quippe doluerunt, quantum se doloribus inseruerunt: sicut Apostolum dixisse suprà commemoraui. Oportebat enim vt eis adderetur etiam experimentorum disciplina, quibus fuerat tam diu neglecta verborum. nam cùm dixit Apostolus, Qui volunt diuites fieri, in tentationem incidunt, &c. profectò in diuitiis cupiditatem reprehendit, non facultatem, [f] qui præcepit alibi dicens, Præcipe diuitibus huius mundi, non su-

perbè sapere, neque sperare in incerto diuitiarum suarũ, sed in deo viuo, qui pręstat nobis omnia abundãter, ad fruendum: bene faciant, [g]diuites sint in operibus bonis, facilè tribuant, cõmunicent, thesaurizent sibi fundamentũ bonũ in futurum, vt apprehendant verã vitam. Hæc qui de suis faciebant diuitiis, magnis sunt lucris lenia dãna solati: plúsque lętati ex his quæ facilè tribuendo[h] tutius seruauerunt, quàm contristati ex his quæ timidè retinendo facilius amiserũt. Hoc enim potuit in terra perire, quod piguit inde transferre. Nam qui receperunt cõsiliũ domini sui dicentis: Nolite cõdere vobis in terra thesauros, vbi tinea & rubigo exterminant, & vbi fures effodiunt & furãtur, sed thesaurizate vobis in cælo thesauros, quò fur non accedit, neq; tinea corrũpit: vbi enim est thesaurus tuus, & ibi erit & cor tuũ: tribulationis tempore probauerũt quàm rectè sapuerint, nõ contemnẽdo veracissimũ præceptorem, & thesauri sui fidelissimum inuictissimúmq. custodem. Nam si multi sunt gauisi, ibi se habuisse diuitias suas, quò contigit vt hostis non accederet, quanto certius & securius gaudere potuerũt qui monitu Dei sui illuc migrauerant, quò accedi omnino nõ posset? [i]Vnde Paulinus noster, Nolẽsis episcopus, ex opulentissimo diuite, voluntate pauperrimus, & copiosissimè sanctus, quãdo & ipsam Nolã barbari vastauerunt, cùm ab eis teneretur, sic in corde suo, vt ab eo postea cognouimus, precabatur: Domine, nõ excrucier propter aurũ & argentum: vbi enim sint omnia mea, tu scis. Ibi enim habebãt omnia sua, vbi eũ condere, & thesaurizare ille monuerat, qui hæc mala mũdo ventura prædixerat. Ac per hoc qui domino suo monẽti obedierãt, vbi & quomodo thesaurizare deberẽt, nec ipsas terrenas diuitias barbaris incursantibus amiserunt. Quos autẽ nõ obedisse pœnituit, quid de talibus rebus faciendum esset, si nõ præcedẽte sapientia, certè cõsequente experientia didicerũt. At enim quidam boni etiam Christiani tormẽtis excruciati sunt, vt bona sua hostibus proderẽt. Illi verò nec prodere, nec perdere potuerũt bonũ, [k]quo ipsi boni erãt. Si aũt torqueri, quàm[l] mãmona iniquitatis prodere maluerũt, boni nõ erant. Admonẽdi autẽ fuerãt, qui tãta patiebãtur pro auro, quanta essent sustinẽda pro Christo: vt eum potius diligere discerẽt, qui pro se passos æterna fœlicitate ditaret, non aurũ & argentũ, pro quo pati miserrimũ fuit, seu mentiẽdo occultaretur, seu verũ dicẽdo proderetur. Nãq; inter tormẽta

Paulinus Nolensis episcopus.

nemo

nemo Christum confitendo amisit, nemo aurum nisi negando seruauit. Quocirca vtiliora erant fortasse tormenta, quæ bonũ incorruptibile amandũ docebãt, quàm illa bona quæ sine vllo vtili fructu dominos sui amore torquebant. Sed quidam etiam non habentes quod proderent, dum habere creduntur, torti sunt. Et hi fortè habere cupiebant, nec sancta voluntate pauperes erant: quibus administrandum fuit, nec facultates, sed ipsas cupiditates talibus esse dignas cruciatibus. Si verò melioris vitæ proposito reconditum aurum argentũmque non habebant, nescio quidem vtrum cuiquam talium acciderit, vt dum habere creditur, torqueretur. Veruntamen etiam si accidit, profectò qui inter illa tormenta paupertatem sanctam confitebatur, Christum confitebatur. Quapropter etsi non meruit ab hostibus credi, non potuit tamen sanctæ paupertatis confessor sine cælesti mercede torqueri.

L. VIVES.

a Interioris hominis.} *Mentis: sic sæpe apud Paulum.*

b Est auaritia.} *Vulgò est cupiditas, sed melius Augustinus. φιλαργυρία enim est Græcè.*

c Doloribus multis.} *Hactenus verba Pauli.*

d Ab isto.} *A Paulo.*

e Nudus exij.} *Verba sunt Iob consolantis se super amissis opibus & liberis.*

f Qui præcipit alibi.} *Paulò pòst eodem cap. 6. 1. ad Timoth.*

g Diuites sint in operibus bonis.} *Istis rebus erunt diuites.*

h Tutius seruauerunt.} *Qui thesaurizarunt sibi sempiternum in cælo thesaurum, ex eo quòd benignè pauperibus imperiiti sunt: quod declarat illud quod sequitur ex Matth. 6 cap. & sunt Christi verba.*

i Vnde Paulinus noster.} *Gothi post direptam vrbem in Romam per Latium, Volscos, Campaniam, Calabros, Salentinos, Apulos, Brutios longè & latè sparsi vagantes, & velut ingens quædam calamitas vastantes vniuersa, Consentiam venerunt: post quadraginta annos Gensericus cum Vandalis & Mauris, capta Roma totum Campaniæ tractum populatus est, Nolámque miserabili ruina diruit. Hoc tempore, vt Paulus Diaconus refert, Paulinus Episcopus Nolanæ ecclesiæ, vir sanctissimus, & sicut Gregorius scribit, eloquentissimus profanáque eruditione in primis doctus, nec prophetici spiritus expers, quum redimendis Christianis captiuis censum omnem consumpsisset, videretque viduam captiuum filium afflictim lugentem & lamentantem, támque immodicas lachrymas pietati*

admixtas, multò magis pius ipse ferre non posset, cum vidua in Aphricam vbi captiuus erat filius traiceit, ibi vicariis manibus redemptum filium matri reddidit. Paulinus verò quum eius sanctitas etiam barbarissimis esset hominibus venerabilis, iussus est in patriam cum suis omnibus ciuibus dono acceptis redire. De qua re fusius Gregorius Romanus pontifex lib. Dialog. iij. Sed credo Augustinum non de his loqui temporibus quibus ipse ad celestem illam vitam commigrarat, sed de primis illis Gotthorum.

k Quo ipsi boni. } *Virtutem quam nemo eripere potest, & hæc sola est bonum, quæ possid ntes bonos facit. Nam si opes sunt bona, vt inquit in Paradoxis Cicero, cur non reddunt possidentes bonos?*

Mamona. l Mammona iniquitatis. } *Mammona vox est Syra, vt Hieronymus inquit quæ apud eos opes significat, quod apud Græcos πλοῦτος: Augustinus in sermone De verbis domini, & in quæstionibus Euangelij, Mammon Punicè lucrum esse dicit, multisque in verbis vicinas esse linguas, Hebræam & Afram.*

De fine temporalis vitæ, siue longioris, siue breuioris.

CAP. XI.

Vltos, inquiunt, etiam Christianos fames diuturna vastauit. Hoc quoque in vsus suos boni fideles piè tolerando verterunt. Quos enim fames necauit, malis vitæ huius sicut corporis morbus eripuit: quos autem non necauit, docuit parcius viuere, docuit productius ieiunare. Sed enim multi etiam Christiani interfecti sunt, multi multarum mortium fœda varietate consumpti. Hoc si ægrè ferendum est, omnibus qui in hanc vitam procreati sunt vtique commune est. Hoc tamen scio, neminem fuisse mortuum, qui non fuerat aliquando moriturus. Finis autem vitæ, tam lõgam quàm breuem vitam hoc idem facit. Neque enim aliud melius & aliud deterius, aut aliud maius & aliud breuius est, quod iam pariter non est. Quid autem interest, quo mortis genere vita ista finiatur, quando ille cui finitur, iterum mori non cogitur? Cùm autẽ vnicuiq; mortaliũ sub quotidianis vitæ huius casibus, innumerabiles mortes quodammodo cõminentur, quandiu incertũ est, quænã earũ ventura sit: quæro vtrum satius sit, [a] vnam perpeti moriendo, an omnes timere viuendo? Nec ignoro quàm inertius eligatur, diu viuere sub timore tot mortiũ, quàm semel moriendo nullã deinceps formidare. Sed aliud est quod carnis sensus infirmiter pauidus

Fames bona.

dus refugit, aliud quod mentis ratio diligenter enucleata cōuincit. Mala mors putanda non est, quam bona vita præcesserit. Neq; enim facit malam mortem, nisi quod sequitur mortem. Non itaque multum curandum est eis, qui necessariò morituri sunt, quid accidat vt moriantur, sed moriendo, quò ire cogantur. Cùm igitur Christiani nouerint longè meliorem fuisse [b] religiosi pauperis mortē inter lingentium canum linguas, quàm impij diuitis in purpura & [c] bysso, horrēda illa genera mortium quid mortuis obfuerunt, qui bene vixerunt?

L. VIVES.

a Nam perpeti. } *Sic Cæsar malle se mortem semel obire quàm toties timere dixit.*

b Religiosi pauperis. } *Nota est historia ex Luca 16, de Lazaro mendico, & locuplete luxurioso*

c Bysso. } *Byssus genus est lini delicatissimi. Plinius xix.*

De sepultura humanorum corporum, quæ Christianis etiam si fuerit negata, nil adimit.

CAP. XII.

AT enim in tanta strage cadauerum, nec sepeliri potuerunt. Neque istud pia fides nimium reformidat, tenens prædictum, nec absumentes bestias resurrecturis corporibus obfuturas, quorum capillus capitis non peribit. Nec vllo modo diceret Veritas: Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere, si quicquam obesset futuræ vitæ, quicquid inimici de corporibus occisorum facere voluissent. Nisi fortè quispiam sic absurdus est, vt contendat eos qui corpus occidūt non debere timeri ante mortem ne corpus occidant, & timeri debere post mortem, ne corpus occisum sepeliri non sinant. Falsum est ergo quod ait Christus; qui corpus occidunt, & postea non habeant quid faciant, si habent tanta, quæ de cadaueribus faciant? Absit, vt falsum sit quod Veritas dixit. Dictū est enim aliquid eos facere cùm occidūt, quia in corpore sensus est occidēdo: postea verò nihil habere quod faciāt, quia nullus sensus est in corpore occiso. Multa itaque corpora Christianorū terra non texit, sed nullū eorum quisquā à cælo & terra separauit, quam totā implet præsentia sui, qui nouit vnde resuscitet quod creauit. Dicitur quidem in Psalmo; Posuerunt [a] mortalia seruorum tuorum escam volatilibus celi, carnes sancto- Ps. 78.

rum tuorum bestiis terrę. Effuderunt sanguinem eorum sicut aquam in circumitu Hierusalem, & nō erat qui sepeliret, sed magis ad exaggerandam crudelitatem eorum qui ista fecerunt, non ad eorū infœlicitatem qui ista perpessi sunt. Quanuis enim hæc in conspectu hominum dura & dira videantur: sed preciosa in conspectu domini mors sanctorum eius. Proinde omnia ista, id est, curatio funeris, conditio sepulturę, pōpæ exequiarum magis sunt viuorum solatia, quàm subsidia mortuorum. [b] Si aliquid prodest impio sepultura preciosa, oberit pio vilis aut nulla. Præclaras exequias in cōspectu hominum exhibuit [c] purpurato illi diuiti turba famulorum, sed multò clariores in conspectu domini hulceroso illi pauperi ministerium præbuit angelorum, qui eum non extulerunt in marmoreum tumulum, sed in Abrahæ gremium sustulerunt. [d] Rident hæc illi, contra quos defendendam suscepimus ciuitatem Dei. Veruntamen sepulturæ curam etiam [e] eorum philosophi contempserunt: & [f] sæpe vniuersi exercitus dum pro terrena patria morerentur, vbi postea iacerent, vel quibus bestiis esca fierent, non curauerunt. Licuitque de hac re [g] poetis plausibiliter dicere:

Cælo tegitur qui non habet vrnam.

Quantò minus debent de corporibus insepultis insultare Christianis, quibus & ipsius carnis & mēbrorū omnium reformatio nō solùm ex terra, verumetiā ex aliorum elementorū secretissimo sinu, quò dilapsa cadauera recesserunt, [h] in temporis puncto reddenda, & redintegranda promittitur?

L. VIVES.

a Mortalia.} *Cadauera morticina θνησιμαῖα.*

b Si aliquid prodest impio.} *Lucanus lib 9.*

Et æternos animam collegit in orbes.

Sepulchra *Non illuc auro positi, nec thure sepulti.* *Perueniunt.*

c Purpurato illi diuiti.} *De quo superiore cap.*

d Rident.} *Sepulturæ magna cura apud Romanos: hinc multa de religione sepulchrorum, & pœnæ legibus additæ, qui hoc vel illud commiserit, insepultus abyciatur: sicut illud apud declamatores: qui parentes in calamitatibus deseruerit, insepultus abyciatur: qui causas mortis in senatu non reddiderit, insepultus abuciatur: homicida insepultus abuciatur. Sic ad popularem sensum pro Milone loquitur Cicero, quum infœlicius dicit cadauer Publij Clodij fuisse, quòd honore illo & consueta funeris pompa caruerit.*

Philoso-

e Philosophi.} *Gentilium philosophi, vt Diogenes Cynicus, qui se canibus auibúsque exponi mortuum iussit: quúmq; amici admonerent de laniatione cadaueris, apponite, inquit, mihi baculum, quo aues & canes abigam. Atqui nihil senties, inquiunt illi. Si nihil sentiam, respondit Diogenes, quid mihi oberit laniatio? Idem fecit Menippus, & penè fuit istud Cynicis omnibus commune. Theodorum Cyrenaum Cicero in Tusculanis scribit Lysimacho crucem minanti respondisse: Terribilis sit hæc purpuratis tuis, mea nihil interest, humi ne an sublime putrescam. Eadem est Socratis sententia in Phædone Platonis.*

f Sæpe vniuersi exercitus.} *Loquitur forsan de his legionibus, quas scribit in originibus Cato Maior, sæpe in eum alacres profectas locum, vnde se nunquam redituras scirent. Quid quòd ante Herculem occisos in bello humare non fuit mos? Eos enim sepelire primus instituit Hercules, vt Aelianus in varia historia autor est.*

g Poëtis plausibiliter.} *Cum approbatione & plausu populi. Lucanus in vij. de occisis Pharsalica pugna loquens, quos Cæsar comburi aut humari vetuit, multas & graues sententias, vt solet, de ea re dicit: inter cæteras verò illas ad Cæsarem conuersus:*

Nil agis hac ira. tabésne cadauera soluat,
An rogus haud refert: placido natura receptat.
Cuncta sinu. & pòst:
Capit omnia tellus
Quæ genuit: cælo tegitur qui non habet vrnam.

Idem declamator ille apud Senecam: Omnibus natura sepulturam dedit Naufragorum idem fluctus, qui expulit: suffixorum corpora crucibus in sepulturam suam defluunt: eos qui viui vruntur, pœna funerat. Et Vergilius. qui pœnas apud inferos in sepultis statuit, tamen verbis Anchisæ facilem sepulchri iacturam esse dicit. Versiculus ille Mecænatis.

Nec tumulum curo, sepelit natura relictos:

In primis laudatur à veteribus. Porrò vrna vas erat, in quo reliquiæ cadaueris combusti seruabantur.

h In temporis puncto.} *Primæ Corinth. 15.*

Quæ sit ratio sanctorum corpora sepeliendi.

CAP. XIII.

NEc ideo tamen contemnenda & abiicienda sunt corpora defunctorum, maximéque iustorum atque fidelium, quibus tanquam organis & vasis ad omnia bona opera sanctus vsus est Spiritus. Si enim paterna vestis & annulus, ac si quid huiusmodi, tantò charius est posteris, quantò erga parentes maior affectus: nullo modo ipsa

ſpernenda ſunt corpora, quæ vtique multò familiariùs atque coniunctiùs, quàm quælibet indumenta geſtamus. Hæc enim [a]non ad ornamentũ vel adiutorium quod adhibetur extrinſecus, ſed ad ipſam naturam hominis pertinent. Vnde & antiquorũ iuſtorum funera officioſa pietate curata ſunt, & exequiæ celebratæ, & ſepultura prouiſa: ipſique dum viuerent, de ſepeliendis vel etiam transferendis ſuis corporibus filiis mãdauerunt, [b]& Tobias ſepeliendo mortuos, Deum promeruiſſe, teſte angelo commendatur. Ipſe quoque dominus die tertio reſurrecturus, religioſæ mulieris [c] bonum opus prædicat, prædicandúmque commendat, quod vnguentum precioſum ſuper mẽbra eius effuderit, atq; hoc ad eum ſepeliendũ fecerit. Et laudabiliter commemorantur [d] in Euangelio qui corpus eius de cruce acceptũ diligenter atque honorificè tegendũ ſepeliendúmque curarũt. Verùm iſtæ autoritates non hoc admonent, quòd inſit vllus cadaueribus ſenſus: ſed ad Dei prouidentiam, cui placent etiam talia pietatis officia, corpora quoque mortuorũ pertinere ſignificant, propter fidem reſurrectionis aſtruendam. Vbi & illud ſalubriter dicitur, quanta poſſit eſſe remuneratio pro eleemoſynis, quas viuentibus & ſentientibus exhibemus, [e] ſi neque hoc apud Deum perit, quod ex animis hominum membris officij diligentięque perſoluitur. Sunt quidem & alia, [f] quæ ſancti patriarchæ de corporibus ſuis vel condendis vel transferendis prophetico ſpiritu dicta intelligi voluerunt. Non autem hic locus eſt, vt ea pertractemus, quũ ſufficiant iſta quæ diximus. Sed ſi ea quæ ſuſtentandis viuentibus ſunt neceſſaria, ſicut victus & amictus, quanuis cũ graui afflictione deſint, non frangunt in bonis perferendi tolerandíque virtutem, nec eradicant ex animo pietatem, ſed exercitatam faciunt fœcundiorem: quantò magis quum deſunt ea quæ curandis funeribus condendíſq; corporibus defunctorum adhiberi ſolent, non efficiunt miſeros in occultis piorũ ſedibus iam quietos? Ac per hoc quando iſta cadaueribus Chriſtianorum in illa magnæ vrbis, vel etiã aliorum oppidorum vaſtatione defuerunt, nec viuorum culpa eſt, qui nõ potuerunt iſta præbere, nec pœna mortuorum, qui non poſſunt iſta ſentire.

L. VIVES.

a NOn ad ornamentum. } *Platonici ſolum animum dicebant eſſe hominem, corpus animo tanquam indumentum circundatum,*

datum, vel carcerem potius, August. tamen ex veriore opinione corpus partem hominis esse dicit.

b Et Tobias.} *Tobiæ 2. & 12.*

c Bonum opus.} *Matthæi 26. de Maria Magdalena.*

d In Euangelio.} *Ioannis 19. Ioseph & Nicodemus.*

e Si neque hoc apud Deum perit.} *Nec haustus aquæ frigidæ nomine Dei datus caret præmio. Matth. 10.*

f Quæ sancti patriarchæ.} *Iacob moriens iniunxit Ioseph filio, vt in monumentum maiorum suorum inferretur, nec relinqueretur in Aegypto. Gen. 47. Ipse quoq; Ioseph fratribus mandauit, vt & ipsi meminissent, & ita posteris traderent, cùm migrarent in terram illam patribus à Deo promissam, ossa sua in eam vti transferrent. Genesis vltimo.*

De captiuitate sanctorum, quibus nunquam diuina solatia defuerunt.

CAP. XIIII.

SED multi, inquiunt, Christiani etiam captiui ducti sunt. Hoc sanè miserrimum est, si aliquò duci potuerunt, vbi Deum suum non inuenerunt. Sunt in scripturis sanctis huius etiam cladis magna solatia. [a] Fuerunt in captiuitate tres pueri, fuit Daniel, fuerunt [b] alij prophetæ, nec Deus defuit consolator. Sic ergo nō deseruit fideles suos sub dominatione gentis, licet barbaræ, tamen humanæ, qui prophetam non deseruit nec [c] in visceribus beluæ. Hæc quoque illi cum quibus agimus malunt irridere, quàm credere: qui tamen in suis literis credunt [d] Arionem Methymnæum nobilissimum citharistam, cùm esset eiectus de naui, exceptū Delphini dorso, & ad terras peruectum. Verùm illud nostrum de Iona incredibilius est. Planè incredibilius, quia mirabilius: & mirabilius, quia potentius.

L. VIVES.

a FVerunt in captiuitate.} *Danielis primo: Ananias, Misael, & Azarias cum Daniele captiui fuerunt Nabuchodonosoris.*

b Alij prophetæ.} *Vt Hieremias, Ezechiel, & alij.*

c In visceribus beluæ.} *Ionam intellige, qui triduum fuit in ventre ceti, imago hæc est Christi seruatoris resurgentis è morte ad vitam.*

d Arionem Methymnæum.} *Arionis fabula & Delphini vulgata est apud scriptores, Herodotus eam primus scripsit, libro Musarum primo hinc Ouidius in Fastis, & Plinius libro nono, & Gellius lib. xvi, & Ælianus De animalibus, & alij permulti. Fuit Arion citharœdus ex Methymna Lesbi insulæ oppido, temporibus septē Græ-*

cia sapientum, nam Periandro fuit charißimus. Sunt qui putent eum tragici carminis fuisse inuentorem, chorúmq; instituisse, & cecinisse carmen dithyrambicum. Hic cùm ex Italia magno facto quæstu domum rediret, viderétque pecuniæ gratia coniurare in suam perniciem nautas, rogauit vt sibi cæteris captis, vitam solam relinquerent: cúmque id non impetrasset, illáditiis exorauit, vt fidibus paulisper liceret canere, quò mortem suam cantu illo consolaretur. Ad suauitatem sonitus congregatos ferunt Delphinos aliquot, ipsúmque Ariona non ignarum naturæ illius animalis, antequam inde dilaberetur, cum cithara & toto cultu desiluisse in dorsum vnius ex illis, qui eum placidè ad Tænarum deuexit: ibique visitur simulachrum delphini vehentis, & hominis insidentis. Plinius asserit esse delphinum amicum homini animal, idque multis exemplis confirmat.

c Quia mirabilius.} *Intra viscera seruatum esse tam diu.*

De Regulo, in quo captiuitatis ob religionem etiam sponte tolerandæ extat exemplum, quod tamen illi Deos colenti prodesse non potuit.

CAP. XV.

Habent tamen isti de captiuitate religionis causa etiã sponte toleranda, & in suis præclaris viris nobilissimum exemplum.[a] Marcus Attilius Regulus Imperator populi Romani captiuus apud Carthaginienses fuit. Qui cùm sibi mallent à Romanis suos reddi, quàm eorum tenere captiuos, ad hoc impetrandum etiam iustum præcipuè Regulum cum legatis suis Romam miserunt; prius iuratione constrictum, si quod volebant minimè peregisset, rediturum esse Carthaginẽ. Perrexit ille, atque in senatu contraria persuasit: quoniam non arbitrabatur vtile esse Romanæ reip. mutare captiuos. Nec post hanc persuasionem à suis ad hostes redire cõpulsus est: sed quod iurauerat, id sponte impleuit. At illi eum excogitatis atq; horrẽdis cruciatibus necauerunt.[b] Inclusum quippe angusto ligno vbi stare cogeretur, clauísque acutissimis vndiq; cõfixo, vt se in nullam eius partẽ sine pœnis atrocissimis inclinaret, etiam vigilando peremerunt. Meritò certè laudant virtutem, tam magna infœlicitate maiorem.[c] Et per deos ille iurauerat, quorum pro cultu prohibito, has generi humano clades isti opinantur infligi. Qui ergo propterea colebantur, vt istam vitam prosperam redderent, si verum iuranti has irrogari pœnas seu voluere, seu permisere, quid periuro grauius irati facere potuerunt?

Sed

[d] Sed cur ratiocinationem meam nõ potius ad vtrunque concludam? Deos certè si ille coluit, vt propter iurisiurãdi fidẽ, nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, sed ad suos acerrimos inimicos redire minimè dubitaret: hoc si huic vitæ vtile existimabat, cuius tam horrendum exitum meruit, proculdubio fallebatur. Suo quippe docuit exemplo, nihil Deos ad istam temporalem fœlicitatem suis prodesse cultoribus, quandoquidem ille eorum deditus cultui, & victus & captiuus abductus est: & quia noluit aliter quàm per eos iurauerat facere, nouo ac prius inaudito nimiúmque horribili supplicij genere cruciatus extinctus est. si autem cultus deorum post hac vitam velut mercedem reddit fœlicitatem, cur calumniãtur temporibus Christianis, ideo dicẽtes Vrbi accidisse illam calamitatẽ, quia deos suos colere destitit, cùm potuerit etiam illos diligentissimè colens tam infœlix fieri, quã ille Regulus fuit? Nisi fortè contra clarissimam veritatem, tãta quisquam dementia miræ cæcitatis obnititur, vt cõtendere audeat vniuersam ciuitatẽ deos colentem infœlicẽ esse non posse, vnũ verò hominẽ posse: quòd videlicet potentia deorum suorum multos potius sit idonea cõseruare, quàm singulos, [e] cũ multitudo constet ex singulis? Si autem dicũt M. Regulum etiam in illa captiuitate, illisq; cruciatibus corporis, animi [f] virtute beatum esse potuisse, virtus potius vera quæratur, qua beata possit esse & ciuitas. Neq; enim aliunde beata ciuitas, aliunde homo: cùm aliud ciuitas nõ sit, quàm concors hominũ multitudo. Quamobrem nondum interim disputo, qualis in Regulo virtus fuerit. Sufficit nũc quòd isto nobilissimo exẽplo coguntur fateri, nõ propter corporis bona, vel earũ rerum quæ extrinsecus homini accidunt, colẽdos Deos: quandoquidem ille carere his omnibus maluit, quàm deos, per quòs iurauit, offendere. Sed quid faciemus hominibus qui gloriãtur talem se habuisse ciuem, qualem timent habere ciuitatem? Quòd si non timẽt, tale ergo aliquid, quale accidit Regulo, etiam ciuitati tam diligenter, quàm ille, deos colenti accidere potuisse fateantur, & Christianis temporibus non calumnientur. Verùm quia de illis Christianis orta quæstio est, qui etiam captiui ducti sunt: hoc intueantur & taceant, qui saluberrimæ religioni hinc impudenter atque imprudenter illudunt: quia si diis eorum probro non fuit, quòd attentissimus cultor illorum, dum eis iurisiurandi fidem seruaret, patria caruit, dum

aliam nō haberet,captiuúſq; apud hoſtes lõga morte & ſupplicio nouæ crudelitatis occiſus eſt,multò minus nomen criminandum eſt Chriſtianum, in captiuitate ſacratorum ſuorum, qui ſupernam patriam veraci fide expectantes, etiam ⁸ in ſuis ſedibus peregrinos ſe eſſe nouerunt.

L. VIVES.

Attilius Regulus.

MArcus Attilius Regulus.} *Hiſtoria hæc eſt etiam celebris: ſcribunt eam plurimi. M. Attilius Regulus primo Punico bello conſul cum L. Manlio Volſone factus eſt: vtrique conſuli Africum bellum eſt mandatum: quod ſolum ea tempeſtate gerebat po. Ro. Attilius primus omnium Romanorum exercitum in Africam tranſportauit, ibíque victos aliquot prælijs Carthaginienſes implorare aliena auxilia coëgit. Accitus eſt è Lacedæmone Xanthippus homo in bellis exercitatiſsimus, cuius virtute reparatum eſt bellum, & commiſſa pugna, in qua Ro. exercitus eſt cæſus, & ipſe Imperator Attilius in poteſtatem hoſtium viuus venit. Qui cùm per aliquot annos eſſet inter alios captiuos Carthagine ſeruatus, anno belli quarto decimo, à condita Roma quingenteſimo tertio, ad ſenatum legatus de commutandis captiuis miſſus eſt, fide data rediturũ ſe, ſi non impetraſſet, cuius gratia mittebatur. Romam cùm veniſſet, ſenatúſque illi datus eſſet, ſententiam eſt à conſule conſulari rogatus loco, quam dicere primùm recuſauit. Deinde iuſſus à ſenatu dicere, diſſuaſit quod Carthaginienſes petebãt, quòd captiui Carthaginienſes qui Romæ erant, iuuenes eſſent, & bello boni: Romani verò, qui eſſent Carthagine, ſenes, bello iam inutiles, nec conſilijs magnopere neceſſarij. Itaque ei cunctus ſenatus aſſenſus eſt. Cúmque à liberis, conſanguineis, gentilibus, propinquis, neceſſarijs, clientibus, quæ maxima pars populi erat, retineretur, fidẽ hoſti datam liberare prorſus voluit, non ignarus infecta re, & quidem ſe diſſuadente infenſiſsimos ſibi Afros habiturum, moriendúmque ſibi per exquiſitiſsima ſupplicia eſſe. Ita Carthaginem reuerſus, legatione renunciata, per longa & noua cruciamenta interiit.*

b Incluſum.} *Alij alio dicunt eum mortis genere periiſſe: in perpetua vigilia conſentiunt omnes Valerius libro nono de machina in qua vndique præacuti ſtimuli eminebant, meminit, quem Auguſtinus ſequitur.*

c Et per Deos.} *Significantius fuiſſet, ſi addidiſſet quod emphaſim haberet: Et per illos Deos ille iurauerat, quorum &c.*

d Sed cur ratiocinationem meam.} *Dilemma. ſi præmium bene cultæ religionis illorum Deorum eſt in hac vita, cur ſic obiit Attilius eius obſeruantiſsimus? ſi eſt poſt hanc vitam, cur proſperitatem huius tanquam mercedem expetunt?*

Cùm

e Cùm multitudo constet ex singulis.} *Si sint ergo singuli miseri, quî poterit esse multitudo fœlix?*

f Virtute beatum.} *Sic Cicero sentit multis in locis, sic Seneca, sic docti & sapientes omnes, qui de Regulo loquuntur.*

g In suis sedibus.} *Terrestribus.*

An stupris, quæ etiam sanctarum forte virginum est passa captiuitas, contaminari potuerit virtus animi, sine voluntatis assensu.

CAP. XVI.

Magnum sanè crimen se putant obiicere Christianis, cùm eorum exaggerantes captiuitatem, addunt etiam stupra commissa, non solùm in aliena matrimonia virginésque nupturas, sed etiam in quasdam sanctimoniales. Hîc verò non fides, non pietas, nô ipsa virtus quæ castitas dicitur, sed nostra potius disputatio[a] inter pudorem atque rationem quibusdam coarctatur angustiis. [b] Nec tantùm curamus hîc alienis responsionem reddere, quantum ipsis nostris consolationem. Sit igitur in primis positum atque firmatum, virtutem qua rectè viuitur[c] ab animi sede membris corporis imperare, sanctúmque corpus vsu fieri sanctæ voluntatis. Qua inconcussa ac stabili permanente, quicquid alius de corpore, vel in corpore fecerit,[d] quod sine peccato proprio non valeat euitari, præter culpam esse patientis. Sed quia non solùm quod ad dolorem, verumetiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari potest, quicquid tale perpetratum fuerit, & si retentam constantissimo animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit: ne credatur factum cum mentis etiam voluntate, quod fieri fortasse sine carnis aliqua voluptate non potuit. Ac per hoc & quæ se occiderunt, ne quicquam huiusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolit ignosci? Et quæ se occidere noluerunt, ne suo facinore alienum flagitium deuitarent, quisquis eis hoc crimini dederit, ipse crimine insipientiæ non carebit.

L. VIVES.

a Inter pudorem atque rationem.} *Pudor enim prohibet etiam corporis violationem non vocari malam, ratio id iubet.*

b Nec tantùm.} *Erunt hæc quæ dicentur nostris Christianis mulieribus, quarum corpora violata sunt, vice cuiusdam consolationis.*

c Ab animi sede.} *Sic Platonici in capite, tanquam in arce, ratio-*

nem eum virtute statuunt, mandatricem operum prospectur ámque labori, vt Claudianus inquit.

d Quod sine peccato. } *Nam alio modo, si sine peccato nostro vitare possumus, anniti pro viribus debemus vt vitetur.*

De morte voluntaria ob metum pœnæ siue dedecoris.

CAP. XVII.

Nam vtique si non licet priuata potestate alicui hominem occidere vel nocentem, cuius occidendi licentiam lex nulla concedit; profectò etiam qui seipsum occidit, homicida est. Et tantò fit nocentior cùm se occiderit, quantò innocentior in ea causa fuit, qua se occidendum putauit. [a]Nam si Iudæ factū meritò detestamur, [b]eúmque veritas iudicat, cùm se laqueo suspendit, sceleratæ illius traditionis auxisse potius quàm expiasse commissum, quoniam Dei misericordiam desperando [c]exitiabiliter pœnitens, nullum sibi salubris pœnitentiæ locum reliquit: quantò magis à sua nece se abstinere debet, qui tali supplicio, quid in se puniat non habet? Iudas enim cùm se occidit, sceleratum hominem occidit: & tamen non solùm Christi, verumetiam suæ mortis reus finiuit hanc vitam, quia licet propter suum scelus, alio scelere suo occisus est.

L. VIVES.

a Nam si Iudæ factum. } *Hoc notum est omnibus ex Euangelio.*

b Eúmque veritas iudicat. } *Actuum primo Petrus, & quòd dominum prodiderit, & quòd se suspenderit impiè & nefariè fecisse pronunciat.*

c Exitiabiliter. } *Ita enim pœnituit eum, vt non satis se posse pœnitere tanti sceleris desperarit.*

De aliena violentia earum libidine, quàm in oppresso corpore mens inuita perpetietur.

CAP. XVIII.

Vr autem homo qui mali nihil fecit, sibi malefaciat, & seipsum interficiendo hominem interficiat innocentem, ne alium patiatur nocētem: atque in se perpetret peccatum proprium, ne in eo perpetretur alienum? At enim, ne vel aliena polluat libido metuitur. Non polluet si aliena erit. Si autem polluet, aliena non erit. Sed cùm pudicitia virtus sit animi, [a] comitémque habeat fortitudinem, qua potius quælibet mala tolerare, quàm malo consentire decernat. [b]Nullus autem magnanimus & pudicus in potestate habeat,

habeat, quid de sua carne fiat, sed tantùm quid annuat mente, vel renuat: Quis tandem sana mente putauerit se perdere pudicitiam, si fortè in apprehensa & oppressa carne sua exerceatur & expleatur libido non sua? Si enim hoc modo pudicitia perit, profectò pudicitia virtus animi non erit: nec pertinebit[c] ad ea bona quibus bene viuitur, sed in bonis corporis numerabitur: qualia sunt, vires, pulchritudo, sana integráque valetudo, ac si quid huiuscemodi est,[d] quæ bona, etiam si minuantur, bonā iustámque vitam omninò non minuunt. [e]Quòd si tale aliquid est pudicitia, vt quid pro illa ne amittatur, etiam cum periculo corporis laboratur? Si autem animi bonum est,[f] etiam oppressò corpore non amittitur. Quinetiam sanctæ continentiæ bonum est, cùm immunditiæ carnalium concupiscentiarum non cedit, & ipsum corpus sanctificatur: & ideo cùm eis non cedere inconcussa intentione persistit,[g] nec de ipso corpore perit castitas, quia eo sanctè vtendi perseuerat voluntas, & quantum in ipso est etiam facultas. Neque enim eo corpus sanctum est, quòd eius membra sunt integra, aut eo quòd nullo contrectantur attactu, cùm possint diuersis etiam casibus, vulnerata vim perpeti: & medici aliquando saluti opitulantes, hæc ibi faciant, quæ horret aspectus. [h] Obstetrix virginis cuiusdam integritatem manu velut explorans, siue maleuolentia, siue inscitia, siue casu dum inspicit, perdidit. Non opinor quenquam tam stultè sapere, vt huic periisse aliquid existimet, etiam de ipsius corporis sanctitate, quamuis membri illius integritate iam perdita. Quocirca proposito animi permanēte, per quod etiam corpus sanctificari meruit,[i] nec ipsi corpori aufert sanctitatem violentia libidinis alienæ, quàm seruat perseuerantia continentiæ suæ. An verò si aliqua fœmina mente corrupta, violatóque proposito, quod Deo vouerat, pergat vitianda ad deceptorem suum, adhuc eam pergentem sanctam vel corpore dicimus, ea sanctitate animi per quam corpus sanctificabatur amissa atq. destructa? absit hic error. Et hinc potius admoneamur, ita nō amitti corporis sanctitatem, manente animi sanctitate, etiam corpore oppresso, sicut amittitur corporis sanctitas violata animi sanctitate, etiam corpore intacto. Quamobrem quia non habet quod in se morte spontanea puniat fœmina, sine vlla consensione sua violenter oppressa, & alieno compressa peccato: quantò minus

antequam hoc fiat, ne admittatur homicidium certum, cùm ipsum flagitium quamuis alienum adhuc pendet incertum? An fortè huic perspicuæ rationi, qua dicimus corpore oppresso, nequaquam proposito castitatis vlla in malum consensione mutato, illius tantùm esse flagitiũ qui opprimens concubuerit non illius quæ oppressa concumbenti nulla voluntate consenserit, contradicere audebunt hi, contra quos fœminarum Christianarum in captiuitate oppressarum, nõ tantùm mentes, verùm etiam corpora sancta defendimus?

L. VIVES.

a Omitémq; habeat fortitudinem. } *Connexæ namque sunt virtutes omnes, & inter sese complexæ, vt philosophi docent. Sed est nonnullis maior inter se cognatio & coniunctio, quàm cum aliis.*

b Nullus autem magnanimus. } *Hic Plutarchus, nisi memoria fallor, ex Menandro dicit, non esse boni ac fortis viri dicere: Hoc non patiar. esse verò eius dicere: Hoc non faciam.*

Bona triplicia.

c Ad ea bona. } *Ad virtutes: nam triplex genus bonorum fecerunt Platonici & Peripatetici, quos populus secutus est: bonorum animi, bonorum corporis, bonorum fortunæ siue externorum.*

d Quæ bona etiamsi. } *Hoc non modò ex sententia Stoicorum, sed etiam Platonis & Peripateticorum: qui externa & corporis bona, tametsi ad beatitudinem nonnihil, ad bonam tamen sanctámque vitam nihil dicebant pertinere.*

e Quòd si tale aliquid. } *Si ex bonis est corporis, non est tanti, vt corporis iactura fiat propter eam: præstantius enim debet censeri corpus quàm ipsa.*

f Etiam oppresso corpore } *Sic ægram animi Brutus & Colatinus Lucretiam consolabantur, de qua proximo loquetur capite, auertendo noxam à coacta in autorem delicti, vt inquit Liuius, mentem peccare, non corpus. Et vnde consilium abfuerit culpam abesse: Et nutrix illa apud Senecam in Hippolyto: Mens impudicam facere, non casus solet.*

g Nec de ipso. } *Castitas corporis ex illa manat, quæ in mente est.*

h Obstetrix virginis cuiusdam. } *Videtur rem factam narrare, quoniam cuiusdam dicit.*

i Nec ipsi corpori. } *Quàm ad vulgarem sensum illud dictum est, siue à Bruto, siue à Liuio, homine vtroque ingenij & prudentiæ non vulgaris, de sanguine Lucretiæ iam occisæ loquente: Per hunc castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro. quasi verò post regiam iniuriam non etiam fuerit castissimus, si libido omnis ab animo abfuerit, vt abfuisse putant.*

De Lucretia, quæ se ob illatum sibi stuprum peremit.

CAP. XIX.

[a] LVcretiam certè matronam nobilem veterémque Romanam, pudicitiæ magnis efferunt laudibus. Huius corpore cùm violenter oppresso, Tarquinij regis filius libidinosè potitus esset, illa scelus improbissimi iuuenis marito Colatino, & propinquo Bruto, viris clarissimis & fortissimis indicauit, eósque [b] ad vindictam cõstrinxit. Deinde fœdi in se commissi sceleris ęgra atque impatiens se peremit. Quid dicemus? Adultera hæc, an casta iudicanda est? quis in hac controuersia laborandum putauerit? Egregiè quidam ex hoc veracitérque declamans ait: Mirabile dictu, duo fuerunt, & adulterium vnus admisit. Splendidè atque verissimè. Intuens enim in duorum corporum commixtione, vnius inquinatissimam cupiditatem, alterius castissimam voluntatem: & non quid coniunctione membrorum, sed quid animorum diuersitate ageretur, attendens: Duo, inquit, fuerunt, & adulterium vnus admisit. Sed quid est hoc, quod in eam grauius vindicatur, quę adulteriũ non admisit? [d] Ille patria etiam cum patre pulsus est: hæc summo est mactata supplicio. Si non est illa impudicitia, qua inuita comprimitur, non est hæc iustitia, qua casta punitur. Vos appello leges iudicésq. Romani. Nempe post patrata facinora, nec quenquam [e] scelestũ & indemnatum impunè voluistis occidi. Si ergo ad vestrũ iudicium quisquam deferret hoc crimen, vobísque probaretur: non solùm indemnatam, verũ etiam castam & innocentem interfectam esse mulierem: nónne eum qui id fecisset, seueritate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa sic prædicata Lucretia innocentem, castam, vim perpessam [f] Lucretiam insuper interemit. Proferre sententiam. Quòd si propterea non potestis, quia non astat, quam punire possitis, cur interfectricem innocentis & castæ tanta prædicatione laudatis? Quam certè apud infernos iudices, etiam tales, quales poetarum vestrorum carminibus cantitantur, nulla ratione defenditis. [g] constitutam scilicet inter illos.

Qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucẽmque perosi,
Proiecere animas.

Cui ad superna redire cupienti

Fata obstant, tristique palus innabilis vnda Alligat.
An forte ideo ibi non est, quia non insonte, sed male sibi consciam se peremit? Quid si enim [h] quod ipsa tantùmodo nosse poterat, quamuis iuueni violenter irruenti, etiam sua libidine illecta consensit? Idq; in se puniens ita doluit, vt morte putaret expiãdum? [i] quanquam ne sic quidem occidere se debuit, si fructuosam posset apud deos falsos agere pœnitentiam. Verùtamen si forte ita est, falsúmque est illud, quòd duo fuerunt, & adulterium vnus admisit, sed potius ambo adulterium cõmiserunt, vnus manifesta inuasione, altera latente consensione, non se occidit insontem, [j] & ideo potest à literatis eius defensoribus dici non esse apud inferos inter illos qui sibi letum insontes peperere manu. Sed ita hæc causa ex vtroque latere coarctatur, vt si extenuatur homicidium, adulterium cõfirmetur: si purgatur adulterium, homicidium cumuletur. [k] Nec omnino inuenitur exitus, vbi dicitur: Si adultera, cur laudata? si pudica, cur occisa? Nobis tamẽ in hoc tã nobili fœminæ huius exemplo, ad istos refutandos, qui Christianis fœminis in captiuitate compressis, alieni ab omni cogitatione sanctitatis insultant: sufficit quod in præclaris eius laudibus dictum est: Duo fuerunt, & adulterium vnus admisit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita est, quæ se nullo adulterino potuerit maculare cõsensu. Quod ergo seipsam quoniam adulterium pertulit, etiam non adultera occidit, non est pudicitiæ charitas, sed pudoris infirmitas. Puduit enim eam turpitudinis alienæ in se cõmissæ, [l] etiã si nõ secum: [m] & Romana mulier laudis auida nimium verita est, ne putaretur quod violenter est passa cùm viueret, libẽter passa, [n] si viueret. Vnde ad oculos hominũ mentis suæ testem illã pœnã adhibendam putauit, quibus conscientiam demonstrare non potuit. Sociam quippe facti se credi erubuit, si quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipsa patienter. Non hoc fœminæ Christianæ fecerũt, quæ passæ similia viuũt. Tamẽ nec in se vltæ sunt crimen alienũ, ne aliorũ sceleribus adderent sua, si quoniam hostes in eis concupiscendo stupra cõmiserant, illæ in seipsis homicidia erubescenda committerent. Habent quippe intus gloriam castitatis, [o] testimonium conscientiæ: habent autem coram oculis Dei sui, nec requirunt amplius: vbi quid rectè faciant, non amplius habent, ne deuient ab autoritate legis diuinæ, cùm malè deuitant offensionem suspicionis humanæ.

L. VI.

L. VIVES.

a LVcretiam certè.} *Hæc Lucretiæ historia vulgaris est quamuis eam Dionysius paulum aliter, quàm Liuius tradat, sed in summa rei consentiunt.*

b Ad vindictam constrinxit.} *Liuius verbis Lucretiæ, Sed date dextras fidémque haud impunè adultero fore. dāt ordine omnes fidem.*

c Egregiè quidam.} *Nondum quis hic fuerit legi. Scholiastes noster Gregorium dicit esse, ac se à magno quodam viro, qui historias multas legerat, scriptum inuenisse. Quasi verò qui multas legit historias, possit ex se nouam de rebus antiquis confingere. Sed nec Vergilius declamauit vnquam, nec causam egisse nisi vnam, ídque semel traditur, ac forsan in illa vna, quæ nunquam extitit, magnus ille historiarum lector diuinauit hoc dictum esse. Cuius rei affirmandæ licentiam habebat, quia multas legerat historias, & eò maiorem, si vel licentiatus erat, vel doctor.* *Vergilius egit causam vnam.*

d Ille patria.} *Expulsus Tarquinius rex cum regia stirpe: de hoc libro tertio.*

e Scelestum & indemnatum.} *Cicero scribit de capite ciuis Romani legibus esse cautum, ne iudicium ferretur, nisi à toto populo magnis comitiis quæ dicuntur Centuriata. Modum & ordinem iudicij ponit in oratione Pro domo sua, & Plutarchus in Gracchis.* *De capite ciuis Ro. qualiter iudicabatur*

f Lucretiam insuper.} *Hoc enim auget rem, Lucretiam fuisse: hoc est, patriciam & primariam ciuitatis fœminam.*

g Constitutam scilicet inter illos} *Vergilius in sexto, nouem circulis inferna contineri narrat: in quorum tertio dicit.*

Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum,
Insontes peperere manu, lucémque perosi,
Proiecere animas: quàm vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores?
Fata obstant, tristíque palus innabilis vnda
Alligat, & nouies Styx interfusa coercet.

Inferorum nouem circuli.

h Quod ipsa tantummodo.} *Neque enim alius scire potest, an & ipsa voluptate aliqua delinita tacitè consenserit.*

i Et ideo potest non literatis eius defensoribus.} *Melius sic: Ideo potest à literatis eius defensoribus, vel à non literatis eius defensoribus.*

k Nec omnino inuenitur exitus.} *Dilemma est hoc: Si adultera, cur laudata? si pudica, cur occisa? Hoc genus argumenti veteres, qui de rhetorica præceperunt arte, vel infirmatione alterius partis Antistrophe solui dicunt, vel conuersione, quam ἀντιστροφὴν vocant. Exempla sunt phe.* *Dilemma.*

apud Ciceronem in Rhet. Neutrum inueniri poſſe huic concluſioni exitum Auguſtinus dicit.

l Etiã ſi non ſecum.} *Nam aliena ipſa fuit à conſenſu turpitudinis.*

Romani laudis auidi. m Et Rom. mulier.} *Romana enim gens auidiſsima fuit laudis, de qua dictum eſt:*

Vincet amor patriæ, laudũmque immenſa cupido.

Quin & ipſa Lucretia, vt Ouid. de ea inquit in Faſtis.

Succubuit famæ victa puella metu.

n Si viueret.} *Poſt adulterium in ſe perpetratum.*

o Teſtimonium conſcientiæ.} *Paulus 2 ad Corinth. 1. Nam gloria noſtra hæc eſt, teſtimonium conſcientiæ noſtræ. Idem Stoici & cuncti ex gentibus ſapientes dixerunt.*

Nullam eſſe autoritatem, quæ Chriſtianis in qualibet cauſa ius voluntariæ necis tribuat. CAP. XX.

NEque enim fruſtra in ſanctis canonicis libris nuſquã nobis diuinitus pręceptum permiſſũmve reperiri poteſt, vt vel ipſius adipiſcendæ immortalitatis, vel vllius carendi cauendíve mali cauſa, nobiſmetipſis necem inferamus. Nam & prohibitos nos eſſe intelligendum eſt, vbi lex ait: Non occides: præſertim: quia non addidit, proximum tuũ: ſicut falſum teſtimonium cùm vetaret: Falſum, inquit, teſtimonium non dices aduerſus proximum tuum. Nec ideo tamẽ ſi aduerſus ſeipſum quiſquam falſum teſtimonium dixerit, ab hoc crimine ſe putauerit alienum, quoniam regulam diligẽdi proximum à ſemetipſo dilector accepit: quandoquidẽ ſcriptum eſt: Diliges proximum tuum ſicut teipſum. Porrò ſi falſi teſtimonij non minus reus eſt, qui de ſeipſo falſum fatetur, quàm ſi aduerſus proximum hoc faceret: cùm in eo præcepto, quo falſum teſtimonium prohibetur, aduerſus proximum prohibeatur, poſsítque non rectè intelligentibus videri non eſſe prohibitũ, vt aduerſus ſeipſum quiſquam falſus teſtis aſſiſtat: quantò magis intelligendum eſt, non licere homini ſeipſum occidere, cùm in eo quod ſcriptũ eſt: Nõ occides: nihilo deinde addito, nullus, nec ipſe vtique cui præcipitur, intelligitur exceptus? Vnde quidam hoc præceptum etiã in beſtias ac pecora conantur extendere, vt ex hoc nullum etiam eorũ liceat occidere. Cur nõ ergo & herbas, & quicquid humo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, [a] quanuis non ſentiat, dicitur tamẽ viuere: ac per hoc poteſt & mori: proinde etiam cùm vis adhibetur, occidi. Vnde & Apoſto-

lus

lus cùm de huiuscemodi seminibus loqueretur: Tu, inquit, quod seminas non viuificatur, nisi prius moriatur. Et in Psalmo scriptum est: Occidit vites eorum in grandine. Nunquid igitur ob hoc cùm audimus: Non occides, virgultum vellere nefas dicimus, & Manichæorum errori insanissimè acquiescimus? His igitur deliramentis remotis, cùm legimus, Non occides: si propterea non accipimus hoc dictum esse de frutetis: quia nullus est eis sensus: nec de animantibus irrationalibus, volatilibus: natatilibus, ambulatilibus, reptilibus: quia nulla nobis ratione sociantur, quam non eis datum est nobiscum habere communem: vnde iustissima ordinatione creatoris & vita & mors eorum nostris vsibus subditur: restat ergo vt de hominibus intelligamus, quod dictum est, Non occides: non alterum, ergo nec te. Neque enim qui se occidit, aliud quàm hominem occidit. Ps. 77.

L. VIVES.

a Quapuis non sentiat, dicitur viuere. } *Aristoteles animatos dicit stirpes, & viuentes, insensibiles tamen. Plato ex Empedoclis sententia animales illos ait, & sentientes. Vtrumcunque sit, mori nunati possunt, quia viuunt.* *Stirpes a-*

De interfectionibus hominum, quæ ab homicidij crimine excipiuntur.

CAP. XXI.

Quasdam verò exceptiones eadē ipsa diuina fecit autoritas, vt nō liceat hominem occidi. Sed his exceptis quos Deus occidi iubet, siue data lege, siue ad personam pro tempore expressa iussione. Non autem ipse occidit, qui ministerium debet iubenti, sicut adminiculum gladius est vtenti. Et ideo nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, quo dictum est, Non occides: a qui Deo autore bella gesserunt, aut personam gerentes publicæ potestatis secundùm eius leges, hoc est, iustissimæ rationis imperium, sceleratos morte punierunt. Et Abraham non solùm non est culpatus crudelitatis crimine, verumetiam laudatus est nomine pietatis, quòd voluit filium nequaquam scelerate, sed obedienter occidere. Et meritò quæritur, vtrum pro iussu Dei sit habendum, quod b Iepte filiam quæ patri occurrit, occidit, cùm se immolaturum Deo id vouisset, quod ei redeunti de prælio victori primitus occurrisset. c Nec Sampson aliter excusatur: quòd seipsum cum hostibus ruina domus oppressit: nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, qui per *Abraham* *Iepte* *Sampson*

illum miracula faciebat. His igitur exceptis, quos vel lex iusta generaliter, vel ipse fons iustitiæ Deus specialiter occidi iubet, quisquis hominem vel seipsum, vel quemlibet occiderit, homicidij crimine innectitur.

L. VIVES.

a QVi Deo autore.} *Vt Iudæi, qui gesserunt quidem bella, sed iubente disertis verbis Deo. Quòd si illi pij sunt habiti, quód vt Deo parerent contra humanitatem omnem bellum & cædem hostibus attulerunt, profectò non possumus nos non esse omnium maximè impij, qui tam multa milia etiam Christianorum vetante Deo contrucidemus.*

b Iepte.} *Iud. 11. cuius factum simile videtur ei quod de Agamemnone scribunt Tragici qui in Aulide filiam Iphigeniam immolauit Dianæ. Iepte sacrificium multi reprobant: nam votum de his rebus, quæ solent immolari cum bona Dei gratia, erat interpretandum, vt illud quoque Agamemnonis.*

c Nec Sampson} *Iudicum decimosexto.*

Quòd nunquam posſit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.

CAP. XXII.

ET quicunque hoc in seipsis perpetrauerunt, animi magnitudine fortasse mirandi, non sapientiæ sanitate laudandi sunt. Quanquam si rationem diligentius consulas, nec ipsa quidem animi magnitudo rectè nominantur, vbi quisque non valendo tolerare, vel quæque aspera, vel aliena peccata, se ipsũ interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non potest, vel duram sui corporis seruitutem, vel stultam vulgi opinionem. Maiórque animus meritò dicendus est, qui vitam ærumnosam magis potest ferre, quàm fugere, & humanum iudicium maximè vulgare, [a] quod plerunque caligine erroris inuoluitur, præ conscientiæ luce ac puritate contemnere. Quamobrem si magno animo fieri putãdum est, cùm sibi homo ingerit mortem, ille potius[b] Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur: quẽ ferunt lecto Platonis libro, vbi de immortalitate animæ disputauit, se præcipitem dediſſe de muro, atque ita ex hac vita migraſſe ad eam, quam credidit esse meliorem. Nihil enim vrgebat aut calamitatis, aut criminis, seu verum, seu falsum, quod non valendo ferre se auferret, sed ad capeſſendam mortem, atque ad huius vitæ suauia vincula rumpenda sola affuit animi magnitudo. Quod tamen magnè potius factum esset

quàm

quàm bene, testis ei potuit esse Plato ipse, quem legerat: qui profectò id præcipuè potissimúmque fecisset, vel etiam fieri præcepisset, nisi ea mente qua immortalitatem animę vidit, nequaquam faciendum,[c] quinetiam prohibendum esse iudicasset.

L. VIVES.

a QVod plerunq; caligine erroris. } *Populum sapientes olim magnum erroris magistrum soliti sunt appellare.*

b Theobrotus. } *Legendum Cleombrotus. Hic fuit Ambraciota, qui lecto Platonis Phædone de immortalitate animæ, vt ex hac vita, quæ est velut mors quædam, ad immortalitatem migraret, è muro se in mare dedit præcipitem, cùm nihil ei mali contigisset. Cicero est autor in primo Tusc. quæst. In eum extat epigramma Callimachi Græcum. Latinum memini me legere:*

Vita vale, muro præceps delapsus ab alto
Dixisti moriens Ambraciota puer:
Nullum in morte malum credens: sed scripta Platonis,
Non ita erant animo percipienda tuo.

Fuit & alius Cleombrotus Lacedæmoniorum rex, quem Epaminundas Thebanus vicit.

c Quinetiam prohibendum. } *Et quidem in eodem Phædone in principio, nefas esse dicit homine in sibimet manus afferre: nec aliter irasci Deum, si id fiat, quàm dominum, si quod se mancipiorum occiderit: aliísque multis in locis ait migrare ex hac vita nulli hominum licere iniussu Dei. Sumus enim hic omnes velut in acie, loco vnicuique suo ab imperatore Deo assignato: maiorique supplicio afficiendum desertorem vitæ, quàm desertorem militiæ.*

Quale exemplum sit Catonis, qui victoriã Cæsaris non ferens, se interemit.

CAP. XXIII.

AT enim multi se interemerunt, ne in manus hostium peruenirent. Non modò quærimus vtrum sit factum, sed vtrum fuerit faciendum. Sana quippe ratio etiam exemplis anteponenda est, cui quidem & exempla concordant: sed illa quæ tantò digniora sunt imitatione, quantò excellentiora pietate. Non fecerunt Patriarchę, non Prophetę, non Apostoli: quia & ipse dominus Christus, quando eos si persequutionem paterentur, fugere admonuit de ciuitate in ciuitatem, potuit admonere vt sibi manus inferrent, ne in manus persequentium peruenirent. Porrò si hoc ille non

iussit, aut monuit, vt hoc modo sui ex hac vita migrarent, quibus migrantibus mansiones æternas se præparaturum esse promisit, quælibet exempla opponant gentes quæ ignorant Deum, manifestum est hoc non licere colentibus vnum verum Deum. Sed tamẽ illi etiã præter Lucretiã, de qua suprà satis quod videbatur diximus, non facilè reperiunt de cuius autoritate præscribant,[a] nisi illum Catonem, qui se Vticæ occidit: [b] non quia solus id fecit, sed quia [c] vir doctus [d] & probus habebatur, vt meritò putaretur rectè etiam fieri potuisse vel posse quod fecit. De cuius facto quid potissimum dicam, nisi quòd amici eius etiam [e] docti quidam viri, qui hoc fieri prudentius dissuadebant, imbecillioris quàm fortioris animi facinus esse censuerunt? quo demonstraretur non honestas turpia præcauens, sed infirmitas aduersa non sustinens. [f] Hoc & ipse Cato in suo charissimo filio indicauit. Nam si turpe erat sub victoria Cæsaris viuere, cur autor huius turpitudinis pater filio fuit, quem de Cæsaris benignitate omnia sperare præcepit? Cur non & illum secum coegit ad mortẽ? [g] Nam si eum filium qui contra imperium in hostem pugnauerat etiam victorem, laudabiliter Torquatus occidit, cur victus victo filio pepercit Cato, qui non pepercit sibi? An turpius erat contra imperium esse victorem, quàm contra decus ferre victorem? Nullo modo igitur Cato turpe esse iudicauit sub victore Cæsare viuere, alioquin ab hac turpitudine paterno ferro filium liberaret. Quid est ergo, nisi quòd filiũ quantum amauit, cui parci à Cæsare & sperauit & voluit, tantum gloriæ ipsius Cæsaris, [h] ne ab illo etiam sibi parceretur, [i] vt ipse Cæsar dixisse fertur, inuidit: aut vt aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

L. VIVES.

Catones. a NIsi illum Catonem } *Catones sunt ex gente Porcia è Tusculo Latinorum oppido orianda. Primus qui in ea gente Cato, hoc est cautus & prudens est dictus, fuit M. Porcius, homo nouus, sed maximos honores assequutus, consulatum, censuram, triumphum. Huius pronepos fuit M. Porcius Cato, vterque maximus & innocentissimus vir. Ille Maior, hic Minor appellatus est. Minor pretorius adhuc bello ciuili Pompeiano, Pompeij, hoc est, ipsius reip. & libertatis partes aduersus C. Cæsaris tyrannidem secutus est: victo ad Pharsaliam à Cæsare Pompeio, & in Africa Scipione Metello Pompei socero, ipse fracta fortuna partium, cùm omnia superata esse à Cæsare videret*

videret, Vtica, quæ ciuitas est in Africa, perlecto prius bis eadem ipsa nocte Platonis Phædone De animæ immortalitate, gladio se transfixit.

b Non quia solus.} *Nam alij aliis bellis permulti se occiderant, ne potestatem sui hostibus facerent. Et in eodem ciuili Scipio, Metellus, & Afranius, & Iuba rex se interemerunt.*

c Vir doctus.} *Stoicus & Græcæ sapientiæ callentissimus.*

d Et probus.} *Catonis vtriúsq; & innocentia & sapientia etiam in Catonum prouerbium abierunt. Vnde & illud apud Iuuenalem:* *sanctitas,*

Tertius è cœlo cecidit Cato.

Hunc Catonem sic ad Vinicium describit Velleius Paterculus: Hic genitus proauo M. Catone principe illo familiæ Porciæ, homo virtuti simillimus, & per omnia ingenio diis quàm hominibus propior: qui nunquam rectè fecit, vt facere videretur, sed quia aliter facere non poterat, cuiq; id solum visum est rationem habere, quod haberet iustitiam: omnibus humanis vitiis immunis, semper fortunam in sua potestate habuit. Hæc Velleius, vt & Senecæ, & Lucani, & Ciceronis, & Salustij, aliorúmque amplissima de Catone testimonia prætermittam.

e Docti quidam.} *Vticæ cum Catone dicuntur fuisse Apollonides Stoicus, & Demetrius Peripateticus, & Cleanthes Medicus. Nam Cato Græcos philosophos multum in comitatu habebat, quantúmque oderat eos proauus, tantum dilexit pronepos. Et nocte qua se occidit, Plutarchus refert, disputationem super cœnam ortam de his rebus, quæ ad veram hominis libertatem pertinerent: in qua Demetrius multa dixisset aduersus ea quæ constantissimè affirmabat Cato, de laude eorum qui se occiderent, adeò vt suspicionem aliis faceret, eum sua se manu statuisse tollere.*

f Hoc & ipse.} *Plutarchus scribit, cùm Cæsar Vticam accessisset, Catonem eos, quos secũ habebat nauigio dimisisse, suasisséque vehementer filio, vt & ipse cum aliis nauigaret, qui nunquam adduci potuit, vt patrẽ relinqueret. Huic filio iuueni Cæsar, vt Liuius lib. cxiiij. & Cæsar ipse in bello Africo scribunt, ignouit: fuitque in Venere intemperans, vt Plutarchus in vita patris tradit. Sed pro patria in acie Philippensi in partibus M. Bruti consobrini sui fortiter pugnans interiit, nec excedere ex acie voluit fugientibus iam primoribus.* *Catonis filius.*

g Nam si eum filium.} *T. Manlius Torquatus consul, filium, quòd contra edictum pugnauerat, tametsi prosperè, securi percuti iussit: de hoc alibi.* *Manlius Torquatus*

h Ne ab illo.} *Catonem tradit Plutarchus, nec voluisse quicquam à Cæsare petere, nec pro se peti permisisse.*

i Vt ipse Cæsar.} *Nota est illa Cæsaris vox ad nuntium mortis*

Catonis: Inuideo Cato gloriæ tuæ, nam & tu inuidisti meæ: ne inter cætera mea præclarè facta numeraretur & illud, me Catonem seruasse. Libros scripsit Cæsar Anti atones duos contra Catonem, vt Cicero ipse & Suetonius meminerunt. Ea volumina vir clarissimus Cardinalis Leodiensis confirmauit se in antiqua quadam bibliotheca Leodij vidisse, & curaturum vt ad me mitterentur. Quod si fecerit, non inuidebo studiosis hominibus lectionem eorum.

Quòd in ea virtute, qua Regulus Catone præstantior fuit, multò magis eminenant Christiani. CAP. XXIIII.

Nolunt autem isti contra quos agimus, vt sanctum virum Iob, qui tam horrēda mala [a] in sua carne perpeti maluit, quàm illata sibi morte omnibus carere cruciatibus: vel alios sanctos ex nostris literis summa autoritate celsissimis, fidéque dignissimis, qui captiuitatem dominationémque hostium ferre, quàm sibi necem inferre maluerunt, Catoni præferamus: sed ex literis eorum, eidem illi Marco Catoni Marcum Regulum præferamus. Cato enim nunquam Cęsarem vicerat, cui victus dedignatus est subiici, & ne subiiceretur, à seipso elegit occidi: Regulus autem Pœnos iam vicerat, imperióque Romano Romanus imperator non ex ciuibus dolendam, sed ex hostibus laudandam victoriam reportauerat: ab eis tamen postea victus, maluit eos ferre seruiendo, quàm eis se auferre moriendo. Proinde seruauit & sub Carthaginiensium dominatione patientiam, & in Romanorum dilectione constantiam: nec victum auferens corpus ab hostibus, nec inuictum animum à ciuibus. Nec quòd se occidere noluit, vitæ huius amore fecit. Hoc probauit, cùm causa promissi iurísque iurandi ad eosdem hostes, quos grauius in senatu verbis, quàm in bello armis offenderat, sine vlla dubitatione remeauit. Tantus itaque vitæ huius contemptor, cum sæuientibus hostibus, perquaslibet pœnas eam finire, quàm se ipse perimere maluit, magnum scelus esse, si homo se interimat, proculdubio iudicauit. Inter omnes suos laudabiles, & virtutum insignibus illustres viros non proferunt Romani meliorem, quem neque fœlicitas corruperit, nam in tanta victoria [b] pauperrimus permansit, nec infœlicitas fregerit: nam ad tanta exitia reuertit intrepidus. Porrò si fortissimi & præclarissimi viri terrenæ patriæ defensores, deorúmque licet falsorum, non tamen fallaces cultores, sed veracissimi etiam iuratores, qui hostes vi-

ctos

ctos more ac iure belli ferire potuerunt, hi ab hostibus victi seipsos ferire noluerunt, & cùm mortem minimè formidarent, victores tamen dominos ferre, quàm eam sibi inferre maluerunt: quantò magis Christiani verum Deum colentes, & supernæ patriæ suspirantes, ab hoc facinore temperabunt, si eos diuina dispositio vel probādos, vel emendādos ad tempus hostibus subiugauerit, quos in illa humilitate non deserit, qui propter eos tam humiliter venit Altissimus: [c] præsertim quos nullius militaris potestatis, vel talis militiæ iura constringunt, ipsum hostem ferire superatum?

L. VIVES.

a IN sua carne.} *Vlcere enim pessimo est afflictus,*

b Pauperrimus.} *Liuius libro 18 & Valerius in Exemplis de paupertate. Cùm Attilius pr. rogatum in proximum annum imperium cognouisset, consulibus de successore sibi mittendo scripsit. Inter causas cur prouincia vellet decedere illam attulit præcipuam, quòd agellus suus septem iugerum, quem solum habebat, à mercenario vastaretur, quòd si ita pergeret facere, non fore vnde vxor & liberi sui alerentur: senatus dato ædilibus negotio, patrimonio Attilij prospexit.*

c Præsertim quos.} *Alienam facit hanc pugnandi rationem à Christiana pietate, id est, inhumanitatem sæuissimam à mansuetissima humanitate.*

Quòd peccatum non per peccatum debeat declinari.

CAP. XXV.

QVis ergo tam malus error obrepit, vt homo se occidat, vel quia in eum peccauit, vel ne in eum peccet inimicus, cùm vel peccatorem vel peccaturū ipsum occidere non audeat inimicū? At enim timendū est & cauendū, ne libidini hostili subditū corpus illecebrosissima voluptate animū alliciat cōsentire peccato. Proinde, inquiunt, nō iam propter alienū, sed propter suum peccatū, antequam hoc quisque committat, se debet occidere. Nullo modo quidem hoc faciet animus, vt cōsentiat libidini carnis suæ, aliena libidine concitatæ, qui Deo potius eiúsque sapientiæ, quàm corporis cōcupiscentiæ subiectus est. Verùmtamen si detestabile facinus & dānabile scelus est etiam seipsum hominem occidere, sicut veritas manifesta proclamat, quis ita desipiat, vt dicat: Iam nunc peccemus, ne postea fortè peccemus: iam

nunc perpetremus homicidium, ne fortè postea incidamus in adulterium? Nônne si tantum dominatur iniquitas, vt non innocentia, sed potius peccata eligantur, satius est incertum de futuro adulterium, quàm certum de præsenti homicidium? Nônne satius est flagitium cõmittere, quod pœnitendo sanetur, quàm tale facinus vbi locus salubris talis pœnitentiæ non relinquitur? Hæc dixi propter eos vel eas, quæ nõ alieni, sed proprij peccati deuitandi causa, ne sub alterius libidine etiam excitatæ, suæ forte consentiant, vim sibi qua moriantur inferendam putant. Cæterùm absit à mẽte Christiana, quæ in deo suo fidit, in eóq; spe posita, eius adiutorio nititur: absit, inquã, vt mens talis quibuslibet carnis voluptatibus ad consensum turpitudinis cedat. [a]Quòd si illa concupiscentialis inobedientia, quæ adhuc in membris [b] moribundis habitat, præter nostræ voluntatis legem quasi lege sua mouetur: quantò magis absque culpa est in corpore non consentientis, si absque culpa est in corpore dormientis?

L. VIVES.

a Quòd si illa concupiscentialis.} *Mouetur enim ex se libido corporis etiam voluntate resistente ac repugnãte. hinc victa voluntate à carne, nascitur pudor: vt aliàs dicetur fusius.*

b Moribundis.} *Membra hæc nostra morti subdita quotidie moriuntur, & tamen vitam quandam videntur per se habere aliam à vita animi: quantò magis absq; culpa est, si motus illi libidinis inter dormiendum excitantur sine culpa, quia natura illos agitat absque assensu voluntatis, quantò minus erunt sine culpa, vbi non solùm quiescit voluntas, sicut in somnio, verumetiam aduersatur, & obsistit?*

De his quæ fieri non licet, cùm à sanctis facta noscuntur, qua ratione facta credenda sint. CAP. XXVI.

Sed quædam, inquiunt, sanctæ fœminæ tempore persecutionis, vt insectatores suæ pudicitiæ deuitarent, in rapturum atque necaturum se flumen proiecerunt: eóque modo defunctæ sunt, earúmque martyria in catholica ecclesia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temerè audeo iudicare. Vtrum enim ecclesiæ aliquibus fide dignis testificationibus, vt earum memoriam sic honoret, diuina persuaserit autoritas, nescio, & fieri potest vt ita sit. Quid si enim hoc fecerunt non humanitus deceptæ, sed diuinitus iussæ: nec errantes, sed obedientes: sicut de Sampsone aliud nobis fas non est credere?

Cùm

Cûm autem Deus iubet, séq. iubere sine vllis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocet? quis obsequium pietatis accuset? Sed nô ideo sine scelere facit, quisquis Deo immolare filiû decreuerit, quia hoc Abrahâ etiam laudabiliter fecit. Nam & miles cùm obediens potestati sub qua legitimè constitutus est, hominem occidit, nulla ciuitatis suæ lege reus est homicidij: imò nisi fecerit, reus est imperij deserti atque contempti. Quòd si sua spôte atque autoritate fecisset, in crimen effusi humani sanguinis incidisset. Itaque vnde punitur si fecerit iniussus, inde punietur nisi fecerit iussus. Quòd si ita est iubente imperatore, quâtò magis iubête creatore? Qui ergo audit non licere se occidere, faciat si iussit cuius non licet iussa contemnere. Tantummodo videat, vtrum diuina iussio nullo nutet incerto. [b]Nos per aurem conscientiam conuenimus, occultorum nobis iudicium non vsurpamus. Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipso est. Hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam mortem sibi inferre debere, velut fugiendo molestias têporales, ne incidat in perpetuas. Neminem propter aliena peccata, ne hoc ipso incipiat habere grauissimum proprium, quem non polluebat alienum: neminê propter sua peccata præterita, propter quæ magis hac vita opus est, vt possint pœnitêdo sanari. Neminem velut desiderio vitæ melioris, quæ post mortem speratur: quia reos suæ mortis, melior post mortem vita non suscipit.

L. VIVES.

a Sed quædam inquiunt.} *Pelagiam scribit Ambrosius lib. iij. De virginibus, cum matre & sororibus præcipitem se dedisse in flumen, ne à persequenti milite violaretur: eam tamen, vt idem inquit, martyrum numero ecclesia asscri, sit. Item Sophroniam, quæ se occidit, ne stuprum à Maxentio Cæsare pateretur: vt Eusebius in Ecclesiastica historia perhibet.* Pelagia. Sophronia.

b Nos per aurem.} *Ab exterioribus iudicium de interioribus facimus: in occulta enim acies nostra non penetrat.*

An propter declinationem peccati mors spontanea appetenda sit

CAP. XXVII.

Restat vna causa, de qua dicere cœperam, qua vtile putatur vt se quisquam occidat, scilicet ne in peccatum irruat, vel blandiente voluptate, vel dolore sæuiente. Quam causam si voluerimus admittere, eò vsque progressa

perueniet, vt hortandi sint homines tunc se potius interimere, cùm lauacro sanctæ regenerationis abluti, vniuersorum remissionem acceperint peccatorum. Tunc enim tempus est cauendi omnia futura peccata, cùm omnia sunt deleta præterita, quòd si morte spontanea rectè fit, cur non tunc potissimùm fit? Cur baptizatus sibi quisque parcit? Cur liberatum caput tot rursus vitæ huius periculis inserit, cùm sit facillimæ potestatis illata sibi nece omnia deuitare, scriptúmque sit. Qui amat periculum, incidit in illud? Cur ergo amantur tot & tanta pericula, vel certè etiam si non amantur, suscipiuntur? Cur manet in hac vita, cui abscedere licitum est? An verò tam insulsa peruersitas cor euertit, & à consideratione veritatis auertit: vt si se quisquam interimere debeat, ne vnius captiuantis dominatu corruat in peccatum, viuendum sibi existimet, vt ipsum perferat mundum per omnes horas tentationibus plenum, & talibus qualis sub vno domino formidatur, & innumerabilibus cæteris, sine quibus hæc vita non ducitur? Quid igitur causæ est, cur in eis exhortationibus tempora cõsumamus: [a] quibus baptizatos alloquendo studeamus accendere, [b] siue ad virginalem integritatem, siue ad continentiam vidualem, siue ad ipsam thori coniugalis fidem, cùm habeamus meliora, & ab omnibus peccandi periculis remota compendia, vt quibuscunque post remissionem recentissimam peccatorum, ad arripiendam mortem, sibíque ingerendam persuadere potuerimus, eos ad dominum saniores puriorésque mittamus? Porrò si quisquis hoc aggrediendum atque persuadendum putat, non dico desipit, sed insanit, qua tandem fronte homini dicit: Interfice te, ne paruis tuis peccatis adiicias grauius, dum viuis sub domino barbaris moribus impudico, qui non potest nisi sceleratissimè dicere: Interfice te, peccatis tuis omnibus absolutis, ne rursus talia vel etiam peiora committas, dum viuis in mundo tot impuris voluptatibus illecebroso, tot nefandis crudelitatibus furioso, [c] tot erroribus & terroribus inimico? Hoc quia nefas est dicere, nefas est profectò se occidere. [d] Nã si hoc sponte faciendi vlla causa iusta esse posset: Quia verò nec ista est, ergo nulla est. Non itaque vobis, ô fideles Christi, sit tædio vita vestra, si ludibrio fuit hostibus castitas vestra. Habetis magnam verámque consolationem, si fidam conscientiam retinetis, non vos consensisse peccatis eorum, qui in vos peccare permissi sunt.

L. VI-

L. VIVES.

a QVibus baptizatos alloquendo.} *Ne quis fallatur hoc loco, nemo olim sacro admouebatur baptisterio, nisi adulta iam ætate, & cum idem ipse & sciret quid sibi mistica illa vellet aqua, & se ablui illa peteret, nec semel peteret. Cuius rei imaginem adhuc in nostris infantium baptismis videmus. Nam rogatur etiam, num infans eo die natus, vel pridie, velit ne baptizari, idque ter: pro quo susceptores respondent, velle. Audio in quibusdam Italiæ vrbibus morem veterem magna ex parte adhuc conseruari. hæc dicta sunt mihi tantùm, vt Augustini sensus fiat apertior.*

b Siue ad virginalem.} *Tangit tres status bene viuentiū in ecclesia.*

c Tot erroribus & terroribus } *Septimi casus.*

d Nam si hoc sponte.} *Clausulis a commodus arguendi modus per repugnantiam, cum sublato annexo, & id quoque cui annexum est, necesse est auferri. meminit in Topicis Cicero,*

Quo iudicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit.

CAP. XXVIII.

QVod si fortè cur permissi sint quæritis, alta quidem est prouidentia creatoris mundi atque rectoris, & inscrutabilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Veruntamen interrogate fideliter animas vestras, ne fortè de isto integritatis & continentiæ vel pudicitiæ bono vos inflatius extulistis, & humanis laudibus delectatæ, in hoc etiam aliquibus inuidistis? Non accuso quod nescio, nec audio quod vobis interrogata corda vestra respondent. Tamen si ita esse responderint, nolite mirari[b] hoc vos amisisse, vnde hominibus[c] placere gestiistis: illud vobis remansisse, quod ostendi hominibus non potest. Si peccantibus non consensistis diuinæ gratiæ, ne amitteretur, diuinum accessit auxilium: humanæ gloriæ, ne amaretur, humanum successit opprobrium. In vtroque consolamini pusillanimes: illinc probatæ, hinc castigatæ: illinc iustificatæ, hinc emendatæ. Quarum verò corda interrogata respondēt, nunquam se de bono virginitatis vel viduitatis vel coniugalis pudicitiæ superbisse,[d] sed humilibus consentiendo, de dono dei[e] cum tremore exultasse, nec inuidisse cuiquam paris excellentiam sanctitatis & castitatis: sed humana laude postposita, quæ tantò maior deferri solet, quantò est bonum rarius, quod exigit laudem, optasse potius, vt earum amplior numerus esset,

quàm vt ipsæ in paucitate amplius eminerẽt. Nec istæ, quidẽ quę tales sunt, si earũ quoque aliquas barbarica libido cõpressit, permissum hoc esse[f] causentur: nec ideo credant Deum ista negligere, quia permittit quod nemo impunè committit. Quædam enim velut pondera malarum cupiditatum, & per occultum præsens diuinum iudicium relaxantur, & quædam manifesto vltimo reseruantur. Fortassis autem istæ, quæ benè sibi sunt consciæ, non se ex isto castitatis bono cor inflatum extulisse, & tamen vim hostilem in carne perpessæ sunt, habebant aliquid latentis infirmitatis, quæ posset in superbiæ fastum,[g] si hanc humilitatem in vastatione illa euasissent, extolli.[h] Sicut ergo quidam morte rapti sunt, ne malitia mutaret intellectum eorum, ita[i] quidam ab istis vi raptum est, ne prosperitas mutaret modestiam earum. Vtrisque igitur quæ, de carne sua, quòd turpem nullius essent perpessæ contactum, vel iam superbiebant, vel superbire, si nec hostium violentia contrectatæ essent, forsitan poterant: non ablata est castitas, sed humilitas persuasa. Illarum tumori occursum est[k] immanenti, istarum occursum est imminenti. Quanquam & illud non sit tacendum, quòd quibusdam quæ ista perpessæ sunt, potuit videri continentiæ bonum in bonis corporalibus deputandum: & tunc manere, si nullius libidine corpus attrectaretur: non autem esse positum in solo adiuto diuinitus robore voluntatis, vt sit sanctum, & corpus & spiritus: nec tale bonum esse, quod inuito animo non possit auferri. Qui error eis fortasse sublatus est. Cùm enim cogitant qua conscientia Deo seruierint, & fide inconcussa non de illo sentiunt, quòd ita sibi seruientes, eúmque ita inuocantes deserere vllo modo potuerit, quantúmque illi castitas placeat, dubitare non possunt, vident esse consequens, nequaquam illum fuisse permissurum, vt hæc acciderent sanctis suis, si eo modo perire posset sanctitas, quam contulit & diligit in eis.

L. VIVES.

a ET inuestigabiles.} *Sic enim vulgò legitur ad Romanos vndecimo pro contrario, id est, minimè inuestigabiles. Inuestigabilia enim sunt ea, quæ vestigando inueniuntur: viæ autem domini humanæ menti inuestigari non possunt. Græcè ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.*

b Hoc vos amisisse.} *Famam & integrum nomen amisisse, pudicitiam retinuisse.*

c Placere gestiistis.} *Hoc est, placere cupiistis.*

Sed

d Sed humilibus cõsentiendo. } *Ad Rom. 12. Non altum sapientes, sed humilibus consentientes ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι.*

e Cum tremore exultasse. } *Psal. 2. Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore.*

f Causentur. } *Non in eo significatu quo nunc philosophi in scholis, id est, causa sint, sed causam afferant: vt apud Vergil.*

Causando nostros in longum ducis amores.

g Si hanc humilitatem. } *Puto hîc accipi pro humiliatione, qua quis deiicitur calamitate aliqua, nisi quis malit legere: Quę posset in superbiæ fastum si hanc humilitatem in vastatione illa euasissent, extollere.*

h Sicut ergo quidam. } *Verba sunt Sapientiæ quarto, de Enoch: sed hic non de illo intelligendum: nam is viuens ad dominum translatus est sed de aliis, qui mortui sunt, & ad dominum è vita traducti eadem causa, qua ille viuens assumptus.*

i Quidam. } *Vetat pudor dicere, quid illud sit.*

k Immanenti. } *Non vt philosophi, id est, per aliquod tempus morantí, sed iam intus manenti: quod verbum posuit Augustinus, figuram agnominationis captans in illis duobus, immanens & imminens, quod in aliis multis facit.* Agnominatio.

Quid familia Christi respondere debeat infi lelibus cùm exprobant, quòd eam in furore hostium non liberauerit Christus.

CAP. XXIX.

HAbet itaque omnis familia summi & veri Dei consolationem suam, non fallacem, nec in spe rerum nutantium vel labentium cõstitutam, vitámque etiam ipsam temporalem minimè pœnitendam, in qua eruditur ad æternam bonísque terrenis tanquam peregrina vtitur, nec capitur, malis autem aut probatur, aut emendatur. Illi verò qui probitati eius insultant, eíque dicunt, cùm fortè in aliqua temporalia mala deuenerit: [a] vbi est Deus tuus? Ipsi dicant: Vbi sint dij eorum, quum talia patiuntur? pro quibus euitandis eos vel colunt, vel colendos esse contendunt? Nam ista respondet: Deus meus vbique præsens est, vbique totus, nusquam inclusus: qui possit adesse secretus, abesse non motus. Ille cùm aduersis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata castigat, mercedémque mihi æternam pro toleratis piè malis temporalibus seruat. Vos autem qui estis, cum quibus loqui dignum sit, saltem de diis vestris, quantò minus de Deo meo, qui [b] terribilis est super omnes

deos? quoniam omnes dij gentium dęmonia, Dominus autem cælos fecit.

L. VIVES.

a VBi eſt Deus tuus? } *Pſal.41. Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie: Vbi eſt Deus tuus?*

b Qui terribilis. } *Pſalmo nonageſimoquinto,*

Quòd pudendis proſperitatibus affluere velint qui de Chriſtianis temporibus conqueruntur.

CAP. XXX.

a SI Naſica ille Scipio veſter quondam pontifex viueret, quem ſub terrore belli Punici in ſuſcipiendis Phrygiis ſacris, cùm vir optimus quæreretur, vniuerſus ſenatus elegit, cuius os fortaſſe non auderetis aſpicere, ipſe vos ab hac impudentia cohiberet. Cur enim afflicti rebus aduerſis de temporibus querimini Chriſtianis, niſi quia veſtram luxuriam cupitis habere ſecuram, & perditiſſimis moribus remota omni moleſtiarum aſperitate diffluere. Neque enim propterea cupitis habere pacem, & omni genere copiarum abundare, vt his bonis honeſtè vtamini, hoc eſt modeſtè, ſobriè, temperanter, piè, ſed vt infinita varietas voluptatum inſanis effuſionibus exquiratur: ſecundiſque rebus ea mala oriantur in moribus, quæ ſæuientibus peiora ſint hoſtibus. [b] At ille Scipio pontifex maximus veſter, ille iudicio totius ſenatus vir optimus, iſtam vobis metuens calamitatem, nolebat æmulam tunc imperij Romani Carthaginem dirui, & decernenti, vt dirueretur contradicebat Catoni, timens infirmis animis hoſtem, ſecuritatem: [c] & tanquam pupillus ciuibus idoneum tutorem, neceſſarium videns eſſe terrorem, Nec eum ſententia fefellit, re ipſa probatum eſt, quàm verum diceret. [d] Deleta quippe Carthagine, magno ſcilicet terrore Romanæ reipublicæ depulſo & extincto, tãta de rebus proſperis orta mala continuò ſubſecuta ſunt, vt erupta diruptáque concordia, prius ſæuis [e] cruentiſque ſeditionibus, deinde mox [f] malarum connexione cauſarum, bellis etiam ciuilibus tantæ ſtrages ęderentur, tantus ſanguis effunderetur, tanta cupiditate proſcriptionum ac rapinarum ferueret immanitas, vt Romani illi qui vita integriore mala metuebant ab hoſtibus, perdita integritate vitæ, crudeliora paterentur à ciuibus. eáque ipſa libido dominandi, quæ inter alia vitia generis humani immoderatior inerat vniuerſo populo

Romano,

Romano, posteaquam in paucis potentioribus vicit, obtritos, fatigatósque cæteros etiam iugo seruitutis oppressit.

L. VIVES.

a SI Nasica.} *Filius fuit hic Gnei Cornelij Scipionis, qui cum P. fratre in Hispanis ab Afris interemptus est, bello Punico secundo, e ius belli anno xiiij. cùm à decem viris librorum Sibyllinorum carmen esset inter Sibyllina inuentum, fore vt hostes ex Italia pellerentur, si mater deum ex Pesinunte ciuitate Phrygiæ Romam afferretur, legati sunt ad Attalum missi, qui tum ibi regnabat, vt senatus & pop. nomine matrem deum ab eo peterent. In via Delphicum Apollinem legati conuenère, sciscitantes ecquid spei possent de impetranda matre deum ab Attalo habere. Oraculo bonum sunt animum habere iussi, impetraturos ab Attalo quod peterent: cæterùm curarent, ne ab optimo totius ciuitatis viro Romæ exciperetur. Cùm iam ergo Ostiam appulisset nauis, cum simulachro deæ, à iuratis patribus de optimo ciuitatis viro sententias dicere. P. Cornelius Scipio Nasica adolescens, nec dum quæstura primo dignitatis gradu functus, vir optimus iudicatus est, qui & sacra ex S.C. excepit. Liuius lib. xxix. & alij permulti.* Scipio Nasica

b At ille Scipio.} *Anno ab Vrbe condita D.C. cùm legati Rom. qui Carthaginem iuerant, renunciassent ingentem se naualis materiæ vim Carthagine inuenisse, consultatum est in senatu de bello Carthagini ex suspicione inferendo. M. Porcius Cato censorius, vt securus aliquando tandem viueret pop. Ro. non modò bellum Chartagini faciendũ esse censebat sed omnino excidendũ terrorem. Nasica de quo sum locutus, nolebat nimio otio po. Rom. luxuriare, & diffluere: volebat aliquid esse, quod velut frænum esset effusæ multorum virorum libidini, ideo non modò non esse delendam Carthaginem, sed ne bellum quidem sine legitima & magna causa inferendum ducebat, Liuius & alij.* Belli Punici origo

c Et tanquam pupillus ciuibus.} *Appium Claudium dicere solitum scribit Valerius, nimis popul. Rom. negotium quàm otium commendare: quòd is po. nimia quiete in desidiam resolueretur, & negotium nomen horridum ciuitatis Roman. mores in suo statu continuit, blandæ appellationis quies plurimis vitiis infecit.* Negotium quàm otiũ

d Deleta quippe Carthagine.} *Salustius in bello Iugur. nam ante Carthaginem deletam pop. & senatus Rom. placidè modestéque remp. inter se tractabãt: neque gloriæ certamẽ, neque dominationis inter ciues erat, metus hostis in bonis artibus ciuitatem continebat. sed vbi illa for-* Rom. ... lin... m

mido à mentibus discessit, scilicet ea quæ res secundæ amant, lasciuia atque superbia incessere.

e Cruentisque seditionibus.} *Tiberij Gracchi, deinde C. fratris, in quibus primum vsque ad sanguinem ciuilem ventum est, quorum prior fuit decem annis post deletam Carthaginem.*

f Malarum connexione causarum } *Nam ex seditione C. Gracchi ortus est tribunatus Liuij Drusi, quem patres equitibus, qui ex lege Gracchi iudicabant, opposuerunt. Ex hoc bellum sociale, quòd promissa à Liuio Druso ciuitas non præstaretur: ex hoc Mithridaticum, cùm Mithridates rex Ponti confisus descordia Italiæ multa ciuium millia quæ in suo regno negotiabantur iussit interfici. Ex hoc bella ciuilia Mariana, cùm Marius prouinciam & bellum Mithridaticum L. Syllæ vellet eripere. Ex huius seminibus Sertorianum, Lepidanum, coniuratio Catilinæ, postremò Pompeianum. Hinc Cæsaris regnum, quo occiso bella ciuilia, Antonianum, Philippense Bruti & Cassij: Siculum Sexti Pompeij, Actiacum. Tandem respublica in monarchiam & tyrannidem versa est.*

Bella ciuilia.

Quibus vitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi.

CAP. XXXI.

NAm quando illa quiesceret in superbissimis mentibus, donec continuatis honoribus ad potestatem regiam perueniret? Honorum porrò continuandorum facultas non esset, nisi ambitio præualeret. Minimè autem præualeret ambitio, nisi in populo auaritia luxuriáque corrupto. Auarus verò luxuriosúsque populus secundis rebus effectus est, quas Nasica ille prouidentissimè cauẽdas esse cẽsebat, quando ciuitatem hostium maximam, fortissimã, opulentissimámq; nolebat auferri: vt timore libido premeretur: libido pressa non luxuriaretur, luxuriáq; cohibita nec auaritia grassaretur. Quibus vitiis obseratis: ciuitati vtilis virtus floreret & cresceret, eiq; virtuti libertas cõgrua permaneret. Hinc etiam erat, & ex hac prouidentissima patriæ charitate veniebat, quod idẽ ipse vester põtifex maximus à senatu temporis illius, quod sæpe dicendum est electus, sine vlla sententiarum discrepantia vir optimus [a] caueam theatri senatum cõstruere molientem, ab hac dispositione & cupiditate compescuit: persuasitque oratione grauissima ne [b] Græcã luxuriã virilibus patriæ moribus paterẽtur obrepere, & ad virtutem labefactandum eneruandámq; Romanam peregrinæ consentire nequitiæ: tãtúmq; autoritate valuit, vt eius verbis com-

mota

mora senatoria prouidentia etiã subsellia quibus [c] ad horam congestis in ludorum spectaculo iam vti ciuitas cœperat, deinceps prohiberet apponi. Quanto studio iste ab vrbe Roma [d] ludos ipsos scenicos abstulisset, si autoritati eorum, quos deos putabat, resistere auderet, quos esse noxios dæmones nõ intelligebat: aut si intelligebat, placandos etiam ipse potius, quã cõtẽnendos deos existimabat. Nõdũ enim fuerat declarata gẽtibus superna doctrina, quæ fide cor mundãs ad cęlestia vel supercęlestia capessenda, humili pietate humanũ mutaret affectum, & à dominatu superborũ dæmonum liberaret.

L. VIVES.

a Caueam theatri.} *Liuius lib. xlviij. & Valerius De instit. antiquus. Vale. Messala & Cassius censores theatrum faciendum locauerant, in quo populus Ro. sedens spectaret ludos. Nasica id ne fieret in senatu obtinuit, tanquam publicis moribus nociturum. Ita S. C. totus ille theatricus apparatus destructus est, cautúmque eodem S. C. ne quis in vrbe aut propius mille passus subsellia imponeret, sedénsve ludos spectaret. Paulò ante Punicum bellum tertium pop. Ro. per aliquot annos spectauit stans vsque ad deletam Corinthum, quo tempore L. Mummius ludis, quos in triũpho fecit theatrum erexit. sed temporarium. Primum mansurum theatrum Pompeius Magnus Romæ extruxit lapide quadrato, autore Corn. Tacito lib. xiiij. ad exemplum illius quod Mitylenis viderat bello Mithridatico.* *Theatrum Romæ.*

a Cauea.} *Alibi alia, in theatro locum medium significat, in quo postea fuerũt equitum sedes per cuneos distincta: interdum etiam pro consensu totius pop. accipitur, vt Seruius viij. Æneid. ait.* *Cauea Theatri.*

b Grecam luxuriam.} *Græci multis seculis antè Romanos theatra habuerant, & nomen ipsum Græcum rem ex Græcia deductam ostendit. Dicitur enim à θεᾶσθαι, quod est spectare.*

c Ad horam.} *Ad tempus. nam theatra Romæ antè fuerunt temporaria, quàm mansura, & sicut Tacitus inquit, subitariis gradibus, & scena in tempus structa.*

d Ludos ipsos scenicos.} *Qui in scena exhibebantur: de quibus proximo libro.*

De scenicorum institutione ludorum. CAP. XXXII.

Erant tamen scitote qui ista nescitis: & qui vos ista scire dissimulatis aduertite, qui aduersus liberatorem à talibus dominis liberati murmuratis: ludi scenici, [a] spectacula turpitudinum, & licentia vanitatum, non ho-

minum vitiis, ſed deorum veſtrorum iuſſis Romæ inſtitutæ ſunt. [b] Tolerabilius diuinos honores deferretis illi Scipioni, quàm deos eiuſmodi coleretis. Neque enim erant illi dij ſuo pontifice meliores. Ecce attẽdite, ſi mens tam diu potatis erroribus ebria, vos aliquid ſanum conſiderare permittit: Dij propter ſedandam corporum peſtilẽtiam ludos ſibi ſcenicos exhiberi iubebant, pontifex autem veſter propter animorum cauendam peſtilentiam, ipſam ſcenam conſtrui prohibebat. Si aliqua luce mẽtis animũ corpori præponitis, eligite quem colatis. [c] Neque enim & illa corporum peſtilentia, ideo conquieuit, quia populo bellicoſo, & [d] ſolis antea ludis Circenſibus aſſueto, ludorum ſcenicorũ delicata ſubintrauit inſania: ſed aſtutia ſpirituum nefandorum præuidens illam peſtilentiam iam fine debito ceſſaturam, aliam lõgè grauiorem, qua plurimum gaudet, ex hac occaſione non corporibus, ſed moribus curauit immittere: quæ animos miſerorum tantis obcæcauit tenebris, tanta deformitate fœdauit, vt etiam modo, quod incredibile forſitan erit, ſi à noſtris poſteris audietur, Romana vrbe vaſtata quos peſtilẽtia iſta poſſedit, atque inde fugientes, Carthaginem peruenire potuerunt, in theatris quotidie certatim [e] pro hiſtrionibus inſanirent.

L. VIVES.

a Spectacula turpitudinum. } *Nam fœdiſſima & viſu fiebant, & auditu dicebantur.*

Viri præſtantes. b Tolerabilius diuinos honores. } *Tertullianus in Apologetico dicit ſatius fuiſſe deos fieri, ſapientiæ Socratem, iuſtitiæ Ariſtidem, militiæ Themiſtoclem, eloquentiæ Ciceronem, fœlicitatis Syllam, opum Craſſum ſublimitatis Pompeium, grauitatis Catonem. hi enim dijs ipſis præſtã aut hiſce rebus. Non diſſimularunt multi veterum bonos viros meliores dijs ſuis eſſe Sic Seneca libro De tranquillitate vitæ ſecundo: Catonem Vticenſem certius viri ſapientis fuiſſe exemplum, quàm Herculem, aut Vlyſſem affirmat. Eundem Lucanus verum patriæ parent m nominat, digniſſimum aris Romanis.*

c Neque enim & illa corporum. } *Liuius lib vij. Neque tamen ludorum primum initium procurandis religionibus inſtitutum, aut religione animos, aut corpora morbis leuauit.*

Circenſes ludi. d Solis antea ludis Circenſibus aſſueto. } *Circenſes ludos primus Romæ fecit Romulus, quarto menſe ab Vrbe condita, vt ſcribit Fabius Pictor, quo die Sabinas rapuit. Longius tempus alij tradunt, quod magis crediderim. Circenſes dictos ſcribit Seruius, quòd ſenſibus circundarent*

fundaretur. Nam cùm rudis vetustas non loca huiusmodi ludis apta ædificasset, inter enses & flumina eos agebant, vt ignauis vtrinque præsens esset periculum. Postea Tarquinio Prisco rege locus est designatus Circo, qui postmodum Maximus est dictus vt Liuius refert singulis annis isti ludi sunt celebrati, & Magni, ac Romani, & Circenses variè dicti. Equi & pugiles certabant. Sacri fuerunt Conso, quem Græci ἱπποποσειδῶνα vocant, id est Neptunum equestrem, cuius templum Dionysius ait ab Euandro in Latio erectum, diémque festum statutum, quem illi ἱπποκράτια, Latini Consualia nominant; quo die cessabant ab operibus equi & muli sertisque redimebantur. ἱπποποσειδῶν. Consensus.

d Solis antea ludis.} *Valer. De instit. & Liu. lib. 7. autores.*

e Pro histrionibus.} *Non se pro histrionibus gerebant, nec sic intelligendus Augustinus quod non admonerem, nisi quidam sic existimarent, sed quòd studio spectandi histriones insaniebant.*

De vitiis Romanorum, quos patriæ non correxit euersio.

CAP. XXXIII.

O Mentes amentes, quis est hic tantus non error, sed furor, vt exitium vestrum, sicut audiuimus, plangentibus Orientalibus populis, & maximis ciuitatibus in remotissimis terris, publicum luctum mœrorémque ducentibus, vos theatra quæreretis, intraretis, impleretis, & multò insaniora quàm fuerant antea faceretis? Hanc animorum labem ac pestem, hanc probitatis & honestatis euersionē vobis Scipio ille metuebat, quando constitui theatra prohibebat: quando rebus prosperis vos facilè corrumpi atque euerti posse cernebat: quando vos ab hostili terrore securos esse nolebat. neq; enim cēsebat ille fœlicē esse remp. stātibus mœnibus, ruentibus moribus: sed in vobis plus valuit quod dæmones impij seduxerūt, quàm quod homines prouidi præcauerūt. Hinc est quòd mala quæ facitis, vobis imputari non vultis: mala verò quæ patimini, Christianis temporibus imputatis. Neq; enim in vestra securitate pacatā rempub. sed luxuriā quæritis impunitā, qui deprauati rebus prosperis, nec corrigi potuistis aduersis. Volebat vos ille Scipio terreri ab hoste, ne in luxuriā flueretis, [a] vos nec cōtriti ab hoste luxuriam repressistis. [b] perdidistis vtilitatē calamitatis, & miserrimi facti estis, & pessimi permansistis. Et tamen quòd viuitis Dei est, qui vobis parcendo admonet, vt corrigamini pœnitēdo: qui vobis etiā ingratis præstitit, vt vel sub nomine seruorū eius, vel in locis martyrū eius hostiles manus euaderetis.

L. VIVES.

a VOs nec contriti.} *Quia Carthagine effuſiſsimo ſtudio ludos ſpectabatis.*

b Perdidiſtis vtilitatem calamitatis.} *Qua homines emendantur, & ictiſapiunt, & pro merito eis deputatur, cùm patienter aduerſa tolerant. Plato in Gorgia calamitates ac ſupplicia, & ipſis qui perferunt, & ſpectatoribus vtilia eſſe ait: vtrique enim redduntur meliores, illi dolore, hi exemplo.*

De clementia Dei, quæ Vrbis excidium temperauit.

CAP. XXXIIII.

ROmulus & Remus [a] aſylum conſtituiſſe perhibentur, quò quiſquis confugeret, ab omni noxa liber eſſet, augere quærentes creandæ multitudinem ciuitatis. Mirandum in honorem Chriſti præceſſit exemplum. Hoc conſtituerunt euerſores Vrbis, quod inſtituerant antea conditores. Quid autem magnum ſi hoc fecerunt illi, vt ciuium ſuorum numerus ſuppleretur, quod fecerūt iſti, vt ſuorum hoſtium numeroſitas ſeruaretur? Hæc & talia, ſi qua vberius & commodius potuerit, reſpondeat inimicis ſuis redempta familia domini noſtri Ieſu Chriſti, & peregrina ciuitas regis Chriſti.

L. VIVES.

a ASylum.} *Locus eſt ſacer, vnde fas non erat quenquam rapere. nam inde habet nomen. συλάω namque eſt rapio. & ἀλφα στερητικὸν, id eſt priuatiuum. Hinc per lambdaciſmum factum eſt aſylum pro aſyrum, Seruius lib. 8. Æneid. Tametſi συλᾶν. eſt etiam ἀφαιρεῖσθαι, hoc eſt, tollere auferre: vt apud Homer. ἐσύλα τεύχεα καλά: abſtulit pulchra arma. Poſtquàm Hercules migrauit è terris, nepotes eius timentes inſidias eorum, quos auus afflixerat, Athenis ſibi primum aſylum, hoc eſt, templum miſericordiæ collocarunt: vnde nullus poſſet abduci: quod etiam Statius dicit: Herculeos fama eſt fundaſſe nepotes. Aſylum Romulus & Remus ſtruxerunt inter arcem & Capitolium, loco Intermontio nominato, vt multitudo facinoroſorum ſpe impunitatis eò conflueret, ad nouam vrbem incolendam. Cui diuo diuæve templum ſit pro aſylo erectum, non conſtat, & Dionyſius ignorare ſe dicit. Sunt qui Veiouí tradant: celebrabatur tamē aſyli locus 4. Nonas Feb. Ouid. 2. Faſtorum. In Græcia & Aſia multa fuerunt aſyla. Tiberius Cæſar pertæſus nimiam illorum licentiam, iura omnibus ferè illis ademit, vt Suetonius & Tacitus perhibent.*

De latentibus inter impios ecclesiæ filiis, & de falsis intra ecclesiam Christianis.

CAP. XXXV.

Meminerit sanè in ipsis inimicis suis latere ciues futuros, ne infructuosum vel apud ipsos putet, quòd [a]donec perueniat ad confessos, portat infensos: sicut ex illorum numero etiam Dei ciuitas habet secum, quandiu peregrinatur in mundo, connexos communione sacramentorum, [b]nec secum futuros in æterna sorte sanctorum, qui partim in occulto, partim in aperto sunt. Qui etiam cum ipsis inimicis aduersus Deum, cuius sacramentum gerunt, murmurare nō dubitant: modò cum illis theatra, modò ecclesias nobiscū replentes. De correctione autem quorundam etiam talium multò minus est desperandum, si apud apertissimos aduersarios prædestinati amici latitāt, adhuc ignorati etiam sibi. Perplexæ quippe sunt istæ duæ ciuitates in hoc seculo, inuicémque permixtæ, [c]donec vltimo iudicio dirimantur: de quarum exortu & procursu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum diuinitus adiuuabor, expediam propter gloriam ciuitatis Dei, [d]quæ alienis à contrario comparatis clarius eminebit.

L. VIVES.

a Donec perueniat ad confessos.} *Ad declarationem vltimam, quid quisque confiteatur, quod tunc demum fiet; cùm aperti erunt conscientiarum libri: id est, in futura vita.*

b Nec secum futuros.} *Iuxta illud domini: Multi vocati, pauci electi.*

c Donec vltimo.} *Sic in Euangelio: Angeli separabunt malos de medio iustorum in consummatione seculi.*

d Quæ alienis à contrario.} *Sic Aristoteles: Contraria inter se collata liquidius dignoscuntur.*

De quibus causis sequenti disputatione sit disserendum.

CAP. XXXVI.

SED adhuc quædā mihi dicenda sunt aduersum eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem nostram referunt: quia diis suis sacrificare prohibentur. Commemoranda enim sunt quæ & quanta occurrere potuerint, vel satis esse videbuntur mala, quæ illa ciuitas pertulit, vel ad eius imperium pertinētes prouinciæ, antequàm

eorum sacrificia prohibita fuissent, quæ omnia proculdubio nobis tribuerent, si iam vel illis clareret nostra religio, vel ita eos à sacris sacrilegis prohiberet. Deinde monstrandum est, quos eorum mores, & quam ob causam verus Deus ad augendum imperium adiuuare dignatus est, [a] in cuius potestate sunt regna omnia: quámque nihil eos adiuuerint hi, quos deos putant: quin potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint. Postremò aduersus eos dicetur, qui manifestissimis documentis confutari atque conuicti conantur asserere, non propter vitæ præsentis vtilitatem, sed propter eam quæ post mortem futura est, colendos esse deos. Quæ nisi fallor, quæstio multò erit [b] operosior, & sublimiori disputatione dignior, vt & cōtra philosophos in ea disseratur: [c] non quoslibet, sed qui apud illos excellētissima gloria clari sunt, & nobiscum multa sentiunt: scilicet de animæ immortalitate, & quòd Deus verus mundum condiderit, & de prouidentia eius, qua vniuersum quod condidit, regit. Sed quoniam & ipsi in illis quæ contra nos sentiunt, refellendi sunt, deesse huic officio non debemus: vt refutatis impiis contradictionibus pro viribus, quas Deus impartiet, asseramus ciuitatem Dei, verámque pietatem, & Dei cultum, in quo vno veraciter sempiterna beatitudo promittitur. Hic itaque modus sit huius voluminis, vt deinceps dispositâ ab alio sumamus exordio.

L. VIVES.

a IN cuius potestate sunt regna omnia } *Sic Matth 28. Christus loquitur: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.*

b Operosior. } *Difficilior, maioris operæ.*

c Non quoslibet. } *Non vulgares aut extremæ notæ, id est enim quilibet interdum, vt apud Græcos ὁ τυχὼν frequens. Hoc capite Augustinus quid hactenus fecerit, quidque facturus posthac sit, breuiter exponit.*

DIVI-

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER SECVNDVS.

De modo, qui necessitati disputationis adhibendus est.

CAP. I.

SI rationi perspicuæ veritatis infirmus humanæ consuetudinis sensus non auderet obsistere, sed doctrinæ salubri languorem suum tanquam medicinæ subderet, donec diuino adiutorio fide pietatis impetrante sanaretur, non multo sermone opus esset ad conuincendum quemlibet vanæ opinationis errorem, his qui rectè sentiunt, & sensa verbis sufficientibus explicant. Nunc verò quoniam ille est maior & tetrior insipientium morbus animorum, quo irrationabiles motus suos etiam post rationem plenè redditam, quanta homini ab homine debetur, siue nimia cæcitate, qua nec aperta cernuntur, siue obstinatissima peruicacia, qua & ea quæ cernuntur, non feruntur, tanquam ipsam rationem veritatémque defendunt, [a] fit necessitas copiosius dicendi plerunque res claras, velut eas non spectantibus intuendas, sed quodammodo tangendas, palpantibus & conniuentibus offeramus. Et tamen quis disceptandi finis erit & loquendi modus, si respondendũ esse respondentibus semper existimemus? Nam qui vel non possunt intelligere quod dicitur, vel tam duri sunt aduersitate mentis, vt etiã si intellexerint, nõ obediant, respondent vt scriptũ est, & loquũtur iniquitatem atq; infatigabiliter vani sunt. Quorũ dicta contraria si toties velimus refellere, quoties obnixa frõte statuerunt non curare quid dicant, dum quocunq; modo nostris disputationibus contradicant, quàm sit infinitum & ærumnosum & infructuosum vides. Quamobrem nec teipsum mi fili Mar-

celline, nec alios quibus hic labor noster in Christi charitate vtiliter ac liberaliter seruit, tales meorum scriptorum velim iudices, qui responsionem semper desiderent, cùm his quæ leguntur audierint aliquid contradici, ne fiant similes earum mulierculrum, quas commemorat Apostolus: Sęper discentes, & ad veritatis scientiam nunquam peruenientes.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SECVNDVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a Fit necessitas.} *Figura Græca &* τοῦτο τὶ συμβαίνειν ἀνάγκη *apud Demosthenem, quod est apud illos frequentissimum: tametsi apud Latinos sit hæc loquendi forma. Necessitas est ut labores, sicut apud Quintilianum.*

De his quæ primo volumine expedita sunt.

CAP. II.

SVperiore itaque libro, cùm de ciuitate Dei dicere instituissem, vnde hoc vniuersum opus illo adiuuante in manus sumptum est, occurrit mihi respondendum esse primitus eis, qui hæc bella, quibus mundus iste conteritur, maximéque Romanæ vrbis recentem à barbaris vastationem Christianę religioni tribuunt, qua prohibentur nefandis sacrificiis seruire dæmonibus: cùm potius hoc deberét tribuere Christo, quod propter eius nomen contra institutum morémq; bellorum eis quò confugerent, religiosa & amplissima loca barbari libera præbuerunt, atq; in multis famulatū debitum Christo: non solùm verum, sed etiam timore confictum sic honorauerūt, vt quod in eos belli iure fieri licuisset, illicitū sibi esse iudicarent. Inde incidit quæstio, cur hæc diuina beneficia etiam ad impios ingratósque peruenerint? & cur illa itidē dura, quæ hostiliter facta sunt, pios cū impiis pariter afflixerint? Quam quæstionem per multa diffusam, in huius æui quotidianis, vel Dei muneribus, vel hominum cladibus: quæ quoniā vtraq; bene vel malè viuentibus permixtè atque indiscretè sæpe accidūt, solét multos mouere: vt pro suscepti operis necessitate dissoluerem: aliquantum immoratus sum, maximę

maximè ad consolandas sanctas fœminas & piè castas, in quibus ab hoste aliquid perpetratum est, quod intulit verecundiæ dolorem, & si non abstulit pudicitiæ firmitatem, ne pœniteat eas vitæ, apud quas nõ est vnde possit pœnitere nequitiæ. Deinde pauca dixi in eos, qui Christianos aduersis illis rebus affectos, & præcipuè pudorẽ humiliatarum fœminarum, quãuis castarum atq; sanctarum, proteruitate impudentissima exagitant, cùm sint nequissimi & irreuerentissimi, & longè ab eis ipsis Romanis degeneres: quorũ preclara multa laudantur, & literarũ memoria celebrãtur, imò illorum gloriæ vehementer aduersi.[b] Romã quippe cura partã veterũ auctámq; laboribus, fœdiorẽ stantẽ fecerant quàm ruentem: quandoquidem in ruina eius lapides & ligna, in istorum autẽ vita omnia, non murorũ, sed morum munimenta atq; ornamenta ceciderunt, cùm funestioribus eorum corda cupiditatibus quàm ignibus tecta illius vrbis arderent. Quibus dictis, primũ terminaui librum: deinceps itaque dicere institui, quanta mala ciuitas illa perpessa sit ab origine sua: siue apud seipsam, siue in prouinciis iam sibi subiectis, quæ omnia Christianæ religioni tribuerent, si iam tunc Euangelica doctrina aduersus falsos & fallaces eorum deos testificatione liberrima personaret.

L. VIVES.

a Quam quæstionem.} *Illa erat præcipua quæstio eorum philosophorum qui Dei prouidentia mundum negabant regi, vt Plutarchus scribit libro De placitis philosophorum primo.*

b Romam quippe.} *In vetusto exemplari, quod mihi vir & literarum & literatorum amantissimus M. Laurinus sancti Donatiani Brugensis decanus accommodauit, sic scribebatur: Romam quippe partam veterum auctámque laboribus, alibi paratam.* *Marci Laurini.*

De assumenda historia, quã ostenditur, quæ mala acciderint Romanis cùm deos colerent, antequàm religio Christiana cresceret. CAP. III

Memento autem me ista cõmemorantem adhuc contra imperitos agere, ex quorũ imperitia illud quoque ortum est vulgare prouerbium:[a] Pluuia defecit, causa Christiani nominis. Sunt nanque qui eorũ studiis liberalibus instituti amant historiam, quæ facillimè ista nouerunt. Sed vt nobis ineruditorum turbas infestissimas reddant se nosse dissimulant, atque hoc apud vulgus affirmare nituntur, clades quibus per certa interualla locorum & temporum genus hu-

manum[b] oportet affligi, cauſa accidere nominis Chriſtiani, quod contra Deos ſuos ingenti fama & præclariſſima celebritate per cuncta diffunditur. Recolant ergo nobiſcum, antequam Chriſtus veniſſet in carne: antequam eius nomen ea cui fruſtra inuident, gloria populis innoteſceret: quibus calamitatibus res Romanæ multipliciter variéq; contritę ſunt, & in his defendāt ſi poſſunt deos ſuos, ſi propterea coluntur, ne iſta mala patiantur cultores eorum, quorum ſi quid nunc paſſi fuerint nobis imputanda eſſe contendunt. Cur enim ea quæ dicturus ſum permiſerunt accidere cultoribus ſuis, antequam eos declaratum Chriſti nomen oſtenderet, eorúmq; ſacrificia prohiberet?

L. VIVES.

a PLuuia defecit. } *Significat ita dictum illud fuiſſe ab impiis hominibus iactatum, vt quicquid mali accideret, imputandum eſſe Chriſtianis iudicarent. Tertullianus: Prætexentes ſ nè ad odij defenſionem illam quoque vanitatem, quòd exiſtiment omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi Chriſtianos eſſe cauſam. Si Tiberis aſcendit in mœnia, ſi Nilus non aſcendit in arua, ſi cælum ſtetit, ſi terra mouit, ſi fames, ſi lues, ſtatim Chriſtianus ad leonem acclamatur. Cyprianus contra Demetrianum: Sed enim cùm dicas plurimos conqueri, quòd bella crebrius ſurgāt, quòd lues, quòd fames ſæuiāt, quòd imbres, quòd pluuias ſerena longa ſuſpendant, nobis imputari, vltra tacere non oportet.*

Chriſtianū nomen quā olim Rom. exoſum.

b Oportet affligi. } *Ita ferente ſorte rerum humanarum mirè viciſſitudinaria, & fato illo, quæ ipſa eſt omnipotentis Dei voluntas.*

Quòd cultores deorum nulla vnquam à diis ſuis præcepta probitatis acceperint, & in ſacris eorum turpia quæque celebrauerint.

CAP. IIII.

PRimò ipſos mores ne peſſimos haberent, quare dij eorum curare noluerūt? Deus enim verus eos, à quibus non colebatur, meritò neglexit: Dij autem illi, à quorum cultu ſe prohiberi homines ingratiſſimi conqueruntur, cultores ſuos ad bene viuendum quare nullis legibus adiuuerūt? Vtique dignum erat, vt quomodo iſti illorum ſacra, ita illi iſtorum curarent facta. Sed reſpōdetur, quòd voluntate propria quiſque malus eſt. Quis hoc negauerit? Veruntamen pertinebat ad cōſultores deos, vitæ bonæ præcepta non occultare populis cultoribus ſuis, ſed clara prædicatione prębere: per vates etiā conuenire atque arguere peccantes, palàm minari

minari pœnas male agentibus, præmia recte viuentibus polliceri. Quid vnquam tale in deorum illorum tēplis, prompta & eminenti voce concrepuit? Veniebamus nos etiam aliquādo adolescētes ad spectacula[a] ludibriaq; sacrilegiorum: spectabamus[b] arreptitios, audiebamus[c] symphoniacos, ludis turpissimis, qui diis deabúsque exhibebantur, [d] oblectabamur. Cælesti virgini, & Berecynthiæ matri deorum omnium ante eius lecticam[e] die solenni lauationis eius, talia per publicum cantitabantur[f] à nequissimis scenicis, qualia non dico matrē deorum, sed matrem qualiumcunq; senatorum, vel quorumlibet honestorum virorum, imò verò qualia nec matrem ipsorum scenicorum deceret audire. Habet enim quiddam erga parentes humana verecundia, quod nec ipsa nequitia possit auferre. Illam enim turpitudinem obscœnorum dictorum atque factorum, scenicos ipsos domi suæ[g] proludendi causa coram matribus suis agere puderet, quàm per publicum agebant, coram deorum omnium matre, spectante & audiente vtriusq; sexus frequentissima multitudine. Quæ si illecta curiositate adesse potuit circūfusa, saltem offensa castitate debuit abire confusa. Quæ sunt sacrilegia, si illa erant sacra? aut quæ inquinatio, si illa lauatio?[h] Et hęc fercula appellabantur, quasi celebraretur conuiuium, quo velut suis epulis immunda dæmonia pascerentur. Quis enim non sentiat cuiusmodi spiritus talibus obscœnitatibus delectentur: nisi vel nesciens vtrum omnino sint vlli immundi spiritus deorum nomine decipientes: vel talem agens vitam, in qua istos potius quàm Deum verum & optet propitios, & formidet iratos?

Berecynthia deûm mater

L. VIVES.

a Ludibria sacrilegiorum.} *Inuertit illud, sacra ludorum, vel ludos sacros.*

b Spectabamus arreptitios.} *Locus hic postulat, vt de matre deum nonnulla dicam. Diodorus Siculus libro suæ Bibliotheces quarto, de matre deûm non vno modo narrat fabulam. Primùm enim scribit, Cælum ex Titæa coniuge liberos suscepisse quinque & quadraginta, muliebris sexus duos, Reginam, & Opem: quarum Reginam ætate & prudentia præstantiorem, in gratiam matris fratres omnes educasse, ideo dictam matrem deum, nupsisséque Hyperioni fratri, ex quo Solem & Lunam genuerit: qui cum scelere auunculorum interiissent, ipsam in furorem versam, cum tympanis cymbalisque terram suæ ditionis peragrasse, morémque eiusmodi mansisse post eius fatum.*

Mater deum.

Addit Diodorus aliam fabulam: Menoem vetustissimum Phrygiæ regem, ex vxore Dindymene filiam procreasse, quam exponi iusserit in monte Cybelio, infantem à feris enutritam euasisse in admirabilem pulchritudinem: inuentámque à muliere pastoria educatam pro sua, dictámque à monte in quo esset exposita Cybelem, multas artes ingenij acumine & inuenisse & edocuisse mortales: sicut cantum tibiæ, lusus choreas, cymbalorum tympanorúmque sonitus, artem præterea veterinariam, & infantum morbis lenimenta: quibus quòd mu ti cur. rentur pueri, idcirco eam magnam matrem nominatam esse. Quæ cùm adoleuisset, iuuenem amarit terræ illius, nomine Atym, ex eóque grauidam esse, à Menoe patre, qui famam de virtute factísque eius acceperat reuocatam pro virgine, cuius flagitio cognito, Atym & nutrices iussu regis affectos esse supplicio: Cybelem amore incensam ex desiderio Atys insanisse, domoque paterna egressam solam cum fistula & tympano, passis crinibus totam regionem peragrasse dementatam, venisséque in Nysam ad Dionysium: ali quot verò annis post eam iam mortuam, cùm & difficultate annonæ, & morbo in Phrygia laboraretur, oraculo iussi sunt Phryges Atym & Cybelem venerari: hinc sacra ceremoniásque magnæ matris deum ortas. Hæc ex Diodoro, haud dubiè quin originem rei attulerit. Sed hanc alij Iouis, Iunonis, Neptuni, & Plutonis matrem fuisse autumant, ideo Rheam & Latinè Opem dictam: eandem esse Cybelem & Vestam. Nec dubito quin hæc res gesta confundatur, vt nusquam ferè non sit in deorum fabulis, virginémque haberi, nempe Vestam, eánque ob causam excisum esse Atym iuuenem formosissimũ, quem cùm illa adamasset, præcepissetque ne cum muliere se vlla vnquam commisceret, illéque præcepto deæ neglecto, nympham Sangritidem adamasset à Cybele virilitate diminutus est, idcirco & sacerdotibus gaudet in eum modum deformatis. Et quoniam hanc Phrygij plurimùm in monte Ida coluerunt, hinc nomen Idææ matris inuenit, & Berecynthiæ à monte etiam eiusdem Phrygiæ. Sacerdotes Gallos nuncuparunt à Gallo amne Phrygiæ, cuius aqua phanaticos potantes reddit, ipsi quoque Galli insani caput per furorem rotant, cultrísque faciem & musculos corporis totius dissecant, morsibus quoque seipsos impetunt, cùm maiore se correptos furore, vel simulant, vel reuera sentiunt. Deam istam, hoc est, ingens in Ida saxum, quam incolæ deûm matrem vocabant, Romam legati aduexerunt, pridie Idus Apriles, eóq; die feriæ eius celebrantur & ludi, quæ Megalesia dixerũt. Liuius lib. xxix. sic de matre Idæa loquens, inquit: In ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere deã pridie Idus Apriles. Isq; dies festus fuit. Populus frequens dona deæ in Palatium tulit, lecti sterniúmque & ludi fuere Megalesia

Cybele quas artes inuenerit.

Atys

Galli sacerdotes.

Megalesia.

galesia appellata & lib. xxxvi. Per idem fere tempus aedes matris magnae Idaeae dedicata est, quam deam is P. Cornelius aduectam ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui postea Africano fuit cognomen, P. Licinio Coss. in Palatium à mari detulerat, locauerant aedem faciendam M. Liuius, C. Claudius censores, M. Cornelio, T. Sempronio Coss. tertiodecimo anno postquam locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus: ludiq. ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse Antias Valerius est autor, Megalesia appellatos, Haec Liuius, cum quibus Varro consensit lib. De lingua Latina. 3.

b Abreptitios.} *Lymphatos, furore correptos, quales erant Galli Berecynthiae, hos arreptitios Augustin. super Gen. areptos spiritus nominat.*

c Symphoniacos.} *Modulatores, ἀπὸ τῆς συμφονίας, id est concentu & modulatione. In festo Cybeles multi aedebantur sonitus compositi, & ad numerum: vt tibiis & tympanis. Ouid. lib. 4. Fastorum:*

Protinus inflexo Berecynthia tibia cornu
Flabit, & Idaeae festa parentis erunt.
Ibunt semimares, & inania tympana tundent,
Aeráque tinnitus, aere repulsa dabunt. *Et post.*
Tibia dat Phrygios, vt dedit antè, modos.

Et tibiam Diodorus inuentum dicit esse Cybeles, à qua doctus est Marsyas. qui cum Apolline certauit.

d Oblectabantur.} *Locus non videtur carere mendo: sic, vt puto legendus: Ludis turpissimis oblectabamur, qui diis deabúsque exhibebantur, caelestíque virgini Berecynthiae matri deorum omnium. Hanc enim ta etsi prolibus abundantem, tamen virginem dicebant esse, vt quae esset etiam Vesta, tum quòd talis voluit à patre Menoe videri & credi.*

e Die solenni lauationis eius.} *Pridi Idus Aprilis, mater deûm Matris magna pompa à Gallis ad Almonem fluuium producebatur, qui non pro deum cul ab Vrbe Tiberi miscetur, ibiquè ad confluentem duorum amnium ablutio abluebatur veteri instituto. Nam quo primum die ex Asia illuc est aduecta à sacerdote lota est, isque mos postea per singulos annos est seruatus. Lucan. in primo:*

Et lotam paruo reuocant Almone Cybelem.

Apertius Ouidius in quarto:

Est locus in Tiberim quo lubricus influit Almon,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veste sacerdos,
Almonis dominam sacráque lauit aquis.

Prudentius in martyrio Romani:

Nudare plantas atque carpentum scio
Lapis nigellus euehendus essedo,
Quem ad lauachrum praeundo ducitis,
Almonis vsque peruenitis riuulum.
Proceres togatos matris Idaea sacris,
Muliebris oris clausus argento sedet,
Pedes remotis atterentes calceis.

f A nequissimis scenicis.} *Primi anni singulis ludi scenici erāt Megalesia in quibus histriones ad nouum opus egredientes, mira lasciuia spurcissima & turpissima quaeque in matrem deûm, & Atym dictitabant: tum & alij per id temporis etiam honestiss. Romanorum cultu dissimulato, vt nosci nō possent, licentiosissimè per vrbem vagabātur, nullis verbis factisq; foedis parcentes, vt autor est Herodianus in Commodo.*

g Proludendi.} *Exercendi sui gratia, & meditandi artem.*

Fercula. h Et haec Fercula.} *A ferendo, quòd in solenni, siue sacrorum, siue triumphi ferrentur, ac gestarentur reuerenter, vt in sacrificiis ludisque deorum simulachra, clarorum virorum statuae: in triumphis imagines vrbium deuictarum, arma hostibus detracta, pecuniae captiuae, & reliqua spolia. Sic Cicero, & Suetonius, & caeteri. At quae sacris mensae apponuntur, quoniam lancibus feruntur sollicitè, & quasi reuerenter, fercula nominantur.*

De obscoenitatibus, quibus mater deorum à cultoribus suis honorabatur.

CAP. V.

Nequaquam istos, qui flagitiosissimè consuetudinis vitiis oblectari magis quàm obluctari student, sed illum ipsum Nasicam Scipionem, qui vir optimus à senatu electus est, cuius manibus eiusdem daemonis simulachrum susceptum est, in vrbémque peruectum, habere de hac re iudicem vellem. Diceret nobis vtrum matrem suam tam optimè de rep. vellet mereri, vt ei diuini honores decernerentur: sicut & Graecos & Romanos aliásque gentes constat quibusdam decreuisse mortalibus, quorum erga se beneficia magnipenderant, eósque immortales factos, atque in deorū numerum receptos esse crediderant. Profectò ille tantam foelicitatem suae matri, si fieri posset, optaret. Porrò si ab illo deinde quaereremus, vtrū inter eius diuinos honores vellet illa turpia celebrari: nónne se malle clamaret vt sua mater sine vllo sensu mortua iaceret, quàm ad hoc dea viueret, vt illa

vt illa libenter audiret? Absit vt senator populi Romani ea mente præditus, qua theatrum ædificari in vrbe fortium virorum prohibuit, sic vellet coli matrem suam, vt talibus dea sacris propitiaretur, qualibus matrona verbis offenderetur. Nec vllo modo crederet verecundiam laudabilis fœminę, ita in contrarium diuinitate mutari, vt honoribus eam talibus aduocarent cultores sui: qualibus conuitiis in quempiam iaculatis, cùm inter homines viueret, nisi aures clauderet, seséque subtraheret, erubescerent pro illa & propinqui, & maritus, & liberi. Proinde talis mater deûm qualem habere matrem puderet quemlibet etiam pessimum virum, Romanas occupatura mẽtes quæsiuit optimum virum, non quem monendo & adiuuando faceret, sed quem fallendo deciperet: ei similis [a] de qua scriptum est: Mulier autem virorum preciosas animas captat, vt illæ magnæ indolis animus hoc velut diuino testimonio sublimatus, & verè se optimum existimãs, veram pietatem religionémque nõ quæreret, sine qua omne quanuis laudabile ingeniũ superbia vanescit & decidit. Quo modo igitur nisi insidiosè quæreret dea illa optimum virum, cùm talia quærat in suis sacris, qualia viri optimi abhorrent suis adhiberi conuiuiis?

L. VIVES.

a De qua scriptum est.} *Prouer sexto, nos Capit legimus: Augustinus Capiat, iuxta Septuaginta, ἀγρεύει, quasi venatur.*

Deos paganorum nunquam bene viuendi sanxisse doctrinam.

CAP. VI.

Hinc est, quòd de vita & moribus ciuitatum atque populorum, à quibus colebantur illa numina, non curarunt, ut tam horrendis & detestabilibus malis, non in agro & vitibus, non in domo atque pecunia, non denique in ipso corpore, quod menti subditur, sed in ipsa mente, in ipso rectore carnis animo, eos impleri ac pessimos fieri sine vlla sua terribili prohibitione permitterent. Aut si prohibebant, hoc ostendatur potius, hoc probetur. Nec nobis nescio quos susurros paucissimorum auribus anhelatos, & arcana velut religione traditos iactant, quibus vitæ probitas castitásque discatur: sed demonstrentur atque commemorentur loca talibus aliquando conuenticulis consecrata: non vbi ludi agerentur obscœnis vocibus & motibus histrionum, [a] nec

vbi Fugalia celebrarentur, effusa omni licentia turpitudinũ, & verè Fugalia, sed pudoris & honestatis: sed vbi populi audirent quid dij præciperẽt de cohibenda auaritia, ambitione frangenda, luxuria refrenanda: vbi discerent miseri, quod discendum [b]Persius increpat, dicens:

Discitéque ô miseri, & causas cognoscite rerum,
Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur, ordo
Quis datus, [c]aut metæ quàm mollis flexus, & vnde:
[d]Quis modus argenti, [e]quid fas optare, [f]quid asper
Vtile nummus habet: patriæ charísque propinquis,
Quantum elargiri deceat, [g]quem te Deus esse
Iussit, & humana qua parte locatus es in re.

Dicatur in quibus locis hæc docentium deorũ solebant præcepta recitari, & à cultoribus eorum populis frequenter audiri, sicut nos ostẽdimus ad hoc ecclesias institutas, quaquauersum religio Christiana diffunditur.

L. VIVES.

Fugalia [a]NEc vbi Fugalia.} *De Fugalibus nihil me apud alios memini legere. Nec dubitarem aliquid ex coniectura admonere, & lectori permittere, vt aliud pro eo verbum substitueret, nisi idem Augustinus adderet, & verè Fugalia, scilicet pudoris & honestatis. Et quanquam non ignoro coniecturas veritate occulta bonas, eadem patefacta ridiculas plerunque esse, tamen tentabo si hac quoque parte prodesse studiis possim: si non afferendo verum, certè excitando, vt quæratur. Primùm Varro li. De lingua Latina quinto sic scribit: Iunio mense populi Fugia videtur nominatus, quòd eo die repente tumultu fugerit populus. Non multò enim post hic dies fuit, quàm Gallorum decessus ex Vrbe. Et qui tũc sub Vrbe populi. vt Ficulneates ac Fidenates, & finitimi alij contra nos coniurauerunt, aliquot huius diei vestigia fugæ in sacris apparent. De quibus rebus antiquitatum libri plura referunt. Hactenus Varronis verba. hoc est Fugiæ deæ festum, quæ est lætitiæ dea, à fugatis hostibus nominata. Nam postridie eius diei vicini populi sunt deuicti à Romano, magnáque celebritate & lætitia omnium agi ferias illas, quòd periculum fuerit ne à finitimis gentibus reliquiæ Romani nominis, quæ Gallicæ cladi superfuerant, tollerentur. Quam deam Hylus libro de diis Vitulam vocat. Piso Vitulam victoriam dici scribit, sicut Macrobius testatur in Saturnalibus. Erant ergo Fugalia, vel Fugialia postridie Nonas Iunias Lætitiæ deæ lætissimus dies. In quo credibile est populum in omnem licentiam solutissimum, atque effusissimum fuisse. Hæc nolim cuiquam esse præiudicij loco, sed solùm dicta,*

Fugia dea

Vitula dea

dicta, ut alij acutius & diligentius rem vestigent, si modò tanti æstimabunt.

b Persius. } *Satyra tertia ex præcepto vetere, quod pro foribus templi Apollinis Delphici Amphictyones scripsere: Nosce teipsum, hæc Persius dicit.*

c Aut metæ quàm mollis flexus. } *Metæ erant in Circo septem. Domitianus ludis quibusdam, ne curreretur nisi usque ad quintam induxit, ut citius peragi possent ludi apparatus quos ædebat. Suetonius in eius vita. Septies illæ omnes attingebantur metæ. Arsque erat & industria non parua in equis rotisque flectendis ad finem metarum, ne posterior dexteritate flectendi priorem anteuerteret. Propertius:* Metæ Circi

Aut prius infecto deposcit præmia cursu,
Septima quàm metam triuerit ante rota.

Huc spectat illud Horatij principij Odarum.
Sunt quos curriculo puluerem Olympicum
Collegisse iuuat, metáque feruidis Euitata rotis.

Erant & cursores quidam in Græciæ certaminibus, quibus non sat erat ex lege certaminis peruenisse ad metam: nisi recurrerent unde venerãt, & circumactu celerrimo ubi metam pertigerant, διαυλοδρόμους vocãt, nam δίαυλος est spatij circuitio, ut scribit Vitruuius lib. 5. qui sexies spatium circumibant δολιχοδρόμοι sunt dicti. Hic est proprius significatus flexus & metæ. Persius aut rectè sentit esse mollem flexum à virtute ad vitium: aut obliquè non esse facilem à vitio ad virtutem, ubi illud assuetudine in humana mente inualuerit, tyrannidémque occuparit. Idcirco ne vitio assuescamus monet, quoniam non sit in manu nostra iugum eius semel admissum excutere, quoties & quando velimus. Aut de flexu ætatis intelligit, cùm ab adolescentia in virilem ætatem transimus, quo tempore mores mutari decet. Sicut ille apud Terentium ait: aut à virili & actuosa ætate ad seniorem & quietiorem. De quo flexu Cicero in primo De oratore: Si infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio, de cursu honorum etiam ætatis flexu contigisset. Sed apertius pro M. Cælio & per eandem metaphoram: In hoc flexu quasi ætatis, nihil enim occultabo fretus humanitate ac sapientia vestra, fama adolescentis paulum hæsit ad metas notitia muliebri & infælici vicinitate. Et Seneca lib. De tranquill. vitæ primo: Non in cursu tantùm Circíque certamine, sed in spatiis vitæ interius flectendum est. διαυλοδρόμοι.

c Et vndæ. } *Genitiuus est ab vnda, simili genere metaphoræ. In naumachia sunt metæ constitutæ, ad quas subitò nauis esset conuertenda. Vergil. in quinto.*

Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam.

Constituit signum nautis pater: vnde reuerti
Scirent, & longos vbi circumflectere cursus.

In vetusto exemplari legebatur: Qua mollis flexus, & vnde. quod non est vsque adeò absurdū. Sic legit Antonius Nebrissensis noster grammaticus diligentiss.

d Quis modus argenti. } *Ex Platone. ex quo Persius omnia quæ de moribus disserit. In Phædro Socrates sic precatur: O amice Pan, & cæteri dij date obsecro, vt intrinsecus pulcher efficiar, quæq; mihi extrinsecus addita sunt, internorum sint amica. solum sapientem diuitem existimem: huius verò auri tantum elargimini quantum, nec sustinere, nec gestare alius, quàm vir temperans queat. Hæc ille. Sunt enim faciles opes magis optandæ, quàm immodicæ.*

e Quid fas optare. } *Et hoc ex Alcibiade secundo Platonis De voto: in quo Plato docet quid optandum à diis. Eandem Socratis sententiam ponit Valerius in septimo. Iuuenalis de votis:*

Orandum est, vt sit mens sana in corpore sano.

Nisi intelligatur, quid fas optare in argento. nam & prius est de ea re, & quod sequitur: Quid asper vtile numus habet.

Asper numus. f Asper. } *Numus expresso signo & extanti asper est tactu, vsu tritus fit leuis. Sic vasa argentea cælata in quibus aliquid eminet, Plinius aspera nominat. Suetonius numum asperum dixit in Nerone: Aurum obryzum & numum asperum ingenti fastigio exegit. An pro nouiter percusso, an quia meliores erant asperi, quàm qui plana erant vota, quales fuerint ne olim, non sat scio. Inæqualem numum dici asperum ostendit asperitatis definitio in Timæo Platonis: Asperitas, inquit, est durities inæqualitati permixta.* *Asperitas.*

g Quem te Deus esse iussit, & humo. } *Etiam ex Platone qui Deum facit Imperatorem generis humani, assignantem suum vnicuique in statione hac & veluti militia locum, à quo non licet discedere iniussu illius. Facit hoc ad rectum officium vitæ, vt quisq; sciat, quæ pars sit generis humani, vt iuxta illam viuat, satisfaciátque muneri suo, sit ne agricola an vrbanus, seruus an liber, tum cerdo, sartor, philosophus, sacerdos, miles princeps, magistratus, priuatus.*

Inutilia esse inuenta philosophica sine autoritate diuina, vbi quenquā ad vitia pronum magis mouet, quod dij fecerint, quàm quòd homines disputauerint. CAP. VII.

AN nobis forte philosophorum scholas disputationésque memorabunt? Primò hæc non Romana, sed Græca sunt: aut si propterea iam Romana, quia & Græcia facta est Romana prouincia, non deorum præcepta sunt,

ſunt, ſed hominum inuenta, qui vtcunque conati ſunt ingeniis acutiſſimis præditi ratiocinando veſtigare,[a] quid in rerum natura latitaret: [b] quid in moribus appetendum eſſet, atque fugiendum: [c] quid in ipſis ratiocinandi regulis certa connexione traheretur, aut quid non eſſet cõſequens, vel etiam repugnaret. Et quidam eorum quædam magna quantum diuinitus adiuti ſunt, inuenerunt: quantum autem humanitus impediti ſunt, errauerunt: maximè [d] cùm eorum ſuperbiæ iuſtè prouidentia diuina reſiſteret, vt viam pietatis ab humilitate in ſuperna ſurgentem, etiam iſtorum comparatione monſtraret. vnde poſtea nobis erit in Dei veri & domini volũtate diſquirendi ac diſſerendi locus. Veruntamen ſi philoſophi aliquid inuenerunt, quod agendæ bonæ vitę beatæq́; adipiſcendæ ſatis eſſe poſſit: quantò iuſtius talibus diuini honores decernuntur? Quantò melius & honeſtius in Platonis templo libri eius legerentur, quàm in templis dæmonum Galli abſcinderentur, [e] molles conſecrarentur, inſani ſecarentur, & quicquid aliud, vel crudele, vel turpe, vel turpiter crudele, vel crudeliter turpe in ſacris taliũ deorum celebrari ſolet? Quãtò ſatius erat ad erudiendam ad iuſtitiam iuuentutem publicè recitari leges deorum, quàm laudari inaniter leges atque inſtituta maiorum? [f] Omnes enim cultores talium deorum, mox vt eos libido perpulerit, [g] feruenti, vt ait Perſius, tincta veneno, magis intuentur quid Iupiter fecerit, quàm quid docuerit Plato, vel cenſuerit Cato. [h] Hinc apud Terentium flagitioſus adoleſcens ſpectat tabulam quandam pictam in pariete, vbi inerat pictura hæc, Iouem quo pacto Danaë miſiſſe aiunt in gremium quondam imbrem aureum: atque ab hac tanta autoritate adhibet patrocinium turpitudini ſuæ, cùm in ea ſe iactat imitari Deum. At quem Deum? inquit: Qui templa cæli ſummo ſonitu concutit, ego homuncio id non facerem? Ego verò illud feci ac lubens.

L. VIVES.

a QVid in rerum natura. } *Triplicem philoſophiæ partem attingit, hic naturalem.*

b Quid in moribus. } *Moralem.*

c Quid in ipſis. } *Rationalem ſeu dialecticam: de quibus alibi.*

d Cum eorum ſuperbiæ. } *Quòd ſuis ingeniis, quæcunque inuenirent, referebant accepta, nihil beneficio Dei tribuentes. De qua re fusè diſputat Lactantius.*

e Molles consecrarentur.} *Erant omnes isti Galli pathici homines, spurcissimis flagitiis obruti. De quibus Apuleius multa narrat nefanda lib. 8 & 9 sui Asini. Item Lucianus, vnde Apuleius sumpsit argumentum.*

f Omnes enim cultores talium deorũ.} *Eorum quos colimus exemplo plurimum mouemur. Similes enim illis euadere studemus, siue homines sint, siue dij. Populus principis similis esse affectat: discipuli praeceptoris, quem colunt: & mortales eorum quos pro immortalibus venerantur. Hinc nobis & Christi & sanctorum nostrae religionis proposita ad imitationem exempla. Plato lib. De repu. 2. eam causam inter caeteras affert, cur poetas nolit in sua ciuitate, quod quae de diis sint commenti, pessimum sint legentibus exemplum: sicut bella, rapinae, seditiones, adulteria, furta, & similia. Ex quo loco sumpta sunt illa verba, quibus loquentem Menippum Lucianus facit ἐν νεκυομαντίᾳ: Ego igitur, inquit, cùm puer adhuc essem audirémque Homerum & Hesiodum seditiones ac bella canentes, non semideorum modò, sed ipsorum etiam deorum adulteria quoque, violentias, rapinas, supplicia, patrum expulsiones, & fratrum & sororũ nuptias. Haec me hercle omnia bona pulchráque putabam, & studiosè erga ea afficiebar. Neque enim deos vnquam putaui moechaturos, aut seditiones inuicem fuisse moturos, nisi de his rebus perinde ac bonis iudicassent. Haec ille. Quae nos maluimus Thomae Mori verbis dicere, quàm nostris: cuius laudes obiter atque aliud agentem attingere penè fit nefas. Grandibus enim voluminibus vix adhuc totae queant explicari. Quis enim de illius ingenij acumine, de iudicij acrimonia, de varietate eruditionis atque praestantia, de facunda linguae eloquentia, de suauitate morum ac probitate: in prouidendis rebus consilio, in exequendis dexteritate, in omnibus moderatione, integritate, aequitate, fide, satis pro dignitate dixerit? nisi vno verbo summa, perfecta, vndique absoluta, suis omnibus consummata numeris dixerit: nisi id quod res est, exemplaria, specimina, sui quódque generis affirmarit? Magna loquor, & mirabuntur qui Morum non norunt: sed sciunt vera me loqui, qui norunt, qui libros legerint, qui actus vel viderint, vel audierint, fidem facillimè habebunt. Caeterum in huius viri laudibus velut in latissimo pelago erit aliud tempus, quo liceat vela pandere, & nos totos prosperrimae aurae committere, scriberéque tum multa, tum maxima, idque secundis lectoribus.*

Thomas Morus.

g Feruenti tincta veneno.} *Persius Satyra tertia:*

Cùm dira libido.

Mouerit ingenium feruenti tincta veneno.

De omni bili intelligitur, quod est feruens venenum: sed hic pro semine gen-

ne genitali posuit Augustinus, sicut virtus apud alios.

h Hinc apud Terentium.} *In Eunucho, Cherea qui pro Eunucho ad Thaidem à Parmenone erat deductus, flagrans amore virginis Thaidi dono à Thrasone milite data, de stupro, quod ipse virgini obtulerat, Antiphonti socio narrans sic inquit: Dum apparatur, virgo in conclaui sedit suspectans tabulam pictam, vbi inerat pictura hæc, Iouem quo pacto Danae misisse aiunt quondam in gremium imbrem aureum. Egomet quoq; id spectare cœpi. & quia consimilem luserat iam olim ille ludum, impendio magis animus gaudebat mihi. Deum sese in hominem conuertisse, atque per alienas tegulas venisse clanculum per impluuium, fucum factum mulieri. At quem Deum? qui templa cæli summa sonitu concutit. Ego homuncio hoc non facerem? ego illud verò ita feci, ac lubens. Hactenus verba illius. Danae formosa virgo à patre* Danae. *Acrisio seruabatur in turri, nec vlli virorum ad eam erat accessus: quam Iupiter cùm adamaret, aurea pluuia per impluuium turri illapsus vitiauit: hoc est muneribus aureis, quibus nihil est satis occlusum, atque obseptum, & ipsius virginis & custodum animos corrupit.*

De ludis scenicis, in quibus dij non offenduntur editione suarum turpitudinum, sed placatur.

CAP. VIII.

AT enim non traduntur ista sacris deorum, sed fabulis poetarū. Nolo dicere illa mystica quā ista theatrica esse turpiora. Hoc dico quòd negantes conuincit historia, eosdem illos ludos in quibus regnant figmenta poetarum, non per imperitum obsequium sacris deorum suorum intulisse Romanos, sed ipsos deos, vt sibi solenniter æderentur, & honori suo consecrarētur acerbè imperando, & quodammodo extorquendo fecisse. Quod in primo libro breui commemoratione perstrinxit.[a] Nam ingrauescente pestilentia ludi scenici autoritate pont. Romæ primitus instituti sunt. Quis igitur in agenda vita non ea sibi potius sectanda arbitraretur, quæ actitantur ludis autoritate diuina institutis, quàm ea quæ scriptitantur legibus humano consilio promulgatis? Adulterum Iouem si poetæ fallaciter prodiderunt, dij hi vtique quia casti quibus tantum nefas per humanos ludos confictum est, non quia neglectum est irasci ac vindicare debuerunt.[b] Et hæc sunt scenicorum tolerabiliora ludorum, comœdiæ scilicet, & tragœdiæ, hoc est fabulæ poetarum agendæ in spectaculis, multa rerum turpitudine, sed

nulla saltem sicut alia multa verborũ obscœnitate cõpositæ: quas etiã inter studia quæ honesta ac liberalia vocantur, pueri legere & discere coguntur à senibus. L. VIVES.

a Nam in grauescéte.} *Quoniam & hoc libro, & aliis sequentibus August. de ludis scenicis plerunque meminit, locus postulare videtur, vt de illis nonnulla dicam: & quæ sparsim multis capitibus essent dicenda, hic omnia vna serie contexam, quo melius intelligantur. Et primùm de eorum origine apud Græcos, postmodum apud Romanos. Nam imitatio ex Græcia manauit in Italiam. Veteres igitur in Græcia agricolæ, cùm sacrum Libero pro anni prouentu facerent incensis à taribus primùm aliquid vice precum cantillabant: deinde quò propitiorem sibi redderent Liberum, eius gesta, victorias, subactósque reges, illius triumphos, & regum calamitates concinnebant. Cœpit præmium industriæ proponi caper, vel capri sacrificati corium vini plenum. Et ingenia tum præmio non parui apud rusticos homines & tenues pretij, tum ostentandi sui gratia carmina confinxerunt, incondita primùm paucáque: deinde, vt fit, plura & elimatiora: cúmque in deuictis à Libero regibus, parum esset in singulos annos materiæ, ad reliquos reges, illis calamitatibus similes itum est, dé que ipsis multa sunt cantata. Atque hæc est nuncupata tragœdia, vel ἀπὸ τοῦ τράγου, hoc est hirco, quem accipiebat victor in certamine: vel à fecibus vindemiarum, quibus ora perungebantur, quas Græci τρύγας vocant. Comœdiam, sunt qui eisdem cœptam sacris velint: alii sacris Apollinis Nomij, hoc est pastorum vicorúmque præsidis: quidam per idem tempus vtrique deo sacrificari tradunt. Dicam quod est vulgatius: Atheniensibus per pagos adhuc dispersis, necdum coactis in vrbem à Theseo, agricolæ peractis sacris, tum eos qui in sacrificio fuerant, tum etiam viatores salsis dictis impetebant, risúmque excitabant spectatoribus. Vrbe constructa, solenni & stato tempore, vetere more in vrbem agricolæ plaustris vecti veniebant, facetà dicacitate modò; rusticos modò etiam plebísque de vrbanis incessentes, præcipuè si à quoquam erant iniuria affecti. Et hæc quidem comœdia est dicta. vel ἀπὸ τῶν κωμῶν, id est, à vicis pagísque in quibus agebatur, vel ἐπὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἐκώμαζον, quòd in viis lasciuirent, & dictis petulantioribus luderent. Nam eo tempore nondum villas & vicos Athenienses κώμας dicebant, sed δήμους. Placuit hic mos vrbano populo, & eos qui dicendo valebant, ad eruditius scribendum de eo argumenti genere carmen sunt adhortati. Ita sensim rustici sunt exclusi, qui simplicitate sua, siue odio, siue inuidia momorderunt quidem, sed non cruento morsu. Poetæ vrbani primùm acrius cùm*

Fabularũ theatri origo.

Tragœdia

Comœdia.

cùm taxassent ciuium facta, profuerunt nonnihil, quòd à sceleribus multos metu retrahebant: caeterùm coeperunt affectibus vel suis, vel amicorum seruire, simultates asperè exercere, stylo pro telo abutentes, principes viros interdum nihil commeritos in scena proscindere, idque nominatim. Quod cùm esset passus Alcibiades ab Eupolide in Baptis fabula, illum corripi iussit, ac mergi in mare. nam tum fortè Alcibiades imperator erat, classémque habebat in Piraeo: cúmque mergeretur poëta, illud subinde Alcibiades ingerebat: Tu me in scena saepe mersisti Eupoli, ego te in mari. Huius exemplo satis territis poëtis, successit lex opera Alcibiadis lata, ne quem liceret nominatim in scena taxare: ita genus illud comoedia abolitum est, dictáque est vetus comoedia, hoc est ἀρχαία. Successit media, qua obliquis dictis perstringebantur multi tacitis nominibus: & eo in suspicionem venit nobilitati, tanquam sua facta notarentur. Ita in totum est sublata, repertáque est noua, quae de mediocribus personis lusit confictis nominibus, & argumento tam alieno ab iis quae faciebat nobilitas, vt manifestum esset, quoslibet potius quàm nobiles perstringi: deinde affectibus tam moderatis, vt nemo de se dici etiam nominatim aegrè admodum tulisset. Huius princeps fuit Menander, qui cum Alexandro Macedone vixit paulò minor eo. Vetus bellis Peloponnesiacis viguit, in quo Aristophani plurimi deferunt palmam: quamuis in media quoque multum eum valuisse dicant. Sed haud dubiè Antiphanes Larissaeus fuit in hoc genere facilè primus. Atque haec quidem in Graecia. Romae verò cum anno ab Vrbe condita circiter quadringentesimum, T. Sulpitio Potito. C. Licinio Stolone Coss. & superiore anno pestilentia laboratum esset, & eodem laboraretur, ex libris Sibyllinis ludi scenici sunt voti: noua res in populo bellicoso. Ludiones sunt ex Hetruria asciti, qui gentis nomine histriones nuncupantur, hique ad tibicinis cantum taciti saltarunt, motibus non omnino, vt illa aetate, inconcinnis, neque versum dixere vllum. Rustici in Italia vetusto Graeciae more peractis sacris, post messem, gratulatíque deis de bono anni prouentu, hilariores, opere perfectō, rusticana quaedam dicta in se inuicem iactabant ad risum mouendum: interim spurcis verbis non abstinentes: interim paulo mordacius attingentes, idque alternis versibus, qui dicebantur Fescenini, à Fescenina ciuitate Hetruriae. Hos coeperunt Romani histriones imitari, sed parcentes nominibus. nam id iam antea Duodecim tabulis erat cautum ne fieret. Fescenini sensim ex scena abierunt, relicti nuptiis & triumphis, fabulaeq; coeptae sunt introduci, quae delectarent sine cuiusquam offensione. quod Horatius epistola ad Augustum attingit. Ita cùm nominatim laedi quemquam in scena non liceret, ex Graeco

Eupolis

Comoedia vetus, media, & noua

Fescenini

ritu alia fabularum genera sunt Romam adducta, noua scilicet Comœdia, & Satyra: non illa quæ vno carminis genere in vitia inuehebatur, qualem scripsere Horatius, Persius, & Iuuenalis: nam huic initium dedit Lucilius, qui sub Scipione Aemiliano meruit bello Numantino: sed in quam introducebantur Satyri contumeliosi & spurci, tunicis villosis, motu graui, inconditóque & rustico. Scena erat floribus, frondibus, herbis virentibus instructa, in faciem montium syluarum & speluncarum, sicut scenæ tragœdiarum regalem magnificentiam imitantur, & comicæ mediocrium ac plebeiorum ædificiorum rationem, vt Vitruuius libro quinto scribit. Ab isto Satyris primam fabulam iustam Græco modo Latinis versibus fecit Liuius Andronicus Salinatoris libertus, anno à condita Roma quingentesimo decimoquarto, Appio Claudio Cæci filio, Sempronio Tuditano consulibus, bello Punico primo, aliquot annis antè perfecto ex digestione temporum Attici. Secuti sunt hunc Næuius, Plautus, Ennius, Terentius, & alij permulti, qui comœdias scripsere. Reliqua de ludis scenicis suis locis dicentur.

Satyra — Scenarum ornatus — Fabula prima Romæ

b Et hæc sunt scenicorum tolerabiliora.} *In ludis interim fabulæ iusto argumento exhibebantur populo: interim histriones motus dabant impudicos silentio, nonnunquam quædam dicebant in rationem festi conficta. E fabulis sunt nonnullæ palliatæ, quarum argumentum est Græcum, histrionésque pallio more Græco vtuntur: quales sunt omnes Terentianæ, & Plautinæ: aliæ togatæ, quarum argumentum ex Romanis rebus petitur, ludionésque toga Romano indumento amiciuntur. quales sunt Afranij, Et ex togatis, aliæ sunt prætextatæ, cùm res imperatorum & principum Romanorum aguntur, necesséque est esse prætextam in scena, vestimentum magistratuum Romanorum: à quibus non multum crediderim argumento abfuisse trabeatas, quas C. Melius Spoletanus Mecœnatis libertus inuenit. Ac nescio an fuerint eædem, qua in re nihil habeo certi. Aliæ tabernariæ, in quibus de rebus vulgi agitur. Sunt tragœdiæ, sunt comœdiæ, sunt Satyræ, sunt etiam Mimi, qui dicuntur Planipedes, quòd nec socco vtuntur, nec cothurno, sed planis pedibus exeunt in proscenium, quanuis Satyras & Mimos sub comœdia video comprehendi, Quin & tragœdiam speciem esse comœdiæ quidam affirmant. Tragœdia magna infortunia continet, ardentes affectus, atrocia scelera, minimum turpitudinis. Comœdia amores, nequitias, flagitia tractat, quæ in fabulam induxit Menander, vt Macedonibus eiusmodi rebus deditis, placeret. Satyra lasciuiores habet Faunos & Syluanos, qui iocis & salibus agrestibus delectabant: interim admixtis lachrymis, sed vt erant dij immūdi & illoti,*

Palliatæ fabulæ — Togatæ — Prætextatæ — Trabeatæ — Mimi

illoti spurciora iactabant & fœdiora dictu audituque. In Mimis licentia maxima, nullis parcebant turpibus. Et tamen hæc tolerabiliora erāt præ aliis rebus, quæ in Bacchanalibus agebantur, quæ propter incredibilem turpitudinem ex Italia sen. tusconsulto sunt eiecta: vel in Saturnalibus, vel in Floralibus, quos ludos per meretrices & perditissimorū hominum genera celebrabant. Quorum Floralium actores cùm deam ipsam non reuererentur, vnum hominem Catonem sunt reueriti, quo præsente agere recusarunt. *Floralia*

Quid Romani veteres de cohibenda poetica licentia senserint, quam Græci deorum secuti iudicium, liberam esse voluerunt.

CAP. IX.

QVid autem hic senserint Romani veteres, [a] Cicero testatur in libris, quos de Republica scripsit, [b] vbi Scipio disputans ait: Nunquam comœdiæ nisi consuetudo vitæ pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Græci quidā antiquiores vitiosæ suæ opinionis quandam conuenientiam seruauerunt. apud quos fuit etiam lege concessum, [c] vt quod vellet comœdia nominatim, vel de quo vellet, diceret. Itaque sicut in eisdē libris loquitur Africanus, quem illa non attigit, vel potius quem nō vexauit, cui pepercit? Esto: populares homines improbos, in repub. seditiosos, [d] Cleonem, [e] Cleophōtem, [f] Hyperbolum læsit. Patiamur, inquit, & si huiusmodi ciues, à [g] censore melius est quàm à poeta notari: [h] sed Periclem cùm iam suæ ciuitati maxima autoritate plurimos annos domi & belli præfuisset, violari versibus, & eos agi in scena non plus decuit, [i] quàm si Plautus, inquit, noster voluisset, aut Næuius, [k] Publio & Cneo Scipioni, [l] aut Cæcilius [m] Marco Catoni maledicere. Deinde paulò post nostræ, inquit, contrà duodecim tabulæ [n] cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putauerunt, si quis [o] actitauisset, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiúmve alteri. Præclarè. Iudiciis enim ac magistratuum disceptationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire, nisi ea lege vt respondere liceat, & iudicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto De republica libro ad verbum excerpēda arbitratus sum, nonnullis propter faciliorem intellectum vel prætermissis, vel paululum commutatis. Multum enim ad rem pertinēt quam molior explicare, si potero. Dicit deinde

alia,& sic cōcludit hūc locū,vt ostēdat veteribus displicuisse Romanis,vel laudari quenquā in scena viuum hominem, vel vituperari.Sed vt dixi,hoc Græci quanquam inuerecundius, tamen conuenientius licere noluerunt,cùm viderent diis suis accepta & grata esse opprobria,non tātùm hominum,verùm & ipsorum deorum in scenicis fabulis:siue à poetis essent illa conficta:siue flagitia eorum vera commemorarentur & agerentur in theatris,atque ab eorum cultoribus vtinam solo risu ac non etiam imitatione digna viderentur. Nimis enim superbum fuit famæ parcere principum ciuitatis & ciuium, vbi suę famæ parci numina noluerunt.nam quod affertur pro defensione,non illa vera in deos dici,sed falsa atque conficta: idipsum est scelestius, si pietatem cōsulas religionis:si autem malitiam dæmonum cogites, quid astutius ad decipiendum atq; callidius?Cùm enim probrū iacitur in principem patriæ bonū atq; vtilem,nónne tantò est indignius,quantò à veritate remotius,& à vita illius alienius? Quæ igitur supplicia sufficiunt,cùm deo fit ista,tam nefaria,tam insignis iniuria?

L. VIVES.

Ciceronis libri De republica a Cicero testatur in libro quarto De rep. } *Si quos antiquorum libros ex iis,qui vel omnino amissi sunt , vel certè non extant,vellem extare,sunt isti sex Ciceronis De republica : neque enim dubito quin opus fuerit admirabile : facio ex his fragmentis quæ vidi coniecturam. Audio apud quosdam tanquam aurea mala asseruari, interim dum non prodeunt,coniecturæ ex aliis ipsius Ciceronis locis collectæ nos docent.*

Scipiones b Vbi Scipio.} *Gens Cornelia inter cætera cognomina, & illud Scipionum sumpsit,ab eo qui patri cæco & senecta infirmo vice Scipionis erat.Clari ex hac familia fuerunt complures,de quibus dicam suo loco. Hic,quē in libris De repub loquentem facit Cicero, fuit L. Aemilij Pauli,qui Perseū Macedoniæ regem vicit,filius:quem Scipio Africani Maioris filius adoptauit , ideo à gente in qua est natus Aemilianus cognominatur.Carthaginem & Numantiam deleuit.*

Veteres comœdiæ Nebulæ Aristophanis c Vt quod vellet comœdia.} *ἀρχαία,hoc est vetus: dixi iam de hac re.fiebat,vt ciues metu,ne in scena traducerentur , vel pergerent bene viuere,si sic instituerant,vel à scelerum via retraherentur. Socrates expedire dicebat seipsum de industria comicis offerre.Nam si meritò quidem reprehenderint,emendabimur:sin falsò tum illa nihil ad nos attinebunt. Et ipse Socrates innocentißimus & sanctißimus vir, irrisus erat ab Aristophane in Nebulis , fabula nebulonica , quam poeta*

in

in hoc solùm ediderat. Quod fuit vel maximum argumentum, scriptores veteris comœdiæ linguam iam tum habuisse venalem, vel perturbationibus animi transuersos agi.

d Cleonem. } *Cleon Byrsopola homo seditiosus, Niciæ, Demostheni, & bonis ferè omnibus inimicus fuit: bello tamen nõ malus, vt Thucydides & Plutarchus scribunt, In hunc scripsit Aristophanes fabulam, quam ἱππεῖς nominauit, hoc est, equites: cuius quum peculatum & tyrannicas opes vellet populo patefacere, opifex personam Cleonis se facturum negauit, veritus illius potentiam. Poeta facibus histriones vnxit qui quum in scenam prodire reformidarent, Aristophanes ipsi personam Cleonis solus sustinuit, tanta rabie in illum erat accensus. Propter quod factum accusatus à Cleone, talentis quinque multatus est, vt ipse in Acharnensibus comœdia queritur, hoc est, reuomuit quantum hauserat. Nam fortasse pretio à Nicia & Demosthene accepto, ad scribendã fabulam erat adductus, vt in Nephelis fecit pecunia ab Anito & Melito Socratis inimicis accepta. Homo qui per ebrietatem multa conscripsit. Cleonis meminit etiam Plutarchus in Politica.* Cleon Equites Aristophanis

e Cleophontem. } *Hunc etiam Plutarchus similem Cleonis fuisse dicit.* Cleophon

f Hyperbolum. } *Et huius tãquam improbi ciuis meminit Thucydides, & Plutarchus. & Lucianus ἐν μισανθρώπῳ. ostracismo, quod genus erat suffragiorum, ex vrbe est eiectus, non metu pœnitentiæ vel dignitatis, vt alij, sed tanquam publicum ciuitatis dedecus & opprobrium. Cicero in Bruto de Glaucia loquens: Homo, inquit, simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem veteres Atticorum comœdiæ notarunt. Ab Eupolide Hyperbolum notatum subsignificat Quintilianus in primo Institutionum de musica loquens. De hoc scripsit caput Cælius in farragine Antiquarum lect. libro nono.* Hyperbolus

g A censore. } *Quinto quoque anno duo creabantur, qui censui, hoc est, æstimationi opum faciendæ, & iudicio de moribus, déque existimatione vniuscuiusque ciuis præessent. Censores sunt dicti à censu. Nam, vt Festus inquit, tanti quisque sua bona faciebat, quanti illi æstimassent, & magistri morum. Sic Cicero ad Appium Pulchrum.* Censor

h Sed Periclem } *Hic eloquentia & magnis ciuilibus artibus populum Atheniensem ita sibi conciliauit, vt princeps in ea republica per multos annos fuerit: domi & foris consilio bonus, & fœlicitate par. In huius labris sessitasse πειθὼ, hoc est, persuadendi deam, & vt Cicero in tertio De oratore interpretatur, leporem: vt Ennius Suadam, Horatius diminutiuum huius Suadelam dixit, Eupolis antiqua comœdia* Pericles πειθὼ

autor scripsit. Eorum versuum sententia est apud Ciceronem sæpe & Quintilianum, Græci aliquot versus, nam Eupolis comœdia, vt alia permulta intercidêre: sunt apud Plinium Cæcilium libro Epistolarum primo, pars etiam apud Suidam. Neutrius istorum meminisse Politianum in capite Centuriæ suæ, vbi de hoc agit, miror. Sed versus ipsos petit ab interprete quodam Aristidis Græci, eóque innominato: tametsi non negari in plures illic esse, quàm vel apud Suidam, vel Plinium. Aristophanes etiam comœdiæ veteris scriptor fulgura Periclem ore misisse & tonitrua dicit, miscuisseque totam Græciam. Et hoc quidem Aristophanes, & Eupolis dicebant, quum illi conuiciarentur, ac malè dicerent: sicut Cicero libro de oratore tertio, & de perfecto Oratore, & Quintilianus libro duodecimo inquiunt. Incessebatur quoque Pericles à comicis, quòd capite esset oblongo, idcirco galeatus semper depingebatur.

Plautus — i Quàm si Plautus inquit, noster.} *Primus poeta Latinus fuit Liuius, vt dixi, hunc secutus est Næuius: qui bello primo Punico militauit. Deinde Plautus Næuio ferè æqualis: qui reliquit comœdias, quarum maxima pars adhuc extat, quo poeta nemo magis & sua & proximæ ætatis hominibus placuit. Scipio nostrum appellat, quem nunquam viderat, sed quia Latinus fuit, nam de Græcis erat loquutus antea.*

Scipionis fratres — k P. & C. Scipioni.} *Fratres hi fuerunt, & si Seruio credimus, gemini, quorum P. genuit Africanum superiorem, C. Nasicam virum optimum, de quo diximus. Vterque in Hispania occubuit à Pœnis occisus secundo Punico bello, quod cœptum est P. Cos. Hos duos fratres Cicero pro Cornelio Gallo, duo fulmina imperij appellat. Sunt qui putent de eisdem intelligi illud Vergilij in sexto: Duo fulmina belli Scipiadas, ex Lucretio mutuatum: Scipiades belli fulmen. Carthaginis horror. Horum ergo tempore illi poetæ vixerunt.*

Cæcilius — l Aut Cæcilius.} *Cæcilius Statius bello Macedonico & Asiatico floruit cum Ennio, cuius fuit contubernalis. Volcatius Sedigitus palmã ei de comicis tribuit, Horatius grauitatem. Eius nihil superest, sermonem non admodum videtur Cicero probare.*

Cato senior — m M. Catoni.} *Seni, qui primus ex familia Porcia gessit honores, is Tusculi natus est, & vsque ad consulatum, triumphum & censuram peruenit. Homo nouus, toti nobilitati inuidiosus, maxima fuit in republica autoritatis. Vixit cum Ennio & Cæcilio.*

n Cùm perpaucas res capite sanxissent.} *Paucissima fuerant apud Rom. veteres crimina, quorum pœna esset capitalis, multò adhuc pauciora apud sequentes: nam lex Porcia vetabat condemnatis ciuibus*

vitam

vitam adimi, sed exilium permitti. Ita capite puniri eos, qui carmen in alium scripsissent, incredibiliter exhorruisse infamiam Romanos significat. Sed videat lector, an de capitis diminutione lex ista intelligatur, de qua inquit Festus: Capite diminutus appellatur, qui ciuitate mulctatus est: qui liber alteri mancipio datus est, cui aqua & igni interdictum est, *Capitis diminutio* *quae à iureconsultis maxima capitis diminutio nominatur. Nam capitis diminutio est illis triplex: maxima, minor, minima. Hoc admonendi gratia dixerim, non interposita sententia mea. Horatius in epistola ad Augustum: Quinetiam lex pœnáque dicta, malo quae nollet carmine quenquam Describi. vertère modum formidine fustis. Porphyrio fustuariam dicit supplicium esse constitutum in autorem carminum infamium. Acron in metaphoram vertit dictum.*

o Actitauisset.} *Codex vetustus occentauisset, credo melius Festus: Occentassent antiqui dicebant, quod nunc conuitium fecerint dicimus: quod id clarè & cum quodam canore fit, vt procul exaudiri possit, quod* *Occentare* *turpe habetur.*

Qua nocendi arte dæmones velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari. CAP. X.

Sed maligni spiritus, quos isti deos putant, etiam flagitia, quæ non admiserunt, de se dici volunt: dum tamen humanas mentes his opinionibus velut retibus induant, & ad prædestinarum supplicium secum trahant: siue homines ista commiserint, quos deos haberi volunt, qui humanis erroribus gaudent, pro quibus etiam se colendos mille nocendi fallendíque artibus interponunt: siue etiam nullorum hominum illa crimina vera sint, qua tamen de numinibus fingi libenter accipiunt fallacissimi spiritus, vt ad scelesta ac turpia perpetranda, velut ab ipso cælo traduci in terra, satis idonea videatur autoritas. Cùm igitur Græci talium numinum seruos se esse sentirent, inter tot & tanta eorum theatrica opprobria parcendum sibi à poetis nullo modo putauerunt: vel diis suis etiam sic consimilari appetentes: vel metuentes, ne honestiorem famam ipsi requirendo, & eis se hoc modo præferendo, illos ad iracundiam prouocarent. Ad hanc conuenientiam pertinet, quòd etiam [a] scenicos actores earundem fabularum, non paruo ciuitatis suæ honore dignos existimarunt. Siquidem quod in eo quoque De republica libro commemoratur, [b] Æschines Atheniensis, [c] vir eloquentissimus, cùm adolescens

tragœdias actitauiſſet, rempublicam capeſſiuit: & Ariſtodemum[d] tragicũ item actorem maximis de rebus pacis ac belli, legatum ad Philippum Athenienſes ſæpe miſerunt. Non enim conſentaneum putabatur, cùm eaſdem artes eoſdémque ſcenicos ludos, etiam diis ſuis acceptos viderent, illos per quos agerentur in infamium loco ac numero deputari.

L. VIVES.

a Scenicos actores earundem fabularum.} *Aemilius Probus de Græcis loquens, In ſcenam verò prodire, & populo eſſe ſpectaculo nemini in eiſdem gentibus fuit turpitudini: quæ omnia apud nos partim infamia, partim humilia, atque ab honeſtate remota ponuntur.*

Aeſchines b Æſchines.} *Athenienſis orator, Demoſthenis inimicus, tragœdias egit in ſcena. Ideo Demoſthenes in oratione De corona, πίθηκον τραγικὸν eum vocat. Quintilianus hypocritam eum fuiſſe dicit: id eſt, hiſtrionem. Plutarchus in 10. rhetoribus exercuiſſe eum tragœdias ſcribit. Idem Philoſtratus in Sophiſtis, qui eum non coactum vertiſſe ſolum exilij gratia ſcribit, ſed quum iudicio de Cteſiphonte victus eſſet, ad Alexandrum contendiſſe, qui tunc Aſiæ imperabat: vbi verò de eius morte in itinere intellexit, flexiſſe curſum Rhodum, captúmque inſulæ amœnitate ſtudiis apta, reſediſſe in eo loco. Aeſchines ipſe epiſtola quadam ad populum Athenienſem videtur affirmare hiſtricam ſe artem deſiiſſe, antequam ad rempublicam accederet.*

c Vir eloquentiſſimus.} *Eloquentiſſimum fuiſſe ſatis conſtat, & quidem ampla & decora voce, nec deſunt qui proximum ei poſt Demoſthenem locum aſſignent, natura magis valuit, quàm arte. Quidam illum nullius fuiſſe diſcipulum tradunt, ſed repentè è ſcriba factum oratorem, dixiſſéque primùm aduerſus Philippum Macedoniæ regem: hinc famam popularem gratiámque auſpicatum, ideo & miſſum ad eundem regem legatum. Alij magiſtros ei dant Platonem & Iſocratem, quidam Leodamanta. Genus illud dicendi Rhodium, inter Aſianum & Atticum medium Aeſchines Rhodi in ſeceſſu inſtituit, cùm ibi aperuiſſet ſcholam.*

Ariſtodemus d Ariſtodemum.} *Hic, vt Demoſthenes ſcribit, legatus ad Philippum profectus eſt cum Demoſthene ipſo & Aeſchine. Hic eſt Ariſtodemus, quem cùm rogaſſet Demoſthenes, quid mercedis accepiſſet, vt ageret, illéque talentum reſpondiſſet: At ego, inquit Demoſthenes, plus accepi vt tacerem. Autor Critolaus.*

De

De scenicis apud Græcos in reipub. administrationem receptis, eo quòd placatores deorum iustè ab hominibus spernerentur.

CAP. XI.

HÆc Græci turpiter quidem, sed sanè diis suis omnino congruenter,[a] qui nec vitam ciuium lacerandam linguis poetarũ & histrionum subtrahere ausi sunt, à quibus cernebant deorum vitam eisdem ipsis diis volentibus & libentibus carpi: & ipsos homines, per quos ista in theatris agebantur, quæ numinibus quibus subditi erant, grata esse cognouerant, non solùm minimè spernendos in ciuitate, verùm etiam maximè honorandos putauerũt. Quid enim causæ reperire possent, cur sacerdotes honorarẽt: quia per eos victimas diis acceptabiles offerebãt, & scenicos probrosos haberent, per quos illam voluptatem siue honorem diis exhiberi petentibus, & nisi fieret irascentibus, eorum admonitione didicerant: cùm præsertim [b] Labeo, quẽ huiuscemodi rerum peritissimum prædicant, numina bona à numinibus malis, ista etiam cultus diuersitate distinguat: [c] vt malos Deos propiciari cædibus & tristibus supplicationibus asserat, bonos autem obsequiis lætis atque iucũdis: qualia sunt, vt ipse ait, ludi, conuiuia, [d] lectisternia. Quod totum quale sit, postea, si Deus iuuerit, diligẽtius differemus. Nunc ad rem præsentem quod attinet, siue diis omnibus omnia tanquã bonis permixtè tribuãtur, neq; enim esse decet deos malos, cùm potius isti quia immundi sunt spiritus, omnes sint mali: siue certa discretione, sicut Labeoni visum est, illis illa, istis ista distribuantur obsequia: competentissimè Greci vtrosque honore dignos ducunt, & sacerdotes per quos victimæ ministrantur, & scenicos per quos ludi exhibentur. Ne vel omnibus diis suis, etsi ludi omnibus grati sunt, vel quod est indignius his quos bonos putant, si ludi ab eis solis amantur, facere conuincantur iniuriam.

L. VIVES.

a QVi nec vitam ciuium.} *Sisitheus cùm populo comœdiam exhiberet, qua Cleanthem Stoicum cõuiciis proscindebat, cæteris indignantibus ferunt philosophum dixisse, iniquum esse, cùm Hercules & Dionysius maledictis histrionum passim incessantur, nec irascantur, homines irasci.*

b Labeo } *Labeones fuerunt tres, maxima iuris ciuilis scientia præditi: sed vnus omnium doctissimus Antistius Labeo, qui cum Cæsare* Labeones

f 4

Augusto vixit. Trebatij Testæ discipulus: non iuris modò, sed totius quoque antiquitatis, omniúmque artium peritissimus, & planè polyhistor: vt refert Gellius. Augusto non admodum charus propter magnam ingenij linguaeque libertatem. Opinio hæc eius ex Platonica & Stoica disciplina videtur manasse, quamuis nonnullis immutatis. Nam Platonici deos omnes bonos dicebant: inter dæmonas verò, & heroas quosdam bonos, quosdam malos. Porphyrius in sacrificiis ait, verum & pium cultorem nunquam sacrificaturum aliquod animal diis, sed dæmonibus. Idem in libro De via intelligibilium fusius explicat, qui boni dæmones, qui mali, sed de hoc alibi.

Sacrificia tristitiæ c Vt malos Deos. } *Quo peiores dij sunt, & inferiores, eo tristiore genere supplicationum volunt propiciari, vt dij inferi, Pluto, Proserpina, & alij. Lucanus verbis Ericthus ad inferna numina:*

Si vos satis ore nefando
Pollutéque voco: si nunquam hæc carmina fibris
Humanis ieiuna cano: si pectora plena
Sæpe dedi, & laui calido profecta cerebro.
Si quis, qui vestris caput extáque lancibus infans.
Imposuit, victurus erat.

d Lectisternia. } *De his libro tertio.*

Quòd Romani auferendo libertatem poetis in homines, quam dederunt in deos, melius de se, quàm de diis suis senserunt.

CAP. XII.

AT Romani sicut in illa De repub. disputatione gloriatur Scipio, probris & iniuriis poetarum subiectam vitam famámque habere noluerunt, capite etiam puniri sancientes tale carmen condere si quis auderet. Quod erga se quidam satis honestè constituerunt, sed erga deos suos superbè & irreligiosè. Quos cùm scirent non solùm patienter, sed etiam libenter poetarum probris maledictísque lacerari, se potius quàm illos huiuscemodi iniuriis indignos esse duxerūt, séque ab eis etiam lege munierunt, illorum autem ista etiam sacris solennitatibus miscuerunt. Itáne tādem Scipio laudas hanc poetis Romanis negatam esse licentiam, vt cuíquam opprobrium infligerēt Romanorum cum videas eos nulli deorum pepercisse vestrorum? Itáne pluris tibi habenda est existimatio vestræ [a] curiæ, quàm Capitolij, imò Romæ vnius quàm cæli totius: vt linguā maledicam in ciues tuos exercere poetæ etiam lege prohiberētur, & in deos tuos securi, tanta couitia nullo senatore, nullo cēsore, nullo prin-

cipe,nullo pontifice prohibente iaculareptur? Indignum videlicet fuit vt Plautus, aut Næuius Publio & Cneo Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni malediceret: & dignum fuit vt [b] Terentius vester flagitio Iouis optimi maximi adolescentium nequitiam concitaret.

L. VIVES.

a Curiæ vestræ quàm Capitolij. } *Curia locus in quo senatus habebatur, pro senatoribus ponitur: Capitolium pro ipsis dijs.*

b Terentius vester. } *Nam familiarissimus Scipioni & Lælio dicitur fuisse, quin & adiutari ab illis in scribendis fabulis poetam putauerunt multi: quod Terentius ipse in prologo Adelphorum subsignificat. De Scipione Memmius opinatur, in Oratione pro seipso, Et Quintilianus meminit in x. Instit. De Lælio Corn. Nepos, & Cicero in epistola quadam ad Atticum, licet ex aliorum sententia.* Terentius

Debuisse intelligere Romanos, quòd dij eorum qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore diuino.

CAP. XIII.

Sed responderet mihi fortasse si viueret: Quomodo nos ista impunita esse nollemus, quæ ipsi dij sacra esse voluerunt, cùm ludos scenicos vbi talia celebrantur, dictitantur, actitantur, & Romanis moribus inuexerunt, & suis honorib. dicari exhiberíque iusserunt? Cur ergo non hinc magis ipsi intellecti sunt non esse Dei veri, nec omnino digni, quibus diuinos honores deferret illa respublica? Quos enim coli minimè deceret miniméque oporteret, si ludos expeterẽt agẽdos cõuitiis Romanorũ, quomodo quæso dij colẽdi putati sunt, quomodo non detestandi spiritus intellecti, qui cupiditate fallẽdi inter suos honores sua celebrari crimina poposcerunt? Itémque Romani, quãuis iam superstitione noxia premerentur, vt illos deos colerẽt, quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines cõsecrari, suæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularũ nequaquam honorauerunt more Græcorum, sed sicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur: [a] Cùm artem ludicram scenámq; totam probro ducerent, genus id hominum nó modò honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu moueri [b] notatione censoria voluerunt. Præclara sanè, & Romanis laudibus annumerãda prudentia. Sed vellem seipsa sequeretur, se imitaretur. Ecce enim rectè quisquis ciuiũ Romano-

rum esse scenicus elegisset, non solùm ei nullus ad honorem dabatur locus, verumetiam cẽsoris nota tribũ tenere propriã minimè sinebatur. O animũ ciuitatis laudis auidum [c] germanéq; Romanum. Sed respódeatur mihi, qua consentanea ratione homines scenici ab omni honore pelluntur, & ludi scenici deorũ honoribus admiscẽtur? Illas theatricas artes [d] diu virtus Romana non nouerat, quæ etsi ad oblectamentum voluptatis humanæ quærerẽtur, & vitio morũ irreperẽt humanorũ, dij eas sibi exhiberi petiuerũt? Quomodo ergo abiicitur scenicus, per quem colitur deus? Et theatricæ illius turpitudinis, qua fronte notatur actor, si adoratur exactor? In hac cõtrouersia Græci Romaníq; concertãt. Græci putãt rectè se honorare homines scenicos, cùm colant ludorum scenicorũ flagitatores deos. Romani verò hominibus scenicis nec [e] plebeiam tribum, quantò minus senatoriam curiam dehonestari sinunt? In hac disceptatione huiuscemodi ratiocinatio summam quæstionis absoluit: [f] Proponũt Græci: Si dij tales colẽdi sunt, profectò etiam tales honorandi sunt. Assumunt Romani: Sed nullo modo tales homines honorãdi sunt. Concludunt Christiani: Nullo igitur modo dij tales colendi sunt.

L. VIVES.

Histronũ infamia

a CVm artem ludicram. } *Necesse erat histriones perditissimis fuisse moribus, & deploratæ nequitiæ, cùm in ea ciuitate pro ciuibus non haberentur, cuius erant tam multa millia hominum flagitiosorum & facinorosorum ciues. Moueri tribu, & stipendia non facere histriones, autores sunt Liuius & Valer. nisi potestas roget. Nam tum videtur cogere, quod Decimo Laberio cõtigit, rogante Cæsare, vt mimum suum ageret in scena, qui nihilominus fuit post histricam artẽ eques Romanus: nam qui inuitus cõmittit in legem, non videtur committere. Eximuntur ab ea lege actores Attellanarum, quæ sunt fabulæ seueriores, iocis Italicam priscam disciplinã redolentibus conditæ. Liu. & Valer. Ideo nec deponunt in scena personam, aut alij histriones. Festus.*

Attellanæ

b Notatione cen. } *Quæ de moribus & fortunis vniuscuiusque fiebat quinto quoque anno.*

Germani

c Germanéque Rom } *Germanum, inquit Thomas Valois, id est, immane: nam Germani immania habent corpora ò hominem germanè nugatorem: quid enim aliud possim dicere? Mihi nequaquã potuit illud declarari: quo pacto librum quis intelligat, quacunque de re sit ille cõpositus, qui linguã, qua scriptus est, ignoret. Sæpe hac de re cum hominibus meo*

meo iudicio non imperitis, suo peritissimis, disputaui:me non intelligere dicebam, quemadmodum Scotus, Occam, & similes sacros scriptores intelligere atque enarrare potuerint. Accur. Bar. & Balbura, cùm Latinè nescient: quo sermone & hæc & illi traditi essent. Repugnabant illi mihi, & fieri posse contendebant, ac si intelligere aiebant quæ me ipse negarem. Cedo illis, & quod nō capiam, stupori mei ingenij imputo quāquam hic velim me doceant, num mysterium aliquod prædicatores isti occuluerint, cùm germanum exponunt, id est, immane: & Romanum, id est, Germanū *altum. Quòd si sic est, clamabo insidias nobis simplicibus à callidis hominibus fieri. Nec esse rem ferendam, maiore commentatore indigere commentatorem, quàm eum quem enarret, nisi fortè sensus hic aliquis est eruendus anagogicus vel tropologicus, relicto literali. Nos homines crassi, germanum pro vero, natiuo, expresso, genuino accipi in Latina lingua scimus. Sic Cicero, vt vnum exemplum pro multis millibus afferam, Act. in Verrem 5. Tum multa, tum hoc nemini me dicere, facilè esse perspicuum, quantum inter hunc, & illum Numidicum verum ac germanum Metellum interesset. Ita germanè Romanum, id est, verè Romanū: Romanus verè Augustinus pro generoso, & in omne honestum erecto dixit. Acutiores isti homines & solidioris eruditionis, verbis relictis, res ipsas & corpora apprehendunt, nec quæuis corpora, sed humana, & eadem immania. Eiusdem farinæ, sicut dicunt, est & illud, quod tertio post capite, Apicem quem flamen in capite gestat, historiographum quendam esse dicit, quasi verò parum esset, hominem repente ex lino fecisse, maiore artificio quam Prometheus ex luto finxerit, nisi etiam historicus crearetur mira & plus quam diuina artificis dexteritate, qui suam fœturam eruditam produxerit, cùm Deus nos rerum omnium rudes edat.*

d Diu virtus Romana.} *Quadringentos ferè per annos.* Romæ ordines

e Plebeiam.} *Ordines Romæ erant tres, senatorius, equester, plebeius, qui erat infimus, de quibus alibi Plebeiam dixit tribum, non quòd vlla esset tribus plebeia, sed in vnaquaque essent homines plebei & de fece vulgi.*

f Proponunt Græci.} *Dialectici & eos sicuti rhetores, tres partes faciunt perfectæ argumentationis, qui Græcè dicitur syllogismus, Latinè ratiocinatio. Prima, qua exponitur summa argumentationis:* Syllogismi partes *hæc est expositio, siue propositio. Altera, cum propositione assumpta rem continet specialius, de qua aliquid volumus colligere: hæc est assumptio. Tertia, quæ ratiocinationem claudit, complexio. Nec refert quibus hæc distincta sint locis. Interim complexio est prima, sæpe assumptio secunda, vel vltima. Pseudodialectici hæc omnia confundunt, vt sunt bonarum omnium artium expertes, & locum existimant natu-*

ras mutare rerum, ex seipsis omnia metientes, qui cùm in scholis plus sint quàm viri, extra scholas in vita communi minus quàm infantes.

Meliorem fuisse Platonem, qui poetis locum in bene morata vrbe non dederit, quàm hos deos, qui se ludis scenicis voluerint honorari. CAP. XIIII.

DEinde quærimus, ipsi poetæ talium fabularum compositores, qui Duodecim tabularum lege prohibentur famam lædere ciuium, tam probrosa in deos cōuicia iaculantes, cur non vt scenici habeantur inhonesti? Et qua ratione rectum est, vt poeticorum figmentorum & ignominiosorū deorum [a] infamentur actores, honorētur autores? [b] An fortè Platoni Græco potius palma danda est, qui cum ratione formaret, qualis esse ciuitas debeat, tanquam aduersarios ciuitatis poetas censuit vrbe pellendos. Iste verò & deorum iniurias indignè tulit, & fucari corrumpique figmentis animos ciuium noluit. Confer nunc [c] Platonis humanitatem à ciuibus decipiendis poetas vrbe pellentem, cum deorum diuinitate honori suo ludos scenicos expetēte. Ille, ne talia vel scriberentur, [d] etsi non persuasit, disputando tamen suasit leuitati lasciuiæq; Græcorū. Isti vt talia etiam agerentur iubendo extorserūt grauitati & modestiæ Romanorū. Nec tantùm hæc agi voluerunt, sed sibi dicari, sibi sacrari, sibi solenniter exhiberi. Cui tandem honestius diuinos honores decerneret ciuitas, vtrū Platoni hæc turpia & nefanda prohibenti, an dæmonibus hac hominum deceptione gaudentibus, quibus ille vera persuadere non potuit? [e] Hūc Platonem Labeo inter semideos commemorandū putauit: sicut Herculē, sicut Romulum. Semideos autem heroibus anteponit, [f] sed vtrosq; inter numina collocat. Verūtamen istū quem appellat semideum, non heroibus tantùm, sed etiam diis ipsis præferendum esse non dubito. Propinquant autem Romanorū leges disputationibus Platonis, quando ille cuncta poetica figmenta condemnat, isti autem poetis adimunt saltem in homines maledicendi licentiam: [g] illic poetas ab vrbis ipsius habitatione repellit, isti saltem actores poeticarū fabularū remouent à societate ciuitatis: & si contra deos ludorum scenicorum expetitores aliquid auderent, fortè vndiq; remouerent. Nequaquā igitur leges ad instituendos bonos, aut corrigendos mores malos à diis suis possent accipere, siue sperare Romani, quos legibus suis vincunt atque cōuincunt. Illi enim honori suo deposcunt

ludos

ludos scenicos, isti ab honoribus omnibus repellunt homines scenicos: illi celebrari sibi iubent figmentis poeticis opprobria deorũ, isti ab opprobriis hominum deterrent impudentiam poetarũ. Semideus autem ille Plato, & talium deorum libidini restitit, [h] & ab indole Romanorũ quid perficiendum esset, ostẽdit: qui poetas ipsos vel pro arbitrio mentientes, vel hominibus miseris, quasi deorũ facta pessima imitanda proponentes, omnino in ciuitate bene instituta viuere noluit. Nos quidẽ Platonem, nec deũ, nec semideũ perhibemus: nec vlli sancto angelo summi Dei, nec veridico prophetæ, nec apostolo alicui, nec cuilibet Christi martyri, nec cuiquã Christiano homini cõparamus, cuius nostræ sententię ratio Deo prosperante suo loco explicabitur. Sed eum tamen, quandoquidem ipsi volunt fuisse semideum, pręferendum esse censemus, si non Romulo & Herculi: [i] quamuis istum nec occidisse fratrem, [k] nec aliquod perpetrasse flagitium [l] quisquam historicorum [m] vel poetarum [n] dixit, aut [o] finxit: [p] certè vel Priapo, vel alicui [q] cynocephalo, postremò vel [r] Febri, quę Romani numina [s] partim peregrina receperunt, [t] partim sua propria sacrauerũt. Quomodo igitur tanta animi & morum mala, bonis pręceptis & legibus, vel imminentia prohiberent, vel insita extirpanda curarent dij tales: qui etiam seminanda & augenda flagitia curauerunt, talia vel sua, vel quasi sua facta per theatricas celebritatès populis innotescere cupientes: vt tanquam autoritate diuina sua sponte nequissima libido accederetur humana: frustra hoc exclamante Cicerone, [u] qui cùm de poetis ageret, ad quos cùm accessisset, inquit: Clamor & approbatio populi, quasi magni cuiusdam & sapiẽtis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos inuehunt metus? quas inflammant cupiditates?

L, VIVES.

a INfamentur actores.} *Actores ab agendo, histriones qui agunt fabulam in scena. Autores, qui eam scribunt poetæ: quamuis autor latissimè pateat, quæ sunt literarij ludi.* Actor Autor Poetas

b An fortè Platoni } *Plato lib. De rep. 2. Poetas ex ea ciuitate, quam optimam instituit, expellit. propter flagitia & scelera, quæ dijs canunt. Et in decimo volumine eiusdem operis, cùm multa dixisset in eos Socrates, locum totum claudit, vt sentiat expellendam poesim, quæ affectus inducit parum viriles: illam verò retinendam, quæ mascula est & casta. Itaque non omnem poeticam ille damnat: nam poetas* Plato è rep. expulit. Quos poetas non expellit Plato

interdum diuinum genus vocat, cùm scilicet sacros concinunt hymnos. Quòd si cecinerint poëtæ virum bonum, tametsi pauperem fœlicem esse: contra malum & diuitem & infœlicem: si non nimis corrumpantur licentia, nec rabie percellantur, nec impellantur assentatione, neque ea canant, quæ bonos mores corrumpant, vtiles sunt reipublicæ Platonicæ.

Humanitas c Platonis humanitatem. } *Hic humanitas non accipitur vel pro ingenita quadam animi mansuetudine, hominumque beneuolentia, quæ φιλανθρωπία dicitur, nec pro eruditione in artes bonas, quæ παιδεία, sed pro hominis natura, qua homines sumus: sicut bonitas, qua boni. Ostendit id quod sequitur. nam diuinitati comparatur, in hoc significatu est etiam reperire apud alios, vt apud Cicer. 1 De Orat.*

Suadere. Persuadere d Etsi non persuasit. } *Miror vel ex hoc loco non admonitos esse nostros philosophos & theologos, quid inter persuadere & suadere intersit. Sed illi quod à miraculo non procul abest, Latina sine Latinitate intelligunt, Græcitatis peritiores, cùm ne legere quidem sciant Græcè. Apud hanc enim gentem πείθω vtrunque est & suadere, & persuadere.*

e Hunc Platonem Labeo. } *Ordines deorum ex Varrone, deinde ex Platonicis aliis libris ponam. Romani quosdam deos summos nominabant, medioxumos alios, alios heroes infimos, quasi terrestres, ab ἔρα, quam veteres terram dicebant: vt Capella perhibet. Medioxumos dixere, quos merita in cælum vecarunt, vt scribit Cicero in Leg. hoc est semideos, velut hybridas quosdam ex mortali & immortali progenitos: vt Romulum, Herculem, Aesculapium, Tyndaridas, & similes.* Heroes *Heroes sunt ex vtroque mortali parente nati, qui meritis fœliciorem quandam nacti sunt sortem, quàm vulgus generis humani. Addunt quidam Semones, de quibus alio loco.*

f Sed vtrosque inter numina. } *Eos qui sanctè vixissent, & ex hac vita migrassent, in deorum numero veteres Romani esse censuerunt. eorúmque festa* Necia *Necia sunt appellata. Cicer. 2 De leg.*

g Ille poetas ab vrbis. } *In vetustis codicibus, Brugensi & Coloniensi sic legitur: Ille poetas ab vrbis ipsius habitatione, isti saltem actores talium fabularum remouent à societate ciuitatis, & si contra deos.*

Indoles h Et ab indole Romanorum. } *Ab inchoata virtute, ab initiis, ab specimine, quanuis & plenam virtutem interdum significat. sed hic, id quod dixi, declarat quod sequitur, quid perficiendum esset, ostendit.*

i Quamuis istum nec occidisse fratrem. } *Quod fecit Romulus, qui occidit Remum.*

k Nec aliquod perpetrasſ. } *Vt Herculem, qui stupris, libidinibus, rapinis,*

rapinis, latrociniis, homicidiis totum inquinauit orbem: quem illi purgatum ab eo existimabant.

l Quisquam historicorum.} *Vt de Romulo faciunt.*

m Vel poetarum.} *Vt de Hercule.*

n Dixit.} *Historicus.*

o Finxit.} *Poeta.*

p Certè vel Priapo.} *Diodorus initium colendi Priapi hoc tradit: Cùm Osirim Aegyptiorum rex à Typhone fratre impio & facinoroso homine esset casus, corpus eius inter conscios coniurationis est diuisum: vicissim cùm nemo vellet recipere, in Nilum flumen sunt abiecta Typhone ab Iside Osiridis coniuge deuicto, cætera Osiridis partes sunt inuentæ præter pudenda, quæ Isis sacrauit, colique multis ceremoniis instituit, eique qui in Aegypto initiabantur, prima sacra faciebant: nominatúsque est Priapus: occulto nomine, quòd veteres honestiore vocabulo sic nominarent inhonesta. Hunc Græci Phallum & Ityphallum nuncupant: ex Latinis Columella lib. 11.* Priapus Ityphallus

Sed truncum fortè dolatum.
Arboris antiquæ numen venerare Ityphalli,
Terribilis membri: medio qui semper in horto
Inguinibus puero prædoni falce minetur.

Erat enim hortorum custos. Diodorus Typhonem quoque nominatum eum perhibet. Idē autor est filium hunc fuisse Veneris & Dionysij natū, vt inquit Seruius & Valerius Flaccus Lāpsaci, quæ ciuitas est Hellesponti: adeo Lampsacenus est dictus, & Hellespontiacus, Verg. 4. Geor.

Et custos furum atque auium, cum falce saligna
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.

Et in opere obscœno loquitur Priapus:

Patria mulctabor, & olim
Ille tuus ciuis Lampsace Gallus ero.

Alij in Priapo vrbe natū putāt, haud procul à Lāpsaco propter vineta: esse ad Hellespontū sacra Priapi orta Strabo putat. Recens est hic deus, & ab Hesiodo ignoratus: quem Fulgentius inter Semones collocat, & cælo receptum nondum esse perhibet, propter tenuitatem meritorum.

q Cynocephalo.} *Ad verbum canicipiti. Diodorus lib. 4. Cynocephalos corpore humano vocēq; dicit esse, caninis capitibus, fera animalia præter atq; indomita, multosq; in insulis Nili. Osiris Anubin habuit filium, qui patrem in peregrinatione secutus, canis imagine pro insignibus vsus est: idcirco & huius animalis forma in Aegypto est cultus, & latrator à Verg. dicitur lib. 8. tum etiam quòd significabatur custos corporis Osiridis & Isidis. Sunt qui putent hunc esse Mercurium, à sagacitate sic dictum.* Cynocephali Anubis

Febris dea r Febri.} *Romani aras multas Febri erexerunt. Veteris cuiusdam in Palatio meminit Cicero 2. De leg. eiusdem Valerius in Antiquis instit. & Plin. lib. 2. tum & alterius in area Marianorum monumentorum, tertiæ quoque in summa parte vici longi.*

s Partim peregrina.} *Lucanus ad Aegyptum:*
Nos in templa tuam Romana accepimus Isim,
Semicanésque deos, & sistra mouentia luctum.

t Partim sua propria.} *Vt Febrim.*

v Qui cùm de poeticis agens.} *In antiquis codicibus sic legitur: Qui, cùm de poëtis ageret, ad quos cùm accessisset, inquit, clamor, &c. Puto hæc esse ex libris De repub. In tertio Tusculan. sic ait de causis, quæ virtutis semina à natura nobis indita corrumpunt, loquens: Accedunt etiam poëtæ, qui cùm magnam speciem doctrinæ sapientiæq; præ se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur, & inhærescunt penitus in mentibus. Cùm verò accedit eodem maximus quidam magister, populus atque omnis vndique ad vitia consentiens multitudo, tum planè inficimur opinionum prauitate, à naturáque ipsa desciscimus. Similia lib. 2. & 4. plurima, quæ velut digito indicasse sat fuerit, ne verbositate librum & lectorem oneremus.*

Quod Romani quosdam sibi deos non ratione, sed adulatione instituerunt. CAP. XV.

QVæ autem illis eligendorum deorum etiam ipsorum falsorum ratio, ac non potius adulatio est? quando istum Platonem, quem semideum volunt, tantis disputationibus laborantem,[a] ne in animis malis, quæ præcipuè cauenda sunt, mores corrumperentur humani, nulla ædicula sacra dignum putarunt, & Romulum suum diis multis prætulerunt: [b] quanuis & ipsum semideum potius quàm Deum, velut secretior eorũ doctrina commendet? [c] Nam etiam flaminem illum instituerunt; [d] quod sacerdotij genus adeò in Romanis sacris [e] testante apice excelluit, [f] vt tres solos flamines haberent tribus numinibus institutos: Dialem, Ioui: Martialem, Marti: Quirinalem, Romulo. [g] Nam beneuolentia ciuium velut receptus in cælum Quirinus est postea nominatus: ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratribus Iouis, & ipsi Saturno patri eorum isto Romulus honore prælatus est: vt pro magno sacerdotium quod Ioui tribuerant, huic etiam hoc tribuerẽt, & Marti tanquam patri eius, forsitan propter ipsum.

L. VIVES.

a NE in animis malis.} *Sunt qui legant: Ne in animi malis alij*

lis,alij: Ne à malis,optimè omnium, Ne animæ malis.

b Quamuis & ipsum semideum potius. } *Cicero in Leg. Diuos & eos qui cælestes semper sunt habiti,colunto. Illos quos in cælum merita vocarunt, Herculem, Liberum, Aesculapium. Castorem, Pollucem, Quirinum.*

c Nam etiam flaminem. } *De flamine quæ dicam, erunt ex Varrone, Dionysio, Festo, Plutarcho. Gellio, Seruio. Inter sacerdotum ordines Numa Pompilius quosdam fecit dixitque flamines, quorum insigne erat galerus, vt pontificibus, sed filum in eo inerat lanæ albæ, hinc filamines appellatos, quasi pilamines. Sunt qui dicunt à pileo, quod non procedit: nam & pontifices pileos habebant. Alij quasi filamines à filo, tum etiam quòd per æstatem cùm propter calorem galerum gestare non possent, lini filo caput amiciebant. Nam nudo esse capitibus sub dio religio erat. festis tamen diebus inter sacra pileo eos vti erat necesse. Appianus Alexandrinus flaminem Dialem semper velo & galero festis profectisque diebus vti solere, scribit. Sunt qui à flammeo, quod genus est tegminis capitis, quamuis mulierum potius quàm virorum hoc genus. Sacerdotes primùm Numa tres creauit: Ioui vnũ qui dicitur Dialis, à Dios, quod est Iouis: Marti vnum, qui Martialis: Quirino vnum, qui Quirinalis. Pluribus diis eundem esse flaminem, vel eidem deo plures non licebat. Auctus est sensim hic numerus, & xv tandem fuerunt, sine iis qui consecratis Cæsaribus per adulationem sunt dati, vt C. Cæsari dictatori lege Antoniana quod Cicero 2. Philipp. indignatur, & Augusto, & aliis permultis. Verum præcipui semper fuere, quos Numa instituit. inter quos maximus fuit Dialis, qui Ioui sacra faciebat: galeróque solus vtebatur albo, maximæque dignationis est dictus. Cuius ceremonias & leges scribunt, cùm Plutarchus in Problematis, tum Gellius lib x. ex Fabio Pictore: Massurio Sabino, Varrone, & aliis. Minimus inter omnes flamines erat Pomonalis, quòd leuissima esset Pomona dea, quæ pomis præest. Alij erant mediocris maiestatis, vt Volcanalis Vulcani, Furinalis Furideæ, Falacer Falacris patris, Palatualis deæ, in cuius tutela erat Palatium, Floralis Floræ matris.* Flamen / Pomona dea

d Quod sacerdotij genus adeò in Ro. sacris. } *Flamines tametsi maximæ autoritatis, tamen pontificis maxim. dicto audientes erant. Sic populus iussit primo bello Punico, cùm L. Metellus, pont. max. Posthumium flaminem, Martialem consulem non est passus à sacris discedere. Sic bello Asiatico primo, cùm P. Licinius pont. itidem max. iter in Sardiniam Q. Fabij Pictoris prætoris flaminis Quirinalis impediuit.*

e Testante apice. } *Apex fastigium, & summum aliquid alicui ad-*

ditũ rei Inflamine est id, quod in capite gestat, pileus scilicet, vel fila lanea. Lucanus lib. 1. Et tollens apicem generoso vertice flamen. Valer. lib. 1. At Sulpitio inter sacrificandum apex prolapsus eidem sacerdotiũ abstulit. Apicem non dabant Romani, nisi principibus sacerdotibus, vt nunc mitras. Seruius lib. 8. Aeneid. Et vocabant apicem ab apendo, quod est vincire: vnde aptus. & apiculum filum, quo flamines velatum apicem gerunt. Festus de his apicibus loquitur Vergil. in 8.

Hinc exultantes Salios, nudósque Lupercos
Lanigerósque apices.

f Vt tres solos.} *Præcipuos & veros flamines, quique prisca illa erant flaminum autoritate.*

Romulus deus g Nam beneuolentia ciuium.} *Mortuo Romulo senatus in suspicionem populo venit, tanquam illum in consilio lacerassent. Lenita est multitudo testimonio Iulij Proculi, qui iurauit se Romulum vidisse euntem in cœlum. Liuius lib. 1. Ennius his verbis inducit populum Romanum lamentantem:*

O Romule Romule dic,
Qualem te patriæ custodem dij genuerunt.
Tu produxisti nos intra luminis oras.
O pater, ô genitor patriæ, ô sanguine dis oriunde.

Quirinus h Quirinus est postea.} *Multis mutata nomina post deificationem, vt augustiores videantur relicto humano nomine, sic quæ mulier Leda, Nemesis dicta est dea: quæ Circe, Maria: quæ prius Ino, post factam deam Matuta: qui Aeneas, postea Iupiter indiges Quirinus nominatus est in gratiam Sabinorum, propter quos Romani homines Quirites appellati à Curibus Sabinis, siue, vt Ouidius inquit:*

Quòd hasta quiris priscis est dicta Sabinis,
Bellicus à telo venit in astra Deus.
Siue suo regi nomen posuere Quirites,
Seu quia Romanis iunxerat ille Cures.

Quòd si diis vlla esset cura iustitiæ, ab eis Romani accipere debuerunt præcepta viuendi potius quam leges ab aliis hominibus mutuari.

CAP. XVI.

SI autem à diis suis Romani viuẽdi leges accipere potuissent, nõ aliquot annos post Romam conditam[a] ab Atheniensibus mutuarentur leges Solonis: quas tamen vt non acceperũt, tenuerunt, sed meliores & emẽdatiores facere conati sunt:[b] quanuis Lycurgus Lacedæmoniis leges ex Apollinis autoritate se instituisse cõfinxerit. Quod prudenter

denter Romani credere noluerunt,[c] propterea non inde acceperunt.[d] Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnũ, quasdam leges,[e] quæ quidẽm regendæ ciuitati nequaquam sufficerent condidisse fertur. Qui eis etiam multa sacra cõstituit:[f] non tamen perhibetur easdem leges à numinibus accepisse. Mala igitur animi, mala vitæ, mala morum: quæ ita magna sunt,[g] vt his doctissimi eorum viri etiam stantibus vrbibus respublicas perire confirment? dij eorum ne suis cultoribus acciderent minimè curarunt, imò verò vt augerentur, sicut suprà disputatum est, omnino curauerunt.

L. VIVES.

a AB Atheniensibus mutuarentur leges.} *Anno ccc. ab Vrbe condita, post multas inter plebem, & patres dissensiones, tres legati missi sunt in Græciam, iussi leges Solonis describere, & mores atque instituta reliquæ Græciæ cognoscere: vt componi status ciuitatis Romanæ exemplo Græcorum posset. Athenis Chærephanes erat Archon, Olympiade lxxxij Gnauiter negotium est à legatis transactum, & proximo anno redierunt, creatique sunt decemuiri legum ferendarũ, qui primùm decem tabulas iuris ciuilis Ro. scripserunt, deinde addiderunt duas approbatæque sunt omnes comitiis centuriatis: atque hæ sunt nobilissimæ leges Duodecim tabularum Liu. li. 3. & Dionys. 10. & alij.* Leges xij. tabularum

b Quanuis Lycurgus.} *Inclytæ sunt Lycurgi leges, quas ille Lacedæmoniis dedit, ex Apollinis Delphici, vt finxit, oraculo. Pleni sunt Græcorũ & Latinorũ libri Lycurgi huius legumq. prædurarum, quas Sparta Lycurgi le nis tulit. Est & liber à Xenophonte de illis ipsis legibus editus, multa ge quales etiam à Plutarcho de iis conscripta: ideo in re nota nõ ero lectori fastidio.*

c Propterea non inde.} *Adde quod magis ad ciuilem vitam, & mansuetudinem faciebant Solonis, quàm Lycurgi leges agrestes & sanguinariæ, vt Plato & Arist. notarunt. Finis enim earum non erat alius, quàm vt optimos bellatores facerent Spartanos.*

d Numa Pompil.} *Curibus Sabinis natus est vir suæ ætatis optimus. De hoc Liu. lib. 1. & Dionys. & Plutarch. in eius vita, & alij quamplurimi.*

e Quæ quidem regendæ ciuitati.} *Hoc satis notum est: nam leges aliundè petierunt.*

f Non tamen perhibetur.} *At Aegeriæ congressus simulauit, sed nymphæ potius quàm deæ, & fabulam esse constabat. De hoc aliàs.*

g Vt iis doctissimi eorum viri.} *Facere non possum quin festi- Plauti diuissimum quoddam Plauti dictũ ex Persa huc adducam: rogat vir. ctum ex ginem Sagaristio seruus, vt munitum tibi visum est oppidum? respondet Persa*

illa: Si incolæ bene sunt morati, pulchrè munitum arbitror: perfidia & peculatus ex vrbe & auaritia si exulant, quarta inuidia, quinta ambitio, sexta obtrectatio. septima periurium, octaua indiligentia, nona iniuria, decima, quod pessimum aggressu, scelus. Hac nisi vnde aberunt, centuplex murus rebus seruandis paru'st.

De raptu Sabinarum, aliísque iniquitatibus, quæ in ciuitate Romana etiam laudatis viguere temporibus.

CAP. XVII.

AN fortè populo Rom. propterea leges non sunt à numinibus constitutæ,[a] quia, sicut Salustius ait, Ius bonúmque apud eos, non legibus magis quàm natura valebat? [b] Ex hoc iure ac bono credo [c] raptas esse Sabinas. Quid enim iustius & melius, quàm filias alienas fraude spectaculi inductas, nõ à parentibus accipi, sed vi vt quisque poterat auferri? Nam si iniquè Sabini facerent negare postulatas, quantò fuit iniquius rapere non datas? Iustius autem bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias suas ad matrimonium corregionalibus & confinalibus suis negasset petitas, quàm cum ea quæ repetebat ablatas. Illud ergo potius ibi fieret, vbi Mars filium suum pugnantem iuuaret, vt coniugiorum negatorum armis vlcisceretur iniuriam, & eo modo ad fœminas quas voluerat, perueniret. Aliquo enim fortasse iure belli iniustè negatas, iustè victor auferret, Nullo autem iure pacis non datas rapuit, & iniustum bellum cum earum parentibus iustè succensentibus gessit.[d] Hoc sanè vtilius fœliciúsque successit.[e] Quod etsi ad memoriã fraudis illius Circensium spectaculum mansit, facinoris tamen in illa ciuitate & imperio non placuit exẽplum: faciliúsque Romani in hoc errauerunt, vt post illam iniquitatem deum sibi Romulum consecrarent, quàm vt in fœminis rapiendis factum eius imitandum, lege vlla vel more permitterent. Ex hoc iure ac bono[f] post expulsum cum liberis suis regem Tarquinium, cuius filius Lucretiam stupro violenter oppresserat, Iunius Brutus consul,[g] Lucium Tarquinium Collatinum maritum eiusdem Lucretiæ collegam suum, bonum atque innocentem virum, propter nomẽ & propinquitatem Tarquiniorũ coegit magistratu se abdicare, nec viuere in ciuitate permisit. Quod scelus fauẽte vel patiente populo fecit, à quo populo consulatũ idẽ Collatinus, sicut etiã ipse Brutus acceperat. Ex hoc iure ac bono [h] Marcus Camillus illius temporis vir egregius, qui

Veientes

Veiētes, grauissimos hostes populi Rom. post decēnale bellū, quo Romanus exercitus toties malè pugnādo grauiter afflictus est, iā ipsa Roma de salute dubitāte atq; trepidāte, facillimè superauit, eorúmq; vrbem opulentissimam cepit, inuidia obtrectatorū virtutis suæ, & insolētia tribunorū plebis reus factus, tam ingratam sensit quam liberauerat ciuitatem, vt de sua damnatione certissimus in exilium sponte discederet:[i] & decē milibus æris absens etiam damnaretur:[k] mox iterum à Gallis vindex patriæ futurus ingratæ. Multa commemorare iam piget fœda & iniusta, quibus agitabatur illa ciuitas:[l] cùm potētes plebē sibi subdere conarētur, plébsq; illis subdi recusaret, & vtriusq; partis defensores magis studiis agerent amore vincendi, quàm æquum & bonum quicquam cogitarent.

L. VIVES.

a Quia sicut Salustius.} *In bello Catilinario de veteribus Romanis loquens: Ius est ciuilis æquitas vel scriptis legibus scripta, vel institutis aut moribus recepta. Bonum est iuris ipsius origo & temperatio atque emendatio, quæ fit ex prudētia iudicis accōmodantis se rationi causæ, & flectētis legē ad causam, non causam ad legē, vt in hoc proposito Aristoteles de Lesbia norma dicit, quinto Ethicorum. Hoc bonum solet etiā bonū & æquum nominari, vt apud eūdem Salustiū in Iugurt. Fit reus Bomilchar magis ex æquo & bono, quàm ex iure gentium Cic. in Bruto: Ita enim Crassus multa tum contra scriptū pro æquo & bono dixit. Dicitur etiā æquū, siue æquitas. Cicero pro Cecinna: Istū locū fugis, & reformidas, & me ex hoc, vt ita dicā, campo æquitatis, ad istas verborū angustias, & ad omnes literarum angulos reuocas. Quintil. in 4. Quo loco tamen iudicis natura noscenda est, iuri magis an æquo sit opposita. Idem in 6. Iure pugnandum an æquo? De his nos quædam in nostra Legum æde diximus: plura & exactissima Gulielmus Budæus in Annot. Pandect. explicans illud à iureconsultis non satis intellectum: Ius est ars æqui & boni. Quo viro Gallia acutiore ingenio, acriore iudicio, exactiore diligentia, maiore eruditione nullum vnquam produxit: hac verò ætate nec Italia quidem. Nihil est vsquam vel Græcorum, vel Latinorum scriptorum, quod ille non euoluerit, legerit, excusserit. Græca & Latina iuxtà & summè callet. Tam facilè vtraq; lingua loquitur, quàm Gallica, quæ est ei vernacula, haud scio an etiam facilius. De libro Græco quæ sunt scripta, leget Latinè de Latino Græcè. Hæc quæ videamus tam elaboratè, tā excultè ab eo conscripta, ex tēporali sunt ei facultate parta. Facilius tū Græcè scribit, tū Latinè, quàm etiam earum linguarū peritissimi intelligant. Nihil est tā reconditū, tā abstrusum in*

Ius | Bonum | Bonum | Aequum | Gulielmi Budæi laus

his linguis, quod non peruestigarit, adierit, inspexerit, & velut Cerberum è tenebris produxerit in lucē. Infinitæ sunt seu vocum significationes, seu loquendi figuræ, ac proprietates, quas vnius Budæi opera sciunt homines studiosi prior. seculis ignoratas. Et hæc quidem omnia tanta & tam admirabilia ipse per se sine magistro vllo perdidicit. Fœlix ac fœcundum ingenium, quod in se vno inuenit & doctorē, & discipulum, & docendi viā, rationémque. Et cuius decimam partem alij sub magnis magistris vix discunt, ipse id totum à se magistro edoctus est. Nihil dixi de scientia iuris, quæ per ipsum instaurari collapsa iam cœpit, nihil de philosophia, cuius ipse in libris De asse id specimen edidit, quod edere non quiuisset nisi homo, qui in omniū philosophorum libris assiduò versatus esset, maximósque in eis progressus haberet. Accedit his omnibus, quòd haud dubiè cæteras res vniuersas antecellit, probitas tantæ doctrinæ congrua decénsque tam rara, támque admirabilis, vt sine cæteris ingenij dotibus monumentísque miraculum posset videri: vt eruditione, ita & probitate superiorem non habet. Qui in omni vita actibúsque tam variis primas semper religioni partes attribuit. Qui vir coniugatus liberorum plenus, nunquam commodis vllis & rei familiaris incrementis transuersus est actus, semper séque suámque fortunam rexit, & moderatus est: nec à fortuna quantumuis magna spe proposita, abripi sese permisit, semper seipsum habuit in sua potestate. Homo versatus in legationibus in aula. inter principes viros nihil vnquam gratiæ dedit, nulli assentari in animum induxit. patrimonium nunquam auxit, quòd à recto vel pilum latū deflectere non sustinuit, in seipsum acrior quàm in alios iudex: muneribus inuidiosissimis functus, non inuenit à quo labecula spargeretur vlla, vel suspicione criminis quamlibet perstringeretur etiam in libera gente, nec omnino muta, & satis suspicaci. Sentio me modum destinatæ breuitatis egressum, dum me loquendi de amico longè optimo dulcedo tenuit. Nunc ad institutum reuertar. Est ergo Salustij sensus, æquitatem illam tum ciuilem, quam Ius appellant, tum etiam naturalē, quæ ingenita est à natura animis bene sentientium & iudicantium, quæ nihil cum sit melius, idcirco bonum nominatur, non magis valuisse apud Romanos latis legibus, quàm naturalibus iudiciis hominum sapientium.

b Ex hoc iure ac bono. } *Acerba ironia.*

Sabinæ raptæ c Raptas esse Sabinas. } *Cùm fœminas ad coniugium non posset à vicinis populis impetrare Romulus, ex consilio Numitoris aui & senatus, ludos se facturum simulauit Neptuno equestri: ita euocatis fœminis vicinarum gentium, eas omnes potissimū Sabinas medio spectaculo Ro. rapuerunt. Sic enim inter Romulum & suos conuenerat, quarto mense post conditam Romā, vt Dionysius perhibet ex Fabio Pictore. Plutarchus xiiij. Cal. Septemb. dicit. Conuenit numerus; nam Roma xij. Cal.*

Maias est cœpta ædificari, Palilium die. Tametsi Gellius, non Aulus ille Nocturnus, sed antiquus quidam scriptor, quarto anno id scribit cõtigisse, quod est vero similius. Et raptæ sunt, vt Dionysius tradit, sexcentæ & octoginta, quod magis credo, quam quod de triginta scribunt alij, vnde manarit Curiarum numerus. Iuba tres addit ad numerum. Dionys. Antias Valerius quingentas viginti septem prodit. Sunt qui velint Thalassum non fuisse virum, sed signum, quod Romulus militibus direptioni dedit. Festus ex Varrone signum lanificij fuisse ait, ceu quis dicat, quasillum, vel calathum. *Thalassus*

d Hoc sanè vtilius. } *Et hi populi, qui raptas amiserant. & alij, quos vel isti suis lachrymis, vel exemplum ad multos pertinens mouit, contra Romanos ceperunt arma, Sabini, Ceninenses, Crustumerij, Attenates. Romulus cùm tantum in se parari bellum videret, ad Ethruscorum opes, quæ tunc plurimum valebant, confugit. Cælius quidam Vibennus Ethruscus princeps suppetias tulit Romulo, à quo Cælius mons in Vrbe est dictus. Auus quoque subsidium nepoti misit. Ceninenses, Crustumerios, & Attenates Romulus non magnis nec difficilibus prælijs superauit, cum Sabinis, cùm vario & periculoso pugnaretur Marte, repente raptarum precibus fœdus & amicitia coijt.* *Vicinorum belliũ cum Romulo.*

e Quod etsi ad memoriam. } *Ludi quotannis Neptuno equestri celebrabantur: variè nominati: Circenses, Magni, Romani, apud priscos Consualia, cui deo sacrificabatur, quem præesse consilio existimabant, à quo opem consiliúmque Romulus in difficultate coniugiorum petierat. Eius ara sub terra est defossa, quoniam consilium non sacra modò res est vt ait Plato, sed occulta quoque esse debet.* *Cõsus deus*

f Post expulsum. } *Rursum ironia.*

g Lucium Tarquinium. } *Expulsis regibus comitiis centuriatis, vt Seruius Tullius populũ descripserat, consules creantur L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus Lucretiæ maritus. Aegerij fratris Tarquinij Prisci filius, vt dicit Liuius: nepos verò, vt Dionysius. Brutus cùm non modò regem, sed ne regium quidem nomen vellet in Vrbe superesse, magistratum collegæ abrogauit, quòd Tarquinius vocaretur isq; bonis suis sumptis vltrò Collatiam habitatum migrauit. Hoc factum Cicero tertio Officiorum subindicat non admodum fuisse coniunctum cũ honestate, sed quia vtilissimum fuit patriæ, idcirco honestum etiam videri. Obseruatum esse ait Iulius Obsequens, neminem qui magistratum collegæ abrogasset, annum vixisse: quorum primus fuit Brutus, deinde T. Gracchus, & P. Tarquinius.* *Consules primi*

h Marcus Camillus. } *Hic Veios opulentissimam Ethruriæ vrbem cepit, qui decennali obsidione erant oppugnati. Tunc enim primùm* *Camillus*

populus Ro. cœpit in castris sub pellibus hybernare odio illius gentis, ne illinc discederent, quousque bellum esset confectum. Iam inde enim à Romulo rege per trecentos annos propè continenter cum Veientibus bellum gesserant. Liuius lib. 5. & Plutarch. in Vita Camilli: huic Camillo quod mala fide prædam Veientanam populo dicebatur diuisisse. L. Apuleius trib. pleb. diem ad populum dixit: Camillus vitandæ inuidiæ gratia, tametsi falsò accusabatur, Ardeam exulatum iuit duobus annis ante Romam à Gallis captam.

i Et decem milibus. } *Liuius quindecim milibus æris grauis mulctatum dicit Camillum absentem. Plutarchus quindecim milibus assium. asses & æra grauia idem fuisse ostendit Budæus meus.*

As & as graue idē.

k Mox iterum à Gallis. } *Capta à Gallis Roma, Camillus coactis ex his qui Alliensi cladi superfuerant, exercitu, solutus exilio & comitiis curiatis dictator creatus ab iis, qui in Capitolio obsidebantur, Gallos primùm ex Vrbe leui prælio exegit: deinde via Gabina ad octauum lapidem ingenti affecit cæde. Liu. lib. 5. Maluit ergo hic tantus vir afflictæ patriæ, quàm suæ iniuriæ memor esse, ideo alter Romulus appellatus est.*

l Cum potentes. } *Hoc malum post expulsos reges penè per annos quingentos durauit, vt plebes & nobiles dissentionibus etiam odiis inter se certarent, vtrisque volentibus alteris imperare: quæ studia factionum per paucos seditiosos tribunos plebis ex parte plebis, & senatores ex nobilitate accedebātur. Hinc Lucan. Et cū cōsulib. turbātes iura tribuni,*

Quæ de moribus Romanorum, aut metu compressis, aut seueritate resolutis Salustij probat historia. CAP. XVIII.

ITaque habebo modum, & ipsum Salustium testem potius adhibebo, cùm in laude Romanorum dixisset, vnde nobis iste sermo ortus est. Ius bonúmque apud eos non legibus magis quàm natura valebat, prædicans illud tempus, quo expulsis regibus incredibiliter breui ætatis spatio ciuitas plurimum creuit. [a] Idem tamen in primo historiæ suæ libro, atque ipso eius exordio fatetur, etiam tunc cùm ad consules à regibus esset trāslata respublica: [b] post paruum interuallum, iniurias validiorum, & ob eas [c] discessionem plebis à patribus, aliásque in vrbe dissensiones fuisse. Nam cū optimis moribus & maxima concordia populum Romanum [d] inter secundum & postremum bellum Carthaginiense commemorasset egisse: causámque huius boni non amorem iustitiæ, sed stante Carthagine metum pacis in fide fuisse dixisset, vnde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam, seruandósq;

istos mores optimos, vt metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti, continuò subiecit idem Salustius, & ait: [e] At discordia, & auaritia, atq; ambitio, & cætera secūdis reb. oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maximè aucta sunt: vt intelligeremus etiam antea & oriri solere & augeri. Vnde subnectēs cur hæc dixerit: Nam iniuriæ, inquit, validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæq; dissensiones domi fuere: iam inde à principio, neq; amplius quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio, & [f] bellum graue cū Ethruria positum est, æquo & modesto iure agitatum. Vides quemadmodum illo etiam breui tempore vt regibus exactis, id est eiectis, aliquantulum æquo & modesto iure ageretur, metū dixit fuisse causam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atq; vrbe pulsus, Ethruscis sociatus contra Romanos gerebat. Attende itaq; quid deinde cōtexat: Dein, inquit, seruili imperio partes plebem exercere, [g] de vita atq; tergo regio more consulere, [h] agro pellere, & cæteris ex partibus soli in imperio agere. Quibus sæuitiis & maximè fœnoris onere oppressa plebs cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata [i] montem Sacrum atque Auentinum insedit. Tūmque tribunos plebis, & alia sibi iura parauit, discordiarum & certaminis vtrinq; finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis ex quo tēpore, id est paruo interuallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus, ait: Ius bonúmq; apud eos non legib. magis quàm natura valebat. Porrò si illa tēpora talia reperiūtur, quibus pulcherrima atque optima fuisse prædicatur Romana respublica: quid iam de consequenti ætate dicēdum aut cogitandum arbitramur, cùm paulatim mutata, vt eiusdem historici verbis vtar, ex pulcherrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet, vt commemorauit, excidium? Quæ tempora ipse Salustius, quemadmodum breuiter recolat, & describat, in eius historia legi potest, quantis malis morum, quæ secundis rebus exorta sunt [k] vsque ad bella ciuilia demonstret esse peruentum. Ex quo tempore, vt ait, maiorum mores non paulatim vt antea, sed torrētis modo præcipitati, adeò iuuentus luxu atq; auaritia corrupta est, vt meritò dicatur genitos esse, qui [l] neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Salustius de Syllæ vitiis, cæteráque fœditate reipublicæ: & alij scriptores

in hæc consentiunt, quamuis [m] eloquio multum impari. Cernis tamen, vt opinor, & quisquis aduerterit, facillimè perspicit colluuiem morum pessimorum, quò illa ciuitas prolapsa fuerit, ante nostri superni regis aduentum. Hæc enim gesta sunt non solùm antequam Christus in carne præsens docere cœpisset, verùm etiam antequam de virgine natus esset. Cùm igitur tot & tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora superius, vel post euersam Carthaginem intoleranda & horrenda diis suis imputare non audeat, opiniones humanis mentibus vnde talia vitia [n] syluescerent, maligna astutia inserentibus, cur mala præsentia Christo imputant, qui doctrina saluberrima & falsos ac fallaces deos coli vetat, & istas hominum noxias flagitiosásque cupiditates diuina autoritate detestans atque condemnans, his malis tabescenti ac labenti mundo vbique familiam suam sensim subtrahit, qua condat æternam, & non plausu vanitatis, sed iudicio veritatis gloriosissimam ciuitatem?

L. VIVES.

a IDem tamen in primo historiæ. } *Et hos libros historiarum Salustij de bellis ciuilibus amisimus. Paucæ quædam restant orationes.*

b Post paruum interuallum. } *Post quindecim annos. Liuius libro secundo: Ap. Claudius deinde, & P. Seruilius consules facti: insignis hic annus est nuncio Tarquinij mortis. Mortuus est Cumis, quò se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti patres, erecta plebs, sed patribus nimis luxuriosa fuit lætitia. Plebi, cui ad eam diem inseruitum erat, iniuriæ à primoribus fieri cœptæ.*

Tarquinij Superbi mors

c Discessionem. } *Discessit plebs à patribus primùm propter fœnus decimo septimo anno à parta libertate. Iterum propter tyrannidem de emuirorum legibus ferendis anno ccciij. Tertiò propter æs alienum & longa inter tribunos plebis & patres certamina, aliquot annis ante bellum Pyrrhi.*

Discessiones plebis à patribus

d Inter secundum. } *Tria fuerunt bella inter Romanos & Carthaginenses gesta. Primum per xxij. annos in Sicilia, post in Africa: cœptum anno ab Vrbe condita cccexc. App. Claudio Caudace & Q. Fuluio Flacco Coss. tot anni sunt in Plinio libr. xxxiij. in cuius codice pro quingentesimo octogesimo quinto, legendum, quadringentesimo octogesimoquinto. Liuius & Eutropius huic summæ tredecim annos adimunt. Alterum post xxiij annos, Cœptum P. Scipione, T. Sempronio Coss. in*

Punica bella

Locus in Plinio emendatur

Coss. in Hispania, Sicilia, Italia, in Africa gestum. & ibi perfectum à Scipione Africano maiore decimoseptimo postquam cœperat. Tertium post vndequinquaginta annos Manlio & Marcio Censorino Coss. Tertio anno perfectum à Scipione Africano Minore, totum in Africa ipsa gestum: cuius finis excidium fuit vrbis Carthaginiensis. De his bellis fusius aliàs.

e At discordia.} *Idem in Iugurthino.*

f Bellum graue cum Ethruria.} *Cum Porsenna rege Ethruscorum potentissimo, qui volebat Tarquinios in regnum restitui, & obsidione ingenti premebat Romanos, & expugnasset eos, ni territus esset à Q. Mutio Scæuola. Liuius lib. 1.* *Porsenna bellum*

g De vita atque tergo.} *De verberibus. Cædebatur virgis morti ad dictus apud Romanos, deinde necabatur. Interim cùm facinus non erat graue, satis habebant virgis cædere. Tum etiam qui creditoribus propter debita à iudicibus addicebantur, multa turpia & miseranda patiebantur nexi apud creditores, multásque seruili more in tergo plagas: huic malo subuenere leges Porcia & Semproniæ, quæ liberum corpus Romani ciuis virgis aut aliis verberibus cædi vetant.* *Supplicia noxiorum Romæ* *Leges Porcia & Sempronia*

h Agro pellere.} *Nā diuites quos agros populi Romani manu ceperant, primùm tanquam precio reipub. nomine à senatu colendos accipiebant: deinde alii ad aliorum facinora conniuentibus dominos se faciebant. exclusa plebe. Hinc leges agrariæ de agris populo diuidundis toties tentatæ magna indignatione nobilitatis, nec vnquam sine tumultibus agitatæ.* *Leges agrariæ*

i Montem sacrum.} *Prima secessio fuit in Sacro monte, qui est trans Anienem amnem: vel, vt Piso scribit in Auentino, qui pars est vrbis. Ibi tribuni plebis primùm sunt plebi dati velut tutores eius, qui pro commodis excubarent intercederéntque patriciorum in ipsam iniuriis: esséntque sacrosancti, quos qui violasset, eius caput Ioui sacrum esset, bona & familia ad Cereris venderentur. Secunda secessio fuit primùm in Auentinum: deinde quò maior solitudo, & exinde terror esset in Vrbe, in Sacrum montem est itum. Rursus compositis cum senatu rebus in Auentinum, ibique tribunos recuperauit: ex Auentino ventum esse in Capitolium, ibi à Pont. Max. comitia habente creatos esse trib. pleb. Cicero pro Cornelio De maiestate.* *Secessio plebis prima* *Trib. plebis* *Secessio altera.*

k Vsque ad bella ciuilia.} *Inter patres & Gracchos, Tiberium primum, deinde Caium. ad bella ciuilia, inter Marium & Syllam.*

l Qui neque ipsi. } *Cùm luxu perditissimi essent, & quæcunque rapere poterant, subitò prodigerent, ita ad explendam effusionem hanc in aliorum bona impetum facere eos erat necesse, doliúmque per-*

terebratum implere laborabant.

Saluſtij phraſis
m Eloquio.} *Placuit omnibus ætatibus aſtricta illa, & tamen culta viuidáque Saluſtij dictio, eúmque Thucididi ſcriptori Græco noſtris viſum eſt opponere: ſicut Quintil. lib. 10.*

Syluæſcere
n Syluеſcerent.} *In modū ſyluæ diffunderētur & propagarētur. Sic apud ſcriptores rerum ruſticarū, Catonem, & Columellam, Græci ὑλομανεῖν vocant, quaſi luxuriare arbores, quod eſt in herbas ἐξυβρίζειν.*

De corruptione Romanæ reipub. prius quàm cultum deorum Chriſtus auferret. CAP. XIX.

Ecce Romana reſpublica: quod nō ego primus dico, ſed autores eorum vnde hæc mercede didicimus, tā tò antè dixerunt ante Chriſti aduentum, paulatim mutata, & ex pulcherrima atque optima, peſſima atque flagitioſiſſima facta eſt. Ecce ante Chriſti aduentum, poſt deletam Carthaginem, maiorū mores, non paulatim vt antea, ſed torrentis modo præcipitati, adeò iuuentus luxu atque auaritia corrupta eſt. Legant nobis cōtra luxū & auaritiam præcepta deorum ſuorū pop. Rom. data. Cui vtinam tantū caſta & modeſta reticerent, ac non etiā ab illo probroſa & ignominioſa depoſcerent, quibus per falſam diuinitatem pernicioſam conciliarent autoritatem. Legant noſtra, & per Prophetas, & per ſanctum Euangelium, & per apoſtolicos Actus, & per Epiſtolas, tā multa contra auaritiā atque luxuriam, vbique populis ad hoc congregatis, quàm excellenter, quàm diuinè, non tanquam ex philoſophorū cōcertationibus ſtrepere, ſed tanquā ex oraculis & Dei nubibus intonare: & tamē luxu atque auaritia, ſæuíſque ac turpibus moribus ante aduentū Chriſti rēpub. peſſimā ac flagitioſiſſimam factā, non imputant diis ſuis: afflictionem verò eius quamcunque iſto tēpore ſuperbia deliciæq; eorū perpeſſæ fuerint, religioni increpitant Chriſtianæ. Cuius præcepta de iuſtis probíſque moribus, ſi ſimul audirent atque curarēt reges terræ, & omnes populi, principes & omnes iudices terræ, iuuenes & virgines, ſenes cum iunioribus, ætas omnis capax, & vterq; ſexus, & quos Baptiſta Ioannes alloquitur [a] exactores ipſi atq; milites: & terras vitæ præſentis ornaret ſua fœlicitate reſpublica, & vitæ æternæ culmē beatiſſimè regnatura conſcenderet. Sed quia iſte audit, ille contemnit, pluréſque [b] vitiis malè blandientibus, quàm vtili virtutū aſperitati ſunt amiciores, tolerare Chriſti famuli iubentur: ſiue ſint reges, ſiue principes, ſiue iudices, ſiue milites,

ſiue

siue prouinciales, siue diuites, siue pauperes, siue liberi, siue serui vtriuslibet sexus: pessimã etiã, si ita necesse est, flagitiosissimámq; rempub.& in illa angelorũ quadã sanctissima atque [c] augustissima curia, cælestíq; repub. vbi Dei voluntas lex est, clarissimum sibi locum etiam ista tolerantia comparare.

L. VIVES.

a Exactores.} *Lucæ 3. sic vulgò legitur: Venerunt autem & publicani vt baptizarentur, & dixerunt ad illum: Magister, quid faciemus? At ille dixit ad eos: Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis facite. Pro facite est Græcè πράσσετε, quod primus annotauit Erasmus vertendum exigite. Hinc Augustinus rectè exactores nominat, qui dicuntur πράκτορες.* *Exactores*

b Vitiis malè blandient.} *Alludit ad duas illas vitij & virtutis vias, quas Hesiodus finxit: quem Virgilius imitatus est in litera Pythagoræ: seu, vt alij volunt, Ausonius.* *Carmen de litera Pythagoræ*

c Augustissima.} *Certum est ita debere legi, & non angustissima. Sed prætermittendum non est quod annotauit frater. penè nomen mihi ore excidit, angustam hic dici vel stem curiam, quòd via sit ad illam arcta, & pauci eam ingrediantur, iuxta dictum Christi seruatoris. Et quo rem possent auditores melius memoriæ mãdare, versiculo sanè quàm festiuo signauit:*

Arcta est via verè quæ ducit ad gaudia vitæ.

De ratione metri solicitum se magnopere esse negabat, vt bene tinniret.

Quali velint fœlicitate gaudere, & quibus moribus viuere, qui tempora Christianæ religionis incusant.

CAP. XX.

VErùm tales cultores & dilectores deorum istorum, quorum etiam imitatores in sceleribus & flagitiis se esse lætantur, nullo modo curant pessimam ac flagitiosissimam esse rempublicam. Tantùm stet, inquiunt, tantùm floreat copiis referta, victoriis gloriosa, vel quod est fœlicius, pace secura sit. Et quid ad nos? imò ad nos magis pertinet, si diuitias quisque semper augeat, quæ quotidianis effusionibus suppetant, per quas sibi etiam infirmiores subdat quisque potentior. Obsequantur diuitibus pauperiores causa saturitatis, atque vt eorũ patrociniis quieta inertia perfruantur. diuites pauperibus ad clientelas & ad ministerium sui fastus abutantur. Populi plaudant non consultoribus vtilitatum suarum, sed largitoribus voluptatum. Non iubeantur dura, non prohibeantur impura: reges non curent quàm bo-

nis, sed quàm subditis regnent: prouinciæ regibus non tanquam rectoribus morum, sed tanquã rerũ dominatoribus, & deliciarum suarũ prouisoribus seruiant, eósque nõ synceriter honorent, sed nequiter ac seruiliter timeant. Quid alienę vineæ potius, quàm quid suæ vitæ quisq; noceat, legibus aduertatur. Nullus ducatur ad iudices, nisi qui alienæ rei, domui, saluti, vel cuiquã inuitò fuerit importunus, aut noxius. Cæterũ de suis, vel cum suis, vel cum quibuscunque volentibus faciat quisque quodlibet. Abundent publica scorta, vel propter omnes quibus frui placuerit, vel propter eos maximè, qui priuata habere non possunt. Extruantur amplissimæ atque ornatissimæ domus, opipara conuiuia frequententur, vbi cuique libuerit, & potuerit die noctúq; ludatur, bibatur, vomatur, diffluatur.[a] Saltationes vndique concrepent, theatra inhonestæ lætitiæ vocibus, atq; omni genere siue crudelissimæ, siue turpissimę voluptatis exæstuent. Et ille sit publicus inimicus, cui hæc fœlicitas displicet. Quisquis eam mutare vel auferre tentauerit, eũ libera multitudo auertat ab auribus, euertat è sedibus, auferat à viuentibus. Illi habeantur dij veri, qui hanc adipiscendam populis procurauerunt, adeptámque seruauerunt. Colãtur vt voluerint, ludos exposcant quales voluerint, quos cum suis vel de suis possint habere cultoribus: tantũ efficiant vt huic fœlicitati nihil ab hoste, nihil à peste, nihil ab vlla clade timeatur. Quis hanc remp. sanus, non dicam Romano imperio, sed [b] domui Sardanapali comparauerit? qui quondam rex ita fuit voluptatibus deditus, vt in sepulchro suo scribi fecerit, ea sola se habere mortuum, quæ libido eius etiam cùm viueret, hauriendo consumpserat: quem regem isti si haberẽt sibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam vlla seueritate aduersantem, huic libentius quàm Romani veteres Romulo templum & flaminem consecrarent.

L. VIVES.

Salutationes Romæ a SAltationes vndique.} *In codice Brugensi est, Salutationes, in Coloniensi erat, Salutationes, sed abrasum est u. Studium certè salutandi magnum erat Romæ, & inter magnos honores erat salutari, inter præcipua verò officia salutare. Vtraque res erat mirè plausibilis, & popularis, multúmque faciebat ad potentiam. Salustius in Iugurt. Certè quibus magna industria videtur salutare plebem. De salutationibus pleni sunt omnium Latinorum libri.*

Sardanapalus. b Domui Sardanapali.} *Thonos concoloros, Græci Sardanapalum*

lum nuncuparunt, rex fuit Assyriorum vltimus, ad omne voluptatum genus abiectissimus: qui cùm ab Arbace Medo parari aduersum se bellum cognouit, prælio fortunam rei tentare statuit: sed victus muliebris homo & imbellis in aulam refugit, quam secum & cum omni gaza regia incendit, multò antea cum voluptatibus dementatus insaniret, suo in sepulchro tale vt incideretur epitaphium iussit:

Καὶ ἔχω, ὅσσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύβρισα, καὶ σὺν ἔρωτι
Τέρπν' ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ, καὶ ὄλβια πάντα λέλειπται.

Quos Cicero in 5. Tuscul. sic vertit:

Hæc habeo quæ edi, quæq; exaturata libido
Hausit. at illa iacent multa & præclara relicta.

Addit id in Cicero: Quid aliud inquit Aristoteles, in bouis non in regis sepulchro inscriberes? hæc habere se mortuum dicit, quæ ne viuus quidem diutius habebat, quàm fruebatur. Chrysippus ad suam Stoicitatem conuertit illos versus. Plura Athenæus lib. 5.

Quæ sententia fuit Ciceronis de Rom. rep. CAP. XXI.

SEd si contemnitur, qui Romanam rempublicam pessimam ac flagitiosissimam dixit: nec curant isti, quãta morum pessimorum ac flagitiosorũ labe ac dedecore impleatur, sed tantummodo vt consistat & maneat, audiant eam, non vt Salustius narrat pessimã ac flagitiosissimam factam, sed sicut Cicero disputat, iam tunc prorsus perisse, & nullam omnino remansisse rempublicam. Inducit enim Scipionem, eum ipsum qui Carthaginem extinxerat, de republica disputantem, [a] quando præsentiebatur ea corruptione, quam describit Salustius, iam iámque peritura. [b] Eo quippe tempore disputabatur, quo iam vnus Gracchorum occisus fuit, à quo scribit seditiones graues cœpisse Salustius. Nam mortis eius fit in eisdem libris commemoratio. Cùm autem Scipio in secundi libri fine dixisset, vt in fidibus ac tibiis atque cantu ipso ac vocibus, concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum ac discrepantem aures eruditæ ferre non possunt, ísque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens: sic ex summis, & mediis, & infimis interiectis ordinibus vt sonis, moderata ratione ciuitatẽ consensu dissimillimorum cõcinere: & quæ harmonia à musicis dicitur in cãtu, eam esse in ciuitate concordiam: arctissimũ atq; optimum omni in republica vinculũ incolumitatis, eámq; sine iustitia nullo pacto esse posse: ac deinde cùm aliquantò latius & vberius disse-

ruisset, quantum prodesset iustitia ciuitati, quantúmque obesset si absuisset, suscepit [c] deinde Pilus vnus eorum qui disputationi aderant, & poposcit vt hæc ipsa quæstio diligentius tractaretur, ac de iustitia plura diceretur, propter illud, quod iam vulgò ferebatur, [d] Rempublicam regi sine iniuria non posse. Hanc proinde quæstionẽ discutiendam & enodandam esse, assensus est Scipio: respondítq; nihil esse, quod adhuc de republica putaret dictum, & quò possent longius progredi, nisi esset confirmatum, non modò falsum esse illud sine iniuria non posse: sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rempublicā regi non posse. Cuius quæstionis explicatio, cùm in diem consequentem dilata esset, in tertio libro magna cõflictatione res acta est. Suscepit enim Pilus ipse disputationem eorum, qui sentirent sine iniustitia regi non posse rempublicam, purgās se præcipuè, ne hoc ipse sentire crederetur. Egítque sedulò pro iniustitia contrà iustitiam, vt hanc esse vtilem reipublicæ, illam verò inutilẽ verisimilibus rationibus & exemplis velut conaretur ostendere. [e] Tum Lælius rogantibus omnibus, iustitiam defendere aggressus, asseruit quātum potuit nihil tam inimicum quàm iniustitiam ciuitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rempublicam. Qua quæstione quantum satis visum est pertractata, Scipio ad intermissa reuertitur, recolítque suam atq; commendat breuem reipublicæ definitionẽ, qua dixerat eam esse rem populi. Populum autem non omnem cœtum multitudinis, sed cœtum iuris consensu & vtilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde [f] quāta sit in disputando definitionis vtilitas, atq; ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rempublicam, id est rem populi, cùm bene ac iustè geritur, [g] siue ab vno rege, siue à paucis optimatibus, siue ab vniuerso populo. Cùm verò iniustus est rex, [h] quem tyrannum more Græco appellauit: aut iniusti optimates, quorum consensum [i] dixit esse factionẽ: aut iniustus ipse populus, cui nomen vsitatū non reperit, nisi vt etiam ipsum tyrannum vocaret, non iam vitiosam sicut pridie fuerat disputatū, seu sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rempublicam: quoniam non esset res populi, cùm tyrannus eam factione capesseret, nec ipse populus iam populus esset, si esset iniustus, quoniā non esset multitudo, iuris consensu & vtilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus. Quando ergo

respub. Romana talis erat, qualem illam descripsit Salustius, non iam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat: secundum istam rationem quam disputatio de rep. [k] inter magnos eius tu principes habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius non Scipionis, nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens in principio quinti libri demonstrauit, cõmemorato prius [l] Ennij poetæ versu, quo dixerat:

Moribus antiquis res stat Romana virísque.

Quem quidẽ ille versum, inquit, vel breuitate vel veritate tãquam ex oraculo mihi quodã esse [m] effatus videtur. nã neque viri, nisi ita morata ciuitas fuisset, neq; mores, nisi hi viri præfuissent, aut fundare, aut tã diu tenere potuissent tantã & tam iustè latéque imperantẽ remp. Itaq; ante nostrã memoriã, & mos ipse patrius præstãtes viros adhibebat, & veterum morẽ ac maioru instituta retinebant excellentes viri. Nostra verò ætas cũ remp. sicut picturã accepisset egregiã, sed euanescentem vetustate, non modò eam coloribus iisdem quibus fuerat renouare neglexit, sed ne id quidem curauit, vt formã saltem eius & [n] extrema tanquã lineamenta seruaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanã, quos ita obliuione obsoletos videmus, vt non modò non colantur, sed etiam ignorẽtur? Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt [o] virorum penuria, cuius tanti mali non modò reddenda ratio nobis, sed etiam tanquam reis capitis quodammodo dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo remp. verbo retinemus, re ipsa verò iã pridem amisimus. Hæc Cicero fatebatur [p] longè quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de repub. disputare, adhuc tamen [q] ante aduentũ Christi. Quæ si [r] diffamata & præualescente religione Christiana sentirentur atque dicerẽtur, quis non istorum ea Christianis imputanda esse censeret? Quamobrem cur non curarunt dij eorum, ne tunc periret atque amitteretur illa resp. quã Cicero longè antequam Christus in carne venisset, tam lugubriter deplorat amissam? Viderint laudatores eius, etiam illis antiquis viris & moribus qualis fuerit, vtrum in ea viguerit vera iustitia: an fortè nec tunc fuerit viua moribus, sed picta coloribus. Quod & ipse Cicero nesciens, cum eã præferret expressit: sed aliâs, si Deus voluerit, hæc videbimus. Enitar enim suo loco, vt ostendam secũdum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit respublica, &

quid sit populus, loquente Scipione breuiter posuit, attestantibus etiam multis, siue ipsius, siue eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis, nunquam illam fuisse rempublicam, quia nunquam in ea fuit vera iustitia. Secundùm probabiliores autem definitiones, & pro suo modo quædam respublica fuit: & melius ab antiquioribus Romanis, quàm à posterioribus administrata est. Vera autem iustitia non est, nisi in ea republica, cuius conditor rectórque Christus est: si & ipsam rempublicam placet dicere, quoniam eam rem populi esse negare non possumus. ^f Si autem hoc nomen, quod alibi aliter vulgatum est, ab vsu nostræ locutionis est fortè remotius, in ea certè ciuitate est vera iustitia, de qua Scriptura sancta dicit: Gloriosa de te dicta sunt ciuitas Dei.

L. VIVES.

a QVando præsciebatur. } *Hunc locum sic lego: Quando præsentiebat ea corruptione, quam describit Salustius, iamiã peritura.*

Tiberius Gracchus

b Eo quippe tempore } *Cùm Tiberius Gracchus aduersa & perculsa nobilitate legem agrariam trib. pleb. tulisset, velletq. sibi tribunatũ continuari, quo & tutior ab iniuria diuitum esset, & cœpta perficeret. ne quis plura quàm quingena agri iugera possideret, à Scipione Nasica sequente senatu fustib. occisus est, corpúsque eius in Tiberim proiectum, Scipione Africano, de quo hic loquitur, bellum ad Numantiam gerente: qui introducitur à Cicerone in hortis suis cũ Lælio & Furio disputãs de repub. paucis diebus antequam mortẽ obiret: occisus vt creditur, opera C. Gracchi Tiberij & Semproniæ Gracchorum sororis, quam Scipio habebat vxorem.*

Scipionis Aemiliani mors

Legati Athenenses tres doctissimi

c Deinde Pilus } *Cùm inter secundum & tertium Punicum bellum Athenenses Romam legatos misissent Carneadem Academicum, & Critolaum Peripateticum, & Diogenem Stoicum, tres nobiliss. illius ætatis philosophos, Carneades vel exercendi sui, vel ostentãdi ingenij gratia, pro iustitia elegantem & acutam habuit orationem, Catone prisco, Galba, & aliis plerisq. principibus viris præsentibus: postridie pro iniustitia orauit eisdem audientibus: diluítq. omnia pridiana argumenta. aliáque attulit pro iniustitia fortiora, quod fecit ex more sectæ, cuius institutum est nihil ipsos affirmare tãtum confutare aliena. ex hac posteriore disputatione decerpsit suã. L. Furius Pilus, homo qui perbene Latinè loqui putabatur, literatiúsq. quã cæteri, aggressúsq; est accuratiss. oratione iustitiam vituperare, vt eloquentiam Lælij excitaret ad laudes illius virtutis: eadem mente qua Glauco lib. De repub. Platonis 2 iniustitiam laudat, vt Socratem de iustitia differentem audiret.*

L. Furius Pilus

d Remp,

d Remp. regi sine iniuria non posse. } *Vetus est illud: Sine iusti tia ne Iouem quidem posse principem agere, vt Plutarchus docet in libro de Doc. principum. cúmq. respublica ad se suámque libertatem tuendam sæpe cogeretur cum ciuibus agere iniquè, tum ad augendam potentiam multa contra ius ac bonum patraret, quæ prosperè deinde succedebant. Romani homines antiquum illud dictum inuerterũt, dixeruntque sine iniuria regi rempublicam non posse. Istud idem attingebat Carneades, vt Lactantius refert, & Romanis quoque ipsis dicebat, qui totius orbis potirentur dominio, si iusti velint esse, hoc est, si aliena restituant, ad casas esse redeundum, & in necessitate ac miseriis iacendum.*

Remp. sine iniuria regi nõ posse.

e Tum Lælius } *Huius concertationis meminit Cicero in Lælio.*

f Quanta sit in disput. d. vtil. } *Plato, Aristoteles: & omnes veteres philosophi in omni disputatione à definitione incipiendum esse censuerunt, & ita tradiderunt. Neque enim facilè de re quapiam disseras, ni prius quid ea sit posueris. Rodolphus Agricola in 1. lib. De dialectica inuentione. Vtilis est, inquit, hæc definiendi ratio, cùm propter rerum cognitionem, quæ definitione explicatæ, mirum est quo pacto velut certum quoddam signum destinandarum cogitationum proponat animo: tũ quod parit autoritatem differenti: neque enim rem melius noscere videtur, quàm qui quid ea sit, breuiter & aptè possit explicare. Hæc Agricola, quem hominem laudauit in Prouerbiis Erasmus meritissimo: & qui vnus exemplo potest esse fortunam in omni re dominari sicut Salustius inquit, eámq. res omnes ex libidine magis celebrare obscuraréque quàm ex vero. Vix & hac nostra, & patrum memoria fuit vnus atque alter dignior, qui multum legeretur, multúmq. in manib. haberetur, quàm Rodolphus Agricola Phrysius. Tantum est in eius operib ingenij, artis, iudicij, grauitatis, dulcedinis, eloquentiæ, eruditionis: at is paucissimis noscitur, vir non minus qui vt ab omnib. cognosceretur dignus quàm Politianus, vel Hermolaus Barbarus, quos mea quidem sententia, & maiestate & suauitate dictionis non æquat modò, sed etiam vincit.*

Definitionis vtilitas

Rodolphus Agricola

g Siue ab vno rege. } *Triplicem speciem tangit administrandæ reip. Nam vel resp. à populo ipso regitur: hanc Græci δημοκρατίαν dicunt, id est populi imperium: siue à paucis. hæc ὀλιγαρχία, id est, principatus paucorum, quæ sub se habet ἀριστοκρατίαν. id est, optimatum administrationem. Optimates nobiles appellant: sed re vera quicunque dignitate & opibus plurimum in repub. possunt, ij sunt optimates. Idcirco ὀλιγαρχία non multum videtur ab ἀριστοκρατία differre: quod & Cicero significat, cùm secundam partem dicit paucorum optimatum. Tametsi paulò diuersius idem de optimatibus pro Sestio, causæ videlicet inseruiens, vt solet. Regitur ciuitas interdum*

Regimen ciuitatis triplex

Optimates

ab vno, ea est μοναρχία principatus vnius.

Tyrannus h Quem tyrannum.} *Olim veteres reges omnes principésque etiam iustissimos tyrannos appellabant, vt apud Verg. & Horatium nam & ipsum nomen quod Græcorum est, principatum tantummodo significat. Plato qui vnus rectè administrat ciuitatem, vocatur τύραννος καὶ βασιλεὺς, tyrannus & rex. Festus lib 18. tyrannos dictos putat à Tyrrhenorum præcipua crudelitate. Sed illinc puto potius, quod introducto ab Atheniensibus populari administratione, & eos multis postea ciuitatibus æmulatis cœpit tyranni nomen in odium adduci. Et tyranni vocati sunt, qui sua commodis imperarent, non publicis: tum & à Romanis istud profectum, apud quos ingēs fuit odium regis regnique. sed & in Græcia quisquis in ciuitate dominabatur, quæ soleret esse libera, tyrannus dicebatur, non rex.*

i Dixit esse factionem.} *Memmius de optimatibus loquens apud Salustium: Metum à scelere suo ad ignauiam vestram transtulere, quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coegit: sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est.*

Amicitia Factio k Inter magnos eius principes.} *Finguntur sermoni illi interfuisse Scipio Africanus, C. Lælius qui cognominatus est Sapiens. L. Furius, tres per idem tempus, vt ait Porcius, qui agitabant nobiles: tum etiam iuuenes C. Fannius, Q. Scæuola augur, gener Lælij, Q. Tubero ex clarissimis familiis.*

Ennius l Ennij poetæ} *Huius præter fragmenta quædam, quæ ex variis antiquis scriptoribus colligere, & in vnum velut corpus dispersa redigere, in animo habeo, nihil extat. Rudiis natus est, vt Mela & Sylius sunt autores, quæ vrbs est Salentinorum. Tarenti primùm, dehinc Romæ familiariter vixit cum Catone, Galba, Flaminio, & aliis principibus, donatus ciuitate ab eodem Flaminio*

m Effatus.} *Aptissimo vsus est verbo religionum.*

n Extrema tanquam lineamenta.} *Similitudo à pictoribus deducta, qui primùm picturam lineis solis describunt, quæ dicitur monogramma: deinde colorem addunt & velut spiritum ac vitam corpori mortuo tribuunt.*

o Virorum penuria.} *Idem Salustius in Catilina dicit, remp. tanquam effœtam iam olim, nullum clarum virum producere.*

p Longè quidem} *Annos circiter septuaginta*

q Ante aduentum Christi.} *Annos sexaginta: tot enim sunt à Cicerone Cos. quo anno ipse libros De repub. scripsit, ad quadragesimum secundum annum imperij Augusti, quo natus est Christus.*

Diffamare r Diffamata.} *Fama extensa, diuulgata. In hoc sensu & alij vtūtur.*

Apuleius

Apuleius 4. Asini: Et salutis communis admonens diffamat incendio repētino domum suam possideri. Illud est lepidum, quod Remigius interpres Epistolarum Pauli, in Epistola priore ad Thessal. vbi interpretes verterat: A vobis diffamatus est sermo domini dicit pro manifesto & diuulgato Paulum parum de verborum proprietate solicitum diffamatum dixisse. Quid facias principibus istis scholarum, qui nondum sciunt Paulum non Latinè sed Græcè scripsisse? Tum etiam nimis est arrogans homines ignorantissimos huius rationis loquendi, toties de significatibus vocabulorum ineptè disputare & ineptius definire: quod passim in dialectica & philosophia faciunt, cùm nihil minus videri velint quàm grammatici, & indignissimè ferant, si quis paulò literatior de vocabulis in hisce artibus vel meminerit.

s Si autem hóc nomen.} *An hoc dicit quia respub. popularis est ciuitas, vbi populus imperat, regnum Christi vnius est?*

Quod diis Romanorum nulla vnquam cura fuerit, ne malis moribus respub. deperiret. CAP. XXII.

SEd quod pertinet ad præsentem quæstionem, quamlibet laudabilem dicant istam fuisse, vel esse remp. secundum eorum doctissimos autores, iam longè ante Christi aduentum pessima ac flagitiosissima facta erat: imò verò nulla erat, atque omnino perierat perditissimis moribus: vt ergo non periret, dij custodes eius populo cultori suo dare præcipuè vitæ ac morum præcepta debuerunt, à quo tot templis, tot sacerdotibus, & sacrificiorum generibus, tam multiplicibus variisque sacris, tot festis solennitatibus, tot tantorúmque ludorum celebritatibus colebantur, vbi nihil dæmones nisi negotium suum egerunt: non curantes quemadmodum illi viuerent, imò curantes vt etiam perditè viuerent, dum tamen honori suo illa omnia metu subditi ministrarent. Aut si dederunt, proferatur, ostendatur, & legatur, quas deorum leges illi ciuitati datas cōtempserint[a] Gracchi, vt seditionibus cuncta turbarent: quas[b] Marius, & [c]Cinna, & [d]Cato vt in bella etiā progrederētur ciuilia, [e]causis iniquissimis suscepta, & crudeliter gesta, crudeliúsque finita: [f] quas deniq; Sylla ipse, cuius vitam, mores, facta describentē Salustio, aliisque historiæ scriptoribus, quis non exhorreat? Quis illam remp.[g]non tunc perisse fateatur? An fortè propter huiuscemodi ciuium mores Vergilianam illam sententiam, sicut solent pro defensione suorum deorum opponere audebunt,

[h]*Discessere omnes adytis: arisque relictis*

Dij quibus imperium hoc ſteterat.

Primū ſi ita eſt, non habent cur querantur de religione Chriſtiana, quòd hac offenſi eos dij ſui deſeruerint, quoniam quidem maiores eorū iam pridem morib. ſuis ab vrbis altaribus tam multos ac minutos deos, tanquam muſcas abegerunt. Sed tamen hæc numinum turba vbi erat, cùm lōgè antequā mores corrumperentur antiqui,[i] à Gallis Roma capta & incenſa eſt? An præſentes fortè dormiebant? Tunc enim tota vrbe in hoſtiū poteſtate redacta, ſolus collis Capitolinus remanſerat: qui etiam ipſe caperetur,[k] niſi ſaltem anſeres diis dormiētibus vigilarent. Vnde penè[l] in ſuperſtitionem Ægyptiorū beſtias auéſque colentium, Roma deciderat,[m] cum anſeri ſolēnia celebrarent. Verùm de his aduentitiis, & corporis potius quàm animi malis: quę vel ab hoſtibus, vel alia clade accidunt nondum interim diſputo. Nunc ago de labe morum, quibus primùm paulatim decoloratis, deinde torrētis modo præcipitatis, tanta, quamuis integris tectis mœnibúſque facta eſt ruina reipublicæ, vt magni autores eorum eam tunc amiſſam non dubitent dicere. Rectè autem abſceſſerant vt amitterentur omnes adytis, aríſque relictis dij, ſi eorum de bona vita atque iuſtitia ciuitas præcepta cōtempſerat. Nunc verò quales quæſo dij fuerunt, ſi noluerunt cum populo cultore ſuo viuere, quem malè viuentem non docuerunt bene viuere?

L. VIVES.

Gracchi a GRacchi.} *T. Graccho qui bis Coſ bis triumphalis, cenſor & augur fuit, ex Cornelia minore Africani ſuperioris filia geniti, maxima & admirabili indole iuuenes: quorum vterque cùm legem agrariā tueretur, de agris diuidūdis, ab irritata nobilitate, in tribunatu cæſus eſt, Tiberius à Naſica priuato. Caius à L Opimio conſule nouem annis poſt: ille fuſtibus, hic iam ferro: quod fuit primum ciuile bellum in quo ad ferrum vſque ventum eſt, anno à Roma condita* DCXXVII.

Marius b Marius.} *Hic Arpinas fuit, nouus homo, ad ſeptimum conſulatum euectus: Iugurtham primùm, deinde Cymbros & Teutonas vicit, déque his omnibus triumphauit: ad extremum inuidia & odio L. Syllæ, qui bello Iugurthino legatus ipſius fuerat, bellum ciuile cum Sylla mouit, in quo ipſe Marius eſt victus. & in Africam fugit.*

Cinna c Cinna.} *Victo Mario cùm ad bellum Mithridaticum Sylla proficiſceretur, C. Cornelium Cinnam, & Octauium Coſſ. in vrbe reliquit. Cinna ſtudio rerum nouarum à collega diſſenſit. pulſúſque eſt ab eo, & à factione bonorum ex vrbe. quam iniuriam cum omni genere crudelitatis*

Cinna

Cinna vindicare statuisset, reuocato ex Africa Mario, bellum patriæ fecit: in quam cum magnis copiis ingressus, multósque mortales trucidauit, & se secundùm. Marium verò septimū consulem sine populi suffragiis creauit: quo in magistratu Marius decessit post multa fœdè & crudeliter perpetrata.

d Carbo.} *Carbones, vt Cicero ad Papyriū Pætum scribit, multi fuerunt ex Papyria gente, sed non illa patritia. Hic, de quo Augustinus loquitur, Cneus Papyrius Carbo fuit partium Marianarū, qui victus à Sylla, in Siciliā fugit, ibíque à Pompeio magno interfectus est Lilybæi.* Carbo

e Causis iniquissimis.} *L. Sylla, & Q. Pompeio Coss. Asia prouincia & bellum Mithridaticum Syllæ obuenerat. Hoc ægrè ferebat Marius, propter antiquas cum Sylla simultates, iam inde à bello Iugurthino: itaque per P. Sulpitium tribunum pleb. seditiosissimum & sceleratissimum hominem, efficere conatus est, vt populus Mithridaticum bellum sibi mandaret. Populus tametsi ingenti tumultu trib. ferente sciuit tandem, ac iussit. Hanc contumeliam non tulit Sylla, & implorato à suo exercitu auxilio, legatos Marij, qui ad accipiendas legiones Capuā uenerant, violauit, infestásque legiones ad vrbem admouit, vim & fraudem inimicorum vlturus. Hinc semina bellorum omnium ciuilium. Nam Marius cum sua factione in vrbe ad Esquilias occurrit, & iusta acie decertatum atrociter est.* Belli ciuilis Mariani origo

f Quas denique Sylla.} *Fuit hic patritius ex gente Cornelia, cúmq; strenuam operam bello sociali nauasset reip. Cos. factus est. In eo magistratu bello ciuili profligato, victóque deinde Mithridate, & superatis Mario iuuene, Carbone, Norbano, Sertorio, Domitio, Scipione, & aliis Marianis, dictaturam in perpetuam lege Valeria inuasit, in qua multa milia ciuium Rom. crudelissimè proscripsit, homo immanissimus, & in omnes voluptates proiectissimæ libidinis.* Sylla

g Non tunc periisse.} *Lucanus verbis Catonis.*

Olim vera fides Sylla Marióque receptis Libertatis obit.

h Discessere omnes adytis.} *Carmen est Vergilij 2. Æneid. quod Seruius & Macrobius putant pertinere ad euocationem deorum. Nam cùm oppugnabātur ciuitates, erátque in animo imperatoribus eas demoliri, ne cōtra deos geri bellum videretur, iique suis sedibus moueri inuiti, quod nefas erat, euocabātur ex obsessa ciuitate ab imperatore obsidere, vt in vrbem victricem volentes migrarent. Sicut Veiis fecit Camillus, & Carthagini atque Numantia Scipio, & Mummius Corinthi.* Euocationes deorū

i A Gallis Roma.} *Galli transalpini sæpe in Italiam migrarunt magna manu: postremi eorum fuere Senones: hi Clusium petierunt, hinc Romam, quam & ceperunt anno ab ea condita CCCLX. solíne an ca-* Roma à Gallis capta

teris Gallis cisalpinis adiunctis,incertum.

Anseres Capitolini k Nisi saltem anseres.} *Historia est, & apud historicos, & apud poetas vulgatissima,cùm Galli explorata ad arcem via silentio noctis ad eam ascenderet,obdormientesque vigiles, clangore anserū,qui in Capitolio seruabantur Iunoni sacri,proditi, Ita M. Manlius correptis armis quem primum Gallum iam in summo consistentem offendit, vmbone deturbauit,Hic alios secum pondere corporis traxit in ruinam: interea Romani ad tumultum accurrerunt,& Galli magna vi repulsi sunt.*

Aegyptiorum dij belluini l In superstitionem Ægyptiorum }*Hi quasdam beluas propter vtilitatem consecrarunt, tanquam deos, vt Cicero in primo De nat. deorum inquit.Et fusè Diodorus lib.sue Biblio.2.velut canem, felem, ibim,bouem,crocodilum,ancipitrem,& alia.*

Anserū apud Rom. honor m Cum ans.}*Propter illud beneficium Romæ quot annis.vt Plutarchus in Fortuna Romanorum scribit,dicam Latinè Budæi verbis, quibus enim possem elegantius? Canis in crucem sublatus visitur, anserque in eleganti grabatulo,gestariolóve, quàm decentissime sedens. Plinius libro vigesimo nono: Eadem de causa supplicia annua canes pendunt inter edem Iuuentutis & Summani,viui in furcas sambucea arbore fixi. Quin & Censores primum omnium,quæ pro magistratu faciunt, sacrorum anserum cibos locant.*

Varietates rerum temporalium,non ex fauore,aut impugnatione dæmonum,sed ex veri Dei pendere iudicio.

CAP. XXIII.

QVid quod etiam videntur eorum affuisse cupiditatibus implendis,& ostenduntur non præfuisse refrænandis? [a] Qui enim Marium nouum hominem & ignobilem, cruentissimum autorem bellorum ciuilium, atque gestorem,vt septies consul fieret adiuuerunt, atque vt in septimo suo consulatu moreretur senex, nec in manus Syllæ futuri mox victoris irrueret:cur nō etiam iuuerunt, vt à tantorum se compesceret immanitate facinorū? Si enim ad hæc eum dij eorū non iuuerunt,non paruum est.quod & fatentur etiam nō propitiis diis suis posse accidere homini istam temporalem,quam nimis diligunt tātam fœlicitatem,& posse homines sicut fuit Marius,salute,viribus,opibus,honoribus, dignitate,longæuitate cumulari,& perfrui diis iratis: posse etiā homines,sicut fuit Regulus,captiuitate,seruitute,inopia,vigiliis,doloribus excruciari & emori diis amicis. Quod si ita esse concedunt,[b] cōpendio nihil eos prodesse,& coli superfluo confitentur. Nam si virtutibus animi & probitate vitæ, cuius præmia

præmia post mortem speranda sunt, magis cōtraria vt populus disceret: instituerunt: si nihil etiam in his transeuntibus & temporalibus bonis, vel eis quos oderunt nocent, vel eis quos diligunt prosunt. vt quid coluntur, vt quid tanto studio colēdi requiruntur? Cur quia laboriosis tristibúsq; temporibus tanquam offensi obscesserint murmuratur, & propterea Christiana religio conuitiis indignissimis læditur? Si autem habent in his rebus, vel beneficij, vel maleficij potestatem, cur in eis affuerunt pessimo viro Mario, & optimo viro Regulo defuerunt? An ex hoc ipsi intelligūtur iniustissimi & pessimi? Quòd si propterea magis timendi & colendi putantur, neque hoc putentur. Neque enim minus eos inuenitur Regulus coluisse, quàm Marius. Nec ideo vita pessima eligenda videatur, quia magis Mario quàm Regulo dij fauisse existimantur. [c] Metellus enim Romanorum laudatissimus, [d] qui habuit quinque filios consulares, etiam rerum temporalium fœlix fuit, [e] & Catilina pessimus oppressus inopia & in bello sui sceleris prostratus infœlix: & verissima atque certissima fœlicitate præpollent boni Deum colentes, à quo solo conferri potest. Illa igitur respublica malis moribus cùm periret, nihil dij eorum pro dirigendis vel corrigendis egerunt moribus, ne periret, imò deprāuandis & corrumpendis addiderunt moribus, vt periret. Nec sese bonos fingant, quòd velut offensi ciuium iniquitate discesserint. Prorsus ibi erant, produntur, conuincuntur, nec subuenire præcipiendo, nec latere tacendo potuerunt. [f] Omitto quod Marius à miserantibus Minturnensibus Maricæ deæ in loco eius commendatus est, vt ei omnia prosperaret, & ex summa reuersus desperatione incolumis in Vrbem duxit crudelem crudelis exercitum. Vbi quàm cruenta, quàm inciuilis, hostilísque immanior eius victoria fuerit: eos qui scripserunt legant qui volunt. Sed hoc, vt dixi, omitto, nec Maricæ nescio cui tribuo Marij sanguineam fœlicitatem, sed occultæ potius prouidentiæ Dei ad istorum ora claudenda, eósque ab erroribus liberandos, qui non studiis agunt, sed hæc prudenter aduertunt. Quia etsi aliquid in his rebus dæmones possunt, tantum possunt, quantum secreto omnipotentis arbitrio permittuntur: ne magnipendamus terrenam fœlicitatem, quæ sicut Mario malis etiam plerunque conceditur, nec eam rursus quasi malam arbitremur, cùm ea multos etiam bonos ac pios vnius

Dei veri cultores, inuitis dæmonibus prępolluisse videamus: nec eosdem immundissimos spiritus, vel propter hęc ipsa bona maláve terrena propiciandos, aut timendos existimemus. Quia sicut ipsi mali homines in terra, sic etiam illi nō omnia, quę volunt facere possunt, nisi quantum illius ordinatione sinuntur, cuius plenè iudicia nemo comprehendit, iustè nemo reprehendit.

L. VIVES.

Marij crudelitas a QVi enim Marium. } *Hic ex Africa reuersus ad pileū seruos euocauit: Colonias, Hostiā, Antium, Lauinium, Aritiā crudeliter diripuit atque vastauit: vrbem ingrediens signum militibus dedit, vt quemcunque non resalutasset occiderent. Dici non potest, quàm multi hoc modo interierint & nobiles & ignobiles. Lucanus optimè paucis verbis Marij crudelitatem descripsit:*

Vir ferus, & fato cupienti perdere Romam Sufficiens.

Hic tamen septimum consul, vt dixi, in lecto suo interiit. Sicut Lucanus inquit:

Fœlix, & euersa consul moriturus in vrbe.

Rediit paulò pòst Sylla ex Asia, & Marium filium omnésque Marianarum partium duces sustulit.

b Compendio. } *Lusit Augustinus antithetis, compendio & superfluo: vel compendio, id est, breuiter, vel compendio, id est, vtilitati, cuius contrarium est dispendium.*

Metelli fœlicitas c Metellus. } *Valerius lib 7. & Plinius itidem 7. Q Metellus Macedonicus fœlicissimus ab omnibus iudicatus est, quod omnibus corporis & animi dotibus præditus fuerit: idem consul & censor, idem magnum bellum fœliciter gesserit, triumpharit, quatuórque filios reliquerit, tres consulares, duos triumphales, vnum censorium, quartum prætorium & consulatus candidatum, vt scribit Velleius, quem magistratum adeptus est: tres filias clarissimis viris nuptas ex quibus nepotes viderit, & à tāta támque illustri & honorata turba à se progenita, extrema senecta facilimo vitæ curriculo vsus, rogo sit impositus.*

d Quinque filios consulares. } *Hæc historia ab aliquo sciolo deprauata est, nec credo sic Augustinum eam scripsisse, nisi quis dicat quinque illos filios fuisse consulares, id est, consulatu dignos. quod acutissimè & aispex.t meus festiuissimus interpres, & planè nunquam tam acutè vidisset, nisi legisset, dialecticam, ita vt sint consulares, quasi consulabiles, vel consulificabiles, magistraliter loquendo, hoc est apti nati ad fiendum consules.*

Catilina e Et Catilina. } *Mores & vita L. Sergij Catilinæ notiores sunt, propterea*

pterea quòd Salustius qui de iis scripsit, frequens est in manibus hominum Hunc ad coniurationem contra patriam inter cætera inopia reisa mi iaris stimulatum ferunt, cui profusissimo & sumptuosissimo nihil satis erat. Nam sub Sylla multa rapuerat, multa à Sylla dono acceperat. Quo Sylla cùm in aliis permultis, tum in occidendo M. Mario fuerat usus carnifice.

f Omitto quod Marius. } *C. Marius cùm ex ciuili pugna prima fugeret, Minturnas Campaniæ oppidum peruenit. Minturnenses eum, vt gratum Syllæ victori facerent, immisso percussore tollere decreuerant. Cùmque is aspectu & increpatione Marij fugisset, in religionem oppidanis venit, tanquam in numinum protectione Marius esset, ita eum ad proximum oppido lucum produxerunt, qui Maricæ sacer erat, vt inde quà liberet abiret. Plutar. in Vita Marij. Velleius paludem Maricæ dicit. De Marica Lactantius: Quæ prius, inquit, Circe post factam diam Maricam vocatum. Seruius 7. Aeneid. & Maricam dicit vxorem fuisse Fauni, quæ est dea littoris Minturnensium iuxta Lyrim fluuium. Horatius:* Marij fuga Marica

Innantem Maricæ

Littoribus tenuisse Lyrim.

Quòd si voluerimus accipere vxorem Fauni, non procedit. Dij enim τοπικοὶ id est, locales, ad alias regiones nunquam transeunt. Sed potest dictum esse per poeticam licentiam, Laurentino Marica, cùm sit Minturnensis. Dicunt alij per Maricam Venerem intelligi debere, cuius fuit sacellum iuxta Maricam in quo erat scriptum, ναὸν τῆς ἀφροδίτης. Sanè Hesiodus Latinum Circes & Vlyssis filium dicit, quod & Vergilius tangit dicendo:

Solis aui specimen.

Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum est Iginij, qui ait Latinos plures fuisse: vt intelligamus poetam abuti nominum similitudine Tantùm Seruius.

De Syllanis actibus, quorum se dæmones ostentauerunt adiutores.

CAP. XXIIII.

Ylla certè ipse, [a] cuius tempora talia fuerunt vt superiora, quorum vindex esse videbatur, illorũ comparatione quærerentur, cùm primum ad vrbem contra Marium castra mouisset, adeò læta exta immolanti fuisse scribit Liuius, vt custodiri se [b] Posthumius haruspex voluerit capitis supplicium subiturus, nisi ea quę in animo Sylla haberet, diis iuuantibus impleuisset. Ecce non discesserant adytis, arisque relictis dij, quan-

do de rerũ euentu prædicebant, nihílq; de ipsius Syllæ correctione curabant. Promittebãt præsagiendo fœlicitatem magnam, nec malam cupiditatem minando frangebant. Deinde cùm esset in Asia bellum Mithridaticum gerens, per Lucium Titiũ ei mandatũ est à Ioue, quòd esset [c] Mithridatem superaturus: & factũ est. Ac postea molienti redire in vrbẽ, & suas amicorũmq; subortas iniurias ciuili sanguine vlcisci, iterum mandatũ est ab eodem Ioue per militem quendam legionis sextæ, prius se de Mithridate prænunciasse victoriam, & tunc promittere daturũ se potestatẽ, qua recuperaret ab inimicis rempublicã non sine multo sanguine. Tum percõtatus Sylla, quæ forma militi visa fuerit, cùm ille indicasset eã, recordatus eius est quam prius ab illo audierat, qui de Mithridatica victoria ab eodem mandata pertulerat. Quid hic responderi potest quare dij curauerint velut fœlicia ista nũciare, & nullus eorũ curauerit Syllã monẽdo corrigere, tanta mala factu rũ scelestis armis ciuilibus, qualia non solùm fœdarent, sed auferrent omnino rempublicam? Nẽpe intelliguntur dæmones, sicut sæpe iam dixi. Notúmque nobis est in literis sacris, résque ipsæ satis indicant negotium suũ agere, vt pro diis habeantur, vt colãtur, vt ea illis exhibeantur, quibus ij qui exhibent sociati, vnà pessimam causam cum eis habeant in iudicio Dei. Deinde cùm venisset Tarentũ Sylla, atq; ibi sacrificasset, vidit in capite vitulini iecoris similitudinem coronæ aureæ. Tunc Posthumius haruspex ille respondit præclarã ei victoriam significari, iussitq; vt extis illis solus vesceretur. Postea paruo interuallo [d] seruus cuiusdam Lucij Pontij, vaticinando clamauit: A Bellona nũcius venio, victoria tua est Sylla. Deinde adiecit, arsurũ esse Capitolium. Hoc cùm dixisset, continuò egressus è castris, postera die concitatior reuersus est, & Capitoliũ arsisse clamauit. Arserat autẽ reuera Capitolium. Quod quidem dæmoni & prȩuidere facilè fuit, & celerrimè nuntiare. Illud sanè attende, quod ad causam maximè pertinet, sub qualibus diis cupiant esse, qui blasphemant Saluatorem, volutates fidelium à dominatu dȩmonũ liberantẽ. Clamauit homo vaticinãdo, victoria tua est Sylla, atq; vt id diuino spiritu clamasse crederetur, nunciauit etiã aliquid, & propè futurũ, & mox factũ, vnde longè aberat per quẽ ille spiritus loquebatur. non tamen ille clamauit, ab sceleribus parce Sylla, quæ ille victor tam horrenda commisit, cui corona aurea

rea ipsius victoriæ illustrissimū signū in vetulino iecore appa ruit. Qualia signa si dij iusti dare solerent, ac non dæmones impij, profectò illis extis, nefaria potius atq; ipsi Syllæ grauiter noxia mala futura monstrarent. Neque enim eius dignitati tantu profuit illa victoria, quantū nocuit cupiditati. Qua factum est, vt immoderatis inhias, & secūdis rebus elatus, ac præcipitatus, magis ipse periret in moribus, quàm inimicos in corporibus perderet. Hæc illi dij verè tristia veréq; lugenda, non extis, non auguriis, non cuiusquam somnio vel vaticinio prænunciabant. Magis enim timebant, ne corrigeretur, quàm ne vinceretur. Imò verò [c] satis agebāt vt victor ciuium gloriosus, victus atque captiuus nefandis vitiis: & per hæc ipsis etiam dæmonibus multo obstrictius obsideretur.

L. VIVES.

a Sylla certè ipse. } *Cùm tam sæuè atque impotēter Mariani in republica dominarentur, Sylla omnium votis desideriisq; ad vindictam expectabatur: tum ipse ex bonis initiis in tantam crudelitatem euasit, vt mitissimus tunc sit visus Marius præ illo, Lucanus:* *Syllæ crudelitas*

Sylla quoque immensis accessit cladibus vltor,
Ille, quod exiguum restabat sanguinis vrbis
Hausit. Et pòst:
Tunc data libertas odiis resolutáque legum
Frænis ira ruit non vni cuncta dabantur.
Sed fecit sibi quisque nefas. semel omnia victor
Iusserat.

b Posthumius } *Cicero lib. 1. De diuinatione, hunc haruspicem etiam belli socia significat fuisse cum Sylla: quo bello Cicero ipse militauit. Idem Valer. lib. 1. De prodigiis.* *Posthumius.*

c Mithridatem } *Hic fuit fortissimus rex Ponti, cui bellum est à pop. Rom. indictum, quòd Nicomedem è Bithynia expulisset: at bellum exarsit supra modum, postea quàm rex quicquid ciuium Romanorum in suo regno negotiabatur, vno die iussit occidi. Huius opes luxauit Sylla: fregit L. Lucullus: extinxit Cn. Pompeius. qui totum eius regnum in potestatem Romanorum redegit, ipso occiso. Plutar in Vitis, & Appianus Alexan in Mithridatico Florus & alij.* *Mithridates*

d Seruus cuiusdam. } *Idem Plutar. in Sylla: Capitolium à Tarquinio Superbo rege est extructum in rupe Tarpeia, templum Ioui omnium pulcherrimum ab Horatio Pulullo Coss. dedicatum, primo libertatis anno. Arsit bello ciuili Mariano, Cn. Carbone, & L. Scipione Coss. anno ab Vrbe condita dclxxi. restitutum à Sylla: refectum*

verò & dicatum à Q. Catulo: hoc solum fœlicitati Syllæ negatum, vt ipse idem dicebat. Sunt qui putent opera Syllæ incensum Capitolium, alij Carbonis Coss. Appianus in bello ciuili fortuitam fuisse deflagrationem, & causam latere scribit.

e Satis agebant.} *Diligenter & anxiè curabant, quod & satagitare dicitur.*

Quantum maligni spiritus ad flagitia incitent homines cùm in committendis sceleribus quasi diuinam exempli sui interponunt autoritatem, CAP. XXV.

ILlinc verò quis non intelligat, quis non videat, nisi qui tales deos imitari magis eligit, quàm diuina gratia ab eorum societate separari, quantum moliantur maligni isti spiritus exemplo suo, velut diuinam autoritatem præbere sceleribus? Quinetiam [a] in quadam Cāpaniæ lata planicie, vbi non multò post ciuiles acies nefario prælio conflixerūt, inter se prius pugnare visi sunt. Nanque ibi auditi sunt primū ingentes fragores, móxq; multi se vidisse nunciarunt per aliquot dies duas acies præliari. Quæ pugna vbi destitit, vestigia quoq; velut hominū & equorū, quanta de illa conflictione exprimi poterant, inuenerūt. Si ergo veraciter inter se numina pugnarūt, iam bella ciuilia excusentur humana: consideretur tamē quæ sit talium deorū vel malitia, vel miseria. Si autem se pugnasse finxerunt, quid aliud egerunt, nisi vt sibi Romani bellando ciuiliter, tanquā deorum exemplum nullū nefas admittere viderentur? Iam enim cœperāt bella ciuilia, & aliqua nefandorum præliorum strages execrāda præcesserat. [b] Iam multos mouerat, [c] quod miles quidam dum occiso spolia detraheret, fratrē nudato cadauere agnouit, ac detestatus bella ciuilia, & seipsum ibi perimēs fraterno corpori adiunxit. Vt ergo tanti huius mali minimè tæderet, sed armorū scelestorum magis magisq; ardor increscet, mox hi dæmones, quos illi deos putabāt, & colendos esse ac venerandos arbitrantur, inter se pugnantes hominibus apparere voluerunt, ne imitari tales pugnas ciuica trepidaret affectio, sed potius humanū scelus diuino excusaretur exemplo. Hac astutia maligni spiritus etiam ludos, vnde multa iam dixi, scenicos sibi dicari sacrariq; iusserunt, vbi deorum tanta flagitia theatricis cāticis atque fabularum actionibus celebrata sunt, vt quisquis eos talia fecisse crederet, & quisquis non crederet, sed tamen illos libentissimè sibi talia velle exhiberi cerneret, securus

imitaretur. Ne quis itaque existimaret in deos conuitia potius quã eis dignũ aliquid scriptitasse, [d] vbicunq; illos inter se pugnasse poetæ cõmemorarũt, ipsi ad decipiẽdos homines poëtarum carmina firmauerunt, pugnas videlicet suas non solùm per scenicos in theatro, verumetiã per seipsos in campo humanis oculis exhibẽtes. Hæc dicere cõpulsi sumus, quoniam pessimis moribus ciuium, Romanam remp. iam antea perditã fuisse, nullámq; remansisse ante aduentum domini nostri Iesu Christi, autores eorũ dicere, & scribere minimè dubitauerũt. Quam perditionem diis suis non imputant, qui mala transitoria quibus boni, seu viuant, seu moriantur, perire non possunt, Christo nostro non imputant: cùm Christus noster tanta frequenter pro moribus optimis præcepta contra perditos mores: dij verò ipsorum nullis talibus præceptis egerint aliquid cum suo cultore populo, pro illa repub. ne periret, imò eosdem mores velut suis exemplis autoritate noxia corrumpendo egerũt potius vt periret. Quam non ideo, vt arbitror, tunc periisse quisquam iam dicere audebit, quia

Discessere omnes adytis, arisque relictis

Dij: veluti amici virtutibus cum vitiis hominum offenderentur, quia tot signis extorum, auguriorum, vaticiniorum, quibus se tanquàm præscios futurorum auditorésque præliorum iactare & cõmendare gestiebãt, conuincuntur fuisse præsentes: qui si verè abscessissent, mitius Romani in bella ciuilia suis cupiditatibus, quàm illorum instigationibus exarsissent.

L. VIVES.

a IN quadam Campaniæ lata planicie.} *Iulius Obsequens: Lucio Scipione, C. Norbano Coss. inter Capuam & Vulturnum ingens signorum sonus, armorumq; horrendo clamore auditus, ita vt viderentur duæ acies concurrere per plures dies. Rei miraculo intus considerantibus vestigia equorum, hominum, & recens protritæ herbæ, & virgulta visa molem ingentis belli portendere. Hæc ille. Porrò Scipio & Norbanus fuerunt primi consules, cum quibus Sylla reuersus in Italiam confixit. nam Marianarum erant partium.* *Acies audita inter se concurrentes.*

b Iam multos mouerat.} *Cùm enim in diuersa acie propinqui sese conspiciunt, tunc demum bellum esse ciuile intelligunt. Sic Lucanus in 4.*

Postq.; am spatio languentia nullo
Mutua conspicuis habuerunt lumina vultus,
Et fratres natósq; suos videre patrésq;,
Deprehensum est ciuile nefas.

c Quod miles quidam,&c.} *Liuius lib.79. Hoc contigit cùm Cinna & Marius infesta signa ad vrbem duxerũt, quibus occurrit C. Pompeius Magni pater. Valer. lib. 5 dicit militem Pompeianum occidisse fratrem, qui erat in exercitu Sertorij. Liuius pro Sertorio Cinnam habet. Fieri vtrunque potest: nam exercitus omnes ferè erant Cinnæ, qui tamen in quatuor partes erant diuisi, quarum vnam Cinna ipse, alteram Marius ductabat, tertiam Quintus Sertorius, quartam Cn. Carbo. & Orosius concurrisse cum Sertorio Pompeium scribit, qua pugna contigisse hoc de duobus fratribus refert.*

Fratres inter se concurrentes

d Vbicunque illos inter se pugnasse.} *Homerus bello Troiano deos inter se facit pugnantes, Martem, Venerem, & Apollinem, contra Palladem, Iunonem, & Neptunum.*

De secretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cùm palàm in sacris eorum omnis nequitia disceretur.

CAP. XXVI.

Quæ cùm ita sint, cùm palàm apertéque turpitudines crudelitatibus mixtæ, & opprobria numinum & crimina, siue prodita, siue conficta ipsis exposcentibus, & nisi fierent irascentibus, etiam certis & statis solennitatibus consecrata illis, & dicata claruerint, atque ad omnium oculos vt imitanda proponerentur spectanda processerint: [a] quid est quod iidem ipsi dæmones, qui se huiuscemodi voluptatibus immundos spiritus esse confitentur, qui suis flagitiis & facinoribus, siue indicatis, siue simulatis, eorúmque sibi celebratione expetita ab impudentibus, extorta à pudentibus, autores se vitæ scelestæ immundæq; testãtur: perhibenter tamen in adytis suis secretísq; dare quædam bona præcepta de moribus, quibusdam velut electis sacratis suis? Quod si ita est, hoc ipso callidior aduertenda est, & conuincenda malitia spirituum noxiorum. Tanta enim vis est probitatis & castitatis, vt omnis vel penè omnis eius laude moueatur humana natura, nec vsque adeò sit turpitudine vitiosa, vt totum amittat sensum honestatis. Proinde malignitas dæmonum, nisi alicubi se, quemadmodum scriptum in nostris literis nouimus, transfiguret in angelum lucis, non implet negotium deceptionis. Foris itaque populus celeberrimo strepitu impietas impura circumsonat, & intus paucis castitas simulata vix sonat. Præbentur propatula pudendis, & secreta laudandis. Decus latet, & dedecus patet, quod malum geritur, omnes cóuocat spectatores: quod bonum dicitur, vix aliquos inuenit auditores:

tores:tãquam honesta erubescẽda sint,& inhonesta gloriãda. Sed vbi hoc nisi in dæmonũ tẽplis?vbi nisi in fallaciæ diuersoriis?Illud enim fit,vt honestiores,qui pauci sunt, capiantur, hoc autem ne plures qui sunt turpissimi,corrigantur. Vbi & quando sacrati cælestis audiebant castitatis præcepta, nescimus,[b]ante ipsum tamen delubrũ,vbi simulachrum illud locatũ conspiciebamus,vniuersi vndiq; cõfluentes, & vbi quisque poterat stantes,ludos qui agebãtur intentissimi spectabamus, intuẽtes alternãte cõspectu, hinc meretriciam põpam [c] illinc virginẽ deam,illam suppliciter adorari,ante illam turpia celebrari.Non ibi pudibundos minus, nullam verecundiorem scenicã vidimus:cũcta obscœnitatis implebãtur officia. Sciebatur virginali numini quid placeret,& exhibebatur quod de templo domũ matrona doctior reportaret. Nonnullæ prudentiores auertebant faciẽ ab impuris motibus scenicorum, & artem flagitij videre erubescentes,furtiua intẽtione discebant.Hominibus nanq; verecundabantur,ne auderent impudicos gestus ore libero cernere,sed multò minus audebãt sacra eius,quã venerabantur casto corde,damnare,Hoc tamen palàm discendũ præbebatur in tẽplo,ad quod perpetrandum saltẽ secretũ quærebatur in domo. Mirum nimiũ si vllus ibi erat pudor mortalium,quo humana flagitia non liberè homines cõmitterent,quæ apud deos etiã religiosè discerẽt iratos habituri nisi etiã exhibere curarent. Quis enim alius spiritus occulto instinctu nequissimas agitat mentes,& instat faciendis adulteriis,& pascitur factis,nisi qui etiã sacris talib.oblectatur,constituẽs in tẽplis simulachra dæmonũ, amãs in ludis simulachra vitiorum, susurrans in occulto verba iustitiæ ad decipiendos etiam paucos bonos,frequentans in aperto inuitamenta nequitiæ,ad possidendos innumerabiles malos?

L. VIVES.

a Quid est quod idem ipsi.} *Locus deprauatus , sic esset sensus apertior .quid est cùm idem ipsi dæmones qui se huiuscemodi voluptatibus immundos spiritus esse confitentur, & pòst : autores se vitæ scelestæ immundæq; testentur.*

b Ante ipsum tamen delubrũ vbi simulachrũ. } *De Flore deæ ludis sentit,qui à meretricibus turpissimis & impudentissimis celebrabantur,vt Plutarchus,& Ouidius, & alij scribunt : quippe cùm fuerit & Flora ipsa meretrix.Lactantius lib.I. Celebrantur Floræ ludi cum omni lascivia,conuenienter memoriæ meretricis. Nam præter vero* *Flora dea*

borum licentiam, quibus obscœnitas omnis effunditur, exuuntur etiam vestibus populo flagitante meretrices, quæ nunc mimorum funguntur officio, & in conspectu populi vsque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.

c Illinc virginem deam, illam suppliciter adorari. } *Vestam. Pridie Calendas Maias festum erat Floræ, & Vestæ, & Apollinis & Augusti in palatio, Ouidius quarto Fastorum.*

Exit & in Maias festum Florale Calendas,
Tunc repetam, nunc me grandius vrget opus.
Aufert Vesta diem, cognati Vesta recepta est
Limine, sic iusti constituere patres.
Phœbus habet partem, Vestæ pars altera cessit,
Quod superest illis tertius ipse tenet.
State Palatinæ laurus, prætextáque quercus
Stet, domus æternos tres habet vna deos.

Quanta euersione publicæ disciplinæ Romani diis suis placandis sacrauerint obscœna ludorum. CAP. XXVII.

a VIr, grauis & philosophus Tertullius ædilis futurus, clamabat in auribus ciuitatis, inter cætera sui magistratus officia sibi Floram matrem ludorum celebritate placandam:[b] qui ludi tantò deuotius, quantò turpius celebrari solent.[c] Dicit in alio loco iam consul in extremis periculis ciuitatis, & ludos per decem dies factos: neque rem vllam quæ ad placandos deos pertineret prætermissam, quasi non satius erat tales deos irritare tẽperantia, quàm placare luxuria: & eos honestate ad inimicitias prouocare, quàm tanta deformitate lenire. Neque enim grauius fuerant quamlibet crudelissima immanitate nocituri[d] homines, propter quos placabantur, quàm nocebãt ipsi cum vitiositate fœdissima placarentur. Quãdoquidem vt auerteretur quod metuebatur ab hoste in corporibus, eo modo dij cõciliabantur, quo virtus debellaretur in mentibus, qui non opponerentur defensores oppugnatoribus mœnium, nisi prius fierent expugnatores morum bonorum. Hanc talium numinum placationem petulantissimam, impurissimam, impudentissimam, nequissimam, immundissimam, cuius actores laudanda Romanę virtutis indoles honore priuauit,[e] tribu mouit, agnouit turpes, fecit infames: hanc inquam pudendam veræque religioni aduersandam & detestandam talium numinum placationem, has fabulas in deos illecebrosas atque criminosas, hæc igno-

ignominiosa deorũ facta scelerate turpitérque confícta, vel sceleratius turpiúsq; commissa, oculis & auribus publicis ciuitas tota discebat: hæc commissa numinibus placere cernebat, & ideo non solùm illis exhibenda, sed sibi quoque imitanda credebat: non illud nescio quid vel bonum vel honestum, quod tam paucis, & tam occulte dicebatur, si tamen dicebatur, vt magis ne innotesceret quàm ne non fieret, timeretur.

L. VIVES.

a VIr grauis & philosophus Tertullius.} *Legendum esse Tullium certum est. Nam ea quæ hic ex eo adducit Augustinus. sunt in eius Orationibus Dicendum ergo, vel: Vir grauis & philosophaster Tullius: vt irrideat Augustinus eius philosophiam, quæ à tam stultis religionibus nequiuerit ipsum liberare: vel Vir grauis & philosophus Tertullius, vt non solùm vulgus, sed principes deditos esse huiusmodi spurcitiis ostendat: nec quosuis principes, sed graues, & eosdem philosophos, nec infimæ notæ, sed præcipuos: vt ter ad augendam significationem eius philosophia fa it. sicut ter maximus. Cicero ergo Actione in Verrē 6. Nunc sum designatus ædilis, habeo rationem quid à populo Romano acceperim: mihi ludos sanctissimos maxima cum ceremonia Cereri, Libero, Liberæq; faciendo, mihi Floram matrem populo, plebique Romanæ ludorum celebritate placandam.* *Aedilis curulis officiũ*

b Qui ludi.} *Tales erant vt præsente Catone Minore actores agere noluerint. Seneca, Valerius, Plutarchus, Martialis.*

c Dicit in alio loco iam consul.} *Actione in Catilinam 3.*

d Homines propter quos.} *Catilina cum suis coniuratis.*

e Tributa amouit.} *In antiquis est, Tribu mouit: melius.*

De Christianæ religionis salubritate.

CAP. XXVIII.

AB istarum ergo immundissimarum potestatum Tartareo iugo & societate pœnali erui per Christi nomen homines, & in lucem saluberrimæ pietatis ab illa perniciosissimæ impietatis nocte transferri quæruntur, & murmurant iniqui & ingrati, & illo nefario spiritu, altius obstrictiúsque oppressi, quia populi confluunt ad ecclesias casta celebritate, honesta vtriusque sexus discretione: vbi audiant, quàm bene hic ad tempus viuere debeant, vt post hanc vitam beate sempérq; viuere mereantur. Vbi sancta scriptura iustitiæque doctrina, de superiore loco in cōspectu omnium personante, & qui faciunt, audiant ad præmium, & qui nō fa-

ciunt, audiant ad iudicium. Quò etſi veniunt quidam talium præceptorum irriſores, omnis eorum petulantia aut repentina immutatione deponitur, aut timore vel pudore comprimitur. Nihil enim eis turpe ac flagitioſum ſpectandum imitandúmque proponitur, vbi veri Dei, aut præcepta inſinuantur, aut miracula narrantur, aut dona laudantur, aut beneficia poſtulantur.

De abiicien do cultu, Deorum cohortatio ad Romanos.

CAP. XXIX.

HÆc potius concupiſce, ô indoles Romana laudabilis, ô progenies Regulorum, Scæuolarum, Scipionum,[a] Fabritiorum: hæc potius concupiſce, hæc ab illa turpiſſima vanitate & fallaciſſima dæmonum malignitate diſcerne.[b] Si quid in te laudabile naturaliter eminet, non niſi verà pietate purgatur atque perficitur, impietate autem diſpergitur, & punitur. Nunc iam elige quid ſequaris, vt non in te, ſed in Deo vero ſine vllo errore lauderis. Tunc enim tibi gloria popularis affuit, ſed occulto iudicio diuinæ prouidentiæ vera religio, quam eligeres, defuit. Expergiſcere,[c] dies eſt;[d] ſicut experrecta es in quibuſdam, de quorum virtute perfecta, & pro fide vera etiam paſſionibus gloriamur, qui vſquequaque aduerſus poteſtates inimiciſſimas confligentes, eáſque fortiter moriendo vincentes, ſanguine nobis hanc patriam peperere ſuo. Ad quam patriam te inuitamus & exhortamur, vt eius adiiciaris numero ciuium, cuius quodammodo aſylum eſt vera remiſſio peccatorum. Non audias degeneres tuos Chriſtō Chriſtianíſve detrahentes, & accuſantes velut tempora mala, cùm quærant tempora in quibus non ſit quieta vita, ſed potius ſecura nequitia. Hæc tibi nunquam, nec pro terrena patria placuerunt. Nunc iam cæleſtem arripe, pro qua minimum laborabis, & in ea veraciter ſempérq. regnabis. Illic enim tibi non Veſtalis focus,[e] non lapis Capitolinus, ſed Deus vnus & verus,[f] qui nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium ſine fide dabit. Noli deos falſos fallacéſque requirere, abiice potius, atque contēne in veram emicās libertatē. Non ſunt dij, maligni ſunt ſpiritus, quibus æterna tua fœlicitas pœna eſt.[g] Non tam Iuno Troianis à quibus carnalē originē ducis, arces videtur inuidiſſe Romanas, quàm iſti dæmones, quos adhuc deos putas.

omni

omni generi hominum sedes inuidēt sempiternas? Et tu ipsa non parua ex parte de talibus spiritibus iudicasti, quādo ludis eos placasti, & per quos homines eosdem ludos fecisti, infames esse voluisti. Patere asseri libertatem tuam aduersus immundos spiritus, qui tuis ceruicibus imposuerant sacrandam sibi & celebrādam ignominiam suam. Autores criminum diuinorum remouisti ab honoribus tuis, supplica Deo vero, vt à te remoueat illos deos qui delectantur criminibus suis, siue veris, quod ignominiosissimum est, siue falsis, quod malitiosissimum est. Bene quod tua spōte histrionibus & scenicis societatē ciuitatis patere noluisti, euigila plenius, nullo modo his artibus placatur diuina maiestas, quibus humana dignitas inquinatur. Quo igitur pacto deos, qui talibus delectantur obsequiis, haberi putas in omni numero sanctarum cælestiū potestatum, cùm homines per quos eadem aguntur obsequia, non putasti habendos in numero qualiumcunque ciuium Romanorum? Incomparabiliter superna est ciuitas clarior: vbi victoria, veritas: vbi dignitas, sanctitas: vbi pax, fœlicitas: vbi vita, æternitas. Multò minus habet in suu societate tales deos, si tu in tua tales homines habere erubuisti. Proinde si ad beatam peruenire desideras ciuitatem, deuita dæmonum societatem. Indignè ab honestis coluntur, qui per turpes placantur: sic isti à tua societate remoueantur purgatione Christiana, quomodo illi à tua dignitate remoti sūnt notatione censoria. De bonis autem carnalibus, quibus solis mali perfrui volunt, & de malis carnalibus quæ sola perpeti nolunt: quod neque in his habeant, quam putantur habere isti dæmones potestatem, quanquam si haberent, deberemus potius etiam ista contemnere, quàm propter ista eos colere, & eos colendo ad illa quæ nobis inuident peruenire non posse: tamen nec in istis eos hoc valere quod hi putant, qui propter hæc eos coli oportere contendunt: deinceps videbimus vt hic sit huius voluminis modus.

L. VIVES.

a Fabritiorum.} *Fabritius consul fuit bello Pyrrhi, quo tempore maximè viguit Romana virtus, vir fortissimus, pauper continens, ab omni vel opum, vel voluptatum, vel honoris cupiditate alienus.* *Fabritius*

b Si quid in te laudabile.} *Semina in nobis esse virtutum, Stoici dicebant à natura indita, aliis maiora, aliis minora, ea excoli, augeri,* *Semina virtutum*

perfici disciplina, educatione, exercitatione.

Dies

c Dies est.} *Ad illud Pauli ad Romanos 13. Nox praecessit, dies appropinquauit. Dies est clara notitia bonorum in cuius potestate est sol, sicut ait Psalmista, Nox obscura & tenebrosa.*

d Sicut experrecta es in quibusdam.} *Romanos aliquot ad Christum conuersos esse.*

e Non lapis Capitolinus.} *Iouis simulachrum in Capitolio erat lapideum: hinc per Iouem lapidem sanctissimum Romanis iusiurandum, vt etiam in prouerbium cesserit.*

f Qui nec metas} *Verba sunt Iouis apud Vergilium 1. Aeneid. promittentis imperium Romanis aeternum. Quanto Salustius sapientius in Oratione ad C. Caesarem senem futurum aliquando populi Romani excidium ait: & Africanus minor cum incendium Carthaginis spectaret, lachrymabundus Homeri versu significauit arsuram quoque aliquando suam Romam.*

g Non tam Iuno.} *Eodem primo Aeneidos.*

DIVI

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER TERTIVS.

De aduersitatibus quas soli mali metuunt, & quas semper passus est mundus dum deos coleret.

CAP. I.

IAm satis dictum esse arbitror de morum malis, & animorum, quæ præcipuè cauenda sunt, nihil deos falsos populo cultori suo, quo minus eorum malorum aggere premeretur, subuenire curasse, sed potius, vt maximè premeretur, egisse. Nunc de illis malis video dicendum, quæ sola isti perpeti nolunt, qualia sunt fames, morbus, bellum, exspoliatio, captiuitas, trucidatio, & si qua similia, iam in primo libro commemorauimus. Hæc enim mali sola deputant mala, quæ non faciunt malos: nec erubescunt inter bona quæ laudant, ipsi mali esse qui laudant: magísque stomachantur:[a] si villam malam habeãt, quàm si vitam. Quasi hoc sit hominis maximum bonum habere bona omnia præter seipsum: sed neq; talia mala, quę isti sola formidant, dij eorum quando ab eis liberè colebantur, ne illis acciderent obstiterunt, Cùm enim variis per diuersa loca temporibus ante aduẽtum Redemptoris nostri, innumerabilibus nónnullísque etiam incredibilibus cladibus genus conteretur humanum, quos alios quàm istos deos mundus colebat, excepto vno populo Hebræo,[b] & quibusdam extra ipsum

populum, vbicunque gratia diuina digni occultissimo atque iustissimo Dei iudicio fuerunt? Verùm ne nimium longum faciam, tacebo aliarum vsquequaque gentium mala grauissima, quod ad Romam pertinet, Romanúmque imperium tātùm loquar, id est, ad ipsam propriè ciuitatem, & quæcunque illi terrarū, vel societate coniunctæ, vel conditione subiectæ sunt, quæ sint perpessę ante aduentum Christi, cùm iam ad eius quasi corpus reipublicæ pertinerent.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN TERTIVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

CAP. I.

a SI illa mala.} *In vetustis codicibus: Si villam malam quod est acutius dictum per denominationem.*

b Et quibusdam extra ipsum populum.} *Vt Iob, & quidam inter gentiles alij ad naturæ legem vitam suam dirigentes: de quibus alibi.*

An dij, qui & à Romanis, & à Græcis similiter colebantur, causas habuerint, quibus Ilium paterentur excidere.

CAP. II.

PRimùm ipsa Troia vel Ilium, vnde origo est populi Romani, neque enim prætereundum, aut dissimulandū est, quod & in primo libro attigi, eosdem habens deos, & colens, cur à Græcis victum, captum, atque deletum est?[a] Priamo, inquiunt, sunt reddita Laomedontea paterna periuria[b] Ergo verum est quod Apollo atq; Neptunus eidem Laomedonti mercenariis operibus seruierunt. Illis quippe promisisse mercedem falsúmque iurasse perhibetur. Miror Apollinem nominatum diuinatorem in tanto opificio laborasse, nescientem quòd Laomedon fuerat promissa negaturus. Quanquam nec ipsum Neptunum patruum eius, fratrem Iouis, regem maris decuit ignarum esse futurorum. [c]Nam hunc Homerus de stirpe Æneæ, à cuius posteris condita

dita Roma est,[d] cùm ante illam vrbem conditam idem poeta fuisse dicatur, inducit magnum aliquid diuinantem, quem etiam nube rapuit, vt dicit. ne ab Achille occideretur, cuperet cùm vertere ab imo,[e] quod apud Vergilium confitetur:

Structa suis manibus periura mœnia Troiæ. Nesciêtes igitur tanti dij Neptunus & Apollo Laomedontem sibi negaturum esse mercedem, structores mœnium Troianorum gratis & ingratis fuerunt. Videant ne grauius sit tales deos credere, quàm diis talibus peierare. Hoc enim nec ipse Homerus facilè credidit[f] qui Neptunum quidem contra Troianos, Apollinem autem pro Troianis pugnantem facit, cùm illo periurio ambos fabula narrat offensos. Si igitur fabulis credũt, erubescãt talia colere numina, si fabulis non credunt, non obtendant Troiana periuria, aut mirentur deos periuria punisse Troiana, amasse Romana. Vnde enim coniuratio Catilinæ in tanta támque corrupta ciuitate, habuit etiã eorum grãdem copiã, quos manus atque lingua periurio, aut sanguine ciuili alebat? [g]Quid enim aliud toties senatores corrupti in iudiciis, [h]toties populus in suffragiis, vel in quibusque causis, quæ apud eum concionibus agebantur,[i] nisi etiã peierando peccabant? Nam corruptissimis moribus ad hoc mos iurandi seruabatur antiquus, non vt à sceleribus metu religionis prohiberentur, sed vt periuria quoque sceleribus cæteris adderentur.

L. VIVES.

a PRiamo, inquiunt.} *Verg. primo Georgicôn:*
Satis iam pridem sanguine nostro
Laomedonteæ luimus periuria Troiæ.

b Ergo verum est, quod Apollo.} *Apollo & Neptunus cùm Laomedontem Phrygiæ regem mœnibus Troiam circundare viderent, operísque esse ingens, operam suam regi locauerunt magna auri mercede, quam perfecto opere Laomedon est inficiatus.*

c Nam hunc Homer.} *Cùm Aeneas quondam prælio cum Achille manum conseruisset, superaretúrque ab eo, ac parum abesset, quo minus à fortiore Achille occideretur, Neptunus sic loquitur apud Homerum Iliados γ.*

ἀλλ' ἄγεθ' ἡμεῖς πέρ μιν ὑπὲκ θανάτου ἀγάγωμεν, *Vaticiniũ Neptuni*
μή πως καὶ Κρονίδης κεχολώσεται, αἴ κεν Ἀχιλλεὺς
τόνδε κατακτείνῃ. μόρσιμον δέ οἱ ἐστ' ἀλέασθαι,
ὄφρα μὴ ἄσπερμος γενεὴ καὶ ἄφαντος ὄληται
Δαρδάνου, ὃν Κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων,

οἳ ἔθεν ἐξεγένοντο γυναικῶν τε θνητάων
ἤδη γὰρ πριάμου γενεὴν ἤχθηρε κρονίων.
νῦν δὲ αἰνείαο βίη τρώεσσιν ἀνάξει,
καὶ παῖδες παίδων τοὶ, κὴ οἱ μετόπισθε γένωνται.

Quos versus sic vtcunque Latinos fecimus, solùm vt intelligi à Latinis possint:

Funere nos istum iam nunc reuocemus acerbo,
Irarum sæuos ne æstus Saturnius heros
Colligat, hunc leto proles Pellæa forte
Si dederit, tristi licet hunc subducere fato:
Ne stirps tota cadat, cæcisque oppressa tenebris
Intereat gens illa, fuit charus, cui Dardanus autor.
Quem pater omnipotens reliquis plus omnibus vnum
Fœmina quos ipsi genuit, complexus amore est.
At postquam priami gentem iam Iuppiter odit,
Viribus Aeneas & maiestate verendus
Iura dabit Phrygiis: natique & cuncta propago
Aeternum accipiet regnum, illa in gente vetustum.

Propter hos Homeri versus Dionysius Halicarnasseus scribit prodidisse multos Aeneam relictis in Italia sociis ad Phrygiam redisse, ibique instaurata Troia regnasse, ac regnum per manus filio tradidisse. Verum Homerus de regno & Troia Italica loquebatur, quæ Troia illa Phrygia manauerat, id est de Lauiniis & Albanis, quorum origo fuit à Troianis Aeneæ sociis.

d Cùm ante illam vrbem conditam.} *Nec de tempore vrbis conditæ, neque de Homeri vatis ætate satis inter scriptores conuenit: tametsi de Roma minor ambiguitas. Plutarchus in Romulo fundamenta vrbis Romæ à Romulo & Remo iacta scribit. anno tertio sextæ olympiadis, quo die fuit lunæ defectus. Dionysius & Eusebius primo anno septimæ olympiadis conditam volunt, post dirutum Ilium anno quatercentesimotrigesimosecundo, Solinus in Polyhistore. Cincio Romam xij. olympiade placet conditam: Pictori octaua: Nepoti & Luctatio opiniones Eratosthenis, & Apollodori cōprobantibus olympiadis vij. anno ij. Pomponio Attico & M. Tullio olympiadis vij. anno iij Collatis igitur nostris & Græcorum temporibus incipiente olympiade vij. Romam conditam post Ilium captum ccccxxxij anno. De Homeri temporib. & de patria, & parentibus maxima contentio ex Græcis autoribus. Quidam Homerum interfuisse Troiano bello scribūt. Certè ipse in primo Od. lib. Phemiū præceptorem suum psallentem in procorum conuiuio inducit: nisi hoc ambitiose nimis fecerit in gratiam magistri parum seruata ratione temporum.*

Homeri tempora
Phemius Homeri præceptor

temporũ. Alij centum annis post confectum Troianum bellum affirmant vixisse. Non desunt qui huic numero quinquaginta annos adiiciant. Aristarchus eo tempore vixisse Homerum est autor, quo in Ioniam colonia est deducta, post Heraclidarum descensum annis lx. à bello Troiano cxxx Crates nondum lxxx. annos putat interesse inter dirutum Ilium & natum Homerum. quidam eum scribunt Telemacho Vlyßis filio, & Polycasta Nestoris filia genitum. In libris verò chronicis Eusebij Caesariensis pontificis sic scribitur: In Latina historia reperimus, Agrippa apud Latinos regnante Homerus in Graecia claruit, vt testatur Apollodorus grammaticus: & Euphorbus historicus, ante vrbem conditam annis cxxiiij. & vt ait Corn. Nepos, ante olympiadem primam annis centum. Quancunque igitur rationem temporum sequi liceat, Homerus erit vrbe Roma antiquior. Quod & Cic. testatur in Tusc. quaest.

e Quod apud Verg.} *5. Aeneid.*

Pelidae tunc ego forti
Congressum Aeneam, nec dijs nec viribus aequis
Nube caua eripui: cuperem cùm vertere ab imo
Structa meis manibus periurae moenia Troiae.

e Gratis & ingratis.} *Prius aduerbium est, posterius nomen.*

f Qui Neptunum.} *Postquàm mercede iusta fraudatus est Neptunus, Troianis infensus semper fuit. Apollo facilior & clementior nihilo eis minus fauit quàm antea. Verg. in sexto:* *Apollo Troianis fauit*

Phoebe graues Troiae semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxit tela, manúsque
Corpus in Aeacidae. direxit

g Quid enim aliud toties seruatores.} *Lege Sempronia quã tulit C. Gracchus, equester ordo iudicauit per xx. annos sine infamia. Lege deinde Plautia ex singulis tribubus quini deni sunt creati comitiis populi, qui eo anno iudicarent. Id factum est altero anno Italici belli Cn. Pompeio Sexti filio, & L. Catone Coss. Postea lege Cornelia, quam tulit L. Sylla, iudicia translata sunt ad senatum: iudicarunt x. annos turpißimè & corruptißimè. Cic. in Verrẽ. Cùm adhuc amplißimus ordo iudicaret, de corruptis iudiciis multum queritur. Postremò lege Aurelia, quam tulit M. Aurelius Cotta praetor, vterque ordo iudicauit.* *Lex Sempronia de iudiciis* *Lex Plautia* *Lex Cornelia* *Lex Aurelia*

h Toties populus.} *Lucanus in primo:*

Hinc rapti fasces pretio, sectórque fauoris
Ipse sui populus, letalísque ambitus vrbi
Annua venali referens certamina campo.

i Nisi etiam peierando.} *Nam iudices iurati iudicabant. & populus cùm in suffragium mittebatur, tacito iureiurando astringeba-*

tur perfectis modo sacris, nec pretium, nec gratiam antiquius salute reipublicæ habiturum.

Non potuisse offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipsos traditur frequentatum. CAP. III.

NVlla itaque causa est, quare dij, quibus, vt dicunt, steterat illud imperium, cùm à Græcis præualentibus probentur victi, Troianis peierantibus fingantur irati.[a] Nec adulterio Paridis, vt rursus à quibusdam defenduntur, vt Troiam desererent succensuerunt. Autores enim doctorésque peccatorum esse assolent, non vltores.[b] Vrbem Romam, inquit Salustius, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani: qui Ænea duce profugi, incertis sedibus vagabantur. Si ergo adulterium Paridis vindicandum numina censuerunt, aut magis in Troianis, aut etiam in Romanis puniendum fuit, [c] quia Æneæ mater hoc fecit. Sed quomodo in illo illud flagitium oderant, qui in sua socia Venere non oderant, vt alia omittam, quod cum Anchise commiserat, ex quo [d] Æneam pepererat? An quia illud factum est indignante Menelao, illud autem concedente[e] Vulcano? Dij enim credo non zelant coniuges suas, vsque adeò vt eas etiam cum hominibus dignentur habere communes. Irridere fabulas fortassis existimor: nec grauiter agere tanti ponderis causam. Non ergo credamus, si placet, Æneam fuisse Veneris filium. Ecce concedo,[f] si nec Romulum Martis. [g] Si autem illud, cur non & illud? An deos fas est hominibus fœminis, mares autem homines deabus misceri nefas? Dura, vel potius nō credenda conditio,[h] quod ex iure Veneris in cōcubitu Marti licuit, hoc in iure suo ipsi Veneri non licere. At vtrunque firmatum est autoritate Romana. Neque enim minus credidit recentior [i] Cæsar [k] auiam Venerem, quàm patrem[l] antiquior Romulus Martem.

L. VIVES.

a ADulterio Paridis.} *Hoc opinor omnibus & lippis notum & tonsoribus esse, vt inquit ille, Nemo nescit bellum Troianum natum esse, quòd Alexander Paris Helenam Menelai vxorem rapuerit.*

b Vrbem Romam.} *Quo tempore & à quibus condita fuerit Roma, Dionysius, Solinus, Plutarchus, & alij permulti, multa & longè diuersissima referunt. Ab eis petat, qui hæc fusè voluerit cognoscere.*

c Quia Æneę mater.} *Veneris lenocinio vsus est Paris in Helena rapienda. Hoc enim munere Venus in iudicio dearum de forma Paridem iudicem corrupit.*

d Æneam.} *Anchisæ & Veneris fuit filius. Vergilius:*
Tu ne ille Aeneas quem Dardanio Anchisa
Alma Venus Phrygiæ genuit Simoentis ad vndas?
Et Lucretius:
Aeneadum genitrix hominum, diuûmque voluptas
Alma Venus.

e Vulcano.} *Qui maritus erat Veneris.*

f Si nec Romulum Martis.} *Diony. Halicarnass. ad. Martis lu- cum cùm Ilia Vestalis virgo isset aquæ puræ hauriendæ gratia, in templo compressa est. Sunt qui putent ab aliquo ex procis, alij ab Amulio ipso patruo dicunt armato, alij à genio loci. hæc ille. Ego verò & Romulum militis cuiuspiam fuisse filium credo, & Aeneam alicuius scorti. Et quia milites sub Marte esse sunt existimati, & scorta sub Venere, idcirco Romuli pater Mars, Aeneæ mater Venus est dicta. Quę fuerit Aeneæ mater vera, hæc est vna ex ineptis illis & stultis grammaticorum quæstiunculis, de quibus disputari in illis quatuor milibus Didymi voluminibus Seneca scribit.* **Romuli pater** **Aeneæ mater**

g Si autem illud, cur non & illud?} *Pro hoc & illud, Græco more, vel etiam Latino, sed poeticè magis quàm oratoriè.*

h Quod ex iure Veneris.} *Occulta derisio, sed faceta. Mars Venerem adulteratus est. hoc licuit Marti in iure Veneris, hoc est, in ratione concubitus & libidinis, quæ sunt sub Venere: cur non idem in libidine ipsa & luxuria licebit ipsi Veneri, quæ est earum domina? quod licet alienis beneficio Veneris, cur Veneri non permitteretur in suo libidinoso regno tam liberè versari, quàm aliis id quod est Veneris permittitur, & quidem à Venere ipsa?*

i Cęsar.} *Hic gentis erat Iuliæ, quæ in Iulum Aeneæ filium genus referebat, & per Iulum in Venerem. Iulia gens ex Alba longa in vrbem à Tullo rege traducta est, & inter patritias allecta. Idcirco Cæsar dictator templum Veneri struxit, quod Veneris genitricis appellauit. Idem Cæsar ipse apud Tranquillum: Amitæ, inquit, meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. nam ab Anco Martio sunt Martij reges, quo nomine fuit mater: à Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra.* **Cæsaris genus**

k Auiam.} *Pro quauis progenitrice posuit, vt fit sæpe.*

l Antiquior.} *Antiquior Romulus, & recentior Cæsar, propter tempora quibus vixerunt: inter quos DC. anni & plures interfluxere.*

De sententia Varronis, qua vtile esse dixerit, vt se homines ex diis genitos mentiantur. CAP. IIII.

DIxerit aliquis: Itáne tu ista credis? Ego verò ista non credo. nam & vir doctissimus eorum Varro falsa hęc esse, quanuis non audenter, neque fidenter, penè tamen fatetur. Sed [a] vtile esse ciuitatibus dicit, vt se viri fortes, etiam si falsum sit, ex diis genitos esse credant: vt eo modo animus humanus velut diuinæ stirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præsumat audacius, agat vehementius, & ob hoc impleat ipsa securitate fœlicius. Quæ Varronis sententia expressa vt potui meis verbis, cernis quàm latum locũ aperiat falsitati: vbi intelligamus plura iam sacra & quasi religiosa potuisse confingi: vbi putata sunt ciuibus etiam de ipsis diis prodesse mendacia. Sed vtrũ potuerit Venus ex concubitu Anchisę Æneam parere, vel Mars ex Syluię concubitu [b] filiæ Numitoris Romulum gignere, in medio relinquamus. Nam penè talis quæstio etiam de scripturis nostris oboritur, quã quæritur, vtrum præuaricatores angeli cum filiabus hominum concubuerint: vnde natis gigantibus, id est, nimium grandibus ac fortibus viris, tunc terra completa.

L. VIVES.

Vtile existimari diuino semine satum

a VTile esse ciuitatibus. } *Ipsis etiam qui fingunt vtilius, quo populis vtantur secundioribus. Sic Scipio nunquam leuari illam hominum existimationem voluit, quòd diuino semine ortus esset: & apud Lucianum Alexander vtile sibi ad res gerendas dicit fuisse, quòd filius Iouis Ammonis sit habitus. Timebatur enim, nec aliquis ipsi repugnare audebat, nempe quem crederet Deum, οἱ βάρβαροι, inquit, κατεπλάγησάν με, καὶ οὐδεὶς ἔτι ἀνθίστατο, οἰόμενοι θεῷ μάχεσθαι. ὥστε ῥᾷον ἐκράτουν αὐτῶν.*

Numitor & eius liberi

b Filiæ Numitoris. } *Numitor Procæ Albanorum regis filius fuit, Amulij frater. Et quidem natu maior, sed iniuria fratris priuatus vixit, Amulio regnum per vim & dolum occupante. Numitor filium habuit Lausum, & filiam Rheam, siue Iliam Syluiam. Puer est occisus, puella Vestalibus ab Amulio præfecta est, vt ob tentũ religionis prole perpetuò careret, quæ tamen gemellos, vt dixi, Romulum & Remum ex incerto patre edidit.*

Non probari, quod dij adulterium Paridis punierint, quod in matre Romuli non vlti sunt. CAP. V.

PRoinde ad vtrunq; interim modò nostra disputatio referatur. Si enim vera sunt quæ apud illos de matre

tre Æneæ & de patre Romuli lectitantur, quomodo possunt diis adulteria displicere hominum, quæ in ipsis concorditer ferunt? Si autẽ falsa sunt, nec sic quidem possunt irasci veris adulteriis humanis, qui etiam falsis delectantur suis. Huc accedit, quoniam si illud de Marte non creditur, vt hoc quoque de Venere non credatur. Nullo igitur diuini concubitus obtentu matris Romuli causa defenditur. Fuit autem sacerdos Syluia Vestalis, & ideo dij magis in Romanos sacrilegum illud flagitium, quàm in Troianos Paridis adulterium vindicare debuerunt.[a] Nam & ipsi Romani antiqui in stupro detectas Vestales sacerdotes, viuas etiam defodiebant: [b] adulteras autem fœminas, quanuis aliqua damnatione, nulla tamen morte plectebant: vsque adeò grauius quæ putabant adyta diuina, quàm humana cubilia vindicabant.

L. VIVES.

a Nam & ipsi Romani. } *Si qua Vestalis leuiter deliquerat, Vestalis verberibus à pont. Max. cædebatur: sin parum pudicè castitatem habuerat, stuprique conuicta erat, Sandapila ad portam Collatinam efferebatur tanquam mortua, cum luctu propinquorum & necessariorum, sequentibus pontificibus aliisque sacerdotibus in mœsto silentio. Iuxta portam locus est subterraneus, ad quem scalis descenditur, in eum virgo demittebatur sola, tollebanturque scalæ, & occludebatur locus vndique, vbi ne fame videretur enecta, panis, lactis & olei aliquantulum ponebatur, simul & ardens lucerna: quibus perfectis discedebant sacerdotes, atque eo die institium erat in vrbe, & mœror pauórque non exiguus, præsertim quòd magnum aliquod malum supplicium Vestalis virginis ciuitati atque imperio portendere arbitrabantur. Qualis esse Vestalis virgo, & quid facere debeat, cùm alij, tum Gellius recenset fusè libro Noctium Atticarum primo.* virginis supplicium

b Adulteras autem fœminas. } *Ante Cæsarem Augustum nihil legibus in adulteros est cautum. Nemo enim, quod equidem sciam, de adulterio dixit. Nam Clodius de pollutis sacris Bonæ deæ, nulla annon de adulterio est postulatus: non prætermissurus id crimen inimicus Cæsar, si lege esset aliquid de eo constitutum. Primus Augustus legem tulit de adulteriis Iuliam, sed in viros, & de pudicitia in fœminas, sed non ita graui adiecta pœna: quanquam postea in vtrumque sexum data est actio adulterij grauiore pœna addita, vt videre est ex responsis Cæsarum in Codice Iustiniani, & quadragesimoseptimo Pandectarum. Dionysius in Antiquitatibus scribit legem contra adul-* Adulterionũ lex te Cæsa-

teros iam initio urbis ab ipso Romulo fuisse latam: quod credo dictum esse ab eo ut in historia ἐν λωισὶ, ut alia non pauca.

De parricidio Romuli, quod dij non vindicarunt.

CAP. VI.

ALiud adiicio, quia si eò vsque peccata hominum illis numinibus displicerent, vt offensi Paridis facto desertam Troiam ferro ignique domarent, magis eos contra Romanos moueret Romuli frater occisus, quàm contra Troianos Græcus maritus illusus: magis irritaret [a] parricidium nascentis, quàm regnantis adulterium ciuitatis. Nec ad causam quam nunc agimus interest, [b] vtrum hoc fieri Romulus iusserit, aut Romulus fecerit, quod multi impudentia negant, multi pudore dubitant, multi dolore dissimulant. Nec nos itaque in ea re diligētius requirenda per multorum scriptorum perpensa testimonia demoremur. Romuli fratrem palàm constat occisum: non ab hostibus, non ab alienis. Si autem perpetrauit aut imperauit hoc Romulus, magis ipse fuit Romanorum, quàm Paris Troianorum caput. Cur igitur Troianis iram deorum prouocauit ille alienæ coniugis raptor, & [c] eorundem deorum tutelam Romanis inuitauit iste sui fratris extinctor? Si autem illud scelus à facto imperióque Romuli alienum est, quoniam debuit vtique vindicari, tota hoc illa ciuitas fecit, quod tota consensit: & non iam fratrem, sed patrem, quod peius est, occidit. Vterque enim fuit conditor, vbi alter scelere ablatus non permissus est esse regnator. Non est, vt arbitror, quod dicatur quid mali Troia meruerit, vt eam dij desererent, quo posset extingui: & quid boni Roma, vt eam dij inhabitarent, quo posset augeri, nisi quòd victi inde fugerunt, & se ad istos quos pariter deciperent, contulerunt? Imò verò & illic manserunt, ad eos more suo decipiendos, qui rursus easdem terras habitarent, & hic easdem artes fallaciæ suæ, magis etiam exercēdo, maioribus honoribus gloriati sunt.

L. VIVES.

Parricidium a PArricidium.} *Non patris solùm mors, sed paris quoque, nisi quis velit dicere, quasi patratio cædis. Lex est Numæ antiquissima: Si quis liberum hominem morti sciens duit, parricida esto.*

b Vtrum hoc fieri.} *Sunt qui tradant Remum in contentione de regno, cùm vtraq; pars suum ducem regem consalutasset, ventumq; esset ad*

Remi mors *manus, esse in pugna occisum, à Romulo an à quoquam altero, parum constat.*

constat. Alij, & quidem plures, à Fabio tribuno scelerum Romuli cæsum aiunt quòd noua & humilia vrbis mœnia etiam cum irrisione transilijsset: peractámque cædem Romulo imperante. Quod factum Cicero impium & inhumanum fuisse indicat. Sic enim tertio Off. inquit: Atque in eo rege, qui vrbem condidit, ita non est. Species enim vtilitatis pepulit animum eius, cui cùm visum esset vtilius si solum, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem: vt quod vtile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam apposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec sanè idoneam. Peccauit igitur, pace vel Quirini vel Romuli dixerim.

c Eorundem deorum.} *Quia à Troia Lauinium primùm per Aeneam, hinc Albam per Ascanium sunt translati. Ex Alba Romanis per Romulum consensu Numitoris communicati: hinc per Tullum omnino traducti Romam.*

De euersione Ilij, quod dux Marij Fimbria excidit.

CAP. VII.

a Certè enim[b] ciuilibus iam bellis scatentibus, quid miserum commiserat Ilium, vt[c] à Fimbria[d] Marianarum partiũ homine pessimo euerteretur, multò [e]ferocius atque crudelius, quàm olim à Græcis? Nam tunc & multi inde fugerunt, & multi captiuati saltem in seruitute vixerunt. Porrò autem Fimbria prius edictum proposuit, ne cui parceretur: atque vrbem totam cunctósque in ea homines incendio concremauit. Hoc meruit Ilium, non à Græcis, quos sua irritauerat iniquitate, sed à Romanis, quos sua calamitate propagauerat: diis illis communibus ad hæc repellenda nihil iuuantibus: siue, quod verum est, nihil valentibus. Nunquid & tunc abscessere omnes adytis arísque relictis dij, quibus illud oppidum steterat, post antiquos Græcorum ignes ruinásque reparatum? Si autem abscesserant, causam requiro: & oppidanorum quidem quantò inuenio meliorem, tãtò deteriorem deorem. Illi enim contra Fimbriam portas clauserant, vt Syllæ seruarent integram ciuitatem: hic eos iratus incendit, vel potiùs penitus extinxit. Adhuc autem meliorum partium ciuiliũ Sylla dux fuit, adhuc armis remp. recuperare moliebatur. Horum bonorũ initiorum nondũ malos euentus habuit. Quid ergo melius ciues illius vrbis facere potuerunt? quid honestius? quid fidelius? quid Romana parentela dignius, quàm meliori causæ Romanorũ ciuitatem seruare, &

contra parricidam Romanæ reipub. portas claudere? At hoc eis in quantum exitium verterit, attendant defenſores deorum. Deſeruerint dij adulteros, Iliúmque flammis Græcorũ reliquerint, vt ex eius cineribus Roma caſtior naſceretur: cur & poſtea deſeruerũt eandem ciuitatem Romanis cognatam, non rebellãtem aduerſus Romam nobilem filiam, ſed iuſtioribus eius partibus fidem conſtantiſſimam piiſſimámque ſeruantem, eámque delendã reliquerunt, non Græcorũ viris fortibus, ſed viro ſpurciſſimo Romanorũ? Aut ſi diſplicebat diis cauſa partiũ Syllanarum, cui ſeruantes vrbem miſeri portas clauſerant, cur eidem Syllæ tanta bona promittebant, & prænunciabant? An & hinc agnoſcuntur adulatores fœliciũ, potiùs quàm infœliciũ defenſores? Non ergo Ilium etiã tunc ab eis, cùm deſereretur euerſum eſt. Nam dæmones ad decipiẽdũ ſemper vigilantiſſimi, quod potuerunt, fecerunt. Euerſis quippe & incenſis omnibus cum oppido ſimulachris, ſolum Mineruæ ſimulachrum ſub tanta ruina templi illius, vt ſcribit Liuius, integrum ſtetiſſe perhibetur. Non vt diceretur:

Dij patrij, quorum ſemper ſub numine Troia

Eſt, Ad eorum laudem: ſed ne diceretur: Exceſſere omnes adytis ariſque relictis dij, ad eorum defenſionem. Illud enim poſſe permiſſi ſunt, non vnde probarentur potentes, ſed vnde præſentes conuincerentur.

L. VIVES.

a CErtè enim. } *Mortuo Caio Mario in ſeptimo ſuo conſulatu, C. Cinna P. Valerium Flaccum ſibi collegam ſubrogauit, cui & Aſiam prouinciam, quam tunc Sylla cum imperio tenebat, mandauit duabus legionibus attributis. Hic Flaccus tum auaritia, qua nihil peius odit exercitus, tum aliis vitiis militibus inuiſus, à C. Fimbria legato Nicomediæ interemptus eſt Imperiúmque ipſe Fimbria conſenſu militũ occupauit, bellúmque cum Mithridate geſſit ſatis fœliciter, ac parum abfuit, quo minus obſeſſum Pergami caperet: cúmque in Phrygia duxiſſet exercitum, cognouiſſétque Ilienſes Syllæ partes ſequi, per dolum in vrbem admiſſus, vt Appianus ſcribit, ſeu vi capta vrbe, vt Liuius, ciues & vrbem totam crudeliter perdidit. nullis neque ſacris, neque profanis parcens, annis mille & quinquaginta poſteaquam à Græcis erat deleta.*

b Ciuilibus iam bellis. } *Hoc primum bellum ciuile Marianum antequam Sylla in Italiam rediret, & partes omnino deleret.*

c A Fimbria. } *Fuit hic perditiſſimæ audaciæ homo, & ad quodvis facinus*

facinus designandum accommodatissimus, qui Crassum interemit, quique in funere C. Marij, Q. Sceuolam virum ornatissimum & sanctissimum vulnerandum curauit. Et vbi ferrum non altè in corpus descendisse accepisset, diem illi dixit. Admirantibus cunctis quòd pontifex maximus optimum totius ciuitatis ciuem accusaret, & crimen expectantibus, dixit, se illum accusare, quòd non totum telum corpore excepisset. Cicero est autor pro Roscio Amerino.

d Marianarum.} *Cinnanarum potius. Sed tota illa factio Syllæ aduersa, dicta est Mariana.*

e Ferocius.} *Appianus scribit in Mithridatico, postridie eius diei quo Ilium conflagrauit, Fimbriam ipsum suis oculis omnia diligenter esse scrutatum, nunquid superesset integrum, vt illud quoque dirueret & incenderet. Ita nullum Iliense domicilium, nullum templum, ac ne statua quidem vlla superfuit.*

f Adhuc autem meliorum partium.} *Sallustius in Catilinario: Nostra memoria victor Sylla, cum Damasippum, & alios huiuscemodi, qui malo reipublicæ creuerant, iugulari iussit, quis nõ factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Et ante L. Sylla armis recepta republica ex bonis initiis malos euentus habuit. Quod dictum Augustinus tangit.*

g Euersis quippe.} *Appianus etiam & Iulius Obsequens scribunt, Palladium inuentum esse illæsum post incendium. Seruius in secũdo Aeneid. ostensum dicit à Fimbria, & Romam aductum. Equidem demiror si istud idem est Palladium illud vetus Troianũ, quod ab Aenea in Italiã portatũ esse dicunt cum magnis diis, & post Albã delatam collocatum ab Hostilio rege in æde Vestæ, que cùm deflagraret Metellus põtifex maximus Palladium ex incendio rapuit: ob quod factũ magni sunt illi postea honores habiti, idq. sub recentem Rom & Carthaginem pa. ẽ, primo Punico perfecto bello, ante Fimbriam plus centũ & quinquaginta annis. Non desunt qui putent Aeneam relicto sociis Latinorum regno, in Phrygia redisse cum Palladio: quorũ opinio reiecta est à nobis alio loco. Verùm Lacedæmonij quoque credebant se Palladium illud Troianum prope Leucippidarũ templum habere: quod Temon quidam decepto Ergiæo vno ex prosapia Diomedis, Argis surripuit detulitq. Lacedæmonem. ad quod seruandum Lacedæmones oraculo admoniti, Vlissi heroũ erexerunt. Sed id Palladium est, quod diximus ab Vlysse & Diomede raptum bello Troiano. Seruius multa Palladia similia esse à Mamurrio fabro facta, ne illud verũ cognosceretur. Qua in re lapsum memoria Seruium non dubium est, & pro ancylibus posuisse Palladia.*

k 2

An debuerit diis Iliacis Roma committi. CAP. VIII.

DIis itaque Iliacis poſt Troiæ ipſius documentum, qua tandem prudentia Roma cuſtodienda commiſſa eſt? Dixerit quiſpiam, iam eos Romæ habitare ſolitos, quando expugnante Fimbria cecidit Ilium. Vnde ergo ſtetit Mineruæ ſimulachrum? Deinde ſi apud Romam erant, quando Fimbria deleuit Ilium, fortaſſe apud Ilium erant, quando à Gallis ipſa Roma capta & incenſa eſt. Sed vt ſunt auditu acutiſſimi motúque celerrimi, ad vocem anſeris citò redierūt, vt ſaltem Capitolinum collem qui remanſerat tuerentur. Ceterùm alia defendenda ſerius ſunt redire commoniti.

An illam pacem, quæ ſub Numæ regno fuit, deos præſtitiſſe credendum ſit.

CAP. IX.

SI etiam Numam Pompilium ſucceſſorem Romuli adiuuiſſe creduntur, vt toto regni ſui tempore pacem haberet, [a] & Iani portas quæ bellis patere aſſolent, clauderet: eo merito ſcilicet, quia Romanis multa ſacra conſtituit. Illi verò homini pro tanto ocio gratulandum fuit, ſi modò id rebus ſalubribus ſciſſet impendere, & perniciosiſſima ſecuritate neglecta, Deum verum vera pietate perquirere. Nunc autem non ei dij contulerūt illud ocium, ſed eum minus fortaſſe decepiſſent, ſi ocioſum minimè reperiſſent. Quantò enim minus eum occupatum inuenerunt, tantò magis ipſi occupauerunt. Nam quid ille molitus ſit, & quibus artibus deos tales, ſibi, vel ciuitati conſociare potuerit, Varro prodit. Quòd ſi Domino placuerit, ſuo diligētiùs diſſeretur loco. Modò autem quia de beneficiis eorum quæſtio eſt, magnum beneficium eſt pax, ſed [b] Dei veri beneficium eſt plerunque etiam ſicut ſol, ſicut pluuia, vitæque alia ſubſidia ſuper ingratos & nequam. Sed ſi hoc tam magnum bonum dij illi Romæ vel Pompilio contulerunt, cur imperio Romano per ipſa tempora laudabilia id nunquam poſtea præſtiterunt? An vtiliora erant ſacra cùm inſtituerentur, quam cùm inſtituta celebrarentur? Atqui tunc nondum erant, ſed vt eſſent, addebantur: poſtea verò iam erant, quæ vt prodeſſent, cuſtodiebantur. Quid ergo eſt, quod illi quadragintatres: vel vt alij volunt, triginta nouem anni in tanta pace tranſacti ſunt, regnante Numa: & poſtea ſacris inſtitutis, diiſque ipſis qui eiſdem ſacris fuerant inuitati iam præſidibus atque tutoribus,

bus, vix post tam multos annos ab Vrbe condita vsque Augustum [c] vnus pro magno miraculo commemoratur annus post primum bellum Punicum, quo belli portas Romani claudere potuerunt?

L. VIVES.

a ET Iani portas.} *Iani cuius aperta porta belli erat signum, clausa pacis vndique cum populo Romano. Hunc ad infimum Argiletum Numa Pompilius constituit monumentum pugnæ cum Sabinis, in qua magna vis aquæ per eam portam erumpens Romanis accedentibus auxiliata est. Ideo statutum, vt velut ad opem ferendam reseratus esset bello Ianus. Macrobius primo Saturnal. Eam portam primus ipse qui ædificarat clausit. Secundò Manlius post primum Punicum bellum. Tertiò Octauius Augustus. Liuius lib. I.* *Ianus*

b Dei veri beneficium est.} *Ideo Christus seruator noster eam pacem suis discipulis impartitur, quam mundus dare non potest.*

c Vnus pro magno miraculo.} *T. Manlio Torquato, & C. Atilio Coss. si Eutropio creditur historico non malo. Hi consules postquam de Sardis triumpharunt, pace vndique terra & mari parta. Ianum Quirinum clauserunt. quod post menses aliquot est rursum reseratum, A. L. Posthumio Albino, & Cn. Fuluio Centimalo, vel vt alij, Sp. Carbilio Coss. bello Illyrico.*

An optandum fuerit, quòd tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperium, cùm eo studio quo sub Numa auctum est, & quietum esse potuit & tutum. CAP. X.

AN respondent, quòd nisi assiduis sibíque cótinuò succedentibus bellis Romanum imperium tam lógè latéque non posset augeri, & tam grandi gloria diffamari? Idonea verò causa, vt magnum esset imperium. cur esse deberet inquietum? Nónne in corporibus hominum satius est modicam staturam cum sanitate habere, quàm ad molem aliquam giganteam perpetuis afflictionibus peruenire? nec cùm perueneris requiescere: sed quantò grandioribus membris, tantò maioribus agitari malis? Quid autem mali esset, ac non potius plurimum boni, si ea tempora perdurarent, quæ perstrinxit Salustius, vbi ait: Igitur initio reges, [a] nam in terris nomen imperij id primum fuit, diuersi: pars ingenium, alij corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua quique satis placebant? Aut vt tam multum augeretur imperium, debuit fieri quod Vergilius detestatur, dicens:

[b] *Deterior donec paulatim ac decolor ætas,*
Et belli rabies, & amor successit habendi?

Sed planè pro tātis bellis susceptis & gestis iusta defensio Romanorum est: quòd irruentibus sibi importunè inimicis resistere cogebat, non auiditas adipiscendæ laudis humanæ, sed necessitas tuendæ salutis & libertatis. Ita sit planè. Nam postquam res eorū, sicut scribit ipse Salustius, legibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satísque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges populíque finitimi bello eos tentare, pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri metu perculsi longè a periculis aberant. At Romani domi militiæque intenti festinare, parare, alius aliū hortari, hostibus obuiā ire: libertatem, patriam, parentésque armis tegere. Pòst vbi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quàm accipiendis beneficiis amicitias parabāt. Decenter his artibus Roma creuit. Sed regnante Nūma, vt tam longa pax esset, vtrum irruebant improbi, bellóque tentabant, an nihil eorum fiebat, vt posset pax illa persistere? Si enim bellis etiā tum Roma lacessebatur, ac armis arma obuia ferebātur: quibus modis agebatur, vt nulla pugna superati, nullo Martio impetu territi sedarentur inimici; his modis semper ageretur, vt semper Roma clausis Iani portis pacata regnaret. Quòd si in potestate non fuit, non ergo Roma pacem habuit quandiu dij eorum, sed quandiu homines finitimi circumquaque voluerunt: qui eam nullo bello prouocauerunt:[c] nisi fortè dij tales etiam id homini vendere audebunt, quod alius homo voluit siue noluit. Interest quidem iam vitio proprio malas mentes quatenus sinantur isti dæmones vel terrere vel excitare Sed si semper hoc possent, nec alia secretiore potestate contra eorū conatū sæpe aliter ageretur, semper in potestate haberent pacem bellicásque victorias, quæ semper ferè per humanorum animorum motus accidunt.

L. VIVES.

a NAm in terris nomen imperij.} *Sic etiam Iustinus in primo, Herodotus, & Plinius. Hoc institutum in Aegypto primùm repertum: apud quos Menes primus rex fuerit, referunt. Quanquam ante hunc regnasse Osiridem & Horum, & alios nonnullos deos Diodorus perhibet. Nostræ sacræ literæ Nembroth filium Chusi,* *Rex primus*

primum

primum regem fuisse perhibent, & Babylone imperasse.

b Deterior donec.} *Quinque hominū ætates Hesiodus finxit in opere, cui titulus ἔργα καὶ ἡμέραι, quem locum in hunc modum orditur.*

θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι.
χρύσεον μὲν πρώτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων
ἀθάνατοι ποίησαν ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.
οἱ μὲν ἐπὶ κρόνου ἦσαν.

Hunc secuti sunt Vergilius, Ouidius, & reliqui poetæ. Primam ætatem Hominum aiunt fuisse auream sub Saturno, sine bellis, magna concordia generis humani, sine litibus, sine querelis: quæ Saturnia tempora nominantur. Altera est argentea, sub Ioue; cùm bella pullulascerent, & curæ, & fraudes, & odia. Tertia est ænea, cùm genus mortalium totum undique bellis cōcuteretur, cruentáque essent omnia. Quarta heroum semideorum, quorū animi iustitiæ quidem erant dediti, sed insano amore belligerandi flagrabant. Quinta est ferrea in qua nullus malorum est modus, cuncta sese velut effractis carceribus in genus humanum simul effuderunt, apertæ fraudes, aperta odia & bella capitalia, cædes, rapinæ, incendia, vastationes. quinque ætates

c Nisi fortè dij tales vendere.} *Nisi fortè tam mali ac impudentes sint illi dij, vt pro beneficio id vendant hominibus, quod ex voluntate cuiusquam est profectum, & pro eo tanquam à se dato gratiam reposcant: cùm sit potius muneris alieni. Interpres noster, quia figuram illam loquendi non intellexit, effutiit quòd ei, si primùm venit in mentem, & super illo velut saxeo fundamento construxit mirū de vendendo ædificiū, & de potestate dæmonum, & de affectibus humanis; ex similibus initiis maxima pars eorum quæ philosophi & theologi in scholis nugantur est orta. Commenti sunt videlicet mira somnia sua, ex his locis vel Aristotelis, vel sacrorum scriptorum, quæ non intelligebant, fœlices architecti, quorum structura ad cælum usque erecta elegantissima & fortissima creditur, cuius est fumus pro fundamento.*

De simulachro Cumani Apollinis, cuius fletus creditus est, cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.

CAP. XI.

Quos tamē plerunque cōtra eorū fieri volūtatē, nō solùm fabulæ multa mentientes, & vix veri aliquid vel indicātes vel significātes, sed etiā ipsa Romana confitetur historia, [a]Neq; enim aliūde Apollo ille Cuman⁹, cū aduersus Achæos [b]regémque Aristonicū à Romanis bellaretur:

quatriduo fleuiſſe nunciatus eſt. quo prodigio haruſpices territi, cùm id ſimulachrum in mare putauiſſent eſſe proiiciendum, Cumani ſenes interceſſerũt atque retulerũt tale prodigiũ, [e] & Antiochi, [d] & Perſidis bello in eodem apparuiſſe figmento: & quia Romanis fœliciter proueniſſet, ex ſenatuſcõſulto eidem Apollini ſua dona eſſe miſſa teſtati ſunt. Tũc verò peritiores acciti haruſpices reſponderũt, ſimulachri Apollinis fletum ideo proſperum eſſe Romanis, quoniam [e] Cumæ colonia Græca eſſet, ſuiſq; terris vnde accitus eſſet. id eſt ipſi Græciæ luctum & cladem Apollinem ſignificaſſe plorãtem. Deinde mox regem Ariſtonicũ victum & captum eſſe nunciatum eſt, quẽ vinci vtiq; Apollo nolebat & dolebat: & hoc ſui lapidis etiam lachrymis indicabat. Vnde non vſquequaque incongruè, quanuis fabuloſis, tamen veritatis ſimilibus, mores dæmonum deſcribuntur carminibus poetarum. Nam Camillam Diana doluit apud Vergilium & Pallantem moriturum Hercules fleuit. Hinc fortaſſis & Numa Pompilius pace abundans: ſed quo donãte neſciens, nec requirens: cùm cogitaret ocioſus, quibuſnam diis tuendam Romanam ſalutem regnũmq; committeret: nec verum illum atq; omnipotẽtem ſummũ Deum curare opinaretur iſta terrena: atq; recoleret Troianos deos, quos Æneas aduexerat: neq; Troianum, neq; Lauinienſe ab ipſo Ænea conditum regnum diu cõſeruare potuiſſe, alios prouidendos exiſtimauit, quos illis prioribus, ſiue qui cum Romulo iam Romam tranſierant, ſiue quãdoq; Alba euerſa fuerant trãſituri, vel tanquam fugitiuis cuſtodes adhiberet, vel tanquam inualidis adiutores.

L. VIVES.

a NEque enim aliunde Apollo ille Cumanus. *Attalus Aſiæ rex teſtamento populum Romanum heredem fecerat regni, Id Ariſtonicus Eumenis Attali fratris filius ex concubina genitus præoccupauit: hinc bellum eſt ei indictum: miſſus eò Licinius Craſſus Coſ. & pont max. victus eſt ab Ariſtonico. M. Perpenna conſul inſequentis anni, audita Craßi fortuna magnis itineribus in Aſiam venit, victumque acie Ariſtonicum fame domitum, in deditionem Stratonicæ, quò poſt prælium confugerat, cepit, Romamque miſit. Romanis Nicomedes Bithyniæ, Mithridates Ponti, Ariarathes Cappadociæ, Pylemænes Paphlagoniæ, reges fauebant. Ariſtonico Achaia.*

b Regémq; Ariſtonicum.} *Hæc Apollinis lachrymatio contingit Appio*

Appio Claudio, M. Perpenna Coss. vt Iulius Obsequens narrat in fragmento libri De prodigiis. Inquit enim: Ap. Claudio, M. Perpenna Coss. Publius Crassus aduersus Aristonicum dimicans occisus. Apollinis simulachrum lachrymauit per quatriduum. Vates portenderunt Graeciae fore exitium, vnde deductum esset: sacrificatum tum à Romanis, donáque in templo posita. Haec ille. Fletus simulachrorum malum aliquod praenunciabant his quibus fauerent, vt fletus Iunonis Sospitae Lauinij L. Aemilio Paulo, Cn Bebio Pamphilo Coss. ingens pestilentia secuta. Sic Lucanus in Prodigiis bellorum ciuilium: Crassus occisus Sudantes dij

Indigetes fleuisse deos, vrbísque laborem
Testatos sudore lares.

c Et Antiochi. } *Syriae regis. quem L. Cornelius Scipio Africani frater vicit. Liuius fusè Decad. quarta.* Antiochus

d Et Persidis bello. } *Alij Xerxis, melius Persae Philippi filij Macedonum regis, quem intra paucas horas deuicit L. Aemilius Paulus, bello Macedonico secundo. Plutarch. in Vita Aemilij Pauli, & alij.*

e Quoniam Cumana Colonia. } *Vel Cumae colonia: Chalcidienses & Cumaei, vt est apud Strabonem lib. 5. populi Graeciae magna olim classe in Italiam nauigarunt, appulsíq; littori Campano, vrbem ibi condidere: duces erant Cumaeorum Hippocles, Chalcidiensium Megasthenes: ij pacti sunt inter se, vt alteri coloniam possiderent gentis: alteri nomen darent. Ita factum est: Cumae dicuntur, & colonia est Chalcidia. Verg. in sexto de Cumis:* Cumae

Chalcidicáque leuis tandem superastitit arce.

Hanc vrbem Strabo affirmat cunctas & Italiae & Siciliae vrbes vetustate antecedere.

Quantos sibi deos Romani praeter constitutionem Numae adiecerint, quorum eos numerositas nihil iuuerit.

CAP. XII.

NEc his sacris tamen Roma dignata est esse cõtenta, quae tam multa illic Pompilius constituerat: nam ipsius summum templum nondum habebat Iouis. [a] Rex quippe Tarquinius ibi Capitolium fabricauit. [b] Aesculapius autem ab Epidauro abiuit Romam, [c] vt peritissimus medicus in vrbe nobilissima artem gloriosius exerceret. Mater etiam deûm[d] nescio vnde à [e] Pessimunte. Indignum enim erat, vt cùm eius filius iam colli Capitolino praesideret, adhuc ipsa in loco ignobili latitaret. Quae tamen si omnium deorum mater est, non est secura solùm Romam quosdam

filios suos, verùm & alios præcessit etiam secuturos. Miror sanè, si ipsa peperit Cynocephalum, [f] qui longè postea venit ex Ægypto. [g] Vtrum etiam dea Febris ex illa nata sit, [h] viderit Æsculapius [i] pronepos eius. Sed vndecunque nata sit, non opinor audebunt eam ignobilem dicere dij peregrini [k] deam ciuem Romanam. Sub hoc tot deorum præsidio, quos numerare quis potest, indigenas & alienigenas, cælites, terrestres, infernos, marinos, fontanos, fluuiales: & vt Varro dicit certos atque [l] incertos, in omnibúsque generibus deorũ sicut in animalibus mares & fœminas? Sub hoc ergo tot deorum præsidio constituta Roma, non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari affligique debuit. Nimis enim multos deos [m] grandi fumo suo, [n] tanquam signo dato ad tuitionem congregauerat: quibus templa, altaria, sacrificia, sacerdotes instituendo atque præbendo, summum verum Deum, cui vni hæc ritè gesta debentur, offenderet. Et fœlicior quidem cũ paucioribus vixit: Sed quantò maior facta est, sicut nauis nautas, tantò plures adhibendos putauit, credo desperans pauciores illos, sub quibus in comparatione peioris vitæ melius vixerat, non sufficere ad opitulandum granditati suę. Primò enim sub ipsis regibus excepto Numa Põpilio, de quo iam suprà locutus sum, quantum malum discordiosi certaminis fuit, quòd fratrem Romuli coegit occidi?

L. VIVES.

a Rex quippe Tarquinius.} *Tarquinius Superbus. Liuius libro primo.*

Aesculapius b Æsculapius.} *Bello Samnitico ex Epidauro Romã est aduectus à Quinto Ogolnio legato anguis mansueti spe ie: transnauitque in insulam Tiberis, vbi ei templum est extructum, & feriæ Calend. Ianuarijs datæ. Porrò Epidaurus, quæ antè Epitaurus, vt scribit Strabo oppidum est in Achaia supra Corinthum Orientali littore: quod Saronium vocat Plinius, inclytum Aesculapij templo, quod sue in agro habet, quinque passuum milibus ab vrbe.*

c Vt peritissimus medicus.} *Aesculapij tres fuerunt Ciceroni. Primus Apollinis filius, quem Arcades colunt. Secundus, secundi Mercurij, Valentis & Pheronidis filij frater, is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris. Tertius Arsippi & Arsinoe, qui primus purgationẽ alui dẽtisque euulsionem, vt ferunt, inuenit: cuius in Arcadia, nõ longè à Lusio flumine sepulchrũ, & lucus ostẽditur. Aesculapium*

pium illum nobilem medicum Tarquinius de Illustribus viris differens, sicut est apud Lactantium, ait incertis parentibus natum expositum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum, didicisse medicinam, fuisse autem Messenium, sed Epidauri habitasse. Hippocrates Cous bellum cui nauicula nomen est, scripsisse illum refert, vt nos in philosophiæ initiis diximus. Cor. Celsus in deorum numerum receptum tradit, cùm medicinam adhuc rudem paulò subtilius excoluisset.

d Nescio vnde nata.} *Ignobile erat eius genus, vt Saturni fratris. Nam Opem hanc dicunt fuisse, idcirco filij Cæli sunt habiti, quòd eorum ignoraretur origo, cùm tamen magni & in admiratione hominum essent. Eos verò qui sunt tales, de cælo descendisse vulgus ferunt.*

e Præneſtinum montem.} *Locus hic est in omnibus exemplaribus, quæ quidem videre mihi contigit, mendosus. Alibi sic: Mater etiam deûm nescio vnde à Pessimunte monte. sed satius erit pro Prænestinum legere Palatinum. Nam in Palatio locata est magna deûm mater à maris aduecta Romam. Liu lib. 36. & Victor in Vrbis regionib.*

f Qui longè poſtea.} *Sacra Ægyptia Romam esse introducta tèporibus Syllæ significat Apuleius in Metamorphosi, hoc est, centum amplius annis postquàm mater deûm est Romam translata. Sed L. Piso & A. Gabinius Coss. edicto sanxerunt, ne in Capitolio essent: tametsi hoc sequentibus temporibus est abolitum, Tertullianus in Apologetico.*

g Vtrum etiam dea Febris.} *Alibi, vtrum etiam deus Februus ex illa natus sit: quod non congruit, cùm Februus sit Pluto, cui Februario mense sacrificatur. à purgatione dictus, de quo non dubitatur. Sed & legendum esse Febrim ostendit, quod ilico additur, viderit Æsculapius, & alia quæ sequuntur.*

h Viderit Æſculapius.} *Facetè, quia medicus.*

i Pronepos.} *Quia Apollinis filius, hic Iouis, Iupiter Opis.*

k Deam ciuem Romanam.} *Et hoc falsum. Nam Romani Febrem deam finxerunt.*

l Incertos.} *Nam sunt quidam de quorum diuinitate non satis constat, quales sunt Panes, Syluani, Nymphæ, Ouidius in 1. Metam. verbis Iouis:*

Sunt mihi semidei, sunt rustica numina Fauni,
Et Nymphæ, Satyríque, & monticolæ Syluani.
Quos quoniam nondum cæli dignamur honore,
Quas dedimus certè terras habitare sinamus.

Eiusmodi sunt & Hippolytus, & Corybantes, & Atys, & Sabba-

zios quos Lucianus ἐν ὑπηρεφίλῳ μετοίκους θεοὺς & ἀμφιβόλους vocat: id eſt, inquilinos deos, & ambiguos.

m Grandi fumo ſuo.} *Sacrificiorum, vel vanitate, vt ad allegoriam, fumi alludat. nam fumus pro re vana atq; inani ſolet accipi: vnde illud fumos vendere.*

n Tanquam ſigno dato.} *Bellicis aut ſuſpectis temporibus in editis ſpeculis faſces lignorum prætenuium, pérque ſiccorum ponunt ſpeculatores, vt ſi quis vel ſubitus hoſtium aduentus emineat, vel terror aliquis exiſtat, poßint quàm primum faſcibus incenſis, & ſuos & vicinos certiores facere. φρυκτοὺς Græci id genus faſcium vocant, quibus interdum ad centeſimum lapidem intra ſemihorulam ſignificatur, vt amici ad propellendum periculum poßint in tempore accurrere: poteſt etiam intelligi hoc ſignum quod Auguſtinus dicit, de ſigno quod in prælio ſolet dari.*

Quo iure, quo fœdere Romani obtinuerint prima coniugia.

CAP. XIII.

QVomodo nec Iuno, quæ cum Ioue ſuo iam fouebat Romanos rerum dominos gentémque togatam, nec Venus ipſa Æneadas ſuos potuit adiuuare: vt bono & æquo more coniugia mererentur, cladéſque tanta irruit huius inopiæ, vt ea dolo raperent, móxque compellerentur pugnare cum ſoceris: & miſeræ fœminæ nondum ex iniuria maritis conciliatæ, iam parentum ſanguine dotarentur. At enim vicerunt in hac conflictatione Romani vicinos ſuos. Quantis & quàm multis vtrinque vulneribus ac funeribus, tam propinquorum quàm confinium iſtæ victoriæ conſtiterunt? [a] Propter vnum Cæſarem ſocerum, & vnum generum eius Pompeium: iam mortua Cæſaris filia vxore Pompeij, quanto & quàm iuſto doloris inſtinctu, Lucanus exclamat:

Bella [b] per Emathios plus quàm ciuilia campos,
Iúſq; datum ſceleri canimus.

Vicerunt ergo Romani, vt ſtrage ſocerorū manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miſerabiles extorquerent: nec illæ auderent flere patres occiſos, ne offenderent victores maritos: quæ adhuc illis pugnantibus [c] pro quibus facerent vota, neſciebant. Talibus nuptiis populum Romanū non Venus, ſed Bellona dotauit: [d] aut fortaſſis Alecto illa infernalis furia, iam eis fauente Iunone, plus in illos habuit licentiæ; quàm cum eius precibus contra Æneā fuerat excitata. [e] Andromache fœlicius captiuata eſt,

quàm

quàm illa coniugia Romana nupserunt: licet seruiles, tamen post eius amplexus nullũ Troianorum Pyrrhus occidit. Romani autem soceros interficiebãt in præliis, quorũ iam filias amplexabantur in thalamis. Illa victori subdita, dolere tantũ suorum mortem potuit, non timere. Illæ sociatæ bellantibus, parentum suorum mortes procedentibus viris timebant, redeuntibus dolebãt, nec timorem habentes liberum, nec dolorem. Nam propter interitum ciuium, propinquorũ fratrũ, parentũ, aut piè cruciabantur, aut crudeliter lætabantur, victoris maritorũ. Huc accedebat quod vt sunt alterna bellorum, aliquæ parentum ferro amiserunt viros, aliæque vtrorúmq; ferro & parẽtes & viros. Neq; enim & apud Romanos parua fuerunt illa discrimina. Siquidẽ ad obsidionẽ quoque peruentum est ciuitatis, clausísq; portis se tuebantur.[f] Quibus dolo apertis, admissísq; hostibus intra mœnia,[g] in ipso foro scelerata & nimis atrox inter generos socerósq; pugna cõmissa est. Et raptores illi etiam superabantur, & crebrò fugientes intra domos suas,[h] grauius fœdabãt pristinas, quamuis & ipsas pudendas lugendásq; victorias. Hic enim Romulus de suorum iam virtute desperans,[i] Iouem rogauit vt starent,[k] atque ille hac occasione nomen Statoris inuenit.[l] Nec finis esset tanti mali, nisi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, & prouolutæ parentibus iram eorũ iustissimam, non armis victricibus, sed supplici pietate sedarent. Deinde T. Tatium regem Sabinorum, socium regni Romulus ferre compulsus est, germani consortis impatiens:[m] sed quando & istum diu toleraret, qui fratrem geminúmque non pertulit? Vnde & ipso interfecto, vt maior deus esset, regnum solus obtinuit. Quæ sunt ista iura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, societatis, diuinitatis? Quæ postremò sub tot diis tutoribus[n] vita ciuitatis? Vides quanta hinc dici & quàm multa possent, nisi quæ supersunt nostra curaret intentio, & sermo in alia festinaret.

L. VIVES.

a Propter vnum Cæsarem. } *Iulia vnica C. Cæsaris filia, Cn. Pompeio Magno nupsit. hæc grauida è partu obiit, patre bellum in Gallia gerente. Deinde socer & gener gesserunt bellum ciuile.*

b Per Emathios. } *Emathiam antea, quæ postea Macedonia fuit, dictã esse, author est Plin. lib. 4. In hac Põpeius & Cæsar cõcurrerunt.*

c Pro quibus facerent vota. } *Ouidius 3. Fastorum de Sabinis,*

cùm in procinctu essent acies Romanorũ & Sabinorum, Mars loquitur:

Conueniunt nuptæ dictam Iunonis in ædem,
Quas inter mea sic est nurus ausa loqui:
O pariter raptæ, quoniam hoc commune tenemus
Non vltra lentæ possumus esse piæ.
Stant acies, sed vtra dij sunt pro parte rogandi?
Eligite, hinc coniunx, hinc pater arma tenet.
Quærendum est, viduæ fieri malitis, an orbæ?

Alecto d Aut fortassis Alecto.} *Tres furiæ, Alecto, Tisiphone, & Megæra Acherontis & Noctis fuisse filiæ dicuntur. Alecto iras, odia, turbas, seditiones, rixas, bella, cædes in genere humano excitat.*

Quæ possit vnanimes armare in prælia fratres,
Atque odiis versare domos.

Hanc aduersus Troianos Iuno stimulat Æneid. 7.

e Andromache.} *Hectoris coniunx Eetionis Thebarum Ciliciæ regis filia. Hanc post euersum Ilium vxorem duxit Pyrrhus Achillis filius.*

f Quibus dolo apertis.} *Arci Romanæ præerat Sp. Tarpeius: huius filiam Tarpeiam virginem magnis promissis corrupit Tatius rex Sabinorum: vt quum petitum aquam exiret, armatos in arcem admitteret. Ipsa se facturam promisit, si quod in læuis omnes gestarent, sibi daretur. Accepit conditionem rex, & quum intus iam essent, virginem scutis obrutam interemerunt. Hæc enim in læuis gestabant, quum de aureis armillis sensisset, quas in sinistris brachiis habebant. Plutarchus in Parallelis hoc Albanis, non Sabinis, contigisse scribit, ex Aristide Milesio. Sed ego Latinis scriptoribus Liuio, Fabio, Pisoni, Cincio, etiam Dionysio Græco magis accedo.* (margin: *Tarpeia virgo*)

g In ipso foro.} *Inter colles Capitolinum & Palatinum est pugnatum.*

h Grauius fœdabant pristinas.} *Non de Sabinis victorias, sed de Ceninensibus, Crustuminis & Antemnatibus.*

i Iouem rogarent vt starent.} *Liuius lib. 1. verbis Romuli, suis fugientibus: At tu pater deûm hominúmque hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis fugámque fœdam siste. Hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope seruatam vrbem esse voueo. Hæc ille.*

k Atque ille occasione Statoris.} *Assistendo, nisi fortè ab stando, id est, erigendo: quoniam conciderant Romanorum animi. Cicero Iouem hunc custodem imperij Romani frequenter nominat. Credo, quia eius templum erat suæ domui vicinum. Diuus Hieronymus Iouem Statorem*

Statorem stare dicit, non quòd ideo dictum Statorem putet, quòd rectus stet, sed quòd Iupiter tonans, sicut annotauit Hermolaus Barbarus, sedens fingatur in antiquis monetis ac simulachris: stator verò stans tanquam erectus ad ferendam opem. Seneca in 4. De beneficijs libro, altiorem reddit causam cur Stator dicatur: Non, inquit, quemadmodum historici tradiderunt, ex eo quòd post votum susceptum acies Romanorum fugientium stetit, sed quòd stant beneficio eius omnia, stator stabilitorq́; est. Cicero non dissimiliter, Atque etiam Iouem cùm opt. Max dicimus, cumq́; eundem salutarem, hospitalem, statorem, hoc intelligi volumus, salutem omnium in eius esse tutela, verùm vterque Stoico more. Nam apud Ciceronem ea verba quæ citaui, loquitur Cato Stoicus 3. De finibus. Stoici ad altiores intellectus hæc omnia de diis reuocabant.

l Nec finis esset tanti mali.} *Media pugna rapta passis crinibus inter duas acies se coniecerunt. Et hinc viros, inde parentes ad concordiam precibus & lachrymis adduxerunt. Ita intermisso prælio fœdus est ictum, Sabini in ciuitatem admissi, & Tatius in partem regni.*

m Sed quãdo & istum.} *Laurentes Titum Tatium Lauini interfecerũt, quinto anno postquam cœpisset regnare cum Romulo, quòd ab eius propinquis legati sui essent pulsati. Romulus eam rem lætus accepit.*

n Iura ciuitatis.} *In vetustis exemplaribus, in altero est vita, in altero vitæ ciuitatis: vtrunque argutius quàm iura.*

De impietate belli, quòd Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.

CAP. XIIII.

QVid deinde post Numam sub aliis regibus? Quanto malo, non solùm suo, sed etiam Romanorum, in bellum Albani prouocati sunt? quia videlicet pax Numæ tam longa viluerat, quam crebræ strages Romani Albanique exercitus fuerunt, & vtriusque comminutio ciuitatis. [a]Alba nanque illa, quam filius Æneæ creauit Ascanius, Romæ mater propior ipsa quàm Troia à Tullo Hostilio rege prouocata conflixit. Confligens autem & afflicta est & afflixit, donec multorum tæderet pari defectione certaminum. Tunc euentum [b] belli de Tergeminis hinc atque inde fratribus placuit experiri: à Romanis tres Horatij, ab Albanis autem tres Curiatij processerunt: à Curiatiis tribus duo Horatij, ab vno autem Horatio tres Curiatij superati & extincti sunt. Ita Roma extitit victrix, ea clade etiam in certamine extremo, vt de sex viuis vnus rediret domum. Cui damnum in vtrisque? Cui luctus nisi Æneæ stirpi, nisi Ascanij

posteris,nisi proli Veneris,nisi nepotibus Iouis? Nam & hoc plus quàm ciuile bellum fuit, quando filia ciuitas cum ciuitate matre pugnauit. [c] Accessit aliud huic Tergeminorum pugnæ vltimę atrox atq; horrendum malum. Nam vt erant ambo populi prius amici, vicini quippe atque cognati, vni Curiatiorum despõsata fuerat Horatiorum soror: hæc postea quàm sponsi spolia in victore fratre cõspexit, ab eodem fratre quoniam fleuit, occisa est. Humanior huius vnius fœminæ, quàm vniuersi populi Romani mihi videtur fuisse affectus. Illa quem virum iam fide media retinebat, aut fortè etiam ipsum fratrem dolens, qui eum occiderat, cui sororem promiserat, puto quod non culpabiliter fleuerit. Vnde enim apud Vergilium [d] pius Æneas laudabiliter dolet, hostem etiam sua peremptum manu. Vnde Marcellus Syracusanam ciuitatem recolens, eius paulò ante culmen & gloriam sub manus suas subitò concidisse, communem cogitans conditionem flendo miseratus est. Quæso ab humano impetremus affectu, vt fœmina spõsum suum à fratre suo peremptum sine crimine fleuerit, si viri hostes à se victos etiam cum laude fleuerunt. Ergo sponso à fratre illatam mortem quando fœmina illa flebat, tunc se contra matrem ciuitatem tanta strage bellasse, & tanta hinc & inde cognati cruoris effusione vicisse Roma gaudebat. Quid mihi obtenditur nomen laudis, noménq; victoriæ? Remotis obstaculis insanæ opinionis, facinora nuda cernantur, nuda pensentur, nuda iudicentur. Causa dicatur Albæ, sicut Troiæ adulterium dicebatur. Nulla talis, nulla similis inuenitur. Tantum vt desides moueret Tullus in arma viros, & iam desueta triumphis Agmina. Illo itaque vitio tantum scelus perpetratum est socialis belli atque cognati. Quod vitium Salustius magnum transeunter attigit. Cùm enim laudans breuiter antiquiora commemorasset tempora, quando vita hominum sine cupiditate agitabatur, & sua cuique satis placebant: Postea verò, inquit, quàm [e] in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij atque Athenienses, cœpere vrbes atque nationes subigere, libidinem dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare, & cætera quæ ipse instituerat dicere. Mihi hucusque satis sit eius verba posuisse. Libido ista dominandi magnis malis agitat & conterit genus humanum. Hac libidine Roma tunc victa Albam se vicisse triumphabat, & sui

sceleris laudē gloriam nominabat. Quoniā laudatur, inquit scriptura nostra, peccator in desideriis animæ suæ, & qui iniqua gerit, benedicitur. Fallacia igitur tegmina, & deceptoriæ dealbationes auferantur à rebus, vt syncero inspiciantur examine. Nemo mihi dicat, magnus ille atque ille, quia cum illo & illo pugnauit, & vicit. Pugnant etiam gladiatores, vincunt & ipsi: [f] habet præmia laudis, & illa crudelitas. Sed puto esse satius cuiuslibet inertiæ pœnas luere, quàm illorum armorū gloriam quærere. Et tamen si in arenā procederētpugnaturi inter se gladiatores, quorum alter filius, alter pater esset, tale spectaculum quis ferret? quis non auferret? Quomodo ergo gloriosum alterius matris, alterius ciuitatis, inter searmorum potuit esse certamen? An ideo diuersum fuit, quòd arena vlla nō fuit, & latiores cāpi non duorū gladiatorū, sed in duobus populis multorum funeribus implebātur:[g] nec amphitheatro cingebantur illa certamina, sed vniuerso orbe, & tunc viuis & posteris quousq; ista fama porrigitur, impium spectaculum præbebatur? Vim tamen patiebātur studij sui dij illi præsides imperij Romani, & taliū certaminum tanquam theatrici spectatores, donec Horatiorū soror propter Curiatios tres peremptos, etiam ipsa tertia ex altera parte fraterno ferro duobus fratribus adderetur, ne minus haberet mortiū etiam Roma quæ vicerat.[h] Deinde ad fructum victoriæ Alba subuersa est. Vbi post Ilium quod Græci euerterunt, & post Lauinium vbi rex Latinus Æneā regem peregrinū atq; fugitiuū constituerat, tertio loco habitauerāt numina illa Troiana, sed more suo etiā inde iam fortasse migrauerāt, ideo deleta est. Discesserant videlicet omnes adytis arísq; relictis dij, quibus imperiū illud steterat. Discesserāt sanè ecce iā tertio, vt eis quarta Roma prouidentissimè crederetur. Displicuerat & Alba, vbi Amulius expulso fratre, & Roma placuerat, vbi Romulus occiso fratre regnauerat. Sed antequam Alba dirueretur, transfusus est, inquiunt, populus eius in Romam, vt ex vtraque vna ciuitas fieret. Esto, ita factum sit, vrbs tamen illa Ascanij regnum, & tertium domicilium Troianorum deorum, ab vrbe filia mater euersa est. Vt autem belli reliquiæ é duobus populis vnum facerent miserabile coagulum, multus antè fusus vtriusq; sanguis fuit. Quid iam singulatim dicam sub cæteris regibus toties eadem bella renouata, quæ victoriis finita videbantur, & tantis stragibus iterum atque iterum confecta,

iterũ iterũmq; post fœdus & pacẽ inter generos & soceros, & eorũ stirpem posterósq; repetita? Non paruũ indiciũ calamitatis huius fuit, quòd portas belli nullus clausit illorũ, nullus ergo illorum sub tot diis præsidibus in pace regnauit.

L. VIVES.

Alba a Alba namque.} *Albæ sunt multæ. Est enim Alba in Hispania, quæ & Virgo dicitur. Plin. lib. 3. Est in Gallia Narbonensi Heluorum oppidum. Est in Italia ad lacum Fucinum: vnde Albenses. Est in Gallia citeriore, quæ cognominatur Pompeia. Est in Latio in dorso montis Albani, quæ Alba longa. Roma verò, non illa modò quam Romulus condidit, colonia est huius Albæ, quam deduxerunt Romulus & Remus, sed etiam veterem illam, quæ ante hanc fuit, sunt qui arbitrantur à Romulo Aeneæ filio conditam. Deinde cum ob cælum pestilens, tum & incursiones hostium desereretur, ab Albanis miserantibus esse restitutam missis eò de suis ciuibus, qui lapsa repararent, & frequẽtem facerent vrbem solitariam.*

b Belli de Tergeminis.} *Liuius lib. 1. Res est vulgaris, Metius Suffetius Albanorum dictator, hoc consilium & sibi cepit, & Tullo dedit Romanorum regi, ne strage vtriusque populi decideretur, sed transigeretur per paucos. Ita fœdere icto commissum est fortunæ sex virorum, vter populus alteri imperaret. Bini Tergemini erant in illis exercitibus, illi commissi sunt, vt cuius populi ciues vicissent, penes eum esset imperium.*

c Accessit aliud. } *Satis fuse Augustinus id narrat vt intelligi possit.*

d Pius Æneas.} *Lausum Mezentij filium in decimo Aeneid.*

Cyri e In Asia Cyrus.} *Cyri duo fuerunt, Maior de quo hîc loquitur, qui Asiam, Scythiam, totúmque Orientem domuit, eo tempore quo Tarquinius Superbus regnabat Romæ: Crœsum Lydorum opulentiss. regem cepit: à Thomiri Scytharum regina captus & interfectus est, capite in cacabum humani sanguinis plenum coniecto, vt sanguine se humano saturaret, quem tantopere sitiebat: Plutarchus, Strabo, Trogus: Herodotus, & alij quàm plurimi Græci. Herodotus hunc μεγάλον βασιλῆα vocat. Vnde & cæteri Persarum reges sic vocari voluerunt. Alter fuit Cyrus Minor Darij filius, Artaxerxis frater, cuius ἀνάβασιν in Persiam scripsit Xenophon.* *Magnus rex.*

Theatrum f Habet præmia laudis.} *Coronas leminiscatas.*

amphiteatrum g Nec amphitheatro.} *Theatrum est in modum semicirculi, amphitheatrum in modum circuli, harena sternabatur, & in eo munus gladiatorum edebatur.*

h Deinde

h Deinde ad fructum victoriæ.} *Liuius primo bello Veienti. Cùm Metius Albanus cum exercitu medium se gessisset, non Tullo Romano regi pugnanti ex fœdere affuisset, Tullus Metium quadrigis discerpi, Albam verò dirui iussit, Albanósque Romam migrare.*

Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.

CAP. XV.

IPsorum autem regū qui exitus fuerunt? De Romulo viderit adulatio fabulosa, qua perhibetur receptus in cælum. Viderint quidam scriptores eorum, [a] qui eum propter ferocitatem à senatu discerptum esse dixerunt, [b] subornatúmque nescio quem Iulium Proculum, qui eū sibi apparuisse diceret, eúmque per se populo mādasse Romano, vt inter numina coleretur, eóque modo populum qui contra senatū intumescere cœperat repressum atque sedatum. Acciderat enim & solis defectio, quam certa ratione sui cursus effectā [c] imperita nesciēs multitudo meritis Romuli tribuebat. Quasi verò si luctus ille solis fuisset, non [d] magis Deo credi deberet occisus, ipsúmque scelus auersione, etiam diurni luminis indicatum: sicut reuera factū est, cùm Dominus crucifixus est crudelitate atque impietate Iudæorum. [e] Quam solis obscurationem nō ex canonico syderum cursu accidisse, satis ostendit, quòd tūc erat pascha Iudęorum: nam plena luna solenniter agitur. [f] Regularis autē solis defectio non nisi lunæ fine contingit. Satis & Cicero illam inter deos Romuli receptionē putatā magis significat esse quàm factā, quando & laudās eum in libris De rep. Scipionísq; sermone. Tantū est, inquit, consecutus, vt cum subito sole obscurato nō cōparuisset, deorum in numero collocatus putaretur: quā opinionem nemo vnquàm mortalis assequi potuit, sine eximia virtutis gloria. Quod autē dicit eū subitò nō comparuisse profectò ibi intelligitur, aut violentia tēpestatis, aut cædis facinorísq; secretum. Nam & alij scriptores eorum, defectioni solis [g] addūt, etiam subitam tēpestatem, quę profectò aut occasionem sceleri præbuit, aut Romulum ipsa consumpsit. [h] De Tullo quippe etiā Hostilio, qui tertius à Romulo rex fuit, qui & ipse fulmine absumptus est, dicit in eisdem libris idem Cicero, propterea & istū non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatū, id est persuasum, [i] Romani vulgare noluerunt, id est, vilefacere, si hoc & alteri facilè tribueretur. Dicit etiam apertè in inuectiuis: Illum qui

hanc vrbem cõdidit Romulum,ad deos immortales beneuolentia famáq; sustulimus:vt non verè factũ, sed propter merita virtutis eius beneuolentia iactatum diffamatúmq; monstraret.[k] In Hortensio verò dialogo cũ de solis canonicis defectionibus loqueretur: Vt easdem,inquit, tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli, qui in obscuratione solis est factus. Certè hic minimè timuit hominis interitum dicere, quia disputator magis quàm laudator fuit. Cæteri autẽ reges populi Romani,excepto Numa Põpilio & Anco Marcio, qui morbo interierũt,quàm horrẽdos exitus habuerunt? Tullus, vt dixi,Hostilius victor & euersor Albæ, cum tota domo sua fulmine concrematus est.[l] Priscus Tarquinius per sui decessoris filios interẽptus est. Seruius Tullius generi sui Tarquinij Superbi,qui ei successit in regnũ, nefario scelere occisus est. Nec discessere adytis arísq; relictis dij,tanto in optimum illius populi regem patricidio perpetrato.quos dicunt vt hoc miseræ Troiæ facerent,eámque Græcis diruendam exurendámq; relinquerent,adulterio Paridis fuisse commotos. Sed insuper interfecto à se socero, Tarquinius ipse successit. Hũc illi dij nefarium parricidam soceri interfectione regnãtem, insuper multis bellis victoriísque gloriantem,& de bellorum manubiis Capitolium fabricãtem,non abscedentes, sed præsentes manẽtésq; viderũt,& regem suum Iouem in illo altissimo templo,hoc est in opere parricidæ,sibi præsidere atque regnare perpessi sunt. Neque enim adhuc innocens[m] Capitolium struxit,& posteà malis meritis vrbe pulsus est, sed ad ipsum regnum in quo Capitoliũ fabricaret immanissimi sceleris perpetratione peruenit. [n] Quod verò eum Romani regno postea depulerunt ac seclusérũt mœnibus ciuitatis, non ipsius de Lucretiæ stupro,sed filij peccatum fuit,illo non solùm nesciẽte,sed etiam absente commissum. Ardeam ciuitatem tũc oppugnabat,& pro pop.Rom. bellum gerebat:nescimus quid faceret.si ad eius notitiam flagitiũ filij deferretur. Et tamen inexplorato eius iudicio & inexperto, ei populus ademit imperium:& recepto exercitu,à quo deseri iussus est, clausis deinde portis non sunt passi intrare redeũtem. At ille post bella grauissimã,quibus eosdem Rom. concitatis finitimis attriuit,posteaquã desertus ab eis quorum fidebat auxilio,regnum recipere non valuit,[o] in oppido Tusculo Romæ vicino.quatuordecim,vt fertur,annos priuatam vitã quietus habuit,

habuit,& cum vxore consenuit, optabiliore fortassis exitu, quàm socer eius generi sui facinore,[p] nec ignorante filia, sicut perhibetur,extinctus. Nec tamen istum Tarquinium Romani crudelem, aut sceleratum,sed superbum appellauerũt,[q] fortassis regios eius fastus alia superbia non ferentes. Nam scelus occisi ab eo soceri optimi regis sui vsque adeò contempserunt, vt eum regem suum facerent:vbi miror si non scelere grauiore mercedem tantam tãto sceleri reddiderũt, nec discessere adytis arísque relictis dij. Nisi fortè quispiam sic defendat istos deos,vt dicat eos ideo mansisse Romæ,quo possent Rom. magis punire suppliciis quàm beneficiis adiuuare,seducentes eos vanis victoriis,& bellis grauissimis conterentes. Hæc fuit Romanorum vita sub regibus laudabili tempore illius reip. vsque ad expulsionem Tarquinij Superbi per ducentos fermè & quadraginta & tres annos,cùm illæ omnes victoriæ tam multo sanguine, & tantis emptæ calamitatibus,vix illud imperium[r] intra viginti ab vrbe miliaria dilatauerint:quantum spatium absit vt saltem ad alicuius [s] Getulæ ciuitatis nunc territorium comparetur.

L. VIVES.

a Qvi eum propter ferocitatem.} *Dionysius lib. 2. refert patres discerpsisse Romulum: ac vnumquenque frustum aliquod corporis sub toga occuluisse.ne quid vsquam compareret: ita quomodo Romulus obierit à multitudine esse ignoratum.* Romuli mors

b Subordinatum nescio quem.} *Legendum subornatum: nescio quem addit,vel propter obscuritatem autoris, vel propter vtilitatem mendacij & periurij.*

c Imperitia nesciens multitudo.} *Antequam ostensa esset vulgo à philosophis ratio defectuum solis & lunæ homines cùm illa sydera deficere viderent,aut scelus aliquod ingens,aut mortem eorum metuebãt. Hic pauor non in rudi solùm erat plebe,sed in eruditis quoque, velut Stesichoro & Pindaro lyricis vatibus.*

d Magis ideo credi deberet.} *Tota sententia est inuersa defectu negationis. Dicendum enim,non magis ideo.*

e Quam solis obscurationem.} *Interuentu lunæ inter solem & nos auferuntur nobis solis radij, idque defectus solis dicitur. Interiecta verò terra inter solem & lunam,illiúsq. vmbra in lunam ingruente, fit lunæ deliquiũ:idcirco nec deficere sol potest nisi luna silente, cùm ei subiicitur:hoc est,in coitu ipsorum syderum: nec luna ipsa, nisi cùm est plena, cùm maximè videlicet à sole distat, tum demum enim terra solis splen-*

filios ſuos, verùm & alios præceſſit etiam ſecuturos. Miror ſanè, ſi ipſa peperit Cynocephalum, [f] qui longè poſtea venit ex Ægypto. [g] Vtrum etiam dea Febris ex illa nata ſit, [h] viderit Æſculapius [i] pronepos eius. Sed vndecunque nata ſit, non opinor audebunt eam ignobilem dicere dij peregrini [k] deam ciuem Romanam. Sub hoc tot deorum præſidio, quos numerare quis poteſt, indigenas & alienigenas, cælites, terreſtres, infernos, marinos, fontanos, fluuiales: & vt Varro dicit certos atque [l] incertos, in omnibúſque generibus deorũ ſicut in animalibus mares & fœminas? Sub hoc ergo tot deorum præſidio conſtituta Roma, non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo. agitari affligíque debuit. Nimis enim multos deos [m] grandi fumo ſuo, [n] tanquam ſigno dato ad tuitionem congregauerat: quibus templa, altaria, ſacrificia, ſacerdotes inſtituendo atque præbendo, ſummum verum Deum, cui vni hæc ritè geſta debentur, offenderet. Et fœlicior quidem cũ paucioribus vixit: Sed quantò maior facta eſt, ſicut nauis nautas, tantò plures adhibendos putauit, credo deſperans pauciores illos, ſub quibus in comparatione peioris vitæ melius vixerat, non ſufficere ad opitulandum granditati ſuę. Primò enim ſub ipſis regibus excepto Numa Põpilio, de quo iam ſuprà locutus ſum, quantum malum diſcordioſi certaminis fuit, quòd fratrem Romuli coegit occidi?

L. VIVES.

a Rex quippe Tarquinius.} *Tarquinius Superbus. Liuius libro primo.*

Aeſculapius b Æſculapius.} *Bello Samnitico ex Epidauro Romã eſt aduectus à Quinto Ogolnio legato anguis manſueti ſpe.ie: transnauitque in inſulam Tiberin, vbi ei templum eſt extructum, & feriæ Calend. Ianuarius datæ. Porrò Epidaurus, quæ antè Epitaurus, vt ſcribit Strabo oppidum eſt in Achaia ſupra Corinthum Orientali littore: quod Saronium vocat Plinius, inclytum Aeſculapij templo, quod ſuo in agro habet, quinque paſſuum milibus ab vrbe.*

c Vt peritiſſimus medicus.} *Aeſculapij tres fuerunt Ciceroni. Primus Apollinis filius, quem Arcades colunt. Secundus, ſecundi Mercurij, Valentis & Pheronidis filij frater, is fulmine percuſſus, dicitur humatus eſſe Cynoſuris. Tertius Arſippi & Arſinoe, qui primus purgationẽ alui dẽtiũque euulſionem, vt ferunt, inuenit: cuius in Arcadia, nõ longè à Luſio flumine ſepulchrũ, & lucus oſtẽditur. Aeſculapium*

pium illum nobilem medicum Tarquinius de Illustribus viris differens, sicut est apud Lactantium, ait incertis parentibus natum expositum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum, didicisse medicinam, fuisse autem Messenium, sed Epidauri habitasse. Hippocrates Cous bellum cui nauicula nomen est, scripsisse illum refert, vt nos in philosophiæ initiis diximus. Cor. Celsus in deorum numerum receptum tradit, cùm medicinam adhuc rudem paulò subtilius excoluisset.

d Nescio vnde nata.} *Ignobile erat eius genus, vt Saturni fratris. Nam Opem hanc dicunt fuisse, idcirco filij Cæli sunt habiti, quòd eorum ignoraretur origo, cùm tamen magni & in admiratione hominum essent. Eos verò qui sunt tales, de cælo descendisse vulgus ferunt.*

e Præneſtinum montem.} *Locus hic est in omnibus exemplaribus, quæ quidem videre mihi contigit, mendosus. Alibi sic: Mater etiam deûm nescio vnde à Peßimunte monte. sed satius erit pro Prænestinum legere Palatinum. Nam in Palatio locata est magna deûm mater à maioris aduecta Romam. Liu lib. 36. & Victor in Vrbis regionib.*

f Qui longè poſtea.} *Sacra Aegyptia Romam esse introducta temporibus Syllæ significat Apuleius in Metamorphosi, hoc est, centum amplius annis postquàm mater deûm est Romam translata. Sed L. Piso & A. Gabinius Coss. edicto sanxerunt, ne in Capitolio essent: tametsi hoc sequentibus temporibus est abolitum, Tertullianus in Apologetico.*

g Vtrum etiam dea Febris.} *Alibi, vtrum etiam deus Februus ex illa natus sit: quod non congruit. cùm Februus sit Pluto, cui Februario mense sacrificatur. à purgatione dictus, de quo non dubitatur. Sed & legendum esse Febrim ostendit, quod ilico additur, viderit Aesculapius, & alia quæ sequuntur.*

h Viderit Æſculapius.} *Facetè, quia medicus.*

i Pronepos.} *Quia Apollinis filius, hic Iouis, Iupiter Opis.*

k Deam ciuem Romanam.} *Et hoc falsum. Nam Romani Febrem deam finxerunt.*

l Incertos.} *Nam sunt quidam de quorum diuinitate non satis constat, quales sunt Panes, Syluani, Nymphæ, Ouidius in 1. Metam. verbis Iouis:*

Sunt mihi semidei, sunt rustica numina Fauni.
Et Nymphæ, Satyrique, & monticolæ Syluani.
Quos quoniam nondum cæli dignamur honore,
Quas dedimus certè terras habitare finamus.

Eiusmodi sunt & Hippolytus, & Corybantes, & Atys, & Sabba-

zius quos Lucianus ἐν ὑπερηφάνῳ μετοίκους θεοὺς & ἀμφιβόλους vocat: id est, inquilinos deos, & ambiguos.

m Grandi fumo suo.} *Sacrificiorum, vel vanitate, vt ad allegoriam, fumi alludat. nam fumus pro re vana atq; inani solet accipi: vnde illud fumos vendere.*

n Tanquam signo dato.} *Bellicis aut suspectis temporibus in editis speculis fasces lignorum pratenuium, pérque siccorum ponunt speculatores, vt si quis vel subitus hostium aduentus emineat, vel terror aliquis existat, possint quàm primum fascibus incensis, & suos & vicinos certiores facere. φρυκτοὺς Graci id genus fascium vocant, quibus interdum ad centesimum lapidem intra semihorulam significatur, vt amici ad propellendum periculum possint in tempore accurrere: potest etiam intelligi hoc signum quod Augustinus dicit, de signo quod in pralio solet dari.*

Quo iure, quo fœdere Romani obtinuerint prima coniugia.

CAP. XIII.

QVomodo nec Iuno, quæ cum Ioue suo iam fouebat Romanos rerum dominos gentémque togatam, nec Venus ipsa Æneadas suos potuit adiuuare: vt bono & æquo more coniugia mererentur, cladésque tanta irruit huius inopiæ, vt ea dolo raperent, móxque compellerentur pugnare cum soceris: & miseræ fœminæ nondum ex iniuria maritis conciliatæ, iam parentum sanguine dotarentur. At enim vicerunt in hac conflictatione Romani vicinos suos. Quantis & quàm multis vtrinque vulneribus ac funeribus, tam propinquorum quàm confinium istæ victoriæ constiterunt? [a] Propter vnum Cæsarem socerum, & vnum generum eius Pompeium: iam mortua Cæsaris filia vxore Pompeij, quanto & quàm iusto doloris instinctu, Lucanus exclamat:

Bella [b] per Emathios plus quàm ciuilia campos,
Iúsq; datum sceleri canimus.

Vicerunt ergo Romani, vt strage socerorũ manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miserabiles extorquerent: nec illæ auderent flere patres occisos, ne offenderent victores maritos: quæ adhuc illis pugnantibus [c] pro quibus facerent vota, nesciebant. Talibus nuptiis populum Romanũ non Venus, sed Bellona dotauit: [d] aut fortassis Alecto illa infernalis furia, iam eis fauente Iunone, plus in illos habuit licentiæ, quàm cum eius precibus contra Æneã fuerat excitata. [e] Andromache fœlicius captiuata est,

quàm

quàm illa coniugia Romana nupserunt: licet seruiles, tamen post eius amplexus nullũ Troianorum Pyrrhus occidit. Romani autem soceros interficiebãt in præliis, quorũ iam filias amplexabantur in thalamis. Illa victori subdita, dolere tantũ suorum mortem potuit, non timere. Illæ sociatæ bellantibus, parentum suorum mortes procedentibus viris timebant, redeuntibus dolebãt, nec timorem habentes liberum, nec dolorem. Nam propter interitum ciuium, propinquorũ fratrũ, parentũ, aut piè cruciabantur, aut crudeliter lætabantur, victoriis maritorũ. Huc accedebat quod vt sunt alterna bellorum, aliquæ parentum ferro amiserunt viros, aliæque vtrorúmq; ferro & parẽtes & viros. Neq; enim & apud Romanos parua fuerunt illa discrimina. Siquidẽ ad obsidionẽ quoque peruentum est ciuitatis, clausisq; portis se tuebantur.[f] Quibus dolo apertis, admissisq; hostibus intra mœnia,[g] in ipso foro scelerata & nimis atrox inter generos socerósq; pugna cõmissa est. Et raptores illi etiam superabantur, & crebrò fugientes intra domos suas,[h] grauius fœdabãt pristinas, quanuis & ipsas pudendas lugendásq; victorias. Hic enim Romulus de suorum iam virtute desperans,[i] Iouem rogauit vt starent,[k] atque ille hac occasione nomen Statoris inuenit.[l] Nec finis esset tanti mali, nisi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, & prouolutæ parentibus iram eorũ iustissimam, non armis victricibus, sed supplici pietate sedarent. Deinde T. Tatium regem Sabinorum, socium regni Romulus ferre compulsus est, germani consortis impatiens:[m] sed quando & istum diu toleraret, qui fratrem geminúmque non pertulit? Vnde & ipso interfecto, vt maior deus esset, regnum solus obtinuit. Quæ sunt ista iura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, societatis, diuinitatis? Quæ postremò sub tot diis tutoribus[n] vita ciuitatis? Vides quanta hinc dici & quàm multa possent, nisi quæ supersunt nostra curaret intentio, & sermo in alia festinaret.

L. VIVES.

a Propter vnum Cæsarem. } *Iulia vnica C. Cæsaris filia, Cn. Pompeio Magno nupsit. Hæc grauida è partu obiit, patre bellum in Gallia gerente. Deinde socer & gener gesserunt bellum ciuile.*

b Per Emathios. } *Emathiam antea, quæ postea Macedonia fuit, dictã esse, author est Plin. lib. 4. In hac Põpeius & Cæsar cõcurrerunt.*

c Pro quibus facerent vota. } *Ouidius 3. Fastorum de Sabinis,*

cùm in procinctu essent acies Romanorũ & Sabinorum, Mars loquitur:

Conueniunt nuptæ dictam Iunonis in ædem,
Quas inter mea sic est nurus ausa loqui:
O pariter raptæ, quoniam hoc commune tenemus
Non vltra lentæ possumus esse piæ.
Stant acies, sed vtra dÿ sunt pro parte rogandi?
Eligite, hinc coniunx, hinc pater arma tenet.
Quærendum est, viduæ fieri malitis, an orbæ?

Alecto d Aut fortassis Alecto.} *Tres furiæ, Alecto, Tisiphone, & Megæra Acherontis & Noctis fuisse filiæ dicuntur. Alecto iras, odia, turbas, seditiones, rixas, bella, cædes in genere humano excitat.*

Quæ possit vnanimes armare in prælia fratres,
Atque odÿs versare domos.

Hanc aduersus Troianos Iuno stimulat Æneid. 7.

e Andromache.} *Hectoris coniunx Etionis Thebarum Ciliciæ regis filia. Hanc post euersum Ilium vxorem duxit Pyrrhus Achillis filius.*

Tarpeia virgo f Quibus dolo apertis.} *Arci Romanæ præerat Sp. Tarpeius: huius filiam Tarpeiam virginem magnis promissis corrupit Tatius rex Sabinorum: vt quum petitum aquam exiret, armatos in arcem admitteret. Ipsa se facturam promisit, si quod in læuis omnes gestarent, sibi daretur. Accepit conditionem rex, & quum intus iam essent, virginem scutis obrutam interemerunt. Hæc enim in læuis gestabant, quum de aureis armillis sensisset, quas in sinistris brachÿs habebant. Plutarchus in Parallelis hoc Albanis, non Sabinis, contigisse scribit, ex Aristide Milesio. Sed ego Latinis scriptoribus Liuio, Fabio, Pisoni, Cincio, etiam Dionysio Græco magis accedo.*

g In ipso foro.} *Inter colles Capitolinum & Palatinum est pugnatum.*

h Grauius fœdabant pristinas.} *Non de Sabinis victorias, sed de Cæninensibus, Crustuminis & Antemnatibus.*

i Iouem rogarent vt starent.} *Liuius lib. 1. verbis Romuli, suis fugientibus: At tu pater deûm hominúmque hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis fugámque fœdam siste. Hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope seruatam vrbem esse voueo. Hæc ille.*

k Atque ille occasione Statoris.} *Assistendo, nisi fortè ab stando, id est, erigendo: quoniam conciderant Romanorum animi. Cicero Iouem hunc custodem imperÿ Romani frequenter nominat. Credo, quia eius templum erat suæ domui vicinum. Diuus Hieronymus Iouem Statorem*

Statorem stare dicit, non quòd ideo dictum Statorem putet, quòd rectus stet, sed quòd Iupiter tonans. sicut annotauit Hermolaus Barbarus, sedens fingatur in antiquis monetis ac simulachris: stator verò stans tanquam erectus ad ferendam opem. Seneca in 4. De beneficijs libro, altiorem reddit causam cur Stator dicatur: Non, inquit, quemadmodum historici tradiderunt, ex eo quòd post votum susceptum acies Romanorum fugientium stetit, sed quòd stant beneficio eius omnia, stator stabilitorq; est. Cicero non dissimiliter. Atque etiam Iouem cùm opt. Max dicimus, cumq; eundem salutarem, hospitalem, statorem, hunc intelligi volumus, salutem omnium in eius esse tutela, verùm vterque Stoico more. Nam apud Ciceronem ea verba quæ citaui, loquitur Cato Stoicus 3. De finibus. Stoici ad altiores intellectus hæc omnia de dijs reuocabant.

l Nec finis esset tanti mali.} *Media pugna rapta passis crinibus inter duas acies se coniecerunt. Et hinc viros, inde parentes ad concordiam precibus & lachrymis adduxerunt. Ita intermisso prælio fœdus est ictum, Sabini in ciuitatem admissi, & Tatius in partem regni.*

m Sed quãdo & istum.} *Laurentes Titum Tatium Lauini interfecerũt, quinto anno postquam cœpisset regnare cum Romulo, quòd ab eius propinquis legati sui essent pulsati. Romulus eam rem letus accepit.*

n Iura ciuitatis.} *In vetustis exemplaribus, in altero est vita, in altero vitæ ciuitatis: vtrunque argutius quàm iura.*

De impietate belli, quòd Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.

CAP. XIIII.

Vid deinde post Numam sub aliis regibus? Quanto malo, non solùm suo, sed etiam Romanorum, in bellum Albani prouocati sunt? quia videlicet pax Numæ tam longa viluerat, quam crebræ strages Romani Albanique exercitus fuerunt, & vtriusque comminutio ciuitatis. [a]Alba nanque illa, quam filius Æneæ creauit Ascanius, Romæ mater propior ipsa quàm Troia à Tullo Hostilio rege prouocata conflixit. Confligens autem & afflicta est & afflixit, donec multorum tæderet pari defectione certaminum. Tunc euentum [b] belli de Tergeminis hinc atque inde fratribus placuit experiri: à Romanis tres Horatij, ab Albanis autem tres Curiatij processerunt: à Curiatiis tribus duo Horatij, ab vno autem Horatio tres Curiatij superati & extincti sunt. Ita Roma extitit victrix, ea clade etiam in certamine extremo, vt de sex viuis vnus rediret domum. Cui damnum in vtrisque? Cui luctus nisi Æneæ stirpi, nisi Ascanij

posteris,nisi proli Veneris,nisi nepotibus Iouis? Nam & hoc plus quàm ciuile bellum fuit, quando filia ciuitas cum ciuitate matre pugnauit. [c] Accessit aliud huic Tergeminorum pugnæ vltimę atrox atq; horrendum malum. Nam vt erant ambo populi prius amici,vicini quippe atque cognati, vni Curiatiorum despõsata fuerat Horatiorum soror: hæc postea quàm sponsi spolia in victore fratre cõspexit, ab eodem fratre quoniam fleuit, occisa est. Humanior huius vnius fœminæ, quàm vniuersi populi Romani mihi videtur fuisse affectus. Illa quem virum iam fide media retinebat, aut fortè etiam ipsum fratrem dolens,qui eum occiderat, cui sororem promiserat,puto quod non culpabiliter fleuerit. Vnde enim apud Vergilium [d] pius Æneas laudabiliter dolet, hostem etiam sua peremptum manu. Vnde Marcellus Syracusanam ciuitatem recolens, eius paulò ante culmen & gloriam sub manus suas subitò concidisse, communem cogitans conditionem flendo miseratus est. Quæso ab humano impetremus affectu, vt fœmina spõsum suum à fratre suo peremptum sine crimine fleuerit, si viri hostes à se victos etiam cum laude fleuerunt. Ergo sponso à fratre illatam mortem quando fœmina illa flebat, tunc se contra matrem ciuitatem tanta strage bellasse, & tanta hinc & inde cognati cruoris effusione vicisse Roma gaudebat. Quid mihi obtenditur nomen laudis,noménq; victoriæ? Remotis obstaculis insanæ opinionis, facinora nuda cernantur,nuda pensentur,nuda iudicentur. Causa dicatur Albæ,sicut Troiæ adulterium dicebatur. Nulla talis,nulla similis inuenitur. Tantum vt desides moueret Tullus in arma viros,& iam desueta triumphis Agmina. Illo itaque vitio tantum scelus perpetratum est socialis belli atque cognati. Quod vitium Salustius magnum transeunter attigit. Cùm enim laudans breuiter antiquiora commemorasset tempora, quando vita hominum sine cupiditate agitabatur, & sua cuique satis placebant: Postea verò, inquit, quàm [e] in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij atque Athenienses,cœpere vrbes atque nationes subigere, libidinem dominandi causam belli habere,maximam gloriam in maximo imperio putare, & cætera quæ ipse instituerat dicere. Mihi hucusque satis sit eius verba posuisse. Libido ista dominandi magnis malis agitat & conterit genus humanum. Hac libidine Roma tunc victa Albam se vicisse triumphabat, & sui

sceleris

sceleris laudẽ gloriam nominabat. Quoniã laudatur, inquit scriptura nostra, peccator in desideriis animæ suæ, & qui iniqua gerit, benedicitur. Fallacia igitur tegmina, & deceptoriæ dealbationes auferantur à rebus, vt syncero inspiciantur examine. Nemo mihi dicat, magnus ille atque ille, quia cum illo & illo pugnauit, & vicit. Pugnant etiam gladiatores, vincunt & ipsi: [f] habet præmia laudis, & illa crudelitas. Sed puto esse satius cuiuslibet inertiæ pœnas luere, quàm illorum armorũ gloriam quærere. Et tamen si in arenã procederẽt pugnaturi inter se gladiatores, quorum alter filius, alter pater esset, tale spectaculum quis ferret? quis non auferret? Quomodo ergo gloriosum alterius matris, alterius ciuitatis, inter se armorum potuit esse certamen? An ideo diuersum fuit, quòd arena vlla nõ fuit, & latiores cãpi non duorũ gladiatorũ, sed in duobus populis multorum funeribus implebãtur: [g] nec amphitheatro cingebantur illa certamina, sed vniuerso orbe, & tunc viuis & posteris quousq; ista fama porrigitur, impium spectaculum præbebatur? Vim tamen patiebãtur studij sui dij illi præsides imperij Romani, & taliũ certaminum tanquam theatrici spectatores, donec Horatioru soror propter Curiatios tres peremptos, etiam ipsa tertia ex altera parte fraterno ferro duobus fratribus adderetur, ne minus haberet mortiũ etiam Roma quæ vicerat. [h] Deinde ad fructum victoriæ Alba subuersa est. Vbi post Ilium quod Græci euerterunt, & post Lauinium vbi rex Latinus Æneã regem peregrinũ atq; fugitiuũ constituerat, tertio loco habitauerãt numina illa Troiana, sed more suo etiã inde iam fortasse migrauerãt, ideo deleta est. Discesserant videlicet omnes adytis arisq; relictis dij, quibus imperiũ illud steterat. Discesserãt sanè ecce iã tertio, vt eis quarta Roma prouidentissimè crederetur. Displicuerat & Alba, vbi Amulius expulso fratre, & Roma placuerat, vbi Romulus occiso fratre regnauerat. Sed antequam Alba dirueretur, transfusus est, inquiunt, populus eius in Romam, vt ex vtraque vna ciuitas fieret. Esto, ita factum sit, vrbs tamen illa Ascanij regnum, & tertium domicilium Troianorum deorum, ab vrbe filia mater euersa est. Vt autem belli reliquiæ è duobus populis vnum facerent miserabile coagulum, multus antè fusus vtriusq; sanguis fuit. Quid iam singulatim dicam sub cæteris regibus toties eadem bella renouata, quæ victoriis finita videbantur, & tantis stragibus iterum atque iterum confecta,

iterũ iterúmq; post fœdus & pacẽ inter generos & soceros,& eorũ stirpem posteróſq; repetita? Non paruũ indiciũ calamitatis huius fuit, quòd portas belli nullus clausit illorũ, nullus ergo illorum sub tot diis præsidibus in pace regnauit.

L. VIVES.

Alba a Alba namque.} *Albæ sunt multæ. Est enim Alba in Hispania, quæ & Virgo dicitur. Plin. lib. 3. Est in Gallia Narbonensi Heluorum oppidum. Est in Italia ad lacum Fucinum: vnde Albenses, Est in Gallia citeriore, quæ cognominatur Pompeia Est in Latio in dorso montis Albani, quæ Alba longa. Roma verò, non illa modò quam Romulus condidit, colonia est huius Albæ, quam deduxerunt Romulus & Remus, sed etiam veterem illam, quæ ante hanc fuit, sunt qui arbitrantur à Romulo Aeneæ filio conditam. Deinde cum ob cælum pestilens, tum & incursiones hostium desereretur, ab Albanis miserantibus esse restitutam missis eò de suis ciuibus, qui lapsa repararent, & frequẽtem facerent vrbem solitariam.*

b Belli de Tergeminis.} *Liuius lib. 1. Res est vulgaris, Metius Suffetius Albanorum dictator, hoc consilium & sibi cepit, & Tullo dedit Romanorum regi, ne strage vtriusque populi res decideretur, sed transigeretur per paucos. Ita fœdere icto commissum est fortunæ sex virorum, vter populus alteri imperaret Bini Tergemini erant in illis exercitibus, illi commissi sunt, vt cuius populi ciues vicissent, penes eum esset imperium.*

c Accessit aliud. } *Satis fuse Augustinus id narrat vt intelligi possit.*

d Pius Æneas.} *Lausum Mezentij filium in decimo Aeneid.*

Cyri e In Asia Cyrus.} *Cyri duo fuerunt, Maior de quo hic loquitur. qui Asiam, Scythiam, totúmque Orientem domuit, eo tempore quo Tarquinius Superbus regnabat Romæ: Crœsum Lydorum opulentiss. regem cepit: à Thomiri Scytharum regina captus & interfectus est, capite in cacabum humani sanguinis plenum coniecto, vt sanguine se humano saturaret, quem tantopere sitiebat: Plutarchus, Strabo, Trogus: Herodotus, & alij quàm plurimi Græci. Herodotus hunc μεγάλον βασιλέα vocat. Vnde & cæteri Persarum reges sic vocari voluerunt.* Magnus rex. *Alter fuit Cyrus Minor Darij filius, Artaxerxis frater, cuius ἀνάβασιν in Persiam scripsit Xenophon.*

Theatrum f Habet præmia laudis.} *Coronas leminiscatas.*

amphiteatrum g Nec amphitheatro.} *Theatrum est in modum semicirculi, amphitheatrum in modum circuli, harena sternabatur, & in eo munus gladiatorum edebatur.*

h Deinde

h Deinde ad fructum victoriæ.} *Liuius primo bello Veienti. Cum Metius Albanus cum exercitu medium se gessisset, non Tullo Romano regi pugnanti ex fœdere affuisset, Tullus Metium quadrigis discerpi, Albam verò dirui iussit, Albanósque Romam migrare.*

Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.

CAP. XV.

IPsorum autem regũ qui exitus fuerunt? De Romulo viderit adulatio fabulosa, qua perhibetur receptus in cælum. Viderint quidam scriptores eorum, [a] qui eum propter ferocitatem à senatu discerptum esse dixerunt, [b] subornatúmque nescio quem Iulium Proculum, qui eũ sibi apparuisse diceret, eúmque per se populo mãdasse Romano, vt inter numina coleretur, eóque modo populum qui contra senatũ intumescere cœperat repressum atque sedatum. Acciderat enim & solis defectio, quam certa ratione sui cursus effectã [c] imperita nesciẽs multitudo meritis Romuli tribuebat. Quasi verò si luctus ille solis fuisset, non [d] magis Deo credi deberet occisus, ipsúmque scelus auersione, etiam diurni luminis indicatum: sicut reuera factũ est, cùm Dominus crucifixus est crudelitate atque impietate Iudæorum. [e] Quam solis obscurationem nõ ex canonico syderum cursu accidisse, satis ostendit, quòd tũc erat pascha Iudæorum: nam plena luna solenniter agitur. [f] Regularis autẽ solis defectio non nisi lunæ fine contingit. Satis & Cicero illam inter deos Romuli receptionẽ putatã magis significat esse quàm factã, quando & laudãs eum in libris De rep. Scipionísq; sermone, Tantũ est, inquit, consecutus, vt cum subito sole obscurato nõ cõparuisset, deorum in numero collocatus putaretur: quã opinionem nemo vnquàm mortalis assequi potuit, sine eximia virtutis gloria. Quod autẽ dicit eũ subitò nõ comparuisse profectò ibi intelligitur, aut violentia tẽpestatis, aut cædis facinorísq; secretum. Nam & alij scriptores eorum, defectioni solis [g] addũt etiam subitam tẽpestatem, quę profectò aut occasionem sceleri præbuit, aut Romulum ipsa consumpsit. [h] De Tullo quippe etiã Hostilio, qui tertius à Romulo rex fuit, qui & ipse fulmine absumptus est, dicit in eisdem libris idem Cicero, propterea & istũ non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatũ, id est persuasum, [i] Romani vulgare noluerunt, id est, vilefacere, si hoc & alteri facilè tribueretur. Dicit etiam apertè in inuectiuis: Illum qui

hanc vrbem cõdidit Romulum,ad deos immortales beneuolentia famáq; ſuſtulimus:vt non verè factũ, ſed propter merita virtutis eius beneuolentia iactatum diffamatúmq; monſtraret.[k] In Hortenſio verò dialogo cũ de ſolis canonicis defectionibus loqueretur: Vt eaſdem,inquit, tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli, qui in obſcuratione ſolis eſt factus. Certè hic minimè timuit hominis interitum dicere, quia diſputator magis quàm laudator fuit. Cæteri autẽ reges populi Romani,excepto Numa Põpilio & Anco Marcio, qui morbo interierũt,quàm horrẽdos exitus habuerunt? Tullus, vt dixi, Hoſtilius victor & euerſor Albæ, cum tota domo ſua fulmine concrematus eſt.[l] Priſcus Tarquinius per ſui deceſſoris filios interẽptus eſt. Seruius Tullius generi ſui Tarquinij Superbi,qui ei ſucceſſit in regnũ, nefario ſcelere occiſus eſt. Nec diſceſſere adytis aríſq; relictis dij,tanto in optimum illius populi regem patricidio perpetrato,quos dicunt vt hoc miſeræ Troiæ facerent,eámque Græcis diruendam exurendámq; relinquerent,adulterio Paridis fuiſſe commotos. Sed inſuper interfecto à ſe ſocero, Tarquinius ipſe ſucceſſit. Hũc illi dij nefarium parricidam ſoceri interfectione regnãtem, inſuper multis bellis victoríſque gloriantem,& de bellorum manubiis Capitolium fabricãtem,non abſcedentes, ſed præſentes manẽtéſq; viderũt,& regem ſuum Iouem in illo altiſſimo templo,hoc eſt in opere parricidæ,ſibi præſidere atque regnare perpeſſi ſunt. Neque enim adhuc innocens[m] Capitolium ſtruxit,& poſteà malis meritis vrbe pulſus eſt, ſed ad ipſum regnum in quo Capitoliũ fabricaret immaniſſimi ſceleris perpetratione peruenit. [n] Quod verò eum Romani regno poſtea depulerunt ac ſecluſerũt mœnibus ciuitatis, non ipſius de Lucretiæ ſtupro,ſed filij peccatum fuit,illo non ſolùm neſciẽte,ſed etiam abſente commiſſum. Ardeam ciuitatem tũc oppugnabat,& pro pop.Rom. bellum gerebat: neſcimus quid faceret. ſi ad eius notitiam flagitiũ filij deferretur. Et tamen inexplorato eius iudicio & inexperto, ei populus ademit imperium:& recepto exercitu,à quo deſeri iuſſus eſt, clauſis deinde portis non ſunt paſſi intrare redeũtem. At ille poſt bella grauiſſima,quibus eoſdem Rom. concitatis finitimis attriuit,poſteaquã deſertus ab eis quorum fidebat auxilio,regnum recipere non valuit,[o] in oppido Tuſculo Romæ vicino, quatuordecim,vt fertur,annos priuatam vitã quietus habuit,

habuit,& cum vxore consenuit, optabiliore fortassis exitu, quàm socer eius generi sui facinore,[p] nec ignorante filia, sicut perhibetur, extinctus. Nec tamen istum Tarquinium Romani crudelem, aut sceleratum, sed superbum appellauerũt, [q] fortassis regios eius fastus alia superbia non ferentes. Nam scelus occisi ab eo soceri optimi regis sui vsque adeò contempserunt, vt eum regem suum facerent: vbi miror si non scelere grauiore mercedem tantam tãto sceleri reddiderũt, nec discessere adytis arísque relictis dij. Nisi fortè quispiam sic defendat istos deos, vt dicat eos ideo mansisse Romæ, quo possent Rom. magis punire suppliciis quàm beneficiis adiuuare, seducentes eos vanis victoriis, & bellis grauissimis conterentes. Hæc fuit Romanorum vita sub regibus laudabili tempore illius reip. vsque ad expulsionem Tarquinij Superbi per ducentos fermè & quadraginta & tres annos, cùm illæ omnes victoriæ tam multo sanguine, & tantis emptæ calamitatibus, vix illud imperium[r] intra viginti ab vrbe miliaria dilatauerint: quantum spatium absit vt saltem ad alicuius [s] Getulæ ciuitatis nunc territorium comparetur.

L. VIVES.

a Qui eum propter ferocitatem.} *Dionysius lib. 2. refert patres discerpsisse Romulum: ac vnumquenque frustum aliquod corporis sub toga occuluisse, ne quid vsquam compareret: ita quomodo Romulus obierit à multitudine esse ignoratum.* Romuli mors

b Subordinatum nescio quem.} *Legendum subornatum: nescio quem addit, vel propter obscuritatem autoris, vel propter vtilitatem mendacij & periurij.*

c Imperitia nesciens multitudo.} *Antequam ostensa esset vulgo à philosophis ratio defectuum solis & lunæ homines cùm illa sydera deficere viderent, aut scelus aliquod ingens, aut mortem eorum metuebãt. Hic pauor non in rudi solùm erat plebe, sed in eruditis quoque, velut Stesichoro & Pindaro lyricis vatibus.*

d Magis ideo credi deberet.} *Tota sententia est inuersa defectu negationis. Dicendum enim, non magis ideo.*

e Quam solis obscurationem.} *Interuentu lunæ inter solem & nos auferuntur nobis solis radij, idque defectus solis dicitur. Intersecta verò terra inter solem & lunam, illiúsq. vmbra in lunam ingruente, fit lunæ deliquiũ: idcirco nec deficere sol potest nisi luna silente, cùm ei subiicitur: hoc est, in coitu ipsorum syderum: nec luna ipsa, nisi cùm est plena, cùm maximè videlicet à sole distat, tum demum enim terra solis splen-*

dorem auferre ei poteſt.

f Regularis } *Idem eſt regularis quod canonicus: à canone Græco: hinc quidam monachi diui Auguſtini ue non ſemel putentur regulares, bis hoc vocari gaudent.*

g Addunt etiam ſubitam tempeſtatem. } *Liuius: Subitò coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribuſque.*

Tullus Hoſtilius h De Tullo. } *Hunc quidam fulmine cùm tota domo conflagraſſe ſcribunt. Alij incenſam eius domum ab Anco Martio, qui poſtea regnauit, affirmant.*

i Romani vulgare noluerunt, id eſt, vilificare. } *Quòd Auguſtinus ſcripſerat vilefacere parum erat ſcitè & doctrinaliter dictum. Ideo vilifacere fuit pro eo ſubſtituendum, præſertim ſi Tullianus aliquis emendauit, quibus omnia in hanc formam cõuertuntur, hominificare, animalificare, accidentificare, aſinificare.*

k In Hortenſio. } *Hortenſium amiſimus. Nam quem quidam Hortenſium eſſe putant, quartus eſt Academicarum quæſtionum. Marcellus eſt teſtis in plerique locis.*

Priſcus Tarquinius l Priſcus Tarquinius. } *Quintus Romanorum rex, Demarati Corinthij filius, à paſtoribus, quos filij Anci Martij ſubornarunt, occiſus eſt. Huic ſucceſsit Seruius Tullius gener, vir magnus & pace & bello, qui multis præclaris & vtiliſsimis inſtitutis vrbem ornauit, atque adauxit. Opera Tarquinij Superbi generi eſt occiſus. Tarquinius in ſuos ciues aſper & immitis, bello ſtrenuus.*

Capitoliũ m Capitolium. } *Id Saturnio colle, qui poſtea Tarpeius eſt dictus, Ioui regi opt. max. ædificauit.*

n Quod verò eum. } *Septimus hic rex & vltimus fuit expulſus à Bruto, Collatino, Lucretio, Valeſio, Horatio, & alijs, cùm ob multas acceptas antea iniurias, tum ob recens Sexti eius filij facinus in Lucretiam. Ardeam oppugnabat rex, cùm populus ei imperium abrogauit: ipſe cùm in vrbem veniret, exercitu etiam ſpoliatus eſt à Bruto, qui alia via ad caſtra properauerat.*

o In oppido Tuſculo. } *Vulgatior opinio eſt, eũ Cumis diẽ obijſſe, natum annos ferè nonaginta apud Ariſtodemum tyrannum: tametſi haud negauerim aliquot annos eũ Tuſculi manſiſſe apud Octauium Manilium generum: quouſque nobili illa ad lacum Regillum pugna, Manilius à T. Herminio legato occiſus eſt. Quæ res forſan fecit, vt Auguſtinus memoria laberetur in re videlicet exigua, & quæ non multum intererat ſic aut ſecus narrari.*

p Nec ignorante filia. } *Imò, vt ſcribunt, ſtimulante virum, vt id facinus tantum faceret.*

q Fortaſſis

q Fortassis regios eius fastus. } *Festiuum dictum, & aceti plenum.*
r Intra viginti ab Vrbe. } *Sextus Ruffus octodecim miliaria ponit, usque ad Ostiam ab Anco rege in portu positam, Eutropius non nisi sedecim.*
s Getulæ ciuitatis } *Getulia pars est Africæ prope tractum inhospitalem & inhabitabilẽ, sicut Mela Pomp. describit. De Getulis sic Salust. in Iugurth. Africã habuere initio Getuli asperi incultíque quibus cibus erat caro ferina, atque pabulum vti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege aut imperio cuiusquam regebantur, vagi palantes, quò nox coegerat sedes habebant. Hæc & alia nonnulla idem Salustius de Getulis. Eam gentem Mela frequentem multiplicémque esse scribit.* Getulia

De primis apud Romanos consulibus, quorũ alter alterum patria depulit. móxque Romæ post atrocissima parricidia à vulnerato hoste vulneratus interiit. CAP. XVI.

HVic tempori adiiciamus etiam tempus illud, quousque dicit Salustius, æquo & modesto iure agitatum, dum metus à Tarquinio & graue bellum eum Etruria positum est. Quandiu enim Etrusci Tarquinio redire in regnum conanti opitulati sunt, graui bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo & modesto iure gestam rempub. metu premente, non persuadente iustitia. In quo breuissimo tempore quàm funestus ille annus fuit, quo primi consules creati sunt, expulsa regia potestate. Annum quippe suum non compleuerunt. Nam Iunius Brutus ex honorum eiecit vrbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum. Deinde mox ipse in bello cecidit, [a] mutuis cum hoste vulnerib. [b] occisis à seipso primitus filiis suis & vxoris suæ fratribus, quòd eos pro restituendo Tarquinio cõiurasse cognouerat. Quod factum Vergilius postea quàm laudabiliter commemorauit. continuò clementer exhorruit. Cùm enim dixisset,

Natósque pater noua bella mouentes
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,

Mox deinde exclamauit & ait:

Infælix, vtcunque ferent ea facta minores.

Quomodolibet, inquit, ea facta posteri ferant, id est præferãt & extollant, qui filios occidit, infœlix est. Et tãquam ad consolandum infœlicem, subiunxit.

Vicit amor patriæ laudúmque immensa cupido.

Nónne hoc in Bruto, qui & filios occidit, [c] & à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus superuiuere non potuit,

eíque potius ipſe Tarquinius ſuperuixit, [d] Collatini collegæ videtur innocentia vindicata, qui bonus ciuis hoc Tarquinio pulſo paſſus eſt, quòd tyrannus ipſe Tarquinius? Nam & idem Brutus conſanguineus Tarquinij fuiſſe perhibetur. Sed Collatinum videlicet ſimilitudo nominis preſſit, quia etiam Tarquinius vocabatur. Mutare ergo nomen, nō patriam cogeretur. [f] Poſtremò in eius nomine hoc vocabulum minus eſſet, ſi L. Collatinus tantummodo vocaretur. Sed ideo non amiſit quod ſine vllo detrimento poſſet amittere, vt & honore primus conſul, & ciuitate bonus ciuis carere iuberetur. Etiam ne iſta eſt gloria Iunij Bruti deteſtanda iniquitas & nihilo vtilis reipublicæ? Etiam ne ad hanc perpetrandam,

Vicit amor patriæ, laudúmque immenſa Cupido?

Iam expulſo vtiq; Tarquinio tyranno, cóſul cum Bruto creatus eſt maritus Lucretiæ L. Tarquinius Collatinus: quàm iuſtè populus mores in ciue, non nomen attendit, quàm iniuſtè Brutus collegam primæ ac nouæ illius poteſtatis, quē poſſet, ſi hoc offendebatur, nomine tantū priuare, & patria priuauit & honore. Hæc mala facta ſunt, hęc aduerſa acciderūt, quando in illa rep. æquo & modeſto iure agitatum eſt. [g] Lucretius quoque qui in locū Bruti fuerat ſurrogatus, morbo antequam idem annus terminaretur, abſumptus eſt. Ita P. Valerius qui ſucceſſerat Collatino, & M. Horatius, qui pro defuncto Lucretio ſuffectus fuerat, annū illum funereū atq; Tartareū, qui conſules quinque habuit, cōpleuerunt. Quo anno conſulatus ipſius nouū honorem ac poteſtatē auſpicata eſt Ro. reſp. tunc iam diminuto paululum metu, non quia bella conquieuerāt, ſed quia nō tam graui pōdere vrgebant. Finito ſcilicet tempore, quo æquo & modeſto iure agitatum eſt, ſecuta ſunt quæ idē Saluſtius breuiter ſic explicat: Deinde ſeruili imperio patres plebē exercere, de vita atq; tergo regio more cōſulere, agro pellere, & cæteris expertib. ſoli in imperio agere. Quibus agitata ſæuitiis, & maximè fœnore oppreſſa plebs, cum aſſiduis bellis tributum & militiam ſimul tolerararet, armata montem Sacrum atque Auentinum inſedit. Túncq; tribunos plebis & alia ſibi iura parauit. diſcordiarum, & certaminis vtriuſque finis fuit ſecundum bellum Punicum.

L. VIVES.

[a] MVtuis cum hoſte vulneribus. } *Cum Arunte Tarquinio regis filio, mortuum matronæ annum luxerunt: collega Valerius*

Valerius laudauit, eáque fuit prima funebris oratio Romæ.

b Occisis à seipso. } *De reducendis clàm Tarquiniis Vitellij fratres uxoris Bruti, cum legatis regiis agebant, & asciuerant in consilium T. & Tib. Iunios Brutos consulis filios. Brutus re detecta, de filiis & uxoris fratribus supplicium sumpsit.*

c Et à se percusso hoste & filio Tarquinij. } *Sic legitur in vetustis libris, & à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus.*

d Collatini collegæ. } *Dixi obseruatum esse, qui collegæ magistratum abrogarit, annum non vixisse.*

e Nam & idem Brutus. } *Hic fuit M. Iunij & Tarquinij regis sororis filius.*

f Postremò si in eius nomine. } *Melius si coniunctio, si aliò transferretur sic: Postremò in eius nomine hoc vocabulum minus esset, si Lucius Collatinus.*

g Lucretius, *Primus annus consularis quinque habuit consules, Brutum & Collatinum primum. Collatino abrogato magistratu suffectus est Publius Valerius Publicola. Bruto mortuo in bello, Valerius Spurium Lucretium Lucretiæ patrem substituit: huic morbo absumpto, successit M. Horatius Puluillus.*

Post initia consularis imperij quibus malis vexata fuerit Romana respublica, diis non opitulantibus quos colebant.

CAP. XVII.

Vid ita ego tantas moras vel scribens patiar, vel lecturis afferam? Quàm misera fuerit illa resp. tam lõga ætate per tot annos vsque ad secundum bellum Punicum, bellis forinsecus inquietare nõ desistentibus, & intus discordiis seditionibúsque ciuilibus à Salustio breuiter intimatum est. Proinde victoriæ illæ non solida beatorũ gaudia fuerunt, sed inania solatia miserorum, & ad alia atque alia terribilia mala subeunda illecebrosa incitamenta minimè quietorum. Nec nobis quia hæc dicimus, boni Romani prudentésque succenseant: quanquam de hac re nec petendi sint nec monendi, quãdo eos minimè succensuros esse certissimũ est. Neq; enim grauius vel grauiora dicimus autoribus eorũ, & stylo & ocio multum impares. Quibus tamen ediscendis & ipsi elaborauerunt, & filios suos elaborare compellunt. Qui autem succensent, quando me ferrent, si ego dicerẽ, quod Salustius ait? Plurimæ turbæ seditiones & ad postremum bella ciuilia orta sunt, [a] dum pauci potentes, quorum in gratiã plerique concesserant sub honesto patrũ aut plebis nomine do-

minationes affectabāt:boníq; & mali ciues appellati,non ob merita [b] in remp. omnibus pariter corruptis,ſed vti quiſq; locupletiſſimus & iniuria validior,quia præſentia defendebat, pro bono ducebatur. Porrò ſi illi ſcriptores hiſtoriæ ad honeſtam libertatem pertinere arbitrati ſunt, mala ciuitatis propriç non tacere,quam multis locis magno præconio laudare compulſi ſunt,cùm aliam veriorem quo ciues ęterni legendi ſunt non haberent:quid nos facere conuenit,quorū ſpes quātò in Deo melior & certior,tātò maior debet eſſe libertas cū mala præſentia Chriſto noſtro imputant,vt infirmiores impe ritioréſque mētes alienētur ab ea ciuitate , in qua ſola iugiter fœlicitérque viuendū eſt? Nec in deos eorū horribiliora nos dicimus,quàm eorum identidem autores quos legūt & prædicant:quandoquidem & ex ipſis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere,vel talia,vel cuncta ſufficimus. [c] Vbi erant ergo illi dij,qui propter exiguā fallacémque huius mūdi fœlicitatem colendi exiſtimantur,cū Ro. quibus ſe colendos mendaciſſima aſtutia venditabant,tantis calamitatibus vexarentur? Vbi erāt quando Valerius cōſul & ab exulib. & ſeruis [d] incēſum Capitoliū cū defenſaret,occiſus eſt? Faciliúſq; ipſe prodeſſe potuit ædi Iouis , quā illi turba tot numinū cum ſuo maximo atque optimo rege,cuius templū liberauerat,ſubuenire. Vbi erant quādo denſiſſimis fatigata ciuitas ſeditionum malis, cum legatos Athenas miſſos ad leges mutuandas paululum quieta operiretur,graui fame peſtilētiáque vaſtata eſt? Vbi erant quando rurſus populus cum fame laboraret,pręfectum annonę primum creauit, atque illa fame inualeſcente, [e] Sp. Æmilius,qui eſurienti multitudini frumēta largitus eſt, regni affectati crimen incurrit,& eiuſdem præfecti inſtantia per dictatorem L. Quintiū ætáte decrepitū,à Q. Seruilio magiſtro equitū,cum maximo & periculoſiſſimo tumultu ciuitatis occiſus eſt? Vbi erant quando peſtilentia maxima exorta, diis inutilibus ſine remedio populus diu multūque fatigatus, noua [f] lectiſternia,quod nunquā antea fecerat,exhibenda arbitratus eſt? Lecti autē ſternebantur in honorem deorū,vnde hoc ſacrum vel potius ſacrilegium nomen accepit. Vbi erant quando per decē continuos annos malè pugnando crebras & magnas clades apud Veios exercitus Rom. acceperat,niſi per Furium Camillum tandem ſubueniretur, quem poſtea ciuitas ingrata damnauit? Vbi erant quando Galli Romam ceperunt,

runt, spoliauerunt, incenderunt, cædibus impleuerunt? Vbi erant cùm illa insignis pestilentia tã ingentem stragem dedit, qua & ille Furius Camillus extinctus est, qui remp. ingratam & à Veientibus antè defendit, & de Gallis postea vindicauit? Inde in hac pestilentia scenicos ludos aliam nouã pestem nõ corporibus Ro. sed, quod est multò perniciosius, moribus intulerunt. Vbi erant quãdo alia pestilentia grauis [g] de venenis matronarum exorta credita est, quarũ supra fidem multarum atque nobilium mores deprehensi sunt omni pestilentia grauiores? Vel quando in Caudinas furcas à Samnitibus obsessi ambo cum exercitu cõsules fœdus cũ eis fœdum facere coacti sunt: ita vt equitibus Ro. sexcentis obsidibus datis, cæteri amissis armis aliisque spoliati priuatiq; tegminibus, sub iugũ hostium cum vestimentis singulis mitterentur? Vel quando graui pestilentia cæteris laborantibus, multi etiã in exercitu icti fulmine perierunt? Vel quando itidẽ alia intolerabili pestilentia Æsculapium ab Epidauro quasi medicũ Deum Roma aduocare atque adhibere cõpulsa est: quoniam regem omnium Iouẽ, qui iam diu in Capitolio sedebat, multa stupra, quibus adolescens vacauerat, nõ permiserãt fortasse discere medicinam? Vel cum conspirantibus vno tempore hostibus Lucanis, Brutiis, Sãnitibus, Etruscis & Senonibus Gallis, primò ab eis legati perempti sunt: deinde cum prætore oppressus exercitus, septem tribunis cum illo pereuntibus, & militũ tredecim milibus? Vel quando post graues & longas Ro. seditiones quibus ad vltimum plebs in Ianiculum hostili diremptione secesserat: cuius mali tam dira calamitas erat, vt eius rei causa, quod in extremis periculis fieri solebat, & dictator crearetur Hortensius, qui plebe reuocata in eodem magistratu expirauit, quod nulli dictatori antè contigerat, quod illis diis iam pręsente Æsculapio grauius crimen fuit. [h] Tum verò tam multa bella vbique crebruerũt, vt inopia militum proletarij illi, qui eo quod proli gignẽdæ vacabãt, ob egestatem militare non valentes, hoc nomen acceperãt, militiæ conscriberentur. Accitus etiam à Tarentinis [i] Pyrrhus rex Græciæ, tunc ingenti gloria celebratus Ro. hostis effectus est, [k] Cui sanè de rerum futuro euentu cõsulenti, satis vrbanè Apollo sic ambiguũ oraculum ędidit, vt è duobus quicquid accidisset, ipse diuinus haberetur. Ait enim: Dico te Pyrrhe vincere posse Ro. atque ita siue Pyrrhus à Ro. siue Romani à Pyrrho vin-

cęrẽtur ſecurus fatidicus vtrunlibet expectaret euentũ. Quę tunc & quàm horrenda vtriuſq; exercitus clades, [l] in qua tamen ſuperior Pyrrhus exiitit, vt iam poſſet Apollinẽ pro ſuo intellectu prędicare diuinũ: niſi proximè alio prælio Ro. abſcederent ſuperiores: [m] atque in tanta ſtrage bellorum etiam peſtilentia grauis exorta eſt mulierũ. Nam priuſquàm maturos partus æderent, grauidę moriebantur. Vbi ſe credo Æſculapius excuſabat, quòd [n] ἀρχίατρον ſe, non obſtetricem profitebatur. Pecudes quoque ſimiliter interibãt, ita vt iam defecturum genus animaliũ crederetur. Quid hyems illa memorabilis tam incredibili immanitate ſæuiens, vt niuibus horrenda altitudine etiam in foro per dies XL. manẽtibus. Tiberis quoque glacie duraretur? Si noſtris temporibus accidiſſet, quæ iſti & quanta dixiſſent? [o] Quid illa itidem ingens peſtilentia, quandiu ſæuiuit, quàm multos peremit? Quæ cùm in annum aliũ multò grauius tenderetur, fruſtra pręſente Æſculapio aditum eſt ad libros Sybillinos. [p] In quo genere oraculorum, ſicut Cicero in libro De diuinatione commemorat, magis interpretibus vt poſſunt ſiue volunt dubia coniectantibus credi ſolet. tunc ergo dictũ eſt eam eſſe cauſam peſtilentię, [q] quòd plurimas ædes ſacras multi occupatas priuatim tenerent: ſic interim à magno imperitiæ vel deſidiæ crimine Æſculapius liberatus eſt. Vnde autem à multis ędes illæ fuerant occupatæ nemine prohibente, niſi quia tantæ numinum turbæ diu fruſtra fuerat ſupplicatum, atque ita paulatim loca deſerebantur à cultoribus, vt tanquam vacua ſine vllius offenſione poſſent humanis ſaltem vſibus vendicari? Nam quæ tunc velut ad ſedandam peſtilentiam diligenter repetita fuerunt atque reparata, niſi poſtea eodem modo neglecta atque vſurpata latitarent, non vtique magnæ peritiæ Varronis tribueretur, quod ſcribens de ædibus ſacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non peſtilentiæ depulſio, ſed deorum excuſatio procurata eſt.

L. VIVES.

a DVm pauci potentes.} *Homines de plebe, qui vel odio nobilitatis, vel captandæ popularis auræ gratia remp. turbabant, vt eo pacto res ſuæ meliores & potentiores eſſent: illud tamen actionibus ſuis prætendebant, ſe iura populi & communem libertatem defendere: patriis verò contrà niti, & multum de commodis vulgi detrahere, vt id ſibi ſuiſque apponerent, illo prætextu, quòd dignitatem ſenatus tue-*

tus tuerentur, quàm esse quàm ampliß. è rep. foret: sed re vera pro sua potentia quisque certare atque contendere.

b In remp. incesserant.} *In codice Coloniensi non habetur incesserant: & haud dubiè sublata ea voce sensus est integrior.*

c Vbi erant ergo illi dij.} *Hæc omnia quæ August. recenset sunt ex Liuio, quæ satius erit vbi apud eum inueniri poßint, indicare, ne longis narrationibus & oneri lectori simus & fastidio.*

d Incensum.} *Non ab incendo sed ab inscendo, quod est ascendo. Neque enim incenderant, sed ascenderant: ideo alibi scribitur inscensum.*

e Sp. Æmilius.} *Certum est legendum esse Melius, ex historia.*

f Lectisternia.} *Lectis olim cubantes epulabantur. At quoties in templo aliquo publico placandæ Deum iræ causa conuiuium exhibebatur, aut nocturnũ erat sacrum, diisque tanquàm epulaturis aut cubituris lecti sternebantur, id lectisternium vocabant. Liu. lib. 5. Laborante pestilentia ciuitate, paucis annis ante Romam à Gallis captam, ex libris Sybillinis, primum lectisternium in vrbe factum per dies octo, tribus tunc lectis apparatis Apollini & Latonæ, Dianæ & Herculi, Mercurio & Neptuno. Lectisternium illud fuisse primùm, nescio quî constet, cùm ludis secularibus, quos primus P. Valer. Publicola, qui cum Bruto consul fuit, fecit, lectisternium per trinoctium fuerit, vt apud Valerium legitur lib. 2. & Censorinum de die Natali.* Lectisternium

g De venenis matronarum.} *Liuius lib. 8 Cl. Marcello, T. Valer. Coss. prima tunc de veneficiis quæstio habita, cùm multi principes venenis mulierum interiissent.*

h Tum verò tam multa.} *In Gallos Tarentinos, Samnites, Lucanos, Brutios, Hetruscos: postremò his omnibus additus est Pyrrhus Epirotarũ rex. De proletariis nonnulla dicam. Seruius Tullius sextus Ro. rex, po. Ro. in sex classes diuisit: prima claßis erat eorũ qui centum milia aßium in censu haberent, aut plura, tametsi illo rege census maximus fuit C X M. vt tradit Plin. lib. 33. Secunda, qui censum intra centum & septuaginta quinque grauis æris milia essent profeßi. Tertia, eorum qui quinquaginta. Quarta, qui quinque & viginti milia. Quinta qui vndecim milia. Hic vna centuria fuit immunis militia tenuium hominum proletariorum & capite censorum. Proletarij erant qui mille & quingentos asses in censum deferebant, plus minus: qui solùm in ciuitate sufficiendæ proli nulli alteri viderentur vacare publico muneri, vnde à prole proletarij nuncupati. Capite censi tenuiores erant, qui ccclxxv. asses haberent in censu, qui quoniam pecunia non viderentur censi, capite suo censebantur, numerum ciuium augentes. Hæc duo hominum genera immunia fecit militia Seruius Tullius, non quòd arma ipsis tutò* Proletarij. Capite cẽsi

non committerentur, aut quod nullum haberent velut obsidem in patria, qui pro eorum forti opera spondere t, qualem putabant vel præcipuam pecuniam sed quia bellicos sumptus ferre non possent. Illis enim temporibus milites de suo se alebant. Fieri potest, vt post tributum institutū vetus mos remanserit, & causæ cur illi homines non militarent, tales sint pop. Rom. visæ, qui omnia pecunia metiebatur. Nam eas Valerius & A. Gellius reddunt. Proletarij iam aliis temporibus militarent, capite censis primus arma dedit C. Marius bello Iugurthino, autores Salust. & Valer. Idem Quintilianus tangit in milite Mariano. hinc ipse Marius imperator capite censu nuncupatus est.

Pyrrhus i Pyrrhus.} *Materno genere ab Achille, paterno ab Hercule progenitus, vtroque à Ioue. Hic cùm orbis imperium animo agitaret, à Tarentinis ad ferendam sibi contra Rom. opem aduocatus auidus accurrit, occasionem sibi oblatam ratus. Italiam totúmque orbem superanai, vt Alexander paulo antea fecerat.*

k Cui sanè de rerum f. e.} *Cic. 2. De diuin. versum scribit esse Ennij. Aio te Aeacida Romanos vincere posse. Quod poeta oraculum dicit ab Apolline Pyrrho datum roganti de belli euentu. idcirco Cic. sic scribit: Sed iam ad te venio ô sancte Apollo, qui vmbilicum terrarum certum obsides, vnde superstitiosa primum sæua euasit vox fera. Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen impleuit, partim falsis, vt ego opinor, partim casu veris, vt fit in omni oratione sæpissimè: partim flexiloquis & obscuris, vt interpres egeat interprete, & sors ipsa referenda sit ad sortes: partim ambiguis, & quæ ad dialecticam referenda sint. Hæc ille, qui versum ab Ennio fictum videtur asserere. Aeacides est Pyrrhus quoniam Achilles Pelei filius, hic Aeaci. Verg. in 6. Eruet ille Argos Agamemnoniásque Mycenas: Ipsúmque Aeacidem genus armipotentis Achilli, Pyrrhum significans.*

Heraclia victoria l In qua tamen sup.} *Vicit Pyrrhus P. Valerium consulem ad Heracleam, sed magna suorum cæde, vnde prouerbium, Heraclia victoria. deinde superatus est à P. Sulpitio, & P. Decio Coss. postremò victus fugatus est à Curio Dentato, & ex Italia pulsus.*

m Atq; in t. s. b.} *Hæc quæ narrat, sunt ex P. Orosio accepta. li. 4 quæ scribit contigisse Fabio Gurgite iterū, & C. Genutio Coss. bello Pyrrhi.*

ἀρχίατρος, n ἀρχίατρον.} *Principem medicum. ἰατρὸς enim medicus est: obstetrix quæ parturientibus adest perita infantis excipiendi. Fuerunt & ἀρχίατροι medici principum, vt in Codice Iust. De comitibus & ἀρχιάτροις, q. primi medici, qui hodie protomedici nominantur ab Hispanis.*

o Quid illa itidem ingens.} *Orosius lib. 4. sub primum bellum Carthaginiensium.*

p In

p In quo genere oraculorum.} *Cic.2.De diuin.De Sibyllinis lib. & Sibyllis alio loco fusé.*

q Quod plurimas ædes sacras.} *Idem responderunt aruspices, Cic.tempore,cum prodigia, quæ per eos dis contigerant procurarentur. Cic.in Orat.de aruspicum responsis.*

Quantæ clades Rom.sub bellis Punicis triuerint,frustra deorum præsidiis expetitis. CAP. XVIII.

IAm verò Punicis bellis cùm inter vtrunque imperium victoria diu anceps atque incerta penderet, populíque duo præualidi impetus in alterutrum fortissimos & opulentissimos agerent, quot minutiora regna contrita sunt? quæ vrbes amplæ nobiléſq; deletæ? quot afflictæ? quot perditæ ciuitates? quàm longè latéque tot regiones terræque vastatæ sunt? Quoties victi hinc atque inde victores? quid hominum consumptum est, vel pugnantium militum, vel ab armis vacantium populorum? Quāta vis nauium marinis etiam præliis oppressa, & diuersarum tempestatum varietate submersa est, si narrare vel commemorare conemur, nihil aliud quàm scriptores etiam nos erimus historiæ. Tunc magno metu perturbata Rom.ciuitas, ad remedia vana & ridenda currebat. [a] Instaurati sunt ex autoritate librorū Sibyllinorum ludi seculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat instituta, fœlicioribúsque tēporibus memoria negligente perierat. [b] Renouarunt etiam pontifices ludos sacros inferis, & ipsos abolitos annis retrorsum melioribus. Nimirum enim quando renouati sunt, tāta copia morientium ditatos inferos etiam ludere delectabat: cùm profectò miseri homines ipsa rabida bella, & cruentas animositates funereasq; hinc atque inde victorias, magnos agerēt ludos dæmonum, & opimas epulas inferorū. Nihil sanè miserabilius primo bello Punico accidit, quā quod ita Rom.victi sunt, vt etiam Regulus ille caperetur, cuius in primo & in altero libro mentionē fecimus, vir planè magnus & victor antea domitórq; Pœnorum, qui etiam ipsum primum bellum Punicū cū fecisset, nisi auiditate nimia laudis & gloriæ duriores conditiones quàm ferre possent fessis Carthaginiēsibus imperasset. Illius viri & captiuitas inopinatissima, & seruitus indignissima, & iuratio fidelissima, & mors crudelissima si deos illos nō cogit erubescere, [c] verum est quòd ærei sunt, & non habēt sanguinē. Nec mala illo tempore grauissima intra mœnia defuerunt. [d] nam

exundante nimis vltra morem fluuio Tiberino, penè omnia vrbis plana subuersa sunt: aliis impetu quasi torrentis impulsis: aliis velut stagno diuturno madefactis atque sublapsis. [e] Istam deinde pestem ignis perniciosior subsecutus est, qui correptis circa forū quibúsq; celsioribus, [f] etiam templo Vestæ suo familiarissimo non pepercit, vbi ei velut vitam perpetuam diligentissima substitutione lignorum, non tam [g] honoratæ quàm damnatæ virgines donare consueuerant. Tunc verò illic ignis non tantùm viuebat, sed etiam sæuiebat. Cuius impetu exterritæ virgines, sacra illa fatalia [h] quæ iam tres in quibus fuerant presserant ciuitates, cùm ab illo incendio liberare non possent, [i] Metellus pontifex, suæ quodāmodo salutis oblitus, irruens ea semiustulatus abripuit. [k] Neque enim vel ipsum ignis agnouit. Aut verò erat ibi numen, quod non etiam si fuisset, fugisset. Homo igitur potius sacris Vestæ, quā illa homini prodesse potuerunt. Si autem à semetipsis ignem non repellebant: ciuitatem, cuius tueri salutē putabantur, quid contra illas aquas flammásq; poterāt adiuuare, sicut etiam res ipsa nihil prorsus potuisse, patefecit? Hęc istis nequaquam obiicerentur à nobis, si illa sacra dicerent, non tuendis his bonis temporalibus instituta, sed significandis æternis: & ideo cùm ea quæ corporalia visibiliáque essent perire contingeret, nihil his rebus minui, propter quas fuerant instituta, & posse ad eosdem vsus denuò reparari. Nunc verò cæcitate miserabili, eis sacris quæ perire possent fieri potuisse existimant, vt salus terrena, & temporalis fœlicitas ciuitatis perire non posset. Proinde cùm illis etiam manentibus sacris, vel salutis contritio, vel infœlicitas irruisse monstratur, mutare sententiam, quam defendere nequeunt, erubescunt.

L. VIVES.

Ludi seculares a INstaurati sunt.} *Puto non futurum ingratum studiosis antiquitatis si de ludis secularibus nonnulla dixero, altius repetitis principiis. Valesius Sabinus homo vt illo tempore erant optimi quoque, rusticus, ægrotantibus tribus liberis, ac propemodum moribundis, inter vota & comprecationes vocem audiuit, filios fore saluos, si per pronum Tiberim Terentum portasset, ibiq; ex Ditis patris & Proserpinæ petita aqua calida, quam illi desiderassent, recreasset. Valesius de Tarento vrbe ratus oraculum intelligendum, tametsi procul ea vrbs aberat, nec vllus erat ad Tarentum Tiberis, tamen naue conducta, & in ea impositis pueris secundo flumine Ostiam contendit, ad campum Martium prope Romam, cùm*

cùm pueros in siccũ exponeret, vt tædiũ nauigationis leuaret, velletq. ignem accendere, consuluit gubernatorem, vnde ignis peti posset. Ille è proximo Terento respõdit, nam pastoritium ignem vid. bat ibi lucere, locus ille Terentus dicebatur, quod Tiberis annium more ripam mollem tereret, vel quòd ara Ditis eo loco sub terra occuleretur. Valesius nomine audito lætus illuc nauem appelli iubet, existimans de illo loco se esse diuina voce admonitum: ac interim dum ipse in vrbem ad aram emendam curriculo properat, iubet seruos altè fodere, vbi collocaretur, viginti pedes altum fodère. & aram veterem ibi inuenerunt cum inscriptione Diti & Proserpinæ eam Rom. olim condiderant post peractum diis inferis sacrum, cùm pugnaturi cum Albanis in acie iamiam concursurì starent, iussi à dæmone id facere, prius quàm manum consererent. Rediit ex vrbe pater, & ad inuentam aram furuas hostias Diti & Proserpinæ sacrificauit: & tres noctes, tot enim erant filij ægroti, dis ibi facto lectisternio, exegit, cum cantibus & choreis, liberis iam morbo liberatis. Eundem morem in vrbẽ induxit vnus ex posteris Valesii filius. P. Vale. Publicola, primo libertatis anno à maioribus suis a ceptum. Triduum & trinoxium sacris totus populus operabatur ad aras Iouis & Apollinis, quibus mactabatur candidus taurus, & huic canebatur carmen à pueris ac puellis matrimis patrimísque. Deinde Iunonis, cui iuuenca itidem candida, & hæc quidem interdiu, noctu verò Dianæ, Proserpinæ, Terræ, & Parcarum quibus furuæ hostiæ, lumináque accendebantur. Exhibebantur eo tempore ludi scenici in honorem Apollinis & Dianæ, & circenses, híque ludi tam celebres & magnifici seculares dicebantur, quòd semel singulis agerentur seculis. Seculum porrò spatium est vitæ humanæ longissimum, varij vario annorum numero describũt, vt est apud Censorinum. Romani centum annis, ídque interuallum inter ludos seculares, vt Valerius Antias & Varro & Liuius lib. 136. Sed ex commentariis xv virorum. & edicto Cæsaris Augusti, Carminéque Horatij secuları decem anni huic numero adduntur. vt centesimo quoque & decimo anno fiant. Tametsi carmen illud Horatij, quo maximè Censorinus & alij nituntur, Certus vndenos decies per annos: non video cur legi non possit Certus vt denos decies per annos: & sic nonnulli legunt. Sed aliud carmen à Zosimo citatur Græcum, quod & ipse Sibyllinum esse dicit, in quo est εἰς ἔτεων ἑκατὸν δέκα κύκλον ὁδεύων, sine apicibus & notis pronunciationis. Porrò præco cum ad hos ludos conuocabat, ad eos vti ludos venirent dicebat quos nemo ipsorum ant a spectasset, nemo esset postmodum spectaturus. hinc illa Vitellij assentatio Claudio ludos seculares exhibenti, Sæpe facias. Primus hos ludos Publicola, vt diximus, fecit anno ab Vrbe cond. ccxliiij. secundi facti sunt

Seculum

Sæpe facias.

ex libris Sybillinis anno ab Vrbe condita quingentesimo & altero, P. Claudio Pulchro, L. Iunio Bruto Coss. vndecimo anno primi belli Punici. Tertij primo anno tertij belli Punici. M. Manlio, Martio Censorio Coss. quarti non expectato iusto tempore, L. Aemilio Lepido, L. Aurelio Oreste Coss. Quintos Augustus & Agrippa fecerunt, Furnio & Syliano Coss. reductos ad aequum tempus. Sextos Cl Caesar anticipatos, se iij. & L. Vitellio principis patre iij. Coss. Septimos Domitianus veriore computatione, se xiiij & L. Minutio Russo Coss. Octauos iusto tempore Septimius Seuerus, Chilone & Vibone Coss. Nonos Philippus Vostrensis anno ab Vrbe cond. M. Aemiliano & Aquilino Coss. vt tradit Cassiodorus. Haec de ludis secularibus ex Varrone, Vale. Hor. L. Floro, Festo, Zosimo, Herodiano, Suet. Censori. Cassiodoro, Porphyrione, Acrone, Angelo Politiano. Nunc ad caetera pergamus.

b Renouarunt etiam Pontifices.} *Alios videtur velle esse ludos Ditis & Proserpinae, atque seculares, cùm omnes eosdem esse dicant, nisi diuidat fortè Augustinus ludos & sacrificia deorum inferorum, à ludis & sacris aliorum deorum, quae per illos dies fiebant, & profectò* Tauri ludi *ludi deorum inferorum aliam videntur habuisse originem quàm seculares. Festus enim ad hunc modum scribit: Tauri appellabantur ludi in honorem deorum inferorum facti: instituti autem videntur hac de causa: Regnante Tarquinio Superbo cùm magna incidisset pestilentia in mulieres grauidas, quae fuerat facta ex carne diu vendita populo taurorum, ludi ob hoc diis inferis instituti & Tauri vocati. haec Festus. Adde quòd seculares ludi Apollini interdiu, & Dianae fiebant noctu, Tauri verò diis inferis.*

c Verùm est quòd aerei sunt.} *Alibi aet. ij. & congruentius opinioni Augustini: nam Platonici daemonas aëreos esse dicebant, cùm quibus Augustinus videtur aliquot locis consentire, vt post disputabimus porrò in pudore sanguis rubore exornat faciem.*

d Nam exundante.} *Orosius lib. 4.* Tiberis exundatio, Romae conflagratio

e Ignis.} *Ibidem, & Liu lib. 19. & Ouid. lib. 6. Fast. Declamatores apud Senecam ficto se exercent argumento, priuandus ne sit Metellus sacerdotio, quòd sit caecus, posita lege, vt sacerdos integer sit.*

f Etiam templo Vestae suo familiariss. *Quoniam in eo ignis colebatur, quod mox August. declarat.*

g Honoratae.} *Nam honos earum maximus apud omnes homines ordinésque erat sacerdoti Vestae etiam magistratus via cedebat.* Metellus

h Quae iam tres.} *Ilium, Lauinium, Albam.*

i Metellus pontifex. } *L. Caecilius Metellus pontif. max. bis consul, dictator, magister equitum xvuir agris diuidundis. qui primus elephantos*

phantos primo Punico bello in triumpho duxit, de quo Q. Metellus eius filius in ea oratione quam in funere ipsius habuit, scriptum reliquit, decem maximas res optimásque in quibus quærendis sapientes ætatem exigerent, consummasse: eum ait voluisse primarium bellatorem esse, primũ oratorem, fortißimum imperatorem, auspicio suo maximas res geri, maximo honore vti, summa sapientia esse, summum senatorem haberi, pecuniam magnam bono modo inuenire, multos liberos relinquere, & clarissimum in ciuitate esse. Plin. lib. 7. cap. 43.

k Neque enim vel ipsum } *Locus mendosus & qui variè legitur, alibi pro vero, verum, vt referatur ad numen: alibi, quod nõ etiam si fugisset, effugisset: quasi non effugisset numen, etiam si fugisset Metellus.*

De afflictione belli Punici secundi, qua vires vtriusque partis consumptæ sunt. CAP. XIX.

Secundo autem bello Punico nimis longum est cõmemorare clades duorum populorum, tam lõgè secum latéque pugnantium, ita vt his quoque fatentibus qui non tam narrare bella Romana quàm Romanũ imperiũ laudare instituerunt, similior victo fuerit ille qui vicit. Hannibale quippe ab Hispania surgente, & Pyreneis montibus superatis, Gallia transcursa, Alpibúsque diruptis, tam longo circuitu auctis viribus, cuncta vastando aut subigendo, torrentis modo Italiæ faucibus irruente, quàm cruenta bella gesta sunt, quàm multa prælia: quoties Ro. superati, quã multa ad hostem oppida defecerunt, quàm multa capta & oppressa, quàm diræ pugnæ, & toties Hannibali Ro. clade gloriosæ? [b]De Cannensi autẽ mirabiliter horrendo malo quid dicã, vbi Hannibal cũ esset crudelissimus, tamen tanta inimicorum atrocissimorũ cæde satiatus, [c]parci iussisse perhibetur? [d]Vnde tres modios annulorũ aureorũ Carthaginem misit: quo intelligerent tantã in illo prælio dignitatem cecidisse Romanã, vt facilius eã caperet mensura quàm numerus: atq; hinc strages turbæ cæteræ, tantò vtique numerosioris, quãtò infirmioris, quæ sine annullis iacebat coniicienda potius quàm nuncianda putaretur. Denique tãta militũ inopia secuta est, [e] vt Ro. reos facinorum proposita impunitate colligerent, [f]seruitia libertate donarent, atque ex illis pudendus, non tam suppleretur [g]quàm instrueretur exercitus. Seruis itaque, [h] imò ne faciamus iniuriam, iam libertis, pro Ro. rep. pugnaturis arma defuerũt. Detracta sunt templis, tanquam Romani diis suis di-

cerent: Ponite quæ tam diu inaniter habuistis, si fortè aliquid vtile inde facere possunt nostra mancipia, vnde vos nostra numina nihil facere potuistis. Tunc etiam stipendiis sufficiendis cùm defecisset ærarium, in vsus publicos opes venere priuatæ, adeò vnoquoque id quod habuit conferente, vt præter singulos annulos aureos, singulásque bullas miserabilia dignitatis insignia, nihil sibi auri senatus ipse, quantò magis cæteri ordines tribúsque relinquerent. Quis ferret istos si nostris temporibus ad hanc inopiam cogerentur, cùm eos modò vix feramus, quando pro superflua voluptate plura donantur histrionibus, quàm tunc legionibus pro extrema salute collata sunt?

L. VIVES.

a VTiis quoque fatentibus. } *Liuius in proœmio tertiæ Decadis, & Silius Italicus libro primo: Propiúsque fuere periclo. Queis superare datum. Qui duo scriptores, ille oratione soluta, hic numeris astricta bellum hoc Punicum, multis libris persecuti sunt: alij quoque permulti, idcirco historiæ narrandæ supersedebo.*

Cannensis clades

b de Cannensi. } *Ad Cannas Hannibal nobili clade Romanos affecit, tertio anno belli Punici, L. Æmilio Paulo & P. Terentio Varrone Coss. Liuius libro duodecimo Cannæ, vt Sabellicus in Annotationibus sentit, non est Cannusium oppidum, sed vicus in Apulia prope Aufidum amnem, qui nunc vulgari sermone Cannellæ nominantur.*

c Parci iussisse perhibetur. } *An hic Augustinus vocem illam subsignificat Hannibalis, qua Maharbali præfecto equitum suadenti vt militem à pugna recentem & cruentum adhuc Romam duceret, respondisse fertur, præcedant hostes, læta res est, nos postea sequemur. nam Hannibalem in ipso prælio, vel post prælium confectum militibus Romanis qui aderant pepercisse nondum legi. Nisi sit illud, quod Liuius quoque narrat, post Cannensem pugnam, quod nunquam aliàs contigerit, vocatos esse ab Hannibale Romanos, quos miti satis sermone sit allocutus: Non internecione ciuium sibi esse cum Ro. bellum. de dignitate atque imperio certare, itaque redimendi se captiuis copiam facere pretium fore in capita equiti quingenos quadrigatos numos, tricenos pediti, seruo centum.*

d Vnde tres modios. } *Alij huic mensuræ dimidium addunt modium. alij vnicum dicunt fuisse modium, & hanc famam veriorem esse affirmat Liuius. Annulus insigne erat equestris ordinis, quo à plebe distinguebatur: vtebantur tamen eo senatus & nobilitas, Plin. lib. 33.*

pro-

promiscuum eius usum fuisse bello secundo Punico scribit: Nam alioqui, inquit, non potuissent trimodia illa annulorum Carthaginem ab Hannibale mitti Porrò modius cuiusmodi sit mensura, declarat Budæus in Asse suo: ubi alia mensurarum genera. Res est longa, illinc petat, qui desiderat.

e Vt Ro. reos facino. } *Orosius lib. 4 hoc à Iunio Bubulco dictatore factum dicit, ad exemplum Romuli qui scelestis & facinorosis hominibus Asylū aperuit. Liuius idem libro 23. M. inquit, Iunius descendit e-quo, dixitque qui capitalem fraudem ausi quique pecuniæ iudicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent: eos noxa pecuniáque se exolui iussurum.*

f Seruitia } *Octo millia serui donati sunt libertate & militarunt Volones nominati, quòd cùm singuli rogarentur, velle se militare responderunt. Liuius.* Volones

g Quàm instrueretur exercitus. } *Octo milia enim erant seruorum & sex milia facinorosum, quæ armauit spolijs Gallicis triumphis C. Flaminij translatis.*

h Imò ne faciamus. } *Tametsi non fuerunt liberi, antequam Hannonem ad Beneuentum vicerunt, donatique sunt libertate à T. Gracho imperatore, sub quo fortè in militia operam nauarant.*

i Tribúsque. } *Hoc verbum, an sit additum ab aliquo, nescio. Certè senatores ipsi erant ex tribubus, quas primum ex tota sua multitudine Romulus tres fecit: procedente deinde tempore auctæ, ad quinque & triginta peruenerunt. Senatores, equites, & plebei in has erant diuisi, neque erat quisquam ciuis Rom. qui non esset alicuius tribus. Cicero Antoniana sexta ad po. Ro. Num quisnam est vestrum, qui tribum non habeat? atqui certè nemo. Illum quinque & triginta tribus patronum adoptarunt. Quid ergo sibi vult, cæteri ordines tribúsque, quasi ita essent distinctæ tribus à senatu, vt reliqui ordines, equester & plebeius? an fortasse hoc eodem dicitur modo, quo illud, Senatus populúsque Rom. seu senatus populus plebsq. Romana: cùm in populo & Senatus intelligatur & plebs hoc potius crediderim.* Tribus

De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dij Romani auxilium non tulerunt.

CAP. XX.

Ed in his omnibus belli Punici secundi malis, nihil miserabilius ac miserabili querela dignius, quam [a]exitium Saguntinorum fuit. Hæc quippe Hispaniæ ciuitas amicissima populo Romano dum eidem populo fidem seruat, euersa est Hinc enim Hannibal fracto fœdere

Romanorum causas quæsiuit quibus eos irritaret ad bellum. Saguntum ergo ferociter obsidebat. Quod vbi Romæ auditū est, missi sunt legati ad Hannibalem, vt ab eius obsidione discederet, Contempti Carthaginem pergunt, querimoniámq; reponūt fœderis rupti, infectóque negotio Romam redeunt. Dum hæ moræ aguntur, misera illa ciuitas opulentissima, suæ reip. Romanæque charissima, octauo vel nono à Pœnis mense deleta est. Cuius interitum legere, quantò magis scribere horroris est. Breuiter tamen eum commemorabo: ad rē quippe quæ agitur multum pertinet. Primò fame contabuit. nam etiam suorum cadaueribus à nonnullis pasta perhibetur. Deinde fessa omniū rerum, ne saltem captiua in manus Hannibalis perueniret, ingentem rogum publicè struxit, in quem ardentem, ferro etiam trucidatos omnes se suósque miserūt. [b] Hic aliquid agerent dij helluones atque nebulones sacrificiorum adipibus inhiantes, & fallacium diuinationum caligine decipientes: hic aliquid agerent vt ciuitati populi Ro. amicissimæ subuenirent, & fidei conseruatione pereūtem perire non sinerent. Ipsi vtique medij præfuerunt, cū Romanæ reip. interiecto fœdere copulata est. Custodiens itaque fideliter quod ipsis præsidibus placito iunxerat, fide vinxerat, iuratione constrinxerat, à perfido obsessa, oppressa, cōsumpta est. [c] Si dij ipsi tempestate atque fulminibus, Hānibalem postea Ro. proximum mœnibus terruerunt, longéque miserunt, tūc primum tale aliquid facerent: audeo quippe dicere, honestius illos pro amicis Romanorum, ideo periclitātibus, de Romanis frāgerent fidem, & nullam opem tunc habentibus, quàm pro ipsis Romanis, qui pro se pugnabant atque aduersus Hannibalem opulenti erant potuisse tempestate sæuire. Si ergo tutores essent Romæ fœlicitatis & gloriæ, tam graue ab ea crimen Saguntinæ calamitatis auerterent. Nunc verò quàm stultè creditur diis illis defensoribus Romam victore Hannibale non perisse, qui Sagūtinæ vrbi non potuerūt, ne pro eius periret amicitia subuenire? Si Saguntinorum Christianus populus esset, & huiusmodi aliquid pro fide Euangelica pateretur, quanquam seipse, nec ferro, nec ignibus corrupisset, sed tamen si pro fide Euāgelica excidium pateretur, ea spe pateretur qua in Christum crediderat, non vt mercede breuissimi temporis, sed æternitatis interminæ potiretur. Pro istis autē diis, qui propterea coli perhibētur, propterea colendi requiruntur,

runtur, vt harum labentium atq; transeuntium rerum fœlicitas tuta sit, quid nobis defensores & excusatores eorum de Saguntinis pereuntibus respondebunt, nisi quòd de illo Regulo extincto? Hoc quippe interest, quòd ille vnus homo, hæc tota ciuitas, vtriusque tamen interitus causa, conseruatio fidei fuit. Propter hãc enim ad hostes & redire ille voluit, & noluit ista transire. Conseruata ergo prouocat deorũ iram fides? An possunt & diis propitiis perire, non solùm quique homines, verumetiam ingratę ciuitates? Vtrum volunt eligant. Si enim fidei seruatæ irascuntur illi dij, quærãt perfidos à quibus colantur. Si autẽ etiam illis propitiis multis grauibúsque cruciatibus afflicti, interire homines ciuitatésq; possunt, nullo fructu fœlicitatis huius coluntur. Desinant igitur succensere qui sacris deorũ suorum perditis, se infœlices factos esse putant. Possent enim illis non solùm manentibus, verumetiã fauentibus non sicut modò de miseria murmurare, sed sicut tunc Regulus & Saguntini excruciati horribiliter etiam penitus interire.

L. VIVES.

a Exitium Saguntinorum.} *Liuius lib 21. Saguntus vrbs est Hispaniæ vlterioris, mille passibus distans à mari nostro, a Zacynthiis & Ardeatibus, inquit Silius, condita & possessa: quæ gentes in Hispaniam ante captum Ilium venere: fide in Romanos & clade sua nobilis veteris amplitudinis & magnificentiæ spectantur adhuc vestigia ædificiis antiquitate veneran..is, & monumentis maiorum inscriptionibúsque antiquissimis, quæ passim est videre. Murum veterem patria lingua nunc vocant, agri iurísq; Valentini. Superest imago quædã pristinæ arcis in monte, qui magnã Hispaniæ partem diuidit, sitæ. Eam ciuitatem Polybius libro Historiarum tertio scribit cæteris Hispaniæ ciuitatibus & terrestrium frugum copia, & numero ciuium, & fortitudine peritiáque rei militaris antecelluisse. Hanc & oderat Hannibal; quòd societate Romanorum freta, multis Carthaginiensium in Hispania sociis graues iniurias intulisset: & bello impetijt, tum vt illas vlcisceretur, tum etiam vt occasionem inueniret belli molem in Romanos conuertendi: quare nullam ardentius iam inde à nono ætatis suæ anno concupierat.* Saguntus.

b Hic aliquid agerent helluones.} *Deest dij, vt sit dij helluones, q. voraces. In re honesta vsus est Cicero, Nam Catonem Iuniorem librorum helluonem nominauit tertio De fin. quomodo helluones sint, & nebulones, declarat quod statim sequitur.*

c Si ipsi dij. } *Liuius lib.xxvj. Cùm ante mœnia Romana staret Hannibal.iam cùm Ro.commissurus prælium, cuius præmium erat futura Romana vrbs, maxima secuta est tempestas, quæ duas acies dirimeret. Reuersis Carthaginien.in castra, Romanis in vrbem, mira tranquillitas cum serenitate est secuta. Idem contigit postridie cùm instructi ad pugnam ambo exercitus consisterent signum expectantes: quæ res in religionem Hannibali venit, tanquàm à diis arceretur ab vrbe Roma, ita moueri inde castra iussit.*

Quàm ingrata fuerit Romana ciuitas Scipioni liberatori suo,& in quibus moribus egerit,quando eam Salustius optimam fuisse describit.

CAP. XXI.

Porro inter secundum & postremũ bellum Carthaginiense, quando Salustius optimis moribus & maxima concordia dicit egisse Romanos, multa enim prætereo suscepti operis modum cogitans. Eodem ergo ipso tempore morum optimorum maximæque concordiæ [a] Scipio ille Romę Italiæque imperator;eiusdémque belli Punici secundi tam horrendi,tam exitiosi tam periculosi præclarus mirabilísque confector,victor Hannibalis,domitórque Carthaginis: cuius ab adolescentia vita describitur [b] diis dedita, templísque nutrita [c] inimicorum accusationibus cessit, caréns que patria, quam sua virtute saluã & liberam reddidit, [d] in oppido Linternensi egit, reliquam compleuítque vitam, post insignem suum triumphum, nullo illius vrbis captus desiderio, [e] ita vt iussisse perhibeatur, ne saltem mortuo in ingrata patria funus fieret.[f] Deinde tunc primùm per Cn. Manlium proconsulem de Gallogræcis triumphantem,[g] Asiatica luxuria Romam omni hoste peior irrepsit. Tunc enim primùm lecti ærati,& preciosa stragula visa perhibentur. Tunc inductæ in conuiuia psaltriæ, & alia licentiosa nequitia. Sed nunc de his malis quæ intolerabiliter homines patiuntur, non de his quæ libenter faciunt,dicere institui. Vnde illud magis quod de Scipione commemoraui,quòd cedens inimicis extra patriam quam liberauit mortuus est, ad præsentem pertinet disputationem,quòd ei Romana numina, à quorum templis auertit Hannibalẽ,non reddiderunt vicẽ, quæ propter istam tantummodo coluntur fœlicitatẽ.Sed quia Salustius eo tempore ibi dixit mores optimos fuisse, propter hoc de Asiana luxuria commemorandũ putaui, vt intelligatur etiam illud à

Saluſtio in comparatione aliorum temporum dictum, quibus temporibus peiores vtique in grauiſſimis diſcordiis mores fuerunt. Nam tunc, id eſt, inter ſecundum & poſtremum bellum Carthaginienſe,[h] lata eſt etiam illa lex Voconia, ne quis hęredem fœminam faceret, [i] nec vnicam filiam. Qua lege quid iniquius dici aut cogitari poſſit ignoro. Veruntamen toto illo interuallo duorum bellorum Punicorum tolerabilior infœlicitas fuit. Bellis tantummodo foris conterebatur exercitus, ſed victoriis cõſolabatur. Domi autem nullæ, ſicut aliàs, diſcordiæ ſæuiebãt. Sed vltimo bello Punico vno impetu alterius Scipionis, qui ob hoc etiam ipſe Africani cognomen inuenit, æmula imperij Romani ab ſtirpe deleta eſt. Ac deinde tantis malorum aggeribus oppreſſa Romana reſpublica, vt proſperitate ac ſecuritate rerum, vnde nimium corruptis moribus mala illa congeſta ſunt, plus nocuiſſe monſtretur, tam citò euerſa, quàm prius nocuerat tamdiu aduerſa Carthago. Hoc toto tẽpore vſque ad Cæſarem Auguſtũ, qui videtur non adhuc vel ipſorum opinione glorioſam, ſed cõtentioſam & exitioſam, & planè iam eneruem ac languidam libertatem omnimodo extorſiſſe Romanis, & ad regale arbitrium cũcta reuocaſſe, & quaſi morbida vetuſtate collapſam, veluti inſtauraſſe ac renouaſſe rempublicam. Totò ergo iſtò tempore, omitto ex aliis atque aliis cauſis etiam atque etiam bellicas clades,[k] & Numantinum fœdus horrenda ignominiá maculoſum: [l] volauerant enim pulli de cauea, & Mancino conſuli, vt aiunt, augurium malum fecerant, quaſi per tot annos, quibus illa [m] exigua ciuitas Romanorum circũſeſſa exercitũ afflixerat, ipſique Rom. reip. [n] terrori eſſe iam cœperat, alij contra eam malo augurio proceſſerint.

L. VIVES.

a Scipio ille.} *P. Cornelius Scipio Africanus, qui tranſitu ſuo in Africam Hannibalem ex Italia tandem poſt ſextumdecimum annum quã n erat ingreſſus, euellit, & eum in Africa vicit, fugauitque, ac periculoſiſſimo bello finem impoſuit.* *Scipio Africanus*

b Diis dedita.} *Liuius lib. xxvj. de Scipione. Ad hec iam inde ab initio preparans animo, ex quo togam virilem ſumpſit, nullo die prius vllam publicam priuatámque rem egit, quàm in Capitolium iret ingreſſúſque edem conſideret, & plerunque tempus ſolus ibi tereret. Hic mos per totam vitam ſeruabatur.*

c Inimicorum accusationibus.} *Liuius lib. xxxviij & Plutarchus in vita eius.*

d In oppido Linternensi. } *In Campania est, seu potius in villa Linternensi.*

e Ita vt iussisse perhibeatur.} *Liuius varias scribentium opiniones de loco mortis Africani recenset. Non enim inter eos satis conuenit, num obierit Romæ.*

Gallogræci f Deinde tunc primum.} *Liuius lib. xxxix, Gallogræci populi sunt in Asia minore, qui Græca lingua dicuntur Galatæ, ex Gallis, qui sub Brenno in Græciam transiuere, & Græcis commisti,*

g Asiatica. } *Asiæ minoris, de qua alibi.*

Lex Voconia h Lata est etiam illa lex Voconia.} *Tulit eam Q. Voconius Saxa tribunus plebis. Suasit M. Cato senior, paulò ante bellum Macedonicum Persæ. Liuius libro quadragesimoprimo, quo in loco pro Voconio legitur Volumnius.*

i Nec vnicam filiam.} *Etiam si solam vnam haberet filiam, nec plures liberos.*

k Et Numantinum fœdus. } *Hostilij Mancini consulis, qui cùm triginta milia militum sub signis haberet, à quatuor Numantinorum milibus victus, fœdus cum illis icere coactus est sibi & reipublicæ ignominiosum.*

Pulli in auspicio. l Volauerant.} *Solebant Romani in bellis ferre secum pullos in cauea, qui eos custodiebat, pullarius dicebatur. Si pascebantur pulli auidè, bonum erat signum: si tam auidè, vt ex offa aliquid in terram decideret, optimum. Id enim erat tripudium solistimum, olim terripauium dicebatur, quod terram pauiret, hoc est, feriret id quod ex ore*

Solistimum *pullorum caderet post tripudium. Solistimum verò quod in solum caderet. Sic enim scribebatur in libris auguralibus: tripudium fieri, si quid ex offa pullorum in solum ceciderit. Ominosum & triste, si pulli non pascerentur: sicut P. Claudio Cæci filio. Peius multò, si ex cauea fugerent. Augures, vt Festus docet, quinque signorum genera solebant obseruare: ex cælo, ex auibus, ex tripudiis, ex quadrupedibus, ex diris.*

m Exigua ciuitas.} *Sine muris, sine turribus, vix quatuor bellatorum milia ad bellum emittebat. Origo belli fuit, quòd Sedigenses consanguineos suos hostes populi Romani victos ad se refugientes vrbe & tectis excepissent.*

n Terrori.} *Cicero Numantiam & Carthaginem duos terrores imperij Romani appellat pro Murena.*

De

De Mithridatis edicto, quo omnes ciues Romanos, qui intra Asiam inuenirentur, iussit occidi. CAP. XXII.

SEd hæc inquam omitto, quanuis illud nequaquam tacuerim,[a] quòd Mithridates res Asiæ, vbique in Asia peregrinantes ciues Romanos, atque innúmerabili copia suis negotiis intentos, vno die occidi iussit: & factum est. Quàm illa miserabilis rerũ facies erat, subito quẽque vbicunque fuisset inuentus in agro, in via, in oppido, in domo, in vico, in foro, in templo, in lecto, in conuiuio, inopinatè atque impiè fuisse trucidatum? Quis gemitus morientium, quæ lachrymæ spectantium, fortasse etiam ferientium fuerunt? Quàm dura necessitas hospitum, non solùm videndi nefarias illas cædes domi suæ, verumetiam perpetrandi: ab illa blanda comitate humanitatis, repente mutatis vultibus ad hostile negotiũ in pace peragendum, mutuis, vt ita dicam, omnino vulneribus: cùm percussus in corpore, & percussor in animo feriretur? Num & isti omnes auguria contẽpserant? Num deos domesticos & publicos cùm de sedibus suis ad illam irremeabilem peregrinationem profecti sunt, quos consulerent, non habebant? Hoc si ita est, non habent cur isti in hac causa de nostris temporibus conquerantur. Olim Romani hæc vana contemnunt. Si autem consuluerunt, respondeatur quid ista profuerunt, quando per humanas duntaxat leges nemine prohibente talia licuerunt.

L. VIVES.

Mithridates quot fuerint

a QVòd Mithridatis.} *Primus Mithridates ex genere fuit septẽ illorum Persarum, qui Magis imperium abstulere. huic inimicus fuit Antigonus rex Syriæ, expulítque eum in Cappadociam, vbi postea regnauit: regnúmque per manus filiis tradidit, illique à se genitis continua serie vsque ad sextum nepotem. Sextus fuit Mithridates, qui bellum cum Romanis gessit: vir ingenti corporis robore, nec minus animo atque ingenio potens. Sexiuges equos regebat, vigintiduas diuersarum gentium sonabat linguas, Magnúsque est cognominatus. Hic primùm amicus fuit Rom. nam contra Aristonicum auxilia Crasso Coss. misit: deinde suscepto cum Nicomede rege Bithyniæ bello, alienatus est ab eis, ita in Phrygiam prouinciam Rom. inuasit. pulso Aquilio legato, mox Q. Oppium proconsulem & eundem Aquilium legatum in vincula coniecit: literásque per totam Asiam suis præfectis misit, vt certo quodam die, quicquid ciuium Romanorum in sua ditione esset, trucidaretur: nec cuiquam vel dignitas, vel*

ætas, vel ſexus, vel locus, ad quem confugiſſet, prodeſſet: quòd illi ita, vt rex imperauerat, executi ſunt.

De interioribus malis, quibus Romana reſp. exagitata eſt, præcedente prodigio, quòd in rabie omnium animalium, quæ hominibus ſeruiunt, fuit.

CAP. XXIII.

SEd iam illa mala breuiter quantum poſſumus commemoremus: quę quantò interiora, tantò miſeriora extiterunt: diſcordiæ ciuiles, vel potius inciuiles: nec iam ſeditiones, ſed etiam ipſa bella vrbana, vbi tantus ſanguis effuſus eſt: vbi partium ſtudia, non contentionum diſſentionibus,[a] variiſque vocibus in alterutrum, ſed planè iam ferro armiſque ſęuiebant: bella ſocialia, bella ſeruilia, bella ciuilia quantum Romanum cruorem fuderũt, quantam Italię vaſtationem deſertionémque fecerunt? nam antea quàm ſe aduerſus Romam [b] ſociale Latium commoueret, [c] cuncta animalia humanis vſibus ſubdita, canes, equi, aſini, boues, & quęque alia pecora ſub hominum dominio fuerunt, ſubito efferata & domeſticę lenitatis oblita, relictis tectis, libera vagabantur: & omnem non ſolùm aliorum, verùm etiam dominorum auerſabantur acceſſum, non ſine exitio, vel periculo audentis, ſi quis de proximo vrgeret. [d] Quod quanti mali ſignum fuit? Quòd ſi hoc ſignum fuit, quod tantum malum fuit, quantum malum fuit illud, cuius hoc ſignum fuit? Hoc ſi noſtris temporibus accidiſſet, rabidiores iſtos quàm illi ſua animalia pateremur.

L. VIVES.

Sociale bellum

a VAriiſque vocibus. } *Nam antea conuitiis, iurgiis, rixis, verborum velitatione res agebatur, manibus abſtinebatur.*

b Sociale Latium. } *Cùm aduerſus potentiam equitum, qui iudiciis præerant, lege C. Gracchi, ſenatus M. Liuium Druſum tribunum plebis curaſſet creandum, Liuius quo maioribus viribus cauſam optimatium tueretur, ſocios & Italicos populos vt ſecum conſentirent, ſpe ciuitatis ſolicitauit. Hanc ſpem cùm altè imbibiſſent Italici omnes, nec Liuio repentè mortuo fides exolueretur, primùm Picentes ceperunt arma. Hos ſecuti ſunt Veſtini, Marſi, Latini, Peligni, Marucini, Lucani, Samnites, conſulibus Sex. Iulio Cæſare, L. Martio Philippo, ab V. C.* DCLXII. *ann. variè geſtum, varia fortuna partium. Tandem Italici populi ſubacti ſunt à diuerſis imperatoribus. Hiſtoria eſt à multis conſcripta, Liuio, Floro, Plutarcho, Oroſio, Velleio, Appiano,*

b Social

b Sociale Latium.} *A Latinis cœpit initium motus, qui feriis Latinis in monte Albano Cæsarem & Philippum Coss. Rom. decreuerant obtruncare.*

c Cuncta animalia humanis vsibus. } *Orosius lib. 5 Iulius Obsequens in Prodigiis de hoc tempore: Armenta in tantam rabiem concitata sunt, vt vastando suos hostile imaginarentur bellum, lachrymantésque multis affectibus calamitatem præsagirent suis.*

d Quod quanti mali signum. } *In antiquis codicibus sic habetur: De proximo vrgeret, quanti mali signum fuit, si hoc signum fuit, quod tantum malum, si etiam signum non fuit. Puto & hic legendum etiam si signum nō fuit: vt significet Augustinus, necesse esse illud malum fuisse atrox & perniciosissimum, cuius signum erat tale, vt ipsum per se etiam si alterius mali prænuncium non esset, maximum & cùm primis horrendum erat. Lectio codicis impressi mihi non improbatur, tametsi sensus manet vtrobique idem.*

De discordia ciuili, quam Gracchiæ seditiones excitauerunt.

CAP. XXIIII.

INitium autem ciuilium bellorum fuit, seditiones [a] Gracchorum agrariis legibus excitatæ. Volebant enim agros populo diuidere, quos nobilitas perperam possidebat. Sed eis tam vetustā iniquitatem audere conuellere periculosissimū, imò verò vt ipsa res docuit, perniciosissimū fuit. Quę funera facta sunt, cùm prior Gracchus occisus est: quę etiam cùm alius frater eius non longo interposito tempore. Neq; enim legibus & ordine potestatum, sed turbis animorúmq; cōflictibus nobiles ignobiléśq; necabantur. Post Gracchi alterius interfectionem, Lucius Opimius consul, qui aduersus eum intra vrbem arma cómouerat, eóq; cum sociis oppresso & extincto, ingentem ciuium stragem fecerat, cùm quęstionem haberet iam iudiciaria inquisitione cęteros persequens, tria millia hominum occidisse perhibetur. Ex quo intelligi potest, quantā multitudinem mortiū habere potuerit turbidus conflictus armorum, quando tantam habuit iudiciorum velut examinata cognitio. [b] Percussor Gracchi ipsius caput quantum graue erat, tanto auri pondere consuli vendidit. Hęc enim pactio cędem pręcesserat. In qua etiam occisus est cum liberis [c] Marcus Fuluius consularis.

L. VIVES.

a GRacchorum. } *De his alibi dixi, maior fuit Tiberius, minor Caius. Tiberius nouem annis ante Caiū est cæsus, res est nota.*

nullus scriptor non meminit, Plutarchus, Appianus, Valerius, Cicero, Orosius, Salustius, Florus, & alij.

Caius Gracchus b Percussor Gracchi. } *C. Gracchus cùm videret suam manum à consule & senatu loco pelli, in lucum Furinæ confugit. L. Opimius consul se Gracchi caput auro repensurum per præconem iussit pronunciari. Ita Septimuleius Anagninus familiaris Graccho cùm placiaè in lucum venisset, multa prius familiariter, vt solebat, collocutus cum Graccho ipsum nihil suspicantem confodit, capútque abscidit, & quo esset grauius, pro cerebro, quòd eruerat plumbum infudit. Porrò L. Opimius consul fuit cum Q. Fabio Maximo Pauli nepote Gracchi propinquo.*

c Marcus Fuluius consularis. } *Quinto antè anno consul fuerat cum M. Plautio.*

De æde Concordiæ ex senatusconsulto in loco seditionum & cædium condita. CAP. XXV.

Leganti sanè senatusconsulto [a] eo ipso loco vbi funereus tumultus ille commissus est, vbi tot ciues ordinis cuiusque ceciderunt, [b] ædes Concordiæ facta est, vt Gracchorum pœnæ testis [c] concionantium oculos feriret, memoriámque compungeret. Sed hoc quid aliud fuit, quàm irrisio deorum? Illi deę templum constituere, quæ si esset in ciuitate, non tantis dissentionibus dilacerata corrueret? Nisi fortè sceleris huius rea Concordia, quia deseruerat animos ciuium, meruit in illa æde tanquàm in carcere inclu di. Cur enim si rebus gestis congruere voluerunt, non ibi potius ædem Discordiæ fabricauerunt? An vlla ratio redditur, cur Concordia dea sit, & Discordia dea non sit: vt secundum Labeonis distinctionem bona sit ista, illa verò mala? Nec ipse aliud secutus videtur, quàm quòd aduertit Romæ etiam Febri, sicut Saluti templum constitutum. Eo igitur modo, non tantùm Concordiæ, verumetiam Discordiæ cõstitui debuit. Periculosè itaq; Romani tã mala dea irata viuere voluerunt, [d] nec Troianum excidium recoluerunt originem ab eius offensione sumpsisse. Ipsa quippe quia inter deos non fuerat inuitata, trium dearum litem aurei mali suppositione commentata est. Vnde rixa numinum, & Venus victrix, & rapta Helena, & Troia deleta est. Quapropter si fortè indignata, quòd inter deos in vrbe nullum templum habere meruit, ideò iam turbabat tantis tumultibus ciuitatem, quantò atrocius potuit irritari, cùm in loco illius cædis, hoc est, in loco sui operis ad

ris aduersariæ suæ constitutam ædem esse videret? Hæc vana ridentibus nobis illi docti sapientésque stomachantur, & tamen numinum bonorum malorúmque cultores de hac quæstione Concordiæ Discordiæq; non exeunt, siue prætermiserint harum dearum cultum, eísque Febrem Bellonámq; prætulerint, quibus antiqua fana fecerunt: siue & istas coluerint, cùm sic eos discedente Concordia, Discordia sæuiens vsque ad ciuilia bella perduxerit.

L. VIVES.

a EO ipso loco.} *Appianus in foro dicit. Idem Varro, & P. Victor de Regionibus vrbis, octaua regione ponit: id est, in foro Romano, cùm pugna sit commissa in Auentino, tametsi incepta ad Capitolium.*

b Ædes Concordiæ.} *Aedes Concordiæ Romæ fuerunt plures, Aedes vetustissima quam propter secessionem militarem vouit extruxítque M. Furius Camillus: de qua Ouidius primo Fastorum. Nescio an eadem sit, quam Flauius ædilis in Area Vulcani maxima nobilitatis inuidia dicauit, P. Sulpitio, P. Sempronio Coss. Liuius libro 9. Credo non esse eandem. Altera est, quam vouit L. Manlius prætor etiam propter seditionem militarem in Gallia. Facienda est locata à duumuiris, Gn. Puppio Cæsone, Quintio Flaminio ad hoc creatis à prætore vrbis, dicata in arce à M. & Gn. Attilijs. Liuius libro vigesimosecundo & vigesimotertio. Tertia est in foro Romano, prope Græcostasim ædificata à L. Opimio consule, deletis Gracchanis partibus, vbi est etiam basilica Opimia. Varro libro 3. De lingua Latina. Erecta est ea ædes ingenti indignatione populi Romani, ad quam etiam cùm construeretur inscriptum est: Opus Vecordiæ. Quarta ædes Concordiæ posita est à Liuia Augusta, nisi eadem sit antiquissima, quàm fecerat Camillus, reparata à Liuia, quòd vetustate laberetur: de qua Ouidius primo Fastorum. Feriæ huius xviij. Calend. Februarias.* Concordiæ plures

c Concionantium.} *Tribunorum, & eorum qui cum populo agebant: ne quid apud populum de senatu parum honorificè auderent dicere, exemplo Gracchi, cuius facinoris illud esset monumentum, deterriti.*

d Nec Troianum excidium.} *Cùm ad nuptias Pelei & Tethidis Discordia sola inuitata non esset, indignata aureum in conuiuium malum immisit, sic inscriptum, ἡ καλὴ λαβέτω, id est, pulchra accipiat. Hinc de forma inter Venerem, Mineruam, & Iunonem orta contentio. Itúmque est ad Paridem iudicem, ex quo iudicio natum est illud Troianum malorum pelagus belli Troiani.* Belli Troiani origo

De diuersis generibus belli, quæ post conditam ædem Concordiæ sunt secuta.

CAP. XXVI.

PRæclarũ verò seditionibus obstaculum, ædem Concordiæ testem cædis suppliciique Gracchorum concionantibus opponendam putarunt. Quantũ ex hoc profecerint, indicant secuta peiora. Laborarunt enim deinceps concionatores non exemplum deuitare Gracchorũ, sed superare propositum. L.[a] Saturninus trib. plebis,[b] & C. Cęsar, Seruilius prætor,[c] & multò pòst[d] Marcus Drusus, quorum omnium seditionibus cædes primò iam tunc grauissimæ, deinde socialia bella exarserũt: quibus Italia vehemẽter afflicta, & ad vastitatem miserabilem desertionémque perducta est. [e]Bellũ deinde seruile successit, & bella ciuilia: in quibus quæ prælia commissa sint, quid sanguinis fusum, vt omnes ferè Italiæ gentes quibus Romanum maximè præpollebat imperium, tanquam sæua barbaries domarentur. Iam ex paucissimis, hoc est, minus quàm septuaginta gladiatoribus quemadmodum bellum seruile contractum sit, ad quantum numerum & quàm acrem ferocémque peruenerit: quos ille numerus Imperatores populi Romani superauerit, quas & quomodo ciuitates regionésque vastauerit, vix qui historiam scripserunt, satis explicare potuerunt. Neque id solum fuit seruile bellum, sed & Macedoniam prouinciam prius seruitia depopulata sunt, deinde Siciliam orámque maritimã. Quãta etiam & quã horrenda commiserint primò latrocinia, deinde valida bella piratæ, quis pro magnitudine rerum valeat eloqui?

L. VIVES.

a SAturninus.} *Gn. Apuleius Saturninus trib. pleb. cùm rempub. legibus agrarijs turbaret, à C. Mario sextum, & L. Valerio Flacco Coss. quibus senatus dederat negotium, vt viderẽt, ne quid respub detrimenti caperet, occisus est: cùm tamen legẽ ferret, vt Mario gratificaretur.*

b Et C. Cæsar.} *Cæsar est additum, nec est in veteribus libris, sed solùm C. Seruilius Glaucia prætor, qui cum Saturnino faciebat. Cicero in Bruto: Seditiosorum post Gracchos L. Apuleius Saturninus eloquentissimus visus est. Magis ipse tum & motu atque ipso amictu capiebat homines, quàm aut dicendi copia, aut mediocritate prudentiæ. Longè autem post natos homines improbissimus C. Seruilius Glaucia sed peracutus, & callidus, cum primisque ridiculus. is cùm ex summis & fortunæ & vitæ sordibus in prætura consul factus esset,*

Glaucia Saturninus

si rationem eius haberi liceret indicatum esset. Nam & plebem tenebat, & æquestrem ordinem beneficio legis deuinxerat. Is prætor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis, Mario & Flacco Coss. publicè est interfectus Hæc apud Ciceronem. Si quis tamen C. Cæsarem legi vellet, non erraret omnino. Sed tempora non congruerent. Nam hic, qui frater fuit L. Cæsaris concionibus suis populum Rom. mouit, eiúsque nimia cum Sulpitio trib. pleb. contentio causa fuit belli ciuilis Mariani: vt Pedianus memoriæ mandauit. hunc Cæsarem Cicero in Bruto scribit, ædilem curulem quotidie conciones habuisse.

c Et multò post.} *Legendum, non multò post, nempe septem annis: tot enim sunt à Saturnino tribuno ad Liuium tribunum, id est, à Mario & Flacco Coss. ad Flaccum & Herennium Coss.*

d M. Drusus.} *M. Liuius Drusus, de quo antè dixi, nobili genere, & ad dicendum paratus. superbissimus omnium Rom. qui cùm à senatu vocaretur, senatum potius ad se venire iussit, & senatus paruit. Huius patrem senatus patronum appellauit.* *Marc. Drusus*

e Bellum deinde seruile.} *In Sicilia bellum seruile est excitatum ante sociale ab Euno Syro quodam, qui se furore magnæ matris deûm correptum simulauit, sexaginta milia hominum sunt ab eo coacta, & prætores quatuor victi, castráque ab eis capta. Perpenna fugitiuos tandem obsessos vicit. Paulò pòst Cleon Cilix alterum bellum seruile in eadem insula excitauit, ingentes conflatæ copiæ, & prætores sicut antea victi, & castris exuti, bellum M. Aquilius confecit. In Italia bellum seruile à Spartaco & Chryso motum, qui cum quatuor & septuaginta gladiatoribus eo ludo Lentuli, qui erat Capuæ, profugerunt, quibus se ingens seruorum manus adiunxit. P. Varenum prætorem, & Claudium Pulchrum legatum, qui primi ipsis armati occurrêre, vicerunt. Deinde Chrysus cum suis copiis à Q. Vario prætore cæsus est. Spartacus, qui superfuit, cum consule Lentulo primùm, deinde cum L. Gellio, & Q. Ariò prætore: post cum Cassio proconsule, & Gn. Manlio prætore prosperè conflixit. Ad postremum M. Crassus prætor ipsum superauit, exercitúmque eius deleuit.* *Bellum seruile*

f Quanta etiam, &c. latrocinia. } *Cilices piratæ mare infestum cùm redderent, missus est aduersus eos P. Seruilius proconsul, qui Isauros, & aliquot alias eorum vrbes expugnauit: quo digresso ipsi validiores insurrexerunt, & ad Caietam vsque Missenum & Ostiam cum magno Romanorum terrore & dedecore prædabūdi peruenere. Gn. Pompeius lege Gabinia imperator aduersus eos creatus, toto mari intra quadraginta dies expulit. Liuius libro 99. & Cicero pro lege Manilia, L. Florus, & alij.* *Bellum piraticum*

De bello ciuili, Mariano atque Syllano. CAP. XXVII.

Cum verò Marius ciuili sanguine iam cruentus, multis aduersarum sibi partium peremptis, victus vrbe profugisset, vix paululum respirante ciuitate, [a] vt verbis Tullianis vtar, superauit postea Cinna cũ Mario. Tum verò clarissimis viris interfectis, lumina ciuitatis extincta sunt. [b] Vltus est huius victoriæ crudelitatem postea Sylla: nec dici quidem opus est, quanta diminutione ciuiũ, & calamitate reipublicæ. De hac enim vindicta quæ perniciosior fuit quàm si scelera quę puniebantur, impunita relinquerentur, [c] ait & Lucanus:

Excessit medicina modum, nimiúmque secuta est
Quà morbi duxere manus: periere nocentes.
Sed cùm iam soli possent superesse nocentes,
Tunc data libertas odiis, resolutáque legum
Frenis ira ruit.

Illo bello Mariano atque Syllano, exceptis his qui foris in acie ceciderunt, in ipsa quoque vrbe cadaueribus vici, plateæ, fora, theatra, templa completa sunt: vt difficilè iudicaretur, quando victores plus funerum ædiderint, vtrum prius vt vincerent, an postea quia vicissent. Cùm primum victoria Mariana, quando de exilio se ipse restituit, exceptis passim quaqua versùm cædibus factis, caput Octauij consulis poneretur in rostris: Cæsar, &. [d] Fimbria in domibus trucidarentur suis: [e] duo Crassi pater & filius in conspectu mutuo mactarentur: [f] Bebius & Numitorius vnco tracti sparsis visceribus interirent: [g] Catulus hausto veneno, se manibus inimicorum subtraheret: [h] Merula flamen Dialis præcisis venis Ioui etiam suo sanguine litaret. In ipsius autem Marij oculis continuò feriebantur, [i] quibus salutantibus dexteram porrigere noluisset.

L. VIVES.

a Vt verbis Tullianis vtar.} *Hæc quæ sequuntur. Superauit postea Cinna cum Mario. Tum verò clarissimis viris interfectis, lumina ciuitatis extincta sunt. Verba sunt Ciceronis tertia Inuectiua in Catil. Quos interfecerint Cinna & Marius nos prolixè in tertia Syllana persecuti sumus: hi fuere duo fratres C. & L. Iulij Cæsares, Atilius Seranus, P. Lentulus, L. Crassus, M. Antonius orator, Gn. Octauius, L. Cornelius, Merula flamen Dialis Coss. L. Catulus, C. Arcarius, M. Bebius, Numitorius, Sex. Licinius.* *Interfecti à Mario & Cinna*

b Vltus est huius.} *Verba sunt adhuc Ciceronis eodem loco.*
c Ait & Lucanus.} *Libro secundo:*

Sylla quoque immensis accessit cladibus vltor:
Ille quod exiguum restabat sanguinis vrbi,
Hausit, dumque nimis iam putrida membra recidit,
Excessit medicina modum, nimiumque secuta est
Quà morbi duxere manus.

d Fimbria } *Fuit C. quidam Fimbria, quem Velleius Flauium nominat: hic partium fuit Marianarum, qui Troiam deleuit. Fuit alter C. Fimbria, sed Licinius qui vixit cum Gracchus, peruenitque ad bella ciuilia, in quibus est occisus intra penates suæ domus: quemadmodum & Cæsar, autor Florus. Huius Fimbriæ meminit in Claris oratoribus Cicero, quem ego puto fuisse illũ qui iudex in contentione de viro bono pronunciare noluit. Cuius rei autor est Cicero in 3. Offic. & Valerius libro 7.* C. Fimbria. Licinius

e Duo Crassi.} *Filius ab equitibus Fimbriæ satellitis Cinnæ est occisus. Pater ne in potestatem hostium veniret, manum sibi intulit.*

f Bebius.} *Hic ferarum ritu inter manus carnificum, sine ferro discerptus est. Lucanus libro secundo:* Bebius

Vix te sparsum per viscera Bebi
Innumeras inter carpentis membra coronæ
Discerpsisse manus.

g Catulus hausto veneno. } *L. Luctatius Catulus collega fuerat Marij in quarto eius consulatu bello Cymbrico, amboque de Cymbris triumpharant. Pro hoc cum apud Marium totus senatus supplex depre-caretur, Marius nihil aliud quàm moriendũ esse respondit. Itaque Catulus vbi hoc Marium dixisse rescisset, accensis carbonibus se suffocauit. Dubium an haustu prunis, vt Portia Bruti coniunx: an fumo in cubiculo vbique occluso & recens gypso incrustato. Nam ea res letalis est, nisi certa remedia adhibeantur. Sunt qui hausisse illum venenum putent, vt hic Augustinus.* Luctatius Catulus

h Merula flamen Dialis.} *Hic sibi in cella Iouis venas præcidit.*

i Quibus salutantibus.} *Illud erat signum, quod Marius militibus dederat.*

Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.

CAP. XXVIII.

Syllana verò victoria secuta huius videlicet vindex crudelitatis, post tantũ sanguinem ciuiũ quo fuso comparata fuerat, finito iam bello inimicitiis viuentibus crudelius in pace grassata est. Iam

etiam poſt Marij maioris priſtinas ac recentiſſimas cædes additæ fuerant aliæ grauiores[a] à Mario iuuene atque Carbone earundem partium Marianarum. Qui Sylla imminente non ſolùm victoriam, verùm etiam ipſam deſperantes ſalutem, cuncta ſuis alieníſque cædibus impleuerunt. Nã præter ſtragem latè per diuerſa diffuſam, obſeſſo etiam ſenatu, de ipſa curia tanquam de carcere producebantur ad gladium. [b]Mutius Scæuola pontifex quoniam nihil apud Romanos tẽplo Veſtæ ſanctius habebatur, aram ipſam amplexus, occiſus eſt:[c]ignémque illum qui perpetua cura virginum ſemper ardebat, ſuo penè ſanguine extinxit. Vrbem deinde Sylla victor intrauit:[d]qui in villa publica, non iam bello, ſed ipſa pace ſequiente ſeptem milia peditum vndecunque inermia, non pugnando, ſed iubendo proſtrauerat. In vrbe autem tota quẽ vellet Syllanus quiſque feriebat.. Vnde tot funera numerari omnino non poterant,[e]donec Syllæ ſuggereretur ſinendos eſſe aliquos viuere, vt eſſent quibus poſſent imperare qui vicerant. Tunc iam cohibita quæ hac atque hac paſſim furibunda ferebatur licentia iugulandi,[f] tabula illa cum magna gratulatione propoſita eſt, quæ hominum ex vtroque ordine ſplendido, equeſtri ſcilicet atque ſenatorio, occidendorum ac proſcribendorum duo milia continebat: contriſtabat numerus, ſed conſolabatur modus. Nec quia tot cadebant, tantum erat mœroris, quantum lætitiæ, quia cæteri non timebant. Sed in quibuſdam eorum, qui mori iuſſi erant, etiam licet ipſa crudelis cæterorum ſecuritas, genera mortiũ exquiſita congemuit.[g]Quendam enim ſine ferro laniãtium manus diripuerunt: immanius homines hominem viuum, quàm beſtiæ ſolent diſcerpere cadauer abiectum.[h]Alius oculis effoſſis & particulatim membris amputatis, in tantis cruciatibus diu viuere: vel potius diu mori coactus eſt.[i] Subhaſtatæ ſunt etiam tanquam villę quædam nobiles ciuitates. Vna verò velut vnus reus occidi iuberetur, ſic tota iuſſa eſt ciuitas trucidari. Hæc facta ſunt in pace poſt bellum, non vt acceleraretur, obtinenda victoria, ſed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certauit, & vicit. Illud enim proſtrauit armatos, iſta nudatos. Bellum erat vt qui feriebatur, ſi poſſet, feriret: pax autem vt qui euaſerat, viueret, ſed vt moriens non repugnaret.

L. VI-

L. VIVES.

a A Mario iuuene.} *Hic fuit Marij senioris filius, qui consul cum Marij fi-Gn. Carbone fuit ante annos vigintiquinque per vim factus, lius qui vna significatione literarum Damasippum prætorem satellitem suum iussit quicquid erat in vrbe patritiorum interficere, bonúsque & diligens satelles iussa domini sedulò executus est: nam specie consulendi contracto senatu, patritios omnes interemit.*

b Mutius Scæuola. } *Liuius lib. 87. Lucanus verò lib. 2. à Mario Scæuola seniore videtur scribere Scæuolam interfectum. Historici à Mario iuuene tradunt.*

c Ignémque illum } *Imitatio Lucani:*

Ante ipsum penetrale deæ, sempérque calentes
Mactauere focos: parum sed fessa senectus
Sanguinis effudit iugulo, flammísque pepercit.

d Qui in villa publica. } *Apud Liuium & Florum est, in via publica, & Liuius octo milia ponit. Apud autorem libelli De viris illustribus est, in villa publica: & numerus est nouem milium.*

e Donec Syllæ. } *Hoc Sylle à Q. Catulo dictum putant Eutropius & Orosius. Alij à C. Metello iuuene freto affinitate, & ex calore ætatis audaci. Sunt qui, vt Plutarchus refert, à Fusidio assentatore Sylle. Idem Florus, etsi apud Plutarchum Offidius pro Fusidio legatur, sed mendæ eiusmodi apud illum autorem, vel ipsius, vel interpretum, vel librariorum culpa sanè non paucæ. Apud Florum & Orosium Fursidus. Huius Fusidij meminit Salustius in Oratione Lepidi consulis.*

f Tabula. } *Tabula proscriptionis, vt certus numerus occidendorum designaretur, vt sciret quisque victurus ne an moriturus esset. Proscriptos licebat occidere, eorum bona diuidebantur, & pars cedebat Sylla, pars percussori. Filij priuati hæreditate etiam petere honores lege Sylle prohibebantur. Tunc primùm tabula proscriptionis est Romæ visa.*

g Quendam enim sine ferro Bebium. } *Hic fuit Bebius Marianus: alter, de quo modò diximus, fuit Syllanus. Eodem genere fati ambo perierunt. Nam Syllani vt se de Marianis eadem ratione crudelitatis, qua illi vsi fuerant, vindicarent: idem Mariano Bebio fecerunt, quod suo erat factum à Marianis. Vtriusque Bebij meminit Florus.* Bebij discerpti

h Alius oculis.} *M. Marius Gratidianus C. Marij propinquus. Hanc crudelitatem exercuit L. Catilina ad bustum L. Catuli in nimors* Marij Gratidia-

Mario homine gratiosissimo, qui tribunus plebis & bis prætor fuerat, vt Q. Cicero in Paræuesi ad fratrem M. scribit. Primum enim brachia illi & crura fregit, aures deinde, linguam & nasum præsecuit, oculos defodit, postremò capite truncauit.

Subhastare i Subuastatæ sunt etiã. } *In codice Laurini legitur, subhastatæ, haud dubiè congruentius historiæ. Florus: Municipia Italiæ splendidissima sub hasta venierunt, Spoletum, Interamna, Præneste, Fluentia. Nam Sulmonem vetus oppidum socium atque amicum, facinus indignum, nõdum expugnatum, vt obsides iure belli, & modo morte damnati duci iubentur: sic damnatam ciuitatem iussit Sylla deleri. Hæc apud Florum libro tertio. Liuius lib. 88. Prænestinos omnes inermes iussos esse a Sylla interimi scribit. Porrò subhastare vocabulum fuit ætatis Augustini, quo vtuntur Cæsares illorum temporum Theodosius & Archadius. C. De rescind. vend.*

De comparatione Gothicæ irruptionis cum eis cladibus, quas Romani vel à Gallis, vel à bellorum ciuilium autoribus acceperunt.

CAP. XXIX.

QVæ rabies exterarum gentium, quę sæuitia barbarorum, huic de ciuibus victoriæ ciuium comparari potest? Quid Roma funestius, tetrius, amariúsque vidit? Vtrum olim Gallorũ, & paulò ante Gothorum irruptionem, an Marij & Syllæ, aliorũmque in eorum partibus virorum clarissimorum, tanquam suorum luminum in sua membra ferocitatem? Galli quidem trucidauerunt senatum, quicquid eius in vrbe tota, præter arcem Capitolinam, quæ sola vtcũque defensa est, reperire potuerunt. Sed in illo colle constitutis, auro vitam saltem vendiderunt, quam & ipsi ferro rapere non possent, possent tamen obsidione consumere. Gothi verò tam multis senatoribus pepercerunt, vt magis mirũ sit, quòd aliquos peremerunt.[a] At verò Sylla viuo adhuc Mario ipsum Capitolium quod à Gallis tutum fuit, ad decernendas cædes victor insedit, Et cum fuga Marius esset elapsus ferocior cruentiórq; rediturus, iste in Capitolio per senatus etiã consultum, tam multos vita rebúsque priuauit. Marianis autem partibus Sylla absente quid sanctum cui parcerent fuit, quando Mutio ciui, senatori, pontifici, aram ipsam vbi erant, vt aiunt, fata Romana miseris ambienti amplexibus non pepercerunt?[b] Syllana porrò tabula illa postrema, vt omittamus alias innumerabiles mortes, plures iugulauit senatores quàm Gothi vel expoliare potuerunt.

L. VI.

L. VIVES.

a AT verò Sylla.} *In prima victoria de Mario cùm per senatusconsultum Sulpitium, Marios, & alios inimicos suos hostes reipublicæ curauit declarari.*

b Syllana porrò tabula.} *Plutarchus in Sylla, ter eum intra paucos dies proscriptionum diuersas tabulas proposuisse scribit.*

De connexione bellorum, quæ aduentum Christi plurima & grauissima præcesserunt.

CAP. XXX.

QVa igitur fronte, quo corde, qua impudentia, qua insipientia, vel potius amentia, illa vel diis suis non imputant, & hæc nostro imputāt Christo? Crudelia bella ciuilia omnibus bellis hostilibus, autoribus etiam eorum fatētibus amariora: quibus illa respublica nec afflicta, sed perdita omnino iudicata est, longè ante aduentum Christi exorta sunt, & sceleratarum concatenatione causarum, à bello Mariano atque Syllano[a] ad bella Sertorij[b] & Catilinæ, quorum à Sylla fuerat ille proscriptus, ille nutritus:[c] inde ad Lepidi & Catuli bellum, quorum alter gesta Syllana rescindere, alter defendere cupiebat.[d] inde ad Pōpeij & Cæsaris, quorum Pompeius sectator Syllæ fuerat, eiúsque potentiam vel æquauerat, vel iam etiam superauerat.[e] Cæsar autem Pōpeij potētiam non ferebat, sed quia nō habebat, quam tamen illo victo interfectóq; transcendit.[f] Hinc ad alium Cæsarem, qui pòst Augustus appellatus est, peruenerunt, quo imperāte natus est Christus. Nam & ipse Augustus cū multis gessit bella ciuilia, & in eis etiam[g] multi clarissimi viri perierunt, inter quos[h] & Cicero disertus ille artifex regēdæ reipublicę, Pompeij quippe victorem Caium Cæsarem, qui victoriā ciuilem clementer exercuit, suísque aduersariis vitam dignitatémque donauit? tanquam regni appetitorem, quorundam nobilium coniuratio senatorum velut pro reipublicæ libertate in ipsa curia trucidauit.[k] Huius deinde potētiam multū moribus dispar, vitiis omnibus inquinatus atq; corruptus, affectare videbatur Antonius, cui vehementer pro eadem illa velut patriæ libertate Cicero resistebat.[l] Tunc emerserat mirabilis indolis adolescēs ille alius Cæsar, illius Caij Cęsaris filius adoptiuus: qui, vt dixi, postea appellatus est Augustus. Huic adolescenti Cæsari, vt eius potentia contra Antonium nutriretur, Cicero fauebat: sperans eum depulsa & oppressa Antonij do-

minatione instauraturũ reipublicæ libertatem, [m] vsque adeò cæcus atque improuidus futurorum, vt ille ipse iuuenis, cuius dignitatem ac potestatem fouebat, & eundem Ciceronem occidendum Antonio quadam quasi cõcordiæ pactione permitteret, & ipsam libertatem reipublicæ, pro qua multum ille clamauerat, ditioni propriæ subiugaret.

L. VIVES.

Sertorius a AD bella Sertorij.} *Q. Sertorius Mirsinius, Marianis rebus per ignauiam ducum ruentibus cum exercitu, quem ductabat, per loca aspera ac difficilia in Hispaniam se recepit, vbi bellum aduersus duces Syllanos strenuè gessit. Ad vltimum fractus à Pompeio Magno proditione suorum M. Perpennæ, Antonij, & aliorum cœnans confossus est, magnus dux, & cuilibet veterum, si materia melior clariórque affuisset, comparandus.*

Catilina b Et Catilinæ.} *Catilina partium fuit Syllanarum; quo vsus est Sylla in multis occidendis carnifice. Hic postea cum plerisque patritiis coniurauit aduersus patriam: à Cicerone & C. Antonio Coss. oppressus est.*

Lepidus Catulus c Inde ad Lepidi & Cat.} *M. Aemilio Lepido, Q. Luctatio Catulo Coss. Sylla decessit, sepultúsque est in campo Martio. In eius funere de componenda repub. & actis Syllæ rescindendis inter duos consules vsque ad iurgia est progressum. Inde Lepido volente vt proscripti à Sylla reducerentur, eísque sua redderentur bona Catulus contradicebat cum senatu, non quod iniquum hoc esset, sed quòd videbant initium esse tumultus, qui nullo tempore esset futurus grauior, quàm tunc, cùm afflicta respublica recreari & respirare videretur. Ita ex dissensione ad arma ventum est. Gn. Pompeius & Q. Catulus armato exercitu cum Lepido conseruerunt manus, eúmque leui prælio superatum copiis omnibus exuerunt, reditúmque est in vrbem sine tumultu, & iis quæ bellum sequi solent. Victoria fuit moderatissima, armáque statim posita.*

Gn. Pompeius d Inde ad Pompeij & Cæsaris.} *Gn. Pompeius magnus Gn. Pompeij Strabonis filius, Syllæ ex Asia venienti cum tribus legionibus, quas in agro Piceno collegerat, occurrit: magnóque vsui & momento ad victoriam Syllæ fuit. Idcirco eum Sylla inter præcipuos habere amicos, illi res maximas commendare, reliquias belli ciuilis in Sicilia, Africa, Italia, & Hispania confecit. Triũphauit bis eques Romanus, antequam esset senator. Piratas ingenti fœlicitate & celeritate domuit. Mithridatem & totum Orientem vicit, de quis gentibus tertium triumphum duxit speciosissimum, maximásque opes est nactus, & summam in republica autoritatem, potentiámque, sed ciuilem, quæ omnia*

nia fusius in Pompeio fugiente persecutus sum. Ad extremum bellum ciuile à Cæsare motum gessit pro republica, in quo victus ad opes Ptolemæi pueri pupilli sui confugit, in cuius regno à ministris regis occisus est, vt victori Cæsari gratificarentur.

e Cæsar autem Pompeij.} *C. Iulius Cæsar, Lucij filius fuit, cuius amita Iulia C. Mario nupsit. huic consuli senatus opera Pompeij Galliam prouinciam in quinquennium decreuit: quo transacto, alterum quinquennium ei est additum, autoribus Pompeio & Crasso consulibus: quo decennio totam Galliam Cæsar subegit: eúmque Pompeium plus in republica posse indignaretur, nactus alias causas belli, arma in patriam induit. Lucanus in primo:* Iulius Cæsar

Nec quenquam iam ferre potest, Cæsárve priorem,
Pompeiúsve parem.

Suetonius in Cæsare caput scribit De causis belli ciuilis Pompeiani. Verùm Pompeio mortuo dictaturam perpetuam Cæsar inuasit: omniáque in republica arbitratu suo disposuit regio more. De hoc ciuili bello scripsere Cæsar ipse in Commentariis, Plutarchus in Vitis diuersorum, Appianus in Bellis ciuilibus, L. Florus, Orosius, Eutropius, & Cicero multis locis & explicatius, quippe qui bello interfuit non postrema & ipse pars.

h Hinc ad alium Cæsarem.} *C. Octauius filius fuit Gn. Octauij prætorij viri & Actiæ. Actia filia Actij Balbi & Iuliæ Cæsaris sororis. Hunc C. Octauium Cæsar heredem posteriore testamento scripsit ex dodrante: vt Suetonius narrat, quem & ferre nomen iussit. Ad eum post Cæsarem interfectum multi veterani propter nomen auunculi conuenere, quibus, Cicerone autore, partes senatus contra M. Antonium defendit adhuc adolescens: quem & vicit, & compulit in Galliam vlteriorem ad M. Lepidum fugere, cum quo rediens triumuiratum ex fœdere conflauit: hoc est, internecionem reipublicæ. Triumuiri fuerunt M. Antonius, M. Lepidus, C. Octauius Cæsar. Inter conuenta erat, vt M. Antonius sineret auunculum suum Sextum Iulium Cæsarem proscribi: M. Lepidus fratrem suum Lucium: Octauius Ciceronem, quem patris colebat loco. Idque postulatum est ab Antonio, quòd orationibus illius hostis esset à senatu iudicatus. Ex illis tribus præcipuis viris solus Cicero ab Antonij satellitibus est occisus, alij euaserunt. Bellauit deinde Octauius cum Cassio & Bruto, adiuuante collega M. Antonio, illósque opera Antonij in Philippicis campis vicit: deinde cum L. Antonio triumuiri fratre, quem ad deditionem Perusiæ compulit. Hinc cum Sex. Pompeio Magni filio, quem priuauit classe, cum M. Lepido triumuiro, quem triumuiratu*

C. Octauius
Triumuiratus

exuit. Postremò cum M. Antonio triumuiro ad Actium, quem & vicit: solúsque superfuit Imperator populi Romani ciuilibus omnibus confectis bellis, Augustúsque à Valerio Messala oratore nomine senatus & pop. Rom salutatus est: Imperij huius anno quadragesimoquarto à condita Roma declj. *festa undique terra marique parta pace, quietis tranquillísque uniuerso genere rebus, in Bethleem Iudæ natus est Iesus Christus, naturæ princeps, & conditor, rex regum, & dominus dominantium.*

g Multi clarissimi. } *Triumuiri longè plures omnis sexus & ordinis proscripserunt, quàm Sylla. hos tres Iuuenalis Satyrico naso Syllæ discipulos appellat, magistrúmque proscribendi arte vicisse significat.*

Ciceronis mors — h Et Cicero disertus ille artifex. } *Tres & sexaginta natus annos interijt, vt Liuius & Aufidius Bassus computant. De cuius morte si quis variorum videre sententias desiderat, habet apud Senecam libro primo Suasoriarum. Disertum artificem appellat Augustinus, quòd lingua velut clauo nauem reipublicæ moderaretur, & ageret quò vellet. Vnde & ille versiculus ab eo suorum factorum conscio vsurpatus, qui inimicos malè momordit: Cedant arma togæ, concedant laurea linguæ. Plinius senior eum salutans: Salue, inquit, primus in toga triumphum, linguæq; lauream merite.*

C. Cæsar — i C. Cæsarem. } *M. & D. Brutus, C. Cassius, & alij ad lx. senatores in eum conspirauerunt, ac Idibus Martijs in curia Pompeiana pugionibus confoderunt.*

Marc. Antonius — k Huius deinde potentiam. } *Consul tunc erat M. Antonius cum P. Cornelio Dolabella. Antonius exercitibus occupatis, summum in republica imperium & dominatum affectabat, quem repulit primum suis orationibus Cicero: deinde triumuir est factus, vt dixi. Historiam belli Antoniani nemo historicus melius potest persequi quàm Cicero in Philippicis fecit.*

l Tunc emerserat. } *Cicero authoritate & eloquentia sua Cæsarem Octauium adolescentem, Hircium & Pansam consules in Antonium armauit.*

Brutus — m Vsque adeò cæcus. } *Satis erat Cicero à M. Bruto admonitus, ne nimium potentiam Octauij aleret, néve plus æquo puerili fideret ingenio, quamlibet bono: posse immodica fortuna mutari, & insolescere. Grauissimæ duæ epistolæ Bruti, altera ad Ciceronem ipsum, altera ad Atticum de ea ipsa re adhuc extant, quæ planè virile illud & prudentiæ plenum M. Bruti pectus indicant, & ferè aperiunt. Tametsi Ciceronem non adeò stupidum crediderim, quin vt alia permulta occul-*

occultiora, ita & in hoc animo & cogitatione præuiderit. Quòd & significauit sæpenumero amicis verbo illo toties ab ipso vsurpato: Cæsarem Octauium laudandum, ornandum, tollendum. Cuius meminit Velleius, & D. Brutus in quadam epistola ad Ciceronem.

Quòd impudenter præsentia incommoda Christo imputent, qui deos colere non sinuntur, cùm tantæ clades eo tempore quo colebantur extiterint. CAP. XXXI.

Deos suos accusent de tãtis malis, qui nostro Christò ingrati sunt de tantis bonis. Certè quando illa mala fiebant, calebant aræ numinum, [a]Sabæo thure sertisque recentibus halabant: clarebant sacerdotia, fana renidebant, sacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis: quando passim tantus ciuium sanguis à ciuibus, non modò in cæteris locis, verùm inter ipsa quoque deorum altaria fundebatur. [b] Non elegit templum, quò confugeret Tullius: quia frustra elegerat Mutius. Hi verò qui multò indignius insultant Christianis temporibus, aut ad loca Christo dicatissima confugerunt, aut illuc eos vt viuerent etiam ipsi barbari deduxerunt. Illud scio, & hoc mecum quisquis sine studio partium iudicat, facillimè agnoscit: vt omittam cætera, quę multa commemoraui, & alia multò plura, quę commemorare longum putaui, si humanum genus ante bella Punica reciperet Christianam disciplinam, & consequeretur rerum tanta vastitatio, quanta illis bellis Europam Africámque contriuit: nullus talium, quales nunc patimur, nisi Christianę religioni illa mala tribueret. Multò autem minus eorum voces tolerarentur, quantum attinet ad Romanos, si Christianę religionis receptionem & diffamationem, vel irruptio illa Gallorum, vel Tiberini fluminis, igniúmque illa depopulatio, vel quod cuncta mala præcedit, bella illa ciuilia sequerentur. Mala etiam alia, quę vsque adeò incredibilia acciderunt, vt inter prodigia numerarentur, si Christianis temporibus accidissent, quibus ea nisi Christianis hominibus tanquàm crimina obiicerent? Omitto quippe illa, quæ magis fuerunt mira quàm noxia, [c] boues locutos, infantes nondum natos de vteris matrum quædam verba clamasse, [d] volasse serpentes, [e] fœminas & gallinas, & homines in masculinum sexum fuisse conuersas: & cętera huiusmodi quę in eorum libris, non fabulosis, sed historicis seu vera seu falsa sint, non inferunt hominibus perniciem, sed stuporem. [f] Sed & cùm

pluit terra, [g] cùm pluit creta, [h] cùm lapidibus, non vt grando appellari ſolet hoc nomine, [i] ſed omnino lapidibus. Hæc profectò etiam grauiter lædere potuerunt. Legimus apud eos [k] Ætneis ignibus ab ipſo montis vertice vſque ad littus proximum decurrētibus ita feruiſſe mare, vt rupes exurerentur, & pices nauium ſoluerentur. Hoc vtique non leuiter noxium fuit, quanuis incredibiliter mirum. [l] Eodem rurſus æſtu igniū tanta vi fauillæ ſcripſerunt oppletam eſſe Siciliam, vt [m] Catinenſis vrbis tecta obruta & oppreſſa diruerent, qua calamitate permoti miſericorditer [n] eiuſdem anni tributum ei relaxauere Romani. [o] Locuſtarum etiā in Africa multitudinem prodigij ſimilem fuiſſe, cùm iam eſſet populi Romani prouincia, literis mandauerunt: conſumptis enim fructibus foliiſque lignorum, ingenti atque inæſtimabili nube in mare dicunt eſſe deiectam. Qua mortua reditáque littoribus atque hinc aëre corrupto, tantam ortam peſtilentiam dicunt, vt [p] in ſolo regno Maſiniſſæ [q] octingenta hominum millia periſſe referantur, & [r] multò amplius in terris littoribus proximis: tunc Vticæ [f] ex triginta milibus iuniorum quę ibi erant, decem remāſiſſe confirmant. Talis itaque vanitas qualem patimur eique reſpondere compellimur: quid horum non Chriſtianæ religioni tribueret, ſi temporibus Chriſtianis videret? Et tamen diis ſuis non iſta tribuunt: [t] quorum ideo cultum requirunt, ne iſta vel minora patiantur, cùm ea maiora pertulerint à quibus antea colebantur.

L. VIVES.

Sabæi — a Sabæo.} *Sabæi populi ſunt iuxta Syriam & Arabiam, apud quos naſcitur thus, Vergilius:*

India mittit ebur, molles ſua thura Sabæi.

Seruius Sabæos nominato ait à σέβεσθαι, quod eſt colere: quia thure quod apud eos naſcitur, deos placamus.

b Non elegit templum. *Obiit in Formiano ſuo, cùm tentata nauigatione trans mare ad Brutum, tempeſtate repulſus eſſet.*

Boues locuti. — c Boues locutos. } *Frequentiſſimè in Prodigiis apud hiſtoricos, vt bello Punico ſecundo Q. Fabio Maximo quartùm, & M. Marcello iij. Coſſ. quo eodem anno Spoleti ex muliere vir eſt factus, & Marucia infans in vtero iò triumphe clamauit. Autor Liuius lib. 24. Locuta & bos bello Antiocheno, Roma caue tibi, & bello ciuili Antoniano, bos vrgenti ſe in opere dixit, non defuturum frumentum, ſed homines qui illud ederent, & aliàs ſæpiſſimè.*

d Vo-

d Volasse serpentes.} *In Libyæ solitudinibus serpentes sunt plurimæ volucres: quæ Africo vento in agrum Aegyptium cum magna indigenarum pernicie se effundunt. Idcirco Cicero Ibem ab illis cultum hominibus scribit, quòd hoc animal eam pestem ab Aegypto auertat. Idem Herodotus in Euterpe.* *Volantes serpentes*

e Fœminas & gallinas & homines.} *Sexus mutatos, ex fœminis hominibus viros factos, ex gallinis gallos & gallinaceos. Mendum nullum est in scriptura admoneo, quandoquidem vim coniunctionis noster interpres parum intelligens, parum rectè sic legi putat: Fœminas & gallinas, & homines: tum etiam quòd fœminam non posse ad alia animalia pertinere existimat, quàm ad homines: & homines esse tantummodo virilis sexus: ideo sic explicat fœminas conuersas in homines: id est, in viros, inquit. En quales homines venerabatur, seculum prius: quînam sumebant sibi veteres autores enarrandos, cùm nondum scirent homines etiam ad mulieres pertinere, & fœminas de brutis quoque animalibus dici? Et miramur tam corruptas nos artes omnes à patribus accepisse? Miremur potius cùm tale hominum genus in illas inuaserit, nos aliquas omnino accepisse. Porrò hanc sexus mutationẽ. Plin. lib. 7. non esse fabulosam dicit: & aliquot testimonia affert. suámque fidem interponit, quòd testificari se quæ viderit, aiat. Et profectò consideranti mihi rationem sexuum, difficile videtur ex mare fieri fœminam. Contrà fieri, non item. nam retrahere naturam virile membrum intrinsecus, faceréque ex eo locos fœmineos difficillimum est: expellere verò locos foras, penísque in modum deformare, & si rarum, fieri tamen potest, faciliùs quàm credatur.* *Fœminas de brutis dici*

f Sed & cum pluit.} *Terra pluisse. idque non semel aut iterum rerum scriptores tradunt. Liuius, & Iulius Obsequens, & alij.*

g Cum pluit creta.} *Obsequens in prodigiis, Q. Metello, Tullio Didio Coss. creta candida pluit.*

h Cum pluit lapides.} *Neque hoc rarum. Primùm post conditam Romam, Tullo hostilio rege contigit. quod vix credibile videbatur: postea toties, vt nulli mirum iam esset: ociosum sit in re creberrima exempla afferre.*

i Sed omninò vel terræ.} *Antiqui libri sic habent: Sed omnino lapidibus: hæc profectò, &c.*

k Ætneis ignibus.} *Aetna mons est in Sicilia Vulcano sacer, qui per noctem flammas euomuit per hiatum stadiorum xx. quem craterem vocant: quos duos esse vult Solinus in Polyhistore. dictus sic vel ab Aetna filio Bria rei Cyclopis, vel ab Aetna filia Cæli & Terræ, quam alij Thaliam vocant, quemadmodum Seruius dicit.* *Aetna mõs*

Hunc montem Vergilius descripsit longo carmine. Ouidio sunt qui at-tribuant. Seneca Ouidium à describendo Aetna deterritum refert, quòd illum à Vergilio iam sciret cantatum. Cornelij Seueri putant esse nonnulli. Exundat sæpe incendiis vicinis agris gentibúsque noxiis. Sic Gn. Seruilio Cæpione, & C. Lælio Coss. Tum Seruio Flacco & Q. Calphurnio Coss. hoc quod August. hic narrat contigit, M. Aemilio, L. Aurelio Coss. Obsequens: Aetna mons terræ motu ignes super verticem latè diffudit, & ad insulam Liparas mare efferbuit, & quibusdam adustis nauibus vapore, plerosque nauales exanimauit, Piscium vim magnam exanimem dispersit, quos Liparenses auidius epulis appetentes contaminatione ventris consumpti sunt: ita vt noua pestilentia vastarentur insulæ. Hactenus verba sunt Iulij. Accidit illud paulò ante seditionem C. Gracchi, Orosius addit multos mortales incendio absumptos, coactósque esse desertis suis quàm longissimè aufugere.

l Eodem rursus affectu.} *Orosius lib 5. capite 12.*

Catina

m Catinensis vrbis.} *Alibi Catanensis, idem est. illa enim ciuitas & Catana & Catina dicitur, etsi Catina sit etiam in Hispania, & in Arcadia. Plin. lib 3. Mons Aetna nocturnis mirus incendiis, crater eius patet ambitu stadiorum xx. fauilla Taurominium & Catanem vsque peruenit feruens.*

n Eiusdem anni.} *Orosius decem annorum tributum à senatu eis remissum est autor.*

o Locustarum etiam in Africa.} *Liuius lib. 9. Orosius, Eutropius, Iulius Obsequens, contigit etiam ante seditionem C. Gracchi, P. Plautio Hispeo, M. Fuluio Flacco Coss.*

p In solo regno Masinissę.} *An potius Micipsæ filij eius. nam Masinissa iam obierat. Sed dici potest Masinissæ regnum, quòd illud ei pro maximis meritis populus Romanus dedit.*

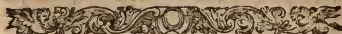
q Octingenta hominum milia.} *Sic Orosius, qui & regnum Micipsæ nominat. Obsequens dccc. hominum milia in vniuersum scribit fato decessisse. Eutropius tametsi non bonus admodum computator, sic inquit: Qua pestilentia in Numidia dccc. milia hominum, circa Carthaginem verò cc. M. Romanorum verò militum, qui ibi ad præsidium erant xxx. M. extincta sunt. eadem penè Orosius, nisi quòd pro nongentis octingenta ponit.*

r Multò amplius in terris.} *Diuersum scribunt historici quos legimus, nisi Augustinus alios autores sit secutus, vel oratorio modo inflexerit historiam ad suam vtilitatem. Quod licere fieri Cicero sub persona Attici docet in Bruto: & ab ipso Cicerone nonnunquam esse factum*

factum, & nos interdum in eius orationibus deprehendimus, & Asconius Pædianus annotauit.

{ Ex triginta milibus virorum.} *Veteres libri habent, iuniorum: certè de militibus est intelligendum, qui Vticæ relicti erant præsidium Africæ.*

t Quorum ideo cultum.} *Legendum, quorum ideo cultum requirunt, ne ista vel minora.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER QVARTVS.

De his quæ primo volumine disputata sunt.

CAP. I.

DE ciuitate Dei dicere exorsus, prius respondendum putaui eius inimicis, qui terrena gaudia consectantes, rebúsque fugacibus inhiantes, quicquid in eis triste, misericordia potius admonentis Dei quam punientis seueritate patiuntur, religioni increpitant Christianæ, quæ vna est salubris & vera religio. Et quoniam cùm sit in eis etiam vulgus indoctum, velut doctorum autoritate in odium nostrum grauius irritantur, existimantibus imperitis, ea quæ suis temporibus insolitè acciderunt, per alia retro tempora accidere non solere. Eorúmque opinionem, etiam iis qui eam falsam esse nouerunt, vt aduersum nos iusta murmura habere videantur, suæ scientiæ dissimulatione firmantibus: de libris quos autores eorum ad cognoscendam præteritorum temporum historiam memoriæ mandauerunt,

longè aliter eſſe quàm putant, demonſtrandum fuit: & ſimul docendum, deos falſos quos vel palàm colebant, vel occultè adhuc colunt, eos eſſe immundiſſimos ſpiritus & maligniſſimos ac fallaciſſimos dæmones: vſque adeò vt aut veris, aut fictis etiam ſuis tamen criminibus delectentur, quæ ſibi celebrari per ſua feſta voluerunt: vt à perpetrandis damnabilibus factis humana reuocari non poſſit infirmitas, dum ad hæc imitanda velut diuina præbetur autoritas. Hæc non ex noſtra coniectura probauimus, ſed partim ex recenti memoria, quia & ipſi vidimus talia ac talibus numinibus exhiberi: partim ex literis eorum, qui non tanquàm in contumeliam, ſed tanquàm in honorem deorum ſuorum iſta conſcripta poſteris reliquerunt: ita vt vir doctiſſimus apud eos Varro, & grauiſſimæ autoritatis, cùm rerum humanarum atque diuinarum diſpartitos faceret libros, alios humanis, alios diuinis pro ſua cuiuſque rei dignitate diſtribuens, non ſaltem in rebus humanis, ſed in rebus diuinis poneret ludos ſcenicos: cùm vtique ſi tantummodo boni & honeſti homines in ciuitate eſſent, nec in rebus humanis ludi ſcenici eſſe debuiſſent. Quod profectò non autoritate ſua fecit, ſed quoniam eos Romæ natus & educatus in diuinis rebus inuenit.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN QVARTVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

Vnc ex rebus geſtis po. Rom. ad religionem eius ſacra, ceremoniáſque tranſeundum. Superioribus libris nullam præfati ſumus veniam, quòd acta illius populi, ſi non ad plenum ex aliquo, quoniam periјt magna pars T. Liuij ſcriptoris rerum copioſiſsimi, certè ex multis quoquo modo colligi potuerunt: quatuor libris ſequentibus, ſed in primis hoc quarto ignoſci nobis petimus, ſi quo in loco vel diligentiam noſtram lector deſiderarit, vel ingenium. Nullus de his rebus autor ad hanc memoriam peruenit, qui quidẽ extet. Interciderunt enim, vt alia eiuſdem viri quam plurima: ſic & Antiquitates M. Varronis, quas vnas ſi haberemus, ſatisfacere potuiſſemus Auguſtino, vnde illi ſunt ferè quæ dicit deſumpta. Itaq; emendicanda nobis

Antiquitates M. Varronis

nobis è variis fuerunt, quæ huc afferremus, ne nudi omnino & inopes, omniq. non modò cultu ac ornatu, sed instrumento quoque domestico egeni videremur; quæ si non magnificè constructa & parata sunt, contēti erimus hoc solo, non prorsus videri pudēdā nostrā mediocritatē, quod nō assecutis etiā venia danda: præsertim nulla conatus & diligentiæ culpa. & in re cuius cum maximè maximo generis malo vigeret, plurimi erant & quidem doctissimi, vt de vulgo taceam, qui non paruam sanè partem ignorabant. Sicut ipse testatur Varro. Profectò Iuuenalis in Satyra prima nesciisse videtur Pecuniam pro dea Romanis cultam, cùm ait.

Et si funesta pecunia templo
Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras.

Quam tamen cum Aerino & Argentino, Varro inter deos numerat. Quis ergo miretur, si rem ope & benignitate Christi ex hominum vita iam olim pulsam, nos adeò nōn teneamus exactè, vt vel quiuis ex illo populo, vel etiam, si diis placet, Varro ipse, qui Romanis pōtificibus opprobrare nec falso ausus est, esse in suis diis ac religionibus complura, quæ illos laterent, quæ omnia ipse aperuit & declarauit vir totius veteris æui consultissimus? Istis omnibus accedit nullam fore, aut rebus humanis, aut eruditioni iacturam, si quemadmodum de vsu vitáque, sic etiam de memoria impietas eiusmodi abiret. Quid enim confert eruditioni flagitia Iouis aut Veneris nosse? quibus diis quæ sacra fiant? quæ ostenta, quibus hostiis sacrísque procurāda? quæ auguria prodigiáque, à quibus mittantur? quomodo expientur? si quibus hæc placent, contendant nos per ea fieri peritiores. Ego verò qui non pauciora ex illis deliramentis noui, quàm quiuis eorum, contendo futurum vtilius vitæ moribúsque in totū nesciri: quæ res minus me reddit solicitum, si cuius diui diuæq. diuinitatē, genus templa, aras, festa, ceremonias, sacra, horum omnium rationem & modum haudquaquam copiosè persecutus sum. tametsi adhibita nobis est opera, ne lector harum rerum studiosus, vacuus earum à lectione nostrorum commentariorum discedat.

De his quæ libro secundo & tertio continentur. CAP. II.

ET quoniam in fine primi libri quæ deinceps dicenda essent, breuiter posuimus, & ex his quædam in duobus consequentibus diximus, expectationi legentium quæ restant reddenda cognoscimus. Promiseramus ergo quædam nos esse dicturos, aduersus eos, qui Romanæ reip. clades in religionem nostram referunt, & commemoraturos quæcunque & quantacunque occurrere potuissent, vel satis esse viderētur, mala, quæ illa ciuitas pertulit, vel ad eius imperium prouinciæ pertinentes, antequam eorum sacrificia

prohibita fuissent: quæ omnia proculdubio nobis tribuerent, si iam vel illis nostra clareret religio, vel ita eos à sacrilegiis prohiberet. Hæc in secundo & tertio libris satis, quantum existimo, absoluimus: in secundo agentes de malis morum, quæ mala vel sola, vel maxima deputanda sunt. In tertio autem libro de his quæ stulti sola perpeti exhorrent,[a] corporis videlicet, externarúmque rerum, quæ plerunque patiuntur & boni. Illa verò mala non dico patiēter, sed libenter habēt, quibus ipsi fiunt mali. Et quàm pauca dixi de sola illa ciuitate, atque eius imperio, nec inde omnia vsque ad Cæsarem Augustum. Quòd si ita commemorare voluissem, & exaggerare illa mala quæ non sibi inuicem homines faciunt, sicut sunt vastationes, euersionésque bellantium: sed ex ipsius mundi elementis terrenis accidunt rebus, [b] quæ vno loco Apuleius breuiter stringit in eo libro quem De mundo scripsit: terrena omnia dicens mutationes, [c] conuersiones atque interitus habere. Namque immodicis tremoribus terrarum, vt verbis eius vtar, dissiluisse humum & interceptas vrbes cum populis dicit: abruptis etiam imbribus prolutas totas esse regiones: illas etiam quæ prius fuerant continentes, hospitibus atque aduenis fluctibus insulatas, aliásque desidia maris pedestri accessu peruias factas: ventis ac procellis euersas esse ciuitates: incendia de nubibus emicuisse, quibus Orientis regiones conflagratæ perierunt: & in Occidentis plagis scaturigines quasdam ac proluuiones easdem strages dedisse. Sic ex Aetnæ verticibus quondam effusis crateribus, per decliuia, incendio diuino, torrentis vica flammarum flumina cucurrisse. Si hæc atque huiusmodi, quæ habet historia, vnde possem colligere voluissem, quando finissem, quæ illis temporibus euenerunt, antequam Christi nomen illa istorum vana & veræ saluti perniciosa comprimeret? Promiseram me etiam demonstraturum, quos eorum mores, & quam ob causam Deus verus ad augendum imperium adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt regna omnia, quámque eos nihil adiuuerint hi quos deos putant, & potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint: vnde nunc mihi video dicendum, & magis de incrementis imperij Romani. Nam de noxia fallacia dæmonum, quos velut deos colebant, quantum malorum inuexerit moribus eorum, in secundo maximè libro non pauca iam dicta sunt. Per omnes autem absolu-

tos

tos tres libros vbi opportunum visum est, commemorauimus etiam in ipsis bellicis malis, quantum solatiorum Deus per Christi nomen, cui tantum honoris barbari detulerunt, præter bellorum morem bonis malísque contulerit, qui facit solem suum oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.

L. VIVES.

a Corporis videlicet externarúmque rerum.} *Vt est triplex bonorum genus, ita & malorum triplex illis contrarium.*

b Quæ vno loco Apuleius.} *Alibi in eo libro, L. Apuleius Madaurensis philosophus fuit Platonicus, antiquæ dictionis amator & æmulus. Librũ Metamorphoseôs ex Luciano vertit ac multum addit u suũ fecit: De mundo siue Cosmographia ex Aristotele ad verbũ dißimulato, quod vehementer miror, autore, tametsi Aristotelem, & Theophrastum sequi se in eo opere profiteatur, inaudita cuiuis loquendi formula: nam surripere appellat sequi, quod cuiuis etiam est quàm fugæ, credendi nomen indere: credo quòd sequi vocaret præcurrere, ac viam monstrare: & planè istæ sunt innouatæ vocũ significationes, quo gratior fiat oratio atque lepidior. Libellũ De mundo vt recentiores transeam, veteres, de quorum numero sunt Iustinus philosophus ac martyr, & Themistius Euphradæ, Aristotelis esse dicũt: quanquã phrasis parũ id indicare videatur, florentior & cõcinnior quàm solet esse Aristotelica. Sed de hoc non est nunc disputãdi locus. Certè vel ab Aristotele, vel à Theophrastro, vel aliquo illorum temporum Aristotelicæ doctrinæ sectatore conscriptum esse res ostendit, compendiũ, sicut Iustinus inquit, Peripateticæ philosophiæ illius quæ ad naturam spectat. Verba hæc quæ ab Augustino citantur, desunt in exemplari Apuleij Florentino: quod mihi Petrus Aegidius Antuerpianus, homo apprimè eruditus, & amicus omnium quos norim candidißimus atque integerrimus, accommodauit. Desunt & in Veneto antiquiore, quod vidimus apud egregium virum Petrum Apostoliũ, & in nostro recentiore quod excusit Asulanus Aldi socer. Sic enim in eis omnibus habetur. Terrena omnia mutationes & conuersiones, postremò interitus habẽt. Postremò quod est in triremi gubernator, & tamen scripsisse hæc Apuleium, quæ Augustinus adducit, apparet, tum ex stilo formáq; orationis planè Apuleiana, tũ etiam quod in Aristotelis libro leguntur. Ad hunc enim modum dicit, si quis fortè requirit Græca verba: Μόνα τε τὰ οὐράνια, διὰ τοῦτο ἀεὶ τὴν αὐτὴν σώζοντα τάξιν διακεκόσμηνται, καὶ οὔ ποτε ἀλλοιωθέντα μετεκινήθη, καθάπερ τὰ ἐπὶ γῆς εὔτρεπτα ὄντα πολλὰς ἐς τροπιώσεις, καὶ πάθη αἷα δέδεκται. σεισμοί τε γὰρ βίαιοι πολλὰ μέρη τῆς γῆς ἀνέρρηξαν. ὄμβροι τε κατέκλυσαν ἐξαί-*

Apuleius

Liber De mundo an Aristot.

σου καταρραγέντος, ἐπιδρομαί τε κυμάτων καὶ ἀναχωρήσεις πολλάκις, καὶ ἠπειρωθεῖσαι θαλάτται· καὶ θαλάττας ἠπείρωσαν· βίαι τε πνευμάτων καὶ τυφώνων ἐστὶν, ὅτε πόλεις ὅλας ἀνέτρεψαν. πυρκαϊαί τε, καὶ φλόγες. αἱ μὲν ἐξ οὐρανοῦ γενόμεναι πρότερον, ὥσπερ φασὶν, ἐπὶ Φαέθοντος τὰ πρὸς ἕω μέρη κατέφλεξαν. αἱ δὲ πρὸς ἑσπέρας ἐκ γῆς ἀναβλύσασαι, καὶ ἐκφυσήσασαι, καθάπερ τῶν ἐν Αἴτνῃ κρατήρων ἀναρραγέντων, καὶ ἀνὰ τὴν γῆν φερομένων χειμάρρου δίκην. *Hactenus Aristoteles. Quæ verba Latina Apuleius reddit, vbi Orientis regiones conflagrasse dicit. Phaëthontis incendium Aristoteles disertè explicat, illius quem solis filium fuisse perhibet, & aurigandi ignorantia cælum & terras incendisse. hac verò Ætnæ conflagratio prima est eruptio ignis ex eo monte quæ secundo anno octuagesimæ & octogesimæ Olympiadis, tribus ante natum Platonem annis contigit: si modò Eusebio Cæsariensi bene sunt tempora digesta quod non temerè contingit, haud dubiè librariorum potius vitio, quàm autoris. In conflagratione seruatos esse pios homines miraculo quodam ne ab igne læderentur. & hoc De mundo libro attingit Aristoteles, & fusius in Mirabilibus naturæ auditionibus explicat, quem etiam librum nondum certum habeo num sit Aristotelicus.*

Ætna conflagratio

c Conuersiones, & intensiones, & remissiones, atque i. h.} *Periisset nugator ille, nisi aliud admiscuisset Augustino de intentione & remissione formarum. super qua re maior est inter eos digladiatio, quàm vnquam inter Græcos & Troianos fuit super formosa Helena: nimirum illas suas formas nihilum formæ huius debere cedere existimant: In antiquis Augustini libris non leguntur illa duo verba, intentiones & remissiones, nec in Græco Aristotelis codice, sed solùm ἐπιστροφάς, καὶ φθοράς, quasi conuersiones & interitus, ideo nec euersiones dicendum, sed conuersiones.*

An latitudo imperij, quæ nonnisi bellis acquiritur, in bono habenda sit siue fœlicium siue sapientium.

CAP. III.

IAm itaque videamus quale sit, quod tantam latitudinem ac diuturnitatem imperij Romani illis diis audent tribuere: quos etiam per turpiũ ludorum obsequia, & per turpium hominum ministeria se honestè coluisse contendunt. Quanquam prius vellem paululum inquirere, quæ sit ratio, quæ prudentia, cùm hominum fœlicitatem non possis ostẽdere, semper in bellicis cladibus, & in sanguine ciuili vel hostili, tamẽ humano, cũ tenebroso timore, & cruenta cupiditate versantiũ: vt vitro lætitia eorũ cõparetur fragiliter splẽdida: cui timeatur horribilius ne repẽte frãgatur: de imperij

imperij magnitudine ac latitudine velle gloriari. Hoc vt facilius diiudicetur: non vanescamus inani ventositate iactati, atque obtundamus intentionis aciem altisonis vocabulis rerum, cum audimus populos, regna, prouincias, sed duo constituamus homines. Nam singulus quisque homo, vt in sermone vna litera, ita quasi elementum est ciuitatis & regni, quantalibet terrarum occupatione latissimi. Quorũ duorum hominem, pauperem vnum, vel potius mediocrem, alterũ prædiuitem cogitemus: sed diuitem timoribus anxium, mœroribus tabescentem, cupiditate flagrantem, nunquam securum, semper inquietum, perpetuis inimicitiarum contentionibus anhelantem, augentem sanè his miseriis patrimonium suum in immensum modum, atque illis augmentis curas quoque amarissimas aggerantem: mediocrem verò illum re familiari parua atque succincta sibi sufficientem, carissimum suis cognatis, vicinis, amicis, dulcissima pace gaudẽtem, pietate religiosum, benignum mente, sanum corpore, vita parcum, moribus castum, conscientia securum. Nescio vtrum quisquam ita desipiat, vt audeat dubitare quem præferat. Vt ergo in his duobus hominibus, ita in duabus familiis, ita in duobus populis, ita in duobus regnis regula sequitur æquitatis. Quã vigilanter adhibita, si nostra intentio corrigatur, facillimè videbimus vbi habitet vanitas, & vbi fœlicitas. Quapropter si verus Deus colatur, eique sacris veracibus & bonis moribus seruiatur, vtile est, vt boni longè latéque diu regnent. Neque hoc tam ipsis, quàm illis vtile est, quibus regnant. Nam quantum ad ipsos pertinet, pietas & probitas eorum, quæ magna dona Dei sunt, sufficit eis ad veram fœlicitatem, qua & ista vita bene agatur, & postea percipiatur æterna. In hac ergo terra regnum bonorum, non tam illis præstatur, quàm rebus humanis. Malorum verò regnum magis regnantibus nocet, qui suos animos vastant scelerum maiore licentia: his autem qui eis seruiendo subduntur, non nocet nisi iniquitas propria. Nã iustis quicquid malorum ab iniquis dominis irrogatur, non est pœna criminis, sed virtutis examen. [a] Proinde bonus etiam si seruiat, liber est: malus autem etiam si regnet, seruus est: nec vnius hominis, sed quod est grauius, tot dominorum, quot vitiorum. De quibus vitiis cùm ageret scriptura diuina: A quo enim quis, inquit, deuictus est, huic & seruus addictus est.

L. VIVES.

Stoici Christianis proximi

a PRoinde bonus etiam si seruiat.} *Stoicum paradoxum, cuius meminit Cicero in Paradoxis,& pro Murena: idcirco Hieronymus Stoicam sectam simillimam censet Christianæ religionis.*

Quàm similia sint latrociniis regna absque iustitia.

CAP. IIII.

REmota itaque iustitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia?[a] quia & ipsa latrocinia quid sunt, nisi parua regna? Manus etenim ipsa hominum cum imperio principis regitur, pacto societatis astringitur, placiti lege præda diuiditur. Hoc malum si in tantum perditorum hominum accessibus crescit, vt & loca teneat, sedes constituat, ciuitates occupet, populos subiuget, euidentius regni nomen assumit, quod ei iam in manifesto confert non adempta cupiditas, sed addita impunitas. Eleganter enim & veraciter Alexandro illi Magno [b] quidam comprehensus pirata respondit. Nam cùm idem rex hominem interrogasset, quid ei videretur, vt mare haberet infestum? ille libera contumacia, quid tibi, inquit, vt orbem terrarum? Sed quia id exiguo nauigio facio, latro vocor: quia tu magna classe, Imperator.

L. VIVES.

a QVia & ipsa latrocinia.} *Hoc idem elegantissimè Cyprianus ad Donatũ: Madet, inquit, orbis mutuo sanguine: & homicidiũ, cùm admittunt singuli, crimen est: virtus vocatur, cùm publicè geritur. Impunitatem sceleribus acquirit, nõ innocentiæ ratio, sed sæuitiæ magnitudo. Et profectò non modò non est bonorum hominum bellare, sed ne latronum, ac ne hominum quidem, belluarum est iste furor, vnde bellũ nomẽ accepit, vt in Officiis subsignificat Cicero, & Festus apertè testatur.*

Piratæ cuiusdam libere dictũ

b Quidam comprehensus pirata.} *Ex Cicer. lib. De rep. 3 vt est apud Nonium Marcellũ. Nam cùm quæreretur, inquit, ex eo, quo scelere impulsus mare haberet infestum vno myoparone: eadem, inquit, quo tu orbem terræ. Porrò myoparo nauicula solebat esse piratica. Lucanus in x. Alexandrum fœlicem terrarum prædonem vocat: &,*

Terrarum fatale malum, fulménque quòd omnes
Percuteret populos, paritérque, & sydus iniquum Gentibus.

De fugitiuis gladiatoribus, quorum potentia similis fuerit regiæ dignitati, CAP. V.

PRoinde omitto quærere quales Romulus congregauerit, quoniam multum eis consultum est, vt ex illa vita dato sibi consortio ciuitatis, pœnas debitas

cogitare

cogitare desisterent: quarum metus eos in maiora facinora propellebat, vt deinceps pacatiores essent rebus humanis. Hoc dico, quod ipsum Romanũ imperium iam magnũ multis gentibus subiugatis, cæterísque terribile, acerbè sensit, grauiter timuit, non paruo negotio deuitandæ ingentis cladis oppressum: quãdo paucissimi gladiatores in Campania de ludo fugientes, exercitum magnum compararunt: [a] tres duces habuerunt: Italiam latissimè & crudelissimè vastauerunt. Dicant quis istos Deus adiuuerit, vt ex paruo & contemptibili latrocinio peruenirent ad regnum, tantis iam Romanis viribus arcibúsque metuendum? An quia non diu fuerunt, ideo diuinitus negabuntur adiuti? Quasi verò ipsa cuiuslibet hominis vita diuturna sit. Isto ergo pacto neminem dij adiuuant ad regnandum quoniam singuli quique citò moriuntur. Nec beneficium deputandum est, quod exiguo tempore in vnoquoque homine, ac per hoc sigillatim vtique in omnibus vice vaporis euanescit. Quid enim interest eorum qui sub Romulo deos coluerunt, & olim sunt mortui, quòd post eorum mortem Romanum tantum creuit imperium, cùm illi apud inferos causas suas agant? Vtrum bonas an malas, ad rem præsentem non pertinet. Hoc autem de omnibus intelligendum est, qui per ipsum imperium quamuis decedentibus succedentibúsque mortalibus in longa spatia protendatur, paucis diebus vitæ suæ cursum raptímque transierunt, actuum suorum sarcinas baiulantes. Sin verò etiam ipsa breuissimi temporis beneficia deorum adiutorio tribuenda sunt, non parum adiuti sunt illi gladiatores, qui seruilis conditionis vincula ruperunt, fugerunt, euaserunt, exercitum magnum & fortissimũ collegerunt, obedientes regum suorum cõsiliis & iussis, multum Romanæ celsitudini metuendi, & aliquot Romanis Imperatoribus insuperabiles multa ceperunt: potiti sunt victoriis plurimis, vsi voluptatibus quibus voluerunt: quod suggessit libido, fecerunt: postremò donec vincerentur, quod difficillimè est factum, sublimes regnantésque vixerunt. Sed ad maiora veniamus.

L. VIVES.

a TRes duces. } *Sparthacum, Chr[illegible], & Oenomaum. Memorabile est quod Plinius lib. iij & xxx. refert, interdixisse castris suis Sparthacum auro & argento: vnde non miror tantum* *Duces fugitiuorum.*

eius opes potentiámque creuisse. Et lex illa melior erat in castris fugitiuorum, quàm sunt aliæ Midica in vrbib. potentium regum.

b An quia non diu fuerunt.} *Tertio anno postquam fugerant deleti sunt à M. Licinio Crasso.*

De cupiditate Nini regis, qui vt latius dominaretur, primus intulit bella finitimis. CAP. VI.

a IVstinus qui Græcam, vel potius peregrinam, Trogum Pompeium secutus, non Latinè tantùm sicut ille, verùm etiam breuiter scripsit historiam, opus librorum suorum sic incipit:[b] Principio rerum, gentium nationúmque imperium penes reges erat, quos ad fastigium huius maiestatis, non ambitio popularis, sed spectata inter bonos moderatio prouehebat. Populi nullis legibus tenebãtur:[c] arbitria principum pro legibus erant. Fines imperij tueri magis quàm proferre mos erat. Intra suam cuique patriam regna finiebantur.[d] Primus omnium Ninus rex Assyriorum veterem & quasi auitum gentibus morem noua imperij cupiditate mutauit. [e] Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendum populos, ad terminos vsque Libyæ perdomuit. Et paulò pòst: Ninus, inquit, magnitudinem quæsitæ dominationis continua possessione firmauit. Domitis igitur proximis, cùm accessione virium fortior ad alios trãsiret, & proxima quæque victoria instrumentum sequentis esset, totius Oriẽtis populos subegit.[f] Qualibet autem fide rerum, vel iste, vel Trogus scripserit: nam quædam illos fuisse mẽtitos, aliæ fideliores literæ ostendunt, cõstat tamẽ & inter alios scriptores regnum Assyriorum à Nino rege fuisse lõgè latéque porrectum. Tam diu autem perseuerauit,[g] vt Romanum nondum sit eius ætatis. Nam sicut scribunt qui chronicam historiam persecuti sunt, mille ducentos & quadraginta annos ab anno primo quo Ninus regnare cœpit permansit hoc regnum, donec transferretur ad Medos. Inferre autem bella finitimis, & inde in cætera procedere, ac populos sibi non molestos sola regni cupiditate conterere & subdere, quid aliud quàm grande latrocinium nominandum est?

L. VIVES.

a IVstinus qui Græcam.} *Trogus Pompeius ab initio gentium res populorum omnium complexus ad sua tempora perduxit. Iustinus magnum opus in breuiarium contraxit, quam Epitomen nominauit, vt Florus fecit in Liuio, quanquam paulò fusius. Vtinã Florus*

non tã breuis cõpressúsque esse studuisset: nũc pro Trogo Iustinus legitur. Sunt qui historiã Trogi vidisse se in Italia affirment, per quietẽ puto.

b Principio rerum gentium } *Principio singulæ familiæ singulos reges habuerunt, vel natu maximos, vel consilio, prudentia, æquitate præstantissimos, aliquantum pòst multis familiis cœpit idem rex imperare, interdum eidem plures reges, quos populus duces sibi rectoresque & velut speculatores publici commodi eligebat, non qualem sors dedisset cogebatur accipere, nec nobilitas valebat, nec ambitus: sua vnicuique vtilitas cum communi coniuncta satis cha... satis...que commendata erat, ne eligeret nisi optimum.* Reges primi

c Arbitria principum. } *Cùm princeps est bonus, satius est ab eo regi, quàm à bona lege: sicut Aristoteles docet in lib. De repub.*

d Primus omnium Ninus } *Hic fuit Beli filius, de quo alibi.*

e Hic primus intulit bella finitimis. } *Ante Ninum constat bellatum esse inter mortales: iam enim Afri & Aegyptij inter se pugnarant fustibus, quas vocarunt phalangas, & belli autores Plinius in quinto Phœnices esse dicit. Iustinus Veporem Aegypti & Tanaim Scythiæ reges nominat, qui bella cum longinquis populis nominis & gloriæ causa gesserint. Ninus verò primus finitimis cupidine augendæ ditionis bellum fecit.* Ninus rex Primum bellum

f Qualibet autẽ fide rerũ. } *Græci scriptores siue luxuria styli, siue quo res patriæ essent admirabiliores, siue quo magis operib. suis lectorem oblectarent, tenerentque, siue gentis vitio, multa sunt in historia mentiti. Latini qui res Græcas tractarunt, cùm necesse haberent eos sequi, etiam multa falsa pro veris asseruerunt, vt Trogus & Curtius Ruffus.*

g Vt Rom. nondum sit eius ætatis. } *Quantum durarit imperium Assyriorum non inter omnes conuenit. Eusebius* MCC. *&* XL. *annos numerat. Diodorus Siculus* MCCC. *&* LX. *Ex Ethesiæ supputatione, quo plurimum vtitur in rebus Asiæ narrandis. Iustinus ex hoc numero sexaginta adimit: nec de numero regum constat. Diodorus* XXX. *reges fuisse Assyriorum scribit. Eusebius sex & triginta. Velleius Paterculus tres & triginta à Nino ad Sardanapalum, ita vt semper successor regni fuerit demortui filius. Porrò Augustinus libros De ciuitate Dei scripsit principatu Honorij & Theodosij iunioris circiter annum ab Vrbe condita* MCLXX. Imperium Assyriorũ

An regna terrena inter profectus suos atque defectus deorum vel iuuentur vel deserantur auxilio. CAP. VII.

SI nullo deorum adiutorio tam magnum hoc regnum & prolixum fuit, quare diis Romanis tribuitur Romanum regnum, locis amplum temporibúsq;

diuturnum? Quæcunq; enim causa est illa, eadem etiã est ista. Si autem & illud deorũ adiutorio tribuendũ esse contendunt, quæro quorum? Non enim aliæ gẽtes, quas Ninus domuit & subegit, alios tunc colebant deos. Aut si proprios habuerunt Assyrij, quasi peritiores fabros imperij cõstruendi atque seruandi, nunquid nam mortui sunt, quando & ipsi imperium perdiderunt? Aut mercede non sibi reddita, vel alia promissa maiore,[a] ad Medos transire maluerunt, atque [b] inde rursus ad Persas Cyro inuitante & aliquid commodius pollicente? [c] Quæ gens non angustis Orientis finibus post Alexandri Macedonis regnum magnum locis, sed breuissimum tempore, in suo regno adhuc vsq; perdurat. Hoc si ita est, aut infideles dij sunt qui suos deserunt, & ad hostes transeunt. Quod nec homo fecit Camillus, quando victor & expugnator aduersissimæ ciuitatis, Romam cui vicerat sensit ingratam, quam tamen postea oblitus iniuriæ, memor patriæ à Gallis iterum liberauit. Aut non ita fortes sunt, vt deos esse fortes decet, qui possunt humanis vel consiliis vel viribus vinci. Aut si cùm inter se belligerant, non dij ab hominibus, sed dij ab aliis diis forte vincuntur, qui sunt quarũmque proprij ciuitatum. Habent ergo & ipsi inter se inimicitias, quas pro sua quisque parte suscipiunt. Non itaque deos suos debuit colere ciuitas magis quàm alios à quibus adiuuarentur sui. Postremò quoquo modo se habeat deorũ iste vel transitus, vel fuga, vel migratio, vel in pugna defectio, nondum illis temporibus atque illis terrarũ partibus Christi nomen fuerat prædicatum, quando illa regna per ingentes bellicas clades amissa atq; trãslata sunt.[d] Nã si post mille ducentos & quadraginta annos, quando regnum Assyriis ablatum est, iam ibi Christiana religio aliud regnum prædicaret æternum, & deorũ falsorum cultus sacrilegos inhiberet: quid aliud gentis illius vani homines dicerent, nisi regnum quod tam diu conseruatum est, nulla alia causa nisi suis religionibus desertis, & illa recepta perire potuisse? In qua voce vanitatis quæ poterat esse, & isti attendant speculum suum, & similia conqueri, si vllus in eis pudor est, erubescant.[e] Quanquam Romanum imperium afflictum est potius, quàm mutatum, quod & aliis ante Christi nomen temporibus ei contigit, & ab illa afflictione recreatum, quod nec istis temporibus desperandum est. Quis enim de hac re nouit voluntatem Dei?

L. VI-

L. VIVES.

a A D Medos transire.} *Per Arbacem præfectum Mediæ, qui Sardanapalum vicit, indignatus quòd effœminato homini tam multa milia virorum parerent. Iustinus, Orosius, Plutarchus, Eusebius, Diod. Siculus, & alij.*

b Atque inde rursus ad Persas.} *Regnatum est à Medis in Asia ab Arbace ad Cyrum Cambysis filium annos cccl. Astiages ultimus rex fuit, ex cuius filia Mandane, quæ Cambysi nupsit, Cyrus est natus, quem auus somnio admonitus exponi iusserat, infans fato est seruatus. Cúmque adoleuisset, ingressus Persepolim expedire populum secures iussit, proximámque syluam cædere: postridie instructissimo conuiuio multitudinem exceptam rogauit, num vitam eius diei pridianæ non præferrent? cúmque omnes præferre se clamassent, quandiu ergo, inquit, Medis parebitis, vita erit vt hesterna, si vos imperetis, vt hodierna: Ita coacto ingenti exercitu, aut opes fregit, imperiúmque ad Persas transtulit.* Astiages

c Quæ gens non angustis.} *Regnum Persarum à Cyro ad Alexandrum Philippi filium per ccxxx. annos stetit. Alexander imperauit toti Asiæ sex annos, successores eius Macedoni gente vsque Seleucum & Antiochum fratres. id est ab Olympiade cxiiij. ad Olymp. cxxxiij. quo tempore Arsaces ignobili gente vir sed impiger & acer, discordia fratrum regum fretus, regnum vi sibi suisque asseruit. Vnde Parthorum regnum exortum, quod mansit vsque ad Alexandrum Seuerum Cæsarem: quo imperante Xerxes Persa regum Parthis ademit, & Persico nomini restituit. idque regnum etiam ætate Augustini durabat: de quo Herodianus in Alexandro Antonino.* Persarum regnum

d Nam si post mille ducentos & quadraginta. } *Si sic legamus sequitur Augustinus Eusebium: sed in veteribus libris scribitur, non, quadraginta. sed, quod excurrit. vt in varietate illa computantium sententiam suam August. non interponat, solum plures quàm mille & cc. annos esse significet, incertum quot: pauciores certè centum.*

e Quanquam Rom. Imperium.} *Manet adhuc nomen illius imperij cum exiguis quidem viribus, sed prima dignitate.*

Quorum deorum præsidio putent Romani imperium suum auctum atque seruatum, cùm singulis vix singularum rerum tuitionem committendam esse crediderunt. CAP. VIII.

Deinde quæramus, si placet, ex tanta deorum turba quam Ro. colebāt, quem potissimū, vel quos deos credāt illud imperiū dilatasse atq; seruasse. Neq; enim in hoc tam præclaro opere & tantę plenissi-

mo dignitatis,[a] audent aliquas partes,ſub nomine deorum,vel dearũ deæ Cloacinæ tribuere,aut[b] Volupiæ,quæ à voluptate appellata eſt:[c] aut Libentinę,cui nomẽ à libidine,aut[d] Vaticano,qui infantũ vagitibus pręſidet:[e] autCuninę,quę cunas eorũ adminiſtrat.Quando autẽ poſſint vno loco libri huius cõmemorari omnia nomina deorũ, aut dearũ,quæ illi grãdibus voluminibus vix cõprehẽdere potuerunt,ſingulis rebus propria diſpertientes officia numinum?Nec agrorum munus vni alicui deo committendum arbitrati ſunt,ſed rura, deæ Ruſinæ: iuga montium,deo iugatino:collibus,deam Collatinam: vallibus,Valloniam præfecerunt.Nec ſaltem potuerunt[f] vnam Segetiam talem inuenire cui ſemel ſegetes cõmendarẽt: ſed ſata frumenta quandiu ſub terra eſſent.præpoſitam voluerũt habere deam Seiam:cùm verò iam ſuper terram eſſent,& ſegetem facerent,deam Segetiam:frumentis verò collectis atque reconditis vt tutò ſeruarentur,[g] deam Tutilinam præpoſuerunt:cui non ſufficere videretur illa Segetia, quandiu ſeges ab initiis herbidis vſque ad ariſtas aridas perueniret.Non tamen ſatis fuit hominibus deorum multitudinem amantibus,vt anima miſera dæmoniorũ turbæ proſtitueretur, vnius Dei veri caſtum dedignata complexum.[h] Præfecerunt ergo Proſerpinam frumentis germinantibus:[i] geniculis nodiſque culmorum,deum Nodotum:inuolumentis folliculorum, deã Volutinam:cùm folliculi pateſcunt,vt ſpica exeat, deam Patelenam: cùm ſegetes nouis ariſtis æquantur,[k] quia veteres æquare hoſtire dixerunt,deam Hoſtilinam : florentibus frumẽtis,[l] deam Floram:[m] lacteſcẽtibus, deam Lacturtiam:matureſcẽtibus,[n] deam Maturam:cùm runcantur,id eſt, à terra auferuntur,[o] deam Runcinam. Nec omnia cõmemoro,quia me piget quod illos non pudet. Hæc autem pauciſſima ideo dixi,vt intelligeretur nullo modo eos dicere audere, iſta numina imperium cõſtituiſſe, auxiſſe, conſeruaſſe Romanum, quæ ita ſuis quæque adhibebantur officiis, vt nihil vniuerſum vni alicui crederetur.Quando ergo Segetia curaret imperium,cui curam gerere ſimul & ſegetibus & arboribus nõ licebat? Quando de armis Cunina cogitaret, cuius præpoſitura paruulorum cunas non permittebatur excedere? Quando Nodotus adiuuaret in bello,qui nec ad folliculum ſpicæ, ſed tantùm ad nodum geniculi pertinebat?[p] Vnuſquiſque domui ſuæ ponit oſtiariũ, & quia homo eſt, omnino ſufficit.

Tres

Tres deos isti posuerunt, Forculum foribus, ᵍ Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul fores & cardinem limén que seruare.

L. VIVES.

a Audent aliquas partes sub nomine.} *Vetera volumina habent: Aliquas partes deæ Cluacinæ tribuere: alibi, Audent aliquas partes numina deorum ac dearum Lausacinæ tribuere: sed legendum est Cloacinæ, cuius simulachrum inuentum est à Tito Tatio, qui cum Romulo regnauit, in magna quadam cloaca Romana: cúmque ignoraretur cuius esset effigies, ex loco illi nomen impositum est, & Cloacina est dicta: autor Lactantius. Cyprianus Cluacinam vocat, sed puto mendum esse. Est & Venus Cluacina, quasi pugnatrix. Est enim cluere pugnare, cuius simulachrum Romæ eo loco, quo pax facta est inter Sabinos & Romanos, cùm propter raptas pugnarent. Plin. lib. 15.* Cloacina Venus Cluacina

b Volupiæ.} *Huius sacellum erat ad Naualia prope portam Romanulam, vt scribit Varro lib. De lingua Lat. 3. Macrobius in Saturnal. xij. Calend. Ianuarias feriæ sunt diuæ Angeroniæ, cui pontifices in sacello Volupiæ sacrum faciunt: quam Verrius Flaccus Angeroniam dici ait, quòd angores ac animorum solicitudines propiciata depellat. Masurius adiicit simulachrum eius deæ ore obligato atque signato in ara Volupiæ propterea collocatum, quòd qui suos dolores anxietatésque dissimulant, perueniant patientiæ beneficio ad maximam voluptatem.* Volupia Angeronia

c Aut Libentinæ.} *Varro lib. 3. De ling. Lat. à libendo libido, libidinosus, ac Venus Libentina, & Libitina. Libithina longè aliud est quàm Libentina.* Libentina

d Vagitano.} *Vaticanum scribendum. Sic appellat hunc Gell. lib. 16. ex Varrone: Sicut, inquit, penes quem deum sint humanæ vocis initia, quoniam pueri cum primum parti sunt eam primam vocem edunt, quæ est prima syllaba in nomine Vaticani, vnde etiam vagire nascitur, & in antiquis codicibus hoc loco non Vagitanò, sed Vaticano habetur.* Vaticanus

e Aut Cuninæ.} *Hæc infantes in cunis tuetur, & fascinum submouet. Lactantius lib. 1.* Cunina

f Vnam segetiam.} *At Segestam Plin. libr. 18. Hos enim tunc deos maximè nouerant, Seiamque à serendo, Segestam à segetibus appellabant, quarum simulachra in circo videmus.*

g Deam Tutilinam.} *Tutanus & Tutilina dij, qui rebus tuendis præerant. Nonius Marcellus: Hunc Varro in periculosis & subitis rebus inuocari morem esset dicit, vt Herculem malorum depulsorem, quem vocabant ἀλεξίκακον. Tutilinam inauspicato nominari nefas erat.* Tutanus Tutilina

h Præfecerunt ergo Proserpinam.} *Hæc fuit filia Cereris & Iouis, quam Pluto patruus rapuit. Cic. lib. 2. De nat. deorum: Proserpina ea est, quæ Persephone Græcè nominatur, quam frugum semen esse, abs-* *Proserpina* *conditámque quæri à matre volunt. Varro Proserpinam esse lunam perhibet ex sententia Ennij & Epicharmi.*

i Geniculis nodísque.} *Plin lib. 18 frumenta quædam in genu tertio spicam incipiunt concipere, quædam in quarto, sed etiamnum occultam. genicula autem sunt tritico quaterna, farri sena, hordeo octona, sed non ante supradictum geniculorum numerum conceptus est spicæ. Varro lib. 1. rerum rusticarum: Spicæ inuolucrum priusquam prodeat, vaginam nominat. In ipsa spica est granum: est & gluma grani folliculus: est arista velut acus quædam tactu aspera erecta, quæ prius quàm in spica ariditate diriguit, spica vocatur mutica.*

Hostire k Quia veteres æquare hostire.} *Est hostire, vt ait Nonius, comprimere, & recedere: hinc hostis: est & ferire, autore Festo: est quoque æquum reddere, tum compensare, & æquum beneficium rependere: vnde redostire & hostimentum. Plautus, Quin promitto, inquam, hostire contra, vt merueris. i. æqua reddere, vt exponit Marcellus. Idem Plautus in Asinaria, Par pari hostimentum datum est opera pro pecunia.*

Flora l Deam Floram.} *Hanc existimant quidam fuisse Accam Larentinam meretricem, alij Melibœã Niobes filiam, quæ cùm Apollinis &* *Chloris* *Dianæ metu colorem mutasset. Chloris est dicta. Hinc à Romanis Flora, quam cum Amycla sorore ex omnibus liberis Niobes Latona propitiata iam seruarit, eámque ex Neleo Neptuni filio genuisse Nestora, qui bello Troiano interfuerit: Homerus canit in 11. Odyssææ, qui & hanc quoque cum cæteris fratribus interiisse perhibet. Ouidius huic deæ, quòd præsit floribus Zephyrum ventum dat maritum.*

Lacturcia m Lactescentibus, deam Lacturciam.} *Alij Lacticiniam legunt. Seruius primo Georgicôn, Lactantem deum esse ait, qui lac infundit segetibus & eas facit lactescere.*

Matuta n Deam Maturam.} *Alij libri Matutam, quæ fuit Cadmi filia, Athamantis vxor, quæ postquàm se de saxo in mare dedit præcipitem, mutato nomine ex Ino facta est λευκόθεα, id est, Alba dea, Latinis Matuta mater, quam eandem auroram esse perhibent, vnde matutinum tempus: filium habuit Melicertam deum marinum, qui etiam mutato nomine Palæmon nuncupatus est. Cic. Ouid. Lactant. Seruius, & alij: templum eius fuit in octaua vrbis regione.*

Runcare o Deam Runcinam.} *Meminit huius Varro in libr. De ling. Lat. Runcare est euellere, hinc auerruncare, & auerrũcassere apud veteres. i. auferre, amoliri, & Auerruncus deus, qui mala aliò auerteret.*

p Vnus-

p Vnusquisque.} *Legendū Vnū quisq; domi suæ ponit ostiarium: & qa homo est, omnino sufficit, quasi homo vnº sufficiat, nō sufficiāt tres dij.*

q Cardeam.} *Carnam potius: hæc olim Crane est dicta, quæ compressa est ab Iano, eiq; ius cardinis dedit deus. Præest vitalibus humanis, feriæ sunt Calendis Iunijs. Ovid. 5. Fast. Iunius Brutus pulso Tarquinio rege huic deæ sacrum fecit, Calend. Iunij in Cælio monte, pulte fabatia, & larido. Macrobius primo Saturnalium.* Crane dea

An imperij Romani amplitudo & diuturnitas Ioui fuerit ascribenda, quem summum deum cultores ipsius opinantur.

CAP. IX.

OMissa igitur turba ista minutorum deorum, vel aliquantum intermissa, officium maiorum deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna est facta, vt tam diu tot gentibus imperaret. Nimirū ergo Iouis hoc opus est. Ipsum enim deorū omnium dearúmq; regem esse volunt: hoc eius indicat sceptrum, hoc [a] in alto colle Capitolium. De isto deo quamuis à poeta dictum conuenientissimè prædicant: [b] Iouis omnia plena. [c] Hunc Varro credit etiam ab his coli, qui vnum Deum solum sine simulachro colunt, sed alio nomine nuncupari. Quod si ita est, cur tam malè tractatus est Romæ, sicut quidam & in cæteris gentibus, vt ei fieret simulachrum? quod ipsi etiam Varroni ita displicet, vt cum tantæ ciuitatis peruersa consuetudine premeretur, nequaquam tamen dicere & scribere dubitaret, quòd hi qui populis instituerunt simulachra, & metum dempserunt, & errorem addiderunt.

L. VIVES.

a IN alto colle.} *Tarpeio.*

b Iouis omnia plena.} *Vergil. in Palæmone ex Arato: Μεςαὶ δὲ διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ Πᾶσαι δὲ ἀνθρώπων ἀγοραὶ μεςὴ δὲ θάλασσα, καὶ λιμένες. Lucanus simile in viij.*

Estq; dei sedes, vbi terra, & pontus, & aër,
Et cælum, & virtus: superos quid quærimus vltra?
Iuppiter est quodcunque vides, quodcunque moueris.

c Hunc Varro.} *Græci Iouem ζῆνα, & δία nominarunt, vtrunque à viuendo, quòd vitam cunctis præberet, animas inspiraret. Sicut etiam Orpheus interpretatur in Cratere. Plato in Cratylo vtrunque nomen coniungit δία καὶ ζῆνα, quasi δι' αὐτὸν ζῆν: quòd per ipsum sit viuere. Ro. à iuuando Iouem. Plutar. docet priscos philosophos Iouem appellasse, mentem rerum omnium creatricem & vitam: ideo hic cultus est tanquam deus à sapientibus viris qui nullum mortalem pro deo habebāt, sed prim-*

cipem naturæ immortalem, omnipotentem, variíſque nominibus inſignitus, alio apud Græcos, alio Perſas, alio apud Phœnices, alio apud Aegyptios. Lactantius Saturni filium Cretæ regem propterea Ζῆνα dictum arbitratur, quòd primus ex liberis Saturni maribus vixerit.

Quæ opiniones ſecuti ſunt qui diuerſos deos diuerſis mundi partibus præfecerunt. CAP. X.

Cur illi etiam Iuno vxor adiungitur, quæ dicitur ſoror & coniunx? [a] Quia Iouem, inquiunt, in æthere accipimus, in aëre Iunonem. Et hæc duo elementa coniuncta ſunt, alterum ſuperius, alterum inferius. Non eſt ergo ille de quo dictū eſt, Iouis omnia plena: ſi aliquam partem implet & Iuno. An vterque vtrunque implet, & ambo iſti coniuges, & in duobus iſtis elementis, & in ſingulis ſimul ſunt? Cur ergo æther datur Ioui, aër Iunoni? Poſtremò ſi ipſi duo ſatis eſſent, [b] quid eſt quòd mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni? Et ne ipſi quoque ſine coniugibus remanerent, additur [c] Neptuno Salacia, [d] Plutoni Proſerpina. Nam ſicut inferiorem cæli partem, id eſt aërem, inquiunt, Iuno tenet: ita inferiorem maris Salacia, & terræ inferiorem Proſerpina. Quærunt quemadmodum ſarciant fabulas, nec inueniunt. Si enim hæc ita eſſent, tria potius elementa mundi eſſe, [e] non quatuor eorū veteres proderent, vt ſingula deorum coniugia ſingulis diuiderentur elemētis. Nunc verò omnimodo affirmauerūt [f] aliud eſſe ætherē, aliud aërē, aliud terrā. Aqua verò ue ſuperior ſiue inferior, vtique aqua eſt, puto quia diſſimilis, nunquid intantum vt aqua non ſit? Et inferior terra quid aliud poteſt eſſe quàm terra, quantalibet diuerſitate diſtincta? deinde ecce iam totus in his quatuor vel tribus elementis corporeis completus eſt mundus, [g] Minerua vbi erit? Quid tenebit? Quid implebit? [h] Simul enim cū his in Capitolio cōſtituta eſt, cùm iſta filia non ſit amborum. Aut ſi ætheris partem ſuperiorem Mineruam tenere dicunt, & hac occaſione fingere poetas, quòd de Iouis capite nata ſit, cur nō ergo ipſa potius deorū regina deputatur, quòd ſit Ioue ſuperior? An quia indignum erat præponere patri filiam? Cur nō de Ioue ipſo erga Saturnum iuſtitia iſta ſeruata eſt? an quia victus eſt? Ergo pugnarunt? Abſit, inquiunt, Fabularum eſt iſta garrulitas. Ecce fabulis non credatur, & de diis ſentiantur meliora. Cur ergo non data eſt patri Iouis: etſi nō ſublimior, æqualis certè ſedes honoris? [i] Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo eſt.

Tempus igitur colunt, qui Saturnum colunt, & rex deorũ Iupiter insinuatur natus ex tempore. Quid enim indignum dicitur, cùm Iupiter & Iuno nati dicuntur ex tempore, si cęlum est ille, & illa terra, cùm facta sint vtique cælũ & terra?[k] Nam hoc quoque in libris suis habet eorum docti atque sapientes. Neque de figmentis poeticis, sed de philosophorum libris à Vergilio dictum est:

Tum pater omnipotens fæcundis imbribus æther
Coniugis in gremium lætæ descendit,

Id est, in gremiũ telluris aut terræ: quia etiã hîc aliquas differentias volũt esse,[l] atq; in ipsa terra aliud terram, aliud tellurem, aliud tellumonẽ putãt. Et omnes hos deos habent suis nominibus appellatos, suis officiis distinctos, suis aris sacrísq. veneratos.[m] Eandem terram etiã matrem deorũ vocant: vt iam Poetæ tolerabiliora cõfingãt, si secundũ istorum nõ poeticos, sed sacrorũ libros, nõ solũ Iuno soror & coniunx,[n] sed etiam mater est Iouis.[o] Eandem terrã Cererem, eandẽ etiam Vestã colũt,[p] cùm tamen sæpius Vestã non nisi ignẽ esse perhibeant pertinentẽ ad focos sine quibus ciuitas esse nõ potest: & ideo illi virgines solere seruire, quòd sicut ex virgine, ita nihil ex igne nascatur. Quam totã aboleri vanitatẽ, & extingui vtiq; ab illo oportuit, qui est natus ex virgine. Quis enim ferat quòd cùm tantum honoris & quasi castitatis igni tribuerint, aliquãdo Vestã non erubescunt[q] etiam Venerẽ dicere, vt vanescat in ancillis eius honorata virginitas? Si enim Vesta Venus esset,[r] quomodo ei ritè virgines à Venereis operibus abstinendo seruirent?[s] An Veneres duæ sunt, vna virgo, altera mulier? An potius tres, vna virginum, quæ etiam Vesta est, alia coniugatarum, alia meretricum?[t] Cui etiam Phœnices donum dabant de prostitutione filiarum, antequam iungerent eas viris. Quæ illarũ matrona est Vulcani? Non vtiq; virgo, quoniam habet maritum. Absit autem vt meretrix,[u] ne filio Iunonis, & [x] cooperario Mineruæ facere iniuriã videamur. Ergo hæc ad coniugatas intelligitur pertinere, sed eam nolumus imitẽtur in eo, quod fecit illa cum Marte. Rursus, inquiunt, ad fabulas redis. Quæ ista iustitia est, nobis succensere quòd talia dicimus de diis eorũ, & sibi non succẽsere, qui hæc in theatris libẽtissimè spectãt crimina deorũ suorũ? & quod esset incredibile, nisi cõtestatissimè probaretur, hęc ipsa theatrica crimina deorum suorũ in honorem instituta esse eorundem deorum,

L. VIVES.

a Quia Iouem,inquiunt.} *Cicero secundo de nat. Deorum, Cælum ex dictis Ennij,& Euripidis,tam augurum autoritate,consensúque generis humani Iouem esse tradit. Aërem autem, sicut Stoici disputant, inter cælum & mare interiectum Iunonem, quæ est soror & coniunx Iouis,quod & similitudo est ætheris, & cum eo summa coniunctio. Effœminarunt autem eum Iunonique tribuerunt,quòd nihil est eo mollius. Hæc Cicero*

Saturni filius b Quid est quod mare Neptuno. } *Tres filij Saturni, Iupiter, Neptunus,& Pluto,ita sibi sunt mundum partiti, vt Ioui cælum cederet, Neptuno Maria, Plutoni terra. Iuno nupsit Ioui, & aeri est præfecta. Commento huic veritas huiusmodi præbuit occasionem, quòd in diuisione paterni regni imperium Orientis Ioui cesserit, quod cæleste videtur,in quo & Olympus mons,qui similitudine nominis fabulam confirmauit. Imperium maritimum,& classis Neptunus accepit : partem quæ ad Occidentem solem vergeret. Dis siue Pluto, vnde in inferis dominari est dictus. Nam & Saturnum ad inferos relegatum fabulantur, quòd ex Oriente in Italiam fugerit, quæ est Occidentalis in orbe terræ.*

Salacia c Neptuno Salacia.} *Salaciam à salo dictam vult Varro. Festus scribit à veteribus aquam dictam salaciam. quam putarent salum ciere. hoc est mare, pro aqua ipsa ponitur à poetis. Pacuuius: Hinc sæuitiã salaciæ fugimus. Neptunum Diodorus Siculus perhibet nauigandi arte inuenta classem instituisse,eique præfectum à Ioue, ideo pro deo maris habitum cultúmque à posteris.*

Proserpina d Plutoni Proserpina.} *Hanc Cereris & Iouis filiam Pluto in Sicilia rapuit, quam mater diu quæsitam tandem apud inferos esse comperit, impetrauitque à Ioue vt Proserpina medium annum esset cum marito, medium secum apud superos. Epicarmus Ennij à proserpendo nominatam esse dicit, quòd modò ad dextram, modò ad sinistram serpat, esséque lunam eandem & terram, Varro. Raptus Proserpinæ pleni sunt & Græcorum & Latinorum libri.*

e Non quatuor.} *Veteres philosophi quatuor esse elementa dixerunt, ignem supremum, hinc aera, tertium aquam, postremò terram.*

f Aliud esse ætherem.} *Cælũ ipsũ & superiorẽ aeris partẽ dixere æthera, inferiorem aera, tametsi hunc quoque æthera, sicut apud poetas.*

Minerua g Minerua vbi erit.} *Euhemerus in sacra historia Mineruam scribit filiam fuisse Iouis & Themidos. Cicero 3. De nat. deorum Mineruas quinque facit. sed poetico more omnes istæ confunduntur. Et vna dicitur Minerua, quam è cerebro Iouis natam volunt præsidem totius*

sapientiæ

sapientiæ. Nam ideo & nata est è cerebro summi dei, & virgo est. Et residere putatur in altissimo cæli loco. Martianus lib. Nuptiarum 6.

Virgo armata decens rerum sapientia Pallas,
Aetherius fomes, mens & solertia fati,
Ingenium mundi, prudentia sacra tonantis
Ardor doctificus, nostraque industria sortis.
Quæ facis arbitrium sapientum præmia curæ
Ac rationis apex, diuumque hominúmque sacer vue.
Vltra terga means rapi iac splendentis Olympi
Celsior vna Ioue flammantis circulus æthræ.

h Simul enim cum his in Capitolio. } *Cicero ad equites de exilio: Nunc ego te Iupiter opt. max. cuius nutu ac ditione sola terrarum gubernantur, téque particeps connubij socia regni regina Iuno, téque Tritonia armipotens Gorgona, Pallas, Minerua, cæterique dij deæque immortales, qui excellenti tumulo ciuitatis sedem Capitolij in saxo incolitis constitutam. Dionysius tradit Priscum Tarquinium bello Sabino vouisse templum Ioui, Iunoni, & Mineruæ, exæquasséque Tarpeium collem in modum areæ ad id exigendum, sed nec fundamenta eum iecisse ereptum subita nece. Receptum est opus, ac prope absolutum à Tarquinio Superbo: & ab humano capite in fundamentis reperto dictum est Capitolium. Erat verò iam ante conditum Capitolium in cliuo Floralis sacellum Ioui, Iunoni & Mineruæ sacrum.* **Capitoliũ**

i Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo est. } *Saturnum Hesiodus, Euhemerus, & Diodorus cæli & terræ filium fuisse narrant, hominem inpientissimum, sed relatam ei gratiã à filio Ioue. Nam pulsus est ab eo, vt ipse patrem expulerat, & verum effecit mimum: Ab altero expectes, alteri quod feceris: hinc deus temporis est fictus, ideo dictus κρόνος, quasi χρόνος. Cic. de nat. deorum: Saturnũ autem esse voluerunt, qui cursum & conuersionem spatiorum ac temporum contineret, qui deus Græcè idipsum nomen habet. κρόνος enim dicitur, qui est idem spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quòd saturaretur annis: ex se enim natos comedisse fingitur, quia consumit ætas temporũ spatia, annísq. præteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autẽ à Ioue ne immoderatos cursus haberet, atque vt eum syderum vinculis alligaret.* **Saturnus** **χρόνος**

k Nam hoc quoque. } *Videlicet quòd Iuno sit terra. Hoc Varro libro 3. de lingua Latina, vbi Iunonem terram & tellurem esse dicit. Plutarchus quoque sicut est in Præparatione Euangelica Eusebij Iunonem terram, & nuptialem viri ac fœminæ coniunctionem interpretatur. Seruius Iouem ait, pro æthere & pro aere poni, Iunonem pro terra & aqua.*

Terra l Atque in ipsa terra aliud terram.} *Terra est ipsum elementum.*
Tellus *Tellus diminutiuum esse putant à terra: capiq. pro dea que terræ praeest. ideo ædes Telluris semper dicitur, non terræ, tametsi tellus quoque pro terra capitur præsertim à poetis. Tellus etiam dicta est Proserpina, & Tellumo Pluto, sicut etiam Altor & Runsor, cui terrena omnis vis atque natura dedicata est, quemadmodum placet Ciceroni ideo nonulli Cereris filium Plutonem faciunt, sicut Diodorus refert libro 6. Eusebius in Præparatione Euangelica terræ partem vberem fracémq dicit à Porphyrio in mystica theologia Cererem vocari: lapidosam verò, montosam, & parum fertilem Rheam, siue Opem: & alia de virtutum semine terreque permulta Eusebius eodem lib. 3.*

Ceres unde dicta m Eandem terram etiam.} *Nempe Rheam.*
n Sed etiã mater.} *Nã & Iuno est soror & coniunx, & Ops mater.*
o Eandẽ terram Cererem.} *Varro & Tullius ex Chrysippo Stoico Cererem terrã esse docent à gerendo, quòd fruges gerat: nisi quis malit ab antiquo verbo Cereo, quod est creo Varroni. Est enim terra omni parens. Plato in Cratylo, διὸ ὥσπερ ὡς μήτηρ δημήτηρ κακλῆσθαι. Filia fuit Saturni & Opis, soror Vestæ & Iunonis. Has omnes fœminas, & sorores, & matrẽ terrã fuisse volunt. Sic etiã Vestam Ouid 6. Fastorum:*

Vesta eadem est, & terra subest. subit ignis vtrique,
Significat sedem terra focúsque suam. *Et post:*
Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur.

Hæc ex Orpheo, qui ait, γῆ μήτηρ πάντων, δημήτηρ πλουτοδότειρα. Quod congruit cum etymo Platonis, qui & ἑστίαν, quæ est Vesta, quasi οὐσίαν interpretatur.

p Cùm tamẽ sæpius Vestã nõ nisi ignem.} *Cic. De nat. deorum. Nam Vestæ nomen à Græcis: ea est enim quæ ab illis Hestia dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet: & in 2. De leg. Vestam quasi focum vrbis, vt Græco nomine est appellata, quod nos propè idem Græcum interpretatum nomen tenemus. Ouid. 6. Fastorum:*

Nec tu aliud Vesta n. quàm viuam intellige flammam,
Natáque de flamma corpora nulla vides.

Cúmque sit ignis, & dicatur virgo, ex vtraq. causa virgines sunt eius ministerio adhibitæ, & omnis virginitas sacra erat illi. Primũ quoniam virgini virgines conuenientissimè cõgruerent: deinde quòd ignis nihil ex se gignat, vt neq. virgines: seruandiq. ignẽ perpetuũ cælesti similem mos est ab Aegyptiis natus, sicut Diodorus scribit, qui ad alias manauit gentes, Græcas & Barbaras, vt Athenis & Delphis Plutarcho & Straboni. In Prytaneo enim Athenis ignis seruabatur sempiternus: ex Ilio in Latium sunt translata sacra Vestæ, hinc Romam per Romulum:

lum: idcirco Iliaca Vesta toties ab scriptoribus nominatur. Vergilius;

Sic ait, & manibus vittas, Vestámque potentem,

Aeternúmque adytis effert penetralibus ignem.

Et fuerunt quidem Vestæ totidem tunc, quot curiæ. sicut Dionysius sentit. sed templum Vestæ publicæ Numa rex construxit anno ab Vrbe condita XL. vt Ouidius computat.

q Etiã Venerẽ dicere.} *Istud ex physica ratione. Physici namq; sicut Macrobius testatur, terræ superius hemisphærium quod nos incolimus, Venerem dixere, inferius verò Proserpinam: atqui & hanc nostrã terram Vestam nominant. Platinus terræ virtutem animamque quæ est ex Venere, Vestam appellat. Accedit huc quod cùm Vesta sit mundi ignis & fomentum à Venere, nihil videtur abesse à flamma grata & prolifica vniuersi: ideo & colitur Vesta publicè & priuatim, non tanquam sterilis, sed Venerea & auctifica: vt per eam tum domus, tum etiã ciuitates populique nouis subinde fœturis æternum concelebrentur.*

r Quomodò ei ritè virgines.} *Grandis pœna, si qua Vestalis parum castè pudicitiam habuisset, sed post annos triginta exire licebat, & nubere.* Vestalis

s An veneres duæ sunt} *Plato in Conuiuio geminam ponit Venerẽ. Celestem, quę optimos sanctissimósque excitaret amores: alterã inferiorẽ popularẽ. qua in libidine impellimur: illam sine matre antiquam cæli filiã. hãc Iouis & Dionæs multò iuniorẽ & πάνδημον, quasi vulgarem, & Venerẽ sanctam veteres omnis castitatis existimarunt suadentẽ, impultricémq. Hinc apud Romanos cum mulieres multæ in flagitium libidinis irruerent penè furentes, ex libris Sibyllinis simulachrum Veneris Verticordiæ est consecratum, quò facilius virginum mulierúmq. corda à libidine ad pudicitiam verterentur. Valer. lib. 8. & Ouid. 4. Fastorum.* Veneres duæ Venus Verticordia

t Cui etiã Phœnices.} *Hoc de Cypriis narrat Iustin. lib. 22. Mos, inquit, erat Cypriis virgines ante nuptias statutis diebus dotalem pecuniam quæsituras in quæstum ad littus maris mittere, pro reliqua pudicicitia libamenta Veneri soluturas: credo quòd ex instituto Veneris, quæ vt Lactãtius ex sacra historia refert, autor meretriciæ vitæ fuit. docuítque Cyprias fœminas quæstũ vulgato corpore facere: Armeniis similem ferè morẽ fuisse narrat Strabo. Idem scribit Herodot. de Lydis. qui Babylonicos plebeios refert cùm rei familiaris angustio premuntur, solitos quæstus gratia filias suas populo prostituere. Phœnices multum coluisse Venerẽ tradũtur propter Adonẽ. qui ibi est natus, sacráq. Veneris cum luctu celebrasse, vbi ipsa dea lugens inducitur, vt refert Macrobius. Simulachrúmq. eius in monte Libano fingitur capite obnupto specie tristi. faciẽ manu læua intra amiculum sustinens. Lachrymæ visione* Cypri virginum mos.

conspicientium manare creduntur: apud Eusebium quoque in Euangel. prepar. ad hunc modum legitur. Quod verò maligni ad ista dæmones humanum genus intruserunt, quamuis per seipsum pateat, tamen inde quoq; apertius videbis, si adulteria & fornicationes gētilium, quæ vsque ad hunc diē in Heliopoli Phœnicę multisque alijs in locis peraguntur, in mentem tibi veniant: quasi enim primitias quasdam diis debitas turpissimas huiusmodi operationes in templis offerunt. Hæc de Latino Eusebio, & exemplari mendosissimo: nequis mihi fraudi oportere esse putet, si quando minus rectè Eusebij sententiam explicuero. Prostituendi fœminas vulgò etiam fuit mos Augilarum in Africa, nocte qua nuberent. Herodotus, Solinus, Mela. Sicæ in eadem terra templo Veneris matronæ dotem quærebant vulgato corpore. Valerius Locrenses Iustinus scribit bello pressos vouisse suas se filias festo Veneris prostituturos: si victores forent.

Mars v Ne filio Iunonis. } *An Marti, qui cum Venere concubuit, vnde natus est Harmonias. Mars verò Iunonis fuit filius, incerto patre, siue patre fingunt eum natum. Quod possit de Marte intelligi, illud facit quod addit cooperatio Mineruæ: vterque enim deus est belli: sed potius*

Vulcanus *de Vulcano intellexerim Iouis & Iunonis filio: tametsi Iunonis solius filius dici soleat, ideo ἀπάτωρ nominatus: vt apud Theocritum, qui artem fabrilem in Lemno instituit, cuius vxor fuit Venus, quæ cum Marte rem habuit. Esset ergo Vulcani nempe mariti iniuria, si vxor diceretur meretrix. Curruca enim non paruum est vitium.*

Minerua c Cooperatio Mineruæ. } *Vulcanus enim & Minerua curant fulmen Iouis, ideo & interdum id iaculantur.*

Vergilius de Minerua.

Ipsa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem.

Quo loco Seruius grammaticus ait tria solum esse numina possidentia fulminum iactus, Iouem, Vulcanum, & Mineruam: tametsi aliter Plinius libro secundo, de disciplina Ethrusca & Romana. Curat verò Minerua ægidem Iouis: quod si quis altius vult philosophari, Iouis amictum inueniet, & sapientia Mineruæ, & igne follibúsque Vulcani fabrefactum: tegmen namque capitis Iouis cùm igneum sit, tamen præsul operis Pallas ipsa texuit. Martianus in Nuptiis. An cooperator dicitur Mineruæ, quòd ex ea genuerit Apollinem illum, in cuius tutela historici antiqui Athenas esse voluerunt Cic. 3. De nat. Deorum. Verùm illud simplicius, & ad sensum Augustini, vt puto, accommodatius, Vulcanum idcirco dici cooperarium Mineruæ, quòd hæc sit dea artium, etiam earum in quibus vsus est manuum, quas Græci χειρουργὰς vocant. Ille verò deus instrumentorum, sine quibus hæ artes

tes non exercentur. Plutarchus de vtilitate inimici. Ignis artium omnium instrumentum est, si quis norit vti. Adde quòd Vulcanus quoque ipse artibus praeesse existimatus est. Eusebius enim inquit, ex artibus alias Mineruae, vt bellicas, alias Vulcano, vt omnes quae per ignem fiunt, aßignari solitas, Theodoritus in Graecis affectionibus Vulcanum à Graecis pro artibus vsurpatum scribit, quòd ignis adminiculo pleraque omnes vtantur. Phurnutus artes omnes in potestate esse Mineruae & Vulcani dicit, quòd illa sapientia est & acumen. Igne verò pleraque artes sua exercent opera. Ideo & Homerus de artifice ait, ὃν ἥφαιστος δέδαεν ἠ παλλὰς ἀθήνη: & quem Vulcanus docuit, quem casta Minerua.

De multis diis, quos doctores paganorum vnum eundémque Iouem esse defendunt.

CAP. XI.

Votquot libet igitur physicis rationibus & disputationibus asserant: modò sit Iupiter [a] corporei huius mundi animus, qui vniuersam istam molem ex quatuor, vel quot eis placet, elementis constructam atque compactam implet & mouet: modò inde suas partes sorori & fratribus cedat: modò sit æther vt aërem Iunonem subterfusam desuper amplectatur: modò totum simul cum aëre sit ipse cælum, terrã verò tanquam coniugẽ eandémque matrem: [b] quia hoc in diuinis turpe non est, fœcundis imbribus & seminibus fœtet: modò autem ne sit necesse per cuncta discurrere, deus vnus de quo multi à poeta nobilißimo dictum putant:

[c] *Deum nanque ire per omnes*
Terrásque, tractúsque maris, cælúmque profundum.

[d] Ipse in æthere sit Iupiter, ipse in aëre Iuno, ipse in mari Neptunus: in inferioribus etiam maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focis domesticis Vesta, in fabrorũ fornace Vulcanus, in syderibus sol, luna & stellæ: [e] in diuinantibus Apollo, [f] in merce Mercurius, [g] in Iano [h] initiator: in termino terminator, Saturnus in tẽpore, Mars & [i] Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, [k] Diana in syluis, Minerua in ingeniis. Ipse sit postremò etiam illa turba quasi plebeiorum deorum. Ipse præsit [l] nomine Liberi virorum seminibus, & nomine Liberæ fœminarum. Ipse sit [m] Diespiter, qui partum perducat ad diem. Ipse sit dea Mena, quam præfecerunt menstruis fœminarum. [n] Ipse Lucina, quæ à parturientibus inuocetur. Ipse opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terræ, & vocetur Opis. Ipse in vagitu os aperiat,

& vocetur deus[o] Vagitanus. Ipſe leuet de terra, & vocetur dea Leuana. Ipſe cunas tueatur, & vocetur dea Cunina. Non ſit alius, ſed ipſe in deabus illis, quæ fata naſcẽtibus canũt, & vocantur [p] Carmentes Præſit fortuitis, vocetúrque Fortuna. [q] In diua Rumina mammam paruulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. [r] In diua Potina potionem miniſtret. In diua [ſ] Edulica eſcam præbeat. De pauore infantum Pauentia nuncupetur: de ſpe quæ venit [t] Venilia: de voluptate Volupia: de actu Agenoria: de ſtimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea Stimula nominetur. Strenua dea ſit, ſtrenuum faciendo. Numeria quæ numerare doceat? [u] Camœna, quæ canere. [x] Ipſe ſit & deus Conſus, præbendo conſilia, & dea [y] Sentia, ſententias inſpirando. [z] Ipſe dea Iuuentas, quæ [a] poſt prætextam excipiat iuuenilis ætatis exordia. Ipſe ſit Fortuna barbata, [b] quæ adultos barba induit, quos honorare voluerit: vt hoc qualecunque numen ſaltem maſculum deum, vel à barba barbatum, ſicut à nodis Nodotum, vel certè non Fortunam, ſed quia barbas habet, Fortunium nominarent. Ipſe in Iugatino deo coniugés iungat, & cùm virgini vxori zona ſoluitur, ipſe inuocetur, & dea Virginenſis vocetur. [c] Ipſe ſit Mutinus, qui eſt apud Græcos Priapus, ſi non pudet. Hæc omnia quæ dixi, & quæcunq; non dixi, non enim omnia dicenda arbitratus ſum, hi omnes dij deæque ſit vnus Iupiter: ſiue ſint, vt quidam volunt, omnia iſta partes eius, ſiue virtutes eius, ſicut eis videtur, quibus eum placet eſſe mundi animum, quæ ſententia velut magnorum multorúmque doctorum eſt. Hæc ſi ita ſint, quod quale ſit, nondum interim quæro, quid perderent, ſi vnum deum colerent prudentiore compendio? Quid enim eius contemneretur, cùm ipſe coleretur? Si autem metuendum fuit, ne prætermiſſæ ſiue neglectę partes eius iraſcerentur: non ergo vt volunt, [d] velut vnius animantis hæc tota vita eſt, quæ omnes ſimul cõtinet deos, quaſi ſuas virtutes, vel membra, vel partes: ſed ſuã quæque pars habet vitam à cæteris ſeparatam, ſi præter alteram iraſci altera poteſt: & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur omnes ſimul, id eſt, totũ ipſum Iouem potuiſſe offendi, ſi partes eius non etiam ſingillatim minutatímque colerentur, ſtultè dicitur. Nulla quippe earum prætermitteretur, cùm ipſe vnus qui haberet omnia, coleretur. Nam vt alia omittam, quæ ſunt innumerabilia, cùm dicunt omnia ſydera partes Iouis eſſe, & omnia

omnia viuere atque rationales animas habere, & ideo sine controuersia deos esse, non vident, quàm multos non colant, quàm multis ædes non construant, aras non statuant: quas tamen paucissimis syderum statuẽdas esse putauerunt, & singillatim sacrificandum. Si igitur irascuntur, qui non singillatim coluntur, non metuunt paucis placatis, toto cælo irato viuere. Si autem stellas omnes ideo colũt. quia in Ioue sunt, quem colunt, isto compendio possent in illo vno omnibus supplicare. Sic enim nemo irasceretur, cum in illo vno omnibus supplicaretur, nemo contemneretur, potius quàm cultis quibusdam iusta irascendi causa illis, qui prętermissi essent, multo numerosioribus præberetur, præsertim cum eis de superna sede fulgentibus, turpi nuditate distentus præponeretur Priapus.

L. VIVES.

a Corporei huius mundi animus. } *Hoc Thales Milesius, & Democritus. Stoici verò cum Platone Deum quidem mentem esse dicunt, sed non vtentem mundo pro corpore, mundum ipsum deum esse, haberéque & mentem & animum, sed alium quàm ipse sit Deus. Veterem plerique Solem mundi animum, mentémque nominarunt: velut Cicero & Plinius, Homerum secuti. Phurnutus inquit, quemadmodum nos ab anima administremur ac regamur, ita mundum animam habere se continentem, qui Iupiter dicatur.* *Iupiter*

b Quia hoc in diuinis turpe non est. } *Hesiodus in Theogonia scribit, Terram peperisse Cælum, hinc concubuisse cum Cælo ipso, & ex eo genuisse liberos vndecim, inter quos fuit Saturnus.*

c Deum namque ire per omnes. } *Multi veterum existimabant deum esse vim per vniuersum fusam.*

d Ipse in æthere. } *Deum vnum esse, qui melius ex gentibus sapiebãt, arbitrabantur: eúmque pro varijs virtutibus rationibúsque variè nuncupari. Sic Aristoteles in libello De mundo, Orpheum citans: sic Plutarchus in Dogmatis philosophorum. Macrobius deos omnes vult esse vnum Solem: idque fusè connititur ostendere in Saturnalibus.*

e In diuinantibus Apollo. } *Cùm putarent hunc esse Solem: id est mundi oculum, facilè eum & videre & nosse omnia, quæ iam essent, quæque fuissent. & quæ futura essent, credebant. Idcircò passim cõsulebatur, respõsitabátque, cum multis alijs in locis, tum præcipuè in Delphis Phocicis, Diodoro autore in vita Philippi, cuius originem talem fuisse refert: Eo in loco, quo templi adytum Delphis fuit, specus erat recessu magno & obscuro: ad quem capra cùm pascens ascendisset, affla-* *Apollo*

ta est subterraneo illo spiritu, exultaréque modo insueto cœpit. Quod admiratus pastor, cùm & ipse ad ostium specus venisset, correptus est furore, cœpitque quædam futura prædicere. Hoc & alij tentarunt, affectique sunt eodem modo. Res huc est progressa, vt qui futura vellet cognoscere, adduceret qui capite in antrum immisso, vaticinaretur. Quod cùm nec sine periculo fieret, nec etiam sine exitio multorum, Delphici templum ibi erexerunt Deo vati Apollini: statuéruntque virginem, quæ in machina consistens, tuto posset afflari diuino illo spiritu, responsáque consulentibus reddere: quam machinam, de tribus fulcris tripodem nominarunt, quasi trium pedum, eadem forma qua

Pythia postea ænei tripodes. Sacerdos Pythia dicebatur, quæ initio virgo fuit, Dianæ similis. Postea violata Pythia quadam ab Echecrate, Delphici mulierem non minorem natu annis quinquaginta Pythiam statuerunt, reiectis in perpetuum virginibus: modò illa virginali vteretur cultu, ne in totum mos vetus interiret. Hæc ex illo penè ad verbum.

Mercurius f In merce Mercurius.} Hic præesse sermoni est creditus, deus est factus omnium conuentionum contractuúmque nostrorum: quoniam hæc omnia per sermonem transiguntur. Maiis Idibus mercatorum erat festum, quòd eo die Mercurij ædes esset dedicata. A Græcis eam ob caussam ἀγοραῖος dicitur, hoc est forensis: statuáque illi in foro multis ciuitatibus erigitur. Plautus in principio Amphitryonis hæc duo eius officia verbis aliquot explicat: & nos de hoc alibi.

Ianus g In Iano.} Quod vetustissimus hic esset omnium deorum, ideo initiis præesse creditus est. Regnauit enim in Latio Saturni tempore. Antiquissimum chaos sunt qui putent eum esse, sicut Ouidius & Festus, qui inde Ianum dictum autumat inuersis literis. Cicero ab eundo, 2. De nat. deorum, vnde etiam ianua. Cornificius scribit à Cicerone, non Ianum; sed Eanum esse nominatum: vnde & Ianiculus mons Rom. siue, vt quidam dicunt, quòd ibi sit sepultus Ianus: siue, vt alij, quòd per eum populus Rom. transiret in agrum Hetruscum. Bifrons pingitur, quòd non solùm initiis, sed extremis esset præfectus. De hoc Macrobius primo Satur. & Ouidius primo Fastorum, multa & nos alibi.

h Initiator.} Non ab initiando, id est, sacris imbuendo, sed incipiendo. Ideo in aliis melius legitur, ianitor.

Bellona i Bellona.} A bellis, ideo olim Duellona, sicut duella bella. Pallas putatur esse, quæ bellis præest. Græci hanc ἐνυὼ vocant, ἔστι δὲ ἀλαστὴν φέρουσαν ὡς φόβος ἢ ἔρις ἢ κυδοιμὸς, vt inquit Hesychius. Homerus hanc πτολίπορθον nominat, vt Martem: & recentes poetæ matrem Martis esse dicunt. Ideo ἐνυάλιον vocant à matre. ἐνυὼ dicitur, quòd

ἐνύουσα

ἀνιεῖσα θυμὸν καὶ ἀλκὴν τοῖς μαχουμένοις. ἢ κατ' ἀφημισμὸν, ἀπὸ τοῦ ἥκιστα ἠπίως καὶ ἐπιεικὴς εἶναι. Vel à furore immittendo bellantibus, vel quod minimè sit mitis. Huius templum in noua regione vrbis. & ante hoc columna, vnde hasta mittitur signum belli inferendi. Ouid.

k Diana in syluis. } *Luna pleraque nomina habebat: dicebatur enim Diana Lucina, & Proserpina, & Hecate, & Diana: hæc erat quæ in syluis configendis feris intenta virgo fingebatur, cum arcu & pharetra. Ideo Aeneas cùm matrem vidisset venatricis cultu, Phœbi sororem esse existimauit. 1. Aeneid. Memini me, nescio apud quem, distichum hoc legere, non absurdum de Luna:* — Diana

Terret, lustrat, agit, Proserpina, Luna, Diana,
Ima, superna, feras sceptro, fulgore, sagitta.

Prudentius libro priore contra Symmachum:

Tèrque suas eadem variare figuras.
Denique cùm luna est, sublustri splendet amictu.
Cùm succincta iacit calamos, Latonia virgo est.
Cùm subnixa sedet solio, Plutonea coniunx,
Imperitat Furiis & dictat iura Megeræ.

l Nomine Liberi virorum feminibus. } *Cic. 2. De nat. deorum, Cerere natos Liberum & Liberam dicit esse. Fratres coniugésque, Solem & Lunam putant esse multi: in quorum potestate sint vires generandi, sub Libero virorum, ideo illi & salaces Satyri sunt comites, & in eius templo ferijsque colitur Priapus: sub Libera vis fœminarum luce Lunæ fœminea.*

m Diespiter. } *Quasi dios pater, nam dios est Iupiter, vel diei pater, vt Varro interpretatur.* — Diespiter

n Ipsa Lucina. } *Hanc Lunam esse siue Dianam & Iunonem scribit Cicero. Terentius in Andria, Glycerium parturientem inuocare Iunonis Lucinæ opem facit: Iuno, inquit, Lucina fer opem, serua me obsecro. Sic & Iuno Opigena, quòd ferre opem in partu laborantibus crederetur, est culta Romæ à matronis. Festus. Timæus historicus propterea, qua nocte Alexander Macedo est natus, deflagrasse Dianæ Ephesiæ templum tradit, quòd Diana parturienti Olympiadi deesse noluerit. ideo à templo suo aberat procul Pellam profecta. Ilythiam quoque colebant Romani in hunc vsum. Pausanias Parcam esse dicit Ilythiam, fuisséque quæ ex Hyperboreis Delum venerit, sitque parienti Latonæ obstetricata. Ideo in Attica terra inter deas γονατωλίδας collocaretur, quæ Genesi præessent. Simulachrum ante illas poni solebat poplitibus flexis, quòd sic enixa esset filia Nauplij, ex quo more facti sunt illi Nixidi tres in Capitolio ante cellam Mineruæ, quos M.* — Lucina — Ilythia

Attilius Glabrio victo Antiocho Romam transtulit, quibus matronæ supplicabant, velut præsidentibus parientium nixibus. Erant enim simulachra genibus innixa.

o Vagitanus. } *Vaticanus potius.*

Carmentes p Carmentes. } *Hanc prius Nicostratam esse dictam ferunt Ionij Archadum regis filiam, quæ ex Mercurio Euandrum genuit, quæque furore concitata fata mortalibus caneret: ideo Græcè Thespiodon dictam, Latinè Carmentem, vt Dionysius ex Romanis originibus scribit. Ouid. 1. Fast. de ea:*

Ipsa mone quæ nomen habes de carmine dictum. *Et pòst:*
Quæ simul æthereos animo conceperat ignes,
Ore dabat pleno carmine vera dei.

Erat & porta Carmentalis Romæ, quæ postea Scelerata dicta est, & propè eam ara in Capitolio, vbi ipsa habitauit. Erant & Carmenæ, quæ primæ scirent hominem natum apud Varronem, canerentque illi ventura: vnde illa Nicostrata putatur Carmenta nominata. Sunt Casmenæ quoque nuncupatæ, & elisos, & Camenæ: & qui eas colerent, vates ab earum vaticiniis appellati. Erant & Faunus & Fauna fratres, quorum ille canebat fata viris, hæc fœminis.

Rumina q In diua Rumina. } *Rumina dea mammarum: quoniam Rumen mamma antiquo verbo. Plinius & Festus. Vnde ficus Ruminalis, quòd sub ea arbore lupa mammam dedit Romulo & Remo. Huic deæ lac libabatur, lacte aspergebantur hostiæ.*

Educa. *Poetica* r In diua Potina. } *Donatus Educam & Poticam has deas nominat. Sic enim in Phormionem Terentij ait: Apud Varronem legitur initiari pueros Educæ & Poticæ & Cubæ, diuis edendi & potandi, & cubandi, vt primum à lacte & à cunis transferuntur. Quod Verg.*

Nec Deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Hoc annotauit Probus, hæc Donatus.

s Edulica. } *Lego Educa, & sic est in antiquis codicibus.*

Venilia t Venilia. } *Verg. Veniliam matrem esse dicit Turni, sororem Amatæ Latini regis vxoris. Varro Veniliam dictam esse. ait à veniendo. & vento secundo, qualem qui nactus est in mari, gaudet, sicut inquit Plautus.*

Camœna v Camœna. } *Seruius Camœnas musas esse dicit à cantu. Festus ait sic dictas, quòd castæ mentis sint præsides. Aedes Camœnarum Romæ fuit ad portam Capenam, in prima regione Camœnæ, Latinè*
Musæ *idem est quod Musæ Græcè. Nec solùm cantibus præsunt, sed humanitati omni & doctrinæ: sicut Cic. interpretatur 5 Tusc. quæst. Plato Craty. τὰς δὲ μούσας τέ καὶ ὅλως τὴν μουσικὴν ἀπὸ τοῦ μῶσθαι ὡς ἔοικε, καὶ*

τῆς

τῆς ζητήσεώς τε καὶ τῆς φιλοσοφίας τὸ ὄνομα τοῦτο ἐσχηκόμασι. *ab inquirendo dicuntur Musæ, & à philosophia.*

x Ipse sit & Deus Consus.} *Hunc Liuius, Dionys. & Plut. Neptunum equestrem esse dicunt, cui sit templum ædificatum ab Arcadibus ante Romulum & Remum, præesséque consiliis. Idcirco velut rem arcanam eius aram toto anno sub terra occultari in Circo maximo. Consualibus solum proferri. eius dei consilio vsum ferunt Romulum in rapienda Sabinis. Græci ἵππιον ποσειδῶνα vocant, quòd è terra tridenti percussa eduxerit equum. Fabulosè id quidem, sed re vera, quòd equos domare instituerit, & conuertere in hominum vsus.* *Consus*

y Sentia.} *Fauna Fauni regis soror & vxor, Pici filia, Senta est dicta, & Fatua: hoc à fando, quòd eius ope farentur infantes. Forsan & Senta est nominata, quòd quæ sentiret quis, ea faretur. Sed nos rem hãc, vt aliàs hoc libro permultas, in medio relinquimus: coniectura enim parum nobis placent.*

z Ipsa dea Iuuentas.} *De hac paulum pòst.*

a Post prætextam.} *Prætexta vestis erat dignitatis magistratúsque, quæ ab Hetruscis Romam manauit: nec pueri solebant ea vti ante filium Tarquinij Prisci regis, qui cùm puerili ætate fortiter fecisset in bello, bulla aurea & prætexta est publicè à parente donatus. Prætexta deinceps mansit ingenuis pueris: bulla quoque iis, quorum patres curulem magistratum gessissent. Macrobius: Deponebant pueri quartodecimo anno prætextam, & sumebant togam virilem. Latum clauum quoque senatorum filij, quem induisse tunc Augustum Tranquillus est autor. Latus clauus autem, non toga est, sed tunica purpurea.* *Prætexta* *Latus clauus*

b Quæ adultos barba induit.} *Veteres Apollini sacrabant suarum barbarum primitias, cùm primum ex Ephebis tonderentur. Sic Theseus Delum est profectus, vt id faceret. Plutarchus.*

c Ipse sit Motunus vel Tutinus.} *Locus non videtur carere mendo. In veteribus, est: Mutunus vel Tutunus. & puto alterum scripsisse Augustinum, non vtrunque, Motunum & Tutunum: sed adiectum alterum à librario, & ex libris inde exscriptis inolesse hanc lectionem. Certè ipse libro 6. vbi de diis, qui vxoris ad thorum nuptialem coniugibus aderant, pro his duobus vnum Priapum nominat. Non dubito quin sit legendum Mutinus, vt est apud Lactantium: tametsi non desunt codices Lactantiani, qui Futinus habeant. Sed Mutinus videtur dictus, quòd efficiat vt maritus magis, & virgo minus moueatur.* *Mutinus*

d Velut vnius animantis. } *Sic Plato, Cicero, & Stoici mun-*

dum animal vnum esse dicunt: & vnam vitam viuere, vt hominem vnum.

De opinione eorum, qui deum animam mundi, & mundum corpus dei esse putauerunt.

CAP. XII.

Vid illud? Nónne debet mouere acutos homines, vel qualescunque homines? Non enim ad hoc ingenij opus est excellentia, vt deposito studio contentionis attendant, si mundi animus deûs est, eíque animo mundus vt corpus est, vt sit vnum animal constans ex animo & corpore: atque iste Deus est sinus [a] quidam naturæ, in seipso continens omnia: [b] vt ex ipsius anima, qua viuificatur tota ista moles, vitæ atque animæ cunctorum viuentium [c] pro cuiusque nascentis sorte sumantur, nihil omnino remanere posse, quod non sit pars Dei. Quod si ita est, quis nõ videat quanta impietas & irreligiositas cõsequatur: vt quod calcauerit quisque, partem Dei calcet: & in omni animante occidendo, pars Dei trucidetur? Nolo omnia dicere quæ possunt occurrere cogitantibus: dici autem sine verecundia non possunt.

L. VIVES.

a Sinus quidam naturæ. } *Alibi: Sinu quodam naturæ. Sic Lucanus:*

Placido natura receptat
Cuncta sinu.

b Vt ex ipsius anima qua viuificatur. } *Sententia Pythagorica, quam expressit Verg. 6. Aeneidos:*

Principio cælum & terras campósque liquentes,
Lucentémque globum lunæ, Titaniáque astra
Spiritus intus alit: totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitæq; volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore Pontus.
Igneus est illis vigor, & cælestis origo.

Et in quarto Georgicôn:

His quidam signis, atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem diuinæ mentis, & haustus
Aethereos dixere. deûm nanque ire per omnes
Terrásque, tractúsque maris, cælúmque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum
Quenque sibi tenues nascentem arcescere vitas,

Scilicet

Scilicet huc reddi, deinde ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum, sed viua volare
Syderis in numerum, atque alto succedere cælo.

c Pro cuiusque nascentis sorte.} *Alia plus, alia minus. vt quodque enim proximum illi est, ita plurimum recipit: vt longissimum, ita minimum. Hoc & alij plerique aiunt, & Aristoteles libro De mundo.*

De his qui sola rationalia animantia partes esse vnius Dei asserunt. CAP. XIII.

SI autem sola animalia rationalia, sicut sunt homines, partes Dei esse contendunt: non video quidem si totus mundus est Deus, quomodo bestias ab eius partibus separent? Sed obluctari quid opus est? De ipso rationali animante, id est, homine, quid infelicius credi potest, quàm Dei partem vapulare, cùm puer vapulat? Iam verò partes Dei fieri lasciuas, iniquas, impias, atque omnino damnabiles, quis ferre possit, nisi qui prorsus insaniat? Postremò quid irascitur eis, à quibus non colitur, cùm à suis partibus non colatur? Restat ergo vt dicant omnes deos suas habere vitas, sibi quenque viuere: nullum eorum esse partem cuiusquam, sed omnes colendos, qui cognosci & coli possunt: quia tam multi sunt, vt omnes non possint. Quorum Iupiter, quia rex præsidet, ipsum credo ab eis putari regnum, vel constituisse, vel auxisse Romanum. Nam si hoc ipse non fecit, quem alium deum opus tam magnum potuisse aggredi credant, cùm omnes occupati sint officiis & operibus propriis, ne alter irruat in alterius? A rege igitur deorum, regnum hominum potuit & propagari & augeri?

Augmen a regnorum Ioui incongruenter ascribi, cùm si, vt volunt, dea est victoria, ipsa huic negotio sola sufficeret. CAP. XIIII.

HIc primùm quæro, cur non etiam ipsum regnũ Deus aliquis est? Cur enim non etiam ita sit, si [a] Victoria dea est? Aut quid ipso Ioue in hac causa opus est, si Victoria faueat, sitque propitia: & semper eat ad illos, quos vult esse victores? Hac dea fauente & propitia, etiam Ioue vacante, vel aliud agente, quæ gentes non subditæ remanerent? quæ regna non cederent? [b] An fortè displicet bonis iniquissima improbitate pugnare, & finitimos quietos nullámque iniuriam facientes, ad dilatandum regnum bello

ſpontaneo prouocare? Planè ſi ita ſentiunt, approbo & laudo.

L. VIVES.

Victoria a Victoria dea.} *Erat ædicula Victoriæ ad forum Romæ à Catone ſeniore dicata. Erat & Victoriæ ædes prope ædiculam, quam ædem M. Poſthumius Megellus ædilis curulis ex mulctatitia pecunia faciundam curarat. Conſul cum M. Attilio Regulo bello Samnitico dedicauit: huic L. Sylla bellis ciuilibus victor ludos inſtituit, Aſconius Pedianus. Meminit & Cicero prima Act. in Verrem. Victoriam Heſiodus filiam dicit Stygis & Pallantis. Fratres Victoriæ ſunt Zelus, Potentia, Vis, quæ ſemper Iouis regi aſſident, nec ſine illis imperium eſt vel Ioui, vel cuiquam principi vllum.*

b An fortè non diſplicet.} *Legendum ſine negatione: An fortè diſplicet: hoc exigit ſenſus, & ſic habent antiqui libri.*

An congruat bonis latius velle regnare. CAP. XV.

Videant ergo ne fortè non pertineat ad viros bonos, gaudere de regni latitudine. Iniquitas enim eorum, cùm quibus iuſta bella geſta ſunt, regnum adiuuit, vt creſceret: quod vtique paruum eſſet, ſi quies & iuſtitia finitimorum contra ſe bellum geri nulla prouocaret iniuria: ac fœlicioribus ſic rebus humanis omnia regna parua eſſent concordi vicinitate lætantia. Et ita eſſent in mundo regna plurima gentium, vt ſunt in vrbe domus plurimæ ciuium. Proinde belligerare, & perdomitis gẽtibus dilatare regnum, malis videtur fœlicitas, bonis neceſſitas. Sed quia peius eſſet, vt iniurioſi iuſtioribus dominarentur, ideo non incongruè dicitur etiam iſta fœlicitas. Sed proculdubio fœlicitas maior eſt vicinum bonum habere concordem, quàm vicinum malum ſubiugare bellantẽ. Mala vota ſunt, optare habere quem oderis, vel quum timeas, vt poſſit eſſe quem vincas. Si ergo iuſta gerendo bella, non impia, non iniqua, Romani imperium tam magnum acquirere potuerunt, nunquid tanquam aliqua dea colenda eſt eis iniquitas aliena? Multum enim ad iſtam latitudinem imperij eam cooperatam videmus, quæ faciebat iniurioſos, vt eſſent, cum quibus iuſta bella gererentur, & augeretur imperium. Cur autem & iniquitas dea non ſit, vel externarum gentium, ſi Pauor, & Pallor, & Febris dij Romani eſſe meruerunt? His igitur duabus, id eſt, aliena iniquitate, & dea Victoria dum bellorum cauſas iniquitas excitat, Victoria eadem bella fœliciter terminat, etiam feriato Ioue creuit imperium. Quas enim hic partes

Iupiter

Iupiter haberet, cùm ea, quæ possent beneficia eius putari, dij habentur, dij vocantur, dij coluntur: ipsi pro suis partibus inuocantur? Haberet hic etiam ille aliquam partem, si regnum etiam ipse appellaretur, sicut appellatur illa victoria.[a] Aut si regnum munus est Iouis, cur non & victoria munus eius habeatur? Quod profectò haberetur, si non lapis in Capitolio, sed verus rex regum & dominus dominantium cognosceretur atque coleretur.

L. VIVES.

[a] AVt si regnum munus est Iouis. } *Sic Homerus frequenter.*

Quid fuerit quod Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos singulos deputantes, ædem Quietis extra portas esse voluerunt.

CAP. XVI.

MIror autem plurimum, quòd cùm deos singulos singulis rebus, & penè singulis motibus attribuerent, vocauerunt deam Ageroniam, quæ ad agendum excitaret:[a] deam Stimulam, quæ ad agendum vltra modum stimularet:[b] deam Murciam, quæ præter modum non moueret, ac faceret hominem,[c] vt ait Pomponius, murcidum, id est, nimis desidiosum & inactuosum: deam Strenuam, quæ faceret strenuum: his omnibus diis & deabus publica sacra facere susceperunt.[d] Quietem verò appellantes, quæ faceret quietem, cùm ædem haberet extra portam Collinam, publicè illā suscipere noluerunt. Vtrum indicium fuit animi inquieti, an potius ita significatum est, quòd qui illam turbam colere perseueraret: non planè deorum, sed dæmoniorum eum Quietem habere non posse: ad quam vocat verus medicus, dicens: Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris.

L. VIVES.

[a] DEam Stimulam. } *An hæc est Herta, quæ in humanis cùm esset, Hersilia dicta est, vxor Romuli, quam ab hortando & incitando nominatam ait Labeo: cuius ædes nunquam claudebatur, quòd semper aliquid præclari fieri hortaretur, nec cessandum suaderet quæ postea vocata est. Hera prouidentiæ dea, quæ negligentes socordésque esse non pateretur: nominatámque Labeo existimat etiam hac appellatione ab hortando & incitando, Græca voce* παρορμᾶν. *Plutarchus. Meminerunt huius deæ Ouidius, Gellius, & alij.* Stimula

Murcia b Deam Murciam.} *Non pigebit Hermolai Barbari verba subiicere, ex Annotationibus in Plinium libro decimoquinto. Plinius eo loco sic inquit: Quin & ara vetus fuit Veneri Myrteæ, quam nunc Myrtiam vocant. Hermolaus: Lego Veneri Myrteæ, quam nunc Murciam vocant ex Festo, Liuio, Plutarcho, Varrone, Cornelio Nepote De viris illustribus. Nam Murcea dea socordiæ est, vt Strenua, Agenorea, Stimula industriæ. Pomponius & Augustinus autores. Nam cùm metas Murcias, Apuleius libro sexto dixit, Veneri dicatas intellexit. Quidam montem Auentinum ideo Murcium vocari tradunt, quòd è lapidibus velut muro constructus: non à dea Murcia, nec à Figlinis. Ammianus quosdam solites in Italia vitandæ gratia militiæ pollicem præcidere, Murcos vernacula voce nominatos: Plautus: Murcide, inquit, homo pro inerti & languido: Tantum Hermolaus autor nostræ ætatis diligentissimus. Ergo in Festo cùm dicit Murceæ deæ sacellum erat sub monte Auentino, qui antè Murcus vocabatur: emendatius legetur, Murciæ deæ, Liuius lib. 1. Tum quoque multis millibus Latinorum in ciuitate acceptis, quibus vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Murciæ datæ sedes. Et Plutarchus in Problematis, quam modò Murciam Venerem, olim Myrteam vocabant.*

c Vt ait Pomponius.} *Hermolaus, Beroald. & alij complures hunc Pomp. de hac ipsa re testem adducunt. Nec sat explicant, quis Pomp. sit, cùm fuerint multi, etiam qui scripserint, an Atticus, an L. Pomp. Attelanarum scriptor, an Gn. Pomp. orator, qui omnes vixerunt cum Cicer. an qui post Cicer fuere, Pomponius Mela, an Iulius Pomponius Tragicus cuius Quintilianus meminit. an iuris consultus.*

d Quietem verò appellantes. } *Ego coniectura ducor, Quietem hanc ad mortuos pertinuisse. Quietalis enim dictus est ab antiquis Orchus, ideo extra vrbem Quies est culta Fanum Quietis erat via Labicana. Liuius libro quarto.*

An si Iouis summa potestas est, etiam Victoria dea debuerit existimari. CAP. XVII.

AN fortè dicũt, quod deam Victoriam Iupiter mittat, atque illi tanquam regi deorũ obtemperãs, ad quos iusserit veniat, & in eorum parte considat? Hoc verè dicitur, non de illo Ioue, quem deorum regem pro sua opinione confingunt, sed de illo vero rege seculorum, quòd mittat non Victoriam, quæ nulla substantia est, sed angelum suum, & faciat vincere quem voluerit, cuius consilium occultum esse potest, iniquum esse non potest. Nam si victoria dea est, cur non deus est, & triumphus, & victoriæ iungitur vel

vel maritus, vel frater, vel filius? Talia quippe isti de diis opinati sunt, qualia si poetæ fingerent, atque à nobis [a]exagitarentur: responderent isti, ridenda esse figmenta poetarum, non veris attribuenda numinibus: & tamen se ipsi non ridebant, cùm talia deliramenta non apud poetas legebant, sed in templis colebant. Iouem igitur de omnibus rogarent, ei vni tantummodo supplicarent. [b]Non enim si quò misisset victoriam, si ea dea sub illo rege est, possit vel audeat ei resistere, & suam potius facere voluntatem.

L. VIVES.

a Exaggerarentur.} *Legendum exagitarentur.*

b Non enim se misisset victoria} *Sic in veteribus: Non enim quò misisset victoriam, si dea ejus sub illo rege est, possit ei audere resistere, & suam potius facere voluntatem. Et Porphyrius in Ratione naturali deorum, Iouem scribit fingi solitum sceptrum tenentem læua, dextra verò modò Aquilam, modò Victoriam. Illud quoniam cæterorum deorum dominus, vt auium Aquila, Victoriam autem quoniam illi vniuersa subiecta sunt. Vel, vt Phurnutus interpretatur, quoniam nihil est à quo possit vinci.*

Fœlicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione fecerunt.

CAP. XVIII.

QVid quod & Fœlicitas dea est? ædem accepit, aram meruit, sacra ei cõgrua persoluta sunt: ipsa ergo sola coleretur? Vbi enim ipsa esset, quid boni nõ esset? Sed quid sibi vult, quòd & Fortuna dea putatur, & colitur? An aliud est fœlicitas, aliud fortuna? Quia fortuna potest esse & mala: fœlicitas autem si mala fuerit, fœlicitas non erit. Certè omnes deos vtriusque sexus, si & sexus habent, non nisi bonos existimare debemus. Hoc Plato dicit, hoc alij philosophi, hoc excellentes reipub. populorúmque rectores. Quomodo ergo dea fortuna aliquando bona est, aliquando mala? An fortè quando mala est, dea non est, sed in malignum dæmonem repente conuertitur? Quot sunt ergo deæ istæ? Profectò quotquot sunt homines fortunati, hoc est, bonæ fortunæ. Nam cùm sint & alij plurimi simul, hoc est, vno tempore malæ fortunæ, nunquid si ipsa esset, simul & bona esset & mala: his aliud, illis aliud? An illa quæ dea est, semper bona est? Ipsa est ergo fœlicitas, cur adhibentur diuersa nomina? Sed & hoc ferendũ est. Solet enim & vna res diuersis nominibus appellari. [b]Quid diuersæ ædes, quid

diuersæ aræ, diuersa sacra? Est causa, inquiunt, quia Fœlicitas illa est, quam boni habent præcedentibus meritis. Fortuna verò quæ dicitur bona, [c] sine vllo examine meritorum fortuitu accidit hominibus & bonis & malis, vnde etiam fortuna nominatur. Quomodo ergo bona est, quæ sine vllo iudicio venit & ad bonos & ad malos? Vt quid autem colitur, [d] quæ ita cæca est, passim in quoslibet incurrens, vt suos cultores plerunque prætereat & suis contemptoribus hæreat? Aut si aliquid proficiunt cultores eius, vt ab illa videantur, & amentur: iam merita sequitur, non fortuitu venit. Vbi est ergo definitio illa fortunæ? Vbi est quod à fortuitis etiam nomen accepit? Nihil enim prodest eam colere, si fortuna est. Si autem, suos cultores discernit vt prosit, fortuna nō est. [e] An & ipsam, quò voluerit, Iupiter mittit? Colatur ergo ipse solus. Non enim potest ei iubenti, & eam quò voluerit, mittenti fortuna resistere. Aut certè ipsam mali colant, qui nolunt habere merita, quibus possit dea Fœlicitas inuitari.

L. VIVES.

a QVid quod & Fœlicitas dea.} *Aedis huiusce deæ meminit aliquoties Plinius. Simulachrum eius Archesilao plastæ locatum est à L. Lucullo sestertiis lx. Plinius lib. 35.*

Fortunæ multæ

b Quid diuersæ ædes.} *Aedes malæ Fortunæ & detestatæ in Exquiliis. Aedes Fortunæ fortis in ripa Tiberina. Equestris iuxta theatrum. Erat & templum Fortunæ paruæ. & aliud virginis Fortunæ, aliud Primigeniæ. aliud Obsequentis ad Capenam, & Priuatæ, & Viscatæ, & Publicæ, & Virilis, & Conuertentis in Palatio, & Benesperantis. & Auertentis, & Blandæ & Dubiæ in Auentino, & Mammosæ in duodecima regione, & Barbatæ, & Muliebris: quibus omnibus principium dedit Seruius Tullius quòd ab ea ex seruo in regnum esset euectus, tum etiam prospiciens eam occasionibus rerum plurimum habere in vtranque partem momenti: sicut Plutarchus inquit in Problematis, omnique in re humana dominari.*

c Sine vllo examine.} *Soliem nobis cognito: ideo causas non habere dicitur, quod eæ à nobis ignorantur: sicut Aristoteles, & Platonici. Speusippus motum ab occulto in occultum fortunam esse finit. De hac plura Aristoteles secundo libro Physicæ auscultationis, & libello De bona fortuna, qui pars est moralium voluminum.*

d Quæ ita cæca est.} *Aristophanes hoc salse in Pluto qui est opum deus: quod argumentum transtulit Lucianus in suum μισάνθρωπον.*

e An & ipsam quo voluerit.} *Sic Aristophanes, qui dicit Plutū,*

cùm

cùm mittitur à Ioue ad bonos, clausum esse: cùm ad malos, celerrimum.

De Fortuna muliebri. CAP. XIX.

FAntum sanè huic, velut numini tribuũt, quam fortunam vocãt, [a] vt simulachrũ eius quod à matronis dedicatum est & appellatũ Fortuna muliebris, etiã locutum esse memoriæ commẽdarint, atque dixisse nõ semel, sed iterũ: [b] quòd eam ritè matronæ dedicauerint. Quod quidem si verum sit, mirari nos non oportet. Non enim malignis dæmonibus etiã sic difficile est fallere, quorũ artes atque versutias hinc potius isti aduertere debuerunt, quod illa dea locuta est, quæ fortuitu accidit, nõ quæ meritis venit. Fuit enim fortuna loquax, & muta fœlicitas, & ad quid aliud, nisi vt homines rectè viuere non curarent, conciliata sibi fortuna, quę illos sine vllis bonis meritis faceret fortunatos? Et certè si fortuna loquitur, non saltem muliebris, [c] sed virilis potius loqueretur, [d] vt non ipsę, quia simulachrum dedicauerunt, putarentur tantum miraculum muliebri loquacitate finxisse.

L. VIVES.

a VT simulachrum eius quod à matronis. } *Anno post libertatem partam decimo octauo, Cùm Martius Coriolanus exul bellum intulisset patriæ, nec armis repelli posset, nec precibus flecti, lachrymis mulierum flexus est, templúmque exstructum Fortunæ muliebri, via Latina ad quartum miliarium ab vrbe, quod cùm dicaretur, bis locuta est imago. Prius sic: Ritè me matronæ vidistis, ritéque dedicastis Liuius, & Valerius, & Plutarchus autores. Lactantius verò lib. 2. Fortunam muliebrem denunciasse periculum scribit, hoc est, haud dubiè, quod posterius locuta est Huius fortunæ signum nefas est attingi, nisi ab ea quæ semel nupsit. Festus.* Fortuna muliebris

b Propter quod eam ritè. } *Propter, superfluit, ideo expungendum.*

c Sed virilis potius. } *Cuius templum in ripa Tiberina, festum Calen. April. Ouidius quarto Fastorum.*

d Vt non ipsæ quæ simulachrum. } *Maior enim viris fides habetur, quàm mulieribus.*

De virtute & fide, quas pagani templis & sacris honorauerunt, prætermittentes alia bona, quæ similiter colenda fuerunt, si rectè aliis diuinitas tribuebatur. CAP. XX.

VIrtutem quoque deam fecerunt: quæ quidem si dea esset, multis fuerat præferenda. Et nunc quia dea non est, sed donum Dei, ipsa ab illo impetretur, à quo solo dari potest: & omnis falsorum deorum turba vanescit.

Sed cur & Fides dea credita est, & accepit etiam ipsa templum & altare? Quam quisquis prudenter agnoscit, habitaculum illi seipsum facit. Vnde autem sciunt illi quid sit Fides, cuius primum & maximum officium est, vt in verum credatur Deum? Sed cur non suffecerat Virtus? Nonne ibi est & Fides?[b] Quandoquidem virtutem in quatuor species distribuendam esse viderunt: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam istæ singulæ, species suas habent,[c] in partibus iustitiæ fides est: maximúmque locum apud nos habet, quicunque scimus quid sit, quòd iustus ex fide viuit. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, si fides dea est, quare aliis tam multis deabus iniuriam fecerunt, prætermittendo eas, quibus similiter ædes & aras dedicare potuerunt? Cur Temperantia dea esse non meruit, cùm eius nomine [d]nonnulli Romani principes non paruam gloriam compararint? Cur denique Fortitudo dea non est,[e] quæ affuit Mutio, cùm dexteram porrexit in flammas:[f] quæ affuit Curtio, cùm se pro patria in abruptam terrã præcipitem dedit:[g] quæ affuit Decio patri,[h] & Decio filio, cùm pro exercitu se vouerunt?[i] Si tamen his omnibus vera inerat fortitudo, vnde modò non agitur? Quare prudentia, quare sapientia nulla numinum loca meruerunt? An quia in nomine generali ipsius virtutis omnes coluntur? Sic ergo posset & vnus Deus coli, cuius partes cæteri dij putantur. Sed in illa vna virtute & fides est,[k] & pudicitia, quæ tamen extra in ædibus propriis altaria meruerunt. Has deas non veritas, sed vanitas fecit.

L. VIVES.

a Virtutem quoque deam. } *Virtuti ædem vouerat M. Marcellus in Gallia primo suo consulatu. Eam filius eius dicauit ad portam Capenam, Liuius lib. xxix. Alteram C. Marius exstruxit Virtutis & Honoris submissiorem, aliis, ne si fortè publicis auspiciis officeret, augures eam demoliri iuberent. Cicero ij De leg. Colunto illa propter quæ datur homini ascensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem. Fidei ædes in Capitolio fuit, Plinius lib. xxxv. & Cic. iij. Offic. vicinam eam Ioui in Capitolio, iusiurandúmque eius dicit esse ex Ennio & Catone in ij. De nat. deorum. Fidem ab Attilio Calatino consecratam scribit: Festus verò ante Romulum & Remum consecratam ab Aenea in Palatio Fidem refert ex Agathocle, nisi sit mendum in loco Ciceronis. Sic enim legitur: Vt fide s, vt mẽs, quas in Capitolio*

Fides

tolio dedicatas videmus: proximè à M. Scauro, antè autem ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. At Liuius libro 23. Interea duûmuiri creati sunt, Q. Fabius Maximus, & Attilius Crassus ædibus dedicandis: Menti Attilius, Fabius Veneri Erycinæ. Vtraque in Capitolio est canali vno discreta. Ita fieri potest, vt Ciceronis verba sint intelligenda ad hunc modum: Mentem esse consecratam proximè à M. Aemilio Scauro, cùm iam antè fuisset ab Attilio consecrata. Dionysius & Plutarchus Fidem à Numa esse sacratam referunt, statutúmque maximum iusiurandum. Mens dea

b Quandoquidem virtutem in quatuor species.} *Plato, Aristoteles, Cicero & alij.*

c In partibus iustitiæ fides est.} *Cicero primo Offic fundamentum iustitiæ fidem vocat. Idem primo De nat. Deo. iustitiam erga deos pietatem esse dicit, cuius fides est pars. Speusippus pietatem eodem modo finit.*

d Nonnulli Romani principes.} *Possunt huc afferri ex Valerio exempla de animi moderatione: de ijs, qui ex inimicis iuncti sunt amicitia, & necessitudine, de abstinentia & continentia, de verecundia. Hæc enim omnia, sicut Cicero primo Officiorum ostendit, sub temperantia continentur.*

e Quæ affuit Mutio.} *C. Mutius, cùm Porsenna obsideret vrbem, ingressus eius castra dissimulato cultu, ferro sub veste tecto scribam regis obtruncauit, ratus se regem occidere. Cúmque iuberet eum captum torqueri rex, ipse in ignem sacrificij, qui fortè haud procul erat, manum iniecit, eámque tenuit immotam, quo vsque & admirationem & pauorem sui regi incuteret.* C. Mutius

f Quæ affuit Curtio.} *Lacum dicunt fuisse in foro Romano, qui postea siccatus est, solúmque effectum, lacui Curtio fuit ad posteros nomen. Sunt qui à Metio Curtio equite Sabino dictum putent: qui prælio inter Romulum & Sabinos equo illum transnarit. Alij à M. Curtio equite Romano, qui se in illum coniecit, quòd oraculum iusserat immitti in illum id quo plurimum populus Romanus posset. Hæc Liuius libro primo & septimo ab Vrbe condita Varro tamen libro De lingua Latina tertio sic inquit: Cornelius & Luctatius scribunt eum locum esse fulguratum, & ex senatusconsulto septum esse, idque factum esse à Curtio Cos. cui M. Genutius fuit collega Curtium appellatum.* M. Curtius

g Quæ affuit Decio patri.} *Hic fuit homo de plebe, sed magna gloria militari, & insigni in patriam charitate, Cos. cum T. Manlio Torquato bello Latino cùm vterque Coss. per quietem vidisset ex altera acie Imperatorem deberi dijs manibus, ex altera exercitum, pacti in-* Decius

ter se, ut ab utra parte exercitus pop. Ro. inciperet cedere, huius partis Imperator se deuoueret pro patria: quod cùm laeuo cornu contigisset, cui Decius praeerat, is se solenni carmine diis manibus pro legionibus Ro. deuouit, in mediósque hostes, citato equo, immisit. Liuius lib. 8.

h Et decio filio. } *Hic fuit Cos. iiij cum Q. Fabio. b qui primus ex ea gente dictus est maximus bello Gallico, cúmque ex cornu sinistro, in quo erat Decius Imperator, terror & fuga fieri inciperet. Decius exemplum patris secutus pro exercitu patria se deuouit. Liuius lib. x.*

i Si tamen his omnibus. } *Laurentius Valla in 2. De volup. person. Epicurei declamans, eleuare nititur hac Romanorum praeclara facta: multásque affert rationes, non minus interdum veras, quàm argutas: qui scire cupierit petat ex eo Liber est vulgaris, tametsi variè à variis editus. Credo Vallam ipsum fuisse in causa, qui diuersa reliquerit autographa.*

Pudicitiae sacella k Et pudicitia. } *Erat sacellum Pudicitiae patritiae in foro boario ad aedem rotundam Herculis Liuius lib. x. Quidam simulachrum hoc Fortunae putant esse, Festus, Erat & plebeiae pudicitiae aedicula à Virginia structa in vico longo, sed quae postremò in obliuionem venerit. Liuius.*

Quòd vnum non intelligentes Deum, virtute saltem & foelicitate debuerunt esse contenti.

CAP. XXI.

HÆc enim veri Dei munera sunt, non ipsæ sunt deæ. Veruntamen vbi est virtus & fœlicitas, quid aliud quæritur? Quid ei sufficit, cui virtus fœlicitásque non sufficit? Omnia quippe agenda complectitur virtus, omnia optanda fœlicitas. Si Iupiter, vt hæc daret, ideo colebatur: quia si bonum aliquid est latitudo regni atque diuturnitas, ad eandem pertinet fœlicitatem, cur non intellectũ est, dona Dei esse, non deas? Si autem putatæ sunt deæ, saltem alia tãta deorũ turba non quæreretur. Consideratis enim officiis deorum dearúmque omniũ, quæ sicut voluerũt pro sua opinatione finxerunt: inueniãt si possunt aliquid, quod ab aliquo deo præstari possit homini habenti virtutẽ, habenti fœlicitatem. Quid doctrinæ,[b] vel à Mercurio, vel à Minerua petendũ esset, cùm virtus omnia secum haberet?[c] Ars quippe ipsa bene, rectéque viuẽdi virtus à veter. definita est.[d] Vnde ab eo quod Græcè ἀρετὴ dicitur virtus, nomen artis Latinos traduxisse putauerunt.[e] Sed si virtus non nisi ad ingeniosum posset venire, [f]quid opus erat deo Catio patre, qui cautos, id est acutos faceret, cùm hoc posset cõferre fœlicitas? Ingeniosum, quippe nasci,

ſci, fœlicitatis eſt. Vnde etiam ſi non potuit à nondū nato coli dea, Fœlicitas, vt hoc ei cōciliata donaret, conferret hoc parē tib. eius cultoribus ſuis, vt eis ingenioſi filij naſcerentur. Quid opus erat parturiētibus inuocare Lucinā, cùm ſi adeſſet Fœlicitas, non ſolùm bene parerēt, ſed etiam bonos? Quid neceſſe erat, Opi deę commēdare naſcentes, deo Vaticano vagientes, deæ Cuninæ iacētes, deæ Ruminę ſugētes, deo Statilino ſtantes, deæ Adeonæ adeuntes, Abeonæ abeuntes,[g] deę Menti vt bonam haberent mentem, deo Volumno & deæ Volumnę vt bona vellent: [h] diis nuptialib. vt bene cōiugarentur: diis agreſtib. vt fructus vberrimos caperent,[i] & maximè ipſi diuæ Fructeſeæ: Marti & Bellonæ vt bene belligerarent: deę Victorię vt vincerēt: deo Honorino vt honorarētur: [k] deæ Pecuniæ vt pecunioſi eſſent: deo Æſculano & filio eius Argentino, vt habeant æream argenteámq; pecuniam?[l] Nam ideo patrem Argentini Æſculanum poſuerunt,[m] quia prius ærea pecunia in vſu eſſe cœpit, pòſt argentea. Miror autem, quòd Argentinus non genuit Aurinum, quia & àurea ſubſecuta eſt. Quem deū iſti ſi haberent, ſicùt Saturno Iouem, ita & patri Argentino, & auo Æſculano, Aurinum pręponerēt. Quid ergo erat neceſſe propter hæc bona, vel animi, vel corporis, vel externa, tantā deorum turbam colere & inuocare: quos neque omnes commemoraui, nec ſi potuerunt omnibus humanis bonis minutatim ſingillatímq; digeſtis, & deos minutos & ſingulos prouidere: cùm poſſet magno faciliq; cōpendio vna dea Fœlicitas cūcta conferre: nec ſolū ad bona capiēda quiſquam alius, ſed neq; ad depellēda mala quæreretur? Cur enim eſſet inuocanda propter feſſos diua Feſſonia, propter hoſtes depellēdos diua Pellonia, propter ægros medicus vel Apollo, vel Æſculapius, vel ambo ſimul quando eſſet grande periculū? Nec deus Spinienſis, vt ſpinas ex agris eradicaret:[n] nec dea Rubigo, vt nō accederet, rogaretur: vna Fœlicitate præſente & tuēte, vel nulla mala exorirentur, vel facillimè pellerentur. Poſtremò quoniā de duabus iſtis deab. Virtute & Fœlicitate tractamus, ſi fœlicitas virtutis eſt præmium, non dea, ſed Dei donum eſt. Si autem dea eſt, cur non dicatur, & virtutem ipſa conferre, quandoquidem virtutem conſequi fœlicitas magna eſt?

L. VIVES.

a Omnia obtinenda.} *Legendum Optanda, ex veteribus libris.*
b Vel à Mercurio, vel à Minerua.} *Mercurius præeſt elo-*

quentiæ, Minerua artibus & ingeniis.

Virtus — c Ars quippe ipsa bene.} *Antiqui omnes virtutes appellarũt artes atq; sciẽtias bene agendi: tum etiã, quod idem est, prudẽtias, vt in Memnone Plato: nec minus est ars habitus, quo rectè & benè viuendo sumus imbuti, & rectè benèque viuimus, quàm quo vel fidibus canimus, vel palæstram exercemus, vel gladium fabricamur, aut vestem suimus. Verùm isti nihil intelligunt, nisi vocabulis illis dicatur, quibus in schola assueuerunt. Quod si aliis dicas, etiam si idem valentibus: iam ibi hærent, nihil intelligunt, omnia absurda, parúmque rectè possunt esse dicta.*

d Vnde ab eo quod Græcè.} *Donatus in Andriam Terentij, ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, per syncopen vult esse artem deriuatam.*

Ars — e Sed si virtus non nisi ad ingeniosum.} *Equidem crasso ingenio hominem non negauerim bonum esse posse, & sunt profectò tales non pauci: sed illa eximia & ex perfectissima nota virtus, non temerè, nisi in ingenioso inuenitur. Tardis mentibus, inquit in Tusc. Cicero, virtus non facilè committitur.*

f Quid opus erat deo Cautio.} *In antiquis libris scribitur, deo Catio patre, qui Catos, id est, acutos faceret. Veteres catos vocabãt prudentes, ingeniosos, industrios, quasi cautos. hinc Portius ille sapientissimus homo Cato cognominatus.*

g Deæ Menti. *Aedes Menti vota est post pugnam ad lacum Thrasimenum. Liuius lib. 22. dicata tribus annis post ab Attilio duumuiro in id creato. In Capitolio fuit ædes Veneri Erycinæ coniuncta, vt antè iam dixi. Sacrata est etiam à M. Aemilio Scauro bello Cymbrico. Festum eius septimo Idus Iunij. Ouidius.*

Dij nuptiales — h Diis nuptialibus,} *Plutarch. in Problematis, quinque deos precari illos qui matrimonio coniunguntur scribit: Iouem adultum, Iunonem adultam, Venerem, Leporem, & in primis Dianam: ideo quinque cereos nuptiis accendi morem esse, nec pauciores, nec plures. Non est autem Lepos epitheton Veneris, vt de Suadela putauit Acron, sed est potius dea per se πειθώ, quam vocat Quintilianus persuadendi deam. Porrò est & Hymenæus præcipuus, qui in nuptiis identidem inuocabatur, sicut apud Catullum. Hunc Seruius primo Aeneid. scribit virum fuisse Atheniensem, qui inter bella sæuissima virgines liberauit: propterea nomen eius in nuptiis inuocatur, quasi liberatoris virginitatis. Martianus hunc Bacchi & Calliopeiæ filium dicit.*

Hymenæus

i Et maximè ipsi diuæ fruges.} *In libris manuscriptis: Ipsi diuæ Fructesceæ.*

k Deæ pecuniæ.} *Iuuenalis Satyra prima significat huic deæ nec templum esse erectum, nec aram, ait enim:*

Et si funesta pecunia templo
Nondum habitas nullas nummorum ereximus aras.

Nisi fortè ignorauit poeta eam esse deam. nam Varro scripsit etiam doctos multos deos sacra & ceremonias esse occultas.

l Nam ideo patrem. } *Alibi sic: Nam deum Aesculanum ideo Argentino praeposuerunt.*

m Quia prius aerea pecunia. } *Plin. lib. 33. Argentum signatum est anno vrbis conditae quingentesimo octogesimoquinto, Q. Fabio Cos. quinque annis ante primum bellum Punicum: vbi pro quingentesimo legendum est quadringentesimo. Primum enim Punicum bellum coepit Appio Claudio Caeci fratre, & Q. Fuluio Coss. anno V. C. quadringentesimo nonagesimo. Eutropius in ipso bello Punico percussum dixit, sed digerendis temporibus fallitur, vt saepe. Verùm de hac ratione temporum iam sum superiore locutus libro. Nota argenti fuerunt bigae & quadrigae, vnde bigati & quadrigati. nam victoriati percussi sunt paulum ante bellum sociale aere admisto. Aureus nummus bello Punico secundo percussus lxij. annis postquàm argenteus.*

m Nec dea Rubigo. } *Rubigo est ros putrefactus, fruges teneras corrumpens & frians. Ad auroram solet id vitium segetibus accidere, silente caelo sicut ait Plinius, serenísque noctibus, nullo sentiente, nisi cùm factum est, in conuallibus & locis, perflatum non habentibus. Nā vētosa & celsa huic incommodo non sunt ita obnoxia. Idem: Rubigalia Numa constituit anno regni sui vndecimo, quae nunc aguntur ad septimum Cal. Maij: quoniam tunc ferè segetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat sole tauri partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat ratio: sed vera causa est, quod post dies vndeuiginti ab aequinoctio verno per id quatriduum varia gentium obseruatione in iiij. Cal. Maij canis occidit, sydus & per se vehemens, & cui praeoccidere caniculam necesse sit. Haec ille. Porrò canis Rubigini mactabatur. Ouid. 4. Fastorum. Varro in 1. lib. Rerum rusticarum deum facit Robigum, quem cum dea Flora coniungit, in illis sex deorum dearúmque paribus, quos initio inuocat. Et Robigum dicit vetere more: nam quasi rodigus vocatur, à rodendo. Rubigo propriè genus est vitij obscoenae libidinis, quod hulcus dicitur. Est & in ferro rubigo ex situ & nimia quiete, vnde etiam in segetibus gignitur.* Rubigo Robigus

De scientia colendorum deorum, quam à se Varro gloriatur collatam esse Romanis. CAP. XXII.

Quid ergo est quod pro ingenti beneficio Varro iactat praestare se ciuibus suis: quia non solùm commemorat deos, quos coli oporteat à Romanis: ve-

rumetiam dicit,quid ad quenque pertineat? Quomodo nihil prodest,inquit,homines alicuius medici nomen formámque nosse, & quid sit medicus ignorare: ita dicit nihil prodesse scire deum esse Æsculapium,si nescias eũ valetudini opitulari: atque ita ignores cur ei debeas supplicare.hoc etiam affirmat alia similitudine,dicens: Non modò bene viuere,sed viuere omnino neminẽ posse,si ignoret quísnam sit faber, quis pictor,quis tector,à quo quid vtẽsile petere possit, quem adiutorem assumere,quem ducem,quem doctorem. Eo modo nulli dubium esse asserens,ita esse vtilem cogitationem deorũ,si sciatur,quam quisque Deus vim & facultatem aut potestatem cuiusq; rei habeat.Ex eo enim poterimus,inquit,scire quem cuiusq; rei causa Deũ aduocare atque inuocare debeamus,ne faciamus [a] vt mimi solent,& optemus à Libero aquã, [b] à Lymphis vinũ.Magna sanè vtilitas. Quis non huic gratias ageret,si vera monstraret:& si vnum verum Deum à quo essent omnia bona,hominibus colendum doceret?

L. VIVES.

Nympharũ genera

a VT mimi solent.} *Mouendi risus gratia.*

b A Lymphis vinum.} *Lympha est omnis humor. Nymphæ præsunt omni generi humorum:sunt enim maris,quæ Nereidis dicuntur, filiæ Nerei:fontium.quæ Naiades:humorũ herbarum, & florum, quæ Napeæ:humoris arborum, quæ Dryades,& Hamadryades: humoris montium, quæ Oreades. Nymphæ, Tethidis & Oceani filiæ sunt ter mille: Hesiodus in Theogonia.*

De Fœlicitate,quam Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore diuino, cùm pro omnibus sola sufficeret.

CAP. XXIII.

SEd vnde nũc agitur,si libri & sacra eorum vera sunt, & Fœlicitas dea est, cur nõn ipsa vna quæ coleretur constituta est, quæ posset vniuersa conferre & compendio facere fœlicem? Quis enim optat aliquid propter aliud, quàm vt fœlix fiat? Cur denique [a] tam serò huic tantæ deæ post tot Romanos principes [b] Lucullus ædem constituit? Cur ipse Romulus fœlicem cupiens condere ciuitatem, non huic templum potissimum struxit, nec propter aliquid diis cæteris supplicauit, quando nihil deesset,si hæc adesset?Nam & ipse nec prius rex,nec,vt putant,postea deus fieret, si hanc deam propitiam non haberet.Vt quid ergo Romulus constituit Romanis deos, Ianum,Iouem,Martem, [c] Picum, [d] Faunum,

num,[e] Tiberinum,Herculem: & si quos alios? Vt quid Titus Tatius addidit Saturnum,Opem,Solem, Lunam, Vulcanum, [f] Lucem,& quoscunque alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinā Fœlicitate neglecta? Vt quid Numa tot deos,& tot deas sine ista? An eam fortè in tanta turba videre non potuit? [g] Hostilius certè rex deos & ipse nouos Pauorem atque Pallorem propitiandos non introduceret, si deam istam nosset & coleret.Præsente quippe Fœlicitate,omnis pauor & pallor non propitiatus abscederet, sed pulsus aufugeret. Deinde quid est hoc, quòd iam Romanum imperium longè latéque crescebat,& adhuc nemo Fœlicitatem colebat? An ideo grādius imperium, quàm fœlicius fuit? Nam quomodo ibi esset vera fœlicitas,vbi vera nō erat pietas?[h] Pietas enim est verax veri Dei cultus, non cultus falsorum tot deorum, quot dæmoniorum.Sed & postea iam in deorum numerum Fœlicitate suscepta,magna bellorum ciuilium infœlicitas subsecuta est. An fortè iustè est indignata Fœlicitas, quòd & tam serò & non ad honorem, sed ad contumeliam potius inuitata est,vt cum ea coleretur Priapus, & Cloacina,& Pauor,& Pallor,& Febris, & cætera non numina colendorum,sed crimina colentium? Ad extremum,si cum turba indignissima tanta dea colenda visa est,cur non vel illustrius cæteris colebatur? Quis enim ferat,quòd neque [i] inter deos Consentes,quos dicunt in consilium Iouis adhiberi,nec inter deos,quos selectos vocant,Fœlicitas constituta est: vt templum aliquod ei fieret, quod & loci sublimitate & operis dignitate præmineret? Cur enim non aliquid melius, quàm ipsi Ioui? Nam neq; etiam Ioui regnum nisi Fœlicitas dedit?si tamē cùm regnaret fœlix fuit,& potior est Fœlicitas regno. Nemo enim dubitat, facilè inueniri hominem,qui timeat se fieri regem. Nullus autem inuenitur, qui se nolit esse fœlicem. Ipsi ergo dij, si per auguria vel quolibet modo eos posse consuli putant, de hac re consulerentur, vtrum vellent Fœlicitati loco cedere:si fortè aliorum ædibus vel altaribus iam fuisset locus occupatus, vbi ædes maior atque sublimior Fœlicitati construeretur:etiam ipse Iupiter cederet,vt ipsum verticem collis Capitolini Fœlicitas potius obtineret.Non enim quispiam resisteret Fœlicitati,nisi,quod fieri non potest,qui esse vellet infœlix. Nullo modo omnino si cōsuleretur faceret Iupiter, [l] quod ei fecerunt tres dij.[k] Mars,[l] Terminus, [m] & Iuuentas,

qui maiori & regi ſuo nullo modo cedere voluerunt. Nam ſicut habēt eorum literæ, cùm rex Tarquinius Capitolium fabricare vellet, eúmque locum qui ei dignior aptiórque videbatur, à diis alienis cerneret præoccupatum, non audens aliquid contra eorũ facere arbitriũ, & credēs eos tanto numini ſuóque principi voluntate ceſſuros: quia multi erant illic vbi Capitolium conſtitutum eſt: per augurium quæſiuit, vtrum concedere locum vellent Ioui: atque ipſi inde cedere omnes voluerunt, præter illos quos commemoraui, Martem, Terminum, Iuuentatem: atque ideo Capitolium ita conſtructum eſt, vt etiam iſti tres eſſent tam obſcuris ſignis, vt hoc vix homines doctiſſimi ſcirent. Nullo modo igitur Fœlicitatem Iupiter ipſe contemneret, ſicut à Termino, Marte, Iuuentate contemptus eſt. Sed ipſi etiam qui non ceſſerant Ioui, profectò cederēt Fœlicitati, quę illis regem fecerat Iouem. Aut ſi non cederent, non id contemptu eius facerent, ſed quòd in domo Fœlicitatis, vel obſcuri eſſe mallent, quàm ſine illa in locis propriis eminere. Ita dea Fœlicitate in loco ampliſſimo & celſiſſimo cõſtituta diſcerent ciues omnes, vnde boni voti petendum eſſet auxilium. Ac ſic ipſa ſuadente natura, aliorum deorum ſuperflua multitudine derelicta coleretur vna Fœlicitas: vni ſupplicaretur: vnius templum frequētaretur à ciuibus, qui fœlices eſſe vellent, quorum eſſet nemo, qui nollet: atque ita ipſa à ſeipſa peteretur, quæ ab omnibus petebatur. Quis enim aliquid ab aliquo deo, niſi fœlicitatem velit accipere, vel quod ad fœlicitatem exiſtimat pertinere? Proinde, ſi Fœlicitas habet in poteſtate, cum quo homine ſit (habet autem ſi dea eſt) quę tandem ſtultitia eſt, ab aliquo eam deo petere, quam poſſit à ſeipſa impetrare? Hanc ergo deam ſuper deos cęteros honorare etiam loci dignitate debuerunt. Sicut enim apud ipſos legitur: Romani veteres[n] neſcio quem Summanum, cui nocturna fulmina tribuebant, coluerunt magis quàm Iouem, ad quem diurna fulmina pertinebant: Sed poſtquàm Ioui templum inſigne ac ſublime conſtructum eſt, propter ędis dignitatem, ſic ad eum multitudo confluxit.[o] vt vix inueniatur qui Summani nomen, quod audire iam non poteſt, ſe ſaltem legiſſe meminerit. Si autem Fœlicitas dea non eſt, quoniam, quod verũ eſt, munus eſt dei: ille deus quęratur, qui eam dare poſſit, & deorum falſorum multitudo noxia relinquatur, quam ſtultorum hominum multitudo vana ſe-

na ſe-

na sectatur, dona dei deos sibi faciens, & ipsum cuius ea dona sunt, obstinatione superbæ voluntatis offendens. Sic enim carere non potest infœlicitate, qui tàquàm deam Fœlicitatem colit, & deum datorem fœlicitatis relinquit: sicut carere non potest fame, qui panem pictum lingit, & ab homine qui verum habet, non petit.

L. VIVES.

a TAm serò.} *L. Licinius Lucullus consul fuit cum M. Aurelio Cotta, anno ab Vrbe condita dclxvj.*

b Lucullus.} *L. Licinius Lucullus, qui bellum aduersus Mithridatem gessit, cui Gn Pompeius successor est missus aduersa nobilitate: hic quòd fœliciter bellum contra Mithridatem & Tigranem reges administrasset, templum huic deæ constituit.* *Lucullus*

c Picum.} *Filius hic fuit Saturni, vt ait Vergilius in septimo. Regnauit in Latio Aboriginum tempore, quem Circe vxor in auem sui nominis mutauit, quòd Pomonam deam adamasset: ideo ea auis Romanis est sacra.* *Picus*

d Faunum.} *Filius hic fuit Pici apud eundem Vergil. pater Faunorum & Satyrorum, & reliquorum agrestium numinum. Plutarchus in Parallelis Mercurij filium fuisse scribit. In Latio regnauit tempore Aboriginum, eiúsque suos ritu ferarum viuentes, mitiorem vitam docuit: & primus loca certis nominibus, & ædificia quædam ac lucos sacrauit, à quo & fana sunt dicta. Oraculum eius fuit in Albunea Laurentinorum, sylua. Huic alij annum sacrum, alij menstruum celebrant. Valer. Probus in primo Georg. Festum huius erat Romæ Nonis Decembribus, vt canit Horatius tertio Carminum.* *Faunus*

e Tyberinum.} *Hic Capeti filius fuit, Albanorum rex, latro in signis, qui traiectu Tyberis fluuij submersus, nomen dedit fluuio, cùm prius Albula diceretur.* *Tyberinus*

f Luceni.} *Romani Iouem colebant Luceium, vt est in carminibus Saliorum, quem præesse credebant luci, eiúsque causam esse. Festus. Varro lib. 4. De ling. Latina ait, Tit. Tatium Romæ deos statuisse Opem, Florámve, Dyouem, Saturnúmque, Solem, Lunam, Vulcanum, & Summanum: itémque Larundam, & Terminum, Curinum, Vorrundum. Lares, Dianámque, Lucinámque.*

g Hostilius certè rex.} *Cùm commisso inter Romanos & Veientes prælio nunciatum esset Tullo Hostilio Rom. regi Albanos deficere, & pallereque & pauere, Rom ob eam rem videret, ipse in re trepida templum vouit Pallori & Pauori.* *Palloris & Pauoris templum*

h Pietas enim. } *Pietas est, ut inquit Cic.1. De nat.deorum, iustitia aduersus deos. Est & pietas cultus erga maiores, aut sanguine coniunctos, qui cùm est erga deos, religio nominatur. Erat & Romæ sacellum Pietatis ab Acilio dicatum, ubi mulier habitauit illa, quæ uberibus suis aluit patrem custodiæ traditum. Festus. Ibique imago factum hoc exprimens visebatur, ut Valer. subindicat lib.5. Ædis Pietatis in Circo Flaminio meminit Obsequens in Prodigijs.*

Dij Consentes i Inter deos Consentes } *Duodecim sunt dij Consentes, sex mares, & sex fœminæ: quorum imagines auratæ stabant apud forum, ut refert Varro lib.1. Rerum rustic. Hos Ennius disticho est complexus: Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo, Consentes appellant, quasi consentientes in eo quod est gerendum. His enim utitur velut consiliarijs Iupiter in maximis rebus agendis, ut hic Augustinus: sed apertius Seneca tradit ex disciplina Ethrusca lib. Nat. quæst. 2. Ferunt in antiquis monumentis Pomponium Lætum, eiusmodi rerum diligentissimum inquisitorem, & admiratorem obseruasse, atque ita ad Medicen Laurentium scripsisse, singulis illorum deorum suum mensem esse sacrum: Ianuarium Iunoni, Februarium Neptuno, Martium Mineruæ, Aprilem Veneri, Maium Apollini, Iunium Mercurio, Quintilem Ioui, Sextilem Cereri, Septembrem Vulcano, Octobrem Marti, Nouembrem Dianæ, Decembrem Vestæ. Diodorus lib.3ij. Chaldæos scribit triginta astra dixisse deos consultores, & duodecim signiferi signa: quorum vnumquodque suo mensi præest, deos principantes nominasse. Erant & Aegyptiis sui duodecim dei præcipui, sed non idem ac Romanis.*

Terminus i Quod ei fecerunt tres dij. } *Numa Pompilius rex Romanus cùm & publicum agrum populi Romani, & priuatum vniuscuiusque certis limitibus terminísque definisset, sacellum erexit Termino in collo Tarpeio, deo cui nihil animatum sacrificaretur, sed solùm liba, pultes, & primitiæ frugum: tametsi hoc postea, ut alia complura, in dissuetudinem abiit: Saxúmque erat hic deus, & saxa reliqui omnes agrorum, & publici, & priuatorum termini. Quos qui statuto dimouisset loco, eum hominem liceret sine fraude neci dedere. At cùm rex Tarquinius Priscus templum vouisset in Tarpeia rupe Ioui, Iunoni, & Mineruæ augustissimum, velletque tanti operis iacere fundamenta, inuenit eo loci multorum deorum aras, & à Tito Tatio & cæteris regibus sacratas: quas omnes exaugurare cùm vellet, ut liberum esset templum suis tribus diis, consilio Næuij Accij auguris vsus, vnumquenque illorum deorum consuluit, attributis ei auibus, num patri Ioui cederet: aues omnium tales fuerunt, ut cedere se significarent: aues Termini & Iuuentæ non pati deos*

deos illos moueri se portenderunt. Ita postea ædificato à filio vel nepote eius regis Superbo Capitolio aræ sunt eodem relictæ loco, quo prius fuerant. Lætum esse augurium respondit Actius, quo significabatur terminos populi Rom. fere immobiles, & iuuentutem inuictam: Hæc ex Plutarcho & Dionysio. Liuius & Florus exaugurationem illam rege Tarquinio Superbo factam videntur narrare, tametsi eorum verba sic intelligi possunt, vt ab his quæ attulimus non dissentiant. Quòd si dissentiant, Liuio & Floro citius hoc loco fidem habuero, quàm alius Græcis hominibus.

k Mars.} *De Termino & Iuuentate legi apud autores, quos modò recensui, & alios permultos: de Marte non legi.*

l Terminus.} *Cùm & fœdus inter Saturnum, Titanúmque eius fratrem sub hac conditione esset initum, ne Saturnus prolem aliquam masculam tolleret, deinde oraculo esset Saturnus præmonitus, se à filio suo regno pellendum: liberos omnes virilis sexus statuit deuorare: nato verò Ioue, ingens patri saxum pro filio est suppositum: cúmque ope illius esset Iupiter seruatus, cùm iam rerum potiretur, iussit illud sub Parnasso monte statui, Hesiodus. Græci βαίτυλον appellant, vt Hesychius docet. vnde in voraces fertur illud Græcorum: Καὶ βαίτυλον καταπίνοις: id est, Bætylum deglutieris. Eusebius in Phœnicum theologia ex Sanchoniatone, Bætylum Cæli & Rheæ filium perhibet. Saturni fratrem. Porrò Bætylus postea dictus est τέρμων, Latinè Terminus, qui Ioui maximo noluit cedere. ea fortasse fiducia, quemadmodum Lactantius inquit, quod eum è paternis faucibus liberasset. Sub dio semper Romæ colebatur, & libero fruebatur cælo. Festus, & Lactantius.* Bætylus

m Et Iuuentas.} *Iuuentus & Iuuentas, & Iuuenta dicitur, sed Iuuentas ipsum numen inquit Acron. Horatius:* Iuuentas

Et parum comis sine te Iuuentas, Mercuriúsque.

Quanquam est & ætas ipsa apud eundem Horatium:

Olim Iuuentas & Patrius vigor.

Et in Epodis:

Fugit iuuentas & verecundus color.

Verùm dea hæc Græcè Hebe, Iunonis solius filia sine patre, vt Marsi tametsi Græci Iouem ei dant parentem, vxor fuit Herculis, Ioui poculum ministrabat, cui Ganymedes successit. Est ἥβη propriè robur ætatis vigórq. nam ab ἡβάω deducitur. Fuit & Iuuentatis ædes id Circo maximo, quam dedicauit C. Licinius Lucullus duúmuir. Vouerat eam sedecim annis antè M. Liuius Cos. quo die Asdrubalem exercitumque eius cæcidit. Idem censor eam faciendam locauit M. Cornelio, T.

Sempronio Coss. Huius quoque dedicandæ ergo ludi facti. Liuius libro xxxvj. Erat & Iuuentæ ædicula in foro.

Sũmanus n Nescio quem Summanum. } *Capella hunc Plutonem esse dicit, quasi summum manium. Aedes huius erat prope fanum Iuuentatis, vt Plinius videtur significare. Summanalia liba erant farinacea in modum rotæ facta Festus. Fulmina nocturna ei tribuebantur, vt diurna Ioui, quæ ideo dicebantur Dia. Erant etiam quædam ambigua, quæ noctu, an die facta esse ignorabantur, quæ dicebantur Prouersa. ideo vtrique sacrum fiebat cùm procurarentur. Ita Romani solos hos duos deos seruauerunt, in quorum potestate essent fulmina. Thusci nouem deos posuerunt, & fulmina esse vndecim generum sicut Plinius inquit lib. 2. Festus & vulgaris disciplina augurum Romana tria genera fulgurum tradebat. Postularia, quæ aliquod sacrum fieri postularent: Pestifera, quæ exitium portenderent: Perentalia, superiorum fulgurum approbari expiationem significantia. Manubias, hoc est iactus fulminum, tot. dem ostendit. Seneca. Prima est Iouis vnius quæ moneat: secũda, ex decreto Consentium, quæ prosit, sed non impune: tertia, ex decreto superiorum deorum perniciosa prorsus. Hæc & alia plurima de generibus fulminum ex Cecinna, Volaterrano & Aaldo. Seneca libro Naturalium quæstionum secundo. Plinius quoque nonnulla, sed in transcursu, vt reliqua.*

Fulgurum tria genera

o Vt vix inueniatur qui Summanni. } *Hic deus prætequam quòd ignobilis erat admodum, etiam non satis sciebatur quis esset. non ignorabant vnum esse ex diis qui præessent nocti, sed nomen eius proprium in obscuro erat. Ouidius sexto Fast.*

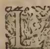
Reddita, quisquis is es, Summano templa feruntur,

Tunc cum Romanis Pyrrhe timendus eras.

Eius feriæ xiij. Calend. Iulias. Erat Summani ædes prope circum maximum, & sacellum in Capitolio.

Qua ratione defendant Pagani, quòd inter deos colant ipsa dona diuina.

CAP. XXIIII.

Libet autem eorum cõsiderare rationes. Vsque adeóne, inquiunt, maiores nostros insipientes fuisse credendum est, vt hæc nescirent munera diuina esse non deos? Sed quoniam sciebant nemini talia, nisi aliquo deo largiente concedi: quorum deorum nomina non inueniebãt, earum rerum nominibus appellabant deos, quas ab eis sentiebant dari, aliqua vocabula inde flectentes: sicut à bello Bellonam nuncupauerunt, non bellum; sicut à cunis Cuninam, non Cunam: sicut à segetibus Segetiam, non segetem

sicut

ſicut à pomis Pomonam, non pomum: ſicut à bobus Bubonam, non bouem: aut certè nulla vocabuli declinatione, ſicut res ipſæ nominantur: vt Pecunia dicta eſt dea, quæ dat pecuniam, nõ omnino pecunia dea ipſa putata eſt. Ita Virtus, quæ dat virtutem: [a]Honor, qui honorem: Concordia quæ concordiam: Victoria, quæ victoriam dat Ita, inquiunt, cùm fœlicitas dea dicitur, non ipſa quæ datur, ſed numen illud attenditur à quo fœlicitas datur. Iſta nobis reddita ratione, multò facilius eis, quorum cor non nimis obduruit, perſuadebimus fortaſſe quod volumus.

L. VIVES.

a Honor, qui honorem.} *Cic. 2. De nat. deorum: Vides templum Honoris Honoris à M. Marcello renouatum, quod multis antè annis erat templum bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Erat Romæ idem templum Virtutis & Honoris C. Marij, diuersis tamen cellis. nam eadem fieri non posse iam M. Marcello v. Cos. reſponderat collegium Pont. Honori veteres nudis capitibus ſacra faciebant, cùm aliis diis tecti operarentur. Autor in Problematis Plutarchus.*

De vno tantum colendo Deo, qui licet nomine ignoretur, tamen fœlicitatis dator eſſe ſentitur. CAP. XXV.

SI enim iam humana infirmitas ſenſit non niſi ab aliquo deo dari poſſe fœlicitatem: & hoc ſenſerunt homines qui tam multos colebant deos, in quibus & ipſum eorum regem Iouem, quia nomen eius à quo daretur fœlicitas ignorabant, & ideo ipſius rei nomine quam credebant ab illo dari, eum appellare voluerunt. Satis ergo indicãt nec ab ipſo Ioue dari poſſe fœlicitatem, quem iam colebant, ſed vtique ab illo, quem nomine ipſius fœlicitatis colendum eſſe cenſebant. Confirmo prorſus à quodam deo, quem neſciebant, eos crediſſe dari fœlicitatem Ipſe ergo quæratur, ipſe colatur, & ſufficit. Repudietur ſtrepitus innumerabilium dæmoniorum. Illi non ſufficiat hic deus, cui non ſufficit munus eius. Illi, inquam, non ſufficiat ad colendum deus dator fœlicitatis, cui non ſufficit ad accipiendum ipſa fœlicitas. Cui autẽ ſufficit: nõ enim habet homo, quid amplius optare debeat: ſeruiat vni deo datori fœlicitatis. Nõ eſt ipſe, quẽ nominant Iouem. Nam ſi eum datorem fœlicitatis agnoſcerẽt, non vtique alium, vel aliam, à quo daretur fœlicitas, nomine ipſius fœlicitatis inquirerẽt: neq; ipſum Iouem cum tantis iniuriis colendum putarẽt. Iſte alienarum dicitur [a] adulterator

yxorum. [b]Iſte pueri pulchri impudicus amator & raptor.

L. VIVES.

a ADulterator.} *Alibi adulter. Iouis turpiſsima adulteria ſunt apud poetas decantatiſsima: vt cum Alcmena, cũ Leda, & aliis.*

b Iſte pueri pulchri.} *Ganymedis Phrygij, de hoc alibi.*

De ludis ſcenicis, quos ſibi dij celebrati à ſuis cultoribus exegerunt.

CAP. XXVI.

a SEd fingebat hæc Homerus, ait Tullius, & humana ad deos transferebat, diuina mallem ad nos. Meritò diſplicuit viro graui, diuinorum criminum poeta confictor. Cur ergo ludi ſcenici, vbi hæc dictitantur, cantitantur, actitantur, deorum honoribus exhibentur, inter res diuinas à doctiſſimis conſcribuntur? Hic exclamet Cicero non contra figmenta poetarum, ſed contra inſtituta maiorum. An non exclamarent & illi, quid nos fecimus? Ipſi dij iſta ſuis honoribus exhibenda flagitauerunt, atrociter imperarunt: cladem niſi fieret, prænunciarunt: quia neglectum eſt aliquid, ſeueriſſimè vindicarunt: quia id quod neglectum fuerat factum eſt, placatos ſe eſſe monſtrarunt. Inter eorum commemoratur virtutes, & miranda facta, quod dicam. [b] Tito Latino ruſtico Romano patrifamiliâs dictum eſt in ſomnis, in ſenatu nunciaret, vt ludi Romani inſtaurarentur, quod primo eorum die in quodam ſcelerato, qui populo ſpectante ad ſupplicium duci iuſſus eſt, numinibus videlicet ex ludis hilaritatem quærentibus triſte diſplicuiſſet imperium. Cùm ergo ille qui ſomnio commonitus erat poſtera die iuſſa facere non auſus eſſet, ſecunda nocte hoc idem rurſus ſeuerius imperatum eſt. Amiſit filium, quia non fecit. Tertia nocte dictum eſt homini, quòd maior ei pœna, ſi non faceret, immineret. Cùm etiam ſic non auderet, in morbum incidit acrem & horribilem. Tum verò ex amicorum ſententia, ad magiſtratus rem detulit: atque in lectica allatus eſt in ſenatum. Expoſitóque ſomnio, recepta continuo valetudine, pedibus ſuis ſanus abſceſſit. Tanto ſtupefactus miraculo ſenatus, quadruplicata pecunia, ludos cenſuit inſtaurari. Quis non videat, qui ſanum ſapit, ſubditos homines malignis dæmonibus. [c]à quorum dominatione non liberat, niſi gratia Dei per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum, vi compulſos eſſe, exhibere talibus diis, quæ recto conſilio poterant turpia iudicari? In illis certè ludis poetica numinum crimina frequentantur:

tur:qui ludi cogentibus numinibus,iussu senatus instaurabantur. In illis ludis corruptorẽ pudicitiæ Iouẽ turpissimi histriones cãtabant,agebãt,placabãt:si illud fingebatur, ille irasceretur:si autẽ suis criminibus etiã fictis delectabatur, quando coleretur,nisi diabolo seruiretur? Itáne isteRomanũ cõderet, dilataret,conseruaret imperiũ,quouis Romano cui displicebant talia,homine abiectior? Iste daret fœlicitatem,qui infœliciter colebatur:& nisi ita coleretur,infœlicius irascebatur?

L. VIVES.

a Sed fingebat hæc Homerus,ait Tullius}. *Primo Tusc.quæst. Nec Homerum audio.qui Ganymedem à diis raptum ait propter formam ut Ioui pocula administraret: non iusta causa cur Laomedonti tanta fieret iniuria. Fingebat hæc Homerus,& humana ad deos transferebat:diuina mallem ad nos:quæ autem diuina? Vigere.sapere,inuenire,meminisse. Grauissima sententia:qua notatur uel superstitio uel impietas eorum,qui Deum mensura nostræ fragilitatis & nostrorum affectuum metiuntur,ut talem eum putent,quales nos sumus,morosi, difficiles,queruli sæui,inuidi,superbi,arrogantes, leues, denique flagitiosi & scelerati: quantò esset satius attollere nos ad æmulationem illius diuinæ uirtutis ac probitatis?*

b Tito Latino.} *Hæc historia est frequens apud scriptores. Meminerunt eius Cicero primo De diuin.ex Fabio, Gellio, & Cælio. Liuius lib.2. Valerius Maximus lib.1.& post hos Au.Gellius, Macrobius, Lactantius. Contigit M. Minutio, A. Sempronio Coss. anno ab Vrbe condita cclij fuse ab Augustino explicatur. Sunt tamen,qui hunc T. Latinum nominent. Lactantius Tyberium Atinum appellat.* *T. Latini historia*

c A quorum dominatione}. *Alludit ad exclamationem quæ est apud Paulum ad Rom 7. Infœlix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? gratia Dei per Iesum Christum.*

De tribus generibus deorum,de quibus Scæuola pontifex disputauit. CAP. XXVII.

Relatum est in literis,[a] doctissimum pontificem Scæuolam disputasse tria genera tradita deorum: vnum à poetis,alterum à philosophis, tertium à principibus ciuitatis. [b] Primum genus nugatorium dicit esse, quòd multa de diis fingantur indigna:secundum, nõ congruere ciuitatibus,quòd habeat aliqua superuacua, aliqua etiam quæ obsit populis nosse. De superuacuis non magna causa est. Solet enim & à viris peritis dici: superflua non nocent. Quæ sunt autem illa, quæ prolata in multitudine nocent? Hæc,

inquit, non eſſe deos, Herculem, Æſculapium, Caſtorem, Pollucem. Proditur enim à doctis, quòd homines fuerint, & humana conditione defecerint. Quid aliud, quàm quòd eorum qui ſint dij non habeant ciuitates vera ſimulachra: quòd verus Deus nec ſexum habeat, nec ætatem, nec definita corporis membra? Hæc pontifex noſſe populos non vult, nam falſa eſſe non putat. Expedire igitur exiſtimat falli in religione ciuitates: quod dicere etiam in libris Rerum diuinarum ipſe Varro non dubitat. Præclara religio quò confugiat liberandus infirmus: & cùm veritatem qua liberetur inquirat, credatur ei expedire, quod fallitur. Poeticum ſanè deorũ genus cur Scæuola reſpuat, eiſdem literis non tacetur: quia ſic videlicet deos deformant, vt nec bonis hominibus comparentur, cum [c] alium faciunt furari, alium adulterare. Sic item aliquid aliter turpiter atq; ineptè dicere ac facere: [d] tres inter ſe deas certaſſe de pręmio pulchritudinis: victas duas à Venere Troiam euertiſſe: Iouem ipſum [e] cõuerti in bouem [f] aut cygnum, vt cum aliqua concumbat: [g] deam homini nubere: Saturnum filios deuorare. Nihil denique poſſe confingi miraculorum atque vitiorum, quod non ibi reperiatur, quæ à deorum natura longè abſint. O Scæuola pontifex maxime, ludos tolle, ſi potes: præcipe populis, ne tales honores diis immortalibus deferant, vbi crimina deorum libeat mirari, & quæ fieri poſſunt, placeat imitari. Si autem tibi reſponderit populus; vos nobis importaſtis iſta pontifices, deos ipſos roga, quibus inſtigantibus iſta iuſſiſtis, ne talia ſibi iubeant exhiberi. Quæ ſi mala ſunt, & propterea nullo modo de deorũ maieſtate credenda, maior eſt deorum iniuria, de quibus impunè finguntur. Sed non te audiunt, dæmones ſunt, praua docent, turpibus gaudent: non ſolùm non deputant iniuriam, ſi de illis iſta fingantur, ſed eam prorſus iniuriam ferre non poſſunt, ſi per eorum ſolennia non agãtur. Iam verò ſi aduerſus eos Iouem interpelles, maximè ob eam cauſam, [h] quia eius plura crimina ludis ſcenicis actitãtur, nónne etiam ſi deum Iouem nuncuparis, à quo regitur totus atque adminiſtratur hic mundus; eo illi fit à vobis maxima iniuria, quòd eum cum iſtis colendum putatis, eorúmque regem eſſe perhibetis?

L. VIVES.

a Doctiſſimum pontificem Scæuolam. } *Mutij Scæuola fuerunt multi. Pontifex hic fuit temporibus belli ciuilis Mariani*

riani à Mario iuniore cæsus: ad quem Cicero itasse se dicit discendi gratia, posteaquam Scæuola augur interierat.

b Primum genus nugatorium. } *Dionysius Halycarnasseus libro Veterum rerum secundo, scribit Romanos execisse commenta illa poetarum, quibus dij inter se pugnantes, dissidentes, adulterantes, & eiusmodi finguntur, quæ non modò de diis, sed ne de viris quidem bonis uti dicerentur digna essent: Romulúmque assuefecisse Quirites suos, ut & bene sentirent, & bene loquerentur de diis. Hæc & alia ibi cõplura, quorũ etiam in Euangelica præparatione meminit Cæsariensis Eusebius.*

c Alium faciunt furari. } *Mercurium, qui & Tiresiæ subripuit boues, Marti gladium, Vulcano forcipem, Neptuno tridentem, Apollini arcum & sagittas, Veneri cestum, Ioui sceptrum.* *Mercurius*

d Tres inter se deas. } *Hæc pueris quoque sunt nota.*

e Conuerti in bouem } *Cùm rapuit Europam.*

f Aut cygnum, } *Cùm concubuit cum Leda. De his conuersionibus Iouis Ouidius lib. sexto Transformationum.*

g Deam homini nubere. } *Cererem Iasio, Harmoniam Cadmo, Callirhoen, Chrysaori, Auroram Tithono, Tethyn Peleo, Venerem Anchisæ, Circen Vlyssi, eidem Calypson, & alias quas Hesiodus in Theogonia recenset.*

h Quia eius plura crimina. } *Adulteria, sæuitates, impietates, stupra.*

An ad obtinendum dilatandúmque regnum profuerit Romanis cultus deorum.

CAP. XXVIII.

NVllo igitur modo dij tales, qui talibus placantur, vel potius accusantur honoribus, vt maius sit crimen quòd eis falsis oblectantur, quàm si de illis vera dicerentur, Romanum imperium augere, & conseruare potuissent. Hoc enim si possent, Græcis potius donum tam grande cõferrent, qui eos in eiusmodi rebus diuinis, hoc est, ludis scenicis honorabilius digniúsque coluerunt, quando & à morsibus poetarum, quibus deos dilacerari videbant, se non subtraxerunt, dando eis licentiam malè tractandi homines, quos liberet, & ipsos scenicos non turpes iudicauerunt, sed dignos etiam præclaris honoribus habuerunt. Sicut autem potuerunt auream pecuniam habere Romani, quamuis deum Aurinum non colerent, sic & argenteam habere potuerunt, & æream, si nec Argentinum, nec eius patrem colerent Æsculanum: & sic omnia quæ retexere piget. Sic ergo & regnum inuito quidem Deo vero nullo modo habere possent,

diis verò iſtis falſis & multis ignoratis ſiue contemptis, atque vno illo cognito & fide ſyncera ac moribus culto, & melius hic regnum haberent quantumcunque haberent, & poſt hoc acciperent ſempiternũ, ſiue hic haberent, ſiue non haberent.

De falſitate auſpicij quo Rom. regni fortitudo & ſtabilitas viſa eſt indicari.

CAP. XXIX.

NAm illud quale eſt quod commemoraui paulo antè, pulcherrimum auſpicium fuiſſe dixerunt, Martem, & Terminum, & Iuuentutem, nec Ioui regi deorum loco cedere voluiſſe? Sic enim, inquiunt, ſignificatum eſt, [a] Martiam gentem, id eſt, Romanam, nemini locum, quem teneret daturam: Romanos quoque terminos propter deum Terminum neminem commoturum: iuuentutem etiam Romanam propter deam Iuuentutem nemini eſſe ceſſuram. Videant ergo quomodo habebant iſtum regem deorum ſuorum, & datorem regni ſui, vt ei auſpicia iſta pro aduerſario ponerent, cui non cedere pulchrum eſſet: quanquam hæc ſi vera ſunt, non habent omnino quid timeant. Non enim confeſſuri ſunt, quòd dij ceſſerint Chriſto, qui Ioui cedere noluerunt. Salus quippe imperij finibus, Chriſto cedere potuerunt, & de ſedibus locorum, & maximè de corde credentium. Sed antequam Chriſtus veniret in carne, antequam iſta denique ſcriberentur, quæ de libris eorum proferimus: ſed tamen poſtea quàm factum eſt ſub rege Tarquinio illud auſpicium, aliquoties Romanus exercitus fuſus eſt, hoc eſt, verſus in fugam, falſúmque oſtendit auſpicium, quod Iuuenta illa non ceſſerit Ioui: & gens Martia ſuperantibus atque irrumpentibus Gallis in ipſa vrbe contrita eſt, & termini imperij, deficientibus multis, ad Hannibalem ciuitatibus, in anguſtum fuerant coarctati. Ita euacuata eſt pulchritudo auſpiciorum, remanſit contra Iouem contumacia nõ deorum, ſed dæmoniorum. Aliud eſt enim non ceſſiſſe, aliud vnde ceſſeras rediſſe. Quanquam enim poſtea in Orientalibus partibus [b] Hadriani voluntate mutati ſunt termini imperij Romani: Ille nanque tres prouincias nobiles Armeniam, Meſopotamiam, Aſſyriam Perſarum conceſſit imperio, vt deus ille Terminus, qui Romanos terminos ſecundum iſtos tuebatur, & per illud pulcherrimum auſpicium loco non ceſſerat

Ioui,

Ioui, plus Hadrianũ regem hominum, quàm regem deorum timuisse videatur.[c] Receptis quoque alio tempore prouinciis memoratis, nostra pene memoria retrorsus terminus cessit, [d] quando Iulianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato ausu naues iussit incendi, quibus alimonia portabatur, qua exercitus destitutus, mox etiam ipso hostili vulnere extinctus. in tantam est redactus inopiam, vt inde nullus euaderet, vndique hostibus incursantibus, milite Imperatoris morte turbato, nisi placito placis illic imperij fines constituerentur: vbi hodiéque persistunt, non quidem tanto detrimento, quantum concesserat Hadrianus, [e] sed media tamen compositione defixi. Vano igitur augurio deus Terminus non cessit Ioui, qui cessit Hadriani voluntati, cessit Iuliani temeritati, [f] & Iouiani necessitati. Viderunt hæc intelligentiores grauiorésque Romani, sed contra consuetudinem ciuitatis, quę dæmonicis ritibus fuerat obligata, parum valebant, quia & ipsi etiam si illa vana esse sentiebant, naturæ tamen rerum sub vnius veri Dei regimine atque imperio constitutæ, religiosum cultum qui deo debetur: exhibendum putabant: seruientes, vt ait Apostolus, creaturæ potius quàm creatori, qui est benedictus in secula. Huius veri Dei erat auxilium necessarium à quo mitterentur sancti viri & veraciter pij, qui pro vera religione morerentur, vt falsa à viuentibus tolleretur.

L. VIVES.

a MArtiam gentem. } *Romanam, quoniam & bellicosam, & à filio Martis conditam. Sic plerunque Martij animi Romanorum ab autoribus dicuntur.*

b Hadriani voluntati. } *Hic fuit decimusquartus Ro. princeps adoptatus à Troiano, cui & successit. Sed cùm, vt aliis multis, ita & gloriam patri inuideret, Armeniam, Mesopotamiam, & Assyriam Persis reddidit, quas Romano imperio Traianus adiunxerat, reuocauitque exercitus, ac finem imperij esse voluit Euphratem, amnem: Eutropius lib. 8. cuius ego rei hanc potissimum fuisse causam suspicor, quòd antiquis vatum responsis ferebatur infaustum fore ac infælix Imperatori po. Ro. qui exercitus armatos trans Euphratem amnem vrbémque Ctesiphontem promouisset: exitium hoc fuisse M. Licinio Crasso, ipsúmque Traianum proximè in Italiam cum Parthica victoria non rediisse.* Hadrianus

c Receptis quoque. } *Ex eodem Eutropio Assyria recuperata est per Pios fratres, Mesopotamia auspiciis Galieni, ductu Odenati: Armenia verò auspiciis Diocletiani, ductu Galerij.*

Iulianus d Quando Iulianus.} *Hic iniit principatum Mamertino & Neuitta Coss. anno Vrbis conditæ M. cxvi. Orosius: Christianæ pietatis inimicus victus à Parthis ad Ctesiphontem copias & rempub. afflixit morte sua.*

e Sed media tamen compositione.} *Ita vt termini illi non vi ma núque quæsiti sint, sed conditionibus pacis ab hostibus accepti.*

Iouianus f Et Iouiani necessitati.} *Hic Pannonius homo ab exercitu in summo discrimine creatus, pacem cum Persis fecit ignominiosam quidem, sed necessariam. Nisibidem oppidum & partem superioris Mesopotamiæ Parthis concessit, ita termini imperij sunt mutati.*

Qualia de diis gentium etiam cultores eorum se sentire fateantur.

CAP. XXX.

a Cicero augur irridet auguria,[b] & reprehendit homines corui & corniculæ vocibus vitæ consilia moderantes.[c] Sed iste Academicus qui omnia esse contendit incerta, indignus est qui habeat vllam in his rebus autoritatem. Disputat apud eum [d] Q. Lucilius Balbus in secundo De deorum natura libro: & cùm ipse superstitiones ex natura rerum velut physicas & philosophicas inferat, indignatur tamen institutioni simulachrorum, & opinionibus fabulosis, ita loquens: Videtis ne igitur, vt à physicis rebus bene atque vtiliter inuentis, ratio sit tracta ad commentitios & fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones penè aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & vestitus ornatúsque noti sunt: genera prœterea, coniugia, cognationes, omniáque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanę: nam & perturbatis animis inducuntur. Accepimus enim deorum cupiditates, ęgritudines, iracundias. Nec verò, vt fabulę ferunt, dij bellis prœliisque caruerunt. Nec solùm, vt apud Homerum, cùm [e] duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent, sed etiam vt [f] cum Titanis, aut cum Gigantibus sua propria bella gesserunt. Hęc & dicuntur & creduntur stultissimè, & plena sunt vanitatis [g] summęque leuitatis. Ecce interim quæ confitentur qui defendunt deos gentium. Deinde cùm hęc ad superstitionem pertinere dicat, ad religionem verò, quam ipse secundum Stoicos videtur docere. Non enim philosophi solùm, inquit, verumetiam maiores nostri superstitionem à religione separauerunt. [h] Nam qui totos dies precabantur, inquit, & immolabant, vt sibi sui liberi

super

ſuperſtites eſſent, ſuperſtitioſi ſunt appellati. Quis non intelligat eum conari, [i] dum conſuetudinem ciuitatis timet, religionem laudare maiorum, eámque à ſuperſtitione velle ſeiungere, ſed quomodo id poſſit non inuenire? Si enim à maioribus illi ſunt appellati ſuperſtitioſi, qui totos dies precabantur & immolabant, nunquid non & illi qui inſtituerunt, quod iſte reprehendit, deorum ſimulachra diuerſa ętate, & veſte diſtincta, deorum genera, coniugia, cognationes? Hęc vtique cùm tanquam ſuperſtitioſa culpantur, implicat iſta culpa maiores talium ſimulachrorum inſtitutores atque cultores: implicat & ipſum, qui quantolibet eloquio ſe in libertatem nitatur euoluere, neceſſe habebat iſta venerari: nec quod in hac diſputatione diſertus inſonat, mutire auderet in populi concione. Agamus itaque Chriſtiani domino Deo noſtro gratias, [k] non cęlo & terrę, ſicut iſte diſputat, ſed ei qui fecit cęlum & terram: qui has ſuperſtitiones quas iſte Balbus velut balbutiens vix reprehendit, per altiſſimam Chriſti humilitatem, per Apoſtolorum prędicationem, per fidem Martyrum pro veritate morientium, & cùm veritate viuentium, non ſolùm in cordibus religioſis, verumetiam in ędibus ſuperſtitioſis libera ſuorum ſeruitute ſubuertit.

L. VIVES.

a Cicero augur.} *Fuit ex collegio augurum Cicero, inauguratus à Q. Hortenſio oratore.*

b Et reprehendit homines.} *Hac de re diſputat Cicero 2. De diuinatione.*

c Sed iſte Academicus.} *Mos iſtius ſectæ erat nihil affirmare, ſed ab aliis poſita & aſſerta conari refellere, atque conuellere. quem morem in ſuis Dialogis multum ſeruauit Cicero, patrociniúmque Academicæ philoſophiæ à ſe eſſe ſuſceptum profitetur in primo De natura deorum.* *Academicus*

d Q. Lucilius Balbus.} *Stoicæ diſciplinæ callentiſſimus.*

e Duos exercitus contrarios.} *Græcos tuentur Iuno, Pallas, Neptunus. Troianos verò Apollo, Venus, Mars.*

f Cum Titanis.} *Titani filij erant Terræ & Titanis Saturni fratris, qui ex fœdere inter Saturnum & Titanem pacto regnum à Ioue repetebant. Primò res eſt iurgiis & conuitiis acta: deinde ventum eſt ad arma. Bellum hoc fuit graue, victi ſunt tamen Titani: grauius multò, quòd qui ſuperfuerant Titanorum reparatis copiis nouiſque domo ſupplementis accitis, Iouem & reliquos ex eius partibus* *Titanes*

in Ægyptum vsque pepulerunt. Illud prius dictum est bellum Titanorum, hoc posterius Gigantum.

g Summæque leuitatis.} *Hactenus verba sunt Ciceronis.*

Religiosus h Nam qui totos dies.} *Hoc etymon superstitiosi & religiosi parum probatur Lactãtio libro quarto, qui religiosos vocatos dicit à religando, quòd Deo astricti religatique sint: superstitiosos verò, qui falsam religionem colerent, superstitémque defunctorum memoriam. De religioso Gellius cap 9 lib. 4. Verùm Cicero non solùm eos dicit superstitiosos, qui ita precarentur: nam addit id nomen postea patuisse latius, id est, alus permultis esse accommodatum.*

i Dum consuetudinem.} *Ex libris de natura deorum, & De diuinatione satis apparet Ciceronem non ausum pronunciare liberè quid sentiret de diis propter morem in ciuitate à maioribus traditum acceptúmque.*

k Non cælo & terræ.} *Quos Cicero ex sententia Stoicorum, tanquam principes deos ponit.*

De opinionibus Varronis, qui reprobata persuasione populari, licet ad notitiam veri Dei non peruenerit, vnum tamen Deum colendum esse censuerit. CAP. XXXI.

QVid ipse Varro, quem dolemus in rebus diuinis ludos scenicos, quanuis non iudicio proprio posuisse, cùm ad deos colendos multis locis velut religiosus hortetur, nónne ita confitetur: non se illa iudicio suo sequi, quæ ciuitatem Romanam instituisse commemorat: vt si eam ciuitatem nouam constitueret, ex naturæ potius formula deos nomináque deorum se fuisse dedicaturum non dubitet confiteri? Sed iam quoniam in vetere populo esset accepta, ab antiquis nominum & cognominum historiam tenere vt tradita est debere se dicit, & ad eum finem illam scribere ac perscrutari, vt potius eos magis colere, quàm despicere vulgus velit. Quibus verbis homo acutissimus satis indicat, non se aperire omnia, quæ non sibi tantùm contemptui essent, sed etiam ipsi vulgo despicienda viderentur, nisi tacerentur. Ego ista coniicere putari debui, nisi euidenter alio loco ipse diceret de religionibus loquens, multa esse vera, quæ non modò vulgo scire non sit vtile, sed etiam tametsi falsa sint aliter existimare populum expediat, & ideo Græcos [a] Teletas [b] ac mysteria taciturnitate parietibúsque clausisse. Hic certè totum consilium prodidit velut sapientium, per quos ciuitates & populi regerentur. Hac tamen fallacia miris modis maligni-

maligni dæmones delectantur: qui & deceptores & deceptos pariter possident, à quorũ dominatione non liberat nisi gratia Dei per Iesum Christum dominum nostrum. Dicit etiam idem autor acutissimus atque doctissimus, quòd hi soli ei videantur animaduertisse, quid esset Deus, qui crediderunt eum esse animam, motu ac ratione mundum gubernantem: ac per hoc etsi nondum tenebat quod veritas habet: Deus enim verus non anima, sed animæ quoque est effector & conditor: tamen si contra præiudicia consuetudinis liber esse posset, vnum Deum colendum fateretur, atque suaderet, motu ac ratione mundum gubernantem, vt ea cum illo de hac re quæstio remaneret, quòd eum diceret esse animam, nõ potius animæ creatorem. ¶ Dicit etiã antiquos Romanos plus quàm annos centum & septuaginta deos sine simulachro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius dij obseruarentur. Cuius sententiæ suæ testem adhibet inter cætera etiam gentem Iudæam: nec dubitat eum locum ita concludere, vt dicat: qui primi simulachra deorum populis posuerunt, eos ciuitatibus suis & metum dempsisse, & errorem addidisse: prudenter existimans deos facilè posse in simulachrorum stoliditate contemni. Quod verò non ait errorem tradiderunt, sed addiderunt, iam vtique fuisse etiam sine simulachris intelligi vult errorem. Quapropter cùm solos dicit animaduertisse, quid esset Deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem: castiúsque existimat sine simulachris obseruari religionem, quis non videat quantum propinquauerit veritati? Si enim aliquid contra vetustatem tanti posset erroris, profectò & vnum Deum, à quo mundum crederet gubernari, & sine simulachro colendum esse censeret: atque in tam proximo inuẽtus facilè fortasse de animæ mutabilitate commoneretur, vt naturam potius incommutabilem, quæ ipsam quoque animam condidisset, Deum verum esse sentiret. Hæc cùm ita sint. quæcunque tales viri in suis literis multorum deorum ludibria posuerunt, confiteri ea potius occulta Dei voluntate compulsi sunt, quàm persuadere conati. Si qua igitur inde à nobis testimonia proferuntur, ad eos redarguendos proferuntur, qui nolunt aduertere de quanta & quàm maligna dæmonum potestate nos liberet singulare sacrificium tam sancti sanguinis fusi & donum spiritus impertiti.

L. VIVES.

Teleta. a TEletas.} *Suidas ait, τελετὴν esse mysteriosum sacrificium maximum & sumptuosissimum, sic nominatum, quòd in eo multa consumerentur. Est enim τελεῖν insumere, tametsi est quoque perficere: & ideo esse quibus hinc potius Teletas esse dictas placeat, ceu sint absoluta quadam sacrificia, & quibus nihil desit. Talia erant sacra Solis & lunæ, vt scribit Porphyrius, & Bacchi, & quædam expiationes, quæ libris Orphei, & Musæi continebantur, sicut Plato docet libro De republica secundo. quibus scelera non priuatorum modò, sed publicè quoque ciuitatum, & pro viuentibus, & pro vita iam functis expurgarentur per sacrificia ludósque, & omne genus oblectamentorum, quæ sacra Teletæ dicerentur. & si Plato eo loci Teletas ad solos mortuos pertinere dicit, & inde dictas, nempe à τελευτήσασι, quæ nos malis, quæ apud inferos sunt, liberent αἱ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς.*

b Ac mysteria.} *Qualia Cereris.*

c Dicit etiam antiquos Romanos. } *Plutarchus in Vita Numæ. Hic autem Romanos prohibuit existimare imaginem Dei aut hominis speciem, aut animalis habere formam. Nec fuit apud eos neque picta, neque ficta Dei prius species, sed in prioribus centum & septuaginta annis templa quidem ædificabant, sacráque tuguria erigebant, simulachrum verò nullum corporeum dicabant. Perinde atque nefas esset deterioribus meliora assimilare, neque aliter atque intelligentia deus percipi possit. Hæc ibi eadem apud Clementem, vt Eusebius Cæsariensis refert, & Dionysium Halicarnasseum, qui ait, templa esse à Numa diis erecta. negat tamen simulachra in his fuisse vlla. quòd Deum nulla specie formáve effingi posse crederet. Tarquinius Priscus vanitate & stultitia Græcarum religionum, Ethruscarúmque domi imbutus Romanos edocuit simulachra diis ponere, quòd Tertullianus subsignificat, inquiens, Age iam rebus religio profecerit. Nam & si à Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen aut simulachris aut templis res diuina apud Romanos constabat, frugi religio & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia cælo, sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & nidor ex illis, & deus ipse nusquam. Nondum enim tunc ingenia Græcorum atque Thuscorum fingendis simulachris vrbem inundauerant.*

Ad quam speciem vtilitatis principes gentium apud subiectos sibi populos falsas religiones voluerunt permanere.

CAP.

CAP. XXXII.

Dicit etiam de generationibus deorum magis ad poetas, quàm ad physicos fuisse populos inclinatos: & ideo & sexum & generationes maiores suos, id est, veteres credidisse Romanos, & eorum constituisse coniugia. Quod vtique non aliam ob causam factum videtur, nisi quia hominum velut prudentium & sapientium negotium fuit, populum in religionibus fallere: & in eo ipso non solùm colere, sed imitari etiam dæmones quibus maxima est fallendi cupiditas. Sicut enim dæmones nisi eos quos fallendo deceperint, possidere non possunt: sic & homines principes non sanè iusti, sed dæmonum similes, ea quæ vana esse nouerant, religionis nomine populis tanquam vera suadebant, hoc modo eos ciuili societati velut arctius alligantes, quo similiter subditos possiderent. Quis autem infirmus & indoctus euaderet simul fallaces, & principes ciuitatis, & dæmones?

Quòd Iudicio & potestate veri Dei omnium regum atque regnorum ordinata sint tempora.

CAP. XXXIII.

Deus igitur ille fœlicitatis autor & dator, quia solus est verus Deus, ipse dat regna terrena & bonis & malis. Neque hoc temerè & quasi fortuitu, quia Deus est, non fortuna, sed pro rerum ordine ac tempore occulto nobis, notissimo sibi: cui tamen ordini temporum non subditus seruit, sed eum ipse tanquam dominus regit, moderatórque disponit: fœlicitatem verò non dat nisi bonis.[a] Hanc enim possunt habere & non habere seruientes: possunt & non habere & habere regnantes. Quæ tamen plena in ea vita erit vbi iam [b] nemo seruiet vlli. Et ideo regna terrena & bonis ab illo dantur & malis: ne eius cultores adhuc in prouectu animi paruuli, hæc ab eo munera quasi magnum aliquid concupiscant. Et hoc est sacramentum veteris testamenti, vbi occultum erat nouum, [c] quòd illic promissa & dona terrena sunt intelligentibus, & tunc spiritalibus quamuis nondum in manifestatione prædicantibus, & quæ illis temporalibus rebus significaretur æternitas, & in quibus Dei donis esset vera felicitas.

L. VIVES.

a Hanc enim poſſunt habere.} *Idem Stoici, qui ſapientem ſuu n, etiam ſi ſeruitutem ſeruiat, liberum, dominum & fœlicem eſſe aiunt: Stultos verò, etiam ſi reges ſint, ſeruire, & eſſe miſeros.*

b Nemo ſeruiet.} *In quibuſdam codicibus duo verſus qui ſequuntur non ſunt aſcripti, hi ſcilicet: (Et ideo regna mundi huius Deus bonis & malis communiter præſtat, ne boni ea tanquàm Dei magna munera concupiſcant.) Et veriſimile eſt eſſe ſuppoſititios.*

c Quòd illic promiſſa & dona terrena.} *In vetere lege omnia quæ Deus promittebat ſeruatoribus legis erant temporalia & terrena, ſed illa erant æternorum & cœleſtium imagines.*

De regno Iudæorum, quod ab vno & vero Deo inſtitutum atque ſeruatum eſt, donec in vera religione manſerunt.

CAP. XXXIIII.

Itaque vt cognoſcerentur etiam illa terrena bona, quibus ſolis inhiant, qui meliora cogitare non poſſunt, in ipſius vnius Dei eſſe poſita poteſtate, non in multorũ falſorum, quos colẽdos Romani antea crediderunt, populum ſuum in Ægypto [a] de pauciſſimis multiplicauit, & eum inde ſignis mirabilibus liberauit. nec Lucinam mulieres illæ inuocauerunt, quando earum partus vt miris modis multiplicarentur, & gens illa incredibiliter creſceret, [b] ab Ægyptiorum perſequentium, & infantes omnes necare volentium manibus ipſe liberauit, ipſe ſeruauit. Sine dea Rumina ſuxerunt: ſine Cunina in cunis fuerunt: ſine Educa & Potica eſcam potúmque ſumpſerunt: ſine tot diis puerilibus educati ſunt: ſine diis coniugalibus coniugati: ſine cultu Priapi coniugibus mixti: ſine inuocatione Neptuni mare tranſeuntibus diuiſum patuit, & ſequentes eorum inimicos fluctibus in ſe redeuntibus obruit. Nec conſecrauerunt aliquam deam Manniam, quando de cælo manna ſumpſerunt: nec quando ſitientibus aquam percuſſa petra profudit, Nymphas lympháſque coluerunt. Sine inſanis ſacris Martis & Bellonæ bella geſſerunt, & ſine Victoria quidem non vicerunt, non eam tamen deam, ſed Dei ſui munus habuerunt. Sine Segetia ſegetes, ſine Bobona boues, mella ſine Mellona, poma ſine Pomona. Et prorſus omnia pro quibus tantæ falſorum deorum turbæ Romani ſupplicandum putauerunt,

ab vno verò Deo multò fœlicius acceperunt. Et si non in eum peccassent impia curiositate, tanquam magicis artibus seducti ad alienos deos & idola defluendo, & postremò Christum occidendo, in eodem regno, & si non spatiosiore, tamen fœliciore mansissent. Et nunc quòd per omnes ferè terras gentésque dispersi sunt, illius vnius veri Dei prouidētia est: vt quod deorum falsorum vsquequaque simulachra, aræ, luci, templa euertuntur, & sacrificia prohibentur, de codicibus eorū probetur, quemadmodum hoc fuerit tanto antè prophetarum. ne fortè cùm legeretur, in nostris, à nobis putaretur esse confictum. Iam quod sequitur in volumine sequenti videndum est, & hic dandus huius prolixitatis modus.

L. VIVES.

a De paucissimis.} *Filij Israel qui Aegyptum ingressi sunt cum eo septuaginta. Gen. 46.*

b Ab Ægyptiorum.} *Alibi sic, ab Aegyptiis persequentibus & infantes omnes necare volentibus ipse seruauit: sed sensus est idem: idcirco alia permulta, in quibus sententia non variatur, supersedeo annotare.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER QVINTVS.

Causam Romani imperij, omniúmque regnorum, nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere.

CAP. I.

QVoniam constat omnium rerum exoptandarum plenitudinem esse fœlicitatem, quæ non est dea, sed donum Dei, & ideo nullum Deum colendum esse ab hominibus, nisi qui potest eos facere fœlices. Vnde si illa dea esset, sola colenda merito diceretur. Iam consequenter videamus, qua causa Deus, qui potest & illa bona dare, quæ habere possunt etiam nō boni, ac per hoc etiam non fœlices, Romanum imperium tam magnum támque diuturnum esse voluerit. Quia enim hoc deorum falsorum illa quam colebant multitudo non fecit, & multa iam diximus, & vbi visum fuerit opportunū esse, dicemus. Causa ergo magnitudinis imperij Romani,[a] nec fortuita est, nec fatalis, secundum eorū sententiā siue opinionē, qui ea dicunt esse fortuita, quæ vel nullas causas habent, vel nō ex aliquo rationabili ordine venientes: & ea fatalia, quæ præter Dei & hominū voluntatem cuiusdam ordinis necessitate contingūt. Prorsus diuina prouidentia regna constituuntur humana. Quæ si propterea quisquā fato tribuit,[b] quia ipsam Dei volūtatem vel potestatē fati nomine appellat, sententiam teneat: linguā corrigat. Cur enim non hoc primum dicit, quod postea dicturus est, cùm ab illo quisquam quæsierit, quid dixerit fatum? Nam id homines quando audiunt, vsitata loquendi consuetudine, non intelligunt[c] nisi vim positionis syderum, qualis est quando quis nascitur,

nascitur, siue cócipitur:[d] quod aliqui alienát à Dei voluntate: aliqui ex illa etiã hoc pendere confirmãt. Sed illi, qui sine Dei voluntate decernere opinantur sydera, quid agamus, vel quid bonorũ habeamus, malorúmve patiamur, ab auribus omnium repellẽdi sunt: nõ solùm eorũ qui verã religionem tenent, sed qui deorũ qualiũcunq; licet falsorũ, volũt esse cultores. Hæc enim opinio quid aliud agit, nisi vt nullus omnino colatur, aut rogetur Deus? Cõtra quos modò nobis disputatio non est instituta, sed contra eos qui pro defensione eorum, quos deos putãt, Christianæ religioni aduersantur. Illi verò qui positionem stellarũ quodammodo decernentium qualis quisque sit, & quid ei proueniat boni, quídve mali accidat, ex Dei voluntate suspendunt, si easdẽ stellas putant habere hãc potestatem traditam sibi à summa illius potestate, vt volentes ista decernant, magnam deo faciunt iniuriam: in cuius velut clarissimo senatu, ac splendidissima curia opinãtur scelera facienda decerni: qualia si aliqua terrena ciuitas decreuisset, genere humano decernente fuerat euertenda. Quale deinde iudicium de hominum factis Deo relinquitur, quibus cælestis necessitas adhibetur, cùm dominus ille sit & syderum & hominum? Aut si nõ dicũt stellas, accepta quidẽ potestate à summo Deo arbitrio suo ista decernere: sed in talibus necessitatibus ingerendis illius omnino iussa compleri: itáne de ipso Deo sentiendum est, quod indignissimum visum est de stellarum voluntate sentire?[e] Quòd si dicuntur stellæ significare potius ista, quàm facere: vt quasi locutio quædam sit illa positio, prędicens futura, non agens: non enim mediocriter doctorũ hominum fuit ista sententia: nõ quidem ita solent loqui mathematici, vt verbi gratia dicant,[f] Mars ita positus homicidã significat: sed homicidam facit.[g] Veruntamen vt concedamus non eos vt debent loqui, & à philosophis accipere oportere sermonis regulam, ad ea prænũcianda, quæ in syderum positione se reperire putant, quî fit, quòd nihil vnquam dicere potuerunt, cur in vita geminorum, in actionibus, in euentis, in professionibus, artibus, honoribus, cæterísque rebus ad humanam vitam pertinentibus, atque in ipsa morte sit plerunque tanta diuersitas, vt similiores eis sint, quantum ad hæc attinet, multi extranei, quàm ipsi inter se gemini, per exiguum temporis interuallum in nascendo separati, in conceptu autem per vnum concubitum vno etiam momento seminati?

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN QVINTVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a NEc fortuita est, nec fatalis.} *Quoniam de fato multa disserit hoc loco Augustinus, repetam paulò altius opiniones aliquot veterũ ea de re, quò melius omnia faciliúsque intelligantur. Plato vnum posuit Deum principem parentémque caeterorum, cuius nutu legibúsque dij omnes ac ipse mundus tenerentur: ministrósque esse reliquos deos virtutésque caelestes illius conditoris huius vniuersitatis: & ab ipsis mundum certis muniis atque officiis administrari maxime Dei iussa legé que esse ineuitabiles, necessitatem appellari. Nulla vi, nulla ratione, aut arte effici posse, quo minus illa, vt constituta sunt, perficiantur: vnde est illud ab ipso vsurpatum: Necessitati ne deos quidẽ resistere, quae verò ab astris geruntur, talia interdum esse, vt euitari sapientia, industria, labore queant, in quo sita est fortuna: quae verò certis causis progrederentur, ac permanerent fixa, id dici fatum, quod tamen necessitatem non afferat electionis. Est enim multum in nostra manu situm, quid optemus, quid inceptemus: sed vbi incepimus, reliqua sunt fati: vt integrum fuit Laio, quemadmodum Euripides dicit, gignere filium. At vbi genuit, patienda illi fuerunt, quae erant ab Apolline praedicta. Haec inuolucris, vt alia pleraque, significat Plato in postremo De rep. tres enim Parcas Necessitatis filias in caelis ponit. Lachaesis praeconium hoc esse ad animas in vitam venturas scribit, vt non sit daemon eas sortiturus, sed contra illas potius daemonem electuras. Eligentis verò forè culpam omnem si quid acciderit, Deum prorsus inculpatum futurum, ita sparsisse Lachesis in sortes. Epicurus haec omnia ridet, omniáque casu fortuito sine vllis causis contingere arbitratur: aut si sunt vllae causae, non esse praeter declinationem atomi. Fortunam Platonici statuunt in causis tum ambiguis, & quae aliter contingere possunt, tum etiam obscuris incertísque, de quibus reddi nequit ratio, cur sic potius actum est quicquam, quàm secus: ita non habet nullas fortuna causas, sed vel mutatu faciles, vel ignotas. Aristoteles explicatius secundo libro De naturali auditione: & caeteri Peripatetici, inter quos Alexander Aphrodisiensis: Fortuita sunt, inquit, quorum finis non est ab agente actioni praestitutus: vt si quis fodiens, quo pinguescat humus reperit thesau-*

Fatũ quid

Parcae

Fortuna

thesaurum, fortuna est: quòd non hoc ille agebat, vt aurum inueniret, si etiam terra vberior redditur, cum fortuitò consequitur, & quod non est fortuitum. Itaque in non fortuitis exitus est, quem agens intenderat, in fortuitis præter spem ac opinionem. Vulgus Fortunam vocat cæcam, temerariam, sine causa vlla, incertam, insanam, brutam, vt inquit Pacuuius: & fatum cum necessitate coniunctum statuunt, ac tale, vt non modò in cæteros deos, sed ipsum quoque principem omnium & fatalium legum conditorem Iouem, ius ac potestatem habeat. Quod indicat versiculus ille, Quod fore paratum est, id summum exuperat Iouem. Poetæ id confirmant. Nam apud eorum principem Homerum lamentatur Iupiter, quòd charum sibi filium Sarpedona, quem fata cogerent mori, eripere à morte non posset: & Neptunus quòd reditum Vlyssis in patriam impedire non posset, vt Cyclopem filium vlcisceretur: quoniam fatis decretum erat illum in Ithacam rediturum: & apud Ouidium idem Iupiter:

Tu sola insuperabile fatum
Nata mouere putas. Et post:
Quæ neque concursum cæli, nec fulminis iram,
Nec metuunt vllas tuta atque æterna ruinas.

Fuere qui nihil fortuitum vellent, sed omnia certa, fixa, immutabilia: vt Democritus, Empedocles, Heraclitus, & hos plerique de multitudine sunt secuti, sicut Epicurum plurimi. Vtranque opinionem Lucanus explicuit libro 2.

Siue parens rerum primum informia regna,
Materiámque rudem flamma cedente recepit,
Finxit in æternum causas quæ cuncta coercet,
Se quoque lege tenens & secula iussa ferentem,
Fatorum immoto diuisit limite mundum.
Siue nihil positum est, sed sors incerta vagatur,
Fertque refertque vices, & habent mortalia casum.

Fortuna sæpe pro fato ipso sortéque rerum vtuntur: quæ cum ex animi sententia procedit, nominatur fœlicitas: cùm secus, infœlicitas. Hæc nunc alio suis locis.

b Quia ipsam Dei voluntatem.} *De hoc post paulùm.*

c Nisi vim positionis syderum.} *Ibi esse fata, Plato, Stoici, & cæteri propè philosophi existimarunt, Chaldæos ac Aegyptios secuti, quibus omnis mathematicorum manus suffragata est.*

d Quod aliqui alienant.} *Alij dicunt diuersam esse syderum constitutionem à voluntate Dei, vt qui volunt omnia regi ab astris, Deum non prospicere rebus nostris. Et qui etiam si curent dij humana, tamen*

astra suum quoque exercere in nos regnum, vt Manilius, & Firmicus, & poetæ sæpe. Alij dicunt hos cursus astrorum subditos esse Deo præpotenti, & principi naturæ, vt Plato, & Stoici, nihilque esse aliud eorum efficientiam quàm leges Dei.

e Quòd si dicuntur stellę significare potius. } *Origenes in Commentariis super Genesin illo loco, Sint luminaria cæli in signa, significare dicit sydera, non causas esse. Sunt enim, inquit, velut apertus quidam liber, omnia futura in se scripta continens. Quod vel ex eo argui potest, quòd sidera plerunque significant, quæ præterierunt at qui horum causæ nequirent esse: cæterum liber hic legi ab humanis ingeniis nulla vi potest. Origenem Plotinus est secutus, qui astra negat facere, sed significare. Seneca de astris loquens, Effectus rerum omnium, aut mouent, aut notant, sed siue quod euenit faciant, quid immutabilis rei notitia proficiet? siue significant, quid refert prouidere, quod euitare non possis. Sic ille.*

Mars sidus f Mars ita positus. } *Mars sydus est ardens, violentum, cruentum. Firmicus libro tertio, Martem in septimo ab horoscopo loco partiliter constitutum, id est, in occasu, maxime mala & immensa pericula scribit decernere, facere scilicet homines homicidas, sceleratos, facinorosos.*

g Veruntamen vt concedamus. } *Alludit ad id quod in libello De fato dicit de Chrysippo Cicero, qui volebat mathematicos docere, quemadmodum in arte sua essent locuturi.*

De geminorum simili dissimilique valetudine.

CAP. II.

a Icero dicit Hippocratem nobilissimum medicum scriptum reliquisse, quosdam fratres cùm simul ægrotare cœpissent: & eorum morbus eodem tempore ingrauesceret, eodem leuaretur, geminos suspicatum. [b] Quos Possidonius Stoicus multum astrologiæ deditus, eadem constitutione astrorum natos, [c] eadémque conceptos solebat asserere. Ita quod medicus pertinere credebat ad simillimam temperiem valetudinis: hoc philosophus astrologus ad vim constitutionémque sydérum, quæ fuerat quo tempore concepti natíque sunt. In hac causa multo est acceptabilior, & de proximo credibilior coniectura medicinalis: quoniam parentes vt erant corpore affecti dum concumberent, ita primordia conceptorum affici potuerunt vt consecutis ex materno corpore prioribus incrementis paris valetudinis nascerentur: deinde in vna domo eisdem alimentis nutriti, vbi aërem, loci positionem, & vim aquarum, plurimum valere ad corpus, vel bene vel male accipiẽdum medicina

cina testatur: eisdem etiam exercitationibus assuefacti tam similia corpora gererent, vt etiam ad ægrotãdum vno tempore eisdémque causis similiter mouerentur. Constitutionem verò cæli ac syderum, quæ fuit quando cõcepti siue nati sunt, velle trahere ad istam ægrotandi parilitatem, cùm tam multa diuersissimi generis diuersissimorum affectuum, & euentuum eodem tempore in vnius regionis terra eidẽ cælo subdita, potuerunt concipi & nasci: nescio cuius sit insolentiæ. [d] Nos autem nouimus geminos non solùm actus & peregrinationes habere diuersas, verumetiam dispares ægritudines perpeti. De qua re facillimam, quantum mihi videtur, rationem redderet Hippocrates, [e] diuersis alimentis & exercitationibus, quæ nõ de corporis temperatione, sed de animi voluntate veniunt, dissimiles eis accidere potuisse valetudines. Porrò autem Possidonius vel quilibet fatalium syderũ assertor, mirum si potest hic inuenire quid dicat, si nolit imperitorum mentibus in eis quas nesciũt, rebus illudere. Quod enim conantur efficere de interuallo exigui temporis, quod inter se gemini dum nascerentur, habuerunt propter cæli particulam, vbi ponitur horæ notatio, [f] quam horoscopum vocant, aut non tantũ valet, quanta inuenitur in geminorum voluntatibus, actibus, moribus, casibúsque diuersitas: aut plus etiã valet, quàm est geminorum vel humilitas generis eadem, vel nobilitas: cuius maximam diuersitatem non nisi in hora qua quisque nascitur, ponũt. Ac per hoc si tam celeriter alter post alterum nascitur, vt eadẽ pars horoscopi maneat: cuncta paria quæro, [g] quæ in nullis possunt geminis inueniri. Si autem sequentis tarditas horoscopum mutat, [h] parentes diuersos quæro, quos gemini habere non possunt.

L. VIVES.

a Cicero dicit Hippocratem. } *Vbi hoc dicat Cicero non memini me legisse, & tamen suspicor fuisse in libello De fato: quem qui attentius inspexerit, inueniet mutilum lacerúmq;, & plenum mendarum ad ætatem nostram peruenisse.*

b Quos Possidonius Stoicus. } *Rhodius fuit, ibíque docuit, Romam quoque venit, discipulus & successor Panætij. Cicero.* Possidonius

c Eadémque conceptos. } *Nõ enim minoris refert, qua sit quis conceptus hora, quàm qua natus.*

d Nos autem nouimus geminos. } *Quales etiam fuerant Procles & Cyrestens Lacedæmoniorum reges. Cicero secundo De diuinatione,*

e Diuersis alimentis & exercitationibus. } *Hanc esse dicit Ptolemaus primo τῶν ἀποτελεσμάτων, vnam ex causis cur iudicare nequeat de partu astrologus.*

Horoscopus f Quam horoscopum. } *Est ὡροσκόπος hora inspectio. estque ea pars signiferi, quæ supra nostrum hemisphærium ascendit, cùm quid contingit. Vertitur enim perpetuo zodiacus ille circulus, sempérque aliqua eius portio nobis oritur, contraria occidit: aliæ alias cæli plagas regionésque obtinent.*

g Quæ in nullis possunt ge. } *Quintilianus in Geminis languentibus: Nihil in rebus humanis voluit esse natura tam simile, quod non aliqua proprietate secerneret. Quid refert an ex eisdem prima illa deorum corporum animorúmque compago seminibus oriatur? sibi quisque firmatur, sibi quisque componitur, & duo pluresve fratres nascuntur fato singulorum.*

h Parentes diuersos. } *Cur non sint riui idem, cùm sit fons idem.*

De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assumpsit in quæstione geminorum.

CAP. III.

Frustra itaque affertur nobile illud commentum de figuli rota, [a] quod respondisse ferunt Nigidium hac quæstione turbatum, [b] vnde & Figulus appellatus est. Dum enim rotam figuli vi quanta potuit intorsisset, currente illa bis numero de atramento tanquam vno eius loco summa celeritate percussit: deinde inuenta sunt signa, quæ fixerat desistente motu, non paruo interuallo in rotæ illius extremitate distantia. [c] Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate, etiam si alter post alterum tanta celeritate nascatur, quanta rotam bis ipse percussi, in cæli spatio plurimum est. Hic sunt, inquit, quæcunque dissimillima perhibentur in moribus, casibúsque geminorum. [d] Hoc figmentum fragilius est quàm vasa quæ illa rotatione finguntur. Nam si tam multum in cælo interest, quod constellationibus comprehendi non potest, vt alteri geminorum hereditas obueniat, alteri non obueniat: cur audent cæteri, qui gemini non sunt, cùm inspexerint eorum constellationes, talia pronuntiare, quæ ad illud secretum pertinent, quod nemo potest comprehēdere, & momentis annotare nascentium? Si autem propterea talia dicunt in aliorum genituris: quia hæc ad productiora spatia temporum pertinent: momenta verò illa partium minutarū,

quæ

quę inter se gemini possunt habere nascentes, rebus minimis tribuuntur, de qualibus mathematici non solent consuli. Quis enim consulat, quãdo sedeat, quando deambulet, quando, vel quid prandeat? Nunquid ista dicimus, quando in moribus, operibus, casibúsque geminorum plurima, plurimúmque diuersa monstramus?

L. VIVES.

a Qvod respondisse ferunt Nigidium. } *P. Nigidius Figulus honestiss. familia natus, ad praeturam usque peruenit, summo vir ingenio, cum aliarum disciplinarum callentissimus fuit, ita vt cum M. Varrone, cuius propemodum aequalis erat, conferretur, tum verò maximè matheseos. In philosophia Pythagoricos aemulabatur. Meminit eius plerunque Cicero. Suetonius in Augusto narrat Nigidium comperta hora genituræ Octauij praenunciasse dominum terrarum orbi genitum. Lucanus libro primo:* *Nigidius Figulus*

At Figulus cui cura deos secretáque cæli,
Nosse fuit, quem non stellarum Aegyptia Memphis
Aequaret visu, numerísque mouentibus astra.

b Vnde & Figulus appellatus est. } *Hic fuit Figulus gente Nigidiorum: nam fuerunt & alij Figuli honoratiore gente, nempe Martia, quorum vnus fuit Cos. cum L. Iulio Cæsare, duobus annis ante Ciceronem consulem. Fuit & alius Cos cum Nasica, sed abrogatus magistratu, quia creatus aduersis auspicijs.*

c Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate. } *Quintilianus in Geminis languentibus: Quantum putas interfuisse temporis, dum primum vteri pondus egeritur, dum parum per exonerata vitalia altero rursus homine laxantur. Breue fortaßis exiguúmque videatur mortalibus oculis, sed si mente perspicere velis orbis huius vastitatem, scies multum esse, quod inter duas transcurrit animas.*

d Hoc figmentum fragilius est. } *Hoc vnicum Nigidij responsum, quod mathematicis omnibus subtilißimum est visum, omnia Genethliacorum scita, placita, promissa euertit. Si enim tam breui temporis momento mutantur omnia, vt non diuersa modò, sed aduersa quoque fiant, quis vnquam de nato puero poterit aliquid prædicere, cùm momentum illud, vel quo conceptus, vel quo natus est, nemini poßit esse certum. Itaque etiam si detur multum in nos virium potestatísque habere sydera, tamen illud quicquid esset, hominibus incomprehensibile esset: cùm momenta, in quibus astrorum positus necesse*

necesse est collocare, certo deprehendi non possint, & syderum incitatissimus cursus tarditatem nostræ considerationis anteuertat. Hoc argumentum cùm contra se suamque artem Iulius Firmicus propofuisset, homo nugatoriæ loquacitatis, pollicitus se soluturum, postquam satis in locu se communibus iactasset, solo silentio dissoluisse sibi visus est, arbitratus suffusum ob oculos mentémque lectoris tornata sua dictione puluerem, inductámque aduersarij argumenti obliuionem, sed nec ipse, nec quisquam Chaldæorum ab eo sese explicabit. Irretit se diuus Thomas similibus minutis, & temporis, & loci: opusculo namque quod De fato inscripsit, propterea esse geminis varia ingenia dicit, quod in locis maternis non eodem momento totum semen recipitur. Tum etiam centrum cordium amborum geminorum, cùm non sit idem, sed varia variisque in locis esse quoque orizontes varios necessum est. Primum quantula est illa mora partium seminis? quantulum illud interstitium cordium? vt ea res totam naturam hominum mutet. Ergo non satis erit ad mathematicum attulisse natum esse aliquem Valentiæ, vel Lutetiæ: sed in quo vico, in quo cubiculo, in qua cubiculi parte. Verùm hisce de rebus alio in opere disputabo fusius, docebóque homines nihil spei, nihil fidei vanis istis & superstitiosis adhibere rebus, sed totos ab vno Deo seruatoréque nostro Christo Iesu pendere: in illo solo sita esse fata omniũ, ab illo solo petenda.

Iulius Firmicus

De Esau & Iacob geminis, multum inter se morum & actionum qualitate disparibus.

CAP. IIII.

a Nati sunt duo gemini antiqua patrum memoria, vt de insignibus loquar, sic alter post alterum, vt posterior plantam prioris teneret. Tanta in eorum vita fuerunt moribúsque diuersa, tanta in actibus disparilitas, tanta in parentum amore dissimilitudo, vt etiam inimicos eos inter se faceret ipsa distantia. Nunquid hoc dicitur, quia vno ambulante, alius sedebat: & alio dormiente, alius vigilabat, alio loquente, alius tacebat: quæ pertinent ad illas minutias, quæ non possunt ab eis comprehendi, qui constitutionem syderum, qua quisque nascitur, scribunt, vnde mathematici consulantur? b Vnus duxit mercenariam seruitutem, alius non seruiuit: vnus à matre diligebatur, alius non diligebatur: vnus honorem, qui magnus apud eos habebatur, amisit, alter adeptus est. Quid de vxoribus, quid de filiis, quid de rebus, quanta diuersitas?

L. VI-

L. VIVES.

a Nati sunt duo.} *Esau & Iacob ex Isaac & Rebecca. Ge. 25.*
b Vnus duxit. } *Iacob Laban socero seruiuit propter Rachel. Erat & Rebeccæ matri charissimus, prærip uitque fratri Esau benedictionem, qua nihil erat vel honorificentius eo tempore, vel vtilius.*

Quibus modis conuincantur mathematici vanam scientiam profiteri.

CAP. V.

Si ergo hæc ad illas pertinent minutias temporum, quæ inter se habent gemini, & constellationibus non ascribuntur, quare aliorum constellationibus inspectis ista dicuntur? Si autem ideo dicuntur, quia non ad minuta incomprehensibilia, sed ad temporum spatia pertinent, quæ obseruari notaríque possunt: quid hic agit rota illa luti figuli, nisi vt homines luteum cor habentes in gyrum mittantur, ne Mathematicorum vaniloquentia conuincatur? Quid denique idem ipsi, quorum morbum eodem tempore grauior leuiórque apparebat amborum, medicinaliter inspiciens Hippocrates, geminos suspicatus est? Nónne satis istos redarguunt, qui volunt syderibus dare, quod de corporum simili temperatione veniebat? Cur enim similiter eodémque tépore non alter prior, alter posterior ægrotabànt, sicut nati fuerant: quia vtiq; simul nasci ambo non poterant? aut si nihil momenti attulit, vt diuersis temporibus ęgrotarent, quòd diuersis temporibus nati sunt: quare tempus in nascendo diuersum ad aliarum rerum diuersitates valere contendunt? Cur potuerunt diuersis temporibus peregrinari, diuersis temporibus ducere vxores, diuersis temporibus filios procreare: & multa alia, propterea quia diuersis temporibus nati sunt, & non potuerũt eadem causa diuersis etiam temporibus ægrotare? Si enim dispar nascendi mora mutauit horoscopum, & disparilitatem intulit cæteris rebus; cur illud in ægritudinibus mansit, quod habebat in temporis æqualitate conceptus? Aut si fata valetudinis in conceptu sunt, aliarum verò rerum in ortu esse dicuntur, non deberent inspectis natalium constellationibus de valetudine aliquid dicere, quando eis inspicienda conceptionalis hora non datur? Si autem ideo prænunciant ægritudines, non inspecto conceptionis horoscopo: quia indicant eas momenta nascentium, quomodo dicerent cuilibet eorum geminorum ex natiuitatis hòra, quando ægrotaturus esset, cùm & alter qui non habebat eandem

horam natiuitatis neceſſe haberet pariter ægrotare? Deinde quæro, ſi tanta diſtantia eſt temporis in natiuitate geminorum, vt per hanc oporteat eis conſtellationes fieri diuerſas, propter diuerſum horoſcopum: [a] & ob hoc diuerſos omnes cardines, vbi tanta vis ponitur, vt hinc etiam diuerſa ſint fata: vnde hoc accidere potuit, cùm eorum conceptus diuerſum tempus habere non poſſit? Aut ſi duorum vno momento temporis conceptorum potuerunt eſſe ad naſcendum fata diſparia, cur non & duorum vno momento temporis natorum poſſint eſſe ad viuendum atque moriendum fata diſparia? Nam ſi vnum momentum quo ambo concepti ſunt non impediuit, vt alter prior, alter poſterior naſceretur: cur vno momento ſi duo naſcuntur, impediat aliquid, vt alter prior, alter poſterior moriatur? Si conceptio momenti vnius diuerſos caſus in vtero geminos habere permittit: cur natiuitas momenti vnius non etiam quoſlibet duos in terra diuerſos caſus habere permittat? Ac vt omnia huius artis vel potius vanitatis commenta tollantur, quid eſt hoc quod vno tempore, vnò momento, ſub vna eadémque cæli poſitione concepti diuerſa habent fata, quæ illos perducant ad diuerſarum horarum natiuitatem: & vno momento temporis, ſub vna eadémque cæli poſitione, de duabus matribus duo pariter nati, diuerſa fata habere non poſſunt, quæ illos perducant ad diuerſam viuendi vel moriendi neceſſitatem? An cõcepti nondum habent fata, quæ niſi naſcantur, habere non potuerunt? Quid eſt ergo quod dicunt, ſi hora conceptionalis inueniatur, multa ab iſtis dici poſſe diuinitus? Vnde etiã illud à nonnullis prædicatur, quòd quidam ſapiens horam elegit, qua cum vxore cocũberet, vnde filium mirabilem gigneret. Vnde poſtremò & hoc eſt, quod de illis pariter ægrotantibus geminis Poſſidonius magnus aſtrologus, idémque philoſophus reſpondebat: ideo fieri, quòd eodem tempore fuiſſent nati, eodémque concepti. Nam vtique propter hoc addebat conceptionem, ne diceretur ei non ad liquidum eodem tempore potuiſſe naſci, quos conſtabat omnino eodem tempore fuiſſe conceptos: vt hoc quod ſimiliter ſimúlque ægrotabant, nó daret de proximo pari corporis temperamento, ſed eandem quoque valetudinis parilitatem ſydereis nexibus alligaret. Si igitur in conceptu tanta vis eſt ad æqualitatem fatorum, non debuerũt naſcendo eadem fata mutari. Aut ſi propterea

mutantur

mutantur fata geminorum, quia temporibus diuerſis naſcuntur, cur non potius intelligamus iam fuiſſe mutata, vt diuerſis temporibus naſcerentur. Itáne non mutat fata natiuitatis voluntas viuentium, cùm mutet fata conceptionis ordo naſcentium?

L. VIVES.

a ET ob hoc diuerſos omnes cardines. } *Cardines aſtrologi ponunt in genituris præcipuos quatuor: Horoſcopum, quod eſt Oriens ſignum, aduerſum huic Occidens, quòd ab horoſcopo diſtat partibus ſeu gradibus clxxx. per diametrum: Meſuranium, ſiue medium cæli inter horoſcopum & occaſum: Medium huic aduerſum imum cælum, Græcè ſic: ἀνατολὴ, δύσις, μεσουράνημα, ὑπόγειον. Adduntur & quatuor alij cardines in 2.6.8.12. ab horoſcopo ſignis, qui cardines ſignificant deum, deam, bonam fortunam, & bonum dæmonem, Græcè θεὸν. θεὰν, ἀγαθὴν τύχην, ἀγαθοδαίμονα. Cardines nihil aliud ſunt, quàm cæleſtia ſigna, quæ ad iudicandum ſpectantur, quorum primus eſt horoſcopus: ab illo cæteri numerantur. Cardo horoſcopi eſt vitæ, ſecundus pecuniæ vel ſpei, tertius fratrum, quartus parentum, quintus filiorũ, ſextus valetudinis, ſeptimus coniugis, octauus mortis. Hæc ex nugis Materni. Manilius lib. 2. diuerſa tradit. Sed quantum ad rem attinet, de cardinibus ſatis dictum eſt.*

De geminis diſparis ſexus. CAP. VI.

QVanquam & in ipſis geminorum conceptibus, vbi certè amborum eadem momenta ſunt temporum, ſæpe fit, vt ſub eadem cõſtellatione fatali alter concipiatur maſculus, altera fœmina. Nouimus geminos diuerſi ſexus: ambo adhuc viuunt, ambo ætate vigent adhuc. Quorum cùm ſint inter ſe ſimiles corporum ſpecies, quantum in diuerſo ſexu poteſt: inſtituto tamen & propoſito vitæ ita ſunt diſpares, vt præter actus quos neceſſe eſt à virilibus diſtare fœmineos, ille [a] in officio comitis militat, & à ſua domo penè ſemper peregrinatur: ille de ſolo patrio, & de rure proprio non recedit. Inſuper quod eſt incredibilius, ſi aſtralia fata credantur: non autem mirum ſi voluntates hominum, & Dei munera cogitentur. Ille coniugatus, illa virgo ſacra eſt: ille numeroſam prolem genuit, illa nec nupſit. At enim plurimum vis horoſcopi valet. Hoc quàm nihil ſit, iam ſatis diſſerui. Sed qualecunque ſit, in ortu valere dicunt. Nunquid & in conceptu, vbi & vnum concubitum eſſe manifeſtum eſt? [b] Et tanta naturæ vis eſt, vt cùm conceperit

fœmina deinde alterum concipere omnino non poſſit. Vnde neceſſe eſt, eadem eſſe in geminis momenta conceptus. An fortè quia diuerſo horoſcopo nati ſunt, aut ille in maſculum dum naſcerentur, aut illa in fœminam commutata eſt? Cùm igitur non vſquequaque abſurde dici poſſit ad ſolas corporum differentias afflatus quoſdam valere ſydereos, ſicut in ſolaribus acceſſibus & deceſſibus videmus etiam ipſius anni tempora variari, & lunaribus incrementis atque decrementis augeri, & minui quædam genera rerum: ſicut echinos, & conchas,[c] & mirabiles æſtus Oceani: non autem & animi voluntates poſitionibus ſyderum ſubdi: nunc iſti cùm etiam noſtros actus inde religare conantur, admonent vt quæramus, vnde nec in ipſis quidem corporibus eis poſſit ratio iſta conſtare. [d] Quid enim tam ad corpus pertinens, quàm corporis ſexus? Et tamen ſub eadem poſitione ſyderum diuerſi ſexus gemini concipi potuerunt. Vnde quid inſipientius dici aut credi poteſt, quàm ſyderum poſitionem, quæ ad horam conceptionis eadem ambobus fuit, facere non potuiſſe; vt cum quo habebat eandem conſtellationem, ſexum diuerſum à fratre non haberet: & poſitionem ſyderum, quæ fuit ad horam naſcentium facere potuiſſe, vt ab eo tam multum virginali ſanctitate diſtaret?

L. VIVES.

Comes a IN officio comitis. } *Comitis nomen, quæ eſt dignitas, inauditum eſt priſcis, à recentibus inuentum. Marcellinus Ammianus meminit lib. 14. Nebridij comitis Orientis, & Gerontij comitis Magnentianæ partis, & libro 16. Vrſuli comitis largitionum, & libro 21. Philagrij comitis Orientis. Haud facilè dixerim, an iſti comites ſint, quos Græci dicunt ἀκολύθους, qui hærebant perpetuò in comitatu principis.*

Animalia ſuperfœtantia b Et tanta naturæ vis eſt. } *Ex animalibus lepus & daſypus ſoli ſuperfœtant, vt Ariſtoteles & Plinius perhibent, ita vt concepto vno fœtu, & in vtero adhuc exiſtente, alter concipiatur. In muliere, inquit Ariſtoteles lib. Hiſtor. animalium ſeptimo, raro contingit vt ſuperfœtet: ſed contigit tamen, & vitales naſcuntur, cùm paululum temporis inter duos conceptus interceſſit, quomodo Herculem & Iphiclem procreatos eſſe fabulantur. Fuit & adultera, quæ alterum marito, alterum adultero ſimilem eodem partu adiderit. Hæc & alia ibidem Ariſt. & Plin. lib. 7. quæ ſunt rara exempla. Et ſi quis vellet contendere, cogi non poſſet, vt ſuperfœtatione confiteretur illos*

fœtus

fœtus esse generatos, tametsi non ignoro Erasistratum nobilem arte medica dicere, geminos omnes super fœtatione gigni, multos geminos eodem modo quidam Stoicorum sunt autores. Hippon verò & Empedocles vno coitu multitudine seminis prouenire geminos existimant. Asclepiades seminis non abundantiæ, sed vi ac virtuti id tribuit.

c Et mirabiles æstus Oceani.} *Bene mirabiles, quorũ nemo adhuc verã causam ad liquidũ deprehendit siue gemini diurni incrementi, siue gemini menstrui, quas nautæ aquas viuas vocant plena luna & in coitu.* **Oceani æstus**

d Quid enim tam ad corpus pertinẽs.} *Reliqua enim in omni genere animalium vir & fœmina congruunt, præterquàm ratione illa generandi, in qua est sexus: vt vir sit, qui in alio possit ex se generare: fœmina verò, quæ ex alio in se: ideo versas in viros fœminas produnt multi.*

De electione diei quo vxor ducitur, quóve in agro aliquid plantatur aut seritur.

CAP. VII.

IAm [a] illud quis ferat, quòd in eligendis diebus noua quædam suis actibus fata moliuntur? Non erat videlicet ille natus, vt haberet admirabilem filium, sed ita potius, vt contemptibilem gigneret: & ideo vir doctus elegit horam qua misceretur vxori. Fecit ergo fatum quod non habebat, & ex ipsius fato cœpit esse fatale, quod in eius natiuitate non fuerat. O stultitiam singularem, eligitur dies vt ducatur vxor. Credo propterea, quia potest in diem non bonum, nisi eligatur incurri, & infœliciter duci. [b] Vbi est ergo quod nascenti iam sydera decreuerunt? An potest homo quod ei iam constitutum est diei electione mutare: & quod ipse in eligendo die constituerit, non poterit ab alia potestate mutari? Deinde si soli homines, non autem omnia quæ sub cælo sunt constellationibus subiacent, [c] cur alios eligunt dies accommodatos ponendis vitibus vel arboribus, vel segetibus: alios dies pecoribus, vel domandis, vel admittendis maribus, quibus equarum vel boum fœtentur armẽta, & cætera huiusmodi? Si autem propterea valent ad has res dies electi, quia terrenis omnibus corporibus, siue animantibus, siue non animantibus, secundùm diuersitates temporalium momentorum, & syderum positio dominatur: considerent quàm innumerabilia sub vno temporis puncto, vel nascantur, vel oriantur, vel inchoëntur: & tam diuersos exitus habeant, vt istas obseruationes cuiuis pueo r ridẽdas esse per-

ſuadeant. Quis enim eſt tam excors, vt audeat dicere, omnes arbores, omnes herbas, omnes beſtias, ſerpentes, aues, piſces, vermiculos, mome͂ta naſce͂di, ſingillatim habere diuerſa? Solent tamen homines ad tenta͂dam peritiam mathematicorum afferre ad eos conſtellationes mutorum animalium, quorum ortus propter hanc explorationem domi ſuæ diligenter obſeruant, eóſque mathematicos pręferunt cæteris, qui conſtellationibus inſpectis dicunt non eſſe hominem natum, ſed pecus. Audent etiam dicere quale pecus, vtrum aptum lanicio, an vectationi, an aratro, an cuſtodiæ domus. Nam & ad canina fata tentantur, & cum magnis admirantium clamoribus iſta reſpondent. Sic deſipiunt homines, vt exiſtiment cùm homo naſcitur, cæteros rerum ortus ita inhiberi, vt cum illo ſub eadem cæli plaga nec muſca naſcatur. Nam ſi hanc admiſerint, procedit ratiocinatio, quæ gradatim acceſſibus modicis eos à muſcis ad camelos elephantóſque perducat. Nec illud volunt aduertere, quòd electo ad ſeminandum agrum die, tam multa grana in terram ſimul veniunt, ſimul germinant, extorta ſegete ſimul herbeſcunt, pubeſcunt, flaueſcunt, & tamen inde ſpicas cæteris coæuas, atque, vt ita dixerim, congerminales alias rubigo interimit, alias aues depopulantur, alias homines auellunt? Quomodo iſtis alias conſtellationes fuiſſe dicturi ſunt, quas tam diuerſos exitus habere conſpiciunt? An eos pœnitebit his rebus dies eligere, eáſque ad cæleſte negabunt pertinere decretum, & ſolos ſyderibus ſubdent homines, quibus ſolis in terra Deus dedit liberas voluntates? His omnibus conſideratis, non immerito creditur, [d] cùm aſtrologi mirabiliter multa vera reſpondent, [e] occulto inſtinctu fieri ſpirituum non bonorum, quorum cura eſt has falſas & noxias opiniones de aſtralibus fatis inſerere humanis mentibus atque firmare, non horoſcopi notati & inſpecti aliqua arte, quæ nulla eſt.

L. VIVES.

a IAm illud quis ferat.} *Scribunt De electionibus aſtrologi, ſicut Haly, Abenragel, & Meſſalach libro in id dicato. Haly interpres Ptolemai, vt ſcribit Ioannes Picus, friuolam eſſe atque inefficacem hanc partem aſtrologiæ aſſerit.*

b Vbi eſt ergo quod naſcenti.} *Si ad id quod aggrederis aduerſam habes natalem conſtitutionem, nihil proderit auſpicatio, ex ſententia Ptolemai. Picus aduerſus aſtrologos lib. 2. de hac re paulò plura,*

tametſi

tametsi summam argumentorum August. hic attingit.

c Cur alios eligunt dies.} *Vetustiss. omnium Hesiodus ἐν ἡμέραις, dies lunæ annique operibus rusticis faciendis distinxit. Hunc secuti sunt Græci & Latini barbarique scriptores agricolationum: Democritus & hunc æmulatus Vergilius, Cato senior, Varro, Columella, Palladius, Plinius.* *Hesiodus Rei rustica scriptores*

d Cùm astrologi mirabiliter multa.} *Necesse est aliquando collimet, qui frequenter iaculatur: falsa mathematicorum responsa pauci recordantur, vera celebrantur pro admirabilibus.*

e Et occulto instinctu.} *Idem Augustinus 2. super Genesin, ad literam, & 2. De doctrina Christiana: Sunt, inquit, hæc astrorum indicia ex pactis cum dæmonibus, & instinctu eorum occultissimo, quem nescientes humanæ mentes patiuntur. Illéque est fortunatior in prædicendo, qui fauentiorem habet dæmonem, magísque propicium.*

De his qui non astrorum positionem, sed connexionem causarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant.

CAP. VIII.

Vi verò non astrorum constitutionem, sicuti est cùm quidque concipitur vel nascitur, vel inchoatur, [a]sed omnium connexionem seriémque causarum, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant: non multum cum eis de verbi controuersia laborandum atque certandū est: quando quidem ipsum causarum ordinem & quandam connexionem Dei summi tribuunt voluntati & potestati, qui optimè & verissimè creditur, & cuncta scire antequam fiant, & nihil inordinatum relinquere: à quo sunt omnes potestates, quamuis ab illo non sint omnium voluntates. Ipsam itaque præcipuè Dei summi voluntatem, cuius potestas insuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatum sic probatur. [b] Annei Senecæ sunt, nisi fallor, hi versus:

Duc me summe pater, alti dominator Olympi,
Quocunque placuerit. nulla parendi mora est.
Adsum impiger: fac nolle, comitabor gemens:
Malúsque patiar facere quod licuit bono.
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Nēpe euidentissimè hoc vltimo versu ea fata appellauit, quā suprà dixerat summi patris voluntatem, cui se paratū obedire dicit, vt volēs ducatur, ne nolēs trahatur: quoniam scilicet ducunt volentē fata, nolentē trahunt. [c]Illi quoq; versus Homerici huic sententiæ suffragantur, quos Cicero in Latinū vertit,

Tales sunt hominum mentes, qualis pater ipse
Iupiter auctiferas lustrauit lumine terras.

Nec in hac quæstione autoritatem haberet poetica sententia. Sed quoniã Stoicos dicit, vim fati asserentes, istos ex Homero versus solere vsurpare, nõ de illius poetæ, sed de istorũ philosophorũ opinione tractatur, cùm per istos versus quos disputationi adhibẽt, quàm de fato habẽt, quid sentiãt esse fatũ, apertissimè declaratur, quoniã Iouem appellant, quèm summum Deum putant, à quo connexionem dicunt pendêre fatorum.

L. VIVES.

Fatũ quid Stoicis

a SEd omnium connexionem, seriémq. causarum. } *Cicero 1. De diuinat. ex sententia Stoicorum: fieri igitur omnia fato ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Græci εἱμαρμένην, id est, ordinem seriémque causarum, cũ causa causam ex se gignat. Ea est ex omni æternitate fluens veritas sempiterna. Chrysippus apud Gell. fatum dicit esse* φυσικὴν σύνταξιν τῶν ὅλων ἐξ ἀϊδίου τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, καὶ ἀμεταβλήτου οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς. *id est, Naturalem compositionem rerum omnium iam inde ab æternitate aliarum ex aliis nascentium, esséque immutabilium eiusmodi complicationem.*

b Annei Senecæ. } *Libro Epistolarum decimooctauo, versus sunt ex Cleanthe Stoico, Latini facti à Seneca: senarij omnes, sed primus parum correctè legitur vulgò. Ratio versus melius constaret, si sic diceretur:*

Duc me parens, celsique dominator poli.

In exemplari Coloniensi est: Duc summe pater, altíque dominator poli. Non omnino malè. In duobus partibus locis primus sunt tribrachi: quos recipit hoc genus carminis etiam exactius, nedum illud licentiosum comicum aut tragicum. Idem Seneca libro tertio De beneficiis, de Deo loquens: Hunc eundem & fatum si dixeris, non errabis. Nanque fatum nihil aliud est, quàm series implexa causarum. Ille est prima omnium causa, ex qua cætera pendent. Eadem est communis omnium Stoicorum sententia, vt vnum Deum esse dicerent, ipsúmque & mentem, & fatum, & Iouem nominari, aliísque nominibus permultis. Ita de fato quatuor sunt veterum sententiæ, quas Ioan. Picus recenset lib. Contra astrologos 4. Vt alij fatum esse naturam dicant, vt quæ electionis sint, vel casus, extra fatum sint, quemadmodũ Verg. ait, Didonem quæ se occideret non mori fato. Et Cic. 1. Antoniana: Si quid mihi humanitus accidisset, multa enim impendere videbantur præter naturam, etiam prætérque fatum. Hæc opinio est physica, eámque Alexander est secutus Aristote-

Aristotelis interpres. Altera ponit æternam seriem causarum necessario nexarum: vt diximus. Tertia sydera facit fata. Quarta diuini consilij executionem fatum vocat.

c Illi quoque versus Homeri.} *Odissee,* τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων Οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγησι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. *Verba sunt Vlyßis ad Phemium affirmantis mentes hominum mutari subinde, nec ipsas constare sibi, esséque singulis diebus, quales eo ipso die vult illas esse Iupiter deorum atque hominum parens. Latinus versus posterior non expreßit Homeri sensum, nisi sit mendum, quod suspicor.*

De præscientia Dei, & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.

CAP. IX.

Hos Cicero ita redarguere conatur, vt non existimet aliquid se aduersus eos valere, nisi auferat diuinationem. Quã sic conatur auferre, vt neget esse scientiam futurorum, eámque omnibus viribus nullã esse omnino cõtendat,[a] vel in Deo vel in homine, nullámque rerum prædictionem. Ita & Dei præscientiam negat, & omnem prophetiam luce clariorem conatur euertere, vanis argumentationibus, & opponendo sibi quædam oracula, quæ facilè possunt refelli: quæ tamen nec ipse cõuincit. In his autem mathematicorum coniecturis refutandis eius regnat oratio, quia verè tales sunt, vt se ipsæ destruant & refellant. Multò sunt autem tolerabiliores,[b] qui vel syderea fata cõstituũt, quàm iste: qui tollit præscientiam futurorum. Nam & confiteri esse Deum, & negare præscium futurorum, apertissima insania est. Quod & ipse cùm videret, etiam illud tẽtauit asserere, quod scriptũ est, Dixit insipiẽs in corde suo, non est Deus: sed non ex sua persona. Vidit enim quàm esset inuidiosum & molestũ, ideóque Cottam fecit disputantem de hac re aduersum Stoicos in libris De deorũ natura.[c] & pro Lucilio Balbo, cui Stoicorum partes defendendas dedit, maluit ferre sentẽtiam, quàm pro Cotta, qui nullam naturam diuinam esse contendit. In libris verò De diuin.[d] ex seipso apertissimè oppugnat præscientiam futurorum. Hoc autem totum facere videtur, ne fatum esse consentiat, & perdat liberam voluntatem. Putat enim concessa scientia futurorum, ita esse consequens fatum, vt negari omnino non possit. Sed quoquo modo se habeant tortuosissimæ concertationes & disputationes philosophorum: nos vt confitemur summum & verum Deum, ita

voluntatem summámque potestatem ac præscientiam eius confitemur. Nec timemus ne ideo voluntate non faciamus, quod voluntate facimus: quia id nos facturos ille præsciuit, cuius præscientia falli non potest. Quod Cicero timuit, vt oppugnaret præscientiam: & Stoici, vt non omnia necessitate fieri dicerent, quamuis omnia fato fieri contenderent. Quid est ergo quod Cicero timuit in præscientia futurorũ, vt eam labefactare disputatione detestabili niteretur? Videlicet quia si præscita sunt omnia futura, hoc ordine venient, quo ventura esse præscita sunt. Et si hoc ordine veniẽt, certus est ordo rerum præscienti Deo: & si certus est ordo rerũ, certus est ordo causarum. Non enim aliquid fieri potest quod nõ aliqua efficiens causa præcesserit. Si autem certus est ordo causarũ, quo fit omne quod fit: fato inquit, fiunt omnia quæ fiunt. Quod si ita est, nihil est in nostra potestate, nullúmque est arbitrium voluntatis. Quod si concedimus, inquit, omnis humana vita subuertitur: frustra leges dãtur: frustra obiurgationes, laudes, vituperationes, exhortationes adhibentur: neque vlla iustitia bonis præmia, & malis supplicia constituta sunt. Hæc ergo ne consequantur indigna, & absurda, & perniciosa rebus humanis, non vult esse præsciẽtiam futurorum: atque in has angustias Cicero coarctat animum religiosum, vt vnum eligat è duobus: aut esse aliquid in nostra voluntate, aut esse præscientiam futurorum: quoniam vtrunq; arbitratur esse non posse: sed si alterum confirmatur, alterum tolli: si elegerimus præscientiam futurorũ, tolli voluntatis arbitrium: si elegerimus voluntatis arbitriũ, tolli præscientiã futurorum. Ipse itaque vt vir magnus & doctus, & vitæ humanæ plurimum ac peritissimè consulens, ex his duobus elegit liberum voluntatis arbitrium. Quod vt cõfirmaretur, negauit præscientiã futurorum: atque ita dum vult facere liberos, facit sacrilegos. Religiosus autem animus vtrũque elegit, vtrũque cõfidetur, & fide pietatis vtrunque confirmat. Quomodo, inquit: Nam si est præscientia futurorum, sequuntur illa omnia, quæ connexa sunt, donec eò perueniatur, vt nihil sit in nostra voluntate. Porrò si est aliquid in nostra voluntate, eisdem recursis gradibus eò peruenitur, vt non sit præscientia futurorum. Nam per illa omnia sic recurritur. Si est voluntatis arbitrium, non omnia fato fiunt: si non omnia fato fiunt, non est omniũ certus ordo causarum. Si certus causarum ordo non est, nec rerum certus est

est ordo præsciēti Deo, quæ fieri non possunt, nisi præcedētibus & efficientibus causis. Si rerū ordo præscienti Deo certus non est, non omnia sic veniunt, vt ea ventura præsciuit. Porrò si non omnia sic eueniunt, vt ab illo ventura præscita sunt: nō est, inquit, in Deo præscientia omniū futurorum. Nos aduersus istos sacrilegos ausus atque impios, & Deū dicimus omnia scire, antequam fiant: & voluntate nos facere, quicquid à nobis nō nisi volentibus fieri sentimus & nouimus. Omnia verò fato fieri non dicimus, imò nulla fieri fato dicimus: quoniam fati nomē vbi solet à loquentibus poni, id est, in constitutione syderum, qua quisque conceptus aut natus est: quoniā res ipsa inaniter asseritur, nihil valere monstramus. Ordinem autem causarum, vbi voluntas Dei plurimum potest, neq; negamus, neque fati vocabulo nuncupamus, [f] nisi fortè vt fatū à fando dictū intelligamus, id est, à loquendo: non enim abnuere possumus esse scriptum in literis sanctis: Semel locutus est Deus, duo hæc audiui: quoniam potestas est Dei, & tibi Domine misericordia, quia tu reddes vnicuiq; secūdùm opera eius. Quod enim dictum est, semel locutus est, intelligitur immobiliter, hoc est incommutabiliter est locutus, sicut nouit incommutabiliter omnia quæ futura sunt, & quæ ipse facturus est. Hac itaq; ratione possemus à fando fatum appellare, nisi hoc nomen iam in alia re soleret intelligi, quo corda hominum nolumus inclinari. Non est autem consequens, vt si Deo certus est omnium ordo causarum, ideo nihil sit in nostræ voluntatis arbitrio. Et ipsæ quippe nostræ voluntates in causarum ordine sunt, qui certus est Deo, eiúsque præscientia continetur; quoniā & humanæ volūtates humanorū operum causæ sunt. Atq; ita qui omnes rerū causas præsciuit, profectò in eis causis etiam nostras volūtates ignorare non potuit, quas nostrorum operum causas esse præsciuit.[g] Nam & illud quod idem Cicero cōcedit, nihil fieri, si causa efficiens nō præcedat, satis est ad eū in hac quæstione redarguendū. Quid enim eū adiuuat, quod dicit: Nihil quidem fieri sine causa, sed non omnem causam esse fatalem: quia est causa fortuita, est naturalis, est voluntaria? Sufficit quia omne quod fit non nisi causa præcedente fieri cōfitetur. Nos enim eas causas quæ dicuntur fortuitæ, vnde etiam fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes, eásque tribuimus, vel Dei veri, vel quorumlibet spirituum voluntati; [h] ipsásque naturales nequa-

quidem inducta alterius persona in libris De deorum natura facere molitus est: aut si esse cõfitetur Deũ quem negat præscium futurorum, etiam sic dicit nihil aliud quàm quod ille dixit insipiens in corde suo, non est Deus. Qui enim non est præscius omnium futurorum, non est vtique Deus. [l] Quapropter & voluntates nostræ tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præsciuit: & ideo quicquid valent, certissimè valent: & quod facturæ sunt ipsæ, omnino facturæ sunt: quia valituras atque facturas ille præsciuit, cuius præscientia falli non potest. Quapropter [m] si mihi fati nomen alicui rei adhibendum placeret, magis dicerem fatum esse infirmioris, potentioris voluntatẽ qui eum habet in potestate, quàm illo causarum ordine, quem non vsitato, sed suo more Stoici fatum appellant, arbitrium nostræ voluntatis auferri.

L. VIVES.

a VEl in Deo, vel in homine. } *Libro De diuinat. 2. vbi cum Q. fratre disputans diuinationem omnem conatur tollere, quam Q. superiore libro asseruerat. Ait enim: Nihil est enim tam contrarium rationi & constantiæ, quàm fortuna, vt mihi ne in Deum quidem cadere videatur, vt sciat quid casu & fortuitu futurum sit. Si enim scit, certè illud eueniet: sin certè eueniet, nulla fortuna est. Est autem fortuna: rerum igitur fortuitarum nulla præsensio: hæc ibi, & alia quæ ad intelligendum hoc caput faciunt, nos locum ceu digito indicasse fuerit satis.*

b Qui syderea fata. } *Omnes illi ponunt syderea fata: sed dij tanquã prima, & quæ suis legibus trahunt omnia, nulli Deo pareant.*

c Et pro Lucilio Balbo. } *Sic enim in fine vltimi libri pronunciat: Hæc cùm essent dicta ita discessimus, vt Velleio Cottæ disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.*

d Ex seipso. } *Nam lib. secundo seipsum facit loquentem, confutantémque quæ frater dixerat de diuinatione.*

e Et Stoici. } *De hoc proximo capite.*

f Nisi fortè vt fatum à fando. } *Varro lib. De lingua Latina 5. Quod Parcæ constituerunt nascenti à fando fatum dictum. Lucanus in nono:*

Non vocibus vllis
Numen eget, dixítque semel nascentibus autor,
Quicquid scire licet.

Quod videtur mutuatus ex illo dicto Psalmi, quod Augustinus hic

citat, vel ex illo Iob. 33. Semel locutus est Deus, & secūdo id ipsum non repetit. Vtroque loco vnica illa Dei locutione stabilitas definitæ eius scientiæ significatur, vt vulgò interpretantur: illud verò in Psalmo: Duo hæc audiui: sunt qui referant ad hæc duo quæ sequuntur: Quia potestas Dei est: &, Tibi domine misericordia. Alij de duobus testamentis intelligunt. Targum Chaldæum cum his videtur nonnihil sentire, in quo sic est. legem vnam locutus est Deus, & bis illam audiuimus de ore Mosis scribæ magni, quoniam virtus coram Deo nostro: tu verò Deus: vt benefacias iustis.

g Nam & illud quod idem concedit. } *Alibi contendit. In libello De fato ex sententia Carneadis in tres species partitur causas: in naturales, quæ ex rerum naturis proficiscuntur, vt descendere lapidem, calfacere ignem. Voluntarias, quæ sitæ sunt in liberis hominum voluntatibus, quarum non necesse est esse causas externas & antecedentes, satis est libere. Et fortuitas, quæ obscuræ sunt, & ignoratæ nonnullæ: qua in re consentit cum omnibus physicis, quibus nihil fieri placet sine causa.*

h Ipsásque naturales. } *Non est alia natura ignis cur caleat, aut saxi cur descendat, aut hominis cur rationetur, & viuat, & generet ex se sibi similem, & aliarum rerum, quàm quòd ita iussit parens naturæ: si contrarium iussisset: & frigeret ignis, & ascenderet lapis, & brutum stupidum esset homo, nec viueret, nec gigneret.*

i Si tamen appellandæ voluntates sunt. } *Aristoteles libro De anima tertio, voluntatem solis rationalibus inesse dicit: appetitum esse in beluis, qui est instinctus à natura datus aliquid persequendi aut fugiendi. Volūtas in rationalibus ducem habet rationem, comitem electionem, siue est electio ipsa.*

Deus quomodo videt futura

k Contendat ergo Cicero. } *Disputet sanè Cicero cum Stoicis.*

l Quapropter & voluntates nostræ tantum valent. } *Creauit Deus voluntates nostras liberas: quæ ideo liberæ sunt, quia ille voluit, & vtrumlibet possunt facere ex contrariis, aliud tamen factura non sunt, quàm quod Deus præsciuit, quia aliud haud dubiè nunquam facient, tametsi possunt. Certum est enim fieri pleraque posse, quæ nunquam fient: ita non res futuræ ex scientia Dei manant: sed scientia potius Dei ex illis, quæ tamen futuræ non sunt Deo, in quo est error multorum, sed præsentes. Quocirca non rectè dicitur præscire, nisi relatū ad actiones nostras dicendus est scire, videre, cernere. Quod si indignum videtur à fluxa caducáque rerum natura sempiternam scientiam generari, dicamus à prouidentia voluntatéque Dei cognitionem eius proficisci, voluntatem statuere quid futurum scit: scientiam, quid*

voluntas statuerit, nosse. Origenes super Genesin: Quod futurum est, ait causam esse cur id eventurum praeuiderit Deus. Itaque non id fieri, quia praescitur: potius contra praesciri, quia futurum est.

b Si mihi fati nomen.} *Sic saepe autores Latinae linguae, velut poetae & historici, & oratores, Fata dicunt hominum, & voluntatem deorum. Boetius tale discrimen facit inter fatum & prouidentiam, quale hic August. inter fatum & voluntatem. Apuleius in Dogmate Platonis: Prouidentiam esse diuinam sententiam conseruatricem prosperitatis eius, cuius causa tale suscipit officium. Diuinam legem esse fatum, per quod ineuitabiles cogitationes Dei atque incepta complentur. Vnde si quid prouidentia agitur, id agitur etiam fato: & quod fato terminatur, prouidentia debet susceptum videri. Sed esse aliquid in nobis, & in fortuna nonnihil, & fortunae improuidos casus ignorari a nobis fatetur: instabi'e enim & incurrens intercedere ea solere, quae consilio fuerunt & meditatione suscepta, quae non patiantur meditata ad finem venire: & tunc quidem cum impedimentum illud utiliter prouenit, res illa faelicitas nominatur. At ubi repugnationes istae nociuae erunt, infaelicitas dicitur. Sic ille.*

An voluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas.

CAP. X.

a Nde nec illa necessitas formidanda est, quam formidando Stoici laborauerunt: causas rerum ita distinguere, vt quasdam subtraherent necessitati, quasdam subderent: atque in his, quas esse sub necessitate noluerunt, posuerunt etiam nostras voluntates, ne videlicet non essent liberae, si subderentur necessitati. Si enim necessitas nostra illa dicenda est, quae non est in potestate, sed etiã si nolumus, efficit quod potest, sicut est necessitas mortis: manifestum est voluntates nostras, quibus recte, vel perperam viuitur, sub tali necessitate non esse. Multa enim facimus, quae si nollemus, non vtiq; faceremus. Quo primitus pertinet ipsum velle: nam si volumus, est: si nolumus, nõ est. Non enim vellemus, si nollemus. Si autem illa definitur esse necessitas, secundum quam dicimus necesse esse, vt sit aliquid, vel ita fiat, nescio cur eam timeamus, ne nobis libertatem auferat voluntatis. b Neque enim & vitã Dei & praescientiam Dei sub necessitate ponimus, si dicamus, necesse esse Deum semper viuere, & cuncta praescire: sicut nec potestas eius minuitur cum dicitur, mori fallique nõ posse. Sic enim hoc non potest, vt potius si posset, minoris esset vtiq; potestatis. Recte quippe omnipo-

tens dicitur: qui tamen mori & falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult, non patiendo quod nō vult. Quod si ei accideret, nequaquā esset omnipotens. Vnde propterea quædam non potest, quia omnipotens est. Sicut etiam cùm dicimus, necesse est esse, vt cùm volumus, libero velimus arbitrio: & verum proculdubio dicimus: & nō ideo ipsum liberum arbitrium necessitati subiicimus, quæ adimit libertatem. Sunt igitur nostræ voluntates, & ipsæ faciunt quicquid volendo facimus, quod non fieret si nollemus. Quicquid autē aliorum hominum voluntate nolens quisque patitur, etiā sic voluntas valet: etsi non illius tamen hominis voluntas, sed potestas Dei est. Nam si volūtas tantū esset, nec posset quod vellet, potentiore volūtate impediretur. Nec sic tamen volūtas, nisi volūtas esset, nec alterius, sed eius esset, qui vellet: etsi nō posset implere quod vellet. Vnde quicquid pręter suā voluntatem patitur homo, non debet retribuere humanis, vel angelicis, vel cuiusquam creati spiritus voluntatibus, sed eius potius qui dat potestatem volentibus.[c] Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate, quia Deus præsciuit quid futurum esset in nostra voluntate. Non enim qui hoc præsciuit: nihil præsciuit. Porrò si ille qui præsciuit, quid futurum esset in nostra voluntate, non vtique nihil, sed aliquid præsciuit: profectò & illo pręsciente, est aliquid in nostra voluntate. Quocirca nullo modo cogimur: aut retenta præscientia Dei, tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio, Deum, quod nefas est, negare præscium futurorum, sed vtrunque amplectimur, vtrunque fideliter & veraciter confitemur. Illud, vt bene credamus: hoc, vt bene viuamus. Malè autem viuitur, si de Deo non bene creditur. Vnde absit à nobis eius negare præscientiam, vt liberi esse velimus, quo adiuuante sumus liberi, vel erimus.[d] Proinde non frustra sunt leges, obiurgationes, exhortationes, laudes, & vituperationes: quia & ipsas futuras esse præsciuit: & valent plurimum quantum eas valituras esse præsciuit: & preces valent ad ea impetranda, quæ se precantibus concessurum esse præsciuit: & iusta præmia bonis factis, & peccatis supplicia constituta sunt. [e] Neque enim ideo peccat homo, quia Deus illum peccaturum præsciuit: imò ideo non dubitatur ipsum peccare, cùm peccat: quia ille, cuius præscientia falli non potest, non fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse præsci-

præsciuit, qui si nolit omnino, non peccat: sed si peccare noluerit, etiam hoc ille præsciuit.

L. VIVES.

a Unde nec illa necessitas.} *Cicero libello De fato: Ac mihi quidem videtur, cùm duæ sententiæ fuissent veterum philosophorum, vna eorum qui censerent omnia ita fato fieri, vt id fatum vim necessitatis afferret. In qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit. Altera eorum quibus viderentur sine vllo fato esse animorum motus voluntarij Chrysippus tanquam arbiter honorarius medium feri voluisset: sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animi liberatos volunt. Hæc & alia Cicero. Idcircò Oenomaus Cynicus Democritum dixit seruos fecisse animos nostros: Chrysippum verò semiseruos, vt est apud Eusebium libro 6. Euang. prepar. Quo loco disputant de fato quamplurima. Itaque fato cùm subdant animos Stoici, non tamen necessitatem illis concedunt, nec sinunt, vt cogere nos possint. Fato enim fiunt omnia causis antecedentibus & proximis, sed non principalibus & perfectis, quarum illæ priores iuuant tantum quæ in nostra potestate non sunt: hæ verò efficiunt quæ sunt in manu nostra. Plutarchus in Placitis philosophorum sententiam Stoicorum referens dicit, apud illos variè euentus rerum proficisci, alios ex necessitate illa prima, & maxima: alios ex fato, alios ex libertate animorum alios ex fortuna, alios casu quodam. Stoici, vt summa dicam, in tractanda ratione fati Platonis sunt ferè suffragati. Quòd tum Plutarchus testatur, tum verò res ipsa indicat. At cum fato fieri omnia, & in fato inesse necessitatem aiunt, de mente illa & prouidentia Dei loquuntur. Nam & Iouem ex eorum placitis diximus fatum esse, & ipsi rationem prono ári que illam, id est prouidentiam, à qua administrantur omnia fatum nominant.*

b Neque enim vitam Dei & præscientiam.} *Platonici aiunt necesse esse deos ita se habere, vt sunt, non necessitate extrinsecus illata, sed naturali optimáque ipsis, ideóque maximè voluntaria, cùm & nollent vnquam optione proposita aliter se habere. Quo magis miror Plinium Secundum hominem & ingenio & eruditione tantùm, sic contra omnipotentiam Dei cauillari, ne Deum quidem posse omnia. Namque nec sibi mortem consciscere, si velit, quod homini dedit. Optimum in tantis vitæ pœnis existimauit, ita deos calamitatibus miseriisque premi, vt homines optare aliquos mortem, nec consequi posse. Deceperant videlicet eum fabulæ, quæ Plutonem dilata morte mœrere faciunt, si ut Lucanus inquit:*

Et rector terræ, quem longa in secula torquet

Mors dilata Deum.

c Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate.} *Ardua quæstio, & variè à multis tractata, An præscientia Dei necessitatem aliquam afferat rebus. Attigi superiore capite hac de re nonnulla, multi de schola recentiore obligationum arte accedunt ad disputationem muniti, vt si aliquid tibi sumpseris, ipsis quod sibi retineant non desit, vt si hoc ceperis, contrarium sit tibi relinquendum: atque adeo, vt magis irretita magísque inuiscata tota re discedatur, quàm cùm accederetur: ponis Deum scire me cursurum cras, aufer ergo me non cursurum, ponis hoc, aufer illud. Quid erat tricis illis & verborum laqueis opus, nisi simpliciter loqui, vt hic Augustinus, non ideo peccare hominem, quòd Deus præsciuit eum peccaturum, qui si nolit, potest omnino non peccare, idque si fiat, hoc præsciuit Deus: vel vt dicit Chrysostomus super Epistola Pauli ad Corinthios: Enimuero Christus inquit, necesse est vt veniant scandala, non ideo arbitrij libertatem corrumpens, aut vitæ vim, & necessitatem imponens, sed prædicens id quod ex mala hominum voluntate omnino futurum est: quod sanè futurum est, non quia id Deus præuiderit, sed hominum voluntas immedicabilis fuerit. Non enim quia prædixit Deus, hæc facta sunt, sed quia omnino ex mala hominum voluntate ventura erant, ipse prædixit. Hæc Chrysostomus interprete homine docto Hieronymo Donato. Ac profectò non plus addit necessitatem rebus venturis præscientia Dei, quàm præsentibus spectator cùm fiunt: ita cùm video te scribere, potes ipse quidem non scribere: quod si non scribas, iam te non videbo scribentem. Porrò Deo futura tam præsentia sunt, atque adeò magis, quàm nobis quæ vocamus præsentia. Nam quò capacior est mens, hoc illi tempus præsens est latius: Deo verò infinitæ capacitatis infinitum tempus est præsens: tota ergo æternitas quæ sola est infinita. Hæc res dif ficiliorem efficit hanc disputationem, quòd sic imaginantur quidam futura esse Deo, vt nobis.*

d Proinde non frustra sunt leges.} *Hoc obiiciebatur iis, qui necessario fato dicebant omnia fieri. Quod cùm necesse esset hunc esse malum, illum bonum, cur malus supplicium, bonus præmium merebatur, cùm necessaria nec vitio dentur, nec laudi: tum etiam nec exhortari ad virtutem, carperéque vitia prodesset: cùm fieri aliter non posset, quin malus esset, quem fatum esset esse malum. Manilius hoc quoque ex fato esse concludit. Sic enim ait:*

Hominum menti tanto sit gloria maior,
Quod cælo gaudente venit: rursúsque nocentis
Oderimus magis in culpam pœnásque creatos.

Nec

Nec refert scelus unde cadat, scelus esse fatendum est.
Hoc quoque fatale est, sic ipsum expendere fatum.
Nos verò, & bonis paratum præmium, parata merito est laus, malis vituperium, pænáque quòd libera voluntate & ille bene fecit, & hic malè, idque spectante Deo non cogente.

c Neque enim ideo peccat homo. } *A præscientia Dei non proficiscitur peccatum huius, sed nostra potius de peccato huius scientia. Nam sicut à voluntate Dei nostra voluntas, ita & à scientia Dei nostra scientia demanat. Hac de fato expositis aliorum sententiis, quo facilius intelligeretur Augustini mens.*

De vniuersali prouidentia Dei, cuius legibus omnia continentur. CAP. XI.

DEus itaque summus & verus cum verbo suo, & spiritu sancto, quæ tria vnum sunt, Deus vnus omnipotens, creator & factor omnis animę atque omnis corporis: cuius sunt participatione fœlices quicunque sunt veritate,[a] non vanitate fœlices: qui fecit hominem rationale animal ex anima & corpore: qui eum peccãtem nec impunitum esse permisit, nec sine misericordia dereliquit: qui bonis & malis essentiam etiam cum lapidibus, vitam seminalem etiã cum arboribus, vitam sensualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum solis angelis dedit, à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo: à quo est mensura, numerus, pondus: à quo est quicquid naturaliter est, cuiuscunque generis est, cuiuscunque æstimationis est: à quo sunt semina formarum, formæ seminum, motus seminũ atque formarum. Qui dedit & carni originem, pulchritudinem, valetudinem, propagationis fœcunditatem, membrorũ dispositionem, salutem, concordiam: qui & animæ irrationali dedit memoriã, sensum, appetitum, rationali autem insuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non solùm cęlum & terram, nec solum angelum & hominem, sed nec exigui & contemptibilis animantis viscera, nec auis pennulam, nec herbæ flosculum, nec arboris folium sine suarum partium cõuenientia, & quadam veluti pace dereliquit, nullo modo est credendus regna hominum eorúmque dominationes & seruitutes, à suæ prouidentiæ legibus alienas esse voluisse.

L. VIVES.

a NOn vanitates fœlices. } *Sic legitur in omnibus codicibus, mihi tamen aptius videtur legi fideles.*

Quibus moribus antiqui Romani meruerunt vt Deus verus, quamuis non eum colerent, eorum augeret imperium.

CAP. XII.

PRoinde videamus quos Romanorū mores, & quàm ob causam Deus verus ad augendum imperium adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt etiam regna terrena. Quòd vt absolutius differere possemus, ad hoc pertinētem & superiorem librum scripsimus, quòd in hac re potestas nulla sit eorum deorum, quos etiam rebus nugatoriis colendos putarunt, & præsentis voluminis partes superiores. quas hucusque perduximus, de fati quæstione tollenda, ne quisquam cui iam persuasum esset non illorum deorum cultu Romanum imperium propagatum atque seruatum, nescio cui fato potius id tribueret, quàm Dei summi potentissimæ voluntati. Veteres igitur primique Romani, quātum eorū docet & commendat historia, quamuis vt aliæ gentes, excepta vna populi Hebræorum deos falsos colerent, & non Deo victimas, sed dæmoniis immolarent, tamen laudis auidi, pecuniæ liberales erant, gloriā ingentem, diuitias honestas volebant: hanc ardentissimè dilexerunt, propter hanc viuere voluerunt, pro hac & mori non dubitauerunt. Cæteras cupiditates huius vnius ingenti cupiditate presserunt. Ipsam denique patriam suam, quoniam seruire videbatur inglorium, dominari verò atque imperare gloriosum, prius omni studio liberam, deinde dominam esse concupierunt. Hinc est quòd regalem dominationem non ferentes, annua imperia binósque imperatores sibi fecerunt, [a] qui consules appellati sunt à consulendo, non reges, aut domini à regnando atque dominando, cùm & reges vtique à regendo dicti melius videantur, vt regnum à regibus, reges autem, vt dictum est, à regendo: sed fastus regius non disciplina putata est regentis, vel beneuolentia consulentis, sed superbia dominantis. Expulso itaque rege Tarquinio, & consulibus institutis, secutum est, [b] quod idem autor in Romanorum laudibus posuit, quòd ciuitas incredibile memoratu adepta libertate, quantum breui creuerit, tanta cupido gloriæ incesserat. Ista ergo laudis auiditas, & cupido gloriæ, multa illa miranda fecit laudabilia, scilicet atque gloriosa secundum hominum existimationem. Laudat idem Salustius temporibus suis magnos & præclaros viros, Marcum Catonem, & Caium

Caium Cæſarem, dicens quòd diu illa reſpublica non habuit quenquam virtute magnum, ſed ſua memoria fuiſſe illos duos ingenti virtute, diuerſis moribus. In laudibus autem Cæſaris poſuit, quòd ſibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus eniteſcere poſſet: ita fidebat in votis virorum virtute magnorum, vt excitaret in bellum miſeras gentes & flagelle agitaret Bellonam ſanguineo, vt eſſet vbi virtus eorum eniteſceret. Hoc illa profectò laudis auiditas, & gloriæ cupido faciebat. Amore itaque primitus libertatis, pòſt etiam dominationis, & cupiditate laudis & gloriæ, multa magna fecerunt. Reddit eis vtriuſque rei teſtimonium etiam poëta inſignis eorum. Inde quippe ait:

Necnon Tarquinium eiectum Porſenna iubebat
Accipere, ingentiq; vrbem obſidione premebat
Aeneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Tunc itaque magnum illis fuit aut fortiter emori, aut liberos viuere. Sed cùm eſſet adepta libertas, tanta cupido gloriæ inceſſerat, vt parum eſſet ſola libertas, niſi & dominatio quæreretur. dum pro magno haberetur, quod velut loquente Ioue idem poëta dicit:

Quin aſpera Iuno,
Quæ mare nunc, terraſq; metu, cælumq; fatigat,
Conſilia in melius referet, mecúmque fouebit
Romanos rerum dominos [c] gentémque togatam.
Sic placitum. veniet luſtris labentibus ætas,
Cùm [d] domus Aſſaraci [e] Phthiam claraſque Mycenas
Seruitio premet, ac victis dominabitur Argis.

Quæ quidem Vergilius Iouem inducens tanquã futura prædicentem, ipſe iam facta recolebat, cernebátq; præſentia. Verùm propterea commemorare illa volui, vt oſtenderem dominationem poſt libertatem ſic habuiſſe Romanos, vt in eorum magnis laudibus poneretur. Hinc eſt & illud eiuſdem poëtæ: quòd cùm aliarum gentium artibus eas ipſas proprias Romanorum artes regnandi atque imperandi, & ſubigendi ac debellandi populos anteponeret, ait:

Excudent alij ſpirantia mollius æra:
[f] Credo equidem. viuos ducent de marmore vultus:
Orabant cauſas melius, cæliq; meatus
Deſcribent radio, & ſurgentia ſydera dicent:
Tu regere imperio populos Romane memento.

Hæ tibi erunt artes, pacíq; imponere morem:
Parcere subiectis, & debellare superbos.

Has artes illi tantò peritius exercebant, quantò minus se voluptatibus dabant, & eneruatione animi & corporis in concupiscendis & augendis diuitiis, & per illas moribus corrumpendis, rapiendo miseris ciuibus, largiendo scenicis turpibus. Vnde cùm tales iam morum labes superabant, atque abundabant, quando scribebat ista Salustius, canebátq; Vergilius, non illis artibus honores & gloriam, sed dolis atque fallaciis ambiebant. Vnde idem dicit: Sed primò magis ambitio quàm auaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitiũ propius virtuti erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus & ignauus æquè sibi exoptant. Sed ille, inquit, vera via nititur, huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Hæ sunt illæ bonæ artes, per virtutem scilicet, nõ per fallacem ambitionem ad honorem, & gloriam, & imperium peruenire, quæ tamen bonus & ignauus æquè sibi exoptant. Sed ille, id est bonus, vera via nititur. Via virtus est, qua nititur tanquã ad possessionis finem, id est, ad gloriam, honorem, imperium. Hoc insitum habuisse Romanos etiam deorum apud illos ædes indicant, [g] quas coniunctissimas constituerunt Virtutis & Honoris, pro diis habẽtes quæ dantur à Deo. Vnde intelligi potest quem finem volebant esse virtutis, & quò eam referebant, qui boni erant, ad honorem scilicet. nam mali nec habebant eam, quanuis honorem habere cuperent, quem malis artibus conabantur adipisci, id est, dolis atque fallaciis. Melius laudatus est Cato. De illo quippe ait: Quò minus petebat gloriam, eò magis illum sequebatur. Quandoquidem gloria est, cuius illi cupiditate flagrabant, [h] iudicium hominum bene de hominibus opinantium. Et ideo melior est virtus quæ humano iudicio contenta non est, nisi conscientiæ suæ. Vnde dicit Apostolus: Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ. Et alio loco: Opus autem suum probet vnusquisque, & tunc in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero. Gloriam ergo & honorem & imperium quæ sibi exoptabant: & quo bonis artibus peruenire nitebantur boni, non debet sequi virtus, sed ipsa virtutem. Neque enim est vera virtus, nisi quæ ad eum finem tendit, vbi est bonum hominis, quo melius non est. Vnde & honores quos petiuit Cato, [i] petere non debuit, sed eos ciuitas

ciuitas ob eius virtutem non petenti dare. Sed cùm illa memoria duo Romani essent, virtute magni, Cæsar & Cato, longe virtus Catonis veritati videtur propinquior fuisse, quàm Cæsaris. Proinde qualis esset illo tempore ciuitas, & antea qualis fuisset, videamus in [k] ipsa sententia Catonis: Nolite, inquit, existimare maiores nostros armis Rempublicam ex parua magnam fecisse. Si ita esset, multò pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe sociorum atque ciuium præterea armorum & equorum maior copia nobis quàm illis est. Sed alia fuere quæ illos magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque libidine neque delicto obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam, publicè egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum, omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum vbi vos separatim sibi quisque consilia capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ aut gratiæ seruitutis. Eo fit vt impetus fiat in vacuam remp. [l] Qui audit hæc Catonis verba siue Salustij, putat quales laudantur Rom. veteres, omnes eos tales tunc fuisse vel plures. Non ita est, alioquin vera non essent quæ ipse idem scribit, ea quæ commemoraui in secundo lib. huius operis, vbi dicit: Iniurias validiorum & ob eas discessionem plebis à patribus, aliásque dissensiones domi fuisse, iam inde à principio, neque ampliùs æquo & modesto iure actum, quàm expulsis regibus, quàndiu metus à Tarquinio fuit, donec bellum graue quod propter ipsum cum Hetruria susceptum fuerat, finiretur. Postea verò seruili imperio patres exercuisse plebem, regio more verberasse, agro pepulisse, & cæteris expertibus solos egisse in imperio. Quarum discordiarum dum illi dominari vellet, isti seruire nollent, finem fuisse bellum Punicum secundum. Quia rursus grauis metus cœpit vrgere, atque ab illis perturbationibus alia maiore cura cohibere animos inquietos, & ad concordiam reuocare ciuilem. Sed per quosdam paucos, qui pro suo modo boni erãt, magna administrabantur, atque illis toleratis ac temperatis malis, paucorũ bonorum prouidentia res illa crescebat, sicut idem historicus dicit, multa sibi legẽti, & audiẽti, quæ po. Ro. domi miliæq mari atque terra præclara facinora fecerit, se libuisse attendere, quæ res maxime tãta negotia sustinuisset: quoniam sciebat sæpenumero paruą

manu cum magnis legionibus hostium contendisse Ro. cognouerat paruis copiis bella gesta cum opulentis regibus: sibíque multa agitanti constare dixit, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauisse, eóque factũ vt diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia, inquit, ciuitas corrupta est, rursus resp. magnitudine sui imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat. Paucorum igitur virtus ad gloriam, honorem, imperium, vera via, id est virtute ipsa nitentium etiam à Catone laudata est. Hinc erat domi industria: quam commemorauit Cato: vt ærarium esset opulentum, tenues res priuatæ. [m] Vnde corruptis moribus vitiũ esse cõtrarium posuit, publicè egestatem, priuatim opulentiam. Quamobrem cùm diu fuissent regna Orientis illustria, voluit Deus & Occidentale fieri, quod tempore esset posterius, sed imperij latitudine & magnitudine illustrius. Idque talibus potissimum concessit hominibus ad domanda grauia mala multarum gentium, qui causa honoris, laudis & gloriæ cõsulerent patriæ, in qua ipsam gloriam requirebant, salutémque eius saluti suæ præponere non dubitarent, pro isto vno vitio, id est, amore laudis, pecuniæ cupiditatem, & multa alia vitia comprimentes.

L. VIVES.

QVi consules appellati sunt à consulendo. } *A consulendo dictos esse consules satis inter omnes constat: sed cùm consulere significet multa, dubium est à qua mente sit dictus consul. Quintilianus lib. 1. Sitne consul à consulendo, an à iudicando. nam & hoc consulere veteres vocauere: vnde adhuc remanet illud, rogat boni consulas, id est, bonum iudices. Quin & Liu. consulem olim iudicem esse dictum tradit. Sed ego cum Varrone nomen ministerij puto esse consul: vt admoneretur nihil eum habere in repub. virium potestatísque, sed admonitorem solum positum senatus & po. vt eos quid fieri placeret consuleret. Nihil enim in senatu antiquitus fieri solebat, nisi consulente & referente consule. vnde illa tam crebra apud rerum scriptores: petiit à cons. vt de hoc aut illo referret. Cæsar 1. Comment. belli ciuilis Pompeiani: Literis à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis ægrè ab illis impetratum est, summa trib. pleb. contentione vt in senatu recitarentur: vt verò ex literis ad senatum referretur, impetrari non potuit. Quibus verbis satis apparet non dici sententias à senatoribus, nisi à cons. referretur, quod maximè priscis temporibus seruabatur. Nam posteris ius quoque aliis nonnullis magi-*

magistratibus fuit & cogere senatum, & ad eum referre, si quid vellent. Porrò Varronis verba, si quis requirit, hæc sunt ex lib. De Lingua Lat. 4. Consul nominatus, quòd consuleret po. & senatum, nisi illinc potius unde Actius ait in Bruto, qui rectè consulat, consul fiat.

b Quod idem autor. } *Salust. in bello Catil.*

c Gentémque togatam. } *Bene, inquit Seruius, togatam, quoniam omnis sexus & conditio toga vtebatur.*

d Domus Assaraci } *Rom. Assaracus auus fuit Anchisæ, Capys pater, à quo Aeneas. Porrò ab Aenea Iulus, ab hoc reges Albani, & hinc Ro. profecti.* *Assaracus*

e Phthiam claráſque Mycenas. } *Hoc spectat ad vindictā incensionis Ilij, quod patriæ eorum qui Troianos vicerant essent à nepotibus Troianorum subigendæ. Sic in 6. Aeneid. Eruet ille Argos, Agamemnonidsque Mycenas: Ipsúmq. Aeacidem genus armipotentis Achilli Vltus auos Troiæ, templa & temerata Mineruæ. Phthia verò patria est Achillis in Phthiade regione Macedoniæ, educatus tamen est Achilles Larissæ Thessaliæ, ideo Larissæus dicitur, quanquam & Phthia* *Phthia* *& Larissa sunt in Achaia: Nam arx Argiua dicta est Larissa, vt alias declarabo. Phthiam Macedoniæ L. Aemilius Paulus Ro. subdit, victo Perseo. Mycenæ in Argolide sunt, teste Mela, ad quas ab Argis est regnum translatum. Eas cum reliqua Achaia cepit L. Mumius.* *Mycenæ* *Argi* *Argi sunt prope Mycenas. Mela. Argis ab Inacho ad Pelopem regnatū est annos d.lxiiij Eusebius Iulius Higinus erratum dicebat esse à Vergilio his versibus in historia. nam non idem eruit Argos, & vicit Pyrrhum: ideo eximendum versum illum censebat, ipsúmque Aeacidem. Sed Seruius illé que subaudiendum esse ait: vt de Curio intelligatur.*

f Credo equidem } *Antiqua exemplaria Augustini habent, Cedo equidem, sed apud Verg. est Credo.*

g Quas coniunctiss } *Imò eadem erat ædes Virtutis & Honoris, quam fecit Marius Cimbris deuictis: sed quia canalis erat medius, duæ esse videbantur.*

h Iudicium hominum bene. } *Hæc est in vniuersum gloria, sed de vera gloria Cic. 3. Tuscul. quæst. sic inquit: Est gloria solida quædam res & expressa, non adumbrata, ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellente virtute: ea virtuti resonat tanquam imago.*

i Petere non debuit. } *Cato Vticensis, de quo hic loquitur, petiit trib. pleb. & adeptus est petiit præturam, factus est prætor, sed passus prius repulsam prælato Vatinio homine impuriss. diis & hominib. inuiso: petiit consulatū, tulit repulsam. Homo, vt Plutarch. inquit, qui*

pretio comparandus erat ad gerendos magistratus, dignior qui cogeretur accipere honores, quàm qui peteret.

k Ipsa sententia Catonis. } *In oratione quam habuit in senatu trib. pleb. designatus contra coniuratos. Salust. in Catil.*

l Qui audit hæc. } *Semper Romani posteriores priorum virtutes in ore habuerunt, & in cælum tollebant: vel quia perpetuò res vergebat in deterius, vel quod semper præterita tempora videntur meliora.*

m Vitium esse contrarium. } *Antiqui libri. Vitium econtrario posuit.*

De amore laudis, qui cùm sit vitium, ob hoc virtus putatur: quia per ipsum vitia maiora cohibentur.

CAP. XIII.

NAm sanius videt, qui & amorem laudis vitium esse cognoscit, quod nec poëtam fugit Horatium, qui ait,

[a] *Laudis amore tumes, sunt certa piacula quæ te*
[b] *Ter purè lecto poterunt recreare libello.*

Idémque in carmine Lyrico, ad reprimendam dominandi libidinem ita cecinit:

[c] *Latius regnes auidum domando*
Spiritum, quàm si Lybiam remotis
[d] *Gadibus iungas, [e] & vterque Pœnus*
Seruiat vni.

Veruntamen qui libidines turpiores fide pietatis, impetrato spiritu sancto, & amore intelligibilis pulchritudinis non refrænant, melius saltem cupiditate humanæ laudis & gloriæ, non quidem iam sancti, sed minus turpes sunt. Etiam Tullius [f] hinc dissimulare non potuit, in iisdem lib. quos De rep. scripsit, vbi loquitur de instituendo principe ciuitatis: quem dicit [g] alendum esse gloria, & consequenter commemorat maiores suos multa mira atque præclara gloriæ cupiditate fecisse. Huic ergo vitio non solùm non resistebant, verumetiã id excitandum & accendendum esse censebant: putantes hoc vtile esse reip. Quãquam nec in ipsis philosophiæ lib. Tullius [h] ab hac peste dissimulet, vbi eam luce clarius cõfitetur. Cùm enim de studiis talibus loqueretur, quæ vtique sectanda sunt fine veri boni, non ventositate laudis humanæ, hanc intulit vniuersalem generalémque sententiam: [i] Honos alit artes, omnésque accenduntur ad studia gloria, iacéntque ea semper quæ apud quosque improbantur.

L. VI-

L. VIVES.

a Laudis amore tumes } *Ad Mecœnatem 1.lib.Epist:*
b Ter purè lecto } *Legendi sunt philosophorum lib. De moribus purè, non aduersis animis, sed secundis, ita vt prodesse nobis cupiamus quæ dicunt. nam tunc demum prosunt. Porphyrio interpres Horatij ait, velut ad sacrificandum castè ac lotis manibus accedendum putat.*
c Latius regnes. } *Carminum libro 2. ad Salust:*
d Gadibus. } *Hæc insula est Hispaniæ nobilis peregrinatione Herculis.*
e Et vterque Pœnus. } *Acron & Porphyrio per alterum Pœnum intelligunt Afros in Lybia, per alterum Gaditanos, qui à Pœnis sunt conditi, vt intelligat poeta coniunctionem regni per terras mari distinctas, quod antea in eodem carmine dixerat.*
f Inde silere non potuit. } *Antiqua volumina dissimulare pro silere habent. & hinc pro inde.*
g Alendum esse gloria. } *Sic plerique Stoicorum sapientem suum animal esse gloriæ dicunt. Simonides poeta inductus à Xenophonte in Hierone, hominem à cæteris animantibus hoc potissimum seiungit, quòd honore ac gloria tangatur.*
h Ab hac peste } *Melius legeretur, hanc pestem.*
i Honos alit artes. } *In proœmio Tuscul. quæstionum.*

De resecando amore laudis humanæ, quoniam iustorum gloria omnis in Deo sit.

CAP. XIIII.

Huic igitur cupiditati melius resistitur sine dubitatione, a quàm ceditur. Tantò enim quisque est Deo similior, quantò ab hac immunditia mũdior. Quæ in hac vita, etsi nõ funditus eradicatur ex corde, quia etiã bene proficientes animos tentare non cessat, saltem cupiditas gloriæ superetur dilectione iustitiæ. Vt si alicubi iacent, b quæ apud quosque improbãtur: si bona, si recta sunt, etiam amor humanæ laudis erubescat, & cedat amori veritatis. Tam enim est hoc vitium inimicũ piæ fidei, si maior in corde sit cupiditas gloriæ, quàm Dei timor vel amor, vt dominus diceret: Quomodo potestis credere gloriam ab inuicem expectantes, & gloriam quæ à solo Deo est, non quærentes? item de quibusdam qui in eum crediderant, & verebantur palàm confiteri, ait Euangelista: Dilexerunt gloriam hominum magis quàm Dei. Quod sancti Apostoli non fecerunt. Qui cùm in his locis prædicarent Christi nomen, vbi nõ solùm impro-

babatur: sicut ille ait, iacéntque ea semper, quæ apud quosque improbantur: verumetiam summæ detestationis habebatur, tenentes quod audierant à bono magistro, eodémque medico mentium. Si quis me negauerit coram hominibus, negabo eum[c] coram patre meo, qui in cælis est,[d] & corã angelis Dei: inter maledicta & opprobria, inter grauissimas persecutiones crudeléſque pœnas non sunt deterriti à prædicatione salutis humanæ tanto fremitu offensionis humanæ. Et quod eos diuina facientes atque dicentes, diuinéque viuentes debellatis quodammodo cordibus duris, atque introducta pace iustitiæ ingens in ecclesia Christi gloria consecuta est: non in ea tanquam in suæ virtutis fine quieuerunt, sed eam quoque ipsam ad Dei gloriam referentes, cuius gratia tales erant. Isto quoque fomite eos quibus consulebant, ad amorem illius à quo & ipsi tales fierent accendebant. Namque ne propter humanam gloriam boni essent, docuerat eos magister illorum: dicens: Cauete facere iustitiam vestram coram hominibus, vt videamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum qui in cælis est. Sed rursus ne hoc peruersè intelligentes hominibus placere metuerent, minúsque prodessent latendo, quòd boni sunt: demõstrans quo fine innotescere deberent, Luceant, inquit, opera vestra coram hominibus, vt videant bona facta vestra, & glorificent patrem vestrum, qui in cælis est. Non ergo vt videamini ab eis, id est, hac intẽtione vt eos ad vos conuerti velitis, quia non per vos aliquid estis, sed vt glorificent patrem vestrum qui in cælis est, ad quem cõuersi, fiant quod estis. Hoc secuti sunt martyres, qui Scæuolas, & Curtios, & Decios non sibi inferendo pænas, sed illatas ferendo, & virtute vera, quoniam vera pietate & innumera multitudine superarent. Sed cùm illi essent in ciuitate terrena, quibus propositus erat omnium pro illa officiorum finis, incolumitas eius, & regnum non in cælo, sed in terra: non in vita æterna, sed in decessione morientium, & successione moriturorum: quid aliud amarent quàm gloriam, qua volebant etiam post mortem[e] tanquam viuere in ore laudantium?

L. VIVES.

a Qvàm ceditur. } *Legendum cùm ceditur, & sic exposcit sensus, Resistendum est enim gloriæ cupidini, non cedendum.*

b Vbi non solùm improbantur. } *Sic arbitror legendum, Vbi non solùm*

ſolùm improbabantur, iacéntque illa ſemper, ſicut ille ait, quæ apud quoſque etiam, &c.
c Coram patre meo.} *Sic Matth.* 10.
d Et coram angelis Dei.} *Sic Luca* 12.
e Tanquam viuere.} *Ennius: Viuus volito per ora virum.*

De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum. CAP. XV.

QVibus ergo non erat Deus daturus vitam æternam cum ſanctis angelis ſuis in ciuitate ſua cæleſti, ad cuius ſocietatem pietas vera perducit, quæ non exhibet ſeruitutem religionis,[a] quam latriam Græci vocant: niſi vni vero Deo, ſi neque hanc eius terrenam gloriam excellentiſſimi imperij concederet, nõ redderetur merces bonis artibus eorum, id eſt virtutibus, quibus ad tantam gloriam peruenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere videntur, vt glorificentur ab hominibus: etiam dominus ait: Amen dico vobis, pepercerũt mercedem ſuam. Sic & iſti priuatas res ſuas pro re cõmuni, hoc eſt republica, & pro eius ærario contempſerunt, auaritiæ reſtiterunt: conſuluerunt patriæ conſilio libero: neq; delicto ſecundùm ſuas leges, neq; libidini obnoxij: his omnibus artibus tanquam vera via niſi ſunt ad honores, imperium, gloriam honorati ſunt in omnibus ferè gentibus: imperij ſui leges impoſuerũt multis gentibus: hodiéque literis & hiſtoria glorioſi ſunt penè in omnibus gentibus. Nõ eſt, quod de ſummi & veri Dei iuſtitia conquerantur: perceperunt mercedem ſuam.

L. VIVES.

a QVam λατρείαν} *A λατρεύω, quod eſt colo, ſeruio.*

De mercede ſanctorum ciuium ciuitatis æternæ, quibus vtilia ſunt Romanarum exempla virtutum.

CAP. XVI.

MErces autem ſanctorum longè alia eſt etiam hic opprobria ſuſtinentium pro ciuitate Dei, quæ mundi huius dilectoribus odioſa eſt. Illa ciuitas ſempiterna eſt.[a] Vbi nullus oritur, quia nullus moritur. Vbi eſt vera & plena fœlicitas, non dea, ſed donum Dei. Inde fidei pignus accipimus, quandiu peregrinantes eius pulchritudini ſuſpiramus. Ibi non oritur Sol ſuper bonos & malos, ſed

sol iustitiæ solos protegit bonos. Ibi nō erit magna industria ditare ærarium publicum priuatis rebus angustis, vbi thesaurus communis est veritatis. Proinde non solum vt talis merces talibus hominibus redderetur, Romanum imperium ad humanam gloriam dilatatum est, verumetiam vt ciues æternæ illius ciuitatis, quandiu hîc peregrinantur, diligenter & sobriè illa intueantur exempla, & videant quāta dilectio debeatur supernæ patriæ propter vitam æternam, si tantùm à suis ciuibus terrena dilecta est propter hominum gloriam.

L. VIVES.

a VBi nullus oritur.} *Hoc est, nullus nouus accrescit: vt neque ex ascitis decrescat villus, cùm omnes numerati & constituti sint, æterna Dei & præscientia & selectione.*

Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quos vicere contulerint. CAP. XVII.

QVantum enim pertinet ad hanc vitam mortalium, quæ paucis diebus ducitur & finitur, quid intersit, sub cuius imperio viuat homo moriturus, si illi qui imperāt, ad impia & iniqua non cogant? An verò aliquid nocuerunt Romani gentibus, quibus subiugatis imposuerunt leges suas, nisi quia id factum est ingenti strage bellorum? Quod si concorditer fieret, idipsum fieret meliore successu: sed nulla esset gloria triumphantium. Neque enim & Romani non viuebant sub legibus suis, quas cæteris imponebant. [a]Hoc sufficeret Reipublicę, nisi Marti & Bellonę displicebat, vt nec victoria locum haberet, nemine vincente, vbi nemo pugnauerat. Nónne Romanis & cæteris gentibus vna esset eadémque conditio? Præsertim, si mox fieret, quod postea grauissimè atque humanissimè factum est: [b] vt omnes ad Romanum imperium pertinentes, societatem acciperent ciuitatis, & Romani ciues essent: ac si esset omnium quod erat antè paucorum: tantum, quòd plebs illa quæ suos agros non haberet, de publico viueret: qui pastus eius per bonos administratores reipublicæ gratius à concordibus præstaretur, quàm victis extorqueretur. Nam quid intersit ad incolumitatem, bonósque mores, & ipsas certè hominum dignitates, quod alij vicerunt, alij victi sunt, omnino non video, præter illum gloriæ humanæ inanissimum fastum, in quo perceperunt mercedem suam, qui eius ingenti cupidine arserunt, & ingentia bella gesserunt. Nunquid enim illorum agri

tributa

tributa nõ soluunt? Nunquid eis licet discere, quod aliis non licet? c Nunquid non multi senatores sunt in aliis terris, qui Romam nec de facie quidem norũt? Tolle iactantiam, & omnes homines quid sunt, nisi homines? Quod si peruersitas seculi admitteret, vt honoratiores essent quique meliores: nec sic pro magno haberi debuit honor humanus, quia nullius est ponderis fumus. Sed vtamur etiam in his rebus beneficio Domini Dei nostri: consideremus quanta contempserint, quæ pertulerint, quas cupiditates subegerint pro humana gloria, qui eam tanquam mercedem talium virtutum accipere meruerunt: & valeat nobis etiam hoc ad opprimendam superbiam. vt cùm illa ciuitas, in qua nobis regnare promissum est, tantum ab hac distet, quãtum distat cælũ à terra, à temporali lætitia vita æterna: ab inanibus laudibus solida gloria: à societate mortalium, societas angelorum: à lumine solis & lunæ, lumen eius qui fecit solem & lunam: nihil sibi magnum fecisse videantur tantæ patriæ ciues, si pro illa adipiscenda fecerint boni operis aliquid, vel mala aliqua sustinuerint: cùm illi pro hac terrena iam adepta tanta fecerint, tanta perpessi sint: præsertim, quia remissio peccatorum, quæ ciues ad æternam colligit patriam, habet aliquid, cui per vmbram quandam simile fuit asylum illud Romuleum, quo multitudinem, qua illa ciuitas conderetur, quorumlibet delictorum congregauit impunitas.

L. VIVES.

a Hoc sufficeret reip.} *In veteribus codicibus habetur sic: Hoc si fieret sine Marte & Bellona, vt nec victoria locum haberet, &c.*

b Vt omnes ad Rom. imperium pertinentes.} *Olim populi Latij solebant in ciuitatem asscisci. Hinc ventum ad alios Italiæ populos, & trans Padum itum, & trans Alpes, & trans mare. Claudius Cæsar multas barbaras gentes donauit ciuitate Romana, dicens nihil magis fuisse Lacedæmoniis & Atheniensibus exitio, quàm quòd in societatem ciuitatis nunquam recepissent quos vicissent armis. Mox sub Hispanis & Afris & Tracibus & aliarum nationum Cæsaribus paulatim integræ prouinciæ, & totum denique imperium donatum est iure ciuitatis Romanæ. Et cùm initio reliqui omnes præter Græcos dicerentur Barbari, etiam Romani ipsi iam domini, post Latini & Itali ea sunt nota exempti, donatis prouinciis omnibus ciuitate, illi soli nomine barbarei sunt notati, qui sub Romano imperio non* *Barbaræ gentes quæ*

essent: & hic est sensus Herodiani, Spartani, Eutropij, & recentiorum historicorum, cum de Barbaris loquuntur. Ita Rhenus duas dicebatur habere ripas hanc citeriorem Romanam, illam vlteriorem, Barbaram. Claudian.

O quoties doluit Rhenus, qua barbarus ibat,
Quòd te non geminis frueretur iudice ripis.

c Nunquid non multi senatores. } *Donatis ciuitate multis gentibus, etiam in senatum ex illis complures sunt asscripti, fuerúntque senatores, tametsi Romam nunquam venissent, vt ciues alij, qui Romam nunquam viderunt.*

Quàm alieni à iactantia debeant esse Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cùm tanta Romani gesserint pro humana gloria, & ciuitate terrena.

CAP. XVIII.

QVid ergo magnum est pro illa æterna cælestíque patria, cuncta seculi huius quamlibet iucunda blandimenta contemnere, si pro hac temporali, atque terrena filios Brutus potuit & occidere, quod illa facere neminem cogit? Sed certè difficilius est filios interimere, quàm quod pro ista faciendum est, ea quæ filiis congreganda videbantur, atque seruanda, vel donare pauperibus, vel si existat tentatio, quæ id pro fide atque iustitia fieri compellat, amittere. Fœlices enim vel nos vel filios nostros, non diuitiæ terrenæ faciunt, aut nobis viuentibus amittendæ, aut nobis mortuis à quibus nescimus, vel fortè à quibus nolumus possidendæ. Sed Deus fœlices facit, qui est mentium vera opulentia. Bruto autem quia filios occidit, infœlicitatis perhibet testimonium etiam poeta laudator. Ait enim:

Natósque pater noua bella mouentes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit
Infœlix, vtcunque ferent ea facta minores.

Sed versu sequenti consolatus est infœlicem:

Vicit amor patriæ, laudúmque immensa cupido.

Hæc sunt duo illa libertas & cupiditas laudis humanæ, quæ ad facta compulere miranda Rom. Si ergo pro libertate moriturorum & cupiditate laudum, quæ à mortalibus expetuntur, occidi filij à patre potuerũt, quid magnum est si pro vera libertate, quę nos ab iniquitatis & mortis & diaboli dominatu liberos facit, nec cupiditate humanarũ laudum, sed charitate liberandorum hominum: non à Tarquinio rege, sed à dæmo-

dæmonibus & dæmonum principe: non filij occiduntur, sed Christi pauperes inter filios cõputantur? Si alius etiam Rom. princeps cognomine Torquatus filiũ, nõ quia cõtra patriam, sed etiam pro patria, tamen quia contra imperiũ suum, id est contra quod imperauerat pater imperator, ab hoste prouocatus iuuenili ardore pugnauerat, licet vicisset, occidit: ne plus mali esset in exẽplo imperij contempti, quàm boni in gloria hostis occisi: vt quid se iactant, qui pro immortalis patriæ legibus omnia quæ multò minus quàm filij diliguntur, bona terrena contẽnunt? Si Furius Camillus etiã ingratam patriã, à cuius ceruicibus acerrimorũ hostium Veientium iugum depulerat, damnatúsq; ab æmulis fuerat, à Gallis iterum liberauit, quia non habebat potiorem vbi posset viuere gloriosius: cur extollatur velut grãde aliquid fecerit, qui fortè in ecclesia ab inimicis carnalibus grauissimã exhonorationis passus iniuriam, non se ad eius hostes hæreticos transtulit, aut aliquã contra illã ipse hæresim condidit, sed eam potius quantũ valuit ab hæreticorũ perniciosissima prauitate defendit: [a] cùm alia non sit, non vbi viuatur in hominum gloria, sed vbi vita acquiratur æterna? Si Mutius vt cũ Porsenna rege pax fieret, qui grauissimo bello Romanos premebat, quia Porsennam ipsum occidere non potuit, & pro eo alterum deceptus occidit, in ardentem aram ante oculos eius dexteram extendit, dicens, multos tales, qualem illum videret, in eius exitium coniurasse: cuius ille fortitudinem & coniurationem talium perhorrescens, sine vlla dilatione se ab illo bello facta pace compescuit. Quis regno cælorũ imputaturus est merita sua, si pro illo non vnam manum neque hoc sibi vltro faciens, sed persequente aliquo patiens totum flammis corpus impenderit? Si Curtius armatus equo concito in abruptũ hiatum terræ se præcipitem dedit, deorum suorum oraculis seruiens, qui iusserant, vt illuc id quod Romani haberent optimum mitteretur: nec aliud intelligere potuerint, quàm viris armísque se excellere, vnde videlicet oportebat, vt deorum iussis in illum interitum vir præcipitaretur armatus. Quid se magnum pro æterna patria fecisse dicturus est, qui aliquem fidei suæ passus inimicum, non se vltro in talem mortem mittens, sed ab alio missus obierit, quandoquidem à domino suo eodémque rege patriæ suæ certius oraculum accepit: Nolite timere eos, qui corpus occidunt, animam autem non possunt

7. a

occidere. Si se occidendo certis verbis quodammodo consecrantes Decij deuouerunt, vt illis cadētibus & iram deorum sanguine suo placantibus, Rom. liberaretur exercitus, nullo modo superbiant sancti martyres, tanquam dignum aliquid pro illius patriæ participatione fecerint, vbi æterna est & vera fœlicitas, si vsque ad sui sanguinis effusionem non solùm suos fratres pro quibus fundebatur, verùm & ipsos inimicos, à quibus fundebatur, sicut eis præceptum est, diligentes, charitatis fide, & fidei charitate certarunt? [b] Si Marcus Puluillus dedicans ædem Iouis, Iunonis, Mineruæ, falsò [c] sibi ab inuidis morte filij nunciata, vt illo nuncio perturbatus abscederet, atque ita dedicationis gloriam collega eius consequeretur, ita contempsit, [d] vt eum etiam proiici insepultum iuberet: & sic in eius corde orbitatis dolorem, gloriæ cupiditas vicerat: quid magnum se pro Euangelij sancti prędicatione, qua ciues supernæ patrię de diuersis liberantur & colliguntur erroribus, fecisse dicturus est, cui dominus de sepultura patris sui solicito ait: Sequere me, & [e] sine mortuos sepelire mortuos suos? Si M. Regulus ne crudelissimos hostes iurando falleret, ad eos ab ipsa Roma reuersus est, quoniam sicut Romanis eum tenere volentibus respondisse fertur, posteaquàm Afris seruierat, dignitatem illic honesti ciuis habere non posset: eúmque Carthaginienses, quoniam contra eos in Romano senatu egerat, grauissimis suppliciis necauerunt, qui cruciatus non sunt pro fide illius patriæ contemnendi, ad cuius beatitudinem fides ipsa perducit? Aut quid retribuetur domino pro omnibus quæ retribuit, si pro fide quæ illi debetur, talia fuerit homo passus, qualia pro fide, quam perniciosissimis inimicis debebat, passus est Regulus? Quomodo autem se audebit extollere de voluntaria paupertate Christianus, [f] vt in huius vitæ peregrinatione expeditior ambulet viã, quæ perducit ad patriam, vbi verę diuitiæ ipse Deus est, cùm audiat [g] vel legat L. Valerium, qui in suo defunctus est consulatu, vsque adeò fuisse pauperem, vt nummis à populo collatis, eius sepultura curarétur? Audiat vel legat [h] Q. Cincinnatum, cùm quatuor iugera possideret, & ea suis manibus coleret, ab aratro esse abductum vt dictator fieret: [i] maior vtique honore quàm consul: [k] victísque hostibus, ingentem gloriam consecutum, in eadem paúpertate mansisse? Aut quid se magnum fecisse prædicabit, qui nullo præmio mundi huius

fuerit

fuerit ab æternæ illius patriæ societate seductus, cum [l] Fabritium didicerit tantis muneribus Pyrrhi regis Epirotarũ, promissa etiam quarta parte regni à Rom. ciuitate non potuisse diuelli: ibique in sua paupertate priuatum manere voluisse? Nam illud quod remp. id est rem populi, rem patriæ, rem cómunem cùm haberent opulentissimam atque ditissimam, sic ipsi in suis domibus pauperes erant, [m] vt quidam eorum qui iam bis consul fuisset: [n] ex illo senatu pauperum hominum pelleretur notatiõne censoria, quòd decem pondo argenti in vasis habere compertus est: si ita iidem ipsi pauperes erant, quorũ triumphis publicum ditabatur ærarium, nónne omnes Christiani, qui excellentiore proposito diuitias suas communes faciunt, secundum id quod scriptum est in Actib. Apostolorum, Vt distribuatur vnicuiq;, sicut cuique opus est: & nemo dicat aliquid proprium, sed sint illis omnia communia: intelligunt se nulla ob hoc ventilari oportere iactantia: id faciendo pro obtinenda societate angelorum, cùm penè tale aliquid illi fecerint pro conseruanda gloria Romanorum? Hæc & alia, si qua huiusmodi reperiuntur in literis eorum, quando sic innotescerent, quando tanta fama prædicarentur, nisi Rom. imperium longè latéque porrectũ, magnificis successibus augeretur? Proinde per illud imperium tam latum támque diuturnum, virorúmque tantorum virtutibus præclarum atque gloriosum, & illorum intentioni merces, quam quærebant, est reddita, & nobis proposita necessariæ commonitionis exempla: vt si virtutes, quarum istæ vtcunque sunt similes, quas isti pro ciuitatis terrenæ gloria tenuerunt, pro Dei gloriosissima ciuitate nõ tenuerimus, pudore pũgamur: si tenuerimus, superbia non extollamur. Quoniam sicut dicit Apostolus, Indignæ sunt passiones huius tẽporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Ad humanã verò gloriam præsentísque tẽporis satis digna vita existimabatur illorum. Vnde etiam Iudæi qui Christum occiderunt, reuelante testamento nouo, quod in veteri velatum fuit, vt non pro terrenis & temporalibus beneficiis, quæ diuina prouidentia permixtè bonis malísque concedit, sed pro æterna vita muneribúsque perpetuis & ipsius supernæ ciuitatis societate colatur Deus vnus, & verus: rectissimè istorum gloriæ donati sunt: vt hi qui qualibuscunque virtutibus terrenam gloriam quæsierunt & acquisierunt, vincerent eos qui magnis vitiis daterem veræ

gloriæ & ciuitatis æternæ occiderunt, atque respuerunt.

L. VIVES.

a CVm alia non sit vbi viuatur.} *Deest vna negatio. sic legendum, Cùm alia non sit, non vbi viuatur in hominum gloria.*

b Si M. Puluillus.} *Liuius lib. 2. & Valer. lib. 5. Plutar. in Publicola, Dionysius, & alij. Templum Ioui, Iunoni, & Mineruæ votum est à Tarquinio Prisco, extructum à Superbo: quo expulso, dedicatio ad consules spectabat, sortito dedicati Capitolij obtigit M. Horatio Puluillo, cui contigit quod Augusti narrat.*

c Sibi ab inuidis.} *A. M. Val. P. Valerij consulis fratre, qui ægrè ferebat non ab homine suæ familiæ dicari tã magnificum templũ, nũciauit ergo filium obisse, vt funesta familia Horat. à dedicatione absisteret.*

d Vt eum etiam proiici insepultum.} *Sic Plutar. nam Liuius efferri eum iussisse scribit.*

e Sine mortuos.} *Sine homines mundo viuos, sed reuera mortuos, quia Deo mortuos, sepelire eos, quos ipsi mortuos arbitrantur.*

f Vt in huius vitæ pereg.} *Prorsus vt in via. sic in vita, vt quisque est expeditissimus, minimisq; onerib. grauatus, ita facillimè iter conficit.*

g Vel legat Lucium Valerium.} *Valerium Publicolam scribunt Liu. Valer. Plutarch. Dionys. Eutropius, & alij ob tenuitatem census funere publico esse elatum. Plutar. collatam ab vnoquoque scribit certam summam ad expensam funeris. Apuleius in Apologia de magia, sextantes dicit collatos. Sed August. hic vt aliud agens historiam summo tenus attigit, ita nec prænomen, nec annum mortis exactè attendit. dicebatur enim P. non L. & non in suo quarto consulatu obiit, sed anno post, Verginio & Cassio Coss. sexto anno post expulsos reges. Liu. & Dionys.*

h Quintium Cincinnatum.} *Liuius lib. 3. & Valer. lib. 4.*

Dictatura i Maior vtriq; honore quàm consul.} *Dictatura magistratus erat regius, à quo non erat prouocatio, cui consules cæteriq; magistratus dicto audientes erant. sex mẽsibus lege finiebatur, & in solis periculis reip. creabatur à consule, in terra Italia, silentio noctis populi magister nominabatur, sibiq; magistrum equitum asciscebat. Anno Vrbis con. cclij. hic magistratus in vrbem est inductus, post Cæsaris mortem lege M. Antonij consulis propter inuidiam Cæsaris perpetui dictatoris, in perpetuum sublatus.*

k Victísque hostibus.} *Equis, de quibus triumphauit.*

Fabritius l Fabritium.} *Hic pauper fuit & diuitiarum contemptor, insectatórq; missus legatus de captiuis redimendis ad Pyrrhum regem Epirotarum, rogatus est ab eo vt in Epirum secum iret, daturum illi se quartam*

tam

tam regni sui partem: cui Fabritius respondit, hoc regi non expedire: Epirotas enim Fabritium si viderent & nossent, libentius ipsi parituros, quàm Pyrrho. quod Pyrrhus non ægrè tulit, sed simplicem magnanimitatem Fabritij admiratus est. Pecuniam etiam ab eodem rege oblatam amicitiæ nomine, repudiauit.

m Vt quidam eorum qui iam bis consul.} *Valer lib.2. de Cornelio Ruffino istud narrat, qui motus est senatu ab hoc ipso Fabritio censore, quòd decem pondo argenti facti haberet. Idē Liuius lib.14 & Gell. lib.4. qui eum dictatorem quoque fuisse narrat. Hic est Corneius, qui Sibylla prius, deinde Sylla primus Corneliorum est dictus. Macrobius. Corn. Priorem consulatum gessit cum Man. Curio Dentato: posteriorem xiij. Sylla anno post cum C. Iunio.*

n Ex illo senatu pauperum hominum.} *Nulla ætas feracior fuit continentium & sanctorum hominum Romæ, quàm illa belli Pyrrhi.*

Quomodo inter se differant cupiditas gloriç & cupiditas dominationis.

CAP. XIX.

INtereſt ſanè inter cupiditatem humanę glorię. & cupiditatem dominationis. Nā licet procliue ſit, vt qui humana gloria nimium delectatur, etiam dominari ardēter affectet, tamen qui verā licet humanarū laudum gloriam concupiſcunt, dant operā bene iudicantibus non diſplicere. Sunt enim multa in moribus bona, de quibus multi bene iudicant: quamuis ea multi non habeant, & per ea bona morum nituntur ad gloriam, & imperium, vel dominationem, de quibus ait Saluſtius: Sed ille vera via nititur. Quiſquis autem ſine cupiditate gloriæ, qua veretur homo bene iudicantibus diſplicere, dominari atque imperare deſiderat, etiā per apertiſſima ſcelera quęrit plerunq; obtinere quod diligit. Proinde qui gloriam concupiſcit, aut vera via nititur, aut certè dolis atque fallaciis contendit, volens bonus videri, quod non eſt. Et ideo virtutes habēti magna virtus eſt contēnere gloriam, quia contēptus eius in conſpectu Dei eſt: iudicio autem non aperitur humano. Quicquid enim fecerit ad oculos hominum, quo glorię contemptor appareat, ad maiorem laudem, hoc eſt, ad maiorē gloriam facere ſi credatur, nō eſt vnde ſe ſuſpicātium ſenſib. aliter eſſe, quàm ſuſpicātur oſtēdat. Sed qui contemnit iudicia laudantium, contemnit etiā ſuſpicātium temeritatem, quorum tamen, ſi verè bonus eſt, non contemnit ſalutem: quoniā tantę iuſtitię eſt, qui de ſpiritu Dei virtutes habet, vt etiam ipſos diligat inimicos, & ita diligat, vt ſuſurrones, vel detra-

ctores velit correctos habere cõſortes: non in terrena patria, ſed ſuperna. In laudatoribus autem ſuis, quamuis paruipẽdat, quod eum laudant, non tamen paruipendit, quod eum amant: nec eos vult fallere laudantes, ne decipiat diligentes. Ideóque inſtat ardenter, vt potius ille laudetur, à quo habet homo, quicquid in eo iure laudatur. Qui autem contemptor gloriæ dominationis eſt auidus, beſtias ſuperat: [a]ſiue crudelitate vitæ, ſiue fluxu luxuriæ. Tales quidam Romani fuerunt. Non enim cura exiſtimationis amiſſa, dominationis cupiditate caruerunt. Multos tales fuiſſe prodit hiſtoria. Sed huius vitij ſummitatem, & quaſi arcem quandam [b]Nero Cæſar primus obtinuit: cuius fuit tanta luxuries, vt nihil ab eo putaretur virile metuendum: tanta crudelitas, vt nihil molle habere crederetur, ſi neſciretur. Etiam talibus tamen dominãdi poteſtas non datur, niſi ſummi Dei prouidentia, quando res humanas iudicat talibus dominis dignas. Aperta de hac re vox diuina eſt, loquente Dei ſapientia: Per me reges regnant, & tyranni per me tenent terram. [c] Sed ne tyranni non peſſimi atque improbi reges, ſed veteri nomine fortes dicti exiſtimentur: vnde ait Vergilius:

[d]*Pars mihi pacis erit dextram tetigiſſe tyranni:*

Apertiſſimè alio loco de Deo dictũ eſt: Qui regnare facit hominẽ hypocritam propter peruerſitatẽ populi. Quamobrem, quanuis, vt potui, ſatis expoſuerim qua cauſa Deus vnus verus & iuſtus, Romanos ſecundùm quandam formam terrenæ ciuitatis bonos adiuuerit ad tanti imperij gloriam conſequendã: poteſt tamen & alia cauſa eſſe latẽtior, propter diuerſa merita generis humani, Deo magis nota quàm nobis: dũ illud cõſtet inter omnes veraciter pios, neminẽ ſine vera pietate, id eſt, veri Dei vero cultu, verã poſſe habere virtutem: nec eam veram eſſe, quãdo gloriæ ſeruit humanæ. Eos tamen qui ciues nõ ſunt ciuitatis æternę, quæ in ſacris literis noſtris dicitur ciuitas Dei, vtiliores eſſe terrenę ciuitati, [e]quãdo habẽt virtutẽ, vel ipſam, quàm ſi nec ipſam. [f]Illi aũt qui vera pietate pręditi, bene viuũt, ſi hãc ſcientiã regẽdi populos cõſectati ſunt, nihil eſt fœlicius rebus humanis, quàm ſi Deo miserãte habeãt poteſtatem. Tales aũt homines, virtutes ſuas, quãtaſcunq; in hac vita poſſunt habere, nõ tribuunt niſi gratiæ Dei: [g]quòd eas volẽtibus, credentibus, petentibúſq; dederit, ſimúlq; intelligunt, quãtum ſibi deſit ad perfectionẽ iuſtitiæ: qualis eſt in illorum

ſanctorum

ſanctorum angelorũ ſocietate, cui ſe nituntur aptare. Quantumlibet autem laudetur atque prædicetur virtus, quæ ſine vera pietate ſeruit hominum gloriæ, nequaquam ſanctorum exiguis initiis comparanda eſt, quorum ſpes poſita eſt in gratia & miſericordia veri Dei.

L. VIVES.

a Siue crudelitate vitæ. } *Alibi, ſiue crudelitatis vitiis ſiue luxuria.*

b Nero Cæſar primus. } *Hic fuit filius Domitij Aenobarbi & Agrippinæ Germanici filiæ, adoptatus à Clau. Cæſare vitrico. vnde & Claudius Nero Cæſar eſt dictus. Patri ſucceſsit vltimus principum, domum Cæſarum cognatione attingens: homo incredibilis crudelitatis, & ignauiæ, hiſque vitiis ad poſteros nobilitatus. Et erat alioqui, ſicut Tranquillus narrat, æternitatis, perpetuaque famæ cupidus. Aprilem menſem Neroneum appellauit. Romam Neropolim nuncupare deſtinarat.* Nero

c Sed ne tyranni non peſſimi. } *Dixi alias de tyranno. Olim nihil inter regem & tyrannum intererat. à τυραννεῖν dicitur, quod eſt impero. Verg. iiij. Aeneid.* Tyrannus

Te propter Libycæ gentes Numadúmque tyranni
Odêre infenſi.

Et Horat. libro iij. Carm.

Princeps & innantem Maricæ littoribus tenuiſſe Lyrim, latè tyrannus.

Acron: Tyrannus alibi pro domino, alibi pro crudeli, alibi pro potenti. Ita Auguſtinus ſ[?]tem hic poſuit pro potente: vt apud Græcos δύναμις & potentia eſt, & fortitudo, quemadmodum apud Homerum ſæpe, & Pindarum: vt in Nemeis de Hercule: εἴδει γὰρ ἐκνόμιον λῦμα τε καὶ δύναμιν ἰσχῦ.

d Dextram tetigiſſe tyranni. } *Aeneæ, quem Latinus virum bonum eſſe exiſtimabat.*

e Quando habent virtutem vel. } *Mendoſus locus. ſenſus eſt, vtiliores eſſe terrenæ ciuitati: cùm habent gloriæ cupidinem, quàm cùm nec ipſam.*

f Illi autem qui vera pietate. } *Iſti ſunt illi veri philoſophi, qui ſi dominarentur, vel domini eorum eſſent ſimiles, beatas fore reſpub. Plato dixit:*

g Quod eas volentibus. } *Ex Epiſt. catholica Iac. 1 cap. Si quis veſtrum indiget ſapientia, poſtulet à Deo, qui dat omnibus ſimpliciter, & non improperat: & dabit ei. poſtulet autem fide, nihil hæſitans.*

Tam turpiter seruire virtutes humanæ gloriæ, quàm corporis voluptati. CAP. XX.

[a] SOlent philosophi, qui finem boni humani in ipsa virtute constituunt, ad ingerendum pudorem quibusdam philosophis, qui virtutes quidem probant, sed eas voluptatis corporalis fine metiuntur, & illam per seipsam putant appetendā, istas propter ipsam, tabulā quandam verbis pingere, vbi voluptas in sella regali quasi delicata quædam regina considat: eique virtutes famulæ subiiciantur, obseruantes eius nutū: vt faciant, quod illa imperauerit. Quæ prudentiæ iubeat: vt vigilanter inquirat, quomodo voluptas regnet, & salua sit. Iustitiæ iubeat, vt præstet beneficia quę potest ad comparandas amicitias corporalibus commodis necessarias: nulli faciat iniuriam, ne offensis legibus voluptas viuere secura nō possit. Fortitudini iubeat, vt si dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam suam, id est, voluptatem fortiter in animi cogitatione, vt per pristinarum deliciarum suarum recordationem mitiget pręsentis doloris aculeos. Temperantiæ iubeat, vt tantum capiat alimentorum: & si qua delectāt, ne per immoderationem noxium aliquid valetudinem turbet: & voluptas, quam etiam in corporis sanitate Epicurei maximam ponunt, grauiter offendatur. Ita virtutes cum tota suæ gloriæ dignitate, tanquā imperiosæ cuidā & inhonestæ mulierculæ seruiēt voluptati. Nihil hac pictura dicunt esse ignominiosius, & deformius, & quod minus bonorum ferre possit aspectus: & verum dicunt. Sed non existimo satis debiti decoris esse, picturā, si etiā talis fingatur, vbi virtutes humanæ gloriæ seruiant. Licet enim ista gloria [b] delicata mulier non sit, inflata tamen est, & multum inanitatis habet. Vnde non ei dignè seruit soliditas quædam firmitásque virtutum, vt nihil prouideat prudentia, nihil distribuat iustitia, nihil toleret fortitudo, nihil temperātia moderetur, nisi vnde placeatur hominibus, & ventosæ glorię seruiatur. Nec illi se ab ista defenderint fœditate: qui cū aliena spernant iudicia velut gloriæ contemptores, sibi sapientes videntur, & sibi placent. Nam eorum virtus, si tamen vlla est, alio modo quodam humanæ subditur laudi. Neque enim ipse qui sibi placet, [c] homo non est. Qui autem vera pietate in Deum quem diligit credit, & sperat, plus intendit in ea, in quibus sibi displicet, quàm in ea, si qua in illo sunt, quæ non

tam

tam ipsi quàm veritati placent. Neq; id tribuit, vnde iam potest placere, nisi eius misericordiæ, cui metuit displicere. De his sanatis gratias agens, de illis sanandis preces fundens.

L. VIVES.

a Solent philosophi. } *Stoici, vt Cleãthes. Cicero secundo De finibus meminit tabellæ huius & picturæ.*

b Delicata mulier non sit. } *Nam sudore & laboribus quæritur.*

c Homo non est. } *Id est, humana, & humanè sapit.*

Romanum regnum à Deo vero esse dispositum, à quo est omnis potestas, & cuius prouidentia reguntur vniuersa.

CAP. XXI.

Væ cùm ita sint, non tribuamus dandi regni atque imperij potestatem, nisi Deo vero, [a]qui dat fœlicitatem regnum cælorum solis piis: regnum verò terrenum & piis & impiis: sicut ei placet, cui nihil iniustè placet. Quanuis enim aliquid dixerimus, quod apertum nobis esse voluit, tamen multum est ad nos, & valde superat vires nostras, hominum occulta discutere, & liquido examine merita diiudicare regnorum. Ille igitur vnus verus Deus, qui nec iudicio, nec adiutorio deserit genus humanum, quando voluit, & quantum voluit Romanis regnum dedit: qui dedit Assyriis, vel etiam Persis: [b]à quibus solos duos deos coli, vnũ bonum, alterum malum continent literæ istorum, vt taceam de populo Hebræo, de quo iam dixi, quantum satis visum est: qui præter vnum Deum non coluit, & quando regnauit. Qui ergo Persis dedit segetes, sine cultu deæ Segetiæ: qui alia dona terrarũ sine cultu tot deorum, quos isti rebus singulis singulos, vel etiam rebus singulis, plures præposuerunt: ipse etiã regnum dedit sine cultu eorum, per quorum cultũ se isti regnasse crediderunt. Sic etiam hominibus, [c]qui Mario, ipse Caio Cæsari: qui Augusto, ipse & Neroni: qui Vespasianis, vel patri, vel filio [d]suauissimis imperatoribus, ipse & Domitiano crudelissimo. Et ne per singulos ire necesse sit, qui Cõstãtino Christiano, [e]ipse apostatę Iuliano, cuius egregiã indolem decepit amore dominãdi sacrilega & detestãda curiositas, cuius vanis deditus oraculis erat, quando fretus securitate victoriæ naues quib. victus necessarius portabatur, incẽdit. Deinde feruidè instãs immodicis ausibus & mox merito temeritatis occisus, in locis hostilib. egenũ reliquit exercitũ, vt aliter inde

non posset euadi, nisi cótra illud auspicium Dei Termini, de quo superiore libro diximus, Romani imperij termini mouerentur. Cessit enim Terminus deus necessitati, qui non cesserat Ioui. Hæc planè Deus vnus & verus regit & gubernat, vt placet. Et si occultis causis, nunquid iniustis?

L. VIVES.

a QVi dat fœlicitatem in regno cælorum. } *Sunt quædam exemplaria, quæ sic hab. nt. Qui dat fœlicitatem regnum cælorum solis piis. Alia sic: Qui dat fœlicitatem in regno cælorum solis piis. Vtroque modo melius quàm in excusis.*

b A quibus solos duos deos coli. } *Persæ Magi, quorum princeps Zoroastres, duo principia ponebant: vnum bonum, alterum malum. Numen bonum cæli, malum verò inferorum deum arbitrantes. Hunc Plutonem & Arimanium dixerunt dæmonem malum, illum verò dæmonem bonum Iouem & Horosmadem. Autores Hermippus, Eudoxus, & Theopompus apud Laertium Diogenem. Magos videtur secutus Plato libro decimo Legum, cùm animas ponit in mundo geminas: alteram vnde proficiscantur bona, alteram vnde mala: nisi potius Pythagoræ sententiæ assensus est, qui principiorum vnitatem Deum esse ait mentem, vniúsque naturam, & bonum: Diada verò infinitam, materialem, circa quam est multitudo, genius, & malum. Manichæi quoque hæretici, vt Augustinus libro De hæresibus scripsit, duo principia ponebant inter se diuersa & aduersa, eadémque æterna & coæterna: duásque naturas atque substantias, boni scilicet & mali, qua opinione antiquos alios hæreticos sunt secuti.*

Zoroastres

Manichæi

c Qui Mario, ipse Caio. } *Binos coniungit, alterum bonum, alterum malum, crudelis Marius, clementissimus C. Cæsar: optimus princeps Augustus, pessimus Nero.*

d Suauissimis imperatoribus. } *T. Vespasianus duos habuit filios, alterum sibi regno nomine, alterum Domitianum. Pater fuit vir multorū salium, & iucundissimus. Filius Titus tam humanus, vt amor & deliciæ generis humani sit nominatus. Suetonius. Plinius Secundus in præfatione Naturalis historiæ ad Titum Vespasianum filium: Narrare tibi constitui iucundissime imperator: sit enim hæc tui præfatio verissima, dum maximo consenescit in patre. Domitianus patri & fratri dissimilis, sæuus & inimicus omnium fuit.*

Vespasianus

e Ipse apostatæ Iuliano. } *Quasi desertori & transfugæ Iuliano: qui cùm esset prius Christiana pietate imbutus, desciuit ab ea inductus à Libanio sophista, dedidítque se totum oraculis, sortibus, dictísque & factis magorum ac diuinaculorum, quorum inanibus fraudulentisque*

Iulianus.

tisq. responsis & promissu praeceps iuit. vir caetera egregij animi, regendique imperij callentissimus.

Tempora exitúsque bellorum ex Dei pendere iudicio.

CAP. XXII.

SIc etiam tempora ipsa bellorũ sicut in eius arbitrio est, iustóque iudicio & misericordia vel atterere, vel consolari genus humanum, vt alia citius, alia tardius finiantur: [a]bellum Piratarum à Pompeio, [b]bellum Punicum tertium à Scipione incredibili celeritate, & tẽporis breuitate confecta sunt. Bellum quoque fugitiuorum gladiatorum, [c]quamuis multis Romanis ducibus & duobus consulibus victis, Italiáque horribiliter contrita atque vastata, tertio tamen anno post multa consumpta consummatũ est. Picentes, Marsi, & Peligni gentes non exteræ, sed Italicæ post diuturnam & deuotissimam sub Romano iugo seruitutem, in libertatem caput erigere tentauerunt: iam multis nationibus Romano imperio subiugatis, deletáque Carthagine. In quo bello Italico Romanis sæpissimè victis, [d]vbi & duo consules perierunt, & alij nobilissimi senatores. Nõ diuturno tamen tempore tractũ est hoc malum. Nam quintus ei annus finem dedit, sed bellum Punicum secundum cum maximis detrimentis & calamitate reip. per annos decem & octo Romanas vires extenuauit, & penè consumpsit: [e]in duobus prælijs fermè septuaginta Romanorum milia ceciderunt. Bellum Punicum primùm per viginti & tres annos peractum est: [f] bellum Mithridaticũ quadraginta annis. Ac ne quisquam arbitretur rudimenta Romanorũ fuisse fortiora ad bella citius peragẽda, superioribus temporibus multũ in omni virtute laudatis, bellum Samniticum[g]annis tractũ est fermè quinquaginta, in quo bello ita Romani victi sunt, vt sub iugum etiam mitterentur. Sed quia non diligebãt gloriam propter iustitiam, sed iustitiã propter gloriam diligere videbãtur, [h]pacem factam, fœdúsq; ruperũt. Hæc ideo cõmemoro, quoniam multi præteritarum rerũ ignari: quidam etiam dissimulatores suæ scientiæ, si temporibus Christianis aliquod bellũ paulò diutius trahi vident: ilico in nostram religionẽ proteruissimè insiliunt, exclamantes: quod si illa non esset, & vetere ritu numina colerentur, iam Romana illa virtute, quæ adiuuante Marte & Bellona, tanta celeriter bella confecit, id quoque celerrimè finiretur. Recolant igitur qui legerũt quã diuturna bella, [i]quàm varijs

euentibus, quàm luctuosis cladibus à veteribus sint gesta Romanis, sicut solet orbis terrarum velut procellosissimum pelagus varia talium malorum tempestate iactari: & quod nolunt aliquando fateantur: nec insanis aduersus Deum linguis se interimant, & decipiant imperitos.

L. VIVES.

a Bellum Piratarum. } *Intra quadragesimum diem postquam Brundusio Pompeius soluit Florus & Cicero pro lege Manilia.*

b Bellum Punicum tertium. } *Intra tres annos susceptum & confectum.*

c Quàm multis Romanis ducibus. } *Arius prætor & consules duo Gn. Lentulus, & L. Gellius ab Sparthaco sunt victi.*

d Vbi & duo consules perierunt. } *L. Iulius Cæsar, & P. Rutilius. Liuius.*

e In duobus præliis. } *Ad Thrasimenum lacum, & ad Cannas.*

f Bellum Mithridaticum quadraginta annis. } *Sic Florus: sed intermissum est pace cum Sylla facta: repetitum à L. Lucullo: perfectum à Gn. Pompeio Magno.*

g Annis fermè quinquaginta. } *Eutropius, & Orosius vndequinquaginta annos in hoc bello numerant. Florus quinquaginta, Appianus octoginta, quod est Liuij computationi vicinius, qui lib. xxuij. per centum propè annos bellum dicit gestum inter Romanos & Samnites, variante fortuna euentum. Quod si bellum Samniticum Fabio Gurgite consule finitur, non sunt plures quàm anni quinquaginta à M. Valerio Coruino, & à Cornelio Cosso coss. sed iunxerunt se Samnitium arma etiam cum Pyrrho, & iam antea cum Dentato conseruerant manus, post Gurgitem consulem, & ante quàm in Italiam transiret Pyrrhus.*

h Pacem factam fœdúsque. } *Satis hæc obliquè significat Liuius lib. nono, quum verbis Pontij Samnitium ducis eludi fidem, fœdera, sacráque à Romanis puerilibus interpretamentis dicit, quod re vera ita erat: nam in verbis pueriliter plerunque cauillabantur ad suum commodum.*

Euentus. i Quàm variis euentibus } *Alij codices euentis. Non disputo an dici possit euentus, plurali numero. quod rarum esse Valla ait: dici tamen posse certum est, & inueniri ille non negat.*

De bello in quo Rhadagaisus rex Gotthorum dæmonum cultor, vno die cum ingentibus copiis suis victus est. CAP. XXIII.

Quod tamen nostra memoria recentissimo tempore Deus mirabiliter & misericorditer fecit, non cum gratiarum actione commemorant, sed quantum in ipsis

ipsis est, omnium si fieri potest hominum obliuione sepelire conantur: quod à nobis si tacebitur, similiter erimus ingrati. Cùm [a] Rhadagaisus rex Gotthorum agmine ingenti, & immani iam in vrbis vicina constitutus, Romanis ceruicib. immineret: vno die tanta celeritate sic victus est, vt ne vno quidem non dicam extincto, sed nec vulnerato Romanorum, multo amplius quàm centũ milium prosterneretur eius exercitus, atq; ipse cum filiis mox captus pœna debita necaretur. Nam si ille tam impius, cum tantis & tam impiis copiis Romã fuisset ingressus, cui pepercisset? quibus honorem locis martyrũ detulisset? In qua persona Deum timeret? cuius non sanguinem effusum, cuius pudicitiam vellet intactã? Quas autem isti pro diis suis voces haberẽt, quãta insultatione iactarẽt, quod ideo ille vicisset, ideo tanta potuisset, quia quotidianis sacrificiis placabat, atq; inuitabat Deos, quod Romanos facere Christiana religio non sinebat. Nam propinquante iam illo his locis, vbi nutu summæ maiestatis oppressus est, cùm eius fama vbique crebresceret, nobis apud Carthaginẽ dicebatur: hoc credere, spargere, iactare Paganos, quòd ille diis amicis protegentibus & opitulantibus, quibus immolare quotidie ferebatur, vinci omnino non posset ab eis qui talia diis Romanis sacra nõ facerent, nec fieri à quoquã permitterent. Et nõ agunt miseri gratias tantæ misericordiæ Dei, qui cùm statuisset irruptione barbarica grauiore dignos mores hominum castigare, indignationem suam tanta mansuetudine temperauit, vt illum primo faceret mirabiliter vinci, ne ad infirmorum animos euertendos gloria daretur dæmonibus, quibus eum supplicare constabat. Deinde cũ ab his barbaris Roma caperetur, qui contra omnem consuetudinem bellorum antè gestorum ad loca sancta cõfugientes, Christianæ religionis reuerentia tuerentur, ipsisq; dæmonibus atque impiorũ sacrificiorum ritibus, de quibus ille præsumpserat, sic aduersarẽtur pro nomine Christiano, vt lõgè atrocius bellũ cum eis quàm cum hominibus gerere viderentur: ita verus dominus gubernatórq; rerum & Romanos cum misericordia flagellauit: & tamen incredibiliter victis supplicatoribus dæmonũ, nec saluti rerum præsentium necessaria esse sacrificia illa mõstrauit, vt ab his qui nõ peruicaciter cõtendunt, sed prudenter attendũt: nec ꝓpter præsentes necessitates religio vera deseratur, & magis æternæ vitæ fidelissima expectatione teneatur.

L. VIVES.

a Rhadagaisus rex Gothorum.} *Hoc sub Honorio Caesare, de quo in praefatione diximus.*

Quae sit Christianorum imperatorum, & quàm vera foelicitas.

CAP. XXIIII.

Neque enim nos Christianos quosdam imperatores ideo foelices dicimus, quia vel diutius imperarunt, vel imperantes filios morte placida reliquerunt, vel hostes reipub. domuerunt, vel inimicos ciues aduersus se insurgentes, & cauere & opprimere potuerũt. Haec enim & alia vitae huius aerumnosae, vel munera, vel solatia, quidam etiam cultores daemonũ accipere meruerunt, qui non pertinent ad regnum Dei, quò pertinẽt isti. Et hoc ipsius misericordia factum est, ne ab illo ista, qui in eũ crederent, velut summa bona desiderarent. Sed foelices eos dicimus, si iusti imperant, si inter linguas sublimiter honorantium, & obsequia nimis humiliter salutantium non extolluntur, sed se homines esse meminerũt: si suam potestatem ad Dei cultum maximè dilatandum, maiestati eius famulam faciut: si Deum timent, diligũt, colunt: si plus amant illud regnum, [a] vbi non timent habere consortes, si tardius vindicant, facilè ignoscũt: si eandem vindictam pro necessitate regendae tuendaeque reip. non pro saturandis inimicitiarum odiis exerunt: si eandem veniam non ad impunitatem iniquitatis, sed ad spem correctionis indulgent: si quod asperè coguntur plerunque decernere, misericordiae lenitate & beneficiorum largitate compẽsant: [b] si luxuria tanto eis est castigatior: quãto posset esse liberior: si malunt cupiditatibus prauis, quàm quibuslibet gentibus imperare. Et si hęc omnia faciunt, nõ propter ardorem inanis gloriae, sed propter charitatem foelicitatis aeternae, si pro suis peccatis humilitatis, & miserationis, & orationis sacrificiũ, Deo suo vero immolare non negligunt. Tales Christianos imperatores dicimus esse foelices: interim spe, postea re ipsa futuros, cùm id quod expectamus aduenerit.

L. VIVES.

a Vbi non timent habere consortes.} *Hic in mundo reges omnes timent habere consortem. Omnis enim potestas impatiens est consortis, sicut inquit Lucanus: at in foelicitate Dei aeterna, cùm plures sunt consortes, non minus est gaudium, imò quodam modo maius.*

b Si lux-

b Si luxuria tanto in eis.} *Iuxta bonum Mimum: Quo plus licet: eo libeat minus.*

De prosperitatibus, quas Constantino Imperatori Christiano Deus contulit.

CAP. XXV.

Nam bonus Deus, ne homines, qui eum crederēt propter æternam vitam colendum, has sublimitates & regna terrena existimarēt posse neminem consequi, nisi dæmonibus supplicaret, quod hi spiritus [a] in talibus multum valerent: [b] Constantinum imperatorem non supplicantem dæmonibus, sed ipsum verum Deum colentem, tantis terrenis impleuit muneribus, quanta optare nullus auderet. [c]Cui etiam condere ciuitatem[d]Romano imperio sociam, velut ipsius Romæ filiam, sed sine aliquo dæmonum templo simulachróque concessit. Diu imperauit, [f] vniuersum orbem Romanum vnus Augustus tenuit & defendit: in administrandis & gerendis bellis victoriosissimus fuit:[g]in tyrannis opprimendis per omnia prosperatus est. Grandæuus ægritudine & senectute defunctus est,[h] filios imperantes reliquit. Sed rursus ne Imperator quisquam ideo Christianus esset, vt fœlicitatem Constantini mereretur, cùm propter vitam æternam quisque debeat esse Christianus, [i] Iouinianum multò citius quàm Iulianum abstulit:[k]Gratianum ferro tyrannico permisit interimi, lōgè quidem mitius, [l] quàm Magnū Pompeium, colentem videlicet Romanos deos. Nam ille vindicari à Catone non potuit, quem ciuilis belli quodammodo heredem reliquerat. Iste autem, quanuis piæ animæ solatia talia non requirant, [m] à Theodosio vindicatus est: quem regni participem fecerat,[n]cùm paruulum haberet & fratrem: auidior fidę societatis, quàm nimiæ potestatis.

L. VIVES.

a In talibus multum valerent.} *Non est potestas, inquit Iob, quæ cùm dæmonica super terram conferatur. Sciunt enim vbi lateant opes, norunt artes, fraudésque, quibus ad imperium possit homo euehi, & hostes vincere.*

b Constantinum imperatorem.} *Hic filius Constantij & Helenæ in Britannia natus, primus post Philippum fuit princeps Romanus Christianus, partibúsque expugnatis solus fœlicissimè obijt, naturali morte Nicomediæ, anno imperij altero & tricesimo.* Constantinus

c Cui etiam condere ciuitatem.} *Imitatio Vergiliana:*

X 5

O regina nouam cui condere Iuppiter vrbem.

Porrò Constantinus iam bellis omnibus defunctus, solutúsque grauioribus curis, animum ad nouam vrbem condendam, & de suo vocandam nomine adiecit. Primum in Sardico agro Asiæ destinarat, pòst ad Sigæum Troadis fundamenta sunt iacta: tertiò translatæ operæ Chalcedonem, erectíque ibi muri: cúmque fabriles funiculos aues corripuissent, Byzantiū *transtulisséntque Byzantium, quæ est vrbs Thraciæ, vbi velut ita iubēte Deo condita est vrbs, quæ dicta Constantinopolis: quod nomen adhuc retinet. Byzantium verò etiam dicitur, quòd ibi fuerit id oppidū à Pausania Spartanorum rege conditum: quod Seuerus imperator propemodum euertit, milites autem Galieni principis funditus deleuere.*

d Romano imperio sociam. } *Illuc enim magnam & senatus & totius nobilitatis partem Rom. Constantinus transtulit, principésque ferè omnes Constantinopoli magis quàm Romæ habitarunt: ita opibus & claritate ciuium certauit cum vrbe Rom.*

e Sine aliquo dæmonum templo. } *Diuæ enim Mariæ virgini vrbem Constantinus dicauit.*

Orbis Ro. f Vniuersum orbem Rom. } *Sic dicitur orbis Romanus, id quod ex orbe possidebant Rom. vt orbis Christianus, quod Christiani habemus: orbis Hispanus, quod Hispani. Lucan. orbem Hiberum dixit pro Hispania, & orbem Arctoum pro Gallia & Germania. Et cùm ex Hispania in Italiam, & inde in Græciam transiturus esset Cæsar, inquit: Victrices aquilas alium laturus in orbem. Marcellinus Romani orbis crebrò meminit. Aurelianus, vt autor est Trebellius Pollio, scribens ad Zenobiam sic exorsus est: Aurelianus Imperator Romani orbis. Stultum est affirmare Imperatorem Romanum ius habere in totum orbem terrarum, cuius nunquam fuit dominus: nec in ea quidem ius habet, quorum aliquando fuit dominus, & iam amisit: quoniam quo iure quæsierat, eodem perdidit, strage scilicet hominum & bellicis furiis. Accenduntur principes istu fictitius titulis, qui aliud nihil sunt, quàm faces orbis terrarum, pestisque totius generis humani. In culpa est impia & indocta iurisconsultorum argutatio.*

g In tyrannis opprimendis. } *Maxentio & Licinio.*

h Filios imperantes. } *Constantium, Constantinum, & Constantem: tametsi non satis conuenit, diuiseritne ipse heredibus imperium, an ipsi post eius mortem sorte id fecerint.*

Iouinianus i Iouinianum. } *Septimo mense imperij Dadascanæ in Asia obiit* *Gratianus crudelitate stomachi, ipso eodem & Varroniano cos. Christianus fuit, & à Valentiniano in numerum diuorum relatus.*

k Gratianum ferro tyrannico. } *Hæc de principibus Rom. apud Eutro-*

Eutropium, Paulum Diaconum, Orosium, & Pomponium Letum. Gratianus Valentiniani fuit filius: in hunc Treueris agentem legiones Romanæ coniurarunt, electo Maximo quodam duce, qui Gratianum in Italiam iter molientem, dolo circumuentum interfecit: fuit princeps religioni nostræ deditissimus.

l Quàm Magnum Pompeium. } *Quem satellites pueri Ptolemæi in cymba cuncto Alexandrino populo spectante obtruncarunt: mórsque illa fuit viro tanto indignissima. Liuius, Florus, Plutar. Lucanus, Appian.*

m A Theodosio vindicatus est. } *Gratianus Theodosium Hispanum magna omnium approbatione consortem imperij apud Syrmium fecerat: virum & virtutibus omnibus, & strenuitate insignem, è Traiano genus ducentem, cui & persimilis ferebatur: ab hoc Maximus Aquileiæ agens captus & interemptus est.* Theodosius

n Cùm paruulum haberet & fratrem. } *Valentinianum.*

De fide & pietate Theodosij Augusti. CAP. XXVI.

Vnde & ille non solùm viuo seruauit quàm debebat fidem, verumetiam post eius mortē pulsum ab eius interfectore Maximo, Valentinianū eius paruulum fratrem, in sui partes imperij tanquā Christianus excepit pupillū: paterno custodiuit affectu, quem destitutū omnibus opibus nullo negotio posset auferre, si latius regnandi cupiditate magis quàm benefaciendi charitate flagraret. Vnde potius eum seruata eius imperatoria dignitate susceptum, ipsa humanitate & gratia cōsolatus est. [a] Deinde cùm Maximum terribilem faceret ille successus, hic in angustiis curarū suarū nō est lapsus ad curiositates sacrilegas atque illicitas, [b] sed ad Ioannem in Ægypti eremo cōstitutū: quem Dei seruum prophetandi spiritu preditū fama crebrescente didicerat, misit atque ab eo nuntium victoriæ certissimū accepit. Mox tyranni Maximi extinctor, [c] Valentinianum puerum in imperij sui partibus vnde fugatus fuerat, cum misericordissima veneratione restituit: eóq; siue per insidias, siue quo alio pacto vel casu proximè extincto, alium tyrannū Eugenium, qui in illius imperatoris locum non legitimè fuerat surrogatus, accepto rursus prophetico responso, fide certus oppressit, cōtra cuius robustissimū exercitum magis orando, quàm feriendo pugnauit. Milites nobis qui aderant, retulerunt, extorta sibi esse de manibus quæcunq; iaculabātur, cùm à Theodosii partibus in aduersarios vehemens ventus iret, & non solùm quæcunq; in

eos iaciebantur concitatissimè raperet, verumetiam ipsorum tela in eorũ corpora retorqueret.[d] Vnde & poeta Claudianus quãuis à Christi nomine alienus, in eius tamen laudibus dixit:

O nimium dilecte Deo, cui militat æther,

Et coniurati veniunt ad classica venti.

Victor autẽ sicut crediderat, & prædixerat, Iouis simulachra, quæ aduersus eum fuerant, nescio quibus ritibus, velut consecrata: & in Alpibus constituta, deposuit: eorúmque fulmina, quòd aurea fuissent iocantibus, quod illa lætitia permittebat,[e] cursoribus, & se ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benignéque donauit. Inimicorũ suorũ filios, quos non ipsius iussus, sed belli abstulerat impetus: etiam nondum Christianos ad ecclesiam cõfugientes, Christianos hac occasione fieri voluit, & Christiana charitate dilexit: nec priuauit rebus, sed auxit honoribus. In neminem post victoriam priuatas inimicitias valere permisit. Bella ciuilia non sicut Cinna, & Marius, & Sylla, & alij tales.[f] qui nec finita finire voluerunt, sed magis doluit exorta quàm cuiquam nocere voluit terminata. Inter hæc omnia ex ipso initio imperij sui non quieuit iustissimis & misericordissimis legibus aduersus impios laboranti ecclesiæ subuenire:[g] quam Valens hæreticus fauens Arrianis vehementer afflixerat, cuius ecclesiæ se membrũ esse, magis quàm in terris regnare gaudebat. Simulachra gentilium vbique euertenda pręcepit, satis intelligens nec terrena munera in dæmoniorũ, sed in Dei veri esse posita potestate.[h] Quid autem fuit eius religiosa humilitate mirabilius, quando in Thessalonicensium grauissimum scelus, cui iam episcopis intercedentibus promiserat indulgentiam, tumultu quorundam qui ei cohærebant, vindicare compulsus est, & ecclesiastica coërcitus disciplina, sic egit pœnitentiam, vt imperatoriam celsitudinem pro illo populus orans, magis fleret videndo prostratam, quàm peccando timeret iratam? Hæc ille secum, & si qua similia, quæ commemorare longum est, bona opera tulit: ex isto temporali vapore cuiuslibet culminis & sublimitatis humanæ, quorum operũ merces est æterna felicitas: cuius dator est Deus, solis veraciter piis. Cætera verò vitæ huius vel fastigia vel subsidia: sicut ipsum mundum, lucem, auras, terras, aquas, fructus, ipsiúsque hominis animam, corpus, sensus, mentem, vitam bonis malísq; largitur. In quibus est etiam quælibet imperij magnitudo, quàm pro temporum

porum gubernatione dispensat.

L. VIVES.

a DEinde cùm Maximũ.} *Administrabatur bellum ab Andragatio comite Maximi, homine in bellis exercitato & callidissimo duce: cuius artibus in magnas difficultates Theodosius adducebatur.*

b Sed ad Ioannem in Ægypti eremo.} *Ioannes Anachoreta spiritu vaticinij afflatus, cùm alijs permultis pleraque prædixit, tum verò Theodosio victoriam Dei verbis est pollicitus. Prosper. Aquitanus. ad hunc in dubiis rebus consilij gratia confugisse Theodosium narrat Diaconus.*

Ioannes Anachoreta

c Valentinianum puerum.} *Gratiani fratrem Occidentis imperio præfecit, quem Arbogastes comes Viennæ dolo peremit, Eugeniumque creauit tyrannum, & ingentibus barbarorum coactis copiis Alpium transitum obsederunt, vt ab eo Theodosium arcerent. Princeps pientissimus totam noctem, quæ pugnæ diem præcessit, sine cibo potúque precibus ac meditationi sacræ intentus, postridie prælium commisit, cùm exercitu esset hostibus longè impar, vbi diuina ope palàm adiutus hostium exercitum prostrauit. Eugenius captus & cæsus est, Arbogastes sibi manum intulit*

d Vnde poeta Claudianus.} *Hunc Aegyptium fuisse vulgatior est opinio. & sic tradit Possidonius, qui fuit eius familiaris: non Rhodius ille philosophus, sed præsul quidam Afer. Ad carmen natus fuit, quod elegantissimè scripsit poetico vir ingenio, & ad superstitionem propensior: tametsi de Christo extat carmen eius nomine inscriptum, quod credo ab eo in Honorij gratiam compositum, vt fuit assentator maximus. Hi versus quos Augustinus citat, sunt in Panegyrico de tertio Honorij consulatu, quos in Honorij potius, quàm Theodosij laudem scripsit, & si de hac ipsa Alpina victoria loquens, quam fatis & fælicitati Honorij citius, quàm Theodosij pietati per assentationem plus quàm scurrilem adscribit. Sic enim ait:*

Claudianus

Victoria velox
Auspiciis effecta tuis: pugnastis vterque.
Tu fatis, genitórque manu: te propter & Alpes
Inuadi faciles: cauto nec profuit hosti
Munitis hæsisse locis: spes irrita valli
Concidit: & scopulis patuerunt claustra reuulsis.
Te propter gelidis Aquilo de monte procellis
Obruit aduersas acies, reuolutáque tela
Vertit in autores, & turbine reppulit hastas.

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab antris
Aeolus armatas hyemes, cui militat æther:
Et coniurati veniunt ad classica venti.

Sic in codicibus Claudiani legitur: apud Augustinũ aliter. Fortasse ad eum tunc ferebantur modum, quo Augustinus scripsit, qui fuit illorum temporum æqualis. Tametsi in vetere lib. Coloniensi sic habetur:

O nimium dilecte Deo, cui militat æther:
Et coniurati veniunt ad classica venti.

Eodem modo apud Orosium, & Diaconum.

Cursores e Cursoribus.} *Nomen est officij in aula principali à currendo dictum, quòd celeriter aliquò mitterentur. Non videntur isti absimiles nostris pueris à pedibus, quos etiam sic vocarunt prisci, vt Cicero: & recentiores, vt Martialis. Suetonius cursorum meminit in Nerone: Nunquam, inquit, carrucis minus mille fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis, canusinatis mulionibus, armillata & phalerata cum hamaxochorum turba atque cursorum. Et in Tito: Confestim ad alterius matrem, quæ procul aberat, cursores suos misit, qui anxiè filium saluum nunciarent. Romani principes cùm se totos in Græciam transtulissent, Græcis nominibus ministeria omnia nuncuparunt. Itaque inter hæc legimus δρομεῖς, id est cursores. Veteres quoque cursores habuerunt, vt Alexander Macedo Philonydem, qui mille & ducenta stadia vno die confecit, vt scribit Plinius.*

f Qui nec finita finire voluerunt. } *Hoc est, qui etiam finitis bellis nondum finem imponere voluerunt: & cùm nulli iam superessent hostes, ipsi sibi, quos iugularent, hostes faciebant.*

Valens g Quam Valens hæreticus. } *Valens princeps sectæ fuit Arrianæ, episcopos & monachos verè Christianos miseris modis obtriuit & conculcauit: multos eorum cecidit. Gotthis petentibus Christianam religionem, episcopos misit Arrianos.*

Thessalonicensium clades h Quid autem fuit eius religiosa humilitate. } *Thessalonicæ, quæ ciuitas est in Macedonia, cùm tumultu theatrali quidam & ductores ordinum, & in exercitu magistratus essent à ciuibus pulsati, grauiter hoc ferens Theodosius, atrociter in eam ciuitatem iussit animaduerti: precibus tamen episcoporum Thessalonicensibus noxam condonauerat. Sed cùm potentium in interiore aula amici iniuria essent affecti, illi Theodosii animum multa suadendo tundendóque, ad vindictam impulerunt, exercitus à principe in vrbem immissus, multa ciuium millia obtruncauit. Ob quod facinus Ambrosius Mediolanensis pontifex, imperatorem fere dominicæ resurrectionis sacris interdixit, quoad vindictam publicam pœnam exolueret. Imperator pontifi-*

pontifici dicto audiens fuit, modestéque prostratus atque abiectus more ac instituto veterum pœnitere se commissi professus, veniámque à Deo & cœlitibus primùm, deinde ab episcopo, postremò à tota ecclesia petijt, ad hunc modum expiatus redditus est ecclesiæ sacrisq;.

Contra inuidos inuectio Augustini, qui scripserunt contra editos iam libros.

CAP. XXVII.

PRoinde iam etiam illis respondendum esse video, qui manifestissimis documentis, quibus ostenditur quòd ad ista temporalia, quæ sola stulti habere concupiscunt, nihil deorum falsorum numerositas prosit, confutari atque conuicti conantur asserere: non propter vitæ præsentis vtilitatem, sed propter eam quæ post mortem futura est, esse colendos deos. Nam istis qui propter amicitias mundi huius volunt vana colere, & non se permitti puerilibus sensibus conqueruntur, his quinque libris satis arbitror esse responsum. Quorum tres priores cùm ædidissem, & in multorum manibus esse cœpissent, audiui quosdam, nescio quam aduersus eos responsionem scribendo præparare. Deinde ad me perlatum est, quod iam scripserint, [a] sed tempus quærãt, quo sine periculo possint ædere. Quos admoneo, non optent, quod eis non expedit. [b] Facilè est enim cuiquam videri respondisse, qui tacere noluerit. Aut quid est loquacius vanitate? Quæ non ideo potest quod veritas: quia si voluerit etiam, plus potest clamare quàm veritas. Sed considerent omnia diligenter: & si fortè sine studio partium iudicantes talia esse perspexerint, quæ potius exagitari, quàm conuelli possint garrulitate impudentissima, & quasi Satyrica vel mimica leuitate, cohibeant suas nugas: & potius à prudentibus emendari, quàm laudari ab imprudentibus eligant. Nam si non ad libertatem vera dicendi, sed ad licentiam maledicendi tempus expectant: absit vt eis eueniat quod ait Tullius de quodam, qui peccandi licentia fœlix appellabatur: [c] O miserum cui peccare licebat. Vnde quisquis est, qui maledicendi licẽtia fœlicem se putat, multò erit fœlicior, si hoc illi omnino non liceat, cùm possit deposita inanitate iactantię etiã isto tempore tanquam studio consulendi quicquid voluerit, contradicere: & quantũ possit ab eis, quos cõsulit amica disputatione, hoc est honestè, grauiter, liberè, quod oportet audire.

L. VIVES.

a Sed tempus quærant, quo sine periculo.} *Multi aduersus alios scribunt, qui occasionem aliquam expectant ædendi, cum sua vtilitate, & inimici damno: qui cùm vt lædant, solùm scribant: magnopere ad bona doctáque iudicia tanquam publici omnium hostes execrabiles sunt. Cui enim non sit perfacile lædere: aut quis est animus ille, qui sibi eruditionem facultatésque vel mentis vel corporis tributas putat in perniciem aliorum? Quòd si prodesse alijs student, tunc demum proferant scripta sua, cùm & alios plurimum iuuare, & aduersarios minimum lædere sese arbitrentur posse. Aedant dum viuit, dum viget, ac valet, dum respondere, ac se tutari potest. Plinius in præfatione Historiæ mundi scribit Asinium Pollionem parasse in Plancum orationes, quas post mortem eius esset æditurus, ne respondere posset. Plancum vbi hoc rescisset, cum mortuis non nisi laruas luctari dixisse: quo dicto ita esse orationes illas repercussas, vt apud eruditos nihil impudentius haberetur.*

b Facilè est enim cuiquam videri respondisse. } *Imperitum vulgus, quod non spectatorem modò, sed iudicem quoque causarum magnorum virorum vltro se facit, etiam spretum ac reiectum incognita causa illum victum pronunciat, qui tacet: illum respondisse, qui non tacuerit. Litem esse ambiguam & amplius pronunciat, si vterque ex æquo multa dixerit: vter meliora, nec attendit, ac ne si velit quidem potest, cùm non intelligat: cúmque, vt hic dicit Augustinus, loquacior sit vanitas veritate, imperiti sæpe, ac vtinam non semper, pro vana loquacitate ferunt sententiam.*

c O miserum cui peccare.} Cic.5. *Tuscul. de Cinna loquens: Beatúsne igitur, qui hos interfecit? Mihi contrà non solùm eò videtur miser, quòd ea fecit, sed etiam quòd ita se gessit, vt ea facere ei liceret. Et si peccare nemini licet, sed sermonis errore labimur. Id enim licere dicimus, quod cuique conceditur.*

DIVI

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER SEXTVS.

De his qui dicunt deos à se, non propter præsentem vitam coli, sed propter æternam.

CAP. I.

QVinque superioribus libris satis mihi aduersus eos videor disputasse, qui multos deos & falsos, quos esse inutilia simulachra, vel immundos spiritus, & perniciosa dęmonia, vel certè creaturas, non creatorem veritas Christiana conuincit, propter vitæ huius mortalis rerúmque terrenarum vtilitatem, eo ritu ac seruitute quæ Græcè latria dicitur, & vni vero Deo debetur, venerandos & colendos putant. Et nimiæ quidem stultitiæ vel pertinaciæ, nec istos quinque, nec vllos alios, quanticunque numeri libros satis esse posse, quis nesciat? Quando ea putatur gloria vanitatis, nullis cedere viribus veritatis, in perniciem vtique eius, cui vitium tam immane dominatur. Nam & contra omnem curantis industriam, non malo medici, sed ægroti insanabilis morbus inuictus est. Hi verò, qui ea, quæ legunt, vel sine vlla, vel non cum magna ac nimia veteris erroris obstinatione intellecta & considerata perpendunt, facilius nos isto numero terminatorum quinque voluminum, plus quàm quæstionis ipsius necessitas postulabat, fatis fecisse, quàm minus disseruisse iudicabunt. Totámque inuidiam quam Christianæ religioni de huius vitæ cladibus, terrenarúmque cõtritione ac mutatione rerum, imperiti fa-

cere conantur, non ſolùm diſſimulantibus, ſed contra ſuam conſcientiam fauentibus etiam doctis, quos impietas veſana poſſedit, omnino eſſe inanẽ rectæ cogitationis atq; rationis, plenámq; leuiſſimæ temeritatis, & pernicioſiſſimæ animoſitatis, dubitare non poterunt. Nunc ergo quoniam deinceps, vt promiſſus ordo expetit, etiam hi refellendi & docẽdi ſunt: qui non propter iſtam vitam, ſed propter illam quę poſt mortem futura eſt, deos gentium, quos Chriſtiana religio deſtruit, colẽdos eſſe contendũt: placet à veridico oraculo ſancti Pſalmi ſumere exordium diſputationis meæ: [a] Beatus cuius eſt dominus Deus ſpes ipſius, & non reſpexit in vanitates, & inſanias mendaces. Veruntamen in omnibus vanitatibus inſaniiſque mendacibus, longè tolerabilius philoſophi audiendi ſunt, quibus diſplicuerunt iſtæ opiniones erroréſque populorum: qui populi conſtituerunt ſimulachra numinibus, multáque de eis quos deos immortales vocãt, falſa atque indigna ſiue finxerunt, ſiue ficta crediderunt: & credita eorum cultui, ſacrorúmque ritibus miſcuerunt. Cum his ergo hominibus, [b] qui etſi non liberè prædicando, ſaltem vtcunque in diſputationibus muſſitando, talia ſe improbare teſtati ſunt, non vſque adeò inconuenienter quæſtio iſta tractatur: Vtrum nõ vnum Deũ, qui fecit omnem ſpiritualem corporalémque creaturam, propter vitam, quæ poſt mortẽ futura eſt, coli oporteat: ſed multos deos, [c] quos ab illo vno factos, & ſublimiter collocatos, quidam eorundem philoſophorum cæteris excellentiores nobilioréſque ſenſerunt. Cęterum quis ferat dici atque contendi, deos illos, quorũ in quarto libro quoſdam commemoraui, quibus rerum exiguarum ſingulis ſingula diſtribuuntur officia, vitam æternam cuiquam præſtare? An verò illi peritiſſimi & acutiſſimi viri, qui ſe pro magno beneficio conſcripta docuiſſe gloriantur: vt ſciretur, quare cuique deorum ſupplicandũ eſſet, quid à quoquam eſſet petendum, ne abſurditate turpiſſima, qualis iocularitet in Mimo fieri ſolet peteretur à Libero aqua, à Nymphis vinum: autores erunt cuipiam hominum diis immortalibus ſupplicanti: vt cum à Nymphis petierit vinum, eique reſponderint: nos aquam habemus, hoc à Libero pete: poſſit rectè dicere: ſi vinum non habetis, ſaltem date mihi vitam æternam? Quid hac abſurditate monſtruoſius? Nónne illæ cachinnantes, [d] ſolent enim eſſe ad riſum faciles, ſi non affectẽt fallere vt dæmones,

ſupplici

supplici respondebunt: O homo, putásne in potestate nos habere vitam, quas audis non habere vel vitem? Impudentissimæ igitur stultitiæ est, vitam æternam à talibus diis petere vel sperare, qui vitæ huius erumnosissimæ atque breuissimę, & si qua ad eam pertinent adminiculandã atque fulciendam, ita singulas particulas tueri asseruntur: vt si id quod sub alterius tutela ac potestate est, petatur ab altero, tam sit inconueniens & absurdum, vt mimicæ scurrilitati videatur esse simillimum. Quod cùm fit à scientibus mimis, dignè ridentur in theatro: cùm verò à nescientibus stultis, dignius irridentur in mundo. Cui ergo deo vel deæ, & propter quid supplicaretur, quantum ad illos deos attinet, quos instituerunt ciuitates, à doctis solerter inuentum, memorięque mandatum est: quid à Libero, verbi gratia, quid à Nymphis, quid à Vulcano, ac sic à cæteris, quos partim commemoraui in quarto libro, partim prætereundos putaui. Porrò si à Cerere vinum, à Libero panem, à Vulcano aquam, à Nymphis ignem petere erroris est: quantò maioris deliramenti esse intelligi debet, si cuiquã istorum pro vita supplicetur æterna? Quamobrem si cùm de regno terreno quęreremus, quosnam illud deos vel deas hominibus credendum esset posse conferre: discussis omnibus, longè alienum à veritate monstratum est, à quoquám istorum multorum numinum atque falsorum saltem regna terrena existimare constitui: nónne insanissimæ impietatis est, si æterna vita, quæ terrenis omnibus regnis sine vlla dubitatione vel comparatione præferenda est, ab istorum quoquam dari cuiquam posse credatur? Neque enim propterea dij tales vel terrenum regnum dare non posse visi sunt: quia illi magni & excelsi sunt, hoc quiddam paruum & abiectum, quod non dignarentur in tanta sublimitate curare. Sed quantalibet consideratione fragilitatis humanæ caducos apices terreni regni meritò quisque contemnat: illi dij tales apparuerunt vt indignissimi viderentur, quibus danda atque seruanda deberent vel ista committi. Ac per hoc, sicut superiora proximis duobus libris pertractata docuerunt, nullus Deus ex illa turba, vel quasi plebeiorum, vel quasi procerũ deorum, idoneus est regna mortalia mortalibus dare, quanto minus potest immortales ex mortalibus facere? His accedit, quia si iam cum illis agimus qui non propter istam, sed propter vitam quæ post mortem futura est, existimant colendos deos: iam neq

propter illa ſaltem quæ deorum talium poteſtati tanquam diſpartita & propria, non ratione veritatis, ſed vanitatis opinione tribuuntur, omnino colendi ſunt: ſicut credunt hi, qui cultum eorum vitæ huius mortalis vtilitatibus neceſſarium eſſe contendunt: contra quos iam quinque præcedentibus voluminibus ſatis, quantum potui, diſputaui. Quæ cùm ita ſint, ſi eorum qui colunt deam Iuuentatem, ætas ipſa floreret inſignius: contemptores autem eius, vel intra annos occumberent iuuentutis, vel in ea tanquam ſenili corpore frigeſcerēt: ſi malas cultorum ſuorū ſpecioſius & feſtiuius Fortuna barbata veſtiret: à quibus autem ſperneretur, glabros aut malè barbatos videremus: etiam ſic rectiſſimè diceremus, hucuſque iſtas deas ſingulas poſſe ſuis officiis quodammodo limitari: ac per hoc, nec à Iuuētate oportere peti vitam æternam, quæ non daret barbam: nec à fortuna barbata boni aliquid poſt hanc vitam eſſe ſperandum, cuius in hac vita poteſtas nulla eſſet, vt eandem ſaltem ætatem, quæ barba induitur, ipſa præſtaret. Nunc verò cùm earum cultus, nec propter iſta ipſa quæ putant eis ſubdita, ſit neceſſarius: quia & multi colentes Iuuentatem deam, minimè in illa ætate viguerunt: & multi non eam colentes, gaudent robore iuuentutis: itémque multi Fortunæ barbatæ ſupplices, ad nullam, vel deformem barbam peruenire potuerunt: & ſi qui eam pro barba impetranda venerantur, à barbatis eius contemptoribus irridentur. Itáne deſipit cor humanum, vt quorum deorum cultū propter iſta temporalia, & cito prætereuntia munera, quibus ſingulis ſinguli præeſſe perhibentur, inanem ludibrioſúmque eſſe cognoſcit, propter vitam æternam credat eſſe fructuoſum? Hæc dare illos poſſe, nec hi dicere auſi ſunt, qui eis, vt ab inſipientibus populis colerentur, iſta opera temporalia, quoniam nimis multos putauerunt, ne quiſquam eorum ſederet otioſus, minutatim diuiſa tribuerunt.

IOAN-

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SEXTVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a Beatus cuius est dominus Deus. } *Septuaginta verterunt: Beatus cuius est nomen domini spes eius.* τὸ ὄνομα κυρίου ἐλπὶς αὐτοῦ. *In Hebraica veritate sic habetur, vt citat Augustinus, nec multum refert, vtrolibet legatur modo.*

b Qui & si non liberè prædicando. } *Timebant enim publica iudicia, vt Athenis Areopagum: quemadmodum Cicero dicit de Epicuro.*

c Quos ab illo vno factos. } *Sic sensit Plato in Timæo.*

d Solent enim esse ad risum faciles. } *Allusit ad Vergilij dictum, in Palæmone:*

Et quo, sed faciles Nymphæ risere, sacello.

Tametsi non dixit faciles Vergilius, quòd riderent facilè, sed quòd essent facilè exorabiles, & placabiles: sicut in quarto Georgicorum:

Faciles venerare Napæas.

Et faciles etiam homines dicuntur eadem mente.

Quid Varronem de diis gentium sensisse credendum sit, quorum talia & genera detexit & sacra, vt reuerentius cum eis ageret, si de illis omnino reticeret

CAP II.

QVis Marco Varrone curiosius ista quæsiuit? Quis inuenit doctius? Quis considerauit attentius? Quis distinxit acutius? Quis diligentius, pleniúsque conscripsit? Qui tametsi minus est suauius eloquio, doctrina tamē atque sententiis ita refertus est, vt in omni eruditione, quam nos secularem illi autem liberalem vocant, studiosum rerum tantum iste doceat, quantum studiosum verborum Cicero delectat.[a] Denique & ipse Tullius huic tale testimonium perhibet: vt in libris Academicis dicat eam quę ibi versatur disputationem, se habuisse cum Marco Varrone: homine, inquit omnium facilè acutissimo, [b]& sine vlla dubitatio-

ne doctissimo.[c] Non ait eloquentissimo, vel facūdissimo: quoniam re vera in hac facultate multum impar est, sed omniū, inquit, facile acutissimo. Et in eis libris, id est, Academicis, vbi cuncta dubitanda esse contendit, addidit: sine vlla dubitatione doctissimo. Profectò, de hac re sic erat certus, vt auferret dubitationem, quam solet in omnibus adhibere, tanquam de hoc vno etiam pro Academicorum dubitatione disputaturus, se Academicum fuisset oblitus. In primo autem libro cùm eiusdem Varronis literaria opera prædicaret:[d] Nos, inquit, in nostra vrbe peregrinantes errantésque tanquam hospites, tui libri quasi domum reduxerunt, vt possemus aliquando qui & vbi essemus agnoscere. Tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum iura, tu sacerdotum, tu domesticam, tu publicam disciplinam, tu sedium, regionum, locorum, tu omnium diuinarum humanarúmque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti. Iste igitur vir tam insignis excellentísque peritiæ,[e] & quod de illo etiam Terentianus elegantissimo versiculo breuiter ait: Vir doctissimus vndecunque Varro: qui tam multa legit, vt aliquid ei scribere vacasse miremur:[f] tam multa scripsit, quàm multa vix quenquam legere potuisse credamus. Iste, inquam, vir tantus ingenio, tantúsque doctrina, si rerum velut diuinarum, de quibus scripsit, oppugnator esset atque destructor: eásque non ad religionem, sed ad superstitionem diceret pertinere, nescio vtrum tam multa in eis ridenda, contemnenda, detestandáque conscriberet. Cùm verò deos eosdem ita coluerit, colendósque censuerit, vt in eo ipso opere literarum suarum dicat se timere ne pereant: non in cursu hostili, sed ciuium negligentia: de qua illos velut ruina liberari à se dicit, & in memoria bonorum per huiusmodi libros recondi atque seruari vtiliore cura, quàm Metellus de incendio sacra Vestalia, & Æneas de Troiano excidio Penates liberasse prædicatur. Et tamē ea legenda seculis prodit, quæ à superioribus & insipientibus merito abiicienda, & veritati religionis inimicissima iudicentur: quid existimare debemus, nisi hominem acerrimum ac peritissimum, non tamen sancto spiritu liberum, oppressum fuisse suæ ciuitatis consuetudine ac legibus: & tamen ea quibus mouebatur sub specie commendandæ religionis tacere noluisse?

L. VIVES.

a Denique & ipse Tullius.} *Consilium de his, quos esset in Dialogos Academicos inclusurus Cicero, qui vult copiosè cognoscere, habeat libros Epistolarum ad Atticu n 13. epistola prima, quæ est primum potius volumen, quam epistola Cicer. lib. De diuinat secundò scribit, se quatuor volumina De quæst. Acad edidisse Et quanquam ad Atticum suum scribens quatuor illa volumina ad duo contraxisse scribat, constat tamen multa deesse: & ex duobus libris quos modò habemus, posterior tanquam quartus subinde à Nonio Marcello citatur. locus qui ab Augustino adducitur non extat in his libris quos legimus.*

b Et sine vlla dubitatione doctiss.} *Varronem etiam viuentem, vcùm multum valet inuidia, doctiss omnium togatorum appellarunt: viuentíque, quod nemini antea, statua posita est in bibliotheca, quæ prima est in publicata ab Asinio Pollione Romæ.* Varro.

c Non agit eloquentiss.} *Cultum verborum vel non curasse, vel assequi nequiuisse, certè non præstitisse Varronem ex residuis eius libris liquet.*

d Nos, inquit, in nostra vrbe.} *Verba sunt Ciceronis ex primo lib. qui adhuc extat. Simile testimonium est de eo 2. Antoniana.*

e Et de illo etiam Terentianus.} *Hic fuit Carthaginiensis, vixítque temporibus Diocletiani: scripsit opus carmine, quod adhuc extat, De literis, syllabis, & metris: cuius autoritate Seruius & Priscianus sæpe vtuntur. Hic versiculus quem Augustinus citat, est in capite De Phaleuciis versibus.* Terētianus

f Qui tam multa scripsit.} *Gellius lib. 3. ex ipsius Varronis primo Hebdomadum libro refert, Varronem anno octogesimoquarto scripsisse quadringentos nonaginta libros, è quibus aliquot cùm proscriptus esset, direptis bibliothecis suis non comparuisse.*

Quæ sit partitio Varronis librorum suorum, quos De antiquitatibus rerum humanarum diuinarúmque composuit.

CAP. III.

Qvadraginta & vnum libros scripsit Antiquitatum: hos in res humanas diuinásque diuisit, rebus humanis vigintiquinque, diuinis sedecim tribuit: istam secutus in ea partitione rationem, vt rerum humanarum libros senos,[a] quatuor daret partibus. Intendit enim, qui agant, vbi agant, quando agant, quid agant. In sex itaque primis de hominibus scripsit, in secūdis sex de locis, sex tertios de temporibus, sex quartos eosdémque postremos de rebus absoluit.

Quater autem seni, viginti & quatuor fiunt. Sed vnum singularem, qui communiter prius de omnibus loqueretur, in capite posuit. In diuinis [b] identidem rebus, eadem ab illo diuisionis forma seruata est, quantum attinet ad ea quæ diis exhibenda sunt: Exhibentur enim ab hominibus in locis & temporibus sacra. Hæc quatuor, quæ dixi, libris complexus est ternis: nam tres priores de hominibus scripsit, sequentes de locis, tertios de temporibus, quartos de sacris, etiam hic qui exhibeant, vbi exhibeant, quando exhibeant, quid exhibeant, subtilissima distinctione commendans. Sed quia oportebat dicere, & maximè id expectabatur, quibus exhibeant, de ipsis quoque diis tres cõscripsit extremos, vt quinquies terni quindecim fierent. Sunt autem omnes, vt diximus, sedecim, quia & istorum exordio vnum singularem, qui prius de omnibus loqueretur, apposuit: quo absoluto, consequenter ex illa quinq; partita distributione, tres præcedẽtes, qui ad homines pertinent, ita subdiuisit, vt primus sit de pontificibus, secundus [c] de auguribus, tertius [d] de quindecimuiris sacrorum. Secundos tres ad loca pertinentes: ita, vt in vno eorum de sacellis, altero de sacris ædibus diceret, tertio de locis religiosis. Tres porrò qui istos sequuntur, ad tempora pertinent, id est ad dies festos: ita vt vnum faceret de feriis, alterum de ludis Circensibus, de scenicis tertium. Quartorum trium, ad sacra pertinentium, vni dedit consecrationes, alteri sacra priuata, vltimo publica. Hanc velut pompam obsequiorum in tribus, qui restant, dij ipsi sequũtur extremi, quibus iste vniuersus cultus impensus est. In primo dij certi, in secundo incerti, in tertio cuncti, nouissimo dij præcipui, atque selecti. In hac tota serie pulcherrimæ ac subtilissimæ distributionis & distinctionis, vitam æternam frustra quæri, & sperari, impudentissimè vel optari, ex his quæ iam diximus, & quæ deinceps dicenda sunt, cuiuis hominum, qui corde obstinato sibi non fuerit inimicus, facillimè apparet. Vel hominum enim sunt ista instituta, vel dæmonum, non quales vocant illi dæmones bonos; sed, vt loquar apertius, immundorum spiritum, & sine controuersia malignorum, qui noxias opiniones quibus anima humana magis magísque vanescat, & incommutabili æternæq; veritati coaptari atque inhærere non possit, inuidentia mirabili & occultè inferunt cogitationibus impiorum: & apertè aliquando ingerunt sensibus: & qua possunt, fallaci attestatio-

testatione confirmant. Iste ipse Varro, propterea se prius de rebus humanis, de diuinis autem postea scripsisse testatur, quòd prius extiterint ciuitates, deinde ab eis hæc instituta sint. Vera autem religio non à terrena aliqua ciuitate instituta est: sed planè cælestem ipsa instituit ciuitatem. Eam verò inspirat & docet verus Deus, dator vitæ æternæ, veris cultoribus suis.

L. VIVES.

a Qvatuor daret partibus.} *Hoc est in quatuor secaret partes, ne quis de partibus aliquarum rerum putet.*

b Identidem rebus.} *Sic etiam in antiquis, sed erratum puto ignoratione librarij. Est enim identidem, crebro idem. Legendum autem itidem, quasi similiter, pari modo.*

c De auguribus.} *Augurum disciplina antiquissima est, ex Asia in Græciam: hinc in Ethruriam allata, & ad Aborigenes Latij, inde Romam. Romulus augur fuit, & tres augures instituit, vt Dionysius perhibet. Idem Liuius, qui vnicuique tribuum suum augurem datum scribit. Additus est quartus procedente tempore. Post quinque adiecti, vt essent nouem. Idem de pontificibus factum M. Valerio, Q. Apuleio Coss.* Augures

d De quindecimuiris.} *Quum libros Sibyllinos emisset Tarquinius Superbus rex, duos viros illis inspiciendis præficit, qui soli eos adirent, cùm esset opus, dictique sunt duumuiri sacrorum. Post auctus numerus facti decemuiri sacrorum lege Sextia Licinia in contentione ordinum accepta, duobus annis antequam consulatus communicaretur plebi, multò deinde pòst additi quinque, qui numerus postea mansit.* Quindecimuiri

Quod ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm diuinæ reperiantur.

CAP. IIII.

Varronis igitur confitentis ideo se prius de rebus humanis scripsisse, postea de diuinis: quia diuinæ istæ ab hominibus institutæ sunt, hæc ratio est: Sicut prior est, inquit, pictor, quàm tabula picta: prior faber, quàm ædificium: ita priores sunt ciuitates, quàm ea, quæ à ciuitatibus sunt instituta. Dicit autem se prius scripturum fuisse de diis, postea de hominibus, si de omni natura deorum scriberet. quasi hic de aliqua scribat, & nō de omni: aut verò etiam aliqua, licet non omnis deorum natura, nō prior debeat esse, quàm hominum? Quid quod in illis tribus nouissimis libris,

deos certos,& incertos, & selectos diligenter explicãs,nullã deorũ naturam prætermittere videtur? Quid est ergo, quod ait,si de omni natura deorũ & hominum scriberemus, prius diuina absoluissemus, quàm humana attigissemus? Aut enim de omni natura deorum scribit,aut de aliqua, aut omnino de nulla.Si de omni: præponenda est vtique rebus humanis. Si de aliqua:cur non etiam ipsa res præcedat humanas? An indigna est præferri etiã vniuersæ naturæ hominum pars aliqua deorum?Quòd si multum est,vt aliqua pars diuina præponatur vniuersis rebus humanis, saltem digna est vel Romanis. Rerum quippe humanarum libros, non quantum ad orbem terrarum, sed quantum ad solam Romam pertinet, scripsit. Quos tamen rerum diuinarum libris se dixit scribẽdi [a]ordine merito prætulisse:sicut pictorem tabulæ pictæ: sicut fabrum ædificio,apertissimè confitens,quod etiam istę res diuinæ, sicut pictura,sicut structura,ab hominibus institutæ sint.Restat vt de nulla deorum natura scripsisse intelligatur: neque hoc apertè dicere voluisse,sed intelligentibus reliquisse. [b]Vbi enim dicitur,non omnis, vsitatè quidem intelligitur aliqua. Sed potest intelligi & nulla:quoniã quæ nulla est,nec omnis, nec aliqua est.[c] Nam vt ipse dicit:si omnis esset natura deorum de qua scriberet, scribendi ordine rebus humanis præponenda esset.Vt autem & ipso tacẽte veritas clamat,præponenda esset certè rebus Romanis,etiamsi non omnis,sed saltem aliqua esset.Rectè autem postponitur,ergo nulla est.Nõ itaque rebus diuinis anteferre voluit res humanas, sed rebus veris noluit anteferre res falsas. In his enim quæ scripsit de rebus humanis, secutus est historiam rerum gestarum: quæ autem de his, quas diuinas vocat, quid nisi opiniones rerum vanarum?Hoc est nimirum,quod voluit subtili significatione monstrare:non solùm scribens de his posterius,quàm de illis, sed etiam rationem reddẽs,cur id fecerit. Quam si tacuisset, aliter hoc factũ eius ab aliis fortasse defenderetur,In ea verò ipsa ratione quam reddidit, nec aliis quicquam reliquit pro arbitrio suspicari, & satis probauit homines se præposuisse institutis hominum,non naturam hominum naturæ deorum. Ita se libros Rerum diuinarum non de veritate,quæ pertinet ad naturã,sed de falsitate quæ pertinet ad errorem,scripsisse confessus est. Quod apertius alibi posuit,sicut in quarto lib. commemoraui,ex naturæ formula se scripturũ fuisse, si nouam

nam ipse conderet ciuitatem: quia verò iam veterem inuenerat, non se potuisse nisi eius consuetudinem sequi.

L. VIVES.

a AVt verò etiam aliqua.} *Nulla est natura deorum, tametsi non omnis ea sit, sed exigua aliqua pars, quæ non toti humano generi præstet.*

b Vbi enim dicitur non omnis.} *Mirum est hoc loco nihil attulisse commentatores nostros de æquipollentiis dialecticorum: nullas maximas, nullas dignitates ex Petro Hispano sodale suo: nihil mobilitatum, nihil immobilitatum. Aug. hic ex præceptis dialecticorum est locutus, quibus Non omnis homo disputat, & Aliquis homo non disputat in contrarium recurrunt, non omne verò nihil affirmat: sed siue aliquid sit, modo aliquid non sit, siue nihil, non omne verum efficitur. Nam si nullus homo est, & non omnem esse necesse est, quippe aliquis non est, cùm falsum sit omnem esse: ex rationibus contrariarum contradicentiúmque ista nascuntur. Si enim verum est nullum hominem esse, & falsum est aliquem non esse, verum profectò erit omnem esse, quod est alicuius non repugnans: ita nullus & omnis simul in veritate congruerent, quod fieri nequit. Hæc inquirendi de vero & falso præcepta Aristoteles, & eum secuti Græci dialectici docuerunt, ex iis quoque qui Latini nominari possunt, Apuleius περὶ ἑρμηνείας, Martianus Capella, & Boetius Seuerinus.*

c Nam vt ipse dicit, si omnis esset.} *Augustinus sublato connexo, aufert & id cui est connexum: nostri dicunt reiecta conclusione conditionalis reiici quod præcedit: sic si aliqua esset natura deorum, de qua scribit, ea præponenda esset rebus humanis: at non est præponenda ea natura de qua scribit rebus humanis: non est ergo illa natura vlla diuina. Si enim aliter fieret, consecutio esset mala, cùm fieri posset vt quod antecedit esset verum, falsum verò quod sequitur. Repugnans enim consequentis enunciati verum esset cum antecedente. Hæc quæ modo dixi dialectica essent, si verbis dialecticis scriberentur, hoc est scholasticis fætoris & squaloris plenis: sed quia grammaticis, hoc est paulo Latinioribus, etiam si non exactè Latinis, grammatica sunt, non dialectica.*

De tribus generibus theologiæ secundum Varronem, scilicet vno fabuloso, altero naturali, tertio ciuili.

CAP. V.

DEinde illud quale est, quod tria genera theologiæ dicit esse, id est, rationis quæ de diis explicatur, eorúmque vnum, mythicon appellari, alterum physicon,

tertium ciuile? Latinè ſi vſus admitteret, genus quod primum poſuit [a] fabulare appellaremus, ſed fabuloſum dicamus: à fabulis enim mythicon dictum eſt: quoniam μῦθος Græcè fabula dicitur. Secundum autem, vt naturale dicatur iam & conſuetudo locutionis admittit. Tertium etiam ipſe Latinè enunciauit, quod ciuile appellatur. Deinde ait: Mythicō appellant, quo maximè vtuntur poetæ: phyſicon, quo philoſophi: ciuile, quo populi. Primum, inquit, quod dixi, in eo ſunt multa contra dignitatem & naturā immortalium ficta. In hoc enim eſt, vt Deus alius ex capite, alius ex femore ſit, alius ex guttis ſanguinis natus: in hoc vt dij furati ſint, vt adulterauerint, vt ſeruierint homini. Deniq; in hoc omnia diis attribuuntur, quæ nón modo in hominem, ſed etiam quæ in contemptiſſimum hominem cadere poſſunt. Hic certè vbi potuit, vbi auſus eſt, vbi impunitum putauit, quanta mendaciſſimis fabulis naturæ deorū fieret iniuria ſine caligine vllius ambiguitatis expreſſit. Loquebatur enim, non de naturali theologia, non de ciuili, ſed de fabuloſa, quam liberè à ſe putauit eſſe culpandam. Videamus quid de altera dicat: [b] Secundum genus eſt, inquit, quod demonſtraui, de quo multos libros philoſophi reliquerunt. In quibus eſt: dij qui ſint, vbi, quod genus, quale, ex quónam tempore, an à ſempiterno fuerint, an ex igne ſint, [c] vt credit Heraclitus: [d] an ex numeris, vt Pythagoras: [e] an ex atomis, vt Epicurus. Sic alia, quæ facilius intra parietes in ſchola, quàm extra in foro ferre poſſunt aures. Nihil in hoc genere culpauit, quod phyſicon vocauit, & ad philoſophos pertinet: tantùm quod eorum inter ſe controuerſias commemorauit, per quos facta eſt diſſidētium multitudo ſectarum. Remouit tamen hoc genus à foro, id eſt, à populis: ſcholis verò & parietibus clauſit. Illud autem primum mendaciſſimum atque turpiſſimum à ciuitatibus non remouit. O religioſas aures populares, atque in his etiam Romanas. Quod de diis immortalibus philoſophi diſputant ferre non poſſunt: quod verò poetæ canunt, & hiſtriones agunt, quia contra dignitatem ac naturam immortalium ficta ſunt: quia non modò in hominem, ſed etiam in contemptiſſimum hominem cadere poſſunt, non ſolùm ferunt, ſed etiam libenter audiunt. Neque id tantum, ſed diis quoque ipſis hęc placere: & per hęc eos placandos eſſe decernunt. Dixerit aliquis hęc duo genera mythicon & phyſicon, id eſt, fabuloſum atq; naturale, diſcernamus

namus ab hoc ciuili, de quo nunc agitur: vnde & illa ipse discreuit. Iámq; ipsum ciuile videamus, qualiter explicet. Video quidē, cur debeat discerni fabulosum: quia falsum, quia turpe, quia indignū est. Naturale autem á ciuili velle discernere, quid est aliud, quàm etiam ipsum ciuile fateri esse mendosum? Si enim illud naturale est, quid habet reprehensionis, vt excludatur? Si autem hoc quod ciuile dicitur, naturale non est, quid habet meriti, vt admittatur? Hæc nēpe illa causa est, quare prius scripserit de rebus humanis, posterius de diuinis: quoniam in diuinis rebus non naturam deorum, sed hominum instituta secutus est. Intueamur sanè & ciuilem theologiam: Tertium genus est, inquit, quod in vrbibus ciues, maximè sacerdotes, nosse, atque administrare debent. In quo est, quos deos publicè colere, quæ sacra & sacrificia facere quémque par sit. Adhuc quod sequitur attendamus: Prima, inquit, theologia maximè accommodata est ad theatrum: secunda ad mundum: tertia ad vrbem. Quis non videat, cui palmam dederit? Vtique secundæ, quam suprà dixit esse philosophorum. Hanc enim pertinere testatur ad mundum,[f] quo isti nihil esse excellentius opinantur in rebus. Duas verò illas theologias, primam & tertiam theatri scilicet atque vrbis distinxit ac seiunxit. Videmus enim non continuò quod est vrbis, pertinere posse ad mundum, quamuis vrbes esse videamus in mundo. Fieri enim potest, vt in vrbe secundum falsas opiniones, ea colantur & credantur, quorum in mundo vel extra mundum natura sit nusquam. Theatrum verò vbi est, nisi in vrbe? Quis theatrum instituit, nisi ciuitas? Propter quid instituit, nisi propter ludos scenicos? Vbi sunt ludi scenici, nisi in rebus diuinis, de quibus hi libri tanta solertia conscribuntur?

L. VIVES.

a Fabulare appellaremus. } *Suetonius in Tyberio hac voce est vsus: Maximè, inquit, curauit notitiam historiæ fabularis, vsque ad ineptias, & derisum.*

b Secundum genus est. } *Platonici, sed Stoici maximè omnia illa commenta de diis ad mundi causas naturásque principes retulerunt. vt Plato attigit in Cratylo, & persona hominis Stoici Cic. 2. De natura deorum, Phurnutus, & alij permulti. sed plurima ita coacta & absurda, vt planè ludere eos appareat.*

c Vt credit Heraclitus. } *Heraclitus Ephesius, qui librum scri-* *Heraclitus*

psit Delio natatore indigentem, idcóque cognominatus est σκοτεινός. Ex igne cuncta nasci, ínque ignem resolui dixit, animarum dæmonúmque referta esse omnia. Huius de igne opinionem secutus est Hippasus Metapontinus.

Pythagoras d An ex numeris, vt Pythagoras.} *Hic & deum, & animas nostras, & cuncta quæ sunt in mundo numeris constare asseruit, ex eorúmque concentu & harmonia vniuersa progigni, quos numeros postea Plato ab Italicis philosophis qui Pythagoreæ præceptorum sectatores erant, edoctus, & clariores & apertiores reddidit, tametsi non ita aperuit, quin à maxima eorum parte lectorem excludat. Vnde illud de re obscura apud Ciceronem ad Atticum scribentem, numeri Platonis.*

Epicurus e An ex atomis, vt Epicurus.} *Hic Democritum æmulatus, omnia fieri constaréque dixit ex corpusculis ramentísque minutissimis & insecabilibus, quas ideo ἀτόμους nominauit, quibus tamen formam, magnitudinem, & pondus non adimebat.*

f Quo isti nihil esse excellentius.} *Nihil enim nouit natura vel maius, vel pulchrius, vt inquit Seneca: idem Plato in Timæo, idem Cic. 2. De natura deorum, idem alij omnes philosophi.*

De theologia mythica, id est, fabulosa, & de ciuili, contra Varronem.

CAP. VI.

O Marce Varro, cùm sis homo omnium acutissimus, & sine vlla dubitatione doctissimus, sed tamen homo, non Deus, nec spiritu Dei ad videnda & annuncianda diuina in veritatem libertatémque subuectus, carnis quidem quàm sint res diuinę ab humanis nugis atque mendaciis dirimendæ: sed vitiosissimas populorum opiniones, & consuetudines in superstitionibus publicis vereris offendere, quas à deorum natura abhorrere, vel talium quales in huius mūdi elementis humani animi suspicatur infirmitas, & sentis ipse, cùm eas vsquequaque consideras, & omnis vestra literatura circumsonat. Quid hic agit humanum quamuis excellentissimum ingenium? Quid tibi humana licet multiplex ingénsq; doctrina in his angustiis suffragatur? Naturales deos colere cupis: ciuiles cogeris. Inuenisti alios fabulosos, in quos liberius quod sentis euomas, [a] vnde & istos ciuiles velis nolísve perfundas. Dicis quippe fabulosos accommodatos esse ad theatrū, naturales ad mundū, ciuiles ad vrbem, cùm mundus opus sit diuinum, vrbes verò & theatra opera sint hominum: nec alij dij rideantur in theatris, quàm qui adorantur in templis, nec aliis ludos exhibeatis, quàm quibus victimas immolatis.

latis. Quantò liberius ſubtiliúſque iſta diuideres dicens, alios eſſe deos naturales, alios ab hominibus inſtitutos? Sed de inſtitutis aliud habere literas poetarum, aliud ſacerdotum, vtraſque tamen ita eſſe inter ſe amicas conſortio falſitatis, vt gratæ ſint vtræq; dæmonibus, quibus inimica eſt doctrina veritatis. Sequeſtrata igitur paululum theologia, quam naturalem vocant, de qua poſtea diſſerendum eſt, placétne tandem vitam æternam peti, aut ſperari à diis poëticis, theatricis, ludicris, ſcenicis? Abſit. Imò auertat Deus verus tam immanem ſacrilegámque dementiam. Nunquid ab eis diis, quibus hæc placent, & quos hæc placant, cùm eorum illic crimina frequentantur, vita æterna poſcenda eſt? Nemo vt arbitror, vſque ad tantum præcipitium furioſiſſimæ impietatis inſanit. Nec fabuloſa igitur, nec ciuili theologia ſempiternam quiſquam adipiſcitur vitam. Illa enim de diis turpia fingendo ſeminat, hæc fauendo metit. Illa mendacia ſpargit, hæc colligit. Illa res diuina falſis criminibus inſectatur, hæc eorum criminum ludos in diuinis rebus amplectitur. Illa de diis nefanda figmenta hominum carminibus perſonat, hæc ea deorum ipſorum feſtiuitatibus conſecrat. Facinora & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit, aut fingit, hæc autem aut atteſtatur veris, aut oblectatur & falſis. Ambæ turpes, ambæq; damnabiles. Sed illa quæ theatrica eſt, publicam turpitudinem profitetur: iſta quæ vrbana eſt, illius turpitudine ornatur. Hínccine vita æterna ſperabitur, vnde iſta breuis temporaliſque polluitur? An verò vitam polluit conſortium nefariorum hominum, ſi ſe inſerũt affectionibus & aſſenſionibus noſtris, & vitam non polluit ſocietas dæmonum, qui coluntur criminibus ſuis? Si veris, quam mali: ſi falſis, quàm malè? Hæc cùm dicimus, videri fortaſſe cuipiam nimis harũ rerum ignaro poteſt, ea ſola de diis talibus indigna maieſtate diuina, & ridicula deteſtabiliaq; celebrari, quæ poëticis cantantur carminibus, & ludis ſcenicis actitantur: ſacra verò illa, quæ non hiſtriones, ſed ſacerdotes agunt ab omni eſſe dedecore purgata & aliena. Hoc ſi ita eſſet, nunquam theatricas turpitudines in eorum honorem quiſquam celebrandas eſſe cenſeret, nunquam eas ipſi dij præciperent ſibimet exhiberi. Sed ideo nihil pudet ad obſequium deorum talia gerere in theatris, quia ſimilia geruntur in templis. Denique commemoratus autor cùm ciuilem theologiam à fabuloſa &

naturali, tertiam quandam ſui generis diſtinguere conaretur, eã magis ex vtraq; temperatã, quàm ab vtraq; ſeparatam intelligi voluit. Ait enim ea quę ſcribũt poëtæ minus eſſe, quàm vt populi ſequi debeant, quæ autem philoſophi, plus quàm, vt ea vulgum ſcrutari expediat. Quæ ſic abhorrent, inquit, vt tamen ex vtroque genere ad ciuiles rationes aſſumpta ſit non pauca. Quare quę ſunt communia cum poëtis, vnà cum ciuilibus ſcribemus. E quibus maior ſocietas debet eſſe nobis cum philoſophis, quàm cum poëtis: non ergo nulla cum poëtis. Et tamen alio loco dicit de generationibus deorum magis ad poëtas quam ad phyſicos fuiſſe populos inclinatos. Hîc enim dixit, quid fieri debeat, ibi quid fiat. Phyſicos dixit vtilitatis cauſa ſcripſiſſe, poëtas delectationis. Ac per hoc ea, quæ à poëtis conſcripta, populi ſequi non debent, crimina ſunt deorum, quæ tamen delectant & populos & deos. Delectationis enim cauſa, ſicut dicit, ſcribũt poëtæ, non vtilitatis: ea tamen ſcribunt quæ dij expetant, populi exhibeant.

L. VIVES.

a Vnde & iſtos ciuiles velis noliſve profundas.} *In Colonienſi exemplari perfundas legitur, & rectius. Ex iis enim quæ Varro euomit in deos fabuloſos, neceſſe eſt etiam perfundantur dij ciuiles, qui ex fabuloſis manarunt & ſine dubio iidem ſunt.*

De fabuloſæ & ciuilis theologiæ ſimilitudine atque concordia.

CAP. VII.

Reuocantur igitur ad theologiam ciuilem, theologia fabuloſa, theatrica, ſcenica, indignitatis & turpitudinis plena. Et hæc tota quæ merito culpanda & reſpuenda iudicatur, pars huius eſt, quæ colenda & obſeruanda cenſetur, non ſanè pars incõgrua ſicut oſtendere inſtitui: & quę ab vniuerſo corpore aliena importunè illi cõnexa atque ſuſpenſa ſit, ſed omnino conſona, & tanquam eiuſdem corporis membrum conuenientiſſimè copulata. Quid enim aliud oſtendunt illa ſimulachra, formæ, ætates, ſexus, habitus deorum? Nunquid barbatum Iouem, imberbem Mercurium, poetæ habent, pontifices non habent? Nunquid Priapo mimi, non etiam ſacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter ſtat adorandus in locis ſacris, quàm procedit ridendus in theatris? a Num Saturnus ſenex, Appollo ephebus, ita perſonæ ſunt hiſtrionum, vt non ſint ſtatuæ delubrorum? Cur Forculus qui foribus præeſt, & Limentinus qui limini, dij ſunt

ſunt maſculi, atque inter hos Cardea fœmina eſt, quæ cardinem ſeruat? Nónne iſta in rerum diuinarum libris reperiuntur, quæ graues poetæ ſuis carminibus indigna duxerunt? Nunquid Diana therrica[b] portat arma, & vrbana ſimpliciter virgo eſt? Nũquid ſcenicus Apollo citharista eſt, & ab hac arte Delphicus vacat? Sed hæc honeſtiora ſunt in cõparatione turpiorum. Quid de ipſo Ioue ſenſerũt, qui eius nutricem in Capitolio poſuerunt? Nónne atteſtati ſunt [c] Euemero, qui omnes tales deos non fabuloſa garrulitate, ſed hiſtorica diligentia homines fuiſſe mortaléſque conſcripſit? [d] Epulones etiam deos paraſitos Iouis ad eius menſam, qui conſtituerunt, quid aliud quàm [e] mimica ſacra eſſe voluerũt? Nam paraſitos Iouis ad eius conuiuium adhibitos, ſi minus dixiſſet, riſum vtiq; quæſiſſe videretur. Varro dixit. Nó cùm irrideret deos, ſed cùm commendaret, hoc dixit: diuinarum non humanarum rerum libri hoc eum ſcripſiſſe teſtantur. Nec vbi ludos ſcenicos exponebat, ſed vbi Capitolina iura pandebat. Denique à talibus vincitur, & fatetur, ſicut forma humana deos fecerũt, ita eos delectari humanis voluptatibus credidiſſe. Non enim & maligni ſpiritus ſuo negotio defuerunt, vt has noxias opiniones humanarum mentium ludificatione firmarent. [f] Vnde etiam illud eſt, quòd Herculis æditiuus, otioſus atque feriatus luſit teſſeris ſecum vtraque manu alternante, in vna conſtituens Herculem, in altera ſeipſum: ſub ea conditione, vt ſi ipſe viciſſet, de ſtipe templi ſibi cœnam pararet, amicámque cõduceret: ſi autem victoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia ſua voluptati Herculis exhiberet: deinde cùm à ſeipſo tanquam ab Hercule victus eſſet, debitam cœnam & nobiliſſimam meretricem [g] Laurentinam deo Herculi dedit. At illa cùm dormiuiſſet in templo, vidit in ſomnis Herculem ſibi eſſe commixtum, ſibíque dixiſſe, quod inde diſcedẽs cui primum iuueni obuia fieret, apud illum eſſet inuentura mercedẽ, quam ſibi credere deberet ab Hercule perſolutam. Ac ſic abeunti cùm primus iuuenis ditiſſimus Tarutius occurriſſet, eámq; dilectam ſecum diutius habuiſſet, illa herede relicta, defunctus eſt. Quę ampliſſimam adepta pecuniam, ne diuinæ mercedi videretur ingrata, quod acceptiſſimum putauit eſſe numinibus, populum Romanũ etiam ipſa ſcripſit heredem: atque illa non comparente inuentum eſt teſtamentũ, quibus meritis eam ferunt etiam honores meruiſſe diuinos. Hæc ſi

poetæ fingerent, si mimi agerent, ad fabulosam theologiam dicerentur proculdubio pertinere,& à ciuilis theologiæ dignitate separanda iudicarentur. Cùm verò hæc dedecora, nó poetarum,sed populorum:non mimorum,sed sacrorum:non theatrorum,sed templorum,id est,non fabulosæ, sed ciuilis theologiæ, à tanto autore produntur, non frustra histriones ludicris artibus fingunt deorum,quæ tanta est,turpitudinem, sed planè frustra sacerdotes velut sacris ritibus conantur fingere deorum,quæ nulla est,honestatem. Sacra sunt Iunonis, & hæc[h] in eius dilecta insula Samo celebrantur, vbi nuptum data est Ioui. [i]Sacra sunt Cereris, vbi à Plutone rapta Proserpina quæritur. Sacra sunt Veneris, [l]vbi amatus eius Adonis aprino dente extinctus iuuenis formosissimus plangitur. Sacra sunt matris deûm,vbi Atys pulcher adolescens ab ea dilectus & muliebri zelo abscissus, etiam hominum abscissorum,quos Gallos vocant,infœlicitate deploratur. Hæc cùm deformiora sint omni scenica fœditate, quid est, quod fabulosa de diis figmenta poetarum ad theatrum videlicet pertinentia velut secernere nituntur à ciuili theologia, quam pertinere ad vrbem volunt: quasi ab honestis & dignis indigna & turpia? Itaque potius est, vnde gratiæ debeantur histrionibus,qui oculis hominum pepercerunt, nec omnia spectaculis nudauerunt, quæ sacrarum ædium parietibus occuluntur. Quid de sacris eorum boni sentiendum est,quæ tenebris operiuntur,cùm tam sint detestabilia, quæ proferūtur in lucem? Et certè quid in occulto agāt per abscissos & molles, ipsi viderint. Eosdem tamen homines infœliciter ac turpiter eneruatos atque corruptos minimè occultare potuerūt. Persuadeant cui possunt, se aliquid sanctum per tales agere homines:quos inter sancta sua numerari atque versari negare non possunt. Nescimus quid agant. sed scimus per quales agant. Nouimus autem, quæ agantur in scena, quæ nunquam vel in choro meretricum, quo nemo abscissus aut mollis intrauit,& tamen etiam ipsa turpes & infames agunt,neque enim ab honestis agi debuerunt. Quæ sunt ergo illa sacra quibus agendis tales elegit sanctitas,quales[k] nec thymelica in se admittit obscœnitas?

L. VIVES.

a Nam Saturnus senex.} *Per interrogationem figuratè, non sciscitandi gratia,sed instandi: vt quod negari non potest, ardentius*

dentius insigatur: sicut Quintilianus docet libro nono: aut legendum, num Saturnus. Nam res sic habet, quòd Saturnus senex, & Apollo Ephebus in templis visitur: vnde est ille Dionysii Syracusii iocus, cùm barbam auream Aesculapio ademisset, non decere patre imberbi filium esse barbatum. Apollinis simulachrum Deli dextra manu arcum tenebat, sinistra verò tres Gratias, quarum vna cytharam, altera tibias, media fistulam habebat.

b Portat arma.} *Arcum & pharetram.*

c Euemero.} *Hic fuit Siculus, è ciuitate Messana, qui Iouis & cæterorum deorum historiam veram scripsit ex titulis & inscriptionibus sacris, quæ in antiquissimis templis habebantur: quam Græci sacram vocant. Ennius interpretatus est, vt scribit Cicero. Meminerunt huius scriptoris, cùm Græci frequentes, tum ex Latinis Cicero, Varro, Lactantius, Macrobius, Seruius, & alij permulti. Hunc Euemerum, quòd veram historiam scripsisset de diis, Sextus Empiricus ἄθεον, id est impium & sine deo, vocatum esse autor est. Theodoricus Cyrenensis suffragatur, illum inter Diagoras & Theodoros numerans. Timon in Syllis γέροντα ἀλαζόνα nominat, id est, senem insolentem, & qui libros adat iniquiores.*

d Epulones etiam.} *Collegio pontificum triumuiri additi sunt, qui sacra conuiuia, hoc est, qui in deorum ludis exhibebantur, curarent: dictique sunt triumuiri epulones. Sequenti tempore additi sunt duo: ita fuerunt quinque viri: postremò per ambitionem duo alij adiecti, & hic numerus mansit septem virorum epulonum, qui curant publicum epulum, ipsis mensa parabatur ante Iouis simulachrum, ibique epulabantur. Cic. in Arusp. resp. epulones Iouis opt. max. appellat. Parasitos nominauit, quòd horum mos est, alienas sectari mensas, vt nomen ipsum ex Græco ostendit. Ita Varro ex naturali significatu epulones illos parasitos vocauit, quasi conuiuas Iouis. Hoc enim est παράσιτοι à παρασιτεῖν.* Epulones Parasitus

e Inimica sacra.} *Legendum mimica.*

f Vnde etiam illud est.} *Hanc meretricem quidam putant fuisse Floram, alij Accam Larentiam, cuius feriæ Larentinalia: sed de hoc multa Macrobius primo Saturn. Attingit etiam Lactant. sed paucis. Verrius Flaccus Flauam cognominatam esse hanc scribit. Plutarch. quoque de hac ipsa re in Problem.*

g Laurentiam.} *Alibi Larentinam, Larentiam vulgatius nominant: nam Accam Laurentiam, Romuli nutricem ferunt, eiúsque putant esse festa Laurentalia, huius verò scorti festa esse Floralia.*

h In eius dilecta insula Samo.} *Samos insula est in mari Icario, à summitate & asperitate sic dicta. Lactant. lib. 1. Insulam Samum scribit Varro prius Partheniam nominatam, quòd ibi Iuno adoleuerit,* Samos

ibiq. etiã Ioui nupserit. Itaq. nobilissimum & antiquissimum templum eius est Sami: simulachrum in habitu nubentis figuratum, & sacra eius anniuersaria nuptiarum ritu celebrabantur. Hæc Lactant. Erat chara Samos Iunoni, nempe natale solum. Sic Verg. I. Aeneid.

Adonis i Vbi amatus eius Adonis. } *Cinara ex Myrrha filia sua astutia nutricis genuit Adonim formosissimum iuuenem, qui Cypri regnauit. Valer. Probus in Gallum Vergilij scribit ex sententia Hesiodi, hunc Phœnicis fuisse filiũ, ex Philostephano verò genitum à Ioue sine vllius fœminæ accubitu. Hunc Venus adamauit: cumque venandi esset studiosissimus, ab apro ferocissimo dilaniatus est. Fabulantur aprum hunc à zelotypo Marte esse immissum, Veneremq. mœstissimam multum luxisse Adonim, vertisseq. eum in florem sui nominis. Simulachrũ Veneris dicit Macrobius fingi in mõte Libano, capite obnupto, specie tristi, faciẽ manu læua intra amictum sustinens: lachrymæ visione conspicientium manare creduntur. Phœnices Adonim γίγγραν nominabant, vt autor est Pollux lib. 4. ideo mœstas illas tibias, quibus in luctu Adonis vti solebãt, γίγγρους appellarunt, tametsi Festus genus putat exiguarum tibiarum gin-*
Gingrire *grinas de voce anserum appellatas, qui gingrire dicuntur. Porrò quòd Adonis flore iuuentæ est subreptus, ideo Veneri horti dicabãtur, qui sine fructu speciem quandam præberent florum foliorúmque: vnde prouerbiũ apud Græcos natũ, Ἀδώνιδος κῆποι: quod vt reliqua alia, ita & hoc accuratissimè explicat Erasmus noster in Adagiis suis, siue, vt Budæus vocat, in salino Mercurij & logotheca Mineruæ.*

Thymelici k Nec Thymelica in se admittit obscœnitas. } *Thymelicorum & Thymeles meminerunt Græci crebrò. Et ex Latinis Vitruuius lib. De architectura quinto. sed obscurè mea sententia: quæ ego vel explicabo, vel certè explicandi causam incitamentúmque dabo eruditioribus. In theatro erat scena inter duo theatri cornua extensa, in qua agebant*
Orchestra *histriones tragici & comici. Erat & Orchestra senatorum locus inter cuneos & scenam, in qua pulpitum quinque pedibus altum, quod Græci Thymelem dicebãt, & Logeũ, in quo & chorus tragœdiarum saltabat: Comœdiarum quoq. cũ habebant comœdiæ chorum, modò ad histriones versus, modò ad populum histrionibus in scena abditis: ibi & citharœdi, & aulœdi, & quotquot personam ex fabula non agentes, actioni fabulæ subseruiebant, noménque loco in quo saltarent, dederũt: nam orchestra est appellata ab ὀρχεῖσθαι, salto: & thymelem [illegible] interpretantur Græci, & illos omnes artifices musices thymelicos putant Thymelem dictam ab aris quæ ibi erant extructæ Apollini & Baccho: nã & θυμέλη pro ara ponitur: de quibus Donatus censet Terentium in Andria locutum, Sume verbenas ex ara. Apuleius in Apologia priore Thymelicum*

licum choragium posuit pro apparatu histrionum & ornatu illo scenæ. Fuit & Thymele Latini histrionis, vt quidam putant, vxor; vt alij socia, eiusdémque artis mimicæ. Ambobus Domitianum Cæsarem impense delectatum, Martialis lib. I. ad Domitianum declarat:

Qua Thymelem spectas, derisorémque Latinum,
Illa fronte precor carmina nostra lege.

De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis suis conantur ostendere.

CAP. VIII.

AT enim habent ista physiologicas quasdā, sicut aiunt, id est, naturalium rationū interpretationes. Quasi verò nos in hac disputatione physiologiam quæramus, & non theologiā, id est, rationem non naturæ, sed Dei. Quanuis enim qui verus Deus est, nō opinione, sed natura sit Deus, nō tamen omnis natura Deus est, quia & hominis, & pecoris, & arboris, & lapidis vtiq; natura est, quorū nihil est Deus. Si autem interpretationis huius, quando agitur de sacris matris deûm, caput est certè, quòd mater deorū est terra, quid vltra quærimus, quid cætera perscrutamur? Quid euidentius suffragatur eis qui dicūt omnes istos deos homines fuisse? Sic enim sunt terrigenæ, sicut terra eis mater est. In vera autē theologia opus Dei est terra, non mater. Verūtamen quoquo modo sacra eius interpretentur, & referāt ad rerum naturam, [a] viros muliebria pati non est secundū naturam, sed cōtra naturam. Hic morbus, hoc crimen, hoc dedecus habet inter illa sacra professionem, quod in vitiosis hominum moribus vix habet inter tormēta confessionem. Deinde si ista sacra quæ scenicis turpitudinib. conuincuntur esse fœdiora, hinc excusantur, atq; purgantur quod habent interpretationes suas, quibus ostendantur rerū significare naturā: cur nō etiam poetica similiter excusentur atque purgentur? Multa enim & ipsi ad eundem modū interpretati sunt, vsqueadeò, vt quod ab eis immanissimum & infandissimū dicitur: Saturnum filios suos deuorasse, ita nonnulli interpretentur, [b] quòd longinquitas temporis, quæ Saturni nomine significatur, quicquid gignit ipsa consumat. Vel sicut idem opinatur Varro, quòd pertineat Saturnus ad semina, quæ in terram de qua oriuntur, iterum recidunt. Itémq; alij alio modo, & similiter cætera. Et tamē theologia fabulosa dicitur, & cum omnibus huiuscemodi interpretationibus suis reprehenditur, abiicitur, improbatur: nec solùm

à naturali,quæ philoſophorũ eſt, verum etiam ab iſta ciuili, de qua agimus,quæ ad vrbes populóſque pertinere aſſeritur: eo quòd de diis indigna cõfinxerit, merito repudiãda diſcernitur. Eo nimirũ conſilio,quoniam acutiſſimi homines atque doctiſsimi,à quibus iſta conſcripta ſunt, ambas improbandas intelligebant,& illam ſcilicet fabuloſam,& iſtam ciuilem. Illam verò audebant improbare,hanc nõ audebant. Illam culpandam propoſuerunt,hanc eius ſimilem comparandam expoſuerunt,non vt hæc præ illa tenenda eligeretur, ſed vt cũ illa reſpuenda intelligeretur: atque ita ſine periculo eorum qui ciuilem theologiam reprehendere metuebant, vtraque contempta,ea quam naturalem vocant apud meliores animos inueniret locum. Nam & ciuilis & fabuloſa ambæ fabuloſæ ſunt,ambæque ciuiles:ambas inueniet fabuloſas, qui vanitates & obſcœnitates ambarum prudẽter inſpexerit, ambas ciuiles,qui ludos ſcenicos pertinẽtes ad fabuloſam in deorum ciuilium feſtiuitatibus, & in vrbium diuinis rebus aduerterit. Quomodo igitur vitæ æternæ danda poteſtas cuiquam deorum iſtorum tribuitur: quos ſua ſimulachra & ſacra conuincunt,diis fabuloſis apertiſsimè reprobatis, eſſe ſimillimos formis, ætatibus, ſexu,habitu,coniugiis,generationibus,ritibus,in quibus omnibus aut homines fuiſſe intelliguntur, & pro vniuſcuiuſque vita vel morte ſacra eis, & ſolennia cõſtituta,hunc errorem inſinuãtibus firmantibúſque dæmonibus, aut certè ex qualibet occaſione immundiſsimi ſpiritus fallendis humanis mentibus irrepſiſſe?

L. VIVES.

a Viros muliebria pati.} *Galli matris deûm, cùm non poſſent facere quæ viri,patiebantur quæ fœminæ.*

b Quod longinquitas temporis.} *Interpretatio Cic.2. De natura deorum.nam κρόνος eſt Græcè quaſi χρόνος,de hoc alibi.*

De officiis ſingulorum deorum. CAP. IX.

Vid ipſa numinum officia tam viliter minutatímque conciſa,propter quod eis dicunt pro vniuſcuiuſque proprio munere ſupplicari oportere?Vnde non quidem omnia,ſed multa iam diximus. Nónne ſcurrilitati mimicæ magis quàm diuinæ conſonant dignitati? Si duas quiſquã nutrices adhiberet infanti: quarũ vna nihil niſi eſcam, altera nihil niſi potũ daret:ſicut iſti ad hoc duas adhibuerunt deas,

Educam & Potinam:nempe desipere,& aliquid mimo simile in sua domo agere videretur,Liberum à liberamento appellatum volunt, quòd mares in coëundo per eius beneficium emissis seminibus liberētur. Hoc idem in fœminis agere Liberam, quam etiam Venerem putant,[a] quòd & ipsas perhibeāt semina emittere,&ob hoc Libero eandem virilem corporis partē in templo poni,fœmineam Liberæ.[b] Ad hæc addunt mulieres attributas Libero & vinum,propter libidinem concitādam.Sic Bacchanalia summa celebrātur insania. Vbi Varro ipse cōfitetur à Bacchātibus talia fieri non posse,[c] nisi mente commota.[d] Hæc tamen postea displicuerunt senatui saniori,& ea iussit auferri. Saltem hic tandem forsitan senserunt quid immundi spiritus,dum pro diis habentur, in hominum possint mentibus.Hæc certè non fierent in theatris.Ludunt quippe ibi,non furunt, quanuis deos habere,qui etiam ludis talibus delectentur,simile sit furoris:Quale autem illud est, quod cùm religiosum à superstitioso ea distinctione discernat.vt à superstitioso dicat timeri deos:à religioso autem tantum vereri vt parentes,non vt hostes timeri, atque omnes ita bonos dicat,vt facilius sit eos nocentibus parcere, quàm lędere quēquam innocentem?Tamen mulieri fœtę post partum tres deos custodes commemorat adhiberi, ne Syluanus deus per noctem ingrediatur & vexet, eorúmque custodum significandorum causa tres homines noctu circumire limina domus,&primo limen securi ferire,postea pilo,tertio deuerrere scopis: vt his datis culturæ signis,deus Syluanus prohibeatur intrare: quia neq; arbores cæduntur ac putantur sine fero:neq; far cōficitur sine pilo: neq; fruges coaceruantur sine scopis. Ab his autē tribus rebus tres nuncupatos deos:[e] Intercidonam à securis intercisione:[f] Pilumnum à pilo: Deuerram à scopis:quibus diis custodibus contra vim dei Syluani, fœta conseruaretur.ita contra Dei nocentis sæuitiam nō valeret custodia bonorū, nisi plures essent aduersus vnū: eique aspero,horrendo,inculto, vtpote syluestri signis culturæ tanquam contrariis repugnarent.Istáne est innocentia deorum: ista concordia?Hæccine sunt numina salubria vrbium, magis ridenda quàm ludibria poetarum & theatrorum? Cùm mas & fœmina coniunguntur, adhibetur deus Iugatinus. sit hoc ferendum. Sed domum est ducenda quæ nubit, adhibetur deus Domiducus. Vt in domo sit,adhibetur deus Domitius.

Vt maneat cum viro, additur dea Manturna. Quid vltra quæritur? Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cætera cõcupiſcentia carnis & ſanguinis procurato ſecreto pudoris. Quid impletur cubiculum turba numinum: [h] quando & paranymphi inde diſcedunt? Et ad hoc impletur: non vt eorum præſentia cogitata maior ſit cura pudicitiæ, ſed vt fœminæ ſexu infirmæ nouitate pauidæ, illis cooperantibus ſine vlla difficultate virginitas auferatur. Adeſt enim dea Virginenſis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, & dea Partunda, & Venus, & Priapus. Quid eſt hoc? Si omnino laborãtem in illo opere virum ab diis adiuuari oportebat: non ſufficiebat aliquis vnus, aut aliqua vna. Nunquid Venus ſola parum eſſet, quæ ob hoc etiam dicitur nuncupata, quòd ſine eius vi fœmina virgo eſſe non deſinat? Si vlla eſt frõs in hominibus, quæ non eſt in numinibus? nónne cùm credunt coniugati tot deos vtriuſque ſexus eſſe præſentes, & huic operi inſtantes, ita pudore afficiuntur, vt & ille minus moueatur, & illa plus reluctetur? Et certè ſi adeſt [i] Virginenſis dea, vt virgini zona ſoluatur: ſi adeſt deus Subigus, vt viro ſubigatur: ſi adeſt dea Prema, vt ſubacta non ſe commoueat cùm premitur, dea Partunda ibi quid facit? Erubeſcat, eat foras, agat aliquid & maritus. Valde inhoneſtum eſt, vt quòd vocatur illa, impleat quiſquam niſi ille. Sed fortè ideo toleratur, quia dea dicitur eſſe, non deus. Nam ſi maſculus crederetur, & Partundus vocaretur, maius contra eum pro vxoris pudicitia poſceret maritus auxilium, quàm Fœta contra Siluanum. Sed quid hoc dicam, cùm ibi ſit & [k] Priapus nimis maſculus, ſuper cuius [l] immaniſsimum & turpiſsimum faſcinum ſedere noua nupta iubebatur more honeſtiſſimo & religioſiſsimo matronarum? Eant adhuc, & ciuilem theologiam à theologia fabuloſa, vrbes à theatris, templa à ſcenis, ſacra pontificum à carminibus poetarum, velut res honeſtas à turpibus, veraces à fallacibus, graues à leuibus, ſerias à ludicris, appetendas à reſpuendis, qua poſſunt quaſi conentur ſubtilitate diſcernere. Intelligimus quid agant, qui illam theatricam & fabuloſam theologiam ab iſta ciuili pendere nouerunt, & ei de carminibus poetarum tanquam de ſpeculo reſultare: & ideo iſta expoſita, quam damnare non audent: illam eius imaginem liberius arguunt & reprehendunt, vt qui agnoſcunt quid velint, & hanc ipſam faciem cuius illa imago eſt, deteſten-

deteſtentur, quam tamen ipſi dij tanquam in eodem ſpeculo ſe intuentes ita diligunt, vt qui qualeſque ſint in vtraque melius videantur. Vnde etiam cultores ſuos terribilibus imperiis compulerunt, vt immunditiam Theologiæ fabuloſæ ſibi dicarent, in ſuis ſolennitatibus ponerent, in rebus diuinis haberent: atque ita & ſeipſos immundiſſimos ſpiritus manifeſtius eſſe docuerunt, & huius vrbanę Theologiæ velut electę & probatæ illam theatricam, abiectam, atque reprobatam, membrum partémque fecerunt, vt cùm ſit vniuerſa turpis & fallax, atque in ſe contineat commentitios deos, vna pars eius ſit in literis ſacerdotum, altera in carminibus poëtarum. Vtrum habeat & alias partes, alia quæſtio eſt. Nunc propter diuiſionem Varronis, & vrbanam & theatricā Theologiam ad vnam ciuilem pertinere ſatis, vt opinor, oſtendi. Vnde quia ſunt ambæ ſimilis turpitudinis, abſurditatis, indignitatis, falſitatis: abſit à viris religioſis, vt ſiue ab hac, ſiue ab illa vita ſperetur æterna. Denique & ipſe Varro cõmemorare & enumerare deos cœpit à conceptione hominis, quorum numeros exorſus eſt à Iano, eámque ſeriem perduxit vſque ad decrepiti hominis mortem: & deos ad ipſum hominem pertinentes clauſit [m] ad Næniam deam quæ in funeribus ſenum cantatur. Deinde cœpit deos alios oſtendere, qui pertinerent non ad ipſum hominem, ſed ad ea quæ ſunt hominis, ſicuti eſt victus, veſtitus, & quæcunque alia quæ huic vitæ ſunt neceſſaria, oſtendens in omnibus quod ſit cuiuſque munus, & propter quid cuique debeat ſupplicari: in qua vniuerſa diligentia nullos demonſtrauit vel nominauit deos, à quibus vita ęterna poſcenda ſit, propter quam vnam propriè nos Chriſtiani ſumus. Quis ergo vſque adeò tardus ſit, vt non intelligat iſtum hominem ciuilem Theologiam tam diligenter exponendo & aperiendo, eámque illi fabuloſæ indignæ atque probroſæ ſimilem demonſtrando, atq; ipſam fabuloſam partem eſſe huius ſatis euidenter docendo, non niſi illi naturali, quam dicit ad philoſophos pertinere, [n] in animis hominum moliri locum, ea ſubtilitate vt fabuloſam reprehendat, ciuilem verò reprehendere quidem non audeat, ſed prodendo reprehenſibilem oſtendat, atque ita vtraque iudicio rectè intelligentium reprobata, ſola naturalis remaneat eligenda? De qua ſuo loco in adiutorio Dei veri diligentius diſſerendum eſt.

L. VIVES.

a QVod & ipsam perhibeant.} *Alibi ipsas, quasi fœminas, de quo est magna controuersia inter philosophos. Plato & Aristoteles non semen eas aiunt emittere, sed humorem quendam sudori non dissimilem, qui ad generationem nihil faciat. Pythagoras & Democritus semen contendunt emittere. Epicurus Democritum sequitur, vt solet Hippo. quasi inter hos medius semen esse ait, sed generationi nihil conferre: quippe quod exeat, non maneat in vase generationis.*

Bacchus b Ad hæc addunt mulieres.} *Bacchum sequebantur Satyri & mulieres furentes, quæ bacchæ dicebantur vlulantes. Vnde Eustathius deum Bacchum dictum esse ab incondito illo clamore quasi à βαχεῖν, deinde interposito elemento κ dictum Bacchum: nominatæ & Mimallonides à Mimante monte minoris Asiæ, & Bassarides, & Thyiades, à Thyia, quæ prima sacris Liberi patris initiata est. Plutarchus in libello De cupiditate opum, in antiquis Bacchi sacris hanc fuisse pompam dicit, Amphoram vini cum palmite, hinc hircum quem trahebat aliquis, pòst cistam nucum & phallum, quæ postea obsoleuerunt, & preciosiora sunt inducta. Erat etiam & vannus sicut Vergilius in quit: hoc est, cribrum cereale: vt exponit Seruius Varro vallum posuit quod nihilo minus significat, & conus: id est, nux pini, ad similitudinem thyrsorum, quos ipsæ Bacchæ, quæ in Indiam secutæ sunt Bacchum, gestabât. Erant*

Thyrsi Hedera *enim thyrsi hastæ præpilatæ pampinis & hederis circunuestitæ. Addebatur hedera, quòd sit quædam eius species, quæ furorem concitat: vt Plutarchus in Problem ait. & ebrios faciat absque vino: & in furorem procliues leniat ac mansuefaciat: & ipsa hedera in vniuersum ἀπὸ τοῦ κισσᾶν, quod est, in Venerem trahere, deducitur. est etiam thyrsis corona nuptialis: est & lampas quam in Dionysij honorem præferebant, sed cùm corona est, dicunt in vltima esse acutum tonum, si θυρσός. In his sacris, furor sacrificantibus incutiebatur: vnde Bacchum nominatum ait Valerius Probus. Est enim bacchari idem quod furere: & bacchæ*

Menades *appellatæ, quæ per furorem sacra Liberi patris celebrarent. Ideo Menades quoque dictæ, & Bacchus ipse Manoles, quasi totus furens, vt scribit Clemens, Eusebio citante.*

c Nisi mente cômota. } *Nam si quieta essent tranquilláque mente, nunquam talia facerent: partim inepta, stultáque, partim abominanda fœditatis, partim crudelia atque inhumana. Multæ enim cædes per eiusmodi sacrificiorum furorem committebâtur. Sic occisi sunt Pentheus, & Ninus Indiæ rex, & Lycurgus Thrax. & Orpheus.*

d Hæc tamen postea displicuerunt senatui } *De Bacchanalium nefariis sceleribus, eorúmque ab Italia expulsione per senatusconsul-*

consultum. Liuius abundè libro 39.

e Intercidonem. } *Vetera exemplaria Intercidonam habent.*

f Pilumnum à pilo. } *Seruius nono Aeneid. Pilumnus & Picumnus fratres fuerunt dij: horum Picumnus stercorandorum agrorum inuenit usum: unde & Sterquilinus dictus est: Pilumnus verò, pilendi frumenti: unde à pistoribus colitur, & ab ipso pilum dictum est. Seruius hæc. Capella lib. 2. comminuendæ frugis farrísque fragmenta Pilumno signat Italia. Pilum verò est & telum Romanum, pedum quinque & semis, ut scribit Modestus: ferro trigono, unciarum nouem: & instrumentum quo quid in mortario frangitur conteriturque. Antiqui Ethruriæ & Latij populi fruges concidebant pani conficiendo pilis: idque opus erat manuum. Molæ deinde sunt inuentæ commodiore rerum usu, in quibus etiam non deest suum pilum iuxta, ut vocat Plinius lib 18. Marcellus Pilumnum & Picumnum, deos vocat, Præsides auspiciis coniugalibus, Varro De vita pop. Rom. libro 2. Natus si erat vitalis ac sublatus ab obstetrice statuebatur in terra, ut auspicaretur rectus, diisque coniugalibus, Pilumno & Picumno in ædibus lectus sternebatur.* Pilumnus Pilum

g Domiducus. } *Capella domiducam Iunonem vocat lib. 2 his verbis: Interducam & Domiducam Vnxiam, Cinthiam, mortales puellæ debent in nuptias conuocare, ut earum & itinera protegas, Iunoni loquitur. & in optatas domos ducas, & cùm postes vngent, faustum omen affigas, & cingulum ponentes in thalamis, non relinquas.* Iuno domiduca

h Quando & paranymphi. } *Paranymphus à Hieronymo dicitur pronubus: auspex quoque à Latinis nominatur: nam auspicari solebant, ut scribit Cic. Hi à marito mittebantur ad fœminam: ab hac ad illum pronubæ. Tacitus de Nerone: Ipse per licita atque illicita fœdatus, nil flagitij reliquerat, quo corruptior ageret, nisi paucos post dies uni ex illo contaminatorum grege, cui nomen Pythagoræ fuit, in modum solennium coniugiorum denupsisset. inditum imperatori flammeum, misit auspices duos, & genialis thorus, & faces nuptiarum.* Paranymphus

i Virginensis dea, ut virgini zona soluatur. } *Hanc Capella Cinthiam Iunonem videtur appellare. Vetustis temporibus puellæ quandiu erant virgines, fasciam virginalem perpetuò gestabant. Cuius meminit Homerus 11. Odysseæ: qui mos ad Romanos postea manauit, durauitque usque ad casum imperij. Martialis: Qui Zonam soluit diu ligatam. Vtuntur & in Hispania virgines fasciis.*

k Priapus nimis mascul. } *Hunc Seruius scribit pulsum è Lampsaco, ubi erat natus, propter nimiam virilis membri magnitudinem. Lactantius scribit inter Priapum & Asinum Sileni, qui omnes erant* Priapus

in comitatu Bacchi, ortum certamen de membri virilis magnitudine, Priapúmque ab asino victum, interemisse victorem. Ideóque Columella Priapum vocat deum terribilis membri. Ouidius in Priapeia de pene Priapi plurima, quæ pudoris causa transeo.

l Immanissimum & turpissimum, } *Fascinum Priapi penem esse ostendit Ouidius in poëmate obscæno:*

Priape quòd sis fascino grauis tento.
Et pòst paulùm:
Soles sacrum reuinctus pampino caput,
Ruber sedere, cum rubente fascino.

Horatius fascinum eandem rem nominat. Causam adducit Porphyrio, quòd fascinandis rebus hæc membri deformitas adderetur. Ego potius ab auertendo fascino dictũ esse puto, quòd in sacris Dionysii ritè propiciato Priapo, & imposita illi corona à matrona honestissima, fascinum à frugibus auerteretur, vt Augustinus proximo lib. ex Varrone narrat. Ad fascinum ergo amoliendum iubebatur super id sedere: nam & Pompeius Festus versus fescenninos, qui in nuptiis dicebantur, etiam inde videri posse dictos scribit, quòd fascinum existimarentur arcere. Sicut ergo in agris ita & in nuptiis Priapus, feminum deus, ne fœcunditas fascinatione impediretur, colebatur, nisi fortè illud potius sit, quod Lactantius ait lib. 1. Mutinum esse deum, in cuius sinu pudendo nubentes primùm sedeant, vt illarum pudicitiam prior deus delibasse videatur. Mutinum enim Priapum esse diximus lib. 4. qui præstet, vt in primo concubitu vir moueatur, virgo verò ne reluctetur: vt hic Augustinus significat. Festus idem autor est, nouam nuptam in lanata pelle solitam sedere: vel quòd his vestiebantur veteres, vel quòd lanificium profiteretur, & esset præsta:ura. Plutarchus in Problematis sponsam inducentes, pellem substernunt, ipsa secum colum & fusum domo affert.

Mutinus

Nænia

m Ad Næniam deam. } *Nænia carmen erat lugubre, quod in laudem mortui ad tibiam cantabatur à præfica sola cæteris flentibus, cuius inuentorem Horatius Simonidem poetam fuisse significat. Fuit etiam dea, cuius sacellum extra portam Viminalem: nomen fictum est de voce flentium. Sunt qui eo verbo finem putent significari: alij ab extremi intestini vocabulo vocem deductam, quod Græci νήτην dicunt, chordarum quoque vltima νήτη vocatur, vnde extremam cantionis vocem næniam nominari placuit. Festus lib. 12.*

n In animis hominum moliri locum. } *An mollire, sed certè sensus est, Varronem clàm & paulatim hoc agere, vt exclusis duabus theologiis sola naturalis in hominum mentibus hæreret.*

De

De libertate Senecæ, qui vehementius ciuilem theologiam reprehendit quàm Varro fabulosam. CAP. X.

Libertas sanè quę huic defuit, ne istam vrbanam theologiam theatricæ simillimam apertè sicut illam reprehendere auderet, Anneo Senecæ, quem nõnullis indiciis inuenimus [a] Apostolorum nostrorum claruisse temporibus, non quidem ex toto, verùm ex aliqua parte non defuit. Affuit enim scribenti, viuenti defuit. Nam [b] in eo libro quem contra superstitiones condidit, multò copiosius atque vehementius reprehendit ipse ciuilem istam & vrbanã theologiam, quàm Varro theatricam atque fabulosam. Cùm enim de simulachris ageret, sacros inquit, immortales inuiolabiléſque deos in materia vilissima atque immobili dedicant, habitus illis hominũ ferarúmque & piscium. Quidam verò mixto sensu diuersis corporibus induunt: numina vocant, quæ si spiritu accepto subito occurrerent, mõstra haberẽtur. Deinde aliquanto pòst, cùm theologiã naturalem prædicans, quorundam philosophorum sententias digessisset, opposuit sibi quæstionem, & ait: Hoc loco dicet aliquis: Credam ego cælũ & terrã deos esse, & supra lunam alios, infra alios? Ego feram aut Platonem, [c] aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit Deum sine corpore, alter sine animo? Et ad hoc respondens, quid ergo tandem, inquit: veriora tibi videntur T. Tatij, aut Romuli, aut Tulli Hostilij somnia? Cluacinam T. Tatius dedicauit deam, Picum, Tyberinúmque Romulus: Hostilius pauorem atque pallorem teterrimos hominum affectus, quorum alter mentis territæ motus est, alter corporis, nec morbus quidem, sed color. Hæc numina potius credes, & cælo recipies? De ipsis verò ritibus crudeliter turpibus quàm liberè scripsit? Ille, inquit, viriles sibi partes amputat: ille lacertos secat. Vbi iratos deos timent, qui sic propitios merentur? Dij autem nullo debent coli genere, si & hoc volunt. Tantus est perturbatæ mentis & sedibus suis pulsæ furor, vt sic dij placentur, quemadmodum [d] ne homines quidem. Sæuiunt teterrimi [e] & in fabulas traditi crudelitatis Tyranni, lacerauerunt aliquorum membra, neminem sua lacerare iusserunt. In [f] regiæ libidinis voluptatem castrati sunt quidam, sed nemo sibi ne vir esset iubente domino manus intulit. Se ipsi in templis contrucidant, vulneribus suis ac sanguine supplicant. Si cui intueri vacet, quæ faciunt, quæque patiun-

tur, inueniet tam indecora honestis, tam indigna liberis, tam dissimilia sanis, vt nemo fuerit dubitaturus furere eos. Si cum paucioribus furerent, nunc sanitatis patrocinium insanientium turba est. Iam illa quæ in ipso Capitolio fieri solere cõmemorat, & intrepidè omnino coarguit, quis credat nisi ab irridentibus, aut furentibus fieri? Nam cùm in sacris Ægyptiis[g] Osirim lugeri perditum mox autem de inuento magnũ fuisse gaudium derisisset, cùm perditio eius inuentióque fingatur, dolor tamen ille atque lætitia ab eis qui nihil perdiderunt, nihilq; inuenerunt, veraciter exprimatur: Huic tamen, inquit, furori certum tempus est. Tolerabile est semel in anno insanire. In Capitoliũ perueni, pudebit publicatæ dementiæ, quòd sibi vanus furor attribuit officij: alius numina Deo subiicit, alius horas Ioui nunciat, alius lictor est, alius vnctor, qui vano motu brachiorum imitatur vngẽtem. Sunt quæ Iunoni ac Mineruæ capillos disponant, longè à templo non tantum à simulachro stantes, digitos mouent ornantium modo. Sunt quæ speculũ teneant, sunt quæ[h] ad vadimonia sua deos aduocent. Sunt qui libellos offerant, & illos causam suam doceant.[i] Doctus archimimus senex iam decrepitus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quasi dij libenter spectarent, quem homines desierant. Omne illic artificum genus operãtium diis immortalibus desidet. Et paulo pòst: Hi tamen, inquit, etiãsi superuacuum vsum, non turpem nec infamẽ Deo promittunt. Sedent quędam in Capitolio, quę se à Ioue amari putant:[k] nec Iunonis quidẽ, si credere poëtis velis, iracundissimæ respectu terrentur. Hanc libertatem Varro non habuit, tantummodo poëticam theologiam reprehẽdere ausus est, ciuilem non ausus est, quam iste concidit. Sed si verum attendamus, deteriora sunt templa, vbi hæc aguntur, quã theatra, vbi fingũtur. Vnde in his sacris ciuilis theologiæ has partes potius elegit Seneca sapienti, vt eas in animi religione nõ habeat, sed in actibus fingat. Ait enim: Quæ omnia sapiens seruabit tanquàm legibus iussa non tanquàm diis grata. Et paulo pòst: Quid quòd & matrimonia, inquit, deorum iungimus, & ne piè quidem fratrum scilicet & sororum?[l] Bellonã Marti collocamus: Vulcano Venerem: Neptuno Salaciam: quosdam tamen cœlibes relinquimus,[m] quasi conditio defecerit, præsertim cùm quædam viduæ sint, vt Populonia, vel Fulgora, & diua Rumina, quibus non miror petitorẽ defuisse. Om-

ſe. Omnem iſtam ignobilem deorum turbam, quam longo æuo longa ſuperſtitio cōgeſſit, ſic inquit, adorabimus, vt meminerimus cultum eius magis ad morem, quàm ad rem pertinere. Nec leges ergo illæ, nec mos in ciuili theologia id inſtituerūt, quod diis gratum eſſet vel ad rem pertineret. Sed iſte [n] quem philoſophi quaſi liberum fecerunt, tamen quia illuſtris [o] populi Romani ſenator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat: quod culpabat, adorabat: quia videlicet magnum aliquid eum philoſophia docuerat, ne ſuperſtitioſus eſſet in mundo, ſed propter leges ciuium moréſque hominum, non quidem ageret fingentem ſcenicum in theatro, ſed imitaretur in templo, eò damnabilius, quòd illa quæ mendaciter agebat, ſic ageret, [p] vt eum populus veraciter agere exiſtimaret. Scenicus autem ludendo potius delectaret, quàm fallendo deciperet.

L. VIVES.

a Apoſtolorum noſtrorum claruiſſe temporibus.} *Anfortè indicio illarum epiſtolarum, quæ circunferuntur Pauli ad Senecam, & huius viciſſim ad illum, quas non credo ab illis eſſe ſcriptas. Sed conſtat principatu Neronis & Senecam claruiſſe, conſuléinque fuiſſe, & Petrum ac Paulum Apoſtolos extremo ſupplicio pro Chriſti pietate cohoneſtatos. Apoſtoli nanque & Seneca intra duos annos è vita migrarunt, ac neſcio an eiſdem Silio Nerua & Attico Veſtino conſulibus.*

b In eo libro quem contra ſuperſtitiones.} *Libri Senecæ nonnulli ſunt amiſſi, vt hi De ſuperſtitionibus, & De matrimonio, cuius meminit Hieronymus aduerſus Iouinianum, diſputans de matura morte, cuius Lactantius, & de terræ motu, cuius idem ipſe Seneca. Huius iacturam vt aliorum complurium veterum ſcriptorum, deplorauit Ioannes Andreas Straneus ciuis meus, in Annotationibus quas in Senecam ipſum ſcribit, quarum guſtum miſit ad me epiſtola qua mecum amicitiam iniit. Homo qui vt ſummæ eruditioni ſummam quoque probitatem adiunxit, ita mirum quàm literas meliores, optimáque ſtudia adiuuare prouehereque pro virili conetur, & iis qui in hoc incumbunt candide ac toto pectore bene velit, & faueat.* Ioannes Andreas Straueus

c Aut Peripateticum Stratonem.} *Strato Lampſacenus fuit Archeſilai filius, qui Phyſicus cognominatus, quòd eo ſtudio ſit præter cætera oblectatus, auditor Theophraſti, curatórque teſtamenti, & ſcholæ ſucceſſor, Ptolemæi Philadelphi magiſter. Stratones octo ponit Laertius in Vitis.* Strato

d Ne quidem homines.} *Volunt interponi semper aliquid grammatici inter ne & qu dem, sed coniuncta sine verbo aliquo interiecto sexcenties apud Ciceronem, & Liuium. & Plinium, & alios inuenias, nisi ad illa omnia vnicam dent responsionem librarij erratum esse: non quin putem elegantius interponi, nec aliter ipse loqui velim.*

e Et in fabulas traditi crudelitatis.} *Vt Dionysiu, Phalaris, Mezentius, Tarquinius Superbus, Sylla, Cinna, Marius, Tyberius, & Claudius, & Caligula.*

f Regiæ libidinis voluptate.} *Antiqui libri, in regiæ libidinis voluptatem. Habebant veteres reges præcipuè Persarum suos eunuchos, quibus multùm fidebant.*

Osiris g Osirim lugeri perditum.} *Cùm Osiris à fratre Typhone esset laceratus, pœnáque de Typhone esset ab Iside & Oro Apolline accepta, magno cum luctu corpus Osiridis quæsitum est: cùmque esset inuentum, etiam si dispersum, tamen magno gaudio Isis est affecta, idq; postea instituit, vt quotannis certo tempore cum lachrymis, & eiulatu Osiris quæreretur, lætitia magnísque ludis celebraretur productus puer, ceu inuentus. Ideo Lucanus ait:*

Nunquámque satis quæsitus Osiris.

Vadari h Ad vadimonia sua.} *Vadari est aliquem ad iudicem certa die aduocare, vadimonium est sponsio ipsa ostendi se in iudicio. Hinc vadimo-* *Vadimoniũ.* *nium obire apud Ciceronem, est se sistere, & non obire contrà, quod est deserere, sicut Plinius ait in præfatione historiæ naturæ, nisi cùm vadimonium est dilatum à pratore. exemplorum pleni sunt autores. Faciebant ergo deos vt homines aduocatos, cùm causam essent dicturi.*

Archimimus i Doctus Archimimus.} *Mimi à μιμέομαι dicuntur, quasi imitatores, qui in scena gestus actúsque eorum, quos irridere volunt, imitantur: tum etiam mores, qui ethologi nominantur, & ethopœi, vnde ethopœia* *Pantomimus* *apud Quintilianum. Pantomimi sunt rerum omnium imitatores. Archimimi præcipui. & ceu Mimorum principes, qualis erat ille Fauo temporibus Vespasiani, quis verò fuerit hic, cuius meminit Seneca, non temerè affirmarim.*

Iuno k Nec Iunonis quidem.} *Hæc enim zelotypa erat, & vehemens sæuaq; in priuignos omnes & pellices, quæ ne Dædalæ quidem illi ignouit, hoc est, statuæ ligneæ, quam se Iupiter iratus finxit ducere in Bæotia. Nam reconciliata coniugi Ioui statuam cremari iussit, vt Plutarchus narrat. Hinc lex Numæ vetustissima, Pellex aram Iunonis ne tangito: si tanget, Iunoni crinibus dimissis agnum fœminam cædito.*

l Bellonam Marti.} *Alij Bellonam matrem esse volunt, non vxorem. Nerionem verò, seu, vt Varro dixit, Nerienem eius esse coniugem.*

quod

quod verbum, sicut Gellius tradit, Sabinum est, eóque significatur virtus & fortitudo. vnde Nerones dicti à præstanti fortitudine. sed Sabini à Græcis mutuati sunt, qui vincula & firmamenta membrorum νεῦρα nominant, vnde Latini neruos. Plautus in Truculen. Mars peregrè adueniens salutat Nerienem vxorem suam, Gell lib. x. Noct.

m Quasi conditio defecerit.} *Conditio in fœminis est coniugium: vnde quærere conditionem, & inuenire conditionem, filiæ. Quærendam conditionem filiæ dixit Liuius lib. 4. & Cic. in Philippicis. Hinc apud iurisconsultos in verbis repudij erat: & illa Conditione tua non vtar.*

n Quem philosophi quasi liberum } *Idem Sene. a philosophiæ seruiendum esse dicit, si liberi esse volimus, quasi liberum dixit argutè. q. non exactè liber absolutéque fuerit, sed propemodum liber.*

o Populi Ro. senator.} *Exulauit Seneca sub Claudio principe: sed cùm Claudius sublata Messalina, Agrippinam duxisset, hæc Senecæ reditum, & senatum, & præturam à Claudio impetrauit, vt Neronem filium instituerit. Hinc factus est postea consul cum Trebellio Maximo, quemadmodum Vlpianus inquit lib. xxxvj. Pandect. iuris ciuilis, ingentes & inuidiosissimas opes possedit. Tranquillus & Tacitus. Iuuenalis: Senecæ prædiuitis orti.*

p Vt eum populus veraciter.} *Ideo nocebat exemplo, quod ne committeret, Eleazarus maluit mortem obire. 2. Machab. 6. quantum hic sanctius & verius philosophicè.*

Quid de Iudæis Seneca senserit. CAP. XI.

Hic inter alias ciuilis theologiæ superstitiones reprehendit etiam sacramenta Iudæorum, & maximè sabbata, inutiliter, id eos facere affirmans, quòd per illos singulos septem interpositos dies, septimam ferè partem ætatis suæ perdant vacando, & multa in tempore vrgentia non agendo lædantur. Christianos tamen iam tunc Iudæis inimicissimos, in neutram partem commemorare ausus est, ne vel laudaret contra suæ patriæ veterem consuetudinem, vel reprehenderet [a] contra propriam forsitan voluntatem. De illis sanè Iudæis cùm loqueretur, ait: Cùm interim vsque eò sceleratissimæ gentis consuetudo conualuit, vt per omnes iam terras recepta sit, victi victoribus leges dederunt. Mirabatur hæc dicens, & quid diuinitus ageretur, ignorans. Subiecit planè sententiam, qua significaret, quid de illorum sacramentorum ratione sentiret. Ait enim: Illi tamen causas ritus sui nouerunt, & maior pars po-

puli facit, quod cur faciat, ignorat. Sed de sacramētis Iudæorum, vel cur, vel quatenus instituta sint autoritate diuina, ac postmodum à populo Dei, cui vitæ æternæ mysterium reuelatum est, tēpore quo oportuit eadem autoritate sublata sint, & aliàs diximus: maximè cùm [b] aduersus Manichæos ageremus: & in hoc opere loco opportuniore dicendum est.

L. VIVES.

a Contra propriam forsitan voluntatem.} *Incensa à Nerone Roma, cùm rei facinoris multi per impudentißimam calumniam ab emissariis principis subiicerentur, Christiani sunt quæsiti, quorum supplicia non dubitabat Nero, quin futura essent popularia ob nouum religionis genus, quorum pœnæ tam exquisitæ, omnémque humanitatem superantes fuere, vt spectanti populo misericordiam mouerent. Seneca à principe petiit, vt in rus aliquod secedere valetudinis causa liceret. quod cùm non impetrasset, domi atque adeò in cubiculo multos menses se continuit. Tacitus ad euitandam inuidiam sacrilegiorum Neronis hoc interpretatur. Ego verò quòd lanienam insontium spectare non sustineret.*

b Aduersus Manichæos.} *Qui vetus instrumentum legémque Iudaicam calumniabantur, vt Augustinus narrat libro De hæreticis, ad Quod vult deum, eásque sanctas scripturas, non à Deo, sed ab vno ex principibus tenebrarum dictatas esse affirmabant. Contra hoc genus hominum variis disputat Augustinus.*

Quòd gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari æternam eos vitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adiuuant temporalem.

CAP. XII.

Nunc autem propter tres theologias, quas Græci dicunt mythicen, physicen, politicen: Latinè autem dici possunt, fabulosa, naturalis, ciuilis: quod neque de fabulosa, quam & ipsi multorum falsorúmque deorum cultores liberrimè reprehenderunt: neque de ciuili, cuius illa pars esse conuincitur, eiúsque & ista simillima vel etiam deterior inuenitur, speranda est æterna vita: si cui satis non sunt, quæ in hoc volumine dicta sunt, adiungat etiam illa, quæ in superioribus libris, & maximè quarto de fœlicitatis datore Deo plurima disputata sunt. Nam cui nisi vni fœlicitati propter æternam vitam consecrandi homines essent, si dea Fœlicitas esset? Quia verò non dea, sed munus est Dei: cui Deo nisi fautori fœlicitatis consecrandi sumus, qui æternam

vitam vbi vera est,& plena fœlicitas,pia charitate diligimus? Non autem datorem esse fœlicitatis quenquam istorum deorum,qui tanta turpitudine coluntur : & nisi ita colantur,multo turpius irascuntur, atque ob hoc se spiritus immundissimos confitentur:puto ex his quæ dicta sunt, neminem dubitare oportere.Porrò qui non dat fœlicitatem,vitam quomodo possit dare æternam?Eam quippe vitã æternam dicimus, vbi est sine fine fœlicitas. Nam si anima in pœnis viuit æternis,quibus & ipsi spiritus cruciabuntur immundi, mors illa potius æterna dicenda est quàm vita. Nulla quippe maior & peior est mors,quàm vbi non moritur mors Sed quod animę natura, per id quod immortalis creata est, sine qualicunque vita esse non potest, summa mors eius est alienatio à vita in æternitate supplicij.Vitam igitur æternam,id est sine vllo fine fœlicem,solus ille dat,qui dat veram fœlicitatem. Quam quoniam illi, quos colit theologia ista ciuilis dare non posse cõuicti sunt:non solùm propter ista temporalia atque terrena, quod superioribus quinque libris ostendimus, sed multò magis propter vitam æternam, quæ post mortem futura est: quod isto vno etiam illis cooperantibus egimus,colendi non sunt.Sed quoniam veternosæ consuetudinis vis nimis in alto radices habet, si cui de ista ciuili theologia respuenda atque vitanda parũ videor disputasse,in aliud volumen, quod huic, opitulante Deo,subiungendum est,animum intendat.

DIVI

AVRELII AVGV-STINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER SEPTIMVS.

An cùm in theologia ciuili diuinitatem non esse constiterit, in selectis diis eam inueniri posse credendum sit.

CAP. I.

Diligentius me prauas & veteres opiniones veritati pietatis inimicas, quas tenebrosis animis altius & tenacius diuturnus humani generis error infixit, euellere atque extirpare conantem: & illius gratiæ, qui hoc vt verus Deus potest, pro meo modulo in eius adiutorio cooperantem, ingenia celeriora atque meliora, quibus ad hanc rem superiores libri satis supérque sufficiunt, patienter & æquanimiter ferre debebunt: & propter alios non putare superfluum, quod iam sibi sentiunt non esse necessarium. Multum magna res agitur, cùm vera & veré sancta diuinitas, quanuis ab ea nobis etiam huic quam nunc gerimus, fragilitati necessaria subsidia præbeantur: non tamen propter mortalis vitæ transitorium vaporem, sed propter vitam beatam, quæ non nisi æterna est, quærenda & colenda prædicatur. Hanc diuinitatem, vel, vt sic dixerim, deitatem: [a]nam & hoc verbo vti iam nostros non piget, vt è Græco expressius transferant, id quod illi θεότητα appellant. Hanc ergo diuinitatem siue deitatem non esse in ea theologia, quam ciuilem vocant, quæ à M. Varrone sedecim voluminibus explicata est, id est, non perueniri ad æternæ vitæ fœlicitatem talium

talium deorum cultu, quales à ciuitatibus qualitérque colendi instituti sunt: cui nondum persuasit sextus liber, quem proximè absoluimus: cùm istum forsitan legerit, quid de hac quæstione expedienda vlterius desideret, non habebit. Fieri enim potest, vt saltem deos selectos atque præcipuos, quos Varro volumine complexus est vltimo: de quibus parum diximus, quisquam colendos propter vitam beatam. quæ non nisi æterna est, opinetur. Qua in re non dico [b] quod facetius ait Tertullianus fortasse quàm verius, si dij seliguntur vt [c] bulbi, vtique cæteri improbi iudicantur. Non hoc dico, video enim etiam ex electis seligi aliquos ad aliquid maius atque præstantius, sicut in militia cùm tyrones electi fuerint, ex his quoque eliguntur ad opus aliquod maius armorum. Et cùm eliguntur in ecclesia, qui fiant præpositi, non vtique cæteri reprobantur, cùm omnes boni fideles electi meritò nuncupentur. Eliguntur in ædificio lapides angulares, non reprobatis cæteris qui structuræ partibus aliis deputantur. Eliguntur vuæ ad vescendum, nec reprobamus alias, quas relinquimus ad bibendum. Non opus est multa percurrere, cùm res in aperto sit. Quamobrem nō ex hoc, quod dij ex multis quidem selecti sunt, vel is, qui scripsit, vel eorum cultores, vel dij ipsi vituperandi sunt: sed animaduertendum potius quinam isti sint, & ad quam rem selecti videantur.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SEPTIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a NAm & hoc verbo vti iam nostros.} *Hieronymum, Lactantium, Fulgentium, Græci olim à θεῖος, hoc est, diuinus, substantiuum deriuabant θειότης, diuinitas: quæ vox Christianis hominibus tam latè patere visa est, quàm nomen ipsum diuinus. Idcirco cùm propriam illam Dei naturam appositiore voca-* *Deitas*

bulo significare vellent, θειότητα nominarunt, Athanasius, vterque Gregorius, & alij Græci, quod ipsis magis permittebatur, vt Quintilianus inquit, quàm Latinis. Sed nec Latini deterriti sunt arctis linguæ, rigidisque præceptis, quominus & ipsi deitatem dicerent, naturam illam Dei significantes, quæ Deo propria est, nec ad alia egreditur, ad quæ diuinus & diuinitas. Nam diuinitas dicitur orationis, libri, rei gestæ, hominis, & aliarum rerum. Deitas non dicitur, sicut nec illa sunt dij, licet esse diuina possint. Quocirca Latinos Christianæ pietatis scriptores immeritò mihi Laurentius Vall. in Dialectica sua videtur arguere, quòd deitate vtantur nouo quidem vocabulo, sed in re prius non vsu trita. Nam Græcos reprehendere, quòd verba suo sibi fingant arbitratu, hoc est, antiquam Græciæ libertatem opprimere.

Diuinitas

Tertullianus b Quod facetius ait Tertullianus. } *De hoc in scriptoribus ecclesiasticis Hieronymus: Tertullianus presbyter prouinciæ Africæ, ciuitatis Carthaginiensis, patre Centurione proconsulari, hic acris & vehementis ingenij sub Seuero principe & Antonino Caracalla floruit, multáque scripsit volumina, quæ quia nota sunt pluribus, prætermittimus. Cyprianus martyr absque Tertulliani lectione, ne vnam quidem diem præterijsset, quèm magistrum solitus erat vocare. Delapsus est Tertullianus ad Montani dogma, inuidia & contumelijs Romanæ ecclesiæ clericorum impulsus. Hæc Hieronymus. Huius libri cùm multis ætatibus latuissent, anno quo hæc ædebamus, sunt reperti in Germania, & cura Beati Rhenani Seletstadiensis, hominis eruditissimi, apud Frobenium typis æneis cusi.*

Bulbi c Bulbi. } *Bulbi in vniuersum dicuntur omnes eæ radices, quæ sunt in modum caparum. Nam & bulbos liliorum dicit Palladius: sed peculiariter sunt bulbi, quos mergarides vocant Arabes, Venerem excitantes. Quod ostenditur disticho Martialis Plinius libro decimonono, nobilissimam inter bulbos ait esse scyllam, quæ est ceu syluestris cæpe, & hanc comprehendere Epimenidiam, quam solam radicem in esum venire ex scylleis, testatur Theophrastus libro 7. nam aliæ non eduntur.*

Qui sint dij selecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.

CAP. II.

a Os certè deos selectos Varro vnius libri côtextione commêdat, Ianum, Iouem, Saturnum, Genium, Mercurium, Apollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Iunonem, Lunam, Dianã, Mineruam, Venerem, Vestam: in quibus omnibus fermè viginti, duode-

duodecim mares, octo sunt fœminæ. [b] Hæc numina vtrum propter maiores in mundo administrationes selecta dicuntur: an quòd populis magis innotuerunt, maiórque est eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera maiora ab his administrantur in mundo, non eos inuenire debuimus inter illam quasi plebeiam numinum multitudinem, minutis opusculis deputatam. Nam ipse primùm Ianus, cùm puerperium concipitur, vnde cuncta opera illa sumunt exordium, minutatim minutis distributa numinibus, aditum aperit recipiendo semini. [c] Ibi est & Saturnus propter ipsum semen. [d] Ibi Liber, qui matrem effuso semine liberat. Ibi Libera, quam & Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat fœminæ, vt etiam ipsa emisso semine liberetur. Omnes hi ex illis sunt, qui selecti appellantur. Sed ibi est & [e] dea Mena, quæ menstruis fluoribus præest, quanuis Iouis filia tamen ignobilis. [f] Et hanc prouinciam fluorum menstruorum: in libro selectorum deorum ipsi Iunoni idem autor assignat, quæ in diis selectis etiam regina est: & hic tanquam Iuno Lucina cum eadem Mena priuigna sua eidem cruori præsidet. Ibi sunt & duo, nescio qui, obscurissimi, Vitumnus & Sentinus, quorum alter vitam, alter sensus puerperio largiuntur. Et nimirum multò plus præstant, cùm sint ignobilissimi, quàm illi tot proceres & selecti. Nam profectò sine vita & sensu quid est illud totum quod muliebri vtero geritur, nisi nescio quid abiectissimum [g] limo ac pulueri comparandum.

L. VIVES.

a HOs certè deos selectos. } *Duodecim dijs Consentibus, de quibus alibi sumus locuti, adduntur octo velut patricij, sed non senatores, qui etiam magnos in mundi administratione gerunt magistratus, & intersunt certis generibus conciliorum: quod & faciunt interdum reliqui dij. Seneca in Ludicro libello, Ianum dicit sententiam à Ioue rogatum in num ro patrum conscriptorum, & quidem consulem pomeridianum: sed ibi ludit, & allegoricè loquitur. Tamen si hæc omnia de diis ludi sunt, & ineptiæ meræ. Itaque hoc modo coniunguntur, Iupiter & Iuno, Saturnus & Tellus, Mercurius & Minerua, non coniugio, sed communitate artium: sicut Liber pater & Ceres, tum fratres Apollo & Diana: hinc amasij Mars & Venus: tum duo ignes, Vulcanus & Vesta: & duo lumina mundi, Sol ac Luna, Ianus, Neptunus, Genius, & Orcus, sunt sine paribus ob ignobilitatem fœminarum.* *Dij selecti*

b Hæc numina vtrum.} *Figura loquendi in problematis frequens.*

c Ibi est & Saturnus.} *Varro libro quarto De lingua Latina: Saturnus,in quit,à satu dicitur.*

d Ibi Liber,&c. ibi Libera.} *Cicero secundo De natura deorum, alium esse dicit Liberum Bacchum, Semele & Ioue natum, quàm Liberum quem Romani augustè sanctéque cum Libera & Cerere colerent: qui duo Liber & Libera filij fuerunt Cereris, ideò Liberos dictos. Idem in Verrem actione sexta, Liberam dicit fuisse Proserpinam Cereris filiam. His tribus diis templum erat iuxta Circum maximum ab A. Posthumio dictatore votum, à Tiberio Cæsare renouatum. Tacitus libro secundo.*

Mena. e Dea Mena.} *Hæc Luna est, quæ Græcè μήνη dicitur, quæ illa menstrua profluuia temperat, quæ ad eius rationem vel mouentur, vel quiescunt: vt Aristoteles libro De anima scribit, quæ etiam est Iouis & Latonæ filia. ideo priuignam eam Iunonis vocat, ignobilis tamen est illo nomine apud Latinos.*

f Et hanc prouinciam fluorum.} *Iunonem Fluonam mulieres colebant, quòd eam sanguinis fluorem in conceptu retinere dicerent. Festus.*

g Limo ac pulueri.} *Ex principio Geneseos, vbi hominis corpus sumptum de limo scribitur, & abiturum in puluerem.*

Quòd nulla sit ratio, quæ de selectione quorundã deorũ possit ostendi, cùm multis inferioribus excellentior administratio deputetur.

CAP. III.

Væ igitur causa tot selectos deos ad hæc opera minima compulit, vbi à Vitumno & Sentino, quos fama obscura recondit, in huius munificentiæ partitione superentur? Confert enim selectus Ianus aditum & quasi ianuam semini: confert selectus Saturnus semen ipsum: confert selectus Liber eiusdem seminis emissionem viris: [a] confert hoc idem Libera, quæ Ceres seu Venus est fœminis: confert selecta Iuno, & hæc non sola, sed cum Mena filia Iouis, fluores menstruos [b] ad eius quod conceptum est incrementum. Et confert Vitumnus obscurus & ignobilis vitam: confert Sentinus obscurus & ignobilis sensum. Quæ duo tanto illis rebus præstantiora sunt, quanto & ipsæ res ab his intellectu ac ratione vincuntur. Sicut enim quæ ratiocinantur & intelligunt, profectò potiora sunt his, quæ sine intellectu atque ratione vt pecora

cora viuunt & sentiūt: ita & illa quæ vita sensúque sunt prædita, his qui nec viuunt nec sentiunt meritò præferuntur. Inter selectos itaq; deos Vitumnus viuificator, & Sentinus sensificator magis haberi debuerūt, quàm Ianus seminis admissor, & Saturnus seminis dator vel sator, & Liber & Libera seminum commotores vel emissores: quæ semina indignū est cogitare, nisi ad vitam sensúmque peruenerint. Quę munera selecta nō dantur à diis selectis. sed à quibusdam incognitis, & prę istorum dignitate neglectis. Quòd si respondetur, omnium initiorum potestatem habere Ianum, & ideo illi etiam quod aperitur, conceptui non immerito attribui: & omnium seminum Saturnum, & ideo seminationem quoque hominis non posse ab eius operatione seiungi: & omnium seminum emittendorum Liberum & Liberam, & ideo his etiam præesse, quæ ad substituendos homines pertinent: omnium purgandorum & pariendorum Iunonem, & ideo eam non deesse purgationibus fœminarum, & partubus hominum. Quærant quid respondeant de Vitumno & Sentino, vtrum & ipsos velint habere omniū quæ viuunt & sentiunt, potestatem. Quod si concedunt, attendant, quàm eos sublimius locaturi sint. Nam seminibus nasci in terra, & ex terra est. viuere autem atque sentire, etiam deos sydereos opinantur. Si autem dicūt Vitumno atque Sentino hæc sola attributa, quæ in carne viuiscunt, & sensibus adminiculantur, cur non Deus ille qui facit omnia viuere atque sentire, etiam carni vitam præbet & sensum, vniuersali opere hoc munus etiam partubus tribuens? Et quid opus est Vitumno atque Sentino? quòd si ab illo qui vitæ & sensibus præest vniuersaliter cuncta regūtur, & his quasi famulis ista carnalia velut extrema & ima commissa sunt: itáne sunt illi selecti destituti familia, vt non inuenirent quibus etiam ipsi ista committerent, sed cum tota sua nobilitate qua visi sunt seligendi, opus facere cum ignobilibus cogerentur? Iuno selectà & regina, [c]Iouísque soror & coniunx, hæc tamen Iterduca est pueris, & opus facit cum deabus ignobilissimis Abeona & Adeona. Ibi posuerunt & Mentem deam, quæ faciat pueris bonam mentem, & inter selectos ista non ponitur, [d]quasi quicquam maius præstari homini possit. Ponitur autem Iuno, quia Iterduca est, & Domiduca, quasi quicquam prosit iter carpere, & domum duci, si mens nō est bona. Cuius muneris deam selectores isti inter

selecta numina minimè posuerunt. Quæ profectò & Mineruæ fuerat præferenda,[e] cui per ista minuta opera puerorum memoriam tribuerunt. Quis enim dubitet multo esse melius habere bonam mentem, quàm memoriam quantumlibet ingentem? Nemo enim malus est, qui bonam habet mentem. [f] Quidam verò pessimi, memoria sunt mirabili, qui tanto peiores sunt, quanto minus possunt, quod malè cogitant, obliuisci. Et tamen Minerua est inter selectos deos. Mentem autem deam turba vilis operuit. Quid de Virtute dicam? quid de Fœlicitate? de quibus in quarto libro multa iam diximus: quas cùm deas haberent, nullum eis locum inter selectos deos dare voluerunt, vbi dederunt Marti & Orco: vni effectori mortium, alteri receptori. Cùm igitur in his minutis operibus, quæ minutatim diis pluribus distributa sunt, etiam ipsos selectos videamus, tanquam senatum cum plebe pariter operari: & inueniamus à quibusdam diis, qui nequaquam seligendi putati sunt, multò maiora atque meliora administrari, quàm ab illis qui selecti vocantur: restat arbitrari non propter præstantiores in mundo administrationes, sed quia prouenit eis vt populis magis innotescerent, selectos & præcipuos nuncupatos. Vnde dicit etiam ipse Varro, [g] quòd diis quibusdam patribus, & deabus matribus, sicut hominibus ignobilitas accidisset. Si ergo Fœlicitas ideo fortasse inter selectos deos esse non debuit, quòd ad istam nobilitatem non merito, sed fortuitu peruenerunt saltem inter illos, vel potius præ illis Fortuna poneretur, quam dicunt deam non irrationabili dispositione, sed vt temerè acciderit sua cuique dona conferre. Hæc in diis selectis tenere apicem debuit, in quibus maximè quid posset, ostendit: quando eos videmus non præcipua virtute, non rationabili fœlicitate, sed temeraria, sicut eorum cultores de illa sentiunt, Fortunæ potestate selectos. Nam & vir disertissimus Salustius etiam ipsos deos fortassis attendit, cùm diceret: Sed profectò Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obscurátque. Non enim possunt inuenire causam, cur celebrata sit Venus, & obscurata sit Virtus, cùm ab istis ambarum consecrata sint numina, nec comparãda sint merita. Aut si hæc nobilitari meruit, quòd plures appetũt Venerem, quàm Virtutem, cur celebrata est dea Minerua, & obscurata est dea Pecunia: cùm in omni genere humano

mano [h] plures alliciat auaritia, quàm peritia? & in eis ipsis qui sunt artificiosi, raró inuenies hominem, qui non habeat artem suam pecuniaria mercede venalem: plurísque pendatur semper propter quod aliquid fit, [i] quàm id propter quod illud fit. Si ergo insipientis iudicio multitudinis facta est deorum ista selectio, cur dea Pecunia Mineruæ prælata non est, cùm propter pecuniam sint artifices multi? Si autèm paucorum sapientium est ista distinctio, cur non prælata est Veneri Virtus, cùm eam longe ratio præferat? Saltem certè, vt dixi, ipsa Fortuna, quæ, sicut putant qui ei plurimum tribuunt, in omni re dominatur, res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obscurátque: si tantum & in deos valuit, vt temerario iudicio suo quos vellet celebraret, obscurarétque quos vellet, præcipuum locum haberet in selectis, quæ in ipsos quoque deos tam pręcipuæ est potestatis. An vt illic esse non posset, nihil aliud etiam ipsa Fortuna, nisi aduersam putanda est habuisse Fortunam? Sibi ergo aduersata est, quæ alios nobiles faciens, nobilitata non est.

L. VIVES.

a Confert hoc idem Libera, quę Ceres seu Venus est.} *Liberam sororem Dionysii diximus, Solémque & Lunam per eos significari. qui seminibus omnis generis præsunt, Lunam & Venerem esse ostendemus, & Cererem esse Apuleius lib. 11. Asini significat. & Macrobius libro 1. Saturnalium, & Valerius Probus, Seruiúsque primo Georgicôn Vergilij Porphyrius fructuum generatiuam virtutem in Luna Cererem nominari perhibet. Vergilius Liberum & Cererem coniungit, Varronem secutus, ex quibus datur facilè intelligi Liberam quoque dici Cererem.*

b Ad eius quód conceptum est incrementum.} *De menstruo Plinius libro 7. hæc est generando homini materia, semine è maribus coaguli modo hoc in sese glomerante, quod deinde tempore ipso animatur corporatúrque. Ergo quum grauidis fluxit, inualidi aut non vitales partus eduntur, aut saniosi: vt autor est Nigidius. Porrò menstruo ipso nihil fieri potest magis vel tetrum, vel spurcum, vel etiam noxium, vt vel hoc vnum satis sit ad pudefaciendam hominis superbiam.* *Menstruũ*

c Iouísque soror & coniunx.} *Vergilius: Et soror & coniunx. De Iunone frequens hoc est.*

d Quasi quicquã maius.} *Vetus est omnium philosophorum nihil in orbe melius aut maius homine, nec in homine quicquam ipsa mente.*

e Cui per ista minuta opera puerorum.} *Quinquatribus Mineruæ pueri apophoreta magistris ferebant, vacabántque & illis diebus à discendo, vt Mineruæ operarentur, quæ præest memoriæ, quæ vna continentur omnes disciplinæ, & quæ in pueris ingenij est signum præcipuum, vt Quintilianus ait præest etiam ingeniis, quæ de Iouis capite putatur nata. Ouidius tertio Fastorum:*

Pallas *Pallada nunc pueri, teneræq; ornate puellæ:*
Qui bene placarit Pallada, doctus erit.

Et alia de Pallade eodem loco.

f Quidam verò pessimi.} *Plato iracundos homines & contentiosos multum memoria valere scribit in Theæteto: quod haud dubiè ex siccitate & soliditate cerebri colligi potest.*

g Quod diis quibusdam patribus.} *Iupiter clarior est Saturno patre, hic Cælo: huius parentes omnino ignorantur, etsi Phurnutus patrem Cæli Acmonem nominat penitus ignotum. Iuno etiam illustrior Ope, & hæc matre sua.*

h Plures alliciat auaritia.} *Quærenda pecunia primum est, Virtus post nummos: hæc Ianus summus ab imo Perdocet: hæc recinunt iuuenes dictata senésque. vt ait Horatius. Apud Euripidem est quidam qui nihil curat quòd pessimus vocetur, modò etiam ditissimus, addens causam, scitos omnes quærere num quis sit diues? non an bonus? tantíque vnunquenque esse, quantum possideat.*

i Quàm id propter quod illud fit.} *Legendum: quàm id quod propter aliud fit. hoc sensus expostulat, & sic est in veteribus libris. ἀξίωμα est Arist. primo Posteriorum. Propter quod aliquid fit, id magis esse: cùm probat non modò prius, sed magis etiam principia cognosci, quàm quæ ex iis manant. quanquam hic non tam de causa finali loquitur quàm efficiente: sed in primo Ethicorum docet ea, quorum gratia alia fiant, esse iis quæ fiunt præstantiora.*

Melius actum est cum diis inferioribus, qui nullis infamantur opprobriis, quàm selectis, quorum tantæ turpitudines celebrantur.

CAP. IIII.

Gratularetur autem diis istis selectis quisquam nobilitatis & claritudinis appetitor, & eos diceret fortunatos, si non eos magis ad iniurias, quàm ad honores selectos videret. Nam illam infimam turbam ipsa ignobilitas texit, ne obrueretur opprobriis. Ridemus quidē cùm eos videmus figmētis humanarum opinionum partitis inter se ope-

se operibus distributos, [a] tanquàm minutularios vectigalium conductores, [b] vel tanquàm opifices in vico argentario, vbi vnum vasculum vt perfectum exeat, per multos artifices transit, cùm ab vno perfecto perfici posset. Sed aliter nō putatum est operantium multitudini consulendum, nisi vt singulas artis partes citò ac facilè discerent singuli, ne omnes in arte vna tardè & difficilè cogerētur esse perfecti. Veruntamen vix quisquam reperitur deorum non selectorum, qui aliquo crimine famam traxit infamē: vix autem selectorum quispiam, qui non in se notam contumeliæ insignis acceperit. Isti ad istorum humilia opera descenderunt, illi in illorum sublimia crimina non peruenerunt. [c] De Iano quidem non mihi facilè quicquam occurrit quòd ad probrum pertineat. Et fortassis talis fuit, vt innocentius vixerit, [d] & à facinoribus flagitiisque remotius. Saturnum fugientem benignus excepit, cum hospite partitus est regnum, vt etiam ciuitates singulas conderent: iste Ianiculum, ille Saturniam. Sed isti in cultu deorum omnis dedecoris appetitores, cuius vitam minus turpem inuenerunt, eum simulachri monstruosa deformitate turparunt, nunc eum bifrontem, nunc etiam quadrifrontem, tanquam geminum facientes. An fortè voluerunt, vt quoniam plurimi dij selecti erubescenda perpetrando [e] amiserant frontem: quantò iste innocentior esset, tantò frontosior appareret.

L. VIVES.

a TAnquàm munusculario vectigalium cōductores.} *In antiquis libris variè legitur, in aliis munusculario, in aliis minicularios: est vbi minutularios, nec omnino malè. Nam significantur tenues quidam publicani, qui nec per se, nec societate magna illa reipublicæ vectigalia redimunt, sed portiunculas exiguas.*

b Vel tanquàm opifices in vico argētario.} *Alius enim celat vas, alius inaurat, alius indit, vel labra, vel ansam, vel nasum: tametsi argentarij non sunt, qui argentea vasa celant, condūntque, sed mensarij, quos Græci trapezitas vocant, apud quos pecunia deponuntur. & horum tabernæ argentariæ vocantur, quæ erant circum forum, vt Vitruuius libro 5. & Liuius libro 26. significat. hinc est cedere foro Plauto in Persa. vicum tamen argentarium hic Augustinus posuit pro eo vbi sunt officinæ aurifabrorum.* Trapezitæ

c De Iano quidem.} *Ianus indigena Italiæ regnauit in ea cum Camese etiam indigena, ita vt regio vocaretur Camesena, vrbs verò* Ianus

Ianiculum: sed illo mortuo, omnia in ditionem Iani concesserunt. Hic Saturnum arma filij ex Creta fugientē excepit: quem, cùm ab eo edoctus esset artem agri colendi, in partem regni accepit, is ad suo Tarpeio colle, vbi arx cum oppidulo Saturnia est dicta, quæ postea cùm Aeniopolis esset ab Aenea nuncupata, vetus tamen nomen retinuit, & Saturnia dicta est: cuius aliquot posteris quoque ætatibus manserunt vestigia, quod Saturni fanum in faucibus, quod Saturnia porta, quæ postea Pandana, quod in muro scriptura hoc testatur: postea Tarpeia, & condito templo, ac velut Saturno illinc quoque à filio pulso, Capitolium Iouis Optimi Maximi nominatum est Vergil. lib. 8. & Seruius eodem loco. Ouidius primo Fastorum. Eutropius, Solinus, Macrobius, Dionysius, Prudentius. Libellus circumfertur nomine Berosi Babylonici, qui Ianum dicit fuisse Noam. eum libellum ego mera somnia narrare puto, digna profectò commentis Anianis. De Iano hoc eodem libro paulò pòst plura.

d Et à fascinoribus flagitiisq;.} *Ouidius sexto Fastorum stuprasse Ianum scribit Cranem nympham, quæ postea Carna est dicta, ius que habet cardinis. Sed Augustinus vel huius facti non meminit, cùm hæc scriberet, vel commentitium prorsus & fabulosum putauit.*

Frons e Amiserant frontem.} *Os, & facies, & frons, pro pudore capitur. Hinc perfricare faciem apud Plinium, & frontem apud Quintilianum ex Caluo, pro excutere pudorem. Lucanus:*

Nec color imperij, nec frons erit vlla senatus.

Et Persius:

Exclamet Melicerta perisse
Frontem de rebus.

De paganorum secretiore doctrina, physicísque rationibus.

CAP. V.

Sed ipsorum potius interpretationes physicas audiamus, quibus turpitudinem miserrimi erroris, velut altióris doctrinæ specie colorare conātur. Primùm, eas interpretationes sic Varro commendat, vt dicat antiquos simulachra deorum, & insignia, ornatúsque confinxisse, quæ cùm oculis animaduertissent hi, qui adiissent doctrinæ mysteria possent animam mundi ac partes eius, id est, deos veros animo videre: quorum qui simulachra specie hominis fecerunt, hoc videri secutos, quòd mortalium animus, qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tanquàm si vasa ponerentur causa notandorum deorum, & in Liberi ædem [a] œnophorum sisteretur, quòd significaret vinum

num per id quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum, quod formam habet humanam, significari animam rationalem, eo quòd velut vase natura ista soleat contineri, cuius naturæ Deum volunt esse, vel deos. Hæc sunt mysteria doctrinæ, in quæ iste vir doctissimus penetrauerat, vnde in lucem ista proferret. Sed dic homo acutissimè, num in istis doctrinæ mysteriis, illam prudentiam perdidisti, qua tibi sobriè visum est, quòd hi qui primi populis simulachra constituerunt, & metum dempserunt ciuibus suis, & errorem addiderunt, castiúsque deos sine simulachris veteres obseruasse Romanos? Hi enim tibi fuerunt autores, vt hæc contra posteriores Romanos dicere auderes? Nam etsi illi antiquissimi simulachra coluissent, fortassis totum istum sensum de simulachris non constituendis, interim veri timoris silentio premeres, & in huiuscemodi perniciosis vanísque figmentis mysteria ista doctrinæ loquacius & elatius prædicares. Anima tamen tua tam docta, & ingeniosa, (vbi te multum dolemus, per hæc mysteria doctrinæ ad Deum summum, id est, à quo facta est, non cum quo facta est: nec cuius portio, sed cuius conditio est: nec qui est omnium anima, sed qui fecit omnem animam, quo solo illustrante fit anima beata, si eius gratiæ non sit ingrata) nullo modo potuit peruenire. Verùm ista mysteria doctrinæ, qualia sint quantíque pendenda, quæ sequuntur ostendent. Fatetur interim vir iste doctissimus, animam mundi ac partes eius esse veros deos: vnde intelligitur totam eius theologiam eam ipsam scilicet naturalem, cui plurimum tribuit, vsque ad animæ rationalis naturam se extendere potuisse. De naturali enim paucissima præloquitur in hoc libro, in quo videbimus vtrum per interpretationes physiologicas ad hãc naturalem possit referre ciuilem, quam de diis selectis vltimam scripsit: quòd si potuerit, tota naturalis erit. Et quid opus erat ab ea ciuilem tanta cura distinctionis abiungere? Si autem recto discrimine separata est, quando nec ista vera est, quæ illi naturalis placet: peruenit enim vsque ad animam, non vsque ad verum Deum, qui fecit & animam: quanto est & abiectior & falsior ista ciuilis, quæ maximè circa corporum est occupata naturam, sicut ipsæ interpretationes eius, ex quibus quædam necessario commemorare me oportet, tanta ab his exquisitæ & enucleatæ diligentia demonstrabunt.

L. VIVES.

a Oenophorum sisteretur.} *Quasi οἶνε φόρεν, vinum ferens. vas est vinarium. Iuuenalis Satyra sexta vtitur hoc vocabulo. Idem Apuleius lib 2. & 8. Asini. & Martialis. Plinius inter opera Praxitelis recenset œnophoron, qui non tam vas, quàm puer esset vinum ferẽs. Ex hoc loco Beroaldus colligit œnophoron poni solitum in tẽplo Bacchi, non satis acutè: ceu verò hoc fieri solere Augustinus his verbis significet.*

De opinione Varronis, quæ arbitratus est Deum esse animam mundi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum diuina natura sit.

CAP. VI.

Dicit[a] ergo idem Varro adhuc de naturali theologia præloquens, Deum se arbitrari esse animam mundi, quem Græci vocant κόσμον,[b] & hunc ipsum mundum esse deum. Sed sicut hominem sapientem cùm sit ex corpore & animo, tamen ab animo dici sapientem: ita mundum deum dici ab animo, cùm sit ex animo & corpore. Hic videtur quoquo modo confiteri vnum Deum, sed vt plures etiam introducat, adiungit mundum diuidi in duas partes, cælum & terram: & cælum bifariam in æthera, & aëra: terram verò in aquam & humum. [c] E quibus summum esse æthera, secundum aëra, tertiam aquam, infimam terram. Quas omnes quatuor partes animarũ esse plenas, in æthere & aëre immortalium, in aqua & terra mortalium: à summo autem circuitu cæli vsque ad circulum lunæ, æthereas animas esse astra ac stellas, eósq; cælestes deos non modo intelligi esse, sed etiam videri. [d]Inter lunæ verò gyrum & nimborum ac ventorum cacumina aëreas esse animas, sed eas animo non oculis videri, & vocari heroas, & lares, & genios. Hæc est videlicet breuiter in ista prælocutione proposita theologia naturalis, quæ nõ huic tantùm, sed & multis philosophis placuit: de qua tunc diligentius differendum est, cùm de ciuili quantum ad deos selectos attinet, opitulante Deo vero, quod restat impleuero.

L. VIVES.

a Dicit ergo idem Varro.} *Platonici, Stoici, Pythagorici, & his antiquiores Ionici philosophi, mentem dicunt esse Deum, sed non eodem omnes modo. Nam Plato animam dicit mundum esse animámque illam & mundum esse deum: sed alium deum, quem mentem vocat, hoc ipso priorem facit, & animæ mundi parentem. Stoicis* ferè

ferè cum Platone congruit, nisi quòd non omnes idem sentiunt. Thales Milesius, & Democritus non alium putant maiorem Deum anima mundi. Pythagoræ sententiam alibi exposui.

b Et hunc ipsum mundum } *Platonicè & Stoicè, & ex sententia plurimorum philosophorum.*

c E quibus summum esse æthera. } *Aristoteles supra hunc nostrum aerem ignis elementum locat, hinc cælum. Platonici cælum putant esse igneum ætheráque appellant. Tum & eam partem aeris, quam incendit vicinus cælestis ignis, flammam dicunt esse innoxiam & puram. quam multi affirmant Platonis fuisse sententiam. Pythagoram secuti, qui globo vniuersi quatuor addit corpora Verùm hic Varro aerem facit cælo proximum, secutus multorum opinionem, maximè Stoicorum : tametsi non multum isti à Platonicis & Peripateticis absunt: si rectè intelligantur: aut certè si disertius ipsi eloquantur sua. Sed æther non modò cælum & ignis, sed aer quoque dicitur, sicut & Latinè cælum: velut apud Vergilium:*

Illa leuem fugiens raptim secat æthera pennis.

d Inter lunæ vero gyrum. } *Ea est prima regio aeris, ex Aristotelis diuisione, in libris sublatorum, qui primum aeris tractum esse dicit vsque ad locum in quo nubes, niues, grãdines, fulgura, & tonitrus fiunt: secundum vbi hæc fiunt: tertium vsque ad ignis elementum.*

An rationabile fuerit Ianum & Terminum in duo numina separari.

CAP. VII.

IAnus igitur, à quo sumpsit exordium, quæro quis nam sit? [a]Respondetur: Mundus est. Breuis est hæc planè atque aperta responsio. Cur ergo [b]ad eum dicuntur rerum initia pertinere: fines verò ad alterum, quem Terminum vocant? Nam propter initia & fines, duobus istis diis, [c]duos menses perhibent dedicatos, præter illos decem, quibus vsque ad Decembrem caput est Martius : Ianuarium Iano, Februarium Termino. [d]Ideo terminalia eodem mense Februario celebrari dicunt, [e] cùm fit sacrum purgatorium, quod [f]vocant Februum : vnde mensis nomen accepit. Nunquid ergo ad mundum, qui Ianus est, initia rerum pertinent, & fines non pertinent, vt alter illis Deus præficeretur? Nónne omnia quæ in hoc mundo fieri dicunt, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ est ista vanitas in opere illi dare potestatem dimidiam, in simulachro faciem duplam? [g]Nónne istum bifrontem multò elegantius interpretarentur, si eundem, & Ianum, & Terminum dicerẽt: atque initiis vnam

faciem, finibus alteram darét: quoniam qui operatur, vtrunque debet intendere? In omni enim motu actionis suæ, qui non respicit initium, non prospicit finem. Vnde necesse est, vt memoriæ respicienti, prospiciens connectatur intentio. Nam cui exciderit, quod cœperit, quomodo finiat, non inueniet. Quòd si vitam beatam in hoc mundo inchoari putarent, extra mũdum perfici, & ideo Iano, id est, mundo, solam initiorum tribuerent potestatem: profectò ei præponerent Terminum, eúmq. à diis selectis non alienarent. Quanquam etiam nũc, cùm in istis duobus diis initia rerum temporalium, finésque tractãtur. Termino dari debuit plus honoris. Maior enim lætitia est, cùm res quæque perficitur: solicitudinis autem plena sunt cœpta, donec perducãtur ad finem: quem qui aliquid incipit, maximè appetit, intendit, expectat, exoptat: nec de re inchoata, nisi terminetur, exultat.

L. VIVES.

a Respondetur, mundus est. } *Macrobius* 1. *Saturn.*

b Ad eum dicuntur rerum initia pertinere. } *Xenon hanc adducit causam, quòd primus in Italia deos coli docuerit Ianus: idcirco in sacrificiis, initia & præfationem meruisse. Qui plura cupit de hoc legere, habet apud Macrobium autorem satis vulgarem.*

c Duos menses } *Ante Numam annus Rom. more Albanorum decem erat mensium, à Marcio ad Decembrem. Numa duos menses addidit vltimos anno, Ianuarium & Februarium. Varró & Plutarchus. Ouidius verò 2. Fast. putat Ianuarium, olim initium fuisse anni, Februarium verò finem, cuius vltimæ feriæ essent Termini, postea x. viros in xij tab. Februarium Ianuario iunxisse.*

d Ideo Terminalia. } *Vltimus festus dies Februarij ante fugam Tarquinij nam post Terminalia regifugium est celebratum parta libertate. Terminalia verò fuerunt xxiij. die Feb. Beda lib. De nat. rerum.*

e Cùm fit sacrum. } *Non quod Terminalibus fiat expiatio illa sed quòd eo mense.*

f Vocant Februum. } *Ouidius secundo Fastorum.*

Februa Romani dixere pia mina patres. *Et pòst:*
Denique quocunque est, quo corpora nostra piantur.
Hoc apud intonsos nomen habebat auos.
Mensis ab his dictus.

g Nónne istum bifrontem. } *Cicero secundo De natura deorum, Ianum primis & extremis videtur præficere. Idem Macrobius ex sententia multorum.*

Ob

Ob quam causam cultores Iani, bifrontem imaginem ipsius finxerunt, quàm tamen etiam quadrifrontem videri volunt.

CAP. VIII.

a Sed Iani bifrôtis simulachri interpretatio proferatur. Duas enim facies ante & retro habere dicitur, quòd hiatus noster cùm os aperimus mundo similis videatur: vnde[b] & palatum Græci οὐρανὸν appellant. Et nonnulli, inquit, poëtæ Latini cælum vocauerunt palatum: à quo hiatu oris, & foras esse aditum ad dentes versus, & introrsus ad fauces. Ecce, quò perductus est mundus propter palati nostri vocabulum, vel Græcum, vel poëticum. Quid autem hoc ad animam, quid ad vitam æternam? Propter solas saliuas colatur hic Deus, quibus partim glutiendis, partim expuendis sub cælo, palati vtraque panditur ianua. Quid est porrò absurdius, quàm in ipso mundo non inuenire duas ianuas ex aduerso sitas, per quas, vel admittat ad se aliquid intro vel emittat à se foras: & de nostro ore & gutture, quorum similitudinem mundus non habet, velle mundi simulachrum componere in Iano, propter solû palatum,[c] cuius similitudinem Ianus non habet? Cùm verò eum faciunt quadrifrontem, & Ianum geminum appellant, ad quatuor mūdi partes hoc interpretantur, quasi aliquid spectet mūdus foras, sicut per omnes facies Ianus. Deinde si Ianus est mundus, & mundus quatuor partibus constat,[d] falsum est simulachrum Iani: quia Ianus & si quadrifrons legitur, nunquam tamen quadriianus inuenitur. Aut si propterea verum est, quia etiam nomine orientis & occidentis totus solet mundus intelligi, nunquid cùm duas partes alias nominamus septentrionis & austri, sicut illum quadrifrontem dicunt geminum Ianum, ita quisquam geminum dicturus est mundum? Non habent omnino vnde quatuor ianuas quæ intrantibus & exeuntibus pateant? interpretentur ad mundi similitudinem: sicut de bifronte, quod dicerent saltem in ore hominis inuenerunt,[e] nisi Neptunus fortè subueniat & porrigat piscem, qui præter hiatum oris & gutturis etiam dextra & sinistra fauces paterent. Et tamen hanc vanitatem per tot ianuas nulla effugit anima, nisi quæ audit veritatem dicentem: Ego sum ianua.

L. VIVES.

a Sed Iani bifrontis.] *Alij hunc regem bifrontem fuisse referunt, quòd fuerit prudentissimus, viderit que procul ventura,*

& respexerit præterita. sicut de cordato Homerus inquit: ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω λεύσσει. Plutarchus in Problematis duas causas affert: alteram, quòd Ianus fuerit Perrhæbus Græcus, sic esse literis mandatum: qui postea quàm in Italiam venisset, linguam simul cum moribus mutarit. Altera causa est: quòd Italos populos Ianus & agros colere docuerit, & rempublicam administrare: Alij, vt Ouidius, quod hic Augustinus attingit, quòd Ianus sit mundus gemina facie, hac ortum spectante, illa occasum. Sunt qui Ianum solem velint, cuius est quotidie ortus & occasus. Nigidius est autor, coli que à Græcis ἀπόλλωνα θυραῖον & ἀγυιᾶ, quasi ianitorem & viis præfectum. Tametsi non crediderim eadem forma cultum, qua Ianum apud Romanos. Nam Ouidius inquit:

Quem tamen esse deum dicam te Iane biformis?
Nam tibi par nullum Græcia numen habet.

Pingebatur & quadriformis. C. Bassus de diis apud Macrobium: Ianus bifrons pingitur, quasi inferûm & superûm ianitor. Idem quadriformis, quasi vniuersa climata maiestate sua complexus. Hic Ianus est is quem geminum in sacrificiis vocabant: nam simplex duplici tantum est fronte, & Ianus geminus, cuius porta claudebatur pace, bello patebat.

b Palatum Græci οὐρανόν.} *Vt Aristoteles in lib. De partibus animalium. Plinium existimant hunc imitatum etiam cæli vocabulo vsum eodem significatu libro vndecimo. nam de cerebro loquens: Hoc, inquit, est viscerum excelsissimum proximúmque cælo capitis.*

c Cuius similitudinem.} *Alibi, cuius similitudine Ianus nomen habet.*

d Falsum est simulachrum Iani.} *In aliis sic: falsum est simulachrum Iani bifrontis, vt reliqua supposititia sint: vsq. Aut si propterea, quod non videtur admodum absurdum ex iis quæ adduntur.*

e Nisi Neptunus.} *Quandoquidem id in hominibus non est inuenire.*

De Iouis potestate, atque eiusdem cum Iano comparatione.

CAP. IX.

IOuem autem, [a] qui etiam Iupiter dicitur, quem velint intelligi, exponant. Deus est, inquiunt, habens potestatem causarum, quibus aliquid fit in mundo. Hoc quàm magnum sit, nobilissimus [b] Vergilij versus ille testatur:

Fœlix qui potuit rerum cognoscere causas.

Sed cur ei præponitur Ianus, hoc nobis vir ille acutissimus doctissimúsque respondeat. Quoniam penes Ianum, inquit, sunt

sunt prima, penes Iouem summa. Merito ergo rex omnium Iupiter habetur: Prima enim vincuntur à summis: quia licet prima præcedant tempore, summa superant dignitate. Sed recte hoc diceretur, si factorum prima discernerentur & summa. Sicut enim initium facti est proficisci, summum peruenire: initium facti inceptio discendi, summum perceptio doctrinæ: ac sic in omnibus prima sunt initia, summáque sunt fines. Sed iam hoc negotium inter Ianum Terminúmque discussum est. Causæ autem quæ dantur Ioui efficientia sunt, nō effecta: neque vllo modo fieri potest, vt vel tempore præueniantur à factis vitiisue factorum. Semper enim prior est res quæ facit, quàm illa quæ fit. Quapropter si ad Ianum pertinent initia factorum, non ideo priora sunt efficientibus causis, quas Ioui tribuunt. Sicut enim nihil fit, ita nihil inchoatur vt fiat, quod non faciens causa præcesserit. Hunc sanè deum penes quem sunt omnes causæ factarum omnium naturarum, naturaliúmque rerum, si Iouem populi appellant, & tantis contumeliis, támque scelestis criminationibus colunt, tetriore sacrilegio sese obstringunt, quàm si prorsus nullum putarent Deum. Vnde satius esset eis alium aliquem Iouis nomine nuncupare, dignum turpibus & flagitiosis honoribus, supposito vano figmento, quod potius blasphemarent, Sicut Saturno dicitur suppositus lapis, quem pro filio deuoraret: quàm istum deum dicere, & tonantem, & adulterantem, & totum mundum regentem, & per tot stupra diffluentem, & naturarum omnium naturaliúmque rerum causas summas habentem, & suas causas bonas non habentem. Deinde quæro, quem iam locum inter deos huic tribuat Ioui, si Ianus est mũdus? Deos enim veros animã mundi ac partes eius iste definiuit, ac per hoc quicquid hoc nō est, non est vtiq; secundũ istos verus Deus. Num igitur ita dicturi sunt, Iouem animam mũdi, vt Ianus sit corpus eius, id est iste visibilis mundus? Hoc si dicunt, non erit quemadmodum Ianum deum dicant, quoniam mundi corpus non est Deus, vel secundum ipsos, sed anima mundi ac partes eius. Vnde idem Varro apertissimè dicit, Deum se arbitrari esse animam mundi, & hunc ipsum mundum esse Deum: sed sicut hominem sapientem, cùm sit ex animo & corpore, tãtum ex animo dici sapientem: ita mundum Deum dici ab animo, cùm sit ex animo & corpore. Solum itaque mundi corpus non est Deus:

ſed aut ſola anima eius, aut ſimul corpus & animus: ita tamen, vt non ſit à corpore, ſed ab animo deus. Si ergo Ianus eſt mūdus, & deus eſt Ianus, nunquid Iouem vt deus eſſe poſsit aliquam partem Iani, eſſe dicturi ſunt? Magis enim Ioui vniuerſum ſolent tribuere. vnde eſt illud: Iouis omnia plena. Ergo & Iouem, vt deus ſit, & maximè vt rex deorum, non alium poſſunt exiſtimare, quàm mundum: vt in diis cæteris ſecundum iſtos ſuis partibus regnet. In hanc ſententiam etiam quoſdam verſus [c] Valerij Sorani exponit idem Varro, in eo libro, quem ſeorſum ab iſtis de cultu deorum ſcripſit, qui verſus hi ſunt.

[d] *Iuppiter omnipotens regum rex ipſe, deúſque*
Progenitor, genitríxque deûm, deus vnus & omnis.

Exponuntur autem in eodem libro, ita vt cum [e] marém exiſtimarét, qui ſemen emitteret, fœminá quæ acciperet: Iouémq; eſſe mūdum, & eum omnia ſemina ex ſe emittere, & in ſe recipere, qua cauſa, inquit, ſcripſit Soranus: Iupiter progenitor genitríxq;: nec minus cū cauſa vnum & eundem omnia eſſe. [f] Mundus enim vnus, & in eo vno omnia ſunt.

L. VIVES.

a QVi etiam Iupiter dicitur. } *Nam duos rectos habet, Iupiter, & Iouu, & ex vtroque obliquos Iouis & Iupitris: quanquam vſus alterius rectum, alterius obliquos reiecit, ſicut in Græco* ζεὺς *&* διὸς.

b Vergilij verſus ille. } *Secundo Georgicorum, vbi eos fœliciſsimos putat, qui rerum cauſas inquirunt, & conſequuntur, ex ſententia Peripateticorum & Academicorum, quam Ariſt. lib x. Ethicorum, & Cicero quinto De finibus fuſè perſequitur.*

c Valerij Sorani } *Huius Valerij Sorani meminerunt Cicero primo De oratore, Plin lib 3. Solinus in Polyhiſtore, Plutarch. in Problem. Macrobius lib. 1. Saturnalium, & Seruius 1. Greg. Fuit Latinus homo doctiſsimus togatorum, vt Craſſus dicit in primo De oratore Cic. Tributum hoc eſt Varroni, ſed ante Varronem Sorano: ſicut Poetæ nomen Ennio ante Vergilium. Functus eſt Romæ honoribus, præcipuè tribunatu plebis: & quod nomen illud arcanum vrbis Romæ, quod euulgari eſt nefas, auſus eſſet enunciare, pœnas luit. Plinius, Solinus, Macrobius, Plutarchus in Problematis. tametſi Plutarchus in Pompeio Q. Valerium philoſophum, quod multi non dubitant de Sorano dici, à Pompeio narrat occidi iuſſum: ſed autorē dicit huiuſce rei Oppiū eſſe, cui cauendum, ne credulè aſſentiamur de Pompeio narranti, nempe*

homini

homini Cæsaris amico. Sunt qui putent hunc subita morte corruisse: alij suffixum esse cruci, ut Servius.

d Iupiter omnipotens. } *In antiquis codicibus versus prior sic legitur.*

Iuppiter omnipotens regum, rerúmque, deûmque.

e Marem, &c. fœminam. } *Ex Orpheo in Hymnis, ex quo sunt ipsi versus:*

Ζεὺς ἄρσην γένετο, Ζεὺς ἄμβροτος ἔπλετο νύμφη.

f Mundus enim vnus. } *Ex sententia optimi cuiusque philosophi contra Anaximandrum, & Anaximenem, & Aristarchum, & Xenophanem, & Diogenem, & Leucippum, & Democritum, & Epicurum, qui plures construebant.*

An Iani & Iouis recta discretio sit. CAP. X.

CVm ergo & Ianus mundus sit, & Iupiter mundus sit, vnúsque sit mundus, quare duo dij sunt Ianus & Iupiter? Quare seorsum habent templa, seorsum aras, diuersa sacra, dissimilia simulachra? Si propterea, quia alia vis est primordiorum, alia causarum, ex illa Iani, ex ista Iouis nomen accepit: nunquid si vnus homo in diuersis rebus duas habeat potestates, aut duas artes, quia singularum diuersa vis est, ideo duo iudices, aut duo dicuntur artifices? Sic ergo & vnus deus cùm ipse habeat potestatem primordiorum, ipse causarum, num propter hoc duos deos esse necesse est putari, qui primordia causæque res duæ sunt? Quòd si hoc iustum putant, etiam ipsum Iouem tot deos esse dicant, quot ei cognomina propter multas potestates dederunt: quoniam res omnes ex quibus illa cognomina sunt adhibita, multæ atque diuersæ sunt, ex quibus pauca commemoro.

De cognominibus Iouis, quæ non ad multos deos, sed ad vnum eundémque referuntur. CAP. XI.

a DIxerunt enim victorem, inuictum, opitulum, impulsorem, statorem, b centupedam, supinalem, tigillum, c almum, ruminum, & alia d quæ persequi longum est. Hæc omnia cognomina imposuerunt vni Deo propter causas potestatésque diuersas, non tamen propter tot res etiam tot deos eum esse coegerunt: quòd omnia vinceret, quòd à nemine vinceretur, quòd opem indigentibus ferret, quòd haberet impellẽdi, statuendi, stabiliendi, resupinandi potestatem, quòd e tanquam tigillus mundum contineret ac sustineret, quòd aleret omnia, quòd ruma, id est mam-

ma aleret animalia. In his vt aduertimus, quædam magna sunt,quædam exigua,& tamen vnus [f] vtraq; facere perhibetur. Puto inter se propinquiora esse causas rerũ,atq; primordia,propter quas res vnum mũdum, duos deos esse voluerũt, Iouem atq; Ianum,quem continere dicunt mundũ, & mammam dare animalibus:nec tamẽ propter hæc duo opera tam longè inter se vi & dignitate diuersa, duo dij esse compulsi sunt.sed vnus Iupiter,propter illud Tigillus, propter hoc Ruminus appellatus est. Nolo dicere, quòd animalibus mãmam prębere sugẽtibus magis Iunonẽ potuit dicere quàm Iouem: præsertim cùm esset diua Rumina, quæ in hoc opus adiutorium illi famulatúmq; præberet. Cogito enim posse responderi,& ipsam Iunonem nihil aliud esse quàm Iouem, secundùm illos Valerij Sorani versus,vbi dictum est.

Iupiter omnipotens regum rerúmque deûmque
Progenitor genitrixque deûm.

Quare ergo dictus est & Ruminus, cùm diligentius fortasse quærentibus,ipse inueniatur esse etiam illa diua Rumina? [g] Si enim maiestate deorum rectè videbatur indignum, vt in vna spica alter ad curam geniculi, alter ad folliculi pertineret, quãto est indignius vnã rem infimam,id est,vt mammis alantur animalia,duorũ deorũ potestate curari, quorum sit vnus Iupiter rex ipse cunctorum:& hoc agat non saltem cum coniuge sua,sed cum ignobili nescio qua Rumina, nisi quia ipse est etiam ipsa Rumina,ipse Ruminus: Ruminus fortasse pro sugentibus maribus:Rumina pro fœminis? [h] Dicerem quippe noluisse illos Ioui fœmininum nomen imponere, nisi & in illis versibus progenitor genitrixque diceretur: & inter alia eius cognomina legerem, quòd etiam pecunia vocaretur, quam deam inter illos minuscularios inuenimus, vt in quarto libro iam commemorauimus. Sed cùm & mares & fœminæ habeant pecuniam:cur nõ & Pecunia & Pecunius appellatus sit,sicut Rumina & Ruminus,ipsi viderint.

L. VIVES.

Iouis cognomina [a] DIxerunt eum victorem. } *Iouis plurima fuerunt apud Græcos & Latinos cognomina, quorum pleraque ex Græcis persequitur instituto suo Orpheus in Hymnis, & sparsim Homerus in vtroque poemate & Hymnis: velut quòd sit φίλιος, id est amicitiæ præses, & ξένιος, hospitalis, & ἑταιρεῖος socius, & ὅρκιος iurisiurandi præses, & alia.*

& alia quæ ad naturam eius potius pertinent, quàm ad vsum hominum. Præter hæc erat & Iupiter Anxurus Terracinæ, quasi ἄνευ ξυροῦ, sine nouacula imberbis, vnde & Anxur olim dictæ Terracinæ, Seruius. Erat & Apomyas in Olympia, quem sacrauit Hercules, quasi muscarum abactorem, cùm illis inter sacrificandum infestaretur: & Athenis Iupiter φράτριος, quasi tribulis, cuius festum secundo die τῶν ἀπατουρίων hoc est, deceptoriorum, isque dies ab effluxu cruoris hostiarum ἀνάρρυσις dicebatur. & in Caria λαβραδεὺς, quasi securarius, in cuius dextra non fulmen, sed securis erat, quam Lydi λάβρυν dicunt, apud Plutarchum in Prob. Erat etiam in Græcia ἐλευθέριος, quasi liberator, quòd ab armis Persarum liberasset: in Asia minore Milesius: in Chaonia, Dodonæus: Ammonius in Africa: Athenis μειλίχιος, cui nullum sacrificabatur animal, sed frugibus placabatur & pomis, Thucydides. Erat & ἀφέσιος, quasi dimittens, & κόκκυξ Argis, hoc est, cuculus, & φύξιος à Phryxo sacratus, quasi fugæ comes, vbi & vellus aureum, apud Apollonium: & Aratrius apud Phœnices, Cœli filius Saturni frater, cui fuit Dagoni nomen, aratri inuentor, vnde cognominatus Iupiter Aratrius: & πανελλήνιος toti Græciæ communis. In Sicilia ἀγοραῖος, forensis, quòd foro præesset, eique statua eo loco erigebatur: Herodotus. Erat Romæ præter ea nomina quæ commemorat Augustinus, Iupiter Feretrius, de ferendis spoliis opimis, sacratus à Romulo: Capitolinus, à loco: Elicius, quem sacrauit Numa in Auentino ab eliciendo è mentibus diuinis, quomodo procuranda essent fulmina & prodigia: Pistor, à panibus, quos de Capitolio iactarunt obsessi Roma capta, cuius festum sexto Idus Iunij: Viminius, in colle Viminali: Prædator, prædæ adiutor, cui & aliquid debebatur de præda, Seruius: Vltor, quem sacrauit Agrippa: Tonans, quem Augustus post bellum Cantabricum: Custos à Domitiano in Capitolio: Latialis, à Tarquinio Superbo in monte Albano: Inuictus, cuius festum Idibus Iunij: Inuentor, cuius ara prope portam Trigeminam, sacratus ab Hercule inuentis bobus, cui iuuencus immolabatur: Adultus, cui sacrificabatur in nuptiis. Liuius, Dionysius, Plutarchus, Suetonius, Lactantius, qui libro primo scribit Iouem de nominibus hospitum suorum esse plerunque cognominatum, velut Athabyrium, Lapriandum, à quibus in bello est adiutus, tum Lapium, & Molionem, & Cassium. Theseus Hecalesium Iouem, & eius sacra instituit in Attica terra de nomine Hecales vetulæ hospitæ suæ. Aristoteles in libello De mundo, cuius iam aliàs mentionem fecimus, cùm Deus sit vnus, multinomius est ab affectionibus omnibus, nempe Iupiter & ἀστεροπαῖος, id est fulgurator, & βροντaῖος, tonans, & αἴθριος, serenator, & αἰθέριος, cæ

bb 5

lestis, & κεραύνιος fulminator, & ὑέτιος pluuius, & ἐπικάρπιος frugifer, & πολιεὺς vrbicus, & γενέθλιος natalitius, & ἕρκιος vallaris, & ὁμόγνιος cognatus, & πάτριος patrius: ipse est etiam fata & omnia quæ de fato & parcis dicuntur, nempe ἀνάγκη, καὶ μοῖραι, καὶ νέμεσις, καὶ ἀδράστεια. Sic ille.

b Centumpedam.} *Ab stabilitate sic est dictus, vt idem Augustinus explicat: nam firmius res consistit, quo pluribus innititur pedibus, & velut fulcris. Est & vermis centipeda.*

c Alinum.} *Alij codices alumnum, sed Almum melius vt arbitror. nam alma & almus ab alendo dicuntur: vnde Venus alma, & Ceres, & terra alma. Alumnus verò non facilè est is qui alit, quod quidam putant.*

d Quæ per se prosequi longum est.} *Antiqui codices habent: Quæ persequi longum est. Commentatores verbi significationem parum intelligentes, per se prosequi deprauarunt, rati persequi solum dici de insectatione inimica.*

e Tanquam tigillus mundum contineret.} *Tignus, vnde tigillus trabs, cui tectum innititur. Aristot. περὶ τοῦ κόσμου, vmbilicis quibus fornix continetur & sistitur, Deum esse in mundo similem ait, qui si absit vel momentum, corruat protinus naturæ ædificium necesse est. vt ablato vmbilico fornicis structura tota dissoluta concideret. Non est ab hoc proposito dissonum, quod Orpheus in Hymnis de Ioue inquit:*

Ζεὺς πυθμὴν γαίης τε, καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος. Et pòst.
Ζεὺς πόντου ῥίζα.

f Vtraque facere.} *Et magna & parua.*

g Si enim maiestate deorum.} *Libro 4. Derisa est opinio eorum, qui alium Deum curæ geniculi, alium folliculi tribuebant.*

h Dicere quippe voluisse.} *In antiquis melius: Dicerem quippe noluisse.*

Quòd Iuppiter etiam pecunia nuncupetur.

CAP. XII.

Vàm verò eleganter rationem huius nominis reddiderunt, & pecunia, inquiunt, vocatur, quòd eius sint omnia. O magnam rationem diuini nominis, imò verò ille cuius sunt omnia, vilissimè & contumeliosissimè pecunia nuncupatur. Ad omnia enim quæ cęlo & terra continentur, quid est pecunia in omnibus omnino rebus, [a] quæ ab hominibus nomine pecuniæ possidentur? Sed nimirum hoc auaritia Ioui nomen imposuit, vt quisquis amat pecuniam, non quemlibet deum, sed ipsum regem omnium sibi amare

amare videatur. Longè autem aliud esset si diuitiæ vocaretur. aliud nanque sunt diuitiæ, aliud pecunia.[b] Nam dicimus diuites, sapientes, iustos, bonos, quibus pecunia vel nulla, vel parua. Magis enim sunt virtutibus diuites: per quas eis etiam in ipsis corporalium rerum necessitatibus satis est quod adest: pauperes verò auaros dicimus semper inhiantes, & egẽtes. Quamlibet enim magnas pecunias habere possunt, sed in earum quantacunque abundantia non egere non possunt. Et Deum ipsum verum rectè dicimus diuitem, non tamen pecunia, sed omnipotentia. Dicuntur itaque & diuites pecuniosi, sed interius egeni, si cupidi. Item dicuntur pauperes pecunia carentes, sed interius diuites, si sapientes. Qualis ergo ista theologia debet esse sapienti, vbi rex deorum eius rei nomẽ accepit,[c] quam nemo sapiens concupiuit? Quantò enim facilius si aliquid hac doctrina, quod ad vitam pertineret æternam, salubriter disceretur, Deus mundi rector non ab eis pecunia, sed [d] sapientia vocaretur, cuius amor purgat à sordibus auaritiæ, hoc est, ab amore pecuniæ?

L. VIVES.

a Qvæ ab hominibus nomine pecuniæ. } *Omnia quæ possidentur, nomine pecuniæ sunt comprehensa: vnde peculium dicitur à pecude deducta appellatione, vt aiunt Columella, Festus, & Seruius, quòd hæ veterum essent vnicæ diuitiæ, sicut adhuc sunt multarum gentium. Erant enim ferè pastores, à quibus manasse vocabulum hoc etiam Varro confirmat lib. De Lat. lin. 4. postea ad opes vrbanas se extendit.*

b Nam dicimus diuites. } *Paradoxum Stoicum, ὅτι οἱ σοφοὶ μόνοι πλούσιοι. Quod Cicero ita esse multis magnísque rationibus suadet. Idem magnis ingenijs philosophorum est disputatum, qui sæpißimè contra pecuniam perorarunt.*

c Quam nemo sapiens concupiuit. } *Salust. in Cat. Auaritia pecuniæ studium habet, quã nemo sapiens concupiuit: ea quasi venenis malis imbuta corpus animúmque virilem effœminat, semper infinita, insatiabilis est, neque copia, neque inopia minuitur.*

d Sapientia vocaretur. } *Vt nos vocamus.*

Quòd dum exponitur quid Saturnus, quídve sit Genius vterque vnus Iupiter esse doceatur. CAP. XIII.

Ed quid de hoc Ioue plura, ad quem fortasse cæteri referendi sunt, vt inanis remaneat deorum opinio plurimorum, cùm hic ipse sit omnes: siue quando

partes eius, vel poteſtates exiſtimantur: ſiue cùm vis animæ, quam putant per cuncta diffuſam ex partibus molis huius, in quas viſibilis mundus iſte conſurgit, & multiplici adminiſtratione naturæ quaſi plurium deorũ nómina accepit? Quid eſt enim Saturnus? Vnus, inquit, de precibus deus, penes quem ſationum omnium dominatus eſt. Nónne expoſitio verſuum illorum Valerij Sorani ſic ſe habet: Iouem eſſe mundum, & eum omnia ſemina ex ſe emittere & in ſe recipere? Ipſe eſt igitur penes quem ſationum omnium dominatus eſt. [a] Quid eſt Genius? Deus eſt, inquit, qui præpoſitus eſt, ac vim habet omnium rerum gignendarum. Quem alium hanc vim habere credunt, quàm mundum cui dictum eſt:

Iupiter omnipotens progenitor genitrixque?

Et cùm alio loco [b] genium dicit eſſe vniuſcuiuſq; animũ rationalem, & ideo eſſe ſingulos ſingulorũ: talem autem mundi animum Deum eſſe, ad hoc idem vtiq; reuocat, vt tanquã vniuerſalis genius ipſe mundi animus eſſe credatur. Hic eſt igitur quem appellant Iouem. [c] nam ſi omnis genius Deus, & omnis viri animus genius, ſequitur vt ſit omnis viri animus deus: quòd ſi & ipſos abhorrere abſurditas ipſa compellit, reſtat vt eum ſingulariter & excellẽter dicant deum genium, quem dicunt mundi animum, ac per hoc Iouem.

L. VIVES.

a QVid eſt Genius.} *Feſtus Põpeius: Genium appellabant deũ, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Auſustius: Genius, inquit, eſt deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur. propterea Genius meus nominatur, quia me genuit. Quæſitum apud eruditos, quis deus eſſet Genius, inuentúmque non ſimpliciter id dici. Nam Genius naturæ eſt deus parens illius, & Genij ſunt cælorum multi, quorum meminit Capella in Nuptiis: & Martis Genius Melicerta, vt ait Parthenius: & corporalium rerum Genij ſunt elementa quatuor, ignis, aër, aqua, & terra. Quæ Græci cùm ςοιχεῖα vocent, γενέθλιος quoque θεὸς dicunt. cui non abſimile eſt quòd Macrobius adducit de penatibus naturæ. quòd ſint medius aer Iupiter, & infimus Iuno, & ſupremus æther Minerua, quis tribus ſub vno tecto Tarquinius Priſcus templum vouit. Duodecim cæli ſigna cum ſole & luna ſunt qui Genios aiant, & hi quidem Genij vniuerſaliores. Nam ſuus eſt cuique loco Genius, quem faciunt ei præſidere. Quin & vnicuique hominum ſuus ſic dictus, vt Cenſorinus inquit, ſiue quòd in eius tutela, vt quiſque natus eſt, viuit: ſiue quòd vt gene-*

generemur, curet: siue quòd vnà gignatur nobiscum: siue etiam, quòd nos genitos suscipiat, ac tueatur. Eundem esse Genium & Larem multi prodiderunt veterum, in quis & C. Flaccus in libro quem ad Cæsarem De indigitamentis reliquit. Porrò Lares, quemadmodum est apud Ouidium, gemini fuerunt filij Mercurij & Laræ siue Larundæ nymphæ. Ideo veterum plerique, inter quos Euclides, geminos singulis hominum addunt Lares, alterum bonum, alterum malum: qualis ille fuit, quem Plutarchus, Florus, & Appianus scribunt oblatum M. Bruto media nocte ad tenuem lucernam de bello cogitanti.

b Genium dicit esse vniuscuiusque animum rationalem.} *De hoc copiosius proximo libro.*

c Nam si omnis Genius deus.} *Conclusio primæ formæ primi ordinis syllogismorum, vulgo barbara dicunt.*

De Mercurii, & Martis officiis. CAP. XIIII.

MErcurium verò & Martem, quomodo referrent ad aliquas partes mundi, & opera Dei quæ sunt in elementis, non inuenerunt, & ideo eos saltem operibus hominum præposuerunt, sermocinandi & belligerandi ministros. [a] Quorum Mercurius si sermonis etiam deorum potestatem gerit, ipsi quoque regi deorum dominatur, si secundum eius arbitrium Iupiter loquitur, aut loquendi ab illo accipit facultatem, quod vtique absurdum est. Si autem illi humani tantum sermonis potestas tributa perhibetur, non est credibile ad lactandos mamma, non solùm pueros, sed etiam pecora, vnde Ruminus cognominatus est, Iouem descendere voluisse, & curam nostri sermonis, quo pecoribus antecellimus, ad se pertinere noluisse: ac per hoc idem ipse est Iouis atque Mercurius. [b] Quòd si sermo ipse dicitur esse Mercurius, sicut illa quæ de eo interpretantur ostendunt. [c] Nam ideo Mercurius, quasi medius currens dicitur appellatus, quòd sermo currat inter homines medius, [d] ideo ἑρμῆς Grecè, quòd sermo vel interpretatio, quæ vtique ad sermonem pertinet ἑρμηνεία dicitur: [e] ideo & mercibus præesse, quia inter vendentes & ementes sermo fit medius: [f] ideo alas ei in capite & pedibus ponunt, volentes significare volucrem ferri per aëra sermonem: [g] ideo nuncium dictum, quoniam per sermonem omnia cogitata enunciantur. Si ergò Mercurius ipse sermo est, etiam ipsis confitentibus deus non est: sed cùm sibi deos faciunt eos, qui dæmones sunt, immundis supplicando spiritibus, possidetur ab eis qui non dij, sed dæmones sunt.

Item quia nec Marti aliquod elementum vel partem mundi inuenire potuerunt, vbi ageret opera qualiacunque naturæ, deum belli esse dixerunt, quod opus est hominum, & optabile nō est. Si ergo pacem perpetuā Fœlicitas daret, Mars quid ageret nō haberet. Si autem ipsum bellum est Mars, sicut sermo Mercurius, vtinam quàm manifestum est, quòd non sit Deus: tam non sit & bellum, quòd vel falsò vocetur Deus.

L. VIVES.

a QVorum Mercurius si sermonis. } *Mercurios quinque fuisse narrat apud Ciceronem Cotta: primum, Cælo patre & Die matre natum: secundum, Valentis & Pheronidis filium, eum qui sub terris habetur, idem Trophonius est. Tertium, Ioue tertio natum & Maia. Quartum, Nilo patrem, quem Aegyptij nefas habebant nominare. Quintum, quem colunt Pheneatæ, qui Argum dicitur interemisse, ob eámque causam Aegypto præfuisse; atque Aegyptiis leges & literas tradidisse: hunc Aegyptij Theut appellant. Hæc Cicero. Eius Theut meminit in Phædro Plato & Eusebius libro 1. Præparationis Euangelicæ, qui eum ab Aegyptiis tradit vocari Thoyth, ab Alexandrinis Thot, Græcos ἑρμῆν dixere, qui & literas primus docuit, & de theologia altius arcaniúsque scripserit. Diodorus etiam lib. 1. redegisse hunc Mercurium narrat voces in ordinem, ac plerisque rebus indidisse nomina, sacráque permulta & ceremonias tradidisse. De vocibus confirmat Horatius ex Alcæo poeta, quibus de causis Aegyptij inuentorem & Deum sermonis illum putauerunt, interpretem quoque & nuntium dixere hominum ac deorum. Cùm quòd sacra velut à diis ad homines pertulerit, tum vel maximè, quod sermo ab hominibus ad homines & ad deos transcurrat, sine quo nullum constat commercium. vnde illa apud Aristidem Rhetorem fabella, nullum commercium, concordiam in genere humano nullam fuisse, prius quàm sermonem Mercurius in eo sparsisset, & inuentio literarum paratissima fuit commento occasio, quòd procul dißitos literis alloqueremur, vnde inuentor earum Mercurius vltrò citróque commeare existimatus est, & mandata diligentißimè exequi.*

b Quòd si sermo ipse dicitur. } *Porphyrius in Physiologia: Orationis interpretandi vim Mercurium dixerunt. qui tensus rectúsque fingitur propter orationis vigorem: cæterùm, quòd oratio composita est, aliam solarem voluit, quæ sit Mercurius, aliam lunarem, quæ Hecatæ: aliam vniuersalem, quæ Hermopis. Festus Pomp. vnam ex causis cur Mercurius sit Cyllenius nuncupatus esse dicit, quòd sermo sine manibus omnia conficiat, quibus partibus corporis egeni κυλλοὶ vocantur,*

cantur, tametsi hoc nomen ad omnes mutilatos patet: alij de loco Cyllenium nuncupant.

c Nam ideo Merc. quasi med. currens.} *At Festus ait, à mercibus esse dictum. Ego enim nomen à mercor deriuatum puto, unde sunt mercatus & mercatura, & merx, quis omnibus præest Mercurius.*

d Ideo ἑρμῆς Græcé.} ἀπὸ τοῦ ἑρμηνεύεσθαι, *id est interpretari. Hoc idem est esse nuncium deorum, non quòd dicta interpretetur, sed quòd diligentissimè, & optima fide peragat, quæ sunt mandata, quod est munus sermonis, perferre ab animis ad animos sensa quæ aliter patefieri & edoceri nequeunt: cumq; animi pro dijs putarentur, ideo interpres diuum, & nuncius est appellatus. Plato in Cratylo:* ὅς τὸ εἴρειν ἐμήσατο δικαίως ἂν καλοῖτο ὑπὸ ὑμῶν εἰρέμης. νῦν δὲ ἡμεῖς, ὡς οἰόμεθα, καλλωπίζοντες τὸ ὄνομα ἑρμῆν καλοῦμεν. καὶ ἥ γε ἶρις ἀπὸ τοῦ εἴρειν ἔοικε κεκλημένῃ ὅτι ἄγγελος ἦν. *Quia irin, inquit, hoc est loqui commentus est meritò vocetur à vobis iremes. Nunc verò nos elegantius rati nomen proferre, Hermam vocamus. Ipsa etiam Iris à dicendo videtur nominata, quoniam nuncia quoque est. Porrò omnis qui alicui in negotio conficiendo se interponit, dicitur interpres, conciliator quoque & medius, sicut Seruius inquit 4. Aeneid. vt apud Ciceronem, qui interpretes corrumpendi iudicij esse solent. Et Verg. ipse verbis Didonis Iunonem alloquentis, quæ conciliatrix fuerat Didonis & Aeneæ:*

Tuque harum interpres curarum, & conscia Iuno.

e Ideo & mercibus præesse.} *Sine sermone perit commercium mortalium. Diodorus perhibet existimatum à quibusdam Mercurium mensuram, pondus, & mercaturæ quæstum inuenisse. Extat & apud Græcos prouerbium* κοινὸς ἑρμῆς.

f Ideo alas.} *Mercurius alatus fingitur, non modò in pedibus, quæ vocant talaria, & apud Homerum πέδιλα, sed etiam in temporibus: vtrinque enim eis prominent pinnulæ pares, vt Apuleius describit in Apologia. Fingitur enim deus ille petasatus, hoc est galero tectus, extantibus supra galerum pinnis, quod in Amphy. significauit Plautus verbis ipsius Mercurij: Ego has habeo vsque in petaso pinnulas. Hanc annotationem acceptam refero Beroaldo in Comment. Augusti Suetonij.*

h Ideo nuncium.} *Hoc idem, vt dixi, interpres ex Diodoro Siculo lib. 6. & sic exponit Acron libro 1. Carm. Horatij.*

De stellis quibusdam, quas pagani deorum suorum nominibus nuncupauerunt. CAP. XV.

Nisi [a] fortè istæ stellæ sunt hi dij, quas eorum appellauere nominibus. Nam stellam quandam vocant Mercurium, quandam itidem Martem: sed ibi est

& illa, quam vocant Iouem, & tamen eis mundus est Iouis. Ibi quam vocant Saturnum, & tamen ei præter eam dant non paruam substantiam, omnium videlicet seminum. Ibi est & illa omnium clarissima, quæ ab eis appellatur Venus: [b]& tamen eandem Venerem esse etiam Lunam volunt, quamuis de illo fulgentissimo sydere apud eos [c]tanquam de malo aureo Iuno Venúsque contendant. Luciferum enim quidam Veneris, quidam dicunt esse Iunonis: sed vt solet Venus Iunonem vincit. Nam multò plures eam stellam Veneri tribuunt, ita vt vix eoru quisquam reperiatur, qui aliud opinetur. Quis autẽ nõ rideat, cùm regẽ omniũ Iouem dicant, cùm stella eius à stella Veneris tanta vincatur claritate? Tantò enim esse debuit cæteris illa fulgentior, quãtò est ipse potentior. Respondent ideo sic videri, quia illa quæ putatur obscurior, superior est, atq; à terris longe remotior. Si ergo superiorem locum maior dignitas meruit, quare Saturnus ibi est Ioue superior? An vanitas fabulæ, quæ regem Iouem facit, non potuit vsque ad sydera peruenire: [d]& quod non valuit Saturnus in regno suo neque in Capitolio, saltem est permissus obtinere in cælo? Quare autem Ianus non accepit aliquam stellam, si propterea quia mundus est, & omnes in illo sunt, [e]& Iouis mundus est, & habet tamen? An iste causam suam composuit vt potuit, & pro vnà stella quam non habet inter sydera, tot facies accepit in terra? Deinde si propter solas stellas Mercurium & Martem partes mundi putãt, vt eos deos habere possint, quia vtique sermo, & bellum non sunt partes mundi sed actus hominum, cur arieti & tauro & cancro & scorpioni, cæterísque huiusmodi quæ cælestia signa numerant, & stellis non singulis, sed singula pluribus constant, [f]superiúsque ista in summo cælo perhibent collocata [g]vbi constantior motus inerrabilem meatum syderibus præbet, nullas aras, nulla sacra, nulla templa fecerunt: nec deos, non dico inter hoc selectos, sed nec inter illos quidem quasi plebeios habuerunt?

L. VIVES.

a Nisi fortè illæ stellæ.} *Plato in Cratylo inquit, veteres Græcos non alios pro diis habuisse coluisséque, quàm quos etiam tum barbarorum complures, cælum, solem, lunam & sydera, quos naturales vocant deos, vt Sanchoniato Berytius scribit, qui autor est priscos mortales præcipuè Phœnices, & Aegyptios bene meritis de se hominibus, quique aliquid in communem vitæ contulissent vsum, eos honores habuisse,*

buisse, vt templa illis statuaque erigerentur, nominibus naturalium deorum impositis. Hunc enim cælum, alium solem, alium Iouem, alium Saturnum nuncuparunt: hæc ille. Et haud dubiè vel quòd essent astrologiæ periti dij ipsi, ea nomina syderum sibi indebant, quarum virtutibus se crederent valere: vel posteri sydera nominibus eorum vocauerunt, qui eas artes attulerunt ad vitam quarum effectricia existimarent ea esse sydera. Nam Mercurius stella homines vt putant reddit facundos, ingenio versatili, accommodátque naturæ illius planetæ cui sese addit: quam causam video placuisse Seruio, cur Mercurius deorum nuntius appellatus sit: nam bonus benignúsque est cum Ioue & Sole, atrox & maleficus cū Saturno & Marte. Mars quoque violentus est in cœlo, & cruentus, bella motúsque terris immittit. idcirco Martem irascentiæ vim Porphyrius interpretatur, quæ quoniam ignea est, atque cruenta, bellis est præfecta. Hinc oritur theologia Stoicorum, referentium deorum rationes naturásque ad corpora mundi. vnde nascitur tanta rerum omnium obscuritas, vt veritas altiss. tenebris obruta perspici nulla arte queat: sicut ait tum ex eodem Sanchoniathone *Eusebius lib. Præp. Euang.* 1. *tum etiam ex suis ipsius argumentis ac rationibus, vti & Aug. hoc libro disputat.*

b Et tamen eandem Venerem esse etiam Lunam. } *Macrob. lib. Saturn.* 1 *& adducit Philochorum in Athide, Venerem esse Lunam, eique sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili, quòd eadem & mas existimaretur, & fœmina. Apuleius libr.* 11. *Transfor. ad Lunam. Sed tu cælestis Venus, quæ primis rerum exordiis sexuum diuersitatem generato amore sociasti, & æterna sobole humano genere propagato, nunc circunfluo Paphi sacrario coleris.*

c Tanquam de malo aureo Iuno Venúsq; } *Fabula de aurei mali contentione inter tres deas, Iunonem, Venere, & Mineruam notior est, quàm vt sit opus hìc eam explicare. Porrò de Lucifero sic Pl. lib.* 2. *Infra solem ambit ingens sydus appellatum Veneris, alterno meatu vagū, ipsísque cognominibus æmulū solis & lunæ, præueniēs quippe & ante matutinū exoriēs Luciferi nomē accipit, vt sol alter, diémque maturans: cōtrà ab occasu refulgēs nuncupatur Vesper, vt prorogās lucē, vicémq. lunæ reddēs. Quā naturā eius Pythagoras Samius primū deprehendit Olymp. circiter* 42. *qui fuit vrbis Romæ annus* 142. *largiore magnitudini extra cūcta alia sydera est, claritatis quidē tāta, vt vnius huius stellæ radiis vmbræ reddātur. Itaque & in magno nominū ambitu est. Alij enim Iunonis, alij Isidis, alij Martis deūm appellauere. Hæc ibi.* Lucifer

d Et quod non valuit Sat. } *Nam è Creta pulsus à filio Ioue, & è Capitolio, quæ prius erat Saturnia, postea collis ille sacer fuit Ioui Capitolino.*

e Et Iouis mundus est.} *Veterem rectum Iouis vsurpat, sic in sexto De repub. Cicero. Prosperus & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis.*

f Superiúsq. ista.} *In octauo cœlo est signifer duodecim signis constãs, animalium nominibus insignitus, dictus idcirco ζῳδιακὸς, quorum signorum vnumquodque multis stellis est illustre.*

g Vbi constantior motus.} *Quia vigintiquatuor horis circum terram voluitur, eundem cursum perpetuò seruans, vnde fiunt nox & dies, ipsáque signa eodem semper sunt ordine, eisdem sita locis, cùm planetæ modò sint inter se aduersi, modò auersi, iam alius præcurrat alium, alius sequatur: quæ varietas motuum causam Græcis præbuit vocandi stellas illas planetas, quasi erratiles, cùm nullus eorum erret, sed simul omnes collati errare videantur difformitate motuum, quæ in octaui cœli stellis nõ est, nempe sitis omnibus eodem cœlo, quod ideo ἀπλανὴς dicitur.*

De Apolline & Diana cæterísque selectis diis quos partes mundi esse voluerunt.

CAP. XVI.

a Apollinem quanuis [b] diuinatorem [c] & medicum velint, tamen vt in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam solem esse dixerunt: Dianámque germanam eius similiter lunam [d] & viarum præsidem. [e] Vnde & virginem volunt, quòd via nihil pariat, [f] & ideo ambos sagittas habere, quòd ipsa duo sydera de cœlo radios terras vsque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc est Orcum, terrenam & infimam partem mundi. Liberum & Cererem præponunt seminibus, vel illum masculinis, illam fœmininis: vel illum liquori, illam verò ariditati seminum. Et hoc vtique totum refertur ad mundum, id est, ad Iouem, qui propterea dictus est progenitor genitrixque, quòd omnia semina ex se emitteret, & in se reciperet. Quandoquidem etiam matrem magnam eandem Cererem volunt, quam nihil aliud dicunt esse quàm terram, eámque perhibẽt & Iunonem. Et ideo ei secundas causas tribuunt rerum, cùm tamen Ioui sit dictum progenitor genitrixque deûm: quia secũdum eos totus mundus ipse est Iouis. Mineruam etiam, quia eam humanis artibus præposuerunt, nec inuenerunt vel stellam vbi eam ponerent, eandem vel summum æthera, [g] vel etiam lunam esse dixerunt. Vestam quoque ipsam propterea dearum maximam putauerunt, quòd ipsa sit terra, [h] quanuis ignem mundi leuiorem, qui pertinet ad vsus hominum facilem, non violentiorem,

tiorem, qualis Vulcani est, ei deputandum esse crediderunt. Ac per hoc omnes istos selectos deos hunc esse mundum volunt, in quibusdam vniuersum, in quibusdam partes eius: in vniuersum, sicut Iouem: partes eius, vt genium, vt matrem magnam, vt solem, & lunam, vel potius Apollinem & Dianam: & aliquando vnum deum res plures: aliquando vnam rem deos plures faciunt. Nam vnus deus res plures sunt: sicut ipse Iupiter: & [i]mundus enim totus Iupiter, & solum [k]cælum Iupiter, & sola stella Iupiter habetur & dicitur. Itémque Iuno secundarum causarum domina, & Iuno aër, & Iuno terra, [k]etsi Venerem vinceret Iuno stella. Similiter Minerua summus æther, & Minerua eadem luna, quam esse in ętheris infimo limite existimant. Vnam verò rem deos plures faciūt. Et Ianus est mundus, & Iupiter. Sic & Iuno est terra, & mater magna, & Ceres.

L. VIVES.

a Apollinem.} *Apollines Cicero 3. De nat. deorum quatuor ponit: Dianas tres. Tertium Apollinem, & secundam Dianam filios dicit fuisse Iouis Saturnij & Latonæ.* Apollo

b Diuinatorem.} *Hoc vulgatissimum est tot autoribus, tum Græcis, tum Latinis, ea de re scribentibus. Plato in Cratylo, Thessalos ait non Ἀπόλλωνα dixisse, sed ἄπλουν, propter diuinationem, in quo est, τὸ ἀληθὲς τε καὶ ἁπλοῦν. ταὐτὸν γάρ ἐστι: id est, propter verum & simplicitate, in qua idem sunt. Nicander in Aetolicis scribit Apollinem diuinam peritiam edoctum à Glauco, qui postea factus deus marinus, & Melicerta nominatus est.*

c Et medicum.} *Macrob. I. Saturnal. virgines Vestales sic indigetant, Apollo medice, Apollo Paean. Eundem esse Æsculapium probat, hoc est, vim salubrem de substantia solis animis, & corporibus animantium subuenientem. Hæc & alia de Apolline plurima ibi.*

d. Et viis præsidere.} *Festus lib. 9. Iuuenalia fingebantur Dianæ simulachra, quia ea ætas fortis est, ad tolerandam viam. Diana enim viarum putatur dea: præsidet enim saltibus & montibus, viásque illustrat, per quas frequens ingreditur, feras persequens, vt mox dicam.*

e Vnde & virginem volunt.} *Sic vulgò, & narrant ædem Dianæ fuisse Romæ, in quam viros ingredi nefas, quòd quidam ibi cùm mulieri, quæ deam salutatum venisset, vim attulisset, à canibus sit continuò discerptus. Plato Dianam ἄρτεμιν vocatam docet, διὰ τὸ ἀρτεμὲς, καὶ τὸ κόσμιον, διὰ τὴν τῆς παρθενίας ἐπιθυμίαν: id est, propter integritatem & modestiam, quam optione virginitatis habet: aut ὡς τὴν*

ἄφοτον μεμενηκυῖαν τὸν ἀνδρὸς ἐν γυναικί, quòd viri & fœminæ coitum oderit: tametſi fabulantur concubuiſſe cum Endymione, quod & de Pane Mercurij filio narrant, qui Lunæ concubitus meruit precio pecoris albi. Verg. 3. Georg.

Munere ſic niueo lanæ, ſi credere dignum eſt,
Pan deus Archadiæ, captam te Luna fefellit,
In nemora alta vocans, nec tu aſpernata vocantem es.

f Et ideo ambos ſagittas habere.} *Arcum tenet in manu Apollo, & ſagittas, quibus draconem Python confecit: inde apud Homerum frequenter ἑκηβόλος ἑκηβόλος, id eſt, procul iaculans dicitur: etiam ἑκατηβόλος. q. ſupernè iaculans, & ἀεὶ βάλλων: tum Diana virginitate perpetua animo deſtinata, ſyluas & montes pererat venans, eo cultu, quo Venus Aeneæ conſpecta eſt apud Verg. cothurnata, & pharetrata, præcincta, & in curſum expedita. has ſagittas nihil aliud, quàm eorum radios putandum eſſe omnes docent, quibus ſunt illa ſydera armata: ſicut de Sole Lactantius inquit:*

Armatus radiis elementa liquentia luſtrans.

g Vel etiam Lunam eſſe dixerunt.} *Porphyrius in Naturalibus deorum interpretamentis, quod in ſole, inquit, eſt Apollo, id in Luna eſt Minerua, per quam prudentia ſignificatur.*

h Quanuis ignem mundi leuiorem.} *Nempe ad focos, & vſus hominum: tum etiam ad generationem pertinentem, vt dixi alibi: quanquam in his, vt rebus commentitiis: mira eſt ſententiarum varietas. Phurnutus enim ait, Vulcanum eſſe ignem hunc craſſiorem. quo paſſim vtimur. Ille enim ſubtilior Iupiter eſt: & idem Prudentius. Ipſe ignis, noſtrum qui ſeruit ad vſum, Vulcanus perhibetur, & in virtute ſuperna fingitur, ac delubra deus & nomine acore aſſimulatus habet: nec non regnare caminis fertur, & Aeoliæ ſummus faber eſſe, vel Aetnæ.*

i Solum cælum Iupiter.} *Vnde illud Ennij: Aſpice hoc ſublime candens, quem inuocant omnes Iouem.*

k Et ſi Venerem vinceret.} *In contentione de nomine luciferi ſtellæ.*

Quòd etiam ipſe Varro opiniones ſuas de diis pronunciauerit ambiguas.

CAP. XVII.

ET ſicut hæc, quæ exempli gratia commemoraui, ita cætera non explicant, ſed potius implicant: ſicut impetus errabundæ opinionis impulerit, ita huc atque illuc, hinc atque illinc, inſiliunt & reſiliunt: vt ipſe Varro de omnibus dubitare, quàm aliquid affirmare maluerit: nam & trium extremorum, primum cùm de diis certis abſoluiſſet librum,

librum, in altero [a] de diis incertis dicere ingressus, ait: Cùm in hoc libello dubias de diis opiniones posuero, reprehendi non debeo. Qui enim putabit iudicari oportere, & posse, cùm audierit, faciet ipse. Ego citius perduci possem, vt in primo libro quæ dixi, in dubitationem reuocem, quàm in hoc quæ perscribam, omnià ad aliquam dirigam summam. Ita nòn solùm istum de diis incertis, sed etiã illum de certis fecit incertum. In tertio porrò isto de diis selectis, posteaquam prælocutus est, quod ex naturali theologia præloquendum putauit, ingressurus huius ciuilis theologiæ vanitates & insanias mẽdaces, vbi eum non solum nõ ducebat rerũ veritas, sed etiã maiorum premebat autoritas. De diis, inquit, po. Rom. publicis, quibus ædes dedicauerũt, eósque pluribus signis ornatos, notauerunt, in hoc libro scribam, sed vt [b] Xenophanes Colophonius scribit, quid putem, non quid contendam ponam. Hominis enim est hæc opinari, Dei scire. Rerũ igitur non comprehensarum, nec firmissimè creditarũ, sed opinatarũ, & dubitatarum, sermonem trepidus pollicetur, dicturus ea, quę ab hominibus instituta sunt. Neque enim sicut sciebat esse mundum, esse cælũ, & terram, cælũ syderibus fulgidũ, terrã seminibus fertilẽ: atq; huiusmodi cætera, sicut hanc totam molem atque naturam vi quadam inuisibili ac præpotẽti regi, atque administrari certa animi stabilitate credebat: ita poterat affirmare de Iano, quòd mundus ipse esset: aut de Saturno inuenire quomodo & Iouis pater esset, & Ioui regnanti subditus factus esset, & cætera talia.

L. VIVES.

a DE diis incertis. } *Dixi alio loco de diis incertis, quorum incerta erat diuinitas: dicam pauca de diis ignotis, ne quis eosdem esse putet ignotos deos, & incertos. Erant in agro Attica multæ diis ignotis sacræ aræ, vt Lucas attingit in Actis Apostol. cap. 17. & apud Pausaniam in Attica* θεῶν ἀγνώστων βωμοί: *quæ aræ inuento Epimenidis Cretensis sunt erectæ: nam cùm regio pestilentia laboraret, consultáque Pythia respondisset, expiari oportere vrbem & agros, nec cui deo sacrum fieri oporteret dixisset, Epimenides, qui tum Athenis erat, iussit dimitti hostias per agros, sequique eas sacrificos, & in quo loco quæque constitisset ibi mactari eam, immolaríque deo ignoto propicio. Itaque ex eo tempore etiam ad ætatem Laertij Diogenis, frequenter visebantur per pagos Atticæ terræ sacræ aræ sine nomine. Hæc libenter enarraui, propter locum sacrarum literarum.*

b Xenophanes Colophonius.} *Orthomenis filius, vt ait Apollodorus ex Colophone Ioniæ ciuitate, vbi & natus est Mimnermus poeta elegorum scriptor. Sotion scribit putasse omnia esse incomprehensibilia, quod Laertius improbat. Euseb. Sotionem secutus, sensus omnes falsos esse, scribit Xenophanem sensisse, rationémque simul cum sensibus infirmasse: scripsit de diis contra Homerum atque Hesiodum. Fuit & alter Xenophanes: sed Lesbius & poeta.*

Quæ credibilior causa sit, qua error paganitatis inoleuerit.

CAP. XVIII.

De quibus credibilior redditur ratio, cùm perhibētur homines fuisse, & [a] vnicuique eorum ab iis, qui eos adulando deos esse voluerunt, ex eorū ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra & solennia constituta: atque hæc paulatim per animas hominum dæmonibus similes & ludicrarum rerum auidas irrependo, longè latéque vulgarūt, ornantibus ea mendaciis poetarum, & ad ea fallacibus spiritibus seducentibus. Facilius enim fieri potuit vt iuuenis impius vel ab impio patre interfici metuens, & auidus regni patrem pelleret regno, quàm id quod iste interpretatur: ideo Saturnum patrem à Ioue filio superatum, quod ante est causa, quę pertinet ad Iouem, quàm semen quod pertinet ad Saturnum. Si enim hoc ita esset, nunquā Saturnus prior fuisset, nec pater Iouis esset. Semper enim semē causa præcedit, nec vnquam generatur ex semine. Sed cùm conantur vanissimas fabulas siue hominum res gestas velut naturalibus interpretationibus honorare, etiam homines acutissimi tantas patiuntur angustias, vt eorum quoque vanitatem dolere cogamur.

L. VIVES.

a Et vnicuique eorum ab iis actibus.} *In antiquis libris sic scribitur: Et vnicuique eorum ab iis, qui eos adulando deos esse voluerunt, ex eius ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra & solennia constituta, atque hæc paulatim per animas hominum dæmonibus similes, & cætera.*

De interpretationibus, quibus colendi Saturni caūsam ratiocinantur.

CAP. XIX.

Saturnum, inquit, dixerunt, quæ nata ex eo essent solitum deuorare, quòd eò semina vnde nascerentur redirent: & quòd illi pro Ioue gleba obiecta est deuoranda; significat, inquit, manibus humanis obrui cœptas serendo fruges, antequàm vtilitas arandi esset inuenta.

Saturnus

Saturnus ergo dici debuit ipsa terra, non semina. Ipsa enim quodammodo deuorat quæ genuerit, cùm ex ea nata semina, in eam rursus recipienda redierint. Et quod pro Ioue accepisse dicitur glebam, quid hoc ad id valet, quod manibus hominum semen gleba coopertum est? Nunquid ideo non est, vt cætera, deuoratum, quod gleba coopertū est? Ita enim hoc dictum est, quasi qui glebam opposuit, semen abstulerit: sicut Saturno perhibēt oblata gleba ablatum Iouem, ac non potius gleba semen operiendo fecerit illud diligentius deuorari? Deipde isto modo semen est Iupiter, non seminis causa, quod paulò antè dicebatur. Sed quid faciant homines, qui cùm res stultas interpretantur, non inueniunt quid sapienter dicāt? Falcem habet, inquit, propter agriculturam.[a] Certè illo regnante nondum erat agricultura, & ideo priora eius tempora perhibentur, sicut idem ipse fabellas interpretatur, quia primi homines ex his viuebant seminibus quæ terra sponte gignebat.[b] An falcem sceptro perdito accepit. vt qui primis temporibus rex fuerat otiosus, filio regnante fieret operarius laboriosus? Deinde[c] ideo dicit à quibusdam pueros ei solitos immolari, sicut à Pœnis, & à quibusdam etiam maiores,[d] sicut à Gallis, quia omnium seminum optimum est genus humanum. De hac crudelissima vanitate quid opus est plura dicere? Hoc potius aduertamus atque teneamus, has interpretationes non referri ad verum Deum, viuam, incorpoream, incommutabilémque naturam: à quo vita in æternum beata poscenda est, sed earum esse fines in rebus corporalibus, temporalibus, mutabilibus, atque mortalibus.[e] Quod Cælum, inquit, patrē Saturnus castrasse in fabulis dicitur, hoc significat penes Saturnum, non penes Cęlum semen esse diuinum: hoc propterea quantum intelligi datur. quia nihil in cælo de seminibus nascitur. Sed ecce, Saturnus si Cæli est filius, Iouis est filius. Cælum enim esse Iouem immutabiliter, & diligenter affirmant. Ita ista quæ à veritate non veniunt, plerunque, & nullo impellente, seipsa subuertunt.[f] Κρόνον appellatum dicit, quod Græco vocabulo significat temporis spatium: sine quo semen, inquit, non potest esse fœcundum. Hæc & alia de Saturno multa dicuntur. & ad semen omnia referuntur. Sed saltem Saturnus seminibus cum tanta ista potestate sufficeret. Quid ad hæc dij alij requirūtur, maximè Liber & Libera, quæ est Ceres? De qui-

bus rurſus quod ad ſemen attinet, tanta dicit, quaſi de Saturno nihil dixerit.

L. VIVES.

a Certè illo regnante, nondum erat agricultura. } *Quis inuenerit artem colendi agri, non conuenit. Alij Cereri hoc tribuunt, vt vulgaris opinio: alij Triptolemo, ſeu certè hoc eum primum feciſſe, vt Iuſtinus, & Ouidius: Alij Dionyſio, vt Tibullus: quam Oſirim nominant, vt Diodorus. Atque hæc omnia poſt Saturnum. Ideo Vergilius inquit:*

Ante Iouem nulli ſubigebant arua coloni.

Sunt qui Saturnum ipſum agriculturam docuiſſe Ianum, & Italos patent: ſed poſtquam fugit è Creta adactus neceſſitate aliquid excogitãdi. Ita ſemper poſterior erit inuentio agriculturæ Saturni regno. Poetæ in ætate aurea, quæ ſub Saturno fuit, nullam ponunt culturam agri: ſed vt inquit Verg.

Ipſa tellus
Omnia liberius nullo poſcente ferebat. *Et Ouid.*
Fruges tellus inarata ferebat.

Quæ ſunt de Heſiodo ſumpta: καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα Αὐτομάτη, πολλόν τε καὶ ἄφθονον.

b An falcem ſceptro perdito. } *Silius Italicus lib. 14. falcem Saturni Zancli ciuitate Siciliæ repertam eſſe dicit: ideo ſic eam vrbem appellatam. nam* ζάγκλη *Sicula lingua, eſt falx, ſicut Thucydides teſtatur.*

c Ideo dicit à quibuſdam pueros. } *Oroſius lib. 4. cap. 6. & Trogus, Lactantius lib. 1. Poſcennius Feſtus in libris Hiſtoriarum, per ſatyrã refert, Carthaginenſes Saturno humanam hoſtiam ſolitos immolare. hoc Herculi à Pœnis ſacrificium fieri ſcribit Plinius lib. 36. ſed alij Saturno referunt: vt Plato in Minoe, & Dionyſius Halicarnaſſeus. Itidem Theodoritus Cyrenenſis in Sacrificiis, & Euſebius, & Tertullianus, qui addit principatu Tyberij prohibitos illos id facere, crucifixis etiam ſacerdotibus: nihilominus tamen perſeueraſſe in eo ſacrificio, etiam ſua ætate: ſed occultè. Cauſam huius immanitatis ſunt qui referant ad odium Iunonis. Sed Euſebius in Euang. præpar. ex Sanchoniathone theologiam Phœnicum recenſens ſcribit: Saturnum regionis Palæſtinæ regem, cùm hominem exuit, aſtrum illud, quod de eius nomine vocatur, induiſſe: paulò poſt Anebreth nympham, quæ vnicum habebat ex Saturno filium, ac idcirco Leud appellatum, nam id eſt illi genti vnicus filius, coactam eum immolare quod periculoſo bello patria premeretur, eſſetque moris peruetuſti, filium principi chariſſimum, per eiuſmodi diſcrimina dæmoni vlciſcenti ſacrificare, ad eius*

iram

iram placandam. Carthaginenses autem, cùm à Phœnicibus sint oriundi, hominem mactabant Saturno, cuius aliquando filius sic immolatus esset: vel ipsi hoc statuentes in Africa, vel institutum iam ex vetere patria secum transferentes in nouam. Quemadmodum verò sacrificarentur hi pueri Saturno, Diodorus tradit in libro Bibliotheces 20. Erat, inquit, apud eos ahenea statua Saturni, magnitudine enormi, cuius manus in terram dependebant sic contortæ & inuolutæ, vt qui pueri admouebantur in foueam inciderent, ignis plenam. Sic ille. Quo tempore hæc edebamus, insula est à nostris nautis inuenta, quam de principis nomine Carolinam vocarunt. In ea frequentes visuntur statuæ deorum, quos gentes illæ colunt aheneæ, intrinsecus cauæ, manibus iunctis, passisque, in quibus infantes & pueros, quos diis illis immolant, statuunt, ibique vruntur crudeliter igne in cauis simulachri accenso, & ære calorem immodicum concipiente.

d Sicut à Gallis.} *Plinius lib. xxx. & Solinus, & Mela, & Cæsar, & Lucanus, & Lactantius non Saturno, sed Eso & Theutanti immolare eos humanam victimam scribunt: Tertullianus Mercurio: sed hic est, Theutantes. Plinius iussos eos refert à Tyberio tam immani superstitione abstinere. Suetonius hoc tribuit Claudio, cæptúmque interdici tali genere sacrificij ab Augusto, sed ciuibus tantum. S. C. factum est anno V. C. 657. P. Licinio Crasso, Gn. Cornelio Lentulo Coss. ne in toto imperio Romano hostia humana immolaretur. quod genus sacrificij, toto pene orbe Hadriani principatu cessauit: tametsi Latialis Iupiter etiam Tertulliani, sed & Eusebij, & Lactātij tempore sanguine humano coleretur. Tum & ante Herculem homo Saturno immolabatur in Latio, quod sacrum Faunus instituit auo suo Saturno, ex oraculo, cuius erat versus, sicut ex Varrone Lactantius & Macrobius tradūt:* καὶ κεφαλὰς ἅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα, *hoc est, Diti ferte caput, patri quoque lumina ferte. Erat autem pater Plutonis Saturnus, apud Lactantium legitur,* καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ. φῶς *verò ambiguum est:* φῶς *lux est,* φῶς *est vir, vt apud Homerum:*

Αὐτίκα δ' ἐν μνηστῆρσι ἐφάλατο ἰσόθεος φώς. *& sæpe alibi.*

Plutarchus in libello cui titulus λάθε βιώσας, *rationem reddit, cur* φῶς *sit & lux & vir. Verùm Hercules cùm in Italiam venisset, vidit etque ex Græcis, qui ea in loca demigrarant passim ad immolandum ab indigenis Aboriginibus corripi, rogassétque tam immanis ritus causam, prolatum esse oraculi carmen, quod ipse interpretatus est, docuítque non viros Saturno, sed lumina debere esse sacra: ita institutum est, vt deinceps singulis annis Idibus Maij ex ponte Miluio per sacerdotes & virgines Vestales humana simulachra. xxx. è scirpeis virgultis constru-*

cta in Tyberim deiicerentur, qui Argei dicerentur in memoriam vel tusti moris. nam veteres illi Latini Græcos omnes Argiuos nuncupabant: luce verò Saturnus placaretur: autores Græci, Dionysius, & Plutarchus. Latini, Varro, Festus, Gellius, Macrobius, Propertius, Lactantius, Ouidius. Tametsi hic aliter narrat fabulam 5. Fast. Manethus historicus refert solitos Aegyptios in Solis ciuitate tres homines Iunoni mactare: Amasim verò regem pro hominibus cereos sacrandos instituisse.

e Quod Cælum, inquit, patrem. } *Eusebius De theologia Phœnicum loquens, sic ait: Post triginta duos annos regni Cæli Saturnus eius filius insidiis prope fontes ac fluuios locatus, patrem captum excruciauit. unde sacer sanguis in fontes ac fluuios stillauit: qui locus etiam his temporibus visitur. Cælum Diodorus lib. 4. scribit peritissimum fuisse cursuum astrorum tempore illo que, & annum digessisse, vnde illi Cælo nomen, rudésque homines artes docuisse, & humanitatem, regnasse circa Septentrionem & Occidentem in Africa, genuisséque ex variis vxoribus liberos quinque & quadraginta.*

f Κρόνον appellatũ dicit. } *Quasi χρόνον, id est, tempus. Aliam Cæli, & Saturni, & Iouis interpretationem adducit Balbus Stoicus apud Cicer. 2. De nat. deorum. Saturnus verò non Chronos est, sed Cronos, hoc est χρόνος, tempus est χρόνος. Romani veritatis patrem Saturnum existimabant, vt scribit Plutarchus, quòd tempus omnia reuelet.*

De sacris Cereris Eleusinæ. CAP. XX.

a IN Cereris autem sacris prædicantur illa Eleusina, quæ apud Athenienses nobilissima fuerũt. De quibus nihil iste interpretatur, nisi quod attinet ad frumentum, quod Ceres inuenit, & ad Proserpinam, quam rapiente Orco perdidit. Et hanc ipsam dicit significare fœcunditatem seminum. Quæ cùm defuisset quodam tempore, eadémque sterilitate terra mœreret, exortã esse opinionẽ, quòd filiã Cereris, id est, ipsam fœcũditatẽ, quæ à proserpẽdo Proserpina dicta esset. Orcus abstulerat, & apud inferos detinuerat. Quæ res cùm fuisset luctu publico celebrata, quia rursus eadem fœcũditas rediit, Proserpina reddita, exortã esse lætitiã, & ex hoc ei solennia instituta. Dicit deinde multa in mysteriis eius tradi, quæ nisi ad frugũ inuẽtionem nõ pertineant.

L. VIVES.

a IN Cereris autem sacris. } *De Cereris sacris non fuerit vel iniucundum, vel inutile, si paulò plura dixero, quàm soleant vulgò, qui de ea re tractant. Ceres ex Ioue Proserpinam genuit, quam Pluto*

rapuit

rapuit è Sicilia, matérque eam quærens magnam orbis partem peragrauit, cúmque in Eleusin vnum ex xij. oppidis Atticæ terræ venisset, hospitio à Celeo, qui tum ibi erat princeps, est excepta, aluítque deæ Triptolemum recens ex Hyona Celeo natum, seu vt Straboni placet, Ictinus. Quisquis ille fuerit tam Cereris amans, sacra instituit magnis ceremoniis peragenda, quæ dicta sunt Eleusina, & deæ Eleusinæ Ceres, ac Proserpina. Sunt qui ex Ægypto per Erichtheum adducta putent. Non sit mihi admodum absimile veri. Nam illinc maxima pars vanitatis in reliquum se orbem sparsit. Ad ista sacra non patebat aditus nisi initiatis, præcóque abesse profanos iubebat: atque hinc sumpsisse Verg. versiculum illum, Procul ô procul este profani, autor est Seruius. & Alcibiadi tantum negotium facessitum, quòd profanus interfuisse sacris Cereris diceretur. Primus qui hæc sacra euulgauit fuit Numenius philosophus, quem ferunt paulò post vidisse per quietem deas Eleusinas habitu meretricio, quæ se adyto pudicitiæ suæ per illum extractas quererentur, vulgóque prostitutas. quod profectò indicium est meretricia illic contineri. Nam si honesta & sancta, nunquam eas puduisset euulgari. Obliquè hæc perstringit Socrates, vt alia permulta apud Platonem, cùm iubet turpia fœdáque à diis commissa sacris secretissimis occultari, & qui minatur se Isidis, quæ eadem est Ceres, sacra recondita aditurum. Quo dicto cogit Isidem ipsam, quæ is iubeat facere, satis declarat nefaria illa esse & pudenda. Gregorius Nazianzenus in Epiphaniis. οὐδὲ κόρη τις ἡμῖν ἁρπάζεται, καὶ Δημήτηρ πλανᾶται, καὶ κελεοὺς τινας ἐπεισάγει, καὶ τριπτολέμους, καὶ δράκοντας, καὶ τὰ μὲν ποιεῖ τὰ δὲ πάσχει. αἰσχύνομαι γὰρ ἡμέρᾳ δοῦναι τὴν νυκτὸς τελετὴν, καὶ ποιεῖν τὴν ἀσχημοσύνην μυστήριον. οἶδεν ἐλευσὶν ταῦτα, καὶ οἱ τῶν σιωπουμένων καὶ σιωπῆς ὄντων ἄξιον ἐπόπται. *hoc est: Neque nobis virgo aliqua rapitur, nec Ceres errat, nec Celeos adducit, & Triptolemos, & Dracones, partímque agit, & partim patitur: nam pudet me diem afferre sacrificiis nocturnis, & ex mysterio turpitudinem efficere. Scit Eleusis hæc, & spectatores rerum, quæ tacentur, & certè silentio digna sunt. Et Theocritus in* Ἀμαρυλλίδι. ζαλῶ δὲ φίλα γυναῖκες Ἰασίωνα, ὃς τόσσον ἐκύρησεν ὅσ' οὐ πευσεῖσθε βέβαλοι: *Beatum arbitrantur Iasiona, qui tantum assecutus sit, quantum prophani non facilè crediderint: in quo occultè perstringit concubitum Cereris & Iasionis. Quid illis sacris contineretur sic Eusebius docet ex Clemente: Quidam, inquit aiunt, Melampodem Amythaonis filium ab Ægypto in Græciam luctum Cereris solenniter celebratum reportasse. Ceres peperit: educatur puella, Perephattem nonnulli appellant, cui Iupiter, qui genuit, draco factus coniungitur: inde in Sauatiorum mysteriis draco in spiram inuolutus in sacrificiis ad*

Triptolemus

factorum memoriam, imò verò in testimonium tantæ turpitudinis, vt ego dixerim, adhibetur. Peperit & Perephattē tauriformē filium, vnde poetæ quidam taurum laudant Draconis patrem, & Draconem rursus tauri patrem, & in montem arcana hæc facta ducentes pastoralem stimulum celebrabant: pastoralem, vt puto stimulum, ferulam, quod genus ligni bacchantes ferunt. Nequeo latiùs huius Perephattæ sacra enarrare, quasillum, rapinam. Idoneæ terræ hiatum, sues Eubolei, quas eodem hiatu simul & duas deas absorptas aiunt fuisse: vnde & Megareum in Thesmophoriis sus immittunt, quæ sacra variis modis mulieres, quoniam hæc fabula variè narratur, per ciuitates Græciæ celebrant, Thesmophoria, Scirophoria, Inephabdiphoria vocantes, & multis modis Perephattæ rapinam complorantes. Tantum Clemens, interprete Georgio Trapezuntio: nam codicem Græcum non habebam. Ferebantur & cistæ opertæ à sacerdotibus puellis, altera florum, qua ver significatur: altera spicarum, qua æstas. Virgines istas vocabant κανηφόρους, id est canistriferas: quarum Cicero meminit in Verrem de signis: tametsi Porphyrio super illo versu Horatij: Velut qui Iunonis

Canephori *sacra ferret, Canephoros Iunonis dicit esse Athenis. Orgia quoque hæc*

Orgia. *sacra nominabantur: sicut idem Clemens ait, ab ira quam aduersus Iouem concepit Ceres. Catullus:*

Pars obscura cauis celebrabant Orgia cistis:
Orgia, quæ frustra cupiunt audire prophani.

Strabo lib. 10. & Ser. 4. Æneid. omnia ferè sacra Orgia esse à Græcis dicta perhibent. Imagines in illis sacris deorum hæ fuerunt, Creatoris, quam gestabat antistes hierophantes: Solis, quam facifer: Lunæ, quam minister ad aram: Mercurij, quam præco sacrorum: & quemadmodum in sacris Dionysii circunferebatur Priapus, ita in istis natura muliebris, vt Theodoritus testatur: qui etiam affirmat Iouem cum Cerere matre, & cum Proserpina filia concubuisse. Et hæc erant sacra ad quæ non patebat aditus, præterquam initiatis, & in quæ nemini licebat penetrare, qui sibi sceleris perpetrati conscius esset, id præcone conclamante. Quibus nec ausus est interesse Nero, quòd impius esset, & initiari voluit Antoninus princeps, vt probaret se innocentē. Tametsi nescio, an magnis sacris ille sit initiatus: nam lex erat apud Athenienses vetus, ne hospes vllus ad ea sacra admitteretur: vt commentator Aristophanis meminit. Cúmque Hercules vellet illis initiari, & lege vetaretur, quòd tamen erat & amicus, & Iouis filius, parua sacra Eleusina sunt instituta, quibus hospites reciperentur: magnáque Cereris fuerunt, parua verò Proserpinæ, quæ ille ὥσπερ προκάθαρσιν καὶ προάγνευσιν ait esse τῶν μεγάλων, id est, purgationem & velut sanctificationem

cationem ad magna. Et tunicam quidem quam initiationis die induerant nouam, & per quam mundam, nunquam exuebant, quo ad tandem lacera gestari amplius nequiret. Sunt qui existiment ad fascias filiorum infantum seruari consueße. Et hæc quidem in Græcia. Romæ verò solebat magnum Cereris anniuersarium quotannis celebrari, quod à lugentibus fieri nefas erat, vt scribit Liu. & nuptiæ Cereris siue Orci, quibus vinum inferri piaculum, sed thus, & tedas, de quibus Plaut. loquitur in Aulularia: Cereri nuptias facturi estis, quia nihil timeti allatum video. Macrob. de vtroque sacro in Sat. & Serui. I. Geor. illo loco:

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,

Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho.

Celebrabantur quoque ludi in honorē Cereris, quæ Cerealia sunt dicta: de quibus extat caput in Miscel. Politiani hominis excultißimi. Et ne quis authoritate viri fallatur, dicam quid de ea re sentiam. Primùm, non sunt iidem Circenses illi veteres, iam inde à Romulo instituti, & hi Cereales multo recentiores: nam illi Neptuno equestri fuerant semper sacri: deinde Cereales ludos longe ante Memmium factos fuisse testis est Liuius, nempe xvi anno secundi belli Punici ex S C. à dictatore Gn. Seruilio Gemino, & magistro equitum, Aelio Pato. Nec Tacitus & Ouidius aliud indicant, quàm in Circo celebrari solitos ludos Cereris: & Cereales ædiles rei frumentariæ curandæ creati erant, non ludorum ergo, tametsi ludos facerent Cereri. Tum & illud in capite miror putasse Politianum C. Memmium, quem Cæsar fecißet ædilem, esse, cui Lucretius dicaßet opus suum: vel etiam si dius places filium, cùm obierit Lucretius Pompeio & Craßo secundùm consulibus, opúsque constet scriptum C. Memmio propè adolescente adhuc. Profectò verum est illud erratum vnum parentem esse multorum. Quæ nolim quisquam putet esse à me dicta, vt aliquid detraham memoriæ clarißimi viri: neque enim minoris est habendus Politianus, quòd aliquot locis sit falsus, nempe homo & ipse. Ita quæ dixi, non sugillandi gratia, sed vt prosim, sunt dicta. Quòd si quis existimarit me carpendi studio eße ductum, quod non est ita, is quoque velim, vt ne ignoret, non esse piaculum, non modò Politianum, sed ne quenquam ex sacratißimis vetustate reprehendere: verùm de Cerealibus satis superque.

Cerealia

Cereales

De turpitudine sacrorum, quæ Libero celebrabantur.

CAP. XXI.

Am ᵃ verò Liberi sacra, quem liquidis seminibus, ac per hoc non solùm liquoribus fructuum, quorum quodammodo primatum vinum tenet: verum etiam seminibus animaliū præfecerunt, ad quantam turpitudinem

peruenerint, piget quidem dicere, propter ſermonis longitudinem: ſed propter ſuperbam iſtorum hebetudinem non piget. Inter cætera quæ prætermittere, quoniam multa ſunt, cogor: in Italiæ cõpitis quædam dicit ſacra Liberi celebrata, cum tanta licentia turpitudinis, vt in eius honorem pudenda virilia colerentur: non ſaltem aliquantum verecundiore ſecreto, ſed in propatulo exultante nequitia. Nam hoc turpe membrũ per Liberi dies feſtos cum honore magno [b] ploſtellis impoſitũ, prius per rura in cõpitis, & vſq; in vrbem poſtea vectabatur. [c] In oppido autẽ Lauinio vnus Libero totus menſis tribuebatur, cuius diebus omnes verbis flagitioſiſſimis vtebantur, donec illud membrũ per forum tranſuectum eſſet, atque in loco ſuo quieſceret. Cui mẽbro inhoneſto matremfamiliâs honeſtiſſimam, palàm coronam neceſſe erat imponere. Sed videlicet Liber deus placandus fuerat pro euẽtibus ſeminum: ſic ab agris faſcinatio repellenda, vt matrona hoc facere cogeretur in publico, quod nec meretrix ſi matronæ ſpectarent, permitti debuit in theatro. Propter hoc Saturnus ſolus creditus eſt nõ ſufficere poſſe ſeminibus, vt occaſiones multiplicandorum deorum immunda anima reperiret, & ab vno vero Deo meritò immunditiæ deſtituta, ac per multos falſos auiditate maioris immunditiæ proſtituta, iſta ſacrilegia ſacra nominaret, ſeſéque ſpurcorum dæmonum turbis conuiolandam polluendámque præberet.

L. VIVES.

Bacchi ſacra — a IAm verò Liberi ſacra.} *A Thebanis tertio quoque anno ſacra Baccho celebrabantur in Cytherone mõte nocturna, quæ de tempore Nyctilena ſunt nominata, vt inquit Seruius, & ab annis Trieterica, ceu triennalia. In eis erant phalli, ſicut Herodotus, & Plutarchus libello De cupiditate opum perhibent, hoc eſt, mentulæ prægrandes.* *Phallus* *Aegyptij ſtatuas puſillas confingebant immani virilis membri mole: aliæ multæ gentes ſolam mentulã ducebant circum agros ad fertilitatem frugum. Theodoritus lib. 3. refert phallogogia dictas ferias, quibus phalli circumferebantur. Porrò Priapum Bacchi ſacris addi multa ſunt in cauſa. Primum quòd Priapus comes fuit expeditionum Bacchi: deinde quòd ſine beneficio Bacchi frigeat, ideo filius putatur Liberi & Veneris. Iam & Bacchus ſeminibus præeſſe creditur, quorum membrum inſtrumentúmque inter omnia primum eſt Priapus, & hac de cauſa hortis præficiebatur, eiúſque ſacra per pagos villáſque à ruſticis magna lætitia riſúque celebrata ſunt. Poſtremò Diodorus Oſiridem, quem eundem*

Bacchum

Bacchum fuisse ferunt, discirptum à Typhone fratre narrat, datúmque vnicuique eorum, qui cum Typhone coniurarant, partem aliquam, quo & fideliores inter se forent, & Osiridis mors melius celaretur: virile membrum, cùm nemo vellet recipere, in Nilum est abiectum. Postea Isis mariti necem vlta, membra omnia ex coniuratis recuperauit, ac vbi deesse mentulam intellexit, imaginem eius sacrauit, & ad suam consolationem maiore habuit honore, quàm reliquas partes, cæremoniásque & sacra illi instituit, phallúmq; dixit, cui primum initiabantur futuri sacerdotes. Gregorius Nazianzenus phallos & ityphallos ponit dicens: ὡδὶ φαλλοί τινες καὶ ἰθύφαλλοι αἰσχροὶ καὶ τοῖς χείλεσι καὶ τοῖς πράγμασι. Sed his inter phallum & ityphallum discrimen nullum esse arbitror aliud quàm quod ityphallus à rectitudine & arrectione videtur dictus, ex Græca voce. **Ithyphalli**

b Plostellis.} *A plostris plostella diminutiuè Horatius lib 2. Sermonum: Plostello adiungere mures. Valerius Probus plaustra dicit ab imperitis dici, plostra esse tenendum. tametsi vsus plaustra obtinuit. Suetonius narrat admonitum Vespasianum à Floro vt diceret plaustra, non plostra, imperatorémq; postridie Flaurum illum salutasse, non Florum.* **Plostella**

c In oppido autem Lauinio.} *Quod est in Latio, quod Æneas conditum à se nomine vxoris appellauit. Huius colonia fuit Alba longa. Dixi de hoc alibi.* **Lauinium**

De Neptuno, & Salacia, ac Venilia.

CAP. XXII.

IAm vtique habebat Salaciam Neptunus vxorem, quam inferiorem aquam maris esse dixerũt, vt quid illi adiuncta est & Venilia, nisi vt sine vlla causa necessariorum sacrorum sola libidine animæ prostitutę multiplicaretur inuitatio dæmoniorum? Sed, proferatur interpretatio præclaræ theologiæ, quæ nos ab ista reprehẽsione reddita ratione compescat. Venilia, inquit, vnda est quæ ad litus venit: Salacia quæ in salum redit. Cur ergo deæ fiunt duæ, cùm sit vna vnda, quæ venit & redit? [a]Nẽpe ipsa est exæstuans in multa numina libido vesana. Quamuis enim aqua non geminetur quæ it & redit, huius tamen occasione vanitatis, duobus dæmoniis inuitatis, amplius anima commaculatur, [b]quæ it & non redit. Quæso te Varro, vel vos qui tam doctorum hominum talia scripta legistis, & aliquid magnum vos didicisse iactatis, interpretamini hoc: nolo dicere secundum illam æternam incommutabilémque naturam, quæ solus est deus, sed saltem secundum animam mũdi & partes eius, quos

deos veros esse existimatis. Partem animæ mundi, quæ mare permeat, deum vobis fecisse Neptunum, vtcunque tolerabilioris est erroris. Itáne vnda ad litus veniens, & in salum rediens, duæ sunt partes mundi, aut duæ partes animæ mundi? Quis vestrum ita desipiat, vt hoc sapiat? Cur ergo vobis duas deas fecerunt, nisi quia prouisum est à sapientibus maioribus vestris: non vt dij plures vos regerēt, sed vt ea, quæ istis vanitatibus & falsitatibus gaudent, plura vos dæmonia possiderent? Cur autem illa Salacia per hanc interpretationem inferiorem maris partem, qua viro erat subdita perdidit? Nāque illam modo cùm refluentem fluctum esse perhibetis, in superficie posuistis. An quia Veniliam pellicem accepit, irata suum maritum de supernis maris exclusit?

L. VIVES.

a Nempe ipsa est exæstuans.} *Allusit ad æstum marinum.*
b Quæ it & non redit.} *De his hoc dicitur, quæ sempiternis add. eta supplicia non redeunt, vel ad vitam, vel ad spem vllam. Allusit ad verba Iob.10. Antequam vadam & non reuertar ad terram tenebrosam & opertam mortis caligine, terram miseriæ & tenebrarum. Quod de terra inferni dici constat, & ex verbis, & ex ipsis interpretib.*

De Terra, quam Varro deam esse cōfirmat, eo quòd ille animus mūdi, quem opinatur deum, etiam hanc corporis sui infimam partem permeet, eíque vim diuinam impertiatur.

CAP. XXIII.

Nempe vna est terra, quam quidem plenam videmus animalibus suis: veruntamen ipsam magnum corpus in elementis, mundíque infimam partem, cur eam volunt deam? An quia fœcunda est? Cur ergo non magis homines dij sunt, qui eam fœcundiorem faciunt, excolendo: sed cùm arant, non cùm adorant? Sed pars animæ mundi, inquiunt, quæ per illam permeat, deam illam facit: quasi non euidentior sit in hominibus anima, quæ vtrum sit, nulla sit quæstio, & tamen homines dij non habētur. Et quod est grauiter dolendum, his qui dij non sunt, & quibus ipsi meliores sunt colendis & adorandis mirabili & miserabili errore subduntur. Et certè idem Varro in eodem libro de diis selectis, [a] tres esse affirmat animæ gradus in omni vniuersáque natura. Vnum, qui omnes partes corporis quæ viuunt, transit, & non habet sensum, sed tantum ad viuendum valetudinem. Hanc vim in nostro corpore permanere dicit

dicit in ossa, vngues, capillos: sicut in mundo arbores sine sensu aluntur & crescunt, & modo quodam suo viuunt. Secundũ gradum animæ dicit, in quo sensus est. Hanc vim peruenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium gradum animę esse summum, qui vocatur animus, in quo intelligẽtia præeminet: hoc præter hominẽ omnes carere mortales: in qua, quoniam homines Deo videntur esse similes, hãc partem animæ mundi dicit Deum, in nobis autem genium* vocari. Sic ergo & in anima mundi tres gradus instituens, vnam partem eius lapides esse dicit ac ligna: & hanc terram quam videmus, quò nõ permanat sensus. Aliam verò, quàm sensum vocat eius, vt æthera. Tertiam porrò, quam & animam eius nuncupat, quæ scilicet peruenit in astra: eam quoque asserit facere deos, & per eam quando in terram permanat, deam Tellurem: quod autem inde permanat in mare atque Oceanum, deũ esse Neptunum. Redeat ergo ab hac quam theologiam naturalẽ putat, quò velut requiescendi causa, ab his ambagibus atque anfractibus fatigatus egressus est. Redeat, inquam, redeat ad ciuilem, hic eum adhuc teneo, tantisper de hac ago. Nondum dico si terra & lapides nostris sunt ossibus & vnguibus similes, similiter eos intelligentiam non habere sicut sensu carent. Aut si idcirco habere dicũtur, ossa, & vngues nostri intelligentiam, quia in homine sunt, qui habet intelligentiam, tam stultus est qui hos deos in mundo dicit, quàm stultus est qui in nobis ossa, & vngues homines dicit. Sed hæc cum philosophis fortassis agenda sunt, nunc autem istum adhuc politicum, id est, ciuilem, volo. Fieri enim potest vt licet in illam naturalis theologiæ veluti libertatem caput erigere paululu voluisse videatur, adhuc tamen hunc librum versans, & se in illo versari cogitans: eum etiam inde respexerit: & hoc propterea dixerit, ne maiores eius, siue aliæ ciuitates, Tellurem atque Neptunum coluisse inaniter credantur. Sed hoc dico, pars animi mũdani, quæ per terram permeat, sicut vna est terra: cur etiam non vnam fecit deam, quam dicit esse Tellurem? Quod si ita fecit, vbi erit Orcus frater Iouis atque Neptuni, quem Ditem patrem vocant? Vbi eius coniunx Proserpina, quæ secundum aliam in eisdem libris positam opinionem, non terræ fœcunditas, sed pars inferior perhibetur? Quod si dicunt animi mundani partem cùm permeat terræ partem superiorem, Ditem patrem facere deum: cum verò

*Al. vocari. Esse autem in mundo lapides ac terrã, quã videmus, quò nõ per manat sensus, vt ossa, vngues dei. Solem verò, lunam, stellas, quæ sẽtimus, quibúsque ipse sentit, sensus esse eius. Aethera porrò animam eius cuius vim, quæ peruenit in astra ipsam quoque facere deos, & per eam quod in terram, &c.

inferiorem Proserpinam deam, Tellus illa quid erit? Ita enim totum, quod ipsa erat, in duas istas partes deósque diuisum est: vt ipsa tertia quæ sit, aut vbi sit, inueniri non possit: nisi quis dicat simul istos deos Orcum atque Proserpinam, vnam deam esse Tellurem: & non esse iam tres, sed aut vnam, duos: & tamen tres dicuntur, tres habentur, tres coluntur aris suis, delubris suis, sacris suis, simulachris suis, sacerdotibus suis: & per hæc etiam fallacibus próstitutam animam cõstuprantibus dæmonibus suis. Adhuc respondeatur, quam partẽ terræ permeet pars mũdani animi, vt deum faciat Tellumonem? Non, inquit, sed vna eadem terra habet geminam vim, & masculinam quod semina producat, & fœmininam quod recipiat, atque enutriat: vnde à vi fœminea dictam esse Tellurem, à vi masculina Tellumonem. Cur ergo pontifices, vt ipse indicát, additis quoque aliis duobus, quatuor diis faciunt rem diuinam, Telluri, Tellumoni, [c]Altori, Rusori? De Tellure & Tellumone iam dictum ex. Altori quare? Quòd ex terra, inquit aluntur omnia, quæ nata sunt. Rusori quare? Quòd rursus, inquit, cuncta eodem reuoluuntur.

L. VIVES.

a TRes esse affirmat animæ gradus.} *Pythagoras & Plato tres animæ species esse dicunt: vegetalem, sensibilem, & rationis participem. In homine ipso animam duas habere partes aiunt: alteram rationis expertem, alteram participem: & illam duplicem esse, Ira & Cupidinis: quas omnes locis faciunt distinctas: vt Plato ipse quarto De republica disputat. Aristoteles tribus illis primis animæ formis quartam addit ad motum spectantem, quam dicit progressibilem. Sed in anima rationali partes illas solis putat esse distinctas ministeriis, non re ipsa aut loco: idcirco potestates nominat, quæ vt idem in Libris moralibus inquit, ad opera referuntur. Alexander Aphrodisiensis quo pacto potentiæ sint in ãnima, docet: sed hæc tractare forsan est huic loco alienũ. Illud constet modò, vnam esse animam, quæ officiis illis fungitur augendi capillus atque ossa, afficiendi sensus neruos, ratione cor ac cerebrum instruendi.*

b Omnes carere mortales.} *Hic locus variè in variis codicib. habetur. Alibi enim hoc totum non scribitur, In qua quoniam homines non videntur esse similes: & in eo quod sequitur, pro genio in aliis ingenium habetur. Tum illa sic ergo. In aliis ita leguntur, vt verba sint multum diuersa, sed quoniam sensus est idem, nihil necesse erit annotare.*

c Altori

c Altori } *Dis pater & Proserpina in antiquis sacris multi nominibus erant: ille Dis pater dictus, & Tellumo, & Altor, & Rusor, & Cocytus. Proserpina verò Libera, & Orca, & Tellus nutrix. Sic est in pontificum libris. Romulus quoque Altellus est dictus ab alendo; quòd ipse suos vicinos omnibus inuisos admirabili aleret arte. Mercurius Trimegistus in Asclepio, Terræ verò & mari dominatur Iupiter Plutonius: & hic nutritor est animantium mortalium & fructiferarum.*

De Telluris cognominibus, eórumque significationibus, quæ etiam si erant multarum rerum indices, non multorum deorum debuerunt firmare opiniones.

CAP. XIIII.

Debuit ergo vna terra propter istam quadrigeminã vim, quatuor habere cognomina, non quatuor facere deos: sicut tot cognominibus vnus Iupiter, & tot cognominibus vna Iuno: in quibus omnibus vis multiplex esse dicitur ad vnum deum, vel ad vnam deam pertinens: non multitudo cognominum deorum etiam multitudinem faciẽs. Sed profectò sicut aliquando etiam ipsas vilissimas fœminas earum, quas libidine quæsierunt, tædet pœnitétq. turbarũ: sic animam vilem factam, & immundis spiritibus prostitutam, deos sibi multiplicare, quibus contaminanda prosterneretur, sicut plurimum libuit, sic aliquando & libuit. Nam & ipse Varro quasi de ipsa turba verecundatus vnam deam vult esse Tellurem. [a]Eandem, inquit, dicunt Matrem magnam, quòd tympanũ habeat significari esse orbem terræ: quòd turres in capite, oppidà: quòd sedes fingantur circa eam, cùm omnia moueãtur, ipsam nõ moueri. Quòd Gallos huic deæ vt seruirent fecerunt, significat eos qui semine indigeant, terram sequi oportere, in ea quippe omnia reperiri. Quod se apud eum iactant: præcipitur, inquit, qui terram colunt, ne sedeant, semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum iactandorum ac manuum, & eius rei crepitus in colendo agro quid sit, significat [b] quòd ferramenta illa erant: ideo ex ære, quòd eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inuentum. Leonem, inquit, adiungunt solutum ac mansuetum, vt ostendat esse nullum genus terræ tam remotum ac vehementer ferum, quod non subigi colíque conueniat. Deinde adiungit, & dicit Tellurem matrem & nominibus pluribus, & cognominibus quod nominarunt, deos existimatos esse complures. Tellurem, inquit, putant esse Opem,

quòd opera fiat melior: matrem, quòd plurima pariat: magnam, quòd cibū pariat: Proserpinam, quòd ex ea proserpant fruges: Vestam, quòd vestiatur herbis. Sic alias deas, inquit, non absurdè ad hanc reuocant. Si ergo vna dea est, quæ quidem consulta veritate nec ipsa est, interim quid itur in multas? Vnius sint ista multa nomina, non tam deæ multæ quàm nomina. Sed errantium maiorum autoritas deprimit, & eundem Varronem post hanc sententiam trepidare compellit. Adiungit enim & dicit: Cùm quibus opinio maiorum de his deabus, quòd plures eas putarunt esse, non pugnat. Quomodo non pugnat, cùm valde aliud sit vnam deam nomina habere multa, aliud esse deas multas? Sed potest, inquit, fieri, vt eadem res & vna sit, & in ea quædam res sint plures. Concedo, vt in vno homine esse res plures. nunquid ideo & homines plures? Sic in vna dea esse res plures, nūquid ideo & deas plures? Verùm sicut volunt, diuidant, confient, multiplicent, replicent, implicent. Hæc sunt Telluris, & Matris magnæ preclara mysteria, vnde omnia referuntur ad mortalia semina, & exercendam agriculturam. Itáne ad hæc relata, & hunc finem habētia tympanum, turres, Galli iactatio insana membrorum, crepitus cymbalorum, confictio leonum, vitam cuiquam pollicentur æternam, Itáne propterea Galli abscissi huic Magnæ deæ seruiunt, vt significent qui semine indigeant, terram sequi oportere: quasi non eos ipsa potius seruitus semine faciat indigere? Vtrum enim sequendo hanc deam, cùm indigeāt semen acquirāt: an potius sequendo hanc deam, cùm habeant semen amittant? hoc interpretari est, an detestari? Nec attenditur quantum maligni dæmones præualuerint, qui nec aliqua magna his sacris polliceri ausi sunt, & tam crudelia exigere potuerunt. Si dea terra non esset, manus ei homines operando inferrent, vt semina consequerentur per illam: non etiam sibi sæuiendo, vt semina perderent propter illam. Si dea non esset, ita fœcunda fieret manibus alienis, vt non cogeret hominem sterilem fieri manibus suis. Iam quod in Liberi sacris honesta matrona pudenda virilia coronabat, spectante multitudine: vbi rubens & sudans, si est vlla frons in hominibus, astabat forsitan & maritus: & quod in celebratione nuptiarum, [c] super Priapi scapum noua nupta sedere iubebatur: longè contemptibiliora atque [d] leuiora sunt ista pre turpitudine crudelissima, vel crudelitate

delitate turpissima. Ibi dæmoniacis artibus sic vterque sexus illuditur, vt neuter suo vulnere perimatur. Ibi fascinatio timetur agrorum, hic membrorum amputatio non timetur. Ibi sic dehonestatur nouæ nuptæ verecundia, vt non solùm fœcunditas, sed nec virginitas adimatur: hic ita amputatur virilitas, vt nec conuertatur in fœminam, nec vir relinquatur.

L. VIVES.

a Eandem, inquit, dicunt matrem } *Ouid. 4. Fast. aliam affert sacrorum Magnæ matris rationem. nam tympana & cymbala pulsari ait ad imitationem Corybantum, qui sonitu scutorum & galearũ seruarunt Iouem: ideo pro clypeis pulsari tympana ex membranis, pro galeis cymbala ex ære: Turritam gestat ipsa dea coronam, quod ipsa prima turres in vrbibus erexit. Gallos ei placere propter Atym: leonibus vectari: quòd ipsa iras illorum mollierit.*

b Quòd ferramenta illa. } *Alibi hoc deest, & sequens legitur, ideo aere quod. &c.*

c Super Priapi scapum. } *Metaphora est vsus. nam scapus est edulis siue stipes herbæ apud Varronem & Plinium. Significat virile membrum, quod est in modum stipitis erectum. Sunt & scapi in ædificiis apud Vitruuium.*

d Confusibiliora. } *In veteribus, leuiora legitur, & sensui congruentius.*

e Vt nõ solùm fœcunditas. } *Priapus adhibebatur, vt viro adiutor esset in adimenda vxoris virginitate, & fœminæ in fœcunditate prolis.*

Quam interpretationem de abscissione Atys Græcorum sapientium doctrina repererit. CAP. XXV.

ET Atys ille non est commemoratus, nec eius ab isto interpretatio requisita est, in cuius dilectionis memoriam[a] Gallus abscinditur. Sed docti Græci atque sapientes, nequaquam rationẽ tam sanctam atque præclaram tacuerunt. Propter vernalem quippe faciem terræ, quę cęteris temporibus est pulchrior, [b]Porphyrius philosophus nobilis Atym flores significare perhibuit: & ideo abscissum, quia flos decidit ante fructum. Non ergo[c] ipsum hominem, vel quasi hominem Atym, sed virilia eius flori comparauerunt. Ipsa quippe illo viuente deciderunt: imò verò non deciderunt, neque decerpta, sed planè discerpta sunt. Nec illo flore amisso, quisquam postea fructus, sed potius sterilitas consequuta est. Quid ergo ipse reliquus, & quicquid remansit

abscisso, quid eo significari dicitur? Quò refertur? Quę interpretatio inde profertur? An hæc frustra moliendo nihilque inueniendo persuadent illud potius esse credendum quod de homine castrato fama iactauit, literisq; mandatū est? Meritò huic aduersatus est Varro noster, neque hoc dicere voluit: nō enim hominem doctissimum latuit.

L. VIVES.

a Gallus abscinditur.} *Sacerdos Gallus. Diximus alibi de his omnibus. Festus tamen inquit Gallos idcirco etiam se excidere, quòd violarint parentis nomen, ne & ipsi possint vnquam parentes fieri. Apud Bardesanem Syrum legitur in Osroëne iussisse Abgarum regem abscindi manus eorum omnium qui se excidissent: ita ibi ritum illum cessasse. Macrobius eadem interpretatur in Magna matre, & Atyde, quæ in Venere & Adonide, quę in Iside & Osiride: fœminas esse terram, viros solem.*

b Porphyrius philosophus.} *De Porphyrio alibi. Hæc ipse dicit in libro De ratione naturali deorum: Atys, inquit, & Adonis ad fruges fructúsque spectant: sed per Atym maximè flores significantur, qui prius decidunt, quàm ad fructum perueniant: idcirco excissum eum fabulantur: quoniam flores defluxi fructus non tulere.*

c Ipsum hominem, vel quasi hominem.} *Alludit ad Platonis ænigma, quinto de rep. Homo non homo, vid. ns non videns, percussit non percussit, lapide non lapide, auem non auem, super arbore non arbore: id est, eunuchus luscus percussit pumice vespertilionem super sambuco.*

De turpitudine sacrorum matris magnæ.

CAP. XXVI.

Témque de mollibus eidem Matri magnæ contra omnem virorum mulierúmque verecundiam cōsecratis, qui vsque in hesternū diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu fœmineo per plateas vicósque Carthaginis, [a] etiam à populis vnde turpiter viuerent, exigebant: nihil Varro dicere voluit, [b] nec vspiam me legisse cōmemini. Defecit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Vicit Matris magnæ omnes deos filios non numinis magnitudo, sed criminis. [c] Huic monstro, nec iam monstrositas cōparatur. Ille in simulachris habebat solam deformitatem, ista in sacris deformem crudelitatem. Ille membra in lapidibus addita, hæc in nominibus perdita. Hoc dedecus tot Iouis ipsius vitia, & tanta stupra non vincunt. Ille inter fœmineas

mineas corruptelas [d] vno Ganymede cælum infamauit, ista tot[e] mollibus professis & publicis & inquinauit terram, & cælo fecit iniuriam. Saturnum fortasse possemus huic in isto genere turpissimæ crudelitatis siue conferre, siue præferre, qui patrem castrasse perhibetur: sed in Saturni sacris homines alienis manibus potius occidi, quàm suis abscidi potuerunt. Deuorauit ille filios suos, vt poetæ ferũt: & physici ex hoc interpretantur quod volunt: vt autem historia prodit, necauit. Sed quod ei Pœni suos filios sacrificauerunt, nõ recepere Romani. At verò ista magna deorum mater etiã Romanis templis castratos intulit, atque istam sæuitiam moremque seruauit: credita vires adiuuare Romanorum, exsecando virilia virorum. Quid sunt ad hoc malum Mercurij furta, Veneris lasciuia, stupra, & turpitudines cęterorum, quę proferremus de libris, nisi quotidie cantarentur, & saltarentur in theatris? Sed hæc quid sunt ad tantum malum, cuius magnitudo magnæ matri tantummodo competebat, præsertim quòd illa dicũtur à poëtis esse conficta: quasi poëtæ id etiam finxerint, quòd ea sint diis grata & accepta? Vt ergo canerentur vel scriberẽtur, audacia fuit, vel petulãtia poëtarum. Vt verò diuinis rebus & honoribus eisdem imperãtibus & extorquentibus numinibus adderentur, quid est nisi crimen deorum, imò verò confessio dæmoniorum, & deceptio miserorum? Verum illud quod de abscissorum consecratione mater deorum coli meruit, non poëtæ confinxerunt, sed horrere magis quàm canere maluerunt. His ne diis selectis quisquam consecrandus est, vt post mortem viuat beatè, quibus consecratus ante mortẽ honestè non potuit viuere, tam fœdis superstitionibus subditus, & immundis dæmonibus obligatus? Sed hæc omnia, inquit, referuntur ad mundum: videat ne potius ad immundum. [f] Quid autem non potest referri ad mundum, quod esse demonstratur in mundo? Nos autem animum quærimus, qui vera religione confisus, non tanquam deum suum adoret mundum, sed tãquam opus Dei propter Deũ laudet mundum, & mundanis sordibus expiatus, mũdus perueniat ad Deum, qui condidit mundum. Istos verò selectos deos videmus quidem clarius innotuisse quàm cæteros: non tamen vt eorũ illustrarentur merita, sed ne occultarentur opprobria: vnde magis eos homines fuisse credibile est: sicut non solùm poeticæ literæ, verumetiam historicæ tradiderunt. Nam quod Vergilius ait:

[g] *Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,*
Arma Iouis fugiens,& regnis exul ademptis.

Et quæ ad hanc rem pertinentia subsequũtur, [h] totam de hoc Euhemerus pandit historiam quam Ennius in Latinum vertit eloquium. Vnde quia plurima posuerunt, qui cótra huiusmodi errores ante nos vel Græco sermone, vel Latino scripserunt, non in eo placuit mihi immorari.

L. VIVES.

a Etiam à populis vnde turpiter viuerent.} *Gallis matris deûm licebat stipem à populo poscere lege à Metello lata. Causam Ouid. scribit his verbis:*

Dic, inquam, parua cur stipe quærat opes?
Contulit æs populus, de quo delubra Metellus
Fecit ait, dandæ mos stipis inde manet.

Cicero in seuerissimis illis suis & sanctiss. vt illis temporibus, legibus, sic iubet. Præter Ideæ matris famulos, eósque iustis diebus, ne quis stipē cogito. Rationē addens inquit: Stipē sustulimus, nisi eam quam ad paucos dies propriam Ideæ matris excepimus. Implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Quid si nunc viderent Augustinus & Cicero ditissima & amplissima sodalitia ab iis poscere stipem, quibus deceret potius sua impartiri, quibus redundant & affluunt? Cùm interea qui dedit arrodat siccum & cibarium panem, oleribus mensam instruēs, & fictilibus vasis aquæ duntaxat plenis, liberis circunseptus, pro quibus noctes & dies sollicitus operi intentus agit: qui accepit opulens mendicus, candido & siligineo pane perdicibus capisque, generoso vino ac leni se obruat.

b Nec vspiam me legisse.} *Interpretationem eorum.*

c Nec monstrositas cóparatur.} *De Priapo videtur intelligendū.*

d Vno Gan.} *Ganymedes Trois Phrygij regis filius, adolescens fuit speciosissima forma, quem Tantalus venantem maxima celeritate rapuit, & in Cretam perlatum Ioui dono dedit: hūc Iupiter habuit in delitiis concubinum. Fabulantur poetæ Iouem in aquilam versum eum rapuisse, præfecisséque poculis loco Hebes, & Vulcani Iunonis liberorum: vertisséque in signum cæleste, quem nunc Aquarium dicimus.*

e Mollibus professis.} *Id est, qui mollitiem profitebantur, & flagitia obscœnissima.*

f Cui enim hic mundus.} *Mirum quàm aliter alibi scribatur sic. Quid autem non potest referri ad mundum quod esse demonstratur in mundo?*

g Primus ab æthereo.} *Verg. 8. Aen. verbis Euandri ad Aeneam.*

h Totam

h Totam de hoc Homerus pandit historiam.} *Euhemerus habent veteres libri, & certum est sic esse legendum, nam hic, vt dixi, scripsit sacram historiam.*

De physiologorum figmentis, qui nec veram diuinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda est vera diuinitas CAP. XXVII.

Ipsas physiologias cũ considero, quibus docti & acuti homines has res humanas conãtur vertere in res diuinas: nihil video nisi ad tẽporalia terrenáque opera, naturámque corpoream: vel etiã si inuisibilem, tamen mutabilem potuisse reuocari, quod nullo modo est verus deus. Hoc autem si saltem religiositati congruis significationibus ageretur, esset quidem dolendum, non his verum Deum annunciari atque prædicari: tamen aliquo modo ferendum tam fœda & turpia non fieri, nec iuberi. At nunc cum pro Deo vero, quo solo anima se inhabitãte fit fœlix, nefas sit colere aut corpus aut animam: quãto magis nefarium est ista sic colere, vt nec salutem, nec decus humanũ corpus aut anima colentis obtineat? Quamobrem si tẽplo, si sacerdote, si sacrificio, quod Deo vero debetur, colatur aliquod elementũ mũdi, vel creatus aliquis spiritus, etiam si non immundus & malus, non ideo est malũ, quia illa mala sunt quibus colitur, sed quia illa sunt talia, quibus solus ille colendus sit, cui talis cultus seruitúsque debetur. Si autem stoliditate vel mõstrositate simulachrorũ, sacrificiis homicidiorum, coronatione virilium pudendorũ, mercede stuprorũ, sectione mẽbrorũ, abscisione genitaliũ, consecratione molliũ, festis improborũ obscœnorũmque ludorũ, vnũ verum Deum, id est, omnis animæ corporísq; creatorem colere se quisque contendat: non ideo peccat, quia nõ est colendus quem colit, sed quia colẽdum, non vt colẽdus est colit. Qui verò & rebus talibus, id est, turpibus & scelestis & non Deum verũ, id est animę corporísq; factorem, sed creaturam quamuis non vitiosam colit, siue illa sit anima siue corpus, siue anima simul & corpus, bis peccat in Deũ, quod & pro ipso colit, quod nõ est ipse: & talibus rebus colit, qualibus nec ipse colendus est, [a] necnon ipse. Sed hi quónam modo, id est quàm turpiter nefariéq; coluerint, in próptu est. Quid autem, vel quos coluerint esset obscurum, nisi eorũ testaretur historia, ea ipsa quæ fœda & turpia confitentur numinibus terribiliter exigẽtibus reddita. Vnde remotis cõstat ambagibus, nefarios dæmones atq; immundissimos spiritus, ab omni ciuili

theologia in visendis stolidis imaginibus,& per eas possidendis etiam stultis cordibus inuitatos.

L. VIVES.

a Nec ipse colendus est, necnon ipse.} *Nulla res eo genere cultus est colenda, neque Deus, neque aliud quicquam, quod non sit Deus: nam cultus ille ex se est nefarius & impius.*

Quòd doctrina Varronis de theologia in nulla sibi parte concordet.

CAP. XXVIII.

Qvid igitur valet quod vir doctissimus & acutissimus Varro velut subtili disputatione hos omnes deos in cælum & terram redigere ac referre conatur,& non potest? Fluunt de manibus,resiliunt,labuntur,& decidunt. Dicturus enim de fœminis,hoc est,de deabus: quoniam, inquit, vt in primo libro dixi de locis, duo sunt principia deorum animaduersa de cælo & terra, à quo dij partim dicuntur cælestes, partim terrestres, vt in superioribus initium fecimus à cælo cùm diximus de Iano: quem alij cælum, alij dixerunt esse mundum: sic de fœminis initiũ scribendi fecimus à Tellure. Sentio quantam molestiam tale ac tantum patiatur ingenium. Ducitur enim quadam ratione verisimili, cælum esse quod faciat, terram quæ patiatur: & ideo illi masculinam vim tribuit, huic fœmininam: & non attendit eum potius esse qui hæc facit, qui vtrunque fecit. [a] Hinc etiã Samothracum nobilia mysteria in superiore libro sic interpretatur, eáque se quę nec suis nota sunt scribendo expositurũ, eísque missurum quasi religiosissimè pollicetur. Dicit enim se ibi multis indiciis collegisse in simulachris, aliud significare cælũ, aliud terram, aliud exempla rerum, [b] quas Plato appellat ideas: cælũ Iouem, terram Iunonem, ideas Mineruam vult intelligi. Cælum à quo fiat aliquid, terrã de qua fiat: exemplum, secundum quod fiat. Qua in re omitto dicere, quòd Plato illas ideas tantam vim habere dicit, vt secundũ eas non cælũ aliquid fecerit, sed etiã cęlum factum sit. Hoc dico istum in libro selectorum deorum rationem illam trium deorũ, quibus quasi cũcta cõplexus est perdidisse. Cælo enim tribuit masculos deos, fœminas terræ, Inter quas posuit Mineruam, quam supra ipsum cælũ antè posuerat. Deinde masculus deus Neptunus in mari est, quod ad terrã potius quàm ad cælũ pertinet. Dis pater postremò, [c] qui Grecè πλούτων dicitur, etiã ipse masculus frater amborũ terrenus deus esse perhibetur, superiorem terrã tenens,

nens, in inferiore habens Proserpinam coniugem. Quomodo ergo deos in cælo, deas in terra esse perhibēt, qui rursus deas in terram, deos ad cælum referre conantur? Quid solidum, quid constans, quid sobriū, quid definitū habet hæc disputatio? Illa autem est tellus initium dearū, mater scilicet magna, apud quam mollium & abscisorum seséque secantium atque iactantium insana perstrepit turpido. Quid est ergo quod dicitur, caput deorum Ianus, caput dearū Tellus: [d] nec ibi facit vnum caput error, nec hic sanum furor? Cur hæc frustra referre nituntur ad mundum, [e] quasi possit pro vero Deo mundus, vel opus pro factore coli? Et tamen eos, nec hoc posse veritas aperta conuincit. Referant hæc potius ad homines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quæstio remanebit.

L. VIVES.

a *Hinc etiam Samothracum nobilia.*} *Dixi alibi de his diis. Varro lib. 4. De ling. Lat. magnos deos, qui & Samothraces sunt, cælum & terram esse dicit, Iouem & Iunonem. Additur Minerua, quibus tribus Capitolium est sacratum, excellentissimum in vrbe templum. Inter Græcos ipsos non satis constat, qui dicantur dij Samothraces.* Dij Samothraces *Adscribam quæ memini me super his apud interpretem Apollonij legisse:* Καβείρους τοὺς ἐν τῇ σαμοθρᾴκῃ καλοῦσι θεοὺς, ὧν καὶ μνασέας φησὶ τὰ ὀνόματα. τέσσαρες εἰσὶ τὸν ἀριθμὸν, ἀξίερος, ἀξιόκερσα, ἀξιόκερσος. ἀξίερος μὲν οὖν ἐστιν ἡ δημήτηρ, ἀξιόκερσα ἡ περσεφόνη, ἀξιόκερσος δὲ ὁ ᾅδης, ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος κάσμιλος ὁ ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ διονυσόδωρος. Ἀθηνίων δέ φησι ὅτι διὸς καὶ ἠλέκτρας ἐγένετο Ἰασίων καὶ δάρδανος. Κάβειροι δὲ δοκοῦσι προσαγορεύεσθαι ἀπὸ καβείρων τῶν κατὰ φρυγίαν ὀρῶν, ὅτι ἐντεῦθεν μετῳκίσθησαν. οἱ δὲ δύο εἶναι τοὺς καβείρους φασὶ, πρότερον πρεσβύτερον μὲν δία, νεώτερον δὲ διόνυσον. *Hoc est, Caberos vocant deos Samothraces, quorum etiam nomina Mnaseas prodidit: quatuor sunt. Axierus, Axiocersa, Axiocersus. Axierus est Ceres ipsa, Axiocersa Proserpina, Axiocersus Dis pater: quartus his additus est administer Mercurius, vt Dionysodorus narrat. Athenion verò inquit hos esse Ioue & Electra genitos, Iasiona & Dardanum: videntur Caberi nominati à Caberis Phrygiæ montibus, quòd illinc sunt translati. Nec desunt qui duos tantum esse dicant, priorem seniorem Iouem, alterum Iuniorem Dionysium. Porrò Iasionem Cereris filium fuisse dicit, Caberum nominatum Dardani fratrem. Alij Iasiona & amasse & concubuisse cum Cerere narrant, idcirco fulmine interemptum. De Caberis si quis desiderat plura cognoscere, habet apud Strab. lib. 10.*

b Quas Plato appellat Ideas.} *Ideæ Platonicæ ab spectando sunt dictæ: quoniam qui aliquid est acturus, ideam inspicit, ad quam suam actionem aptet, ut pictori qui de exemplari aliquid pingit, hoc exemplar est idea. Idcirco sic finitur exemplar rei agendæ. Sunt omnium rerum apud deum ideæ: quas spectans ille fabricator mundi singula in lucem mundúmque ædidit. Itaque Platoni tria sunt vniuersorum principia: mens, quæ opus conficit Deus ipse: materia, ex qua fabricatur: & exemplar quod cùm aliquid agit, spectat. Cùm opus hoc naturæ Deus aditurus esset, exemplar ei a fuit, quod sequeretur, vt in Timæo scribit. Non ergo solùm singulæ rerum species, sed cælum, elementa, ipsúmque vniuersum, quòd τὸ πᾶν dicunt, principium sui habuit ideam. Apuleius in dogmatis Platonis: Ideas verò, id est formas omnium simplices & æternas esse, nec corporales tamen. Esse autem ex his quæ Deus sumpserit exemplarerum, quæ sunt erúntve: nec posse amplius quàm singularum specierum singulas imagines in exemplaribus inueniri, gignentiúmque omnium ad instar ceræ formas & significationes ex illis exemplorum figuratione signari. Vbi verò hæ sint ideæ, altior quæstio, & variis sententiis à Platonicis tractata, alibi de ea differemus.*

c Qui Græcè πλούτων } *A diuitiis sic nominatus, qui apud illos est πλοῦτος: ideo Latini Ditem vocarunt, & diuites dites. Ex abditis enim terræ velut ex eius regno metalla & gemmæ opes hominum eruuntur: idcirco is Deus subterranea Hispaniæ incolere veteribus dictus est, vt Strabo refert quòd ibi esset magna metallorum omnis generis copia. tum etiam è terra emergunt fruges, & pascua pecorum, vnde pecunia & peculium, vt dixi.*

d Nec ibi facit vnum caput error.} *Quia Ianus biceps, & sacerdotes magnæ matris insani.*

e Quasi pos.} *Alibi sic: quod etsi possint, mundum nemo pius colit.*

Quòd omnia quę physiologi ad mundum partésque eius retulerunt, ad vnum verum Deum referre debuerunt. CAP. XXIX.

NAnque omnia quæ ab eis ex istorum deorū theologia velut physicis rationibus referūtur ad mundum, quàm sine vllo scrupulo sacrilegę opinionis Deo potius vero qui fecit mundum, omnis animæ & omnis corporis conditori tribuantur, aduertamus hóc modo: Nos Deū colimus, non cælū & terram,[a] quibus duabus partibus mūdus hic constat: nec animam vel animas per viuentia quæcunque diffusas, sed Deum qui fecit cælum & terram, & omnia quæ in eis sunt. Qui fecit omnem animam, siue quocunque modo viuentem, & sensus & rationis expertem: siue etiam sentientem,

tem,siue etiam intelligentem.[b] Et vt iam incipiam illa vnius & veri Dei opera percurrere,propter quæ isti sibi dum quasi honeste conantur sacraměta turpissima & scelestissima interpretari,deos multos falsósque fecerũt.Illum Deum colimus qui naturis à se creatis & subsistendi, & mouendi initia finésque constituit,qui rerum causas habet, nouit atque disponit: qui vim seminum cõdidit: qui rationalem animã, quod dicitur animus,quibus voluit viuentibus indidit:qui sermonis facultatem vsúmque donauit: qui munus futura dicendi,quibus placuit spiritibus impartiuit:& per quos placet futura prædicit,& per quos placet malas valetudines pellit:qui bellorum quoque ipsorũ,cùm sic emendandum & castigandum est genus humanum,exordiis,progressibus, finibúsque moderatur. Qui huius mundi ignem vehementissimũ & violentissimum pro immensę naturæ temperamento,& creauit, & regit: qui vniuersarum aquarum creator,& gubernator est: qui solem fecit corporalium clarissimũ luminum, eique vim congruam & motum dedit.[c] Qui ipsis etiam inferis dominationem suã, potestatémque non subtrahit:qui semina & alimenta mortalium, siue arida siue liquida naturis competentibus attributa substituit.Qui terram fundauit atque fœcundat: qui fructus eius animalibus, hominibúsque largitur: qui causas non solùm principales, sed etiam subsequentes nouit, atque ordinat:qui lunæ statuit motum suum:qui vias cælestes atque terrestres locorũ mutationibus præbet. Qui humanis ingeniis, quæ creauit,etiam scientias artium variarum, ad adiuuãdam vitã naturámque concessit. Qui coniunctionem maris & fœminæ ad adiutorium propagandæ prolis instituit: qui hominum cœtibus,quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos vsus munus terreni ignis indulsit.Ista sunt certè quæ diis selectis,nescio per quas physicas interpretationes,vir acutissimus atque doctissimus Varro,siue quæ aliunde accepit, siue quę ipse coniecit,distribuere laborauit.

L. VIVES.

a QVibus duabus partibus.} *Sicut in exordio Geneseos: In principio creauit Deus cælum & terram, quibus duobus mundus hic continetur, vt per cælum cælestia,per terram mortalia omnia intelligantur.*

b Et vt iam incipiam.} *Epilogo colligit vires deorum omnium, dę quibus egit.*

c Qui ipsis etiam inferis.} *Iob 40. & 41. capit. de potentia dæmoniorum à Deo ipsis permissa.*

Qua pietate discernatur à creaturis creator, ne pro vno tot dij colantur, quot sunt opera vnius autoris.

CAP. XXX.

HÆc autem facit, atque agit vnus verus Deus. Sed sicut idem Deus vbique totus, nullis inclusus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cælum & terram præsente potentia,[a] non absente natura. Sic itaque administrat omnia quæ creauit, vt etiam ipsa proprios exercere, & agere motus sinat. Quanuis enim nihil esse possit sine ipso, non tamen sunt vlla, quod ipse. Agit autem multa etiam per angelos, sed nonnisi ex seipso beatificat angelos. Ita quanuis propter aliquas causas hominibus angelos mittat: non tamen ex angelis homines, sed ex seipso, sicut angelos beatificat. Ab hoc vno & vero Deo vitam speramus æternam.

L. VIVES.

a NOn absente natura.} *In antiquis est: Non indigente natura, qualis est cæterorum deorum, qui adiutoribus indigent.*

Quibus propriè beneficiis Dei, excepta generali largitate, sectatores veritatis vtantur.

CAP. XXXI.

HAbemus enim ab illo præter huiuscemodi beneficia, quæ ex hac, de qua nonnulla diximus, administratione naturę bonis, malísque largitur, magnum, & bonorum proprium magnæ dilectionis indicium. Quanquàm enim, quod sumus, quod viuimus, quod cælum terrámque conspicimus, quod habemus mentem atque rationem, qua eum ipsum, qui hæc omnia condidit, inquiramus, nequaquàm valeamus actioni sufficere gratiarum: tamen quod nos oneratos obrutósque peccatis, & à contemplatione suæ lucis auersos, ac tenebrarum, id est iniquitatis dilectione cæcatos, nonomnino deseruit. Misitque nobis verbum suum, qui est eius vnicus filius, quo pro nobis in assumpta carne nato, atque passo,[a] quanti Deus hominem penderet nosceremus, atque illo sacrificio singulari à peccatis omnibus mundaremur, eiúsque spiritu in cordibus nostris dilectione diffusa, omnibus difficultatibus superatis in æternam requiem, & contemplationis eius ineffabilem

lem dulcedinem veniremus. Quæ corda, quæ linguæ ad agẽdas ei gratias satis esse contenderint?

L. VIVES.

a Quanti Deus hominem penderet.} *Paulus ad Romanos 8. Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illũ.*

Quòd sacramentum redemptionis Christi nullis retro temporibus defuerit, semperque sit diuersis significationibus prædicatum.

CAP. XXXII.

Hoc mysterium vitæ æternæ iam inde ab exordio generis humani per quędam signa & sacramenta temporibus congrua, quibus oportuit per angelos prædicatum est. Deinde populus Hebræus in vnã quandam rempublicam, quę hoc sacramentum ageret, congregatus est, [a] vbi per quosdam scientes, per quosdam nescientes, id quod ex aduentu Christi, [b] vsq; nunc & deinceps agitur, prænunciaretur esse venturum. Sparsa etiam pòst eadem gẽte per gentes [c] propter testimonium scripturarum, quibus æterna salus in Christo futura prædicta est. Omnes enim non solùm prophetiæ, quæ in verbis sunt: nec tantum præcepta vitę, quæ mores pietatemque conformant, atque illis literis continentur, verumetiam sacra, sacerdotia, tabernaculum, siue templum, altaria, sacrificia, ceremoniæ, dies festi, & quicquid aliud ad eam seruitutem pertinet, quę Deo debetur, & Grȩcè propriè latria dicitur, ea significata & prænunciata sunt, quæ propter æternam vitam fidelium in Christo & impleta credimus, & impleri cernimus, & implenda confidimus.

L. VIVES.

a Vbi per quosdam scientes, per quosdam nescientes.} *Prophetæ nec omnes sua vaticinia intelligebant: nec qui intelligebant, omnia intelligebant. Non enim ex se loquebantur, sed ex superiore Dei afflatu, cuius consilia non omnia erant eis manifesta. vtebaturque Deus illis non velut consultu futurorum, sed instrumentis, quibus homines alloqueretur. Et si negandum non est summam visionum, hoc est, id quod prophetiæ omnes referebantur, esse illis à Deo patefactum, puta de Messia venturo. Gentiles quoque non omnia quæ Sibyllæ & reliqui diuino furore concitati prædicebant, existimabant ab eis intelligi: sine ratione enim & mente ea fundebant, nec sui erant compotes: quippe qui exuti actione propria animæ, pro anima Deum haberent. Idcirco Iam-*

blichus ſacerdotes, Sibyllas & prophetas ait, quo prudentiores ſunt, magiſque & ſobrii, & ſui compotes, eo minus obſcuriúſque vaticinari. Tunc demum apertiſsimè & optimè prædicere futura, cùm toti à Deo corripiuntur. Hæc & alia ipſe in myſteriis.

b Vſque nunc & deinceps agitur.} *Nõdum enim finis eſt prophetiarum: & quanquam ſumma earum abſoluebatur in Chriſto, nihilominus tamen ex eo quædam naſcuntur, ad quæ prophetarum oracula quædam peculiaria ſpectant, quale eſt illud non apud vnum prophetam de reliquiis Iſrael, quæ omnes in fine ſeculi ſeruabuntur.*

c Propter teſtimonium ſcripturarum.} *Vt ſcripturas ſuas per orbem totum cunctáſque gentes ſpargerent, quibus tam apertè quæ in Chriſto ſecuta ſunt, erunt prædicta, vt nemo eas legat, qui ſi Chriſti acta totámque vitam cognoſcat, dubitare non poſſit, quin ille ipſe ſit, de quo illa præcinuntur.*

Quod per ſolam Chriſtianam religionem manifeſtari potuerit fallacia ſpirituum malignorum de hominum errore gaudentium.

CAP. XXXIII.

Per hanc verò religionẽ vnam & veram, potuit aperiri deos gentium eſſe immundiſſimos dæmones, ſub defunctarum occaſionibus animarum, vel creaturarum ſpecie mundanarum deos ſe putari cupiẽtes, & quaſi diuinis honorib. eiſdemq; ſceleſtis ac turpibus rebus ſuperba impuritate lætantes, atq; ad verum Deum conuerſionem humanis animis inuidentes. Ex quorum immaniſſimo & impiiſſimo dominatu homo liberatur, cùm credit in eum qui præbuit ad exurgendum tantæ humilitatis exemplum, quanta illi ſuperbia ceciderunt. Hinc ſunt non ſolùm illi, de quibus multa iam diximus: & alij atque alij ſimiles cæterarum gentium atque terrarum, ſed etiam hi, de quibus nunc agimus tanquam in ſenatu deorum ſelecti: ſed planè ſelecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum. Quorum ſacra Varro, dum quaſi ad naturales rationes referre conatur, quęrens, honeſtare res turpes, quomodo his quadret, & conſonet, non poteſt inuenire: quoniam non ſunt ipſæ illorum ſacrorum cauſæ quas putat, vel potius vult putari. Nam ſi non ſolùm ipſæ, verumetiam quælibet aliæ huius generis eſſent, quanuis nihil ad Deum verum vitámque æternam, quæ in religione quærenda eſt, pertinerẽt: tamẽ qualicunq; de rerũ reddita ratione, aliquantulũ mitigarent offenſionẽ, quam non intellecta in ſacris aliqua velut turpitudo aut abſurditas fecerat: ſicut

ſicut in quibuſdam theatrorum fabulis vel delubrorum myſteriis facere idem Varro conatus eſt. Vbi non theatra delubrorum ſimilitudine abſoluit, ſed theatrorum potius ſimilitudine delubra damnauit: tamen vtcunque conatus eſt, vt ſenſum horribilibus rebus offenſum, velut naturalium cauſarum ratione reddita, deliniret.

De libris Numæ Pompilij, quos ſenatus ne ſacrorum cauſæ, quales in eis habebantur innoteſcerent, iuſſit incendi.

CAP. XXXIIII.

Sed contrà inuenimus, ſicut ipſe vir doctiſſimus prodidit de Numæ Pompilij libris, redditas ſacrorum cauſas, nullo modo potuiſſe tolerari: nec dignas habitas quæ non ſolùm lectæ innoteſcerẽt religioſis, ſed ſaltem ſcriptæ reconderentur in tenebris. Iam enim dicam, quod in tertio huius operis libro, me ſuo loco dicturum eſſe promiſeram.[a] Nam ſicut apud eundem Varronem legitur in libro De cultu deorum: Terentius quidam, cùm haberet ad Ianiculum fundũ, & bubulcus eius iuxta ſepulchrũ Numæ Pompilij traiiciens aratrũ, eruiſſet ex terra libros eius, vbi ſacrorũ inſtitutorum ſcriptæ erant cauſæ,[b] in vrbem pertulit ad prętorem. At ille cùm inſpexiſſet principia, rem tantã detulit ad ſenatũ. Vbi cum primores quaſdã cauſas legiſſent, cur quidque in ſacris fuerit inſtitutũ, Numæ mortuo, ſenatus aſſenſus eſt, eóſque libros tanquã[c] religioſi patres conſcripti, prætor vt combureret, cenſuerũt. Credat quiſque quod putat, imò verò dicat quod dicendũ ſuggeſſerit veſana contentio, quilibet tantæ impietatis defenſor egregius. Me admonere ſufficiat, ſacrorũ cauſas à rege Põpilio Romanorũ ſacrorum inſtitutore cõſcriptas, nec populo, nec ſenatui, nec ſaltem ipſis ſacerdotibus innoteſcere debuiſſe, ipſúmque Numã Pompiliũ curioſitate illicita, ad ea dæmonum perueniſſe ſecreta, quę ipſe quidem ſcriberet, vt haberet vnde legendo commoneretur. Sed ea tamẽ cũ rex eſſet, qui minimè quenquã metueret, nec docere aliquem, nec delendo, nec quoquo modo conſumẽdo perdere auderet: ita quod ſcire neminem voluit, ne homines nefaria doceret: violare autem timuit, ne dęmones iratos haberet: obruit, vbi tutũ putauit,[d] ſepulchro ſuo propinquare aratrum poſſe non credẽs. Senatus autẽ cùm religiones formidaret dãnare maiorũ, & ideo Numę aſſentire cogeretur, illos tamẽ libros tã pernicioſos eſſe iudicauit; vt nec obrui rurſus

iuberet, ne humana curioſitas multò vehementius rem iam proditã quæreret, ſed flammis aboleri nefanda monimẽta, vt quia iã neceſſe exiſtimabãt ſacra illa facere, tolerabilius erraretur, cauſis eorũ ignoratis quàm cognitis ciuitas turbaretur.

L. VIVES.

a NAm ſicut apud eundem Varronem. } *Hiſtoria eſt apud Liuium, & Valerium, & Plinium, & Lactantium Liuius & hunc, vt aſſolet, ſecutus Valerius, L. Patilium dicunt inueniſſe libros, Plin. Caßij Heminæ autoritate Cn Terentium, & vnam arcam, non duas. Liuius conſules eo anno ſcribit C. Bebium Pampilium, & M. Aemilium Lepidum. Hemina pro hoc P. Cornelium Cethegum habet, & hos anno poſt Numæ regnum 535. De libris opiniones multorum ſcire qui cupit, Plinium adeat lib. 13 cap. 13.*

b In vrbem pertulit ad prætorem. } *Q. Patilium conuenit ſic vocatum, ſed alij petijſſe prætorem legendos aiunt, alij ſcribam ſuapte ſponte tuliſſe. Hiſtoria eſt libr. 40. Liuij, & apud Plinium & Valerium lib. 1. Satis eſt locos indicaſſe. In vrbem pertuliſſe ait, tametſi Numæ ſepulchrum in vrbe erat, nempe regione 14. in Ianiculo: ſed quod ea Tranſtyberina erat, qui ad forum & curiam veniebant in vrbem, rure videbantur venire.*

c Tanquam religioſi patres. } *Quaſi metu aliquo tangerentur religionis, ne illa euulgarentur, quæ ibi erant ſcripta. Quod periculum eſſet religionibus ab illis ſi notiora fierent. Alibi legitur, libros religioſos. q. religionem incutientes animis: id eſt, ſcrupulos in religione, quod vulgo dicimus perturbari conſcientias. Hoc eſt enim Latinè religionem inijcere: niſi quis malit legere irreligioſos.*

d Sepulchro ſuo. } *Sepulchrorum vetuſtißima fuit religio, ne quis violaret, deiiceret, frangeret, quæ lex non modo in xij. fuit, & in Solonianis, ſed etiam in antiquißimis Numæ, ac Latinorum Græcorúmque: quæ non tam ad ius ciuile profanum, quàm ad ſacra, religionéſque pertinere videbatur, quòd ſepulchra velut templa quædam eſſe deorum manium exiſtimarentur. Ideóque inſcribebatur in eis D. M. S. id eſt, dijs manibus ſacrum, & quæ illis celebrarentur ſacra Necya ſunt dicta Cicero 2. De legibus.*

De hydromantia, per quàm Numa, viſis quibuſdam dæmonum imaginibus, ludificabatur. CAP. XXXV.

NAm & ipſe Numa, ad quẽ nullus Dei propheta, nullus ſanctus angelus mittebatur, ᵃhydromantiam facere compulſus eſt: vt in aqua videret imagines deorum, vel potius ludificationes dæmonum, à quibus audiret, quid

quid in sacris constituere atque obseruare deberet. Quod genus diuinationis idem Varrò à Persis dicit allatum, quo & ipsum Numã,[b] & postea Pythagorã philosophum vsum fuisse cõmemorat: vbi adhibito sanguine etiã inferos perhibet sciscitari: & νεκρομαντείαν Grecè dicit vocari, quę siue hydromãtia, siue necromantia dicatur, idipsum est, vbi videntur mortui diuinare. Quibus hæc artibus fiant, ipsi viderint. Nolo enim dicere has artes etiam ante nostri saluatoris aduẽtum in ipsis ciuitatibus gentiũ legibus solere prohiberi, & pœna seuerissima vindicari. Nolo inquam hoc dicere: fortassis enim talia tunc licebant. His tamen artibus didicit sacra illa Pompilius, quorũ sacrorũ facta prodidit, causas obruit: ita timuit, & ipse quod didicit, quarum causarum proditos libros senatus incendit. Quid mihi ergo Varro illorum sacrorum alias nescio quas causas velut physicas interpretatur: quales, si libri illi habuissent, non vtique arsissent: aut & istos[c] Varronis ad Cęsarẽ pontificem scriptos, atque æditos, patres conscripti similiter incendissent? Quod ergo aquam egesserit, id est, exportauerit Numa Pompilius. vnde hydromantiam faceret, ideo[d] nympham Ægeriam coniugem dicitur habuisse, quemadmodum in supradicto libro Varronis exponitur. Ita enim solẽt res gestæ aspersione mendaciorũ in fabulas verti. In illa igitur hydromantia curiosissimus ille rex Ro. & sacra didicit, quę in libris suis pontifices haberent: & eorum causas, quas præter se neminem scire voluit. Itaque eas seorsum scriptas secũ quodammodo mori fecit, quando ita subtrahendas hominum notitiæ, sepeliendáque curauit. Aut ergo dæmonum illic tam sordidæ & noxiæ cupiditates erant conscriptæ, vt ex his tota illa theologia ciuilis etiam apud tales homines execrabilis appareret, qui tam multa in ipsis sacris erubescenda susceperant: aut illi omnes nihil aliud quàm homines mortui prodebantur, quos tã prolixa temporis vetustate ferè omnes populi gentium deos immortales esse crediderant, cùm & talibus sacris iidem illi dæmones oblectarentur, qui se colendos pro ipsis mortuis, quos deos putari fecerãt, quibusdam fallacium miraculorum attestationibus supponebant. Sed occulta Dei veri prouidentia factũ est, vt & Pompilio amico suo illis conciliati artibus, quibus hydromãtia fieri potuit, cuncta illa confiteri permitterentur: & tamen vt moriturus incenderet ea potius quàm obrueret, admonere non permitterentur; qui nę

innotescerent, nec aratro quo sunt eruta obsistere potuerunt, nec stylo Varronis, quo ea quæ de hac re gesta sunt, in nostrã memoriam peruenerunt. Non enim possunt quod non sinuntur efficere. Sinũtur autem alto Dei summi iustóque iudicio pro meritis eorũ, quos ab eis vel affligi tantũ, vel etiã subijci, ac decipi iustum est. Quàm verò perniciosæ vel à cultu veræ diuinitatis alienæ illæ literæ iudicatæ sint, hinc intelligi potest, quòd eas maluit senatus incendere, quas Pompilius occultauit, [c]quàm timere quod timuit, qui hoc timere non potuit. Qui ergo nec fœlicem in futuro vitam, nec modo habere vult piam, talibus sacris mortem quærat æternam. Qui autem cum malignis dæmonibus non vult habere societatem, non superstitionem, qua coluntur noxiam: pertimescat, sed veram religionem, qua produntur & vincuntur, agnoscat.

L. VIVES.

Diuinationum genera.

[a] HYdromantiam facere.} Ὑδρομαντία *ad verbum est aquæ diuinatio. Multis enim modis fiebat olim diuinatio. Nam vel ex terra petebatur & erat geomantia: vel ex igne, & pyromantia, quæ eadem ignispicina: cuius autor, vt inquit Plinius, Amphiaraus. Vel ex fumo, quæ capnomantia: vel ex auibus, quæ auguria: vel ex extis, quæ aruspicina, in qua multum Ethrusci valuerunt, & Ianus apud Heleos Apollinis filius: & post eum Thrasybulus, qui canem inspiciebant sectũ iecur ostendentem. Vel ex cribro, quæ coscinomantia: vel ex securibus, quæ axinomantia: ex herbis, botanomantia sagarum ars: vel ex mortuis, quæ necromantia seu necyomantia: vel ex astris, quæ astronomia, in qua qui peritissimi dicuntur Chaldæi, etiam si in Chaldæa non sint nati. Ex sortibus, cleronomantia: ex manuum lineamentis, chiromantia: ex facie ipsa & filo totius corporis, physiognomia: vel ex piscibus, quæ ichthyomantia, quæ obiecta est Apuleio: vel ex palpitatione oculorum, quæ salisatio, & palmicum augurium. Tum somniorum coniecturæ, & omnia quæ latissimè patebant, ad visa, & audita, in quîs erant fulgura, & fulgetra, monstra, voces sternutamenta. Iam dæmonum euocandorum mille artes, quas satius est ne nominari quidem. Hydromantiam ad vltimum reseruaui, quoniam agimus de ipsa, ea non fit simpliciter nam & in ampulla vitrea imposita aqua, quæ à puero inspicitur, quam gastromantiam dicunt, à tumore & ventricositate ampullæ. Tum & in peluim aqua infusa, quæ lecanomantia. Huius peritissimos tradit Strabo esse in Asia illa, & plurimos. Michael Psellus de dæmonibus idem affirmat, ac quomodo fiat, docet: dæmonibus in fundo repentibus, sonitúmque leuem exilémque emittentibus; ac obscurum, ne plenè possit percipi,*

nec

nec mendacia deprehendi, sed quicquid eueniat, hoc putentur dixisse. Inspectabant & in fontibus plerique, indéque imaginibus oblatis videre sibi futura videbantur. Sic Pausanias apud Aeginenses Achaiæ scribit, templum esse Cereris, ac fontem proximum, in quem agri post peracta sacra despectantes morbi valetudinísque exitum vident. Iamblichus Colophoni subterraneum fuisse locum narrat. in quo fons erat, de qua sacerdos statis noctibus sacris operatus gustabat, reddebatúrque inuisibilis, & consulentibus responsa dabat. Idem scribit in Branchidis fatidicam mulierem solitam in axe sedere, aut manu virgulam tenere ab aliquo deorum datam, aut pedem limbumve in aquam tingere, vel ex aqua haustulum sorbere, hísque modis diuino afflatu impleri. Apuleius in Apologia de magia, Varronem scribit narrare, Trallibus de euentu Mithridatici belli magica percontatione consulentibus, puerum in aqua simulachrum Mercurij contemplantem, quæ futura erant clx. versibus cecinisse. Sed credo quatenus pueri meminit, de gastromantia intelligi. Hoc vltimo diuinandi genere fonte inspecto vsus est Numa. Plutarch. in Cæsare mulieres fuisse tradit in Germania, quæ ex fluminum cursu vorticibus, & strepitu futura conijcerent.

b Et postea Pythagoram.} *Optimè obseruata ratione temporum. Nam multis annis obiit Numa ante Pythagoram natum. Contra quosdam, qui Pythagoram ab illo auditum ferunt: quos secutus est Ouidius. Sed poetæ hoc dicere non erat tam turpe, quàm historico.*

c Varronis ad Cæsarem pontificem.} *C. Cæsar dictator pont. maximus fuit, ad quem Varro De antiquitatibus scripsit.*

d Nympham Ægeriam.} *Hanc sunt qui putent ex Musis vnam fuisse, vnde lucus ille in quo erat dea, Camœnarum dicebatur. Alij nympham fontium fuisse, versámque à Diana in fontem post Numæ mortem, Ouidius 15. Metamorph. ab egerendo esse dictam illud quoque est argumento, quòd ei prægnantes sacrificabant, quòd facilè conceptum aluum egerere existimaretur, vt scribit Festus.*

e Quam timere quod tim.} *Timere quod extimuit Numa, qui ausus non est ea volumina comburere, ne dæmonum iram in se concitaret.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER OCTAVVS.

De quæstione naturalis theologiæ cum philosophis excellentioris scientiæ discutienda.

CAP. I.

NVnc intentiore nobis opus est animo multo, quàm erat in superiorum solutione quæstionum & explicatione librorum. De theologia quippe, quam naturalem vocant, non cum quibuslibet hominibus: non enim fabulosa est, vel ciuilis, hoc est, vel theatrica, vel vrbana, quarum altera iactitat deorum crimina, altera indicat eorum desideria criminosiora, ac per hoc malignorũ potius dæmonum, quàm deorum, sed cum philosophis est habenda collatio:[a] quorum ipsum nomen si Latinè interpretemur, amorem sapiẽtiæ profitetur.[b] Porrò si sapientia Deus est, per quem facta sunt omnia, sicut diuina autoritas veritásq; monstrauit, verus philosophus est amator Dei.[c] Sed quia res ipsa, cuius hoc nomen est, non est in omnibus, qui hoc nomine glo riantur:[d] neq; enim continuò veræ sapientiæ sunt amatores, quicunq; appellantur philosophi, profectò ex omnibus quorum sententias ex literis nosse potuimus, eligendi sunt, cum quibus nõ indignè quęstio ista tractetur. Neq; enim hoc opere omnes omnium philosophorum vanas opiniones refutare suscepi, sed eas tantũ quę ad theologiam pertinent,[e] quo verbo Græco significari intelligimus de diuinitate rationem siue

sermo-

ſermonem: nec eas omnium, ſed eorũ tantũ, qui cùm & eſſe diuinitatem & humana curare conſentiant, nõ tamẽ ſufficere vnius incommutabilis Dei cultũ ad vitam adipiſcendam etiã poſt mortem beatã, ſed ab illo ſanè multos vno conditos atq; inſtitutos, ob eam cauſam colendos putant. Hi etiam iam Varronis opinionem veritatis propinquitate tranſcendunt. Siquidem ille totam theologiam naturalem vſque ad mundũ iſtũ vel eius animam extendere potuit, iſti verò ſuprà omnẽ animæ naturam confitentur Deum, qui non ſolùm mundũ iſtum viſibilem, qui ſæpe cæli & terrę nomine nuncupatur: ſed omnem etiã omnino animam fecerit. Et qui rationalẽ & intellectualem, cuius generis anima humana eſt, participatione ſui luminis incõmutabilis & incorporei beatã facit. Hos philoſophos Platonicos appellatos à Platone doctore vocabulo deriuato, nullus qui hæc vel tenuiter audiuit, ignorat.

L. VIVIS PROOEMIVM IN tres ſequentes libros.

Tribus in ſequentibus libris diſputatur cum viris acutiſſimis ſummáque præditis eloquentia, qui ex Platonis ſchola cæteris bonis artibus inſtructi religione ſola caruerunt, quorum ſententias ac in primis ſectæ principis Platonis fuſius forſan explicuimus, quàm inſtituti noſtri ratio videbatur poſtulare: verùm hoc conſilio, quoniam à noſtris hominibus qui in philoſophorum ſcholis theologoi úmque verſantur prorſus ſunt ignoratæ, cùm ſint tamen cognoſci digniſſimæ, tum propter ſubtilitatem rerum magno ingenio curáque excuſarum, tum vel maximè quòd vicinæ ſunt noſtræ pietati. Et vt ſciretur quale philoſophorum genus Auguſtinus potiſſimum elegerit, cum quo de negotio religionis diſputaret, oſtenderétque bene dicta eorum cum noſtris congruere, maledicta verò à nobis corrigi & emendari. Hæc me paulò longius, quàm oportebat euexerunt, & profectò in dulcedine rerum, de quibus commentabar, difficile fuit propoſitam ſeruare breuitatem: aliàs hoc tẽporis iacturæ lectori reſarciemus: & ſi ſpero ipſum nihil ſenſurum ſe legendis iſtis tam eruditis ſanctiſque feciſſe iacturæ, niſi fortè aut indoctior ſit quàm vt intelligat, aut doctior quàm vt egeat, aut negligentior quàm vt curet, aut moroſior quàm vt perferat, quibus hominum generibus hæc non elaborantur. Neque verò ita vel obliti ſumus breuitatis, vel eam contempſimus, vt quantum potuimus, ſit à nobis de vnaquaque re diſſertum: multa ſunt prætermiſſa, plerunque Platonis contenti dictis, Platonicorum afferre ſententias ſuperſedimus, ne tanta prolixitas vel patientibus ſtomachis faſtidium páreret. Sunt tamen aliqua à nobis in-

terdum repetita, tum vt melius quid sentiret Augustinus, declararetur: tum vt admoneretur lector, ne dicta exciderent, cuius causa fuit Augustinus ipse, qui quo manifestius aduersarios confutaret, eadem dogmata, placitáque illorum subinde retractauit.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN OCTAVVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

Vorum ipsum nomē, si Latinè interpretemur, } *φίλιας σοφίας, amor sapientiæ, & φιλοσοφίας, amicus sapientiæ: cuius contrarium est ἀφιλ@ σοφία, quasi sapientiam qui & rationes auersatur, vt Speusippus ait.*

b Porrò si sapientia Deus est. } *Sapientiæ 7. & Paulus ad Hebr. 1. Dei filium sapientiam patris nominaut, per quam fecit mundum vniuersum.*

c Sed quia res ipsa. } *Lactantius lib. 3. de hoc multis rationibus contra philosophos agit. versus est Pacuuij: non minus lepidus, quàm grauis:*

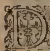
Ego odi homines ignaua opera, & philosopha sententia.

Sed de hoc argumento à varijs sunt multa conscripta.

d Neque enim continuè. } *Legendum continuò. quæ est casualis coniunctio sicut protinus, & statim cum negatione.*

e Quo verbo Græco. } *θεῦ λόγε, de Deo sermo, seu dissertio, siue ratio. Hæc enim omnia est λόγος.*

De duobus philosophorum generibus, id est, Italico, & Ionico, eorúmque autoribus. CAP. II.

E hoc igitur Platone, quæ necessaria præsenti quæstioni existimo, breuiter attingam, prius illos commemorans, qui eum in eodē genere literarum tempore præcesserunt. Quantum enim attinet ad literas Græcas, quæ lingua inter cæteras gentium clarior habetur, [a] duo philosophorum genera traduntur: vnum Italicum, [b] ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata est; [c] alterum Ionicum, in eis terris, vbi & nunc Græcia nuncupa-

nuncupatur. Italicum genus autorem habuit [d] [e] Pythagoram Samium, [e] à quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum. Nam cùm antea sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ aliis præstare videbãtur, iste interrogatus, quid profiteretur, philosophum se esse respõdit, id est, studiosum, vel amatorem sapientiæ, quoniam sapientem profiteri, arrogantissimum videbatur. Ionici verò generis princeps fuit [f] Thales Milesius, [g] vnus illorũ septem, qui appellati sunt sapientes [h] Sed illi sex vitæ genere distinguebantur, &. quibusdam præceptis, ad bene viuendum accommodatis. Iste autem Thales, vt successores etiam propagaret, rerum naturam scrutatus, [i] suásque disputationes literis mandãs, eminuit; maximéque admirabilis extitit, quod [k] astrologiæ numeris comprehensis, defectus solis & lunæ etiam prædicere potuit. [l] Aquam tamẽ putauit rerum esse principium: & hinc omnia elementa mundi, ipsúmque mundum, & quę in eo gignuntur, existere. [m] Nihil autem huic operi, quod mundo considerato, tam admirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit. Huic successit [n] Anaximander, eius auditor: mutauítque de rerum natura opinionem. Non enim ex vna re, sicut Thales ex humore, sed ex suis propriis principiis, quasque res nasci putauit. Quæ rerum principia singularum esse credidit infinita: & innumerabiles mũdos gignere, & quæcunque in eis oriũtur, eósque mũdos, modò dissolui, modò iterum gigni, existimauit: quanta quisque ætate sua manere potuerit: [o] nec ipse aliquid diuinæ menti, in his rerũ operibus tribuens. [p] Iste Anaximenem discipulum, & successorem reliquit: qui omnes rerum causas [q] infinito aëri dedit: nec deos negauit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit. [r] Anaxagoras verò eius auditor, harum rerum omnium quas videmus effectorem, diuinum animum sensit: & dixit, ex infinita materia, [s] quæ cõnstaret, dissimilibus inter se particulis, rerum omnium genera pro modulis & speciebus propriis singula fieri, sed animo faciente diuino. [t] Diogenes quoque Anaximenis alter auditor, [u] aërem quidem dixit, rerum esse materiam, de qua omnia fierent: sed eum esse compotem diuinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit [x] auditor eius Archelaus: [y] etiam ipse de particulis inter se dissimilibus, quibus singula quæque fierẽt: ita omnia constare putauit, vt inesse etiam mentem diceret, [z] quæ cor-

pora dissimilia, id est, illas particulas coniungendo & dissipando ageret omnia. [a] Socrates huius discipulus fuisse perhibetur, magister Platonis, propter quem breuiter cuncta ista recolui.

L. VIVES.

a Duo philosophorum genera traduntur. } *Sic olim primæ philosophantium in Græcia hæreses sunt separatæ, ut de terris principum nomen acciperent: alteri ab ea regione in qua philosophatus est magister Pythagoras Italia: alteri à patria Thaletis Ionia. in qua est Miletos, quæ etiam urbs Ionia est dicta, ut tradit Mela. quòd præcipua esset in ea regione. Sic Plato, sic Aristoteles etiam his vetustiores distinxerunt.*

Magna Græcia b Ex ea parte Italiæ. } *A Locris, inquit Plinius, incipit Italiæ frons, quam magnam Græciam dicunt, in tres sinus diuisa, qua Græciam spectat ad mare superum: in quam regionem frequentes traiecere Græci. Miror esse qui putent totam Italiam magnam Græciam olim nominatam, & quidem permoti dicto Plinij lib. 3. sic scribentis: Quid ipsi de ea indicauêre Græci, genus in gloriam suam effusissimum, quotam partem ex ea appellando Græciam magnam? Quibus verbis apertè ostendit, non magnam Italiæ portionem vocatam olim magnam Græciam. In primo ex illis finibus, quos dixi, sunt Tarentus, Metapontus, Heraclea, Croto, Turij. Patet inter promontoria Salem & Lacinium, vt scribit Mela, Tarentinus vocatur. Hic docuisse Pythagoras fertur.*

Ionia c Alterum Ionicum. } *Ionia est regio in minore Asia inter Lycaones Lydósque & mare nostrum lateribus cincta Aeolibus & Caribus: his à Meridie, illis à Septentrione. In ea est Miletos vrbs, sicut Mela narrat, Ioniæ totius belli pacísque artibus princeps, patria Thaletis astrologi, & Timothei musici, & Anaximandri physici, aliorúmque ciuium inclytis ingenijs merito inclyta. Thales Anaximandrum ciuem suum docuit: hic Anaximenem itidem ciuem Milesium. Ab hoc edoctus Anaxagoras Clazomenius, Periclem, Archelaum, Socratémque Athenienses instituit: à Socrate philosophia ferè tota Athenis.*

Pythagoras d Pythagoram Samium. } *Aristoxenus Tyrrhenum prodidit, quæ est vna ex illis insulis quas Athenienses expulsis Tyrrhenis occuparunt. Cùm ex Aegypto redijsset, quo profectus est Amaside rege, offensus tyrannide Polycratis Samij in Italiam transmisit.*

e A quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum. } *Cicero 5. Tusc. quæst. ex Heraclide Pontico Platonis auditore narrat,*

Pytha-

Pythagoram à Leonte Phliasiorum tyranno rogatum, quid artis profiteretur: cúmque superiores qui eidem studio essent dediti, sapientes se cognominassent, ipsum se philosophum, id est, sapientiæ studiosum modestiore nomine appellasse. Hinc sophi nomen tanquam superbum nimis & inuidiosum reiectum, caterósq; philosophos esse nuncupatos. Neque enim sapiens est mortalium quisquam, soli Deo id nominis congruit.

f Thales Milesius.} *Hic fuit primus qui in Græcia de rebus naturalibus cœpit philosophari, natus Olympiadis xxxv. anno primo, vt Apollodorus numerat apud Laertium.* *Thales Milesius*

g. Vnus illorum septem.} *Cùm à piscatoribus Milesiis iuuenes quidam iactum essent mercati, hique mensam auream traxissent, contendentibus vtrisque de mensa ac sibi vendicantibus, Apollo cõsultus iussit sapienti dari. Data est ergo primum Thaleti, qui à multitudine Ionia sapiens existimabatur. Hic eam misit alij ex illis septem, qui alij remisit, quoad ventum est ad Solonem, qui mensam iussit Apollini, nempe verè sapienti dari. Atque hi septem magna fama fuerunt ad posteros sapientiæ nomine, septémque Græciæ sapientes celebrantur.*

h. Sed illi sex vitæ genere distinguebantur.} *Chilo Lacedæmonius, Pittacus Mitilenæus, Bias Prienæus, Cleobulus Lindius, Periander Corinthius, & Solon Athenienfis, de quibus lib. 18 fusè differam.*

i Suásque disputationes literis mandans. } *Nauticam astrologiam opus esse illius ferunt, alij ad Phocum Samium referunt. Lobon verò Argiuus ad ducentos versus ipsum de astrologia scripsisse est autor.*

k Astrologiæ numeris comprehensis.} *Eudemus in historia astrologica solis defectus conuersionésque prædixisse illam tradit. Plin. lib. 2. de obseruatione cælesti loquens: Apud Græcos, inquit, inuestigauit primus omnium Thales Milesius, Olympiadis xlviij. anno iiij. prædicto solis defectu, qui sub Halyatte rege factus est, Vrbis conditæ anno clxx. Idem Eusebius, & Cicero libro 1. De diuinat. vbi non sub Halyatte legitur, sed sub Astiage. Sed ambo eodem fuere tempore, & gesserunt bellum inter se.*

l Aquam tamen putauit.} *Secutus Homeri opinionem, qui Oceanum omnium patrem vocat. Plutarch. in Placitis, & alij complures coniecturam Thaletis adducunt; quòd semen animantium omnium humidum sit, nec alimentum sine humido constet: quin & astra ipsa putant Oceani humoribus vegetari & ali.*

m Nihil autem huic operi.} *Tametsi Valerius apud Ciceronem Thaletem refert omnia putasse ex aqua fieri, mentémque quæ cuncta sit ex humore fabricata, deum esse: & Laertius illum ait, plena omnia*

putaſſe dæmonibus: rogatúmque, lateret ne deos homo malè faciens: ne cogitans quidem reſpondiſſe. Hæc tamen ſcientiam Dei arguunt, non adminiſtrationem rerum.

Anaximander n Anaximander.} Et hic Mileſius, ſed alius ab illo Anaximandro ciue ſuo, qui hiſtorias ſcripſit. Hic elementum infinitum poſuit pro rerum principio, ſed non definiens, cuius eſſet naturæ, an aereæ, an aqueæ, an igneæ: partes verò illius infiniti mutari ſubinde, ipſum verò totum immutabile eſſe. Ariſtot. Plutarch. Laert. Euſebius.

o Nec ipſe aliquid diuinæ menti.} In hoc reprehenditur à Plutarcho, quòd cùm materiam ſubſtituat, efficientem cauſam tollat. Infinitas enim illa materia eſt, quæ ex ſe gignere nihil valet ſine efficiente aliquo. Cic. tamen 1. De nat. deorum: Anaximandri, inquit, opinio eſt, natiuos eſſe deos longis interuallis Orientes, Occidentéſque, eóſque innumerabiles eſſe mundos: ita eundem eſſe qui faceret, & ex quo faceret, & quæ fieret contrarietates quæ in ipſo ſunt, hoc eſt per calidum & frigidum ſempiternum, vt inquit in Præpar. Euang. Euſeb. quod & Ariſtoteles ſubindicat 1. lib. De phyſica auſcultatione.

Anaximenes p Iſte Anaximenem.} Euryſtrati filium itidem Mileſium, qui natus Olymp. lxiij. mortuus eſt eo anno, quo Crœſi opes ſunt euerſæ: vt Apollodorus computat.

q Infinito aëri.} Genere, inquit Euſeb. infinito, qualitatibus finito: cuius condenſatione & rarefactione omnia gignantur. Cicero: Anaximenes aera deum ſtatuit, eúmque gigni, eſſe immenſum, & infinitum, & ſemper in motu. Sydera autem, ſolémque, & lunam de terra natam eſſe opinatur.

Anaxagoras r Anaxagoras.} Clazomenis genitus, quæ ſunt etiam in Ionia. Obiit lxxviij Olymp. lxij. ætatis anno: opus ſuum ſic tradunt Plutarchus, & Laertius Diogenes incœpiſſe: Vna res erat vniuerſa: deinde acceſſit mens, eáque diſiunxit atque compoſuit: materiam enim finxit, in qua infinitæ ineſſent, tum earundem rerum, tum diuerſarum particulæ commiſtæ, quæ ſeparantur mente diuina fiúntque res ſingulæ, velut caro, ſi plures ſunt carnis particulæ: os, ſi oſſis, neruus, ſi nerui, pluréſque cuiuſquam alterius rei: non quin inſint in oſſe, & carnis, & nerui, & ignis, & chartæ, & ligni particulæ: qui enim fieri poſſet, vt ex pane fieret vel os, vel ſanguis, vel ſemina, & minutula oſſis, ſanguiniſue portiunculæ in pane ineſſent, propter exiguitatem tamen ſui, nobis imperceptæ. Ariſtot. Plutarch. Laertius.

s Quæ conſtaret diſſimilibus inter ſe.} In veteribus libris, ſimilibus inter ſe legitur, vtrunque rectè: nam vt Ariſtot. inquit, Anaxagoras infinitas partes in vnoquoque ponebat corpore, & ſimilia, & contra-

contraria, & similium partium, quæ vocabat ὁμογενῆ, id est, cognatas: & ὁμοιομερῆ: quod verbum similitudines vertit Gaza. Sunt enim ex corporibus alia similium partium, quæ inter se, non nomine, sed numero distant, velut aqua, ignis, caro, os, medulla, sanguis. Vnaquæque enim pars istorum, quæ modo materiam in se & formam capiat, cognominis est toti: & ipsæ inter se partes aquæ, sunt aqua: & sanguinis guttæ, sanguis. Sunt alia corpora, quæ partes diuersarum rationum & nominum capiunt: vt homo, equus, stirps, & omnia quæ viuunt: in quibus alia sunt ossa, alia medullæ, alia sanguis, alia radix, alia caulis: tum & in artificialibus, vt in statua, & mensa, & scamno, & libro: neque enim vnaquæuis charta est liber: nec quælibet mensæ pars est mensa. Hæ partes ἑτερογενεῖς, id est, variorum generum, seu, vt vertit Rodolphus Agricola, multigenæ nominantur. Anaxagoras illorum corporum similarium in vnoquoque infinitas particulas esse aiebat: alias dissimiles, & diuersas, vt ligni, sanguinis, aeri, terræ, ossis: alias inter se similes, vt infinitas ignis, quæ sunt inter se cognatæ: & infinitas aquæ, &c. nam etsi segregatione generentur corpora, partes tamen diuersæ non ita possunt à se mutuo separari, quin infinitæ etiamnum relinquantur: vt sit vnde aliud ex alio gigni queat, & nutriri animantes, stirpésque, & inter se commutari, aliæque in aliarum locum & vicem succedere: corporum verò dissimilarium partium non ponebat infinitam multitudinem in vnaquaque re: neque enim infinitas domos, aut innumeros homines in ligno, vel igne esse existimabat.

t Diogenes quoque Anaximenis. } *Diogenes multi fuerunt: Sinopæus, qui Cynicus est dictus: & Sicyonius historicus, & Stoicus, qui legatus iuit Romam cum Carneade, & Critolao, Seleuciæ natus, sed Babylonius dictus, & Tarsensis. Diogenes qui de quæstionibus poeticis scripsit: & is ipse Diogenes Laertius, ex quo hæc desumimus, & qui ætate hos omnes antecessit, Diogenes Apolloniata, cuius meminit hic August. commentator noster optimus plastes, ex duobus Diogenibus, Apolloniata, & Cynico formula nominis eadem comprehensis vnum effinxit, non minore arte quàm qui ex ipso eodem Thoma Valois, & Thoma Aquinate vnum confecit Thomam in commentariis ad Boetium.* Diogenes

v Aërem quidem dixit. } *Cic. 1. De nat. deorũ: Quid aer? quo Diogenes Apolloniata vtitur deo: mundos & hic asseruit innumeros in spatio infinito, ibique creatum mundum, vbi sese densior aer in globi formam compresserit, ac constiparit.*

x Auditor eius Archelaus. } *Hic, vt alij putant, Milesius: vt alij, Athenien. primus ex Ionia naturalem philosophiam Athenas in-* Archelaus

nexit: idcirco & Phyſicus eſt cognominatus: tum etiam quòd moralem diſcipulus eius Socrates induxit.

y Etiam ipſe de particulis.} *Plutarchus aerem immenſum ait eum pro principio poſuiſſe, & quæ circa eum eſſent rarum ac denſum, hanc aquam, illum ignem eſſe.*

z Quæ cor. d.} *In veteribus libris eſt, non diſsimilia, ſed æterna.*

Socrates a Socrates huius diſcipulus. } *Hic eſt Socrates ille, de quo nihil ſatis poſſet pro dignitate dici, quem fuiſſe gentilium omnium ſapientiſsimum conſtat, proximéque ad Chriſtianam ſapientiam ex illis omnibus acceſsiſſe. Natus eſt Athenis Sophroniſco marmorario patre, & Phanareta obſtetrice matre: vir temperans, caſtus, iuſtus, modeſtus, iniuriarum patiens: neque opum, neque voluptatis, ac ne gloriæ quidem appetens: nihil enim eum ſcripſiſſe certum eſt. Hic primus, cùm cæteri nihil ſe neſcire profiterentur, nihil ſe ſcire profeſſus eſt.*

De Socratica diſciplina. CAP. III.

Socrates[a] ergo primus vniuerſam philoſophiam ad corrigendos, componendóſque mores flexiſſe memoratur: cùm antè illũ omnes magis phyſicis, id eſt, naturalibus rebus perſcrutandis operam maximam impenderint. Non mihi autem videtur poſſe ad liquidum colligi, vtrum Socrates, vt hoc faceret,[b] tædio rerum obſcurarum, & incertarum ad aliquid apertum & certum reperiendum animum intenderit: quod eſſet beatæ vitæ neceſſarium: propter quam vnam omniũ philoſophorũ inuigilaſſe ac laboraſſe videtur induſtria. An verò, ſicut de illo quidam beneuolentius ſuſpicantur,[c] nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos ſe extendere in diuina conari: quãdoquidem ab eis cauſas rerũ videbat inquiri, quas primas atque ſummas, non niſi in vnius veri ac ſummi Dei voluntate eſſe credebat.[d] Vnde non eas putabat niſi mundata mente poſſe comprehendi: & ideo purgandæ bonis moribus vitæ cenſebat inſtandum, vt deprimẽtibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna ſe attolleret: naturámque incorporei & incommutabilis luminis,[e] vbi cauſæ omnium factarum naturarum ſtabiliter viuunt, intelligentiæ puritate conſpiceret.[f] Conſtat eum tamen imperitorum ſtultitiam ſcire ſe aliquid opinantium, etiam in ipſis moralibus quæſtionibus, quò totum animum intendiſſe videbatur, vel confeſſa ignorantia ſua vel diſſimulata ſcientia, lepôre mirabili diſſerendi & acutiſſima vrbanitate agitaſſe, atque verſaſſe.[g] Vnde & concitatis inimicitiis

citiis[h] calumniosa criminatione damnatus, morte multatus est.[i] Sed cum postea illa ipsa, quæ publicè damnauerat Athenien. ciuitas, publicè luxit, in duos accusatores eius vsque adeò populi indignatione conuersa, vt vnus eorum oppressus vi multitudinis interiret, exilio autem voluntario atque perpetuo pœnam similem alter euaderet. Tam preclara igitur vitę mortisq; fama Socrates [k] reliquit plurimos suæ philosophiæ sectatores, [l] quorum certatim studiũ fuit in quæstionum moralium disceptatione versari, vbi agitur de summo bono, sine quo fieri homo beatus non potest. [m] Quod in Socratis disputationibus dum omnia mouet, asserit, destruit, quoniam non euidenter apparuit, quod cuique placuit, inde sumpserunt, & vbi cuique visum est, constituerunt finem boni.[n] Finis autem boni appellatur quò quisque cùm peruenerit beatus est. Sic autem diuersas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, vt (quod vix credibile est vnius magistri potuisse facere sectatores) quidam summum bonum esse dicerent voluptatem, [o] sicut Aristippus: quidam virtutem, [p] sicut Antisthenes. [q] Sic alij atque alij aliud atque aliud opinati sunt: quos commemorare longum est.

L. VIVES.

a Socrates ergo pri.} *Cic.1. Acad quæst. Socrates mihi videtur, id quod constat inter omnes, primus à rebus occultis & ab ipsa natura inuolutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerant, auocauisse philosophiam, & ad vitam communem adduxisse, vt de virtutibus & vitiis, omninóque de bonis rebus & malis quæreretur: cælestia autem vel procul esse à naturæ cognitione censeret, vel si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene viuendum conferre.* Socrates

b Tædio rerũ obscu. & in. ad aliquid ap.} *Melius legitur in antiquis lib. apertum. Xenoph. in Comment. 1. Rerum Socraticarũ, Socratem scribit mirari solitum non deprehendisse istos, qui res naturales noctes & dies inquirunt, & tractant, nihil posse in eis inueniri certi atque perspecti: quam sententiam fuse multis exemplis prosequitur.*

c Nolebat immund. ter.} *Lact. lib 3. Non inficior Socratem fuisse paulò cordatiorem, quàm cæteros, qui naturam rerũ putauerunt ingenio posse comprehendi, in quo illos non tantum excordes fuisse arbitror, sed etiam impios, quòd in secreta illius cælestis prouidentiæ curiosos oculos voluerunt immittere. & pòst: Nimirum multò sceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cæleste templum prophanari impiis disputationibus quærunt, quàm qui ædem Vestæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrarit.*

d Vnde non eas putabat nisi mund.m.} *Socrates de hoc copiosè disputat moriturus apud Plat. in Phædone, vbi ostendit philosophari neminem rectè posse, nisi se quàm maximè fieri possit à consortio corporis, id est, ab omnibus affectibus seiungat: quod tum optimè fiet, cùm animus liber erit, corporisq; carcere solutus: & in hac vita vt quisque se maximè perturbationibus exoluit, ita liberrimè verissimeq; id quod est, verumque ipsum, hoc est, Deum & diuina contemplatur: idcirco philosophia definitur mortis meditatio, id est corporis animæq; separatio, & ceu diuortium quoddam, vt animus purus sit, corporis fece non contaminatus: nam purissimum illud diuinum verum ab impuro animo contingi nefas: ideo amicis deorum plura esse cognita existimabat, quàm impuris hominibus. & qui Deũ non sequũtur. In Cratylo solos bonos viros sapientes esse dicit: & in Epimenide peritiam rerum cælestium docturũ aliquẽ, nisi opem Deus tulerit, negat. Apul. ex Plat. & alia initia rerum inueniri forsitan posse, aut quæ Deo nota sint, vel ei qui sit diis amicus.*

e Vbi causæ.om.fa.pa.} *Hæc sunt ex doctrina Plat. & August. non quid ipse, sed quid Socrat. sentiat refert. Istud adieci, quoniã Philalethes noster sententiam putat esse Aug. cui statim veritatẽ suam addit cum realitatibus & formalitatibus, quales nunquam ne per somnium quidem August. cogitauit. Plato enim in 6. De rep. deum ait lumen esse mentis, nõ secus quam sit sol hic, quẽ videmus, lumen oculorũ corporis, & vt beneficio huius habemus, quod cernimus: ita beneficio Dei, quod intelligimus, lumenq; illud sacrũ & diuinũ rebus ipsis veritatẽ: nobis verò vim eius percipiendæ tenendæq; largiri, ac esse vt ex Plat. inquit Greg. Naz. solem hunc mundi visibilis lumen, Deum verò mundi inuisibilis.*

f Cõstat eũ tamen.} *Eius sermones retulerunt in Dialog. Socratici Plat. Xenoph. Aeschin. Xenocrat. & alij, quib. ipse mira dexteritate inscitiam eorum, qui nihil ignorare sibi ac multitudini persuaserant, detegit: velut Protagoræ, Gorgiæ, Eutydemi, Dionysodori, & aliorum.*

g Vnde & concitatis inimicitiis.} *Plat. in Apol. ex disp. Socrat. natas esse illi inimicitias narrat. idem Laert. tres Socratem accusarunt, Anytus, Melitus, & Lycon orator, qui fuit actor, cùm Anytus opificum turbam tueretur, & reliquorum vrbanorum, quos sæpe Socr. derisisset. Melit. verò poetarum, quos Socr. dãnasset. & expellẽdos è ciuitate cẽseret: de his reb. Plato, & Xenoph. in Socr. Apologiis. Sed explicatius rem omnem persecutus est Laer. in Socrat. damnatus est 281. sententiis.*

h Calumniosa crim.} *Non me, inquit Socrates, vel accusatores periment, vel crimina, sed inuidia sola, qua vna præclari viri quàm plurimi interierunt & interibunt.*

i Sed eum postea.} *Tanta cepit Athenienses omnes ob damnatum*

Socr.

Socr. pœnitentia, ut paulò pòst gymnasia omnia clauderent, faciésque iustitij esset in ciuitate: Melitum morte mulctarint, Anytum exilio, Socrati statua ahenea erecta sit, Lysippi opus.

k Reliquit plurimos. } *Omnes ferè philosophantium sectæ in Socratem initium suæ disciplinæ referebant. Platonici, Academici, Cyrenaici, Cynici, Peripatetici, Megarenses, Stoici.*

l Quorum cer. stu. fuit. } *Hac vna quasi de summo bono summóque malo distinguebantur sectæ.*

m Quod in Soc. disp. } *Ita enim disputabat ille, ut magis eliceret refutarétque sententiam eius, qui cum disputabat, quàm suam ipse proderet aut affirmaret. Neque enim putabat esse eius, qui nihil se scire diceret, aliquid asserere, ut ipse dicit in Theæteto Plat.*

n Finis aūt boni. } *Is est, in quē ut Cic. 1. De fin. inquit, omnia bene viuendi, rectéque faciendi consilia sunt referenda, & in 3. Cùm enim hoc sit extremū, sentis enim credo me iā diu, quod Græcus τέλος dicat, id dicere tum extremum, tum vltimum, tum summum, licebit etiam finem pro extremo, aut vltimo dicere, hic propter seipsum quæritur, & alia omnia propter hunc. Sicut Plato, Arist. & reliqui philosophi dixerunt.*

o Sicut Aristippus. } *Hic Cyrenus natus est, primúsque ex Socraticis mercede docuit, ut etiam doceri voluit. Tametsi pretium Socr. nunquam accepit, dicēs prohiberi se à dæmone, tum etiam inferiori Dionys. Syracusano assentari & perferre ab eo contumelias sustinuit quæstus gratia. Corporis voluptatem summum bonum posuit Diogenes Laert. ab hoc philosopho Cyrenaici sunt constituti. Obiter dictum Hier. annotabo, qui in comment. in Ecclesiasten. cùm de voluptate loquitur. Et hæc inquit, aliquis loquatur Epicur. & Aristippus, & Cynici, & cæteri pecudes philosophorum. legendum & Cyrenaici. Quid enim voluptati cum institutis Cynicorum?*

p Sicut Antisthenes. } *Hic est autor Cynicæ sectæ, id est, canina. Diogenem Sinopensem Cynicum docuit, virtutem voluit summum esse bonum.*

q Sicque alij atque alij. } *Cicero opiniones multorum recenset De finibus bonorum in 2. lib. eius argumenti. Illinc petat, qui desiderat, & nos obiter attigimus in præfatione legum Cic.*

De præcipuo inter discipulos Socratis Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit. CAP. IIII.

Sed inter discipulos Socratis non quidem immerito excellentissima gloria claruit, qui omnino cæteros obscuraret, Plato. [a]Qui cùm esset Atheniensis, honesto apud suos loco natus: & ingenio mirabili, lóge suos cō-

discipulos anteiret, parum tamen putans perficiendæ philosophiæ sufficere seipsum,[b] ac Socraticam disciplinam, quam longè latéque potuit peregrinatus est, quaquauersum eum alicuius nobilitatæ scientiæ percipiendæ fama rapiebat.[c] Itaque & in Ægypto didicit, quæcunque illic magna habebantur, atque docebâtur, & inde[d] in eas Italiæ partes veniens, vbi Pythagoreorum fama celebrabatur, quicquid Italicæ philosophiæ tunc florebat: auditis èminentioribus in ea doctoribus, facillimè cōprehendit. Et quia magistrum Socratem singulariter diligebat, eum loquentem ferè in omnibus sermonibus suis faciens,[e] etiā illa, quę vel ab aliis didicerat, vel ipse quanta potuerat intelligentia viderat, cum illius lepôre & moralibus disputationibus temperauit.[f] Itaque cùm studium sapientiæ in actione & contemplatione versetur, vnde vna pars eius actiua, altera cōtemplatiua dici potest. Quarū actiua ad agendam vitam, id est, ad mores instituendos pertinet, contemplatiua autem ad conspiciēdas naturæ causas, & syncerissimam veritatem.[g] Socrates in actiua excelluisse memoratur: Pythagoras verò magis contemplatiuæ quibus potuit intelligentiæ viribus institisse. Proinde Plato vtrunque iungendo philosophiam perfecisse laudatur, quàm in tres partes distribuit. Vnam moralem, quæ maximè in actione versatur. Alteram naturalem, quæ contemplationi deputata. Tertiam rationalem,[i] qua verum disterminatur à falso.[k] Quæ licet vtrique, id est, actioni & contemplationi sit necessaria, maximè tamen contemplatio perspectionem sibi vendicat veritatis. Ideo hæc tripertitio non est contraria illi distinctioni, qua intelligitur omne studium sapientiæ in actione & contemplatione consistere. Quid autem in his vel de his singulis partibus Plato senserit, id est, vbi finem omnium actionum, vbi causam omnium naturarum, vbi lumen omnium rationum esse cognouerit vel crediderit, differendo explicare & longū esse arbitror, & temere esse affirmandum non arbitror.[l] Cùm enim magistri sui Socratis, quem facit in suis voluminibus disputantem, notissimum morem dissimulandæ scientiæ vel opinionis suæ seruare affectat, quia & illi ipse mos placuit, factum est vt etiam ipsius Platonis de rebus magnis sententię non facilè perspici possint. Et his tamen quæ apud eū leguntur,[m] siue quæ dixit, siue quæ ab aliis dicta esse narrauit, atque conscripsit, quæ sibi placita viderentur, quædam commemorari,

rari,& huic operi inferi oportet à nobis: vel vbi suffragatur religioni veræ,quàm fides nostra suscipit,ac defendit,vel vbi ei videtur esse contrarius:quantū ad istam de vno Deo & pluribus pertinet,quæstionem, quem propter vitam, quæ post mortem futura est veraciter beatam,colēdum esse catholicæ religionis asserit disciplina. Fortassis enim qui Platonem cæteris philosophis gentium longè latéque prælatum acutius atque veracius intellexisse,atque secuti esse fama celebriore laudantur:aliquid tale de Deo sentiunt, vt in illo inueniatur, & causa subsistēdi,& ratio intelligendi,& ordo viuēdi. Quorum trium,vnum ad naturalem,alterum ad rationalem, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere.[n]Si enim homo ita creatus est,vt per id quod in eo præcellit, attingat illud quod cūcta præcellit,id est,vnum verum optimū Deum, sine quo nulla natura subsistit,nulla doctrina instruit, nullus vsus expedit:[o]ipse quæratur,vbi nobis omnia sunt secura:ipse cernatur,vbi nobis certa sunt omnia:ipse diligatur, vbi nobis recta sunt omnia.

L. VIVES.

a QVi cùm esset Atheniensis.} *Platonis parentes fuere Aristo. & Perictione. paternum genus in Codrum referebatur, qui vltimus regnum Athenis tenuit: maternum in Solonem, vnum ex septem sapientibus, inclytum legibus Athenien. latis, vtráque gens pro autorem suæ nobilitatis Neptunum nominat. Natus est Plato Athenis Olympiade lxxxviij. Huius viri vitam, actúsque præclaros multi literis mandarunt. multi illum supra humanum omne fastigium de moribus & sapientia collocant. sed reuera tantum abest, vt amore longius iusto euectos credam, vt nisi scirem addictissimos illi esse, qui hæc faciunt, subinuidisse laudibus illius suspicarer. Fallitur mea sententia, quisquis Platonem non aliquantò plus quàm hominem, aut certè non ex optima illa & rarissima hominum nota fuisse putat.*

b Ac Socraticam disciplinam.} *Alibi, à Socratica disciplina. q. post perceptam à Socrate disciplinam Athenis.*

c Itaque & in Ægypto.} *Laertius postquam ex Italia rediit, ad Aegyptum eum profectum scribit cum Euripide.*

d In eas Italiæ p v.} *In magnam Græciam, vbi Pythagoras philosophatus, multos disciplinæ suæ admiratores, ac sectatores reliquerat. Ex eis Plato Tarenti audiuit Archytam seniorem, & Euritum, Locris Timaeum, Crotoni Philolaum. Cicero in Catone, Platonem scribit*

Tarentum venisse L. Aemilio, Ap. Claudio Coss. tametsi Liuius eo tempore, id est, ante Caudinam subiugationem annis 4. & 20. non ponit Appium cum Aemilio consulem, sed L. Furium Camillum. Profectus est etiam Plato Megaram ad Euclidem mathematicum, & Cyrenas ad Theodorum itidem mathematicum, profecturus à Persarum magos, nisi bella obstitissent.

e Etiam illa quæ vel.} *Plato quæcunque scripserat, Socratis dicebat esse, vt in Epistolis ait ad Dionysium, & non solùm moralia, quibus Socrates plurimum valebat, sed naturalia quædam in Dialogis ei attribuit.*

f Itaque cum.} *Plato & Aristot disciplinas quasdam ponunt. quas neque actiuas dicant, nec contemplatiuas, sed effectrices, velut architecturam, & totam artem fabrilem. Itaque alias artes ad speculationem pertinere aiunt, vt theologiam: alias ad agendum, in quibus post actum, opus nullum restat, vt rhetoricen, & musicen: alias ad fabrefaciendum, vnde sunt tam multa opera vitæ vtilia, ædes, naues, vrbes, mensæ, vestes. Sed hæc diuisio artium non spectat ad studium sapientiæ, de quo hîc loquimur.*

g Socrates in actiua.} *Actiuam dicit quæ ad virtutem, mores, vitámque agendam spectat, in qua totus fuit Socrates, cum alioqui multũ in ea contemplaretur. Adimantus enim sic Socrati loquitur in 1. lib. De rep. Platonis: Omnem vitam nulla in re alia, quàm speculatione consumpsisti. Idem Socrates quantum inquirendis perspiciendisq. rebus ad vitam pertinentibus posuerit operæ, declarat apud Platonem in Apologia: sed eæ res ad agendum dirigebantur: quas verò Pythagoras scrutabatur, cùm apertæ erant, & ad cognitionem peruenerant suis vlterius non progrediebantur.*

h Quam in t p.d.} *Euseb. lib. Præpar. Euang. hanc Platonis philosophiæ sectionem ab Hebræis deriuatam esse dicit, affértque sententiam Attici philosophi, qua diuisio illa declaratur apertius, docétq. Platonem coniunxisse partes omnes philosophiæ in vnum velut corpus, dispersas prius ceu membra Penthei: nam Thales eiúsque discipuli physicæ totos se tradiderant: sex alij sapientes, Ethicæ: Zeno & omnes Eleatici, dialecticæ. Plato hæc omnia coagmentauit. & ostendit hominibus, non laceram philosophiam, sed integram atque absolutam: cui suffragatur Arist. ipse lib. 7. Philos. Laertius in Plat. Philosophiæ ratio olim circa vnam tantùm physicæ speciem versabatur: accessit Socrates, & addidit ethicen tertiam Plato philosophiæ dialecticen adiecit, & consummato philosophiæ operi extremam manum imposuit. Apuleius in Dogmate Platonis, de ipso loquens. Quapropter inuenta Parmenidis, ac*

Zenonis

Zenonis studiosius executus, ita omnibus quæ admirationi sunt singula, suos libros expleuit, vt primus tripartitam philosophiam copularet, sibique inuicem necessarias partes, neque pugnare inter se tantummodo, sed etiam mutuis adiuuari auxiliis ostenderit. Hæc ille. Ex Dialogis Platonis, alij ad rationem differendi pertinent, vt Gorgias, & Eutydemus: alij ad mores priuatos, vt Memnon, Eutyphro, Philebus, Crito: alij ad mores publicos, vt leges, & respublica, alij ad res naturæ, vt Timæus: alij ad τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ, vt Parmenides, & Sophista. tametsi cum ratione dialectica sunt hi dialogi coniuncti.

i Qua verum determinat à falso. } *Antiqui codices. Quæ verum disterminat à falso, hoc est, separat, vt Lucanus: Qui Gallica certus Limes ab Ausoniis disterminat arua colonis. Et Mela: Europam ab Asia stadiis v. disterminat Thracius, vt dictum est, Bosphorus.*

k Quę licet vtrique, id est, actioni, & contẽplationi. } *Magnis & odiosis contentionib. nostri philosophi querũt, sit ne dialectica sciẽtia practica an speculatiua: quæ disputatio inutilis mea sententia, quales sunt penè omnes quæ hac tempestate in philosophia docentur, discunturq́; distinet studia iuuenum, confictis variis somniis de speculatione & praxi. Tandẽ sentẽtia litis vulgo nũc pro praxi datur, quòd dialectica doceat argumẽtari: quasi verò non magis in inspectione naturæ argumentemur, quam in actione vitæ. Sed isti nec quid sit inspicere res naturæ sciũt, nec quid agere vitã, aut quo modo sit agenda: Nõ quòd putẽ eã in sola speculatione sitam esse, sed optimè hic Augu. definisse vtrique philosophiæ esse illam necessariam, magis tamen ad inuestigandum quid vbique verum, quid falsum, quid probabile, quid secus sit, accommodari.*

l Cùm enim magistri sui Soc. } *Ipse Plato, vt dixi, libros ferè suos Socratis esse fatebatur & in omnibus dialogis eius quæ Socrati dantur, ea sunt ex sententia Plat. credenda, sed ex verbis quoque Timæi, & hospitis Atheniensis, & Eleatis Plato sententiam suam profert.*

m Siue quæ ab aliis. } *Alibi, ab illo, scilicet Socrate: ea enim sentit Plato, quæ Socrates quanquam & quæ alij nonnulli, vt modò dixi.*

n Si enim homo ita cr. e. v. per id. q. in eo. pr. } *Quid opus est tam multis clamoribus disputare, sitne hoc intellectus, an voluntas, cùm satis, vt alios prætereã ab Arist. in lib. Moralib. dictum sit, mentem esse in homine omnium optimũ, & præstãtissimum. In ea est, & quem vocãt intellectum, & voluntas, & memoria: verùm illa quia sic dicuntur, vt nec vnquam fuerint, nec intelligantur, admirationi sunt. Hæc quia intelliguntur, & propemodum prehenduntur manibus, sordent.*

o Ipse queratur. } *Subinde alludit ad illam tricipitem philosophiæ distributionem: & in veterib. lib. sic legitur: ipse quæratur, vbi nobis certu*

sunt omnia: ipse cernatur, vbi nobis vera sunt omnia, &c.

Quòd de theologia cum Platonicis potissimum disceptandum sit, quorum opinioni omnium philosophorum postponenda sunt dogmata. CAP. V.

SI ergo Plato Dei huius imitatorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cuius participatione fit beatus, quid opus est excutere cæteros, quorum nulli nobis, quàm isti propius accesserunt? Cedat eis igitur non solùm theologia illa fabulosa, deorum criminibus oblectans animos impiorum, nec solum etiam illa ciuilis, vbi impuri dæmones terrestribus gaudiis deditos populos deorum nomine seducentes, humanos errores tanquam suos diuinos honores habere voluerunt: vbi ad spectandos suorum criminum ludos,[a] cultores suos tanquam suæ vanitatis administratores habuerunt: vbi per eos ad suum cultum studiis immundissimis alios excitantes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatoribus exhibentes. Vbi si qua velut honesta geruntur in templis, coniuncta sibi theatrorum obscœnitate turpantur, & quæcunque turpia geruntur in theatris, comparata sibi templorum fœditate laudantur. Et ea quæ Varro ex his sacris, quasi ad cælum & terram rerúmque mortalium semina & actus interpretatus est, quia nec ipsa illis ritibus significantur, quæ ipse insinuare conatur, & ideo veritas conãtem non sequitur. Et si ipsa essent, tamen animæ rationali ea quæ infra illam naturæ ordine cõstituta sunt, pro Deo suo colenda non essent: nec sibi præferre debuit, tanquam deos eas res, quibus ipsam prætulit verus Deus. & ea quæ Numa Pompilius reuera ad sacra eiusmodi pertinentia secum sepeliendo curauit abscondi, & aratro eruta senatus iussit incendi. In eo genere sunt etiam illa, vt aliquid de Numa mitius suspicemur, [b] quæ Alexander Macedo scribit ad matrem sibi à magno antistite sacrorum Aegyptiorum quodam Leone patefacta. Vbi non Picus, & Faunus, & Aeneas, & Romulus, vel etiam Hercules & Aesculapius, & Liber Semele natus, & Tindaridæ fratres, & si quos alios ex mortalibus pro diis habent,[c] sed ipsi etiam, maiorum gentium dij, quos Cic. in Tusc. tacitis nominibus videtur attingere: Iupiter, Iuno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alij plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes siue elementa transferre, homines fuisse produntur. Timens enim & ille quasi reuelata mysteria, petens admonet Alexandrum,

vt cum

vt cum ea matri conscripta insinuauerit, flammis iubeat concremari. Non solùm ergo ista quæ duæ theologiæ continent, fabulosa scilicet & ciuilis, Platonicis philosophis cedant, qui verum Deum, & rerum autorem, & veritatis illustratorem, & beatitudinis largitorem esse dixerunt. Sed alij quoque philosophi, qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt, cedant his tantis & tanti Dei cognitoribus viris, vt Thales in humore, Anaximenes in aëre, [d]Stoici in igne, Epicurus in atomis, hoc est, minutissimis corpusculis, quæ nec diuidi nec sentiri queunt, & quicunque alij quorum enumerationi immorari non est necesse: siue simplicia, siue coniuncta corpora: siue vita carentia: siue viuentia, sed tamen corpora, causam principiúmque rerum esse dixerunt.[e] Nam quidam eorum à rebus non viuis res viuas fieri posse crediderunt, sicut Epicurei.[f] Quidam verò à viuente quædam viuentia, quædam non viuentia, sed tamen à corpore corporea.[g] Nam Stoici ignem: id est, corpus vnum ex his quatuor elementis, quibus visibilis mundus hic constat, & viuentem, & sapientem, & ipsius mundi fabricatorem atque omnium quæ sunt in eo, cúmque omnino ignem Deum esse putauerunt. Hi & cæteri similes eorum, id solum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obstricta carnis sensibus fabulata sunt.[h] In se quippe habebant, quod non videbant, & apud se imaginabâtur, quod foris viderant, etiam quando non videbant, sed tantúmodo cogitabât. Hoc autem in conspectu talis cogitationis iam non est corpus, sed similitudo corporis. Illud autem vnde videtur in animo hæc similitudo corporis, nec corpus est, nec similitudo corporis: & vnde videtur, atque vtrum pulchra an deformis sit iudicatur: profectò est melius quàm ipsa quæ iudicatur. Hæc mens hominis & ipsa rationalis animæ natura est, quæ vtique corpus nô est, si iam illa corporis similitudo cùm in animo cogitantis aspicitur atque iudicatur, nec ipsa corpus est. Non est ergo, nec terra, nec aqua, nec aër, nec ignis: quibus quatuor corporibus quæ dicuntur quatuor elementa, mundum corporeum videmus esse compactum. Porrò si noster animus corpus non est: quomodo Deus creator animi corpus est? Cedant ergo & isti vt dictũ est, Platonicis,[i] cedat & illi quos quidem puduit dicere Deum corpus esse, veruntamen eiusdẽ naturæ cuius ille est, animos nostros esse putauerunt. Ita non eos mouit tanta mutabilitas a-

nimæ, quã Dei naturæ tribuere nefas est.[k] Sed dicũt: corpore mutatur animæ natura: nam per seipsam incommutabilis est. Poterant isti dicere, corpore aliquo vulneratur caro, nã per seipsam inuulnerabilis est. Prorsus quod mutari non potest, nulla re potest, ac per hoc quod corpore mutari potest, aliqua re potest, & ideo incommutabile rectè dici non potest.

L. VIVES.

a CVltores suos tanquam suæ. } *Alibi sic legitur, Cultores suos tanquam ad suum cultum studiis im.excitatos.*

b Quæ Alexander Macedo scribit ad matrem. } *Cyprianus de idolorum vanitate, vbi dicit deos omnes gentium homines fuisse: Hoc, inquit, ita esse Alexander magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum, quod maiorum regum memoria seruata sit, inde colendi & sacrificandi ritus inoleuerit.*

Maiorum gentiũ dij c Sed ipsi etiam maiores gẽtium dij, quos Cicero in Tuscul. tacitis nom. } *Legendum maiorum gentium dij. Tarquinius Priscus quintus Rom. rex, veteri senatui centum senatores adiecit, vt in eo ordine maiores vires obtineret. Hi sunt minorum gentium patres dicti, priores illi, maiorum: ita μεταφορικῶς Cicero præcipuos illos & vetustate confirmatos deos maiorum gentiũ vocat. Hoc dicto primo Tuscul. quæst. Si verò scrutari vetera, & ex iis, ea quæ scriptores Græciæ prodiderunt eruere coner, illi ipsi maiorum gentium dij qui habẽtur, hinc à nobis profecti in cælum reperiantur. Hæc Cicero docens animos hominum esse immortales, eósque esse, quos pro diis colamus, cùm corpore soluti in cælum euolarunt. Tales esse Romulum, Herculem, Liberum Semele natum, Tindaridas, hoc est, Castorem & Pollucem, matrem Matutam, ac totum propè cælum, hominibus esse completum. In Leg. idem Cicero deos maiorum gentium vocat eos, qui cælestes semper sunt habiti. Adscriptitios dicit, quos in cælum merita vocarunt.*

d Stoici in igne. } *Cic. in lib. De nat. deorum: Stoici, inquit, omnem vim dicunt esse ignem, Heraclitum, vt verisimile est secuti. & Zeno princeps illorum naturam, quam eandem deum putauit sic finit: ignem artificiosum ad gignendum progredientem via.*

e Nam quidam eorum à rebus non viuis. } *Epicurei ex atomis temerè volitantibus, & fortuitu coeuntibus homines & reliqua conflari animantia dicebant.*

f Quidam verò à viuente, quædam viuentia. } *Sic est legendum ex Scriptura antiquorum codicum: Quidam verò à viuente quidem, & viuentia & non viuentia, sed tamen à corpore corpora.*

g Nam

g Nam Stoici ignem.} *De hoc plurima Cic.2. De nat.deor.*
h In se quippe habebant. } *Animum suum incorporalem imaginari non poterant, sed tantum corporalia,nec ea quæuis, sed quæ aliquando sub sensus nostros venerunt. Decantatum illud in scholis etiam pueris: Nihil esse in mente,quod prius non fuerit in sensu: hoc est, mentem nostram nihil cogitare posse, quod circum vestitum non sit aliqua ex his rebus, quas aliquando sensu percepit: ita res ex se incorporeas corporaliter cognoscimus, & res corporales quas nunquam vidimus, cum animo & cogitatione intuemur, ea forma faciéque inspicimus qua erant aliæ res, quas vidimus. vt si quis cùm Romam nunquam viderit, de ea cogitet,muros,templa,ædificia illi affinget, quæ vel Parisiis, vel Louanij,vel Valentiæ inspexit. Docet dehinc Augustinus cogitationes hominum esse incorporeas,sensúsque internos animi à quibus cogitationes fiunt, & cogitationibus & corporibus vniuersis antestare: cuius animi mentísque cùm sit parens ipse Deus, colligitur non corpus esse Deum, sed rem aliquam & cunctis corporibus, & animis quoque præstantiorem.*
i Cedant & illi quos puduit dicere Deũ corpus esse.} *Cic.1. De nat.deor. Nam Pythagoras, qui censuit Deum esse animum per naturam rerum intentum & commeantem, ex quo nostri animi caperentur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi & lacerari Deum, & cùm miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum Dei partem esse miseram, quod fieri non potest. Plato verò animos nostros de substantia astrorum decisos putat, & eòdem redituros, si puri ex hac vita discesserint, vnumquenque ad astrum, è quo est desumptus: cúmque sydera ex elementis quatuor sint coagmentata, & animas ipsas eiusdem esse constitutionis ac naturæ, tametsi longe diuersæ rationis, quàm sit ista corporum ex elementis compositio.*
k Sed dicunt corpore.} *Verg.4.Georg.& 6. Aeneid opinionem Pythagoricam adducit, ex deo,id est,anima mundi canens:*

Quénque sibi tenues nascentem arcessere vitas,

Et ad eam post mortem redire. Sed quoniam dubitari posset, qui fit, vt cùm omnes animæ de eodem principio sint deriuatæ, non omnes eodem intelligant modo, & sapiant, & ratione vtantur: id circo à corporibus hæc manare discrimina ostendit, non ab animis ipsis. sic enim inquit:

Principio cælum & terras, campósque liquentes,
Lucentémque globum lunæ, Titaniáque astra
Spiritus intus alit, totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitæq; volantum,

Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor & cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundáque membra.
Hinc metuunt, cupiúntque, dolent, gaudéntque, nec auras
Respiciunt: clausæ tenebris & carcere cæco.

Quæ omnia declarat fusè Seruius grammaticus Porphyrius 4. De sacrificiis compati animam cum corpore ex Pythagorica disciplina concedit, & è corpore bene aut secus affecto aliquid in animum redundare, permutari tamen ex hoc animæ naturam negat.

De Platonicorum sensu in ea parte philosophiæ, quæ physica nominatur. CAP. VI.

Viderunt ergo isti philosophi, quos cæteris non immerito fama atque gloria prælatos videmus, [a] nullum corpus esse Deum, & ideo cuncta corpora transcenderunt, quærentes Deum. [b] Viderunt quicquid mutabile est, non esse summum Deum: & ideo omnem animam mutabiléśque spiritus transcenderunt, quęrentes summum Deum. [c] Deinde viderunt omnem speciem in re quacunque mutabili, qua est quicquid illud est, quoquo modo & qualiscunque natura est, non esse posse nisi ab illo, qui vere est, quia & incommutabiliter est. Ac per hoc siue vniuersi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatúmque motũ, & elementa disposita à cælo vsque ad terram, & quæcunque corpora in eis sunt, siue omnem vitam, vel quæ nutrit, & continet, qualis est in arboribus: vel quæ & hæc habet, & sentit, qualis est in pecoribus, vel quæ & hæc habet, & intelligit, qualis est in hominibus: vel quæ nutritorio subsidio non indiget, sed tantum continet, sentit, intelligit, qualis est in angelis, nisi ab illo esse non posse, qui simpliciter est. [d] Quia nõ aliud illi est esse, aliud viuere, quasi possit esse non viuens: nec aliud illi est viuere, aliud intelligere, quasi possit viuere non intelligens: nec aliud illi est intelligere, aliud beatum esse, quasi possit intelligere, & non beatus esse: sed quod est illi viuere, intelligere, beatũ esse, hoc est illi esse. Propter hanc incommutabilitatẽ & simplicitatem intellexerunt eum, & omnia ista fecisse, & ipsum à nullo fieri potuisse. Considerauerunt enim quicquid est, vel corpus esse vel vitam, [e] meliúsque aliquid vitam esse, quàm corpus, speciémque corporis esse sensibilem, intelligibilem vitæ. Proinde intelligibilẽ speciem sensibili prætulerunt. Sẽsibilia

sibilia dicimus, quæ visu tactúque corporis sentiri queunt: intelligibilia quæ conspectu mentis intelligi possunt. Nulla est enim pulchritudo corporalis, siue in statu corporis, sicut est figura, siue in motu, sicut est cantilena, de qua non animus iudicet quod profectò non posset nisi melior in illo esset hæc species, sine tumore molis, sine strepitu vocis, sine spatio vel loci vel temporis. Sed ibi quoque nisi immutabilis esset, nó alius alio melius de specie sensibili iudicaret. et melius ingeniosior quàm tardior, melius peritior quàm imperitior, melius exercitatior quàm minus exercitatus, & idem ipse vnus cum proficit melius vtique postea quàm prius. Quod autem recipit maius & minus sine dubitatione mutabile est. Vnde ingeniosi & docti & in his exercitati homines facilè collegerunt, non esse in eis rebus primá speciem, vbi mutabilitas esse conuincitur. Cùm igitur in eorum conspectu & corpus & animus magis minúsque speciosa essent, & si omni specie carere possent, omnino nulla essent, viderunt esse aliquid vbi prima esset incommutabilis species, & ideo nec comparabilis: atque ibi esse rerum principium rectissimè crediderunt, quod factum non esset, & ex quo facta cuncta essent. Ita quod notum est Dei ipse manifestauit eis, cùm ab eis inuisibilia eius, per ea quæ facta sunt, intellecta conspecta sunt: sempiterna quoque virtus eius & diuinitas, à quo etiam visibilia & temporalia cuncta creata sunt. Hæc de illa parte, quam physicam, id est, naturalem nuncupant, dicta sint.

L. VIVES.

a NVllum corpus esse Deum. } *Hoc Alcinous in doctrina Platonis sic arguit: si corpus Deus esset, ex materia & forma componeretur. nam omne corpus ex his duobus conflatum est: ita simile ideis fit. quarum particeps est latenti quadam ratione & modo. Absurdum verò est ex materia & specie componi, quandoquidem neque simplex tunc esset, neque principium, idcirco omni corpore vacat. Accedit huc, quòd si corpus est, ex materia constet necesse est: quid ergo? ignis erit Deus? an aër? terra, an potius aqua? quodcunque horum sit, principium certè non erit: quin potius minus ac posterius quiddam materia ipsa, ex qua constabit: nefanda hæc sunt, Deum ergo incorporeum esse dicendum est. Profectò si est corpus, genitus erit & corruptioni obnoxius ac morti. Sed hæc omnia quàm longissimè à Deo absunt. Hæc Alcinous.* *Deus non est corpus*

b Viderunt quicquid mutabile. } *Platoni in Timæo Deus di-*

citur ὂν ὂν κατὰ ταῦτα, καὶ ὡς ὄντως ἔχον, id est, vnum idem, & semper sui simile, vt vertit Cicero. Alcinous ex intelligibilibus substantiis vnã, Deus vt sit necesse esse ait. Ex istis mentem esse ea, quæ mens non est, potiorem: at ex his mentem, quæ est in perpetuo actu præstare illi, quæ in potentia: talem igitur necesse est Deum esse.

c Viderunt omnem speciem. } *Speciem hic vocat Latino more formam, Græcè εἶδος: sic Cicero, & alij.*

d Quia non aliud illi est esse. } *Alcinous idem Deus ipse supremus, æternus, ineffabilis, seipso perfectus, nullius rei indigus, sempérque & vndique absolutè perfectus, diuinitas, essentia ratio, veritas, harmonia, bonum existit. Neque verò hæc ita dinumero, vt inter se ipsa disiungam, imò vt vnum potius cuncta considero. Hæc ibi. Tametsi pòst paulum indicibilem Deum esse ait, & qui sola capi mente queat. Neque enim genere tenetur, nec specie, nec differentia, nec inhæret ei quippiam: malum nefas est dicere, atqui ne bonum quidem, quandoquidem bonus esset participatione bonitatis, nec in eum cadit differentia, nec inhærens vllum. Similem opinionem secutus Dionysius theologus, negat in Deo sapientiam, vitam, & intellectum esse: Sunt enim hæc nomina priuatarum & particularium perfectionum, cuius modi in Deo nullam est reperire. Videntur hæc esse ex sententia Platonis, qui in Phædone pulchrum omne participatione pulchri tale esse dicit: verùm ibi excipit pulchrum ipsum, per quod Deum & ideam pulchritudinis haud dubiè significat, vbi pulchritudinis omnis est fons.*

e Meliúsque aliquid vitam esse. } *Animam appellat vitam sicut Aristoteles ἐντελέχειαν quasi perfectionem, aut ἐνδελέχειαν, id est, perennem quendam actum. Nam vtrunque dici posse video. Plato autem animas cùm dicit, solas videtur rationales velle intelligi.*

Quanto excellentiores cæteris in logica, id est, rationali philosophia, Platonici sint habendi.

CAP. VII.

QVod[a] autem attinet ad doctrinã, vbi altera pars versatur, quæ ab eis logica, id est, rationalis vocatur, absit vt his comparandi videantur, qui posuerunt iudicium veritatis in sensibus corporis, eorúmque infidis & fallacibus regulis omnia quæ dicuntur metienda esse censuerunt, [b]vt Epicurei, & quicunque alij tales, vt etiam ipsi Stoici. [c]Qui cùm vehementer amauerint solertiam disputandi, quam dialecticam nominant, à corporis sensibus eam ducendam putarunt. Hinc asseuerantes animum concipere notiones, [d] quas appellant ἐννοίας, earũ rerũ scilicet, quas definiendo explicant,

hinc

hinc propagari atque connecti totam discendi docendique rationem.[c] Vbi ego multum mirari soleo,[f] cùm pulchros dicant non esse, nisi sapientes, quibus sensibus corporis istam pulchritudinem viderint, qualibus oculis carnis formam sapientiæ decúsque conspexerint. [g]Hi verò quos meritò cæteris anteponimus, discreuerunt ea quæ mente conspiciuntur ab iis, quæ sensibus attingũtur, nec sensibus adimentes, quod possunt, nec eis dantes vltra quàm possunt. [h] Lumen autem mentium esse dixerunt ad discenda omnia, eundem ipsum Deum à quo facta sunt omnia.

L. VIVES.

a QVod autem attinet ad doctrinam. } *Plato orationem in quinque partes distribuit: in ciuilem, quo vtuntur in concionibus ij qui in repub. versantur: oratoriam, in quo sunt demonstratiua ratio, & iudicialis, continétque laudem, vituperium, accusationem, & defensionem. Tertia species dicitur sermo, quo priuati confabulantur. Quarta est artificum, cùm de suis rebus illi disserunt. Quinta est dialectica, in qua sunt altercationes & dialogismi reliqui, qui ex interrogatione & responsione constant. Sunt qui hoc genus orationis ad Platonem inuentorem referant, vt Fauorinus: alij, vt Aristoteles, ad Alexamenum Teium. Non desunt qui ad Zenonem Eleatem. Platonem certè excoluisse & ornasse dialogos constat, refecisséque omni genere lepôrum, argutiarum, & eruditionis, in quibus & si formulæ dialecticæ artis non traduntur, sunt tamen omnia præcepta illius artis re ipsa expressa, & quomodo vtendum sit eis ostensum. Demonstrat enim in Timæo cauillandi specimina, in Eutydemo sunt tradita, vnde Aristoteles non pauca in suos Elenchos transtulit. Inductio verò Socratica omnium est potentissima, à quo videtur manasse: nullus enim vsus est vnquàm ea dexterius. Vnde illam Quintil. oratori suo vti petat, præcipit.*

b Vt Epicurei. } *Epicurus solem non maiorem quàm videatur dixit, & si vnus sensus semel fallat, ei non amplius assentiendum. Cic. & Plutarch. lib. 4. Placitorum. Stoici sensus quidem veros, visorum autem quædam vera, quædam vana. Epicurus omnem sensum omne visum verum, opinionum autem partim veras, partim falsas, & de Zenone Cic. in Acad quæst. inquit: Sed ad hæc quæ visa sunt, & quæ sic accepta sensibus assensionem adiungit animorum, quam esse vult in nobis positam, & voluntariam. Visis non omnibus adiungebat fidem, sed iis solum, quæ propriam quandam haberent declarationem earum rerum quæ viderentur.*

c Qui cùm vehementer amauerunt solertiam disputandi. } *De Stoicis loquitur: nam Epicurei totam dialecticam tanquam inutilem & vanam repudiauerunt. Stoici se in dialectica acriter exercuere. De qua multa sunt à Zenone, Cleanthe, & Chrysippo principibus disciplinæ conscripta: cæterùm non in omni dialectica, sed ea quæ est de iudicio: inuentionem enim magna ex parte reliquerunt, vt Cicero in Topicis inquit.*

d Concipere notiones quas appellant ἐννοίας. } *Hæ sunt primæ rerum intelligentiæ, quas etiam καταλήψεις nominant, id est comprehensiones. Hæ nanque primæ donantur homini à natura, vnde rerum multarum magnarúmque oritur cognitio, & peritia, & has notiones fieri ex visis, quæ comprehensa & comprobata essent, tenerentúrque tanquam manu, vnde non scientia modo manaret, sed inscitia quoque, & media inter ambas opinio. Incheatas intelligentias idem dicit Cicero, & προλήψεις ait primum ab Epicuro vocatas, ceu quis dicat antecepiam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quicquam, nec quæri, nec disputari possit. Sed eo vocabulo video & Stoicos vsos, quod Cicero vertit anticipationem, quam Chrysippus, vt Laertius refert, definiuit naturalem intelligentiam earum rerum, quæ vniuersaliter sunt.*

e Vbi ego multum mirari soleo. } *Arguit Augustinus eos, qui ista pepererunt, plus assensos sensibus mentis quàm corporis.*

f Cùm pulchros dicant. } *Vnum ex paradoxis Stoicis.*

g Hi verò quos merito cæteris antep. } *Cic. 1. Acad. Platonem ita res naturæ tractasse scribit, vt sensibus adimeret iudicium veritatis, soli menti tribueret, idoneámque faceret cui crederetur, quia sola cerneret id quod semper esset simplex, & vnius modi, & tale quale esset.*

h Lumen autem mentium esse dixerunt. } *Solem hunc visibilem esse visus lumen ad videndum, principem verò mundi lumen animorum mentiúmque ad intelligendum, sciendum, sapiendum, iudicandum: idcirco luminis vniuersi pater est: nam & illius interioris intelligibilis, & huius exterioris visibilis, sicut antea ex Platone ostendi. Idem Alcinous in doctrina Platonis docet.*

Quòd etiam in morali philosophia Platonici obtineant principatum. CAP. VIII.

Reliqua est pars moralis, quam Græco vocabulo dicunt ἠθικὴν, vbi quæritur de summo bono: quò referentes omnia quæ agimus, & quod non propter aliud, sed propter seipsum appetentes, idque adipiscentes, nihil quo beati simus vlterius requiramus. Ideo quippe & finis est

nis est dictus, quia propter hunc cętera volumus: ipsum autem non nisi propter ipsum. Hoc ergo beatificum bonum, [a] alij à corpore, [b] alij ab animo, [c] alij ab vtroq; in homine esse dixerunt. Videbant quippe ipsum hominem constare ex animo & corpore, & ideo ab alterutro istorum duum, aut ab vtroque bene sibi posse esse credebant: finali quodam bono quo beati essent, quò cuncta quæ agebant referrent, atque id cùm forét adepti quò referendum esset vltra non quærerent. [d] Vnde illi qui dicuntur addidisse tertium genus bonorum, quod appellatur extrinsecus: sicuti est honor, gloria, pecunia, & si quid huiusmodi, non sic addiderunt vt finale esset, id est, propter seipsum appetendum, sed propter aliud bonum, quo esset hoc genus bonum bonis, malum autem malis. Ita bonum hominis, qui vel ab animo, vel à corpore, vel ab vtroque expetiuerunt, nihil aliud quàm ab homine expetendum esse putauerunt. Sed qui id appetiuerunt à corpore, à parte hominis deteriore: qui verò ab animo, à parte meliore: qui autem ab vtroque, à toto homine. Siue ergo à parte qualibet, siue à toto homine, non nisi ab homine. Nec istæ differentiæ, quoniam tres sunt: ideo tres, sed multas dissésiones philosophorum sectásque fecerunt: quia & de bono corporis & de bono animi, & de bono vtriusq; diuersi diuersa opinati sunt. Cedant igitur hi omnes illis philosophis, qui non dixerunt beatum esse hominem fruentem corpore, vel fruétem animo, sed fruentem Deo. Non sicut corpore, vel seipso animus, aut sicut amico amicus, [e] sed sicut luce oculus. Si aliquid ab his ad illas similitudines afferendum est, quod vel quale sit si Deus ipse adiuuerit, alio loco quantum per nos fieri poterit, apparebit.

L. VIVES.

a Alij à corpore.} *Vt Epicurus, & Aristippus, & nationes philosophorùm, quæ ab his manarunt.*

b Alij ab animo.} *Vt Stoici.*

c Alij ab vtroque.} *Vt Calipho, Polemon, & Dicdorus.*

d Vnde illi qui dicuntur addidisse tertium genus.} *Sæpenumero locutus est August. de tricipiti bonorum genere, animi, corporis, & externorum: quam diuisionem Aristoteles in libris Moralibus posuit, & Peripatetici multum habent in ore. Sumpta est ex Platone plerisque in locis, vt proximo libro explicabo.*

e Sed sicut luce ocu.} *Plato in lib. De repub. & Leg. & Phædone, cognitionem veritatis summum hominibus bonum esse affirmat: quæ*

cùm perfectè contingere in hac vita nequeat, fit vt difficilè putet viuentium aliquem verè posse beatum dici, magnam tamen esse spem, vt eam cognitionem assequamur vita functi: liberi iam corporis vinculis & impedimento ad res mente comprehendendas maximo. Cùm ergo vita decesserimus, si modo purgati exe.mus, tunc verũ ipsum & id quod ὄντως, id est verè est, Deum videlicet intuentes, fruemur re nobis tantopere cõcupita, hoc est, veritate & scientia rerum omnium. Itaq; sicut oculis virtus munus q; nullum sit, si lux absit, ipséq; in tenebris agens sempiterno mœrore maloq; affectus desideat: sin verò accedat rebus sol ipse, fungatur vi & vita sua magnoq; cum gaudio spectet, & agat: Sic intellectus noster corpore solutus, si desit ei lux veritatis Dei, torpeat mœreatq; necesse est: si adsit, lætetur, & fruatur ea luce, in qua insunt viua expressæq; rerum omnium species: quo fit vt nec in voluptate tantum sic menti nostræ gaudij ac fœlicitatis, nec cum nobis ipsi placemus, ac veluti nobis ipsi fruimur, quantum in contemplatione illius verè existentis & summi boni, perfectáque, vt inquit Plato, puræ sapientiæ diuini luminis assecutione. Ideo cùm absolutè beata est anima, non primum vt pulchro & charo fruitur Deo, in quo est voluptas, qui actus est volũtatis, sed vt vero, qui est intellectus. Tametsi mox pulchritudo consequitur, & statim voluptas, vt in Philebo distinguit, nec seuncta hæc possunt esse. Nemo enim Deum nouit, qui non admiretur, & cognita pulchritudine, bonóque amet magna cum oblectatione. Hæc ex placitis Platonis, qui rerum inspectioni semper primas attribuit partes, illudq; facturas dicit beatorum animas, cùm è corporibus euolauerint. Hæc est beatitudo, quam ijs qui sanctè vixerint promisit: ad hanc vocat, ad hanc cohortatur, & excitat. In quam sententiam Academici & Peripatetici pedibus & verbis ierunt. vt Arist. x. Ethic. & Cic. v. de finibus docent.

De ea philosophia, quæ ad veritatem fidei Christianæ propius accessit. CAP. IX.

NVnc [a] satis sit cõmemorare Platonem determinasse finem boni esse secundum virtutem viuere, & ei soli euenire posse, qui notitiam Dei habeat, & imitationem, nec esse aliam ob causam beatum. Ideóque non dubitat hoc esse philosophari, amare Deũ: cuius natura sit incorporalis. Vnde vtiq; colligitur tunc fore beatũ studiosum sapiẽtiæ, id enim est philosophus, cùm Deo frui cœperit. Quãuis enim non continuò beatus sit, qui eo fruitur, quòd amat: multi enim amando ea quæ amanda non sunt, miseri sunt, & miseriores cùm fruuntur: nemo tamẽ beatus est qui eo quod amat non fruitur. [b] Nam & ipsi qui res non amandas amant,

non

nō se beatos esse amando putant,sed fruendo. Quisquis ergo fruitur eo quod amat,verúmque & summū bonū amat, quis eum beatum nisi miserrimus negat? Ipsum autem verum ac summum bonum Plato dicit Deum, vnde vult esse philosophum amatorē Dei,vt quoniam philosophia ad beatam vitā tendit,fruens Deo sit beatus,qui Deum amauerit.Quicunque igitur philosophi de Deo summo & vero ista senserunt,quod & rerum creatarū sit effector,& lumen cognoscendarum, & bonum agēdarum:quòd ab illo nobis sit & principium naturæ,& veritas doctrinæ,& fœlicitas vitæ:siue Platonici accōmodatius nuncupētur,siue quodlibet aliud sectæ suæ nomen imponant:[c]siue tantummodo Ionici generis,qui in eis præcipui fuerunt,ista senserint:sicut idem Plato, & qui eum bene intellexerunt:siue etiam Italici,propter Pythagoram,& Pythagoreos,& si qui fortè alij eiusdē sententiæ in id idē fuerunt:siue aliarum quoque gentiū, qui sapientes vel philosophi habiti sunt,[d]Atlantici,Lybici,[e]Ægyptij,[f] Indi,[g] Persæ,[h]Chaldæi,[i]Scythæ,[k],Galli,[l]Hispani,aliique reperiuntur,qui hoc viderint,ac docuerint, eos omnes cæteris anteponimus, eósque nobis propinquiores fatemur: Quamuis enim homo Christianus literis tantum ecclesiasticis eruditus, Platonicorum fortè nomen ignoret, nec vtrum duo genera philosophorum extiterint in Greca lingua Ionicorum,& Italicorum sciat, non tamen ita surdus est in rebus humanis, vt nesciat philosophos,vel studiū sapientiæ,vel ipsam sapientiam profiteri.Cauet eos tamen,[m]qui secūdum elementa huius mundi philosophantur,non secundum Deum, à quo ipse factus est mūdus.Admonetur enim præcepto apostolico,fideliterq; audit quod dictum est: Cauete ne quis vos decipiat per philosophiam,& inanem seductionem,secundū elementa mundi.Deinde ne omnes tales esse arbitretur,audit ab eodem Apostolo dici de quibusdam: [n] Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis.Deus enim illi manifestauit.[o] Inuisibilia enim eius à constitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, [p] sempiterna quoque virtus eius & diuinitas. Et vbi Atheniensibus loquens,cùm rem magnam de Deo dixisset,& quæ à paucis posset intelligi,[q] quod in illo viuimus,mouemur & sumus, adiecit & ait : sicut & vestri quidam dixerunt: Nouit sanè etiam ipsos in quibus errant cauere, Vbi enim dictum est, quòd per ea quæ facta sunt,

Deus illis manifestauit, intellectu conspicienda inuisibilia sua, ibi etiam dictum est, non illos ipsum Deum rectè coluisse, quia & aliis rebus, quibus non oportebat, diuinos honores, illi vni tantum debitos detulerunt. Quoniam cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se sapiẽtes esse, stulti facti sunt, & immutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedũm, & serpentium.[r] Vbi & Romanos, & Græcos, & Ægyptios, qui de sapientiæ nomine gloriati sunt, fecit intelligi. Sed de hoc cum istis postmodum disputabimus. In quo autem nobis consentiunt, de vno Deo huius vniuersitatis autore, qui non solùm super omnia corpora est incorporeus, verumetiam super omnes animas incorruptibilis, principium nostrum, lumen nostrum, bonum nostrum: in hoc eos cæteris anteponimus.

L. VIVES.

Platonis sententia de summo bono

a NVnc satis sit commemorare Platonem determinasse.} *Homo venerabili & sancta doctrina Plato, cùm in aliis penè rebus cæteros omnes philosophos vicit, tum verò in definiendo summo hominis bono seipsum quoque superauit. Diuidit in primo De legibus bona in humana & diuina. Illa expertia dicit virtutis esse, hæc virtute commista & temperata. In Gorgia sententia Socratis est, in doctrina & virtute sitam esse beatam vitam, pronunciátque bonos beatos, improbos miseros. Idem in Menexeno, idem sexcentis locis, cum illud tam perpetuum constánsq; sit apud Platonem solum honestum pulchrúmque bonum esse. Cætera quæ appellantur bona, virtute si careant, ingentem esse possessori perniciem. Sed hæc Platoni cõmunia cum quibusdam, & hactenus æquari dißimilibus videri posset. efferat se ipse altius, & relinquat humi cæteras sapientium scholas. Philebus est, de summo bono dialogus, vel vt alij scribunt περὶ τῆς ἡδονῆς, hoc est, de voluptate. In eo sex statuuntur bonorum velut ordines gradúsque. In secundo sunt, σύμμετρον, καὶ καλὸν, καὶ τὸ τέλεον, καὶ ἱκανὸν, καὶ πάντα ὁπόσα τῆς γενεᾶς ταύτης αὖ ὄντα, id est, commensuratam, & pulchrum, & perfectum, & sufficiens & quæcunque sunt eiusdem velut stirpis. In tertio ordine, νοῦν καὶ φρόνησιν τιθεὶς, οὐκ ἂν μέγα τι τῆς ἀληθείας παρεξέλθοις, id est, si mentem posueris & sapientiam, non procul à veritate aberrabis. In quarto, ἃ τῆς ψυχῆς ἔθεμεν αὐτῆς, ἐπιστήμας τε, καὶ τέχνας, καὶ δόξας ὀρθὰς λεχθείσας. Quæ animæ sunt ipsius ponimus, scientias, artes, &*

rectas

rectas opiniones. Porrò in primo ordine locat μέτρον καὶ μέτριον, καὶ καίριον, id est, mensuram, & moderatum, & opportunum. quæ omnia Deum esse putandum commensurationem vniuersorum, cuius causa esse omnia, atque eum esse bonorum omnium causam, & autorem, ad Dionysium scribit & in Epinomide. & lib. 2. De rep. lib. verò 6. summum bonum & boni ideam vocat. Propterea in philosophia Platonis Apuleius Deum beatum & beatificum nominat. Et Speusippus in definitionibus Platonis Deum ait ζῶον ἀθάνατον, αὐταρκὲς πρὸς εὐδαιμονίαν, οὐσίαν ἀΐδιον, τῆς τ' ἀγαθοῦ φύσεως αἰτίαν. Vi uens immortale, ad beatitudinem sufficiens, essentiam sempiternam, naturæ ipsius boni causam huius boni contemplatione Plato beatum fieri hominem ait. In Conuiuio enim Diotimà sapientissima fœmina iubet Socratem totam animi intentionem ad orationem suam conuertere. Cúmque circa pulchrum versari amorem docuisset, extrema oratione altiorem sermonem ingressa, pulchrũ quoddam statuit, quod semper est, nec mutatione afficitur, vel decremẽtis minuitur, vel accessionibus fit maius, nec aliqua ex parte pulchrum est, cùm aliunde secus habeat: aut alternante vicissitudine pulchritudinem alias amittit, aliàs admittit: nec respectu aliquo pulchrum, cùm alia ratione turpe sit, cuius pulchritudo nec locis mouetur, nec ingeniis variè iudicantium, nec vt pars pulchrum est, nec vt id quod alteri adhæret. Sed ipsum per se cùm semet eiusdem formæ semper ens, vnde manat cæterarum rerum, quæ pulchræ nominantur, pulchritudo, ea lege, ne vel ortum aliarum rerum, vel casu accrescat illi aliquid, vel decedat, neu affectum aliquem recipiat, & mutationem. Hoc igitur sanctum, pulchrum, & venerabile, cùm quis per cæterorum pulchrorum amorem sublatus spectare cœperit, parum abest, quo minus fastigium consecutus sit. Sic ad amatoria recta tenditur, hoc est, illuc verè duci: cùm quis ab istis pulchris ceu per gradus ad pulchrum illud ascendit, ab vno pulchro corpore in duo transiliens. Hinc in cætera pulchritudine prædita: iam ad pulchra omnia studia, quibus pulchris succedere disciplinas oportet, ex quarum numero vna illa sit princeps vnicè complectenda, quæ solius est pulchri illius, vt eius contemplationem doceamur, hoc viuendum modo est homini pulchro. Hoc si videris, sordebunt tibi aurum, vestes, & formosa hominum corpora. Age verò quantæ fœlicitatis putas esse plenum, dari alicui: vt pulchrum ipsum cernat syncerum, & purum putum, non corpore humano contectum & commistum, non colore nec mortalibus eiusmodi nugis, sed diuinum ipsum, sui semper simile ac conforme? Quæso te, an non admirandam esse vitam eiusce hominis censes, qui illud spectet, qui, quod optat, intueatur, & cum eo habitet? O solidæ & germanæ compotem virtutis, hàncque ob causam præpotenti Deo

amicum, & ſi quis eſt alius immortalem? Hæc ſunt Diotimæ ſapientiſsimæ ad Socratem verba quibus Socrates ſe fidem habere profitetur, & laborare, vt hominum generi perſuaſum ſit, non eſſe humanæ naturæ quicquam ad poſſeſsionem pulchri huius amore conducibilius: ac ne quis ſatis ſibi putaret eſſe, ſi verbis philoſopharetur, aut ſi contemplaretur impura mente. Quanquam hoc non facile eſt factu, ac neſcio etiam an poſſibile apud Platonem. ſed tamen imitatorem Dei beatum eſſe oportere volumine De legibus quarto docet, quò loco cùm de amicis déque inuiſis Deo diſputat, ſapientem virum dies ac noctes cogitare illud debere cenſet, quemadmodum Deum ſequatur, illúmque ſibi potius quam mortalium quemuis menſuram rerum & canonem præſtituat, præſtétque ſe quàm maximè poterit illius ſimilem. Neque enim aliter amicus vnquam erit Dei. Porrò quid ſit eſſe Dei ſimilem, in 7 heateto expreſsius, prudentem, iuſtum, ac ſanctum eſſe dicit. In Epiſtola verò ad Hermiã & ſocios, ſi quis verè philoſophetur, eum affirmat cognitum ire Deum, & eius patrem, quantum à fœlicibus hominibus id fieri poteſt. & in Epinomide περὶ τῦ θεῦ λόγε loquens: Hunc, inquit, in primis vnuſquiſque fœlix admiratur, hinc amore incenditur, vt intelligat, quantum facultas ſinit ingenij humani, perſuaſus hoc modo ſe optimam & fœliciſſimam vitam acturum, defunctum verò vita in ea venturum loca, quæ virtuti parata ſunt. Hæc Plato qui maximam illam & conſummatam beatitudinem poſt vitam ſtatuit. In eodem nanque opere ait, fieri non poſſe vt homines in hac vita, præter admodum paucos, beati efficiantur: ſpem verò eſſe bonam, vt poſt vitam conſequatur quis ea omnia quorum gratia vitam optimè atque honeſtiſsimè, quantum præſtari ab eo poterat, & traduxit. & depoſuit. & in fine voluminis: Nefas, inquit, eſt deos negligere aperta iam & patefacta illorum omnium ratione. Hæc verò qui vniuerſa receperit. eum aſſero verè ſapientiſsimum, quem equidem & ioco & ſerio affirmo, cùm deceſſerit de hac vita, non vulgari & communi conditione, quemadmodum cùm viueret, ſed ſingulari quadam futurum, beatiſsimum & ſapientiſsimum ſimul, & fortunatum redditum: & ſi quis ſiue in inſula, ſiue in continente quapiam fortunatus ſic vixerit, eum quoque aio participem eiuſmodi ſempiternæ fœlicitatis fore, tum etiam ſeu quis hæc quæ diximus exercuerit in vita publica, ſeu in vita priuata, eadémque ſimiliter in deos egerit. Cæterùm quod initio dicebamus idem nobis nunc rurſum occurrit. dictum ſine vlla dubitatione veriſsimum, pauciſsimos ad perfectam illam beatitudinem in vita pertingere, quod à nobis non temere aſſertum eſt. Hæc in Epinomide. In extremo verò de repub. Ecce itaque tibi præmia & mercedes, quæ viro iuſto præter ea bona, quæ iuſtitia ſecum affert, à diis & hominibus tribuun-

tribuuntur, praeclara sanè & stabilia. Atqui ea omnia nihil neque numero sunt, neque magnitudine censenda, si cum iis conferantur, quae mortuum manent. In Phaedone verò: Quocirca, inquit Socrates, interea dum in vita sumus, ita nos ipsi parare debemus, vt quàm minimum fieri poterit, cum corpore sit nobis commercij: ita fiet vt quadamtenus ad scientiam accedamus, cauebimúsque ab eius contagio, quousque nos Deus soluat, vt puri & à corporis vitiis liberati cum similibus, vt par est, versemur: cognoscamúsque per nos ipsos ea quae integra & syncera sunt, quod est verum ipsum: quae si ad hunc se modum habent, magna spes est proficiscentem quò nunc ego, si alibi vsquam, & ibi futurum compotem rei, quam vt consequeremur, tot perpessi sumus in vita labores. Et pòst: Si verè philosophus est, illa apud Deum opinio valere multum debet, vt non alibi puram sapientiam consequi se speret, quàm post vitã. Haec nobis pauca de multis sunt collecta ad sententiam Platonis ostendendam, in quis plura ad verbum conuerti, alia seruata sententia posui, quae cùm sint ex eodem ipso Platone decerpta, ociosum & superuacaneũ foret ex Platonicis adferre testimonia.

b Nam & ipsi qui res non amandas. } *Laurentium Vallam miror in Dialectica negare esse aliud amorem, quàm delectationem, cùm res ipsa in vita communi contrarium apertè testetur: nam absente amico, amor nobiscum remanet, delectatio cum illo abit. Sed non est hoc vnicum in illo opere absurdum. Porrò frui est oblectationem ex re aliqua percipere: seu, vt Augustinus libro lxxx. Quaestionum scribit, fruimur illa re de qua capimus voluptatem. De fructu & vsu dicemus libro vndecimo.*

c Siue tantummodo Ionici. } *Tametsi Plato multa à Pythagoreis accepit, tamen ex philosophis Ionicus fuit. Propterea quod Socratem magis quàm Architam vel Timaeum secutus est.*

d Atlantici. } *Hi loca incolunt in Africa ad Oceanum sita, quorum antiquissimus rex fuit Atlas Saturni frater, Caeli filius, qui cùm ipse consultissimus esset astrorum, & filium Hesperum insigni humanitate & prudentia virum eam artem edocuit, & plerosque ex generis. Nam septem filiarum fuit pater, qui diis heroibúsque nupserunt, filiósque pepererunt, & virtute & gloria non inferiores parentibus. Docuit quoque nonnullos ex populo, à quibus ea scientia in interiorem Lybiam manauit, ibíque philosophatus est Hercules.*

e Ægyptij. } *Horum philosophia est peruetus: sed à Chaldaeis magna ex parte tradita, in primísque ab Abraham, quanuis ipsi, vt Diodorus scribit, ad Isim, Osirímque, Vulcanum, Mercurium, & Herculem referant: Vtcunque sit, constat Aegyptios multa diuinitus de* Ægyptij

philosophia præcepisse, multa quoque portentosè ac mendaciter.

Brachmani f Indi.} *Hi habuerunt suos philosophos, quos Brachmanas appellabant: de quorum vita & institutis Philostratus in Vita Apollonij permulta, & Strabo, & qui res gestas Alexandri Macedonis memoriæ prodiderunt.*

Persæ g Persæ.} *Apud hoc fuerunt magi à Zoroastre instituti.*

Chaldæi h Chaldęi.} *Peritissimi astrorum diuinationisque, etiam sacris operabantur, de quibus Diodorus lib. 3.*

Scythæ i Scythæ.} *Hi quoque philosophati sunt olim, & de generis antiquitate cum Ægyptiis certarunt: genus hominum fortè, simplex, iustum, vitiorum & malitiæ ignarum, natum ingenio naturali, quod Græci magnificis illustribúsque disciplinis nequiuerunt. De his Iustinus libro secundo.*

Druydæ k Galli.} *Fuerunt & apud Gallos Druydæ sacerdotes, vt tradit Cæsar, lib. 6. Com. Gal. belli, tum etiam poetæ, philosophi & theologi, quos Saronnidas dicebant, sicut Diodorus lib. 6. docet. Habuerunt & diuinaculos, ad quos populus de suis negotiis referebat: nec vllum sacrificium fiebat sine philosopho, hoc est, conscio diuinæ naturæ: quorum consiliis omnia domi forísque administrabantur. Philosophi erant Druydæ, qui vt Strabo lib. 4. narrat, præter causarum naturalium scientiam, philosophiam quoque moralem exercebant.*

Hispani l Hispani.} *In ea terra antequam auri argentíque venæ reperirentur, & bella sunt perpauca gesta, & multi philosophati, & populi sanctissimis moribus vixêre securi quietíque. Singuli populi à magistratu annuo regebantur viris præstantissimis eruditione & probitate: æquo & bono transigebantur res, non legum numero: & si scriptæ aliquot dicuntur, præcipuè apud Turdetanos magna vetustate temporis: lites controuersiæque inter ciues propè nullæ. Et omnes, si quæ erant: de æmulatione virtutis, de natura deorum, de ratione naturæ, de moribus probis, eruditis hominibus statis diebus publicè differebant, vt fœminæ quoque interessent. Arserunt verò quidam montes metallis grauidi, & auro argentóque eliquatis, cœperunt homines nouam atque inusitatam admirari materiam. Hinc Phœnicibus, qui quæstus gratia totum orbem nauigiis peragrabant, ostensis opibus cum exigui pretij rebus permutabant. Phœnices quæstu facili magnóque domi ostenso, & ex ea regione, & ex reliqua Asia Græciáque ingentem vim hominum ad cupiditatem promptam diuitiarum exciuerunt: ita modo numerosis classibus, modo singulis, binis, ternísve onerariis nauibus Hispaniam subinde repetebant. Plures vel soli vel cæli bonitate capti, alij metalla patriæ penatibúsque præferentes in Hispania remansere, qui ad se cogna-*

cognatos affinésque alios aliis illectamentis pertraxerunt. Tum frequentes ex tota Asia vicinisque insulis in Hispaniam coloniæ missæ. Hi rudes malitiæ ac vitiorum populos Asiana Græcáque docuêre scelera. Hinc subitò exorta Hispanis suorum metallorum admiratio, & custodia hinc lites, hinc rapinæ cædes primum priuatæ, & latrocinium paucorum, demum apertum publicúmque gentium inter sese concurrentium, quod vocant bellum ducibus alienigenis, & in primis Phœnicibus, tantorum non modo in præsens, sed in posterum quoque malorum autoribus & magistris: tum occursum prauis moribus, tum desitum æquo ac bono fidi, & leges ferri cœptæ, conuersisque animis ad metallorum curam & negociationem variis gentibus bellisque in Hispaniã ingruentibus, omissum est studium philosophiæ, artésque illæ, vt coli desitæ, ita & ferè extinctæ sunt, nam literis continebantur perpaucis: auditione magna ex parte tradebantur, percipiebantúrque, quarum reliquiæ pace à Romanis parta, per aliqua meliora ingenia renouatæ, aduentu Gotthorum, deinde Agarenorum ad vulgus perierunt. Restat adhuc tenuis quædam priscorum temporum notitia Græcis literis ac Latinis consignata, vnde spero me aliquando origines gentis meæ illustraturum.

m Qui secundum elementa, &c. } *Id est, qui aliud nihil sapiunt, quàm elementa mundi: qui ex ipsis, & ab ipsis omnia gigni, interimíque, agi & gubernari arbitrantur, nihil aut perparum Deo relinquentes, cuius arbitrii iurísque sunt omnia.*

n Quia quod notum est Dei, &c. } διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερὸν ἐστιν ἐν αὐτοῖς, *Cognobile Dei manifestum est illis. q. quod de Deo cognosci potest ab homine.*

o Inuisibilia enim eius. } *Græcè sic,* τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις, καὶ θειότης. κτίσις *est creatio ipsa & res creata. Laurentius putat intelligendum inuisibilia Dei cognosci de factura. q. de forma, & facie vniuersi, quale illud est in Psalmo: Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum: & Aristotelem multósque alios philosophos Deum & esse & prospicere mundo legimus reprehendisse ex cæli pulchritudine & constantia motus, vicibúsque temporum ac rerum, totáque ratione vitæ nostræ, & ipsius vniuersi, quæ omnia fieri nõ posse videbãt, nisi ab aliquo principe sapientissimo, & optimo, qui huic vniuersitati præsideret. Augustinus hic* κτίσεως *vertit constitutionis, vt sit intelligi ab hominibus illa recondita ex operibus Dei, quæ cernimus, idque iam inde, ex quo mundus est conditus, vt sciamus, non istud vsu venire de cognoscendo Deo per opera, ex quo Christus homines docuit, aut ex quo lex est Moysi data, sed ex quo mundus est*

à Deo genitus. Atque hic sensus videtur mihi cum Pauli dictis magis congruere, qui contra philosophos hoc loco disputat, quos significat quocunque tempore, quacunque regione mundi vixerint, potuisse deprehendere Deum esse rectorem vniuersorum & parentem: ita id quod sequitur per ea quæ facta sunt sic coniungitur, inuisibilia Dei conspiciuntur, intellecta per ea quæ facta sunt.

p Sempiterna quoque virtus & eius diuinitas. } *Non modo abstrusiora illa de sapientia & probitate, sed hæc quæ magis elucent diuinitas & potentia: nisi si quis malit auferre quoque, quemadmodum fit Græcè, vt sit sensus: Hæc esse quæ conspiciuntur, diuinitas & potentia: nam irrepsisse in Latinam interpretationem quoque in causa fuit particula illa τε quæ solet coniunctionem significare.*

d Quod in illo viuimus, mouemur, & sumus. } *Veteres enim & animam mundi per vniuersum fusam dixere ζῶα, & aerem ipsum: idcirco virumcunque sit, in eo nos & esse & moueri & viuere. Aratus quoque & vias, & fora, & portus, omnia denique Iouis esse plena dixit, quod interpres ad illam aeris facultatem refert.*

r Vbi & Roma. } *Romani & Græci hominum simulachra pro diis colebant, Aegyptij bestias.*

Quæ sit inter philosophicas artes religiosi excellentia Christiani.

CAP. X.

NEc si literas eorum Christianus ignorâs, verbis quæ non didicit in disputatione, non vtitur, vt vel naturalem Latinè, vel physicam Græcè appellet eam partem, in qua de inquisitione naturæ tractatur, & rationalem siue logicam in qua quæritur, quonam modo veritas percipi possit? & moralem vel ethicam, in qua de moribus agitur bonorúmq; finibus appetendis, malorúmq; vitandis, ideo nescit ab vno vero Deo atque optimo, & naturâ nobis esse, qua facti ad eius imaginem sumus: & doctrinam, qua eum nósq; nouerimus: & gratiâ, qua illi cohærendo beati sumus. Hæc itaque causa est cur istos cæteris præferamus. quia cum alij philosophi ingenia sua studiáque contriuerint in requirendis rerum causis, & quinam esset modus discendi atque viuendi: isti Deo cognito repererunt, vbi esset causa cõstitutæ vniuersitatis, & lux percipiẽdę veritatis, & fons bibẽdæ fœlicitatis. Siue ergo isti Platonici, siue quicũque alij quarumlibet gẽtium philosophi de Deo ista sentiũt, nobiscũ sentiũt.[a] Sed ideo cum Platonicis magis placuit hanc causam agere, quia eorum sunt literæ notiores. Nam & Græci, quorũ lingua in gentibus præeminet,

eminet, eas magna prædicatione celebrarunt: & Latini permoti earum vel excellentia, vel gloria, ipsas libentius didicerunt, atque in noſtrū eloquium transferendo nobiliores clarioréſque fecerunt.

L. VIVES.

a Sed ideo cum Platonicis.} *A temporibus Platonis & Ariſtotelis vſque ad Alexandrum Aphrodiſeum, qui vixit Seuero & eius filio principibus. Ariſtoteles nominabatur magis, quàm vel legebatur à doctis, vel intelligebatur. Primus ille aggreſſus eum enarrare, & adiuuit ſtudia multorum, & ad alia in eo philoſopho quærenda excitauit. manſit tamen crebrior in manibus hominum & notior Plato vſque ad ſcholas in Gallia & Italia publicè conſtitutas, id eſt, quandiu Græca & Latina lingua viguerunt, poſtea verò quàm theatricæ cœperunt eſſe diſciplinæ, omniſque earum fructus exiſtimatus eſt poſſe diſputando fucum facere, & os obturare, & puluerem ob oculos iacere, idque imperitiſſima peritia, & nominibus ad libitum confictis, accommodatiores ad rem viſi ſunt libri logici Ariſtotelis & phyſici, relictis permultis eius præclaris operibus: Platone verò, & quod ab eis non intelligeretur, quanuis multo minus Ariſtoteles, & quod artificium non videretur docere, ne nominato quidem, non quòd minorem aut ineruditiorem putent Platone Ariſtotelem, ſed quòd ferendum non eſt Platonem ſanctiſſimum philoſophum præteriri & Ariſtotelem ita legi, vt meliore reiecta parte quæ retinetur, id cogatur loqui, quod ipſi iubent, ſtultitias miras, quales non dico Ariſtoteles, ſed nec quiſquam illius temporis per furorem cogitarit.*

Vnde Plato illam intelligentiam potuerit acquirere, qua Chriſtianæ ſcientiæ propinquauit. CAP. XI.

Mirantur autem quidam nobis in Chriſti gratia ſociati, cùm audiunt, vel legunt Platonē de Deo iſta ſenſiſſe, quæ multum cōgruere veritati noſtræ religionis agnoſcunt. Vnde nonnulli putauerunt eum, quando perrexit in Ægyptum,[a] Hieremiam audiſſe prophetam, vel ſcripturas propheticas in eadem peregrinatione legiſſe:[b] quorū quidem opinionem in quibuſdam libris meis poſui, Sed diligenter ſupputata temporum ratio, quæ chronica hiſtoria cōtinetur, Platonem indicat à tempore quo prophetauit Hieremias, centum fermè annos poſtea natum fuiſſe. Qui cùm octoginta & vnū vixiſſet, ab anno mortis eius vſque ad tempus quo Ptolemæus rex Ægypti ſcripturas propheticas gentis Hebræorum de Iudæa popoſcit, & per ſeptuaginta viros

Hebræos, qui etiam Græcam linguam nouerant, interpretandas habendáſque curauit, anni fermè reperiũtur L X. Quapropter in illa peregrinatione ſua Plato, nec Hieremiam videre potuit tãto ante defunctũ, nec eaſdem ſcripturas legere, quæ nondum fuerant in Græcam linguam tranſlatæ, qua ille pollebat: [c] niſi fortè quia fuit acerrimi ſtudij, ſicut Ægyptias, ita & iſtas per interpretem didicit, nõ vt ſcribendo transferret, quod Ptolemęus pro ingẽti beneficio, qui regia poteſtate etiam timeri poterat, meruiſſe perhibetur, ſed vt colloquendo quid cõtinerent, quantũ capere potuiſſet, addiſceret. Hoc vt exiſtimetur, illa ſuadere vidẽtur indicia, quòd liber Geneſeos ſic incipit: In principio fecit Deus cælũ & terram. Terra autem erat inuiſibilis & incompoſita, & tenebræ erant ſuper abyſſum, & Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas. [d] In Timæo autem Plato, quem librũ de mũdi conſtitutione cõſcripſit, Deum dicit in illo opere [e] terram primo ignémque iunxiſſe. [f] Manifeſtum eſt autem quod igni tribuit cæli locum. Habet ergo hæc ſentẽtia quandam illius ſimilitudinem, qua dictum eſt: In principio fecit Deus cælum & terrã. [g] Deinde illa duo media, quibus interpoſitis ſibimet hæc extrema copularentur, aquam dicit & aërem, vnde putatur ſic intellexiſſe, quod ſcriptum eſt, Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas. Parũ quippe attendens quo more ſoleat illa ſcriptura appellare ſpiritum Dei, [h] quoniam & aër ſpiritus dicitur, quatuor opinatus elementa loco illo commemorata videri poteſt. Deinde quod Plato dicit amatorem Dei eſſe philoſophum, nihil ſic in illis ſacris literis flagrat: & maximè illud, quod & me plurimum adducit, vt penè aſſentiar Platonem illorum librorum expertem non fuiſſe, quòd cùm ad ſanctum Moyſen ita verba Dei per angelum perferantur, vt quærenti quod ſit nomen eius, qui eum pergere præcipiebat ad populum Hebræum ex Ægypto liberandum, reſpondeatur: [i] Ego ſum qui ſum: & dices filiis Iſrael, Qui eſt, miſit me ad vos: tanquam in eius comparatione, qui verè eſt, quia incõmutabilis eſt, ea quæ mutabilia facta ſunt, non ſint. Vehemẽter hoc Plato tenuit, & diligentiſſimè commendauit. Et neſcio vtrum hoc vſpiam reperiatur in libris eorum, qui ante Platonem fuerunt, niſi vbi dictum eſt: Ego ſum qui ſum, & dices eis, Qui eſt, miſit me ad vos. Sed vndecunque ille iſta didicerit, ſiue pręcedentiũ eum veterum libris, ſiue potius quomodo dicit Apoſtolus, quia

quod

quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim eius à constitutione mundi per ea quę facta sunt, intellecta cõspiciuntur, sempiterna quòque eius virtus & diuinitas: nunc nõ immerito me Platonicos philosophos elegisse cũ quibus agã, quòd in ista quæstione, quam modo suscepimus, agitur de naturali theologia, vtrum propter fœlicitatẽ, quæ post mortẽ futura est, vni Deo, an pluribus sacra facere oporteat. Nam vtrum vnus Deus, an plures, propter huius vitæ sint bona colẽdi, satis vt existimo exposui.

L. VIVES.

a Hieremiam audisse. } *Hic cum tribu Iuda & Beniamin in Aegyptum abiit, obiitq; in Tanis Aegypti, obrutus lapidibus: vbi ab indigenis colitur, ob vim præsentaneam contra serpentum ictus.*

b Quorum quidem opin. in quibus libris meis p. } *Lib. 2. De doct. Christiana Euseb. initium vaticinij Hieremiæ refert in primum annum xxxvi. Olympiadis. ortum verò Platonis in quartum lxxxviij. Olympiadis. De septuaginta duobus interpretibus alio loco.*

c Nisi fortè quia fuit acerrimi studij. } *Iustinus Martyr in Paraclesi ad gentes, & Euseb. in Præpar. Euang. & Theocritus de Græcorum affectionibus, Platonem ex Hebræorum libris multa in suos trãstulisse scribunt. Hinc Numenius philosophus dicebat, τί γάρ ἐστι πλάτων ἢ μωϋσῆς ἀττικίζων, quid est Plato, nisi Moyses Atticissans? Et Aristobulus Iudæus ad Philometora lib. 1. sicut Eusebius citat: Legem, inquit nostram in multis Plato sequutus est: apertè nanque in multis diligenter examinasse singula videtur. Mosaica enim volumina ante Alexandrum, & ante Persarum imperium traducta fuerant: vnde plurima, sicut & Pythagoras philosophus ille accepit.*

d In Timæo autem Plato. } *Hunc librum sic appellauit, quòd inducitur Timæus Locrus, disputans de mundo, quem Plato in Italia audierat, quique Dorica lingua de mundo scripsit, ex quo lib. multa sunt à Platone mutuata.*

e Terram primo ignémque iunxisse. } *Hæc sunt Platonis verba, interprete Cicerone, corporeum & aspectabilem, itémque tractabilem esse, necessarium est: nihil porrò igni vacuum videri potest, nec verò tangi, quod careat solido. Solidum autem nihil, quod terræ sit expers: quamobrem mundum efficere moliens Deus, terram primam ignémque iungebat. Eadem est ipsius Timæi Locri sententia in opere suo, De mundo & anima.*

f Manifestum autem quòd igni tribuit cæli locum. } *Plato cælum igneum esse putat, stellas verò ex quatuor elementis conflatas,*

quòd solidiores videantur. Neque verò cælum eiusdem, cuius hic noster est ignis naturæ credit esse: neque enim simplicem ponit ignem, sed varij generis naturæq́;.

g Deinde illa duo media.} *Ad coherendum, aqua & ignis necesse habebant vinculum. Porrò solida vno vinculo, parum aptè coniungi cohærereq́ue possunt: duobus ergo indigebant, quæ ex se, & iis quæ coniungunt, quàm commodissimè fieri posset, vnum quid redderent. Tales sunt aër & aqua, inter ignem & terram. Qua enim ratione, proportionéque se habet aqua ad terram, eadem aër ad ignem, eadem aqua & aër inter se: quæ vincula ita copulant extrema elementa, vt sensim vel ascendentibus, vel descendentibus, prope imperceptibilibus naturæ variationibus, vnum putetur esse corpus, quod vel durescit in terram, vel rarescit in ignem.*

h Quoniam aër spiritus dicitur.} *Sed non Dei. De hoc alibi.*

i Ego sum qui sum.} ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. *Participium est* ὤν, *quasi ego sum, ille qui est. Hoc enim verbum Græcum vno Latino verti non potest, vt inquit Seneca libro Epistolarum octauo: sed dici potest ens, quod à sum protulit Cæsar, sicut à possum potens. Idem Seruius Flauius fecit, vt Quintilianus inquit. Significat verò Deus se esse illum, qui sit quoniam cæteræ res veræ & propriè non sunt: nam sicut Esaias dicit, ex nihilo sunt: & apud Iob non semel legitur, Deum solum esse, reliqua enim omnia manent, vt inquit Seneca, non quia æterna sunt, sed quia defenduntur curæ regentis, futura protinus nihil; si manum ille tolleret. Plato in Timæo, & Sophista, res corporales nunquam verè esse, res autem spiritales solas verè esse affirmat. In eodem Sophista & in Parmenide, Deum vnum & ens appellat, à quo sint reliqua vniuersa, nec inueniri naturæ illi inæstimabili nomen, quo appositè nominetur, nec definitione claudi, nec cogitatione teneri, nec notitia, nec verbis capi: ab hoc deos alios minores generatos esse, quos in Timæo ferè immortales ait, non sua ipsorum vi ac natura, sed voluntate parentis Dei, quem* τὸ ὄν *nominat plerunque, id est, quod est, vt dixi, sicut in Phædone de vero philosopho loquens,* ὀρέγηται τοῦ ὄντος, *id est, cupit id quod est: & post,* ἆρ' οὖν οὕτως ἐστὶν, ὦ Σιμμία, εἴπερ τις ἄλλος ὁ τευξόμενος τοῦ ὄντος; *Nónne ita est, ô Simmia, si quisquam alius, & ipse, ipsius quod est, compos? & in Timæo,* τὸ ὂν μὲν ἀεί, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον, *id est, semper ens ingenitum. Platonicorum omnium concors est sententia. Titulum Platonici Parmenidis de ente & vno rerum omnium principio, & Sophistæ* περὶ τοῦ ὄντος, *de Deo intelligi, qui vnus sit ens verè: & vniuersorum principium. Et quoniam* ὢν *participium est, præsens tempus significat, vt videatur Deus, nec futurum habere, nec præteritum*

teritum, sed semper esse. Plato in Timæo sic inquit: ταῦτα δὲ πάντα μέρη χρόνου, καὶ τό τ' ἦν, καὶ τό τ' ἔσται χρόνου γεγονότος εἴδη φέροντες λανθάνομεν ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν, οὐκ ὀρθῶς. λέγομεν γὰρ δὴ ὡς ἦν, ἔστι τε, καὶ ἔσται. τῇ δὲ τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει. τὸ δὲ ἦν, τό τ' ἔσται περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν ἰοῦσαν πρέπει λέγεσθαι. κινήσεις γὰρ ἐστόν. τὸ δὲ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ἔχον ἀκινήτως. οὔτε πρεσβύτερον, οὔτε νεώτερον προσήκει γίγνεσθαι ποτὲ, οὔτε γεγονέναι νῦν, οὐδ' εἰς αὖθις ἔσεσθαι, τὸ παράπαν τε, οὐδὲν ὅσα γένεσις τοῖς ἐν αἰσθήσει φερομένοις προσῆψεν, ἀλλὰ χρόνου ταῦτα, αἰῶνά τε μιμουμένου, καὶ κατ' ἀριθμὸν κυκλουμένου γέγονεν εἴδη. *Porrò, inquit, hæc omnia temporis sunt partes, & fuit, & erit: quæ sunt temporis facti à nobis falsis sempiternæ attribuuntur essentiæ, quod non decet. Ita enim solemus de illa loqui, erit, fuit, est: atqui solummodo est, ei congruit: fuisse verò, aut fore conuenit dicere, quæ in tempore genita, cum tempore procedunt. Motus siquidem hæc duo sunt: quod autem idem tota est æternitate, nullo mouetur motu, nec decet seniorem unquam fieri, aut iuniorem, nec fuisse hactenus, nec fore deinceps, nec incurrit in id quicquam, quæ res corporales, & quas sensibus usurpamus, patiuntur, sed istæ sunt temporis æmuli æternitatis, & ad numerum se conuoluentis species. hæc Plato. quæ Gregorius theologus transtulit in suam orationem De natali Christi, & fusius persecutus est in illo loco,* Θεὸς ἦν μὲν ἀεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται. μᾶλλον δὲ ἔστιν ἀεί. τὸ γὰρ ἦν, καὶ ἔσται τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα, καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως. ὁ δὲ ὢν ἀεὶ, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνόματι τῷ Μωϋσεῖ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους. *Deus, inquit, fuit semper, & est, & erit seu potius est semper. nam fuit, & erit, partes sunt nostri temporis, & fluxæ naturæ. Ille verò ens semper, & sic se ipse nominat, Moysi interroganti. Hinc ascendit altius, & ingenti facundia, paribúsque sententiis, de duratione, déque æternitate principis rerum philosophatur. Sed succumbit ingeniosissimus alioqui vir oneri, & magnitudine vincitur, & tam immodico splendori conniuet. Refert Plutarchus fuisse posti Apollinis Delphici asscriptum à sapientissimis viris ex vna parte* γνῶθι σεαυτὸν, *ex altera parte* εἶ, *q. iuberet Deus, & ita salutantes resalutare, nosce teipsum, nos illum sic aggrederemur, es, quod soli Deo aptissimè congruit. nam hominibus non conuenit, est enim natura nostra instabilis & fluxa. Dei verò fixa, & æterna. Itaque semper ei liceret dicere tanquam essentiæ immutabilis, quæ futuri temporis transactíque mutationes non sentiat, tu es. Quid quod illud es referendum non videtur ad tempus aliquod, sed ad immobilem æternitatem, in quo sensu Plato in Parmenide, nec præsens quidem tempus dici posse de Deo vult, quoniam sit tempus, nec ens illum esse, sed supra omnia potius entia inexplicabile quiddam,*

quod ſcire quid non ſit facile eſt: quid autem ſit, impoßibile. Non deſunt, qui Parmenidem ipſum in ſuis poematis quibus philoſophiam complexus eſt, de Deo ſenſiſſe putent, cùm omnia eſſe vnum diceret, de quorum numero eſt Simplicius. Neque enim veriſimile eſt Parmenidem hominem acutum & ſapientem, diuiſionem & multitudinem in rebus non deprehendiſſe, quam diſertis verbis in ſuis carminibus poſuit. nam ubi de ente illo vnico ſatis multa cecinißet, Hactenus, inquit, de veris illis & ſupremis, nunc de mortalibus confuſis, & in quibus multum eſt falſi erroríſque admiſtum. Ariſtotelem cupiditate reprehendendi euectum mala fide, vt in aliis multis fecit, ſententiam eius in phyſicis auditionibus retuliſſe. Quod Themiſtius etiam attingit his verbis, dicam vt eſt apud interpretem Hermolaum Barbarum: Non enim putaſſe Parmenidem vnum illud ens, quod inexiſſet accidens eſſe, aut ex eorum numero, quæ ea re ſunt, quod aliis hærent; ſed de eo ente locutum fuiſſe, quod eſſet propriè, & maximè, & verè ens. Hoc enim apud nos ſignificas verè & maximè ens. quod apud Platonem dicitur ὄντως ὄν, vt ita loquar, ipſißimum. Quid quod Ariſtoteles ipſe quodam loco cùm de naturalibus diſſereret rebus, veniſſétque ad Parmenidis opinionem: ſed Parmenides, inquit, aliò videtur ſpectaſſe de vno ente rerum omnium principio: dixi quid Platonici aliquot ſentirent. Porrò ſententiam illam, quæ plerunque eſt apud Platonem, & Platonicos, quæ ſenſibus vſurpamus, non eſſe, ſola intelligibilia eſſe: Alcimus in libris quos ad Amyntham ſcripſit, & eam ipſam & de ideis opinionem ex Epicarmi libris Platonem mutuatum eſſe docet, allatis etiam verbis ipſis Epicarmi, qui Cous fuit philoſophus ex Pythagorica gente, quem olim velut ſolem inter ſydera, & mare inter amnes, ita excellere inter homines eruditione fama tenuit, ſcripſitq́; de natura rerum. Certè ipſe Plato in Sophiſta antiquiorem fuiſſe illam ſententiam iudicat, qua ſola intelligibilia eſſentiæ veræ exiſtimantur, & ortas inde maximas contentiones, cum iis, qui ſola eſſe in mundo corpora putabant. De ideis quoque Timæus Locrus in libro De mundo ſcripſit. Sed hæc omnia Plato cum ingenio excultiore, & diſertiore facundia; tùm verò altiore & diuiniore aditus doctrina anguſtiora omnia & explicatiora tradidit. Quanquam myſteria hæc Pythagoram ipſum in Aegypto ex ſacris voluminibus edoctum eſſe haud ambigam: & in eum magis congrueret congreſſus cum Hieremia quàm in Platonem.

Quod etiam Platonici, licet de vno vero Deo bene ſenſerint, multis tamen diis ſacra facienda cenſuerunt.

CAP.

CAP. XII.

IDeo quippe hos potissimum elegi, quoniam de vno Deo, qui fecit cælum & terram, quanto melius senserunt, tãto cæteris gloriosiores illustrioresq; habentur. In tãtum aliis prælati iudicio posterorum, [a] vt cùm Aristoteles Platonis discipulus, vir excellentis ingenij, [b] & eloquio Platoni quidẽ impar, sed multos facilè superans, cùm sectam Peripateticam condidisset, quod deambulans disputare cõsueuerat, plurimósq; discipulos preclara fama excellens, [c] viuo adhuc præceptore [d] in suam hæresim congregasset, post mortem verò Platonis [e] Speusippus sororis eius filius, & Xenocrates dilectus eius discipulus, in scholam eius, [f] quæ Academia vocabatur, eidẽ successissent, [g] atque ob hoc & ipsi & eorum successores Academici appellarentur, recentiores tamen philosophi nobilissimi, quibus Plato sectandus placuit, noluerunt se dici Peripateticos, aut Academicos, sed Platonicos. Ex quibus sunt valde nobilitati Græci, [h] Plotinus, [i] Iamblichus, [k] Porphyrius, in vtraq; autem lingua, id est & Græca & Latina, Apuleius Afer extitit Platonicus nobilis. Sed hi omnes, & cæteri eiusmodi, [l] & ipse Plato diis plurimis esse sacra facienda putauerunt.

L. VIVES.

a VT cùm Aristoteles Platonis discipulus.} *Hic Stagyræ natus est ex Nicomacho & Phæstide, quorum vterque in stemmate Aesculapium habebat. Eius natalis in annum primũ xcix. Olympiad. refertur. ad Platonẽ accessit annos natus xv. mansitq; in eius schola xx. annos. Hoc est vsque ad Platonis mortem. Hinc enim ipse discipulos cœpit instituere, in Lycio deambulans, idcirco qui eam audiuerunt Peripatetici à περιπατεῖν nominati. magnus & admirabilis vir, quique ingenio diligentiaq; vinceret plurimos; nemini esset secundus: variarum rerum cognitione Platone magistro superior, artificio verò omnes, qui ex omni memoria humanas tractauerunt artes, longo interuallo post se reliquit. Non sunt præclaræ dotes malignè vel obscruandæ vel interpretandæ. Fuisse auidiorem gloriæ, auidiorem carpendi alios, adde etiam non omnino pecuniæ contemptorem, fatendum est. at dexteritatem in tradendis artibus nondum est aliquis ab æuo condito consecutus. Vtinam in refutandis alienis opinionibus induxisset in animum paulò candidius agere.* Aristoteles

b Et eloquio Platoni quidem impar.} *Odiosum est de Platonis,*

& Aristotelis comparatione disserere, quoniam studiis variorum res in magnam inuidiam adducta. Haud dubiè fuit praestantißimus vterque eorum, & dignus quem tota posteritas admiretur. Graeci Platonem θεῖον, id est diuinum, Aristotelem δαιμόνιον nominant. Eloquentia Plato fuit tanta, vt vulgatum fuerit apud veteres illud, Iouem Graece loqui si vellet, non aliter locuturum, quàm Platonem. Ab Aristotele scientia artis rhetoricae propemodum dixerim Platonem vinci: tametsi vsu atque exercitatione Aristoteles sit haud dubiè inferior: amauit enim semper Aristoteles breuitatem rerum ac sententiarum, ne si extenderet singula fuséque persequeretur, & copiosè, res in infinitum traherentur, & artis praecepta teneri difficile possent. Itaque illud in primis laborauit, ne sibi dictum vllum, ac ne verbum quidem esset superuacaneum, quod dum consectatur, assequutus est, vt nullus verbis figurísque Graeci sermonis aptius, magísque propriè sit vsus.

c Viuo adhuc praeceptore.} *Sic Laertius, qui Platonis dictum affert: Aristoteles in nos recalcitrauit, inquit Plato, vt in matrem pulli. Sunt tamen qui negent ipsum, viuo Platone, scholam instituisse.*

Haeresis d In suam haeresim.} *Haeresis Graeca vox, Latinè sectam sonat: ambiguum nomen, odiosum est vsu nostro factum, quoniam iis accommodatur, qui non vnam ecclesiam catholicam sequuntur, sed sua iudicia, suásque priuatas sectas.*

Speusippus e Speusippus sororis eius filius.} *Filius fuit Eurymedontis, scholae Platonicae successit, quam octo annos tenuit, mercede docuit, quod ei Dionysius exprobrauit: & Macedoniam vsque cucurrit, vt in Cassandri nuptiis, spe mercedis epithalamium recitaret, quod confecerat versibus, quemadmodum Philostratus in Apollonio inquit, ineptis, & frigidis. Huic adhuc viuenti, sed solutis morbo membris, successit rogatu eius*

Xenocrates *Xenocrates Chalcedonius, charissimus Platoni magistro discipulus, cui & fuit comes in Siciliam transmittenti, hebeti ingenio, sed seuero, sanctísque moribus. Plato hunc calcaribus, Aristotelem condiscipulum freno dicebat indigere. eum Plato sic dilexit, vt iurantibus illum de ipso maledixisse, non crediderit, fieri non posse reputans, quin redamaretur ab eo, quem ipse tantum amaret. Hunc iudices pro testimonio iurare non sunt passi, rati nefas esse tam probo viro fidem non habere, etiam iniurato.*

Academia f Quae Academia vocabatur.} *Academia villa erat prope Athenas, loco nemoroso & sub palustri, ac ideo insalubri, possessa olim ab Academo heroe, vt ait Laertius. nam Eupolis comicus Deum vocat: sed Plutar. in Theseo: quis hic fuerit Academus narrat. Vir, qui Tyndaridis indicauit Helenam à Theseo raptam, Aphidnis occultari: quocirca honos*

honos illi, & vino à castore & Polluce habitus est, & mortuo à posteris Lacedæmoniis: nam quoties populabundi in Atticum agrum sunt ingressi, semper ab Academia abstinuerunt. Verùm Dicaarchus memoriæ prodidit ab Ecedemo, qui sub eisdem militauit Tyndaridis, Ecedemiam prius dictā, deinde Academiā. Hoc etiam Laertius attingit. Apuleius in Platonis vita, patrimonium qui in hortulo, qui Academiæ iunctus fuit, & in duob. ministris, & in patera, qua diis supplicabat, reliquit auri tantum, quantum puer nobilitatis insigne in auricula gestauit. Laertius Platonē scribit in Academia sepultū esse honorifice, regémque Ponti Mithridatem, cùm in eius potestate essent Athenæ, Musis in Academia Platonis imaginem dicasse, Silanionis opus. Porrò Athenis (nam hoc prætereundum non est) gymnasia fuere hæc ferè: Academia, Lyceum, Prytaneum, Canopum, Stoa, Tempe, Cynosarges.

g Atq; ob hoc & ipsi, & eorū successores.} *Hæc est vetus Academia, quæ per Polemonē Xenocratis discipulum perducta est ad Archesilam, qui rationem disputandi ad Socratis modum morémq. reducere tentauit, nihil vt affirmaret ipse, vel se scire diceret, quæ verò ab aliis dicerentur, eas confutaret: quæ dicta est noua Academia: quam Cicero persona Varronis veterem sibi videri ait: hinc qui lucem rebus tribuerent, certáque afferrent ac tenerent dogmata: quæ ex Platonis sententia putarent esse, ij Platonici, non Academici nuncupati sunt, credo quòd Academicum nomen nimis in schola Archesilæ hæserat.* Gymnasia Athenis

h Plotinus.} *Hunc Suidas Lycopolitanum fuisse perhibet, quæ est in Ægypto ciuitas: quinquaginta quatuor libros scripsit, obscuros sanè, ne degeneraret à more sectæ. vixit temporib. Galieni principis, & vsque ad Probum peruenit: de cuius fato multa mentitur Iulius Firmicus. Plotini vitam iusto volumine scripsit Porphyrius eius discipulus.* Plotinus

i Iamblichus.} *Chalcidiensis Porphyrij auditor, non tam Platonicus fuit, quàm Pythagoricus, vt Hieronymus est autor: tametsi quantum ad res diuinas attinet, Platonici omnes Pythagorissant. Moribus atque ingenio magistro fuit melior.* Iāblichus

k Porphyrius.} *Hic prius vocatus est Malcus, sed à purpuræ vsu nomen Porphyrij accepit. Tyri natus est, haud obscuro loco: vir nec corpore satis sanus, nec mente, iudicij inconstantis, & odio vsque in rabiem aspero, crudelique Plotini discipulum ipse se profitetur. Suidas, Amelij quoque dicit, cuius hæc sunt verba:* πορφύριος κυρίως ἐκαλεῖτο βασιλεύς. τύριος φιλόσοφος μαθητὴς ἀμελίου τοῦ πλωτίνου μαθητοῦ, διδάσκαλος δὲ ἰαμβλίχου, γεγονὼς ἐπὶ τῶν χρόνων αὐρηλιανοῦ, καὶ παρατείνας ἕως διοκλητιανοῦ τοῦ βασιλέως. *Porphyrius, inquit, proprio nomine Basileus vocabatur. Tyrius philosophus, discipulus Amelij edocti à* Porphyrius

Plotino præceptor verò Iamblichi: vixit temporibus Aureliani, & peruenit vsque ad tempora Diocletiani regis. Cur verò rex appellaretur, declarat idem Porphyrius in vita Plotini magistri. Amelius, inquit, librum hunc dicauit mihi, néque in ipsa inscriptione basilea, id est, regẽ, nominauit: id enim mihi nomen erat: & patria quidem lingua nominabar Malcus, quo nomine vocabatur & pater. Malcus autem in Græcã translatus linguam, rex appellatur. Hæc ille de se.

l Et ipse Plato diis plurimis.} *In Timæo deos numerat Saturnum, Opem, Iunonem, reliquósque inter se fratres, agnatósque: in libris De repub. & de legibus, diis dæmonibúsque & heroibus sacra & ceremonias fieri iubet: in octauo verò De legibus & duodecimo illos nominat, quibus ciuitatis status & fælicitas votis comprecationibúsque commendanda est.*

De sententia Platonis, qua definiuit deos non esse, nisi bonos amicósque virtutum. CAP. XIIII.

QVanquam ergo à nobis & in aliis multis rebus magnísque dissentiant, in hoc tamen quod modo posui: quia neque parua res est, & inde nunc quæstio est, primum ab eis quæro, quibus diis istum cultum exhibendum arbitrentur, vtrum bonis, an malis, an & bonis & malis. [a] Sed de hoc habemus sententiam Platonis dicentis omnes deos bonos esse, nec esse omnino vllum deorum malum. Consequens est igitur, vt bonis hæc exhibenda intelligantur. Tunc enim diis exhibentur, quoniam nec dij erunt, si boni non erunt. Hoc si ita est, nam de diis quid aliud decet credere? [b] illa profectò vacuatur opinio, qua nonnulli putant, deos malos sacris placandos esse, ne lædant: bonos autem vt adiuuent, inuocandos. Mali enim nulli sunt dij, bonis porrò debitus, vt dicunt, honor sacrorum est deferendus. Qui sunt ergo illi, qui ludos scenicos amant, eósque diuinis rebus adiungi, & suis honoribus flagitant exhiberi, quorum vis non eos indicat nullos, sed iste affectus nimirum indicat malos? Quid enim de ludis scenicis Plato senserit notum est, cùm poetas ipsos quòd tam indigna deorum maiestate atque bonitate carmina composuerant, censet ciuitate pellendos? Qui sunt igitur isti dij, qui de scenicis ludis cum ipso Platone contendunt? Ille quippe non patitur deos falsis criminibus infamari, isti eisdem criminibus suos honores celebrari iubent. Denique isti cùm eosdẽ ludos instaurari præciperent, poscẽtes turpia, maligna gesserunt, Tito Latino auferẽtes filium,

&

& immittētes morbum, quòd eorū abnuisset imperiū, eúmq; morbum retrahentes, cùm iussa complesset. Iste autem illos nec tam malos timendos putat, sed suæ sententię robur constantissimè retinens, omnes poetarū sacrilegas nugas, quibus illi per immunditię societatem oblectātur, à populo bene instituto remouere non dubitat. Hunc autem Platonem, quod iam in secundo libro commemoraui, inter semideos Labeo ponit. c Qui Labeo numina mala victimis cruentis atque huiusmodi supplicationibus placari existimat, bona verò ludis, & talibus, quasi ad lætitiam pertinentibus rebus. Quid est ergo quòd semideus Plato non semideis sed diis, & hoc bonis, illa oblectamenta, quia iudicat turpia tam constanter, audet auferre? qui sanè dij refellunt sentētiam Labeonis, nam se in Latino non lasciuos tantum, atque ludibundos, sed etiam sæuos terribilésque monstrarunt. Exponāt ergo ista nobis Platonici, qui omnes deos secundum autoris sui sententiam bonos & honestos, & virtutibus sapientium esse socios arbitrantur, alitérque de vllo deorū sentiri nefas habent. Exponimus inquiunt. Attentè igitur audiamus.

L. VIVES.

a Sed de hoc habemus sententiam Platonis. } *In decimo De leg. deos bonos esse ait, & refertos omni virtute, prouidentissimósque atque optimos: tametsi principem illum naturæ, quem verè esse dicit, verè quoque ac propriè bonum censet, reliquos inde velut ex fonte bonitatem haurire, quam habent. In Conuiuio verò Socrates eo probat argumento amorem deum non esse, quòd omnes dij boni beatíque sint, amor verò non sit eiusmodi. Porphyrius quoque libro De sacrificiis tertio, Deum ait nullius esse rei indigum, nocere nulli. Idem Stoici sentiebant, ex quorum dogmatis Cicero secundo De officiis inquit, deos nocere non putant. Sed nos sententiam tantum Platonis tractamus, de qua loquitur Augustinus. nam si ad alia egredimur, quis erit modus aut finis?*

b Illa profectò vacuatur opinio. } *Apuleius in Deo Socratis, ex dæmonibus alios diurnis sacrificiis gaudere scribit, alios nocturnis: esse qui lætioribus, esse qui tristioribus hostiis, ritibus, & ceremoniis. Porphyrio in Carmen seculare Horatij vulgarem fuisse opinionem significat, alios deos placandos ne lædant, alios vt prosint. Plutarchus scribit magnos & malos dæmonas olim sacrificiis à regibus & principibus honestatos, ad eorum iram auertendam, quæ maxima damna afferebant. Porphyrius philosophus in secundo libro De abstinentia*

animatorum, ciuitatibus interdum esse opus subindicat malis dæmonibus sacra facere, ne frugibus, ne diuitiis, ne vrbi ipsi noceant. nam rata est, inquit, apud omnes fides, eos læsuros genus humanum, si irascantur, propterea quòd negligantur, neque cultum legitimum nanciscantur, nec id solum docet ex vulgari esse opinione, sed theologorum quoque, qui malis dæmonibus mactari permittunt victimam, gustari ex ea vetant.

c Qui labeo numina mala.} *Porphyrius eodem, quod modo citabam, opere, diis superis nullum animal sacrificari fas putat, sed terræ fructus tantùm, & flores, & mel, vsque ad farinam, sic veteres illi, sic primi consueuerunt sacrificatores: sic agendum esse docet Theophrastus: sic Pythagoras, qui nunquam hostiam immolare sustinuit. dæmonibus verò cædibus litatur, & sanguine. In opere verò De philosophia responsorum, ex oraculis Apollinis, docet, quò inferiores sunt dij, eò tristioribus & atrioribus gaudere hostiis, ita vt diis terrestribus, & infernis furuæ quadrupedes mactentur, & terrestribus super aras, infernis autem in foueis.*

De opinione eorum, qui rationales animas trium generum esse dixerunt, id est, in diis cælestibus, in dæmonibus aereis, & in hominibus terrenis.

CAP. XIIII.

a Omnium, inquiunt, animalium, in quibus est anima rationalis, tripertita diuisio est; in deos, homines, dæmones. Dij excelsissimum locum tenent, homines infimum, dæmones medium. Nam deorum sedes in cælo est, hominum in terra, in aere dæmonum. Sicut eis diuersa dignitas est locorum, ita etiam naturarum. Proinde dij sunt hominibus dæmonibúsque potiores: homines verò infra deos & dæmones constituti sunt, vt elementorum ordine, sic differentia meritorum.[b] Dæmones igitur medij, quemadmodum diis quibus inferius habitant postponendi, ita hominibus superius, quibus præferendi sunt. Habent enim cum diis communem immortalitatem corporum, animorum autem cum hominibus passiones. Quapropter non est mirum, inquiunt, si etiam ludorum obscœnitatibus, & poetarum figmentis delectantur. Quandoquidem & humanis capiuntur affectibus, à quibus dij longè absunt, & modis omnibus alieni sunt. Ex quo colligitur, Platonem, poetica detestando, & prohibendo figmenta, non deos, qui omnes boni & excelsi sunt, priuasse ludorum sceni-

corum voluptate, sed dæmones. Hæc si ita sunt, quæ licet apud alios quoque reperiantur, Apuleius tamen Platonicus Madaurensis, de hac re sola vnum scripsit librum, cuius titulum esse voluit, De Deo Socratis: vbi disserit & exponit, ex quo genere numinum [e] numen sibi Socrates habebat adiunctum, & amicitia quadam conciliatum, à quo perhibetur solitus admoneri, vt desisteret ab agendo, quando id quod agere volebat, prosperè non fuerat euenturum. Dicit enim apertissimè, & copiosissimè asserit, non illum Deum fuisse, sed dęmonem, diligenti disputatione pertractans istam Platonis, de deorum sublimitate, & hominum humilitate, & dęmonũ, mediętate sententiam. Hæc ergò si ita sunt, quonam modo ausus est Plato, etiam si non diis, quos ab omni humana contagione semouit, certè ipsis dęmonibus poetas vrbe pellendo, auferre theatricas voluptates, nisi quia hoc pacto admonuit animum humanũ, quamuis adhuc in his moribundis membris positum, pro splẽdore honestatis, impura iussa dæmonum cõtemnere, eorúmque immundiciam detestari? Nam si Plato hæc honestissimè arguit & prohibuit, profectò dæmones turpissimè poposcerunt, atque iusserunt. Aut ergo fallitur Apuleius, & non ex isto genere numinum habuit amicum Socrates: aut contraria inter se sentit Plato, [d] modo dæmones honorando, modo eorum delicias à ciuitate bene morata remouẽdo: aut non est Socrati amicitia dæmonis gratulanda, de qua vsqueadeò & ipse Apuleius non erubuit, [e] vt de Deo Socratis prænotaret librum, quem secundum suam disputationem, qua deos à dæmonibus tam diligenter copioséque discernit, non appellare de Deo, sed de dęmone Socratis debuit. Maluit autem hoc in ipsa disputatione, quàm in titulo libri ponere. Ita enim per sanam doctrinam, quæ humanis rebus illuxit, omnes vel penè omnes dęmonũ nomen exhorrent, [f] vt quisquis ante disputationem Apuleij, qua dæmonum dignitas commendatur, titulum libri De dæmone Socratis legeret, [g] nequaquam illum hominem sanũ fuisse sentiret. Quid autem etiam ipse Apuleius, quod in dæmonibus laudaret inuenit, præter subtilitatem & firmitatem corporum, & habitationis altiorem locum? Nam de moribus eorum, cùm de omnibus generaliter loqueretur, non solùm nihil boni dixit, sed etiam plurimum mali. Denique lecto illo libro prorsus nemo miratur, eos etiam scenicam turpitudinem in rebus diuinis ha-

bere voluisse,& cùm deos se putari velint, deorum criminibus oblectari potuisse,& quicquid in eorum sacris obscœna solennitate seu turpi crudelitate, vel ridetur, vel horretur, eorum affectibus conuenire.

L. VIVES.

a Omnium, inquiunt, animalium. } *Plato in 4. De leg. & Epinom. tres ordines deorum ponit: deos, dæmones, & heroas: sed hi postremi ad homines videntur pertinere, ex quibus fiunt. Plutarchus in opere, quod oracula defecerunt, laudat eos impensè, qui genus dæmonum inter deos & homines constituerunt: siue Orpheus is fuit, siue Phryx aliquis, siue Ægyptius: vt ab vtrorumque ceremoniis coniici potest. Modum enim excogitarunt, quo humanum genus diuino coniungatur. Ex Græcis, inquit, Homerus promiscuè nomina hæc vsurpat: nam eosdem modò deos appellat, modò dæmonas. Hesiodus primus omnium quatuor rationalis naturæ ordines distinctos posuit, primos deos, hinc dæmones, tum heroas, infimos homines, è quibus dæmones & heroes fiant, si benè vixerint.*

b Dæmones igitur medij. } *In Conuiuio Platonis meminit Socrates disputationis cuiusdam cum Diotima habitæ, vbi dæmonis naturam ait mediam inter homines deósque.*

c Numen sibi Socrates habebat. } *Socrates dæmonem dicitur habuisse, à quo prohiberetur facere, quæ prosperè successura non erant, incitaretur verò nunquam.*

d Modò dæmones honorando. } *Nam dæmones adorandos præcepit in Epinomide.*

e Vt de Deo Socratis. } *Quotquot antea illa de re disputarant, dæmonem potius, quàm deum Socratis dixerunt, vt ipse apud Platonem sexcentis locis Socrates, & Xenophon, & Cicero, & Plutarchus, & Maximus Tyrius, qui geminam edidit de Socratis dæmone Apodixin, aliíque innumeri, tum Platonici, tum aliarum quoque nationum philosophi: quocirca superuacaneum fuerit multis de eo disserere.*

f Vt quisquis ante disputationem. } *Quisquis titulum antequam librum, ne quis putet ad superiora tempora referri.*

g Nequaquam illum hominem sanum. } *Nam dæmoniaci etiam à gentilibus iam tum mente capti, & furentes vocabantur.*

Quòd neque propter aerea corpora, neque propter superiora habitacula dæmones hominibus antecellunt.

CAP. XV.

Vamobrem absit vt ista considerans animus veraciter religiosus,& vero Deo subditus ideo arbitretur dæmones

dæmones seipso esse meliores,[a] quòd habeāt corpora meliora. Alioquin multas sibi & bestias prælaturus est, quæ nos & acrimonia sensuum,& motu facillimo atq; celerrimo, & valentia virium, & annosissima firmitate corporum vincunt. Quis hominum videndo æquabitur aquilis, & vulturibus? Quis odorando canibus? Quis velocitate leporibus, ceruis, auibus omnibus? Quis multum valendo leonibus & elephantis? Quis diu viuendo serpentibus, [b] qui etiam deposita tunica senectutem deponere; atque in iuuentam redire perhibētur? Sed sicut his omnibus ratiocinando & intelligendo meliores sumus, ita etiam dęmonibus bene atque honestè viuendo meliores esse debemus. Ob hoc enim & prouidentia diuina eis, quibus non cōstat esse potiores, data sunt quædam potiora corporum munera, vt illud quo eis præminemus, etiam isto modo nobis commendaretur multò maiore cura excolendum esse, quàm corpus: ipsámque excellentiam corporalem, quā dæmones habere nossemus, præ bonitate vitæ, qua illis anteponimur, contēnere disceremus, habituri & nos immortalitatem corporum, non quam suppliciorum æternitas torqueat, sed quam puritas præcedat animorum. [c] Iam verò de loci altitudine, quòd dæmones in aere, nos autem habitamus in terra, ita permoueri, vt hinc eos nobis esse præponendos existimemus, omnino ridiculum est. Hoc enim pacto nobis & omnia volatilia præponemus. [d] At enim volatilia cum volando fatigantur, vel reficiendū alimentis corpus habent, terram repetunt vel ad requiem, vel ad pastum, quod dæmones, inquiunt, non faciunt. Nunquid ergo placet eis, vt volatilia nobis, dæmones autem volatilibus antecellant? Quod si dementissimum est opinari, nihil est, quod de habitatione superioris elementi dignos esse dæmones existimemus, quibus nos religionis affectu subdere debeamus. Sicut enim fieri potuit, vt aereæ volucres, terrestribus nobis non solùm nō præferantur, verumetiam subiiciantur propter rationalis animæ, quæ in nobis est, dignitatem: ita fieri potuit, vt dæmones, quamuis magis aerei sint, terrestribus nobis, non ideo meliores sint quia est aer, quàm terra superior: sed ideo eis homines præferendi sint, quoniam spei piorum hominum nequaquam illorum desperatio comparanda est. Nam & illa ratio Platonis, qua elementa quatuor, proportione contexit, atque ordinat: ita duobus extremis igni mobilissimo, & terræ im-

mobili media duo aerem & aquam interferés, vt quanto aer est aquis,& aere ignis,tanto & aquæ superiores sint terris: satis non admonet animalium merita, non pro gradibus elementorum æstimare. Et ipse quippe Apuleius cum cæteris terrestre animal hominem dicit, qui tamen longè præponitur animalibus aquatilibus,cùm ipsas aquas terris præponat Plato:vt intelligamus,non eundem ordinem tenendum,cùm agitur de meritis animalium:qui videtur ordo esse in gradibus corporum: sed fieri possé, vt inferius corpus anima melior inhabitet,deteriórque superius.

L. VIVES.

a QVod habeant corpora meliora.} *Dæmonum corpora Apuleius media dicit inter terrenam,& ætheream naturam, multóque minus concreta,quàm nubes,& longè subtiliora ex purissimo aeris liquido & sereno alimento coalita, nihil terrenæ sodalitatis habentia, idcirco nec oculis humanis conspicua, nisi illa diuinitus sui speciem offerant.*

b Qui etiam deposita tunica.} *Serpens exuere senectutem incipit ab oculis,sic vt ignari rei,cæcari putent, tum nudatur caput: atque vna ferè nocte & die tota illa tunica ponitur. vide Aristot. lib.8. De generatione animalium.*

c Iam verò de loci altitudine.} *Apuleius in Apodixi,de Socratis Deo sic colligit,in aere dæmones agere: nam cùm elementum nullum sit in mundo,quod natura vacuum animantibus crearit,in terra sunt homines,ac quadrupedes:in mari pisces:in igne viuunt quædam animalia, vt Aristoteles docet,necesse est in aere aliquod animalium esse genus, quale id sit nisi dæmonicum,nemo dixerit. Itaque dæmones & inferiorem diis locum sortiti sunt,& superiorem nobis: quòd illis minores sunt, nobis verò maiores melioresque.*

d At enim volatilia cum volando.} *Hæc est Apuleij responsio: cuius ad hunc modum sunt verba: Nam quòd quidem aues aeri attribuant,falsum sentire meritissimò dixeris: quippe quæ aues, nulla earum vltra Olympi verticem sublimatur:qui cùm excelsissimus omnium perhibeatur,tamen altitudinem perpendiculo si metiare, vt geometræ autumant,stadia altitudo fastigij non æquiparat, cùm sit aeris augmentum immensum vsque ad extima lunæ, cælique, porrò ætheris sursum versus exordium est.Quid igitur tanta vis aeris,quæ ab humilibus lunæ anfractibus vsque ad summum Olympi verticem interiacet? vacabítne animalibus suis?atque erit ista naturæ pars mortua,ac debilis? Imò enim si sedulò aduertas,ipsæ aues per terrestre animal non aerium rectè perhibeantur:

beantur: semper enim illis victus omnis in terra, ibidem pabulum, ibidem cubile, tantúmque aera proximum terræ volando transuerberant. Cæterùm cum illis fessa sunt remigia pennarum, terra ceu portus est. Hæc ex lib. Apuleij parum castigato, sed nihilominus ratio Augustini procedet de loco. Nam etsi aues inferiores sunt dæmonibus, certè superiores sunt hominibus, & in cacuminibus ædium & montium & arborum plerunque morantur: sed hic non disputo cum aduersariis.

Quid de moribus dæmonum Apuleius Platonicus senserit.

CAP. XVI.

De moribus ergo dæmonum, cùm idem Platonicus loqueretur, dixit eos, eisdem quibus homines animi turbationibus agitari, irritari iniuriis, obsequiis donisque placari, gaudere honoribus, diuersis sacrorum ritibus oblectari, & in eis, si quid neglectum fuerit, commoueri. Inter cætera etiam dicit ad eos pertinere diuinationes augurum, aruspicum, vatum, atque somniorum: ab his quoque esse miracula magorum. Breuiter autem eos definiens, ait: Dæmones esse genere animalia, animo passiua, mēte rationalia, corpore aerea, tempore æterna. Horum verò quinque, tria priora illis esse nobiscum communia, quartū proprium, quintum eos cum diis habere commune. Sed video trium superiorum quæ nobiscum habent: duo etiam cum diis habere. [a]Animalia quippe esse dicit, & deos, qui sua cuique elementa distribuens, in terrestribus animalibus homines posuit cum cæteris, quæ in terra viuunt, & sentiunt: in aquatilibus pisces, & alia natatilia: in aeriis dæmones: in ætheriis deos. Ac per hoc quod dæmones genere sunt animala, non solùm eis cum hominibus, verumetiam cùm diis pecoribúsque commune est quod mente rationalia, cū diis & hominibus: quod tempore æterna, cum diis solis: quod animo passiua, cū hominibus solis: quod corpore aerea, ipsi sunt soli. Proinde quod genere sunt animalia, nō est magnum: quia hoc sunt & pecora: quod mente rationalia, non est supra nos, quia sumus & nos. Quod tempore æterna, quid boni est si non beata? [b] Melior enim tēporalis fœlicitas, quèm misera æternitas. Quod animo passiua, quomodo supra nos est? quādo & nos hoc sumus, nec ita esset nisi miseri essemus. Quod corpore aerea, quanti æstimādum est, cùm omni corpori præferatur animæ qualiscunque natura? Et ideo religionis cultus, qui debetur ex animo, ne-

quaquã debetur ei rei, quæ inferior est animo. Porrò si inter illa quæ dæmonum esse dicit, annumeraret virtutem, sapiẽtiam, fœlicitatem, & hæc eos diceret habere cum diis æterna atque communia, profectò aliquid diceret exoptandum, magnique pendendum: nec sic eos tamen propter hæc tanquam Deum colere deberemus, sed potius ipsum à quo hæc illos accepisse nossemus. Quanto minus nunc honore diuino aerea digna sunt animalia: ad hoc rationalia, vt misera esse possint: ad hoc passiua, vt misera sint: ad hoc æterna, vt miseriam suam finire non possint. Quapropter vt omittam cætera, & hoc solum pertractem, quod nobiscum dæmones dixit habere commune, id est, animi passiones: si omnia quatuor elemẽta suis animalibus plena sunt, immortalibus ignis & aer, mortalibus aqua & terra: quæro cur animi dæmonum passionum turbellis, & tempestatibus agitentur? [c] Perturbatio enim est, quæ Græcè πάθος dicitur: vnde illa voluit vocare animo passiua: [d] quia verbum de verbo pathos, passio diceretur, [e] motus animi contra rationem. Cur ergo sunt ista in animis dæmonum, quæ in pecoribus non sunt? Quoniam si quid in pecore simile apparet, [f] non est perturbatio, quia non est cõtra rationem, qua pecora carent. In hominibus autem, vt sint istę perturbationes, [g] facit hoc stultitia, [h] vel miseria. Nondum enim sumus in illa perfectione sapientiæ beati, quæ nobis ab hac mortalitate libertatis in fine promittitur. Deos verò ideo dicunt istas perturbationes non perpeti, quia non solùm æterni, verumetiam beati sunt. Easdem quippe animas rationales etiam ipsos habere perhibẽt, sed ab omni labe ac peste purissimas. Quamobrem si propterea dij non perturbantur, [i] quòd animalia sunt beata, non misera: & propterea pecora non perturbantur, quòd animalia sunt, quæ nec beata possunt esse nec misera: restat vt dæmones sicut homines ideo perturbentur, quòd animalia sunt non beata, sed misera.

L. VIVES.

a Animalia quippe esse dicit & deos.} *Idem Plato in Timæo, qui deos visibiles animalia esse vult. Apuleius in eodem libello De Socratis deo, genus quoddam dæmonum ponit, sine corpore, vt Somnum & Amorem.*

b Melior est enim temporalis fœlicitas.} *Chironem Saturni filium scribunt repudiasse immortalitatem, & Vlyssem maluisse in patria inter*

tria inter coniugem, & filium, & patrem ætatem finire, quàm apud deas esse immortalem. Plato in libris De legibus, satius esse sensit quàm minimum tempus viuere, quàm totam immortalitatem maxima bonorum externorum & corporis vbertate atque affluentia, sine iustitia tamen & cæteris virtutibus. nescio quid philosophi nugantur, melius est esse quàm non esse: de quo alibi.

c Perturbatio enim est quæ Græcè πάθος.} *Cicero in Tuscul. quæst. perturbationes πάθη vertit. Quintilianus in 6. affectum, idque rectè & propriè verti dicit. Apud Plinium solum ex veteribus legitur passiones. dubitatúrque num satis castigatè lib. 20. illitum quoque passionibus ventri earum prodest.* **Perturbatio.**

d Quia verbum de verbo.} *Vt à πάσχω πάθος, sic à patior passio.*

e Motus animi contra rat.} *Diffinitio πάθους apud Ciceronem ex Zenone, auersa à recta ratione contra naturam animi commotio.*

f Non est perturbatio.} *Ex eodem Cicerone in Tusc. quæst. Sed corporum affectiones sine culpa accidere possunt, animorum non item, quorum omnes morbi & perturbationes ex aspernatione rationis eueniunt, itaque in hominibus solùm existunt. Nam bestiæ simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt.*

g Facit hoc stultitia.} *Opinionibus enim falsis vanisque premimur, & nos ipsi facimus nobis affectus potius quàm ex rebus accipimus. Et, vti Seneca inquit, plura sunt quæ nos terrent, quàm quæ premunt. Stoici perturbationes omnes ex deprauatis hominum iudiciis opinionibúsque oriri putant. nam opinio magni futuri boni est libido, magni futuri mali est metus, magni præsentis mali dolor, magni præsentis boni lætitia: quæ omnia quoniam stultitiis nostrarum cogitationum metimur, citius quàm naturis rerum, idcirco tot perturbationibus, támque immoderatis rapimur.*

h Vel miseria.} *Hoc est in homine miserrimum, quòd etiam sapientissimus dolet tamen, & gaudet, & cæteris affectibus agitur, quamlibet prouiderit ne fiat.*

i Quòd animalia sint non beata, sed misera.} *Miseros esse dæmones, aut malos, non audet fateri Socrates: non esse autem beatos bonósque, apertè profitetur in Conuiuio Platonis.*

An dignum sit eos spiritus ab homine coli, à quorum vitiis etiam oporteat liberari. CAP. XVII.

QVa igitur insipientia, vel potius amentia per aliquam religionem dæmonibus subdimur, cùm per veram religionem ab ea vitiositate, qua illis sumus similes liberemur? Cùm enim dæmones, quod & iste Apuleius,

quanuis eis plurimum parcat, & diuinis honoribus dignos censeat, tamen cogitur cõfiteri vt ira instigentur, nobis vera religio præcipit, ne ira instigemur,[a] sed ei potius resistamus. [b] Cùm dæmones donis inuitentur, nobis vera religio præcipit, ne cuiquam donorum acceptione faueamus. Cùm dæmones honoribus mulceantur, nobis vera religio præcipit, [c] vt talibus nullo modo moueamur. Cùm dæmones quorundam hominum osores, quorundam amatores sint, non prudenti tranquillóque iudicio, sed vt ipse animo appellat passiuo, nobis vera religio præcipit, [d] vt inimicos nostros etiam diligamus. Postremò omnem motum cordis & salum mentis, omnésque turbellas & tempestates animi, quibus dæmones æstuare atq; fluctuare asserit, nos vera religio deponere iubet. Quæ igitur causa est, nisi stultitia errórque miserabilis, vt ei te facias venerando humilem, cui te cupias esse viuendo dissimilem: & religione colas, quem imitari nolis, cùm religionis summa sit imitari quem colis?

L. VIVES.

a SEd ei potius resistamus.} *Christus in Euangelio Matthei iubet nullo prorsus modo irasci. Agatho abbas iracundum hominem, etiam si mortuos excitaret, negabat Deo gratum fore.*

b Cùm dæmones donis inuitentur.} *Non solùm vltro sibi dari dona gaudent, sed etiam petunt. Sunt enim petacissimi. Quoties ferè oraculum Delphis Apollo reddebat, admonebat consulentes, vt sui meminissent, denúmque ad se adferrent aliquod, vbi fortunatiores essent facti. tametsi non tam astutus dæmon aurum vel argentum captabat, quo non eget, quàm mentes eorum qui dabant.*

c Vt talibus nullo modo moueamur.} *Christus suis præcepit, ne magistri vocari velint, neu primos accubitus affectent, neu salutari in plateis. Denique vt princeps ad famulantis se humilitatem deiiciat. Honores enim cum gentilitate priores esse, ibi sepeliri deberet: in Ecclesia viuere nefas est: nec magnanimitas est magnos petere honores, sed contemnere.*

d Vt inimicos nostros.} *Diligite, inquit Christus, etiam inimicos vestros & orate pro us, qui vobis sunt infesti. Matth. 5. Nec satis est inimicos non odisse, diligere præcipimur. & factu impossibile non est, quod ipse Christus primum, deinde Stephanus fecerunt, vt Hieron. inquit.*

e Omnésque turbellas & tempestates animi.} *Alibi, omnésq; turbidas tempestates animi.*

Qualis

Qualis sit religio, in qua docetur, quòd homines, vt commendentur diis bonis, dæmonibus vti debeant aduocatis.

CAP. XVIII.

Frustra igitur eis Apuleius & quicunque ita sentiunt, hunc detulit honorem: sic eos in aëre medios inter æthereum cælum terrámque constituens, vt quoniã nullus Deus miscetur homini, [a] quod Platonem dixisse perhibent, isti ad deos perferant preces hominum, & inde ad homines impetrata quæ poscunt. Indignum enim putauerunt, qui ista crediderunt, misceri homines diis, & deos hominibus: dignum autem misceri dæmones, & diis & hominibus: hinc petita [b] qui allegent, inde concessa qui apportent: vt videlicet homo castus, & ab artium magicarum sceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dij exaudiant, qui hæc amant: quæ ille non amando fit dignior, quem facilius & libentius exaudire debeant. Amant quippe illi scenicas turpitudines, quas non amat pudicitia. Amant in maleficiis magorum mille nocendi artes, quas non amat innocentia. Ergo & pudicitia & innocentia, si quid à diis impetrare voluerit, non poterit suis meritis, nisi suis interuenientibus inimicis. non est quod iste poetica figmenta, & theatrica ludibria iustificare conetur. Habemus contra ista magistrum eorum & tantæ apud eos autoritatis Platonem: si pudor humanus ita de se malè meretur, vt non solùm diligat turpia, verumetiam diuinitati existimet grata.

L. VIVES.

a QVod Platonem dixisse perhibent.} *Platonis hæc est in Conuiuio sententia, & quidem Socrati attributa. Diotima cùm Socrati amorem esse medium quiddam diceret inter mortale & immortale: Socratésque quid hoc esset, rogaret: illa, δαίμων μέγας, ὦ σώκρατες. καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστι θεοῦ τε καὶ θνητοῦ. Dæmon magnus, ô Socrates. etenim dæmonium omne inter deos & mortales situm est. Socrates nondum id intelligens quærit, quænam sit eius vis & natura. Tum Diotima respondit, interpretari vel vectare humana ad deos, diuina ad nos: ab hominibus quidem preces & sacrificia, à diis verò præcepta & mercedem pro sacrificiis. In medio igitur siti dæmones, eum locum explent, vt aptum secum sit vniuersum ipsum atque coniunctum, hac commeant vaticinia, & omnis sacerdotum ars, quæ ad sacrificia, teletas, & incantationes, tum & ad diuinationem & magiam spectat. His addit quod Aug. citat: θεὸς δὲ ἀνθρώπῳ*

οὐ μίγνυται, ἀλλὰ διὰ τούτων πᾶσα ἡ ὁμιλία, καὶ ἡ διάλεκτος θεοῖς πρὸς ἀνθρώπους, καὶ ἐγρηγορόσι, καὶ καθεύδουσι. Deus, inquit, homini non miscetur, sed per dæmones omne est commercium, omnis collocutio deis cum hominibus, & vigilantibus, & dormientibus.

q Qui assignent.} *In antiquis est, quæ alligent, quasi qui velut legatione ferant. Idcirco Apuleius administros eos & salutigerulos vocat quorum illud pertinet ad deos, quibus dæmones ministrant, alterum ad nos, quibus salutem à diis gerunt. Angeli etiam nominantur à Capella, quasi nuncij, quòd superis nostra nuncient acta: & præstites, quòd gerundis rebus præsint.*

De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititur spirituum malignorum.

CAP. XIX.

PORrò aduersus magicas artes, de quibus quosdam nimis infœlices, & nimis impios etiam gloriari libet [a] in nomine dæmonum, ipsam publicam lucem testem citabo. Cur enim tam grauiter ista plectuntur seueritate legum, si opera sunt numinum colendorum? An fortè istas leges Christiani instituerunt, quibus artes magicæ puniuntur, secundum quem alium sensum, nisi quòd hæc maleficia generi humano perniciosa esse non dubium est? Ait Poeta clarissimus:

[b]*Testor chara deos, & te germana, tuúmque*
Dulce caput, magicas inuitam accingier artes.

Illud etiam quod alio loco de his artibus dicit:

[c]*Atque satas aliò vidi traducere messes.*

Eo quòd hac pestifera sceleratáq; doctrina, fructus alieni in alias terras transferri perhibentur, nónne in Duodecim tabulis, id est, Romanorum antiquissimis legibus Cicero commemorat esse cóscriptum, & ei qui hoc fecerit supplicium constitutú?[d]Postremò ipse Apuleius nunquid apud iudices Christianos de magicis artibus accusatus est? Quas vtique sibi obiectas, si diuinas & pias esse nouerat, & diuinarum potestatum operibus congruas: non solùm eas confiteri debuit, sed etiam profiteri, leges culpans potius, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quę haberi miranda & veneranda oporteret. Ita enim vel sentétiam suam persuaderet iudicibus, vel si illi secundum iniquas leges saperent, eúmque talia prædicantem atque laudantem morte mulctarent digna animæ illius dæmones dona rependerent: pro quorum diui-

diuinis operibus prædicandis, humanam vitam sibi adimi non timeret. Sicut martyres nostri cùm eis pro crimine obiiceretur Christiana religio, qua nouerãt se fieri saluos & gloriosissimos in æternum, non eam negãdo temporales pœnas euadere delegerunt, sed potius confitendo, profitendo, prædicando, & pro hac omnia fideliter fortitérque tolerando, & cum pia securitate moriendo, leges quibus prohibebantur, erubescere compulerunt, mutarique fecerunt. Huius autem philosophi Platonici [e] copiosissima & disertissima extat oratio, qua crimen artium magicarum à se alienum esse defendit, séque aliter non vult innocentem videri, nisi ea negando quæ non possunt ab innocente committi. [f] At omnia miracula magorum, quos rectè sentit esse damnandos, doctrinis fiunt & operibus dæmonum, quos viderit cur censeat honorandos esse, necessarios eos asserens perferendis ad deos nostris precibus: quorum debemus opera deuitare, si ad Deum verum preces nostras volumus peruenire. Deinde quæro, quales preces hominum diis bonis per dæmones allegari putat, magicas, an licitas? Si magicas, nolunt tales: si licitas, nolunt per tales. Si autem peccator pœnitens preces fundit, maximè si aliquid magicum admisit: itáne tandem illis intercedentibus accipit veniam, quibus impellentibus aut fauentibus se cecidisse plangit in culpam? An & ipsi dæmones vt possint pœnitentibus mereri indulgentiam, priores agunt quod eos deceperint pœnitentiam: vt & ipsi postea accipiant indulgentiam? Hoc nemo vnquam de dæmonibus dixit: quia si ita esset, nequaquam sibi auderent diuinos honores expetere, qui pœnitendo desiderarent ad gratiam veniæ peruenire. Ibi enim est detestanda superbia, hic humilitas miseranda.

L. VIVES.

a IN nomine dæmonum.} *Alibi gloriari libet, nónne ipsam publicam lucem, & fortasse legem.*

b Testor chara deos.} *Verba sunt Didonis post Aeneæ fugam. diuusque hæc ex institutis Romanis, qui cùm multa susceperint sacra, vt in.quit Seruius, magicam semper damnarunt.*

c Atque satas aliò.} *In Pharmaceutria Vergilius. Plinius libro 28. quinetiam & legum ipsarum in duodecim tabulis verba sunt: Qui fruges excantasset. Et alibi: Qui malum carmen incantasset. Idem autor est in agro Marucino Vectij Marcelli equitis Romani, Neronis Cæsaris*

procuratoris, vniuerſum oliuetum viam publicam eſſe tranſgreſſum: atque ipſa prædia ex loco in contrarias ſedes profecta. Et idem ipſe Apuleius in Apologia: Magia iſta, quantum ego audio, res eſt legibus delegata, iam inde antiquitus duodecim tabulis propter incredundas frugum illecebras interdicta.

d Poſtremò ipſe Apuleius.} *Romanis legibus multi ſunt de magia poſtulati, velut Apollonius Tyaneus apud Domitianum Cæſarem, & Apuleius apud Claudium Maximũ Africæ præfectũ nõ Chriſtianum.*

e Copioſiſſima & diſertiſſima.} *Extant apologiæ duæ Apuleij De magia, in quibus exuit nimiam illam ſermonis laſciuiam, & antiquaria, & audacter innouata verba: accommodauitq; ſe forenſi dicendi generi: ſed ita tamen, vt neſcio quo pacto Apuleium internoſcas temporaria perſona contectum.*

f At omnia miracula magorum.} *Vnde nam, inquit Euſebius, homines ſcire potuiſſent, quibus dæmones coguntur, niſi ab ipſis dæmonibus? Quod Porphyrius fatetur in oraculis, afferens Hecates reſponſa, quibus ipſa docet homines, qua ratione aduocari & teneri poſſit.*

An credendum ſit, quòd dij boni libentius dæmonibus quàm hominibus miſceantur.

CAP. XX.

AT enim vrgens cauſa & arctiſſima cogit dæmones medios inter deos & homines agere, vt ab hominibus afferant deſiderata, & ad eos referant impetrata. Quænam tandem cauſa eſt iſta, & quanta neceſſitas? quia nullus, inquiunt, Deus miſcetur homini? [a]Præclara igitur ſanctitas Dei, qui non miſcetur homini pœnitenti, ſupplicanti, & miſcetur dæmoni arroganti? Non miſcetur homini confugienti ad diuinitatẽ, & miſcetur dæmoni fingẽti diuinitatem. Non miſcetur homini petenti indulgentiam, & miſcetur dæmoni ſuadenti nequitiam. Non miſcetur homini per philoſophicos libros poëtas de bene inſtituta ciuitate pellenti, & miſcetur dæmoni à principibus & pontificibus ciuitatis per ſcenicos ludos poëtarum ludibria requirenti. Non miſcetur homini deorum crimina fingere prohibenti, & miſcetur dæmoni ſe falſis deorum criminibus oblectanti. Non miſcetur homini magorum ſcelera iuſtis legibus punienti, & miſcetur dæmoni magicas artes docenti & implenti. Non miſcetur homini imitationem dæmonum fugienti, & miſcetur dæmoni deceptionem hominis aucupanti.

L. VIVES.

a PRæclara igitur sanctitas.} *In exemplari Brugensi sic legitur: Præclara igitur sanctitas Dei, qui non miscetur homini supplicanti, & miscetur dæmoni arroganti. Non miscetur homini pænitenti, & miscetur dæmoni decipienti, Non miscetur homini confugienti ad diuinitatem, &c.*

An dæmonibus nunciis & interpretibus dij vtantur, fallique se ab eis aut ignorent, aut velint. CAP. XXI.

SEd nimirum tantæ huius absurditatis & indignitatis est magna necessitas, quòd scilicet deos æthereos humana curantes, quid terrestres homines agerent vtique lateret, nisi dæmones aerei nunciarent: quoniam æther longè à terra est, altéque suspensus: aer verò ætheri terræque contiguus. O mirabilem sapientiam. Quid aliud de diis isti sentiunt, quos omnes optimos volunt, nisi eos & humana curare, ne cultu videantur indigni: & propter elementorum distantiam humana nescire, vt credantur dæmones necessarij, & ob hoc etiam ipsi putentur colendi, per quos dij possint, & quid in rebus humanis agatur addiscere, & vbi oportet hominibus subuenire? Hoc si ita est, diis istis bonis magis notus est dæmon per corpus vicinum, quàm homo per animum bonum. O multum dolenda necessitas, an potius irridenda vel detestanda vanitas, ne sit vana diuinitas. Si enim animo ab obstaculo corporis libero animum nostrum dij videre possunt, non ad hoc dæmonibus indigent nuntiis. Si autem animorum indicia corporalia, qualia sunt vultus, locutio, motus per corpus suum ætherei dij sentiunt, & inde colligunt, quid etiam dæmones nuntient, possunt & mendaciis dæmonum decipi. Porrò si deorum diuinitas à dæmonibus falli non potest, ab eadem diuinitate quod agimus non potest ignorari. Vellem autem mihi isti dicerent, vtrum diis dæmones nunciarint de criminibus deorum poetica Platoni displicere figmenta, & sibi ea placere celauerint, an vtrunque occultauerint, deósque esse maluerint totius rei huius ignaros. An vtrunque indicauerint, & religiosam erga deos Platonis prudentiam, & in deos iniuriosam libidinem suam. An sententiam quidem Platonis, qua noluit deos per impiam licentiam poetarũ falsis criminibus infamari, ignotam diis esse voluerint, suam verò nequitiam qua ludos scenicos amant, quibus illa deorum dedecora celebrantur, pro-

dere nõ erubuerint vel timuerint. Horũ quatuor quę interrogando propósui, quodlibet eligant, & in quolibet eorum quantum mali de diis bonis opinentur, attẽdant. Si enim primũ elegerint, cõcessuri sunt nõ licuisse diis bonis habitare cũ bono Platone, quãdo eorum iniurias prohibebat, & habitasse cum dæmonibus malis quando eorũ iniuriis exultabant, cùm dij boni hominem bonũ longè à se positũ non nisi per malos dæmones nossent, quos sibi vicinos nosse non possent. Si autem secundum elegerint, & vtrunque occultatum à dæmonibus dixerint, vt dij omnino nescirent, & Platonis religiosissimam legem, & dæmonũ sacrilegam delectationẽ quid in rebus humanis per internuncios dæmones dij nosse vtiliter possunt, quando illa nesciunt, quæ in honorem deorũ bonorum per religionem bonorum hominũ contra libidinem malorũ dęmonum decernuntur? Si verò tertium elegerint, & non solùm sententiã Platonis deorum iniurias prohibentẽ, sed etiam dæmonum nequitiam deorũ iniuriis exultantem, per eosdem dæmones nuncios diis innotuisse responderint, hoc nunciare est, an insultare? Et dij vtrunque sic audiũt, sic vtrũque cognoscunt, vt non solùm malignos dæmones deorum dignitati & Platonis religioni contraria cupientes atque facientes, à suo accessu non arceant, sed etiã per illos malos propinquos Platonis bono longinquo dona transmittant. Sic enim eos[a] elementorum quasi catenata series colligauit, vt illis à quibus criminantur, cõiungi possint, huic à quo defenduntur, non possint, vtrunque scientes,[b] sed aeris & terræ pondera trãsmutare non valentes. Iam quod reliquum est, si quartũ elegerint, peius est cæteris. Quis enim ferat, si poetarũ de diis immortalibus criminosa figmenta, & theatrorum indigna ludibria, suámque in his omnibus ardentissimã cupiditatẽ, & suauissimã voluptatẽ diis dæmones nunciauerũt: & quòd Plato philosophica grauitate de optima reip. hæc omnia cẽsuit remouenda, tacuerunt: vt iam dij boni per tales nuncios nosse cogãtur mala pessimorum: nec aliena, sed eorũdem nũciorum: atque his cõtraria non sinantur nosse bona philosophorum, cùm illa sint in iniuriam, ista in honorem ipsorum deorum.

L. VIVES.

a Elementorum quasi catenata series colligauit. } *Coniunguntur enim inter se elementa, velut annuli in catena: inferius enim superiori nectitur, & tã hæret, vt partes quæ se contingunt, non*

non diuersarum, sed eiusdem videantur esse naturæ: in quo elementa rationem cælorum sequuntur, quæ apta inter se sunt & complexa.

b Sed aeris & terræ.} *Vt nec nobis ascendere liceat saltem cogitatione ad illos nec illis ad nos descendere, vt cognoscant, & per se bene faciant sine interpretibus.*

De abiiciendo cultu dæmonum, contra Apuleium.

CAP. XXII.

Quia igitur nihil istorum quatuor eligendum est, ne in quolibet eorum de diis tam malè sentiatur: restat, vt nullo modo credendum sit, quod Apuleius persuadere nititur. Et quicunque alij philosophi sunt eiusdem sententiæ, ita esse medios dæmones inter deos & homines tanquam internuncios & interpretes, qui hinc ferant petitiones nostras, inde referant deorum suppetias. Sed esse spiritus nocendi cupidissimos à iustitia penitus alienos, superbia tumidos, inuidentia liuidos, fallacia callidos, a qui in hoc quidem aere habitant: quia de cæli superioris sublimitate deiecti, merito irregressibilis transgressionis in hoc sibi congruo velut carcere prædamnati sunt. Nec tamen quia supra terram & aquas aereus locus est, ideo & ipsi sunt meritis superiores hominibus, qui eos non terreno corpore, sed electo in auxilium Deo vero, pia mente facillimè superant. Sed multis planè participatione veræ religionis indignis, tanquam captis subditísque dominantur: quorum maximè parti mirabilibus, & fallacibus signis, siue factorum, siue prædictorum deos se esse persuaserunt. Quibusdam verò vitia eorum attentius & diligentius intuentibus, non potuerunt persuadere quòd dij sint: atque ideo inter deos ac homines internuncios ac beneficiorum impetratores se esse finxerūt: tamen non istum saltem honorem homines eis deferendum putarūt, qui illos deos esse non credebant, quia malos videbant. Deos autem omnes bonos volebant, nec audebant tamen omnino indignos dicere honore diuino: maximè ne offenderent populos, à quibus eis cernebant inueterata superstitione per tot sacra & templa seruiri.

L. VIVES.

a Qui in hoc quidem aere habitant.} *Veteres plerique in hoc aere totam illam inferorum fabulam constituerunt, Proserpinam, & Summanum Ditē, & manes, & furias, vt Martianus Capella ostendit. Chalcidius ἀδὴν merito hunc aerem vocatum esse ait, quasi*

δαδὲ ὶν, hoc est, obscurum. Petrus quoque & Iudas Apostoli in suis Epistolis tradunt dæmones in hac aeris caligine teneri. & torqueri, & si alij sunt in infimis terræ. Empedocles apud Plutarchum : Aether, inquit, dæmones à se reiicit, terra expellit, mare non fert : sic ab alio in aliud elementum iactati pœnas dant.

Quid Hermes Trimegistus de idololatria senserit, & vnde scire potuerit superstitiones Aegyptiacas auferendas.

CAP. XXIII.

NAm diuersa de illis[a] Hermes Ægyptius, quem Trimegistum vocant, sensit & scripsit. Apuleius quidem deos illos negat, sed cùm dicit ita inter homines deósque quadam medietate versari, vt hominibus apud ipsos deos necessarij videantur, cultū eorum à supernorū deorum religione non separat. Ille autem Ægyptius alios deos dicit esse à summo Deo factos, alios ab hominibus. Hoc qui audit, sicut à me positum est, putat dici de simulachris: quia opera sunt manuum hominum. At ille visibilia & contrectabilia simulachra velut corpora deorum inesse asserit. Inesse autem his quosdam spiritus inuitatos, qui valeant aliquid, siue ad nocendum, siue ad desideria eorum nonnulla complenda, à quibus eis diuini honores, & cultus obsequia deferuntur. Hos ergo spiritus inuisibiles per artem quandam visibilibus rebus corporalis materiæ copulare, vt sint quasi animata corpora illis spiritibus dicata, & subdita simulachra: hoc esse dicit deos facere, eámque magnam & mirabilem deos faciendi accepisse homines potestatem. Huius Ægyptij verba[b] sicut in nostram linguam interpretata sunt ponam, Et quoniam de cognatione, inquit, & consortio hominum deorúmque nobis indicitur sermo, potestatem hominis, ô Asclepi, vímque cognosce Dominus, inquit, & pater, vel quod est summum, Deus, vt effector est deorum cælestium, ita homo fictor est deorum, qui in templis sunt humana proximitate contenti. Et paulò post: [c]Ita humanitas, inquit, semper memor naturæ & originis suæ in illa diuinitatis imitatione perseuerat : vt sicuti pater ac dominus, vt sui similes essent, deos fecit æternos, ita humanitas deos suos ex sui vultus similitudine figuraret. Hic cum Asclepius, ad quem maximè loquebatur, ei respondisset atque dixisset: Statuas, dicis, ô Trimegiste ? Tum verò ille: Statuas, inquit, ô Asclepi,[d] vidésne quatenus tu ipse diffidas, statuas animatas sensu & spiritu plenas, tantáque

facient

[f]acientes & talia: statuas futurorum præscias, [e] ea quæ forte vates omnis ignoret in multis & variis rebus prædicentes, imbecillitates hominibus facientes, easque curantes, tristitiã lætitiámque pro meritis? An ignoras, ô Asclepi, quòd Aegyptus imago sit cæli: aut, quod est verius, translatio, aut descẽsio omnium quæ gubernantur atque exercentur in cælo: ac si dicendum est verius, terra nostra mundi totius est templum? Et tamen quoniam præscire cuncta prudentem decet, istud vos ignorare fas non est. Futurum tempus est, cùm appareat Aegyptios incassum pia mente diuinitati sedulam religionem seruasse, & omnis eorum sancta veneratio in irritum casura frustrabitur. Deinde multis verbis Hermes hunc locum exequitur, in quo videtur hoc tempus prædicere, quo Christiana religio, quantò est veracior atque sanctior, tantò vehementius & liberius cuncta fallacia figmenta subuertit, vt gratia verissimi saluatoris liberet hominem ab his diis, quos fecit homo: & ei Deo subdat, à quo factus est homo. Sed cùm Hermes ista prædicit, velut amicus eisdem ludificationibus dæmonum loquitur, nec Christianum nomen euidenter exprimit, sed tanquam ea tollerentur atque delerentur, quorum obseruatione cęlestis similitudo custodiretur in Aegypto, ita hæc futura deplorans, luctuosa quodammodo prędicatione testatur. Erat enim de his, de quibus dicit Apostolus, quòd cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et immutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis: & cætera, quæ commemorare longum est. [f] Multa quippe talia dicit de vno vero Deo fabricatore mundi, qualia veritas habet, Et nescio, quomodo illa obscuratione cordis ad ista delabitur, vt diis, quos confitetur ab hominibus fieri, semper velit homines subdi, & hæc futuro tempore plangat auferri. quasi quicquam sit infœlicius homine, cui sua figmenta dominantur: [g] cùm sit facilius, fieri deos colendo quos fecit, ne ipse sit homo, quàm vt per eius cultum dij esse possint, quos fecit homo. Citius enim fit, vt homo in honore positus, pecoribus non intelligens comparetur, quàm vt operi Dei ad eius imaginem facto, id est, ipsi homini, opus hominis præferatur. Quapropter merito homo deficit

ab illo, qui eum fecit, cùm sibi præficit ipse, quod fecit. Hæc vana, deceptoria, perniciosa, sacrilega, Hermes Ægyptius, quia tempus quo auferrentur venturum sciebat, dolebat: sed tam impudenter dolebat, quã imprudenter sciebat. Non enim hoc ei reuelauerat spiritus sanctus, sicut prophetis sanctis, qui hæc præuidentes cum exultatione dicebant: Si faciet homo deos, & ecce ipsi non sunt dij. Et in alio loco: Erit in die illo, dicit dominus, Exterminabo nomina simulachrorũ à terra, & non erit eorum memoria. Propriè verò de Ægypto, quod ad hanc rem attinet, ita sanctus Esaias prophetat: Et mouebũtur manufacta Aegypti à facie Dei, & cor eorũ vincietur in eis: & cætera huiusmodi. Ex quo genere & illi erant,[h] qui venturum, quod sciebant venisse, gaudebant: qualis Simeon, qualis Anna, qui mox natum Iesum, qualis Elizabeth, quæ etiam cõceptum in spiritu agnouit:[i] qualis Petrus, reuelante patre dicens: Tu es Christus filius Dei viui. Huic autem Aegyptio illi spiritus indicauerant futura tempora perditionis suæ: qui etiam præsenti in carne trementes domino, dixerũt: Quid venisti ante tempus perdere nos?[k] Siue quia subitum illis fuit, quòd futurũ quidem, sed tardius opinabantur: siue quòd perditionem suã hanc ipsam dicebãt, qua fiebat, vt cogniti spernerentur. Et hoc erat ante tempus, id est, ante tempus iudicij, quo æterna damnatione puniendi sunt cũ omnibus etiam hominibus, qui eorum societate detinentur:[l] sicut religio loquitur, quę nec fallit: nec fallitur, nõ sicuti iste qui omni vẽto doctrinæ hinc atq; inde perflatus, & falsis vera permiscẽs, dolet quasi perituram religionem, quem postea cõfitetur errorem.

L. VIVES.

a Hermes Aegyptius.} *De hoc paulo pòst.*

b Sicut in nostram linguam interpretata. } *Hermæ aliquot circumferuntur libri, & Græci Latinitate donati. Quæ huc adfert Augustinus, sunt ex Asclepio Mercurij, quem Apuleius Latinis vertit.*

c Ita humanitas semper memor naturæ.} *In exẽplari Mercurij Latino sic legitur: Ita humanitas semper vicina naturæ & origini suæ.*

d Vidésne.} *Sic etiam apud Mercurium: sed in libro Brugensi. Vides quatenus ipse non diffidas.*

e Ea quæ fortè vates omnis ignoret.} *Sic habetur apud Aesculapium: Eásque fortè vates omnes somniis multísque aliis rebus prædicentes, imbecillitatésq; hominibus facientes, eásq; curãtes, tristitiámque*

pro

pro meritis. Et sic scribebatur in exemplari Coloniensi, sed lætitiam est superscriptum.

f Multa quippe talia. } *Adducerem ex eis aliqua, si libri non essent vulgares: nunc cùm sint in manibus omnium, ociosum videatur citare huc illius dicta.*

g Cùm sit facilius. } *In antiquis libris ad hunc modum scribitur: Cùm sit facilius, vt tanquam deos colendo, quos fecit, nec ipse sit homo, quàm vt, &c.*

h Qui venturum quód sciebant venisse. } *Qui gaudebant Christum qui erat venturus, iam venisse is enim erat patribus in lege ac Prophetis promissus. Sic Ioannes iussit rogari: Es tu ille, qui venturus est, an alium sumus adhuc expectaturi?*

i Quales Petrus reuelante patre. } *Hæc est præcipua professio, hic primus & firmissimus ecclesiæ nunquam ruituræ lapis, credere ac profiteri Iesum esse Christum filium Dei viui. Hoc non reuelauit philosophia humana, non astus, non sagacitas, & sapientia mundi, sed Deus vniuersorum parens, ijs tantum quos charissimos habet.*

k Siue quia subitum. } *Declarat, cur dæmones ante tempus putent se à Christo perdi.*

l Sicut religio loquitur. } *Matthæi 25. In malos enim hæc pronunciatur sententia: Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & Angelis eius.*

Quomodo Hermes patenter parentũ suorũ sit confessus errorẽ, quem tamen doluerit destruendum. CAP. XXIIII.

POst multa enim ad hoc ipsum redit, vt iterum dicat de diis, quos homines fecerunt, ita loquens: Sed iam de talibus sint satis dicta talia. Iterum, inquit, ad hominem rationémque redeamus, ex quo diuino dono homo animal dictum est rationale. Minus enim miranda, & si miranda sunt quæ de homine dicta sunt. [a] omnium enim mirabilium vicit admirationem, quòd homo diuinam potuit inuenire naturam, eámque efficere. Quoniã ergo proaui nostri multum errabant [b] circa deorum rationem increduli, & non animaduertentes ad cultum religionémque diuinã, inuenerunt artem, qua efficerent deos. Cui inuentæ adiunxerunt virtutem de mundi natura conuenientẽ, eámque miscentes: quoniam animas facere non poterant, euocantes animas dæmonũ, vel angelorum eas indiderũt imaginibus sanctis diuinísque mysteriis, per quas idola & benefaciendi & malè, vires habere potuissent. Nescio vtrum sic cõfiterentur ipsi dæmo-

nes adiurati,quomodo iſte cōfeſſus eſt. Quoniam,inquit,proaui noſtri multum errabant circa deorū rationem increduli,& non animaduertentes ad cultum religionémq; diuinam, inuenerunt artem,qua efficerent deos. Nunquid nam ſaltem mediocriter eos dixit erraſſe,vt hanc artē inuenirent faciendi deos:aut cōtentus fuit dicere,errabāt, niſi adderet & diceret,multum errabant? Iſte ergo multus error & incredulitas non animaduertentium ad cultū religionémq; diuinam , inuenit artem qua efficeret deos. Et tamen quòd multus error & incredulitas,& à cultu ac religione diuina inuerſio animi inuenit,vt homo arte faceret deos:hoc dolet vir ſapiens tanquam religionem diuinam venturo certo tēpore auferri. Vide ſi non & vi diuina maiorum ſuorum errorem præteritum prodere,& etiam vi diabolica pœnam dæmonū futurā dolere compellitur. Si enim proaui eorum multum errando circa deorum rationē incredulitate & auerſione animi à cultu ac religione diuina inuenerunt artem,qua deos efficerent : quid mirum ſi hæc ars deteſtāda,quicquid fecit auerſa à religione diuina,auferetur à religione diuina, cùm veritas emēdet errorem,fides redarguat incredulitatē,cōuerſio corrigat auerſionē? Si enim tacitis cauſis dixiſſet proauos ſuos inueniſſe artem,qua deos facerēt:noſtrum fuit vtiq; ſi quid rectum piúmque ſaperemus,attendere & videre nequaquam illos ad hanc artē peruenturos fuiſſe,qua homo deos facit , ſi à veritate nō aberrarent. Si ea quæ Deo digna ſunt, crederent:ſi animum aduerterēt ad cultū religionémque diuinā. Et tamen ſi cauſas artis huius nos diceremus multum errorem hominum,& incredulitatem,& animi errātis atq; infidelis à diuina religione auerſionem,vtcunq, ferenda eſſet impudentia reſiſtentiū veritati. Cùm verò idem ipſe qui poteſtatem huius artis ſuper omnia cętera miratur in homine,qua illi deos facere cōceſſum eſt: & dolet venturum eſſe tempus , quo hæc omnia deorum figmenta ab hominibus inſtituta , etiam legibus iubeantur auferri,cōfitetur tamen atq; exprimit cauſas , quare ad iſta peruentū ſit,dicens proauos ſuos multo errore & incredulitate,& animū non aduertēdo ad cultū religionémque diuinam inueniſſe hanc artem,qua facerent deos. Nos quid oportet dicere, vel potius quid agere , niſi quantas poſſumus gratias domino Deo noſtro,qui hęc cōtrariis cauſis,quàm inſtituta ſunt,abſtulit? Nā quod inſtituit multitudo erroris, abſtulit

ſtulit via veritatis: quod inſtituit incredulitas, abſtulit fides: quod inſtituit à cultu diuino religionis auerſio, abſtulit ad vnum verũ Deum ſanctũmque conuerſio. Nec in ſola Ægypto, quam ſolam in iſto plangit dæmonum ſpiritus, ſed in omni terra qua cantatur Domino cãticum nouum: ſicut verè ſacræ & verè propheticæ literę prænunciauerunt, vbi ſcriptum eſt: Cantatè Domino canticum nouum, cantate Domino omnis terra.[c] Titulus quippe Pſalmi huius eſt, quãdo domus ædificabatur poſt captiuitatẽ: ædificatur enim domus Domino ciuitas Dei, quæ eſt ſancta Eccleſia in omni terra: poſt eã captiuitatem, qua illos homines de quibus credentibus in Deum tanquam lapidibus viuis domus ædificatur captos dæmonia poſſidebant. Neq; enim quia homo deos faciebat, ideo nõ ab eis poſſidebatur ipſe qui fecerat, quando in eorum ſocietatẽ colendo traducebatur. Societatem dico, non idolorum ſtolidorum, ſed verſutorũ dæmoniorũ. Nam quid ſunt idola, niſi quòd eadem ſcriptura dicit: Oculos habent, & non vident: & quicquid tale de materiis licet affabrè effigiatis, tamen vita ſenſúque carentibus, dicendũ fuit? Sed immundi ſpiritus eiſdem ſimulachris arte illa nefaria colligati cultorum ſuorum animas in ſuam ſocietatem redigendo, miſerabiliter captiuauerant. Vnde dicit Apoſtolus: Scimus, quia nihil eſt idolũ: ſed quæ immolant gentes, dęmoniis immolant, & non Deo: nolo vos ſocios fieri dæmoniorũ. Poſt hanc ergo captiuitatem, qua homines à malignis dæmonibus tenebantur, Dei domus ædificatur in omni terra: vnde titulũ ille Pſalmus accepit, vbi dicitur: Cantate Domino canticum nouum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino, & benedicite nomini eius, [d] bene nũciate[e] diem ex die ſalutare eius, Annũciate in gentibus gloriam eius, in omnib. populis mirabilia eius. Quoniam magnus Dominus & laudabilis nimis, terribilis eſt ſuper omnes deos. Quoniam omnes dij gentiũ dæmonia, dominus autem cælos fecit. Qui ergo doluit venturum fuiſſe tempus, quo auferretur cultus idolorum: & in eos qui colerent, dominatio dæmoniorum, malo ſpiritu inſtigatus ſemper volebat iſtam captiuitatẽ manere, qua trãſacta Pſalmus canit, ædificari domum in omni terra. Pręnũciabat illa Hermes dolendo: prænunciabat hæc Propheta gaudẽdo. Et quia Spiritus victor eſt, qui hæc per ſanctos Prophetas canebat: etiã Hermes ipſe ea quæ nolebat, & dolebat auferri: non à prudentibus, & fideli-

bus,& religiosis,sed ab errantibus & incredulis,& à cultu diuinæ religionis auersis esse instituta, miris modis coactus est confiteri. Qui quamuis eos appellet deos, tamen cùm dicit à talibus hominibus factos,quales esse vtique nō debemus, velit,nolit,ostendit colendos non esse ab eis, qui tales non sunt, quales fuerūt,à quibus facti sunt:hoc est, à prudētibus, fidelibus,religiosisque:simul etiam demonstrans,ipsos homines, qui eos fecerūt,sibimet importasse,vt eos haberent deos, qui dij non erant.Verum est quippe illud propheticum: Si faciet homo deos,& ecce ipsi non sunt dij. Deos ergo tales, talium deos arte factos à talibus,cùm appellasset Hermes,id est,idolis dæmones, [f] per artem nescio quam, cupiditatum suarum vinculis illigatos: cùm appellaret factos ab hominibus deos, non tamen eis dedit, quod Platonicus Apuleius, vnde satis iam diximus: & quàm sit inconueniens absurdúmque monstrauimus,vt ipsi essēt interpretes & intercessores inter deos, quos fecit Deus,& homines,quos idem ipse fecit Deus: hinc afferentes vota,inde munera referentes. Nimis enim stultum est credére deos, quos fecerunt homines, plus valere apud deos quos fecit Deus, quàm valent ipsi homines, quos idem ipse fecit Deus.Dæmon quippe simulachro arte impia colligatus ab homine,factus est Deus: sed tali homini, non omni homini. Qualis est ergo iste Deus, quem non faceret homo nisi errans & incredulus,& auersus à vero Deo? Porrò si dæmones qui coluntur in templis,per artem,nescio quam,imaginibus inditi,hoc est, visibilibus simulachris, ab eis hominibus,qui hac arte fecerunt deos,cùm aberrarent, auersíque essent à cultu & religione diuina, non sunt internuncij, nec interpretes inter homines & deos, & propter suos pessimos ac turpissimos mores, ipsi etiam homines quamuis errantes, & increduli, & auersi à cultu ac religione diuina, tamen eis sine dubio meliores sunt,qui deos ipsi arte fecerunt:restat, vt quando possunt,tanquā dæmones possint: vel quasi beneficia præstando magis nocentes,quia magis decipiētes, vel apertè malefaciendo. Nec tamen quodlibet horum,nisi quando & quantum permittuntur alta & secreta Dei prouidentia: nōn autem tanquam medij inter homines & deos, per amicitiam deorū multum apud homines valent.His enim dij boni, quos sanctos angelos nos vocamus, rationalésq; creaturas sanctæ cælestis habitationis,siue sedes,siue dominationes, siue principatus,

cipatus, siue potestates, amici esse omnino non possunt, à quibus tam longè absunt animi affectione, quàm longè absunt à virtutibus vitia, [h] & à bonitate malicia.

L. VIVES.

a Omnium enim mirabilium. } *Ipse Mercurius identidem magnum miraculum hominem vocat, animal venerandum & adorandum.*

b Circa rationem deorum increduli. } *In Mercurio habetur: contra rationem deorum, & alibi contra rationem.*

c Titulus quippe Psalmi huius est. } *Græcè sic est: ᾠδὴ τῷ Δαβὶδ, ὅτε ὁ οἶκος ᾠκοδομεῖτο μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν. Hebraicè nullum præfert titulum translatio Hieronymi, & Græcè sic dicitur: αἰχμαλωσία τῶν ἰσραηλιτῶν.*

d Bene nunciate. } *Vulgo habetur, annunciate. Græcè εὐαγγελίσασθε. Et post est, εὐαγγελίζεσθε, quod ipse vertit annunciate.*

e Diem ex die. } *Græca phrasi, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας.*

f Per artem, nescio quam cupiditatum suarum. } *Porphyrius in libro De philosophia oraculorum scribit deos hominibus indicare non modò fœlicem consuetudinem, & familiaritatem suam, sed etiam quibus capiantur, gaudeántque rebus quibus deuinciantur, quibus cogantur, quos dies vitare oporteat, quos seruari, figuras ipsas simulachrorum cuiusmodi esse deceat: vt ex oraculis Hecates ostendit, quæ negat se posse contemnere signum ære, vel argento, vel auro factum. Et quo pacto sit aliter ex absynthio, & muris sanguine, & myrrha, & thure, & styrace conflandum docet.*

g Sed tali homine. } *Puta malo, & qualem Mercurius ipse describit.*

h Et à bonitate malitia. } *Malitiam pro omni vitio malóque posuit, vt Græci κακίαν. quod verbum Cicero volumine tertio De finibus, vitium se malle interpretari dicit, quàm malitiam. Nam est hæc certa vitij species contraria rectæ & honestæ simplicitati, astutiæ fraudúmque mater.*

De his quæ sanctis Angelis & hominibus possunt esse communia.

CAP. XXV.

Nullo modo igitur quasi per dæmonum medietatem, ambiendum est ad beneuolentiam, seu beneficétiam deorum, vel potius bonorum angelorum, sed per bonæ voluntatis similitudinem, qua cum illis sumus, & cum illis viuimus, & cum illis Deum quem colunt, colimus: & si eos carnalibus oculis videre non possumus, in

quantum autē dissimilitudine voluntatis, & fragilitate infirmitatis miseri sumus, in tantū ab eis longè sumus vitę merito, non corporis loco. Non enim quia in terra conditione carnis habitamus, sed si per immunditiam cordis terrena sapimus, non eis iungimur. Cùm verò sanamur, vt quales ipsi sunt, simus: fide interim illis propinquamus, si ab illo nos fieri beatos, à quo & ipsi facti sunt etiam ipsis fauentibus credimus.

Quòd omnis religio paganorū circa homines mortuos fuerit impleta.

CAP. XXVI.

Sanè aduertendum est, quomodo iste Ægyptius cùm doleret tempus esse venturum, quo illa auferrentur ex Ægypto, quæ fatetur à multum errantibus & incredulis, & à cultu diuinæ religionis auersis esse instituta. Ait inter cætera: Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorum atque templorum, sepulchrorum erit mortuorúmq; plenissima. Quasi verò si illa non auferrentur, non essent homines morituri, aut alibi essent mortui ponendi quàm in terra. Et vtique quantò plus volueretur temporis & dierū longitudo, tantò maior esset numerus sepulchrorum, propter maiorem numerum mortuorum. Sed hoc videtur dolere, quòd memorię martyrum nostrorum templis eorum delubrísque succederent: vt videlicet qui hæc legunt animo à nobis auerso atque peruerso, putent à paganis deos cultos fuisse in templis, à nobis autem coli mortuos in sepulchris. Tanta enim homines impij cæcitate[a] in mōtes quodammodo offendunt, résq; oculos suos ferientes nolunt videre, vt non attendant in omnibus literis paganorum, aut non inueniri, aut vix inueniri deos qui non homines fuerint, [b] omnibus tamen honores studeant exhibere diuinos, quasi nihil vnquam humanitatis habuerint. Omitto quòd Varro dicit omnes ab his mortuos existimari inanes deos,[c] & probat per ea sacra quæ omnibus ferè exhibentur mortuis, [d] vbi & ludos commemorat funebres, tanquàm hoc sit maximum diuinitatis indicium, quod non soleant ludi nisi numinibus celebrari. Hermes ipse de quo nunc agitur, in ipso eodem libro, vbi quasi futura prænunciando deplorās ait: Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorū atque templorum, sepulchrorū erit mortuorúmque plenissima: deos Ægypti homines mortuos esse testatur. Cùm enim dixisset proauos[e] suos multum errantes circa deorum rationem incredulos, & non animaduertentes ad cultum religioném-

ligionémque diuinam, inueniſſe artem qua efficerent deos: cui inuentæ, inquit, adiunxerunt virtutem de mundi natura conuenientem, eámque miſcentes, quoniam animas facere non poterant, euocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus ſanctis diuiniſque myſteriis. per quas idola & benefaciendi & malè vires habere potuiſſent. Deinde ſequitur tãquã hoc exẽplis probaturus,& dicit:[e] Auus enim tuus, ô Aſclepi, medicinæ primus inuentor, cui templũ conſecratum eſt[f] in mõte Libyæ circa littus[g] Crocodilorum, in quo eius iacet mundanus homo, id eſt, corpus: reliquus enim, vel potius totus, ſi eſt homo totus in ſenſu vitæ, melior remeauit in cælum, omnia etiam nunc hominibus adiumenta præſtans infirmis numine nunc ſuo, quæ ante ſolebat medicinæ arte præbere. Ecce dixit mortuum coli pro Deo in eo loco vbi habebat ſepulchrum: falſus ac fallens, dicendo quòd remeauit in cælum, omnia etiam nunc hominibus adiumenta præſtans infirmis. Adiungens deinde aliud:[h] Hermes, inquit, cuius auitum mihi nomen eſt, nónne[i] in cognominis ſui patria conſiſtens, omnes mortales vndique venientes adiuuat atque conſeruat? Hic enim Hermes maior, id eſt, Mercurius, quem dicit auum ſuum fuiſſe, in Hermopoli, hoc eſt, in ſui nominis ciuitate perhibetur eſſe ſepultus. Ecce duos deos dicit homines fuiſſe, Æſculapium & Mercurium.[k] Sed de Æſculapio & Græci & Latini hoc idem ſentiunt.[l] Mercurium autem multi non putant fuiſſe mortalem, quem tamen iſte auum ſuum fuiſſe teſtatur. [m] Etenim alius eſt ille, alius iſte, quamuis eodem nomine nuncupentur. Non multum pugno, alius ille ſit, alius iſte: verùm iſte ſicut Æſculapius ex homine deus, ſecundum teſtimonium tanti apud ſuos viri [n] huius Triſmegiſti nepotis ſui. Adhuc addit, & dicit:[o] Iſin verò vxorẽ Oſiris, quàm multa bona præſtare propitiam, quantis ſcimus obeſſe iratam. Deinde vt oſtenderet ex hoc genere eſſe deos, quos illa arte homines faciunt: vnde dat intelligi dæmones ſe opinari ex hominum mortuorum animis extitiſſe, quos per artem quam inuenerunt homines multùm errantes, increduli & irreligioſi, ait inditos ſimulachris: quia hi qui tales deos faciebant, animas non vtique facere poterant. Cùm de his idem dixiſſet, quod cõmemoraui, quantis obeſſe ſcimus iratam: ſecutus adiunxit, Terrenis enim diis atque mundanis facile eſt iraſci:[p] vtpote qui ſunt ab hominibus ex

vtraque natura facti atque compoſiti. Ex vtraque natura dicit,ex anima & corpore:vt pro anima ſit dæmō, pro corpore ſimulachrum.Vnde contigit,inquit, ab Ægyptiis hæc ſancta animalia nuncupari, [q] colique per ſingulas ciuitates eorum animas,qui eas conſecrauere viuētes,ita vt eorum legibus incolantur,& eorum nominibus nūcupentur. Vbi eſt illa velut querela luctuoſa, quòd terra Ægypti ſanctiſſimas ſedes delubrorum atque templorum, ſepulchrorum futura eſſet mortuorúmque pleniſſima? Nempe ſpiritus fallax,cuius inſtinctu Hermes iſta dicebat,per eum ipſum coactus eſt cōfiteri iam tunc illam terram ſepulchrorū & mortuorum, quos pro diis colebant, fuiſſe pleniſſimam.Sed dolor dæmonum per eum loquebatur, qui ſuas futuras pœnas apud ſanctorum martyrum memorias imminere mœrebant. In multis enim talibus locis torquentur & confitentur,& de poſſeſſis corporibus hominum eiiciuntur.

L. VIVES.

a IN montes quodammodo offendunt.} *In res magnas, & quas nemo non vitat, ipſi impingunt.*

b Omnibus t.h.} *In veteribus libris ſic legitur: Aut vix inueniri deos, qui non homines fuerint, mortuiſque diuini honores delati ſunt. Omitto quod Varro dicit,omnes ab his mortuos exiſtimari manes deos.*

Necia c Et probat per ea ſacra quæ omnibus ferè exhibētur mortuis.} *Cicero lib.De leg.2. Nec verò tam Necia, quæ à nece appellata ſunt, quæ reſident mortui, quàm cæterorum cæleſtium quieti dies feriæ nominarentur, niſi maiores, eos qui ex hac vita migraſſent, in deorum numero eſſe voluiſſent.*

d Vbi & ludos commemorat funeb.} *In his ludis exhibebantur fabulæ: Nam ex Terentianis Adelphi, Acta eſt ludis funebribus Aemilij Pauli Macedonici, duobus eius filiis P. Cornelio Scipione, & Q. Fabio Aedil. cur gladiatores quoque depugnabant, quem morem induxerunt M. & D. Iunij Bruti ludis funebribus patris primo anno belli Punici primi, App.Clau.Caudace, & M.Fuluio Coſſ depugnarunt in Boario foro. Liuius lib.16. & Valerius lib. 2. & Auſonius in Gryphis:*

Tres primas Thracum pugnas,tribus ordine ſellis
Iuniadæ patri inferias miſerere ſepulchro.
Dabatur & epulum, & viſceratio.

e Auus enim tuus,ô Aſclepi.} *Aſclepius Græcè eſt Aeſculapius. Huius Aeſculapij quem ſecum loquentem facit Mercurius auum,*

Augu-

Augustinus Aesculapium medicinae repertorem putat. Quis hic Aesculapius ex tribus quos Cicero numerat, non conuenit. Nam vnus ex his sepultus esse dicitur Cynosuris Achaiae fulmine ictus. Alter prope Lusiam fluuium in Arcadia. Tertius fuit secundi Mercurij frater, qui filius fuit Valentis & Pneronidis. hunc etiam Aesculapium magno in honore habent Arcades. Aesculapium quoque Osiridem vocari solitum Tacitus scribit: nescio an de hoc intelligat. Verisimilius est de hoc Mercurium loqui, quàm de quouis alio.

f In monte Libyæ.} *Hic mons prælongus est, ab una Aegypto supra Cynopolim se extendens. Non vnus putatur mons à Ptolemæo, qui Λίβυκὰ ὄρη vocat.*

g Crocodilorum.} *Crocodilus ex genere serpentium est, sed quadrupes omperus, crescit septemdecim cubitos & eo amplius. Mandibulam superiorem contra omnium animantium naturam mouet: homines & omnia terrestria vorat, viuitque interim in sicco, interim in aqua. De hoc Herodotus, Aristoteles, Plinius, & alij. Seneca crocodilum ait fugax esse animal audaci, audacissimum timido. Crocodili vrbs prope montem Lybicum erat sita in mediterraneis Aegypti, non longe à Ptolemaide in fine sexti paralleli climatis tertij. Crocodilum venerationi habitum ab Aegyptiis scribit Porphyrius, ideo quòd Soli esset sacer: sicut etiam aries, & Cantharus & Astur.* Crocodilus

h Hermes, inquit, cuius auitum mihi est nomen.} *Cicero Mercurios numerat quinque, quorum duo ab Aegyptiis coluntur. priorem Nilo patre genitum quem illi nefas habent nominare: alterum qui Argum interemit, Aegyptóque præfuit, quibus leges & literas dedit, illúmque vocat Theut. quo nomine primus anni mensis apud illos dicitur. Euseb. lib 1 Phœnices ait in theologia sua putasse Mercurium Trimegistum scribam fuisse Saturni Cœli filij, cuius opera vsus sit Saturnus in tuenda matre: cumque hic australes mundi partes peteret, vniuersum Aegyptum Mercurio reli[qu]isse. Diodorus Mercurium scribit fuisse Isidi & Osiridi in consilio. Cúmque in expeditionem Osiris iret, Mercurium consiliarium Isidis coniugi domi reliquisse, hominémque fuisse insigni prudentia multásque tradidisse mortalibus artes ac scientias. Hunc existimo fuisse auum huius Hermæ, qui scripsit. illúmque vocatum esse Theut, dæmonem, vt ait Plato in Phædro, qui artes mathematicas & literas, & aleam inuenit, detulítque ad Thamum Aegypti regem, qui rex postea dictus est Ammon.*

i In cognominis sui patria.} *Alibi, in sibi cognomine patria. In Mercurio verò Apuleij corruptissimè, sibi cognomen patrium. Hermopolis est magna in Aegypto vrbs, & nomus Hermopolitana, ab occa* Hermopolis

su fluuij, inquit Ptolemæus, mediterranea, euntibus ad mare nostrum: superior est Crocodilopolis, in septimo parallelo climatis tertij.

k Sed de Æsculapio.} *Hunc enim inter semideos collocant, & eos qui meritis nacti sunt cælum, quales sunt Hercules, Bacchus, & Romulus. Theodoritus de martyribus scribit, Homeri tempore Aesculapium nondum pro deo esse habitum. nam ille curatorem vulnerum Martis non Aesculapium facit, sed Paonem. Et cùm de Machaone Aesculapio filio loquitur, virum eum vocat Aesculapij absoluti medici filium.*

l Mercurium autem multi.} *Nam hic ex dijs est cælestibus perpetuis, vnúsque ex consentibus.*

m Etenim alius est ille.} *Mercurius ille celebris fuit Maia & Iouis Saturni filius, nepos Atlantis. Nam alij duo fuerunt Aegyptij, vt dixi, alij etiam duo, quorum prior Cælo & Die est genitus, is quem arrecta natura fingunt propter aspectum Proserpina: posterior Valentis & Pheronidis filius, quem Trophonij nomine colunt in antro Lebadienses.*

Trismegistus n Huius Trismegesti.} *Quasi ter maximi. Non fuit is qui scripsit Trismegistus, sed eius auus: vtrunque tamen nomen & Hermæ & Trimegisti nepos accepit. Fuit autem ille Theut & rex maximus, & sacerdos maximus, & sapiens maximus, vt quibusdam lego placuisse.*

o Isin verò vxorem.} *Alibi, Isin verò Osiris. apud Mercurium, Isin verò & Osirin quàm multa bona præstare propitia, tantum obesse scimus irata.*

p Vtpote qui sunt.} *Apud Mercurium sic: Vtpote qui sunt ab hominibus facti atque compositi, extráque naturam, sed ex vtraque natura legit Augustinus.*

q Colique per singulas ciuitates eorum animas.} *Innumeras res Aegyptij pro dijs colebant, velut allia & cæpas, per quæ iurabant Plinio: & animalia complura, de quorum nominibus vrbes aliquot nominarunt, vt à crocodilo Crocodilopolim, vt diximus, à lupo Lycopolim, à leone Leontopolim, à lato pisce Latopolim, vt quoniam bouem primus instituit coli Apis, idcirco & ipse bouis imagine colitur, Mercurius canis, Isis vaccæ. Diodorus scribit in galeis & insignibus principes viros alios aliorum animalium formis vti solitos, velut Anubim cane, & Macedonem lupo: vnde veneratio illis animalibus nata. hinc principes vita functos eorundem animalium, quæ ipsis placuerant nominibus nuncupare, & imaginibus venerari instituerũt. Hoc est quod Mercurius dicit coli eorum animas; qui illa animalia viuentes consecrauerunt, augusta & plena venerationis illa effecerunt princi-pes,*

pes, cum suis galeis, clypeis, insignibúsque addi voluerunt: vnde visum est rudi populo non paruam victoriæ partem, iis ipsis acceptam esse referendam, ita in deorum numerum sunt relata.

De modo honoris, quem Christiani martyribus impendunt.

CAP. XXVII.

Nec tamen nos eisdem martyribus tēpla, sacerdotia, sacra, & sacrificia cōstituimus: quoniam non ipsi, sed Deus eorum nobis est Deus. Honoramus sanè memorias eorum tanquam sanctorum hominum Dei, qui vsque ad mortem suorum corporum pro veritate certarunt, vt innotesceret vera religio, falsis religionibus fictísque cōuictis: quod etiam si qui antea sentiebant, timendo reprimebant. Quis autem audiuit aliquando fidelium stantem sacerdotem ad altare etiam super sanctum corpus martyris ad Dei honorem cultúmque constructū, dicere in precibus: Offero tibi sacrificium Petre, vel Paule, [a] vel Cypriane, cùm apud eorum memorias offeratur Deo, qui eos & homines & martyres fecit, & sanctis suis angelis cælesti honore sociauit: vt ea celebritate, & Deo vero de illorū victoriis gratias agamus, & nos ad imitationem talium coronarum atque palmarum eodem inuocato in auxilium ex eorū memoriæ renouatione adhortemur? Quæcūque igitur adhibentur religiosorum obsequia in martyrum locis, ornamenta sunt memoriarum, non sacra vel sacrificia mortuorū tanquam deorum. [b]Quicunque etiam epulas suas eò deferunt, quod quidem à Christianis melioribus non fit, & in plerisque terrarum nulla talis est cōsuetudo: tamen quicunque id faciunt, quas cùm apposuerint, orant, & auferūt, vt vescantur: vel ex eis etiam indigētibus largiantur, sanctificari ibi eas volunt per merita martyrū in nomine Domini martyrum. [c]Non autem ista esse sacrificia martyrū nouit, qui nouit vnum, quod Deo illic offertur sacrificiū Christianorum. Nos itaque martyres nostros nec diuinis honoribus, nec humanis criminibus colimus, sicut colunt illi deos suos, nec sacrificia illis offerimus, [d]nec deorū probra in eorū sacra conuertimus. Nam de Iside vxore Osiris Ægyptia dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuisse scribuntur: quibus parentibus suis illa cùm sacrificaret, [e]inuenit hordei segetem, atq; inde spicas marito regi & eius consiliario Mercurio demonstrauit: vnde eandem & Cererem volunt, quę & quanta mala non à poetis, sed à mysticis eorum literis me-

moriæ mãdata sint: sicut Leone sacerdote prodẽte ad Olympiadem matrem scribit Alexander: legant qui volũt, vel possunt: & recolant qui legerunt: & videant quibus hominibus mortuis, vel de quibus eorũ factis tanquam diis sacra fuerint instituta. Absit vt eos, quanuis deos habeant, sanctis martyribus nostris, quos tamen deos non habemus, vlla ex parte audeant comparare. Sic enim non constituimus sacerdotes, nec offerimus sacrificia martyribus nostris: quia incongruum, indebitũ illicitum est, atque vni Deo tantummodo debitum: vt nec criminib. suis, nec ludis eos turpissimis oblectemus, vbi vel flagitia isti celebrãt deorum suorum, si cùm homines essent talia commiserunt, vel conficta delectamenta dæmonum noxiorum, si homines non fuerunt. Ex isto genere dæmonum Socrátes non haberet deum, si haberet deũ: sed fortasse homini ab illa arte faciẽdi deos alieno & innocenti, illi importauerunt talem deum, qui eadem arte excellere voluerunt. Quid ergo plura? Non esse spiritus istos colendos propter vitam beatam, quæ post mortem futura est, nullus vel mediocriter prudẽs ambigit. Sed fortasse dicturi sunt, deos quidem esse omnes bonos, dæmones autem alios bonos, alios malos: & eos, per quos ad vitam in æternum beatam perueniamus, colendos esse censebunt quos bonos opinantur. quod quale sit, iam in volumine sequenti videndum est.

L. VIVES.

Cyprianus a VEl Cypriane.} *Hic fuit episcopus Carthaginensis, doctissimis plerisque iuxtà ac sanctissimis ingenij monumentis æditis clarus, insignis quoque martyrio sub Valeriano Cæsare, vt Pontius eius diaconus scribit.*

b Quicunque etiam epulas.} *Hic mos precipuè valuit in Africa, sicut August. in 6. Confessionum testatur, matrémque suam refert ad memorias sanctorum attulisse Mediolani pultes & panem, & merum dedisséq; ostiario. Sed hæc Ambrosius fieri vetuit, ne vlla occasio daretur ebriosis se ingurgitandi, & quia illa quasi parentalia superstitioni gentilium essent simillima.*

c Non autem ista esse sacrificia martyrum.} *Multi Christiani in re bona plerunque peccant, quòd diuos diuásque non aliter venerantur, quàm Deum. Nec video in multis quod sit discrimen inter eorum opinionem de sanctis, & id quod gentiles putabant de suis diis. Impia est opinio Vigilantij, qui omni honore martyres priuabat, stulta Eunomij, qui ne cogeretur adorare mortuum, templa martyrum non ingre-*

ingrediebatur. Venerandi sunt martyres, non adorandi vt Deus: quemadmodum Hieronymus in Vigilantium differit.

d Nec eorum probra.} *Atqui mos nunc est, quo tempore sacrum celebratur Christi morte sua genus humanum liberantis, ludos nihil pro à scenicis illis veteribus differentes populo exhibere. etiam si aliud non dixero satis turpe existimabit quisquis audiet, ludos fieri in re maximè seria. Ibi ridetur Iudas quàm potest ineptissima iactans, dum Christum prodit: ibi discipuli fugiunt militibus persequentibus, nec sine cachinnis & actorum & spectatorum: ibi Petrus auriculam rescindit Malcho, applaudente pullata turba, seu ita vindicetur Christi captiuitas. Et post paulùm, qui tam strenuè modo dimicarat, rogationibus vnius ancillulæ territus abnegat magistrum, ridéte multitudine ancillam interrogãtem, & exsibilante Petrum negantem. Inter tot ludentes, inter tot cachinnos & ineptias solus Christus est serius, & seuerus. cúmque affectus conatur mœstos elicere, nescio quo pacto non ibi tantum, sed etiam ad sacra frigefacit, magno scelere atque impietate, non tam eorum qui vel spectãt, vel agunt, quàm sacerdotum, qui eiusmodi fieri curant. Sed hisce de rebus loquemur forsan commodiore loco.*

e Inuenit hordei segetem.} *Diodorus lib. I. triticum & hordeum ab Iside inuenta perhibet: ideò in quibusdam vrbibus inter alia quæ Isidis sacris inferunt, triticum & hordeum conspiciuntur. Osirim verò maturitum earum frugum vtilitate animaduersa ostendisse mortalibus vsum: tum & ex hordeo potum fieri in his regionibus, quæ ferendis vitibus aptæ non essent, ceruisiam, vt puto, qua populi Septentrionales vtuntur. Verùm antiquissimum fuisse ex hordeo cibum testatur Plin. lib. 18. ex Atheniensium ritu Menandro autore, antiquiorem triticeo esse dubitandum nõ est. Nunquam enim homines hordeaceo pane vixissent, si nouissent triticum, quo reperto continuò hordeum damnatum est, & quadrupedum refectibus traditum, sicut Plinius inquit.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER NONVS.

Ad quem articulum disputatio præmissa præuenerit,& quid discutiendum sit de residua quæstione.

CAP. I.

ET bonos & malos deos esse quidam opinati sunt: quidam verò de diis meliora sentientes, tantum eis honoris laudísque tribuerunt, vt nullum deorum malum credere auderent. [a] Sed illi qui deos quosdam bonos,quosdam malos esse dixerũt,dæmones quoque appellauerunt nomine deorum: quanquam & deos, sed rarius nomine dæmonum:ita vt ipsum Iouem, quem volunt esse regem ac principem cæterorum,[b] ab Homero fateantur dæmonem nuncupatum. Hi autem qui omnes deos non nisi bonos esse asserunt,& longè præstãtiores eis hominibus, qui boni perhibentur,meritò mouentur dæmonum factis, quæ negare non possunt, eáque nullo modo à diis, quos omnes bonos volunt,committi posse existimantes, differentiam inter deos & dæmones exhibere coguntur: vt quicquid eis merito displicet in operibus vel affectibus prauis, quibus vim suam manifestant occulti spiritus id credant esse dæmonum non deorum. Sed quia eosdem dæmones inter homines & deos ita medios constitutos putant, tanquam nullus Deus homini misceatur,vt hinc perferant desiderata,inde referant impetrata:atq; hoc Platonici præcipui philosophorũ ac nobilissimi

bilissimi sentiunt, cum quibus velut cũ excellentioribus placuit istam examinare quæstionem, vtrum cultus plurimorum deorum prosit ad consequendã vitam beatam, quę post mortem futura est, libro superiore quæsiuimus, quo pacto ipsi dęmones qui talibus gaudent, qualia boni & prudentes homines auersantur & damnant: id est, sacrilegia, flagitiosa, facinorosa: nõ de quolibet homine, sed de ipsis diis figmẽta poetarum, & magicarum artium sceleratam puniendámque violentiam, possint quasi propinquiores & amiciores diis bonis cõciliare homines bonos: & hoc nulla ratione posse compertũ est. Proinde hic liber, sicut in illius fine promisimus, disputationem continere debebit de differentia, si quam volunt esse: non deorum inter se, quos omnes bonos dicunt, nec de differẽtia deorum & dæmonum, quorum illos ab hominibus longè latéque seiungunt, istos inter deos & homines collocant, sed de differentia ipsorum dæmonum, quod ad præsentem pertinet quæstionem.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN NONVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a SEd illi qui deos quosdam.} *Plato deos omnes in Conuiuio bonos esse dixit: dæmones verò etsi non bonos, neque malos tamen sed mediam quandam naturam, & neutram. Mercurius ἀγγέλους ἀγαθοὺς tum etiam πονηροὺς vocat, id est, bonos angelos & malos. Porphyrius in libris Sacrificiorum, dæmonum duo facit genera: bonos & beneficos, malos & maleficos, quod est et cum Platonicis ferè commune.*

b Ab Homero fateantur.} *Plutarchus in libello, quòd cessarunt oracula, ait Homerum inter deos & dæmones nihil fecisse discriminis: eosdem dæmones modò, modò deos nominasse. Ita dæmonium nominat Iouem: quod verbum, vt interpres quidam inquit, ex mediis est, modò ad laudem spectans, modò ad vituperium. In primo verò Iliad. Iouem ait μετὰ δαίμονας ἄλλους, per quod & ipsum & alios omnes deos dæmones esse declarat, quo loco idem interpres ait: οὕτως δὲ δαίμονας καλεῖ τοὺς*

θεὺς, ἤτοι δαίμονας. ἔμπειροι γὰρ, καὶ ἴδριες πάντων αὐτοί εἰσιν, ἢ ὅτι διαιτηταὶ εἰσι καὶ διοικηταὶ τῶν ἀνθρώπων. *Sic, inquit, dæmones vocat deos, seu quòd ignari sunt, & rerum experti omnium, quòd sapientes, seu quòd arbitri sunt, & rectores hominum. Iulius Pollux.* θεὸς, καὶ θεοὶ, καὶ δαίμονες. οὕτω γὰρ Ὁμήρῳ δοκεῖ δαίμονας καλεῖν τοὺς θεούς. καὶ Πλάτων δὲ τὸν τοῦ παντὸς κυβερνήτην μέγιστον δαίμονα ὀνόμασεν. ἐπειδὴ τῆς αὐτῆς χρείας τὸ θεῖον καὶ δαιμόνιον. *Deus, inquit, & dij & dæmones. Sic enim Homero placuit, deos ipsos vocare dæmones. Et Plato quoque gubernatorem omnium maximum dæmonem nuncupauit. Quandoquidem idem est & numinis & dæmonij usus. Maximi dæmonis meminit in lib. De republ. Plato. Sed considerandum de Deo parente rerum vniuersarum, an de principe dæmonum, qui velut distributi in præfecturas sunt, sentiat. Procli verba hæc sunt in libro De anima & dæmone. Vbique enim quod proximè præest in quodam dæmonis ordine ad inferius se habens appellare dæmonem consueuerunt, quo vsu Iupiter apud Orpheum Saturnum patrem dæmonem appellauit. Et ipse Plato in Timæo dæmones nuncupauit deos illos, qui generationem è propinquo dispōnunt; vbi ait: De aliis verò dæmonibus tractare, eorúmque generationem in lucem edere, maius est quàm ferre humanum possit ingenium: comparatione vtique dæmon est eiusmodi, qui videlicet proximè vnicuique prouidet, etiam si Deus sit, ac etiam si Deo sit inferior. Hæc proclus.*

An inter dæmones, quibus dij superiores sunt, sit aliqua pars bonorum, quorum præsidio ad veram beatitudinem possit humana anima peruenire. CAP. II.

APud plerosq; enim vsitatū est dici, alios bonos, alios malos dæmones, quæ siue sit etiam Platonicorū philosophorū, siue quorumlibet sententia, nequaquam eius est negligenda discussio, ne quisquam velut dæmones bonos sequendos sibi esse arbitretur, per quos tanquam medios diis, quos omnes bonos credit dum conciliari affectat & studet: vt quasi cum eis possit esse post mortem irretitus malignorum spirituum: deceptúsque fallacia, longè aberret à vero Deo, cum quo solo, & in quo solo, & de quo solo anima humana, id est, rationalis & intellectualis beata est.

Quæ dæmonibus Apuleius ascribat, quibus cum rationem non subtrahat, nihil virtutis assignat.

CAP. III.

QVæ igitur est differētia dæmonum bonorum & malorum: quandoquidem Platonicus Apuleius de his vniuersaliter differens, & tam multa loquens de aëreis

reis eorum corporibus, de virtutibus tacuit animorum, quibus essent præditi, si boni essent. Tacuit ergo beatitudinis causam, indicium verò miseriæ tacere non potuit, confitens eorum mentem, qua rationales esse perhibuit, nō saltem imbutam munitámque virtute, passionibus animi irrationabilibus nequaquam cedere, sed ipsam quoque, sicut stultarum mentium mos est, procellosis quodammodo perturbationib. agitari. Verba nanque eius de hac re ita sunt: Ex hoc fermè dæmonū numero, inquit, Poëtæ solent haudquaquam procul à veritate, osores & amatores quorūdam hominum deos fingere: hos prosperari & euehere, illos contra aduersari & affligere. Igitur & misereri, & indignari, & angi, & lęteri, omnémque humani animi faciem pati: ac simili motu cordis & salo mentis, per omnes cogitationum æstus fluctuare, quæ omnes turbelæ tempestatésque procul à deorum cælestium tranquillitate exulant. Num est in his verbis vlla dubitatio, quòd non animorum aliquas inferiores partes, sed ipsas dæmonum mentes, quibus rationalia sunt animalia, velut procellosum salum dixit passionum tempestate turbari: vt ne hominibus quidem sapientibus cōparandi sunt, qui huiusmodi perturbationibus animorum, à quibus humana non est immunis infirmitas: etiam cùm eas huius vitæ conditione patiuntur, mente imperturbata resistunt: non eis cedentes ad aliquid approbandum vel perpetrandum, quod exorbitet ab itinere sapientiæ & lege iustitiæ, sed stultis mortalibus, & iniustis, nō corporibus, sed moribus similes: vt non dicam deteriores, eo quòd vetustiores, & debita pœna insanabiles, ipsius quoque mentis, vt iste appellauit, salo fluctuāt: nec in veritate atque virtute, qua turbulentis & prauis affectionibus repugnatur, ex vlla animi parte consistunt.

De perturbationibus quæ animo accidunt, quæ sit Peripateticorum Stoicorúmque sententia. CAP. IIII.

DVæ sunt sententię philosophorum de his animi motibus, quos Græci πάθη, nostri autem quidam, sicut Cicero, perturbationes, quidam affectiones vel affectus, quidam verò sicut iste de Græco expressius passiones vocāt. Has ergo perturbationes, siue affectiones, siue passiones quidam philosophi dicunt etiam in sapientem cadere, sed moderatas rationíque subiectas, vt eis leges quodammodo quibus ad necessarium redigantur modum domi-

natio mentis imponat. Hoc qui ſentiunt, Platonici ſunt ſiue Ariſtotelici, cũ Ariſtoteles diſcipulus Platonis fuerit, qui ſectam Peripateticam condidit. Aliis autem, ſicut Stoicis cadere vllas omnino huiuſcemodi paſsiones in ſapientem nõ placet. [a] Hos autem, id eſt, Stoicos, Cicero in libris De finibus bonorum & malorum, verbis magis quàm rebus aduerſus Platonicos ſeu Peripateticos certare conuincit: quandoquidem [b] Stoici nolunt bona appellare, ſed commoda corporis & externa: eo quòd nullum bonũ volunt eſſe hominis præter virtutem, tanquam artem bene viuendi, quæ non niſi in animo eſt. [c] Hæc autem iſti ſimpliciter & ex communi conſuetudine loquẽdi appellant bona: ſed in comparatione virtutis, qua rectè viuitur, parua & exigua. Ex quo fit, vt ab vtriſque quomodolibet vocentur, ſeu bona ſeu commoda, pari tamen æſtimatione pẽſentur: nec in hac quæſtione Stoici delectentur niſi nouitate verborum. Videtur ergo mihi etiam in hoc, vbi quæritur, [d] vtrum accidant ſapienti paſsiones animi, an ab eis ſit prorſus alienus, de verbis eos potius quàm de rebus facere controuerſiam. Nã & ipſos nihil hinc aliud quàm Platonicos & Peripateticos ſentire exiſtimo, quantum ad vim rerum attinet, non ad vocabulorum ſonum. Vt enim alia omittam, quibus id oſtendam, ne longum faciam, aliquid vnum quod ſit euidentiſsimum dicam. In libris quibus titulus eſt Noctium Atticarum, [e] ſcribit A. Gellius, vir elegantiſsimi eloquij, & [f] multæ ac facundæ ſcientiæ, ſe nauigaſſe aliquando cum quodam philoſopho nobili Stoico. Is philoſophus, ſicut latius & vberius, quod ego breuiter attingam, narrat A. Gellius, cùm illud nauigium horribili cælo & mari periculoſiſsimè iactaretur, vi timoris expalluit. Id animaduerſum eſt ab eis qui aderant: quanuis in mortis vicinia curioſiſsimè attentis, vtrùmne philoſophus animo turbaretur. Deinde tempeſtate tranſacta, mox vt ſecuritas præbuit colloquendi, vel etiam garriendi locum, quidam ex his, quos nauis portabat diues luxurioſus [g] Aſiaticus, philoſophum compellat, illudẽs quòd extimuiſſet atque palluiſſet, cùm ipſe manſiſſet intrepidus in eo quod impendebat exitio. [h] At ille Ariſtippi Socratici reſponſum retulit, qui cùm in re ſimili eadem verba ab homine ſimili audiſſet; reſpondit illum pro anima nequiſſimi nebulonis merito nõ fuiſſe ſolicitum, ſe autem pro Ariſtippi anima timere debuiſſe. Hac illo diuite reſponſione depulſo,

pulſo, poſtea quæſiuit A. Gellius à philoſopho nõ exagitandi animo, ſed diſcendi, quænam illa ratio eſſet pauoris ſui. Qui vt doceret hominem ſciendi ſtudio gnauiter accenſum, protulit ſtatim de ſarcinula ſua [l] Stoici Epicteti librum, in quo ea ſcripta eſſent, quæ congruerẽt decretis Zenonis & Chryſippi, quos fuiſſe Stoicorum principes nouimus. In eo libro ſe legiſſe dicit A. Gellius, hoc Stoicis placuiſſe, [k] quòd animi viſa, quas appellant phantaſias: nec in poteſtate eſt vtrũ, & quãdo incidãt animo, cùm veniant ex terribilibus & formidabilibus rebus, neceſſe eſſe etiã ſapientis animum moueant: ita vt pauliſper vel paueſcat metu, vel triſtitia contrahatur, tanquã his paſsionibus præuenientibus mentis & rationis officium: [l] nec ideo tamen in mente fieri opinionẽ mali, nec approbari iſta, eíſq; cõſentiri. Hoc enim eſſe volunt in poteſtate, ídq; intereſſe cenſent inter animũ ſapientis & ſtulti: quòd ſtulti animus eiſdem paſsionibus cedit, atque accommodat mentis aſſenſum: ſapientis autem quanuis eas neceſsitate patiatur, retinet tamẽ de his quæ appetere vel fugere rationabiliter debet, veram & ſtabilem inconcuſſa mente ſententiam. Hęc vt potui, non quidem commodius A. Gellio, ſed certè breuius, &, vt puto, planius expoſui: quę ille ſe in Epicteti libro legiſſe commemorat, eum ex decretis Stoicorũ dixiſſe atque ſenſiſſe. Quæ ſi ita ſunt, aut nihil, aut penè nihil diſtat inter Stoicorum aliorúmque philoſophorum opinionem de paſsionibus & perturbationibus animorum. Vtrique enim mentem rationémque ſapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortaſſe dicunt eas in ſapientem non cadere Stoici: quia nequaquam eius ſapientiã, qua vtique ſapiens eſt, vllo errore obnubilant, aut labe ſubuertunt. [m] Accidunt autem animo ſapientis, ſalua ſerenitate ſapientiæ, propter illa quæ commoda vel incommoda appellant, quanuis ea dicere nolint, bona vel mala. Nam profectò ſi nihili pẽderet eas res ille philoſophus, quas amiſſurum ſe naufragio ſentiebat, ſicuti eſt vita iſta ſalúſque corporis: non ita illud periculum perhorreſceret, vt palloris etiam teſtimonio proderetur. Veruntamen & illam poterat permotionem pati, & fixam tenere mente ſententiam, vitam illam ſalutémque corporis, quorum amiſsionem minabatur tempeſtatis immanitas, non eſſe bona quæ illos quibus ineſſent facerẽt bonos, ſicut facit iuſtitia. Quod autem aiunt ea nec bona appellanda eſſe, ſed commoda: ver-

borum certamini, nõ rerum examini deputandum eſt. Quid enim intereſt, vtrum aptius bona vocentur, an commoda: dum tamen ne his priuetur, non minus Stoicus, quàm Peripateticus paueſcat & palleat: ea non æqualiter appellando, ſed æqualiter æſtimando? Ambo ſanè ſi bonorum iſtorum ſeu commodorum periculis ad flagitium vel facinus vrgeantur, vt aliter ea retinere non poſſint: malle ſe dicunt hæc amittere, quibus natura corporis ſalua & incolumis habetur, quàm illa committere, quibus iuſtitia violatur. Ita mens, vbi fixa eſt iſta ſententia, nullas perturbationes, etiam ſi accidant inferioribus animi partibus, in ſe contra rationem præualere permittit: quinimò ipſa dominatur, eiſque non conſentiendo, ſed potius reſiſtendo regnum virtutis exercet. Talem deſcribit etiam Vergilius Æneam, vbi ait:

Mens immota manet, lachrymæ voluuntur inanes.

L. VIVES.

a HOc autem Cicero.} *Libro tertio De finibus inducitur à Cicerone M. Cato minor pro Stoicis, quam ſectam ille tuebatur, de ſummo bono diſſerens. Quarto libro idem ipſe Cicero diluit argumenta omnia Stoicorum, oſtendítque ipſos non rebus à Platonicis & Peripateticis differre, ſed nouitate verborum: quorum artifex fuit princeps ipſe diſciplinæ Zenon.*

b Nolunt bona appellare, ſed commoda.} *Cic. in Finibus æſtimabilia nominauit, & primo Acad. ſic ait: Zeno igitur omnia, quæ ad beatam vitam pertinerẽt, in vna virtute ponebat: nec quicquam aliud numerabat in bonis, id quod appellabat honeſtum, quod eſſet ſimplex quoddam, & ſolum, & vnum bonum. Cætera autem, etſi nec mala eſſent, tamen alia ſecundum naturam dicebat, alia naturæ contraria, iis ipſis alia interiecta & media numerabat. Quæ autem ſecundum naturam eſſent, ea ſumenda, & quadam æſtimatione dignanda docebat: contráque contraria. Neutra autem in mediis relinquebat, in quibus ponebat nihil omnino eſſe momenti: ſed quæ eſſent ſumenda, ex aliis alia pluris eſſe æſtimanda, alia minoris: quæ pluris, ea præpoſita appellabat: Reiecta autem, quæ minoris. Hæc ibi. In tertio De finibus præpoſita dicit προηγμένα eſſe dicta, contraria verò ἀποπροηγμένα.*

Bonorum tria genera c Hæc autem iſti ſimpliciter.} *Plato quarto De legibus, tria genera bonorum ponit, quæ in animo, quæ corpore, & quæ extrinſecus. Sed hæc poſteriora ſine virtute, non modò nihil iuuare, ſed eſſe quoque damnoſa,*

damnosa, & pernicie plena, dicíque humana, cùm illa quæ animo hærent sint diuina, quibus solis diuinus fit homo ac beatus: nec illa corporis aut externa rectè ac propriè bona esse nominanda sed proportione quadam & similitudine: nec omnibus, sed solis iustis, quibus etiam quæ mala vulgus appellat, maiora & veriora sunt bona, quàm bona illa in sceleratis hominibus, quæ in his aliud non sunt præter paratissima flagitiis magnísque malis instrumenta. Hæc & similia multis locis Plato, à quo præclara illa & admirabilia Stoicorum dicta, quæ Græci παράδοξα vocant, & diuina, vt sunt, existimantur, propè omnia manarunt: vt quod solum honestum sit bonum: solus sapiens & diues & liber sit, bonos beatos, improbos miseros: fæliciorem qui accipit iniuriam, quàm qui facit: bona tamen vocauit ea, quæ fortunæ sunt, aut corporis, quòd illis, sicut Apuleius inquit in dogmate Platonis, ad vsum vitæ communis opus est: cura verò corporis ad viuendum necessaria, ita tamen vt hæc eadem fiant virtute meliora, eiúsque suffragiis beatitudinis commodis copulentur. Quocirca hæc Platoni tum demum sunt bona, cùm in virtutis instrumenta & ministerium transeunt: quæ si virtuti obstrepant, & eam turbent, pernicies meræ & pestis sunt. Hunc Aristoteles est secutus.

d Vtrum accidant sapienti pas. } *Cic. 4. Tusc. quæst. quot & qui sunt affectus, docet, quibus omnibus vacare prorsus sapientem suum volunt Stoici. At Platonici, & qui in multis eidem sunt Peripatetici, natura illos esse inditos aiunt: nec euelli posse, sed moderari & regi.*

e Scribit A. Gellius. } *Vixit Gellius Adriano principe, sub quo libros Noctium Atticarum scripsit. Vsus est Fauorino familiariter, & Tauro philosophis: Apollinare & Probo grammaticis. Qui fuerit ingenio ac eruditione, habemus Augustini præiudicium, cui maxima, seu omnis potius grammaticorum manus suffragatur. Nescio an quia is ὁμότεχνος, ita vt integrum iam nobis non sit de illo aliter pronunciare, tametsi mihi pace Augustini dixerim, longe aliter videatur. Sed de ea re commodius alibi. Quod hic Augustinus citat, scribitur Gellio primo capite libri vndeuicesimi.*

f Multæ ac facundæ scientiæ. } *Alibi, multum fæcundæ scientiæ.*

g Asiaticus. } *Hoc auget etiam nomen luxuriæ, nam ibi nata & alita videtur.*

h Et ille Aristippi. } *Hoc Aristippus dixit, cum Corinthum nauigaret: Laertius.*

i Stoici Epicteti. } *Hic natus est Hieropoli Phrygiæ, seruiuit Epaphrodito cubiculario Neronis, & ætate longa pertigit tempora Antoninorum. De hoc est illud distichum:* *Epictetus*

Δοῦλος Ἐπίκτητος γενόμην, καὶ σώματι πηρὸς,
Καὶ πενίην Ἶρος καὶ φίλος ἀθανάτοις.

Seruus Epictetus fueram, qui & corpore mancus,
Paupertate Irus, diis sed amicus eram.

Fuerat enim claudus. Eius etiam sunt illa duo verba ἀνέχου, καὶ ἀπέχου, contine & abstine. autor Gell. varijs locis. Huius scripta fuerunt pauca, quæ tamen Suidæ memoria iam non extabant. nam enchiridion ab Arriano conscriptum esse constat Epicteti discipulo: hic verò liber, quem philosophus protulit, erat περὶ διαλέξεων, hoc est, disputationum quintus.

Phantasia k Quod animi visa, q. a. p.} *φαντασία & φαίνεσις à φαντάζω ducitur, quod est, imaginor. Cicero, visum transfert, estque illud, quod animæ pars imaginatiua videre sibi videtur, generatúrque ex impulsu extrinsecus oblato, qua » assensio consequitur, vel dissensio, in quibus est opinio. Affectus verò, quos damnare videbantur Stoici, sunt quos ipsi nobis inuehimus ex falsis nostris & deprauatis rerum iudiciis atque opinionibus. nam dolorem esse dicebant opinionem magni mali præsentis: lætitiam opinionem magni boni præsentis: libidinem opinionem magni boni futuri: metum, magni mali. Vnde est illud Senecæ Stoici, opinione nos sæpius quàm re laborare, esséq; plura quæ nos terreant, quàm quæ premant. De quis puto me iam alibi dixisse. Porrò opinionem quæ sit* Opinio *imbecillus assensus, rebus non sat expensis atque examinatis in sapientem non cadere.*

l Nec ideo tamen in mente fieri.} *In Enchiridio enim Epicteti Arrianus iubet sapientem virum simul ac primum phantasia tangitur horribili, considerare visum esse illud, nec ita rem se habere vt videtur.*

m Accidunt autem animo sapientis.} *Plato in Legibus, velut neruos esse dicit affectus in homine, & ceu funiculos quosdam à natura inditos, à quibus trahamur: ac quemadmodum inter se contrarij sunt ipsi, sic & nos in varias diuersásque partes ab illis raptari: sed profectò qui illis dominam rationem præfecerit, & parêre coegerit, sensurum exiguas esse eorum vires.*

Quòd passiones quæ Christianos animos afficiunt, non in vitium trahant, sed virtutem exerceant.

CAP. V.

NOn est nunc necesse copiosè ac diligenter ostendere, quid de istis passionibus doceat scriptura diuina, qua Christiana eruditio continetur. Deo quippe illam ipsam mentem subiicit regendam & iuuandam, mentíque passiones ita moderandas, atque frænandas, vt in vsum iustitiæ

iustitiæ conuertantur. Denique in disciplina nostra, non tam quæritur, vtrum pius animus irascatur, sed quare irascatur: nec vtrum sit tristis, sed vnde sit tristis: nec vtrum timet, sed quid timeat. Irasci enim peccanti, vt corrigatur: contristari pro afflicto, vt liberetur: timere periclitanti, ne pereat: nescio vtrum quisquam sana consideratione reprehēdat. [a] Nam & misericordiam Stoicorum est solere culpare. Sed quantò honestius ille Stoicus misericordia perturbaretur hominis liberandi, quàm timore naufragij. Longe melius & humanius, & piorum sensibus accommodatius [b] Cicero in Cæsaris laude locutus est, vbi ait: Nulla de virtutibus tuis nec admirabilior, nec gratior misericordia est. Quid est autem misericordia, nisi alienæ miseriæ quædam in nostro corde compassio, qua vtique si possimus, subuenire compellimur? Seruit autem motus iste rationi, quando ita præbetur misericordia, vt iustitia conseruetur: siue cùm indigenti tribuitur, siue cùm ignoscitur pœnitenti. [c] Hanc Cicero locutor egregius non dubitauit appellare virtutem, quam Stoicos inter vitia numerare non pudet: qui tamen, vt docuit liber Epicteti nobilissimi Stoici ex decretis Zenonis & Chrysippi, qui huius sectæ primas partes habuerunt, huiuscemodi passiones in animum sapientis admittunt, quem vitiis omnibus liberum esse volunt. Vnde fit consequens, vt hæc ipsa non putent vitia, quando sapienti sic accidunt, vt contra virtutem mentis, rationémque nihil possint, & vna sit, eadémq; sententia Peripateticorum, vel etiam Platonicorum & ipsorum Stoicorum. [d] Sed, vt ait Tullius, verbi controuersia iam diu torquet homines Græculos, contentionis cupidiores, quàm veritatis. Sed adhuc meritò quæri potest, vtrum ad vitæ præsentis pertineat infirmitatem, etiam in quibusque bonis officiis huiuscemodi perpeti affectus. Sancti verò angeli cùm & sine ira puniant, quos accipiunt æterna Dei lege puniendos, & miseris sine miseriæ compassione subueniant, & periclitantibus eis quos diligunt sine timore opitulentur: tamen istarum nomina passionū consuetudine locutionis humanæ, etiam in eos vsurpantur, propter quandam operum similitudinem, non propter affectionum infirmitatem: sicut ipse Deus secundum scripturas irascitur, nec tamen vlla passione turbatur. Hoc enim verbum vindictę vsurpauit effectus, non illius turbulentus affectus.

L. VIVES.

a NAm & misericordiam Stoicorum.} *Cicero pro Murena irridens paradoxa Stoicorum, supplices aliqui veniunt miseri & calamitosi. Sceleratus & nefarius fueris, si quicquam misericordia adductus feceris.*

b Cice. in Cæsaris laude. } *In oratione pro Q. Ligario: Nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior misericordia est.*

c Hanc Cicero locutor. } *Significat loquentiæ fuisse in Cicerone satis, vt Salustius de Catilina scribit, sapientiæ illius germanæ ac veræ non multum, quæ solùm est in iis, qui vni Deo præpotenti & principi mundi seruiunt, eiúsque sapientiæ filio.*

d Sed, vt ait Tullius, verbi controuersia. } *In primo De oratore verba sunt Crassi afferentis, quid de oratoris nomine senserint Græci.*

Quibus passionibus dæmones confitente Apuleio exagitentur, quorum ope homines apud deos asserit adiuuari. CAP. VI.

SEd interim de sanctis angelis quæstione dilata, videamus quemadmodum dicant Platonici medios dęmones inter deos & homines constitutos, istis passionum æstibus fluctuare. Si enim mente ab his libera eísque dominante, motus huiuscemodi non paterentur, non eos diceret Apuleius simili motu cordis & salo mẽtis per omnes cogitationum æstus fluctuare. Ipsa igitur mens eorum, id est, pars animi superior, qua rationales sunt, & in qua virtus & sapientia, si vlla eis esset, passionibus turbulentis inferiorũ animi partium regendis moderandísque dominaretur. Ipsa inquam mẽs eorum, sicut iste Platonicus confitetur, salo perturbationum fluctuat. Subiecta est ergo mens dæmonum passionibus libidinum, formidinum, irarum, atque huiuscemodi cæteris. Quæ igitur pars in eis libera est, compósque sapientiæ, quà placeant diis, & ad horum morum similitudinem hominibus consulant, cùm eorum mens passionum vitiis subiugata & oppressa, quicquid rationis naturaliter habet ad fallendum & decipiendum, tantò acrius intendat, quantò eam magis possidet nocendi cupiditas?

Quòd Platonici figmentis poetarum infamatos deos asserant de contrariorum studiorum certamine, cùm hæ partes dæmonum, non deorum sint. CAP. VII.

QVòd si quisquam dicit non ex omnium, sed ex malorum dęmonum numero esse, quos poetæ quorundam hominũ osores & amatores deos, non procul à

veritate

veritate confingunt. Hos enim dixit Apuleius, salo mẽtis per omnes cogitationum æstus fluctuare. Quomodo istud intelligere poterimus, quando cùm hoc diceret, non quorundam, id est, malorum, [a] sed omnium dæmonum medietatem, propter aërea corpora inter deos & homines describebat? Hoc enim ait fingere poëtas, quòd ex istorum dæmonum numero deos faciunt, & eis deorum nomina imponunt: & quibus voluerint hominibus ex his amicos inimicósq; distribuunt, ficti carminis, impunita licentia, cùm deos ab his dæmonum moribus & cælesti loco & beatitudinis opulentia remotos esse perhibeant. Hæc est ergo fictio poëtarũ, deos dicere, qui dij non sunt, eósq; sub deorũ nominibus inter se decertare propter homines, quos pro studio partium diligunt vel oderunt. Non procul autem à veritate dicit hanc esse fictionem: quoniam deorum appellati vocabulis, qui dij non sunt, tales tamen describuntur dæmones, quales sunt. [b] Deniq; hinc esse dicit Homericã illam Mineruã, quæ mediis cœtibus Graîum cohibendo Achilli interuenit. Quod ergò Minerua illa fuerit, poëticum vult esse figmentum, [c] eo quòd Mineruam deam putat, eámq. inter deos, quos omnes bonos beatósque credit, in alta ætherea sede collocat, procul à conuersatione mortalium. Quòd autem aliquis dæmõ fuerit Græcis fauẽs, Troianísq; contrarius, sicut alius aduersus Græcos Troianorum opitulator, [d] quem Veneris, seu Martis nomine idẽ poeta cõmemorat, quos deos iste talia non agentes in cælestibus habitationibus ponit, & hi dæmones pro his quos amabant cõtra eos quos oderant inter se decertauerint: hoc non procul à veritate poëtas dixisse confessus est. De his quippe ista dixerunt, quos hominibus simili motu cordis, & salo mentis, per omnes cogitationũ æstus fluctuare testatur, vt possent amores & odia non pro iustitia, [e] sed sicut populus similis eorum in venatoribus & aurigis, secundùm suarum studia partium, pro aliis, aduersus alios exercere. Id enim videtur philosophus curasse Platonicus: ne cùm hęc à poëtis canerentur, non à dæmonibus mediis, sed ab ipsis diis, quorum nomina poëtæ fingendo ponunt, fieri crederentur.

L. VIVES.

a SEd omnium dæmonum medietatem.} *Quòd medij sint inter deos & homines, non de medietate molis intelligendum, sed loci & natura.*

b Denique hinc esse dicit Homericam illam Mineruam.} *Apuleij sunt verba. Homerus verò de Minerua id canit a. Iliad. quæ Achillem cohibuit, ne impetum in Agamemnonem faceret inter iurgia.*

c Eo quòd Mineruam.} *Nam vna est ex illis 12. dijs consentibus, quos disticho persequutus est Ennius: qui sunt ex dijs altißimi & optimi, quos natura visibus humanis denegauit.*

d Quem Veneris seu Martis nomine idem poëta.} *Plutarchus in libello, quòd cessarunt oracula: Existimant omnia bella, omnes calamitates, quæ scribuntur de dijs, non deorum fuisse, sed magnorum quorundam dæmonum.*

e Sed sicut populus similis, &c.} *In circo quadrigæ agitabantur, & venationes exhibebantur: induti q; erant quadrigarij panno aut albo, aut cæruleo, aut viridi, aut rufo. Hinc quatuor factiones aurigarum: alij ex populo alijs fauebant, suo quisque colori. Domitianus, vt Tranq. scribit, duas ludis circensibus addidit factiones, aurati panni, & purpurei.*

Colores Circenses *Numerantur & colores inter istos factionum circensium, prasinus, qui est viridis, & Venetus, qui est cæruleus: quorum meminit Martialis. Illos veteres colores quatuor anni temporibus dicatos fuisse, sunt qui interpretentur. Cæruleum hybernis aquilonibus. Venetum virenti veri. Candidum autumni pruinis. Rufum æstiuis ignibus. Plin. lib. Epistolarum 8. de factionibus istis loquens: Quo magis miror, tot millia virorum tam pueriliter identidem cupere currentes equos insidentes curribus homines videre. Si tamen aut velocitate equorum, aut hominum arte traherentur, esset ratio nonnulla: nunc fauent panno, pannum amant: & si in ipso cursu, medioq; certamine, hic color illuc, ille huc transferatur, studium, fauorq; transibit, & repente agitatores illos, illos equos, illos quos procul noscitant, quorum clamitant nomina, relinquent. Tanta gratia, tanta autoritas, in vna vilißima tunica. Mitto apud vulgus, quod vilius tunica, sed apud quosdam graues homines. Hæc Plinius.*

De diis cælestibus, & dæmonibus aëreis, hominibúsque terrenis Apuleij Platonici definitio.

CAP. VIII.

Quid illa ipsa definitio dæmonum? Parúmne intuenda est, vbi certè omnes determinando cóplexus est? Quod ait dæmones esse genere animalia, animo passiua, mente rationalia, corpore aërea, tempore æterna. In quibus quinq; commemoratis, nihil dixit omninò, quod dæmones cum bonis saltem hominibus id viderétur habere cómune, quod nó esset in malis. Nã ipsos homines

mines cùm aliquantò latiùs describẽdo complecteretur, suo loco de illis dicens, tanquam de infimis atque terrenis, cùm prius dixisset de cælestibus diis: vt commendatis duabus partibus, ex summo & infimo ad vltimum tertio loco de mediis dæmonibus loqueretur. Igitur homines, inquit, [a] ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, leuibus & anxiis mentibus, brutis & obnoxiis corporibus, dissimilibus moribus, similibus erroribus, peruicaci audacia, pertinaci spe, crasso labore, fortuna caduca, singillatim mortales, cuncti tamen vniuerso genere perpetui, vicissim sufficienda prole mutabiles, volucri tempore, tarda sapientia, cita morte, querula vita, terras incolunt. Cùm hic tam multa diceret, quæ ad plurimos homines pertinent, nunquid etiam illud tacuit, quod nouerat esse paucorum, vbi ait, [b] tarda sapiẽtia? Quòd si prætermisisset, nullo modo rectè genus humanum descriptionis huius tam intenta diligentia terminasset. Cùm verò deorum excellentiam commendaret, ipsam beatitudinem, quò volunt homines per sapientiã peruenire, in eis affirmauit excellere. Proinde si aliquos dęmones bonos vellet intelligi, aliquid etiam in ipsorũ descriptione poneret, vnde vel cum diis aliquam beatitudinis partem, vel cum hominibus qualemcunq; sapientiã putarentur habere communem. Nũc verò nullum bonum eorum commemorauit, quo boni discernerentur à malis: quanuis & eorum malitiæ liberius exprimendæ pepercit: non tam ne ipsos, quàm ne cultores eorum, apud quos loquebatur, offenderet. Significauit tamen prudentibus, quid de illis sentire deberet, quandoquidem deos, quos omnes bonos beatósq; credi voluit, ab eorum passionibus, atque, vt ait ipse, turbelis omnino separauit, sola illos corporum ęternitate coniungens: animo autem non diis, sed hominibus similes dæmones apertissimè inculcans: & hoc non sapientiæ bono, cuius & homines possunt esse participes, sed perturbatione passionum, quę stultis malísque dominatur: à sapientibus verò & bonis ita regitur, [c] vt malint eam non habere, quàm vincere. Nam si non corporum, sed animorũ ęternitatẽ cum diis habere dęmones vellet intelligi, nõ vtiq; homines ab huius rei cõsortio separaret: quia & hominib⁹ æternos esse animos, proculdubiò sicut Platonicus sentit. Ideò cùm hoc genus animantium describeret, immortalibus animis, moribundis membris dixit esse homines,

L. VIVES.

a Ratione plaudentes.} *In aliis gaudentes, in aliis cluentes, quòd à cluo videtur esse, quod est pugno, magis quàm à clueo, quod est sum, vel nomino.*

b Tarda sapientia.} *Sententia est Platonis, beatos esse illos, quibus vel in senectute veras contigit habere opiniones.*

c Vt malint eam.} *Si fieri posset, carere vellet vir sapiens omni animi perturbatione: sed quandoquidem fieri illud nequit, proximum est anniti, vt eam superet, habeatque velut in sua potestate.*

An amicitia cælestium deorum per intercessionem dæmonum possit homini prouideri.

CAP. IX.

AC per hoc si propterea communem cum diis æternitatem non habēt homines, quia corpore sunt mortales: propterea ergo dæmones habent, quia corpore sunt immortales: quales igitur mediatores sunt inter homines & deos, per quos ad deorum amicitias homines ambiant, qui hoc cum hominibus habent deterius, quod est in animante melius, id est animum: hoc autem habent cum diis melius, quod est in animante deterius, id est corpus? Cùm enim animans, id est animal ex anima constet & corpore, [a] quorum duorū anima est vtiq; corpore melior: & si vitiosa & infirma, melior certè corpore etiam sanissimo atque firmissimo: quoniam eius natura excellētior, nec labe vitiorum postponitur corpori, sicut aurum etiam sordidum argento seu plumbo licet purissimo carius æstimatur. Isti mediatores deorum & hominum; per quos interpositos diuinis humana iunguntur, cum diis habent corpus æternum, vitiosum autem cum hominibus animum, quasi religio qua volunt diis homines per dæmones iungi in corpore sit, non in animo constituta. Quænam tandem istos mediatores falsos atque fallaces quasi capite deorsum nequitia vel pœna suspendit, vt inferiorem animalis partem, id est, corpus cum superioribus: superiorem verò, id est, animum cum inferioribus habeant, & cum diis cælestibus in parte seruiēte cōiuncti, cum hominibus autem terrestribus in parte dominãte sint miseri? Corpus quippe seruum est, sicut etiã Salustius ait, animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. Adiunxit autem ille, alterum nobis cum diis, alterum cum beluis commune est: quoniam de hominibus loquebatur, quibus sicut beluis mortale corpus est. Isti

autem

autem quos inter nos & deos mediatores nobis philoſophi prouiderunt, poſſunt quidem dicere de animo & corpore alterũ nobis cum diis, alterum cum hominibus commune eſt: ſed ſicut dixi tanquã in peruerſum ligati atq; ſuſpenſi, ſeruũ corpus cum diis beatis, dominum animum cum hominibus miſeris habentes, parte inferiore exaltati, ſuperiore deiecti. Vnde etiam ſi quiſquam propter hoc eos putauerit æternitatem habere cũ diis: quia nulla morte ſicut animaliũ terreſtriũ animi eorum ſoluuntur à corpore: nec ſic exiſtimandum eſt eorum corpus tanquam honoratorum æternum vehiculum, ſed[b] æternum vinculum damnandorum.

L. VIVES.

a QVorum duorum anima eſt vtique corpore melior.} *Inhærentia nanque eſſentiales rerum perfectiones non mutant: & miror Pariſiis olim ſcholæ, tam Peripateticæ viſum eſſe inter animas diſcrimẽ aliquod ponere perfectionis illius, quæ ab ſpecie rei proficiſcitur.*
b Æternum vinculum damnandorum.} *Alibi damnatorum, melius. Iam inde à caſu cæleſti ſunt damnati.*

Quòd ſecundum Plotini ſententiam minus miſeri ſunt homines in corpore mortali, quàm dæmones in æterno.

CAP X.

a PLotinus certè noſtræ memoriæ vicinus temporibus, Platonẽ cæteris excellentius intellexiſſe laudatur. Is, cum de humanis animis ageret, [b] Pater, inquit, miſericors, mortalia illis vincula faciebat. Ita hoc ipſum quòd mortales ſunt homines corpore, ad miſericordiam Dei patris pertinere arbitratus eſt, ne ſemper huius vitæ miſeria teneantur. Hac miſericordia indigna iudicata eſt iniquitas dæmonum, quæ in animi paſſiui miſeria non mortale ſicut homines, ſed æternum corpus accepit. Eſſent quippe fœliciores hominibus, ſi mortale cum eis haberẽt corpus, & cum diis beatum animũ. Eſſent autem pares hominibus, ſi cum animo miſero ſaltem mortale cum eis habere meruiſſent & corpus: ſi tamẽ acquirerẽt aliquid pietatis, vt ab ærumnis, vel in morte requieſcerent. Nunc verò non ſolùm fœliciores hominibus non ſunt animo miſero, ſed etiam miſeriores ſunt perpetuo corporis vinculo. Nõ enim aliqua pietatis & ſapientiæ diſciplina proficientes, intelligi volunt ex dæmonibus fieri deos, [c] cùm apertiſſimè dixerit dæmones æternos,

L. VIVES.

Plotinus a Plotinus certè nostræ memoriæ. } *Paulò minus annis ducentis à Probo ad Honorium principem. In Plotino Augustinus lib.3. Acad. videri Platonem reuixisse scribit. Ita fuit ille os Platonis in philosophia purgatissimum & lucidissimum, dimotis nubibus erroris. Macrobius quoque principem philosophiæ facit Plotinum cum Platone. Scribit vitam eius discipulus Porphyrius, quæ est operibus Plotini præposita.*

b Pater, inquit, misericors mortalia illis vincula. } *Plato quoque in Timæo hominum animos mortalibus esse à diis minoribus vinculis illigatos scribit. Plotinus tamen misericordiam ait in hoc fuisse patris, ne tam diu mala corporis perpetrentur. Verba eius, si quis fortè requirit, hæc sunt, ex primo libro De dubiis animæ. Iupiter verò pater laborantes animas miseratus, earum vincula, quibus laborant, solubilia fabricauit: atque ita intermissiones laborum certis temporum interuallis instituit, in quibus liberè viuerent à corporibus, vt ipsæ quoque ibi forent, vbi est mundi anima semper, circa hæc sollicita nunquam. Sic ille.*

c Cùm apertissimè dixerit. } *Ad Apuleium refertur, qui id quod sequitur, scripsit.*

De opinione Platonicorum, qua putant animas hominum dæmones esse post corpora.

CAP. XI.

Dicit[a] quidem & animas hominum dæmones esse, & ex hominibus fieri[b] Lares, si meriti boni sunt: [c] Lemures, seu Laruas, si mali. [d]Manes autem deos dici cùm incertum est, bonorum eos, seu malorum esse meritorũ. In qua opinione, quantam voraginem aperiant sectãdis perditis moribus, quis non videat, si vel paululum attendat? Quãdoquidẽ quamlibet nequam fuerint homines, vel Laruas se fieri dum opinãtur, vel dum Manes deos, tanto peiores fiunt, quanto sunt nocendi cupidiores: vt etiam quibusdam sacrificiis tanquam diuinis honoribus post mortem se inuitari opinentur, vt noceant. Laruas quippe dixit esse noxios dæmones ex hominibus factos. Sed hinc alia quæstio est. Inde autem perhibet appellari Græcè beatos εὐδαίμονας, quòd boni sint animi, hoc est, boni dæmones: animos quoque hominum dæmones esse confirmans.

L. VIVES.

a Dicit quidem & animas. } *Quoniam sæpe de Geniis & Laribus facta est mentio, feret æquus lector, si locum hunc paulò fusius*

fusius explicuero. Apuley verba hæc fere sunt: Nam quodam significatu, & animus humanus etiam nunc in corpore situs δαίμων nuncupatur.

Diine hunc ardorem mentibus addunt
Euriale? an sua cuique Deus fit dira cupido?

Igitur & bona cupido animi deus bonus est. Vnde nonnulli arbitrantur, vt iam prius dictum est, εὐδαίμονας dici beatos, quorum dæmon bonus est, id est, animus virtute perfectus: quem nostra lingua, vt ego interpretor, haud sciam, an bono, certè meo quidem periculo, poteris Genium vocare, quoniam is deus, qui est animus sui cuiusque, quanquam sit immortalis, tamen quodammodo cum homine gignitur, vt eæ preces, quibus Genium precamur ad coniunctionem nostram. Nec desunt, qui videantur mihi obtestari corpus atque animum duobus nominibus comprehendentes, quorum communio & copulatio sumus, & secundo signata species dæmonum sit animus humanus exutus & liber stipendiis vitæ, corpore suo obiuratus. Hunc vetere Latina lingua reperio Lemurem dictatum. Ex hisce ergo Lemuribus qui posteriorum suorum curam sortitur, pacato & quieto numine domum possidet, Lar dicitur familiaris. Qui verò propter aduersa vitæ merita, nullis bonis sedibus in terra vagatione punitur, inane terriculamentum bonis hominibus, cæterùm noxium malis, hunc plerique Laruam perhibent. Cùm verò incertum est, quæ cuique eorum sortitio euenerit, vtrum Lar sit, an Larua, nomine Manium deum nuncupant, & honoris gratia, dei vocabulum additum est. Quippe cùm eos deos appellent, qui ex eorum numero iustè ac prudenter vitæ curriculo gubernato, pro nomine postea ab hominibus prediti, fanis & ceremoniis vulgò admittuntur, vt in Bœotia Amphiaraus, in Africa Mopsus, in Aegypto Osiris: alius alibi gentium, Aesculapius vbique. Verùm hæc omnis distributio eorum dæmonum fuit, qui quondam in corporis fuêre numero. Hactenus Apuleij verba ex codice corruptissimo, etsi excuso in officina primi nominis. Optimam verò animi nostri partem dæmona Plato in Timæo nominat, & in Cratylo. Eius verba sunt hæc: Nosti quosnam Hesiodus dæmones esse dicat, nempe genus illud aureum hominum: ait enim de illis:

Genius

Lemur

Larua

Mens an dæmon.

Ast genus hoc, postquam fatalis condidit hora,
Dæmones, hi puri terrestres tunc vocitantur:
Custodes hominum fœlices, qui mala pellunt.

Ac puto aureum illud vocari genus, non quòd auro constaret, sed quòd bonum esset ac pulchrum & coniectura ducor, nos ferream gentem ab illo dici. Verùm si quis ex iis, qui nunc sunt, bonus sit, eum quoque inter aureos illos Hesiod. numerarit. Porrò quid aliud boni sunt,

quàm prudentes? Ob hoc igitur, vt ego quidem sentio, dæmonas vocauit, quòd prudentes extiterint, & rerum gnari: nomen uoque ipsum in vetere nostra lingua ostendit. Bene igitur & ab ipso illo, & à cæteris plerisque poetis est dictum, quicunque aiunt: Bonum cùm migrat è vita esse sorte quadam & dignitate præstantis, fierique dæmonem ex sapientiæ nuncupatione. Ad hunc ergo modum assero equidem sapientem, quisquis bonus fuerit, & viuentem, & vita functum dæmonium esse, rectéque dæmonem vocari, cui assensus Hermogenes ire se in eius sententiam fatetur. Hæc apud Platonem. Ex quo non dubium quin Origenes errorem suum traxerit, cùm animas humanas in dæmones mutari & hos vicissim in illas, in libro περὶ ἀρχῶν scribit. Porphyrius quoque dæmonem vnicuique proprium esse quandam animi partem, nempe mentem: Illúmque esse fœlicem & εὐδαίμονα, qui sapientem sortitus est mentem, infœlicem qui contrà, animas quoque vitiis infectas in malorum dæmonum naturā transire, reddíque illorū similes mendacus, & impostura. Proclus tamen hæc omnia explicat triplicem dæmonis rationem ponēs. Sic enim scribit: Iam verò & hoc manifestum est, vbi Plato in Timæo dæmonem ait animalis in nobis rationem constitutam esse. Veruntamen hoc vsque ad comparationem quandam nobis esse admittendum. Alius enim est ipsa essentia dæmon. Alius comparatione dæmon. Alius habitu vel habitudine dæmon. Vbique enim quod proxime præest in quodam dæmonis ordine ad inferius sese habens, appellare dæmonem consueuerunt. Quo vsu Iupiter apud Orpheum Saturnum patrem dæmonem appellauit. Et ipse Plato in Timæo dæmonas nuncupauit deos illos, qui generationem è propinquo disponunt, vbi ait: De aliis verò dæmonibus tractare, eorúmque generationem in lucem edere maius est, quàm ferre humanum possit ingenium. Comparatione vtique dæmon est eiusmodi, qui videlicet proximè vnicuique prouidet, etiamsi Deus sit, ac etiam si Deo sit inferior. Habitudine verò quadam dæmon dicitur animus, qui similitudine quapiam ad genus dæmonum mirabiliores, quàm secundum hominem actiones edit, totámque vitam suam suspendit ex dæmone. Hac arbitror ratione Socratem in Republica dæmonas animos appellasse, qui vitam bene transegerint, & in meliorem translati sunt sortem, locáque angustiora iam colant. Ipse denique secundùm essentiam dæmon, neque propter habitudinem ad sequentia, neque ob aliquam ad aliud similitudinem appellatus est dæmon, sed hanc per seipsum proprietatem est sortitus. Atque in existentia quadam, viribúsque propriis, modísque differentibus actionum est distinctus. Omnino verò anima quidem rationalis in Timæo dæmon animalis est appellata. Hæc sunt illius verba. Sed ei parum

placet

placet animam nostram simpliciter dæmonem nominari, quod antea etiam disertis verbis reiecit: nam dæmon simpliciter cum dicitur, media quædam est natura inter homines & deos, nec comparatione dici vult dæmonem aliud, quàm animam nostram: non id quod præcipuè in ea operatur, velut rationem in sanis, affectum in perturbatis, in quo ab Apuleij sententia dissentit. Nam quod Vergilius inquit, vel ambiguum dictum videri potest, & vt philosophi loquuntur, ex problemate: aut simile est illius Platonici: Bono viro Deus est lex, malo verò libido: Seruiúsque ad hunc modum Vergilij versum explicat. Apud Plotinum philosophum & alios quæritur, Vtrum mentis nostræ acies per se ad cupiditates & consilia moueatur, an impulsu alicuius numinis: & primò dixerunt, mentes humanas moueri sua sponte. Deprehenderunt tamen ad omnia honesta impelli nos genio & numine quodam familiari, quod nobis nascentibus datur. Praua verò nostra mente nos cupere, & desiderare. Nec enim potest fieri, vt praua numinum voluntate cupiamus, quibus nihil malum constat placere. Vnde nunc hic ortus est sensus. hæc Seruius. Sed haud dubiè affectus etiam quibus rapimur, dæmones à Platonicis multis nominantur. At in istis de diis déque dæmonibus sententiis mirum, quàm inter se discrepent homines eiusdem hæresis. Alia sentit Apuleius quàm Plato, alia Plotinus quàm Apuleius, diuersa ab iis Porphyrius, nec cum Iamblicho, aut quoquā alio in omnibus conuenit Proclo, nimirum dæmonibus ipsis pro natura sua varia illis & fallacia dictantibus.

b Lares si meriti boni sunt. } *Lares eosdem esse quos genios Apuleius idem sentit, quod facit ex multorum veterum authoritate, sicut Censorinus docet in libro De die natali. Cicero in Timæo Platonis dæmones Lares vertit si modo, inquit, hoc rectè conuersum videri potest. Hos Genios & Lares Capella etiam præstites vocat & angelos. Manes enim sunt qui vnicuique præsunt, sicut Seruius exponit sexto Aeneid. illo loco: Quisque suos patimur manes. Volunt vnicuique Genium appositum dæmonem bonum & malum, hoc est rationem, quæ ad meliora semper hortatur: & libidinem, quæ ad peiora. Hic est Laruā & Genius malus. Ille bonus Genius, & Lar. Si Larua traxerit ad se totum hominem, is ab ea post vitam damnatur, & suæ stultitiæ dat pœnas: sin Lari fuerit audiens dicto, purgatus purúsque in beatorum locā sedésque remigrabit, ductus ab eo, quem in vita secutus est Lare. Eadem prope est sententia Platonis in vltimo De rep. cùm animas ad iudicium ferri dicit.* Lares

c Lemures seu Laruas si mali. } *Animæ mortuorū si domi sunt trāquillæ & quietæ Lares sunt familiares: sin omnia commiscēt terroribus,* Lemures

& turbis, Laruae siue Lemures: Vnde Laruati à Laruis territi, aut possessi. Martianus Capella libro secundo Nuptiarum sic inquit: Denique haec omnis aeris à luna diffusio sub Plutonis potestate consistit, qui etiam Summanus dicitur, quasi summus manium, hic Luna, quae huic aeri propior est. Proserpina memoratur: verùm illi manes cum corporibus illo tempore tribuuntur, quo fit prima conceptio, & post vitam eisdem corporibus delectantur, atque cum iis manentes appellantur Lemures, qui si vitae prioris adiuti fuerint honestate, in Lares domorum, vrbiúmque vertuntur: si autem deprauantur ex corpore, Laruae perhi-

Manes *bentur, ac Maniae. Manes igitur hic tam boni, quàm truces sunt constituti, quos ἀγαθοὺς & κακοὺς δαίμονας memorat Graia discretio. In his etiam locis sunt manes eorúmque praestites, Mana atque Maturna, dij etiam quos Aquilos dicunt. Item: Fura. Furináque, & mater Mania, & aliae triptes diuorum degunt: tantum Martianus. Porphyrio lib. Epist. Horat. 2. Illic nocturnos lemures, vmbras, inquit, vagantes hominum ante diem mortis, & ideo metuendos: & putant Lemures esse dictos, quasi Remures, à Remo, cuius occisi vmbras frater cùm placare vellet, Lemuria instituit, id est, parentalia, quae mense Maio per triduum celebrari solent ante additum anno mensem Februarium. Ob quam rem, Maio mense religio est nubere. Haec Porphyrio, quae sumpta sunt ex Ouid. 5. Fast.*

d Manes autem deos.} *Quasi bonos esse dictos ostendit Festus. Mana enim bona dixerunt: vnde mater & Matuta, & poma matura: colebantúrq; propter metum mortis, & Manes sacrificantibus nominabantur, quasi boni, quemadmodum contrà, immanes valde non boni sunt.*

De ternis contrariis, quibus secundùm Platonicos dæmonum hominúmque natura distinguitur. CAP. XII.

SEd nunc de his agimus, quos in natura propria descripsit inter deos & homines genere animalia, mente rationalia, animo passiua, corpore aerea, tempore æterna. Nempe cùm prius deos in sublimi cælo homines autem in terra infima disiunctos locis, & naturæ dignitate secerneret, ita conclusit. Habetis, inquit, interim bina animalia: deos ab hominibus plurimũ differentes: loci sublimitate, vitæ perpetuitate, naturæ perfectione: nullo inter se propinquo cõmunicatu, cùm & habitacula summa ab infimis tanta intercapedo fastigij dispescat: & viuacitas illic æterna & indefecta sit, hic[a] caduca, & succisiua: & ingenia illa ad beatitudinẽ sublimata, hęc ad miserias infimata: hic cælestia, ibi terrena video cõmemorata cõtraria de duab⁹ naturæ partib. vltimis,

timis, id est, summis atq; infimis. Nā tria quæ proposuit de diis laudabilia, eadem repetiuit, aliis quidem verbis, vt eis alia tria aduersa ex hominibus redderet. Tria deorum hæc sunt: loci sublimitas, vitæ perpetuitas, perfectio naturæ. Hæc aliis verbis ita repetiuit, vt eis contraria humanæ conditionis opponeret: cum & habitacula, inquit, summa ab infimis tanta intercapedo fastigij dispescat: quia dixerat loci sublimitatem. Et viuacitas illic, inquit, æterna, & indefecta sit, hic caduca & succisiua, quia dixerat vitæ perpetuitatem. Et ingenia illa, inquit, ad beatitudinem sublimata, hæc ad miserias infimata, nullo inter se propinquo, inquit, communicatu, quia dixerat naturæ perfectionem. Tria igitur ab eo posita sunt deorum, id est, locus sublimis, æternitas, beatitudo: & his contraria tria hominum, id est, locus infimus, mortalitas, miseria. Inter hæc terna deorum & hominum, quoniam dæmones medios posuit, de loco nulla est controuersia. Inter sublime quippe & infimum, medius locus aptissime habetur & dicitur. Cætera bina restant, quibus cura attentior adhibenda est, quemadmodum vel aliena esse à dæmonibus ostēdantur, vel sic eis distribuantur, vt medietas videtur exposcere, sed ab eis aliena esse nō possunt.[b] Non enim sicut dicimus locum medium nec esse summum, nec infimum, ita dæmones cùm sint animalia rationalia, nec beatos esse nec miseros, sicuti sunt arbusta vel pecora, quæ sensus vel rationis expertia rectè possumus dicere. Quorum autem ratio mētibus inest, aut miseros esse, aut beatos esse necesse est. Item non possumus rectè dicere, nec mortales esse dæmones nec æternos. Omnia nanque viuentia aut in æternum viuūt, aut finiūt morte, quod viuūt. Iam verò iste tempore æternos dæmones dixit. Quid igitur restat, nisi vt hi medij de duobus summis vnum habeant, & de duobus infimis alterum? Nam si vtraque de imis habebunt, aut vtraque de summis, medij non erunt, sed in alterutram partem vel resiliunt, vel recumbunt. Quia ergo his binis, sicut demonstratum est, carere vtrisque non possunt, acceptis ex vtraque parte singulis mediabuntur. Ac per hoc quia de infimis habere non possunt æternitatem, quæ ibi non est, vnum hoc de summis habent: & ideo non est alterum ad complendam medietatem suam, quod de infimis habeant, nisi miseriam.

L. VIVES.

a Caduca & succisiua. } *Sic legitur in libris Apuleij excusis, non malè. Nam à succidendo dicitur, quod additur, & velut amputatur. Sunt exemplaria Augustini in quibus scribitur succidua ab eadem origine, atque etiam significantius, & magis propriè.*

b Non enim sicut dicimus. } *Ex opposito sunt quæ nullum medium receptant in vniuersum, vt contradicentia, currere vel non currere: alia receptant, vt album & nigrum: sunt enim intermedij colores. sunt quæ certis rebus aßignatis non admittant, vt viuens & mortuum in animalibus: itidem cæcum & videns statu à natura temporibus: par & impar in numeris, vt Aristoteles docet in Categoriis.*

Quomodo dæmones, si nec cum diis beati, nec cum hominibus sunt miseri, inter vtranque partem sine vtriusque communione sint medij. CAP. XIII.

Est itaque secundum Platonicos sublimium deorum, vel beata æternitas, vel æterna beatitudo: hominum verò infirmorũ, vel miseria mortalis, vel mortalitas misera. dæmonum autem mediorum vel misera æternitas, vel æterna miseria. Nam & quinque illis, quæ in definitione dæmonum posuit, nos eos medios, sicut promittebat, ostendit: quoniam tria dixit eos habere nobiscum, quòd genere animalia, quod mente rationalia, quòd animo paßiua sunt: cum diis autem vnum, quòd tempore æterna, & vnum proprium quòd corpore aerea. Quomodo ergo medij, quando vnum habent cum summis, tria cum infimis? Quis non videat relicta medietate, quantum inclinentur & deprimantur ad infima? Sed planè ibi etiam medij poßunt ita inueniri, vt vnum habeant proprium, quod est corpus aëreum, sicut & illi de summis atque infimis singula propria dij corpus ætherum hominésque terrenum: duo verò communia sint omnibus, quòd genere sunt animalia, & mente rationalia. Nam & ipse cùm de diis & hominibus loqueretur, Habetis, inquit, bina animalia. Et non solent isti deos nisi rationales mente perhibere. Duo sunt residua, quòd sunt animo paßiua, & tempore æterna. Quorum habent vnum cum infimis, cum summis alterum, vt proportionali ratione librata medietas, neque sustollatur in summa, neque in infima deprimatur. Ipsa est autẽ illa dæmonũ misera æternitas, vel æterna miseria. Qui enim ait animo paßiua, etiam misera dixisset, nisi pro eorum cultoribus erubuisset.[a] Porrò quia prouidentia summi Dei: sicut

etiam

etiam ipsi fatentur, non fortuita temeritate regitur mundus, nunquam esset istorum æterna miseria, nisi esset magna malitia. Si igitur beati rectè dicuntur eudæmones, non sunt eudæmones, quos inter homines & deos isti in medio locauerunt. Quis ergo est locus bonorum dæmonum, si supra homines infra deos istis præbeant adiutorium, illis ministerium? Si enim boni æterníque sunt, profectò & beati sunt. Æterna autem beatitudo medios eos esse non finit, quia multum diis cōparat, multúmque ab hominibus separat. Vnde frustra isti conabūtur ostendere, quomodo dæmones boni, si & immortales sunt, & beati, rectè medij constituantur inter deos immortales ac beatos, & homines mortales ac miseros. Cùm enim vtrunque habeant cum diis, & beatitudinem scilicet, & immortalitatem, nihil autem horum cum hominibus & miseris & mortalibus, quomodo non potius remoti sunt ab hominibus, diisque coniuncti, quàm inter vtrosque medij constituti? Tunc enim medij essent, si haberent & ipsi duo quædam sua, non cum binis alterutrorum, sed cum singulis vtrorūque communia: sicut homo medium quiddam est inter pecora & angelos: vt quia pecus est animal irrationale atque mortale, angelus autem animal rationale & immortale, medius homo esset inferior angelis, superior pecoribus, habens cum pecoribus mortalitatem, rationem verò cum angelis, animal rationale mortale. Ita ergo cùm quærimus medium inter beatos immortales, miserósque mortales, hoc inuenire debemus, quod aut mortale sit beatum, aut immortale sit miserum.

L. VIVES.

a Porrò quia prouidentia.} *Plato plurimis locis mundum à parente illo rerum omnium factum esse & administrari affirmat. Hic verò iniustissimus esset, si innocentem æterno mœrore sineret affici: nam ad tempus affligi bonum hominem etiam ex benignitate est, vt sit cur copiosius donetur, & beatior tanto fiat, quanto plura est perpessus aduersa, propter sempiternam beatitudinem.*

An homines cùm sint mortales, possint vera beatitudine esse fœlices.

CAP. XIIII.

Vtrum & beatus, & mortalis homo esse possit, magna est inter homines quæstio. a Quidam enim conditionem suam humilius inspexerunt, negauerúntque hominem capacem esse beatitudinis posse, quandiu morta-

liter viuit. Quidam verò extulerunt ſe, & auſi ſunt dicere, ſapientiæ compotes, beatos eſſe poſſe mortales. Quod ſi ita eſt, cur non ipſi potius medij conſtituuntur inter mortales miſeros, & immortales beatos: beatitudinem habentes cum immortalibus beatis, mortalitatem cum mortalibus miſeriis? Profectò enim ſi beati ſunt, inuident nemini. [b]Nam quid miſerius inuidentia? Et ideo mortalibus miſeris, quantum poſſunt, ad conſequendam beatitudinem conſulant: vt etiam immortales valeant eſſe poſt mortem, & angelis immortalibus beatiſque coniungi.

L. VIVES.

a QVidam enim conditionem ſuam humilius.} *Solon Athenienſis negat ante mortem beatum fieri quenquam poſſe. Plato paucos excipit: ſed Solon, quòd neſciretur quale hominem maneret fatum. nam quis Priamum fœlicem vocaſſet ante bellum perpeſſurum tot mæſtiſsima illo decennio? aut quis Crœſum inter illas immanes opes, quem Cyrus erat rogo viuentem admoturus? Plato verò quod difficile eſt homini diuina illa in vita conſequi, quorum cognitione beati ſimus.*

b Nam quid miſerius inuidentia? } *Illud ſolum eſt in inuidentia bonum, quod maximum eſt inuidis malum, ſicut Græco dicto fertur.*

De Mediatore Dei & hominum homine Chriſto Ieſu.

CAP. XV.

SI autem, quod multo credibilius & probabilius diſputatur, omnes homines quandiu mortales ſunt, [a] etiam miſeri ſint neceſſe eſt, quærẽdus eſt medius, qui non ſolùm homo, verumetiam Deus ſit: vt homines ex mortali miſeria ad beatam immortalitatẽ huius medij beata mortalitas interueniendo perducat: quem neque non fieri mortalem oportebat, neque permanere mortalem. Mortalis quippe factus eſt, non infirmata verbi diuinitate, ſed carnis infirmitate ſuſcepta: non autem permanſit in ipſa carne mortalis, quam reſuſcitauit à mortuis: quoniam ipſe fructus eſt mediationis eius: vt nec ipſi propter quos liberandos mediator effectus eſt, in perpetua, vel carnis morte remanerent. Proinde mediatorem inter nos & Deum, & mortalitatem habere oportuit tranſeuntem, & beatitudinem permanentem: vt per id quod tranſit, cógrueret morituris, & ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni igitur angeli inter miſeros mortales, & beatos immortales medij eſſe non poſſunt:

quia

quia ipsi quoq;,& beati,& immortales sunt. Possunt autē medij esse angeli mali, quia immortales sunt cū illis, miseri cum istis. His contrarius est mediator bonus, qui aduersus eorum immortalitatem & miseriam, & mortalis esse ad tempus voluit, & beatus in æternitate persistere potuit. Ac sic eos & immortales superbos, & miseros noxios, ne per immortalitatis iactantiam seducerent ad miseriam, & suæ mortis humilitate, & suæ beatitudinis benignitate destruxit in eis, quorum corda per suam fidem mundans, ab illorum immundissima dominatione liberauit. Homo itaque mortalis & miser longè seiunctus ab immortalibus & beatis, quid eligat medium, per quod immortalitati & beatitudini copuletur? Quod possit delectare in dæmonum immortalitate, miserum est, quod possit offendere in Christi mortalitate, iam non est. Ibi ergo cauenda est miseria sempiterna: hic mors timenda non est, quæ esse nō potuit sempiterna: & beatitudo amanda est sempiterna. Ad hoc quippe se interposuit medius immortalis & miser, vt ad immortalitatem beatam transire non sinat, quoniam in hoc persistit quod impedit, id est, in ipsa miseria. Ad hoc autem se interposuit mortalis & beatus, vt mortalitate transacta, & ex mortuis faceret immortales, quod in resurgendo monstrauit, & ex miseris beatos, vnde nunquam ipse discessit. Alius est ergo medius malus qui separat amicos, alius bonus qui recōciliat inimicos. [b] Et ideo multi sunt medij separatores, quia multitudo quæ beata est, vnius Dei participatione fit beata. [c] Cuius participationis priuatione misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potius ad impedimentum, quàm interponit ad beatitudinis adiutorium, etiam ipsa multitudine obstrepit quodammodo, ne possit ad illud vnum beatificum bonū perueniri, ad quod vt perduceremur, non multis, sed vno mediatore opus erat, & hoc eo ipso cuius participatione simus beati, hoc est, verbo Dei, non facto, sed per quod facta sunt omnia. Nec tamen ob hoc mediator est, quia verbum maximè quippe immortale, & maximè beatum verbum longè est à mortalibus miseris, sed mediator per quod homo, eo ipso ostendens vtique ad illud non solum beatum, verumetiam beatificum bonum non oportere quæri alios mediatores, per quos arbitremur nobis perueniionis gradus esse moliendos, quia beatus & beatificus Deus, factus particeps humanitatis nostræ compendium

præbuit participandæ diuinitatis fuæ. Neque enim nos à mortalitate & miseria liberans ad angelos immortales beatósque ita perducit, vt eorum participatione etiam nos immortales & beati simus, sed ad illam trinitatem, cuius & angeli participatione beati sunt.[d] Ideo quando in forma serui, vt mediator esset, infra angelos esse voluit, in forma Dei super angelos mansit. Idem in inferioribus via vitæ, qui in superioribus vita.

L. VIVES.

a Etiam miseri sint.} *Homerus homines sæpè vocat* δειλοὺς καὶ ἀθλίους, *hoc est miseros, vt & Latini poetæ fecerunt.*

b Et ideo multi sunt medij sep.} *Virtus vnica est & simplex, ideo nec multæ sunt ad eam semitæ. Vitium varium, multiforme, infinitis ad eum itatur viis, vt Aristot. inquit in libris Moralibus. Itaque dæmones multi per se variis rationibus à Deo abducunt, angeli boni vnica via, & per vnicum Dei filium ad Deum reducunt.*

c Cuius participationis priuatione.} *Vt priuatio lucis tenebræ, sic priuatio beatitudinis miseria, etsi non contrà recurritur.*

d Ideo quando in forma.} *Paulus ad Philip. 2. de Christo loquens: Qui cùm in forma, inquit, Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens. Hæc sunt Pauli verba, quibus significat Christum alioqui patri simillimum, induto corpore nostræ mortalitatis, nunquam apud eos, qui solum hominem intuebantur, professum Deo se parem esse, cùm tamen hoc ipsi licuisset, salua patri maiestate: verùm abiecit se dominus cunctorum in speciem serui, & excelsissimus æquari se nobis passus est, vt similitudine naturæ nos omnes ad se attractos cognoscentes iam quis esset, quid posset, sublimes s. cum efferret ad patrem: ita humanitas ad se inuitat, ne diuinitas deterreat, & hæc inuitatos ad se rapit, beatósque facit: quocirca nec vocare atque allicere nos potuisset, nisi nostri similis homo, nec beare, nisi fons beatitatis omnis Deus. Ad Christi ergo deitatem, quæ vita est, & beatitudo ipsa, vnica est, per quam tendamus via, humanitas eius.*

An rationabiliter Platonici definierint deos cælestes declinantes terrena contagia, hominibus non misceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones suffragentur. CAP. XVI.

Non enim verum est, quod idem Platonicus ait, dixisse Platonem, nullus Deus miscetur homini. Et hoc præcipuum eorum sublimitatis ait esse specimẽ, quòd nulla attrectatione hominum cõtaminantur. Ergo dæmones

mones contaminari fatetur, & ideo eos à quibus cōtaminantur mundare non possunt, omnésque immundi pariter fiunt, & dæmones contrectatione hominum,& homines cultu dæmonum. Aut si & contrectari miscerique hominibus, nec tamen contaminari dæmones possunt, diis profectò meliores sunt,quia illi si miscerentur, cōtaminarentur. Nam hoc deorum dicitur esse præcipuum, vt eos sublimiter separatos humana contrectatio contaminare non possit. [a] Deum quidem summum omnium creatorem, quem nos verum Deum dicimus, sic à Platone prædicari asseuerat, quòd ipse sit solus qui nō possit penuria sermonis humani quauis oratione vel modice comprehendi, vix autem sapiētibus viris, cùm se vigore animi quantum licuit à corpore remouerunt, [b] intellectum huius Dei id quoque interdum velut in altissimis tenebris [c] rapidissimo coruscamine lumen candidum intermicare. *Si* ergo supra omnia verè summus Deus intelligibili & ineffabili quadam præsentia, etsi interdum, etsi tanquā rapidissimo coruscamine lumen cādidum intermicans, [d] adest tamen sapientium mentibus, cùm se quantum licuit à corpore remouerunt, nec ab eis cōtaminari potest:quid est quòd isti dij propterea constituūtur longè in sublimi loco, ne contrectatione contaminentur humana? Quasi verò aliud corpora illa ætherea quàm videre sufficiat, quorū luce terra, quantū sufficit,illustratur. Porrò si non cōtaminātur sydera, cùm vidētur:quos deos omnes visibiles dicit, nec dæmones hominum cōtaminantur aspectu,quāuis de proximo videantur. An fortè vocibus humanis contaminarētur, qui acie non contaminātur oculorū:& ideo dæmones medios habent,per quos eis voces hominū nuntiētur, à quib⁹ longè absūt, vt incōtaminatissimi perseuerent. Quid iam de cæteris sensibus dicam? Non enim olfaciendo cōtaminari vel dij possent si adessent:vel cùm adsunt dæmones, possunt viuorū corporū vaporib⁹ humanorū, si tantis sacrificiorū cadauerinis non contaminantur nidoribus. In gustandi autem sensu nulla necessitate reficiēdę mortalitatis vrgētur,vt fame adacti,cibos ab hominibus quærant. Tactus verò in potestate est. [e] Nam licet ab eo potissimū sensu contrectatio ista dicta videatur, hactenus tamen si vellent miscerētur hominibus,vt viderent, & viderentur,audirent,& audirētur. Tangendi autē quæ necessitas?Nam neq; homines id cōcupiscere auderēt,cùm deorū vel dæmonū bonorū con-

ſpectu vel colloquio frueretur. Et ſi in tantum curioſitas progrederetur, vt vellet quónam pacto quiſpiam poſſet inuitum tangere Deum, vel dæmonem, qui niſi captũ non poteſt paſſerem? Videndo igitur viſibúſque ſe præbendo & loquẽdo & audiendo, dij corporaliter miſceri hominibus poſſent. Hoc autem modo dæmones ſi miſcentur, vt dixi, & non contaminantur, dij autem contaminarentur ſi miſcerentur, incontaminabiles dicunt dæmones, & contaminabiles deos. Si autem contaminantur & dęmones, quid conferunt hominibus ad vitam poſt mortem beatã, quos contaminati mundare non poſſunt, vt eos mundos diis contaminatis poſſint adiungere, inter quos & illos medij conſtituti ſunt? Aut ſi hoc eis beneficij non conferunt, quid prodeſt hominibus dæmonũ amica mediatio? An vt poſt morte non ad deos homines per dæmones tranſeãt, ſed ſimul viuant vtriq; cõtaminati, ac per hoc neutri beati? Niſi forte quis dicat more ſpongiarum vel huiuſcemodi rerum mundare dæmones amicos ſuos, vt tãto ipſi ſordidiores fiant, quanto fiunt homines eis velut tergentibus mundiores. Quòd ſi ita eſt, contaminatioribus dij miſcentur dæmonibus, qui ne contaminarentur, hominum propinquitatem contrectationémque vitarunt. An forte dij poſſunt ab hominibus contaminatos mundare dæmones, nec ab eis contaminari, & eo modo non poſſunt, & homines? Quis talia ſentiat, niſi quem fallaciſſimi dæmones deceperunt? Quid, quòd ſi videri & videre cõtaminat? Videtur ab hominibus dij, quos viſibiles dicit,[f] clariſſima mundi lumina, & cætera ſydera, tutioréſque ſunt dæmones ab iſta hominum contaminatione, qui non poſſunt videri niſi velint? Aut ſi nõ videri, ſed videre contaminat, negent ab iſtis clariſſimis luminibus, quos deos opinãtur videri homines, cùm radios ſuos terras vſq; pertendant. Qui tamen eorum radij per quæq; diffuſi immunda inde non contaminantur, & dij contaminarentur, ſi hominibus miſcerentur, etiam ſi eſſet neceſſarius in ſubueniendo cõtactus. Nam radijs ſolis & lunæ terra contingitur, nec iſtã cõtaminat lucem. Miror autem plurimũ tam doctos homines, qui cuncta corporea & ſẽſibilia, incorporalibus & intelligibilibus poſtponenda iudicauerunt, cùm agitur de beata vita, corporaliũ cõtrectationũ facere mẽtionẽ. [g]Vbi eſt illud Plotini, vbi ait: Fugiẽdum eſt igitur ad clariſſimã patriam, & ibi pater, & ibi omnia? [h] Quæ igitur claſſis, inquit, aut fuga? Similem

milem Deo fieri? Si ergo Deo quantò similior, tantò fit quisque propinquior, nulla est ab illo tanta longinquitas, quàm eius dissimilitudo. Incorporali verò illi æterno, & incommutabili, tantò est anima hominis dissimilior, quãtò rerum temporalium, mutabiliúmque cupidior.

L. VIVES.

a Deum quidem summum. } *Hoc in deo Socratis. Simile in dogmatis Platonis, de Deo ex Platone loquens, quem quidem cælestem pronunciant, indictum, innominabilem, ut ait ipse* οὐράνιον, ἀμύθητον, καὶ ἄῤῥητον. *cuius naturam inuenire difficile est, si inuenta sit, in multos eam enunciare non posse. Platonis hæc verba sunt,* θεὸν μὲν εὑρεῖν οὐ ῥᾴδιον, γνῶναι δὲ ἀδύνατον, *id est, Deum quidem inuenisse haud facilè est, intellexisse autem impossibile. Sic Apuleius. Plato verò in Timæo inquit,* τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα, τοῦ δὲ τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. *Autorem, inquit, & parentem huius uniuersitatis inuenire operosum est, & inuentum fieri non potest, ut in vulgus commodis verbis efferas. In Parmenide verò de vno illo disputans ait, nullum ei nomen esse inditum, non definiri, non scientia capi, non in sensus incurrere, nullam de eo haberi opinionem: quocirca neque nominari, neque dici, neque cogitatione comprehendi, neque cognosci, nec ab ullo ente sentiri.*

b Intellectum huius Dei. } *Sunt vestigia in rebus humanis nonnulla, ex quibus cognosci potest opifex ille vniuersitatis, tametsi procul, velut lumine quodam inter densissimas tenebras intermicante: & non à quibuslibet, sed iis duntaxat, qui acutissima ingenij præditi acie, totam eius vim in eam, quàm intensissimè conuerterint.*

c Rapidissimo coruscamine. } *Vulgo legitur rapacissimo, significat existentem subitò lucem illam diuinam celerrimè se subducere, & relinquere humanis mentibus, quæ eam spectarunt, ceu speciem quandam leuem. & non altè impressam, sed quæ satis indicet maximum quiddam illud fuisse, ac admirandum.*

d Adest tamen sapientium mentibus. } *Ait non ita præterire notitiam illam diuinitatis, quin subsistat in mente sapientis, quoties ac quandiu eam sapiens purè ac sanctè quærit.*

e Nam licet ab eo potissimùm sensu. } *Contrectatio à tractando ducitur, quod fit tangendo.*

f Clarissima mundi lumina. } *Apuleius in deo Socratis. Nam perinde vt maiestas postulabat, diis immortalibus cælum dicauit, quos quidem deos cælites partim visu vsurpamus, vt,*

—Vos ô clarissima mundi

Lumina,labentem cælo,quæ ducitis annum.
Versus sunt Verg.lib.1.Georg.de Sole & Luna.

g Vbi est illud Plotini.} *In codice Colonien.legitur, Vbi est illud Platonis,vbi ait,fugiendum est igitur ad clarissimam patriam, & ibi pater,& ibi omnia.*

h Quæ igitur classis,inquit,aut fuga?similẽ Deo fieri. } *Sententia est hæc Platonica,quam in superiore libro posuimus.Patriam nostram cælum appellat,quòd inde exulamus:clarissimam, quòd illic pura omnia,illustrata:certa:hic turbulenta,tenebris obruta,incerta: ibi pater huius vniuersitatis,& circa omnium regem omnia, vt ad Dionysium Plato scribit.Quomodo illuc confugietur,cùm tantum absit, nec vlla sit eò nostris corporibus via? respondit vnicam esse apertam & expeditissimam viam sequi Deum,& eius fieri,quantum humana vis valeat, similem.Hæc vna res,nos illuc sustollit.*

Ad consequendam vitam beatam, quæ in participatione est summi boni,non tali mediatore indigere hominem,qualis est dæmon,sed tali,qualis est vnus Christus.

CAP. XVII.

Hoc vt sanetur,quoniam immortali puritati,quę in summo est,ea,quę in imo sunt mortalia & immũda cõuenire non possunt:opus est quidem mediatore,non tamen tali,qui corpus quidẽ habeat immortale propinquũ summis,animũ autem morbidũ similem infimis:quo morbo nobis inuideat potius,ne sanemur, quàm adiuuet,vt sanemur: sed tali, qui nobis infimis ex corporis mortalitate coaptatus, immortali spiritus iustitia, per quam non locorum distantia, sed similitudinis excellentia mansit in summis, mundandis liberandísque nobis verè diuinum præbeat adiutorium. Qui profectò incontaminabilis Deus, absit vt contaminationem timeret[a] ex homine, quo indutus est,aut ex hominibus, inter quos in homine conuersatus est. Nõ enim parua sunt hæc interim duo,quæ salubriter sua incarnatione monstrauit,nec in carne posse cõtaminari veram diuinitatem: nec ideò putandos dæmones nobis esse meliores,quia non habẽt carnem.Hic est, sicut eũ prædicat sancta scriptura,mediator Dei & hominũ homo Christus IESVS, de cuius diuinitate,qua patri est semper æqualis, & humanitate,qua nobis factus est similis: non hic locus est vt competenter pro nostra facultate dicamus.

L. VI-

L. VIVES.

a EX homine quo indutus est.} *Sic semper Augustinus & Hieronymus, & cæteri Latini scriptores nostræ religionis. Græci ἄνθρωπον in Christo dicunt, id est, hominem: nec ferè norunt aliud loquendi genus, cum de assumpto à filio Dei homine loquuntur. Recentiores Theologi, ut ipsi soli de cælo cecidisse videantur, scrutata tota Christi & diuinitate & humanitate, inuenerunt non hominem assumpsisse, sed humanitatem, & hoc dicunt esse aduersum hæreticos tutissimum, ceu parum tuti futuri essemus Augustini & Hieronymi dictis muniti. At illi, inquiunt, humanitatem sensêre, cum hominem dixerunt. Loquantur ergo isti ut illi, & sic sentiant. Sed isti linguarum peritiores, & totius rationis loquendi, rudem illam vetustatem & insciam Latini Græcique sermonis emendant, & expoliunt. Verùm omnium falsissimum est, quòd cum nefas putent à veteribus nostræ pietatis scriptoribus dissentire, ipsi cùm dissentiunt, acuti sibi videntur: alios si à se discedant, antiquis accedentes, hæreticos continuò clament. Nam si quis in schola frequentibus Theologiæ candidatis, & præcipuè qui religiosiores videri & dici affectant, idque iam prope obtinuerunt, si quis ergo apud istos aiat Christum assumpsisse hominem, pro hæretico maximus conuitiis exceptus è concessu eiiceretur. At, inquiunt, homo nomen est suppositi, humanitas nomen est naturæ: quis hæreticus non se irridere nos putet, si hisce utatur: quis non irrideri, si utamur?*

Quòd fallacia dæmonũ, dũ sua intercessione viam spõdet ad Deũ, hoc conatur, vt homines à via veritatis auertat. CAP. XVIII.

FAlsi autem illi fallacésque mediatores dęmones, qui cùm per spiritus immunditiam miseri ac maligni multis effectibus clareant, per corporalium tamen locorum interualla, & per aereorum corporum leuitatem, à prouectu animorum nos auocare atque auertere moliuntur: & non viam præbent ad Deum, sed ne via teneatur impediunt: quandoquidem & in ipsa via corporal., quæ falsissima est, & plenissima erroris, qua non iter agit iustitia, quoniam non per corporalem altitudinem, sed per spiritalem, hoc est incorporalem similitudinem ad Deum debemus ascendere, in ipsa tamen corporali via, quam dæmonum amici per elementorum gradus ordinant, inter æthereos deos, & terręnos homines aereis dæmonibus mediis constitutis, hoc deos opinantur habere præcipuum, vt propter hoc interuallum locorum contrectatione non contaminétur humana. Ita dæmones contaminari potius ab hominibus, quàm homines

mundari à dæmonibus credunt, & deos ipsos contaminari potuisse, nisi loci altitudine munirentur. Quis tam infœlix est, vt ista via mundari se existimet, vbi homines contaminantes, dæmones contaminati, dij cõtaminabiles prædicantur, & non potius eligat viam, vbi contaminantes magis dæmones euitentur, & ab incommutabili Deo ad ineundam societatem incontaminatorum angelorum, homines à contaminatione mundentur?

Quòd appellatio dæmonum iam nec apud cultores eorum assumatur in significationem alicuius boni.

CAP. XIX.

Sed ne de verbis etiã nos certare videamur, quoniam nonnulli istorum, vt ita dixerim, dæmonicolarum, in quibus & Labeo est, [a] eosdem perhibent ab aliis angelos dici, quos ipsi dæmones nuncupant: iam mihi de bonis angelis aliquid video differendum, quos isti esse non negant, sed eos bonos dęmones vocare, quàm angelos malunt. [b] Nos autem sicut scriptura loquitur, secundum quam Christiani sumus, angelos quidem partim bonos, partim malos, nunquam verò bonos dæmones legimus. Sed vbicunque illarum literarum hoc nomen positum reperitur, siue dæmones, siue dæmonia dicantur, non nisi maligni significantur spiritus. Et hanc loquendi consuetudinem intantum populi vsquequaque secuti sunt, [c] vt eorum etiam, qui Pagani appellantur, & deos multos ac dæmones colendos esse contendunt, nullus ferè sit tam literatus & doctus, qui audeat in laude vel seruo suo dicere, dæmonem habes, sed quilibet hoc dicere voluerit, nõn se aliter accipi, quàm maledicere voluisse dubitare non possit. Quæ igitur nos causa compellit, vt post offensionem aurium tam multarum, vt iam penè sint omnium, quæ hoc verbum non nisi in malam partem audire consueuerũt, quod diximus cogamur exponere, cùm possimus angelorum nomine adhibito, eandem offensionem, quæ nomine dæmonum fieri poterat, euitare.

L. VIVES.

Angelus — Eosdem perhibent ab aliis angelos dici. } Ἄγγελος *enim nuncius est. Hinc in fabulis Græcis legere frequenter est,* ἀγγέλου πρόσωπον, *vt apud Eurip.* ἰφιγενείᾳ*: ita cum sint dæmones nuncij atque interpretes deorum & hominum, angeli nominantur, sicut ab eodem munere Mercurius angelus. Sic Trimegistus vocat, & Martianus*

nus Capella de dæmonibus loquens, & cùm cogitationum arcana superæ nunciat potestati, angelus poterit nominari.

b Nos autem sicut scriptura loquitur.} *In Euangelio de angelis bonis crebra mentio, & Christus angelos diaboli nuncupat.*

c Vt eorum etiam qui Pagani.} *Dixi antea, post Christum natum nomen dæmonis fuisse suspectum, & odiosum tanquam rei maleficæ atque improbæ, non vulgo magis quàm philosophis.*

De qualitate scientiæ, quæ dæmones superbos facit. CAP. XX.

QVanquam etiam ipsa origo huius nominis, si diuinos intueamur libros, aliquid affert cognitione dignissimum. [a] δαίμονες enim dicuntur, quoniam vocabulum Græcum est, ob scientiam nominati. Apostolus autem Spiritu sancto locutus ait: Scientia inflat, charitas verò ædificat. Quod rectè aliter non intelligitur, nisi scientiam tunc prodesse: cùm charitas inest: sine hac autem inflare, id est, in superbiam inanissimæ quasi ventositatis extollere. Est ergo in dæmonibus scientia sine charitate: & ideo tam inflati, id est, tam superbi sunt, vt honores diuinos & religionis seruitutem, quam vero Deo deberi sciunt, sibi sategerint exhiberi, & quantum possunt, & apud quos possunt, adhuc agunt. Contra superbiam porrò dæmonum, qua pro meritis possidebant genus humanum, Dei humilitas, quæ in forma serui apparuit, quantam virtutem habeat, animæ hominum nesciunt, immunditia elationis inflatæ, dæmonibus similes superbia non scientia.

L. VIVES.

a DÆmones enim dicuntur.} *δαίμω Græcis olim fuit ἐπίσταμαι καὶ γινώσκω, scio & noui. inde δαίμων, quasi δαήμων, vt inquit autor magni etymologici. πάντα ἐπιστάμενος, καὶ γινώσκων. omnia sciens & nôscens, ab eadem mente Plato in Cratylo δαίμονας dictos, quasi δαήμονας tradit, à prudentia & peritia rerum, quem & alij secuti sunt, velut Capella, qui ait, hos omnes Græci δαίμονας dicunt ἀπὸ τοῦ δαήμονας εἶναι. & Lactantius lib. 2. Dæmones, inquit, grammatici aiunt dictos, quasi δαήμονας, id est, peritos, ac rerum scios, quibus Chalcidias in Timæum Platonis suffragatur.* Dæmon

Ad quem modum Dominus voluerit dæmonibus innotescere.
CAP. XXI.

IPsi autem dæmones etiam hoc ita sciunt, vt eidem Domino infirmitate carnis induto, dixerint: Quid nobis & tibi IESV Nazarene? Venisti ante tempus

perdere nos? Clarum est in his verbis quod in eis & tanta scientia erat, & charitas non erat. Pœnam quippe suam formidabāt ab illo, non in illo iustitiam diligebant. Tantùm verò eis innotuit, quantum voluit: tantum autem voluit, quantum oportuit. Sed sic innotuit, non sicut angelis sanctis, qui eius secundum id quod Dei verbum est participata æternitate perfruuntur, sed sicut eis terrendis innotescendum fuit, ex quorum tyrannica quodammodo potestate fuerat liberaturus prædestinatos in suum regnum, & gloriam semper veracem & veraciter sempiternam. Innotuit ergo dæmonibus nō per id quod est vita æterna, & lumen incōmutabile, quod illuminat pios, cui videndo per fidem, quæ in illo est, corda mundantur; sed per quædam temporalia suæ virtutis effecta, & occultissimæ signa præsentiæ,[a] quæ angelicis sensibus etiam malignorum spirituum, potius quàm infirmitati hominum possent esse conspicua. Denique quando ea paululum supprimenda iudicauit, & aliquanto altius latuit, dubitauit de illo dæmonum princeps, eúmque[b] tentauit an Christus esset, explorans quantum se tentari ipse permisit,[c] vt hominem quem gerebat ad nostræ imitationis temperaret exemplum. [d] Post illam verò tentationem, cùm angeli sicut scriptum est, ministrarent ei: boni vtique & sancti ac per hoc spiritibus immundis metuendi & tremendi, magis magísque innotescebat dæmonibus, quantus esset, vt ei iubenti,[e] quamuis in illo contemptibilis videretur carnis infirmitas, resistere nullus auderet.

L. VIVES.

a Quæ angelicis sensibus. } *Miracula enim Christi admirabiliora erant angelis & dæmonibus quàm hominibus, propterea quòd illi causas multarum rerum cùm nossent, videbant omnem naturæ vim superare: homines verò etsi magna atque admiranda esse non dubitabant, tamen non deerant qui calumniarentur per Beelzebub principem dæmoniorum dæmonia eiici, non tam illud credentes ipsi, quàm conantes vt imperita turba crederet. Quin & alij posterioribus temporibus magum fuisse impiè mentiti sunt, contra quos in libro De sapientia Christiana Deo adiuuante fusè disputabo.*

b Eúmque tentaui an Christus esset, explorans. } *Dæmon cum homines tentat, hoc laborat tantum, vt peccent: cùm verò Christum tentabat, non admodum erat de illius peccato solicitus. Sanctiorem enim illum sciebat, quàm qui facilè induci posset vt malè faceret, cognoscere*

scere tantum auebat, an lateret Deus sub humana forma.

c Vt hominem quem gerebat. } *Ne ipse veteri hominum conditioni videretur exemptus, quòd solus abiret intentatus: neu post illum alij, qui eum venerarentur, indignè ferrent tentari se, qui scirent insidentissimum illum & confidentissimum humani hostem generis, ne à Christo quidem temperasse.*

d Post illam verò tentationem. } *Et hoc quoque ad exemplum spectat posteritatis. nam vt nullus sine tētatione praeteribit, ita qui superior fuerit in ea pugna, solatio ministerióque fruetur angelorum, sicut Hieronymus testatur.*

e Quanuis in illo contēptibilis. } *Inops, nudus, humili loco natus, sine ostentatione humanae sapientiae, simili cohorte hominum comitatus.*

Quid intersit inter scientiam sanctorum angelorum, & scientiam daemonum. CAP. XXII.

His igitur angelis bonis omnis corporalium temporaliúmque rerum scientia, qua inflantur daemones, vilis est: non quòd earum ignarj sint, sed quòd illis dei, qua sanctificantur, charitas chara est, prae cuius non tantum incorporali, verumetiam incommutabili & [a] ineffabili pulchritudine, cuius sancto amore inardescunt, omnia quae infra sunt, [b] & quod illud est, non sunt: séque ipsos inter illas cōtemnunt, vt ex toto, quod boni sunt, eo bono, ex quo boni sunt, perfruantur. Et ideo certius etiam temporalia & mutabilia ista nouerunt, quia eorum principales causas in verbo Dei conspiciunt, per quod factus est mundus, quibus causis quaedam probantur, quaedam reprobantur, cuncta ordinantur. [c] Daemones autem non aeternas temporum causas & quodammodo cardinales in Dei sapientia contemplantur, sed quorundam signorum nobis occultorum, maiore experiētia multo plura quàm homines futura prospiciunt, dispositiones quoque suas aliquando praenunciant. Denique saepe isti, nunquam illi omnino falluntur. Aliud est enim temporabilibus temporalia, & mutabilibus mutabilia coniectare, eísque temporalem & mutabilem modum suae voluntatis & facultatis inserere, quod daemonib. certa ratione permissum est. Aliud autem in aeternis atque incommutabilibus Dei legibus, quae in eius sapientia viuunt, mutationes temporum praeuidere, Deíque voluntatem, [d] quae tam certissima, quàm potētissima est diuini spiritus eius participatione cognoscere, quod sanctis angelis recta discretione donatū est.

Itaque non solùm æterni, verumetiam beati sunt. Bonum autem quo beati sunt, Deus illis est, à quo creati sunt. Illius quippe [e] indeclinabiliter participatione, & contemplatione perfruuntur.

L. VIVES.

Amor circa pulchra a In Effabili pulchritudine cuius sancto amore. } *Amor enim semper est erga pulchra Socrates apud Platonem in Phædro inquit, faciem honestatis & sapientiæ si oculis corporis cerneretur, mirabiles amores excitaturam sui. Quid si Deus ille maximus videretur, qui quàm sit pulcher, vt est in libro Sapientiæ, vel ex hoc licet coniectari, quòd pulcherrima nobis videntur quæ ille condidit. In Conuiuio Platonis Diotima diuinam pulchritudinem vnam esse dicit, quæ à beato debeat homine amari, sicut superiore nobis libro explicatum est.*

b Et quod illud est. } *Cùm omnia quæcunque Deus non sunt, præ Deo putent vilia & contemnenda, seipsos quoque inter cætera, quæ Deus non sunt, habent despicatui, quæ cogitatio ita coniungit illos Deo, vt affixi beatitudini ipsius, sine vlla cæterarum rerum cura sempiternum sint beatissimi.*

c Dæmones autem non æternas temporum causas. } *Non enim cardinem ipsum, in quo sitæ sunt causæ omnes, & in quo voluuntur, intuentur: nec fontem norunt, vnde manant, sed quod maiore ingenio, & acutiore quàm nos præditi, tam etiam rerum vsu propter immortalitatem maximo, facilius & præsentia intelligunt, & futura coniecturis assequuntur, quàm nos. quo fit, vt cùm res omnes non ex principiis suis, sed alienis coniecturis collectæ fallere possint, dæmones plerunque ab eis fallantur, & mendacia dicant, etiam cùm se verissima dicere arbitrantur, iactant tamen se nihil ignorare. Nec solùm mentiri dæmonas impuros, sed deos quosque suos Porphyrius credit.*

d Quæ tam certissima quàm potentissima. } *Certitudo voluntatis Dei est, quod quæcunque velit, potest. nam si aliquid esset. quod efficere nequiret, incerta ibi esset, cùm illud in eius manu non foret situm. nunc verò cùm omnia præstare possit, quæ vult, nihil ea fieri certius potest, hoc est, nihil certius euenturum est, quàm quæ ipsa vult. quippe quæ nihil non efficiet, quod volet, quocirca qui voluntatem Dei spectant, certissimam originem è qua vniuersa proficiscuntur spectant. Idq; quoniam aliud non fit in mundo, quàm quod ea vult, rectè est igitur ab Augustino dictum tam esse voluntatem Dei certissimam, quàm potentissimam, vt potentia, certitudinis voluntatis causa esse videatur. Qui ergo voluntatem illam intuentur angeli, & fœlices animi*

animi, tantum sciunt, quantum proportione beatitudinis videre permittuntur. Neque enim omnes eadem rerum cognitione donantur, inter quos beatitudinis quoque sunt gradus, idcirco discretionem illius esse ait.

c Indeclinabiliter participatione.} *Semper conuersi & intenti in Deum agunt, ne vel minima auersione miseri fiant, nec tamen non declinant, quòd aliquid metuant, sed quòd beatitudo illa totos ad se tractos rerum omnium aliarum cogitationem & desiderium ademit, duntaxat cùm illa sit fons ipse omnium, quæ excogitari possunt bona.*

Nomen deorum falso ascribi diis gentium, quod tamen & angelis sanctis, & hominibus iustis ex diuinarum scripturarum autoritate commune est.

CAP. XXIII.

Os si Platonici malunt deos, quàm dæmones dicere, eísque annumerare, quos à summo Deo conditos deos scribit eorum author & magister Plato, dicant quod volunt: non enim cum eis de verborum cõtrouersia laborandum est. Si ergo eos sic immortales asserunt, vt tamen à summo Deo factos, etsi non per seipsos, sed ei à quo facti sunt adhærendo, beatos esse dicunt: hoc dicunt, quod dicimus, quolibet eos nomine appellent. Hanc autem Platonicorum esse sententiam, siue omnium, siue meliorum, in eorum literis inueniri potest. Nam & de ipso nomine, quo huiusmodi immortalem beatámque creaturam deos appellant:[b] ideo inter nos & ipsos penè nulla dissensio est, quia & in nostris sacris literis legitur: Deus deorum dominus locutus est. Et alibi: Cõfitemini Deo deorum. Et alibi: Rex magnus super omnes deos. Illud autem vbi scriptum est: Terribilis est super omnes deos: cur dictum sit deinceps ostenditur. Sequitur enim: Quoniam omnes dij gentium dæmonia: dominus autem cælos fecit. Super omnes ergo deos dixit, sed gentium, id est, quos gentes pro diis habent, quæ sunt dæmonia, ideo terribilis, sub quo terrore domino dicebãt. Venisti ante tempus perdere nos? Illud verò vbi dicitur, Deus deorum, non potest intelligi Deus dæmoniorum: & rex magnus super omnes deos, absit vt dicatur rex magnus super omnia dæmonia. Sed homines quoque in populo Dei, eadem scriptura deos appellat. Ego, inquit, dixi, dij estis, & filij excelsi omnes. Potest itaque intelligi horum deorum Deus, qui dictus est Deus deorum: & super hos deos rex magnus, qui dictus

est rex magnus super omnes deos. Veruntamen cùm à nobis quæritur, si homines dicti sunt dij, quod in populo Dei sunt, quem per angelos vel per homines alloquitur Deus: quanto magis immortales eo nomine digni sunt, qui ea fruuntur beatitudine, ad quam Deum colendo cupiunt homines peruenire. Quid respondebimus, nisi non frustra in scripturis sanctis expresśius homines nuncupatos deos, quàm illos immortales & beatos, quibus nos æquales futuros in resurrectione promittitur, ne scilicet propter illorum excellentiam aliquẽ eorum nobis constituere Deum infidelis auderet infirmitas? Quod in homine facilè est euitare. Et euidentius dici debuerũt homines dij in populo Dei, vt certi ac fidẽtes fierent, esse eum Deum suum, qui dictus est Deus deorum, quia etsi appellentur dij immortales illi ac beati, qui in cælis sunt, non tamen dicti sunt dij deorum, id est, dij hominum in populo Dei constitutorum quibus est dictum: Ego dixi, dij estis, & filij excelsi omnes. Hinc est quod ait Apostolus: Et si sunt qui dicantur dij siue in cœlo, siue in terra, sicuti sunt dij multi, & domini multi, nobis tamen vnus Deus pater, ex quo omnia, & nos in ipso, & vnus dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. Non multum ergo de nomine disceptãdum est, cùm res ipsa ita clareat, vt à scrupulo dubitationis aliena sit. Illud verò quod nos ex eorum immortalium beatorum numero missos angelos esse dicimus, qui Dei voluntatem hominibus annunciarent, illis non placet, quia hoc ministerium non per illos, quos deos appellant, id est, immortales & beatos, sed per dæmones fieri credunt, quos immortales tantum non etiam beatos audent dicere, aut certè ita immortales ac beatos, vt tamẽ dęmones bonos non deos sublimiter collocatos, & ab humana contrectatione semotos. Quanuis nominis controuersia videatur, tamen ita detestabile est nomen dæmonum, vt hoc modis omnibus à sanctis angelis nos remouere debeamus. Nunc ergo ita liber iste claudatur, vt sciamus immortales ac beatos, quomodolibet vocẽtur, qui tamen facti ac creati sunt, medios nõ esse ad immortalitatem beatitudinémque perducẽdis mortalibus miseris, * à quibus vtraque differentia separantur. Qui autem medij sunt communem habendo immortalitatem cum superioribus, miseriam cum inferioribus: quoniam merito malitiæ sunt miseri, beatitudinem quam non habent inuidere nobis

posśint

possint potius quàm præbère. Vnde nihil habent amici dæmonum quod nobis dignum afferant, cur eos tanquam adiutores colere debeamus, quos potius deceptores euitare debemus. Quos autem bonos & ideo non solùm immortales, verumetiam beatos deorum nomine sacris & sacrificiis propter vitam beatam post mortem adipiscendam colendos putant, qualescũque illi sint, & quolibet vocabulo digni sint, non eos velle per tale religionis obsequiũ nisi vnum Deum coli, à quo creati, & cuius participatione beati sunt, adiuuante ipso in sequenti libro diligentius differemus.

L. VIVES.

a Eisque annumerare, quos à summo Deo conditos.} *Plato in Timæo Deum illum summum, & rerum omnium parentem creasse ait reliquos omnes deos.*

b Ideo inter nos & illos penè nulla dissensio.} *Cyprianus inquit deos participatione plures esse neminem negare, & Bæotius omnem beatum ait Deum esse, sed natura vnicum esse Deum, participatione nihil prohibere plures esse. Ac profectò data est nobis per Christum facultas vt filij Dei simus.*

c A quibus vtraque.} *Alibi à quibus vtraque differentia miseria & mortalitate separantur. Qui autem medij sunt communem habent.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER DECIMVS.

Veram beatitudinem siue angelis, siue hominibus, per vnum Deum tribui etiam Platonicos definisse: sed vtrum hi, quos ob hoc ipsum colendos putant, vni tantum Deo, an etiam sibi sacrificari velint, esse quærendum.

CAP. I.

Omnium certa sententia est, qui ratione quoquo modo vti possunt, beatos esse omnes homines velle. Qui autē sint, vel vnde fiant, dum mortalium quærit infirmitas, multę magnæque cōtrouersiæ concitatæ sunt: in quibus philosophi sua studia & otia contriuerunt, quas in medium adducere, atque discutere, & longum est, & nō necessarium. Si enim recolit, qui hæc legit, quid in libro egerimus octauo in eligendis philosophis, cum quibus hæc de beata vita, quæ post mortem futura est, quæstio tractaretur: vtrum ad eam vni Deo vero, qui etiam est deorum effector, an plurimis diis religione sacrísque seruiendo peruenire possimus: non etiam hîc eadē repeti expectet, præsertim cùm possit relegendo, si fortè oblitus est, adminiculari memoriam. Elegimus enim Platonicos omnium philosophorum meritò nobilissimos: propterea, quia sicut sapere potuerunt, licet immortalem ac rationalem vel intellectualem hominis animam: nisi participato lumine illius Dei, à quo & ipsa & mundus factus est, beatam esse non posse. Ita illud quod omnes homines appetunt, id est, vitam beatam, quenquam isti assecuturum negant, qui non illi vni optimo, qui est incōmutabilis Deus, puritate casti amoris adhæserit.

ſerit. Sed quia ipſi quoque ſiue cedentes vanitati errorique populorum, ſiue vt ait Apoſtolus, Euaneſcentes in cogitationibus ſuis, multos deos colendos ita putauerunt, vel putari voluerunt, vt etiã quidam eorũ dæmonibus diuinos honores ſacrorũ & ſacrificiorum deferendos eſſe cenſerent: quibus iam non parua ex parte reſpondimus. Nunc videndũ ac diſſerendum eſt, quantũ Deus donat immortales: ac beati in cæleſtibus ſedibus, [a] dominationibus, principatibus, poteſtatibus conſtituti, quos iſti deos, & ex quibus quoſdam vel bonos dæmones, vel nobiſcũ angelos nominant, quomodo credendi ſint velle à nobis religionẽ pietatémque ſeruari: hoc eſt, vt apertius dicã, vtrũ etiam ſibi, an tantum Deo ſuo, qui etiã noſter eſt, placeat eis vt ſacra faciamus: & ſacrificemus: vel aliqua noſtra ſeu noſipſos religionis ritibus cõſecremus. Hic eſt enim diuinitati, vel ſi expreſſius dicendũ eſt, deitati debitus cultus, propter quẽ vno verbo ſignificandum: quoniã ſatis idoneum nõ occurrit Latinũ, Græco vbi neceſſe eſt inſinuo quid velim dicere. [b] Latriam quippe noſtri vbicunq; ſanctarũ ſcripturarum poſitũ eſt, interpretati ſunt ſeruitutẽ. Sed ea ſeruitus, quæ debetur hominibus, ſecundũ quam præcipit Apoſtolus, ſeruos dominis ſuis ſubditos eſſe debere: alio nomine Græcè nuncupari ſolet. Latria verò ſecundum cõſuetudinem qua locuti ſunt, qui nobis diuina eloquia cõdiderunt, aut ſemper, aut tã frequẽter, vt penè ſemper ea dicitur ſeruitus, quæ pertinet ad colendum Deum. Proinde ſi tantummodo cultus ipſe dicatur, nõ ſoli Deo deberi videtur. [c] Dicimur enim etiã colere homines, [d] quos honorifica vel recordatione vel præſentia frequentamus. Nec ſolùm ea, quibus nos religioſa humilitate ſubiicimus, [e] ſed quædam etiam quæ ſubiecta ſunt nobis coli perhibentur. Nam ex hoc verbo agricolæ & coloni & incolæ vocantur. Et ipſos deos non ob aliud appellant cælicolas, niſi quòd cælũ colant: nõ vtiq; venerando, ſed inhabitando tanquam cæli quoſdam colonos: [f] non ſicut appellantur coloni, qui conditionẽ debent genitali ſolo propter agriculturam ſub dominio poſſeſſorum, ſed, ſicut ait quidam Latini eloquij magnus autor,

Vrbs antiqua fuit, [g] Tyrij tenuere coloni.

Ab incolendo enim colonos vocauit, non ab agricultura. Hinc & ciuitates à maioribus ciuitatibus velut populorum examinibus conditæ, coloniæ nuncupantur. Ac per hoc

cultum quidem nō deberi nisi Deo, propria quadam notione verbi huius verissimum est. Sed quia & aliarum rerum dicitur cultus, ideo Latinè vno verbo significari cultus Deo debitus non potest. Nam & ipsa religio quanuis distinctius non quemlibet, sed Dei cultum significare videatur: vnde isto nomine interpretati sunt nostri eam[h] quæ Græcè θρησκεία dicitur: [i] tamen quia Latina loquendi consuetudine, non solùm imperitorum, verumetiam doctissimorum & cognationibus humanis atque affinitatibus, & quibusque necessitudinibus dicitur exhibenda religio: non eo vocabulo vitatur ambiguum, cùm de cultu deitatis vertitur quæstio: vt fidenter dicere valeamus, religionem non esse nisi Dei cultum: quoniam videtur hoc verbum à significanda obseruantia propinquitatis humanæ insolenter auferri. Pietas quoque propriè Dei cultus intelligi solet, quam Græci εὐσέβειαν vocant. Hæc tamen & erga parentes officiosè haberi dicitur.[k] More autem vulgi hoc nomen etiam in operibus misericordiæ frequentatur: quod ideo arbitror euenisse, quia hæc fieri præcipuè Deus mandat, eáque sibi [l] vel pro sacrificiis, [m] vel præ sacrificiis placere testatur. Ex qua loquendi consuetudine factum est, vt & Deus ipse dicatur prius: [n] quem sanè Græci nullo suo sermonis vsu εὐσεβεῖν vocant: quanuis εὐσέβειαν pro misericordia illorum etiam vulgus vsurpet. Vnde in quibusdam scripturarum locis, vt distinctio certior appareret, non εὐσέβειαν, quod ex bono cultu, sed θεοσέβειαν, quod ex Dei cultu compositum resonat, dicere maluerunt. Vtrumlibet autem horum, nos vno verbo enunciare non possumus. Quæ itaque λατρεία Græcè nuncupatur, & Latinè interpretatur seruitus: sed ea qua colimus Deum: vel quæ θρησκεία Græcè, Latinè autē religio dicitur: sed ea quæ nobis est erga Deum, vel quam illi θεοσέβειαν, nos verò non vno verbo exprimere, sed Dei cultum possumus appellare: hanc ei tātùm Deo deberi dicimus, qui verus est Deus, facitque suos cultores deos. Quicunque igitur sunt in cælestibus habitationibus immortales & beati, si nos non amant, nec beatos esse nos volunt, colendi vtique non sunt. Si autem amant, & beatos volunt, & profectò inde volunt, vnde & ipsi sunt: an aliunde ipsi beati, aliunde nos?

IOAN-

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN DECIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a Dominationibus, prin.} *Iamblichus in mysteriis, ex superis alios angelos, alios archangelos, alios dæmones, alios heroes, alios potestates, alios principatus nominat, eósque dicit variis formis rationibúsque apparere, quos omnes reliqui Platonici & deos & dæmones nuncuparunt.*

b Latriam q.n.} *λατρεύω est δουλεύω, quasi seruio: sed postea factum est vt esset σέβομαι, teste Suida. Augustinus seruitutem hominibus debitam non latriam appellari vult, sed alio nomine, puta δουλείαν. Nam ad Ephesios 6. quem locum citat, sic est Græcè: οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα. Hinc est illa distinctio facta de adoratione latria, dulia, & hyperdulia. Valla docet λατρείαν & δουλείαν idem esse, & vtrunque significare seruitutem. quod ex Suida ostendit, qui & ait: λατρείαν δουλείαν εἶναι ἐπὶ μισθῷ. Seruitutem esse mercenariam. Nam apud Xenophontem in 3. Cyripædia loquitur maritus: ἐγὼ μὲν ὦ κῦρε κἂν τῆς ψυχῆς πριαίμην, ὥστε μήποτε λατρεῦσαι ταύτην. Hoc est: Ego verò Cyre vel anima redemerim, ne vnquam hæc seruiret. Tum vxor, ἑαυτῆς ψυχῆς ἂν πρίαιτο, ὥστε μὴ δουλεύειν, sua ipsius anima emerit, ne seruiat. Quin & in sacris literis λατρεύειν de seruitute dicitur, vt in Leu. Omne opus seruile non facietis, λάτρευτον. Et iterum: De semine tuo non dabis seruire principi. λατρεύειν. Et in Iob, mendica λάτρις dicitur. Sed admonendi sunt Latini, duliam & latriam penultimam habere longam, ne breuem faciant.*

c Dicimur enim etiam c.h.} *Sic & adorare etiam in sacris libris.*

d Quos honorificatione.} *Legendum, honorifica, vel recordatione, vel præsentia.*

e Sed quædam etiam.} *Non mirum: nam colere est tractare & exercere. Sic colimus omnia, quibus studemus, vt literas, arma, ludos, terram, & similia, & habitare.*

f Non sicut appellantur coloni. *Qui alienū agrum colunt conductitium, sunt coloni. Quemadmodū in vrbe inquilini, qui in ædibus conductis habitant: & coloni agricolæ, qui agrum colunt etiam suum, & qui aliò mittuntur inhabitatum. Vnde sunt coloniæ, quas tam multas*

Romani misêre, vt de aliis taceam Græcis Aſianiſque. Illæ verò quæ mittunt metropoles vocantur, earum coloniarum.

g Tyrij tenuere coloni.} *Nam à Tyriis Carthago condita eſt, qui eò venerunt tanquam coloni cum Didone Eliſſa fugiente fratrem poſt Sichæi mariti cædem. Huius hiſtoria plena ſunt omnia.*

h Quæ Græcè θρησκεία.} *Suidas:* θρησκεία λατρεία· θρησκεύει θεοσεβεῖ, ὑπηρετεῖ τοῖς θεοῖς. λέγεται γὰρ, ὡς Ὀρφεὺς Θρᾷξ πρῶτος ἐπιχρολόγησε τὰ Ἑλλήνων μυστήρια, καὶ τὸ τιμᾶν θεὸν θρησκεύειν ἐκάλεσεν, ὡς Θρᾳκίαν οὖσαν τῆς εὑρήσεως, ἢ ἀπὸ τοῦ θεοῦ θρησκεύειν, ὅ ἐστιν ὁρᾶν. *hoc eſt: Threſcia latria idem cultus: & Threſceuu venerantur Deum, ſeruit diis. Narrãt enim Orphea Thracem primum arte myſteria Græcorum tradidiſſe, & cultum deorum Threſciam nominaſſe, quòd Thracum eſſet id inuentum, aut à threſcendo deum, quod eſt videre.*

i Tamen quia Latina loquendi cõſuetud.} *Nã religio & pietas pro eodẽ capiuntur: at pietas patriæ, parẽtib. ſanguineq; iunctis debetur.*

k More autem vulgi hoc nomen etiam.} *Pios enim indoctum vulgus miſericordes vocat, & pietatem miſericordiam. Sic Hiſpani & Galli, qui Latinè loquuntur minus eruditè.*

l Vel pro ſacrificiis.} *Alibi hoc deeſt.*

m Vel præ ſacrificiis.} *Vnde eſt illud, Miſericordiam volo, & non ſacrificium.*

n Quem ſanè Græci nullo ſuo ſermonis vſu ἀσεβεῖν vocant.} *Nullo vſu eruditorum.*

De ſuperna illuminatione quid Plotinus Platonicus ſenſerit. CAP. II.

SEd non eſt nobis vllus cum his excellentioribus philoſophis in hac quæſtione conflictus. Viderũt enim, ſuiſque literis multis modis copioſiſſimè mandauerunt, hinc illos, vnde & nos fieri beatos, obiecto quodam lumine intelligibili, quod Deus eſt illis: & aliud eſt, quàm illi, à quo illuſtrantur vt clareant, atque eius participatione perfecti beatique ſubſiſtunt. [a] Sæpe multúmque Plotinus aſſerit ſenſum Platonis explanans: ne illam quidem, quam credũt eſſe vniuerſitatis animam, aliunde beatam eſſe quàm noſtram: idque eſſe lumen quod ipſa non eſt, ſed à quo creata eſt: & quo intelligibiliter illuminante, intelligibiliter lucet. Dat etiam ſimilitudinem ad illa incorporea de his cœleſtibus conſpicuis ampliſque corporibus, [b] tãquam ille ſit ſol, & ipſa ſit luna. Lunam quippe ſolis obiectu illuminari putant. Dicit ergo ille magnus Platonicus, animã rationalẽ, ſiue potius intelle-

tellectualis dicēda sit, ex quo genere etiam immortaliū beatorúmq; animas esse intelligit, quas in cęlestibus sedibus habitare non dubitat, nō habere supra se naturā, nisi Dei, qui fabricatus est mundū, à quo & ipsa facta est: nec aliunde illis supernis præberi vitam beatam, & lumen intelligentiæ veritatis, quàm vnde præbetur & nobis, consonans Euangelio, vbi legitur: [c]Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes: hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine, [d]vt omnes crederent per eum. [e]Nōn erat ille lumen, sed vt testimonium perhiberet de lumine. Erat lumen verum, [f]quod illuminat omnem hominē [g] venientem in hunc mundum. In qua differentia satis ostenditur animam rationalem, vel intellectualem, qualis erat in Ioanne, sibi lumen esse non posse, sed alterius veri luminis participatione lucere. Hoc & ipse Ioannes fatetur, vbi ei perhibens testimonium dicit: Nos omnes de plenitudine eius accepimus.

L. VIVES.

a SÆpè multúmque Plotinus. } *Nam ex contemplatione patris illius optimi & pulcherrimi omnis beatitudo manat, vt ipse in opere De contemplatione docet: & alio in loco animas nostras laboribus corporis perfunctas fruituras ea beatitudinis dicit, quam sine interpellationibus sempiternam possidet anima mundi.*

b Tanquam ille sit sol. } *Princeps mundi, vnde beatitas manat, & ipsa anima mundi sit luna.*

c Fuit homo missus. } *Ne, quia angelus dicitur nuncius, qui mittitur: & Ioannes cùm sit missus, angelus etiam nominatur, putaret aliquis ex cælestibus illum spiritibus vnum esse, præfatus est Euangelista hominem esse, nec à se vel à quoquam alio potuisse ad rem tantam nuntiandam mitti, quàm à Deo.*

d Vt omnes crederent per eum. } *Non in eum, inquit Beda: nam execrandus homo, qui in homine confidit: sed per Ioannis testimonium crederent luci. Tametsi ambiguum potest esse apud Græcos an sit, omnes credant per Ioannem, an per lucem: nam est δι' αὐτοῦ quod genere distingui non potest.*

e Non erat ille lumen. } *Græcè ἐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς. In articulo τὸ latere mysterium putat Theophylactus. Sancti enim lumina sunt, etiam teste Domino: Vos estis lux mundi. Et Ioannes lucerna dicitur: sed non sunt τὸ φῶς, id est, ipsum lumen: nam lumina sunt de lumine ipso deriuata. Hinc est id, quod sequitur: Erat lux vera. Quærit Augustinus, cur additum sit vera. Quoniam, inquit, illuminatus*

dicitur lux: sed vera lux illa est, quæ illuminat. Seu vt articulus τὸ lumen significet, de quo est modò locutus, quasi non erat Ioannes illud de quo dicebam, lumen.

f Quod illuminat omnem hominem. } *Non quia nullus est hominum, qui non illuminetur, sed quia nisi ab illo nullus illuminatur: vel, vt Chrysostomus dicit, illustrat vnumquenque hominem: quantum ad ipsum pertinet. Si verò aliqui mentis oculis clausis luminis huius radios non admiserunt, non à lucis natura tenebræ generatæ sunt, sed à nequitia illorum, qui vltrò se tanto bono fraudant, alioqui in vsum vniuersorum per orbem sparso.*

g In hunc mundum. } *Græcè est, Εἰς τὸν κόσμον, In mundum. Origenes ἀλληγορικῶς enarrat, eos illuminari à Christo qui in mundum virtutum veniunt non vitiorum.*

De vero Dei cultu, à quo Platonici quamuis creatorem vniuersitatis intellexerint, deuiarunt colendo angelos, siue bonos, siue malos, honore diuino. CAP. III.

QVAE cùm ita sint, si Platonici, vel quicunque alij ita senserunt, cognoscentes Deum, sicut Deum glorificarent, & gratias agerent: nec euanescerent in cogitationibus suis, nec populorum erroribus partim autores fierent, partim resistere non auderent: profectò confiterentur, & illis immortalibus ac beatis, & nobis mortalibus ac miseris, vt immortales ac beati esse possimus, vnum Deum deorum colendum, qui & noster est, & illorum.

Quòd vni vero Deo sacrificium debeatur.

CAP. IIII.

HVic nos seruitutem, quæ latria Græcè dicitur, siue in quibusque sacramẽtis, siue in nobisipsis debemus. Huius enim templum simul omnes, & singuli tẽpla sumus, [a] quia & omnium concordiam, & singulos inhabitare dignatur: non in omnibus, quàm in singulis maior, quoniam nec mole distenditur, nec partitione minuitur. [b] Cùm ad illum sursum est, eius est altare cor nostrum: [bb] eius vnigenito cum sacerdote placamur: ei cruentas victimas cædimus, quando vsque ad sanguinem pro eius veritate certamus: ei suauissimum adolemus incensum, cùm in eius conspectu pio sanctóque amore flagramus: [c] ei dona eius in nobis, nósque ipsos vouemus, & reddimus: ei beneficiorum eius solennitatibus festis & diebus statutis dicamus, sacramúsque memoriã, ne volumine temporũ ingrata subrepat obliuio, ei sacrifi-

crificamus hostiã humilitatis & laudis in ara cordis igne feruidæ charitatis. Ad hunc videndũ sicut videri poterit, eique cohęrendum ab omni peccatorum & cupiditatum malarum labe mundamur, & eius nomine cõsecramur. Ipse enim fons nostræ beatitudinis, ipse omnis appetitionis est finis. Hunc eligentes, vel potius religentes, amiseramus enim negligentes: [d] hunc ergo religentes, vnde & religio dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, vt perueniendo quiescamus: ideo beati, quia illo fine perfecti. Bonum enim nostrũ de cuius fine inter philosophos magna contentio est, nullum est aliud, quàm illi cohærere, cuius vnius anima intellectualis incorporeo si dici potest, amplexu, [e] veris impletur fœcunda túrq; virtutibus. Hoc enim bonum diligere, in toto corde, in tota anima, & in tota virtute præcipimur. Ad hoc bonum debemus, & à quibus diligimur duci, & quos diligimus ducere. Sic complentur duo illa præcepta, in quibus tota lex pendet & prophetæ: [f] Diliges [g] Dominũ [h] Deum [i] tuum [k] in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua: [l] & diliges proximum tuum tanquã teipsum. Vt enim homo sese diligere nosset, cõstitutus est ei finis, quò referret omnia quæ ageret, vt beatus esset. Nõ enim qui se diligit, aliud esse vult quàm beatus. Hic autem finis est, adhærere Deo. Iam igitur scienti diligere seipsum, cùm mandatur de proximo diligendo, sicut seipsum: [m] quid aliud mãdatur, nisi vt ei quantũ potest, commendet diligendum Deum? Hic est Dei cultus, hæc verà religio, hęc recta pietas, hæc tantùm Deo debita seruitus. Quæcunque igitur immortalis potestas quãtalibet virtute prædita, si nos diligit sicut seipsam, ei vult esse subditos, vt beati simus, cui & ipsa subdita beata est. Si ergo non colit Deum, misera est, quia Deo priuatur: si autem colit Deũ, non vult se coli pro Deo. Illi enim potius diuinæ sententiæ suffragatur, & dilectionis viribus fauet, qua scriptũ est: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. Nam, vt alia nũc taceam, quę pertinent ad religionis obsequium, quo colitur Deus, sacrificium certè nullus hominũ est, qui audeat dicere deberi, nisi Deo soli. Multa deniq; de cultu diuino vsurpata sunt, quæ honoribus deferũtur humanis: siue humilitate nimia, siue adulatione pestifera: ita tamen, vt quibus ea deferuntur, homines haberentur, qui dicuntur colendi & venerandi: si autem eis multum additur, [n] & adorandi. Quis verò sacrificandum censuit: nisi ei, quem

Deũ aut ſciuit, aut putauit, aut finxit? Quàm porrò antiqu' ſit in ſacrificãdo Dei cult', duo illi fratres Cain & Abel ſatis indicãt, quorũ maioris De' reprobauit ſacrificiũ, minoris aſpexit.

L. VIVES.

a QVia & omnium concordiam.} *Quæ eſt eccleſia.*

b Cùm ad illum ſurſum.} *Hoc eſt quod in miſſa iubemur facere, cùm ad participationem ſacrorum qui interſunt, præparantur. Admonemur, cura omni & cogitatione inferiorum rerum abiecta, nos totos ad cogitationem, ad amorem Dei conuertere, illicque vti ſimus toti ceu alis quibuſdam mentis elati. Ita enim purgatur animus, qui ſe ſordibus iſtis extricat, præparátque ſemetipſum dignum Deo templum.*

bb Eius vnigenito cum ſacerdote placa.} *Locus nõ caret mendo. neſcio an ſic legendum: Eius vnigenito ſacerdote eum placamus: vt ſit placamus patrem ſacerdote filio ſacrificium offerente: an ſic, eius vnigenito cum ſacerdote placemus: vt ſit, nos cum ſacerdote agente ſacra placemus eius vnigenito.*

c Ei dona eius in nobis.} *Si quid damus Deo, non noſtrum, ſed ſuũ illi reddimus. Nec gratius quicquam poſſumus Deo facere, quàm bona noſtra in fontem illum vnde manarunt, referre. Hoc Pſalmiſta ſignificat, dicens: Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem ſalutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Vnica eſt hic relatio gratiæ, ſi gratiam habeas.*

d Hunc ergo religẽtes, vnde & religio.} *Sic 2. de nat. deo. religionẽ à relegendo dictam eſſe putat, quòd ſit ceu cognitio Dei, quod cum illo Mercurij dicto conſentit: θεοσέβεια, γνῶσις τοῦ θεοῦ. Religio notitia eſt Dei. Lactant lib. 4. à religando religionem mauult eſſe nominatam, quaſi Deo obſtricti & religati ſint religioſi pietatis vinculo. Augu. à religendo. Credo quòd alluſione nominis ad manum ex occaſione capta.*

e Veris impletur fœcundatúrque.} *Plato in Conuiuio, hominem beatum pulchritudinis diuinæ inſpectione ait, non ſimulachra, ſed veras & expreſſas virtutes pariturum, altúrúmque.*

f Diliges.} *Matth. 22. O quàm paucis indiget humana vita legibus! quàm nihil opus eſt vero Chriſtiano, imò verò homini: ſed verus homo non eſt, niſi Chriſtum agnoſcat & colat. Quàm igitur nihil opus eſt digeſtis, aut codicibus, nihil gloſſis conſiliis cautelis? vt paucis verbis magnus ille magiſter quemadmodũ vnicuiq. viuendum ſit, docet? Ama quàm potes maximè, qui ſupra te eſt, & non aliter qui prope te quàm te. quod ſi feceris, tu ſolus leges omnes, iuráque ſcies, & ſeruabis, quæ alij magnis ſudoribus vix diſcunt, multis incitamentis & terroribus vix ſeruant, eris maior philoſophus Pythagora & Platone cum ſuis omnibus pere-

peregrinationibus & numeris: maior Aristotele cum suis disputationibus librisque conscriptus. Diliges, inquit, Quid potest esse dulcius dilectione? Non metuere, non fugere, non horrere praecipers.

g Dominum. } *Vt scias illum esse reuerendum, nam Dominus est.*

h Deum. } *Qui vnus est.*

i Tuum. } *Et si multorum est, tamen vniuscuiusque fit per cultum proprius, nec desinit tamen communis esse.*

k In toto corde tuo. } *August. lib. de Doct. Christ. Deum ex toto corde diligere praecipers: vt omnes cogitationes tuas: ex tota anima tua, vt omnem vitam tuam: ex tota mente tua, vt omnem intellectum tuum in illum conferas, à quo habes ea quae confers. Nullam igitur vitae nostrae partem reliquit, quae vacare debeat, & quasi locum dare, vt alia re velit frui. Origenes sic explicat, Ex toto corde, secundum totam recordationem, & operationem, & cogitationem. Ex tota anima, vt parati sint eam ponere pro pietate Dei. In tota mente, nihil aliud quàm quae Dei sunt proferentes.*

l Et proximum tuum. } *August. primo de doct. Christ. vnunquenque hominem proximum esse alteri dicit. Et Christus simile pronuntiat hoc mandatum esse superiori. nam, vt Chrysostomus inquit, imago Dei est homo: quo fit, vt qui hominem diligit, Deum videatur diligere. Hoc praeceptum tam est naturae aptum & congruens, vt Gentiles philosophi sint ei suffragati. Nam vnunquenque hominem cuiuis alteri à natura conciliatum esse dicunt, ita omnes inter se sunt naturâ amici. Porrò inter leges amicitiae illam ponunt de primis, vt amicus amicum non secus diligat quàm se. nam & alterum se esse putat.*

m Quid aliud mandatur. } *Cum nihil sit quod magis optet homo, quàm beatitudinē, si tantū diligit fratrem, quantū se, eā nihilominus & illi debet optare, curaréque, vt quò ipse contendit ire, eò & ille intendat.*

n Et adorandi } *Nam homines etiam in sacris literis adorantur genere quodam reuerentiae & cultus.*

De sacrificiis quae Deus non requirit, sed ad significationem eorum obseruari voluit quae requirit. CAP. V.

QVis autem ita desipiat, vt existimet aliquibus vsibus Dei esse necessaria, quae in sacrificiis offerūtur? Quod cùm multis locis diuina scriptura testetur, ne longum faciamus, breue illud de Psalmo commemorare suffecerit: Dixi Domino, Deus meus es tu: [a] quoniam bonorum meorum non eges. Non solùm igitur pecore, vel qualibet alia re corruptibili atque terrena, sed ne ipsa quidē iustitia hominis Deum egere credēdum est, totúmq; quod i cētē

colitur Deus, homini prodesse, nō Deo. Neque enim fonti se quisquam dixerit profuisse si biberit, aut luci si viderit. Nec quod ab antiquis patribus talia sacrificia facta sunt in victimis pecorū, quę nūc Dei populus[b] legitimè nō facit, aliud intelligendum est, nisi rebus illis eas res fuisse significatas, quæ aguntur in nobis, ad hoc vt inhæreamus Deo, & ad eundē finē proximo cōsulamus. Sacrificiū ergo visibile inuisibilis sacrificij sacramentū, id est, sacrū signū est. Vnde ille pœnitēs apud prophetam, vel ipse propheta quęrens Deū peccatis suis habere propitium: Si voluisses, inquit, sacrificiū, dedissem, vtique holocaustis nō delectaberis. Sacrificiū Deo, spiritus cōtribulatus, cor contritū & humiliatū [c] Deus nō spernet. Intueamur quēadmodū vbi Deū dixit nolle sacrificiū, ibi Deū ostendit velle sacrificiū. Nō vult ergo sacrificiū trucidati pecoris, sed vult sacrificiū cōtriti cordis. illo igitur quod eū nolle dixit, hoc significatur, quod eum velle subiecit. Sic itaque illa Deum nolle dixit, quomodo ab stultis ea velle creditur, velut suæ gratia voluptatis. Nam si ea sacrificia quæ vult, quorum hoc vnum est, cor contritum & humiliatum dolore pœnitendi, nollet eis sacrificiis significari, quæ velut sibi delectabilia desiderare putatus est, non vtique de his offerēdis in lege veteri præcēpisset: & ideo mutanda erant opportuno certóque iam tempore, ne ipsi Deo desiderabilia, vel certè in nobis acceptabilia, ac nō potius quæ his significata sunt, crederentur. Hinc & alio loco Psalmi alterius: Si esuriero, inquit, non dicā tibi: meus est enim orbis terræ, & plenitudo eius. Nūquid mādacabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Tāquam diceret, Vtique si mihi necessaria essent, non à te peterem, quæ habeo in potestate. Deinde subiungens, quid illa significēt: immola, inquit, Deo sacrificiū laudis, & redde altissimo vota tua. Et inuoca me in die tribulationis, & eximā te, [d] & glorificabis me. [e] Item apud alium prophetam: In quo, inquit, apprehendam dominum, assumam Deum meum excelsum? Si apprehendam illum in holocaustis in vitulis anniculis? Si acceptauerit dominus in milibus arietum, aut in denis milibus hircorum pinguium? Si dedero primogenita mea pro impietate mea, fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? Si annunciatū est tibi homo bonum, aut quid dominus exquirat à te, nisi facere iudicium, & diligere misericordiam, & paratū esse irę cum domino Deo tuo? Et in huius prophetę

verbis

verbis vtrunque distinctum est, satisque declaratũ illa sacrificia non requirere Deum: quibus significantur hæc sacrificia quæ requirit Deus: [f] in epistola quæ inscribitur ad Hebræos: Benefacere, inquit, & communicatores esse nolite obliuisci. [g] talibus enim sacrificiis placatur Deus. Ac per hoc vbi scriptũ est: Misericordiã magis volo quàm sacrificiũ: nihil aliud quã sacrificio sacrificiũ prælatũ oportet intelligi: quoniã illud quod ab hominib. appellatur sacrificiũ, signũ est veri sacrificij. Porrò autẽ misericordia verũ sacrificiũ est: vnde dictum est, quod paulò antè cõmemoraui: Talib. enim sacrificiis placatur Deus. Quæcũq; igitur in ministerio tabernaculi siue tẽpli multis modis de sacrificiis legũtur diuinitus esse pcepta, ad dilectionẽ Dei & pximi significãdam referũtur. In his enim duobus præceptis, vt scriptũ est, [h] tota lex pẽdet & prophetę.

L. VIVES.

a QVoniam bonorum meorum nõ eges.} *Ille verè est dominus alterius, qui bonis eius non eget, cùm hic egeat illius.*

b Legitimè nõ facit.} *Melius in aliis libris habetur, legit, non facit.*

c Deus non spernet.} *Iuxta Lxx. ὁ θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει.*

d Et magnificabis me.} *In antiquis exemplaribus: Et glorificabis me, Vulgò: Et honorificabis me. Sed magis ad rationem verbi August. Nam Græcè καὶ δοξάσεις με. & sic in Hebraica veritate Hieronymus interpretatur tametsi inter hæc nihil intersit.*

e Item apud alium prophetam.} *Michea 6 ex interpretatione Lxx. In Hebraico habetur, vt Hieronymus vertit. Et solicitum ambulare cum Deo tuo. Theodotio significantius expreßit: καὶ ἀσφαλίζου τοῦ πορεύεσθαι μετὰ τοῦ θεοῦ, id est. Caue diligenter, vt ambules cum Deo tuo, ita vt secta videatur, & æmulatio Dei.*

f In epistola quæ inscribitur.} *Significat incertum esse autorem.*

g Talibus enim sacrificiis placatur Deus.} *In antiquis, Placetur Deo, vtrunque melius quàm quo modo vulgo habemus, Promeretur Deus. Græcè est, τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ θεός. quod etiam posset verti, propitiatur Deus, vel, litatur Deo.*

h Tota lex pendet.} *Ad hunc finem omnia referuntur. Hic est scopus, in quem dicta omnia coniiciuntur.*

De vero perfectóque sacrificio. CAP. VI.

PRoinde verum sacrificium est omne opus, quod agitur, vt sancta societate inhæreamus Deo, relatum scilicet ad illum finem boni, quo veraciter beati esse possimus. Vnde & ipsa misericordia, qua homini subuenitur,

si propter Deum non fit, non est sacrificium. Etsi enim ab homine fit vel offertur, tamen sacrificium res diuina est: ita vt hoc quoque vocabulo id Latini veteres appellauerint. Vnde ipse homo Dei nomini consecratus, & Deo deuotus, inquantum mundo moritur vt Deo viuat, sacrificium est. Nam & hoc ad misericordiam pertinet, quam quisque in seipsum facit. Propterea scriptũ est: Miserere animæ tuæ placens Deo. Corpus etiam nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma iustitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque vos fratres per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiã viuam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore tanquam famulo, vel tanquam instrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vsus ad Deum refertur, sacrificium est: quanto magis anima ipsa cùm se refert ad Deum, vt igne amoris eius accensa, formam concupiscentiæ secularis amittat, eique tanquam incommutabili formæ subdita, reformetur: hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit sacrificium. Quod idẽ Apostolus consequenter adiungẽs: Et nolite, inquit, conformari huic seculo: sed reformamini in nouitate mentis vestræ, ad probãdum quæ sit voluntas Dei, quod bonum, & beneplacitum, & perfectũ. Cùm igitur vera sacrificia opera sint misericordię, siue in nosipsos, siue in proximos: quę referuntur ad Deum: opera verò misericordiæ nõ ob aliud fiant, nisi vt à miseria liberemur, ac per hoc vt beati simus: quod non fit, nisi à bono illo, de quo dictũ est, Mihi autem [a] adhęrere Deo bonum est, profectò efficitur, vt tota ipsa redempta ciuitas, hoc est congregatio societásq; sanctorum, vniuersale sacrificium offeratur Deo per [b] sacerdotem magnum, qui etiã seipsum obtulit in passione pro nobis, vt tanti capitis corpus essemus [c] secundùm formam serui. Hanc enim obtulit, in hac oblatus est, quia secundũ hanc mediator est: in hac sacerdos, in hac sacrificiũ est. Cùm itaq; nos hortatus esset Apostolus, vt exhibeamus corpora nostra hostiam viuam, sanctam, Deo placentẽ, rationabile obsequium nostrum, & non conformemur huic seculo, sed reformemur in nouitate mentis nostræ: [d] ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum, & perfectũ, quod totum

sacrifi-

ſacrificiũ noſipſi ſumus. Dico enim, inquit, per gratiam Dei quę data eſt mihi, omnibus qui ſunt in vobis, non plus [e] ſapere, quàm oportet ſapere, ſed ſapere [f] ad temperantiam: ſicut vnicuique Deus partitus eſt fidei menſuram. Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem mẽbra non eoſdem actus habent: ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto: ſinguli autem, alter alterius membra, habentes dona diuerſa ſecundum gratiam quæ data eſt nobis. Hoc eſt ſacrificium Chriſtianorum, multi vnum corpus ſumus in Chriſto: quod etiam ſacramento altaris fidelibus noto frequentat Eccleſia, vbi ei demonſtratur, quod in ea oblatione quam offert, ipſa offeratur.

L. VIVES.

a ADhærere Deo bonum eſt.} *Summum bonum, & abſolutum.*

b Per ſacerdotem magnum.} *Chriſtum, non ex ordine Aaron, ſed Melchiſedech, qui ſemel tantum ingreſſus in ſancta, pacem Dei vnica hoſtia corpore ſuo immolato inuenit.*

c Secundum formam ſerui.} *Humanitas Chriſti huius eccleſiæ caput eſt. Diuinitas verò anima & vita.*

d Ad probandum quæ ſit voluntas Dei.} *Sic etiam hunc locum legit epiſtola octogeſimaſexta: quod Eraſmus in Annotationibus miratur: nam Græcè eſt, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον, hoc eſt, ſicut vulgò habemus, bona, & bene placens, & perfecta, vt de voluntate intelligatur, τὸ θέλημα. Sed Auguſtinus vel ad ſacrificium refert, vel certè ſimpliciter: vt intelligatur, quæ ſit voluntas Dei, quid etiam bonum ipſum, & beneplacens, & perfectum, cum quo Ambroſius conſentit.*

e Sapere.} *Cogitare, ſentire, de ſe, aliiſque, & fratribus, & rebus.*

f Ad temperantiam,} *εἰς τὸ σωφρονεῖν. in quo eſt mediocritas quædam totius vitæ, ſicut etiam in temperantia, quemadmodum Cicero docet primo Offic. ex Platone, libro Tuſcul. quæſtionũ tertio, temperatum à Græcis σώφρονα vocari ſcribit. & quam illi σωφροσύνην, tum temperantiam ſe dicit vertere, tum moderationem, nonnunquam etiam modeſtiam. Et ambigit, an ea virtus frugalitas dici poßit.*

Quòd ſanctorum angelorum ea ſit in nos dilectio, vt nos non ſuos, ſed vnius veri Dei velint eſſe cultores.

CAP. VII.

MErito illi in cæleſtibus ſedibus conſtituti, immortales & beati, qui creatoris ſui participatione congaudent, cuius æternitate firmi, cuius veritate certi, cuius munere ſancti ſunt: quoniam nos mortales & miſeros, vt

immortales beatíque ſimus, miſericorditer diligunt, nolunt nos ſibi ſacrificare, ſed ei, cuius & ipſi nobiſcum ſacrificium ſe eſſe nouerunt. Cum ipſis enim ſumus vna ciuitas Dei, cui dicitur in Pſalmo: Glorioſa dicta ſunt de te, ciuitas Dei: cuius pars in nobis peregrinatur, pars in illis opitulatur. De illa quippe ſuperna ciuitate vbi Dei voluntas intelligibilis atque incõmutabilis lex eſt, [a] de illa ſuper nós quodammodo cura geritur. Nãque ibi cura de nobis ad nos adminiſtrata per angelos ſancta illa ſcriptura deſcendit, vbi legitur: Sacrificans diis eradicabitur, niſi domino ſoli. Huic ſcripturæ, huic legi, talibus præceptis tanta ſunt atteſtata miracula, vt ſatis appareat, cui nos ſacrificare velint immortales ac beati, qui hoc nobis volunt eſſe quod ſibi.

L. VIVES.

a DE illa ſuper nos quodammodo.} *Alibi ſic eſt: De illa ſuperna quodammodo curia. Gerit nanque ibi curas de nobis ad nos miniſtrata per angelos.*

De miraculis, quæ Deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per angelorum miniſterium promiſſis ſuis adhibere dignatus eſt.

CAP. VIII.

NAm nimis vetera ſi commemorem, longius quàm ſat eſt, reuoluere videbor: quæ miracula facta ſint atteſtantia promiſſis Dei, quibus ante annorum milia prædixit Abrahæ, quod in ſemine eius omnes gentes benedictionem fuerãt habituræ. Quis enim non miretur eidem Abrahæ filium peperiſſe coniugem ſterilem, eo tempore ſenectutis, quo nec parere, nec eſſe fœcunda iam poſſet: [a] atque in eiuſdem Abrahæ ſacrificio flammam cælitus factam, inter diuiſas victimas cucurriſſe: eidémque Abrahæ prædictum ab angelis cæleſte incendium Sodomorum, quos angelos hominibus ſimiles hoſpitio ſuſceperat, & per eos de prole ventura, Dei promiſſa tenuerat, ipſóque imminente iam incendio, miram de Sodomis per eoſdem angelos liberationem Loth filij fratris eius: cuius vxor in via retro reſpiciens, atque in ſalem repente conuerſa, magno admonuit ſacramento, neminem in via liberationis ſuæ prǽterita deſiderare debere. Illa verò quæ & quanta ſunt, quæ iam per Moyſen populo Dei de iugo ſeruitutis eruendo in Ægypto mirabiliter geſta ſunt, vbi magi Pharaonis, hoc eſt, regis Ægypti,

qui

qui populum illum dominatione deprimebat, ad hoc facere quædam mira permissi sunt, vt mirabilius vincerentur. Illi enim faciebant veneficiis & incantationibus magicis, quibus sunt mali angeli, hoc est, dæmones dediti: Moyses autem tantò potentius, quantò iustius in nomine Domini, qui fecit cælum & terram, seruientibus angelis, eos facilè superauit. Denique in tertia plaga deficientibus magis, decem plagæ per Moysen magna mysteriorum dispositione completæ sunt, quibus ad Dei populum dimittendum, Pharaonis & Ægyptiorum dura corda cesserunt. Móxque pœnituit, & cùm abscedentes Hebræos consequi conarentur, illis diuiso mari per siccum transeuntibus, vnda hinc atque hinc in sese redeunte cooperti & oppressi sunt. Quid de illis miraculis dicam, quæ cùm in deserto idem populus duceretur stupenda diuinitate crebruerunt: aquas quæ bibi non poterant, misso in eas sicut Deus præceperat ligno, amaritudine caruisse, sitientésque satiasse: manna esurientibus venisse de cęlo: & cùm esset colligentibus constituta mensura, quicquid amplius quisque collegerat, exortis vermibus putruisse: ante diem verò sabbati duplum collectum, quia sabbato colligere non licebat, nulla putredine violatum, desiderantibus carne vesci, quæ tanto populo nulla efficere posse videbatur, volatilibus castra completa, & cupiditatis ardorem fastidio satietatis extinctum. Obuios hostes transitúmque prohibentes atque præliantes, orante Moyse, manibúsque eius in figuram crucis extensis, nullo Hebræorum cadente prostratos: seditiosos in populo Dei, ac sese ab ordinata diuinitus societate diuidentes, ad exemplum visibile inuisibilis pœnæ viuos terra dehiscente submersos: virga percussam petram tãtæ multitudini abundantia fluenta fudisse: serpentum morsus mortiferos immissos, ad pœnam iustissimam peccatorum, in ligno exaltato atque prospecto æneo serpente sanatos, vt & populo subueniretur afflicto, & mors morte destructa, velut crucifixæ mortis similitudine signaretur? Quem sanè serpentem propter facti memoriam reseruatum, cùm postcà populus errans tanquam idolum colere cœpisset, Ezechias rex religiosa potestate Deo seruiens, cum magna pietatis laude contriuit.

L. VIVES.

a Atque in eiusdem Abrahæ sacrificio flammam cęlitus factam.} *Augustinus hunc locum recantat libro Retract. secundo. Sic enim ait, de his loquens libris, in quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam inter diuisas victimas incurrisse: quoniam hoc illi in visione monstratum est. Hæc ille. Idcirco enim miraculum non fuit quod ipsi Abrahæ miranda res non erat, quippe non noua, vt quam sciebat futuram.*

De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus quædam probando, quædam quasi improbando versatur. CAP. IX.

HÆc & alia multa huiuscemodi, quæ omnia commemorare nimis longum est, fiebant ad commendandum vnius Dei veri cultum: & multorum, falsorúmque prohibendum. Fiebant autem simplici fide atque fiducia pietatis, non incantationibus & carminibus nefariæ curiositatis arte compositis, quam vel magiam, vel detestabiliore nomine [a] goëtiam, vel honorabiliore [b] theurgiam vocant: qui quasi conantur ista discernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, [c] quos & maleficos vulgus appellat: hos enim ad goëtiam pertinere dicunt: alios autem laudabiles videri volũt, quibus Theurgiam deputant, cùm sint vtrique ritibus fallacibus dęmonũ obstricti sub nominibus angelorum. Nam & Porphyrius quandam quasi purgationem animæ per theurgiam, [d] cunctanter tamen & pudibunda quodammodo disputatione promittit: reuersionem verò ad Deum hãc artem præstare cuiquam negat, vt videas eum inter vitium sacrilegæ curiositatis, & philosophiæ professionem sententiis alternantibus fluctuare. Nunc enim hãc artem tanquam fallacem, & in ipsa actione periculosam, & legibus prohibitam, cauendam monet: nũc autem velut eius laudatoribus cedens, vtilem dicit esse mundandæ parti animæ, non quidem intellectuali: qua rerum intelligibilium percipitur veritas, nullas habentium similitudines corporum: [e] sed spiritali, qua corporalium rerum capiuntur imagines. Hanc enim dicit per quasdam cõsecrationes theurgicas, [f] quas teletas vocant, idoneam fieri, atque aptam susceptioni spirituum, & angelorum, ad vidẽdos deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis fatetur, intellectuali animę, nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad videndum Deum suum, & perspicienda ea,

quæ

quæ vera ſunt. Ex quo intelligi poteſt, qualium deorum, vel qualem viſionem fieri dicat theurgicis conſecrationibus, in qua non ea videntur, quæ vera ſunt. Denique animam rationalem, ſiue, quod magis amat dicere, intellectualē, in ſuperna dicit poſſe euadere: etiãſi quod eius ſpiritale eſt, nulla theurgica fuerit arte purgatum. Porrò autem à theurgo ſpiritalem purgari hactenus, vt non ex hoc ad immortalitatem æternitatémque perueniat. Quanquam itaque diſcernat à dæmonibus angelos, aërea eſſe loca dæmonum, [b] ætherea vel empyrea diſſerens angelorum, & admoneat vtendum alicuius dæmonis amicitia, quo ſubuectante, vel paululum poſſit eleuari à terra quiſque poſt mortem: aliam verò viam eſſe perhibeat ad angelorum ſuperna cõſortia: cauendam tamen dęmonum ſocietatem, expreſſa quodammodo confeſſione teſtatur: vbi dicit animam poſt mortem luendo pœnas, cultum dæmonum à quibus circunueniebatur horreſcere. Ipſámque theurgiam, quam velut cõciliatricem angelorũ deorúmque commendat, apud tales agere poteſtates non potuit: quæ vel ipſæ inuideant purgationi animæ, vel artibus ſeruiant inuidorum, querelam de hac re Chaldæi neſcio cuius expromēs: Conqueritur, inquit, vir in Chaldæa bonus, purgandæ animæ magno molimine, fruſtratos ſibi eſſe ſucceſſus, cùm vir ad eadem potens tactus inuidia, adiuratas ſacris precibus potentias alligaſſet, ne poſtulata concederent. Ergo & ligauit ille, inquit, & iſte non ſoluit. Quo indicio dixit apparere theurgiam eſſe, tam boni conficiendi, quàm mali, & apud deos, & apud homines diſciplinam: pati etiam deos & ad illas perturbationes paſſionéſque deduci; quas communiter dæmonibus & hominibus Apuleius attribuit. Deos tamen ab eis æthereæ ſedis altitudine ſeparans, & Platonis aſſerens in illa diſcretione ſententiam.

L. VIVES.

a GOëtiam.} *Eſt incãtatio, & veneficij ſpecies. Suidas.* Γοητεία, μαγεία, φαρμακεία διαφέρουσι, ἅπερ ἐφεῦρον μῆδοι καὶ πέρσαι. μαγεία μὲν οὖν ἐστι. ἐπίκλησις δαιμόνων ἀγαθοποιῶν δι' ἣν θεοὺς ἀγαθοῦ τινὸς σύστασιν, ὥσπερ τὰ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ τυανέως θεσπίσματα. γοητεία δὲ ἐπὶ τὸ ἀνάγειν νεκροὺς δι' ἐπικλήσεως, ὅθεν εἴρηται ἀπὸ τῶν γόων καὶ τῶν θρήνων τῶν περὶ τοὺς τάφους γενομένων. φαρμακεία δὲ ὅταν διά τινος σκευασίας θανατηφόρος πρὸς φίλτρον δοθῇ τινὶ διὰ στόματος. μαγεία δὲ καὶ ἀστρολογία ἀπὸ μαγουσαίων ἤρξατο. οἱ γὰρ τοῖς πέρσαις μάγοι ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ὀνομάζονται, Goëtia.

καὶ μαγουσαῖοι οἱ αὐτοί. Goetia, Magia, Pharmacia differunt, quæ sunt Persarum inuenta. Magia quidem est inuocatio dæmonum, scilicet beneficorum ad aliquid conficiendum bonũ, cuiusmodi erant Apollony Tyanei prædictiones. Goetia verò fit per coactionem mortuorum etiam inuocatione: hinc enim dicta est à planctu qui fit circa sepulchrum. Pharmacia verò fit, cùm aliquid alicui porrigitur sumendum ore, quod mortem sit allaturum certis incantamentis præparatum. Magia & astrologia à Magusis originem duxerunt. Persæ verò Magi ab indigenis quibusdam nominantur, iidem & Magusii.

Theurgia b Theurgiam.} *Hæc est operatio diuina, quæ erat superiorum deorum, in qua cùm erratur, vt inquit Iamblichus, non tunc bona numina quæ optantur, occurrunt, sed deteriora, & planè mala prætextu bonorum. Idcirco oportet cum primus in ea, ne à ritu vetere sacerdotum latam vnguem discedatur.*

c Quos & mal.} *Plerique veterum existimarunt incantationes naturaliter non obesse, sed vnumquenque cogitatione & imaginatione sua semetipsum incantare. Plato lib. 11. De leg. corporibus lædi corpora, hoc ex natura ipsa esse dicit: sed veneficiis quibusdam magicis, & incantamẽtis, vinculis quoq;, vt vocant, & his qui nocere tentant persuasum est, id se posse, & aliis lædi se quoque posse goetia. Naturâ verò quemadmodum ista se habeant, non facilè est cognoscere, nec persuaderi vulgo, etiam si quis norit animis hominum opinione illa imbutis inesse vim imaginibus occultã. Quocirca hanc legem fert?* Ὃς ἂν φαρμακεύσῃ τινὰ ἐπὶ βλάβῃ, μὴ θανασίμῳ, μήτε αὐτοῦ μήτε ἀνθρώπων τῶν ἐκείνου, βοσκημάτων δὲ ἢ σμηνῶν, εἴτε ἄλλῃ ἢ βλάβῃ, εἴτε οὖν θανασίμῳ, ἐὰν μὲν ἰατρὸς ὢν τυγχάνει καὶ ὄφλῃ δίκην φαρμάκων, θανάτῳ ζημιούσθω. ἐὰν δὲ ἰδιώτης, ὅ, τι χρὴ παθεῖν, ἢ ἀποτίσαι τιμάτω περὶ αὐτοῦ τὸ δικαστήριον. ἐὰν δὲ καταδέσεσιν, ἢ ἐπαγωγαῖς, ἢ τισιν ἐπῳδαῖς, ἢ τῶν τοιούτων φαρμακειῶν, ὧν τινων οὖν δόξῃ ὅμοιος εἶναι βλάπτοντι. ἐὰν μὲν μάντις ὢν, ἢ τερατοσκόπος τεθνάτω. ἐὰν δὲ ἄνευ μαντικῆς ὢν τῆς φαρμακείας ὄφλῃ, ταυτὸν καὶ τοῦτο γιγνέσθω. περὶ γὰρ αὖ καὶ τούτου τιμάτω τὸ δικαστήριον, ὅ, τι ἂν αὐτοῖς δεῖν αὐτὸν πάσχειν, ἢ ἀποτίνειν, *hoc est. Quisquis aliquem venenis læserit, si non letaliter, neque eum ipsum, nec quenquam de eius familia, sed vel pecus, vel alias aria, seu neci dederit, seu aliter affecerit quàm morte: si medicus sit, & venefici fuerit conuictus, extremo supplicio pœnã luito: sin inscius sit, iudices quid ipsum aut pati ergo aut soluere par sit, æstimanto. Si quis verò vinculis, aut illectamentis, vel incantationibus, aut eiusmodi quibuscunque veneficiis nocentis similis iudicatus fuerit: si vates sit, aut prodigiorũ consultus, morte plectitor: sin earum artium expers, veneficiũ fecisse pronũciatũ sit, & de hoc quoq; cõsiliũ iudicũ, qua pœna vel mulcta afficiẽdus sit, cẽseto. Porphyr. lib. De Ani-*

anim. abstin. 2. sic inquit: Per contrarios verò dæmones vniuersum efficitur veneficiũ. Hos nãq;, maximè horumq; ducẽ, honorare solẽt, qui mala veneficiis inferunt. Hi sanè dæmones omniformibus figuris, imaginibúsq; abundant, prodigiorúmq; machina strenuè fallunt. Horum opera infœlices φίλτρα *amatoriáque maleficia machinantur. Omnis enim intemperantia, spésq; diuitiarum atq; gloriæ per hos inualescit, præcipuè verò deceptio. Mendacium enim proprium est eiusmodi dæmonum.*

d Cunctanter tamen.} *Nam vidit non deesse his sacris suas fallacias dæmonum, qui se nobis ostentant, venditántq;, fraudántq; votis, qui rite sunt eis operati. Sed Iamblichus, homo initiatus, & vt ipse putat religiosior, non oportere artem totam damnari, inquit, tot seculis vsu & magno labore comprobatam, quod interdum imponat vtentibus. Quocirca sacerdotes distinguere spiritus decere regulis ordinis, & meminisse iactantiam in bonis spiritibus nullam esse.*

e Sed spiritali.} *In qua sunt imagines ab externis sensibus ad interiores profectæ, in quibus est primus sensus communis, deinde phantasia, tum æstimatio, & memoria, quæ nobis cum brutis communia sunt: receptacula prima eorum, quæ per ianuas sensuum sunt admissa, quibus accedit mens, & exactum illud rationis iudicium, quæ scrutatur, perpendítque singula: vbi sunt duo intellectus, recipiens, qui dicitur possibilis, & agens. voluntas deinceps sequitur.*

f Quas teletas voc.} *Dixi alibi teletas esse perfecta sacrificia, &* τέλεια, *quibus nihil deest.*

g Aetherea vel emp.} *Plato in Epinomide, vt à principe gentis illius philosophorũ exordiar, primũ genus diuorũ facit illud inuisibile: secũdũ, quod cælo toto sparsum est, oculísq; vsurpatur. Tertiũ est dæmonũ, neq; id simplex. nã alios dæmonas æthereos, qui sunt ex puriore quadam substantia ponit. Alios aëreos ex crassiore, nec illos nec hos esse in totum aspectabiles. Esse quoq; aqueos, quos semideos vocari placet: hi aliàs cernũtur, aliàs aciẽ nostri obtutus frudant: nam & cùm spectãtur, exiliter cogniti admiratione pectoribus inuentiũ incutiũt. Psellus ex Marco homine in dæmonũ cultu peritissimo scribit, sex esse dæmonum genera. Primũ lingua barbara nominari batleluræon, id est, igneũ: quod circa subliniorẽ aërẽ peruagari dicit. Omne nãq; dæmoniũ ex lunaribus regionib⁹ velut ex tẽplo pphanũ aliquid exterminari. Secũdũ verò genus, quod in aëre ppinquo nobis oberrat, quod & à multis propriè aëreũ nominatur. Tertiũ terrenũ, quod plurimũ circa terrã versatur, terrenúsq; aduersatur multis rationibus atq; machinis. Quartum aquatile & marinũ, quod humoribus se immergit, ac libẽter circa lacus & fluuios habitat, multósque perdit aquis, & in mari fluctus excitat, ac tempestates nauigiáq; viris*

onusta funditus submergit, multosq; vndis obruit. Quintũ subterraneũ, quod habitat sub terra, inuaditq; qui puteos effodiũt, & metalla efficit, hiatus terræ & fundamẽta concutit, flãmiuomos ventos suscitat. Sextum & vltimũ est lucifugũ, imperscrutabile, ac penitus tenebrosum, passionibusq; frigidis violẽter res perdẽs. Esse verò dicebat hæc omnia dæmonum genera sic affecta, vt & deos oderint, & hominib. aduersentur, sed aliud alio peius. Hæc Psellus, qui quemadmodum dæmones hominum generi & imponant, & noceant, pluribus explicat. Nobis destinatam egredi breuitatẽ non est animus. Porphyr. in lib. Respons. ex Apollinis oraculis, alios deos cælestes ponit, alios æthereos, quosdam aëreos, nõnullos aqueos. terrestres quoq; & infernos: docetq; quib. quisq; sit hostiis placãdus. Terrestres furuis quadrupedib⁹ super aras: inferni furuis quoq;, sed in cauernis terræ: marini, volatilibus furuis in mare proiectis: aërei, volatilibus itidem, sed cæsis & candidis. Cælestes & ætherei, candidis victimis, quæ non sunt absumendæ, & alia insana eouem spectantia. Neque hæc sunt recentiorũ, sed iam inde ab Orpheo quoq;, & etiam Mercurio deriuata. Iamblichus enim scribit Mercurium de empyreis diis libros centum reliquisse, de æthereis totidem, de cælestibus verò mille. Proclus dæmones diuidit in quinque nõ diuersas species, sed velut præfecturas: nã ex muneribus, quæ gerunt distinguit: & de his quidem rebus satis, vt puto. Aug. itaque ex Porphyrio diuos empyreos, igneos vocat, quos nec ipse Porph. nec Plato à cælestibus videtur separare, qui igneæ sunt naturæ.

De theurgia, quæ falsam purgationem animis dæmonum inuocatione promittit. CAP. X.

Ecce nunc alius Platonicus, quem doctiorem ferunt, Porphyrius, nescio per quam theurgicam disciplinam etiã ipsos deos obstrictos passionibus & perturbationibus dicit. Quoniam sacris precibus adiuuari, terrerique potuerunt, ne præstarent animæ purgationem: & ita terreri ab eo qui imperabat malum, vt ab illo qui poscebat bonum, per eandem artem theurgiam solui illo timore nõ possent, & ad dandum beneficium liberari. Quis non videat hæc omnia fallaciũ dęmonum esse cõmenta, nisi eorũ miserrimus seruus, & à gratia veri liberatoris alienus? Nam si hæc apud deos agerentur bonos, plus ibi vtique valeret beneficus purgator animæ, quàm maleuolus impeditor. Aut si diis iustis, homo pro quo agebatur, purgatione videbatur indignus, non vtique ab inuido territi, nec, sicut ipse dicit, per metum valentioris numinis impediti, sed iudicio libero id negare debuerunt. Mirum est autem, quòd benignus ille Chaldæus, qui theu-

theurgicis ſacris animam purgare cupiebat, non inuenit aliquem ſuperiorem Deum, qui vel plus terreret, atque ad benefaciēdum cogeret territos deos, vel ab eis terrentem compeſceret, vt liberè benefacerēt: ſic tamē theurgo bono ſacra defuerunt, quibus ipſos deos quos inuocabat, animæ purgatores prius ab illa timoris peſte purgaret. Quid enim cauſæ eſt, cur Deus potentior adhiberi poſſit à quo terreantur, nec poſſit à quo purgētur? An inuenitur Deus, qui exaudiat inuidum, & timorem diis incutiat, ne benefaciant: nec inuenitur Deus qui exaudiat beneuolū, & timorē diis auferat, vt benefaciant? O theurgia præclara, ô animæ prædicanda purgatio, vbi plus imperat immūda inuidētia, quàm impetrat pura beneficentia: imò verò malignorū ſpirituū cauenda & deteſtanda fallacia, & ſalutaris audiēda doctrina. Quod enim, qui has ſordidas purgationes ſacrilegis ritibus operantur, quaſdam mirabiliter pulchras, ſicut iſte commemorat, vel angelorum imagines, vel deorū, tanquam purgato ſpiritu vidēt: ſi tamen vel tale aliquid vidēt, illud eſt quod Apoſtolus dicit: [a] Quoniam ſatanas transfigurat ſe velut angelum lucis. Eius enim ſunt illa phantaſmata, qui miſeras animas multorum, falſorúmque deorū fallacibus ſacris cupiens irretire, & à vero Dei cultu, quo ſolo mundantur & ſanantur, auertere: [b] ſicut de Proteo dictum eſt, Formas ſe vertit in omnes, hoſtiliter inſequens, fallaciter ſubueniens, vtrobique nocens.

L. VIVES.

a QVoniam ſatanas } *Hoc idem nec Porphyrius, nec Iamblichus potuerunt diſsimulare. Porphyrius in 2. lib. De ſacrificiis: Mendacium enim proprium eſt eiuſmodi dæmonū: dij enim videri volunt, ac poteſtas ipſa eis præſidens Deus maximus vult haberi. Et antè: Aſſumunt, inquit, ſibi aliorum deorum facies. Et Iamblichus: Mali enim ſpiritus in ſimilitudinem bonorum ſe ſæpe transformant, iactabundique veniunt, & ſupra quàm ſunt, ſibi arrogant.*

b Sicut de Proteo dictum eſt. } *Quarto Georg. Verg. Proteum Heſiodus filium facit Oceani & Thetidis, maximum vatem: & ſicut de illo Verg. inquit,*

Nouit omnia quæ ſunt,
Quę fuerant, quæ mox ventura trahantur.

Ab Homero coactus fingitur, vt ventura Agamemnoni caneret, ſicut à Verg. Ariſteo. Valerius Probus Aegyptium fuiſſe ſcribit, & propter crudelitatem Buſirim dictum, etſi Vergilius Pallenium facit, qua

est urbs in Macedonia. Seruius hic natum esse, cæterũ in insula Carpatho regnasse putat ex Verg. sententia. Herodotus in Euterpe Mēphitē scribit, quo rege Alexander & Helena in Aegyptũ venerunt, eósq. ille quòd adulteri essent, suprà tres dies in regno suo esse vetuit. Diodorus lib. 2. quem Græci Protea, Aegyptios Cetea dixisse tradit, regnásseq. in Aegypto tempore belli Troiani, peritum syderum, & multarum artium. Fingitur solitus mutare se in omnes animantium, stirpiúmque formas, quòd earũ naturas facilè tum astrorũ scientia, tũ etiã usu & consuetudine sacerdotum didicerit. Huc etiam accedit, quòd cùm Aegypti reges in capite pro insignibus priorem vel leonis, vel tauri, vel draconis partem gestarent, interdum arborem, aut ignem, locum dedit Græcis hominibus commento. Suspicor illum hæc subinde insignia mutasse.

De epistola Porphyrij ad Anebuntem Aegyptium, in qua petit de diuersitate dæmonum se doceri.

CAP. XI.

Melius sapuit iste Porphyrius, [a] cum ad Anebuntem scripsit Ægyptium, vbi consulenti similis & quærenti, & prodit artes sacrilegas, & euertit. Et ibi quidem omnes dæmones reprobat, quos dicit ob impudentiam trahere[b] humidũ vaporem, & ideo nõ in æthere, sed in aere esse sub luna atq; in ipso lunę globo. Verũtamen nõ audet omnes fallacias, & malitias, & ineptias, quibus merito mouetur, omnibus dęmonibus dare. Quosdam namque benignos dęmones more appellat aliorum, cùm omnes generaliter imprudentes esse fateatur. Miratur autem quòd non solùm dij alliciantur victimis, sed etiam compellantur, atque cogantur facere quod homines volũt, & si corpore & incorporalitate dij à dæmonibus distinguũtur, quomodo deos esse existimandum sit solem & lunã, & visibilia cætera in cælo, quæ corpora esse nõ dubitat. Et si dij sunt, quomodo alij benefici, alij malefici esse dicantur, & quomodo incorporalibus cùm sint corporei coniungantur. Quærit etiam veluti dubitans, vtrum in diuinantibus, & quædam mira facientibus animæ sint potẽtiores: an aliqui spiritus extrinsecus veniant, per quos hæc valeãt. Et potius venire extrinsecus cõiicit,[c] eo quòd lapidibus, & herbis adhibitis, & alligẽt quosdam, & aperiant clausa hostia, vel aliquid eiusmodi mirabiliter operẽtur.[d] Vnde dicit alios opinari esse quoddã genus, cui exaudire sit propriũ, natura fallax, omniforme, multimodum, simulans deos & dæmones, & animas defunctorũ, & hoc esse quod efficiat hæc omnia, quæ

videntur

videntur bona esse vel praua: cæterũ circa ea quæ bona sunt, nihil opitulari, imò verò ista nec nosse, sed & malè cõciliare, & insimulare atque impedire nonnunquam virtutis sedulos sectatores, & plenũ esse temeritatis, & fastus, gaudere nidoribus, adulationibus capi, & cætera quæ de hoc genere fallaciũ malignorúmq; spirituum, qui extrinsecus in animam veniunt, humanósq; sensus sopitos vigilantésve deludũt, non tanquam sibi persuasa confirmat, sed tam tenuiter suspicatur, aut dubitat, vt hęc alios asserat opinari. Difficile quippe fuit tãto philosopho cũctam diabolicam societatem vel nosse, vel fidẽter arguere, quam quęlibet anicula Christiana nec nosse cũctatur, & liberrimè detestatur. Nisi fortè iste, & ipsum ad quem scribit Anebuntem, tanquam taliũ sacrorum pręclarissimum antistitem, & alios taliũ operum tãquam diuinorũ, & ad deos colendos pertinentiũ[e] admiratores verecundatur offendere. Sequitur tamẽ & ea velut inquirẽdo cõmemorat, quæ sobriè cõsiderata tribui nõ possunt, nisi malignis & fallacibus potestatibus. [f]Quærit enim cur tãquam melioribus inuocatis, quasi peioribus imperetur, vt iniusta hominis pręcepta exequantur: cur attrectatũ re venerea nõ exaudiãt imprecantem, cùm tamen ipsi ad incestos quosque concubitus quoslibet ducere non morentur: cur ab animantibus suos antistites oportere abstinere denuncient, ne vaporibus profectò corporeis polluantur: ipsi verò & aliis vaporibus illiciãtur, & nidoribus historiarum: cúmque à cadaueris contactu [g] prohibeatur inspector, plerunque illa cadaueribus celebrentur: quid sit, quod non dæmoni vel alicui animæ defuncti, [h]sed ipsi soli & lunæ aut cuicunque cælestium, homo cuilibet vitio obnoxius intẽdit minas, eósq; territat falso, vt eis extorqueat veritatem. Nam & cælũ se collidere cõminatur, & cætera similia homini impossibilia, vt illi dij tanquam insipientissimi pueri, falsis & ridiculis cõmminationibus territi, quod imperatur efficiãt. Dicit etiam scripsisse Chæremonem quendam talium sacrorum, vel potius sacrilegiorũ peritum, ea quæ apud Ægyptios sunt celebrata rumoribus, [i]vel de Iside, vel de Osiride marito eius, maximam vim habere cogendi deos, vt faciant imperata, quando ille qui carminibus cogit ea se prodere vel euertere comminatur: vbi se etiam Osiridis membra dissipaturum terribiliter dicit, si facere iussa neglexerint. Hæc atque huiusmodi vana & insana diis hominem minari, nec quibusli-

bet,ſed ipſis cęleſtib.& ſyderea luce fulgẽtibus,nec ſine effectu,ſed violẽta poteſtate cogentẽ, atque his terroribus ad facienda quę voluerit perducentẽ,merito Porphyrius admiratur:imò verò ſub ſpecie admirantis,& cauſas rerũ talium requirẽtis,dat intelligi,illos hæc agere ſpiritus,quorum genus ſuperius ſub aliorũ opinatione deſcripſit, non vt ipſe poſuit natura,ſed vitio fallaces,qui ſimulant deos & animas defunctorũ,dęmones autẽ nõ,vt ait ipſe, ſe ſimulãt,ſed planè ſunt. Et quod ei videtur herbis & lapidibus & animãtibus & ſonis certis quibuſdã,ac vocibus,ac figurationibus , atque figmentis, [k] quibuſdam etiam obſeruatis in cęli cõuerſione motibus ſyderum,fabricari in terra ab hominibus poteſtates idoneas variis effectibus exequendis,totum hoc ad eoſdem ipſos dæmones pertinet ludificatores animarũ ſibimet ſubditarum,& voluptaria ſibi ludibria de hominum erroribus exhibentes. Aut ergo reuera dubitans & inquirens iſta Prophyrius,ea tamẽ commemorat,quibus conuincantur & redarguantur : nec ad eas poteſtates : quæ nobis ad beatam vitam capeſſendam fauent , ſed ad deceptores dęmones pertinere monſtrentur. aut vt meliora de philoſopho ſuſpicemur : eo modo voluit hominẽ Ægyptium talibus erroribus deditum, & aliqua magna ſe ſcire opinantẽ.non ſuperba quaſi authoritate doctoris offendere , nec apertè aduerſantis altercatione turbare,ſed quaſi quærentis & diſcere cupientis humilitate ad ea cogitanda cõuertere, & quàm ſint contẽnenda vel etiã dęuitanda monſtrare.Denique propè ad epiſtolæ finẽ petit ſe ab eo doceri,quę ſit ad beatitudinẽ via ex Ægyptia ſapiẽtia.Cæterùm illos quibus cõuerſatio cum diis ad hoc eſſet , vt ob inueniendum fugitiuum , vel prædium comparandũ, vel propter nuptias,vel mercaturam,vel quid huiuſmodi, mentem diuinam inquietarent,fruſtra eos videri dici coluiſſe ſapientiam. Illa etiam ipſa numina cum quibus conuerſarentur,& ſi de cæteris rebus vera prædicerẽt,tamen quoniam de beatitudine nihil cautum nec ſatis idoneum monerent,nec deos illos eſſe, nec benignos dæmones,ſed aut illum,qui dicitur fallax , aut humanũ omne commentũ.Verùm quia talia & tanta geruntur his artibus, vt vniuerſum modũ humanæ facultatis excedãt,quid reſtat,niſi vt ea quæ mirificè tanquã diuinitus prædici vel fieri vidẽtur,nec tamen ad vnius Dei cultũ referuntur,cui ſimpliciter inhęrere fatentibus quoque Platonicis, & per

per multa testantibus solum beatificum bonum est, malignorum dæmonum ludibria & seductoria impedimenta, quę vera pietate cauenda sunt, prudenter intelligantur.

L. VIVES.

a Cvm ad Anebuntem.} *Aliter, ad Anebonem.*
b Humidum vaporem.} *Delectari quoque dicit libamine nidoréque carnium, quibus spiritale corpus solet pinguescere. viuit nanque vaporibus, & fumigationibus, varieq. admodum, vt par est, per varia nidoréque sanguinis & carniũ vires assumit. Iamblichus verior dæmonum cultor, cùm hæc omnia videret ad declarandam dæmonum naturã tendere, omnia negauit. Nam Porphyrius apertè erat testatus, hos qui victimis cæsis delectantur, malos esse dæmones, & mendaces: quocirca & in libris Responsorum illos omnes diuos, tum cælestes, tum æthereos, aereos, marinos, terrestres, inferos, quibus sacra fieri Apollo ex animantibus iusserat, bonos esse deos negat, sed nefarios dæmones, qui sanguine & cadaueribus teneantur. Ita vt manifesto appareat, iactari eum inter veritatem & receptam consensu hæresis opinationem, vt nec bonos affirmare posit, nec malos omnes audeat. veritus condiscipulos, & autoritatem disciplinæ, ipsúmque nigrum Plutonem.*
c Eo quod lapidibus & herbis.} *Miratur Porphyrius deos vsque adeò inseruire hominibus, vt vates etiam per farinam vaticinentur. Cui admirationi, quæstioníque respondet, vt cæteris facit* Iamblichus *magnificorum verborum contextu: quæ facilè est vnicuique colligere, sed quid dicat intelligere, vel qua ratione dicat, probabiliter suadere, non facilè, nec ipsi quidem Iamblicho, nec omnibus Aegyptiis impostoribus. Excessu, inquit, potestatis, & bonitatis, & causa continente in se omnia, misera potestas deorum, si farina ducitur: inepta bonitas, si aliam rationem benignitatis non inuenit: abiecta & obnoxia naturis, si ita rerum causis comparatum est, vt farinam nequeat contemnere: quod si possunt, cur non malunt bonam mentem, quàm bonam farinam; aut cur non potius indicant se farina non moueri, & ea posita non venire, remota venire?*
d Vnde dicit alios opinari.} *Ipse idem Porphyrius lib. 2. De abstinen animalium, à prauis dæmonibus non modo vulgus esse deceptum scribit, sed philosophos quoque eruditos & disertos, qui eloquentia sua multos alios in similem errorem pertraxerunt. Violenti enim sunt dæmones, & fallaces, simulatores, dissimulatoresque, cultúmque deorum ad seipsos transferre student. Nam nullum est malorum genus, quo non delectentur: & deorum induti personam in errorem ac stultiam impulisse nos gaudent. Tales sunt & animæ mortuorum,*

quæ vitiis oppletæ, è corpore migrarunt. Affictantur enim adhuc ira & concupiscentiæ perturbationibus, & in naturam conuersæ dæmonum similes illorum redduntur, noxiæ & turbulentæ. In varias quoque sese vertunt formas, ac modo conspicuas se oculis præbent, modo recondunt. Ita eludunt aciem, tum intuentium, tum etiam cogitantium. Vtrique dæmones plebem ducunt cupidine opum, potentiæ, voluptatum, & inanis gloriæ. Hinc seditiones nascuntur, hinc rixæ, hinc bella. Et quod omnium sceleſtiſſimum eſt, hiſce rebus optimos quoſque deos oblectari perſuadere vulgò connituntur. Quibus aſſenſa poeſis dulcedine ſermonis multos mortales cepit. Hæc & alia iiſdem complura, non quærens iam, & ſubdubitans, vt in Epiſtola ad ſacerdotem, ſed tanquam in opere doctrinæ ſuæ, quid ſentiat, aperiens.

e Admiratores verecundatur offendere.} *Philoſophos in opinionibus de nat. deorum falſos eſſe ait, alios aliorum gratia, nonnullos multitudinis opinione ductos.*

f Quærit enim cur tanquam.} *Atqui de his locuturus disertis verbis præfatur deos vocari, malos autem eſſe dæmonas. Sic enim orditur:* περὶ τῶν θεῶν μὲν καλουμένων, πονηρῶν δὲ ὄντων δαιμόνων.

g Prohibeatur inſpector.} Ἐπόπτης. *Vocabulum eſt ad initiatos rebus ſacris pertinens.*

h Sed ipſi ſoli & lunæ.} *Sic illa maga Theſſala apud Lucanum in 6. iactat ſe poſſe quoſcunque velit in actus inuitos præbere deos.*

i Vel de Iſide, vel de Oſiride.} *Et hi ſol & luna ſunt. Sacra illa recondita & arcana veneranda cùm ſint turpiſſima flagitiorum ac ſcelerum plena, aut timent dæmones euulgari, qualia ſunt Cereris: nam Iſis eſt Ceres: aut certe ficto timore bellè animis hominum imponunt, & miſerandi erroris fructum capiunt. Atque hæc de Iſide & Oſiride ad inferna quoque ſacra ſpectant. Nam Porphyrius ipſe in libro Reſponſorum maximum dæmonem Serapim nominari dicit, qui eſt Oſiris apud Aegyptios, & apud Græcos Pluto, cuius ſymbolum eſſe dicit tricipitem canem, hoc eſt malum dæmonem, qui inuenitur tribus elementis, aere, aqua, & terra. Eius Iſis eſt Proſerpina, & Hecate: vnde manifeſtum eſt de arcanis Erebi hæc intelligi, quæ magnam vim in magicis & excantationibus habent. Has minas & lunæ, & diis inferis, & ſacris deæ Eleuſinæ intentatas Lucanus attingit libro ſexto verbis Erichthûs:*

Miratur Erichthò
Has fatis licuiſſe moras, irat áque morti
Verberat immotum viuo ſerpente cadauer.
Pérque cauas terræ, quas egit carmine rimas,
Manibus illatrat, regnique ſilentia rumpit:

Tiſiphone,

Tisiphone, vocísque meæ secura Megæra,
Non agitis sæuis Erebi per inane flagellis
Infœlicem animam? iam vos ego nomine vero
Eliciam, Stygiásque canes in luce superna
Destituam, per busta sequar: per funera custos
Expellam tumulis, abigam vos omnibus vrnis.
Téque deis, ad quos alio procedere vultu
Ficta soles Hecate, pallenti tabida forma
Ostendam, faciémque Erebi mutare vetabo,
Eloquar immenso terræ sub pondere, quæ te
Contineant Ennæa dapes, quo fœdere mœstum
Regem noctis ames, quæ te contagia passam
Noluerit reuocare Ceres: tibi pessime mundi
Arbiter immittam ruptis Titana cauernis,
Et subito feriere die.

Porphyrius idem in Responsis Hecaten inducit coactam respondentem mago:

Τινὸς δὲ χατίζων
Θειοδάμας ἐχρήτω με θελὼ ἐπέδησας ἀνάγκαις.
Dic tibi quid nobis opus est, cur vincla necessi
Theodame fecisti.

Et Apollo in eandem sententiam vinctum se necessitate confitetur, & dicturum inuitum.

Κλῦθί μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεί με ἐπέδησας ἀνάγκῃ.

Et pòst paulùm solui clamat:

Λύετε λοιπὸν ἄνακτα.

Iamblichus in Mysteriis scribit narrare Porphyrium sacerdotes consueuisse violentis quibusdam minis aduersum superos vti: veluti nisi vós ità feceritis, vel contrà, si feceritis aliquid, cælos confringam, vel occulta Isidis patefaciam, vel arcanum in abysso reconditum diuulgabo: aut sistam barim, id est, nauem quandam apud Aegyptios sacram, aut membra Osiris Typhoni dispergam: Ipse verò Iamblichus negat in deos cælestes eiusmodi minas dirigi, sed esse in mundo genus quoddam potestatũ valde diuisum, & indiscretum, & inconsideratum, quod accipit quidem ab alio rationem siue sermonem, exauditque, sed propria intelligentia nequaquã neque verum à falso, neque possibile discernit ab impossibili. Hoc itaque genus minitationibus lacessitum protinus irritatur, & efficit quod iubetur. Forsitan hoc istud est, quod per imprudentiam Porphyrius aliquid velle ait. Iamblichus persequitur, quid illæ minæ sibi velint: ex eo petat, qui desiderat.

k Quibusdam etiam obseruatis in cæli conuersione. } *Nam ipse Porphyrius etiam ex Cheremone res astronomiæ incomprehensibiles esse dicit humanis mentibus. Traduntur ergo à malis dæmonibus, vt reliqua omnia vaticinia, sicut Porphyrius inquit, in quo aduersus est ei Iamblichus, vt in hac ferè tota de ratione dæmonum disputatione. Conatur enim pro Anebone Porphyrio respondere homo prodigiosæ superstitionis & disciplinæ.*

De miraculis, quæ per sanctorum angelorum ministerium Deus verus operatur. CAP. XII

PORRÒ autem quæcunque miracula, siue per angelos, siue quocunque modo ita diuinitus fiunt, vt Dei vnius, in quo solo beata vita est, cultū religionémque commendent, ea verè ab eis, vel per eos, qui nos secūdum veritatem pietatémque diligunt, fieri ipso Deo in illis operāte credendum est. Neque enim audiendi sunt, qui Deum inuisibilem visibilia miracula operari negant, cùm ipse etiam secundùm ipsos fecerit mundum, quem certè visibilem negare non possunt. Quicquid igitur mirabile fit in hoc mundo, profectò minus est, quàm totus hic mundus, id est, cælum, & terra, & omnia quę in eis sunt, quæ certè Deus fecit. Sicut autem ipse qui fecit, ita modus, quo fecit occultus est, & incomprehensibilis homini. Quamuis itaq; miracula visibilium naturarum videndi assiduitate viluerint, tamen cùm ea sapienter intuemur, inusitatissimis rarissimísque maiora sunt. Nam & omni miraculo, quod fit per hominem, [a] maius miraculum est homo. Quapropter Deus qui fecit visibilia cælum & terrā, nō dedignatur facere visibilia miracula in cælo, vel in terra, quibus ad se inuisibilem colendum excitet animam adhuc visibilibus deditam: vbi verò & quando faciat, incommutabile consilium penes ipsum est, [b] in cuius dispositione iam tempora facta sunt, quęcunq; futura sunt. Nam temporalia mouens, temporaliter non mouetur: nec aliter nouit faciēda, quàm facta: nec aliter inuocantes exaudit, quā inuocaturos videt. Nam & cùm exaudiunt angeli eius, ipse in eis exaudit, tanquam in vero, non manufacto templo suo, sicut in omnibus sanctis eius, quæ temporaliter fiunt iussa, æterna eius lege conspecta.

L. VIVES.

a Maius miraculū est homo. } *Apud Mercurium verbum est frequenter repetitum, Magnum miraculum hominem esse.*

b In cuius dispositione. } *De scientia Dei, inquit Paulus, omnia esse*

esse oculis eius aperta, & nuda. Tempora enim omnia sunt præsentia Deo, nihil venturum, nihil transactum. De rebus ergo vniuersis ita statuit, ac de præsentibus, sic agit, sic cognoscit: neque ille vt nos ab hesterno die transit in hodiernum, ab isto in crastinum veniet. Non recipit has angustias vel illa potentia, vel illa essentia. Præsens illi est tota sua æternitas, quanto magis hæc nostra perexigua tempora: & tamen qui mentes creauit nostras, tempus etiam condidit nostris captibus aptum, & qui quemadmodum nos videmus videt, non tamen sicut nos videt, aut nouit. Præstabit in hac tanta materia philosophari non deficiente argumento, an cum Paulo in admirationem exclamare: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei!

De inuisibili Deo, qui se visibilem sæpe præstitit, non secundum quod est, sed secundum quod poterant ferre cernentes.

CAP. XIII.

NEc mouere debet, quòd cum sit inuisibilis, [a] sæpe visibiliter patribus apparuisse memoratur. Sicut enim sonus, quo auditur sententia in silentio, intelligentiæ constituta, non est hoc quod ipsa, ita & species, qua visus est Deus in natura inuisibili constitutus, non erat quod ipse. Veruntamen ipse in eadem specie corporali videbatur, sicut illa sententia in ipso sono vocis auditur, nec illi ignorabant inuisibilem Deum in specie corporali [b] nequaquam se posse videre. Nam & loquebatur cum loquente Moyse, & ei tamen dicebat: [c] Si inueni gratiam ante te, ostende mihi [d] temetipsum scienter vt videam te. Cùm igitur oporteret Dei legem in edictis angelorum terribiliter dari, non vni homini paucísve sapientibus, sed vniuersæ genti & populo ingenti, coram eodem populo magna facta sunt in monte, vbi lex per vnum dabatur, conspiciente multitudine metuenda ac tremenda, quæ fiebant. Non enim populus Israel sic Moysi credidit, quemadmodum suo Lycurgo Lacedæmonij, quòd à Ioue seu Apolline leges quas condidit, accepisset. Cùm enim lex dabatur populo, qua coli vnus iubebatur Deus, in conspectu ipsius populi, quantum sufficere diuina prouidentia iudicabat, mirabilibus rerum signis ac motibus apparebat, ad eandem legem dandam creatori seruire creaturam.

L. VIVES.

a SÆpe visibiliter patribus. } *Ioannes in Euangelio Deum à Deo an nemine vnquam visum scribit. Idem Apostolus Paulus con visus à pa firmat. sed Iacob se vidisse dominum facie ad faciem asseuerat: & de tribus*

Mose scriptum est Exodi 33. quod loquebatur cum domino facie ad faciem, sicut amicus cum amico suo solet loqui: quod & multa alia sacrorum librorum loca videntur testari. Verùm naturam Dei esse homini viuenti inuisibilem ita constat, vt fuerint plerique, qui ne angelos quidem & archangelos, eam cernere existimarint, & prodiderint, vt docent Chrysostomus, & Gregorius. Viderunt igitur sancti patres angelos tanta maiestate formæ, vt facilè diuinam esse intuentibus persuaderetur: nam angelos patribus locutos, & per illos datam esse legem, Paulus est autor ad Hebræos. Si enim sermo qui per angelos dictus est, factus est firmus, &c. Et Actuum septimo, ait Stephanus, Iudæos legem accepisse per dispositionem angelorum. Et species illa Dei non erat, qui speciem nullam habet, quod Chrysostomus intelligi vult, cùm dominus Iudæis negat eos vel speciem Dei vidisse, vel audiuisse vocem, qui speciem se putabant vidisse Dei, vt Exo. 19. scribitur: sed visibilis illa erat, & sub sensus cadebat species iussu Dei ab angelo confecta, tam superans solitas à nobis spectari, vt diuina crederetur, & erat ad diuinitatem cernendam gradus.

b Nequaquam se. } *Alibi, in specie corporali quod ipse non erat se videre.*

c Si inueni gratiam ante te. } *Greg. lib. 7. Moraliũ in Iob: Sed patēter, inquit, datur intelligi, quòd quandiu hic mortaliter viuitur, videri per quasdam imagines potest Deus, sed per ipsam naturæ suæ speciem non potest: vt anima gratia spiritus afflata per figuras quasdã Deũ videat, sed ad ipsam vim eius essentiæ non pertingat. Hinc est enim quod Iacob, qui Deum se vidisse testatur, non nisi angelum vidit. Hinc est quod Moses, qui cum Deo facie ad faciem loquitur, dicit: Ostende mihi temetipsum manifestè, vt videam te. Ex qua eius petitione colligitur, quod eum sitiebat per incircunscripta naturæ suæ claritatem cernere, quem iam cœperat per quasdam imagines videre. tantum ille. Angelus verò domini legatus verbis eius à quo mittebatur, Moysi talia multum oranti respondet: Non poteris videre faciem meam: non videbit me homo, & viuet. Ac paulùm pòst: Videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris. Itaque vestigia à Deo relicta in creaturis licet videre, & ex eis inuisibilia Dei cognoscere: vt ille sit eo amicior Deo, cui maiora & præstantiora intueri detur. Facies autem ipsa domini amplior, & celsior est, quàm vel in angustias nostras possit intrare, vel in tantam humilitatem se demittere. Multo est aliud de colloquio Dei: nec puto esse impium, aut absurdum existimare & olim cum patribus, & post Christum natum cum multis sanctorum locutum esse Deum ipsum dominum & autorem cæli ac terræ: nihil enim*

in hoc

in hoc affirmatur incongruum immensæ maiestati, & est congruum infinitæ bonitati. Facies verò ita potuit videri, vt Augustinus exponit.

d Temetipsum scienter.} *Ex Lxx. γνωσῶς ἴδωσι.*

e Suo Lycurgo Lacedæmonij.} *Lycurgus Eunomi Spartiatarum regis & Dionassæ filius, Polybitæ, seu vt est apud Plutarchum, Polydectæ regis frater fuit, quo mortuo regnauit, quo ad compertum est fratris coniugem vterum ferre. Tunc enim regno cessit infanti nondum nato, si mas foret, quo in lucem edito prodicum eius, hoc est, tutorem egit. Legésque Lacedæmoniis tulit, sanè quàm seueras & duras: eámque ob causam Delphicum Apollinem autorem earum finxit. De Ioue sunt etiam qui putent propterea quòd Lycurgus suspiciones omnes & iurgia deuitans è patria discessisset in Cretam, vbi aliquandiu egit vitam, consuluisséque putatur de legibus Iouem, in ea natum insula, vbi & interijsse Lycurgum scribit Iustinus, tametsi nec de origine, nec de peregrinatione, nec de ratione legum ferendarum, nec de morte satis inter rerum scriptores conueniat, vt Plutarchus inquit. De tempore quoque ambigitur, & fueritne vnicus Lycurgus. Timæus enim duos ponit, & quidem apud Lacedæmonios: nam de Thrace constat ac vtriusque res gestas in alterum congeri, antiquiorémque vel vixisse cum Homero, vel non longè fuisse post eius tempora. De legibus atque institutis Lycurgi nihil dicam, quoniam & hoc loco videtur alienum, & apud Xenophontem & Plutarchum sunt quàm plurima, qui libri sunt ferè in manibus.*

De vno Deo colendo, non solùm propter æterna, sed etiam propter temporalia beneficia, quæ vniuersa in ipsius prouidentiæ potestate consistunt. CAP. XIIII.

Sicut autem vnius hominis, ita humani generis, quod ad Dei populum pertinet, recta eruditio, per quosdam articulos temporum tanquam ætatum profecit accessibus, vt à temporalibus ad æterna capienda, & à visibilibus ad inuisibilia surgeretur, ita sanè vt etiã illo tẽpore quo visibilia promittebantur diuinitus præmia, vnus tantum colẽdus commendaretur Deus, ne mens humana vel pro ipsis terrenis vitæ trãsitoriæ beneficiis, cuiquã nisi vero animæ creatori ac domino subderetur. Omnia quippe quæ præstare hominibus, vel angeli, vel homines possunt, in vnius esse omnipotentis potestate, quisquis diffitetur, insanit.[a] De prouidentia certè Plotinus Platonicus disputat, eámq; à summo Deo, cuius est intelligibilis atque ineffabilis pulchritudo, [b] vsque ad hæc terrena & ima pertingere[c] flosculorũ atque foliorum

pulchritudine comprobat, quæ omnia quaſi abiecta & velociſſimè pereuntia decentiſſimos formarum ſuarum numeros habere non poſſe confirmat, niſi inde formentur, vbi forma intelligibilis, & incõmutabilis ſimul habens omnia perſeuerat. Hoc dominus Ieſus ibi oſtendit, vbi ait: Conſiderate lilia agri, quomodo creſcunt, non laborant, neque nent. Dico autem, [d] quia nec Salomon in omni gloria ſua ſic amictus eſt, ſicut vnum ex his. Quòd ſi fœnũ agri, quod hodie eſt, & cras in clibanum mittitur, ſic Deus veſtit, quantò magis vos modicæ fidei? Optimè igitur anima humana adhuc terrenis deſideriis infirma, ea ipſa quæ temporaliter exoptat bona infima atque terrena vitæ huic tranſitoriæ neceſſaria, & præ illius vitæ ſempiternis beneficiis contemnenda, non tamen niſi ab vno Deo expectare conſueuit, vt ab illius cultu etiam in iſtorum deſiderio non recedat, adquem contemptu eorum, & ab eis auerſione perueniat.

L. VIVES.

a De prouidentia certè Plotinus.} *Libri ſunt De prouidentia Plotini quatuor, in quis oſtendit maxima & minima à Deo principe naturæ adminiſtrari, tum etiam ab illo mundo intelligibili, qui eſt apud Deum: hunc ſenſibilem eſſe procreatum, ſed ab origine ſua degenerantem magis, quò inferius deſcendit, eſſeque ab vno generatum non verè vnum, à ſimplici multiplicem, & diſperſum.*

b Vſque ad hæc terrena.} *Nam non defuerunt, qui è cælis non deſcendere Dei prouidentiam exiſtimarent, quam opinionem video à quibuſdam Ariſtoteli attribui: de qua re quid ſentiam aliàs aperiam. Alij ſi quid in terris curant dij, non niſi maxima putent. Quemadmodum maximi reges non ad queuis ſe demittunt. Vnde ſunt illi verſus apud Lucanum Cæſaris ad milites tumultuantes:*

Nunquam ſe cura deorum
Sic premit, vt veſtræ vitæ veſtræq; ſaluti
Fata vacent, procerum motus hæc cuncta ſequuntur.
Humanum paucis viuit genus

c Floſculorum atque foliorum.} *Quorum vnumquodque tanta eſt forma, tam decenter aptum & coagmentatum, ita erumpit, ita adoleſcit, ita viuit, vt ab alio artifice fieri non poſſe, quam à diuino res ipſa clamet, Proclus. Primum per omnia deſuper prouidentiam ad vltimum vſque procedere, ac ne minimum quidem ſui expers alicubi prætermittere. Sed cùm habeamus ſententiam principis diſciplinæ Platonis, indigere non videmur ſectatorum dictis. Is ergo in Epinomide illud tenendum*

dum esse ante alia dicit, prouidentiam diuinam, & maxima quæque & minima curare, qua de re ipse disputauerat in lib. De legibus 10. copiosius. Eius disputationis summa hæc est, Cùm dij sint, non conuenit, eos esse ociosos; curant ergo res humanas: cúmque omniscij sint, etiam minima vident, & norunt: procul autem ab eis abest, & desidia, & inertia, & ignauia, nec imbecilliores sunt in paruis, nec putant indignum sua maiestate illa curare: nam ea ceu gradus sunt ad maxima. Curant igitur vniuersa, & parua, & magna.

d Quia nec Salomon.} *Hieronymus hoc loco: Reuera, inquit, quod sericum, quæ regum purpura, quæ pictura texticum, potest floribus comparari? quid ita candet, vt lilium? Violæ verò purpuram nullo superari murice oculorum magis, quàm sermonis iudicium est. Sic Hieronymus. Et profectò imitatrix naturæ ars nunquam illius perfectionem consequitur, tametsi æstimationibus nostris pretium vincat, quia aliquo vsque æmulando progressa multum putatur effecisse.*

De ministerio sanctorum angelorum, quo prouidentiæ Dei seruiunt. CAP. XV.

SIc itaque diuinæ prouidentiæ placuit ordinare temporū cursum, vt quemadmodum dixi, & in Actibus Apostolorum legitur,[a] lex in edictis angelorum daretur de vnius veri Dei cultu: in quibus & persona ipsius Dei, non quidem per suam substantiam, quæ semper corruptibilibus oculis inuisibilis permanet: sed certis indiciis per subiectam creatori creaturam, visibiliter appareret, & syllabatim per transitorias temporum morulas, humanæ linguæ vocibus loqueretur, qui in sua natura, non corporaliter, sed spiritaliter: non sensibiliter, sed intelligibiliter: nō temporaliter, sed, vt ita dicam, æternaliter: nec incipit loqui, nec desinit: quod apud illum syncerius audiunt, non corporis aure, sed mentis ministri eius, & nuncij, qui eius veritate incommutabili perfruuntur immortaliter beati: & quod faciendum modis ineffabilibus audiunt, & vsque in ista visibilia atque sensibilia perducendum incunctanter atque difficulter efficiunt. Hæc autem lex cum distributione temporum data est, quæ prius haberent, vt dictum est, promissa terrena, quibus certè significarentur æterna, quæ visibilibus sacramentis celebrarent multi, intelligerent pauci. Vnius tamen Dei cultus apertissima illic & vocum & rerum omnium contestatione præcipitur, non vnius de turba, sed eius, qui fecit cælum & terram, & omnem animam, & omnem spiritum, qui nō est, quod

ipſa. Ille enim fecit, hęc facta ſunt, atque vt ſint & bene ſe habeant, eius indigent, à quo facta ſunt.

L. VIVES.

a Ex in edictis angelorum.} *Vulgo legimus: In diſpoſitionem: miniſtri enim fuerunt ſancti angeli illorum mirabilium. De hoc alibi.*

An de promerenda beata vita, his angelis ſit credendum, qui ſe coli exigunt honore diuino, an verò illis qui non ſibi, ſed vni Deo ſancta præcipiunt religione ſeruiri. CAP. XVI.

Quibus igitur angelis de beata & ſempiterna vita credendum eſſe cenſemus? Vtrum eis, qui ſe religionis ritibus coli volunt, ſibi ſacra & ſacrificia flagitantes à mortalibus exhiberi: an eis, qui hunc omnem cultum vni Deo creatori omnium deberi dicunt, eíque reddendum vera pietate præcipiunt, cuius & ipſi contemplatione beati ſunt, & nos futuros eſſe promittunt? Illa nanque viſio Dei, tantæ pulchritudinis viſio eſt, & tanto amore digniſſima, [a] vt ſine hac, quibuſlibet aliis bonis præditum atque abundantem, non dubitet Plotinus infœliciſſimum dicere. Cùm ergo ad hunc vnum quidam angeli, quidam verò ad ſeipſos latria colendos ſignis mirabilibus excitent: & hoc ita, vt illi iſtos coli prohibeant: iſti autem illum prohibere non audeant, quibus potius ſit credendum, reſpondeant Platonici, reſpondeant quicunq; philoſophi, reſpondeant theurgi, vel potius [b] periurgi. Hoc enim ſunt illæ omnes artes vocabulo dignæ. Poſtremò reſpondeant homines, ſi vllus naturæ ſuæ ſenſus, quoquo rationales creati ſunt, ex aliqua parte viuit in eis. Reſpondeant, inquam, eíſne ſacrificãdum ſit diis, vel angelis, qui ſibi ſacrificari iubent, an illi vni, cui iubent hi, qui & ſibi & iſtis prohibent. Si nec iſti nec illi vlla miracula facerent, ſed tantum præciperent: alij quidem vt ſibi ſacrificaretur, alij verò id vetarent, ſed vni tantum iuberent Deo, ſatis deberet pietas ipſa diſcernere quid horum de faſtu ſuperbiæ, quid de vera religione deſcenderet. Plus etiam dicam, ſi tantum hi mirabilibus factis humanas animas permouerent, qui ſacrificia ſibi expetunt: illi autem, qui hoc prohibent, & vni tantũ Deo ſacrificari iubent, nequaquam iſta viſibilia miracula facere dignarentur, profectò non ſenſu corporis, ſed ratione mẽtis præponenda eorum eſſet autoritas. Cùm verò Deus id egerit ad commendanda eloquia veritatis ſuæ, vt per iſtos immortales

tales nuncios, non sui fastum, sed maiestatem illius prædicantes, faceret maiora, certiora, clariora miracula, ne infirmis piis illi qui sacrificia sibi expetunt, falsam religionem facilius persuaderēt, eò quòd sensibus eorum quædam stupenda monstrarent: quem tandem ita desipere libeat, vt nó vera eligat, quæ sectetur, vbi & ampliora inuenit, quæ miretur? Illa quippe miracula deorum gentilium quæ cómendat historia, non ea dico quæ interuallis temporū occultis ipsius causis mundi, veruntamen sub diuina prouidentia constitutis & ordinatis monstruosa contingunt: quales sunt inusitati partus animalium, & cælo terráq; rerum insolita facies: siue tantum terrens, siue etiam nocens [c] quæ procurari, atq; mitigari dæmoniacis ritibus fallacissima eorum astutia perhibentur. Sed ea dico, quæ vi ac potestate eorum fieri satis euidenter apparet, vt est [d] quod effigies deorū penatum, quos de Troia Æneas fugiens aduexit, de loco iu locum migrasse referuntur: [e] quòd cotem Tarquinius nouacula secuit: [f] quod Epidaurius serpens Æsculapio nauiganti Romam [g] comes adhæsit: [h] quòd nauim qua simulachrum matris Phrygiæ vehebatur, tantis hominum boúmq; conatibus immobilem redditam, vna muliercula zona alligatam, ad suæ pudicitię testimonium mouit & traxit: [i] quòd virgo Vestalis, de cuius corruptione quęstio vertebatur, [k] aqua impleto cribro de Tyberi neq; perfluente, abstulit controuersiā. Hæc ergo atq; alia huiuscemodi nequaquam illis quæ in populo Dei facta legimus, virtute ac magnitudine conferenda sunt: quantò minus ea, quæ illorum quoque populorum, qui tales deos coluerūt, legibus iudicata sunt prohibenda atq; plectenda magica scilicet vel theurgica? [l] quorum pleraq; specietenus mortalium sensus imaginaria ludificatione decipiunt, [m] quale est lunam deponere, [n] Donec suppositas, vt ait Lucanus, propior despumet in herbas. Quędam verò etsi nonnullis piorum factis videantur opere coæquari, finis ipse quo discernuntur, incomparabiliter hæc nostra ostēdit excellere. Illis enim multi tāto minus sacrificiis colendi sunt, quanto magis hæc expetunt: his verò vnus commendatur Deus, qui se nullis talibus indigere, & scripturarum suarum testificatione, & eorūdem postea sacrificiorum remotione demonstrat. Si qui ergo angeli sibi expetunt sacrificium, præponendi eis sunt qui non sibi, sed Deo creatori omnium cui seruiunt. Hinc enim ostendunt

quàm syncero amore nos diligunt, quando per sacrificiũ non sibi, sed eis nos subdere volunt, cuius & ipsi contemplatione beati sunt, & ad eum nos peruenire quærunt, à quo ipsi non recesserunt. Si autem angeli, qui non vni, sed plurimis sacrificia fieri volunt, non sibi, sed eis diis volunt, quorum deorum angeli sunt, etiam sic eis præponendi sunt illi, qui vnius Dei deorum angeli sunt: cui sacrificari sic iubent, vt alicui alteri vetent, cùm eorum nullus huic vetet, cui vni isti sacrificari iubent. Porrò si quod magis indicat eorum superba fallacia, nec boni nec bonorum deorũ angeli sunt, sed dæmones mali, qui non vnum solùm, ac summum Deum, sed seipsos sacrificiis coli volunt, quod maius quàm vnius Dei contra eos eligendum est præsidium, cui seruiunt angeli boni, qui non sibi, sed illi iubent vt sacrificio seruiamus, cuius nosipsi sacrificium esse debemus?

L. VIVES.

a VT sine hac quibuslibet aliis bonis.} *Hoc non vno loco affirmat Plato sine virtute, & illius quod verè est cognitione reliqua esse abiectissima, & miseriam meram.*

b Periurgi.} *A perurgendo, an perurgi à perurendo.*

c Quæ procurari.} *Sacrificio, inquit Valerius, solenni ritu ostentorum ac fulgurum, denunciationes procurantur. Hanc artem Ethrusci multum exercuerunt, & Romanis Numa rex tradidit. De procuratione fulgurum & ostentorum crebra mentio apud scriptores Latinos, vt apud Ciceronem, Senecam, Liuium, & alios. Estq́; procurare, sacrum facere ei Deo cui oportet in tali re fieri, vt omen secundet.*

d Quod effigies deorum penatum.} *Valerius lib. primo: Penates deos Aeneam Troia aduectos Lauinij collocasse, inde ab Ascanio filio eius Albam, quam ipse condiderat, translatos pristinum sacrarium repetisse. Et quia id humana manu facta existimari poterat, relatos Albam voluntatem suam altero transitu significasse.*

e Quod cotem Tarquinius.} *Cùm Centuriarum equitum numerum vellet rex Tarquinius Priscus ampliare, Actius Nauius augur, negauit id fieri debere, nisi consultis auibus. Rex vt artem eluderet, diuina, inquit, ex arte, an fieri possit quod cogito: cùm ille ex arte respondisset posse, Seca, inquit, nouacula cotem, qua acuitur. Ille, præsente & inspectãte populo, regéque, hoc fecit. Ita deinceps magno in honore fuit Actius quandiu vixit, & statua ei eodem loco quo id contigerat, in comitio scilicet posita, & cos ibi, nouaculaq́; locata, monumentum rei. Liuius libro primo, & Cicero primo De diuin. sed cotem à Na-*

nio

nio discissam scribunt, non à rege Tarquinio.

f Quod Epidaurius serpens.} *Hic est Aesculapius, de quo diximus alibi, qui specie serpentis Romam est à templo suo, quod erat quinq; millibus ab Epidauro passibus, translatus. Daemonarches, inquit Lactantius, in figura sua sine dissimulatione perductus est. nam diuinae literae, serpentem esse daemonem perhibent, & Pherecides Scyrus serpentinis illos pedibus esse scribit.*

g Comes adhaesit.{ *Imò ipse draco erat Aesculapius, nisi putent Aesculapio inuisibili comitem eius draconem conspici. Nam & Aesculapius cum baculo serpente inuoluto pingebatur, & in caelo Ophiuchus creditur, id est anguitenens, & statutum vt medici anguibus vterentur. Sic scribit Hyginus in historia caelesti. Plinius anguem putat dicatum Aesculapio, quòd in eo insint multa remedia: Macrobius, quia acutè cernit. Vnde est illud apud Horatium,*

Cur in amicorum vitium tam cernis acutum,
Quàm aut aquila, aut serpens Epidaurius?

h Quod nauim qua simulachrum.} *Cùm nauis, qua mater Deum ex Pessinunte Phrygiae Romam aduchebatur, haesisset in Tyberi, nec vi virûm boûmque moueri posset, Q. Claudia Vestalis, quae aduerso pudicitiae rumore laborabat, quòd cultus esset studiosior, discincta zona & nauì alligata, precata deam, vt si castam se nosset, volens sequeretur, nauem duxit: cui postea statua est erecta ante aedem magnae matris, quae in sua basi semper stetit, cùm bis fanum illud conflagrarit. Liu. 2. de bello Punico, Ouidius in Fastis, & Valerius Maximus.*

i Quòd virgo Vestalis.} *Haec erat Tucia, vt Valerius scribit lib. 8.*

k Aqua impleto cribro. } *Alibi, aqua impletum cribrum neque perfluente.*

l Quorũ pleraq; specietenus.} *Multa sibi homines cogitatione fingunt, quae sibi visi sunt videre, cũ nihil viderint idque phantasmate aliquo oblato tam fit facilè, vt nihil crebrius contingat. Vnde maxima pars eorum, quae de spectris & visione daemonum narrantur, est orta: tum etiam daemones oculos nostros illudunt. Nec mirum est, haec fieri posse daemonibus, & falli ab eis obtutus nostri aciem, cùm à circulatoribus nobis sic imponatur, ostendatúrque, quae nisi à tali hominum genere agerentur, pro miraculis qui caperent, non deessent: etiam sic facta admirationi sunt, & vix acu nen ingenij rationem illorum consequitur. Suntque, qui credant sine daemoniaca vi non perfici, artis tamen sunt exercitatissimae. quae celeri motu atque agitatione defixum in res obtutum praestigiis frustratur. Ita qui edit panem, spuere cernitur farinam si eam: qui bibit vinum per frontem id, aut etiam per iugulum remittit. Magno spectacu-*

rum metu ac horrore gladij vorantur, & ingens vis euomitur acuum, zonularum, numorum. Transeo quæ ex magia naturali fiunt, subito apparere conuiuas omnes truncos, aut asinnus capitibus, extendi per triclinium vitem. Quorum rationem plurimi norunt: nam libri hu.de rebus sunt conscripti, & factu faciles sunt: quanto magis dæmones, qui nobis & agilitate præstant, & peritia rerum naturæ? Gentilibus suorum deorum quæ narrabantur miracula fuisse suspecta, & imaginatione quorundam commenta, vulgatáque satis Valerius indicat lib.1. Nec me præterit, inquit, de motu & voce deorum immortalium, humanis oculis auribúsque percepto, quàm ancipiti opinionum æstimatione versetur: sed quia non noua dicuntur, sed tradita repeteruntur, fidem autores vendicent, nec nostrum sit inclytis literarum monumentis consecrata, perinde ac vana, refugisse. Hæc Valerius. Liuius quoque non vno loco, versis in religionem periculosis temporibus animis, multa visa creditáque prodigia, quæ non erant.

m Quale est lunam deponere.} *Lucanus libro sexto, de magorum vi loquens:*

Illis & sidera primùm
Præcipiti deducta polo, Phœbéque serena,
Non aliter diris verborum obsessa venenis
Palluit, & nigris, terrenisque ignibus arsit,
Quàm si fraterna prohiberet imagine tellus,
Insereréťque suas flammis cælestibus vmbras.
Et patitur tantos cantu depressa labores,
Donec suppositas propior despumet in herbas.

Maga apud Vergilium profitetur se posse vertere sidera retro, quarto Aeneidos: & illa Apuleiana potens erat deos infirmare, & sidera extinguere. Ouidius de Medea:

Illa reluctantem cursu deducere lunam
Nititur, & tenebras addere solis equis.

Hoc enim erat persuasum illis magicis incantamentis detrahi cælo lunam sicut ait Verg. in Pharmaceutria:

Carmina vel cælo possunt deducere lunam.

Idcirco nutrix illa apud Senecam in Hippolyto, cùm lunam veneratur, ad hunc loquitur modum:

Sic te lucidi vultus ferant,
Et nube rupta cornibus puris eas.
Sic te gerentem fræna nocturni ætheris
Detrahere nunquam Thessali cantus queant.

Adiuuari putabant lunam sic laborantem sonitibus permagnis, ne

voces

voces incantantium eò poßint peruenire, vt ab ea exaudirentur: idcirco pelues, & tympana, & cymba a pulsabantur. Hoc enim prodesse plurimum existimabant Propert.

Cantus, & è currú lunam deducere tentant:
Et facerent, si non æra repulsa sonent.

Iuuenalis de fœmina loq. acißima Satyra sexta:
Vna laboranti poterit succurrere lunæ.

Fiebat enim idē cum luna deficeret, amoto sole interiectu terræ: nam rationem ignorabant. Plin. lib 2. de his qui causas defectuum solis lunæque prodiderunt loquens: Viri, inquit ingentes, supráque mortalium naturam tantorum numinum lege deprehensa, & misera hominum mente absoluta in defectibus stellarum scelera aut mortem aliquam siderum pauentes: quo in metu fuisse Stesichori & Pindari vatum sublimia ora palàm est, deliquio solis & in luna veneficia arguēte mortalitate, & ob id crepitu dissono auxiliante. Nec mirum est creditum olim rudi hominum generi lunam cælo auferri, cùm nostra memoria sit populus, qui lunā ab asino epotā crediderit, cùm is asinus de fluuio biberet, qui lunæ speciem, vt fit, reddebat, illáque obtectu nubis subito se condidisset, asinúsque in carcerem coniectus, & post legitimam quæstionem sectus est, vt lunam mundo redderet.

n Donec suppositas. } *Hæc spuma Cerberi existimabatur, qui est Hecates seu Proserpinæ, id est lunæ, canis qua maga in veneficiis suis vtebantur.*

De arca testamenti miraculísque signorum, quæ ad commendandam legis ac promissionis autoritatem diuinitus facta sunt.

CAP. XVII.

Proinde lex Dei, quæ in edictis data est angelorū, in qua vnus Deus deorum religione sacrorū iussus est coli, alij verò quilibet prohibiti, in arca erat posita, quæ arca testimonij nuncupata est. Quo nomine satis significatur, non Deum qui per illa omnia colebatur, circuncludi solere, vel contineri loco, cum responsa eius, & quædam humanis sensibus darentur signa ex illius arcæ loco: sed voluntatis eius hinc testimonia perhiberi, quod etiam ipsa lex erat in tabulis conscripta lapideis, & in arca vt dixi posita: quam tēpore peregrinationis in eremo cū tabernaculo, quod similiter appellatum est tabernaculum testimonij, cum debita sacerdotes veneratione portabant. Signúmque erat, quod per diem nubes apparebat, quæ sicut ignis nocte fulgebat. Quæ nubes cùm moueretur, castra mouebātur, & vbi staret castra

ponebantur. Reddita ſunt autem illi legi magni miraculi teſtimonia, præter iſta quæ dixi, & præter voces quæ ex illius arcæ loco ædebantur. Nam cū terram promiſſionis intrantibus eadem arca tranſiret Iordanē, fluuius ex parte ſuperiore ſubſiſtens, & ex inferiore decurrens, & ipſi, & populo ſiccum præbuit tranſeundi locum. Deinde ciuitatis, quę prima hoſtilis occurrit, more gentium deos plurimos colens, ſepties eadē arca circumacta, muri repente ceciderunt, nulla manu oppugnati, nullo ariete percuſſi. Poſt hoc etiam cùm iam in terra promiſſionis eſſent, & eadem arca propter eorū peccata fuiſſet ab hoſtibus capta, hi qui eam ceperant, in templo Dei ſui, quem prę cæteris colebāt, honorificè collocauerunt, abeuntéſq; clauſerunt, apertóq; poſtero die, ſimulachrum cui ſupplicabāt, inuenerūt collapſum, deformitérque cōfractum. Deinde ipſi prodigiis acti, deformiúſque puniti, arcam diuini teſtimonij populo vnde ceperant reddiderūt. Ipſa autem redditio qualis fuit? Impoſuerunt eam plauſtro, eíque iuuencas à quibus vitulos ſugentes abſtraxerant, ſubiunxerunt, & eas quò vellent ire ſiuerunt, etiam hinc vim diuinam explorare cupientes. At illæ ſine homine duce atque rectore, ad Hebræos viam pertinaciter gradientes, nec reuocatę mugitibus eſurientium filiorum, magnum ſacramentum ſuis cultoribus reportarunt. Hæc atque huiuſcemodi Deo parua ſunt, ſed magna terrendis ſalubriter erudiendíſque mortalibus. Si enim philoſophi, præcipuéque Platonici, rectius cęteris ſapuiſſe laudantur, ſicut paulò antè cōmemoraui, quòd diuinam prouidentiā hęc quoque rerū infima atque terrena adminiſtrare docuerint numeroſarum teſtimonio pulchritudinum, quæ nō ſolùm in corporibus animalium, verumetiam in herbis, fœnóque gignuntur, quanto euidentius hæc atteſtantur diuinitati, quæ ad horam prædicationis eius fiunt, vbi ea religio commendatur, quę omnibus cæleſtibus, terreſtribus, inferníſque ſacrificari vetat, vni Deò tantum iubens, qui ſolus diligens & dilectus, beatos facit, eorúmque ſacrificiorum præfiniens tempora imperata, eáque per meliorem ſacerdotem in melius mutanda prædicens, non iſta ſe appetere, ſed per hæc alia potiora ſignificare teſtatur, non vt ipſe his honoribus ſublimetur, ſed vt nos ad eum colendum, eíque cohærendum igne amoris eius accenſi, quod nobis, nō illi, bonum eſt excitemur.

Contra

Contra eos qui de miraculis, quibus Dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum.

CAP. XVIII.

AN dicet aliquis, ista falsa esse miracula, nec fuisse facta, sed mendaciter scripta? Quisquis hoc dicit, si de his rebus negat omnino vllis literis esse credendum, potest etiam dicere, nec deos vllos curare mortalia. Non enim se aliter colendos esse persuaserunt, nisi mirabilibus operum effectibus, quorum & historia gentium testis est, quarum dij se ostentare mirabiles potius quàm vtiles ostendere potuere. Vnde hoc opere nostro, cuius hunc iam decimum librum habemus in manibus, non eos suscepimus refellendos, qui vel vllam esse vim diuinam negant, vel humana non curare contendunt, sed eos qui nostro Deo conditori sanctæ & gloriosissimæ ciuitatis, deos suos præferunt, nescientes eum ipsum esse & iam mundi huius visibilis, & mutabilis, inuisibilem & incommutabilem conditorem, & vitæ beatæ non de his, quæ condidit, sed de seipso verissimum largitorem. Eius enim propheta veracissimus ait: Mihi autem adhærere Deo bonum est. De fine nanque boni inter philosophos quæritur, [a] ad quod adipiscendum omnia officia referenda sunt. Nec dixit iste: Mihi autem nimis diuitiis abundare bonum est, aut insigniri purpura & sceptro, vel diademate excellere, aut quod nonnulli etiam philosophorum dicere non erubuerunt, mihi voluptas corporis bonum est: aut quod melius velut meliores dicere visi sunt, Mihi virtus animi mei bonum est: sed mihi, inquit, Deo adhærere bonum est. Hoc eum docuerat, cui vni tantummodo sacrificandum sancti quoque angeli [b] legalium sacrificiorum etiam contestatione monuerunt. Vnde etiam ipse sacrificium eius factus fuerat, cuius igne intelligibili correptus ardebat, & in eius ineffabilem incorporeúmque complexum sancto desiderio ferebatur. Porrò autem si multorum deorum cultores, qualescunque deos suos esse arbitrentur, ab eis facta esse miracula, vel ciuilium rerum historiæ, vel libris magicis, siue quod honestius putant, theurgicis credunt, quid causæ est, cur illis literis nolint credere, ista facta esse, quibus tanto maior debetur fides, quanto super omnes est magnus, cui vni soli sacrificandum præcipiunt?

L. VIVES.

a AD quod adipiscendum omnia officia referenda sunt.} *Officiorum Cicero, Stoicos secutus, duo facit genera: alterum absolutum, quod pertinet ad virtutes illas absolutas, id est ad sapientiam & proinde ad finem bonorum, idq; Graeci κατόρθωμα vocat. Latini rectum, aut rectè factum, omnes numeros virtutis continens. Alterum officij genus positum est in praeceptis vitae communis, cuius probabilis ratio reddi potest, cur sic factum sit potius, quàm aliter. Medium & commune hoc nominant, quod in vtranque partem, & sapientiae, & stultitiae natura sua verti potest ab vtente: qualia sunt quae in rep. & vita priuata circa opes, honores, gloriam, & similia facimus.*

b Legalium sacrificiorum.} *In antiquis exemplaribus legitur: Legalium miraculorum. alibi, angeli eius miraculorum.*

Quae ratio sit visibilis sacrificij quod vni vero & inuisibili Deo offerri docet vera religio. CAP. XIX.

QVi autem putant haec visibilia sacrificia diis aliis cõgruere, illi verò tanquam inuisibili inuisibilia, & maiori maiora, melioríque meliora, qualia sunt purae mentis & bonae voluntatis officia, profectò nesciunt haec ita esse signa illorum, sicut verba sonantia signa sunt rerum. Quocirca sicut orantes atque laudantes ad eum dirigimus significantes voces, cui res ipsas in corde quas significamus offerimus: ita sacrificantes non alteri visibile sacrificium offerendum esse nouerimus, quàm illi, cuius in cordibus nostris inuisibile sacrificium nosipsi esse debemus. Tunc nobis fauent,[a] nobísque congaudent, atque ad hoc ipsum nos pro suis viribus adiuuant angeli, quique virtutésque superiores, & ipsa bonitate, ac pietate potentiores. Si autem illis haec exhibere voluerimus, non libenter accipiunt, & cùm ad homines ita mittuntur, vt eorum praesentia sentiatur, apertissimè vetant.[b] Sunt de his exempla in literis sanctis. Putauerunt quidam deferendum angelis honorem, vel adorando, vel sacrificando, qui debetur Deo, & eorũ sunt admonitione prohibiti, iussíque sunt haec ei deferre, cui vni fas esse nouerunt. Imitati sunt Angelos sanctos etiam sancti homines Dei.[c] Nam Paulus & Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo sanitatis, putati sunt dij, eísque Lycaonij immolare victimas voluerunt, quod à se humili pietate remouentes, eis, in quem crederent, annunciauerunt Deũ. Sed nec ob aliud fallaces illi superbè sibi hoc exigunt, nisi quia

vero Deo deberi sciunt. Non enim reuera, vt ait Porphyrius, & nonnulli putant, cadaueriuis nidoribus, sed diuinis honoribus gaudent. Copiam verò nidorum magnam habent vndique, & si amplius vellent, ipsi sibi poterāt exhibere. Qui ergo diuinitatem sibi arrogant spiritus, non cuiuslibet corporis fumo, sed supplicantis animo delectantur. cui decepto subiectóq; dominentur, intercludentes iter ad Deum verum, ne sit homo illius sacrificium, dum sacrificatur cuipiam præter illū.

L. VIVES.

a NObísque congaudent.} *Gaudere angelos Dei, cùm homines sanctè viuunt, etiam Christus t. statur in Euangelio Luc. 15.*

b Sunt de his exempla in literis sanctis.} *Ioannes angelum ad se missum voluit adorare, & inhibitus est ab eo iubente Deum potius adorari, cuius ipse esset seruus conseruus Ioannes. Apocalypsis 19.*

c Nam Paulus & Barnabas.} *Hi cùm in Lycaonia, quæ est Asiæ regio, legem domini populo docerent, claudo virtute Dei erecto, pro diis sunt habiti. Barnabas pro Ioue, Paulus qui concionabatur pro Mercurio, qui sermoni præesse creditus est. Ita immolare eis parabant tanquam diis: quod Paulus & Barnabas magna indignatione prohibuerunt, veriti ne in se transferretur, quod vnius est Dei. Actuum 14.*

De summo veróque sacrificio, quod ipse Dei & hominum mediator effectus est. CAP. XX.

Nde verus ille mediator, inquantum formam serui accipiés mediator effectus est Dei, & hominum homo Christus Iesus, cùm in forma Dei sacrificium cum patre sumat, cum quo & vnus Deus est, tamen in forma serui sacrificium maluit esse, quàm sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse creaturæ. Per hoc & sacerdos est, ipse offerēs, ipse & oblatio. Cuius rei sacramentum quotidianum esse voluit ecclesiæ sacrificium: [a] cùm ipsius corporis ipse sit caput, & ipsius capitis ipsa sit corpus, tam ipsa per ipsum, quàm ipse per ipsam suetus offerri. Huius veri sacrificij multiplicia variáque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cùm ob hoc vnum per multa figuraretur, tanquam verbis multis res vna diceretur, [b] vt sine fastidio multum commendaretur. Huic summo veróque sacrificio cuncta sacrificia falsa cesserunt.

L. VIVES.

a CVm ipsius corporis ipse sit caput.} *In lib. Coloniensi & Brugensi sic legitur: Quæ cum ipsius capitis corpus sit, seipsam*

per ipsum dicit offerre. tametsi non displicet, quod vulgo legitur.

b Vt sine fastidio.} *Varietas enim adimit fastidium: quod etiam in loquentibus contingit, qui si idem bis eodem repetant modo, fastidio sunt, vt crambe repetita, si centies, sed variè, gratiam non amittunt. De quo praecepta sunt in rhetoricis. Ac simile est, quod de conuiuio sibi exhibito suillis carnibus variè conditis narrat Q. Flamminius apud Liuium: itaque diuersa erant quae rem eandem in lege vetere significarent, vt sine fastidio & intelligentes magis meliúsque venturae salutis admonerentur, & rudes inter tot signa vnum saltem aliquod inuenirent, quo quid futurum promitteretur intelligerent.*

De modo potestatis dæmonibus datæ ad glorificandos sanctos, qui pertulerunt iam passionem, qui aereos spiritus non placando ipsos, sed in Deo permanendo vicerunt. CAP. XXI.

Moderatis autem præfinitísque temporibus, etiam potestas permissa dæmonibus, vt hominibus quos possident excitatis, inimicitias aduersus Dei ciuitatem tyrannicè exerceant, sibíque sacrificia non solùm ab offerentibus sumant, & à nolentibus expetant, verumetiam ab inuitis persequendo violenter extorqueant, non solùm perniciosa non est, sed etiam vtilis inuenitur Ecclesiæ, vt martyrum numerus impleatur, quos ciuitas Dei tāto clariores & honoratiores ciues habet, quanto fortius aduersus impietatem potestatum, etiam vsque ad sanguinē certant. Hos multò elegantius si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros [a] heroas vocaremus. Hoc enim nomen à Iunone dicitur tractum, quòd Græcè Iuno ἥρα appellatur: & ideo [b] nescio quis filius eius secundum Græcorum fabulas Heros fuerit nuncupatus, hoc videlicet veluti mysticū significante fabula, quòd aer Iunoni deputetur, vbi volunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum. Sed à contrario martyres nostri heroes nuncuparētur, si, vt dixi, vsus ecclesiastici sermonis admitteret: nō quòd eis esset cum dæmonibus in aere societas, sed quòd eosdem dæmones, id est, aereas vincerent potestates: & in eis ipsam quicquid putatur significare Iunonem, quæ nō vsquequaque inconuenienter à poetis inducitur inimica virtutibus, [c] & cælum petentibus viris fortibus inuida. Sed rursus ei succumbit infœliciter, ceditque Vergilius, vt cùm apud eum illa dicat,

Vincor ab Aenea,

ipsum

ipsum Æneam admoneat Helenus, quasi consilio religioso, & dicat:

Iunoni cane vota libens,[d] *dominamque potentem*
[e] *Supplicibus supera donis.*

Ex qua opinione Porphyrius, quamuis non ex sua sententia, sed ex aliorum, bonum dicit Deum vel genium nō venire in hominem, nisi malus fuerit antè placatus: tanquam fortiora sint apud eos numina mala quàm bona: quandoquidem mala impediunt adiutoria bonorum, nisi eis placata dent locum, malisque nolentibus bona prodesse non possunt: nocere autem mala possunt, non sibi valētibus resistere bonis. Non est ista veræ veracitérque sanctæ religionis via: nō sic Iunonem, hoc est, aereas potestates, piorum virtutibus inuidentes nostri martyres vincunt. Non omnino, si dici vsitatè posset, heroes nostri supplicibus donis, sed virtutibus diuinis Heram superant.[f] Commodius quippe Scipio Africanus est cognominatus, quòd virtute Africam vicerit, quàm si hostes donis placasset, vt parcerent.

L. VIVES.

a Heroas vocaremus.} *Plato in Epinomide inter ordines deorum, quosdam statuit dæmonibus aereis minores, hominibus maiores: quos ἡμιθέους vocat, eósque heroes esse non dubitant: nam semideos illos nominant, generatósque altero parente Deo, altero mortali, vt ait idem Plato in Cratylo, quales sunt Hercules, Dionysius, Aeneas, Tyndaridæ, Aesculapius, Romulus: quo fit, vt cùm parente altero sint Deo, multi nolint eos homines dici, sed plus quàm homines, & minus quàm dæmonas. cuius sententiæ est Iamblichus Pythagoricus. Hierocles Stoicus carmina, quæ Pythagoræ nomine circunferuntur, alij Philolai Pythagorici esse tradunt: illa igitur carmina enarrans ex Platonis, vt ait, sententia genere dæmonum & angelos & heroes comprehendit: vt quantum ad cælestes spectat, dicantur angeli: quantum ad terrestres, heroes: quantum ad medios, dæmones. Alios dicit indifferenter omnes illos angelos, dæmones & heroes nuncupare. Sed ex sententia Pythagoræ, inquit, heroes dæmones dici deorum filios. Et profectò ita sunt heroes dæmones, vt genus illud aureum dæmones terrestres vocauit Hesiodus in ἔργοις. Nam quartum genus hominum peius quidem illo aureo, sed tertio tamen præstantius heroes nominauit, homines autem tam hos quàm illos, & semideos nominat, dicens:*

Heroes & semidei

Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται
Ἡμίθεοι.

Heros *Diuinum genus heroum, cognomine dicti Semidei.*

Vt appareat eosdem esse, de quibus Plato loquitur. Hi enim sunt veteres illi venerabiliores & excellentiores hominibus, qui fatidica naue cum Iasone nauigarunt, & qui militarunt ad Troiam. Nam Hesiodus ipse bellaces fuisse dicit: ideirco iracundi & violenti sunt crediti, sicut Menander inquit, quod si quis transiret templum horum alicui Herωum *sacrum, quod ἡρῷον dicebant, silentio, ac veneratione id fieri oportebat, ne in ira accenderetur heros, tumultúue aliquem moueret. Erant enim heroa per Græciam frequentia, id est, eximia virtute viris ædes erectæ. Cuiusmodi permultarum Pausanias meminit, vt Vlyssi, & Tantalo, & Acrisio. Latini quoque, vt Plin. lib xix. de heroo Sestico. Nomen heros Plato in Cratylo ab ἔρωτος deductum existimat, id est, ab amore: quod ex amore immortalis Dei aduersus mortalem fœminam, aut immortalis fœminæ aduersus mortalem virum genitus videatur. Aut ab εἴρειν quòd est dicere, quòd oratores diserti fuerunt, rexerintque populos. Hierocles ab amore quidem, cæterùm non quòd amore sit geniti, sed quòd amore pleni sint, & electi amatores Dei, nósque ad similem amatorem erigunt. Nam præfecti sunt hominibus, vt Iamblichus ait itidem Pythagoricus, eorúmque munus est viuificare, ratiocinari, custodire animas, & eas è corporibus soluere. Sed has esse vires animi nostri, ideo illum esse suum vnicuique dæmonem ostendimus. Alij ab ἔρα, quæ est terra, heroas dictos existimant, quasi terrestres dæmones. Sic enim animas optimorum virorum corporibus functas nominauit Hesiodus. Et Pythagoras, cùm iubet τούς τε καταχθονίους σέβε δαίμονας, Terrenos venerari dæmonas. Interpres Homeri ab ἔρα masculi nominari, ἡ δὲ γῆ κατὰ διάλεκτον, ἐν ᾗ τῆς γῆς ἐπλάσθη τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Est, inquit, Era terra secundum quandam linguam. Porò è terra humanum genus est fictum. Capella lib. Nuptiarum 2. hoc totum quicquid inter nos & lunam interpatet, locum esse ait deorum manium, & regnum Ditis. Sed superiorem partem esse heroum, inferiorem manium: heroésque qui ἡμίθεοι dicuntur, animas gerere, & sacras mentes, indutos humana forma, magnísque mundi commodis procreari, vt Herculem, Dionysium, Triptolemum. Hinc ab ἥρα: id est, Iunone possunt videri nominati, quòd eius regnum est aer, quò animas fœlicium ire Pythagoricos credere Hierocles testatur, illis versiculis Pythagoræ siue Philolai:*

Ἢν δ' ἀπολείψας σῶμα ἐς αἰθὲρ ἐλεύθερον ἔλθῃς,
Ἔσσεαι ἀθάνατος θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητός. *hoc est:*
Corpore deposito liberam si scandis in æthram,
Tunc Deus æternus fies, mortalia linquens.

Verùm

Verùm à Platone marini diui nominantur, credo quòd cùm crassiores illos putaret dæmonibus, hósque verè dixisset aëreos, par esse existimauit, eorum naturam recrassiori, quàm sit aër attribuere, commodiorem aqua nullam inuenit Est quoque ἥρα regina, & regnorum dea, dominámque sæpe Latini interpretantur, vt Vergil. in 3. ita heroes, si ab hera sint nuncupati, quasi principales & regij possunt intelligi.

b Nescio quis filius eius. } *Videor mihi de hoc in Græcorum commentariis legisse, nec satis tamen apud quem memini. Fortunæ plerunque hæc sunt, potius quàm vel eruditionis, vel diligentiæ, vt in præfatione dixi.*

c Et cælum petentibus viris fortibus. } *Vt Dionysio, Herculi, Aeneæ.*

d Dominámque potentem. } *Vertit id quod modo dicebā de hera. Nam illa etiam inferna Proserpina, quæ à Charonte apud Verg. li. 6. domina nuncupatur, Iuno est inferna. Iuno enim superna est quæ dicitur magna: & inferna, vt tradit Seruius. nam & ipse Dis pater Iupiter infernus nominatur. Sic in nuptiis Orci & Proserpinæ turba illa vmbrarum silentium canit apud Claud. lib. 2. raptus Proserpinæ:*

Nostra parens Iuno, tú que ô germane tonantis
Et gener vnanimes consortia ducite somni,
Mutuáque alternis innectite colla lacertis.

Et apud Lucianum Protesi aus Diti ὦ ὑμέτερε Ζεῦ, ô noster Iupiter.

e Supplicibus supra do. } *Ostendit poeta, inquit Donatus, maioris potentiæ inimicos obsequendo potius quàm resistendo posse superari.*

f Commodius quippe Scipio. } *Primus imperator qui ex prouincia à se deuicta cognomen reportauit, fuit P. Cornelius Scipio P. filius, qui Hannibale victo, & Africa subacta, Africanus est cognominatus. Mox eius frater Lucius Antiocho superato, Asiaticus est dictus. Et loquor de imperatoribus: nam Gn. Martius à Coriolis expugnatis appellatus est Coriolanus: & de prouinciis, quoniam Sergius qui Fidenates vicit, dictus est Fidenas.* *Scipio Africanus*

Vnde sit sanctis aduersum dæmones potestas, & vnde cordis vera purgatio. CAP. XXII.

VEra pietate homines Dei aeream potestatem inimicam contrariámque pietati [a] exorcizando eiiciunt, non placando, omnes tentationes aduersitatésque eius vincunt orando non ipsam, sed suum Deum aduersus ipsam. Non enim aliquem vincit, aut subiugat, nisi societate peccati. In eius ergo nomine vincitur, qui hominem assumpsit egítque sine peccato:

vt in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorum: id est, per mediatorem Dei & hominum, hominem Christum Iesum: per quem facta peccatorũ purgatione reconciliamur Deo. Non enim nisi peccatis homines separantur à Deo, quorum in hac vita non fit nostra virtute, sed diuina miseratione purgatio: per indulgentiam illius, nõ per nostram potentiam: quia & ipsa quantulacunque virtus, quæ dicitur nostra, illius est nobis bonitate concessa. Multum autẽ nobis in hac carne tribueremus, nisi vsque ad eius depositionem [b] sub venia viueremus. Propterea ergo nobis per mediatorem præstita est gratia, vt polluti carne peccati, carnis peccati similitudine mundaremur. Hac Dei gratia, qua in nos ostendit magnam misericordiam suam, & in hac vita per fidem regimur, & post hanc vitam per ipsam speciem incommutabilis veritatis ad perfectionem plenissimam perducemur.

L. VIVES.

Exorcizare [a] Exorcizando eiiciunt.} Ἐξορκίζω, adiuro. *Sic Augustinus* ἐξορκισμὸν, *adiurationem vertit: & exorcistam adiuratorem, qui immundum spiritum adiurationibus pellit à catechumeno, antequàm sacræ aquæ admoueatur: vt ipse docet in Symbolo. Et est inter initiationes tertia, quæ dicitur exorcistarum. Ordo est enim ex septem. De hoc & exorcismo ante baptismum tractat Petrus Lombardus libro 4. Sententiarum theologicarum, sectione 8. & 24.*

b Sub venia viueremus.} *Quia semper sub lege peccati, & obnoxij infirmitatibus, vitiisque, ne quis se efferat. Nam quicquid bene agitur, aliunde est, nempe ex Deo, cuius venia peccatum exuimus, & beneficio rectè viuimus.*

De principiis, in quibus Platonici purgationem animæ esse profitetur.

CAP. XXIII.

Dicit etiam Porphyrius diuinis oraculis fuisse responsum, non nos purgari lunæ teletis atque solis: vt hinc ostenderetur nullorum deorum teletis hominem posse purgari. Cuius enim teletæ purgãt, si lunæ solisque non purgant, quos inter cælestes deos præcipuos habent? Denique eodem dicit oraculo expressum, principia posse purgare, ne forte cum dictum esset non purgare teletas solis, & lunæ, alicuius alterius Dei de turba valere ad purgandũ teletæ crederetur. Quæ autem dicat esse principia tãquam Platonicus, nouimus. [a] Dicit enim Deum patrem [b] & Deum filium, quem Græcè appellat paternum intellectum, vel paternam mentẽ: de spi-

de ſpiritu autem ſancto, aut nihil, aut nõ apertè aliquid dicit: quanuis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, [c] ſicut Plotinus vbi de tribus principalibus ſubſtantiis diſputat, animæ naturam etiam iſte vellet intelligi, nõ vtique diceret horum medium, id eſt, patris & filij medium. Poſtponit quippe Plotinus animæ naturam paterno intellectui. iſte autem cùm dicit medium, nõ poſtponit, ſed interponit. Et nimirum hoc dixit vt potuit, ſiue vt voluit: quod nos ſpiritum ſanctum, nec patris tantum, nec filij tantum, ſed vtriuſque ſpiritum dicimus. Liberis enim verbis loquuntur philoſophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offenſionem religioſarũ auriũ pertimeſcunt. Nobis autem [d] ad certam regulam loqui fas eſt, ne verborum licentia etiam de rebus, quę his ſignificãtur, impiã gignat opinionem. Nos itaque ita non dicimus duo vel tria principia, cùm de Deo loquimur: ſicut nec duos deos, vel tres nobis licitũ eſt dicere: quanuis de vnoquoq; loquẽtes, vel de patre, vel de filio, vel de ſpiritu ſancto, etiam ſingulũ quẽque Deum eſſe fateamur. [e] Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani, eundem eſſe patrẽ, qui eſt & filius: & eundem eſſe ſpiritũ ſanctum, qui eſt & pater & filius: ſed patrem eſſe filij patrem, & filium patris filium, & patris & filij ſpiritum ſanctum, nec patrem eſſe, nec filium. Verùm itaque dictum eſt, non purgari hominem niſi principio, quanuis pluraliter apud eos ſint dicta principia.

L. VIVES.

a Dicit enim Deum patrem.} *Torquent ſe anxiè permulti diſputatione illa, nouerintne philoſophi rationem aliquam diuinæ trinitatis. Principio ne nobis quidem, quibus eſt myſterium regni apertum, illuxit niſi radius quidam perexiguus illius immenſæ lucis. Philoſophi verò priſci ſi quid dixerunt quod ad hanc rem faceret, tam obſcurum id fuit, vt locutos potius eos, quàm intellexiſſe exiſtimare par ſit. Arcana enim illa nihil eis retegi attinebat. Satis videtur fuiſſe ad vnitatem Dei, & cuncti potentiam noſcendam perueniſſe: ſi quid de trinitate ſunt locuti in teſtimonium venturæ pietatis dixiſſe ad ſectatores ſuos magiſtrorum ſententia premendos. Ariſtoteles ſcribit primo lib. De cœlo & mundo. Pythagoricos in tribus poſuiſſe perfectionem rerum, velut principio, medio, & fine: & in deorum ſacris hunc numerum ſolitum vſurpari. Vnde putantur eſſe illa verba magæ apud Theocritum, εἰς τρὶς ἀποσπένδω, καὶ τρὶς τάδε πότνια φωνῶ. Sed Verg. expreſſius:* *Trinitatẽ an nouerint philoſophi.*

Terna tibi hæc primum triplici diuersa colore,
Licia circundo, térque hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.

Et princeps disciplinæ suæ Zeno λόγον *dicit fatum, & necessitatem, & Deum, & animũ Iouis.* Sed *Plato apertius videtur locutus. Nam in sexto De republ. Socrates cùm satis sibi de ipsius boni natura videretur disputasse, putarétque maiorem esse rem, quàm vt posset dicendo explicare, inquit:* Ἀλλ᾽ ὦ μακάριοι αὐτὸ μὲν τί ποτ᾽ ἐστὶ τἀγαθόν, ἐάσωμεν τὸ νῦν εἶναι. πλέον γάρ μοι φαίνεται ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὁρμὴν ἐφικέσθαι τοῦ γε δοκοῦντος ἐμοὶ τὰ νῦν. ὃς δὲ ἔκγονός τε τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται, καὶ ὁμοιότατος ἐκείνῳ λέγειν ἐθέλω. εἰ καὶ ἡμῖν φίλον, εἰ δὲ μή, ἐᾶν. *Verùm quid ipsum bonum sit, beati viri, in aliud tẽpus differamus. Maius enim mihi videtur, quàm vt hac intentione animi consequi possimus. Quod verò hoc tempore malim explicare, illud est quid sit boni ipsius filius, simillimus illius. Si modo id quoque nobis libet. nam alioqui relinquamus. Hoc loco Glauco velle se declarat: nam dicendi de patre aliud futurum dicit commodius tempus. Tum Socrates de partu & filio boni disputaturum se præfatur, & post paucas interrogationes ait, bonum esse solem quendam, filium eius esse velut vim videndi, quàm à sole habemus, & in epistola ad Hermiam:* Ἐπομνύντας σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῇ παιδείᾳ, καὶ τὸν τῶν πάντων θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον ἐπομνύντας. *Iurantes, inquit, studio Musis apto & sorore studij eruditione, per Deum ducem omnium quæ sunt, quæq; futura sunt. Itidem per ducis & causæ omnium patrem dominum. Et in Epinomide* λόγον τῶν πάντων θειότατον *meminit, id est, sermonis omnium diuinissimi, à quo dicit mundum esse constitutum. De quo sunt ea quæ sequuntur. Hunc sermonem vir sapiens cùm est admiratus, accenditur amore, vt intelligat, quomodo futurus est beatus, & viuens, & post vitam. Nam illud* ὂν *non ad mundum referunt multi, sed ad* λόγον. *Et sic nos vertimus lib. 8. De beatitudine secundum Platonem differentes. Plato igitur patrem apertis posuit verbis, filium quoque: at tertium illud nulla ratione vocis putauit posse enunciari. Et si in ordine gradibúsque diuinitatis mundi animam, quæ est tertia & postrema, à principio & filio principij mente profectam existimat. Animam verò mundi si quis impensius Platoni faueret, posset facile defendere illum esse spiritum, qui ferebatur super aquas: quem videntur illi facere fusum per molem vniuersitatis omnibus vitam essentiámque impartientem. Et hæc sunt in diuinitate terna, de quis ad Dionysium* αἰνιγματωδῶς, *vt præfatur, scribit. Circa omnium regem cuncta sunt,*

sunt, & illius causa sunt omnia: eáque causa est bonorum omnium, secunda verò circa secunda, tertia circa tertia. Prætereo quæ sunt apud Mercurium, & ex hoc collecta apud Iamblichum: nam res nobis tota est cum Platonicis. Non possum tamen responsum Sarapidis præterire, qui consulenti Thuli, qui in Aegypto regnauit bello Troiano, quisnam esset se beatior, fertur dixisse:

Πρῶτα θεὸς, μετέπειτα λόγος κ. πνεῦμα σὺν αὐτοῖς.

Σύμφυτα δ' ἄ τρία, πάντα κ, εἰς ἓν ἰόντα.

Principio Deus est, tum sermo & spiritus istis

Adduntur, æquæua hæc sunt & tendentia in vnum.

b Et Deum filium.} *Porphyrius sententiam Platonis explicans, vt Cyrillus contra Iulianum refert, tres substantias in essentia diuinitatis statuit, Deum omnium maximum atque optimum, deinde creatorem, tertiam animam mundi: nec vlterius deitatem progredi. creatorem Plato & Porphyrius πατέρα νοῦν vocant: quod quamuis in tenebris videntur tamen poetæ attigisse cùm Mineruam suam Διὸς νοῦν faciunt, sine matre, de illius vertice ac capite productam sapientiam ipsam.*

c Sicut Plotinus.} *Hic scripsit librum De tribus personis siue substantiis, in quo primum statuit æternum illud atque perfectum, quod secundum generauit & mentem æternam itidem & perfectam. Alio in loco patrem mentem nominat, vt interdum Plato fecit, sed ab eo manasse verbum: à quibus vniuersa sunt condita. Ita enim ait in principio libri De prouidentia:* Οὕτω δὴ ἐκ τοῦ νοῦ, κ, ἀπ' αὐτοῦ λόγου αἰτίου πᾶν τὸ πᾶν, κ, δι' αὐτοῦ. *Itaque à mente ipsa, & ab eius sermone natum hoc vniuersum & digestum est.*

d Ad certam regulam loqui fas est.} *Quasi ex religione, ex pietate est certo genere vti verborum, nec aliis.*

e Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani.} *Hi dicebant eandem esse patris & filij personam, fulti dicto illo Christi: Pater & ego vnum sumus.*

De vno veróque principio, quod solam naturam humanam purgat atque renouat.

CAP. XXIIII.

Sed subditus Porphyrius inuidis potestatibus, de quibus & erubescebat. & eas libere redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum Iesum Christum esse principium, cuius incarnatione purgamur. Eum quippe in ipsa carne contempsit, quam propter sacrificium nostræ purgationis assumpsit, magnum scilicet sacramentum ea superbia non intelligens, quam sua ille humilitate deiecit, ve-

rus benignúſq; mediator: in ea ſe oſtendēs mortalitate mortalibus, quā maligni fallacéſq; mediatores nō habendo ſe ſuperbius extulerunt, miſeríſque hominibus adiutorium deceptorium velut immortales mortalibus promiſerunt. Bonus itaque verúſque mediator oſtendit peccatum eſſe malum, non carnis ſubſtantiam, vel naturam, quæ cum anima hominis & ſuſcipi ſine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius reſurrectione mutari: nec ipſam mortē, quamuis eſſet pœna peccati, quā tamē pro nobis ſine peccato ipſe perſoluit, peccando eſſe vitandā, ſed potius ſi facultas datur, pro iuſtitia perferendā. Ideo enim ſoluere potuit moriendo peccata: quia & mortuus eſt, & non pro ſuo peccato. Hunc ille Platonicus non cognouit eſſe principium, nā agnoſceret purgatoriū. Neq; enim caro principium eſt, aut anima humana, ſed verbū per quod facta ſunt omnia. Non ergo caro per ſeipſam mundat, ſed per verbum à quo ſuſcepta eſt, cùm verbū caro factum eſt, & habitauit in nobis. Nam de carne ſua manducanda myſticè loquens, cùm hi qui nō intellexerunt offenſi recederent, dicētes: Durus eſt hic ſermo, quis eum poteſt audire? Reſpondit manentibus cæteris. Spiritus eſt qui viuificat, caro nō prodeſt quicquam. Principium ergo ſuſcepta anima & carne, & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Iudæis quis eſſet, [a] reſpondit ſe eſſe principium. Quod vtiq; carnales infirmi peccatis obnoxij, & ignorantiæ tenebris obuoluti, nequaquam percipere poſſemus, niſi ab eo mundaremur atq; ſanaremur, per hoc quod eramus, & non eramus. Eramus enim homines, ſed iuſti non eramus. In illius autem incarnatione natura humana erat, ſed iuſta, nō peccatrix erat. Hæc eſt mediatio, qua manus lapſis iacentibúſque porrecta eſt: hoc eſt ſemen diſpoſitum per angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & vnus Deus coli iubebatur, & hic mediator venturus promittebatur.

L. VIVES.

a RESpōdit ſe eſſe principium.} *Græcè eſt, τὴν ἀρχήν. Auguſtinus principium vult eſſe filium, ſed non aliud principium quàm patrem, vt nec alium Deum: itáq; putat ſignificari per τὴν ἀρχήν. De quare Laurentius & Eraſmus ex ratione vocis diſputant, non poſſe τὴν ἀρχὴν eſſe nomen, ſed aduerbiū: vt ſit primū, vel principio. Et profectò, vt quod ipſe ſentio, paucis dicam: tametſi obſcura eſt hæc loquendi formula, ac neſcio an ex hebraiſmo petita, vt alia in nouo inſtrumento*

complura,

complura, tamen non videtur Christus significare se principium esse. Sed cùm rogatus quis esset, nulla se nominis ratione posset ad captum duntaxat illorum explicare, considerandum vnicuiusque animo reliquit, qualem existimaret esse, non quem videret, sed cuius verba audiret: qualem illum, qui corpore, quem cerneret, contectus talia proferret. Erat enim Deus humana facie latens qui loquebatur, à quo magna illa proficiscebantur, & admirabilia. Itaque ait: Principio ego sum ille, qui mortali corpore velut instrumento vtens loquor vobis: non iam per angelum iubens, sed per meipsum. Itaque hæc responsio non est illius olim exhibitæ Moysi absimilis, ἐγώ εἰμι ὤν. Ego sum ens. nisi quòd illa erat maiestatis Dei, & essentiæ eius simplicis: hæc recentior Dei, qui humanam sibi formam adiunxerat.

Omnes sanctos & sub legis tempore, & sub prioribus seculis in sacramento & fide Christi iustificatos fuisse.

CAP. XXV.

HVius sacraméti fide etiam iusti antiqui mundari piè viuendo potuerũt: non solùm antequam lex populo Hebræo daretur, neq; enim eis prædicator Deus vel angeli defuerunt, sed ipsius quoque legis temporibus, quanuis in figuris rerum spiritalium habere viderentur promissa carnalia, propter quod vetus dicitur testamentum. Nam & Prophetæ tunc erant, per quos sicut, & per angelos eadem promissio prædicata est, & ex illorum numero erat, cuius tam magnam diuinámque sententiam de boni humani fine paulò antè commemoraui: Mihi autem adhærere Deo bonum est. [a]In quo planè Psalmo duorum testamentorum, quæ dicuntur vetus & nouum, satis est declarata distinctio. Propter carnales enim terrenásque promissiones, cùm eas impiis abundare conspiceret, dicit[b]pedes suos penè fuisse commotos, & effusos in lapsum propemodũ gressus suos, tanquam frustra Deo ipse seruisset, cum ea fœlicitate, quam de illo expectabat, cõtemptores eius florere perspiceret, séque in rei huius inquisitione laborasse, volentem cur ita esset apprehẽdere, donec intraret in sanctuarium Dei, & intelligeret in nouissima eorum, qui fœlices videbantur errare. [c] Tunc eos intellexit in eo quòd se extulerũt, sicut dicit, fuisse deiectos & defecisse, ac perisse propter iniquitates suas, totúmque illud culmen temporalis fœlicitatis ita eis factum tanquam somnium euigilantis, qui se repente inuenit suis quæ somniabat fallacibus gaudiis destitutum. Et quoniam in hac terra vel ciuitate ter-

rena,magni sibi videbantur:Domine, inquit, in ciuitate tua imaginem illorũ ad nihilũ rediges.Quid huic tamẽ vtile fuerit,etiã ipsa terrena nõ nisi ab vno vero Deo quęrere,in cuius potestate sunt omnia,satis ostẽdit,vbi ait: Velut pecus factus sum apud te,& ego semper tecum.Velut pecus dixi,vtique nõ intelligens.Ea quippe à te desiderare debui,quæ mihi cũ impiis non possunt esse cõmunia quibus eos cùm abundare cernerem,putaui me incassum tibi seruisse,quãdo & illi hæc haberẽt,qui tibi seruire noluissent.Tamen ego semper tecũ,qui etiã in taliũ rerũ desiderio deos alios nõ quæsiui. Ac per hoc sequitur: Tenuisti manũ dexteræ meæ,& in volũtate tua deduxisti me,& cum gloria assumpsisti me:tãquam ad sinistram cũcta illa pertineãt,quæ abundare apud impios cùm vidisset, penè collapsus est.Quid enim mihi est,inquit,in cælo, & à te qiud volui super terram?Reprehẽdit seipsum.iustéque sibi displicuit:quia cùm tam magnũ bonum haberet in cælo, quod pòst intellexit,rem trãsitoriam,fragilem, & quodãmodo luteam fœlicitatem à suo Deo quæsiuit in terra.[d] Defecit, inquit,cor meũ,& caro mea Deus cordis mei: defectu vtiq.bono ab inferioribus ad superna. Vnde in alio Psalmo dicitur: Desiderat & deficit anima mea in atria Domini.Item in alio: Defecit in salutare tuũ anima mea.Tamen cùm de vtroq;dixisset,id est,de corde & carne deficiẽte,nõ subiecit:Deus cordis mei & carnis meæ,sed Deus cordis mei. Per cor quippe caro mũdatur.Vnde dicit Dominus: Mundate quæ intus sunt, & quæ foris sunt munda erunt Partem deinde suã dicit ipsum Deũ non aliquid ab eo,sed ipsum.Deus,inquit, cordis mei,& pars mea Deus in secula.Quod inter multa quę ab hominibus eligutur ipse illi placuerit eligendus. [e]Quia ecce,inquit, qui se lõgè faciũt à te,peribũt:[f]perdidisti omnem qui fornicatur abs te:hoc est,qui multorũ deorũ vult esse prostibulum.Vnde sequitur illud.propter quod & cætera de eodem Psalmo dicenda visa sunt.Mihi autem adhærere Deo bonu est: nõ longe ire,non per plurima fornicari.Adhęrere autem Deo tunc perfectũ erit,cùm totum quod liberãdu est,fuerit liberatum. Nunc verò fit illud,quod sequitur:Ponere in Deo spẽ meam. Spes enim quæ videtur,non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat?ait Apostolus. Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus. In hac autem spe nunc constituti agamus quod sequitur: & simus nos quoque pro modulo

modulo nostro angeli Dei, id est, nuncij eius, annunciantes eius volūtatem: & gloriam gratiámque laudantes. Vnde cùm dixisset: Ponere in Deo spem meam: addidit, vt annunciem omnes laudes tuas in portis filiæ Sion. Hæc est gloriosissima ciuitas Dei, hęc vnum Deum nouit & colit: hanc angeli sancti annunciauerunt, qui nos ad eius societatem inuitauerunt, ciuésque suos in illa esse voluerūt: quibus non placet, vt eos colamus tanquam nostros electos deos, sed cum eis & illorū & nostrum Deum: nec eis sacrificemus, sed cum ipsis sacrificiū Deo simus. Nullo itaque dubitante, qui hæc deposita maligna obstinatione considerat, omnes immortales beati, qui nobis nō inuidēt: neq; enim si inuiderēt, essent beati, sed potius nos diligunt, vt & nos cum ipsis beati simus: plus nobis fauēt, plus adiuuāt, quādo vnū Déu cum illis colimus, patrem & filiū & spiritu sanctū, quā si eos ipsos p̄ sacrificia coleremus.

L. VIVES.

a In quo planè Psalmo.} *Hic est Psalmus lxxij. sublimis diuinúsque solutione veteris philosophorum quæstio, cur præsidente vniuersitati mundi Deo sapientissimo & optimo, malis bona, & contra bonis mala contingunt? Vnde est illud dilemma Epicureorum: Si Deus est, vnde mala? Si non est, vnde bona? Augusti aliquot eius versus enarrat: nos seruata instituta breuitate nonnulla interdum adiciemus.*

b Pedes suos penè fuisse commotos.} *Vel concussos indignitate rei, & commotione animi, vel ad transeundum in alteram viam, cùm suspicaretur parum se hoc profecisse.*

c Tunc eos intellexit.} *Omnia in futurum seruantur operta, inquit Sapiens. Tunc bonis proderit bene vixisse, malis oberit vixisse malè: tunc bonis euenire bona, malis mala liquebit. nam ea demum vera sunt, & bona & mala.*

d Defecit, inquit, cor meum.} *Hoc est optimi & sanctissimi viri, vt deficientibus in eo corpore, viribus, robore, consilio, supersit tamen semper religio, & sit pars eius Deus in æternum: abeuntibúsque cæteris rebus solus Deus in eo remaneat. Hoc quantum nobis videtur Augustinus loquitur de defectu animæ, & velut exanimatione, quæ ex desiderio rerum cælestium nascitur. Languet enim animus amans, & subinde linquitur virtute sua: cùm de re quam amat, impensè cogitat: aliter quoque sic, vt vires & consilium circa res seculi destituant bonum virum, hæreat tamen semper illius menti Deus, & spretis contemptísq. omnibus, tum corporis dotibus, tum fortuitis, vnica hereditas, & sola illius opes sint Deus.*

e Quia ecce, inquit, qui se longè faciunt } *Bonum est ergo hærere illi, à quo si quis abscesserit, periit.*

f Perdidisti omnem qui fornicatur abs te. } *Debet esse anima nostra vni Deo dicata, & illius sponsa: quòd si adulteretur, vt se ad curas cupiditatésque rerum mundi abiectet, Deo neglecto, tanquam impudica mulier à viro reiicitur, & repudiatur. hic est interitus animæ, cùm à vita sua discedit.*

De inconstantia Porphyrij inter confessionem veri Dei & cultum dæmonum fluctuantis. CAP. XXVI.

NEscio quomodo, quantum mihi videtur, pro amicis suis theurgis erubescebat Porphyrius. Nam ista vtcunque sapiebat, sed contra multorum deorum cultum Deum verum non liberè defendebat. Et angelos quippe alios esse dixit, qui deorsum descendentes, hominibus theurgicis diuina pronuncient: alios autem qui in terris ea quæ patris sunt, & altitudinem eius profunditatémque declarent. Num igitur hos angelos, quorum ministerium est declarare voluntatem patris, credẽdum est velle nos subdi, nisi ei, cuius nobis annunciant voluntatem? Vnde optimè admonet etiam ipse Platonicus imitandos eos potius, quàm inuocandos. Non itaque debemus metuere, ne immortales & beatos vni Deo subditos, non eis sacrificando offendamus. Quod enim non nisi vni vero Deo deberi sciunt, cui & ipsi adhærendo beati sunt: proculdubio neque per vllam significantem figuram, neque per ipsam rem, quę sacramentis significatur, sibi exhiberi volunt. Dæmonum est hæc arrogantia superborũ atque miserorum, à quibus longè diuersa est pietas subditorũ Deo, nec aliunde quàm illi adhęrendo beatorum. Ad quod bonum percipiendum, etiam nobis syncera benignitate oportet vt faueant: neque sibi arrogent, quo eis subiiciamur: sed eũ annunciẽt, sub quo eis in pace sociemur. Quid adhuc trepidas, ô philosophe aduersus potestates, & veris virtutibus, & veri Dei muneribus inuides habere liberam vocem?[a] Iam dixisti angelos, qui patris annũciant voluntatem, ab eis angelis esse diuersos, qui ad theurgicos homines, nescio qua deducti arte descendunt. Quid adhuc eos honoras, vt dicas pronunciare diuina? Quæ tandem diuina pronũciant, qui non voluntatem patris nunciant?[b] Nempe illi sunt, quos sacris precibus inuidus alligauit, ne prętarẽt animæ purgationem: nec à bono, vt dicis, purgare cupientes ab illis vinculis solui, & suæ potestati

potestati reddi potuerunt. Adhuc dubitas hæc maligna esse dæmonia: vel te fingis fortasse nescire, dum non vis theurgos offendere, à quibus curiositate deceptus, ista perniciosa & insana pro magno beneficio didicisti. Audes istam inuidiam, nô potentiam, sed pestilentiam, & non dicam dominã, sed quod tu fateris ancillam potius inuidorum, isto aere transcenso lauare in cælum, & inter deos vestros etiam sydereos collocare, vel ipsa quoque sydera his opprobriis infamare.

L. VIVES.

a IAm dixisti angelos.} *In antiquis codicibus sic habetur: Iam distinxisti angelos, qui patris annunciant voluntatem, ab eis angelis qui ad theurgicos: & idem vtrobique significatur.*

b Nempe illi sunt, quos sacris precibus.} *Nam antea dictum est impediri bonum dæmonem à malo: nec venturum hunc, nisi prius ille propitiatus discedat. Et de Chaldæo narrauit, cuius purgationem inuidus quidam impediuit.*

De impietate Porphyrij, qua etiam Apuleij transcendit errorem.

CAP. XXVII.

QVanto humanius & tolerabilius consectaneus tuus Platonicus Apuleius errauit, qui tantummodo dæmones à luna, & infra ordinatos agitari morbis passionum mētísque turbelis, honorans quidem eos, sed volens noléns; cōfessus est: deos tamen cæli superiores ad ætherea spatia pertinentes: siue visibiles, quos conspicuos lucere cernebat, solem, ac lunam, & cætera ibidem lumina: siue inuisibiles, quos putabat ab omni labe istarum perturbationum alienos, quanta potuit disputatione discreuit. Tu autem didicisti hoc non à Platone, sed à Chaldæis magistris tuis, vt in æthereas vel empyreas mundi sublimitates, & firmamēta cælestia extolleres vitia humana, vt possent dij vestri theurgis pronunciare diuina: quibus diuinis te tamen per intellectualem vitam facis altiorem, vt tibi videlicet tanquam philosopho theurgicæ artis purgationes nequaquam necessariæ videantur, sed aliis eas tamen importas; vt hanc veluti mercedem reddas magistris tuis, quòd eos qui philosophari non possunt, ad istas seducis, quæ tibi tanquam superiorum capaci esse inutilia confiteris, vt videlicet quicunque à philosophiæ virtute remoti sunt, quæ ardua nimis, atque paucorum est, te authore theurgicos homines, à quibus non quidem in ani-

nostram, dicis posse purgari, & ipsam spiritalem, id est, nostræ animæ partem, mẽte inferiorem, quàm tali arte purgari posse asseris, immortalem tamẽ, æternámque non posse hac arte fieri confiteris. Christus autẽ vitam promittit æternam: vnde ad eum mundus, vobis quidem stomachantibus, mirantibus tamen stupentibúsque cõcurrit. [d] Quid prodest quòd negare non potuisti errare homines theurgicâ disciplina, & quàmplurimos fallère per cæcam, insipientémque sententiam, atque esse certißimum errorem, agẽdo & supplicando ad principes, angelósq; decurrere? Et rursum quasi ne operam perdidisse videaris ista dicendo, mittis homines ad theurgos, vt per eos animæ spiritales purgentur illorum, qui non secundum intellectualem animum viuunt.

L. VIVES.

a Quem vestra, vt tu ipse scribis, oracula.} *De hoc lib. xx.*

b Te duce, si qua manent.} *De Asinio Pollione consule ad illa ciuilia refert Seruius, vt futurus sit illo consule finis eorum, soluantúrque terræ perpetua eorum formidine. sed diuturna fuerunt post eum qui fuit consul cum Gn. Domitio Aenobar. iiij. anno triumuiratus.*

c Nam hoc vtique.} *Tota illa Ecloga sumpta est de carminibus Sibyllinis, quæ cùm essent de Christo dicta, tempúsque esset ænigmatis quibusdam subsignificatum, eáque intelligeret Vergil. & videret aduentare, de aliquo ex principibus Rom. existimabat esse dicta, & huius Pollionis filio Saloni no attribuit.*

d Quid enim prodest.} *Alibi sic: quod quia negare non potuisti errare homines etiam. sed sic melius. Quod quia negare non potuisti, in tantum à teipso dissentis vt primum doceas.*

Quibus persuasionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit veram sapientiam, quæ est Christus, agnoscere.

CAP. XXVIII.

Mittis ergo homines in errorem certißimum. [a] Neque hoc tantum malum te pudet, cùm virtutis & sapientiæ te profitearis amatorem. Quàm si verè ac fideliter amasses, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam cognouisses: [b] nec ab eius saluberrima humilitate tumore inflatus vanæ scientiæ resiluisses. Confiteris tamen etiam spiritalem animam sine theurgicis artibus & sine teletis, quibus frustra discendis elaborasti: [c] posse continentiæ virtute pugari. Aliquando etiam dicis quòd teletæ non

post mortem eleuant animam vt iam: nec eidem ipsi, quam spiritalem vocas, aliquid post huius vitæ finem prodesse videantur: [d] & tamen versas hæc multis modis, & repetis, ad nihil aliud, quantum existimo, nisi vt talium quoque rerum quasi peritus appareas, & placeas illicitarum artium curiosis, vel ad eas facias ipse curiosos. Sed bene est, quòd metuendam dicis hanc artem [e] vel legum periculis, [f] vel ipsius actionis. Atque vtinam hoc saltem abs te miseri audiant, & inde ne illic absorbeantur abscedant, aut eò penitus non accedãt. Ignorantiam certè & propter eam multa vitia per nullas teletas purgari dicis, sed per solum πατρικὸν νοῦν, id est, paternam mẽtem siue intellectum, qui paternæ est volũtatis cõscius. Hunc autem Christum esse non credis, contemnis enim eum propter corpus ex fœmina acceptum, & propter crucis opprobrium, excelsam videlicet sapientiam, spretis atque abiectis infimis, idoneus de superioribus carpere. At ille implet, quod Prophetæ sancti de illo veraciter prædixerũt: Perdam sapiẽtiam sapientium & prudentiam prudentium reprobabo. Non enim suam in eis perdit & reprobat, quam ipse donauit, sed quam sibi arrogant, qui non habent ipsius. Vnde commemorato isto prophetico testimonio, sequitur & dicit Apostolus: Vbi sapiens? vbi scriba? [g] vbi conquisitor huius seculi? Nónne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi? Nam quoniam in Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam Deũ, placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes. Quoniam quidem Iudæi signa petunt, & Græci sapiẽtiam quærunt. Nos autem prædicamus, inquit, Christum crucifixum: Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, [h] Ipsis verò vocatis Iudæis & Græcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam: [i] quoniam quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. Hoc quasi stultum & infirmum tanquam sua virtute sapientes fortésque contemnunt. Sed hæc est gratia, quæ sanat infirmos, non superbè iactantes falsam beatitudinem suam, sed humiliter potius veram miseriam confitentes.

L. VIVES.

a NEque hoc tantum malum te pudet. } *Vetus loquendi mos, sed quem etiam recentiores vsurparunt.*

b Nec ab eius saluberrima humilitate. } *Fuit enim prius imbutus*

tus pietate nostra, à qua postea desciuit, magnáque rabie in eam inuectus est.

c Posse continentiæ virtute purgari. } *In libris de abstinentia animalium scribit, continentia & frugalitate vitæ mentem humanam effici, ac Deo coniungi. Sed hæc elegantius Plato & doctius in Charmide: quo loco docet, curationem animæ temperantia fieri, eámque vnicam esse animi affecti medelam, nec aliis incantationibus sordes animi elui.*

d Et tamen versas hæc multis modis & repe. } *Ea est Porphyrij ταυτολογία plenissima fastidij & nauseæ, quam licet vel ex quinque eius vocibus intelligere quæ sunt in omnium manibus.*

e Vel legum periculis. } *Nam & Plato de ea cauit. Et leges ciuiles pœnas illi constituerunt.*

f Vel ipsius actionis. } *Nam periculosa res est, nisi ritè exerceatur. Irritantur enim dæmones, & magna inferunt mala imperitè excantanti: quod multis horrẽdis exemplis ostenderunt, quippe amant perfectam impietatem, à qua difficilis sit ad pietatem recursus, ideo terroribus ad eam homines impellunt.*

g Vbi conquisitor huius seculi. } *De philosophis intellige, qui maximo studio res naturæ conquisierunt. Græcè est, συζητητὴς, quod etiam disputatorem sonat, vt ad molestas illas & immodicas philosophorum disputationes referatur.*

h Ipsis verò vocatis. } *Vocatis ad pietatẽ, & destinatis ciuib. regni.*

i Quoniam quod stultum est Dei. } *Vulgatius crucem appellat insipientem, vtpote quæ insipiens sit, visa, hæc tamen est hominibus sapientior. Siquidem philosophos constat frigidis & inutilibus rebus vacasse, crucem verò mundo peperisse salutem. Et quod Dei est, eo videtur infirmius: quia ex impotentia quadam visus sit cruci affixus, sed id longè est hominibus fortius. Nec ob id solum, quia quo magis annitentibus multis huius nomen extinguere, eo plurimum pollet & floret, sed quia per hunc, qui visus infirmior, fortis dæmon ille vinctus est & coercitus.*

De incarnatione domini nostri Iesu Christi, quam confiteri, Platonicorum erubescit impietas. CAP. XXIX.

Prædicas patrem & eius filium, quem vocas paternum intellectum, seu mentem: & horum medium, quem putamus te dicere spiritum sanctum, & more vestro appellas tres deos. Vbi, etsi verbis indisciplinatis vtimini, videtis tamen qualitercunque, & quasi per quædam tenuis imaginationis vmbracula, quo nitendum sit: sed in-

carnationem incommutabilis filij Dei, qua ſaluamur, vt ad illa quæ credimus, vel ex quantulacũque parte intelligimus, peruenire poſſimus, non vultis agnoſcere. Itaque videtis vtcunque, etſi de longinquo, etſi acie caligante, patriam in qua manendum eſt, ſed viam qua eundum eſt, non tenetis. Confiteris tamen gratiam, quandoquidem ad Deum per virtutem intelligentiæ peruenire, paucis dicis eſſe conceſſum. Non enim dicis, paucis placuit, vel pauci voluerunt, ſed cùm dicis eſſe conceſſum, proculdubio Dei gratiam, non hominis ſufficientiam confiteris. Vteris etiam hoc verbo apertius, [a] vbi Platonis ſententiam ſequens, nec ipſe dubitas, in hac vita hominem nullo modo ad perfectionem ſapiētiæ peruenire, ſecundum intellectum tamen viuentibus omne quod deeſt, prouidentia Dei, & gratia poſt hanc vitam poſſe compleri. O ſi cognouiſſes Dei gratiam per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum, ipſámque eius incarnationem, qua hominis animam corpúſque ſuſcepit, ſummum eſſe exemplum gratiæ videre potuiſſes. Sed quid faciam? Scio me fruſtra loqui mortuo: ſed quantum ad te attinet. Quantum autem ad eos, qui te magnipendunt, & te vel qualicunque amore ſapientiæ, vel curioſitate artium, quas non debuiſti diſcere, diligunt: quos potius in tua compellatione alloquor, fortaſſe non fruſtra. Gratia Dei non potuit gratius commendari, quàm vt ipſe vnicus Dei filius in ſe incommutabiliter manens, indueretur hominem, & ſpem dilectionis ſuæ daret hominibus, homine medio: qua ad illum ab hominibus veniretur, qui tam longe erat immortalis à mortalibus, incommutabilis à commutabilibus: iuſtus ab impiis, beatus à miſeris. Et quia naturaliter indidit nobis, vt beati immortaléſque eſſe cupiamus, manens beatus ſuſcipiénſque mortalem, vt nobis tribueret quod amamus, perpetiendo docuit contemnere quod timemus. Sed huic veritati, vt poſſetis acquieſcere, humilitate opus erat, quæ ceruici veſtræ difficillimè perſuaderi poteſt. Quid enim incredibile dicitur, præſertim vobis qui talia ſapitis, quibus ad hoc credẽdum voſipſos admonere debebatis? quid inquam vobis incredibile dicitur, cùm Deus dicitur aſſumpſiſſe humanam animam, & corpus? Vos certè tantum tribuitis animæ intellectuali, quæ anima vtique humana eſt, vt eam conſubſtantialem paternæ illi menti, quem Dei filium confitemini, fieri poſſe dicatis? Quid ergo incredibile eſt, ſi aliqua vna intelle-

ctualis

ctualis anima modo quodam ineffabili & singulari, pro multorum salute suscepta est? Corpus verò animæ cohærere, vt homo totus & plenus sit, natura nostra ipsa teste cognoscimus. Quod nisi vsitatissimum esset, hoc profectò esset incredibilius. Facilius quippe in fidem recipiendum est: etsi humanum diuino, etsi mutabile incommutabili, tamen spiritum spiritui, aut vt verbis vtar quæ in vsu habetis, incorporeũ incorporeo, quàm corpus incorporeo cohærere. An forte vos ostendit inusitatus corporis partus ex virgine? Neque hoc debet offendere, imò potius ad pietatem suscipiendam debet adducere, quod mirabilis mirabiliter natus est. An verò, quòd ipsum corpus morte depositum, & in melius resurrectione mutatum, iam incorruptibile atque immortale in superna subuexit? Hoc fortasse credere recusatis, intuentes Porphyrium in his ipsis libris, ex quibus multa posui, quos De regressu animæ scripsit, tam crebrò præcipere, omne corpus esse fugiendum, vt anima possit beata permanere cum Deo. Sed ipse potius ista sentiens corrigẽdus fuit, præsertim cùm de anima mundi huius visibilis, & tam ingentis corporeæ molis, cum illo tam incredibilia sapiatis. [b] Platone quippe autore, animal esse dicitis mundum, & animal beatissimum, quod vultis esse etiam sempiternum. Quomodo ergo nec vnquam soluetur à corpore, nec vnquam carebit beatitudine, si vt anima beata sit, corpus est omne fugiẽdum? Solem quoquè istum & cætera sidera, non solum in libris vestris corpora esse fatemini, quod vobiscum omnes homines & conspicere non cunctantur, & dicere: verumetiam altiore, vt putatis peritia, hæc esse animalia beatissima perhibetis, & cum his corporibus sempiterna. Quid ergo est quòd cùm vobis fides Christiana suadetur, tunc obliuiscimini, aut ignorare vos fingitis, quid disputare aut docere soleatis? Quid causæ est cur propter opiniones vestras, quas vosipsi oppugnatis, Christiani esse nolitis, nisi quia Christus humiliter venit, & vos superbi estis? Qualia sanctorum corpora in resurrectione futura sint, potest aliquanto scrupulosius inter Christianarum scripturarum doctissimos disputari, futura tamen sempiterna minimè dubitamus: [c] & talia futura, quale resurrectionis suæ Christus demonstrauit exemplo. Sed qualiacunque sint, cùm incorruptibilia prorsus & immortalia nihilóque animæ contemplationem qua in Deum figitur, impedientia prædi-

centur: vósq; etiam dicatis esse in cęlestibus immortalia corpora immortaliter beatorum: quid est quòd vt beati simus omne corpus fugiendum esse opinamini, vt fidem Christianam quasi rationabiliter fugere videamini, nisi quia illud est, quod iterum dico, Christus est humilis, vos superbi? An forte corrigi pudet? Et hoc vitium non nisi superborum est. Pudet videlicet doctos homines [d] ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi, qui piscatorem suo spiritu docuit sapere ac dicere: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbũ. hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, [e] & sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso, vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt. [f] Quod initium sancti Euangelij, cui nomen est secundum Ioannem, quidam Platonicus, [g] sicut à sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanẽsi ecclesię pręsedit episcopus, solebamus audire, aureis literis conscribendum, & per omnes ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat. Sed ideo viluit superbis Deus ille magister: quia verbum caro factum est: & habitauit in nobis: vt parũ sit miseris quod ægrotant, nisi se in ipsa ægritudine etiam extollant, & de medicina qua sanari poterãt, erubescant. Non enim hoc faciunt vt erigantur, sed vt cadendo grauius affligantur.

L. VIVES.

a VBi Platonis sententiam.} *In Phædone & Epinomide, quam nos libro 8 exposuimus.*

b Platone quippe autore.} *In Timæo mundum animantem, sidera quoque animantia esse & beata scribit.*

c Et talia futura, quale sua resurrectione Christus.} *Nullis morbis, nullis vitiis, nulli morti obnoxium, agile particeps beatitudinis animæ. Sic Apostolus ad Philippenses 3. Seruatorem expectamus dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ, vt configuretur corpori claritatis suæ.*

d Ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi.} *Quæ est ista tam insolens iactatio sapientiæ? Ceu verò erubuerit Plato magistrum habere Socratem, qui nihil se scire profitebatur, & non per totam vitam gloriatus sit discipulum se fuisse marmorarij, totámque suam illam tam latè patentem sapientiam præceptoris esse: & non ipse Socrates apud Platonem & Xenophontem principes scholæ illius multa referat in Aspasiam. & Diotimam magistras.*

e Et

e Et fine ipſo factum eſt nihil.} *Græci ſic diſtinguunt: Et ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt. quaſi redit in nihilum, niſi conſeruetur cura regentis. Quod etiam philoſophi ſenſerunt, & ſic diſiunctum legi in exemplari Colonien. de qua re nihil nunc pronuncio.*

f Quod initium ſancti Euangelij.} *Auguſt. lib. Conf. ſ. 8. ait, ſe in libris Platonicorum legiſſe, etſi non eiſdem verbis ſententiam Euangelij diui Ioannis: In principio erat verbum. Amelius autem Platonicus ſic inquit: Atque hoc erat illud verbum, per quod ea quæ facta ſunt, fiebant: Cùm tamen ſemper eſſent, quemadmodum & Heraclitus voluit, & per Iouem barbarus ille cenſet in ordine dignitatéque principij conſtitutum apud Deum eſſe, & Deum eſſe, & per ipſum omnia facta eſſe: & in ipſo quod factum eſt, viuum & vitam & ens fuiſſe. Barbarum verò Ioannem dicit. Porrò nos ex Platone docemus, verbo Dei omnia eſſe facta: & ex Plotino filium Dei eſſe creatorem. Numenius quoque non vult Deum primum creatorem eſſe, ſed ſecundum.*

g Sicut à ſancto ſene Simpliciano.} *Simplicianus Mediolanenſis epiſcopus, amicus fuit Auguſtini, multæq; inter eos miſſitatæ ſunt literæ? iſque presbyter adhuc nondum epiſcopus hortatus eſt Auguſtinum, vt ingenium exerceret, & expoſitionibus ſacrarum literarum operam daret. Gennadius in Catalogo illuſtrium virorum.*

Quanta Platonis dogmata Porphyrius refutauerit, & diſſentiendo correxerit. CAP XXX.

SI poſt Platonem aliquid emendare exiſtimatur indignum, cur ipſe Porphyrius nonnulla & non parua emendauit? [a] Nam Platonem animas hominum poſt mortem reuolui vſque ad corpora beſtiarum ſcripſiſſe certiſſimum eſt. [b] Hanc ſententiam Plato doctor tenuit, & Platonis diſcipulo Porphyrio tamen iure diſplicuit. In hominum ſanè non ſua quæ dimiſerant, ſed in alia noua corpora redire humanas animas arbitratus eſt. Puduit ſcilicet, illud credere, ne mater fortaſſe filium in mulam reuoluta vectaret: & non puduit hoc credere, ne reuoluta mater in puellam filio forſitan nuberet. Quanto creditur honeſtius, quod ſancti & veraces angeli docuerunt: quod prophetæ Dei ſpiritu acti locuti ſunt: quod ipſe, quem venturum ſaluatorem præmiſſi nuncij prædixerunt: quod miſſi Apoſtoli, qui orbem terrarum Euangelio repleuerunt. Quanto, inquam, honeſtius creditur, reuerti ſemel animas ad corpora propria, quàm reuerti toties ad diuerſa. Veruntamen, vt dixi, ex magna parte, in

hac opinione correctus eſt Porphyrius: vt ſaltem in ſolos homines humanas animas præcipitari poſſe ſentiret: beluinos autem carceres euerteret, minime dubitaret. Dicit etiã Deũ, ad hoc animam mundo dediſſe, vt materiæ corporalis cognoſcens mala ad patrem recurreret: nec aliquando iam talium polluta contagione teneretur. Vbi etſi aliquid inconuenienter ſapit, magis enim data eſt corpori, vt bona faceret: non enim mala diſceret, ſi non faceret: in eo tamen aliorum Platonicorum opinionem, & non in re parua emendauit, quod mũdatam ab omnibus malis animam, & cum patre conſtitutam, nunquam iam mala mundi huius paſſuram eſſe confeſſus eſt. Qua ſententia profecto abſtulit, quod eſſe Platonicum maximè perhibetur, vt mortuos ex viuis, ita viuos ex mortuis ſemper fieri: falſúmque eſſe oſtendit, quod[c] Platonicè videtur dixiſſe Vergilius: in cãpos Elyſios purgatas animas miſſas. Quo nomine tanquam per fabulam videntur ſignificari gaudia beatorum, ad fluuium Letheum euocari, hoc eſt, ad obliuionem præteritorum:

Scilicet immemores ſupera vt conuexa reuiſant,
Rurſus & incipiant in corpora velle reuerti.

Merito diſplicuit hoc Porphyrio: quoniam reuera credere ſtultum eſt, ex illa vita, quæ beatiſſima eſſe non poterit, niſi de ſua fuerit æternitate certiſſima, deſiderare animas corporum corruptibilium labem, & inde ad iſta remeare, tanquam hoc agat ſumma purgatio, vt inquinatio requiratur. Si enim quòd perfectè mundantur, hoc efficit, vt omnium obliuiſcantur malorum: malorũ autem obliuio facit corporum deſiderium, vbi rurſus implicentur malis: profectò erit infœlicitatis cauſa, ſumma fœlicitas & ſtultitiæ cauſa, perfectio ſapientiæ: & immunditiæ cauſa, ſumma munditia. Nec veritate ibi beata erit anima quandiucunque erit, vbi oportet fallatur, vt beata ſit. Nõ enim beata erit, niſi ſecura. Vt autem ſecura ſit, falſo putabit, ſemper ſe beatam fore: quoniam aliquando erit & miſera. Cui ergo gaudendi cauſa falſitas erit, quomodo de veritate gaudebit? Vidit hoc Porphyrius, purgatámque animam, ob hoc reuerti dixit ad patrem, ne aliquando iam malorum polluta contagione teneatur.

L. VIVES.

Tranſanimatio a NAm Platonem animas hominum poſt mortem.} *Plato Pythagoræ opinionem ſecutus, animas poſt mortem in corpora*

pora redire existimauit, sic in Timæo, sic in extremo De Republ. sic in Phædro scribit. In hoc enim libro quem postremum nominaui, legem Adrastiæ illius necessariæ refert, qua iubetur, vt quæcunque anima Deum secuta aliquid veri inspexerit, ea sine vlla pœna ad circum alterū perduret. Quòd si & in illo idem fecerit, vacet quoq; pœna, semper beata si semper sic faciat: quòd si verum non fuerit consecuta, & casu pressa pœnas obtinuerit, in corpus abeat. His gradibus, vt quæ plurima viderit, philosophum induat: hinc proxima legitimum regem, aut imperatorem, ac strenuum virum: ex tertio ordine fiant magistratus in republ. & patres familiâs: ex quarto aliptæ & medici: ex quinto vates & mystæ: de sexto poëtæ: de septimo opifices, & agricolæ: ex octauo sophistæ & aurarij: ex nono tyranni. Sic proficiscuntur anima in vitam: quam qui rectè transegerit, is ad meliorem conditionem remigrabit: qui iniquè, ad peiorem. In eum enim locum, vnde quæque anima discesserat annis x. milibus non redit. nam alas confractas ante id tempus non recuperat, præter illius animam, qui simpliciter & sine dolo philosophatus est, nam huic si ter ad eum vixerit modum, ter mille in sufficiunt anni. Ex alijs animabus, vbi de eis pronunciatum est, hæ quidem sub terram ad supplicia coniiciuntur, illæ in cælum sublatæ vitam agunt beatam, pro ratione eius quam in terris egerunt. Post mille autē annos, vtræq; ad secundā redeunt vitam, optione vnicuiq; proposita, vt quod velit, eligat. Itaq; aliæ quæ prius fuerant hominum, in bestias discedunt: aliæ quæ prius bestiarū, in homines, si modo hominum quoque aliquando fuerant. nam quæ veritatem nunquam est intuita, in humanam formam non transibit. Hæc est sententia Platonis in Phædro. In vltimo verò de rep. de huiusmodi vitæ optionibus loquens ait, electionem magna ex parte iuxta vitæ prioris mores fieri. Sic Orphei animam cygni corpus elegisse, nec voluisse in fœminam transire odio illius sexus: Animam Thameris philomelæ, cygni quoque animam in hominem demigrasse: Aiacis animam leonem optasse, Agamemnonis aquilam, Thersitis simiam.

b Hanc sententiam Plato doctor.} *Alibi legitur, Plotinus doctor. Ipse Porphyrius scribit se decimo Galieni imperatoris anno Romam è Græcia venisse, cùm Plotinus ageret ferè quinquagesimum nonum annum, audisséque illum quinque annos. Plotinus verò Platonis opinionem de reditu animarum in quæuis corpora secutus est. itaque sic videtur legendum, Hanc sententiam Plato doctor tenuit, & Plotinus, discipulo tamen Porphyrio etiam.*

c Quod Platonicè videtur dixisse Vergilius. } *Plato libro De rep. x. animas dicit ad Letheum campum proficisci stirpibus omnino vacuum, & ex Amelita fluuio pronas bibere: quæ largius hauriunt, obli-*

uisci penitus omnium. Hoc facto dormire omnes, & media nocte tonitru ingenti excitari, venireque ad vitam. Amelita autem est ceu rerum omnium obliuio, quasi nullius rei cura & cogitatio. Apud Verg. autem sic loquitur Anchises de animabus corporibus defunctis:

Has omnes, vbi mille rotam voluere per annos
Lethaeum ad fluuium, Deus euocat, agmine magno:
Scilicet immemores, &c.

Obliuiscuntur itaque praeteritorum, & qualis futura sit sequens vita non recogitant: nec tamen voluntate huc inducuntur, sed necessitate.

Contra argumentum Platonicorum, quo animam humanam asserunt Deo esse coaeternam.

CAP. XXXI.

Falso igitur à quibusdā Platonicis est creditus, [a]quasi necessarius orbis ille ab eisdem abeundi, & ad eadem reuertendi. Quod etiā si verum esset, quid hoc scire prodesset, nisi forte inde se nobis auderēt preferre Platonici, quia id nos in hac vita iam nesciremus, quod ipsi in alia meliore vita purgatissimi & sapientissimi fuerant nascituri, & falsum credendo beati futuri? Quod si absurdissimum & stultissimum est dicere, Porphyrij profectò est preferenda sententia, his qui animarum circulos alternante semper beatitudine & miseria suspicati sunt. Quod si ita est, ecce Platonicus in melius à Platone dissentit: ecce vidit hic, quod ille non vidit, nec post talem, ac tantum magistrum refugit correctionem, sed homini praeposuit veritatē. Cur ergo non potius diuinitati credimus de his rebus quas humano ingenio peruestigare non possumus, quae animam quoque ipsam non Deo coaeternam, sed creatam dicit esse, quae non erat? Vt enim hoc Platonici nollent credere, hanc vtique causam idoneam sibi videbantur afferre, quia nisi quod semper antea fuisset, sempiternum deinceps esse non posset. Quāquam & de mundo, & de his quos in mundo deos à Deo facto scribit Plato, apertissimè dicat eos esse coepisse, & habere initiū, finem tamen non habituros, sed per conditoris potentissimam voluntatem in aeternum permansuros esse perhibeat. Verùm id quomodo intelligant, inuenerunt, non esse hoc videlicet temporis, sed substitutionis initium. [c]Sicut enim, inquiunt, si pes ex aeternitate semper fuisset in puluere, semper ei subesset vestigium: quod tamen vestigium à calcante factum nemo dubitaret, nec alterū altero prius esset, quan-

uis alterum ab altero factum esset. Sic, inquiunt, & mundus atque in illo dij creati, & semper fuerũt, semper existente qui fecit, & tamen facti sunt. Nunquid ergo si anima semper fuit, etiam miseria eius semper fuisse dicenda est? Porrò si aliquid in illa, quod ex æterno non fuit, esse cœpit ex tempore, cur non fieri potuit, vt ipsa esset ex tempore, quæ anteà non fuisset? Deinde beatitudo quoq; eius post experimentũ malorum firmior, & sine fine mansura, sicut iste confitetur, proculdubiò cœpit ex tempore, & tamen semper erit, cùm anteà non fuerit. Illa igitur omnis argumentatio dissoluta est, qua putatur nihil esse posse sine fine temporis, nisi quod initium non habet temporis. Inuenta est enim animæ beatitudo, quæ cùm initium temporis habuerit, finem temporis non habebit. Quapropter diuinæ autoritati humana cedat infirmitas, eisq; beatis & immortalibus de vera religione credamus, qui sibi honorem non expetunt, quem Deo suo, qui etiam noster est, deberi sciunt: nec iubent, vt sacrificium faciamus, nisi ei tantummodo, cuius & nos cũ illis, vt sæpe dixi, & sępe dicendũ est, sacrificium esse debemus, per eum sacerdotem offerẽdi, qui in homine quem suscepit, secundũ quem & sacerdos esse voluit, etiam vsque ad mortẽ sacrificiũ pro nobis dignatus est fieri.

L. VIVES.

a Quasi necessarius orbis ille. } *Plato voluit à Parcis omnia scribit, & vitas nostras, & tempus quo anima corpore vacat: ita cùm conuersio vitæ perfecta est, sequi mortem, cùm purgationis animæ redire eam animam ad nouũ corpus, vitæ incertum esse nobis, animã corpore liberæ mille esse annos. Hunc orbem necessarium putabant illi, ne cùm certus esset animarum numerus, à Deo cùm mundum hunc architectaretur, creatus, deessent, qui terram incolerent homines, mundo æterno, & hominibus morti subditis. Hunc orbem, hanc vertiginem expreßius Vergilius rotam nominauit, quæ vbi in se conuoluta, circulum suum confecit, vitam reddit, quam ademerat: vt illa altera vitæ finem facit, quam attulerat, vtraque cum eodem vnde discesserat, redit. Hæc à morte in mortem, illa contrà, à vita in vitam: sed hæc per mortem, illa per vitam.*

b Verùm id quomodo intelligant. } *Mundum à Deo creatum esse, id existimasse Platonem constat. Cæterùm in controuersia est, an in tempore aliquo incœperit esse aliquot annos ab hinc, an nullum habeat in tempore principatum. Nam Plutarchus, Atticus, Seuerus, crediderunt Platoni, mundum aliquando esse cœpisse, nunquam ta-*

men interiturum. Crantori verò, Plotino, Porphyrio, Iamblicho, Proculo, Macrobio, Platonicu visum est: mundum Platonicum æternum fuisse, & fore. Istis Censorinus adstipulatur, qui eam de mundo sententiam Pythagoræ, & Pythagoricorum esse tradit: quos Plato in ratione naturæ præ cæteris secutus est. Eiusdem rei autores sunt Cicero: Iustinus martyr, & Bœotius. Apuleius in Deo Socratis si: inquit: Quos deos Plato existimat veros incorporales, animales, neque vllo fine, neque exordio, sed prorsus retro æuiternos. In dogmate tamen Platonis, Platonem indicat, de origine mundi non satis sibi constituisse. Ait enim, & hunc quidem mundum, nunc sine initio esse dicit, aliàs originem habere, natúmque esse.

c Sicut enim inquiunt } *Nostri cùm de effectu causæ coæuo loquuntur, de sole, & eius splendore exemplum afferunt.*

De vniuersali via animæ liberandæ, quam Porphyrius malè quærendo non reperit, & quam sola gratia Christiana reserauit. CAP. XXXII.

HÆc est religio, quæ vniuersalem continet viam animæ liberandæ, quoniam nulla nisi in hac liberari potest. Hæc est enim quodammodo [a] regalis via, quæ vna ducit ad regnum, non temporali fastigio nutabundum, sed æternitatis firmitate securum. Cùm autem dicit Porphyrius in primo iuxta finem de regressu animæ libro: nondum receptam vnam quandam sectam, quæ vniuersalem viam animæ contineat liberandæ: vel à philosophia verissima aliqua, [b] vel ab Indorum moribus, ac disciplina, aut inductione Chaldæorum, aut alia qualibet via, nondúmque in suam notitiam eandem viam historiali cognitione perlatam, proculdubio confitetur esse aliquam, sed nondũ in suam venisse notitiam. Ita ei non sufficiebat quicquid de anima liberanda studiosissimè didicerat, sibique vel potius aliis nosse, ac tenere videbatur. Sẽtiebat enim adhuc sibi deesse aliquam præstãtissimam autoritatem, quam de re tanta sequi oporteret. Cùm autem dicit, vel à philosophia verissima, aliquam nondum in suam notitiam peruenisse, sectam, quæ vniuersalem contineat viam animæ liberandæ, satis, quantum arbitror, ostendit, vel eam philosophiam in qua ipse philosophatus est, non esse verissimã, vel ea non contineri talem viam. Et quomodo iam potest esse verissima, qua nõ continetur hæc via? Nam quæ alia via est vniuersalis animæ liberandæ, nisi qua vniuersæ animę liberãtur, ac per hoc sine illa nulla an-

la anima liberatur? Cùm autem addit & dicit, vel ab Indorum moribus & disciplina, vel ab inductione Chaldęorũ, vel alia qualibet via: manifestissima voce testatur, neque illis quæ ab Indis, neque illis quę à Chaldæis didicerat, hanc vniuersalem viã animæ liberãdæ contineri, & vtiq; se à Chaldæis oracula diuina sumpsisse, quorum assiduam cõmemorationem facit, tacere non potuit. Quam vult ergo intelligi animę liberandę vniuersalem viam nondum receptam, vel ex aliqua verissima philosophia, vel ex earum gentium doctrinis, quæ magnę velut in diuinis rebus habebantur: quia plus apud eos curiositas valuit, quorúmque angelorũ cognoscendorũ & colendorum, nondúmque in suam notitiam historiali cognitione perlatã? Quænam ista est vniuersalis via, nisi quæ non suæ cuiq; genti propria,[c] sed vniuersis gentibus quæ communis esset, diuinitus impertita est? Quam certè iste homo non mediocri ingenio præditus, esse non dubitat. Prouidentiam quippe diuinam sine ista vniuersali via liberandæ animę genus humanum relinquere potuisse nõ credit. Neque enim ait nõ esse, sed hoc tantùm bonũ, tantúmque adiutoriũ nondũ receptũ, nondũ in suam notitiã esse perlatũ. Nec mirum.[d] Tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis, quãdo ista liberandę animæ vniuersalis via, quæ non est alia, quàm religio Christiana, oppugnari permittebatur ab idolorũ dæmonũmq; cultoribus regibúsque terrenis, propter asserendũ & cõsecrandũ martyrũ numerum,[e] hoc est, testium veritatis, per quos ostenderetur omnia corporalia mala pro fide pietatis & cõmendatione veritatis esse toleranda. Videbat ergo ista Porphyrius, & per huiusmodi persecutiones citò istam viam peniturã, & propterea non esse ipsam liberãdæ animæ vniuersalem putabat, non intelligens hoc, quod eum mouebat, & quod in eius electione perpeti metuebat, ad eius confirmationẽ robustiorémq; commendationẽ potius pertinere. Hæc est igitur animæ liberãdę vniuersalis via, id est, vniuersis gentibus diuina miseratione concessa, cuius profectò notitia ad quoscunq; iam venit, & ad quoscunque ventura est: nec debuit, nec debebit ei dici[f] quare modò, & quare serò, quoniam mittentis consilium nõ est humano ingenio penetrabile. Quod sensit etiam iste cùm dixit, nondum receptum hoc donum Dei, & nondum in suam notitiam fuisse perlatum. Nec enim propterea verum non esse iudicauit, quia nondum in suam fidem receptum fuerat, vel

in notitiam nondum peruenerat. Hæc est, inquam, liberandorum credentium vniuersalis via, de qua fidelis Abraham diuinum accepit oraculum: In semine tuo benedicentur omnes gentes. Qui fuit quidem gēte Chaldæus, sed vt talia promissa perciperet, quòd ex illo propagaretur semē dispositum per angelos in manu mediatoris, in quo esset ista liberandæ animæ vniuersalis via, hoc est omnibus gentibus data, iussus est discedere de terra sua, & de cognatione sua, & de domo patris sui. Tunc ipse primitus à Chaldæorum superstitionibus liberatus, vnum verum Deum sequendo coluit, cui hoc etiam promittenti fideliter credidit. Hæc est vniuersalis via, de qua in sancta prophetia dictum est: Deus misereatur nostri, & benedicat nobis: illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri. Vt cognoscamus in terra viam tuam: in omnibus gentibus salutare tuum. Vnde tanto pôst ex Abrahæ semine carne suscepta, de seipso ait ipse saluator: Ego sum via, & veritas & vita. Hæc est vniuersalis via, de qua tātò antè prophetatum est: Erit in nouissimis diebus manifestus [g] mons domus Domini paratus in cacumine montium, & extolletur super colles, & venient ad eum vniuersæ gentes, & ingredietur nationes multæ, & dicent: Venite ascendamus in montē Domini, & in domum Dei Iacob, & annunciabit nobis viā suam, & ingrediemur in ea. Ex Sion enim prodiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Via ergo ista non est vnius gētis, sed vniuersarum gentium. Et lex verbúmq; Domini non in Sion & Hierusalem remansit, sed inde processit, vt se per vniuersa diffunderet. Vnde ipse mediator post resurrectionem suam discipulis trepidantibus ait: Oportebat impleri quæ scripta sunt in lege & prophetis & psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum vt intelligerent scripturas, & dixit eis: Quia oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prędicari in nomine eius pœnitētiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. Hæc est igitur vniuersalis animæ liberandæ via, quam sancti angeli sanctíq; prophetæ prius in paucis hominibus, vbi potuerunt Dei gratiam repetentibus & maximè in Hebræa gente, [h] cuius erat ipsa quodammodo sacrata respublica, in prophetationē & prænunciationem ciuitatis Dei ex omnibus gentibus congregādæ, & tabernaculo, & tēplo, & sacerdotio, & sacrificiis significauerunt, & eloquiis quibusdam manifestis plerisque mysti-

mysticis prædixerunt. Præsens autem in carne ipse mediator, & beati eius apostoli, iam testamenti noui gratiam reuelantes apertius indicarunt, quæ aliquantò occultius superioribus sunt significata temporibus, pro ætatum generis humani distributione, sicut eam Deo sapienti placuit ordinare, mirabilium operum diuinorum, quorum superius pauca iam posui contestantibus signis. Non enim tantummodo apparuerunt visiones angelicæ, & cęlestiũ ministrorũ sola verba sonuerũt, verumetiã hominibus Dei verbo simplicis pietatis agentibus, spiritus immundi de hominum corporibus, ac sensibus pulsi sunt: vitia corporis, lãguoreśq; sanati: fera animalia terrarum, & aquarũ, volatilia cæli, ligna, elementa, sidera,[i] diuina iussa fecerunt, inferna cesserunt, mortui reuixerũt: exceptis ipsius saluatoris propriis singularibúsq; miraculis, maximè natiuitatis & resurrectionis: in quorum vno [k] maternæ virginitatis tantummodo sacramentum, in altero autem etiam eorum qui in fine resurrecturi sunt demonstrauit exemplũ. Hæc via totum hominem mundat, & immortalitati mortalem ex omnibus quibus constat partibus, præparat. Vt enim nó alia purgatio ei parti quæreretur, quam vocat intellectualẽ Porphyrius, alia ei, quam vocat spiritalem, alia quæ ipsi corpori, propterea totum suscepit veracissimus potentissimúsq. mundator atque saluator. Præter hãc viam, quæ[l] partim cùm hęc futura pręnunciantur,[m] partim cùm facta nunciãtur, nunquam generi defuit humano, nemo liberatus est, nemo liberatur, nemo liberabitur. Quod autem Porphyrius vniuersalẽ viam animæ liberãdæ nondum in suam notitiam historiali cognitione dicit esse perlatam: quid hac historia, vel illustrius inueniri potest, quæ vniuersum orbem tãto apice autoritatis obtinuit: vel fidelius, in qua ita narrantur præterita, vt futura etiam prædicantur, quorũ multa videmus impleta: ex quibus ea quæ restant sine dubio speremus implenda. Non enim potest Porphyrius, vel quicunque Platonici, etiam in hac via quasi terrenarum rerum, & ad istam vitam mortalem pertinentium, diuinationem, prædictionémque contemnere: quod meritò in aliis vaticinationibus, & quorumlibet modorum vel artium diuinationibus faciunt. Negant enim vel magnorum fuisse hominum, vel magni esse pẽdenda Et rectè. Nam, vel inferiorum fiunt præsensione causarum, sicut arte medicinæ quibusdam antecedentibus signis pluima[n] venturæ va-

letudini præuidentur, vel immũdi dæmones sua disposita facta prænunciant, ° & in quorumuis mentibus atque cupiditatibus iniquorum congrua factis dicta, vel dictis facta, compensant: vt sibi ius quodammodo vendicent in materia infirma fragilitatis humanæ. Non talia sancti homines in ista vniuersali animarum liberandarum via gradientes, tanquam magna prophetare curarũt: quanuis & ista eos non fugerint, & ab eis sæpe prædicta sint, ad eorum fidem faciendam, quæ mortalium sensibus non poterant intimari: nec ad experimẽtum celeri facilitate perduci. Sed alia erant verè magna, atq; diuina, quæ quantum dabatur, cognita Dei voluntate, futura nunciabant. Christus quippe in carne venturus, & quæ in illo tam clara perfecta sunt, atque in eius nomine impleta, pœnitentia hominum, & ad Deum conuersio voluntatum, remissio peccatorum, gratiæ iustitiæ, fides piorum, & per vniuersum orbem in veram diuinitatem multitudo credentium, culturæ simulachrorum, dæmonũmque subuersio, & à tentationibus excitatio, proficientium purgatio, & liberatio ab omni malo, iudicij dies, resurrectio mortuorum, societatis impiorum æterna damnatio, regnũmque æternæ gloriosissimę ciuitatis Dei conspectu eius immortaliter perfruentis: in huius vitæ scripturis, prædicta, atque promissa sunt: quorum tam multa impleta conspicimus, vt recta pietate futura esse cætera confidamus. Huius vitæ rectitudinem vsque ad Deum videndum, eíque in æternum cohærendum, in sanctuario scripturarum esse locatam, qua prædicatur atque asseritur veritate, quicũque non credunt, & ob hoc nec intelligunt, oppugnare possunt, sed expugnare non possunt. Quapropter in decem libris istis, & si minus quam nonnullorum de nobis expectabat intentio, tamen quorundam studio, quantum verus Deus & dominus adiuuare dignatus est, satisfecimus, refutando contradictiones impiorum, qui conditori sanctæ ciuitatis, de qua disputare instituimus, deos suos præferunt. Quorum decem librorum quinque superiores aduersus eos conscripti sunt, qui propter bona vitæ huius deos colendos putant: quinque autem posteriores aduersus eos qui cultum deorum propter vitam, quæ post mortem futura est, seruandum existimant. Deinceps itaque, vt in primo libro polliciti sumus, de duarum ciuitatum, quas in hoc seculo perplexas diximus, inuicémque permistas, exortu & procursu & debitis finibus,

quod dicendum arbitror, quantum diuinitus adiuuabor expediam.

L. VIVES.

a Regalis via.} *Lata, publica: quæ regia, & consularis, & prætoria, militaris dicitur legibus sacra.*

b Vel ab Indorum moribus ac disciplina.} *Gymnosophistarum & Brachmanarum, qui multa admirabiliter & egisse, & docuisse memorantur.*

c Sed vniuersis gentibus.} *Hæc est pietas nostra, quæ ideo catholica nominatur, quòd non certo alicui populo tradita est, vt Iudaica, sed toti generi humano, nec vllum excludit, omnibus per hanc saluis esse licet, & sine hac nulli: nec religiones in hac sunt suæ cuique genti, sicut apud Gétiles. Alij enim dij & alio modo apud Romanos colebātur, quàm Græcos: alij apud hos, quàm apud Gallos, Hispanos, Scythas, Indos, Persas. Omnes gentes, quæ Christum professæ sunt, eundem colunt Deum, & eodem sacrificij genere.*

d Tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis.} *Vixit enim Diocletiano principe, qui Christianos iniquißimo insectatus est odio.*

e Hoc est testium veritatis.} *Μάρτυρ enim est testis.*

f Quare modò & quare serò.} *Q. cur nunc mittitur, cur non ante?*

g Mons domus domini.} *Alibi non adscribitur, domus, lxx. sic τὸ ὄρος κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ, mons domini, & domus Dei.*

h Cuius erat ipsa quodammodo.} *Hoc enim erat initium & velut propago & seminarium ecclesiæ Dei.*

i Diuina iussa fecerunt, mortui reuixerunt.} *Alibi sic, diui. iuss. fe. inferna cesserunt, mortui reuixerunt.*

k Maternę virginitatis tantummodo sacramentum.} *Hoc est, sacramentum nihil pollui, nihil frangi, aut corrumpi, quod ille instaurator omnium attigerit.*

l Partim cùm hæc futura prænunciantur.} *In lege Mosaica per Prophetas.*

m Partim cùm facta nunciantur.} *In nostra per Apostolos, & reliquos sacros concionatores.*

n Vēturę valetudini.} *Alibi euenturæ: melius euentura valetudini.*

o Et in quorumuis mentibus.} *Alibi, quorum ius & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad congruentia facta ducendis quodammodo sibi vendicant. Possunt enim ad morbum vel ad sanitatem corpora humana naturæ viribus afficere, quas habent, quàm nos longè notiores.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER VNDECIMVS.

De ea parte operis, qua duarum ciuitatum, id est cælestis, ac terrenæ initia & fines incipiunt demonstrari.

CAP. I.

CIVITATEM Dei dicimus, cuius ea scriptura testis est, quæ non fortuitis motibus animorum, sed planè summæ dispositione prouidentiæ super omnes omnium gentium literas, omnia sibi genera ingeniorum humanorum diuina excellens autoritate subiecit. Ibi quippe scriptum est: Gloriosa dicta sunt de te, ciuitas Dei. Et in alio Psalmo legimus: Magnus dominus, & laudabilis nimis: in ciuitate Dei nostri, in monte sancto eius, dilatans exultationes vniuersæ terræ. Et paulo pòst in eodem Psalmo: Sicuti audiuimus, ita & vidimus, in ciuitate domini virtutum, in ciuitate Dei nostri, Deus fundauit eam in æternum. Item in alio: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei, sanctificauit tabernaculum suum altissimus, Deus in medio eius non commouebitur. His atque huiusmodi testimoniis, quæ omnia commemorare nimis longum est, didicimus esse quandam ciuitatem Dei, cuius ciues esse concupiscimus, illo amore, quem nobis illius conditor inspirauit. Huic cónditori sanctæ ciuitatis, ciues terrenæ ciuitatis deos suos præferunt, ignorãtes eum esse Deum deorum, non deorum falsorum, hoc est, impiorum, & superborum,

qui

qui eius incommutabili, omnibúsque communi luce priuati, & ob hoc ad quandam egenam potestatem redacti, suas quodammodo priuatas potentias consectantur, honoréſque diuinos à deceptis subditis quærunt, ſed deorum piorum, atque ſanctorum, qui potius ſeipſos vni ſubdere, quàm multos ſibi, potiúſque Deum colere, quàm pro Deo coli delectantur. Sed huius ſanctæ ciuitatis inimicis, decem ſuperioribus libris quantum potuimus domino & rege noſtro adiuuante reſpondimus. Nunc verò quid à me expectetur agnoſcens, meíque non immemor debiti, de duarum ciuitatum, terrenæ ſcilicet & cæleſtis, quas in hoc interim ſeculo perplexas quodammodo diximus inuicémque permixtas, exortu & excurſu & debitis finibus quantum valuero diſputare, eius ipſius domini, & regis noſtri vbique opitulatione fretus aggrediar: primúmque dicam quemadmodum exordia duarum iſtarum ciuitatum in angelorum diuerſitate præceſſerint.

De cognoſcendo Deo, ad cuius notitiam nemo hominum peruenit, niſi per Mediatorem Dei & hominum, hominem Ieſum Chriſtum, CAP. II.

Magnum eſt & admodum rarum, vniuerſam creaturam corpoream & incorpoream conſideratam compertámque mutabilem intentione mentis excedere, atque ad incommutabilem Dei ſubſtãtiam peruenire. & illic dicere ex ipſo, quod cunctã naturam quæ non eſt, quod ipſe, non fecit niſi ipſe. Sic enim Deus cum homine, non per aliquam creaturam loquitur corporalem, corporalibus inſtrepens auribus, vt inter ſonantem & audientem aerea ſpatia verberentur, neque per eiuſmodi ſpiritalem quæ corporum ſimilitudinibus figuratur, ſicut in ſomnis, vel quo alio tali modo. Nam & ſic velut corporeis auribus loquitur, quia velut per corpus loquitur, & velut interpoſito corporalium locorum interuallo. Multum enim ſimilia ſunt talia viſa corporalibus. Sed loquitur ipſa veritate, ſi quis ſit idoneus ad audiendum mente non corpore. Ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine cæteris, quibus homo conſtat eſt melius, & quo ipſe Deus ſolus eſt melior. Cùm enim homo rectiſsimè intelligatur, vel ſi hoc non poteſt, ſaltem credatur factus ad imaginem Dei: profectò ea ſui parte eſt propinquior ſuperiori Deo: qua ſuperat inferiores partes ſuas, quas etiam cum pecoribus communes habet.[a] Sed quia ipſa mẽs,

cui ratio & intelligẽtia naturaliter inest, vitiis quibusdã tenebrosis & veterib. inualida est, nõ solùm ad inhærendũ fruẽdo, [b]verumetiam ad perfruendũ merendo incõmutabile lumen, donec de die in diem renouata atq; sanata fiat tantæ fœlicitatis capax, fide primum fuerat imbuenda atq; purganda. In qua vt fidentius ambularet ad veritatẽ, ipsa veritas Deus Dei filius homine assumpto, nõ tamen Deo cõsumpto, eandẽ constituit atq; fundauit fidem, [c] vt ad Deum iter esset homini per hominem Deũ. Hic est enim mediator Dei & hominũ homo Christus Iesus. [d]Christus per id quod est mediator, est homo, & via perueniendi ad Deũ. Per hoc enim mediator, per quod & homo, per hoc & via. Quia si inter eum qui tendit, & illud quò tendit, via media est, spes est perueniendi. Si autem desit, aut ignoretur quà eundũ sit, quid prodest nosse quò eundum sit? Sola est autẽ aduersus omnes errores via munitissima, vt idem ipse sit Deus & homo, quò itur Deus, quà itur homo.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN VNDECIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a Sed quia ipsa mens. } *Mentem hominis præstantissimam & purissimam in animo partem vocamus, qua intelligimus, qua etiam arguimus, colligimus, ratiocinamur, ita vt per eam tum simplices solæq; res accipiantur, tum conferantur, ac velut comparentur, vnde artes omnes, disciplinæ, ac totus vitæ vsus constat, inuentáque sunt, quæcunque in vita sunt admirabilia.*

b Verumetiam ad perfruendum merendo. } *Alibi, ad perferendum incommutabile lumen.*

c Vt ad Deum. } *Alibi, vt ad hominis Deum iter esset homini per hominem Deum, hoc est figuratius & elegantius.*

d Christus per id quod est media. est hom. & via peruen. ad Deum. } *Totum hoc est addititium.*

De autoritate canonicæ scripturæ, diuino spiritu conditæ. CAP. III.

HIc prius per Prophetas, deinde per seipsum, postea per Apostolos quantum satis esse iudicauit locutus, etiam scripturam condidit, quæ canonica nomina-

tur

tur eminentissimæ autoritatis, cui fidem habemus de his rebus, quas ignorare non expedit, nec per nosmetipsos nosse idonei sumus. Nam si ipsa sciri possunt testibus nobis, quæ remota nō sunt à sensibus nostris,[a] siue interioribus, siue etiam exterioribus: vnde & præsentia nuncupātur,[b] quod ita ea dicimus esse præsentibus, sicut præ oculis quæ præsto sunt oculis: profectò ea quę remota sunt à sensibus nostris, quoniam nostro testimonio scire non possumus, de his alios testes requirimus, eisque credimus, à quorum sensibus remota esse vel fuisse non credimus. Sicut ergo de visibilibus quę non vidimus, eis credimus qui viderunt, atque ita de cæteris quæ ad suum quenque sensum corporis pertinent: ita de his quæ animo ac mente sentiūtur, quia & ipse rectissimè dicitur sensus, vnde & sententia vocabulum accepit,[c] hoc est, de inuisibilibus, quæ à nostro sensu exteriore remota sunt, iis nos oportet credere,[d] qui hæc in illo incorporeo lumine disposita didicerunt,[e] vel manentia contuentur.

L. VIVES.

a Siue interioribus, siue etiam exterioribus.} *Quicquid in homine aut in animali alio est, quo aliquid percipitur sentitúrque, est sensus. Hinc sensus illi exteriores quinque & interiores mens animúsque, vnde est sensus doloris. sensus rei visæ vel auditæ, de exterioribus, tum lætitiæ, laudis, gloriæ, virtutis, vitij, spei, metus: sensus de interioribus, ecquid de hoc vino sentis? quid de cantu, quid de ornatu, splendoréque cultus? adde etiam quid de prudentia, & iudicio illius, quid de philosophia, quid de theologia, quid de republica administratione? Quæ paulò pluribus dixi verbis, quoniam Philosophi nostrates mentem dici sensum non patiuntur, cùm Augustinus disertè sensum esse dicat, tametsi quid philosopho nostri temporis cum notitia sermonis, hoc est, vt ipsi interpretantur, cum Grammatica?* Sensus

b Quod ita ea dicimus esse præsentibus.} *Potius legendum est, præ sensibus.*

c Hoc est de inuisibilibus.} *Videre ad omnes sensus pertinet, vt apud Græcos ἰδεῖν, vt, Vidisti quàm incondita est hæc oratio, quàm insuaue hoc vinum. Sic inuisibile hic Augustinus pro eo quod sub nullum exteriorem cadit sensum posuit.* Videre

d Qui hæc in illo incorporeo lumine disposita.} *Sancti viri præceptore vsi Deo ipso.*

e Vel manentia.} *Angeli Dei.*

De conditione mundi, quòd nec intemporalis sit, nec nouo Dei ordinata consilio, quasi posteà voluerit quod anteà noluerit.

CAP. IIII.

Visibilium omnium maximus est mundus, inuisibilium omniũ maximus est Deus. Sed mundũ esse conspicimus, Deum esse credimus. Quod autem Deus mundum fecerit, nulli tutius credimus quàm ipsi Deo. Vbi eũ audiuimus? Nusquam interim nos melius quàm in scripturis sanctis, vbi dixit propheta eius: In principio fecit Deus cælum & terram. Nunquid nam ibi fuit iste propheta, quando fecit Deus cælum & terram? Non. Sed ibi fuit sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiam sanctas se transfert, amicos Dei & prophetas constituit, eisque opera sua sine strepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoque angeli sancti Dei, qui semper vident faciem patris, voluntatémque eius, quibus oportet annunciãt. Ex his vnus erat iste propheta, qui dixit & scripsit: In principio fecit Deus cælum & terram. Qui tam idoneus testis est, per quem Deo credendum sit, vt eodem spiritu Dei quo hæc sibi reuelata cognouit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto antè prædixerit. [a]Sed quid placuit Deo æterno tunc facere cælum & terram, quæ anteà non fecisset? [b] Qui hoc dicunt, si mundum fuisse æternum sine vllo initio, & ideo nec à Deo factum videri volunt, nimis auersi sunt à veritate, & lethali morbo impietatis insaniunt. Exceptis enim propheticis vocibus, [c] mundus ipse ordinatissima sua mutabilitate & mobilitate, & visibilium omnium pulcherrima specie quodammodo tacitus, & factum se esse, & non nisi à Deo ineffabiliter atque inuisibiliter magno, & ineffabiliter atque inuisibiliter pulchro fieri se potuisse proclamat. Qui autem à Deo quidem factum fatentur, non tamen eum volunt temporis habere, sed suæ creationis initium, vt modo quodam vix intelligibili semper sit factus, dicunt quidem aliquid, vnde sibi Deum videntur velut à fortuita temeritate defendere, ne subitò illi venisse credatur in mẽtem, quod nunquam ante venisset facere mũdum, & accidisse illi voluntatem nouam, cùm in nullo sit omnino mutabilis. Sed non video quomodo eis possit in cæteris rebus ratio ista subsistere, [d] maximéque in anima, quam si Deo coæternam esse contẽderint, vnde illi acciderit noua miseria, quæ nunquam anteà per æternum, nullo modo poterunt

runt explicare. [c] Si enim alternasse semper eius miseriam & beatitudinem dixerint, necesse est dicāt etiam semper alternaturam, vnde illa eos sequetur absurditas, vt etiā cùm beata dicitur, in hoc vtiq; non sit beata, si futurā suam miseriam & turpitudinem præuidet. Si autem non præuidet, nec se turpem ac miseram fore, sed beatam semper existimat, falsa opinione fit beata: quo dici stultius nihil potest. Si autem semper quidē per secula retro infinita cū beatitudine alternasse animæ miseriam putant: sed nunc iam de cætero cùm fuerit liberata, ad miseriam non esse redituram, nihilominus conuincuntur nunquam eam fuisse verè beatam, sed deinceps incipere esse noua quadam nec fallaci beatitudine, ac per hoc fatebuntur accidere illi aliquid noui, & hoc magnum atq; præclarum, quod nunquam retro per ęternitatem accidisset. Cuius nouitatis causam si Deum negabunt in æterno habuisse consilio, simul eum negabunt etiam beatitudinis eius autorem, quod nefandæ impietatis est. Si autem dicent ipsum nouo consilio excogitasse, vt de cætero sit anima in æternum beata, quomodo eum alienum, ab ea, quæ illis quoque displicet, mutabilitate mōstrabunt? Porrò si ex tempore creatam, sed nullo vlterius tempore perituram, [f] tanquam verum habere initium, sed non habere finem fatentur, & ideo semel expertam miserias, si ab eis fuerit liberata, nunquam miserā posteà futuram, non vtique dubitabunt hoc fieri, manente incommutabilitate consilij Dei. Sic ergo credant & mundum ex tempore fieri potuisse, nec tamen ideo Deum in eo faciendo æternum consilium voluntatémque mutasse.

L. VIVES.

a SEd quid placuit Deo.} *Quæstio Epicuri, quam Cicero Velleij verbis primo De natura deorum tractat.*

b Qui hoc dicunt si mundum fuisse æternum. } *Dubitatio hæc est multorum disputationibus scriptisque exagitata, variásque in partes magnis ingeniorum viribus conuersa atque iactata, quibusdam mundum neque genitum vnquam, neque interiturum affirmantibus, vt Peripateticis, quibus Latini multi suffragātur, vt Plinius & Manilius. Cato senior opinionem Aegyptiam esse hanc dicit. alijs genitum quidem affirmantibus, sed negantibus interiturū vnquā: cuius sententiæ sunt qui volunt Platonem fuisse, vt superiore libr. dixi. Sunt quibus nunquam inceperit mundus, desinet tamen aliquando. Sunt qui genitum à Deo corruptibiléma; asserant, sed nunquam tamen interiturum. Nam diuina*

naturæ vi continetur atque seruatur. Ex horum numero sunt Pythagorici. Alij & initium accepisse, & finem habiturum autumant, vt Epicurei. Anaxagoras, Empedocles, & Stoici, de quis omnibus Plutarchus in Placitis naturalibus. Galenus in Historia philosophi, modò eius sit is liber, Censorinus in Natali die, Macrobius, ac plerique alij. Alexander Aphrodisieus Aristoteli accedit, quòd eius sententia minus disputantium ictibus sit exposita. Galenus ex sensuum testimonio de tota lite pronuntiari debere asseuerat, qui cùm eundem & eodem modo procedere semper mundum cernant, ingenitum, & æternum fateri par est. Nam vt Manlius inquit, Non alium videre patres, aliúmve nepotes Aspicient. Et inter eos qui æternum faciunt mundum, alij à Deo genitum volunt, alij nullam eius causam ponunt, sed ipsum potius sui & cæterorum causam esse, quod Aristoteli placuit libro primo De cælo & mundo.

c Mundus ipse ordinatissima. } *Casu aut fortuito credibile non est factam esse rem maximi ordinis, & rationis, nec alium quàm summum potuisse summi operis, aut alium, quàm pulchrum pulcherrimi parentem esse. Omnes philosophorum scholæ quæ diuinius aliquid sapuerunt, nihil esse quod tam arguat & factum esse à Deo mundum, & eius cura administrari, consensu vnico affirmant, quàm aspectum ipsum mundi totius considerationémque decoris eius atque ordinis. Plato, Stoici, Cicero, Plutarchus, & Aristoteles hac de re argumentum refertur à Cicerone 2. De natura deorum.*

d Maximéque in anima. } *Plato animas hominum æternas esse voluit detrusas in corpus humanum, hoc est, in carcerem, propter scelera ab ipsis commissa.*

e Si enim alternasse. } *Neque enim aliter dici potest, quàm quod fuerint æternum, aut beatæ, aut miseræ, vel certè alternis beatæ miseræq́ue; quod ita si fiat, ex varietate quadam & alternatione naturæ animæ proficisci necesse est. Quæ enim posset ista esse in tot animarum millibus infinita æternitate tam constans facinorum admissionis, expiationisque vicissitudo, vnde modò beatæ essent, modò miseræ.*

f Tanquam verum habere initium. } *In aliis exemplaribus legitur, Tanquam numerum habere initium. Numerus enim ab vnitate incipit, nec est vbi sistat: nam quantocunque addito numero, maior adhuc adiici potest, nec finis erit, etiam vbi iam finis non poterit inueniri, quod infinitum dicitur.*

Tam non esse cogitandum de infinitis temporum spatiis ante mundum, quàm nec de infinitis locorum.

CAP.

CAP. V.

DEinde videndum est, istis qui Deum conditorem mundi esse consentiunt, & tamen quærunt de mundi tempore quid respondeamus, quid ipsi respondeant de mundi loco. Ita enim quæritur cur potius tunc & nó anteà factus sit, quemadmodum quæri potest, cur hic potius vbi est, & non alibi? Nam si infinita spatia temporis ante mundum cogitant: in quibus eis non videtur Deus ab opere cessare potuisse, similiter ergo cogitent extra mundum infinita spatia locorum: in quibus si quisquam dicat non potuisse vacare omnipotentem, nónne consequens erit, vt innumerabiles mundos [a] cum Epicuro somniare cogatur: ea tantum differētia, quòd eos ille [b] fortuitis motibus atomorum gigni asserit, & resolui, isti autem opere Dei factos dicturi sunt, si eum per interminabilem immēsitatem locorum extra mundum circunquaque patiētium vacare noluerint, nec eosdem mundos, quod etiam de isto sentiut, vlla causa posse dissolui? [c]Cũ his enim agimus qui & Deum incorporeum, & omnium naturarum, quæ non sunt, quod ipse creatorem nobiscũ sentiũt. Alios autē nimis indignũ ēst ad istam disputationem religionis admittere, [d] maximè quod apud eos, qui multis diis sacrorum obsequiũ deferendũ putãt. Isti Philosophi cæteros nobilitate atq; authoritãte vicerũt, nó ob aliud, nisi quia longo quidē interuallo: veruntamen reliquis propinquiores sunt veritati. An fortè substantiam Dei, quam nec includunt, nec determinant, nec distendunt loco, sed de ea sicut de Deo sentire dignum est fatentur, incorporea præsentia vbique totam à tantis locorum extra mundum spatiis absentem esse dicturi sunt, & vno tantùm, atque in comparatione illius infinitatis tam exiguo loco in quo mundus est occupatam? Non opinor eos in hæc vaniloquia progressuros. Cùm igitur vnum mundum ingenti quidem mole corporeo, finitum tamen & loco suo determinatum, & operante Deo factum esse dicant, quod respondent de infinitis extra mundum locis: cur in eis ab opere Deus cesset, hoc sibi respondeant, de infinitis ante mundum temporibus, cur in eis ab opere Deus cessauerit. Et sicut non est consequens, vt fortuitu potius, quàm ratione diuina Deus non alio, sed isto in quo est loco mundum constituerit, cùm pariter infinitis vbique patentibus nullo excellentiore merito posset hic elegi, quamuis eandem diuinam

rationem, qua id factum est, nulla possit humana comprehendere mens: ita non est consequens, vt Deo aliquid existimemus accidisse fortuitum, quod illo potius quàm anteriore tempore condidit mundum, cùm æqualiter anteriora tempora per infinitum retro spatium præteriissent, nec fuisset aliqua differentia vnde tempus tempori eligendo præponeretur. Quòd si dicunt, inanes esse hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cùm locus nullus sit præter mundum, respondetur eis, isto modo inaniter homines cogitare præterita tempora vacationis Dei, cùm nullum tempus sit ante mundum.

L. VIVES.

a CVm Epicuro.} *Hic non multos modò mundos, sed infinitos quoque esse voluit, vt alibi ostendi. Metrodorus sic absurdum esse ait, si vnicus in infinito mundus sit genitus, ac si vnica in latifundio spica nasceretur. Hunc errorem & Aristoteles & Stoici multis argumentis retuderunt, vnicumq; cum Platone cæteri isque sapientibus posuere mundum, quod τὸ πᾶν dixere, hoc est, vniuersum.*

b Fortuitis motibus atomorum.} *De principiis rerum naturæ magna & permolesta est inter Philosophos disceptatio. Democritus corpuscula dixit esse per inane infinitum temere volitantia, quibus inesset forma & magnitudo, essentque insecabilia, ideo ἄτομοι dicta. Epicurus hunc secutus pondus addidit. Ita indiuidua illa ramenta variis formis prædita, variis magnitudinibus tum etiam ponderibus multum diuersis, iactatione fortuita per vacuum immensum agitata, non simplici casu inter se commista & coagmentata, infinitos subinde mundos progignare, infinitos interimere arbitratus est: sine certa causa, sine consilio vllo natos, auctos, extinctos: & cùm de loco extra cælum loquimur, non sic locus est intelligendus, vt hic noster, qui corpore definitur & terminatur: sed quemadmodum durationem quandam ante mundum genitum animo comprehendimus, in qua res multæ & creari, & viuere potuerunt: ita extra mundum hunc etsi nihil est, mens tamen spatium quoddam intelligit, in quo à Deo non modò multi, sed infiniti quoque mundi locari possunt.*

c Cum his enim agimus.} *Cum Platonicis.*

d Maximè quòd apud eos.} *Maxima erat Platonicorum & Stoicorum autoritas apud veteres etiam vulgo. Cicero verbis Catonis & Lelij.*

Creationis mundi & temporum vnum esse principium, nec aliud alio præueniri. CAP. VI.

SI enim rectè discernũtur æternitas & tempus, [a]quod tempus sine aliqua mobili mobilitate non est, [b]in æternitate autem nulla mutatio est, quis non videat quòd tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret, cuius motionis & mutationis cùm aliud atque aliud, quæ simul esse non possunt, cedit atque succedit in breuioribus vel productioribus morarum interuallis tempus sequeretur? Cùm igitur Deus, in cuius æternitate nulla omnino est mutatio, creator sit temporum & ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, non video: nisi dicatur ante mundum iam aliquam fuisse creaturam, cuius motibus tempora currerent. Porrò si literæ sacræ, maximéque veraces ita dicunt, in principio fecisse Deũ cælum & terram, vt nihil antea fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cætera cuncta quæ fecit, proculdubiò non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tempore & post aliquod fit, & ante aliquod tempus, post id quod præteritum est, ante, id quod futurum est. Nullum autem ante mũdum posset esse præteritum, quia nulla erat creatura, cuius mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus est mundus, si in eius conditione factus est mutabilis motus, sicut videtur se habere etiam ordo ille primorum sex vel septem dierum, in quibus mane & vespera nominantur, donec omnia quæ his diebus Deus fecit, sexto perficiantur die, septimoque in magno mysterio Dei vacatio commendetur. Qui dies cuiusmodi sunt, aut perdifficile nobis, aut etiam impossibile est cogitare, quantò magis dicere.

L. VIVES.

a QVod tempus sine aliqua mobili. } *Aristoteles mensuram motus dixit esse tempus: ita vt sine motu tempus non percipi vllum existimet. Sunt ex philosophis, qui motum ipsum tempus esse definiant, sicut Stoici.*

b In æternitate autẽ nulla mutatio est. } *Sic Augustinus multis locis, sic Bœotius, sic Gregorius Nazianzenus, sic alij permulti: & quoniam hi omnes ex Platone hoc sumpserunt, afferam Platonis verba ex Timæo: Vbi verò mobile viuénsque æternum hoc deorum simulachrũ*

is parens qui fabricatus est, considerauit, lætitia perfusus similius adhuc exemplari facere constituit. Ita que admodum hoc animal est sempiternum, sic & mundum ille quantum eius natura capere ac sustinere posset, sempiternum est aggressus efficere: at illius natura æterna est, idcirco facto id operi congruere non poterat. Imaginem verò commentus est mobilem æternitatis, & simul cæli structuram adornans, in vno eodémque manentis æui progrediente numeris imaginem gignit, sed æternam. Hanc nominauit tempus, partésque huius dies, noctes, menses & annos, cùm antè cælum nullæ fuissent, vna cum cælo prodire iubet. Sic Plato: nisi quis eam sententiam mauult Apuleij verbis audire. Is enim sic inquit in dogmate Platonis: Tempus verò æui esse imaginem, siquidem tempus mouetur, & perennitas fixa est, immota est. natura, & ire in eã tempus & in eius magnitudinem fluiti a dissolui posse, si quando hoc decreuit fabricator mundi eius.

De qualitate primorum dierum, quia antequam sol fieret, vesperam & mane traduntur habuisse.

CAP. VII.

VIdemus [a] quippe istos dies notos non habere vesperam, nisi de solis occasu: nec mane, nisi de solis exortu. Illorum autem priores tres dies sine sole peracti sunt qui quarto die factus refertur. Et primitus quidem lux verbo Dei facta, atque inter ipsam & tenebras Deus separasse narratur, & eadem lucem vocasse diem, tenebras autem noctem. Sed qualis illa sit lux, & quo alternante motu, qualémque vesperam & mane fecerit, remotum est à sensibus nostris: nec ita vt est, intelligi à nobis potest, quod tamen sine vlla hæsitatione credendum est. [b] Aut enim aliqua lux corporea est, siue in superioribus mundi partibus longè à conspectibus nostris, siue vnde sol postmodum accẽsus est. [c] Aut lucis nomine significata est sancta ciuitas, in sanctis angelis & spiritibus beatis, de qua dicit Apostolus: Quę sursum est Hierusalem, mater nostra æterna in cælis. Ait quippe & alio loco: Omnes enim vos filij lucis estis, & filij diei, non sumus noctis neque tenebrarum. [d] Fit tamen & vespera diei huius & mane aliquatenus, [e] quoniam scientia creaturæ in comparatione scientiæ creatoris quodammodo vesperascit. Itemque lucescit, & mane fit, cùm & ipsa refertur ad laudem dilectionémque creatoris. Nec in noctem vergitur, vbi non creator creaturę dilectione relinquitur. Deníque scriptura cùm illos dies dinumeraret ex ordine, nusquam interposuit vocabulum

lum noctis. Nō enim ait alicubi, facta est nox, sed facta est vespera, & factū est mane dies vnus. Ita dies secundus, & cæteri. Cognitio quippe creaturæ in seipsa decoloratior est, vt ita dicam, quàm cùm in Dei sapientia cognoscitur, velut in arte qua facta est. Ideo vespera congruentius quàm nox dici potest, quę tamen, vt dixi, cùm ad laudandū & amandum refertur creatorē, recurrit in mane. Et hoc cùm fit in cognitionē suiipsius, dies vnus est. Cùm in cognitionē firmamenti, quod inter aquas inferiores & superiores cælum appellatum est, fit dies secūdus. Cùm in cognitionem terræ ac maris omniúmque gignentium quæ radicibus continuata sunt terræ, dies tertius. Cùm in cognitionem luminarium maioris & minoris omniúmque syderum, dies quartus. Cùm in cognitionem omnium ex aquis animalium natatilium atque volatilium, dies quintus. Cùm in cognitionem omnium animalium terrenorum, atque ipsius hominis, dies sextus.

L. VIVES.

a Videmus quippe istos dies notos non habere vesperum. } *In Coloniensi libro legitur: Noctis non habere vesperam.*

b Aut enim aliqua lux corporea. } *Super hac quæstione disputantur à recentioribus theologis complura, libro Sententiarum secunda, distinctione decimaquarta. Et hic non significat Augustinus lucem esse corpus: sed ait, vel creatum à Deo corpus aliquod illustre, quale est sol, vel lucem aliquam sine corpore fuisse, quæ extensa diem faceret, contracta noctem, vt Basilius ait, vtque solis progrederetur, & cùm accederet matutinum esset tempus, decedens vesperum relinqueret, vt imaginatur Hugo sancti Victoris, libro de sacramentis primo.*

c Aut lucis nomine significata est sancta ciuitas. } *Sic primo super Gen. sin ad literam idem Augustinus.*

d Fit tamen & vespera. } *Alibi sic: si tamen & vesper diei huius & mane aliquatenus congruenter intelligere valeamus, quoniam, &c.*

e Quoniam scientia creaturæ. } *De his ipse libro quarto de Genesi ad literam, quo loco mane appellat, cùm angeli ex creaturarum rerum in eis ipsis cognitarum aspectu, vbi tenebræ sunt & nox altissima, ad charitatem Dei se sustollunt: quòd si Deum diligentes & spectantes omnia in ipso noscant, quæ est certior rerum omnium scientia, quàm si ipsæ penitus perspicerentur, tunc dies est. Vergit autem in vesperum, cùm à Deo se conuertit angelus ad res creatas, intuetúrque illas non in Deo, sed in ipsis: nec tamen hic vesper in noctem abit,*

quoniam nunquam angeli artifici suo praeponunt opus: ac potius habent, quae esset obscurissima nox. Tantum ex Augustino, qui primus scientias matutinas & vespertinas induxit.

Quae qualisve intelligenda sit Dei requies, qua post opera sex dierum requieuit in septimo. CAP. VIII.

Cum verò in die septimo requieuit Deus ab omnibus operibus suis, & sanctificauit eũ, nequaquam est accipiendum pueriliter, tanquam Deus laborauerit operando, qui dixit, & facta sunt[a] verbo intelligibili & sempiterno, non sonabili & temporali. Sed requies Dei requiem significat eorum qui requiescũt in Deo, sicut lætitia domus lætitiam significat eorum qui lætantur in domo, etiamsi non eos domus ipsa, sed alia res aliqua lætos faciat. Quantò magis si eadem domus pulchritudine sua faciat lætos habitatores, vt non solùm eo loquendi modo læta dicatur, quo significamus per id quod continet id quod continetur, sicut theatra plaudunt, prata mugiunt, cùm in illis homines plaudant, in his boues mugiant: sed etiam illo quo significatur per efficientem id quod efficitur, sicut læta epistola dicitur, significans eorum lætitiam, quos legentes efficit lætos. Conuenientissimè itaque cùm Deum requieuisse prophetica narrat authoritas, significatur requies eorum, qui in illo requiescunt, & quos facit ipse requiescere. Hoc etiam hominibus quibus loquitur, & propter quos vtique conscripta est, promittente prophetia, quod etiam ipsi post bona opera, quæ in eis, & per eos operatur Deus, si ad illum prius in ista vita per fidẽ quodammodo accesserint, in illo habebunt requiem sempiternam. Hoc enim & sabbati vacatione ex præcepto legis in vetere Dei populo figuratum est, vnde suo loco diligentius arbitror differendum.

L. VIVES.

Verbo intelligibili & sempiterno.} *Vocem illam voluntatis momentum dicit esse Basilius, quo melius nos intelligamus.*

De angelorum conditione, quid secundum diuina testimonia sentiendum sit.

CAP. IX.

Nunc quoniam de sanctæ ciuitatis exortu dicere institui, & prius quod ad sanctos angelos attinet dicendũ putaui, quæ huius ciuitatis & magna pars est, & eò beatior, quòd nunquam peregrinata, quæ hinc diuina

uina testimonia suppetant, quantum satis videbitur, Deo largiente explicare conabor. Vbi de mundi constitutione sacræ literæ loquuntur, non euidenter dicitur vtrum vel quo ordine creati sint angeli: sed si prætermissi non sunt, vel cæli nomine, vbi dictum est: In principio fecit Deus cælum & terram, vel potius lucis huius, de qui loquor, significati sunt. Non autem prætermissos esse hinc existimo, quod scriptum est, requieuisse Deum in septimo die ab omnibus operibus suis quæ fecit, cùm liber ipse ita sit exorsus: In principio fecit Deus cælum & terram, vt ante cælum & terram nihil aliud fecisse videatur. Cùm ergo à cælo & terra cœperit, atque ipsa terra quam primitus fecit, sicut scriptura consequenter eloquitur, inuisibilis & incomposita, nondúmque luce facta, vtique tenebræ fuerint super abyssum, id est, super quãdam terræ & aquæ indistinctam confusionem: vbi enim lux non est, tenebræ sint necesse est: deinde cùm omnia creando disposita sint, quæ per sex dies consummata narrãtur, quomodo angeli prætermitterentur, tanquam nõ essent in operibus Dei, à quibus die septimo requieuit? Opus autem Dei esse angelos: hic quidem etsi non prætermissum, non tamen euidenter expressum est: sed alibi hoc sancta scriptura clarissima voce testatur. Nam & in hymno trium in camino virorum cùm prædictum esset: Benedicite omnia opera Domini Dominum: in executione eorundem operum, etiam angeli nominati sunt. Et in Psalmo canitur, Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis. Laudate eum omnes angeli eius, laudate eum omnes virtutes eius. Laudate eum sol & luna, laudate eum omnes stellæ & lumen. Laudate eum cæli cælorum, & aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini. Quoniam ipse dixit & facta sunt, ipse mandauit & creata sunt. Etiam hic apertissimè à Deo factos esse angelos diuinitus dictum est, cùm eis inter cætera cælestia commemoratis, infertur ad omnia: Ipse dixit, & facta sunt. Quis porrò audebit opinari, post omnia ista, quæ sex diebus enumerata sunt, angelos factos? Sed & si quisquam ita desipit, redarguit istam vanitatem illa scriptura paris autoritatis, vbi Deus dicit: [b] Quando facta sunt sydera, laudauerunt me voce magna omnes angeli mei. Iam ergo erant angeli quando facta sunt sydera. Facta sunt autem quarto die. Nunquid nam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit.

In promptu est enim, quid illo die factum sit. Ab aquis vtique terra discreta est, & distinctas sui generis species duo ista elementa sumpserunt: & produxit terra quicquid ei radicitus inhæret. Nunquid nam secundo? Nec hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores & inferiores, cælumque appellatum est: in quo firmamento facta sunt sydera quarto die.[b] Nimirum ergo si ad istorum dierum opera Dei pertinent angeli, ipsi sunt lux illa, quę diei nomen accepit, cuius vnitas vt commendatur, non est dictum dies primus, sed dies vnus. Nec alius est dies secundus, aut tertius, aut cæteri, sed idem ipse vnus ad implendum senarium vel septenarium numerum repetitus est, propter senariam vel septenariam cognitionem: senariam scilicet operum quæ fecit Deus; & septenariam quietis Dei. Cùm enim dixit Deus: fiat lux, & facta est lux, si rectè in hac luce creatio intelligitur angelorum, profectò facti sunt participes lucis æternæ, quæ est ipsa incommutabilis sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quem dicimus vnigenitum Dei filium, vt ea luce illuminati, qui creati fierent lux, & vocarentur dies participatione incommutabilis lucis & diei, quod est verbum Dei, per quod & ipsi, & omnia facta sunt. Lumen quippe verũ quod illuminat omnem hominem in hũc mundum venientem, hoc illuminat & omnem angelum mũdum, vt sit lux non in seipso, sed in Deo, à quo si auertitur angelus fit immũdus, sicut sunt omnes, qui vocantur immundi spiritus, nec iam lux in domino, sed in seipsis tenebrę, priuati participatione lucis æternæ. Mali enim nulla natura est, sed amissio boni, mali nomen accepit.

L. VIVES.

a QVod nunquam peregrinata. } *Semper enim in patria fuit, Angeli enim semper vident faciem patris, qui in cælo est.*

b Quando facta sunt sydera. } *Iob. 38.* ὅτι ἐγενήθησαν ἄστρα, ᾔνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοί μου.

c Nimirũ ergo si ad istorum. } *Theologi Græci res spiritales præcessisse corporeas volunt, eisque velut ministris usum esse mundi genitorem in reliquis procreandis: quam opinionem Plato in opificio mundi secutus est. Diuus Hieronymus, Gregorium magistrum, suosque secutus Græcos, spiritalia corporalibus priora fuisse censuit. Basilius verò & Dionysius Græci, & Latini prope omnes, Ambrosius, Beda, Cassiodorus, & hic Augustinus, cuncta simul à Deo progenita esse perhibent,*

bent, quod cum illo congruere videtur Ecclesiastici decimooctauo: Qui viuit in æternum, creauit omnia simul.

De simplici & incommutabili trinitate, patris, & filij, & spiritus sancti, vnius Dei: cui non est aliud qualitas, aliud substantia.

CAP. X.

Est itaque bonum solum simplex, & ob hoc solum incommutabile, quod est Deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed non simplicia, & ob hoc mutabilia. Creata sanè, inquam, id est, facta, non genita. Quod enim de simplici bono genitum est, pariter simplex est: & hoc est quod illud de quo genitum est. quæ duo patrem & filium dicimus, & vtrunque hoc cum spiritu suo vnus est Deus: qui spiritus patris & filij, spiritus sanctus propria quadam notione huius nominis in sacris literis nuncupatur. [a] Alius est autem quàm pater & filius, quia nec pater est, nec filius: sed alius dixi, non aliud: quia & hoc pariter simplex paritérq; bonum est incõmutabile & coæternum. Et hęc trinitas vnus est Deus: nec ideo non simplex, quia trinitas. Neq; enim propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus, quia pater in ea solus, aut solus filius, aut solus spiritus sanctus. Non enim sola est ista nominis trinitas sine subsistentia personarum, [b] sicut Sabelliani hæretici putauerunt. [c] Pater qui genuit, simplex est, & filius qui genitus est, pariter simplex est: & hoc est illud de quo genitus est. Sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est: excepto quod relatiuè quæque persona ad alteram dicitur. Nam vtique pater habet filium, nec tamen ipse est filius: & filius habet patrem, nec tamen ipse est pater. In quo ergo ad seipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet. sicut ad seipsum dicitur viuens, habendo vtique vitam, & eadem vita ipse est. Propter hoc itaq; natura dicitur simplex, cui nõ sit aliquid habere, quod vel possit amittere: vel aliud sit habens, aliud quod habet: sicut vas aliquem liquorem, aut corpus colorem, aut aer lucem siue feruorem, aut anima sapientiam: nihil enim horum est id, quod habet. Nam neque vas liquor est, nec corpus color, nec aer lux siue feruor, neque anima sapientia est. Hinc est quod etiam priuari possunt rebus quas habent, & in alios habitus, vel qualitates verti atque mutari, vt & vas euacuetur humore, quo plenum est, & corpus decoloretur, & aer tenebrescat siue frigescat, & anima desipiat. [d] Sed si sit corpus incorruptibile, quale

sanctis in resurrectione promittitur, habet quidem ipsius incorruptionis inamissibilem qualitatem, sed manente substãtia corporali, nõ hoc est, quod ipsa incorruptio. Nã illa etiam per singulas partes corporis tota est, nec alibi maior, alibi minor. Neque enim vlla pars est incorruptior, quàm altera. Corpus verò ipsum maius est in toto, quàm in parte: & cùm alia pars est in eo amplior, alia minor, non ea quæ amplior est incorruptior, quàm ea quæ minor. [e] Aliud est itaque corpus, quod non vbique sui totum est: alia incorruptio, quæ vbique eius tota est: quia omnis pars incorruptibilis corporis etiam cæteris inæqualis æqualiter incorrupta est. Neq; enim, verbi gratia, quia digitus minor est quàm tota manus, ideo incorruptibilior manus quàm digitus. Ita cùm sint inæquales manus & digitus, æqualis est tamen incorruptibilitas manus & digiti. Ac per hoc quamuis à corpore incorruptibili inseparabilis incorruptibilitas sit, aliud tamen est substantia, qua corpus dicitur, aliud qualitas eius, qua incorruptibile nuncupatur. Et ideo etiam sic hoc non est, quod habet anima quoque ipsa, etiam si semper sit sapiens, sicut erit cùm à præsenti miseria liberabitur in æternum: quia licet tunc sapiens sit in æternum, participatione tamen incommutabilis sapientiæ sapiens erit, quæ non est quod ipsa. Neque enim si aer infusa luce vnquam deseratur, ideo non aliud est ipse, aliud lux qua illuminatur. Neque hoc ita dixerim, [f] quasi aer sit anima: quod putauerunt quidam, [g] qui non potuerunt incorporeã cogitare naturam. Sed habent hæc ad illa etiam in magna disparilitate quandam similitudinẽ, vt non inconuenienter dicatur, sic illuminari animam incorpoream luce incorporea simplicis sapientiæ Dei, sicut illuminatur aeris corpus luce corporea, & sicut aer tenebrescit ista luce desertus. Nã nihil sunt aliud [h] quę dicuntur locorũ quorumcunque corporalium tenebræ, quàm aer carẽs luce, ita tenebrescere animam sapientię luce priuatam. Secundùm hoc ergo dicuntur illa simplicia, quæ principaliter veréque diuina sunt, quod [i] non aliud est in eis qualitas, aliud substantia, nec aliorum participatione, vel diuina, vel sapientia, vel beata sunt. Cæterùm dictus est in scripturis sanctis, spiritus sapientiæ multiplex, eo quòd multa in se habeat: sed quę habet, hæc & est & ea omnia vnus est. Neq; enim multæ, sed vna sapientia est, in qua sunt immensi quidem atque infiniti [k] thesauri rerum intelligibilium; in quibus

sunt

sunt omnes inuisibiles atque incômutabiles rationes rerum, etiam visibilium & mutabiliũ, quæ per istam factæ sunt: quoniam Deus non aliquid nesciens fecit, [l] quod nec de quolibet homine artifice recte dici potest. Porrò si sciẽs fecit omnia, ea vtique fecit quæ nouerat. Ex quo occurrit animo quiddã mirum, sed tamen verum, quod iste mundus nobis notus esse nõ posset, nisi esset: [m] Deo autem nisi notus esset, esse non posset.

L. VIVES.

a Alius est autem quàm pater & filius. } *Haud equidem verba permultum ad rationis pietatem facere credideri m, sed illud tamen seruandum est in primis, ne à receptis vsu autorum, consensúque ecclesiæ, illius præsertim veteris, formulis recedatur. Nam cùm diuinæ res supra humanum omnem sint captum sitæ, ne verbis quidem propriis possunt à nobis enunciari. Sunt enim verba omnia & ab hominibus, & ad humana explicanda inuenta, quominus confingere sibi quenque, aut noua inducere, aut abusu trita atque approbata repudiare ascitis aliis decet. Nam cùm propria nulla posśint ingenii humani vi excogitari, illa erunt maximè ad rem eloquendam accommodata, quæ ab illis tradita fuerint, quorum scriptis magna pars pietatis nostræ constat: quæ dixi propter impiam quorundam argutulorum temeritatem, qui contemptis spretísque veterum loquendi formulis, ostentandi sui causa periculoso exemplo, noui verborum magistri videri affectant, quum sint cum rerum aliarum omnium, tum verò verborum sermonísque vniuersi imperitisśimi: & volunt licere sibi arbitratu suo atque adeò libidine, veterum scriptorum de religione loquendi leges, ceu mollem quampiam & ductilem ceram, modò in arctum, modò in extensum fusúmque difformare.* *Verba religiosè seruanda*

b Sicut Sabelliani. } *Dixi de heresi istorum, qui personas in trinitate nullas ponebant.*

c Pater qui genuit, simpl. est, & filius qui genitus est, pari. simp. est: & hoc est illud de quo genitus est. } *Hoc totum in codice Brugen. deest.*

d Sed & si sit corpus. } *Non modò quod seiungi ab alio probat non illud esse, à quo separatur, sed quod affixum illi est hærénsque perpetuo.*

e Aliud est itaq; corpus. } *Fusa est corporis ratio per partes omnes: nec ipsa constat, nisi partes tum adsint, tum coniunctæ coagmentatæq; sint. Nec manus suum corpus est, vel ei magnitudine par: at incorruptio, quæ est in manu, non pars est incorruptionis corporis: neque enim sparsa hæc est ita per corpus, vt modo corporis liceat eam metiri:*

ſed ſic inſectili conſideratione attributa, vt cùm in toto ſit corpore tota, in quauis etiam corporis parte non pars aliqua eſſe intelligatur, ſed ipſa quoque tota, quæ natura eſt rerum ſpiritalium: velut animæ, angeli, Dei, qui non ſic locum tenent, vt aliquid prius, aliud poſterius, dextrum hoc, illud ſiniſtrum ſit: aut inferius quicquam, cuius ſuperius ſit è regione ſitum: ſed in ſingulis quamlibet minutis locis tenuibúſque particulis ſint toti: nec tamen loco ipſi toti deſint, quæ dictúne an intellectu facilura ſint, dubites.

f Quaſi aer ſit anima. } *Hoc dixit Anaximenes Mileſius, & eiuſdem philoſophia Diogenes Apolloniates. Anaxagoras ceu aerem quendam eſſe vult animam Heraclitus à reſpiratione animam viuentium progigni cenſebat. Vnde dictaſit* ψυχὴ, *vt inquit Plato in Cratylo,* ἀπὸ τοῦ ψύχω. *quod eſt refrigero. Veteres aerem illum, qui eſt in anhelitu, videntur animam putaſſe: vnde eſt apud Poetam, fœtere vxoris animam, quin & aerem omnem animam dixerunt. Verg. Semina terrarum animæq; mariſq; fuiſſent*

g Qui non potuerunt incorpoream cogitare naturam. } *Cicero primo Tuſc. quæſt. Animos enim per ſeipſos viuentes non poterant mente complecti, formam aliquam figurámque quærebant.*

h Quæ dicuntur, &c. tenebræ. } *Sic ab Ariſtotele tenebræ finiuntur ſecundo libro de Anima, abſentia lucis ex diaphano corpore, quod eſt luminis capax, & per quod cernimus.*

i Non aliud eſt in eis qualitas, aliud ſubſtantia. } *Qualitates vocat, quas Græci* ποιότητας. *Tametſi hæ pro corporibus accipi à Cicerone videntur in Academicis Hic videtur Auguſtinus qualitates dicere, quicquid ſubſtantiæ adhæret: quod philoſophi recentiores accidens nominant, & qualitatis generale nomen, cùm Quintilianus alijq; permulti oſtendunt, tum quale ipſum declarat, quod ad omne accidentis genus accommodatur.*

k Theſauri. } *Reconditiora, aut ipſæ opes reconditæ.*

l Quod nec de quolibet. } *Quamlibet inſcio & abiecto, hoc enim eſt quodlibet, vt alibi dixi.*

m Deo autem niſi notus eſſet. } *Cura Dei ſtat mundus, alioqui ſtatim ruiturus. Atqui quod neutiquam Deus noſſet, curare non poſſet, neque enim artifex opus vel facit vel ſuſtinet, quod ignorat.*

An eius beatitudinis, quam ſancti angeli ab initio ſui ſemper habuerunt, etiam illos ſpiritus qui in veritate non ſteterunt, participes fuiſſe credendum ſit. CAP. XI.

Væ cùm ita ſint, nullo quidem modo ſecundùm aliquod temporis ſpatium prius erant illi ſpiritus tenebræ,

nebræ,quos angelos dicimus. [a] Sed simul vt facti sunt,lux facti sunt,non tamen ita tãtum creati, vt quoquo modo essent, & quoquo modo viuerent, sed etiam illuminati vt sapienter beatéque viuerent. Ab hac illuminatione auersi quidã angeli, non solùm non obtinuerunt excellentiam sapientis beatæque vitæ,quæ procuIdubio non nisi æterna æternitatísque suæ est certa atque secura: [b] sed & rationalem vitã licet insipientem sic habent,vt eam non possint amittere,nec si velint. Quatenus autem antequam peccassent,illius sapientiæ fuerint participes,definire quis potest? In eius tamẽ participatione æquales fuisse istos illis,qui propterea verè plenéq: beati sunt:quoniam nequaquam de suæ beatitudinis æternitate falluntur, quomodò dicturi sumus quandoquidem si æquales in ea fuissent,etiã isti in eius æternitate mansissent pariter beati, quia pariter certi? Neque enim sicut vita quãdiucunque fuerit, ita æterna vita veraciter dici poterit,si finem habitura sit. Siquidem vita tantummodo viuendo, æterna verò finem non habendo nominata est. Quapropter quanuis non quicquid æternum continuò beatum sit, dicitur enim etiam pœnalis ignis ęternus: tamen si verè perfectéque beata vita non nisi æterna est,nõ erat talis istorum vita beata,quia quandoque desitura, & propterea nõ æterna,siue id scirent,siue nesciẽtes aliud putarent:quia scientes timor,nescientes error beatos esse vtiq; non sinebat. Si autem hoc ita nesciebant, vt falsis incertísve non fiderent,sed vtrum sempiternũ, an quandoque finem habiturum esset bonum suum,in neutram partem firma assensione ferrentur,ipsa de tanta fœlicitate cunctatio eam beatæ vitæ plenitudinem, quam in sanctis angelis esse credimus, non habebat. [c] Neque enim beatæ vitæ vocabulum ita contrahimus ad quasdam significationis angustias, vt solum Deum dicamus beatum:qui tamen ita vere beatus est, vt maior beatitudo esse non possit. In cuius comparationem quòd angeli beati sunt, sua quadam summa beatitudine, quanta esse in angelis potest,quid aut quantum est?

L. VIVES.

a SEd simul vt facti. } *Hic statim ne mutæ videantur scholæ instantibus & tricis horrentes adsunt, magnísque clamoribus velut æs suum efflagitant resp. nderi sibi potueritne angeli bene de Deo mereri in primo illo momento, quo sunt ab opifice rerum omnium progeniti: an potuerunt vt ipsi dicunt, demereri. Nam nisi impropriè dica-*

tur, non constabit Theologica proprietas, quòd instans fuerit creationis, quòd in quo manserunt, quòd in quo ceciderunt alij, alij steterunt. Et hic multa ceu in consilio fuerint naturæ principi, cùm mundum hunc conderet, magno supercilio definiunt, tantóque tam assenteranter, vt iures illos seriò dicere, & aliquid omnino dicere, nec nugas esse meras. Vix humana ipsa plenè vti cognosceremus ingratis mortalibus permisit Deus. Nescimus quid illud erat, quod habebat ante principem noxam homo ille hominum parens: nescimus quando peccarit, vbi, qua ratione totam illam humanæ gentis tragœdiam inuexerit: initium, & seminarium malorum omnium celatum est: quia scire non meremur: & iam isti quasi humanis omnibus exploratis, negotiis sese angelorum ardeliones immiscent: non quibuslibet, nec quæ vulgaris sapientiæ magister iussit, sed quæ verisimile est, ne angelos quidem ipsos nosse. Nam origines rerum, & quid in illis sit factum, autor nouit, non id quod gignitur. Accedit huc, quòd cùm de instantibus magna sit inter homunculos controuersia, vtraque factione rem totam pertumultuosè ad se suósque vindicante: isti per hoc tanquam rem apertam iam & certam de incertissimis & altissima caligine mersis inquirunt. Quantum ergo & ex ipsius sapientiæ schola licet colligere, & ex discipulis eius sanctis illis autoribus, qui non contentiosa disputatione ex pertinacia humanísque affectibus de sacrosanctis definiêre rebus, sed modestè ac verecundè: quæ vel in libro vitæ legerunt, vel à patribus per manus tradita acceperunt, reliquêre: vel ipsi certè eodem spiritu aliqua sunt libris ausi mandare, quo innocenter ac piè viuebant. Hoc enim modo tractari mysteria illa diuina debent, adorata potius silenter, quàm raptata & discerpta clamoribus ad rauim contentiosis: nec existimare nihil referre, siue de humana philosophia sit sermo, siue de rebus non ad disquisitionem mortalium à Deo sobriè reuelatis, sed ad admirationem venerationémque.

Angelorũ conditio — *Ex his igitur sic opinor, angeli omnes, & hi qui perpetuò sunt boni beatíque, & hi qui perpetuò mali & miseri, simul sunt à Deo generati, atque illustrati luce quadam, qua facilè tum seipsi possent cognoscere, tum res alias: ipsum verum Deum, quantum rei creatæ per Deum liceret, gradatim tamen. Non enim omnes paribus sunt ingenij potentiæq; viribus prædit. Tum illis proposita est optio, vtrum mallent iussis parere architecti omnium & parentis, nec latum vnguem ab illius discedere, an potius facere ipsos sibi viam, qua insisterent. Momenta temporum qualia sint apud angelos, humana mens capere nequit, multo minus qualia apud Deum: qualia tamen cumque sint, quod modestè piéque semper dictum velim, prius seipsos suúmque inspexere patrem, prius suo ingenio arbitratuque relicti sunt, & velut emancipati, quàm à par-*

à partibus Dei vel defecerint, vel steterint. Fieri quid potuerit, in neutram partem habeo quod credam, istud certè factum ita credo. Simul & illud credo, vbi excellentissimam suæ naturæ partem omnes cognouerunt, quantáque sibi ad inæstimabilem beatitudinem aperta esset ianua, spe ac fiducia tantæ beatitudinis præcipientes iam tum gaudia lætos fuisse: & quamuis tenuiter prægustasse tamen venturam fælicitatem, & quadam tenus beatos fuisse. Cæterùm, vt euentus docuit, scelestos nefariósque ductos falso gaudio: bonos autem piósque vero. Immodicè enim ac insolenter suam tulere sortem: & quasi parum fuisset in partem possessionis admitti, ex æquo diuidi totam voluerunt. Quod fuit insipientiæ caput, neque se, neque patrem Deum bene agnoscere, ac inter sese comparare. Orbati ergo sapientia, vana spe aliquandiu sunt acti, & stulta lætitia fatui insanique perfusi, quod de regno cum Deo contenderent: quoad nulla iam amplius in eis melioris mentis spe residua de patria sua ingratissimi atque impientissimi deturbati sunt: quæ omnia non asseueranter velim à me putari dicta, transituro facilè in sententiam verisimilius dicentis.

b Sed & rationalem vitam licet insipientem.} *Habent quidem dæmones acuta ingenia & vafra, sapientes tamen non sunt. Nam neque seipsos, nec parentem suum vt oportebat norunt, & mens eorum inuidia & superbia occæcata præceps in mille scelera insipientissimè fertur. Denique si sapientes essent, essent & boni. Nec vllus est malus, in quo ignorantia non dominetur: sicut Plato, & eum secutus Aristoteles, docent.*

c Neque enim beatæ vitæ vocabulum.} *Beatitudinem definiere veteres statum perfectum, & numeris omnibus bonorum absolutum, qui in solum videtur Deum cadere, cuius participatione & angeli beati sunt, & homines sancti.*

De comparatione beatitudinis iustorum, necdum tenentium promissionis diuinæ præmium, & primorum in paradiso hominum ante peccatum.

CAP. XII.

NEc [a] ipsos tantùm, quod attinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus. Quis enim primos illos homines in paradiso negare audeat beatos fuisse ante peccatum; quamuis de sua beatitudine quàm diuturna, vel vtrum æterna esset incertos? Esset autem æterna nisi peccassent, cùm hodie non imprudenter beatos vocemus, [b] quos videmus iustè ac piè cum spe futuræ immortalitatis hanc vitam ducere [c] sine crimine vastante conscientiam,

facilè impetrantes peccatis huius infirmitatis diuinam misericordiam. Qui licet de suæ perseuerantiæ præmio certi sint, de ipsa tamē perseuerātia sua reperiuntur incerti. Quis enim hominum se in actione profectúque iustitiæ perseueraturum vsq; in finem sciat, nisi aliqua reuelatione ab illo fiat certus, qui de hac re iusto latentiq; iudicio, nō omnes instruit, sed neminem fallit. Quantum itaque pertinet ad delectationē præsentis boni, beatior erat primus homo in paradiso, quàm quilibet iustus in hac infirmitate mortali. quantū autem ad spem futuri boni, beatior quilibet in quibuslibet cruciatibus corporis, cui non opinione, sed certa veritate manifestum est, sine fine se habiturum omni molestia carentem societatem angelorum in participatione summi Dei, quàm erat ille homo sui casus incertus in magna illa fœlicitate paradisi.

L. VIVES.

a NEc ipsos enim huic tātæ beatitudini. } *In alio exemplari legitur: Nec ipsos tantùm beatos, quod attinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, nuncupandos putamus. melius sic, aliter nullus constare potest sensus. significat Augustinus angelos omnes, etiam cum nondum de ruina vel confirmatione sui certi essent, quodammodo fuisse beatos, vel eo solo quòd tam præstanti essent sublimique natura conditi. quemadmodum & Adam ipse tot muneribus animi corporisque ante crimen à Deo cumulatus.*

b Quos videmus iustè ac piè. } *Christus huiusmodi homines beatos appellat, Matth. 8.*

c Sine crimine vastante. } *Nulla est hic maior beatitudo, quàm mens sibi conscia recti. Et vt Horatius inquit:*

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Vt contrà, nulla est maior crux, quàm conscientia scelerum. Has Cicero contra Pisonem, & pro Roscio furias dicit à poetis nominatas esse.

An ita vnius fœlicitatis omnes angeli sint creati, vt neque lapsuros se possent nosse, qui lapsi sunt: & post ruinam labentium perseuerantiæ suæ præscientiam acceperint qui steterunt. CAP. XIII.

QVocirca cuiuis iam nō difficulter occurrit vtroq; coniuncto effici beatitudinem, quam recto proposito intellectualis natura desiderat: hoc est, vt bono incommutabili, quod Deus est, sine vlla molestia perfruatur, & in eo se in æternum esse mansurum, nec vlla dubitatione cunctetur, nec vllo errore fallatur. Hanc habere angelos lucis, pia fide credimus: hanc nec antequam

cade-

caderent habuisse angelos peccatores, qui sua prauitate illa luce priuati sunt consequenti ratione colligimus: habuisse tamen aliquam etsi non præsciam beatitudinem,[a] si vitam egerunt ante peccatum, profectò credendi sunt. Aut si durum videtur, quando facti sunt angeli: alios credere ita factos, vt non acciperent præscientiam vel perseuerātiæ vel casus sui: alios autem ita factos, vt veritate certissima æternitatem suæ beatitudinis nossent: sed æqualis fœlicitatis omnes ab initio creati sunt: & ita fuerūt, donec isti qui nunc mali sunt ab illo bonitatis lumine sua voluntate cecidissent. proculdubio multò est durius nunc putare angelos sanctos æternæ suæ beatitudinis incertos, & ipsos de semetipsis ignorare, quod nos de illis per scripturas sanctas nosse potuimus. Quis enim catholicus Christianus ignorat nullum nouum diabolum ex bonis angelis vlterius futurum: sicut nec istum in societatem bonorum angelorum vlterius rediturum? Veritas quippe in Euangelio sanctis fidelibus promittit, quòd erunt æquales angelis Dei: quibus etiā promittitur, quòd ibunt in vitā æternā. Porrò autem si nos certi sumus, nunquā nos ex illa immortali fœlicitate casuros: illi verò certi non sunt, iam potiores nō æquales eis erimus: sed quia nequaquam veritas fallit, & æquales eis erimus, profectò etiā ipsi certi sunt suæ fœlicitatis æternæ. Cuius illi alij, quia certi non fuerunt: non enim erat eorum æterna fœlicitas, cuius certi essent, quæ finē fuerat habitura: restat vt aut impares fuerint, aut si pares fuerunt, post istorum ruinam illis certa scientia suæ sempiternæ fœlicitatis accesserit. Nisi fortè quis dicat, id quod Dominus ait de diabolo in Euangelio: Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit: sic esse capiendum, vt nō solùm homicida fuerit ab initio, id est, in initio humani generis, ex quo vtique homo factus est, quē decipiendo posset occidere: verumetiā ab initio suæ conditionis in veritate non steterit: & ideo nunquā beatus cū sanctis angelis fuerit, suo recusans esse subditus creatori, [b] & sua per superbiam velut priuata potestate elatus, ac per hoc falsus & fallax: quia nec vnquam potestatem omnipotentis euadit. Et qui per piam subiectionem noluit tenere quod verè est, affectat per superbiæ elationem simulare quod non est: vt sic intelligatur etiam quod beatus Ioannes Apostolus ait: Ab initio diabolus peccat, hoc est, ex quo creatus est iustitiam recusauit, quam nisi pia Deoque subdita

voluntas habere non possit. Huic sententiæ quisquis acquiescit, [c]non cum illis hæreticis sapit, id est Manichæis: & si quæ aliæ pestes ita sentiunt, quòd suam quandam propriam tanquam ex aduerso quodam principio diabolus habeat naturam mali, qui tanta vanitate desipiunt, vt cùm verba ista Euangelica in autoritate nobiscum habeant: non attendant non dixisse Dominum, à veritate alienus fuit, sed, in veritate non stetit: vbi à veritate lapsum intelligi voluit, in qua vtique si stetisset, eius particeps factus, beatus cum sanctis angelis permaneret.

L. VIVES.

a SI vitam egerunt ante peccatum.} *Tam exiguum illud tempus fuit, quod prius quam à Deo deficerent, interfluxit, vt nihil esse videatur.*

b Et superbia sua.} *In aliis codicibus, Et sua per superbiam velut priuata potestate elatus ac per hoc falsus & fallax.*

c Non cum illis hæreticis sapit, id est Manichæis.} *Cùm audirent dæmonem ab initio peccasse, existimarunt malum esse dæmonem à Deo pregenitum, idcirco natura potius esse malum quàm voluntate: nam id in vnoquoque naturale est, non voluntarium, quod in eo creauit rerum conditor, cùm id in mundum proferret.*

Quo genere locutionis dictum sit de diabolo, quòd in veritate non steterit: quia veritas non est in eo.

CAP. XIIII.

SVbiecit autem iudicium, quasi quæsissemus, vnde ostendatur, quòd in veritate non steterit, atq; ait: Quia non est veritas in eo. Esset autem in eo, si in illa stetisset. Locutione autem dictum est minus vsitata. Sic enim videtur sonare: In veritate non stetit, quia non est veritas in eo: tanquam ea sit causa, vt in veritate non steterit, quòd in eo veritas non sit: cùm potius ea sit causa, vt in eo veritas non sit, quòd in veritate non stetit. Sed ista locutio est & in Psalmo, vbi ait: Ego clamaui, quoniam exaudisti me Deus: cùm dicendum fuisse videatur, Exaudisti me Deus, quoniam clamaui. Sed cùm dixisset, Ego clamaui: tanquam ab eo quæreretur, vnde se clamasse monstraret, ab effectu exauditionis Dei clamoris sui ostendit affectum, tanquam diceret: Hinc ostendo clamasse me, quoniam exaudisti me.

Quid sentiendum sit de eo quod scriptum est, Ab initio diabolus peccat. CAP. XV.

Illud etiam quod ait de diabolo Ioannes: [a] Ab initio diabolus peccat:[b] non intelligunt si naturale est, nullo modo esse peccatum. Sed quid respondetur propheticis testimoniis, siue quod Esaias ait sub figurata persona principis Babyloniæ, diabolum notans: Quomodo cecidit Lucifer, qui mane oriebatur. Siue quod Ezechiel: In delitiis paradisi Dei fuisti omni lapide precioso ornatus? Vbi intelligitur fuisse aliquando sine peccato. Nam expressius ei paulò pòst dicitur: Ambulasti in diebus tuis sine vitio. Quæ si aliter conuenientius intelligi nequeunt, oportet etiam illud quod dictum est, In veritate non stetit, sic accipiamus, quòd in veritate fuerit, sed non permãserit. Et illud, quòd ab initio diabolus peccat, non ab initio ex quo creatus est, peccare putandus est, sed ab initio peccati, quod ab ipsius superbia cœperit esse peccatum. Nec illud quod scriptum est in libro Iob, cùm de diabolo sermo esset: [c] Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ad illudendum ab angelis suis. Cui consonare videtur etiam Psalmus, vbi legitur: Draco hic quẽ finxisti ad illudendum ei: sic intelligendum est, vt existimemus talem ab initio creatum, cui ab angelis illuderetur, sed in hac pœna post peccatum ordinatum. Initium ergo eius figmentum est Domini. Non enim est vlla natura etiam in extremis infimísque bestiolis, quam non ille constituit: à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo: sine quibus nihil rerum inueniri vel cogitari potest: quanto magis angelica creatura, quæ omnia cætera, quæ Deus condidit, naturæ dignitate præcedit.

L. VIVES.

a Ab initio diabolus. } *Non sunt ad anxias illas morularum inquisitiones sacra hæc Euangelij reuocanda verba, seu trahenda potius. Vnum aut alterum momentum non impedit, quo minus ab initio aliquem aliquid fecisse pronunciemus, vt si quis dicat ab initio mundi fuit fratrum inuidia, pauxillum temporis impedimento non est, quo minus effatum hoc sit verum.*

b. Qui inde volunt asserere peccati naturam. } *Tales sunt Manichæi. D. Thomas, & qui cum eo negant in momento, quo angelus conditus est, potuisse peccare, hac ratione vtuntur, quòd id crimen non tam operi imputandum esset, quàm autori, qui tale opus produxit.*

Quod sentire videtur Origenes super Ezechielem, dicens: Serpens hostis contrarius veritati non à principio, nec statim supra pectus & ventrem suum ambulauit. Sicut Adam & Eua non statim peccauerunt, ita & serpens aliquando non fuit serpens, cùm in paradiso delitiarum moraretur. Deus enim malitiam non fecit: nec Augustinus aliud sentit, qui docet, non simul ac primùm creati fuerunt peccasse.

c Hoc est initium figmenti Domini. } *Iob quadragesimo vulgò habemus: Ipse est principium viarum Domini. Nec legimus, quòd fecit ad illudendum angelis suis: sed hæc ex interpretatione LXX.*

De gradibus & differentiis creaturarum, quod aliter pendet vtilitatis vsus, aliter ordo rationis.

CAP. XVI.

IN his enim quæ quoquo modo sunt, & nō sunt quod Deus est, à quo facta sunt, præponuntur viuentia non viuētibus: sicut ea quæ habent vim gignendi vel etiā appetēdi his, quæ isto motu carent. Et in his quę viuūt, pręponūtur sentientia nō sentientibus: sicut arboribus animalia. Et in his quæ sentiunt, præponuntur intelligentia non intelligentibus, sicut homines pecoribus. Et in his quæ intelligunt, pręponuntur immortalia mortalibus: sicut angeli hominibus, sed ista præponuntur naturæ ordine. Est autem alius atque alius pro suo cuiusque vsu æstimationis modus: quo fit, vt quædam sensu carentia, quibusdam sentientibus præponamus, intantum, vt si potestas esset, ea prorsus de natura rerum auferre vellemus: siue quem in ea locum habeant ignorantes, siue etiam si sciamus, nostris ea commodis postponentes. Quis enim non domi suæ panem habere quàm mures, nummos quàm pulices malit? Sed quid mirum, cùm in ipsorum etiam hominum æstimatione, quorum certè natura tantæ est dignitatis, plerūque carius comparetur equus, quàm seruus gemma quàm famula? Ita in tali libertate iudicādi plurimum distat ratio considerantis à necessitate indigentis, seu volupta te cupientis, cùm ista quid per seipsum in rerum gradibus pendat, necessitas autem quid propter quid expetat, cogitet: & ista quid verum luci mentis appareat, voluptas verò quid iucundum corporis sensibus blandiatur, exquirat. Sed tantum valet in naturis rationalibus quoddam veluti pondus voluntatis & amoris, vt cum ordine naturæ angeli hominibus tamen lege iustitiæ boni homines malis angelis præferantur.

Vitium

Vitium malitię non naturam esse, sed contra naturam, cui ad peccandum non conditor causa est, sed voluntas. CAP. XVII.

Propter naturam igitur, nō propter malitiam diaboli, dictum recte intelligimus. Hoc est initium figmēti domini: quia sine dubio vbi esset vitium malitiæ, natura non vitiata præcessit.[a] Vitium autem contra naturam est, vt non possit nisi nocere naturæ. [b]Non itaque esset vitiū, recedere à Deo, nisi naturæ, cuius id vitium est, potius competeret esse cum Deo.[c]Quapropter, etiā voluntas mala grande testimonium est naturæ bonæ. Sed Deus sicut naturarum bonarum optimus creator est, ita malarum voluntatum iustissimus ordinator, vt cùm malę illæ vtuntur naturis bonis, ipse bene vtatur etiam voluntatibus malis. Itaque fecit, vt diabolus institutione illius bonus, voluntate sua malus, in inferioribus ordinatus illuderetur ab angelis eius, id est, vt prosint tentationes eius sanctis, quibus eas obesse desiderat. Et quoniam Deus cùm eum conderet, futuræ malignitatis eius non erat vtique ignarus, & præuidebat quæ bona de malo eius esset ipse facturus: propterea Psalmus ait, Draco hic, quem finxisti ad illudendum ei: vt in eo ipso, quod eum finxit, licet per suam bonitatem bonum, iam per suam præscientiam præparasse intelligatur, quomodo illo vteretur & malo.

L. VIVES.

a Vitium autem contra naturam.} *Virtutem Socrates & Stoici ex natura dicebant esse, vitium verò contra naturam. Nunquā enim peccaremus, si naturam sequeremur ducem illam puram rectámque, nec prauis opinionibus corruptam, & detortam.*

b Non itaque esset vitium.} *Nam si vitium id esset naturæ eius, qui vitium committit, non vitium esset, nec error, sed potius sapienter electum, & rectè executum.*

c Quapropter etiam voluntas mala.} *Ex voluntate mala vitia proficiscuntur: quæ quoniam naturæ obsunt, in natura contrà nititur, quo fit, vt voluntatem iuuet malè facere, naturam lædat, voluntas sua sponte sit mala, natura ad malum inuita trahatur, & reluctans, quæ si suo relinqueretur arbitratui, optima quæque semper sequeretur: nam hu demùm delectatur, & ea ingrederetur via, qua ad autorem suum tenderet, & aliquando perueniret.*

De pulchritudine vniuersitatis, quæ per ordinationem Dei etiam ex contrariorum fit oppositione luculentior.

CAP. XVIII.

NEQVE enim Deus vllum, non dico angelorum, sed vel hominum crearet, quem malum futurum esse præsciisset, nisi pariter nosset, quibus eos bonorum vsibus commodaret, atque ita ordinem seculorum tanquam pulcherrimum carmen etiam ex quibusdam quasi antithetis honestaret.[a] Antitheta enim quæ appellantur in ornamentis elocutionis sunt decentissima, quæ Latinè appellantur opposita: vel quod expressius dicitur, contra posita. Non est apud nos huius vocabuli consuetudo, cùm tamen eisdem ornamentis locutionis etiam sermo Latinus vtatur, imò linguæ omnium gentium.[b] His antithetis etiam Paulus Apostolus in secunda ad Corinthios epistola illum locum suauiter explicat, vbi dicit: Per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam, vt seductores & veraces: vt qui ignoramur & cognoscimur, quasi morientes & ecce viuimus: vt coerciti, & non mortificati: vt tristes, semper autem gaudentes: sicut egeni multos autem ditantes: tanquam nihil habentes, & omnia possidentes. Sicut ergo ista contraria contrariis opposita sermonibus pulchritudinē reddunt: ita quadam non verborum, sed rerum eloquentia, contrariorum oppositione seculi pulchritudo componitur. Apertissimè hoc positum est in libro Ecclesiastico, hoc modo: Contra malum bonum est, & contra mortem vita: sic contra pium peccator. Et sic intuere in omnia opera altissimi, bina & bina, vnum contra vnum.

L. VIVES.

a ANtitheta enim quæ appellantur. } *Hæc ad verbum contraposita dicuntur, quæ & in verbis sunt, & in sententia: vt docet autor Rhetoricorum ad Herennium lib 4. eámque figuram contentionem nominat. Sed præstabit Quintiliani verba ex lib. 9. adscribere: Contrapositum autem, vel vt quidam vocant, contentio, ἀντίθετον dicitur, non vno fit modo. nam & fit, si singula singulis opponuntur, vt in eo quod modo dixi: Vicit pudorem libido, timorem audacia: & bina binis, non nostri ingenij, vestri auxilij est: & sententiæ sententiis, dominetur in concionibus, iaceat in iudiciis. Hæc ibi, & alia eadem de re. quare nescio cur Augustinus dicat non esse apud nos huius vocabuli consuetudinem.*

b His

b His antithetis etiam Paulus.} *Augustinus aliquid ex arte rhethorica esse in Paulo ait. Tolerabile est, quia Augustinus dicit. Si quis nostrûm diceret, non flagitium tantùm, sed hæresim clamarent, tam sunt illis hæreses ad manum. nihil citius iaculantur, neque facilius, nempe illarum referti.*

Quid sentiendum videatur de eo quod scriptum est: Diuisit Deus inter lucem & tenebras. CAP. XIX.

D. Vanuis itaque diuini sermonis obscuritas etiam ad hoc fit vtilis, quòd plures sententias veritatis parit, & in lucem notitiæ producit, dum alius eũ sic, alius sic intelligit: ita tamen vt quod in obscuro loco intelligitur, vel attestatione rerum manifestarum, vel aliis locis minimè dubiis asseratur: siue cùm multa tractãtur, ad id quoque perueniatur, quod sensit ille qui scripsit: siue id lateat, sed ex occasione tractandæ profundæ obscuritatis, alia quædam vera dicantur, non mihi videtur ab operibus Dei absurda sententia. Si cùm lux illa prima facta est, angeli creati intelligantur, & inter sanctos angelos & immundos fuisse discretum, vbi dictum est: Et diuisit Deus inter lucem & tenebras; & vocauit Deus lucem diem, & tenebras vocauit noctem. Solus quippe ille ista discernere potuit, qui potuit etiã prius quàm caderent præscire casuros, & lumine priuatos veritatis in tenebrosa superbia remansuros. Nam inter istum nobis notissimum diem & noctem, id est, inter hãc lucem & has tenebras, vulgatissima sensibus nostris luminaria cæli, vt diuiderẽt, imperauit. Fiant, inquit, luminaria in firmamento cæli, vt luceãt super terram, & diuidant inter diem & noctẽ. Et paulò post: Et fecit, inquit, Deus duo luminaria magna:[a] luminare maius in principia diei, & luminare minus in principia noctis, & stellas: & posuit illa Deus in firmamẽto cæli, [b]lucere super terrã, & præesse diei & nocti, & diuidere inter lucem & tenebras. Inter illam verò lucem, quæ sancta societas angelorum est, illustratione veritatis intelligibiliter fulgens, & ei contrarias tenebras, id est, malorum angelorum auersorum à luce iustitiæ teterrimas mentes, ipse diuidere potuit: cui etiam futurũ non naturæ, sed voluntatis malum occultum, aut incertum esse non potuit.

L. VIVES.

a Luminare maius in principia diei.} *Lxx. sic verterunt:* καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους. τὸν φωστῆρα τὸν

μεγάλον εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, καὶ τοὺς ἀστέρας. Et fecit Deus duo illa luminaria magna. Luminare magnum in principatum diei. nam ἀρχὴν & principium vertimus, & principatum: & principium pro initio, & interim vertunt pro principatu, vt in Psalmo centesimonono: Tecum principium in die virtutis tuæ. μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου quasi, tuus erit principatus in die fortitudinis tuæ.

b Lucere super terram.} *Græcè est infinitiuus Græcus: ὥς τε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς. sed per subiunctiuum venit ad Latinos, vt luceant. Ea est enim natura τοῦ ὡς. Latinorum quidam infinito sunt vsi absq; vt, quemadmodum Virg. Pestu acerba boum pecoríque aspergere virus.*

De eo quod post discretionem lucis atque tenebrarum, dictum est: Et vidit Deus lucem, quia bona est. CAP. XX.

DEnique, nec illud prætereundum est silētio, quòd vbi dixit Deus: Fiat lux, & facta est lux: [a] continuò subiunctum est: Et vidit Deus lucem, quia bona est: non postea quàm separauit inter lucem, & tenebras, & vocauit lucem diem, & tenebras noctem, ne simul cum luce, etiam talibus tenebris testimonium placiti sui perhibuisse videretur. Nam vbi tenebræ inculpabiles sunt, inter quas & lucem istam his oculis conspicuam luminaria cæli diuidunt, non ante, sed post infertur: Et vidit Deus, quia bonum est: & posuit, inquit, illa in firmamēto cæli lucere super terram, & præesse diei & nocti, & separare inter lucem & tenebras. Et vidit Deus, quia bonum est. Vtrunque placuit, quia vtrunque sine peccato est. Vbi autem dixit Deus: Fiat lux, & facta est lux: statim sequitur, Et vidit Deus lucem, quia bona est. Et postmodū infertur: Et separauit Deus inter lucem & tenebras: vocauítque Deus lucem diem, & tenebras noctem, non hoc loco additum est, Et vidit Deus quia bonum est: ne vtrunque appellaretur bonum, cùm esset horū alterum malum, vitio proprio, non natura. Et ideo sola ibi lux placuit conditori: tenebræ autem angelicæ, & si fuerant ordinandæ, non tamen fuerant approbandæ.

L. VIVES.

a COntinuò subiunctum est.} *Cùm de luce illa spiritali, hoc est angelis scriptura loqueretur, antequam pars lucis, hoc est, pars angelorum in tenebras abiret, lucem approbauit Deus, angelos scilicet omnes, quos ipse bonos crearat, ac lucem. Cùm verò de luce nostra corporibus subsistente iiij. die loqueretur, & lucem probari à Deo fecit,*

&

& tenebras. quippe cùm tenebræ, quas Deus tales fecit, non malè sint, vt sunt dæmones postquam in tenebras sunt versi, ideo illas tenebras primi diei non comprobauit, vt tenebras quarti.

De æterna & incommutabili scientia Dei, ac voluntate, qua semper illi vniuersa quæ fecit, sic placuerunt facienda, quemadmodum facta. CAP. XXI.

QVid est enim aliud intelligendum in eo quod per omnia dicitur, Vidit Deus, quia bonū est: nisi operis approbatio secundùm artem facti, quæ sapientia Dei est? Deus autem vsque adeò non cùm factum est, tunc dicit bonum, vt nihil eorum fieret, si ei fuisset incognitum. Dum ergo videt, quia bonum est, quod nisi vidisset, antequam fieret, non vtique fieret: docet bonum esse, non discit. [a]Et Plato quidem plus ausus est dicere: elatum esse, scilicet, Deum gaudio, mundi vniuersitate perfecta. Vbi & ipse non vsque adeò desipiebat, vt putaret Deum sui operis nouitate factum beatiorem: sed sic ostendere voluit, artifici suo placuisse iam factum, quod placuerat in arte faciendum: non quòd vllo modo Dei sciētia varietur, vt aliud in eo fiant, quæ nōdum sunt, aliud quæ iam sunt, aliud quæ fuerunt. Non enim more nostro ille, vel quod futurum est prospicit, vel quod præsens est aspicit, vel quod preteritum est respicit: sed alio modo quodam à nostrarum cogitationum consuetudine longè latéque diuerso. Ille quippe, non ex hoc in illud, cogitatione mutata, sed omnino incōmutabiliter videt: ita, vt illa quidē quæ tēporaliter fiunt, & futura nondū sint, & præsentia iā sint, & præterita iā non sint: ipse verò hæc omnia stabili, ac sempiterna præsentia cōprehēdat: nec aliter oculis, aliter mente: non enim ex animo constat & corpore. Nec aliter nunc, & aliter antea, & aliter postea: quoniā non sicut nostra, ita & eius quoque scientia trium temporum, præsentis videlicet, & præteriti, vel futuri varietate mutatur: [b] apud quem nō est immutatio, nec momenti obūbratio. Neque enim eius intentio de cogitatione in cogitationem transit, in cuius incorporeo contuitu simul adsunt cuncta quæ nouit. Quoniam tempora ita nouit nullis suis temporalibus notionibus, quemadmodum temporalia mouet nullis suis temporalibus motibus. Ibi ergo vidit bonum esse, quod fecit, vbi bonū esse vidit, vt faceret. Nec quia factum vidit, scientiam duplicauit,

vel ex aliqua parte auxit, tanquã minoris sciẽtię fuerit priusquam faceret, quod videret. qui tã perfectè non operaretur, nisi tam perfecta scientia, cui nihil ex eius operibus adderetur. Quapropter, si tantummodo nobis insinuandum esset, quis fecerit lucem, sufficeret dicere: Fecit Deus lucem. Si autem nõ solùm quis fecerit, verùm etiam per quid fecerit, satis esset ita enunciari. Et dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux: vt non tantùm Deum, sed etiam per verbum lucem fecisse nossemus. Quia verò tria quædam maximè scienda de creatura nobis oportuit intimari, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit: Deus dixit, inquit: Fiat lux, & facta est lux: & vidit Deus lucẽ, quia bona est. Si ergo quærimus, quis fecerit, Deus est. Si per quid fecerit, dixit fiat, & facta est. Si qua re fecerit, quia bona est. Nec autor est excellentior Deo, nec ars efficacior Dei verbo, nec causa melior, quàm vt bonum crearetur à bono Deo [c] Hanc etiam Plato causam condendi mundi iustissimam dicit, vt à bono Deo bona opera fierent: siue ista legerit, siue ab his qui legerant forte cognouerit, siue acerrimo ingenio inuisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta cõspexerit, siue ab his qui ista conspexerant, & ipse didicerit.

L. VIVES.

a ET Plato quidem ausus est dicere. } *Platonis in Timæo hæc sunt verba:* Ὡς δὲ κινηθέν τε αὐτὸ καὶ ζῶν ἐνενόησε τῶν ἀϊδίων θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα ὁ γεννήσας πατήρ, ἠγάσθη τε, καὶ εὐφρανθείς. *Cùm verò mobile viuénsque æternorum deorum simulachrum animaduertit, is pater qui fecerat approbauit, & lætatus est.*

b Apud quem. } *Iacobi 1.* παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα: *hoc est, Nihil ei conuersione aliqua absconditur, & tenebris operitur atque ignoratione* παραλλαγὴν *Hieron. contra Iouinianum differentiam vertit:* τροπὴν *verò momentum August. transfert, quod haud scio ad tempus referat, an ad rei exiguitatem. Nec enim vllo vel minimo tempore transit ad vmbram ex splendore Deus, nec eius luci aliqua admiscetur vmbella. Est etiam momentum, conuersio, mutatio, à mouendo: vnde & inclinatio, vt in statera. Intelligi quoque potest, non esse obscurationem quampiam vicissitudinis & conuersionis à contrario in contrarium, qualis est in nobis.*

c Hanc enim Plato causam. } *Plato in Timæo, Cicerone interprete: Quæramus igitur causam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus sit, vt originem rerum, & molitionem nouam quæreret: probitate videlicet*

delicet præstabat, probus autem inuidet nemini. Itaque omnia sibi similia generauit, hæc nimirum gignendi mundi causa iustissima.

De his, quibus in vniuersitate rerum à bono creatore bene conditarum quædam displicent, & putant nonnullam esse naturam malam. CAP. XXII.

HAnc tamen causam, id est, ad bona creāda bonitatē Dei. Hanc inquam causam tam iustam atque idoneam, quæ diligenter considerata & piè cogitata, omnes controuersias quærentium mundi originem terminat, quidam hæretici non viderunt: quia egenam carnis huius fragilémque mortalitatem, iam de iusto supplicio venientem, dum ei non conueniunt plurima, offendunt: sicut ignis, aut frigus, aut fera bestia, aut quid huiusmodi. Nec attendunt, quàm vel in suis locis naturísque vigeant, pulchróque ordine disponantur: quātúmque vniuersitati rerum pro suis portionibus decoris tanquam in communem rempubl. conferant, vel nobisipsis si eis congruenter atque scienter vtamur, commoditatis attribuant: ita vt venena ipsa quæ per inconuenientiam perniciosa sunt, conuenienter adhibita in salubria medicamenta vertātur: quámque à contrario etiam hęc quibus delectantur, sicut cibus & potus & ista lux immoderato & importuno vsu noxia sentiantur. Vnde nos admonet diuina prouidentia, non res insipienter vituperare, sed vtilitatem rerum diligenter inquirere, & vbi nostrum ingenium vel infirmitas deficit, ita credere occultā, sicut erant quædam quæ vix potuimus inuenire: quia & ipsa vtilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio est, aut elationis attritio, [a] cùm omnino natura nulla sit malum, noménque hoc non sit nisi priuationis boni: sed à terrenis vsq; ad cælestia, & à visibilibus vsque ad inuisibilia sunt aliis bonis alia bona meliora, ad hoc inæqualia vt essent omnia. Deus autē ita est artifex magnus in magnis, [b] vt minor non sit in paruis: quæ parua non sua granditate, nam penè nulla est, sed artificis sapientia metienda sunt, sicut in specie visibilis hominis, si vnū radatur supercilium, quàm propemodum nihil corpori, & quàm multum detrahitur pulchritudini: quoniam non malè constat, sed parilitate ac dimensione membrorum. [c] Nec sanè multum mirandum est, quòd hi qui nonnullam malam putant esse naturam suo quodam cōtrario exortam, propagatámque principio: nolūt accipere istam causam creationis rerum, vt bonus

Deus conderet bona, credentes eum potius ad hæc mundana molimina rebellantis aduersum se mali extrema necessitate perductũ, suámq; naturam bonam malo coercendo superandóque miscuisse, quam turpissimè pollutam & crudelissimè captiuatã, & oppressam labore magno vix mundet, ac liberet: non totam tamen, sed quod eius non potuerit ab illa inquinatione purgari, tegmen, ac vinculum futurum hostis victi & inclusi. Sic autem Manichæi non desiperẽt, vel potius insanirent, si Dei naturam, sicuti est, incõmutabilem, atque omnino incorruptibilẽ crederent, cui nocere nulla res possit: animam verò quæ voluntate mutari in deterius & peccato corrumpi potuit: atque ita incommutabilis veritatis luce priuari, non Dei partem, nec eius naturæ quæ Dei est, sed ab illo conditam longe imparem conditori, Christiana sanitate sentirent.

L. VIVES.

a CVm omnino natura nulla sit malum.} *Sæpe hoc, Augustinus repetit, nullam esse naturam malam, omnia esse bona. In quo & consentiunt cum eo scriptores nostræ religionis omnes, & ipse Platoni, Aristoteli, Ciceroni, multísque aliis philosophis suffragatur. Plato in Timæo, cùm omnia sint ab optimo Deo facta, nefas existimari putat aliquid malum esse. Probus enim inuidet nemini, idcirco omnia sui similia generauit. Et in 2. De repub. Deum bonum esse ait, nullius mali, nullius noxiæ rei causam, sed tantum rerum bonarum: idcirco Hesiodum, & Homerum vituperat, qui Iouem fecerint malorum causam. Cúmque vniuersitatis parentem, & causam Deum esse fateatur, fit, vt nihil in éa malum esse putet. Ego, vt paucis quid sentio aperiam, bonum esse dico, vt Aristoteles in Rhetoricis, quod vel propter seipsum, vel in vsum alterius volumus, malum quod vel propter ipsum, vel propter aliud fugimus, & aduersamur. Itaque in mundo iudiciis humanis alia bona sunt, vt quæ nobis prosunt: alia mala, quæ obsunt: neutra, quæ nec prosunt, nec obsunt. & inter homines alia aliis mala, aliis bona sunt: & eidem homini variis temporibus, locis, rationibus, idem & bonum est, & malum, & neutrum. Hæc omnia ex opinionibus nostris, & imbecillitate iudiciorum, cúmque ad nostra commoda cuncta referimus, fiunt. Est autem mens, ac iudicium vnum diuinum illud, quod sic res vniuersas statuit, vt omnes sibi in administratione mundi sint vsui. Ille ergo omniscius, qui falli non potest, omnia videt esse bona, quod suis locis, opportunitatibúsque sint vtilia. Idq; sapiens significat, inquiens, omnia esse à Deo, suo quodque tempore bona creata. Hæc est causa, cur omnia sacrarit, cur crescere augeríque iusserit. Nam si aliquid*

esset

esset parum sibi per occasionem vtile, id ne punctum quidem temporis duraret, sed nec esset progenitum.

b Vt minor non sit in paruis. } *Arist. ait, non minus esse naturam in minutissimis animalculis, velut formicis, culicibus, apibus, araneolis, quàm in maximis equis, bobus, cetis, elephantis admirabilem. Est & caput apud Plin. lib. 11 De subtilitate naturæ in exiguis bestiolis.*

c Nec sanè multum mirandum. } *Hunc Manichæorum errorem Augustinus explicat in hæresibus, ad Quodvultdeum, & contra Faustum Manichæum, & de Genesi aduersus Manichæos.*

De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.

CAP. XXIII.

Sed multò est mirãdum amplius, quòd etiam quidam qui vnum nobiscum credunt, omnium rerũ esse principium, nullámque naturam, quæ non est quod Deus est, nisi ab illo conditore esse non posse: noluerunt tamen istam causam fabricandi mundi, tam bonam ac simplicem bene ac simpliciter credere, vt Deus bonus conderet bona, & essent post Deum, quæ non essent, quod est Deus: bona tamen quæ non faceret, nisi bonus Deus. [a] Sed animas dicunt, non quidem partes Dei, sed factas à Deo: peccasse à conditore recedẽdo, & diuersis progressibus pro diuersitate peccatorum, à cęlis vsq; ad terras, diuersa corpora quasi vincula meruisse. Et hunc esse mundum, eámque causam mundi fuisse faciendi, non vt cõderentur bona, sed vt mala cohiberẽtur. Hinc Origenes iure culpatur. In libris enim quos appellat περὶ ἀρχῶν, id est, de principiis, hoc sensit, hoc scripsit. Vbi plus quàm dici potest, miror hominem in ecclesiasticis literis tam doctũ & exercitatũ, non attẽdisse, primùm quàm hoc esset cõtrarium scripturæ huius tantæ autoritatis intentioni, quæ per omnia opera Dei subiungẽs. Et vidit Deus, quia bonum est: complexúsque omnibus, inferens: Et vidit Deus omnia quæ fecit, & ecce bona valde: nullam aliam causam faciendi mundi intelligi voluit, nisi vt bona fierẽt à bono Deo. Vbi si nemo peccasset, tantummodo [b] naturis bonis essẽt mũdus ornatus, & plenus. Et quia peccatũ est, nõ ideo cũcta sunt impleta peccatis, cùm bonorũ longè maior numerus in cælestibus suæ naturæ ordinem seruet. Nec mala volũtas, quia naturæ ordinem seruare noluit, ideo iusti Dei leges omnia bene ordinantis effugit. Quoniam sicut pictura cum colore nigro, loco suo posito, ita vniuersitas rerum, si quis possit intueri, etiam cum pec-

catoribus pulchra eſt, quãuis per ſeipſos cõſideratos ſua deformitas turpet. Deinde videre debuit Origenes, & quicunq; ita ſapiũt, ſi hęc opinio vera eſſet, mundũ ideo factum vt animæ pro meritis peccatorum ſuorum tanquam ergaſtula quibus pœnaliter includerentur, corpora acciperẽt, ſuperiora & leuiora quæ minus, inferiora verò & grauiora quæ amplius peccauerunt: dæmones, quibus deterius nihil eſt, terrena corpora, quibus inferius & grauius nihil eſt, potius quàm homines etiã malos habere debuiſſe. Nunc verò vt intelligeremus animarum merita nõ qualitatibus corporum eſſe penſanda, [c] aereum poſſidet peſſimus dæmon: homo autem & nunc licet malus, longè minoris mitioríſque malitiæ, & certè ante peccatum tamẽ luteum corpus accepit. Quid autem ſtultius dici poteſt quàm iſtum ſolẽ, vt in vno mundo vnus eſſet, non decori pulchritudinis, vel etiam ſaluti rerum corporalium cõſuluiſſe artificem Deum, ſed hoc potius eueniſſe quia vna anima ſic peccauerat, vt tali corpore mereretur includi? Ac per hoc ſi contigiſſet, vt non vna ſed duæ, imò nõ duæ ſed decem, vel centum, ſimiliter æqualitérque peccaſſent, centũ ſoles haberet hic mundus. Quod vt non fieret, non opificis prouiſione mirabili ad rerum corporalium ſalutem decorémq; conſultũ eſt, ſed contigit potius tanta vnius animæ progreſſione peccantis, vt ſola corpus tale mereretur. Non planè animarum, de quibus neſciunt quid loquantur, ſed eorum ipſorum qui talia ſapiunt, multum longè à veritate & merito eſt coërcẽda progreſſio. Hæc ergo tria, quæ ſuperius cõmendaui, cùm in vnaquaq; creatura requirũtur, quis eã fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, vt reſpondeatur Deus, per verbũ, quia bonus eſt, vtrum altitudine myſtica nobis ipſa Trinitas intimetur, hoc eſt, Pater & Filius & Spiritus ſanctus, an aliquid occurrat, quod hoc loco ſcripturarum id accipiendum eſſe prohibeat, multi ſermonis eſt quæſtio, nec omnia vno volumine vt explicemus vrgendum eſt.

L. VIVES.

a SEd animas dicunt non quidem partes Dei. } *Origenes Adamantius in 1. lib. Principiorum, quem περὶ ἀρχῶν inſcripſit, incorporalia primum à Deo facta eſſe putat, quæ ſignificantur per ea nomina, quæ poſtea corporeis ſunt rebus attributa, cælum videlicet, & terram: inter eas ſubſtantias ſpiritales mentes quoque noſtras eſſe creatas, quæ de ſtatu & dignitate ſua declinantes, vtar enim*

Rufini

Rufini interpretatione, effectæ vel nuncupatæ sunt animæ, quarum nomen ψυχὴ Græcè sonat à frigescendo de statu diuiniore & meliore: dictum & translatum inde quòd ex calore illo naturali & diuino refrixisse mens videatur, & ideo in hoc quoque nunc & statu & vocabulo sita est, quæ si reparata fuerit & correcta, redit in hoc vt sit mens. Quod si ita est, decessus ipse mentis ac deuolutio videtur mihi non æqualis omnium sentiendus, sed vel plus vel minus in animam verti, & aliquas quidem mentes seruare aliquid etiam prioris vigoris, aliquas verò aut nihil, aut exiguum aliquid. Hæ animæ propter nimios defectus mentis crassioribus & solidioribus indiguere corporibus propter quas etiam mundus iste visibilis constitutus est, tantus vt omnes facilè caperet, quas in eo exerceri statutum erat. Cúmque non omnes æquè à bono recessissent, fecimus quædam & causas varietatis & diuersitatis ille omnium conditor cepit, vt pro diuersitate peccatorum varium ac diuersum mundum efficeret. Hæc sententia Origenis, quam eandem Hieronymus ad Auitum ponit.

b Naturis bonis.} *Nulli malo, nulli incommodo nobis futuris Deo gratis.*

c Aëreum possidet pessimus dæmon.} *De hoc loquar post.*

De Trinitate diuina, quæ per omnia opera sua significationis suæ sparsit indicia.

CAP. XXIIII.

Credimus[a] & tenemus, & fideliter prædicamus,[b] quòd pater genuerit verbum, hoc est, sapientiam, per quã facta sunt omnia; vnigenitum filium, vnus vnum, æternus coæternum, summè bonus æqualiter bonum, & quòd spiritus sanctus simul & patris & filij sit spiritus, & ipse consubstantialis & coæternus ambobus. Atque hoc totum & trinitas sit propter proprietatem personarum, & vnus Deus propter inseparabilem diuinitatem, sicut vnus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam: ita tamen vt etiam cùm de singulis quæritur, vnusquisque eorum & Deus & omnipotens esse respondeatur: cùm verò de omnibus simul, non tres dij vel tres omnipotentes, sed vnus Deus omnipotens: tanta ibi est in tribus inseparabilis vnitas, quæ sic se voluit prædicari. Vtrum autem boni patris, & boni filij, spiritus sanctus, quia communis ambobus est, rectè bonitas dici possit amborum,[c] non audeo temerariam præcipitare sententiã. Veruntamen amborũ eum dicere sanctitatem, facilius ausus

fuero, non amborum quaſi qualitatem, ſed ipſum quoque ſubſtantiam, & tertiam in trinitate perſonam. Ad hoc enim me probabilius ducit, quòd cùm ſit & pater ſpiritus, & filius ſpiritus, & pater ſanctus, & filius ſanctus, propriè tamen ipſe vocatur ſpiritus ſanctus tanquam ſanctitas ſubſtantialis & conſubſtantialis amborum. Sed ſi nihil aliud eſt bonitas diuina quàm ſanctitas, profectò & illa diligentia rationis eſt, non præſumptionis audacia, vt in operibus Dei ſecreto quodam loquendi modo, quo noſtra exerceatur intentio, eadem nobis inſinuata intelligatur trinitas, vnamquanque creaturam quis fecerit, per quid fecerit, propter quid fecerit. Pater quippe intelligitur verbi, qui dixit vt fiat. Quod autem illo dicẽte factum eſt, proculdubio per verbum factum eſt. In eo verò quod dicitur, vidit Deus quia bonum eſt: ſatis ſignificatur Deum nulla neceſſitate, nulla ſua cuiuſquam vtilitatis indigentia, ſed ſola bonitate feciſſe quod factum eſt, [d] id eſt, quia bonum eſt. Quod ideo poſteaquam factũ eſt dicitur, vt res quæ facta eſt congruere bonitati, propter quam facta eſt, indicetur. Quæ bonitas ſi ſpiritus ſanctus rectè intelligitur, vniuerſa nobis trinitas in ſuis operibus intimatur. Inde eſt ciuitatis ſanctæ, quæ in ſanctis angelis ſurſum eſt, & origo, & informatio, & beatitudo. Nam ſi quæratur vnde ſit, Deus eam condidit. Si vnde ſit ſapiens, à Deo illuminatur. Si vnde ſit fœlix, à Deo quo fruitur, ſubſiſtens modificatur, contemplãs illuſtratur, inhærens iucundatur, eſt, videt, amat, in æternitate Dei viget, in veritate Dei lucet, in bonitate Dei gaudet.

L. VIVES.

a Credimus, & tenemus, & fideliter prędicamus.} *Credamus ergo & taceamus, teneamus, non inquiramus, fideliter prædicemus, non contentiosè diſputemus.*

b Quod pater genuerit.} *Quid hic ego aliud poſſum facere, quàm adorare: quid dicere conuenientius, quàm per ſilentium admirabundè dictum illud Pauli recolere: O altitudo diuitiarum, ſapientiæ & ſcientiæ Dei?*

c Non audeo temerariam præcipitare ſententiam.} *Neque nos audebimus, & ſi bona theologorum manus patris bonitatem eſſe contendat, vt filium patris ſapientiam. Sed quis auſit de tam arcanis rebus intrepidus aliquid pronunciare?*

d Id

d Id est, quia æqualiter. } *Alibi, quia bonum est. Quod ideo, &c.*

De tripertita totius philosophiæ disciplina.

CAP. XXV.

QVantum intelligi datur hinc philosophi sapientiæ disciplinam tripertitam esse voluerũt, imò verò tripertitam esse animaduertere potuerunt. Neque enim ipsi instituerunt, vt ita esset, sed ita esse potius inuenerunt, cuius vna pars appellaretur Physica, altera Logica, tertia Ethica. Quarum nomina Latina iam multorum literis frequentata sunt, vt naturalis, rationalis, moralísque vocarentur, quas etiam in octauo libro breuiter perstrinximus. Non quòd sit consequens, vt isti in his tribus aliquid secundum Deum de Trinitate cogitauerint. Quanuis Plato primus istam distributionem reperisse, & commentasse dicatur, cui neque naturarum omnium autor, nisi Deus visus est, neque intelligentiæ dator, neque amoris, quo benè beatéque viuatur inspirator. Sed certe cùm de natura rerum, & de ratione indagandæ veritatis, & de fine boni ad quem cuncta quæ agimus referre debemus, diuersi diuersa sentiant, in his tamen tribus magnis & generalibus quęstionibus, omnis eorum versatur intentio. Ita vt cùm in vnaquaque earum quid quisque sectetur, multiplex sit discrepantia opinionum, esse tamen aliquam naturæ causam, scientiæ formam, vitæ summam nemo cunctetur. Tria etiam quæ sunt in vnoquoque homine artifice spectãtur, vt aliquid efficiat, natura, doctrina vsus. Natura ingenio, doctrina scientia, [a] vsus fructu diiudicandus est. [b] Nec ignoro quòd propriè fructus fruentis, vsus verò vtentis sit: atque hoc interesse videatur, quòd ea re frui dicimur, quę nos non ad aliud referenda per seipsam delectat: vti verò ea re, quam propter aliud quærimus. vnde temporalibus magis vtendum est, quàm fruendum, vt frui mereamur æternis. Non sicut peruersi qui frui volunt nummo, vti autem Deo: quoniam non nummum propter Deum impendunt, sed Deum propter nummum colunt. Veruntamen eo loquendi modo, quem plus obtinuit consuetudo, & fructibus vtimur, & vsibus fruimur. Nã & fructus iam propriè dicuntur agrorum, quibus vtique omnes temporaliter

vtimur. Hoc itaque more vsum dixerim in his tribus, quæ in homine spectanda cómonui, quæ sunt natura, doctrina, vsus. Ex his propter obtinendam beatam vitam, tripertita, vt dixi, à philosophis inuenta est disciplina, naturalis propter naturam, rationalis propter doctrinam, moralis propter vsum. Si ergo natura nostra esset à nobis, profectò & nostram nos genuissemus sapientiam, nec eam doctrina, id est, aliunde discendo percipere curaremus, & noster amor à nobis profectus, & ad nos relatos, ad beatè viuendum sufficeret, nec bono alio, quo frueretur vllo, indigeret. Nunc verò quia natura nostra, vt esset, Deum habet autorem, proculdubiò vt vera sapiamus ipsum debemus habere doctorem, ipsum etiam vt beati simus, suauitatis intimæ largitorem.

L. VIVES.

a Vsus fructu diiudicandus est.} *Abusus videtur vsus, vocabulo. nam cùm dicitur tribus rebus constare artificium, natura, doctrina, vsu, vsus consuetudo est: detorsit ergo ad rem suam, vt sit sensus, pretium & æstimationem assuefactionis in quaque arte ex fructu atque vtilitate illius attendi ac considerari.*

b Nec ignoro, &c.} *Quoniam frui dicimur re, qua propter ipsam delectamur, vti quam in aliud referimus: idcirco August. Deo solo nos debere frui dicit, rebus aliis vti. De hac re multa August. idẽ in libro de Doctr. Christ. & 80. quæst. & de tri. vbi frui sempiternæ fœlicitati attribui vult, vti verò rebus huius vitæ. Ex August. Petrus Lombar. in Centonibus theologicis vol. primo sat multa, & quæstionarij ad satietatem, propemodum ad fastidium dixeram.*

De imagine summæ trinitatis, quæ secundum quendam modum in natura est, nec dum beatificati hominis.

CAP. XXVI.

ET nos quidem in nobis tametsi non æqualem, imò valde longéq; distantem, neq; coæternã, & quo breuius totum dicatur, non eiusdem substantiæ cuius est Deus, tamẽ qua Deo nihil sit in rebus ab eo factis natura propius imaginẽ Dei, hoc est, summæ illius trinitatis agnoscimus, adhuc reformatione perficiendã, vt sit etiã similitudine proxima. Nã & sumus, & nos esse nouimus, & nostrũ esse ac nosse diligimus. In his autem tribus quæ dixi, nulla nos falsitas verisimilis turbat. Nõ enim ea sicut illa, quæ foris sunt, vllo sensu corporis tãgimus, velut colores videndo, sonos audiendo, odores olfaciẽdo, sapores gustãdo, dura & mollia cõtrectãdo senti-

ſentimus, [a] quorum ſenſibilium etiam imagines eis ſimillimas, nec iam corporeas cogitatione verſamus, memoria tenemus, & per ipſas in iſtorum deſideria concitamur, [b] ſed ſine vlla phantaſiarum, vel phantaſmatum imaginatione ludificatoria, mihi eſſe me, ídque noſſe & amare certiſſimũ eſt. Nulla in his veris [c] Academicorum argumenta formido, dicentium: Quid ſi falleris? [d] Si enim fallor, ſum. Nam qui non eſt, vtique nec falli pôt, ac per hoc ſum, ſi fallor. Quia ergo ſum, qui fallor, quomodo eſſe me fallor, quãdo certum eſt me eſſe ſi fallor? Qui igitur eſſem qui fallerer, etiam ſi fallar proculdubio in eo quòd me noui eſſe, non fallor. Conſequens eſt autem, vt etiam in eo quod me noui noſſe, non fallar. Sicut enim noui me eſſe, ita noui etiam hoc ipſum noſſe me. Eáque duo cùm amo, eúdem quoque amorem quiddam tertium nec imparis æſtimationis eis, quas noui rebus adiungo. Neque enim fallor amare me, cùm in his quę amo non fallar. quanquam etſi illa falſa eſſent, falſa me amare verum eſſet. Na quo pacto rectè reprehenderer, & rectè prohiberer ab amore falſorum, ſi me illa amare falſum eſſet? Cùm verò illa vera atque certa ſint, quis dubitet quin eorum quæ amantur, & ipſe amor verus & certus eſt? Tam porrò nemo eſt qui eſſe ſe nolit, quàm nemo eſt, qui non beatus eſſe velit. Quomodo enim poteſt beatus eſſe, ſi nihil ſit?

L. VIVES.

a QVorum ſenſibilium etiam imagines.} *Nam cuiuſmodi vel album ſit vel dulce, cogitatione comprehendimus etiam clauſis oculis & nihil guſtantes. vnde & de illis multa per quietem occurrunt viſa, & cùm procul dulcia omnia candidáque abſint, de illis iudicamus. Sed hæc ſunt in iis partibus animæ quos noſtri ſenſus exteriores vocant, vt quem ſenſum communem dicunt, & quam imaginatiuam, tum etiam æſtimatiuam, & memoriam, quæ omnes nobis ſunt cum beluis cõmunes, & in quibus multa temerè obuerſantur, quibus ſi aſſentiamur, nos fallunt. Magiſtris enim ſenſibus non aliter omnia cognoſcunt: qui cùm imbecilli ſint & hebetes, facilè eis imponitur. hi diſcipulos ſuos partes illas quas modo percenſui falſa, quæ pro veris acceperunt, docent. At in mente ratio eſt vnius hominis propria, quæ omnia expendit & quantum cauere poteſt præſtat, ne adhibita in conſilium fucata, ſimulata, falſa pro verisq́; & inanis, expreſſis ſinat obrepere, ſed admoneat nos omniũ, & quale quidque ſit ſcrutetur, atque iudicet.*

b Sine vlla phantaſiarum.} *Dixi alibi quid ſit phantaſia.*

c Academicorum arg. } *Hi fidem sensuum eleuabant, seu potius tollebant, nihilque sciri arbitrabantur. quòd si te diceres scire hunc lapidem moueri, quòd id videas, vel tangas, scrupum iniiciebant, quid si falleris? an non vnquam visus tibi es aliquid videri moueri, quod staret, vt cum vehiculo aut naui veherere, & tactui ass-usus putasti aliquid concitari, quod quiesceret? vt ergo alias es falsus, ita & nunc falli potes. Cohibe assensum, nam nihil est minus hominis sapientis, quàm assentiri, vbi certum aliquid & perfectè exploratum non habes.*

d Si enim fallor sum } *Idcirco certissimum esse hoc pronunciatum philosophi nostri aiunt in Posteriora Aristotelica, & euidens euidentia, sicuti vocant, summa.*

De essentia & scientia, & vtriusque amore.

CAP. XXVII.

a Ita verò vi quadam naturali ipsum esse iucundum est, vt non ob aliud & hi qui miseri sunt nolint interire. Et cum se miseros esse sentiant, non seipsos de rebus, sed miseriam suam potius auferri velint. Illis etiam qui & sibi miserrimi apparent, & planè sunt, & non solùm à sapientibus b quoniam stulti, verumetiam ab his qui se beatos putant miseri iudicantur, quia pauperes atque mendici sunt, si quis inmortalitatem daret, quia nec ipsa miseria moreretur, proposito sibi, quòd si in eadem miseria semper esse nollent, nulli & nusquam essent futuri, sed omni modo perituri, profectò exultarent lætitia, & sic semper eligerent esse quàm omnino non esse. Huius rei testis est notissimus sensus eorum. Vnde enim mori metuunt & malunt in illa ærumna viuere, quàm eam morte finire, nisi quia satis apparet quàm refugiat natura non esse? Atq; ideo cum se nouerint esse morituros, pro magno beneficio sibi hanc impendi misericordiã desiderant, vt aliquanto productius in eadem miseria viuãt, tardiúsque moriantur. Proculdubio ergo indicant immortalitatẽ, saltem talẽ quæ non habeat finem mendicitatis, quanta gratulatione susciperẽt. Quid animalia etiã irrationalia, quibus datum nõ est ista cogitare, ab immensis draconibus vsq; ad exiguos vermiculos? Nõne se esse velle, atq; ob hoc interitum fugere omnibus quibus possunt motibus indicant? Quid arbusta omnésque frutices, quibus nullus est sensus ad vitandam manifesta motione perniciẽ, nónne vt in auras c tutum culminis germẽ emittãt, † aliud terrę radices affigũt, quò alimentum trahant, atq; ita suũ quodammodo esse conseruent?

† *Alias altius*

Ipsa

Ipsa postremò corpora,quibus nō solum sensus, sed nec vlla saltē seminalis est vita:ita tamen vel exiliūt in superna,vel in ima descendūt,vel librātur in medijs, vt essentiā suam vbi secundū naturam possunt esse,custodiāt.Iam verò nosse quantū ametur,quámq; falli nolit humana natura,vel hinc intelligi potest,[d]quòd lamētari quisq; sana mente mauult,quàm lętari in amētia. Quæ vis magna atq; mirabilis mortalib.præter homines animantibus nulla est, licet eorū quibusdam ad istā lucē contuendā,multò quàm nobis sit acrior sensus oculorum:sed lucem illam incorpoream cōtingere nequeūt,qua mēs nostra quodāmodo irradiatur,vt de his omnibus rectè iudicare possimus.[e] Nam inquantū eam capimus, intantum id possumus.Veruntamen inest sensibus irrationaliu animantiū, etsi sciētia nullo modo,at certè quædam scientiæ similitudo: cætera autē rerū corporaliu non quia sentiunt,sed quia sentiūtur,sensibilia nuncupata sunt. Quoru in arbustis hoc simile est sensibus,quòd aluntur & gignuntur.Veruntamen & hęc & omnia corporalia latentes in natura causas habent, sed formas suas varias quibus mūdi huius visibilis structura formosa est,sentiendas sensibus præbēt,vt pro eo quod nosse non possunt:quasi innotescere velle videantur. Sed nos ea sensu corporis ita capimus,vt de his non sensucorporis iudicemus. Habemus enim alium interioris hominis sensum isto longè prę-stantiorem,quo iusta & iniusta sentimus, [f] iusta per intelligibilem speciem,iniusta per eius priuationem, ad huius sensus officium,non acies pupillæ,nō foramen auriculæ, non spiramen narium,non gustus faucium,non vllus corporeus tactus accedit. Ibi me & esse,& hoc nosse certus sum, & hoc amo, atque amare me similiter certus sum.

L. VIVES.

a ITa verò vi quadam.} *Disputatio ex Academicis & Stoicis desumpta,quam Cicero in primo Off. & iij. De fin Stoicè, & v. De fin. Academicè persequitur.*

b Quoniam stulti.} *Hæc est summa miseria,vt summum bonum sapere,vt Stoici dicebant.*

c Tutum culminis.} *Alibi totum cacuminis germen emittatur altius terræ.*

d Quod lamentari quisq; sana mente.} *Sic Antisthenes Cynicæ sectæ autor mœrere se malle dicebat, quàm voluptate affici. Propterea quòd hoc turpe existimabat, & quòd mentem de statu dimo-*

neret suo. Alcibiadi Socrates apud Platonem manifestò declarat possessionum omnium rerum sine prudentia non modò nihil prodesse, sed esse quoque noxiam.

c Nam inquantum eam capimus.} *Non ergo vel studiis vel acumine naturæ contingit nobis cognitio maximarum rerum, & iudiciū illud acre, atque exactum, sed illustratione Dei: quam cùm boni viri maiorem habeant, quàm mali, profectò eos sapientiores quoque esse necesse est, quãtumuis mali literati sint, & ad popularem sententiam acuti. Hoc est, quod sapiens dicit: In malam animam non intraturam sapientiam. Hoc quod Socrates semper affirmauit, Solos bonos viros esse sapientes.*

f Iusta per intelligibilem speciem.} *Per formam quandam & imaginem in mente mea, ex iustitia ipsa impressam, quod vidi aquitatem, & congruentiam rerum, qualis debet esse in virtute illa, quæ si absit, quocunque modo id fiat, iniustitiam intelligo, quoniam temperatum illud magna pulchritudine concinnum abesse video: nec tam expulsatione hominis, aut ereptione pecuniæ, aut cõuitiis, aut raptatione vique alia simili & iniuria in iustitiam intelligo, quæ certè priuationes non sunt, sed iustè etiam fieri possunt, vt si magistratus iubeat, vel bona mente, fiant, quàm quod cerno decentiam illam & concinnitatem abesse virtutis pulcherrimæ. Porrò species hic aliud esse existimare, quàm formas, facies, imagines, simulachra rerum in anima, quas notitias vocant, videtur mihi hominum vel ingenio defectorum, vel scientia. & quoniam ex rebus, quæ sunt admirationem sibi parare nequeant, res quæ nusquam sunt, quærere, vt earum nouitate audientes in se conuertant: quod fit passim in scholis hac tempestate.*

An etiam ipsum amorē, quo & esse & scire diligimus, diligere debeamus, quo magis diuinæ trinitatis imagini propinquemus.

CAP. XXVIII.

SEd de duobus illis, essentia scilicet & notitia quantum amentur in nobis, & quemadmodū etiam in cæteris rebus quæ infra sunt, eorum reperiatur etsi differens quædam tamen similitudo, quantum suscepti huius operis ratio visa est postulare, satis diximus. De amore autem quo amantur, vtrum & ipse amor ametur, non dictum est. Amatur autem. Et hinc probamus, quòd in omnibus quæ rectius amātur, ipse magis ametur. Neque enim vir bonus merito dicitur qui scit quod bonum est, sed qui diligit. Cur ergo & in nobisipsis non & ipsum amorē nos amare sentimus, quo amamus, quicquid boni amamus? a Est enim & amor, quo amatur, quod amandū nō est, & istū amorē odit in se, qui illum diligit

diligit, quo id amatur, quod amandum est. Possunt enim ambo esse in vno homine, & hoc bonum est homini, vt illo proficiẽte quo bene viuimus, iste deficiat quo malè viuimus, donec ad perfectum sanetur,& in bonum commutetur omne quod viuimus. Si enim pecora essemus, carnalem vitam, & quod secundum sensum eius est amaremus, ídque esset sufficiens bonum nostrum,& secundum hoc[b] cum esset nobis bene,nihil aliud quęreremus. Itẽ si arbores essemus,nihil quidem sentiente motu amare possemus, veruntamen id quasi appetere videremur, quo feracius essemus vberiúsque fructuosæ.Si essemus lapides,aut fluctus,aut ventus, aut flamma, vel quid eiusmodi,sine vllo quidem sensu atque vita, non tamen nobis deesset quasi quidam[c] nostrorum locorum atque ordinis appetitus. Nam velut amores corporum[d] momenta sunt ponderum,siue deorsum grauitate, siue sursum leuitate nitantur Ita enim corpus pódere, sicut animus amore fertur quocũque fertur. Quoniam igitur homines sumus, ad nostri creatoris imaginem creati,cuius est vera æternitas, æterna veritas,æterna & vera charitas, estque ipse æterna & vera & chara trinitas,neque confusa, neque separata, in iis quidem rebus quæ infra nos sunt, quoniam nec ipsa nec aliquo modo essent,nec aliqua specie cótinerentur,nec aliquem ordinem vel appeterẽt,vel tenerent,nisi ab illo facta essent qui summè est,qui summè sapiens est,qui summè bonus est:tanquam per omnia quæ fecit mirabili stabilitate currẽtes,[e]quasi quædam eius alibi magis,alibi minus impressa vestigia colligamus: in nobis autem ipsis eius imaginem contuentes, [f]tanquam minor ille Euangelicus filius,ad nosmetipsos reuersi surgamus, & ad illum redeamus,à quo peccando recesseramus. Ibi esse nostrum non habebit mortem, ibi nosse nostrum nõ habebit errorem,ibi amore nostrum non habebit offensionem.Nunc autẽ ista tria nostra quamuis certa teneamus, nec aliis ea credamus testibus,sed nosipsi præsentia sentiamus, atq; interiore veracissimo cernamus aspectu, tamen quandiu futura,vel vtrum nunquam defutura:& quò si bene, quò autem si malè agantur peruentura sint,quoniam per nosipsos nosse nõ possumus,alios hinc testes vel quærimus,vel habemus, de quorum fide cur nulla debeat esse dubitatio, non est iste,sed posterior erit diligentius differẽdi locus.In hoc autem libro De ciuitate Dei, quæ nõ peregrinatur in huius vitæ mortalitate,

sed immortalis semper in cælis est, id est, de angelis sanctis Deo cohærentibus, qui nec fuerunt vnquam, nec futuri sunt desertores, inter quos & illos qui æternam lucem deserentes, tenebræ facti sunt, Deum primitus diuisisse iam diximus, illo adiuuante quod cœpimus, vt possumus explicemus.

L. VIVES.

a Est enim & amor quo amatur.} *Est in nobis ex sarcina & fece corporis voluntas quædam, quam ratio non tam ducit, vt illam meliorem, quàm trahit & raptat: hæc bona semper auersatur, mala expetit, vt delitias corporis, & voluptates, quas duas Paulus vocat legem carnis. & legem mentis, interim carnem & spiritum: illam fœdam, tetram, brutalem boni homines oderunt: & cùm expellere nequeant, coercent quantum possunt: atque illi superiori sanctiorique dicto audientem esse, licet reluctantem & reclamantem, cogunt: nam ex ea oritur amor, quo amamus quod minimè oportet.*

b Cùm esset nobis bene.} *Aut esset in hac vita, aut nobis, hoc est corpori.*

c Nostrorum locorum atque ord.} *Imitatio Terentiana in Eunucho, mei loci atque ordinis, per ordinem intellige res eiusdem generis & naturæ, quarum conseruationem omnia expetunt, ita vt cùm vis fit, subueniant, si non impediantur.*

d Momenta sunt pon.} *Dicebam paulò antè de momentis librarū, quæ vocantur ῥοπαί, quibus in alterutram partem propendit libra.*

e Quasi quædam eius alibi magis.} *Mens & ratio in nobis præstat, vt imago sit potius in nobis Dei, quàm vestigium, Homini enim recto cælum intueri est datum, & Deum nosse, cætera in terram abiecta iacent Quocirca percurrens diuinus spiritus cuncta, quæ creauit, in nobis erectis sublimioribúsque imaginem sui reliquit: in cæteris rebus quas velut pedibus contigit, nempe prostratas, vestigia tantum impressit: sit hoc ve'ut figura quadam dictum.*

f Tanquam minor ille Euangelicus filius.} *Nota est historia ex Euangelio Lucæ 15.*

De sanctorum angelorum scientia, qua trinitatem in ipsa eius deitate nouerunt, qua operum causas prius in operantis arte quàm in ipsis operibus artificis intuentur.

CAP. XXIX.

Illi quippe angeli sancti non per verba sonantia Deū discunt, sed per ipsam præsentiam immutabilis veritatis, hoc est, verbum eius vnigenitum. Et ipsum verbum & patrem & eorum spiritum sanctum, eámque esse inseparabilem trinitatem, singulásque in ea personas esse substantiam:

ſtantiam:& tamen omnes non tres deos eſſe,ſed vnum Deum ita nouerunt, [a] vt eis magis iſta ſint nota, quàm noſipſi nobis cogniti ſumus. [b] Ipſam quoq; creaturam melius ibi, hoc eſt, in ſapientia Dei tanquam in arte qua facta eſt, quàm in ea ipſa ſciũt,ac per hoc & ſeipſos ibi melius,quàm in ſeipſis. Veruntamen & in ſeipſis ſciunt. Facti ſunt enim, & aliud ſunt quàm ille qui fecit. Ibi ergo tanquam in cognitione diurna, in ſeipſis autem tanquam in veſpertina, ſicut ſuprà iam diximus. Multum autem differt, vtrum in ea ratione cognoſcatur aliquid ſecundum quam factum eſt,an in ſeipſo. [c] Sicut aliter ſcitur rectitudo linearum ſeu veritas figurarum cùm intellecta conſpicitur,aliter [d] cùm in puluere ſcribitur. Et aliter iuſtitia deſcribitur in veritate incommutabili, aliter in anima iuſti Sic deinde cætera, ſicut firmamentum inter aquas ſuperiores & inferiores,quod cælum vocatum eſt:ſicut deorſum aquarum congeries terræque nudatio, & herbarum inſtitutio atque lignorum,ſicut ſolis & lunę ſtellarúmque conditio: ſicut ex aquis animalium,volucrum ſcilicet atque piſcium beluarúmque natantium: ſicut quorumcunque in terra gradientium atque repentium, & ipſius hominis, qui cunctis in terra rebus excelleret. Omnia hæc aliter in verbo Dei cognoſcuntur ab angelis,vbi habent cauſas rationéſque ſuas, id eſt,ſecundum quas facta ſunt incommutabiliter permanentes,aliter in ſeipſis,illic clariore, hic obſcuriore cognitione, velut artis atque operũ quę tamen opera cùm ad ipſius creatoris laudem venerationémque referuntur, tanquam mane luceſcit in mentibus contemplantium.

L. VIVES.

a VT eis magis iſta ſint } *Et ſunt illi acutioribus, quàm nos ingeniis: & lux, qua ad cognoſcendam ſacroſanctam trinitatem illuminantur, maio multò eſt quàm qua nos, vt nos norimus.*

b Ipſam quoque creaturam melius ibi. } *Nempe effectum in cauſa expreſſum, melius quàm in ſeipſo.*

c Sicut aliter ſcitur rectitudo. } *Certius meliúſque ſcitur tota ratio linearum, ſuperficierúmque ex dogmatis mathematicis, quàm ex pictura, quæ nunquam tam exacta eſt, vt ante oculos rem ipſam, vt ſe habet, exponat: meliúſque intelligitur rectam eſſe lineam, quæ à nota in notam eſt breuiſſima, vt inquit Euclides. Aut lineas omnes à centro ad circum eſſe pares. Et præceptis geometriæ, quàm ex deſcriptione non modò pulueris, ſed ne Parrhaſij quidem aut Apellis. Nulla*

enim perfectè recta linea pingi potest, nullus circulus exactè rotundus, qui nihil habeat recti.

d Cùm in puluere scribitur.} *Olim mathematici figuras in puluere radio delineabant, vt facilè quæ vellent, describere, & delere possent. Sic Archimedes, cùm Syracusæ caperentur, in puluere descriptas considerabat formas. Apud Liuium in secundo bello Punico. Et Cicero puluerem illum eruditum vocat secundo De natura deorum. Et Persius Sat. 1.*

-Et secto in puluere metas.

De senarij numeri perfectione, qui primus partium suarum quantitate complectur. CAP. XXX.

a HÆc autem propter senarij numeri perfectionem, eodem die sexies repetito, sex diebus perfecta narrantur: nō quia Deo necessaria fuerit mora temporum, quasi qui non potuerit creare omnia simul, quæ deinceps congruis motibus peragerent tempora: sed quia per senarium numerum est operum significata perfectio.[b] Numerus quippe senarius primus completur suis partibus, id est, sexta sui parte, & tertia, & dimidia: quæ sunt vnum, & duo, & tria: quæ in summam ducta, sex fiunt. Partes autem in hac consideratione numerorum illæ intelligendæ sunt, [c] quæ quotæ sint, dici potest, sicut dimidia, tertia, quarta: & deinceps ab aliquo numero denominatæ. Neque enim exempli gratia, quia in nouenario numero quatuor pars aliqua eius est, ideo dici potest, quota eius sit: vnum autem potest, nam nona eius est: & tria potest, nam tertia eius est. Coniunctę verò istæ duæ partes eius, nona scilicet atque tertia, id est, vnum & tria, longè sunt à tota summa eius, quod est nouem. Itémque in denario quaternarius est aliqua pars eius: sed quota sit, dici non potest. vnum autem potest, nam decima pars eius est. habet & quintam, quæ sunt duo: habet & dimidiam, quæ sunt quinque. Sed hæ tres partes eius decima & quinta, & dimidia, id est, vnum, & duo, & quinque simul ductæ non complent decem, sunt enim octo. Duodenarij verò partes numeri in summam ductæ, transeunt eum: habet enim duodecimam, quod est vnum: habet sextam, quæ sunt duo: habet & quartam, quæ sunt tria: habet tertiā, quæ sunt quatuor: habet & dimidiā, quæ sunt sex: vnum autem, & duo, & tria, & quatuor, & sex: nō duodecim, sed amplius, id est, sedecim fiūt. Hoc breuiter commemorandum putaui ad commendādam senarij numeri

meri perfectionem: qui primus, vt dixi, partibus suis in summam redactis ipse perficitur: in quo perfecit Deus opera sua. Vnde ratio numeri contemnenda non est, quæ in multis sanctarum scripturarum locis, quàm magni ęstimanda sit, elucet diligenter intuentibus. Nec frustra in laudibus Dei dictum est: Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti.

L. VIVES.

a HÆc autem propter senarij numeri perfectionē.} *Omnia numeris constare existimauit Pythagoras Samius, quem Plato secutus est. Numero ii que mysteria tam mysteriosè tradiderunt, vt etiā initiatos ipsos videātur voluisse celare, nedū profanū vulgus. Scriptores nostræ pietatis, Græci Latiniq; sacramenta in numeris esse permulta existimarūt. Hieronymus inter omnes plurimum tribuit religioni numerorum, qui etiam nonnullos progenitores esse in stēmate Christi ab Euangelista prætermissos ait, vt ad numerum omnia congruerent.*

b Numerus quippe senarius p.c.s p.} *Hæc est perfectio numeri, vt suis omnibus partibus compleatur. Quales arithmetici paucissimos inuenerunt, talis est senarius intra x & xxviij. intra centum. Hic enim constat xiiij. & vij. & iiij. & ij. & vnitate. Hieronym. in Ezechielem senarium numerum sacramentum creaturarum continere scribit.*

c Quæ quotæ s.d.p.} *Medietas, an quarta, an tertia, an quinta, sexta septima. &c. Quatuor enim ex nouem, neque medietas est, neque tertia, neque quarta, & sic vsq; ad nonam, quò vlterius nonarius numerus non progreditur. Minima enim pars, quæ quota sit, dici potest, est de nomine ipsius numeri dicta, vt duodecima in xij. vicesima in xx. & ea semper est vnitas. Hoc genus partis, aliquotam nostri vocant. Euclides lib. 7. sic distinguit, vt partem aliquotam partem tantum nominet, non aliquotam verò partes. Duæ enim eius definitiones hæ sunt, tertia, & quarta. Pars est numerus numeri minor maioris, quādo dimetitur maiorem. Partes autē, quādo nō metitur. Sic sunt vsi veteres his nominibus.*

De die septimo, in quo plenitudo & requies commendatur.

CAP. XXXI.

IN septimo autem die,[a] id est eodem die septies repetito, qui numerus etiam ipse alia ratione perfectus est, Dei requies commendatur, in qua primum sanctificatio sonat. Ita Deus noluit istum diem in vllis suis operibus sanctificare, sed in requie sua, quæ non habet vesperam. Neque enim vlla creatura est, vt etiam ipsa aliter in Dei verbo, aliter in se cognita, faciat aliam velut diurnam, aliam velut vespertinam notitiam. De septenarij porrò

numeri perfectione dici quidē plura possunt, sed & liber iste iam prolixus est, & vereor ne occasione comperta, scientiolā nostram leuiter magis quàm vtiliter iactare velle videamur. Habēda est itaq; ratio moderationis atq; grauitatis, ne forte cùm de numero multum loquimur, [b] mensurā & pondus negligere iudicemur. [c] Hoc itaque satis sit admonere, [d] quòd totus impar primus numerus ternarius est, totus par quaternarius, ex quibus duobus septenarius cōstat. [e] Ideo pro vniuerso sæpe ponitur, sicuti est: Septies cadet iustus, & resurget: id est, quotiescūq; ceciderit, nō peribit. Quod non de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi voluit. Et septies in die laudabo te: quod alibi alio modo dictū est, Semper laus eius in ore meo. Et multa huiusmodi in diuinis autoritatibus reperiuntur, in quibus septenarius numerus, vt dixi, pro cuiusq; rei vniuersitate poni solet. Propter hoc [f] eodē sæpe numero significatur spiritus sanctus, de quo dominus ait: Docebit vos omnē veritatē. Ibi requies Dei, qua requiescitur in Deo. In tota quippe, id est, in plena pfectione requies, in parte autē labor. Ideo laboramus, quandiu ex parte scimus: sed cū peruenerit quod perfectū est, quod ex parte est euacuabitur. Hinc est quod etiā scripturas istas cum labore rimamur. Sācti verò angeli, ad quorū societatē & cōgregationē in hac peregrinatione laboriosissima suspiramus, sicut habēt permanēdi æternitatem, ita cognoscēdi facilitatem, & requiescēdi fœlicitatē. Sine difficultate quippe nos adiuuant, quoniam spiritalibus motibus puris & liberis non laborant.

L. VIVES.

a ID est, eodem die septies repetito. } *Significat omnia simul fuisse creata*

b Mensuram & pondus negligere iud. } *Lusit in eo quod prius dictum est, Deum omnia fecisse numero, pondere, & mensura: quòd si nimis multa dicat de numero, neglexisse videbitur & pondus ac mensuram suam, & pondus ac mensuram de quis sapiens loquitur.*

c Hoc itaq; satis sit adm. } *Numerum septenarium magnæ religionis mysteryq; fuisse ostendunt Iudæi, qui propter diem sabbati multum eum venerabantur: vt Hiero. scribit in Esaiam. Et gentiles, cuius potentiam A. Gell. lib. 3. & æmulus eius Macrobius lib. 1. in Somnium Scipionis persecuti sunt, quantum in cælo, quātum in mari, quantum in hominibus valeat. Pythagorici hunc numerum, vt Chalcidius inquit, laudabāt tanquā optimum & naturalissimū, & sufficientissimum: & in*

Christia-

Christiana religione magna sunt mysteria septenario numero conclusa.

d Quod totus impar primus nu.} *Par numerus, inquit Euclides, est qui bifariam diuiditur, impar qui bifariam non diuiditur. Ternarius non modo non bifariam, sed nec in vllos potest numeros diuidi. Vnitas enim numerus non est. Quaternarius in geminos distinguitur, qui etiam per vnitates sectionem recipiunt: & primus quaternarius duas medietates nactus est, vt ait Macrobius, qui eadem ratione septenarium commendat, qua August. ex duabus partibus.*

e Ideo pro vniuerso sæpe ponitur.} *Idem in Epist. ad Galat.*

f Eodem septenario numero significatur spiritus sanctus.} *Idem dicit in sermone De verbis domini in monte. Hoc ex donis ostenditur, quorum Esaias meminit quo to capite.*

De opinione eorum qui angelorum creationem anteriorem volunt esse quàm mundi. CAP. XXXII

NE quis autem contendat, & dicat non sanctos angelos esse significatos, in eo quod scriptũ est: Fiat lux, & facta est lux, sed quamlibet [a] lucem tunc primum factam esse corpoream, aut opinetur, aut doceat: angelos autem prius esse factos, non tantum ante firmamentum, quod inter aquas & aquas factum, appellatum est cælum, sed ante illud quod dictum est, In principio fecit Deus cælum & terram: atque illud quod dictum est in principio, non ita dictum tãquam primũ hoc factum sit, cùm ante fecerit angelos, sed quia omnia in sapientia fecit, quod est verbũ eius, [b] & ipsum scriptura principium nominauit, sicut ipse in Euangelio Iudæis quærentibus quis esset, respondit se esse principium: non econtrariò referam cõtentionem, maximè quia hoc me delectat plurimum, quod etiam in summo exordio sancti libri Gen. trinitas commendatur. Cùm enim ita dicitur: In principio fecit Deus cælum & terram: vt pater fecisse intelligatur in filio, sicut attestatur Psalmus, vbi legitur: Quàm magnificata sunt opera tua, domine, omnia in sapientia fecisti: conuenientissimè paulò pòst cõmemoratur etiam spiritus sanctus. Cùm enim dictu esset, qualem terrã Deum primitus fecerit, vel quam molem materiámve futuræ constructionis mundi cæli & terræ nomine nuncupauerit subiiciendo & addendo: Terra autem erat inuisibilis & incomposita, & tenebræ super abyssum: mox vt trinitatis commemoratio compleretur, [c] & spiritus, inquit, Dei ferebatur super aquas. Proinde vt volet vnusquisque accipiat, quod ita profundũ est, vt ad exercita-

tionem legentium à fidei regula non aberrãtes plures possit generare sententias: dum tamen angelos sanctos in sublimibus cæli sedibus, nõ quidẽ Deo coæternos, sed tamen de sua sempiterna & vera fœlicitate securos & certos esse, nemo ambigat. Ad quorum societatem pertinere paruulos suos dominus docens, non solum illud ait: Erunt æquales angelis Dei: verùm ipsi quoque angeli qua contemplatione fruantur ostẽdit, vbi ait: Videte, ne contemnatis vnum ex pusillis istis. Dico enim vobis, quia angeli eorum in cælis semper vident faciem patris mei, qui in cælis est.

L. VIVES.

a LVcem, &c. corpoream. } *Quæ corpori adhæreat.*

b Et ipsum scriptura principium nominauit. } *Non reprobo sententiam theologorum dicentium Christum esse principium. Nam is est, per quem facta sunt secula, & caput omnium, quæ pater progenuit. Sed id ex responsione Christi ad Iudæos, parum mihi videtur aptè colligi. Satius est dicere, sic est, quia verum est, quàm quia Ioannes scripsit, cùm hoc non senserit. Nam hæc genera argumentorum exposita sunt doctis hæreticis ad subsannationem, quibus ansam, vel calumniandi nostri vel deridendi non præberi oportet. Quid verò de loco illo: In principio creauit Deus cælum & terram, Hieronymus sentiat, homo circunspecta & libera pietate, adscribam. Plerique existimant, sicut in altercatione quoque Iasonis, & Papisci scriptum est, & Tertul. in lib. contra Praxeam disputat, necnon Hilarius in expositione cuiusdam Psalmi affirmat, in Hebræo haberi: In filio fecit Deus cælum & terram, quod falsum esse, ipsius rei veritas comprobat. Nam & lxx. interpretes, & Symmachus & Theodotion in principio transtulerunt, & in Hebræo scriptum est Bresith, quod Aquila interpretatur, in capitulo. Et non habem, quod interpretatur in filio. Magis itaque secundum sensum, quàm secundum verbi translationem de Christo accipi potest, qui tam in ipsa fronte Geneseos, quæ caput librorum omnium est, quàm etiam in principio Ioannis Euangelistæ, cæli & terræ conditor approbatur. Vnde & in Psalterio de seipso ait: In capite libri scriptum est de me: id est, in principio Geneseos. & in Euangelio: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Sed & hoc sciendum, quòd apud Hebræos liber hic Bresith vocatur, hanc habentes consuetudinem, vt voluminibus ex principiis eorum, nomina imponantur. Tantum Hieronymus, ad verbum transcriptum.*

c Et spiritus, inquit, Dei ferebatur super aquas. } *Huic loco multum congruent Hieronymi verba, pro eo quod in nostris, inquit,*

codicibus

codicibus scriptum est, ferebatur, in Hebræo habetur merahefet, quod nos appellare possumus incubabat, siue confouebat, in similitudinem volucris oua calore animantis. Ex quo intelligitur non de spiritu mundi dici, vt nonnulli arbitrantur, sed de spiritu sancto, qui & ipse viuificator omnium à principio dicitur. Si autem viuificator, consequenter: & conditor: quòd si conditor, & Deus: Emitte enim, ait, spiritum tuum, & creabuntur.

De duabus angelorum societatibus, diuersis, atque disparibus, quæ non incongruè intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ. CAP. XXXIII.

Peccasse autem quosdam angelos, & in huius mundi ima detrusos, qui eis velut carcer est, vsq; ad futurã in die iudicij vltimã damnationem, Apostolus Petrus apertissimè ostendit, dicens, quòd Deus angelis peccantibus non pepercerit,[a] sed carceribus caliginis inferni detrudens tradiderit in iudicio puniendos reseruari. Inter hos ergo & illos, Deum, vel præscientia, vel opere diuisisse quis dubitet, illósque lucem merito appellari, quis cõtradicat? Quãdoquidem nos adhuc in fide viuentes, & eorum æqualitatem adhuc sperantes, vtique nondum tenentes, iam lux dicti ab Apostolo sumus? Fuistis enim, inquit, aliquando tenebræ, nũc autem lux in domino. Istos verò desertores, tenebras apertissimè nuncupari, profectò aduertunt, qui peiores esse eos hominibus infidelibus siue intelligũt, siue credunt. Quapropter etsi alia lux in isto huius libri loco intelligenda est, vbi legimus: Dixit Deus, fiat lux, & facta est lux, & aliæ tenebræ significatæ sunt in eo quod scriptum est: Diuisit Deus inter lucem & tenebras: nos tamen has duas angelicas societates, vnam fruentem Deo,[b] alteram tumentem typho: vnam cui dicitur: Adorate eum omnes angelici eius: aliã cuius princeps dicit: Hæc omnia tibi dabo, si prostratus adoraueris me: vnam Dei sancto amore flagrantẽ, alterã propriæ celsitudinis immundo amore fumantẽ: & quoniam, sicut scriptum est, Deus superbis resistit, humilibus autẽ dat gratiam: Illam in cælis cælorum habitantẽ, istam inde deiectam in hoc infimo aereo cælo tumultuantẽ. Illam luminosa pietate tranquillã: istam tenebrosis cupiditatibus turbulentã. Illam Dei nutu clementer subuenientem,[c] iustè vlciscentem: istam suo fastu subdendi & nocendi libidine exęstuantem. Illã, vt quantũ vult consulat, Dei bonitatis ministrã:[d] istam, ne quantũ [illegible] noceat Dei pote-

ſtate frænatã. Illam huic illudentem, vt nolens proſit perſecutionibus ſuis, hanc illi inuidentem cum peregrinos colligit ſuos. Nos ergo has duas ſocietates angelicas inter ſe diſpares atq; contrarias: vnam & natura bonam, & voluntate rectam: aliam verò natura bonã, ſed voluntate peruerſam, aliis manifeſtioribus diuinarũ ſcripturarũ teſtimoniis declaratas, quod in hoc libro, cui nomen eſt Geneſis, lucis tenebrarũmq; vocabulis ſignificatas exiſtimauimus, etiam ſi aliud ſenſit hoc loco forte qui ſcripſit, nõ eſt inutiliter obſcuritas huius pertractata ſententiæ, quia etſi voluntatẽ autoris libri huius indagare nequiuimus, à regula tamen fidei quæ per alias eiuſdem autoritatis ſacras literas ſatis fidelibus nota eſt, non aberrauimus. Etſi enim corporalia hic cõmemorata ſunt opera Dei, habent proculdubio nonnullam ſimilitudinem ſpiritalium, ſecundum quam dicit Apoſtolus: Omnes enim vos filij lucis eſtis, & filij diei, non ſumus noctis neq; tenebrarum. Si autem hoc ſenſit etiam ille qui ſcripſit, ad perfectiorẽ diſputationis finem noſtra peruenit intentio, vt homo Dei tã eximiæ diuinæque ſapiẽtiæ, imò per eum ſpiritus Dei in cõmemorandis operibus Dei, quæ omnia ſexto die dicit eſſe perfecta, nullo modo angelos prætermiſiſſe credatur, ſiue in principio, quia primo fecit: ſiue quod conueniẽtius intelligitur in principio, quia in verbo vnigenito fecit, ſcriptum ſit, In principio fecit Deus cælum & terrã: quibus nominibus vniuerſalis eſt ſignificata creatura, vel ſpiritalis & corporalis, quod eſt credibilius vel magnæ duæ mundi partes, quibus omnia quæ creata ſunt cõtinentur, vt primitus eam totã proponeret, ac deinde partes eius ſecundum myſticũ dierum numerũ exequeretur.

L. VIVES.

a SEd carceribus caliginis inferni. } *Gracè ſic eſt in Epiſtola Petri 2, εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους. Si enim Deus angelis qui peccarunt, culpam non remiſit, ſed vinculis caliginis in tartaros coercitos dedit in iudicium aſſeruatos: vel, vt alij legunt, aſſeruandos, τηρουμένους. Simile eſt quod Iudas ait in Epiſtola ſua: Angelos verò qui non ſeruauerunt primigeniam ſuam naturam ſed dereliquerunt ſuum domicilium, in iudicium magni diei vinculis æternis ſub caligine reſeruauit. Auguſtinus hic carceres pro clauſtris poſuit, quibus exire prohibentur, quales erant illi in circo, quibus equi antequàm currerent, coercebantur.*

b Alter

b Alteram tumentem typho.} *τῦφος superbia est. & Typhonem pro dæmone ignito vsurpant Græci à τυφόομαι superbio, & τύφομαι comburo, fumo: qualem fuisse Typhonem illum Osiridis fratrem scribit Plutarchus, dæmonem, qui actus imudentia terras ac maria turbarit, grauésque luerit pœnas, maluit Græco verbo Augustinus vti quàm Latino superbiæ & arrogantiæ & iactantiæ. sed generalius est Græcum illud, & multum habet virium. erat etiam vocabulum illius seculi, quo vtitur Philippus presbyter in Commentarijs lib. Iob.*

c Iustè vlcisc.} *Per angelos enim bonos velut ministros exequitur Deus iustas vindictas, cui in Psalmo 103. dicitur: Qui facis angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem vrentem.*

d Istam ne quantum vult, noceat.} *Non est potestas quæ comparetur diabolicæ super terram, testatur Iob. quòd si quantum oderunt, quantumq; possunt nocere, sinerentur, incenderent vrbes, vastarent agros, flumina & maria in regiones immitterent, venena cibis poculísque diffunderent, homines & bestias torquerent, ac interimerent. & tametsi homini cognitu difficile est, quanta possint natura sua dæmones liberi ac soluti, quantum non possint: magnas tamen inferre humano generi clades posse irreparabilia nostris viribus damna certum est. De potentia angelorum disputat August. lib. 3. De trin.*

De eo quod quidam putant in conditione firmamenti aquarum discretarum nomine angelos significatos, & quod quidam aquas existimant non creatas.

CAP. XXXIIII.

Qvanquàm [a]nonnulli putauerint aquarũ nomine [b]significatos quodammodo populos angelorũ, & hoc esse quod dictum est: Fiat firmamẽtum inter aquam & aquã, vt supra firmamentum angeli intelligantur, infra verò vel aquæ istæ visibiles, vel malorum angelorũ multitudo, vel omnium hominũ gentes. Quòd si ita est, non illic apparet vbi facti sunt angeli, sed vbi discreti. [c]Quanuis & aquas, quod peruersissimè atque impiæ vanitatis est, negent quidam factas à Deo, quoniam nusquam scriptum est, dixit Deus fiant aquæ. Quod possunt simili vanitate etiam de terra dicere, nusquam enim legitur: Dixit Deus, fiat terra. Sed, inquiunt, scriptum est: In principio fecit Deus cælũ & terram. Illic ergo & aqua intelligenda est, vno enim nomine vtrunque cõprehẽsum est. Nã ipsius est mare, sicut in Psalmo legitur: Et ipse fecit illud, & aridã, id est, terrã man[9] eius finxerũt. Sed hi qui in nomine aquarum quæ super cælos sunt angelos,

intelligi volunt, [d]ponderibus elementorū mouentur, & ideo non putant aquarum fluidam grauémq; naturam in superioribus mundi locis potuisse cōstitui, qui secundùm rationes suas si ipsi hominem facere possent, non ei pituitam, quòd Græcè φλέγμα dicitur [e] & tanquam in elementis corporis nostri aquarum vicem obtinet, in capite ponerent. [f] Ibi enim sedes est phlegmatis, secūdùm Dei opus vtiq; aptissimè: secundùm istorum autē coniecturam tam absurdè, vt si hoc nesciremus, & in hoc libro similiter scriptum esset, quòd Deus humorem fluidum & frigidum, ac per hoc grauē in superiore omnibus cæteris humani corporis parte posuerit, isti trutinatores elemētorum nequaquā crederent. Et si autoritati eiusdem scripturæ subditi essent, aliquid aliud ex hoc intelligendum esse censerent. Sed, quoniam si diligenter singula scrutemur, atq; tractemus, quæ in illo diuino lib. De constitutione mūdi scripta sunt, & multa dicenda, & à proposito instituti operis longe digrediendum esset. Iámque de duabus istis diuersis inter se atq; contrariis societatibus angelorum, in quibus sunt quædam exordia duarum etiam in rebus humanis ciuitatum, de quibus deinceps dicere instituti, quantum satis esse visum est, disputauimus, hunc quoque librum aliquando claudamus.

L. VIVES.

a QVanquam nonnulli putauerint aquarum nomine.} *Hoc putauit Origenes. Epiphanius ad Io. Hierosolymitanum episcopum, dicente Origene, de aquis, quæ super firmamentum sunt, non esse aquas, sed fortitudines quasdam angelicæ potestatis: & rursum aquas quæ super terram sunt, hoc est sub firmamento, esse virtutes contrarias, id est dæmones.*

b Significatos quodammodo populos angelorum.} *Iuxta illud Apoc. Populi sicut aquæ multæ. Et de his aquis existimabant illud esse dictum: Et aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen domini. nam hoc ad creaturas rationales pertinet.*

c Quamuis & aquas q. per. a. im. v. e negent quidam factas à Deo.} *Inter hæreses numerat August. & hanc dicentium, aquas esse Deo coæternas, sed autores non nominat. Credo ex illo chao Hesiodico, & ex Homeri de aquis omnium rerum parentibus natam.*

d Ponderibus elementorum mouentur.} *Omnia hæc video in controuersiam trahi, sint ne aquæ super cælos, sint ne elementares, sint eadem, qua inter nos ratione. De primo minus dubitatur. Nam & si per firmamentum aërem posse intelligi credant nonnulli, ita vt cum dicitur:*

separauit

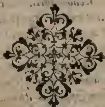
separauit aquas, quæ sunt sub firmamento, ab iis quæ super firmamentũ sunt: separatam putent, à nubibus maris. Sanctorum tamen hominum opinio obtinuit, conformior dictis sacrarum literarum, super firmamentum, in quo sunt sydera, aquas esse sublatas. Equidem coniectura in re tanta ducor, crassiorem nebulam inter cælum & terram circunfusam fuisse, aeri constipatam, atque complexam, quæ obscurius redderet medium istud spatium inter superos & nos, partémque eius quandam densatam ad id marinæ molis, quod nunc cernimus, seiunctam ab ea parte terræ, quam terrestribus animantibus parens vniuersitatis relinquebat, cæteram partem sublatam, incognita nobis mente ad extima mundi. Hinc factum, vt cum superius elementum vndique inferius ambiat, & complectatur, cælum ignem, ignis aerem, hic aquam, hæc non totam capiat terram, & obruat, quoniam non tota est in sublunari mundo aqua, vt totus aer, totus ignis. Iam cuius sint naturæ, Origenes, vt ab antiquissimis incipiam, resolutas censet in tenuissimas auras. quod D. Thomæ parum probatur: nam corpora tam tenuia, nec ignis sphæram, nec cælestem potuissent penetrare. Nimis est Aristoteleicus, & res omnem naturæ vim captúmque excedentes cogit naturalibus parere legibus. Ceu verò opus id fuerit huius naturæ certis limitibus arctæ & constitutæ, & non potius illius omnipotentiæ Dei, nullis terminis, finibúsque cóclusæ: ceu verò quamlibet densæ sua vi & natura, ignem euasissent, cælos perrupissent. Alius elementum esse supra cælos, absurdum videtur, ideò crystallinum cælum ponunt, quod sit aquarum, sed diuersæ quàm elementum naturæ, alterius ingenij, & si nonnulla similitudine teneantur. perspicuæ sunt aquæ istæ nostræ, & illæ cælestes: frigidæ vtraque: at graues hæ, non illæ. Basilius feruorem cæli frigiditate harum aquarum temperari putat. Ex nostris qui deditiores sunt noscendis astris. Saturni sydus frigefieri arbitrantur aquis superioribus. ridiculum, tanquam non magis astra omnia quæ sunt in octaua sphæra frigefierent, & gelidiora essent, quàm Saturnus naturæ. Beda in lib. De nat. rer. Aquas super firmamentum positas cælis quidem spiritalibus humiliores, sed tamen omni creatura corporali superiores quidam ad minitationem diluuij seruatas: alij verò rectius ad ignem syderum temperandum suspensas affirmant. sic ille. Sed nec est admodum firma coniectura hæc. Verùm sententia August. super Gen. pro clausula addatur, quomodo & quales ibi aquæ sint, incertum, esse tamen non dubitamus, quia maior est huius scripturæ autoritas, quàm omnis ingenij humani capacitas.

c Et tanquam in elementis cor.} *Altera quæstio, nõ minus priore ambigua, & variè tractata, quemadmodum corpora nostra elementis constentur, & componantur. Nam alij tenuissimas vniuscuiusque elemen-*

ti particulas, & velut ramenta compingunt , dum corpus constituunt. Quam opinionem secuti sunt veteres, Anaxageras, Democritus, Empedocles, Plato, Cicero: & ex recentioribus Peripatetici complures, Arabibus, Auerroi, & Auicenna assensi: alij non venire particulas censent in corpus sed naturas tantum, quod nunc vulgo schola cum principibus suis Ioanne Scoto, & Gulielmo Occamo sentit. Nam Aristotelis opinio incerta, vt ferè est quanuis esse in mistis elementa dicat. & ex iis, qui cerebros illos velut cuneolos infarciunt. sunt qui confundi omnia, & vnū ex illis corpus consurgere dicant, solis residuis inhaerentibus. alij manere substantias vniuscuiusque volunt: vtcunque sit, in corpore humano vires elemētorum sentimus, calorem sicco mistum in flaua bili, quod est ex igne: humido in sanguine, quod est ex aere: frigus humido adiunctum, aqueauis in pituita: sicco terrenae in atra bili, & partes ipsae in corpore ossium, & neruorum soliditas terrea est: cerebrum & medullae aqueae: sanguis aereus: tenuissimi spiritus, praecipuè illi circa cor, ignei: tametsi haec quoque licet ex vno aliquo plus quam ex aliis, ex omnibus tamen elementis aliquid habent.

f Ibi enim sedes est phlegmatis. } *Atque hinc omnis per reliquum corpus defluit pituita, qua vexa*[illegible] *ur, artificiosè. vt reliqua, situm est ibi cerebrum, quo calor semper aspirat. Nam si in imis esset locatum partibus, quo non peruadit tantus calor, torperet breui atque concresceret: nunc vero agitatur semper vi temporis, vegetaturque, & sic viuit.*

DIVI

DIVI
AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei
LIBER DVODECIMVS.

De vna bonorum malorúmque angelorum natura.

CAP. I.

ANtequam de institutione hominis dicam, vbi duarum ciuitatum quantum ad rationalium mortaliúmque genus attinet, apparebit exortus: sicut superiore libro apparuisse in angelis iam videtur, prius mihi quædam de ipsis angelis video esse dicenda: quibus demonstretur quantum à nobis potest, quàm non inconueniens neque incongrua dicatur esse hominibus angelísque societas: vt non quatuor, duæ scilicet angelorum, totidémque hominum, sed duæ potius ciuitates, hoc est, societates, meritò esse dicantur, vna in bonis, altera in malis, non solùm angelis, verumetiam hominibus constitutæ. Angelorum bonorum & malorum inter se contrarios appetitus non naturis principiísque diuersis, cùm Deus omnium substantiarum bonus autor & conditor vtrosque creauerit: sed voluntatibus & cupiditatibus extitisse, dubitare fas non est: dum alij constantes in communi omnibus bono, quod ipse illis Deus est, atque in eius æternitate, veritate, charitate persistunt. Alij sua potestate potius delectati, velut bonum suum sibiipsi essent, à superiore communi omnium beatifico bono ad propria defluxerunt: & habentes elationis fastum, pro excelsissima æternitate vanitatis astum, pro

certiſſima veritate ſtudia partium, pro indiuidua charitate ſuperbi, fallaces, inuidi effecti ſunt. Beatitudinis igitur illorum cauſa eſt, adhærere Deo. Quocirca iſtorum miſeriæ cauſa ex contrario eſt intelligenda, quod eſt non adhærere Deo. Quamobrem ſi cùm quæritur, quare illi beati ſint, rectè reſpondetur, quia adhærent Deo. Et cùm quæritur, cur iſti ſint miſeri: rectè reſpondetur, quia non adhærent Deo. Non eſt creaturæ rationalis vel intellectualis bonum, quo beata ſit, niſi Deus. Itaque quamuis non omnis beata poſſit eſſe creatura, neque enim hoc munus adipiſcuntur, aut capiunt feræ, ligna, ſaxa, & ſi quid huiuſmodi eſt; ea tamen quæ poteſt, non ex ſeipſa poteſt, quia ex nihilo creata eſt, ſed ex illo, à quo creata eſt. Hoc enim adepto beata eſt, quo amiſſo miſera eſt. Ille verò qui non alio, ſed ſeipſo bono beatus eſt, ideò miſer non poteſt eſſe, quia non ſe poteſt amittere. Dicimus itaque immutabile bonum non eſſe, niſi vnum verum Deum beatum: ea verò quæ fecit bona quidem eſſe quòd ab illo: veruntamen mutabilia, quòd non de illo, ſed de nihilo facta, ſunt. Quanquam ergo ſumma non ſint, quibus eſt Deus majus bonum: magna ſunt tamen ea mutabilia bona, quæ adhærere poſſunt, vt beata ſint, immutabili bono: quod vſq; adeò bonum eſt eorum, vt ſine vllo miſera eſſe neceſſe ſit. Nec ideò cætera in hac creaturæ vniuerſitate meliora ſunt: quia miſera eſſe non poſſunt: neque enim cætera membra corporis noſtri, ideò dicendum eſt oculis eſſe meliora, quia cæca eſſe non poſſunt. Sicut autem melior eſt natura ſentiens, & cùm dolet, quàm lapis, qui dolere nullo modo poteſt: ita rationalis natura præſtantior eſt etiam miſera, quàm illa quæ rationis ſenſus eſt expers: & ideò in eam non cadit miſeria. Quod cùm ita ſit, huic naturæ quæ in tanta excellentia creata eſt, vt licet ipſa ſit mutabilis, inhærendo tamen incommutabili bono, id eſt ſummo Deo, beatitudinem conſequatur: nec expleat indigentiam ſuam, niſi vtique beata ſit: eique explendæ non ſufficiat. niſi Deus: profectò non illi adhærere vitium eſt: Omne autem vitium naturæ nocet, ac per hoc contra naturam eſt. Ab illa igitur quæ adhæret Deo, non natura differt iſta, ſed vitio, quo tamen vitio etiam valde magna multûmque laudabilis oſtenditur ipſa natura. Cuius enim rectè vituperatur vitium, proculdubio natura laudatur. Nam recta vitij vi[illegible]atio eſt, quòd illo dehoneſtatur natura

tura laudabilis. Sicut ergo cùm vitium oculorum dicitur cæcitas, id ostenditur quod ad naturam oculorum pertinet visus: & cùm vitium aurium dicitur surditas, ad earum naturam pertinere demonstratur auditus. Ita cùm vitium creaturæ angelicæ dicitur, quod non adhæret Deo: hinc apertissimè declaratur, eius naturæ vt Deo adhęreat, conuenire. Quàm porrò magna sit laus adhærere Deo, vt ei viuat, inde sapiat, illo gaudeat, tantóque bono sine morte, sine errore, sine molestia perfruatur, quis cogitare dignè possit aut eloqui? Quapropter etiam vitio malorum angelorum, quo non adhærent Deo: quoniam omne vitium naturæ nocet, satis manifestatur Deum tam bonam eorum creasse naturam, cui noxium sit, non esse cum Deo.

Nullam essentiam Deo esse contrariam, quia ab eo qui summè est, & semper est, hoc totum videtur diuersum esse quod non est. CAP. II.

HAec dicta sint, ne quisquam [a] cùm de angelis apostatis loquimur, existimet eos aliam velut ex alio principio habere potuisse naturam, [b] nec eorum naturæ autorem Deum. Cuius erroris impietate, tanto quisque carebit expeditius & facilius, quanto perspicacius intelligere potuerit, quod per angelum dixit Deus, quando Moysen mittebat ad filios Israel, [c] Ego sum qui sum. Cùm enim Deus summa essentia sit, hoc est, summè sit, & ideo immutabilis sit, rebus quas ex nihilo creauit, esse dedit, sed non summè esse sicut ipse est, [d] & aliis dedit esse amplius, aliis minus, atque ita naturas essentiarum gradibus ordinauit. Sicut enim ab eo quod est sapere vocatur sapientia, sic ab eo quod est esse vocatur essentia: [e] nouo quidem nomine, quo vsi veteres non sunt Latini sermonis autores, sed iam nostris temporibus vsitato, ne deesset etiam linguæ nostræ, quod Græci appellant οὐσίαν. hoc enim verbum è verbo expressum est, vt diceretur essentia. Ac per hoc ei naturæ, quæ summè est, qua faciente sunt quæcunque sunt contraria natura non est, nisi quæ non est. [f] Ei quippe quod est, non esse contrarium est. Et propterea Deo, id est, summæ essentiæ, & autori omnium qualiumcunque essentiarum essentia nulla contraria est.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN DVODECIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a Cum de angelis apostatis.} ἀποστάτης, *defector ab ἀφίσημι. Dæmones tales sunt, qui à Deo defecerunt. Theodoritus de diis & angelis, Satan Hebraicè, ἀποστάτην Græcè dici tradit. Hieronymus aduersarium siue transgressorem vertit.*

b Nec eorum naturæ.} *Nec existimet quis eorum naturæ non esse autorem Deum.*

c Ego sum qui sum.} *De hoc lib. 8.*

d Et aliis dedit esse amplius aliis minus.} *Sic veteres, Arist. lib. De mundo, dicam verbis Apuleij. Denique propiores quosque de potestate eius amplius trahere corpora cælestia. illa quanto finitima sunt ei, tanto amplius de Deo capere, multóque minus quæ ab illis sunt secunda. Et ad hæc vsque terrena pro interuallorum modo indulgentiam Dei ad nos vsque beneficiáque peruenire. Sed cùm credimus Deum per omnia permeare, & ad nos & vltra potestatem sui nominis tendere, quantum abest, vel imminet, tantùm existimandum est eum amplius minúsve rebus vtilitatis dare, quibus verbis ostendit philosophus, quid intelligatur, cùm dicimus, variè rebus gradatímque communicatam essentiam Dei. Nam in libris Categoriarum dicet, in essentiis non esse magis aut minus. Nec minus dicitur esse lapis, quàm angelus. Itaque hoc ad præstantiam essentiæ muneráque illi addita referendum est, secundùm quæ aliud alio magis esse videatur, aut minus.*

e Nouo quidem nomine.} *Non ita nouo, quum ante Quintilianum Flauius Sergius dixerit: sed receptum non est vsque ad posteros, cùm Latinis literis plura sunt de philosophia scribi cœpta.*

f Ei quippe quod non est esse.} *Substantiæ, inquit Aristoteles, nihil est contrarium: sed contraria putat, quæ sub eodem genere maximè distant, velut album, & nigrum sub colore: nam priuantia, vel contradicentia inter contraria non numerat, vt liquet ex diuisione oppositorum in quatuor formas.*

De inimicis Dei, non per naturam, sed per contrariam voluntatem: quæ cúm ipsis nocet, bonæ vtique naturæ nocet: quia vitium, si non nocet, non est.

CAP

CAP. III.

Dicuntur autem in scripturis inimici Dei, qui non natura, sed vitiis aduersantur eius imperio nihil ei valentes nocere, sed sibi. Inimici enim sunt resistendi voluntate, non potestate lædendi Deus namque immutabilis est, & omni modo incorruptibilis. Idcirco vitium quo resistunt Deo, qui eius appellantur inimici, non est Deo, sed ipsis malum. neque hoc ob aliud nisi quia corrumpit in eis naturæ bonum. Natura igitur non est contraria Deo, sed vitium: quia quod malum est, contrarium est bono. Quis autem neget Deum summè bonum? Vitium ergo contrarium est Deo, tanquam malum bono. Porrò autem bonum est, & natura quam vitiat: vnde & huic bono vtique contrarium est: sed Deo tantummodo tanquam bono malum, naturæ verò quam vitiat, non tantum malum, sed etiam noxium. Nulla quippe mala Deo noxia, sed mutabilibus corruptibilibúsque naturis, bonis tamen ipsorum quoque testimonio vitiorum. Si enim bonæ non essent, eis vitia nocere non possent. Nam quid eis nocendo faciunt, nisi adimunt integritatem, pulchritudinem, salutem, virtutem, & quicquid boni naturæ per vitium detrahi siue minui consueuit? Quòd si omnino desit, nihil boni adimēdo non nocet, ac per hoc nec vitium est. Nam esse vitium, & non nocere non potest. vnde colligitur quanuis non posiit vitium nocere incommutabili bono, non tamen posse nocere nisi bono: quia non inest, nisi vbi nocet. Hoc etiam isto modo dici potest, vitium esse, nec in summo posse bono, nec nisi in aliquo bono. Sola ergo bona alicubi esse possunt, sola mala nusquam: quoniam naturæ etiam illæ quæ ex malæ voluntatis vitio vitiatæ sunt, inquantum vitiatæ sunt, malę sunt: inquantum autem naturæ sunt, bonæ sunt. Et cùm in pœnis est natura vitiosa, excepto eo quòd natura est, etiam hoc ibi bonum est, quòd impunita non est. Hoc enim est iustum, & omne iustum proculdubio bonum. [a] Non enim quisquam de vitiis naturalibus, sed de voluntariis pœnas luit. Nam etiam quod vitium consuetudine nimióve progressu roboratum, [b] velut naturaliter inoleuit, à voluntate sumpsit exordium. De vitiis quippe nunc loquimur eius naturæ, cui mens inest capax intelligibilis lucis, qua discernitur iustum ab iniusto.

L. VIVES.

a Non enim quiſq̃ iam de vitiis naturalibus. } *Vitium eſt in vniuerſum omnis aberratio à rectitudine. Vnde ſunt vitia naturæ, cùm ab illa rectâ ſui generis ſpecieique ratione, & natura aliquid diuerſum naſcentes traximus, vt plura, vel pauciora habere membra quàm eſt opus. Tarditatem linguæ, cæcitatem, ſurditatem, aliquid abſonum, & à perfectis diſcrepans: quod non modo in hominibus contingit, ſed in cæteris quoque animantibus, ſtirpibus, lapidibus, & quicquid in mundum natura producit. Eſt vitium morum, eſt vitium artis, cùm ab artis præceptis regulíſque deflectimus.*

b Velut naturaliter inoleuit. } *Adoleuit & confirmatum eſt: vnde iam propemodum in naturam verſum violentam poſsidet in homine tyrannidem, ac cogere quadam tenus videtur. Vnde multi non poſſe ſe illi obniti queruntur, ceu excuſationem vitio prætendentes, cùm tamen & arbitrio ſumptum & fotum ibi ſit: & poni poſsit, ſi annitaris. Et quanquam non adeò facilè, vt cùm admittebas, ita eÿcias pelli tamen impoſsibile non eſt, ac niſi pellas quoniã potes, culpa non vacabis.*

De natura irrationalium, aut vita carentium, quæ in ſuo genere atque ordine ab vniuerſitatis decore non diſcrepat.

CAP. IIII.

Cæterum vitia pecorum & arborum, aliarúmque rerum mutabilium atque mortalium, vel intellectu, vel ſenſu, vel vita omnino carentium quibus eorum diſſolubilis natura corrumpitur, damnabilia putare ridiculum eſt, cùm iſtæ creaturæ eum modum nutu creatoris acceperint, vt [a] cedendo, ac ſuccedendo peragant infimam pulchritudinem temporum in genere ſuo iſtius mundi partibus congruentem. Neque enim cæleſtibus fuerant terrena coæquanda: aut ideo vniuerſitati deeſſe iſta debuerunt, quoniam ſunt illa meliora. Cùm ergo in his locis vbi talia eſſe competebat, aliis alia deficientibus oriuntur, & ſuccumbunt minora maioribus: [b] atque in qualitates ſuperantium ſuperata vertuntur, rerum eſt tranſeuntium. Cuius ordinis decus propterea nos non delectat: quoniam parti eius pro conditione noſtræ immortalitatis intexti: vniuerſum cui particulæ quæ nos offendunt, ſatis aptè decentérque conueniunt, ſentire non poſſumus. Vnde nobis in quibus eam contemplari minus idonei ſumus, rectiſsime credenda præcipitur prouidentia conditoris, ne tanti artificis opus in aliquo repre[hen]dere vanitate humanæ temeritatis audeam

deamus. Quanquam & vitia rerum terrenarum non voluntaria neque pœnalia: naturas ipsas, quarum nulla omnino est, cuius non sit autor & côditor Deus, si prudenter attendamus, eadem ratione commendant: quia & in eis hoc nobis per vitium tolli displicet, quod in natura placet: nisi quia hominibus etiam ipsę naturæ plerunque displicent, cùm eis fiunt noxiæ: non eas considerantibus, sed vtilitatem suam:[c] sicut illa animalia, quorum abundantia Ægyptiorum superbia vapulauit. Sed isto modo possunt ipsi & solem vituperare: [d] quoniam quidam peccantes, vel debita non reddentes, poni à iudicibus iubentur ad solem. Non itaque ex commodo vel incommodo nostro, sed per seipsam considerata natura dat artifici suo gloriam. Sic est & natura ignis ęterni sine vlla dubitatione laudabilis, quanuis damnatis impiis futura, pœnalis. Quid enim est igne flammante, vigente, atque lucente pulchrius? Quid calefaciente, curante, coquente vtilius? quanuis eo nihil sit vrente molestius? Idem igitur ipse [e] pœnaliter appositus perniciosus est, qui côuenienter adhibitus commodissimus inuenitur. [f] Nam eius in vniuerso mundo cômoda verbis explicare quis sufficit?[g] Nec audiendi sunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant: videlicet non ex sui natura, sed ex suo commodo, vel incômodo. Videre enim volunt: ardere nolunt. Sed parum attendunt eam ipsam lucem, quæ certè & illis placet: oculis infirmis per inconuenientiam nocere: & in illo ardore, qui eis displicet, nonnulla animalia per conuenientiam salubriter viuere.

L. VIVES.

a CEdendo.} *Alia aliis, vt hæ habeant, illæ succedant.*

b Atque in qualitates superantium.} *Tangit perpetuas elementorum, & eorum quæ ex his fiunt pugnas: vbi in eodem genere, & sunt quæ ad contraria transeant ipsa victa, & quæ ad sedem contrarijs trahant vincentia. Aliquid semper aqua demit aeri, hic vicissim aquæ, & aer igni, & hic aeri, sed aliis atque aliis locis.*

c Sicut illa animalia.} *Ranæ & cyniphes.*

d Quoniam quidam peccantes, vel debita nô reddêtes poni à iudicibus iubêtur ad solem.} *Genus hoc est pœnæ, quod ad infamiam spectat potius, quàm ad cruciatum supplicij, etsi nec desit suus cruciatus. Eo afficiuntur in Hispania lenæ numellis affixæ, & peruncta melle, quò muscæ, & apes, & vespæ aduolant.*

e Pœnaliter appositus perniciosus est.} *In vetustis libris legi-*

tur: Alter appeſitus.

f Nam eius in vniuerſo mundo commoda. } *Vnde prouerbium de re, quæ in vſus venit frequentißimos, non aqua & igne pluribus locis vtimur: quod Cicero ad amicitiam accommodat in Lælio. Vnde eſt etiam interdicere aqua & igne, duabus rebus in primis ne eſſariis vitæ, quaſi ex conſortio generis humani eijcere. Vitruuius lib. 2 ex acceſſu ad ignem cœpiſſe homines inter ſe colloqui, & communicare ſcribit, nataque eſſe commercia, conuictus, & ciuitates. Lactantius diuinum animal probat eſſe hominem, quòd ſolus inter omnia animalia igne vtatur.*

g Nec audiendi ſunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant. } *Edocti videlicet à Satyro illo, quem Plutarchus ſcribit tantopere delectatum recens à Prometheo inuento igne, vt complexus ſit, & oſculatus: cúmque combureretur, abieciſſe illum protinus & fugiſſe. Simile quiddam Mela tradit de gentibus in ima Africæ ora ad Oceanum, quibus ignem Eudoxus inuexit.*

h Nonnulla animalia per conuenientiam ſalubriter viuere. } *Ariſtoteles lib. De hiſtoria animalium 5. ſcribit in Cypro inſula in ærariis fornacibus, vbi calcites lapis ingeſtus compluribus diebus crematur, beſtiolas naſci pennatas, magnis muſcis paulò grandiores, quæ in igne victitant. Salamandram ferunt in igne viuere, & non modo non abſumi ab eo, ſed ignem potius ab illa extingui contactum.*

Quòd in omni naturæ modo ac ſpecie laudabilis ſit creator.

CAP. V.

NAturę igitur omnes quoniam ſunt, & ideo habēt modum ſuum, ſpeciem ſuam, [a] & quādam ſecum pacem ſuam, profectò bonæ ſunt. Et cùm ibi ſunt, vbi eſſe per naturæ ordinem debent, quantum acceperunt, ſuum eſſe cuſtodiunt. Et quæ ſemper eſſe non acceperunt, pro vſu motúque rerum quibus creatoris legi ſubduntur, in melius deteriúſve mutātur, in eū diuina prouidentia tendētes exitum, quem ratio gubernandę vniuerſitatis includit: ita vt nec tanta corruptio, quanta vſque ad interitū naturas mutabiles mortaléſque perducit: ſic faciat non eſſe quod erat, vt non inde fiat conſequenter, quod eſſe debebat. Quæ cùm ita ſint, Deus qui ſummè eſt, atque ob hoc ab illo facta eſt omnis eſſentia, quæ non ſummè eſt: quia neque illi æqualis eſſe deberet, quæ de nihilo facta eſſet, neque vllo modo eſſe poſſet, ſi ab illo facta non eſſet: nec vllorum vitiorum offenſione vituperandus, & omnium naturarum conſideratione laudandus eſt.

L. VI-

L. VIVES.

a ET quandam secum pacem suam.} *Vt secum vnaquæq; & inter se omnes non dißid ant, & pugnent, interitúmque sibi afferant: ideo veteres multi amore constare mundum dixerunt.*

Quæ causa sit beatitudinis angelorum bonorum, & quæ causa sit miseriæ angelorum malorum. CAP. VI.

PRoinde causa beatitudinis angelorum bonorum ea verissima reperitur, quòd ei adhæret, qui summè est. Cùm verò causa miseriæ malorum angelorum quęritur, ea meritò occurrit, quòd ab illo qui summè est auersi, ad seipsos conuersi sunt, qui non summè sunt: & hoc vitium a quid aliud quàm superbia nuncupatur? Initiũ quippe omnis peccati superbia. Noluerunt ergo ad illum custodire fortitudinem suam: & qui magis essent, si ei qui summè est, adhærerent: se illi præferendo id quod minus est, prætulerunt. Hic primus defectus, & prima inopia, primúmque vitium eius naturæ, quæ ita creata est, vt nec summè esset: & tamen ad beatitudinẽ habendam eo qui summè est, frui posset: à quo auersa nõ quidem nulla, sed tamen minus esset, atque ob hoc misera fieret. Huius porrò malę voluntatis causa efficiẽs si quęratur, nihil inuenitur. Quid est enim quod facit voluntatem malam, cùm ipsa faciat opus malum? Ac per hoc mala volũtas efficiens est operis mali: malæ autem voluntatis efficiens est nihil. Quoniam si res aliqua est, aut habet, aut non habet aliquam volũtatem. Si habet, aut bonam profectò habet, aut malam: si bonam, quis ita desipiat vt dicat, quòd bona voluntas faciat voluntatem malam? Erit enim, si ita est, bona voluntas causa peccati, quo absurdius putari nihil potest aut dici. Si autem res ista quæ putatur facere volũtatem malam, ipsa quoque habet volũtatem malam: etiam eam, quæ fecerit res, consequenter interrogo: atque vt sit aliquis inquirendi modus, causam primæ volũtatis malæ inquiro. Non est enim prima voluntas mala, quam nulla fecit voluntas etiam mala: sed illa prima est, quam nulla fecit. nam si præcessit à qua fieret, illa prior est, quę alteram fecit. Si respõdeatur, quòd eam nulla res fecerit, & ideo semper fuerit, quęro vtrum in aliqua natura fuerit. Si enim in nulla fuit, omnino non fuit: si autem in aliqua vitiabat eam & corrumpebat, erátque illi noxia, ac per hoc bono priuabat. Et ideo in mala natura voluntas mala

esse non poterat, sed in bona mutabili tamen, cui vitium hoc posse nocere. Si enim non nocuit, non vtique vitium fuit: ac per hoc nec mala voluntas fuisse dicenda est. Porrò si nocuit, bonum auferendo vel minuendo vtique nocuit. Non igitur esse potuit sempiterna voluntas mala ea in re, in quà bonum naturale præcesserat, quòd mala voluntas nocēdo posset adimere. Si ergo non erat sempiterna, quis eam fecerit quæro? Restat, vt dicatur, quòd ea res fecerit malam voluntatem, in qua nulla voluntas fuit. Hæc vtrum superior sit, requiro: an inferior, an æqualis? Sed si superior, vtique melior: quomodo ergo nullius ac non potius bonæ voluntatis? Hoc idem profectò, & æqualis si fuerit, dici potest. Duo quippe quandiu sunt pariter voluntatis bonæ, non facit alter in altero voluntatem malam. Relinquitur vt inferior res cui nulla voluntas est, fecerit angelicæ naturæ, quæ prima peccauit, voluntatem malam. Sed etiam res ipsa quæcunque est inferior vsque ad infimam terram, quoniam natura & essentia est: proculdubio bona est, habens modum & speciem suam in genere atque ordine suo. Quomodo ergo res bona efficiens est voluntatis malæ? Quomodo inquam bonum est causa mali? Cùm enim se voluntas relicto superiore ad inferiora conuertit, efficitur mala: non quia malum est, quò se cōuertit, sed quia peruersa est ipsa conuersio. Idcirco non res inferior voluntatem malā fecit, sed rem inferiorem prauè atq; inordinatè ipsa quæ facta est appetiuit. Si enim aliqui duo æqualiter affecti animo & corpore, videant vnius corporis pulchritudinem, qua visa vnus eorum ad illicitè perfruendum moueatur, alter in voluntate pudica stabilis perseueret, quid putamus esse causæ, vt in illo fiat, in illo non fiat voluntas mala, quæ illam res fecit, in quo facta est? Neque enim pulchritudo illa corporis, nam eam non fecit in ambobus: quādoquidem amborum nō dispariliter occurrit aspectibus. An caro intuētis in causa est? Cur non & illius? An verò animus? Cur nō vtriusque? Ambos enim & animo & corpore æqualiter affectos fuisse prædiximus. An dicendum est alterum eorum occulta maligni spiritus suggestione tētatum, quasi non eidem suggestioni & qualicunque suasioni propria voluntate consenserit? Hanc igitur consensionem, hanc malam quam malè suadēti adhibuit volūtatem, quæ in eo res fecerit, quærimus. Nam vt hoc quoq; impedimentum [illegible] quæstione tollatur, si eadem tentatio-

ne

ne ambo tententur, & vnus ei cedat, atque consentiat: alter idem qui fuerat, perseueret: quid aliud apparet, nisi vnum voluisse, alterum noluisse à castitate deficere? Vnde nisi propria voluntate, vbi eadem fuerat in vtroque corporis & animę affectio, amborum oculis pariter visa est eadem pulchritudo: ambobus pariter institit occulta tentatio? Propriam igitur in vno eorum voluntatem malam, quę res fecerit scire volentibus, si bene intueātur, nihil occurrit. Si enim dixerimus, quod ipse eam fecerit, quid erat ipse ante voluntatem malam nisi natura bona: cuius autor Deus, qui est incōmutabile bonum? Qui ergo dicit eum qui consensit tentanti atque suadenti: cui non consensit alius, ad illicitè vtendū pulchro corpore, quod videndum ambobus pariter affuit, cùm ante illam visionem ac tētationem similes ambo animo & corpore fuerint: ipsum sibi fecisse voluntatem malam, qui vtique bonus ante voluntatem malam fuerit: quærat cur eam fecerit, vtrum quia natura est, an quia ex nihilo facta est: & inueniet volūtatem malam non ex eo esse incipere, quia natura est, sed ex eo quòd de nihilo natura facta est. Nam si natura causa est voluntatis malæ, quid aliud cogimur dicere, nisi à bono fieri malum, & bonum esse causam mali: siquidem à natura bona fit voluntas mala: Quod vnde fieri potest, vt natura bona, quamuis mutabilis, antequam habeat voluntatem malam faciat aliquid mali, hoc est, ipsam voluntatem malam?

L. V I V E S.

a Quid aliud quàm superbia. } *Scoto non placet peccatum angelorum fuisse superbiam: credo ob id solum, quòd D. Thomæ placuerat, sequenti veterum scriptorum sententiam.*

b Et qui magis essent. } *Præstantiores & perfectiores essent.*

Causam efficientem malæ voluntatis non esse quærendam.

CAP. VII.

Nemo ergo quærat efficientem causam malæ voluntatis. Non enim est efficiens, sed deficiens: quia nec illa effectio est, sed defectio, deficere nanque ab eo quod summè est, ad id quod minus est, hoc est, incipere habere voluntatem malam. Causas porrò defectionum istarum cùm efficientes non sint, vt dixi, sed deficientes velle inuenire, tale est, ac si quisquam velit videre tenebras, vel audire silentium, quod tamen vtrunque nobis notum est, [a] neque illud nisi per oculos, neque hoc nisi per aures, non sanè in specie,

sed in speciei priuatione. Nemo ergo ex me scire quærat, quod me nescire scio, nisi fortè vt nescire discat, quod scire non posse sciendum est. Ea quippe quæ non in specie, sed in eius priuatione sciūtur, si dici aut intelligi potest, quodammodo nesciendo sciuntur, vt sciendo nesciātur. Cùm enim acies etiam oculi corporalis currit per species corporales, nusquā tenebras videt nisi vbi cœperit non videre. Ita etiam non ad aliquem alium sensum, sed ad solas aures pertinet sentire silentium, quod tamen nullo modo nisi non audiēdo sentitur. Sic species intelligibiles mens quidem nostra intelligendo conspicit; sed vbi deficiunt, nesciendo cōdiscit. Delicta enim quis intelligit? Hoc scio, naturam Dei nunquam, nusquam, nulla ex parte posse deficere, & ea posse deficere, quæ ex nihilo facta sunt. Quæ tamen quāto magis sunt, & bona faciunt, tunc enim aliquid faciunt, cùm causas habent efficientes: inquantum autem deficiunt, & ex hoc mala faciunt, quid enim tunc faciunt nisi vana, causas habent deficientes.

L. VIVES.

a Neque illud nisi per oculos.} *Contrariorum idem est sensus, & eadem disciplina, vt est in philosophorum schola: neque aliter priuans cognoscitur, quàm semota ponentis cognitione.*

De amore peruerso, quo voluntas ab incommutabili bono ad bonum commutabile deficit. CAP. VIII.

Itémque scio in quo fit mala voluntas; id in eo fieri: quod si nollet, nō fieret: & ideò non necessarios, sed voluntarios defectus iusta pœna consequitur. a Deficitur enim non ad mala, sed malè: id est, non ad malas naturas, sed ideo malè, quia cōtra ordinem naturarum ab eo quod summè est, ad id quod minus est. Neque enim auri vitium est auaritia, sed hominis peruersè amantis aurum, iustitia derelicta, quę incomparabiliter auro debuit anteponi. Nec luxuria est vitium pulchrorum suauiúmque corporum, sed animæ peruersè amantis corporeas voluptates, neglecta temperantia, qua rebus spiritaliter pulchrioribus & incorruptibiliter suauioribus coaptamur. Nec iactantia vitium est laudis humanæ, sed animæ peruersè amantis laudari ab hominibus, spreto testimonio conscientiæ. Nec superbia vitium est dantis potestatem, vel ipsius etiam potestatis, sed animæ peruersè amantis potestatem suam, potentioris iustitia contempta. Ac per hoc qui peruersè amat cuiuslibet naturæ bonum,

etiam

etiam si adipiscatur, ipse fit in bono malus, & miser meliore priuatus.

L. VIVES.

a Deficitur enim nō ad mala, sed malè.} *Hoc est quod Plato dicebat, in actionibus non esse vitium, sed in earum ratione ac qualitate.*

An sancti angeli quem habent creatorem, naturæ eundem habeant bonæ voluntatis autorem per spiritum sanctum in eis charitate diffusa. CAP. IX.

Cum ergo malæ voluntatis efficiens naturalis,[a] vel, si dici potest, essentialis nulla sit causa : ab ipsa quippe incipit spirituum mutabilium malum, quo minuitur atque deprauatur naturæ bonum : nec talem voluntatem facit nisi defectio, qua deseritur Deus : cuius defectionis etiam causa vtique deficit, si dixerimus nullam esse efficiētem causam etiam voluntatis bonæ, cauendum est ne voluntas bona bonorum angelorum non facta, sed Deo coæterna esse credatur. Cùm enim ipsi facti sint, quomodo illa non esse facta dicetur? Porrò quia facta est, vtrum cum ipsis facta est, an sine illa fuerunt prius? Sed si cum ipsis, non dubium quòd ab illo facta sit, à quo & ipsi: [b] simúlque vt facti sunt, ei à quo facti sunt, amore cum quo facti sunt, adhæserunt. Eóque sunt isti ab illorum societate discreti, quòd hi in eadem voluntate bona manserunt, illi ab ea deficiendo mutati sunt, mala scilicet voluntate : hoc ipso quòd à bono defecerunt, à quo non defecissent, si vtique voluissent. Si autem boni angeli fuerunt prius sine bona voluntate, eámque in seipsis Deo non operante fecerunt; ergo meliores à seipsis, quàm ab illo facti sunt? Absit. Quid enim erant sine bona voluntate, nisi mali? Aut si propterea non mali, quia nec mala voluntas eis inerat: neq; enim ab ea, quam nondum cœperant habere, defecerant, certè nondum tales, nondum tam boni, quàm esse cum voluntate bona cœperunt. At si non potuerūt seipsos facere meliores, quàm eos ille fecerat, quo nemo melius quicquam facit: profectò & bonam voluntatem, qua meliores essent, nisi operante adiutorio creatoris, habere non possent. Et cùm id egit eorum voluntas bona, vt non ad seipsos, qui minus erant, sed ad illum qui summè est, conuerterentur, eíque adhærentes magis essent, eiúsque participatione sapienter, beatéque viuerent: quid aliud ostenditur, nisi vo-

luntatem quamlibet bonam inopem fuisse in solo desiderio remansuram: nisi ille, qui bonam naturam ex nihilo sui capacem fecerat, [c] ex seipso faceret implendo meliorem, prius faciens excitando auidiorem? Nam & hoc discutiendum est, si boni angeli ipsi in se fecerunt voluntatem bonam, vtrum aliqua eam, an nulla voluntate fecerunt? Si nulla, vtique nec fecerunt. Si aliqua, vtrum mala, an bona? Si mala, quomodo esse potuit mala voluntas bonæ voluntatis effectrix? Si bona, iam ergo habebant. Et istam quis fecerat, nisi ille, qui eos cũ bona voluntate, id est, cum amore casto, quo illi adhærent, creauit, simul in eis & condens naturam, & largiens gratiam? Vnde sine bona voluntate, hoc est, Dei amore, nunquam sanctos angelos fuisse credendum est. Isti autem qui cùm boni creati essent, tamen mali sunt, mala propria voluntate, quam bona natura non fecit, nisi cùm à bono sponte defecit, vt mali causa non sit bonum, sed defectus à bono: [d] aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam, quàm illi, qui in eadem perstiterunt: aut si vtrique boni æqualiter creati sunt, istis mala voluntate cadentibus, illi amplius adiuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, vnde se nũquam casuros certissimi fierent, peruenerunt: sicut iam etiam in libro, quem sequitur iste, tractauimus. Confitendum igitur cum debita laude creatoris, non ad solos sanctos homines pertinere, verumetiã de sanctis angelis posse dici, quòd charitas Dei diffusa sit in eis per spiritum sanctum, qui datus est eis: nec tantum hominum, sed primitus, præcipuéque angelorum bonum esse, quod scriptum est: Mihi autem adhærere Deo bonum est. Hoc bonum, quibus commune est, habent & cum illo cui adhærent, & inter se societatem sanctam, & sunt vna ciuitas Dei, eadémque viuum sacrificium eius, viuúmque templum eius. Cuius pars quæ coniungenda immortalibus angelis ex mortalibus hominibus congregatur, & nunc mortaliter peregrinatur in terris, vel in eis, qui morte obierunt, [e] secretis animarum receptaculis, sedibúsque requiescit, eodem Deo creante, quemadmodum exorta sit, sicut de angelis dictum est, iam video esse dicendum. Ex vno quippe homine, quem primum Deus condidit, genus humanum sumpsit exordium, secundum sanctæ scripturæ fidem, quæ mirabilem autoritatem non immeritò habet in orbe terrarum: atque in omnibus gentibus, quas sibi esse credituras

inter

inter cætera quæ dixit, vera diuinitate prædixit.

L. VIVES.

a Vel si dici potest essentialis. } *Quasi ens & essentiam habens.*

b Simúlque vt facti sunt, ei à quo facti sunt, amore cum quo facti sunt, adhæserũt. } *Aperte fatetur angelos omnes creatos esse in gratia gratum faciente. quod idem ait lib. De correptione & grat. Antequam caderent, inquit, gratiam habuerunt. Consentit & Hieronymus super Osee, qui dæmonas scribit in magna pinguedine spiritus sancti creatos esse. Aliter sentire idem Augustinus videtur de Genesi ad literam, cùm angelicam naturam primo informem creatam dicit. Secuit se familia theologorum in duas, ceu factiones, & alij assensi Petro Lombardo dist. 5. libri secundi, & Alexandro Halen. & Bonauentura, in gratia creatos angelos negant. D. Thomas contrarias partes ducit. Ego nec inter tantos, nec de tanta re quid pronunciem, habeo. Augustinus certè pluribus in locis, verbísque disertioribus, in gratia conditos videtur affirmare, cui dictum illud Ezechielis creditur suffragari: Plenus sapientia ad dæmonem loquitur & perfectus decore in delicijs paradisi Dei fuisti.*

c Ex seipso faceret implendo meliorem. } *Ostendit copiosius illis refusam gratiam, cùm se Deos parituros professi sunt, quod non video dubitari. Et fuit tanta illa gratia, vt firmos, certósque de tanta fælicitate redderet.*

d Aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam. } *Si data est gratia angelis omnibus, respectus esset personarum, alijs maiorem, alijs duntaxat ex eodem ordine minorem dare. Gradatim ergo distinctéque data est gratia, non per singulos angelorum, sed per ordines. Vt cùm ex eodem ordine alij præcipites abierint, steterint alij, nihilominus tamen parem acceperint vtrique gratiam.*

e Secretis animarum receptaculis. } *Non dubitat de earum gloria etiam ante iudicium, sed de loco gloriæ. nam vbique possunt beatæ esse, cùm vbique sit Deus, cuius fruitione fiunt beatæ.*

De falsitate eius historiæ, quæ multa millia annorum præteritis temporibus adscribat. CAP. X.

Mittamus igitur coniecturas hominum nesciẽtium quid loquantur de natura vel institutione generis humani. Alij nanque sicut de ipso mundo crediderunt, semper fuisse homines opinãtur. Vnde & Apuleius, cùm hoc animantium genus describeret: [a]Sigillatim, inquit, mortales, cunctim tamen vniuerso genere perpetui. [b]Et cùm illis

dictum fuerit, si semper humanũ genus fuit: quónam modo verum eorum loquatur historia, narrãs qui fuerint, quarúmque rerum inuentores, qui primi liberalium disciplinarum aliarúmque artium institutores, vel à quibus primùm illa vel illa regio pársque terrarum illa atque illa insula incoli cœperit. Respõdent diluuiis & conflagrationibus per certa interualla temporum, non quidem omnia, sed plurima terrarum ita vastari, vt redigãtur homines ad exiguam paucitatem: ex quorum progenie rursus multitudo pristina reparetur: ac sic identidem reparari & institui, quasi prima cùm restituantur potius quæ fuerant illis nimiis vastationibus interrupta & extincta, ceterùm hominem nisi ex homine existere omnino non posse. Dicunt autem quod putant, non quod sciunt. Fallunt etiam eos quædam mendacissimæ literæ, quas perhibẽt in historia temporum multa annorum milia continere. Cùm ex literis sacris ab institutione hominis [c] nondum completa annorum sex milia computemus. Vnde ne multa disputem, quemadmodum illarum literarum, in quibus longè plura annorum milia referuntur, vanitas refellatur: & nulla in illis rei huius idonea reperiatur autoritas, [d] illa epistola Alexandri Magni ad Olympiadem matrem suam, quam scripsit, narrationem cuiusdam Ægyptij sacerdotis insinuãs, quam protulit ex literis quæ sacræ apud illos haberentur: continet etiam regna, quæ Græca quoque nouit historia. [e] In quibus regnum Assyriorum in eadem epistola Alexandri quinque milia excedit annorum. In Græca verò historia, mille fermè & trecẽtos habet ab ipsius Beli principatu: quem regem & ille Ægyptius in eiusdem regni ponit exordio. Persarũ autem & Macedonum imperium, vsque ad ipsum Alexandrum cui loquebatur, plus quàm octo milium annorum ille constituit, cùm apud Græcos Macedonum vsque ad mortem Alexandri quadringenti octoginta quinque reperiãtur anni: Persarum verò donec ipsius Alexandri victoria finiretur, ducenti & triginta tres computentur. Longè itaque hi numeri annorum illis Ægyptiis sunt minores: nec eis etiam si ter tantùm computarentur, æquarentur. [f] Perhibentur enim Ægyptij quondam tam breues annos habuisse, vt quaternis mensibus finirentur. Vnde annus plenior & verior, qualis nunc & nobis & illis est, tres eorum annos cõplectebatur antiquos. Sed ne sic quidem, vt dixi, Græca Ægyptiæ numero temporum concordat historia,

ria. Et ideò Græcæ potius fides habenda est : quia veritatem non excedit annorum, qui literis nostris, quę verè sacræ sunt, continentur. Porrò si hæc epistola Alexandri, quæ maximè innotuit, multum abhorret in spatiis temporum à probabili fide rerum : quanto minus credendum est illis literis, quas plenas fabulosis velut antiquitatibus proferre voluerunt contra autoritatem notissimorum diuinorúmque librorum, quę totum orbem sibi crediturum esse prædixit, & cui totus orbis, sicut ab ea prædictum est, credidit: quæ vera se narrasse præterita, ex his quæ futura prænuntiauit, cùm tanta veritate implentur, ostendit.

L. VIVES.

a Sigillatim, inquit, mortales, cuncti tamen vniuerso genere.} *Legendum, cunctim. Et sic apud eum libello De Socratis deo: aduerbium est à cunctis sicut à singulis sigillatim: multitudinem totam simul capit: vt in 2. Florid. Non singulatim, ac discretim, sed cunctim & concertatim.*

b Et cùm illis dictum fuerit, si semper humanum genus fuit.} *Argumentum hoc multis verbis persequitur Macrobius in Somnium Scipionis: quod eo modo quo Augustin. recenset. depellere se putat: atque huic responsioni originem dedisse videtur Plato, qui in Timæi initio collocutionem Solonis & Aegyptij sacerdotis referre faciens Critiam, ait, ea quæ multis annis anteà fuerunt, ignorari ab hominibus, quòd in nouas regiones transeant, prioribus qui illas incolebant, incendiis, aut illuuionibus partim pulsis, partim absumptis: quia humani generis pernicies, certis euenire temporibus necesse est. Quàm responsionem confutare non est difficile. Nam cùm vniuersalis terrarum, vel conflagratio, vel aquarum demersio contingere non queat, vt Aristoteles in libris Meteororum docet, profectò reliquiæ hominis vetustissimorum hominum vnius gentis saltem apud aliam seruatæ essent incolumes: atque in hunc modum ad nos perductæ, quod Aristoteles, vt est in præcipiendo vafer, semper sui memor, sibíque constans, libro Primæ philosophiæ duodecimo, reliquias antiquissimæ illius philosophiæ manere adhuc dicit. Cur igitur nulla est memoria rerum, tribus ante memoriam tuam annorum millibus?*

c Nondum cómpleta annorum sex milia.} *Eusebius, quem in digestione temporum Augustinus sequitur, à condito mundo, ad Romam à Gothis captam, quinquies mille sexcentos vndecim annos computat, idque ex supputatione Septuaginta interpretum. Nam*

ex Hebræa Beda vſque ad principatum Honorij & Theodoſii iunioris, quo tempore vrbem ceperunt Gotthi, quater mille trecentos ſeptuaginta ſeptem annos ponit. De hac annorum diſcrepantia loquar in ſequentibus libris.

d Illa epiſtola Alexandri Magni.} *Libro octauo meminimus.*

e In quibus regnum Aſſyriorum.} *De his regnis lib. 18. commodius. in numerandis tamen annis mira apud veteres libertas, & liberalitas. Plin. lib. 11. ex Eudoxo, Zoroaſtrem tradit ſex milibus annorum ante Platonis mortem fuiſſe: cui Ariſtoteles eſt aſſenſus, Hermippus quinque milibus annorum ante bellum Troianum tradit Zoroaſtrem fuiſſe. Chaldæos ſcribit Cicero 1. De diuin. cccclxx M. ann. vt ipſi dicũt, monumentis comprehenſa continere. Idem ferè Diodorus lib. 3. refert, Chaldæos, ex quo aſtra obſeruant, vſque ad Alexandrum quadraginta tria annorum millia chronicis numerare.*

f Perhibentur enim Ægyptij quondam.} *Et hi non pauca de annis ſuis mentiti. Plato ex narratione Aegyptij ſacerdotis res geſtas Sais Aegyptiis octo millia annorum literis eſſe mandatas inquit: Atticas verò Athenas mille annis ante Aegyptias illas Saitas eſſe conditas. Diogenes Laertius Nili Aegyptij filium Vulcanum fuiſſe ſcribit, ab eo ad Alexandrum Macedonem interceſſiſſe annorum quadraginta octo millia octingentos ſexagintatres. Quo toto tempore ſolis defectus contigerunt trecenti & ſeptuagintatres: Lunæ verò octingenti triginta duo. Mela modeſtius eſt mentitus. Sic enim ait de Aegyptiis: Ipſi vetuſtiſsimi, vt prædicant, hominum, trecentos triginta rege ante Amaſim, & ſupra tredecim milium annorum ætates, certis annalibus referunt. Sed hoc quod ſequitur deerat mendacio: mandatúmque literis ſeruant, dum Aegyptij ſunt, quater curſus ſuos vertiſſe ſydera, ac ſolem bis iam occidiſſe, vnde nunc oritur. Diodorus quoque lib. 1 inter Oſirim & Iſim Alexandrúmque Macedonem, qui ibi Alexandriam condidit, ab aliis annorum decem millia, ab aliis tria & viginti millia numerari ſcribit, nonnullóſque fabulari deos primùm & heroas, in Aegypto paulò minus decem & octo milia regnaſſe annos, deorúmque poſtremum Orum Iſidis regno potitum: homines verò paulò minus annorum quindena milia, vſque ad centeſimam octuageſimam Olympiadem, quo tempore in Aegypto regnauit primus Ptolemæus. Sed vanitas & iactantia Aegypti fuit incredibilis. Cùmque ſtudent ſe primos mortalium omnium videri, annos innumeros comminiſcuntur. Quæ cauſa fuit multis, in originibus mundi, & falli, & fallere ſcriptis ſuis alios. Nam Cicero innumerabilia ſecula tribuit Aegypto ſecutus Platonem. Eandem famam ſecutus eſt Ariſtoteles ſeptimo De repub.*

g Per-

g Perhibentur enim Ægyptij quondam.} *Plinius libro septimo annum menstruũ à Aegyptiis fuisse ait, sic scribens: Annum alij vnum æstate determinabant, & alterum hyeme: alij quadripertitis temporibus, sicut Arcades, quorum anni trimestres fuêre: quidam lunæ senio, vt Aegyptij. Itaque apud eos aliqui & singula milia annorum vixisse produntur. Hæc ille Censorinus in die natali, in Aegypto quidem, antiquissimum, inquit, ferunt annum bimestrem fuisse. Post deinde à Pisone rege quadrimestrem factum, nouissimè ad tredecim menses & dies quinque produxisse. Diodorus narrat, cùm traditum à veteribus esset, regnasse priscos illos reges, deósque mille & ducentis annis singulos, fidémque summa non admitteret, pro certo habitum esse à plerisque cursus lunares solaribus nondum plenè inuentis, annos confecisse. Ita mirabiles non erunt veteres fabulæ, alios quatuor anni temporibus, quatuor annos definisse, sicut à nonnullis est Græcis factitatum. Idem autor, Chaldæos annos menstruos olim fuisse perhibet. Sed vt ego coniecturam quoque meam de tanto annorum apud gentes illas numero non celem, existimo homines motibus cælorum, syderúmque doctissimos vniuscuiusque erronis astri conuersionem pro anno computasse, ita, vt in triginta annis solaribus sit vnus Saturni, quinque Iouis, sex Martis, plures triginta Mercurij & Veneris, Lunares ferè quadringenti. Ita sunt plus minus quingentis.*

De his, qui hunc quidem mundum non sempiternum putant, sed aut innumerabiles, aut eundem vnum certa conclusione seculorum semper nasci & resolui, opinantur.

CAP. XI.

Alij verò qui mundum istum non existimant sempiternum: [a] siue non eum solum, sed innumerabiles opinantur: [b] siue solum quidem esse, sed certis seculorum interuallis innumerabiliter oriri & occidere, necesse est fateantur hominum genus prius sine hominibus gignentibus extitisse. [c] Neque enim vt alluuionibus incendiísque terrarum, quas illi non putant toto prorsus orbe contingere: & ideo paucos homines ex quibus reparetur multitudo pristina, semper remanere contendunt: ita & hi possunt putare, quod aliqui hominum pereunte mundo relinquantur in mundo, sed sicut ipsum mundum ex materia sua renasci existimant, ita in illo ex elementis eius genus humanum, ac deinde à parentibus progeniem pullulare mortalium sicut aliorum animalium.

L. VIVES.

a Siue non eum solum.} *Dixit hoc esse opinionis Democriti & Epicuri.*

b Siue solum quidem.} *Vt Heraclitus, Hippasus, & Stoici, qui conflagratione periturum arbitrabantur mundum: qui cùm deflagrarit, denuo condetur.*

c Neque enim vt alluuionibus. } *Plato & Aristoteles negant vniuersale siue incendiū, siue diluuium contingere vnquam posse. Stoici verò euenturum putabant, sicut inquit Cicero, vt ad extremum omnis mundus ignesceret, cùm humore consumpto neque terra ali posset, neque remeare aer: cuius ortus, aqua omnis exhausta esse non posset. Itaque Plato & Arist. aliquos semper homines in perpetuitatem mundi relinquebant ad semen: alij cuncta absumebant, vt noua procrearentur.*

Quid respondendum sit his, qui primam conditionem hominis tardam esse causantur. CAP. XII.

QVod autem respondimus, cùm de mundi origine quæstio verteretur, eis qui volunt credere non eum semper fuisse, sed esse cœpisse: sicut etiā Plato apertissimè confitetur: quanuis à nonnullis contra quàm loquitur, sensisse credatur: hoc etiam de prima hominis conditione responderim, propter eos qui similiter mouētur: cur homo per innumerabilia, atque infinita retrò tempora creatus non sit, támque sero sit conditus, vt minus quàm sex milia sint annorum, ex quo esse cœpisse in sacris literis inuenitur? Si enim breuitas eos offendit tēporis, quod tam paucis eis videntur anni ex quo institutus homo in nostris autoritatibus legitur: [a] considerent nihil esse diuturnum, in quo est aliquid extremum, & omnia seculorum spatia definita, si æternitati interminæ comparentur, non exigua existimanda esse, sed nulla. Ac per hoc, si non quinque vel sex, verumetiam sexaginta milia, vel sexcenta, aut sexagesies aut sexcenties milies dicerentur annorum, aut iidem per totidem toties multiplicaretur hæc summa, vbi iam nullum numeri nomen haberemus, ex quo Deus hominem fecit: similiter quæri posset, cur antè non fecerit. Dei quippe ab hominis creatione cessatio retrorsus æterna, sine initio tanta est, vt si ei conferatur quamlibet magna & ineffabilis numerositas temporum, quæ tamen fine cōclusa certis spatiis terminetur: nec saltem tanta videri debeat, quanta si humoris breuissimam guttam vniuerso mari, etiam quantum Oceanus circumfluit, comparemus:

mus: quoniam istorum duorum vnum quidem perexiguum est, alterum incomparabiliter magnum, [b]sed vtrūq; finitum. Illud verò temporis spatium quod ab initio aliquo progreditur, & aliquo termino coercetur, magnitudine quantacunque tendatur cōparatum illi quod initium non habet, nescio vtrum pro minimo an potius pro nullo deputādum est. Huic enim si à fine vel breuissima sigillatim momenta detrahātur, decrescente numero, licet tam ingenti, vt vocabulum non inueniat retrorsum redeundo: tanquam si hominis dies ab illo, in quo nunc viuit, vsque ad illum, in quo natus est detrahas: quandoque ad initium illa detractio perducetur. Si autem detrahātur retrorsus in spatio, quod à nullo cœpit exordio: non dico sigillatim minuta momenta vel horarum: aut dierum, aut mensium, aut annorū etiam quantitates: sed tam magna spatia, quanta illa summa cōprehendit annorum, quæ iam dici à quibuslibet computatoribus non potest: quæ tamen momētorum minutatim detractione consumitur: & detrahantur hæc tanta spatia, non semel atque iterum sæpiúsq;, sed semper, quid fit, quid agitur, quando nunquam ad initium, quod omnino nullum est, peruenitur? Quapropter quod nos modò quęrimus post quinque milia, & quod amplius excurrit annorum, possent & posteri etiam post annorū, sexcenties milies eadem curiositate requirere, si in tantum hæc mortalitas hominum exoriendo, & occumbendo, & imperita perseueraret infirmitas. Potuerunt & qui fuerunt ante nos, ipsis recentibus hominis creati temporibus, istam mouere quæstionem. Ipse denique primus homo, vel postridie, vel eodem die postea quàm factus est, potuit inquirere, cur non antè sit factus. Et quandocunque antea factus esset, non vires tunc alias, & alias nunc, vel etiam postea ista de initio rerum temporalium controuersia reperiret.

L. VIVES.

a Considerent nihil esse diuturnum.} *Dictum Ciceronis in Catone Maiore. Quando enim extremum aduenit, inquit, tum illud quod prateryt, effluxit.*

b Sed vtrunque finitum.} *Ideo inter ea est aliqua proportio, cùm inter finitum & infinitum nulla sit.*

De reuolutione seculorum, quibus certo fine conclusis vniuersa semper in eundem ordinem eandémque speciem reditura, quidam philosophi crediderunt.

CAP. XIII.

HAnc autem ſe philoſophi mūdi huius non aliter putauerūt poſſe vel debere diſſoluere, niſi vt[a] circumitus temporum inducerent, quibus eadem ſemper fuiſſe renouata, atque repetita in rerum natura: atque ita deinceps fore ſine ceſſatione aſſeuerarent [b] volumina venientium, prætereuntiúmque ſeculorum: ſiue in mundo permanente iſti circumitus fierent: ſiue certis interuallis oriens & occidens mundus eadem ſemper quaſi noua, ea quæ tranſacta & quæ ventura ſunt exhiberet. A quo ludibrio prorſus immortalem animam, etiam cùm ſapientiam perceperit liberare non poſſunt, euntem ſine ceſſatione ad falſam beatitudinem, & ad veram miſeriam ſine ceſſatione redeuntē. Quomodo enim vera beatitudo eſt, de cuius nunquam æternitate confiditur, dum anima venturam miſeriam, aut imperitiſſimè in veritate neſcit, aut infælicißimè in beatitudine pertimeſcit? At ſi ad miſerias nunquam vlterius reditura ex his ad beatitudinem pergit: ſit ergo aliquid noui in tempore, quod finem non habet temporis. Cur non ergo & mundus? Cur nō & homo factus in mundo? Vt illi, neſcio qui, falſi circumitus à falſis ſapientibus fallacibúſque comperti, in doctrina ſana tramite recti itineris euitentur. [c] Nam quidam & illud quod legitur in libro Salomonis, qui vocatur Eccleſiaſtes: Quid eſt, quod fuit? Ipſum quod erit. Et quid eſt, quod factum eſt? Ipſum quod fiet, [d] & non eſt omne recens ſub ſole, nec quiſquam loquitur, & dicit: ecce hoc nouum eſt, iam fuit in ſeculis quę fuerunt ante nos. Propter hos circumitus in eadem redeuntes, & in eadem cuncta reuocantes, dictum intelligi volunt, quod ille, aut de his rebus dixit, de quibus ſuperius loquebatur: hoc eſt, de generationibus aliis euntibus, aliis venientibus: de ſolis anfractibus, de torrentium lapſibus: aut certè de omnium rerum generibus, quæ oriuntur, atque occidunt. Fuerunt enim homines ante nos, ſunt & nobiſcum, & erunt poſt nos: ita quoque animantia, vel arbuſta. Monſtra quoque ipſa, quæ inuſitata naſcuntur, quanuis inter ſe diuerſa ſint, & quædam eorum ſemel facta narrentur, tamen ſecundum id quod generaliter miracula & monſtra ſunt, & vtique fuerunt, & erunt: nec recens & nouum eſt, vt monſtrū ſub ſole naſcatur. Quanuis hæc verba quidam ſic intellexerint, tanquam in prædeſtinatione Dei iam facta fuiſſe omnia,

ſapiens

ſapiens ille voluiſſet intelligi,& ideo nihil recens eſſe ſub ſole. Abſit autem à recta fide, vt his Salomonis verbis illos circumitus ſignificatos eſſe credamus, quibus illi putant, ſic eadem temporum, temporaliúmque rerum volumina repeti: vt, verbi gratia, ſicut in iſto ſeculo Plato philoſophus in vrbe Athenienſi, in ea ſchola quo Academia dicta eſt, diſcipulos docuit, ita per innumerabilia retro ſecula, multum prolixis quidem interuallis, ſed tamen certis, & idem Plato, & eadem ciuitas, eadémque ſchola, iidémque diſcipuli repetiti, & per innumerabilia deinde ſecula repetendi ſint. Abſit, inquam, vt nos iſta credamus. Semel enim Chriſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris: reſurgens autem à mortuis iam non moritur, & mors ei vltra non dominabitur, & nos poſt reſurrectionem ſemper cum domino erimus, cui modo dicimus, quod ſacer admonet Pſalmus: Tu domine ſeruabis nos, & cuſtodies nos à generatione hac in æternū. Satis autem iſtis exiſtimo conuenire quod ſequitur: In circumitu impij ambulant, non quia per circulos quos opinantur eorū vita eſt recurſura, ſed quia modo talis eſt erroris eorum via, id eſt, falſa doctrina.

L. VIVES.

a Circumitus temporum inducerent. } *Platonici hæc, qui redeuntibus eiſdem cauſis, eoſdem quoſque redituros effectus arbitrantur: confectiſque curſibus omnibus ſiderum cælorúmque, cùm ad idem ex quo diſceſſerant punctum ſint reuerſi, annus ille vertens expletus erit, rurſúſque eadem producentur.*

b Volumina venientium } *Apertiſſimè volumina dixit, ceu inuoluerent modo ſeſe, modo euoluerent ſecula.*

c Nam quidam. } *Origenes lib. 2. περὶ ἀρχῶν, vtar interpretatione Hieronymi, quem in citandis opinionibus ex eiſdem libris περὶ ἀρχῶν ſequar potius, in epiſtola ad Auitum, quàm Ruffinum interpretem, nec ſine magna cauſa. Nobis autem, inquit, placet & ante hunc alium fuiſſe mundum, & poſt iſtum alium futurum. Vis diſcere quòd poſt corruptionem huius mundi alius ſit futurus? Audi Eſaiam loquentem: Erit cælum nouum, & terra noua, quæ ego facio permanere in conſpectu meo. Vis noſſe quòd ante fabricam huius mundi, alij mundi in præterito fuerint? auſculta Eccleſiaſten: Quid eſt, quod non fuit? ipſum quod erit: & quid eſt, quod factum eſt? ipſum quod futurum eſt, & non eſt omne nouum ſub ſole, quod loquatur & dicat, ecce hoc nouum eſt. Iam enim fuit in ſeculis priſtinis, quæ fuerunt ante nos. Hæc ille. Dubitabat tamen an iſti mundi futuri ſint inter ſe omnia ſimiles,*

an aliqua erit inter eos differentia.

d Et non est omne recens sub sole. } *Hieronymus super eo loco: Et non est omne recens sub sole. Est ne verbum de quo dicatur, vide hoc nouum est? iam fuit in seculis, quæ fuerunt ante nos. Aptius hoc Symmachus transtulit, putasne quis possit dicere, vide hoc nouum est? at iam factum est in seculo, quod fuit ante nos. qui rem ad præscientiam Dei refert, vt omnia iam antea fuerint in mente & notitia rectoris mundi, tametsi paulò antea, vt hic Augustinus, de generalitate rerum censet intelligi, & tangit hanc quoque Hieronymi expositionem.*

De temporali conditione generis humani, quam Deus nec nouo consilio constituerit, nec mutabili voluntate.

CAP. XIIII.

QVid autem mirum est, si in his circumitibus errantes, nec aditum, nec exitum inueniunt, quia genus humanum atque ista nostra mortalitas, nec quo initio cœpta sit sciunt, nec quo fine claudatur: quandoquidem altitudinem Dei penetrare non possunt, quia cum ipse sit æternus & sine initio, ab aliquo tamen initio exorsus est tempore, & hominem quem nunquam antè fecerat, fecit in tempore, non tamen nouo & repentino, sed immutabili æternóque cõsilio. Quis hanc valeat altitudinem inuestigabilem inuestigare, & inscrutabilem perscrutari, secũdum quam Deus hominem temporalem, antè, quam nemo vnquam hominum fuit, non mutabili voluntate in tempore condidit, & genus humanum ex vno multiplicauit? Quandoquidem Psalmus ipse cùm præmisisset, atq; dixisset: Tu Domine seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum: ac deinde repercussisset eos, in quorum stulta impiáq; doctrina nulla libe rationis & beatitudinis animæ seruatur æternitas, continuò subiiciens: In circumitu, inquit impij ambulant. Tanquam ei diceretur: Quid ergo tu credis, sentis, intelligis? Nunquid nam existimandum est subito Deo placuisse hominem facere, quem nunquam antea infinita retro æternitate fecisset, cui nihil noui accidere potest, in quo mutabile aliquid non est? Et ne nos hæc audientes aliqua fortè turbaret ambiguitas, continuo respõdit ad ipsum Deum loquens: Secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum. Sentiant, inquit, homines quod putant, & quod eis placet opinentur, & disputent secundum altitudinem tuam quam nullus potest nosse hominum, multiplicasti filios hominum. Valde quippe altum

altum eſt,& ſemper Deum fuiſſe,& hominem,quē nunquam antè fecerat,ex aliquo tempore primum facere voluiſſe, nec conſilium voluntatémque mutaſſe.

L. VIVES.

a ALtitudinem inueſtigabilem inueſtigare.} *Inueſtigabilem pro contrario poſuit, hoc eſt, minimè inueſtigabilem, id eſt, non veſtigabilem dixit. Sicut indolere & inuocare, vtrunque eſt ſine dolere, & non dolere, vocare & non vocare.*

An vt Deus ſemper, etiam dominus fuiſſe ſemper intelligatur, credendum ſit creaturam quoque nunquam defuiſſe, cui dominaretur, & quomodo dicatur ſemper creatum, quod dici non poteſt coæternum.

CAP. XV.

EGo quidem ſicut dominum Deum, [a] aliquando dominum non fuiſſe dicere non audeo, ita hominem nūquam antea fuiſſe, & ex quodam tempore primū hominem creatum eſſe, dubitare nō debeo. Sed cùm cogito, cuius rei dominus ſemper fuerit, ſi ſemper creatura non fuit, affirmare aliquid pertimeſco: quia & meipſum intueor, & ſcriptum eſſe recolo: Quis hominum poteſt ſcire conſilium Dei? aut quis poterit cogitare, quid velit dominus? Cogitationes enim mortaliū timidæ, & incertæ adinuentiones noſtræ. Corruptibile enim corpus aggrauat animā, & deprimit terrena inhabitatio ſenſūm multa cogitantē. Ex his igitur, quæ in hac terrena inhabitatione multa cogito: ideo vtique multa, quia vnum quod ex illis vel prçter illa, quod fortè nō cogito, verū eſt inuenire nō poſſum. Si dixero, ſemper fuiſſe creaturā, cuius dominus eſſet, qui dominus ſemper eſt, nec dominus vnquam nō fuit, ſed nunc illā, nunc aliam per alia atque alia temporum ſpatia, ne aliquā creatori coæternā eſſe dicamus, quod fides, ratióq; ſana condemnat: cauendū eſt, ne ſit abſurdum, & à luce veritatis alienum, mortalem quidem per vices temporū ſemper fuiſſe creaturam decedentem aliam, aliam ſuccedentem: immortalē verò non eſſe cœpiſſe, niſi cùm ad noſtrum ſeculum ventum eſt, quando & angeli creati ſunt, ſi eos rectè lux illa primū facta ſignificat, aut illud potius cælū, de quo dictum eſt: In principio fecit Deus cælum & terram: cùm tamen nō fuerint, antequam fierent: ne immortales ſi ſemper fuiſſe dicantur, Deo coæterni eſſe credantur. Si autē dixero, nō in tēpore creatos eſſe angelos, ſed ante omnia tē-

pora & ipsos fuisse, quorũ Deus dominus esset, qui nunquam, nisi dominus fuit: quæritur à me etiam, si ante omnia tempora facti sunt: vtrum semper potuerint esse, qui facti sunt? His respondendum fortè videatur, quomodo non semper, cùm illud quod est omni tempore non inconuenienter semper esse dicatur. Vsque adeò autẽ isti omni tempore fuerunt, vt etiam ante omnia tẽpora facti sint, si tamen à cælo cœpta sunt tempora, & illi iam erant ante cælum. At si tempus, non à cælo, verùm ante cælum fuit, nõ quidẽ in horis, & diebus, & mensibus, & annis: nam istæ dimẽsiones temporalium spatiorum quæ vsitatè ac propriè dicuntur tempora, manifestũ est quòd à motu syderũ cœperint: vnde & Deus cùm hæc institueret, dixit: Et sint in signa, & in tempora, & in dies, & in annos: sed in aliquo mutabili motu, cuius aliud anterius præterierit, aliud posterius successerit, eo quòd simul esse non possunt. Si ergo ante cælum in angelicis motibus tale aliquid fuit, & ideo tempus iam fuit, atque angeli, ex quo facti sunt temporaliter mouebãtur, etiam sic omni tempore fuerunt, quandoquidem cum illis facta sunt tempora. Quis autem dicat, non semper fuit, quod omni tempore fuit? Sed si hoc respondero, dicetur mihi: Quomodo ergo non sunt coæterni creatori, si semper ille, semper illi fuerunt? Quomodo etiam creati dicendi sunt, si semper fuisse intelliguntur? Ad hoc quid respõdebitur? An dicendum est, & semper illos fuisse, quoniam omni tempore fuerunt, qui cum tempore facti sunt: aut cum quibus facta sunt tempora, & tamen creatos? Neque enim & ipsa tempora creata esse negamus, quanuis omni tempore tempus fuisse nemo ambigat. Nam si non omni tempore fuit tempus, erat ergo tempus, quando nullum erat tempus. Quis hoc stultissimus dixerit? Possumus enim rectè dicere: erat tempus, quando non erat Roma; erat tempus, quando non erat Hierusalem: erat tempus, quãdo nõ erat Abraham: erat tempus, quando non erat homo: & si quid huiusmodi. Postremò si non cum initio temporis, sed post aliquod tempus factus est mundus, possumus dicere: erat tempus, quando non erat mundus. At verò erat tempus, quando nullum erat tempus: tam inconuenienter dicimus, ac si quisquã dicat: erat homo quando nullus erat homo: aut, erat iste mundus, quando non erat iste mundus. [b] Si enim de alio atque alio intelligatur, potest dici aliquo modo: hoc est, erat alius homo quando

non

nõ erat iste homo. Sic ergo erat aliud tempus quãdo nõ erat hoc tempus, rectè possumus dicere. At verò erat tẽpus quando nullum erat tempus, quis vel insipientissimus dixerit? Sicut ergo dicimus creatum tempus, cùm ideo semper fuisse dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non est consequens, vt si semper fuerunt angeli, ideo nõ sint creati, vt propterea semper fuisse dicantur, quia omni tempore fuerunt: &c. propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo sine his ipsa tẽpora esse potuerunt. Vbi enim nulla creatura est [c] cuius mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino esse nõ possunt. Ac per hoc etsi semper fuerũt, creati sunt nec, si semper fuerunt, ideo creatori coæterni sunt. [d] Ille enim semper fuit æternitate immutabili, isti autem facti sunt. Sed ideo semper fuisse dicuntur, quia omni tempore fuerunt, sine quibus tempora nullo modo esse potuerunt. Tempus autem quoniam mutabilitate transcurrit, æternitati immutabili non potest esse coæternum. Ac per hoc etiam si immortalitas angelorum non transit in tempore, nec præterita est quasi iam non sit, nec futura quasi nondum sit, tamen eorum motus quibus tempora peraguntur ex futuro in præteritum transeunt, & ideo creatori, in cuius motu dicendum non est vel fuisse quod iam non sit, vel futurum esse, quod nondum sit, coæterni esse nõ possunt. Quapropter si Deus semper dominus fuit, [e] semper habuit creaturam suo dominatui seruientem, veruntamen non de ipso genitam, sed ab ipso de nihilo factam, nec ei coæternam. Erat quippe ante illam, quãuis nullo tempore sine illa, non eam spatio transcurrente, sed manente perpetuitate præcedens. Sed hoc si respondero eis, qui requirũt quomodo creator semper fuit dominus, si creatura seruiens non semper fuit; aut quomodo creatura creata est, & non potius creatori coæterna est si semper fuit, vereor ne facilius iudicet affirmare quod nescio, quàm docere quod scio. Redeo igitur ad id quod creator noster scire nos voluit: illa verò quæ vel sapientioribus in hac vita scire permisit, vel omnino perfectis in alia vita sciẽda seruauit, vltra vires meas esse profiteor. Sed ideo putaui sine affirmatione tractanda, vt qui hæc legunt, videant à quibus quæstionum periculis debeant temperare, nec ad omnia se idoneos arbitrentur, potiúsque intelligant, quàm sit Apostolo obtemperandum præcipienti salubriter, vbi ait: Dico autem per gratiam quæ data

est mihi omnibus qui sunt in vobis, non plus sapere, quàm oportet sapere, sed sapere ad temperantiam, sicut vnicuique Deus partitus est [f] mensuram fidei. [g] Si enim pro viribus suis alatur infans, fiet vt crescendo plus capiat: si autem vires suæ capacitatis excedat, deficiet antequam crescat.

L. VIVES.

a ALiquando dominum non fuisse dicere non audeo.} *Nam seruos non habuit, quorum relatione dominus dicitur. Est enim ex numero eorum, quæ sunt πρός τι, vt Aristot. inquit, nam filij & spiritus sancti dominum vocare non conuenit.*

b Si enim de alio atque alio intelligatur.} *Si Augustinus legisset parua Logicalia, non id diceret. certæ enim sunt suppositiones & distributiones, quas illi doctissimi magistri in ea lingua finxerunt, cuius erant ignarissimi. Satis ostendit hic August. sermonem ad captum esse populi attemperandum. quidni? cùm dominus sit populus sermonis.*

c Cuius mutabilibus motibus.} *Quod aliquid præterijt, aliud sequetur vel in actionibus, vel in essentia.*

d Ille enim semper fuit æter.} *Eius duratio, in qua semper propriè esse dicitur: sed nos abutentes nominibus, & fuisse & fore dicimus: æternitas illa est, quæ vt infinita capi à finitis nostris cogitationibus nequit.*

e Semper habuit creaturam.} *Cauillatur hic Augustinus, mea sententia. nam cùm semper sic explicetur omni tempore, ipse omni tempore fuisse creaturam ait, quia cum tempore & illa sit facta. Porrò quæstio est, an etiam ante conditum mundum fuerit dominus. At paulò pòst quanto verius theologatur, cum mauult verecundè dicere, quàm imprudenter de tantis rebus affirmare, quæ nec capit, & dubitat: satiúsque censet esse de illis loqui, quæ nos scire rerum parens noluit. Atque vtinam quæ nos ille docuit boni consuleremus, & his contenti non curaremus scrutari maiestatem, ne opprimeremur à gloria: ea recoleremus subinde, in eis noscendis nos exerceremus; adorantes quæ accepimus, non ingerentes nos arcanis temerè ac odiosè.*

f Mensura fidei.} *Alibi mensuram fidei: & sic vulgò legimus ad Rom. 12. Græcè est ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως: vt Deus distribuit mensuram fidei. sed accusatiui Græci sæpe pro nostris ablatiuis seu potius pro septimo casu ponuntur: vt fortasse Pau. velit intelligi distributionē illam sapientiæ vniuscuiusque factā à Deo ex fidei cuiusq; mēsura.*

g Si enim pro viribus.} *Similitudo apud Quintil. aptissima libr. 1. Instit. quæ aptari huic quoque rei potest. Vascula, inquit, oris angusti superfusam humoris copiam respuunt, sensim autem influentibus, vel etiam instillantibus complentur.*

Quo-

Quomodo intelligendum sit, promissa homini à Deo vita æterna ante tempora æterna. CAP. XVI.

QVAE secula præterierint antequam genus institueretur humanum, me fateor ignorare, non tamen dubito nihil omnino creaturæ creatori esse coæternum. Dicit etiam Apostolus tempora æterna, nec ea futura: sed quod magis est mirãdum præterita. Sic enim ait: In spem vitæ æternæ, quam promisit non mendax Deus[a] ante tempora æterna: manifestauit autẽ temporibus suis verbum suum. Ecce dicit retrò quòd fuerint tempora æterna, quæ tamen non fuerunt Deo coæterna. Siquidem ille ante tẽpora æterna non solùm erat, verumetiam promisit vitam æternam, quam manifestauit tẽporibus suis, id est, congruis, quid aliud quàm verbum suum? Hoc est enim vita æterna. Quomodo autem promisit, cùm hominibus vtique promiserit, qui nondum erant ante tempora æterna: nisi quia in ipsius æternitate, atque in ipso eius verbo eidem coæterno, iam prædestinatione fixum erat, quod suo tempore futurum erat?

L. VIVES.

a ANte tempora æterna.} *Primo cap. Epist. ad Titum, quem locum sic Hieronymus enarrat: Sed nec hoc silentio præter eundum puto, quomodo non mendax Deus ante æterna secula spoponderit vitam. Ex quo, iuxta historiam Geneseos, factus est mundus, & per vices noctium ac dierum, mensium pariter & annorum, tempora constituta sunt. In hoc curriculo & rota, mundi tempora labuntur, & veniunt, & aut futura sunt, aut fuerunt. Vnde quidam philosophorum non putant esse tempus præsens: sed aut præteritum, aut futurum: quia omne quod loquimur, agimus, cogitamus, aut dum fit, præterit: aut si nondum factum est, expectamus. Ante hæc igitur mundi tempora, æternitatem quandam seculorum fuisse credendum est, quibus semper cum filio & spiritu sancto fuerit pater: &, vt ita dicam, vnum tempus Dei est omnis æternitas: imò innumerabilia tempora sunt, cùm infinitus sit ipse, qui ante tempora, omne tempus excedit. Sex milia necdum nostri orbis implentur anni, quantas prius æternitates? quanta tempora, quantas seculorum origines fuisse arbitrandum est? in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræq; virtutes seruierint Deo, & absque temporum vicibus, atque mensuris, Deo iubente, substiterint. Ante hæc itaque omnia tempora, quæ nec sermo eloqui, nec mens comprehendere, nec cogitatio tacita audet attingere, promisit Deus pater sapientiæ suæ verbum suum, & ipsam sapientiam suam, & vitam eorum qui credituri erant mundo esse venturam.*

Ita Hieron. Huius sententiae partem contra se adducens Petrus Lombardus lib.2. sic repellit, vt dicat, Hieronymum id scripsisse, non quod sic sentiat, sed aliorum opinionem recensentem. Idem in multis quoque Augustini dictis respondet: quod facile dictu est, quoties aliquid ex magnis autoribus contra nostra placita affertur. Augustinus contra Priscillianistas hunc locum citans dicit tempora aeterna illa vocari, ante quae nullum fuerit tempus, quasi à constitutione mundi. Vulgò legimus, ante tempora secularia. Graecè est πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων, ante tempora aeterna: tametsi αἰὼν interim aeuum, saepe aeternitas, & alias seculum, vertatur.

Quid de incommutabili consilio aut voluntate Dei fides sana defendat contra ratiocinationes eorum, qui opera Dei ex aeternitate repetita per eosdem, semper volunt seculorum redire circuitus.

CAP. XVII.

ILlud quoque non dubito, antequam primus homo creatus esset, nunquam quenquam hominem fuisse: nec eundē ipsum, nescio quib. circumitibus, nescio quoties reuolutum: nec aliū aliquem natura similem. Neque ab hac fide me philosophorū argumenta deterrent, quorum acutissimum illud putatur, [a] quod dicunt nulla infinita vlla scientia posse comprehendi. Ac per hoc Deus, inquiunt, rerum, quas fecit, omnium finitarum omnes finitas apud se rationes habet, bonitas autem eius nunquā vacua fuisse credēda est, ne sit temporalis eius operatio, cuius retro fuerit aeterna cessatio, quasi poenituerit eū prioris sine initio vacationis, ac propterea sit operis aggressus initiū. Et ideo necesse est, inquiunt, eadem semper repeti, eadémque semper repetenda transcurrere: vel manente mundo mutabiliter, qui licet nunquā nō fuerit, & sine initio temporis tamen factus est: vel eius quoq; ortu & occasu, semper illis circumitibus repetito, sempérq; repetendo, ne videlicet, si aliquādo primum Dei opera coepta dicantur, priorem suam sine initio vacationē tanquam inertē, ac desidiosam, & ideo sibi displicentē dānasse quodāmodo, atq; ob hoc mutasse credatur. Si autē semper quidem tēporalia, sed alia atq; alia perhibetur operatus: ac si aliquando etiam ad hominē faciendum, quem nunquā antea fecerat, peruenisse, non scientia, qua putant nō posse quęcunq; infinita comprehendi, sed quasi ad horam, sicut veniebat in mentem, fortui-

fortuita quadam inconstantia videatur fecisse, quæ fecit. Porrò si illi circumitus admittantur, inquiunt, quibus vel manente mundo, vel ipso quoque reuolubiles ortus suos & occasus eisdem circumitibus inserente, eadem temporalia repetuntur, nec ignauum otium præsertim tam longę sine initio diuturnitatis Deo tribuitur, nec improuida temeritas operum suorum. Quoniam si non eadem repetantur, non possunt infinita diuersitate variata vlla eius sciẽtia vel præscientia cõprehendi. Has argumentationes quibus impij nostram simplicem pietatẽ, vt cum illis in circumitu ambulemus, de via recta conantur auertere, si ratio refutare non posset, fides irridere deberet. Huc accedit quod in adiutorio Domini Dei nostri hos volubiles circulos, quos opinio cõfingit, ratio manifesta cõfringit. Hinc enim maxime isti errãt, vt in circumitu falso ambulare, quàm vero & recto itinere malint, quod mentem diuinam omnino immutabilem cuiuslibet infinitatis capacẽ, & innumera omnia sine cogitationis alternatione numerantem, de sua humana mutabili angustáq; metiuntur. Et fit illis quod ait Apostolus:[b] Cõparantes enim semetipsos sibimetipsis, semetipsos non intelligunt. Nam quia illis quicquid noui faciendum venit in mentem, nouo consilio faciunt, mutabiles quippe mentes gerunt, profectò non Deum, quem cogitare nõ possunt, sed semetipsos pro illo cogitãtes, nõ illum sed seipsos, nec illi, sed sibi comparant. Nobis autem fas non est credere aliter Deum affici, cùm vacat, aliter cùm operatur: quia nec affici dicendus est, tanquam in eius natura fiat aliquid quod non antè fuerit. Patitur quippe qui afficitur, & mutabile est omne, quod aliquid patitur. Non itaq; in eius vacatione cogitetur ignauia, desidia, inertia, sicut nec in eius opere labor, conatus, industria. Nouit quiescens agere, & agens quiescere. Potest ad opus nouum, non nouum, sed sempiternum adhibere consilium, nec pœnitendo, quia prius cessauerat, cœpit facere, quod non fecerat. Sed & si prius cessauit, & posterius operatus est, quod nescio quemadmodum ab homine possit intelligi, hoc proculdubiò quod dicitur prius & posterius, in rebus prius non existentibus, & posterius existentibus fuit. In illo autem non alteram præcedentem altera subsequens mutauit aut abstulit voluntatem, sed vna eadémque sempiterna & immutabili voluntate res, quas condidit, & vt prius non essent, egit, quandiu non fuerunt

& vt poſterius eſſent, quando eſſe cœperũt: hinc eis qui talia videre poſſunt mirabiliter fortaſſis oſtendens, quàm non eis indiguerit, ſed eas gratuita bonitate condiderit, cùm ſine illis ex æternitate initio carente in non minore beatitudine permanſit.

L. VIVES.

a QVod dicunt nulla. } *Ariſtoteles libro primæ philoſophiæ ſecundo, negat mente ac cogitatione capi infinitum poſſe: & primo Poſteriorum reſolutiuorum cùm dixiſſet, tum demum nos exactè ſcire, cùm ad vltimum rei peruenimus ſingularia accedere ad infinitatem, vniuerſalia ad ſimplicitatem docet. inde ait quatenus ſint aliqua infinita ſciri non poſſe, ſed quæ ſunt finita poſſe. Plato quoque cùm in diuidendo ad ſingularia deuentum eſſet, progredi vetabat vlterius, quòd hæc forent infinita, & teneri animo ac ſcientia nequirent.*

b Comparantes enim. } *Secundæ ad Corinthios. In hunc ſenſum hic locus plerunque Auguſtino citatur, vt Eraſmus annotauit.*

Contra eos qui dicunt ea quæ infinita ſunt nec Dei poſſe ſcientia comprehendi. CAP. XVIII.

ILLVD autem aliud quod dicunt, nec Dei ſcientia quæ infinita ſunt poſſe comprehendi, reſtat eis vt dicere audeant, atque huic ſe voragini profundę impietatis immergant, quòd non omnes numeros Deus nouerit. Eos quippe infinitos eſſe certiſſimum eſt, quoniã in quocunque numero finem faciendum putaueris, idem ipſe non dico vno addito augeri, ſed quàmlibet ſit magnus, & quàmlibet ingentem multitudinem continens, in ipſa ratione atque ſcientia numerorum, non ſolùm duplicari, verumetiam multiplicari poteſt. Ita verò ſuis quiſque numerus proprietatibus terminatur,[a] vt nullus eorum par eſſe cuiquam alteri poſſit. Ergo & diſpares inter ſe, atque diuerſi ſunt, & ſinguli quique finiti ſunt, & omnes infiniti ſunt. [b] Ita nec numeros propter infinitatem neſcit omnipotens Deus, & vſque ad quandam ſummam numerorum ſcientia Dei peruenit, cæteros ignorat? Quis hoc etiam vel dementiſſimus dixerit? Nec audebunt iſti contemnere numeros, & eos dicere ad Dei ſcientiam non pertinere: apud quos Plato Deum magna autoritate commendat mundum numeris fabricantem: & apud nos Deo dictum legitur, Omnia in menſura, & numero, & pondere diſpoſuiſti. De quo dicit Propheta: Qui profert numero ſeculum. Et ſaluator in Euangelio: Capilli, inquit, veſtri

ſtri omnes numerati ſunt. Abſit itaq; vt dubitemus, quòd ei notus non ſit omnis numerus, cuius intelligētię, ſicut in Pſalmo canitur, non eſt numerus. Infinitas itaq; numeri, quamuis infinitorū numerorum nullus ſit numerus: non eſt tamen incōprehenſibilis ei, cuius intelligentiæ nō eſt numerus. Quapropter, ſi quicquid ſcientia comprehenditur, ſcientis comprehenſione finitur: profectò & omnis infinitas quodā ineffabili modo Deo finita eſt, quia ſciētię ipſius incōprehenſibilis non eſt. Quare ſi infinitas numerorum ſcientiæ Dei, qua cōprehenditur, eſſe non poteſt infinita, qui tandem nos ſumus homunculi, qui eius ſcientię limitem figere præſumamus: dicentes, quòd niſi eiſdem circumitibus temporum, eadē tēporalia repetantur, non poteſt Deus cuncta quæ fecit vel præſcire vt faciat, vel ſcire cùm fecerit: cuius ſapientia ſimpliciter multiplex, & vniformiter multiformis, tam incōprehenſibili comprehenſione omnia incomprehenſibilia comprehendit, vt quæcunque noua & diſſimilia conſequantur præcedentibus, ſi ſemper facere vellet, inordinata & improuiſa habere non poſſet: nec ea præuideret ex proximo tempore, ſed æterna præſcientia contineret.

L. VIVES.

a VT nullus eorum.} *Nam duo homines, & duo equi, etſi diuerſi, idem tamen numerus dicuntur. Nec illud quæro, differatne numerus ab iis rebus, quas numeramus, an idem ſit cum illis, quod in ſcholis magnis vtrinque animis, & clamoribus depugnatur.*

b Ita nec.} *Legendum ſic: Itáne numeros propter infinitatem neſcit omnipotens Deus, & vſque ad quandam, &c.*

De ſeculis ſeculorum. CAP. XIX.

QVOD vtrum ita faciat, & continuata ſibi connexione copulentur, [a] quæ appellantur ſecula ſeculorum: alia tamen atque alia, ordinata diſſimilitudine procurrentia, eis duntaxat qui ex miſeria liberantur, in ſua beata immortalitate ſine fine manentibus, an ita dicantur ſecula ſeculorum, vt intelligantur ſecula in ſapientia Dei inconcuſſa ſtabilitate manentia, iſtorum quæ cum tempore tranſeunt tanquam efficientia ſeculorum, definire non audeo. Fortaſſis enim poſſit dici ſeculum, quæ ſunt ſecula: vt nihil aliud perhibeatur ſeculum ſeculi, quàm ſecula ſeculorum: ſicut nihil aliud dicitur, cælum cæli, quàm cæli cælorum. Nam cælum Deus vocauit firmamentū ſuper quod ſunt aquæ: & tamen in

Pſalmo: Et aquæ, inquit, quæ ſuper cælos ſunt, laudent nomen Domini. Quid ergo iſtorum duûm ſit, an præter hæc duo aliquid aliud de ſeculis ſeculorũ poſſit intelligi, profundiſſima quæſtio eſt. Neq; hoc quod nũc agimus impedit, ſi indiſcuſſa interim differatur: ſiue aliquid in ea definire valeamus, ſiue nos faciat cautiores diligentior ipſa tractatio, ne in tanta obſcuritate rerũ, affirmare aliquid temerè audeamus. Nũc enim contra opinionem diſputamus, qua illi circumitus aſſeruntur, quibus ſemper eadẽ per interualla temporũ neceſſe eſſe repeti exiſtimantur. Quælibet autem illarum ſententiarum de ſeculis ſeculorum vera ſit, ad hos circumitus nihil pertinet: quoniam ſiue ſecula ſeculorum ſint, non eadem repetita, ſed alterũ ex altero cõnexione ordinatiſſima procurrentia, liberatorum beatitudine ſine vllo recurſu miſeriarum certiſſima permanente: ſiue ſecula ſeculorum æterna ſint temporalium, tanquam dominantia ſubditorum circumitus illi eadem reuoluentes locum non habent, [b]quos maximé refellit æterna vita ſanctorum.

L. VIVES.

[a] QVæ appellantur ſecula ſeculorum.} *Sæpe in ſacris literis hæc duo nomina leguntur coniuncta ſecula ſeculorum. Quid ea ſignificent Hieronymus in Epiſtolam ad Galatas ſic definit: Quærendum, inquit, quoque quid ſit inter ſeculum, & ſeculum ſeculi, ſiue ſecula ſeculorum, Et vbi pro breui temporis ſpatio, vbi pro æternitate ponatur: quia in Hebræo ſeculum, id eſt* עולם *vbi* ו *literam præpoſitam habuerit: æternitatem ſignificat: vbi verò ſine* ו *ſcribitur, annum quinquageſimum, quem illi Iobileum vocant. Ob hanc cauſam & ille Hebræus, qui propter vxorem & liberos amans dominum ſuum aure pertunſa ſeruitio ſubiugatur ſeruire iubetur in ſeculum, hoc eſt, vſque ad annum quinquageſimum: & Moabitæ & Amonitæ non ingrediuntur eccleſiam Domini, vſque ad quintam & decimam generationem & vſque in ſeculum: quia omnis dura conditio Iobiles ſoluebatur aduentu. Quidam dicunt eundem eſſe ſenſum in ſeculis ſeculorum, quem in ſanctis ſanctorum, in cælis cælorum, in operibus operum, in canticis canticorum: & quam habent differentiam cæli ad eos quorum cæli ſunt, & ſancta quæ ſanctorum comparatione ſunt ſanctiora, & opera quæ operum prælatione meliora ſunt, & cantica quæ inter cantica vniuerſa præcellunt, eandem habere & ſeculum, quæ ſeculorum collatione ſunt ſecula. Præſens itaque ſeculum ita edifferunt, vt dicant ex eo tempore illud eſſe numerandum, ex quo cælum & terra ſunt condita, & currere vſq. ad con-*

ad consummationem mundi, quo Christus iudicaturus est omnia. Reuocant quoque vltra, & in priora promouent gradum de præteritis & futuris seculis disputantes, bona an mala fuerint seu futura sint, & in tam profundas incidunt quæstiones, vt libros quoque & infinita volumina super hac dissertione condiderint. Hæc ille.

b Quos maximè refellit æterna vita sanctorum } *Qui ad miseriam non relabuntur: neque beatitudo esset, si certum non haberent se ibi semper futuros, nec æterna vita si morte finiretur.*

De impietate eorum qui asserunt animas summæ veræque beatitudinis participes, iterum atque iterum per circumitus temporum ad easdem miserias laboresque redituras. CAP. XX.

QVorum [a] enim aures piorum ferant, post emensam tot tantísque calamitatibus vitam, si tamen vita ista dicẽda est, [b] quę potius mors est, [c] ita grauis vt mors quæ ab hac liberat mortis huius amore timeatur, post tam magna mala, támq; multa & horrenda, tandem aliquãdo per veram religionem atque sapientiam expiata atque finita ira peruenire ad conspectum Dei, atque ita fieri beatum contẽplatione incorporeæ lucis per participationem incõmutabilis immortalitatis eius, cuius adipiscendæ amore flagramus, vt eã quandoque necesse sit deseri & eos qui deserunt ab illa æternitate, veritate, fœlicitate deiectos, tartareæ mortalitati, turpi stultitiæ, miseriis execrabilibus implicari: vbi Deus amittatur, vbi odio veritas habeatur, vbi per immũdas nequitias beatitudo quæratur: & hoc itidẽ atq; itidem sine vllo fine priorũ & posteriorũ certis interuallis & dimẽsionibus seculorũ factũ & futurũ: & hoc propterea, vt possint Deo circumitibus definitis, euntibus semper atq; redeũtibus per nostras falsas beatitudines & veras miserias alternatim quidem, sed reuolutione incessabili sempiternis nota esse opera sua, quoniã neque à faciendo quiescere: neque sciendo possit ea quæ infinita sunt indagare. Quis hæc audiat? Quis credat? Quis ferat? Quæ si vera essẽt nõ solũ tacerẽtur prudẽtius, verũetiam (vt quomodo valeo dicã quod volo) doctius nescirẽtur. [d] Nam si hæc illic in memoria non habebimus, & ideò beati erimus, [e] cur hic per eorũ scientiã grauatur amplius nostra miseria? Si autẽ ibi ea necessariò scituri sumus, hic saltẽ nesciamus, vt hic fœlicior sit expectatio, q̃ illic adeptio summi boni, quando hic æterna vita cõsequenda expectatur, ibi autẽ beata, sed

nō æterna, quandoq; amittenda cognoſcitur Si autem dicunt neminem poſſe ad illā beatitudinem peruenire, niſi hos circumitus, vbi beatitudo & miſeria viciſsim alternant, in huius vitæ eruditione cognouerit, quomodo ergo fatentur, quantò plus quiſq; amauerit Deum, tantò eum facilius ad beatitudinem peruenturū, qui ea docent quibus amor ipſe torpeſcat? Nam quis non remiſsius & tepidius amet eum, quē ſe cogitat neceſſario deſerturū, & cōtra eius veritatē ſapientiámq; ſenſurū, & hoc cùm ad eius plenā pro ſua capacitate notitiā, beatitudinis perfectione peruenerit, [f] quando nec hominē amicum poſsit quiſque amare fideliter, cui ſe futurum nouerit inimicum? Sed abſit vt vera ſint, quæ nobis minantur verā miſeriam nunquam finiendam, ſed interpoſitionibus falſæ beatitudinis ſæpe ac ſine fine rumpendā. Quid enim illa beatitudine falſius atque fallacius, vbi nos futuros miſeros, aut in tāta veritatis luce neſciamus, aut in ſumma fœlicitatis arce timeamus. Si enim futuram ibi calamitatem ignoraturi ſumus, peritior eſt hic noſtra miſeria, vbi futuram beatitudinem nouimus. Si autem nos illic clades imminens non latebit, [g] beatius tempora trāſigit anima miſera, quibus tranſactis ad beatitudinem ſubleuetur, quam beata quibus tranſactis in miſeriā reuoluatur. [h] Atq; ita ſpes noſtræ infœlicitatis eſt fœlix, & fœlicitatis infœlix. Vnde fit, vt quia hic mala præſentia patimur, ibi metuimus imminentia, verius ſemper miſeri, quàm beati aliquādo eſſe poſsimus. Sed quoniam hæc falsa ſunt clamante pietate, cōuincente veritate. Illa enim nobis veraciter promittitur vera fœlicitas, cuius erit ſēper retinenda, & nulla infœlicitate rumpenda certa ſecuritas, viā rectā ſequentes, quæ nobis eſt Chriſtus, eo duce ac ſaluatore à vano & inepto impiorū circūitu iter fidei mētémq; auertamus. Si enim de iſtis circūitibus, & ſine ceſſatione alternantibus itionibus & reditionibus animarū, Porphyrius Platonicus ſuorū opinionē ſequi noluit, ſiue ipſius rei vanitate permotus, ſiue iam tempora Chriſtiana reueritus, Et quod in lib. x. commemoraui, dicere maluit, animā propter cognoſcenda mala traditā mūdo, vt ab eis liberata atq; purgata, cū ad patrem redierit, nihil vlterius tale patiatur, quāto magis nos iſtam inimicā Chriſtianæ fidei falſitatē deteſtari ac deuitare debemus? His aūt circumitibus euacuatis atq; fruſtratis, nulla neceſsitas nos cōpellet, ideo putare non habere initiū tēporis, ex quo eſſe cœperit genus humanum

manũ, quia neſcio per quos circũitus nihil ſit in rebus noui, quod non & antea certis interuallis temporũ fuerit,& poſtea ſit futurum.Si enim liberatur anima nõ reditura ad miſerias, ſicut nunquam antea liberata eſt,fit in illa aliquid quod antea nunquam factũ eſt,& hoc quidem valde magnum, id eſt,quæ nunquam deſinat æterna fœlicitas. Si autẽ in natura immortali fit tãta nouitas futura;nullo repetita, nullo repetẽda circumitu,cur in rebus mortalibus fieri non poſſe contenditur? Si dicunt nõ fieri in anima beatitudinis nouitatem, quoniam ad eã reuertitur in qua ſemper fuit, ipſa certè liberatio noua fit,cũ de miſeria liberatur,in qua nunquam fuit, & ipſa miſeriæ nouitas in ea facta eſt,quæ nunquam fuit.Hæc autẽ nouitas ſi nõ in rerum,quæ diuina prouidentia gubernantur,ordine venit, ſed caſu potius euenit, vbi ſunt illi determinati dimenſiq; circumitus, in quibus nulla noua fiũt, ſed repetuntur eadẽ quę fuerũt?Si autẽ & hæc nouitas ab ordinatione diuinæ prouidentiæ non excluditur, [i] ſiue data ſit anima, ſiue lapſa ſit,poſſunt fieri noua, quæ neq; antea facta ſint, nec tamen à rerũ ordine aliena ſint. Et ſi potuit anima facere per imprudentiã ſibi nouã miſeriã,quę non eſſet improuiſa diuinę prouidẽtię,vt hãc quoq; in rerũ ordinẽ includeret,& ab hac eam non improuidè liberaret,qua tãdem temeritate humanæ vanitatis audemus negare diuinitatem facere poſſe res non ſibi ſed mũdo nouas, quas neq; antea fecerit, nec vnquã habuerit improuiſas?Si autem dicũt liberatas quidẽ animas ad miſeriã non reuerſuras,ſed cum hoc fit in rebus nihil noui fieri, quoniam ſemper aliæ atque aliæ liberatæ ſunt,& liberãtur,& liberabuntur.Hoc certè concedũt,ſi ita eſt nouas animas fieri, quibus ſit & noua miſeria, & noua liberatio. Nam ſi antiquas eas dicũt eſſe, & retrorſum ſempiternas, ex quibus quotidie noui fiũt homines,de quorũ corporibus ſi ſapienter vixerint, ita liberentur,vt nunquã ad miſerias reuoluãtur, conſequenter dicturi ſunt infinitas. Quãtumlibet nanque finitus numerus fuiſſet animarum,infinitis retro ſeculis ſufficere non valeret, vt ex illo ſemper fierent homines, quorum eſſent animæ ab iſta ſemper mortalitate liberandæ,nũquam ad eam deinceps rediture. Nec vllo modo explicabunt [k] quomodo in rebus quas Deo notas eſſe,eo quòd ſint infinitæ,non volunt, infinitus ſit numerus animarum.Quapropter quoniam circũitus illi iã exploſi ſunt,quibus ad eaſdẽ miſerias neceſſario putabatur

anima reditura, quid restat conuenientius pietati, quàm credere nõ esse impossibile Deo, & ea quæ nunquã fecerit, noua facere, & ineffabili præscientia voluntatem mutabilem non habere? Porrò autem vtrum animarum liberatarũ, nec vlterius ad miserias rediturarum numerus possit semper augeri, ipsi viderint, qui de rerũ infinitate cohibenda, tam subtiliter disputant: nos verò ratiocinationem nostram ex vtroq; latere terminamus. Si enim potest, quid causæ est, vt negetur creari potuisse, quod nunquam antea creatum esset? Si liberatarum animarum numerus, qui nunquam antea fuit, non solùm factus est semel, sed nunquam fieri desinet? Si autem oportet vt certus sit liberatarum aliquis numerus animarum, quæ ad miseriam nunquam redeant, neque iste numerus vlterius augeatur, etiam ipse sine dubio quicunq; erit, antè vtique nunquam fuit. Qui profectò crescere, & ad suæ quãtitatis terminum peruenire, sine aliquo non posset initio. Quod initium quoniam antea nunquam fuit, hoc ergo vt esset, creatus est homo ante quem nullus fuit.

L. VIVES.

a Quorũ autem aures piorum ferant post. } *Nõ parua est instar Plotonicos dissensio, an anima ita aliquando ad suũ astrũ, vnde sumpta est redeat, vt ibi æternum sit beata, an infinitu reuolutionibus, & ad corpus descendat, & è corpore alio migret. Plato enim in Phædro & Rep. sempiternam fælicitatem animis tribuit. Idcirco Porphyrius & Iamblichus expurgatum omnino animum nolunt corpori reddi. Plotinus & Proclus quamlibet defecatum & purum finita periodo huc reducunt: cùmque Plato sempiternum nominat, intelligunt non æternitatem temporum, sed magni anni spatium.*

b Quæ potius mors est. } *Cicero in sexto De repub. ex sententia Platonis vitam nostram potius mortem esse appellandam dicit, in qua iugi malorum fonte circumsepti, singulis propè momentis necamur.*

c Ita grauis vt mors, quæ ab hac liberat. } *Inter omnia mala, quæ vita hæc corporalis secum adfert, illud est de primis, quòd absumpto ferè rationis omnis & consilij vigore sui dulcedinẽ charitatémq; immodicam ingerit affectibus. Contrarij verò horrorem ac odium, cùm è diuerso si mente & iudicio valeremus, neque hæc duo obruta essent corporis mole, liberari à morte hac, quam nos vitam vocamus, deberemus velle, & cum illo apud Apostolum ingemiscere: Me miserum, quis me liberabit de corpore mortis huius?*

d Nam si hæc illic in memoria non habet. } *Bibemus enim de fluuio*

fluuio Lethæo, vt dicunt.

e Cur hic per eorum sciētiam.} *Timor enim malorum permagna est miseria, satiusq; est multò mori securum, quàm viuere metuentem.*

f Quando nec hominem amicum possit quisquam amare fideliter.} *Cicero in Lælio: Negabat Scipio vllam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset ita amare oportere, vt aliquando esset osurus: nec verò se adduci posse, vt hoc, quemadmodum putaretur, à Biante esse dictum crederet, qui habitus esset sapiens, & vnus ex septem, sed impuri potius cuiusquam & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit eius, cui se putabit inimicum esse posse? Quare hoc quidem præceptum cuiuscunque est, ad tollendam amicitiam valet: illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, vt ne eum amare inciperemus, quem aliquando odisse possemus.*

g Beatius tempora transigit.} *Quanto melior est fælicitas post miseriam, quàm miseria post fælicitatem. Sensus enim miseriæ, quàm fælicitas manet, spe fit minor, vt magna pars fælicitatis adimitur miseriæ secuturæ metu. Puerulo mihi Blancha mater matronarum omnium, nisi me pietas fallit, pudicissima narrare solebat, Sirenes per tempestatem cantare suauiter consuesse, contrà lamentari sereno cælo, quietóque mari: quòd nunc immutationem in peius metuerent, tunc verò tranquillitatem sperarent.*

h Spes nostræ fœlicitatis est fœlix.} *Non spes de infælicitate, sed quæ est in infælicitate præsenti de fælicitate ventura.*

i Siue elata sit ani.} *Legendum, Siue data sit anima, siue lapsa sit, & sic est in veteribus libris. Attingit duas opiniones Platonicorum, quorum alij animas corporibus à Deo datas volunt, & missas, alij suapte culpa, & inde pondere per culpam contracto delapsas esse de cælis in corpora, ad luendas pœnas.*

k Quomodo in rebus.} *In aliis libris aliis verbis, sed idem valente sententia: quomodo in rebus, quas vt Deo notæ esse possint, finitas volunt, infinitus sit numerus animarum.*

De conditione vnius primi hominis atque in eo generis humani.

CAP. XXI.

HAc igitur quęstione difficillima, propter æternitatē Dei noua creantis sine nouitate aliqua voluntatis, quantum potuimus explicata, non est arduū videre multò fuisse melius quod factū est, vt ex vno homine quem primum condidit, multiplicaret genus humanum, quàm si

id inchoaſſet à pluribus. Nã cùm animãtes alias ſolitarias, & quodammodo ſoliuagas, id eſt, quæ ſolitudinem magis appetant, ſicuti ſunt aquilæ, milui, leones, lupi, & quæcunque alia ita ſunt: alias verò congreges inſtituerit, quæ cõgregatæ atq; in gregib⁹ malint viuere, vt ſunt colũbi, ſturni, cerui, [a] damulæ, & cætera huiuſmodi: vtrunque tamen genus non ex ſingulis propagauit, ſed plura ſimul iuſsit exiſtere. Hominẽ verò, cuius naturam quodammodo mediam inter angelos beſtiáſque condebat, vt ſi creatori ſuo tãquam vero domino ſubditus præceptum eius pia obedientia cuſtodiret, in cõſortium trãſiret angelicũ ſine morte media, beatam immortalitatem ſine vllo termino cõſecuturus: ſi autem dominũ Deum ſuum libera voluntate ſuperbè atque inobediẽter vſus offenderet, morti addictus beſtialiter viueret, libidinis ſeruus, æternóq; poſt mortem ſupplicio deſtinatus, vnum ac ſingulum creauit, non vtique ſolum ſine humana ſocietate deſerendum, ſed vt eo modo vehementius ei commendaretur ipſius ſocietatis vnitas vinculúmque concordiæ, ſi non tantum inter ſe naturæ ſimilitudine, verumetiam cognationis affectu homines necterentur, quando nec ipſam quidem fœminam copulandam viro ſicut ipſum creare illi placuit, ſed ex ipſo, vt omne ex homine vno diffunderetur genus humanum.

L. VIVES.

a DAmulæ.} *Sic diminutiuè dixit, quia meticuloſum eſt animal, quum nec ferum ſit, nec manſuetum.*

Quòd præſcierit Deus hominem quem primum cõdidit, peccaturum: ſimúlque præuiderit quantum piorum populum ex eius genere in angelicum conſortium ſua eſſet gratia tranſlaturus.

CAP. XXII.

NEc ignorabat Deus hominem peccaturum, & morti iam obnoxiũ morituros propagaturum, eóque progreſſuros peccandi immanitate mortales, [a] vt tutius atque capacius inter ſe rationalis voluntatis expertes beſtiæ ſui generis viuerẽt, quarum ex aquis & terris plurimũ pullulauit exordium: quàm homines, quorum genus ex vno eſt ad commendandam concordiam propagatum. Neque enim vnquam inter ſe leones, aut inter ſe dracones, qualia homines bella inter ſe geſſerũt. Sed præuidebat etiam Deus gratia ſua populum piorum in adoptionem vocãdum, remiſsíſque peccatis

catis

catis iustificatum ſpiritu ſancto ſanctis angelis in æterna pace ſociandum, nouiſſima inimica morte deſtructa cui populo eſſet huius rei conſideratio profutura, quòd ex vno homine Deus ad commẽdandum hominibus quàm ei grata ſit etiam in pluribus vnitas, genus inſtituiſſet humanum.

L. VIVES.

a VT tutius atque capacius. } *Alibi, pacatius. Hoc facilius beſtias eiuſdem generis capiat aliquis locus ſine diſsidio & pugna, quàm homines. Lupus enim eſt homini homo, ſicut Græco prouerbio dicunt. Plin. lib. 7. Denique cætera animantia in ſuo genere probè degunt. Congregari videmus, & ſtare contra diſsimilia. Leonum feritas inter ſe non dimicat, ſerpentum morſus non petit ſerpentes, ne maris quidem beluæ ac piſces niſi in diuerſa genera ſæuiunt. At hercle homini plurima ex homine ſunt mala. Eſt Dicæarchi liber, inquit Cicero, de interitu hominum, Peripatetici magni & copioſi, qui collectis exteris cauſis eluuionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta. Deinde comparat quanto plures deleti ſunt homines hominum impetu, id eſt, bellis, ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Hoc bellum inter homines volebat auferre Chriſtus, & ardorem alium ſerere non diſcordiæ ſed concordiæ & mutuæ charitatis. Hoc prædicandum, hoc conſulendum eſſet, homines Chriſto initiatos pugnare inter ſe non debere, ſed amare inuicem, ferre inuicem, nec irritandi & accendendi ſunt humani animi ſatis ex ſe procliues in cædes & facinora.*

De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem Dei.

CAP. XXIII.

FEcit [a] ergo Deus hominem ad imaginem & ſimilitudinem ſuam. Talem quippe illi animam creauit, qua per rationem atque intelligentiã omnibus eſſet præſtantior animalibus terreſtribus, & natatilibus, & volatilibus, quæ mẽtem huiuſmodi nõ haberẽt. Et cùm virũ terreno formaſſet ex puluere, eiq; animã qualem dixi, [b] ſiue quã iam fecerat ſufflando indidiſſet: ſiue potius ſufflando feciſſet, eũmq; flatũ quẽ ſufflãdo fecit: nã quid eſt aliud ſufflare, quàm flatum facere, animã hominis eſſe voluiſſet, [c] etiã coniugẽ illi in adiutoriũ generandi ex eius latere oſſe detracto fecit, vt Deus. Neq; enim hæc carnali cõſuetudine cogitãda ſunt, vt videre ſolemus opifices ex materia quacũq; terrena corporalib. mẽbris, quod artis induſtria potuerunt fabricãtes: manus Dei potentia Dei eſt, qui etiã viſibilia inuiſibiliter operatur. Sed hæc

fabulosa potius quàm vera esse arbitrantur, qui virtutē ac sapientiam Dei, quæ nouit & potest etiam sine seminibus ipsa certè facere semina, ex his vsitatis & quotidianis metiuntur operibus: ea verò quæ primitus instituta sunt, quoniam non nouerunt, infideliter cogitant: quasi non hæc ipsa quæ nouerunt de humanis conceptibus atque partubus, si etiam inexpertis narrarentur, incredibiliora viderentur: quamuis & ea ipsa plerique magis naturæ corporalibus causis, quàm operibus diuinæ mentis assignent.

L. VIVES.

a Fecit ergo Deus hominem ad imaginē & similitudinem suam. } *Imaginem Christi putat Origenes esse hominem: ideo dictum est ad imaginem Dei: nam imago Dei filius est. Alij per similitudinem spiritum sanctum putant intelligi: sed profectò ad imaginē & similitudinem nihil aliud sunt, quàm vt sit homo imago & similitudo Dei. Vir, inquit Paul. ad Cor. imago est Dei: idque ad naturam potest referri: similitudo verò, ad ea, quibus est dotata natura: immortalitatem, virtutes, sapientiam, quibus homo similis est Dei.*

b Siue quam iam fecerat. } *Dubium est, feceritne antea, & indiderit postea, an crearit cum corpore: nam August. in Genesi ad literam lib. 7. progeniem hominis animam cum cæteris spiritalibus rebus ait, deinde corpori infusam. Atque hoc esse, quod scribitur insufflauit in faciem eius spiraculum vitæ. Quod alij ad diuersum trahunt sensum, nempe tum ibi esse factam, vt hic quoque August. docet.*

c Etiam coniugem illi in adiutorium. } *De creatione fœminæ cur post virum, cur de costa dormientis, quomodo de costa, disputat Magister lib. 2. dist. 18.*

An vllius vel minimæ creaturæ possunt dici angeli creatores.

CAP. XXIIII.

Sed [a]cùm his nullum nobis est in his libris negotium, qui diuinam mentem facere vel curare ista non credunt. [b]Illi autem qui Platoni suo credunt, nō ab illo summo Deo qui fabricatus est mundū, sed ab aliis minoribus quos quidē ipse creauerit, permissu siue iussu eius animantia facta esse cūcta mortalia, in quibus homo præcipuum diisque ipsis cognatū teneret locum, si superstitione careāt, qua quærunt, vnde iustè videātur sacra & sacrificia facere, quasi conditoribus suis, facilè carebūt etiam huius opinationis errore. Neque enim fas est vllius naturæ quamlibet minimæ mortalisque, creatorē nisi Deū credere, ac dicere, etiam antequam possit

possit intelligi. Angeli autem quos illi deos libētius appellāt, [c] etiamsi adhibent vel iussi vel permissi operationem suam rebus quæ gignūtur in mundo, tam non eos dicimus creatores animalium, quàm nec agricolas frugum atque arborum.

L. VIVES.

a Sed cum his nullum nobis est.} *Vt cum Epicureis, qui omnia fortuito & temerario fieri casu putant, aut qui naturam solam sine Deo præficiunt huic inferiori mundo & sublunari, quam opinionem Arist. fuisse multi prodiderunt: vel qui res corporales à dæmonibus factas esse putant, vt quidam heretici.*

b Illi autem qui Platoni suo credunt.} *Plato in Timæo inducit Deum maximum minorum deorum patrem iis vt animalia minora facerent, nam & ipsi quoque sunt animalia, præcipientem: ita ipsos accepisse ex astris immortale principium, mortalis animantis videlicet animam, imitatos genitorem & effectorem sui, particulas & terræ & aquæ & aeris à mundo quas rursum redderent, mutuatos, eas inter se copulasse. Haud iisdem vinculis, quibus ipsi erant colligati, sed talibus, quæ cerni non possent propter tenuitatem hærentibus crebris quasi cuneolis iniectis, inde vnum corpus effecisse. Menander quidam Simonis Magi discipulus mundum ab angelis factum asseuerebat: Saturninus verò ab angelis septem præter conscientiam patris.*

c Etiamsi adhibent vel iussi vel permissi.} *Præfecti sunt angeli ipsius Dei & administri, sicut inquit Paul. Itaque iussu illius multas res in hoc mundo gerunt: nam, vt Aug. inquit, vnaquæque res huius mundi visibilis habet angelicam potestatem sibi præpositam. & Gregorius, in hoc mundo visibili nihil nisi per creaturam visibilem disponi potest. Excipiam miracula, si quis pergat contentiosè molestus esse. Verùm Plato vt in Genesi mundi Genesim Mosis est secutus, sic hunc locum de animalium creatione ex loco sacrarum literarum traxit. nam cùm legisset dixisse architectum illum nouæ molitionis Deum, faciamus hominem ad imaginem & ad similitudinem nostram: ad angelos putauit eum loqui, quibus administris creatum censuit hominem. at indignum videbatur ministerio angelorum vsum illum in nobilissimo animante gignendo, & alios per se velut suis manibus fabricatum: ideo de reliquis etiam idem quod de hominibus censuit. Cuius verba si quis vt citaui expendat: vsus enim sum Ciceronis interpretatione, inueniet nec animam conditam nisi à Deo, nempe ex astris desumptam. Quod & Cicero ex Platonicis confirmat in 1. De legib. inquiens animum ingeneratum esse à Deo, nec corpus quod ex elementis captum, quæ Deus fecit, minoré sque deos aliud nihil egisse, quàm subser-*

uire creatori in copulandu coagmentandísque iam creatis in formam & rationem animalis. Seneca paulò apertius Platonis sententiam posuit. Hic cùm prima fundamenta molis pulcherrimæ iaceret, & hoc ordiretur, quo neque maius nouit natura, nec melius, vt omnia sub ducibus suis irent, statuit, & quanuis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui deos genuit.

Omnium naturam & omnium speciem vniuersæ creaturæ non nisi opere Dei formari. CAP. XXV.

Qvm enim alia sit species quæ adhibetur extrinsecus cuicunque materiæ corporali, sicut operantur homines figuli & fabri, atque id genus opifices, qui etiam pingunt & effingunt formas similes corporibus animalium: alia verò quæ intrinsecus efficientes causas habet de secreto & occulto naturæ viuentis atque intelligentis arbitrio, quæ non solùm naturales corporum species, verumetiam ipsas animantium animas dum non sint, facit, supradicta illa species artificibus quibusque tribuatur. Hæc autem altera nō nisi vni artifici creatori & conditori Deo, qui mundum ipsum & angelos sine vllo mūdo, & sine vllis angelis fecit.[a] Ab illa enim vi diuina, quæ omniū rerum diuisiua, & vt ita dicam effectiua est, quæ fieri nescit, sed facere; à qua accepit speciē cùm mundus fieret & rotunditas cæli, & rotunditas solis, eadem vi diuina & effectiua quæ fieri nescit sed facere, accepit speciem rotunditas oculi, & rotūditas pomi, & cæteræ figuræ naturales, quas videmus in rebus quibusque nascentibus, non extrinsecus adhiberi, sed intima creatoris potentia, qui dixit: Cælū & terram ego impleo: & cuius sapientia est quę attingit à fine vsque ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter. Proinde facti primitus angeli cuiusmodi ministeriū præbuerint creatori cætera faciēti, nescio, nec tribuere illis audeo quod fortè nō possunt, nec debeo derogare quod possunt. Creationem tamen conditionémque omniū naturarum, qua fit, vt omnino naturæ sint, eis quoque fauentibus illi Deo tribuo, cui se etiam ipsi debere, quod sunt, cum gratiarū actione nouerunt. Non solùm igitur agricolas, non dicimus fructuum quorumque creatores, cùm legamus: Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incremētum dat Deus: sed ne ipsam quidem terram, quanuis mater omnium fœcunda videatur, quæ germinibus erumpētia permouet, & fixa radicibus continet, cùm itidē legamus: Deus illi dat corpus, quomodo voluerit,

luerit,& vnicuique seminũ proprium corpus. Ita nec fœminam sui puerperij creatricem appellare debemus, sed potius illum qui cuidam suo famulo dixit. Prius quàm te formarem in vtero, noui te. Et quãuis anima sic vel sic affecta prægnantis valeat aliquibus velut induere qualitatibus fœtum, [b] sicut de virgis variatis fecit Iacob, vt pecora colore varia gignerentur: naturam tamen illam, quæ gignitur, tam ipsa nõ fecit, quàm nec ipsa se fecit. Quælibet igitur corporales vel seminales causæ gignendis rebus adhibeantur, siue operationibus angelorum aut hominum, aut quorumcunque animalium, [c] siue marium fœminarúmque mistionibus: [d] quælibet etiam desideria motúsve animæ matris valeãt aliquid lineamentorum aut colorũ aspergere, teneris mollibúsque conceptibus, ipsas omnino naturas, quæ sic vel sic in suo genere efficiãtur, non facit nisi summus Deus. Cuius occulta potentia cuncta penetrans incontaminabili præsentia facit esse quicquid aliquo modo est, in quantuncunque est: [e] quia nisi faciente illo, vt tale vel tale esset, prorsus esse non posset. Quapropter si in illa specie quam forinsecus corporalibus opifices rebus imponunt, vrbem Romam, & [f] vrbem Alexandriam nõ fabros & architectos, sed reges quorum voluntate, consilio, & imperio fabricatæ sunt. illam Romulum, illam Alexandrum habuisse dicimus conditores: quanto potius non nisi Deum debemus conditorem dicere naturarum: qui neque ex ea materia facit aliquid, quam ipse non fecerit, nec operarios habet, nisi quos ipse creauerit: & si potentiam suam, [g] vt ita dicam, fabricatoriam rebus subtrahat: ita non erunt, sicut antequam fierent, non fuerunt. Sed antè dico, æternitate, non tempore. Quis enim alius creator est tẽporum, nisi qui fecit ea, quorum motibus currerent tempora?

L. VIVES.

a AB illa enim vi.} *Alibi, Quæ enim vi diuina, & vt ita dicam, effectiua, quæ fieri nescit, sed facere, accepit speciem etiam: nam illa, quæ omnium rerum diuisiua, suppositiuum videri possit.*

b Sicut de virgis variatis fecit Iacob.} *Plinius lib. 8. scribit in arietibus spectari ora maximè: quia cuius coloris sub lingua habuere venas, eius & lanitium est in fœtu, variumq; si plures fuere. & mutatio aquarum potúsque variat. Possunt igitur arte lanitia, qualia velimus in pecore effici: quod Iacob non ignarus est expertus. Nam cùm versicolor*

pecus elegisset, coitúsque tempore candidas viridésque virgas illis in flumine quo potabantur, obiecit, vt cùm eo visu concipientes similium colorum aderent fœtus: quod ita secutum est. Gen. 30.

c Siue marium fœminarúmque mistionibus.} *Plinius idem lib. 7. similitudinum quidem in mente reputatio est: in qua credantur multa fortuita pollere, visus, auditus, memoriáque. Haustæ imagines sub ipso conceptu, cogitatio etiam vtriuslibet animo subito trāsuolās effingere similitudinē aut miscere existimatur. Ideóq; plures in homine quàm in cæteris animātib. differētiæ: quoniam velocitas cogitationū, animíq; celeritas, & ingenij varietas multiformes notas imprimit. Cùm cæteris animātibus immobiles sint animi, & similes omnibus singulisq; in suo cuiusq; genere. Hæc ille. Pleni sunt philosophorum libri visa per conceptū magnā in partu vim habere. Vnde coniugibus præcipitur, vt elegātes habeāt circa lectū genialem imagines. Vrbs est in Brabantia Buscūducis, in qua vt in alijs eiusdem terræ stato anni die, quo ferūt maximū vrbis tēplum dedicatum, publicè supplicatur, ludiq; varijs diuis exhibentur. Sunt qui tunc personas diuorum induāt: sunt qui dæmonū. Ex his vnum cùm visa puella exarsisset, domum saltando se recepisse, & correpta vt erat personatus vxorem suam in lectum coniecit, se ex ea dæmonium velle gignere dicens, concubuit, concepit mulier: & infans quem peperit, simul primùm æditus est, saltari cœpit, forma quali dæmones pinguntur. Hæc Margarita Augusta, Maximiliani filia, huius Caroli amita narrauit Ioanni Lamuzæ, homini prudentia incredibili, qui tum erat hic legatus à Ferdinando rege: nunc est huius Cæsaris præfectus in Aragonia, vir qui non modò præfecti nomen & personam, sed regis quoq; posset sustinere.*

Ioānes Lamuza

d Quælibet etiam desideria.} *Mulieres prægnantes multarum rerum desiderijs tenentur: sæpe carbones appetunt & cineres. Vidi, quæ morsum ceruicis iuuenis cuiusdam, & correpta magnis doloribus abortum fecisset, ni momordisset exanimato penè iuuene, tam auidè infixis dentibus. De his tam absurdis appetentijs ciborum medici quidem plurima, sed & apud Philosophos nonnulla: velut Arist. in lib. de animalibus, idque fieri dicunt ex humore in stomacho vitioso: qui si viris quoque contingat, non dissimilia expetent.*

e Quia nisi faciente illo, vt tale vel tale esset.} *In antiquis libris sic legitur, Quia nisi faciente illo, non tale vel tale esset, sed prorsus esse non posset.*

Alexandria

f Vrbem Alexandriam.} *Alexandriæ multæ sunt: & in Aria, & ad Sogdianos, & in Troade, & in Cilicia, & in India, & in Aegypto, omnes à Macedone Alexandro nominatæ. Hic de Alexandria*

dria Aegyptia loquitur, quæ est omnium celeberrima ad littus nostri maris iuxta Canopicum Nili ostium sita, in Africam vergens.

g Vt ita dicam fabricatoriam. } *Quæ ad iungendas materias, ad secandum addendúmque aliquid pertinet, quæ ex rebus ab ipso creatis fiunt. Neque hæc sunt creationis opera, quæ & ab angelis & hominibus cæterísque tum animatis fiunt, tum etiam anima expertibus.*

De Platonicorum opinione, qua putauerunt angelos quidem à Deo conditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores. CAP. XXVI.

ISta sanè Plato minores & à summo Deo factos deos effectores esse voluit animalium cęterorum, vt immortalem partem ab ipso sumerent, ipsi verò mortalem attexerent. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluit, sed corporum. Vnde quoniã Porphyrius propter animæ purgationem dicit omne corpus fugiendum, simúlque cum suo Platone aliísque Platonicis sentit eos, qui immoderatè ac inhonestè vixerint, propter luendas pœnas ad corpora redire mortalia. Plato quidem etiam bestiarum, Porphyrius tantummodo ad hominum: sequitur eos vt dicant deos istos quos à nobis volunt quasi parentes & conditores nostros coli, nihil esse aliud, quàm fabros compedum carcerúmve nostrorum: nec institutores, sed inclusores alligatorésque nostros ergastulis ærumnosis, & grauissimis vinculis. Aut ergo desinant Platonici pœnas animarum ex istis corporibus comminari: aut eos nobis deos colendos non prædicet, quorum in nobis operationem, vt quantum possumus, fugiamus, & euadamus, hortantur; cùm tamen sit vtrunque falsissimum. Nam neque ita luunt pœnas animæ, cùm ad istam vitam pœnalem denuò reuoluuntur, & omnium viuentium siue in cælo, siue in terra, nullus est conditor nisi à quo facta sunt cælum & terra. Nam si vlla causa est viuendi in hoc corpore, nisi propter pendenda supplicia:[a] quomodo dicit idem Plato aliter mundum fieri non potuisse pulcherrimum atque optimum, nisi omnium animalium, id est, immortalium & mortalium generibus impleretur? Si autem nostra institutio, qua vel mortales conditi sumus, diuinum munus est: quomodo pœna est ad ista corpora, id est, ad diuina beneficia remeare?[b] Et si Deus, quod assiduè Plato cõmemorat, sicut vniuersi mũdi, ita cunctorum animalium species æterna intelligentia continebat, quomodo non ipse cuncta condebat? An ali-

quorum eſſe artifex nollet, quorum efficiendorum artem ineffabilis eius, & ineffabiliter laudabilis mens haberet? Meritò igitur vera eſt religio, quæ mundi vniuerſi eum animalium quoque vniuerſorum, hoc eſt, & animarum & corporum conditorem agnoſcit & prædicat. In quibus terrenis præcipuus ab illo ad eius imaginem homo propter eam cauſam quam dixi, & ſi qua fortè alia maior latet, factus eſt vnus, ſed non relictus eſt ſolus. Nihil enim eſt quàm hoc genus tam diſcordioſum vitio, tam ſociale natura. Neque commodius contra vitium diſcordiæ vel cauendum, cùm nondum exiſteret, vel ſanandum cùm extitiſſet, natura loqueretur humana quàm recordationem illius parentis, quem propterea Deus creare voluit vnum, de quo multitudo propagaretur: vt hac admonitione etiam in multis cōcors vnitas ſeruaretur. Quòd verò fœmina illi ex eius latere facta eſt, etiam hinc ſatis ſignificatum eſt, quàm chara mariti & vxoris debeat eſſe coniunctio. Hæc opera Dei propterea ſunt vtique inuſitata, quia prima. Qui autem iſta non credunt, nulla facta prodigia debent credere. Neq; enim & ipſa ſi vſitato naturę curriculo gignerentur, prodigia dicerentur. Quid autem ſub tanta gubernatione diuinæ prouidentiæ, quamuis eius cauſa lateat, fruſtrà gignitur? Ait quidam Pſalmus ſacer: Venite & videte opera Domini, quæ poſuit prodigia ſuper terram. Cur ergo ex latere viri fœmina facta ſit, & hoc primum quodammodo prodigium quid præfigurauerit, alio loco quantum me Deus adiuuerit, dicam.

L. VIVES.

a QVomodo dicit idem Plato.} *Verba Platonis hæc ſunt, ſi quis forte requirat:* Νῦν οὖν ὃ λέγω πρὸς ὑμᾶς ἐνδεικνύμενος μάθετε: θνητὰ ἔτι γένη λοιπὰ τρία γενητά. τούτων οὖν μὴ γενομένων, οὐρανὸς ἀτελὴς ἔσται: τὰ γὰρ ἅπαντα ἐν αὐτῷ γένη ζώων οὐχ ἕξει. δεῖ δὲ, εἰ μέλλει τέλεος ἱκανῶς εἶναι. *Loquitur maximus Deus minoribus diis: Quid ſententiam igitur, cognoſcite: tria nobis genera reliqua ſunt, eáque mortalia, quibus prætermiſſis cæli abſolutio profecta non erit. Omnia enim genera animalium complexus non tenebit: teneat autem oportet, ſi quantum ſat eſt, perfectus eſt futurus.*

b Et ſi Deus, quod aſſiduè Plato commemorat.} *In eodem Timæo ait, penes Deum eſſe æternarum & mortalium omnium rerum exemplaria, quæ inſpexit artifex mundi. æterna, cùm res nunquam interituras: temporalia, cùm res ſine caſuras eſſet aditurus: Non diſputo,*

ſitne

sitne Deus ipse sua idea, an aliquid sint aliud hæ, quàm Deus, quòd inter Platonicos non satis constat.

c Quàm chara mariti & vxoris.} *Quoniam fœmina non de aliena parte sumpta est, sed de ipso viro ceu filia, vt vir in vxorem affectu sit paterno. Hæc in illum filiæ pietate, & de latere sumpta ceu socia: non de capite vt domina, nec de pedibus vt ancilla.*

In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua prævidit Deus, quæ pars honoranda esset præmio, quæ damnanda supplicio.

CAP. XXVII.

NVnc quoniam liber iste claudendus est, in hoc primo homine, qui primitus factus est: nondum quidem secundum euidentiam, iam tamen secundum Dei præscientiam exortas fuisse existimemus in genere humano societates tanquam ciuitates duas. Ex illo enim futuri erant homines: alij malis angelis in supplicio, alij bonis in præmio sociandi: quanuis occulto Dei iudicio, sed tamen iusto. Cùm enim scriptum sit: Vniuersæ viæ Domini, misericordia & veritas: nec iniusta eius gratia, nec crudelis potest esse iustitia.

FINIS.

IN DIVI AVRELII AVGVSTINI PRIMOS DVODECIM LIBROS

de ciuitate Dei, tam eorum, quæ in Augustino, quàm Lodouici Viuis Commentariis tractantur, Index.

Cen-

Clua-

Dæmo-

vxor

Cen-

studi

Quies

San-

FINIS.

